

॥ अहम् ॥

तपोगच्छाचार्य-भट्टारक-श्रीविजयनेमिसूरिविरचितम्

॥ बृहद्धेमप्रभाव्याकरणम् ॥

पूर्वार्द्धम्

उत्तरार्द्धम्

तदेतत्

राजनगर (अमदावाद) वास्तव्यपोरवादवणिग्वंशावतंसधर्मकर्मकर्मठश्रेष्ठीपवरश्रीमनसुखभाई
सुतश्रीमाणिकलालभाईश्रेष्ठिवर्येण श्रेयोनिमित्तं प्रकाशितम् ।

पुस्तकमिदं (राजनगर) अमदावाद. धीकांटा वाटिकान्तर्गत श्रीजैनपडवोकेट मुद्रणालये
“ वाडीलाल वापूलाल शाह. ” इत्यनेन मुद्रितम्.

प्रत १०००,
बीर सं. २४६१.

अमूल्यम् ।

प्रथमावृत्तिः,

क्रम सं. १९८१

॥ श्री बृहद्धेमप्रभासमासान्तशुद्धिपत्रकम् ॥

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्	पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
२	२	१३	अशुद्धम्	न्यस्य	८	१	४	अशुद्धम्	न्यस्य
४	१	६	आढा	ओढा	८	१	५	ढौ ढौ ढौ	ढौ ढौ ढौ
६	१	५	येऽहं	ये	९	१	११	अघोवद	अघो वद
६	१	५	नेऽधि	नेधि	१०	१	३	भाम्ये	भ्याये
६	१	१०	तान	ताना	१०	१	३	पदे । इत्य	पदे इत्य
६	१	१२	वत्रा	वत्राग	१०	१	८	देवेभ्यः । २ ।	देवेभ्यः । २ । विरामे वा
६	१	१३	इन्द्रम्	इन्द्रम्	१०	१	८	देवेभ्यः । २ ।	देवेभ्यः । २ ।
६	२	१	मौ	मो	१०	१	५१	अशितो धुटः प्रथमः । देवात् ।	देवात् ।
६	२	४	कुड्वा	कुड्कुड्वा	१०	१	१७	सर्वार्थो	सर्वार्थो
६	२	१४	१ । ३ । ५ ।	१ । ३ । ५० ।	१०	२	१५	सर्वार्थो	सर्वार्थो
६	२	१४	च्छः	च्छः	१०	२	१	संन्यानयो	संन्यानयो
७	२	४	त्सो	त्सो	११	१	१४	अर्थो	अर्थो
७	२	७	इच्छति ।	इच्छति । वृक्षच्छाया	११	२	२	धुटि	धुटि
७	२	१४	बृंहणम्	बृंहणम् । अन्वित्येव पिण्डि ।	११	२	६	नोऽह	नोऽनहः

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
११	२	२	समासा	समासो
११	२	१	रिदमः	रिदम्
१२	२	१६	वृत्रहभ्याम् ।	वृत्रहभ्याम् । वृत्रहसु ।
१३	२	१६	असकार्	असकौ
१३	२	२०	२।१।८६।	२।१।८६।
१३	२	१५	२।१।१६।	२।१।१९।
१३	२	३	युषाम्।असाम्।	युषाम् । आवाम् ।
१३	२	३	युषाम् असाम्।	युषाम् त्वाम् । माम् ।
१४	२	३	युषाभ्याम् ।	युषाभ्याम् ।
१४	२	४	असाभ्याम् ।	आवाभ्याम् ।
१५	१	४	२।१।४।	२।१।९।
१५	१	५	युषभ्यम् ।	युषभ्यम् युष्मभ्यम् ।
१५	१	६	असभ्यम् ।	असभ्यम् अस्मभ्यम् ।
१५	१	११	अतियुगम् ।	अतियुगम् । ०
१५	१	११	अतियुवान् ।	अतियुवान् । ०
१५	१	१४	ज्मान्।स्मान्।	ज्मान् । स्मान् ।

यस्वरे पादः पदः पदः पदः ॥ २।१।१०२ प्रत्यये। सुपादः ॥

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
२२	१	४	त्ता	त्त
२२	१	५	मृत	भूत ।
२२	१	१०	वाक्ये	वाक्ये वा
२२	१	१०	नौ आवाम्	नौ युवाम् आवाम्
२२	१	१०	युवां वा रक्षतु	०
२२	१	१०	युवां वा रक्षतु	०
२२	१	११	दीयते	दीयते धर्मो मे दीयते ।
२२	१	१३	जनः	जन
२२	२	१०	जतो	जनो
२३	१	५	मिथुस्त्र	मिथुस्
२३	२	१४	येद्युः	येद्युः । उभयद्युः ।
२४	१	३	शुभम् ।	शुभम् १ ।
२५	१	६	तादन्न	तान्नाम्नोऽन्न
२५	१	१७	द्वेष	द्वयेष
२६	२	५	मत्स्य	मत्स्य
२६	२	१	हृन्नघ्ना	हृन्नघ्नी

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
२६	२	१२	सकेशा	सहकेशा
२६	२	१५	सुज्ञाता	सुज्ञाना
२६	२	१५	बहुकेशी	बहुकेशी बहुकेशा
२६	२	१६	द्विपदी	द्विपदी
२६	२	१७	मात्र	मात्र
२७	१	१७	न्त्या	ल्या
२७	२	१६	धवादि योगा-	धवा-
२८	१	१	धन	धन
२८	१	३	दीन्	दान्
२८	१	८	२।४।९।	२।४।८९।
२८	१	११	आर्य आर्या	अर्य अर्या
२८	१	१२	आर्यी	अर्यी
२९	२	१५	सकर्मकाणां	सकर्मकाणां च णिग-
			न्तानां प्रधान एव कर्मणि । गम्यते गमितो गम्यो वा	
			मैत्रो ग्रामम् । आस्यते मांसं चैत्रः । बोधाहारार्थं शब्दकर्मणां	
३०	१	१	प्रायेणे	प्रायेण

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
३०	१	११	हार्ये	हाराय
३०	१	१२	त्यादि	त्यादौ
३०	२	१३	जीन्त	जीवन्त
३१	१	७	कर्त्तरि च	कर्त्तरि च शतस्य द्यूतो
				मैत्र इत्यादौ
३१	१	१६	मासे	मास
३१	२	१४	ष्यते	ष्यते
३१	२	१७	साका	साङ्गा
३२	१	८	यतो	यते
३२	१	८	कारकः ।	कारकः । यष्टीः प्रवेशय
३२	१	१४	शक्तिः ।	शक्तिः । सा चाभिहि-
				तार्थमात्रम् ।
३२	२	१०	पेरिता	परितो
३४	१	५	णं वा	णं २ वा
३४	१	१६	द्विजाय गां	द्विजाय गां प्रतिशृणोति
			आशृणोति वा ॥	प्रत्यनोर्गुणाख्यातरि । २।२।५७॥

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
			युक्ताद्वर्त्तमानाच्चतुर्थी ।	आचार्याय ॥
३४	१	१७	यान्तं	यातं
३४	२	३	षष्ठी	सम्बन्धषष्ठी
३४	२	११	मुखा	मुखा
३४	२	१३	मुखं	मुख शं
३५	१	११	वर्त्तमानात्	वर्त्तनात्
३५	२	७	तेनैव	तेनैव वा रूपेणाभिधीयमा-
			नं द्रव्यादि। स्तोकात् स्तोकेन वा मुक्तः । ए-	
			वमल्यादल्पेनेत्यादि । असत्त्व इति किम् । स्तोकेन विषेण	
			हतः। करण इति किम् । स्तोकं चलति । अज्ञाने ज्ञः षष्ठी	
			। २।२।८० । करणे। वेति निवृत्तम् । सर्पिषो जानीते ।	
			अज्ञान इति किम् । स्वरेण पुत्रं जानाति । करण इत्येव ।	
			तैलं सर्पिषो जानाति । तृतीयापवादो योगः ॥ शेषे । २।	
			२।८१ । कर्मादिभ्योऽन्यः क्रियाकारकपूर्वकः कर्मा-	
			द्यविवक्षालक्षणोऽश्रूयमाणक्रियः श्रूयमाणक्रियो वाऽ-	
			स्येदंभावरूपः स्वस्वामिभावादिसम्बन्धविशेषः शेषः । तत्र	

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
३५	२	१०	वादः ॥	वादः॥द्विषो वाऽतृशः । २। २। ८४। कर्मणि पठो । चौरस्य चौरं वा द्विपन् ।
३६	१	७	भवति	भवता
३६	१	१२	काशुकः॥	काशुकः॥एषष्टणेनः। २। २। ९४। कर्मणि पठो न ।
३६	१	१३	साधु दायी	साधुदायी
३६	२	५	अधीति	अधीतो
३७	१	१	मपि	मपि हि
३७	१	५	तो	तौ
३७	१	७	वनेन	वन्तेन
३७	१	११	मेवा	मेव

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
३७	२	९	शब्दयोगे	शब्दयोगे नेच्छन्ति ।
३८	१	१०	वाहे	वाहं
३८	१	११	चर्पाः	वर्पाः
३८	१	१२	पञ्चाभि	चञ्चाभि
३८	२	४	संस	संसृ
३८	२	९	दध्या	दध्य
३९	१	१	सङ्ख्या	सङ्ख्या वाचिना
३९	१	१	ब्रीहिः॥	ब्रीहिः॥प्रथमोक्तं प्राक् । ३। १। १४८। समासप्रकरणे ।
३९	१	१३	भोरु	भोरु
३९	१	१५	पूर्वपदे	पूर्वपदे चित्रजरदशुः। कर्मधारयोत्तरपदे
३९	१	१६	गौः	सुगौः
३९	२	१	गोणो	गौणो
३९	२	१४	स्याद् ।	स्यात्। द्वितीयजाति-

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	जीवि	शुद्धम्
४५	२	९	जीव	जीवि	
४५	२	१२	कुपुरुषः	कुपुरुषकः	
४६	१	२	गर्ग्यः	गर्ग्यः	
४६	१	६	तदा	तदान्तरङ्गत्वात्	
४६	१	७	नन्य	नन्य	
४६	१	१७	अंश	अंशि	
४७	१	१	गतः	गतेः	
४७	१	२	यं स्वा	यंसा	
४७	१	३	स्वाभि	सामि	
४८	१	९	थाय वादो	थापवादो	
४८	२	५	पचमानः।	पचमानः। सर्वत्र सम्बन्धे पृष्ठी।	
४८	२	५	कर्त्तव्यम्।	कर्त्तव्यम्। ब्राह्मणकर्त्तव्यम्।	
४८	२	७	पुत्र	पुत्रक	
४८	२	१३	ज्ञाते	ज्ञाति	
४८	२	१४	प्रेताः।	प्रेताः। ततस्तद्विशेषैरेवायं	
				प्रतिषेधः।	

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
४९	१	४	वन	व्रण
४९	१	१५	च	वा
४९	२	४	जाया	जाम
४९	२	१०	कौ	को
४९	२	११	द	दा
४९	२	१२	कार्या	कार्थी
४९	२	१४	पया	पय
५०	१	१५	कारात् ॥	कारात्॥ वोरारपदे ऽर्द्धे
			। ७। २। १२५। अपरस्य केवलस्य दिक्पूर्वपदस्य च पञ्चः।	
			पञ्चार्द्धम्। अपरार्द्धम्। दक्षिणपञ्चार्द्धः। दक्षिणापरार्द्धः	
५०	२	३	त्रिलशितम्।	त्रिलशितम्। पूतापवितम्।
५१	१	५	कयणो	कयिणी
५१	१	६	पकः	यकः
५१	१	६	गोत्र	गोम्र
५१	१	१०	खलतिः।	खलतिः। युक्पलितः।
			नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति।	

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
५१	१	१०	तो तः	ता ता
५१	२	५	वासितम् ।	वासितम् । जम्पती । दम्पती ।
			जायापती । अत एव गणपाठाज्जायाशब्दस्य जम्भावो	
			दम्भावश्च वा निपात्यते ।	
५१	२	९	पुमान्	पुमान्
५२	१	१५	जाल	जात
५२	१	१५	७।२।११६।	३।२।११६।
५२	२	२	आहः ।	आहः । अतोऽहस्य । २।३।
			७३। रेफादिमतोऽकारान्तात्पूर्वपदात्परस्याहशब्दस्य	
			नस्य णः ।	
५२	२	८	दिति	दिति क्रिय । गोत्रिशत् ।
			नञग्रहणं नञ्त्तत्पुरुषात्, इति	
५२	२	१०	अपा	उपा
५२	२	१३	भद्र	भद्र
५३	१	१०	ह्लादि	द्वयादि
५३	२	१७	बालाः स ।	बालाः ।

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
५५	१	५	दशम्	दशं
५५	१	६	दशाः	दशा
५५	१	६	द्वन्द्वाच्च ।	द्वन्द्वाच्चेत्यति ।
५५	१	७	दिवं नक्तं	दिवनक्तं
५५	१	१५	शिष्यते ।	शिष्यते।पिता च माता च
पितरौ।पक्षे मातापितरौ।मातुरर्च्यत्वात्पूर्वनिपातः॥श्वशु-				
रःश्वश्रूय्यां वा॥३।१।२३॥सहोक्तावेकःशिष्यतोऽश्व-				
शुरथ श्वश्रूथ				
५५	२	१	दृढ	दृढः
५५	२	२	गार्ग	गार्ग्य
५५	२	४	स्त्रियाः	स्त्रिया
५५	२	९	मन्य	मन्ये
५६	१	४	राज	राज्य
५६	१	७	समः	मसः
५६	१	७	समासान्तोऽत्	समासान्तोऽतोऽसन्त-
मसम् । अवतमसम् । अन्धनमसम्॥तसान्ववाद्ब्रह्मसः				

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
५६	१	८	ब्रह्म	ब्रह्म
५६	१	९	दर्च	दर्चं
५६	२	४	लुग	लुगं
५६	२	५	सष्टः	सष्टः
५६	२	७	पदो	पदो
५६	२	११	लुष	लुष
५६	२	१७	रङ्गो	रङ्गा
५७	२	२	लुव	नित्यं लुव
५८	१	९	लुक्कम्	लुक्कम्
५८	२	३	वत्रायु	वायु
५८	२	४	ताविति	तेति
५८	२	५	अताववा	अतावा
५८	२	८	अग्नि	अग्नी
५८	२	१०	उत्तद्	उत्तर
५८	२	११	पदया	पदयो

।७।३।८। अत्समासान्तः ।

भ्यो
फलपाका
क्षीरपाणम् क्षीरपा-
नम् क्षीरपाणम् ।

म्यो
फलका
क्षीरपाणम् ।

६३ १ २
६३ १ ६
६३ १ १२

कण	कणं	कणं
१	ऋजीपद्मपरी -	ऋतीषदाजलासदा।
२	तत् । जलासदा।	परीतत् ।
५९	अक्वि	अत्र क्वि
५९	पोष्टा	योष्टा
५९	दप्यम्	दय्यम्
६०	शर्कराः ।	शर्कराः। पद्यं दृतम् ।
६०	घोषः	घोषःपन्मिश्रः। पादमिश्रः।
६०	व्यञ्जन	व्यञ्जन
६०	३।२।१०८।	३।२।१०९।
६०	वर्णति	वर्णति
६०	ऊप्	उप्
६१	कत्तृ	कुत्तृ
६१	त्रिः त्र	त्रिः त्रः
६२	धाता	धातो
६२	नेनसिद्धस्येति	नेनसिद्धस्येति

॥ श्रीजिनेन्द्राय नमः ॥

॥ संस्मारितातीतयुगप्रधानर्गातार्थत्वादिगुणोपेतजगद्गुरुश्रीवृद्धिविजयसद्गुरुभ्यो नमः

॥ आचार्यश्रीमद्विजयनेमिसूरिविरचितम् ॥

॥ हेमप्रभा व्याकरणम् ॥

यदीया भव्यानां सुविहितसर्पेष्टतिदा स्तुतिश्चोद्धोधार्या सखदपि कृता मुक्तिफलदा ॥
विधत्तां मे बोधं विगततमसं स्तम्भनमणिः स सार्वः श्रीपात्रो मितिनयधिलचीर्थतरणिः ॥ १ ॥
यस्य त्रैविश्वत्वं प्रथितमनुपमैर्ग्रन्थरोचित्रजैर्यो लोकान् संव्याप्य नाम्नः प्रकटयति महीपालसेव्योऽर्थवत्ताम् ॥
आचार्योऽयं जितान्तर्गतरिपुनिचयं पूजनीयाङ्घ्रिग्रन्थमभीडे तं हेमचन्द्रं प्रविततकरुणामुक्तिदेवीं च भक्त्या ॥ २ ॥

यं निःसंपन्नगृहमाप्य मुदा विलेभुः सर्वे गुणाः स्मृतिपथं मुचिरं व्यतीताः ॥
यद्वर्धनेनं गमितांश्च युगप्रधानाः श्रीमान् स वृद्धिविजयो जयति प्रकामम् ॥ ३ ॥

कुर्वेऽल्पबुद्धिरपि नेपिरहं सुरद्रुग्वद्ग्रन्थुपास्तिबलतो मितशब्दभासाम् ॥
हेमप्रभां शिशुहिताय विभक्तिनद्धां सम्भाव्यते किमिव नो महदाश्रयेण ॥ ४ ॥

अर्हम् ॥ १ ॥ १ ॥ एतदक्षरं परमेश्वरस्य परमेश्विनो वाचकं सिद्धचक्रस्यादिबीजं मङ्गलार्थं शास्त्रादौ प्र-

णिदधे ॥ सिद्धिः स्याद्वादात् ॥ १ । १ । २ ॥ अधिकारोऽयम् । नित्यानित्याद्यनेकधर्माणामेकवस्तुनि स्वीकारः
 स्याद्वादः । तस्मात् शुब्दानां निष्पत्तिर्ज्ञप्तिश्च ज्ञेया । एकस्यैव हि ह्रस्वदीर्घादिविचयो नानाकारकसंनिपातः सामानाधिकर-
 ण्यं विशेष्यविशेषणभावादयश्च स्याद्वादमन्तरेण नोपपद्यन्ते ॥ लोकात् ॥ १ । १ । ३ ॥ इहानुक्तानां संज्ञानां
 न्यायानां च वैयाकरणोदः सिद्धिर्भवतीति वेदितव्यम् ॥ वर्गसमाम्नायस्य च । तत्र ॥ औदन्ताः स्वराः ॥ १ । १ ।
 ४ ॥ अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ए ऐ ओ औ ॥ एकद्वित्रिमात्रा ह्रस्वदीर्घप्लुताः ॥ १ । १ । ५ ॥ औ-
 दन्ताः । मात्रा कालविशेषः ॥ अ इ उ ऋ लृ ए ऐ ओ औ दीर्घाः । आ ई ऊ ऋ लृ ए ऐ ओ औ दीर्घाः ॥ आ इ ई उ इत्या-
 दयः प्लुताः ते चोदात्तानुदात्तस्वरितभेदात् त्रिधा । सानुनासिकनिरनुनासिकभेदेन पुनर्द्विधा । उच्चैरुदात्तः । नीचैरनु-
 दात्तः । समाहारः स्वरितः । सुब्रूनासिकेनोच्चार्यः सानुनासिकः । मुखेनैव निरनुनासिकश्च । एवम् अइउक्लृवर्णानां
 प्रत्येकमष्टादश भेदाः । सन्ध्यक्षराणां तु द्वादश । लृकारस्य दीर्घादर्शनात् द्वादशेति पाणिनीयाः ॥ अनवर्णा नामी ॥
 १ । १ । ६ ॥ औदन्ताः ॥ लृदन्ताः समानाः ॥ १ । १ । ७ ॥ ए ऐ ओ औ सन्ध्यक्षरम् ॥ १ । १ । ८ ॥
 अं अः अनुस्वारचिसर्गौ ॥ १ । १ । ९ ॥ अकाराबुच्चारणार्थौ ॥ कादिव्यञ्जनम् ॥ १ । १ । १० ॥ हपर्यन्तः ।
 कखगघङ् चञ्जझव टठडढण तथदधन पफबभम यरलव शषसह । क आदिः कादिरिति अनुस्वारविसर्गयोरपि व्यञ्ज-
 नसंज्ञा ॥ अपञ्चमान्तस्थो धुट् ॥ १ । १ । ११ ॥ कादिः ॥ पञ्चको वर्गः ॥ १ । १ । १२ ॥ कादिषु मान्तेषु ।
 ते च पञ्च कचटपसंज्ञकाः ॥ आद्यद्वितीयशषसा अव्योषाः ॥ १ । १ । १३ ॥ अन्यो घोषवान् ॥ १ । १ ।
 १४ ॥ अघोषेभ्यः कादिः ॥ यरलवा अन्तस्थाः ॥ १ । १ । १५ ॥ यलवाः सानुनासिका निरनुनासिकाश्चेति द्वि-
 धा ॥ अं अः ५ क ५८ प शषसाः शिट् ॥ १ । १ । १६ ॥ अकारककारपकारा उच्चारणार्थाः । ५ क ५८ पौ
 वज्रगजकुम्भाकृती ॥ तुल्यस्थानास्यप्रयत्नः स्वः ॥ १ । १ । १७ ॥ यत्र पुद्गलस्कन्धस्य वर्णभावापत्तिस्तत्स्थानम्

। अवर्णहविसर्गकवर्गोः कण्ठ्याः । इवर्णचवर्गयशास्त्रालव्याः । उवर्णपवर्गोपध्मानीया ओष्ठ्याः । ऋवर्णटवर्गर्षा मूर्ध-
 न्याः । लृवर्णतवर्गलसा दन्त्याः । ए ऐ तालव्यौ । ओ औ ओष्ठ्यौ । वो दन्त्योष्ठ्यः । जिह्वा मूलीयो जिह्व्यः । ना-
 सिकयोऽनुस्वारः । ङ्वणनमाः स्वस्थाननासिकास्थानाः । सपञ्चमान्तस्यो हकार उरस्यः । आस्यप्रयत्न आन्तरः संरम्भः
 । स सप्तथा स्पृष्टेपेत्स्पृष्टविद्यतेषद्विद्यतविद्यतसतिविद्यतसतिविद्यततमभेदात् । स्पृष्टं करणं वर्ग्याणाम्, इषत्स्पृष्टमन्तस्था-
 नाम्, विद्यतं स्वराणाम्, इषद्विद्यतं शषसहानाम्, एदैतोर्विद्यततरम्, अवर्णस्यातिविद्यततमम् ।
 आस्यग्रहणं बाह्यनिवृत्त्यर्थम् । ते च विचारसंस्वारन्वासानादयोषाद्योषाल्पमाणमहामाणोदात्तात्तस्वरितभेदात् एकादश ।
 तत्र महामाणस्य, 'आसन्नः ॥ ७ । ४ । १२० ॥' इत्यत्रोपयोगोऽप्येषां तु वेदे प्रयोजनमिति न्यासः । द्वितीयचतुर्थौ
 शषसहस्रश्च महाप्राणाः ॥ अनन्तः पञ्चमः प्रत्ययः ॥ १ । १ । ३८ ॥ पञ्चम्यथाद्विहितोऽन्तशब्दनिर्दिष्टः प्रत्ययः
 स्यात् ॥ स्यौजसमौ शस्ताभ्याम्भिभस्डेभ्याम्भ्यस्डसिभ्याम्भ्यस्डसोसाम्भ्योस्तुपां त्रयी प्रथमा-
 दिः ॥ १ । १ । १८ ॥ इजशठ्ठयोश्चेतः ॥ स्यादिविभक्तिः ॥ १ । १ । १९ ॥ छुप्स्यामहिपर्यन्तः स्यात् ॥ तद-
 न्तं पदम् ॥ १ । १ । २० ॥ विभक्त्यन्तं पदं स्यात् ॥ सविशेषणमाख्यातं वाक्यम् ॥ १ । १ । २६ ॥ प्रयु-
 ज्यमानैरप्रयुज्यमानैर्वा विशेषजैः सहितं प्रयुज्यमानमप्रयुज्यमानं वाख्यातं वाक्यं स्यात् ॥ धर्मो वो रक्षतु ॥ क्रियार्थो
 धातुः ॥ ३ । ३ । ३ ॥ पूर्वोपरीभूतात्रयत्रा साध्यमानलक्षणा क्रियार्थो यस्य स शब्दो धातुः ॥ न प्रादिरप्रत्ययः
 ॥ ३ । ३ । ४ ॥ प्रादिर्धृतिरव्ययवो न, न चेत् ततः परः प्रत्ययः स्यात् । प्रादिश्चाद्यन्तर्गणः ॥ चादयोऽसत्त्वे ॥ १ ।
 १ । ३० । अत्रययानि स्युः ॥ धातोः पूजार्थस्वतिगतार्थोधिपर्यतिक्रमार्थोतिचर्जः प्रादिरुपसर्गः प्राक् च ॥
 ३ । १ । १ ॥ सम्बन्धी तदर्थ्यगोती । धातेरिति पञ्चमी षष्ठी च । क्रियायोगे प्रादीनां गतिसंज्ञा च वक्ष्यते । म परा
 अप सम् अनु अव निस इस् "एतौ रान्तावपि" नि आर्ह नि प्रति परि उप अधि अपि सु उद् अति अभि ॥ अ-

प्रयोगीत् ॥ १ । १ । ३७ ॥ इह शास्त्रे उपदिश्यमानो वर्णस्तत्समुदायो वा प्रयोगेऽदृश्यमान - इत् स्यात् ॥ * प्रसक्त-
स्यादर्शने लुक्लुप्लोपसंज्ञम् ॥ * वर्णग्रहणे स्वसंज्ञस्य ग्रहणम् ॥ * तपरो वर्णस्तन्मात्रस्य ग्राहकः ॥ * नवेति विभा-
षा ॥ * स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा ॥ शब्दस्य स्वं रूपं संज्ञि शब्दशास्त्रीयसंज्ञां विमुच्य । खण्डशः शक्त्यनभ्युपगन्तृणां
मतेनेदमित्यन्यत्र विस्तरः ॥ * विरामः शब्दावसानम् ॥ * वर्णानामर्थमात्रातिरिक्तकालान्यवायेन कथनं संहिता ॥
* स्वराव्यवहितव्यञ्जनसमुदायः संयोगः ॥ * ह्रस्वं लघु ॥ * संयोगे गुरु, दीर्घं च ॥ गुणोरेदोत् ॥ ३ । ३ । २ ॥
वृद्धिरैरेदोत् ॥ ३ । ३ । १ ॥ शिर्षुद् ॥ १ । १ । २८ ॥ क्लीबे जङ्गसादेशः ॥ पुंस्त्रियोः स्यमौजस् ॥ १ । १ । १
। २९ ॥ घुद् स्यात् ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयेदवसूरिनिजयसिंहस्मरिपट्टपम्परामतिष्ठितगीतार्थत्वादियुगोपेतवृद्धि-

चन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकुमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविद्यशास्त्रीयतपोगच्छा-

चार्यश्रीविजयनेमिस्वरिविचितायां हेमप्रभायां संज्ञाधिकारः ॥

॥ * स्वरस्य ह्रस्वदीर्घप्लुताः ॥ यत्र ह्रस्वादिशब्दह्रस्वादयो विधीयन्ते तत्र स्वरस्येति पदमुपतिष्ठते ॥
पञ्चम्यां निर्दिष्टे प्ररस्य ॥ ७ । ४ । १०४ ॥ यत्कार्यमुक्तं तदव्यवधेः स्यात् ॥ सप्तम्या पूर्वस्य ॥ ७ । ४
। १०५ ॥ निर्दिष्टे यत्कार्यमुच्यते तदव्यवधेः स्यात् ॥ षष्ठ्यान्तस्य ॥ ७ । ४ । १०६ ॥ षष्ठ्या निर्दिष्टे यदुक्तं तत्
षष्ठ्युक्तान्तस्य स्यात् ॥ अनेकवर्णः सर्वस्य ॥ ७ । ४ । १०७ ॥ षष्ठ्युक्तोऽपि ॥ प्रत्ययस्य ॥ ७ । ४ । १०८ ॥
त्रिभिः सर्वस्य स्यात् ॥ विशेषणमन्तः ॥ ७ । ४ । ११३ ॥ अभेदेनोक्तोऽव्यवधौ विशेषणं विशेष्यसमुदायस्यान्तः
स्यात् ॥ सप्तम्या आदिः ॥ ७ । ४ । ११४ ॥ सप्तम्यन्तस्य विशेष्यस्य यद्विशेषणं तत्तस्य आदिः स्यात् ॥ प्रत्ययः

प्रकृत्यादेः ॥ ७ । ४ । ११५ ॥ समुदायस्य विशेषणं नोनाधिकृत्य । यस्मात् यत्प्रत्ययविधिः सा तस्य प्रकृतिः ॥ गौ-
णो ङ्यादिः ॥ ७ । ४ । ११६ ॥ प्रकृत्यादेर्विशेषणम् ॥ कृतसगतिकारकस्यापि ॥ ७ । ४ । ११७ ॥ प्रकृत्यादे-
र्विशेषणम् ॥ परः ॥ ७ । ४ । ११८ ॥ प्रत्ययः प्रकृतेः पर एव ॥ स्वर्धे ॥ ७ । ४ । ११९ ॥ परो विधिः ॥ आ-
सन्नः ॥ ७ । ४ । १२० ॥ आसन्नानासन्नप्रसङ्गे यथास्वं स्थानार्थप्रमाणादिभिरासन्न एव विधिः ॥ * अपेक्षतोऽ-
धिकारः । * परान्वित्यं नित्यादन्तरङ्गमन्तरङ्गाच्चानवकाशे वलीयः ॥ * अपवादात् कचिदुत्सर्गोऽपि ॥ * असिद्धं
बहिरङ्गमन्तरङ्गे । * नानिष्ठार्थं शास्त्रप्रवृत्तिः । न्यायानां स्थविर्यष्टिप्रायत्वम् ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयेदवन्मुरिचिजयसिंहशूरिपट्टपरम्परामतिष्ठितगीतार्थत्वादियुगोपेतवृद्धि-
चन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविद्यशास्त्रीयतपोगच्छा-

चार्यश्रीविजयनेमिस्वरिचित्तायां हेमप्रभायां परिभाषाप्रकरणम् ॥

॥ अथ स्वरसन्ध्यधिकारः ॥

समानानां तेन दीर्घः ॥ १ । २ । १ ॥ परेण समानेन सह । द्वयोः स्थाने एको दीर्घ इति सहायः । आसन्न
आकारः । लोकात् संहिता । वृषभअजितौ इति स्थिते वृषभजितौ । दधोदम् । भानूदयः । पितृषभः । कलङ्कारः । बहु-
वचनं व्याप्त्यर्थम्, तेन होतृलृकार इत्यपि सिद्धम् ॥ ऋलृत्ति ह्रस्वो वा ॥ १ । २ । २ ॥ समानानाम् । बाल ऋश्यः
। हुतृ ऋषभः । होतृ लृकारः । पक्षे बालश्च इत्याह्नि । ह्रस्वविधाने कार्यान्तरं न स्यादिति ह्रस्वस्यापि ह्रस्वः ॥ लृत् न
ऋलृऋलृभ्यां वा ॥ १ । २ । ३ ॥ स्वरसमुदायरूपौ स्वरव्यञ्जनसमुदायरूपोवेतौ वर्णान्तरे वा । ऋता कृकारः, पक्षे
पूर्वेण ह्रस्व उत्तरेण ऋकारश्च । लृता कलृकारः । पक्षे दीर्घत्वं ह्रस्वत्वं च ॥ ऋनो वा तौ च ॥ १ । २ । ४ ॥ ऋत

आसन्नौ स्याताम् ॥ प्रेषः । प्रेष्यः । प्रौढः । प्रौढिः । प्रौढः ॥ स्वैरस्वैर्यज्ञैर्हियाम् ॥ १ । २ । १५ ॥ अर्चणस्य
 परेण स्वरेण सह ऐ औ स्याताम् । स्वैरः । स्वैरी । नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम् । स्वैरिणी । अक्षैहिणी सेना ॥
 अनियोगे लुगेवे ॥ १ । २ । १६ ॥ अर्चणस्य लुक् । इहैव तिष्ठ । नियोगे तु इहैव तिष्ठ । अनियोगोऽनवधारणम् ॥
 बौध्द्यौतौ समासे ॥ १ । २ । १७ ॥ अर्चणस्य लुक् । विम्बौष्टी । विम्बौष्टी । स्यूलौतुः । समासे इति
 किम् । हे राजपुत्रौष्ठं पश्य ॥ ओमाङ्गि ॥ १ । २ । १८ ॥ अर्चणस्य ओमि आङ्गदेशे च परे लुक् स्यात् । अथोम्,
 आ ऊढा आढा, अथोढा, इदमेवाङ्ग्रहणं धातुपसर्गयोः कार्यमन्तरङ्गमिति ज्ञापयति ॥ उपसर्गस्याऽनियोगेदोति ॥
 १ । २ । १९ ॥ अर्चणस्य धातौ परे लुक् । प्रेळयति । प्रोळति । अनियोगेति किम् । उपैति ॥ प्रैधते ॥ वा नाङ्गि
 ॥ १ । २ । २० ॥ नामावयवे एदोडादौ धातौ परे उपसर्गावर्णस्य वा लुक् । उपैडकीयति । उपैडकीयति । प्रोषधीय-
 ति । प्रौषधीयति । दधि अत्र इति स्थिते ॥ इवर्णोदेरस्वे स्वेर यवरलम् ॥ १ । २ । २१ ॥ यथासङ्ख्यम् । दध्-
 य् अत्र इति जाते अदीर्घाद्विरामेति द्वित्वे प्राप्ते ॥ स्थानीवावर्णविधौ ॥ ७ । ४ । २०९ ॥ आदेशः स्थानिवत्
 स्यात् न चेत् स्थानिवर्णाश्रयं कार्यम् ॥ स्वरस्य परे प्राग्विधौ ॥ ७ । ४ । ११० ॥ वर्णविध्यर्थमिदम् । स्वरस्या-
 देशः परनिमित्तकः पूर्वविधौ विधये स्थानीव स्यात् । इति स्थानिवद्भावे प्राप्ते ॥ न सन्धिडीयकिद्विदीर्घासङ्घि-
 धावंस्कुलुकि ॥ ७ । ४ । १११ ॥ स्वरस्यादेशः स्थानीव स्यात् इति पूर्वेणातिप्रसक्तस्थानिवद्भावनिषेधः । दध्द्यम्
 अत्रेति जाते ॥ तृतीयस्तृतीयचतुर्थे ॥ १ । ३ । ४९ ॥ धुट आसनः । इति पूर्वधस्य दः ॥ पदस्य ॥ २ । १ ।
 ८९ ॥ संयोगान्तस्य लुक् । स च परे स्याद्विधौ च पूर्वस्मिन्नसन् द्रष्टव्यः । इति यलोपे प्राप्ते, बहिरङ्गस्य यस्या-
 सिद्धत्वान्न भवति ॥ ततोऽस्याः ॥ १ । ३ । ३४ ॥ अज्वर्गादन्तस्थाया द्वे वा स्याताम् । इति "यद्वित्वे चात्तूल्यम्
 । दध्यत्र । दध्ययत्र । दध्ययत्र । दध्ययत्र । इवर्गादेरिति पञ्चमीन्यारूपाने दधियत्र । मध्यत्र । पित्र्यर्थे लङ्कृतिः ॥

पुत्रस्यादिपुत्रादिन्याक्रोशे ॥ १ । ३ । ३८ ॥ तस्य न द्वित्वम् । पुत्रादिनी त्वमसि पापे । पुत्रपुत्रादिनी भव ।
आक्रोशे किम् । पुत्रादिनी २ शिशुमारी । पुत्रपुत्रादिनी २ नागो ॥ हार्दहस्वरस्यानु नवा ॥ १ । ३ । ३१ ॥
स्वरात् पराद्वित्वम् । अर्कः २ । ब्रह्म २ । अन्विति किम् ? मोर्णुनाव । दर्शनमित्यत्र द्वित्वे मासे ॥ न रात्रि स्वरे
॥ १ । ३ । ३७ ॥ शिरो द्वित्वम् । दर्शनम् ॥ ह्रस्वोऽपदे वा ॥ १ । २ । २२ ॥ इवर्णादीनामस्वे स्वरे न चेत्
तौ निमित्तनिमित्तिनावेकत्र पदे स्याताम् ॥ नदि एवा । ह्रस्वविधानादसन्धिः । अत एव ह्रस्वस्यापि ह्रस्वः ।
नयेवा । अपदे किम् । नद्यौ । नद्यर्थः ॥ एदैतोऽयाय् ॥ १ । २ । २३ ॥ स्वरे यथासङ्ख्यम् । नयनम् । नायकः
॥ ओदौतोऽवाट् ॥ १ । २ । २४ ॥ स्वरे यथासङ्ख्यम् । लवनम् । लावकः ॥ स्वरे वा ॥ १ । ३ । २४ ॥
अवर्णभोगोऽघोभ्यः परयोः पदान्तस्थयोर्वययोः स्वरे परे लुग्वा स चासन्धिः । पट इह । पटविह । त इह । तयिह
॥ श्यक्ये ॥ १ । २ । २५ ॥ ओदैतोः क्यवर्जे यादौ प्रत्यये परे यथासङ्ख्यमवावौ स्याताम् । गव्यम् । नाव्यति
। अव्य इति किम् । औयत । प्रत्यये किम् । गोयूतिः । क्रोशद्वये गव्यूतिरिति पृषोदरादित्वात् ॥ क्षय्यजय्यौ शक्तौ
॥ ४ । ३ । २० ॥ अत्र येऽय् निपात्यते । क्षेत्तुं शक्यं, क्षय्यम् । जेतुं शक्यं जय्यम् । शक्तौ किम् । क्षेयम् । जेयम्
क्रय्यः क्रयार्थे ॥ ४ । ३ । २१ ॥ क्रयाय प्रसारितोऽर्थः क्रयः । अन्यत्र क्रयः ॥ क्रनो रस्तादिते ॥ १ । २ ।
२६ ॥ यादौ । पितरि सांशु पित्र्यम् । तद्धिते किम् । जाययात् ॥ एदोतः पदान्तेऽस्य लुक् ॥ १ । २ । २७ ॥
तेऽत्र । पदोऽत्र । पदान्ते किम् । नयनम् ॥ इतावतो लुक् ॥ ७ । २ । १४६ ॥ अव्यक्तानुकरणस्यानेक-
स्वरस्य । पट् इति पठति ॥ न द्वित्वे ॥ ७ । २ । १४७ ॥ वीप्सायामनुकरणस्य द्वित्वे सत्यतो न लुक् ।
पट्पठति ॥ तो वा ॥ ७ । २ । १४८ ॥ द्वित्वे केन छतो वा लुक् । पट्पठेति ॥ धुटस्तृतीयः ॥ ३ ।
१ । ७६ ॥ पदान्ते । पट्पठति ॥ गोर्नोर्मन्यवोऽक्षे ॥ १ । ३ । २८ ॥ पदान्तस्थस्यैतः । गवाक्षः ।

नाम्नीति किम् । गोऽक्षाणि ॥ स्वरे चाऽनक्षे ॥ १ । २ । २९ ॥ गोरोतः पदान्तस्थस्यावः स्यात् । गवाग्रम् । गोऽ-
ग्रम् । अनक्षे किम् । गोऽक्षम् । ओतः किम् । चित्रवर्धः ॥ इन्द्रे ॥ १ । २ । ३० ॥ इन्द्रस्थे स्वरे परे गोरोतः पदान्त-
स्थस्यावः स्यात् । गवेन्द्रः । गवेन्द्रयज्ञः ॥ वात्यसन्धिः ॥ १ । २ । ३१ ॥ गोरोतः पदान्तस्थस्य स्यात् । गोअग्रम्
। गोअग्रम् । गवाग्रम् ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयेदेवसुखिविजयसिंहसुखरिपट्टपरम्परामृतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपे-

तद्विचन्द्रापरनामष्टविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविमशास्त्रीय-

त्रपोगच्छाचार्यश्रीविजयनेमिसुखरिविचितायां हेमभायां स्वरसन्धिः ॥

॥ अथाऽसन्धिप्रकरणम् ॥

न सन्धिः ॥ १ । ३ । ५२ ॥ उक्तो ब्रह्ममाणश्च सन्धिविरागे न स्यात् । दधि अत्र । तत् लुनाति ॥ प्लु-
तोऽनितौ ॥ १ । २ । ३२ ॥ स्वरेऽसन्धिः । देवदत्त ३ अत्र न्वसि । अनिताविति किम् । सुश्लोक ३ इति सुश्लोके-
ति ॥ सम्मत्यसूयाकोपकुत्सनेष्वाद्याऽऽमन्यमादौ स्वरेष्वन्त्यश्च प्लुतः ॥ ७ । ४ । ८९ ॥ एतद्वृत्तेर्वो-
क्यस्यादिभूतमामन्त्र्यं द्विः स्यात् द्वित्वे चादौ स्वराणां मध्येऽन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । सम्मतौ, माणवक ३ माण-
वक २ शोभनः खल्वसि । अमूयायाम्, अभिरूपक ३ अभिरूपक २ रिक्तं आभिरूप्यम् । कोपे, अविनीतक ३ अ-
विनीतक २ इन्द्राज्ञौ ज्ञास्यसि जालम् । कुत्सने, शक्तिके ३ शक्तिके २ रिक्ता ते शक्तिः ॥ भर्त्सने पर्यायेण ॥ ७ । ४ ।
९० ॥ कोपेन निन्दाविष्करणं भर्त्सनं, तद्वृत्तेर्वीचयस्य यदामन्त्र्यं तद्विद्विः स्यात् द्वित्वे च क्रमेण पूर्वोत्तरपदयोः स्वरे-

ष्वन्त्यः प्लुतो वा स्यात् ॥ चौर ३ चौर चौर चौर ॥ त्यादेः साकाङ्क्षस्याङ्गेन ॥ ७ । ४ । ९१ ॥ भर्त्सनार्थे वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरस्त्याद्यन्तस्य वाक्यान्तराकाङ्क्षस्य अङ्ग इति निपातेन युक्तस्य प्लुतो वा स्यात् । अङ्ग कूज ३ (२) इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । त्यादेः किम् । अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि । साकाङ्क्षस्य किम् । अङ्ग पच ॥ द्विमासीः प्रैषे ॥ ७ । ४ । ९२ ॥ क्षिया आचारभ्रेषः । एतद्वृत्तेर्वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरस्त्याद्यन्तस्य पदस्य वाक्यान्तराकाङ्क्षस्य प्लुतो वा भवति । क्षियायां, स्वयं ह रथेन याति ३ उपाध्यायं पदातिं गमयति । आशिषि, सिद्धान्तमध्येषीष्ठा ३ व्याकरणं च तात । असत्कारपूर्वकव्यापारणायाम्, त्वं ह पूर्वं ग्रामं गच्छ ३ चैत्रो दक्षिणम् २ ॥ चितीवार्थे ॥ ७ । ४ । ९३ ॥ साद्व्यार्थे चिति प्रयुक्ते वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । अत्रिश्चित् भाया ३ त् अत्रिर्वित्यर्थः ॥ प्रतिश्रवणनिगृह्याऽनुयोगे ॥ ७ । ४ । ९४ ॥ एतद्वृत्तेर्वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । परोक्ताभ्युपगमे, गां मे देहि भो हन्तं ते ददामि ३ (२) स्वयं प्रतिज्ञाने नित्यः शब्दो भवितुमर्हति ३ (२) श्रवणाभिमुख्ये, भो देवदत्त किं मार्ष ३ (२) उपालम्भे, अद्य श्राद्धमित्यात्थ ३ (२) ॥ विचारे पूर्वस्य ॥ ७ । ४ । ९५ ॥ विचारः संशयः । तद्विषये संशयमानस्य यत्पूर्वं तस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् अर्हितुं ३ रज्जुर्तु ३ ॥ ओमः प्रारम्भे ॥ ७ । ४ । ९६ ॥ ॥ ७ । ४ । ९७ ॥ स्वरः प्लुतो वा स्यात् । ओ ३ म् २ ऋषभं प्रणमत । प्रारम्भे किम् । ओम् ददामि ॥ हेः प्रश्नाख्याने ॥ ७ । ४ । ९७ ॥ स्वरः प्लुतो वा । अकार्षीः कटं मैत्र, अकार्षं हि ३ (२) उत्तरेण सिद्धे नियमार्थमिदम् ॥ प्रश्ने च प्रतिपदम् ॥ ७ । ४ । ९८ ॥ प्रश्नप्रश्नाख्यानार्थस्य वाक्यस्य यत्पदं तस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । प्रश्ने, अगमः ३ पूर्वा ३ न ग्रामा ३ न देवदत्त ३ । (२) प्रश्नाख्याने, अगम ३ म् पूर्वा ३ न ग्रामा ३ न जिनदत्त ३ (२) दूरादामन्यस्य गुरुर्वैकोऽनन्त्योऽपि लभ्यते ॥ ७ । ४ । ९९ ॥ वाक्यस्य यः स्वरेष्वन्त्यः स्वरो दूरादामन्यार्थपदस्थो गुरुरनन्त्योऽपि ऋद्धर्जस्वरश्च लृकारश्चैकः प्लुतो वा

स्यात् ॥ आगच्छ भो देवदत्त ३ (२) सक्तून् पित्र देवदत्त देवदत्त ३ वा । आगच्छ भोः क्लृप्तिश्चिख (२) ।
 कृष्णमि ३ त्र (२) ॥ हेहैष्वेषामेव ॥ ७ । ४ । १०० ॥ दूरादामन्यस्य सम्बन्धिषु स्वरः प्लुतो वा स्यात् हेऽमैत्र आ-
 गच्छ (२) आगच्छ मैत्र हे ३ (२) ॥ अस्त्रीशुद्धे प्रत्यभिवादे भोगोत्रनाम्नो वा ॥ ७ । ४ । १०१ ॥ यदभिवा-
 दितो गुरुः कुशलानुयोगादिमद्वाक्यं प्रयुङ्क्ते तत्रास्त्रीशुद्धविषयकस्य वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरो भोसो गोत्रस्य नाम्नो
 वामन्यस्यांशः प्लुतो वा स्यात् ॥ अभिवादयेऽहं मैत्रोऽहं भोः, आयुष्मानेऽधि भोः ३ (२) अभिवादयेऽहं गार्ग्यं, आयु-
 ष्मानेऽधि गार्ग्यं ३ (२) राजन्यविशोरपि गोत्रत्वम् नाम्नः, आयुष्मानेऽधि देवदत्त ३ (२) प्रश्नार्चोविचारे च सन्धेय-
 सन्धयक्षरस्यादिदुत्परः ॥ ७ । ४ । १०२ ॥ एषु प्रत्यभिवादे च वर्तमानस्य वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यस्वरस्य सन्धेय-
 सन्धयक्षरस्य प्लुतो भवन् आकार इदुत्परः प्लुतो भवति ॥ एदैतोरिकारपरः ओदौतोरुकारपरः । प्रश्ने, अगम ३ः, पूर्वा
 ३न्, ग्रामा ३न्, अग्निभूता ३ इ । पटा ३ उ । अर्चायां, शोभनः स्वत्वसि अग्निभूता ३ इ । पटा ३ उ । विचारे, वस्त-
 न्यं किं निग्रन्थस्य सागारिका ३ इ । उत्तानगारिके । प्रत्यभिवादे, आयुष्मानेऽधि अग्निभूता ३ इ । पटा ३ उ । सन्धेयेति
 किम् । कच्चिं ३ त्, कुशल ३म्, भवत्यो ३ः कन्ये ३ ॥ तयोर्ध्वा स्वरं संहितायाम् ॥ ७ । ४ । १०३ ॥ प्लुता-
 कारात् परयोरिदुतोः स्वरेपरे संहितायां ध्वा स्याताम् । अगमः ३, अग्निभूता ३ यत्रागच्छ । अगमः ३ । पटा ३ वत्रा-
 च्छ । संहितायां किम् । अग्रा ३ इन्द्रम् । स्वे दीर्घत्वस्यास्वे स्वरं ह्रस्वत्वस्य वाधनार्थं वचनम् ॥ इ ३ वा ॥ १ । २
 । ३३ ॥ प्लुतः स्वरे परेऽसन्धिः । लुनीहि ३ इति लुनीहीति । उभयत्र विभाषेयम् ॥ ईदूदेदुद्विवचनम् ॥ १ । २ ।
 ३४ ॥ ई ऊ ए इत्येवमन्तं द्विवचनम् स्वरे परेऽसन्धिः । मुनी इह । । साधू एतौ । माले इमे । पचेते इति ॥ अदोमु-
 मी ॥ १ । २ । ३५ ॥ स्वरे असन्धी स्याताम् । अमुमुईचः । अभी अधाः ॥ धादिः स्वरोऽनाङ् ॥ १ । २ ।
 ३६ ॥ स्वरेऽसन्धिः स्यात् । अ अपेहि । इ इन्द्रं पश्य । आ एवं नु तत् । अनाङिति किम् ।

आ उष्णमौष्णम् । “ ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च यः । एतमातं छितं विद्यादाक्यस्मरणयोरस्ति ॥ १ ॥ ओ-
दन्तः ॥ १ । २ । ३ । ७ ॥ चादिः स्वरेऽसन्धिः । अहो अत्र । सौ नवेतौ ॥ १ । २ । ३ । ८ ॥ सिनिमित्त ओदन्त
इतौ वासन्धिः । पटो इति पठविति ॥ ऊँ चोञ् ॥ १ । २ । ३ । ९ ॥ उञ् चादिरितौ वा सन्धिरसन्धौ चोञ् ऊँ वा
स्यात् । उ इति । ऊँ इति । धिति ॥ अञ्चर्गात् स्वरं वोऽसन् ॥ १ । २ । ४ । ० ॥ पर उञो वा स्यात् । कुह् वास्ते
। कुह् उ आस्ते असत्त्वाद्वित्त्वम् ॥ अइउवर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादेः ॥ १ । २ । ४ । १ ॥ पदान्ते वा
स्यात् । सामँ ३ । कुमारी २ । मधुँ २ । ईद्रेदिसादिस्त्रसम्बन्धिनो निषेधः किम् । अग्नी । अमी । क्रिभु ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयेदेवस्वरिजियसिंहस्वरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतवृ-
द्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशाखीयतयो-

गच्छाचार्यश्रीविजयेनेमिसुरिविरचितायां हेममभायां असन्ध्यधिकारः ॥

॥ अथ व्यञ्जनसन्धिः ॥

तृतीयस्य पञ्चमे ॥ १ । ३ । १ ॥ पदान्तस्यानुनासिको वा स्यात् । ककुम्भण्डलम् । ककुम्भण्डलम् ॥ प्रत्ये-
ये च ॥ १ । ३ । २ ॥ पदान्तस्थस्य तृतीयस्य पञ्चमे नित्यमनुनासिकः । बाङ्मयम् । च उत्तरञ् वानुहृत्यर्थः ॥ त-
तो ह्यत्रतुर्थः ॥ १ । ३ । ३ ॥ पदान्तस्थात् पूर्वसवर्गो वा ॥ वागीनः तृतीयात् किम् । माङ् हसति ॥ अ-
घोषे प्रथमोऽशितः ॥ १ । ३ । ४ ॥ धुटः स्यात् । भेत्ता । प्रथमादधुटि शच्छः ॥ १ । ३ । ४ ॥ पदान्तस्थाद्वा
स्यात् । वाक्छरः । वाक्छरः ॥ नोऽप्रशानोऽनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्याधुटपरे ॥ १ । ३ । ५ ॥ पदान्तस्थस्य-

चटते सद्वितीये परे शषसाः स्युः । भवांश्चरः । भवांश्चरः । भवांश्चरः २ । भवां-
स्तनुः २ । भवांस्तनुदति २ । अग्रशान इति किम् ? । प्रशाब् चरः । अद्युत्पर इति किम् ! । भवान्तस्सकः । पदान्त इत्येव
। भवन्तः ॥ पुमोऽशिष्यघोषेऽह्यानि रः ॥ १ । ३ । ९ ॥ अद्युत्परेऽनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । पुमिति पुंसोः
सलुक्पञ्चकणं पुंस्कोकिल इति जाते ॥ पुंसः ॥ २ । ३ । ३ ॥ रेफस्य कल्पफेपु सः स्यात् । पुंस्कोकिलः २ । पुं-
स्पुन्नः २ । अशिषि किम् । पुंशिरः । अघोपे किम् । पुंदासः । अद्युत्परे किम् । पुंसीरम् । अख्यागीति किम् । पुं-
ख्यानम् ॥ नूनः पेषु वा ॥ १ । ३ । १० ॥ नस्य रः स्यात् अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । नृन् पाहि इति जाते ॥
॥ रः कल्पपक्षयोः ५ क ७ ८ पौ ॥ १ । ३ । ५ ॥ पदान्तस्य यथासङ्ख्यं वा स्याताम् । नृन् पाहि, नृन् पाहि, नृन् पाहि ॥ रः
पदान्ते चित्सर्गस्तयोः ॥ १ । ३ । ५ ॥ निरामाघोषयोः । नृन् पाहि । नृन् पाहि । नृन् पाहि ॥ शषसे शषसं वा
॥ १ । ३ । ६ ॥ पदान्ते रस्य कश्चेते । कः शेते । कः शेते । कः साधुः ॥ चटते सद्वितीये ॥
१ । ३ । ७ ॥ पदान्ते रस्य । यथासङ्ख्यं शषसा नित्यं स्युः ॥ कश्चरः । कश्चरः । कष्टः । कस्तः । कस्थः ॥
द्विः कानः कानि सः ॥ १ । ३ । ११ ॥ अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । कांस्कान् । कांस्कान् । द्विरुत्स्येति किम् ।
कांन् कान् पश्यति ॥ तौ मुमो व्यञ्जने स्वौ ॥ १ । ३ । १४ ॥ म्वागमस्य पदान्तस्थस्य च मस्य व्यञ्जने परे त-
स्यैव स्वावनुस्वारानुनासिकौ क्रमेण स्याताम् । चक्रम्यते । चक्रम्यते । त्वं करोषि । त्वङ्करोषि । कं वः । कव्वः ॥ म-
नयचलपरे हे ॥ १ । ३ । १५ ॥ पदान्तस्य मस्यानुस्वारानुनासिकौ स्वौ क्रमात् स्तः । किं हलयति । किम्हलयति ।
किं ह्युते । किन्ह्युते । किं ह्यः । किं ह्यः । किं हलयति । किं हलयति । किं हलयति । किम्हलयति ।
समो मस्य राजतौ किवन्ते परे अनुस्वाराभावो निपात्यते । सम्राट् । सम्राजौ ॥ ससटि समः ॥ १ । ३ । १२ ॥ सः स्या-
दनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य क्रमेण । संस्कर्त्ता । संस्कर्त्ता ॥ लुक् ॥ १ । ३ । १३ ॥ समो मस्य ससटि स्यात् । स-

स्कर्त्तुं ॥ कृणोः कटावन्तौ शिटि न वा ॥ १ । ३ । १७ ॥ पदान्तस्थयोः प्राङ्मुञ्चते । प्राङ्मुञ्चते । मुग-
ण्ड्मुञ्चते । मुगण्ड्मुञ्चते मुगण्ड्मुञ्चते ॥ शिठ्यायस्य मितीयो वा ॥ १ । ३ । ५९ ॥ प्राङ्मुञ्चते । अप्सराः
॥ इनः सः त्सोऽध्वः ॥ १ । ३ । १८ ॥ पदान्तस्थात् वा ॥ षट्सीदन्ति । षट् सीदन्ति । भवान्साधुः । भवान् सा-
धुः । आवयवश्चेत्सो न स्यादिति किम् । षट् श्च्योतन्ति ॥ नः शि ठच् ॥ १ । ३ । १९ ॥ पदान्तस्थस्य वा स्यात् ।
भवाञ्छूरः । भवाञ्च् शूरः । भवो धुदीति छुकि भवाञ्छूरः । अश्च इत्येव । भवाञ्छोनति ॥ ह्रस्वान्-
कृणो के ॥ १ । ३ । २७ ॥ पदान्तस्य स्वरे परे स्याताम् । छुङ्किर । मुगणिह कुर्वन्नास्ते ॥ स्वरेभ्यः ॥ १ । ३ । ३
॥ ३० ॥ छस्य द्वित्वम् । इच्छति । बहुवचनात् पदान्त इति निवृत्तम् ॥ अनाङ्माङो दीर्घाद्याच्छः ॥ १ । ३ । २८
॥ पदान्तस्थात् द्वे स्याताम् । कन्याच्छत्रम् । अनाङ्माङ् इति किम् । आच्छाया । माच्छिदत् ॥ प्लुता-
द्या ॥ १ । ३ । २९ ॥ पदान्तस्थाद्दीर्घस्थानाच्छस्य द्वे रूपे स्याताम् ॥ आगच्छ भो इन्द्रभूते ३ च्छत्रमानय, छत्र-
मानय ॥ शिटः प्रथममिति यस्य ॥ १ । ३ । ३५ ॥ द्वित्वं वा स्यात् । त्वं करोषि । त्वं क्वनसि । त्वं
क्वनसि ॥ ततः शिटः ॥ १ । ३ । ३६ ॥ वा द्वित्वम् । तच् श्येते । तच् श्येते । प्रथमद्वितीयाभ्यां किम् । भवान् साधुः
॥ आ धुङ्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते ॥ १ । ३ । ३९ ॥ निमित्तस्यैवानु स्यात् । गन्ता । कम्पिता । बहुवचनं वर्णान्तरवा-
चनार्थम् । तेन कुर्वन्तीति सिद्धम् । अन्वित्यधिकाराद् व्यङ्का ॥ शिङ्गेऽनुस्वारः ॥ १ । ३ । ४० ॥ अपदान्त-
स्थानां नामानु स्यात् । पुंसि । दंष्ट्रः । बृंहणम् ॥ उदः स्यास्तम्भः सः ॥ १ । ३ । ४४ ॥ छुक् स्यात् ॥ उत्थाता ।
उत्तम्भिता ॥ तवर्गस्य अवर्गछवर्गाभ्यां योगे चटवर्गो ॥ १ । ३ । ६० ॥ यथासङ्ख्यम् ॥ तच् श्येते । तच्चार ।
पेष्टा । तट्टीका । ईहे ॥ सस्य शप् ॥ १ । ३ । ६१ ॥ अवर्गछवर्गाभ्यां योगे यथासङ्ख्यं स्याताम् ॥ श्येतेति । दो-
ष्य । वम्भणिष ॥ न शात् ॥ १ । ३ । ६२ ॥ तवर्गस्य चवर्गः ॥ अश्नाति । प्रश्नः ॥ पदानन्ताद्वर्गादनाङ्गरी-

नवतेः ॥ १ । ३ । ६३ ॥ तवर्गस्य सस्य दवर्गचौ न स्याताम् ॥ पणनयाः । षट्सु । अनाम्रगरीनवतेरिति किम् ।
 षण्णाम् । षण्णगरी । षण्णवतिः ॥ षि तवर्गस्य ॥ १ । ३ । ६४ ॥ पदान्तस्थस्य दवर्गो न स्यात् । तीर्थकृत् षोडशः
 शान्तिः ॥ लि लौ ॥ १ । ३ । ६५ ॥ पदान्तस्थस्य तवर्गस्य स्याताम् । तल्लूनम् । भवाल्लुनाति । “आसन्नः” इ-
 त्येव सिद्धे द्विवचनमन्यत्र अनुनासिकस्थानेऽप्यननुनासिकार्थम् । अष्टाभिः ॥ व्यञ्जनात् पञ्चमान्तरस्थायाः ससू-
 ने वा ॥ १ । ३ । ४७ ॥ लुक् ॥ क्रुञ्चोऽङ्गौ । क्रुञ्चौ । आदित्यो देवतास्य । आदित्यः । आदित्यः ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयेदेवसूत्रिविजयसिंहसूत्रिपट्टपरम्परामतिष्ठितगीतार्थत्वादियुगेपेतद्वद्धि-

चन्द्रापरनामद्वद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविश्रयावीयतपोगच्छा-

चार्यश्रीविजयनेमिसूत्रिविरचितायां हेमप्रभायां व्यञ्जनसन्धिः ॥

॥ अथ रेफसन्धिः ॥

॥ ह्यागि ॥ १ । ३ । ५४ ॥ पदान्तस्थस्य रस्य विसर्ग एव । कः ख्यातः ॥ शिष्यघोषात्
 ॥ १ । ३ । ५५ ॥ पदान्तस्थस्य रस्य विसर्ग एव स्यात् । वासः क्षौभम् । अद्भिः षसातम् ॥ व्यत्यये लुगवा
 ॥ १ । ३ । ५६ ॥ शिटः परोऽघोष इति व्यत्ययः, तत्र सति पदान्तस्थस्य रस्य लुगवा स्यात् । चक्षुश्चोतति । चक्षु-
 श्चोतति । चक्षुः चोतति ॥ नमस्पुरसो गतेः कल्पपफि रः सः ॥ २ । ३ । १ ॥ नमस्कृत्य । पुरस्कृत्य । गतेः
 किम् । नमः कृत्वा । साक्षादादित्वाभमसो वा गतिसंज्ञा । तिस्रः पुरः करोति । अनव्ययत्वात् पुरोऽस्तमव्ययमिति न
 गतिसंज्ञा ॥ तिरसो वा ॥ २ । ३ । २ ॥ गतेरस्य कल्पपफि सः स्यात् । तिरस्कृत्य । तिरःकृत्य । गतेः किम् ।
 तिरःकृत्वा काष्ठं गतः ॥ शिरोधसः पदे समासैक्ये ॥ २ । ३ । ४ ॥ रः सः स्यात् । शिरस्पदम् । अधस्पदम् ।

समासे किम् । शिरः पदम् । ऐक्य इति किम् । परमशिरः पदम् ॥ अतः कृकमिकंसकुम्भकुशाकर्णीपात्रेऽनव्य-
यस्य ॥ २ । ३ । ५ ॥ रः सः स्यात् तौ चेन्निमित्तनिमित्तितोक्त्र समासे स्याताम् । अयस्कृत् । यशस्कामः । अ-
यस्कंसः । पयस्कृम्भः । अयस्कृशा । अयस्कृणी । अयस्पात्रम् । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया, पयस्कृम्भी । शुनस्कृर्णः । भा-
स्कर इति तु कस्कादिः । कमिग्रहणैव कंसे लब्धे कंसग्रहणं ज्ञापयति उणादयोऽन्युत्पन्नानि नामानीति ॥ प्रत्यये ॥ २
। ३ । ६ ॥ अनव्ययस्य रस्य पाशकल्पके सः स्यात् । पयस्पाशम् । पयस्कल्पम् । यशस्कम् ॥ रः काम्ये ॥ २ । ३ । ७
॥ अनव्ययस्य रोरेव काम्यप्रत्यये सः स्यात् । पयस्काम्यति । नियमः किम् । अहः काम्यति ॥ नामिनस्तयोः षः
॥ २ । ३ । ८ ॥ पूर्वसूत्रद्वयविषये नागिनः परस्य रस्य षः स्यात् । सर्पिष्पाशम् । सर्पिष्काम्यति । तयोरिति किम् । मुनिः
करोति । गीः काम्यति ॥ निर्दुर्बहिराविष्म्रादुश्चतुराम् ॥ २ । ३ । ९ ॥ रस्य कत्वपि षः स्यात् । निष्कृतम् । इत्यादि।
बहुवचनान्निस्सुसोरपि । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वाच्चैकुल्यमित्यादि ॥ सुचो वा ॥ २ । ३ । १० ॥ सुजन्तस्य रस्य
कत्वपि षो वा स्यात् । द्विष्करोति । द्विः करोति २ । चतुष्फलति ३ ॥ वेसुसोऽपेक्षायाम् ॥ २ । ३ । ११ ॥
स्यान्निमित्तयो रस्य कत्वपि षः स्यात् । सर्पिष्करोति ३ । धनुष्खादति ३ । अपेक्षायां किम् । परमसर्पिःकुण्डम् ।
इसुसोः प्रत्यययोर्ग्रहणादिह न भवति । मुहुः पठति ॥ नैकार्थेऽन्त्रिये ॥ २ । ३ । १२ ॥ न विद्यते क्रिया प्रवृत्तिनिमित्तं
यस्य तस्मिन् समानाधिकरणे पदे यत्कत्वपि तत्र परे इसुस्प्रत्ययान्तस्य रस्य षो न स्यात् । सर्पिः कालकम् । यजुः
पीतकम् । एकार्थ इति किम् । सर्पिष्कुम्भे ३ । अक्रिय इति किम् । सर्पिष्क्रियते ३ ॥ समासेऽसमस्तस्य ॥ २ । ३ । १३
॥ पूर्वेण इसुस्प्रत्ययान्तस्य रः कत्वपि षः स्यात् । सर्पिष्कुम्भः । धनुष्वण्डम् । समासे इति किम् । तिष्ठतु सर्पिः पितृ
त्वमुदकम् । असमस्तस्येति किम् । परमसर्पिःकुण्डम् ॥ आतुष्पुत्रकस्कादयः ॥ २ । ३ । १४ ॥ यथासङ्ख्यम् ।
कृतपत्वसत्त्वाः साधवः । आतुष्पुत्रः । परमयजुष्पात्रम् । कस्कः । कौतस्कुतः । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् ॥ वाहर्ष-

त्यादयः ॥ १ । ३ । ५८ ॥ यथायोगमकृतविसर्गाः कृतोत्वाभावाश्च स्युः । अहर्पति । अहः पतिः २ । प्रचेता राजन् । प्रचेतो राजन् ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छार्यविजयदेवस्मृतिविजयसिंहस्मृतिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतद्विचन्द्रापरनाभट्टद्विविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रहास्त्रीयतपो-
गच्छाचार्यश्रीविजयनेमिस्मृतिविरचितायां हेमप्रभायां रेफसन्धिः ॥

॥ अथ स्यादिसन्धिः ॥

॥ देवस् अर्च्य इति स्थिते ॥

॥ सो रुः ॥ २ । १ । ७२ ॥ पदान्ते । उकार इत् । देवर् अर्च्य इति जाते ॥ अतोऽति रोरुः ॥ १ । ३ । २० ॥ अवर्णस्येत्योत्वे, एदोत इत्यकारलुकि देवोऽर्च्यः ॥ घोषवति ॥ १ । ३ । २१ ॥ आत् परस्य पदान्तस्थस्य रोरुः स्यात् ॥ धर्मो जेता । रोरित्यनुबन्धाबेह । प्रातरत्र । धातर्गच्छ ॥ अवर्णभोभगोऽवोर्लुगसन्धिः ॥ १ । ३ । २२ ॥ पदान्तस्थस्य रोर्घोषवति । देवा यान्ति । भो योसि । भगो हस । अवोवद । भोस् भगोस् अघोस् इति आमन्त्रणार्थः सकारान्ता अव्ययाः ॥ न्योः ॥ १ । ३ । २३ ॥ अवर्णात् परयोः पदान्तस्थयोर्व्योर्घोषवति लुक् स्यात् । वृक्ष याति । अव्य याति । वृक्षश्चमन्ययं चाचक्ष्णो वृक्षन् अव्यय् ॥ रोर्घ्यः ॥ १ । ३ । २४ ॥ अवर्णभोभगोऽघोभ्यः परस्य स्वरे परे ॥ कर्योस्ते । भोर्घ्येन्न । भगोर्घ्येन्न । अघोर्घ्येन्न । स्वरे वेति पक्षे यलोपे क आस्ते । भो अन्नेत्यादि ॥ अस्पष्टाववर्णात्त्वनुजि वा ॥ १ । ३ । २५ ॥ अवर्णभोभगोऽघोभ्यः परयोः पदान्तस्थयोर्विषययोरीषत्स्पृष्टतरो वयावेव

स्वरे परे स्याताम् । अवर्णास्तु परयोर्व्योस्त्ववर्णे स्वरे परेऽस्पष्टौ वा स्याताम् ॥ पठवुं २ । असावुं २ । कयुं १ । भो-
यैत्र २ । इत्यादि । पठविह ३ । तयिह ३ ॥ अहः ॥ २ । १ । ७४ ॥ पदान्ते रुः स्यात् ॥ स चासन् परे स्यादि-
विधौ च पूर्वस्मिन् । दीर्घाहा निदाघः । अहोभ्याम् ॥ रो लुप्यरि ॥ २ । १ । ७५ ॥ पदान्तेऽहोरेफे परे स्यादेर्लुपि
सत्यां रः स्यात् ॥ रुलापवादः । अहरधीते अहर्दत्ते । लुपीति किम् । हे दीर्घाहोऽत्र । अरीति किम् । अहोरूपम् ॥
॥ रो रे लुग्दीर्घश्चादिदुतः ॥ १ । ३ । ४१ ॥ अनु । पुना रमते । अग्री रथेन । पट्ट राजा । अन्विति किम् । मनो-
रथः ॥ ढस्तड्डे ॥ १ । ३ । ४२ ॥ तन्निमित्ते ढे ढस्यानु लुक् दीर्घश्चादिदुतः । माहिः । लीढम् । गूढम् । तड्डे किम्
। मधुलिङ् ढौकते ॥ तदः सेः स्वरे पादार्था ॥ १ । ३ । ४५ ॥ लुक् स्यात् । नियतपरिमाणमात्राक्षरपिण्डः पादः ।
सैष दाशरथी रामः । सा चेत् पादपूर्णीति किम् । स एष भरतो राजा ॥ एतद् अत्र व्यञ्जनेऽनञ्जस्मासे ॥ १ ।
३ । ४६ ॥ तदः सेर्लुक् स्यात् । एष दत्ते । स लालि । अनञ्जस्मासे किम् । एषकः कुती । सको याति । अनेषो
याति । असो वाति ॥ ” संहितैकपदे नित्या धातुपसर्गयोः । नित्या समासे वाक्ये छु सा विवक्षामपेक्षते ॥ १ ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवद्वारिविजयसिंहस्वरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपे-

तद्वद्विचन्द्रापरनामद्विविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविश्रन्तालीय-

तपोगच्छाचार्यश्रीविजयनेमिस्वरिचितायां हेमप्रभायां स्यादिसन्धिः ॥

॥ अथ स्वरान्ताः पुल्लिङ्गाः ॥

॥ अघातुविभक्तिवाक्यमर्थवन्नाम ॥ १ । १ । २७ ॥ शब्दरूपम् । इति नामत्वे ततः सौ स्त्वे विसर्गे च

देवः ॥ समानामर्थनैकः शेषः ॥ ३ । १ । ११८ ॥ सहोक्तौ गम्यायामन्ये निवर्तन्ते ॥ स्यादावसङ्ख्येयः ॥ ३ ।
 १ । ११९ ॥ सर्वसिन् स्यादौ विभक्तौ तुल्यरूपाणां सहोक्तावेकः शिष्यते न तु सङ्ख्येयवाची । इति वैकशेषे द्विवचने देवौ ।
 बहुवचने देव जस् इति स्थिते ॥ अत आः स्यादौ जस्भाम्ये ॥ १ । १४ । १ ॥ लुगस्याऽदेत्यपदे । इत्यस्यापवादः । देवाः
 ॥ समानादमोऽतः ॥ १ । ४ । ४६ ॥ स्यादेर्लुक् स्यात् । देवौ ॥ शसोऽता सश्च नः पुंसि ॥ १ । ४
 । ४९ ॥ शसोऽता सह पूर्वसमानस्य दीर्घस्तत्सन्नियोगे च पुंसि सो नः ॥ देवात् ॥ टाडसोरिनस्यौ ॥ १ । ४ । ५
 ॥ आत्परयोः । देवेन । देवाभ्याम् । ३ ॥ भिस ऐस् ॥ १ । ४ । २ ॥ आत्परस्य स्यादेः ॥ देवैः । ऐस्करणं सन्नि-
 पातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विधातस्येति परिभाषाया अनित्यत्वे गमकम् । तेनातिजरसैः ॥ ङेङ्स्योर्यातौ ॥ १ । ४
 । ६ ॥ आत्परयोः ॥ देवाय ॥ एदूबहुस्भोसि ॥ १ । ४ । ४ ॥ अतः स्यादौ । देवेभ्यः । २ । देवात् । देवस्य ।
 देवयोः ॥ २ ॥ ह्रस्वापश्च ॥ १ । ४ । ३२ ॥ ह्रस्वान्तादावन्तात् स्त्रीदूदन्ताच्च परस्यामो नाम् स्यात् ॥ दीर्घो ना-
 म्यत्तिस्त्वचनसूत्रः ॥ १ । ४ । ४७ ॥ पूर्वसमानस्य । देवानाम् । अप् इति प्रतिषेधावकारव्यग्रधानेऽपि दीर्घः । प-
 ज्ञानाम् । देवे । देव सु इस्रैत्वे कृते ॥ नाम्यन्तस्थाक्वर्गात्पदान्तः कृतस्य सः शिङ्गनान्तरेऽपि ॥ २ । ३ ।
 १५ ॥ कृतस्यस्य वा षः स्यात् । देवेषु । शिटा नकारेण चेति प्रत्येकं वाक्यपरिसमाप्तेर्नह । निस्से । शिङ्ग्रहणेनैव
 सिद्धे नकारोपादानं मस्थानानुस्वारव्यवाये निषेधार्थम् । पुंसु । सुहिन्सु । पदमध्ये किम् । दधिसेक् ॥ वृत्त्यन्तोऽसेषे
 ॥ १ । १ । २५ ॥ परार्थभिधायी समासादिर्द्वित्वस्तस्या अन्तः पदं न स्यात् । सस्य पत्वे तु पदमेव । इति सेक् शब्दे
 सस्य पदादित्वम् ॥ अदेतः स्यमोर्लुक् ॥ १ । ४ । ४४ ॥ आमन्यवृत्तेः । हे देव । स्यादेशत्वेनैवामोऽपि लुक्सिद्धौ
 पृथग्वचनं अय एवादेशस्य लुगिति नियमार्थम् । तेन कतस्त्व इत्यादि सिद्धम् । एवं जिनादयः । सर्वं, विन्व, उभ, उभ-
 यट्, अन्य, अन्यतर, इतर, इतर, इतर, त्व, त्वत्, नेम, समसिपौ सर्वाथौ, पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यव-

स्थायाम्, स्वमज्ञातिधनाख्यायाम्, अन्तरं बहिर्योगोपसङ्ख्यानयोरपुरि, त्यद्, यद्, एतद्, इदम्, अदस्, एक, द्वि, युष्मद्, भवतु, अस्मद्, किम्, इत्यसंज्ञायां सर्वादिः । सर्वः । सर्वो २ ॥ जस इः ॥ १ । ४ । ९ ॥ सर्वादेरदन्तस्य । सर्वे । तृतीयैकवचने सर्वेन इति ज्ञाते ॥ रषुवर्णालोण एकपदेऽनन्त्यस्यालचटतवर्गशासान्तरे ॥ २ । ३ । ६३ ॥ सर्वेण । निमित्तानधिकरणनिमित्तित्पदाघटितत्वमेकपदत्वमित्यतो नेह । रामनाम । लादिवर्जनं किम् । विरलेन । मूर्च्छनं । हृदेन । तीर्थेन । रशना । रसना । अनन्त्यस्येति सर्वात् ॥ सर्वादिः स्मैस्मातौ ॥ १ । ४ । ७ ॥ अदन्तस्य ऊङ्गस्योः । सर्वस्मै । सर्वस्मात् ॥ अवर्णस्यामः साम् ॥ १ । ४ । १५ ॥ सर्वादिः । एत्वे षत्वे च । सर्वेषाम् ॥ ऊङ्गः स्मिन् ॥ १ । ४ । ८ ॥ सर्वादेरदन्तस्य । सर्वस्मिन् । शेषं देववत् । तत्संबन्धिविज्ञानात् सर्वादिकार्यं गौणे न भवति अतिसर्गोः । अतिसर्वायेसादि । एवं विधादयोरप्यदन्ताः । सहचरितासहचरितयोः सहचरितस्यैव ग्रहणमिति न्यायाद्विश्वशब्दः सर्वार्थो गृह्यते न जगद्वाची ॥ उभशब्दस्य द्विवचनस्वार्थिकप्रत्ययविषयत्वात् स्मायादयो न सम्भवन्ति गणपाठस्तु हेत्वर्थप्रयोगे सर्वविभक्त्यर्थः । उभौ २ हेत् । उभाभ्याम् ३ हेतुभ्याम् । उभयोः २ हेत्वोः । उभयदृकारोऽङ्ग्यर्थः । उभयो मणिः । उभये देवमनुष्याः । नास्य द्विवचनम् । अन्यस्मै । अन्यतरस्मै । इतरेणैव सिद्धेऽथोपादानं इतमप्रत्ययान्तान्यतमशब्दस्य सर्वादित्वनिवृत्त्यर्थम् । अन्यतमाय । इतरस्मै । इतरद्वतमौ प्रत्ययौ । तयोः स्वार्थिकत्वात् प्रकृतिद्वारेणैव सिद्धे पृथगुपादानमत्र प्रकरणेऽन्यस्वार्थिकप्रत्ययान्तानामग्रहणार्थमन्यादिलक्षणदार्थं च । कतरस्मै । कतमस्मै । नेह । सर्वतमाय । त्वशब्दोऽन्यार्थः । त्वस्मै । त्वच्छब्दः समुच्चयपर्यायः । गणपाठे तस्य हेत्वर्थप्रयोगे सर्वविभक्त्यादयः प्रयोजनम् । त्वत् हेतुमित्यादि अज्ञातात्त्वतः त्वक्तः नेमशब्दोऽर्थार्थः ॥ समसिमौ सर्वाथौ । ततो नेह । समाय देशाय धावति । स्वाभिधेयापेक्षावधिनियमो व्यवस्था । तत्र पूर्वोदयः सप्त सर्वादयः । नेह । दक्षिणाय गायकाय देहि । दक्षिणायै द्विजाः स्पृहयन्ति । स्वशब्द आत्मात्मीयोर्यत्स्वस्मै रोचते तत्स्वस्मै ददाति । ज्ञातौ धने च न । स्वाय दातुं स्वाय

स्पृहयति । बहिर्भावेन बाह्येन वा योगे उपसंव्याने उपसंवीयमाने चार्थेऽन्तरशब्दो न चेद्बहिर्योगेऽपि पुरि वर्तते । अ-
 न्तरस्मै पठाय । अन्तरस्मै गृहाय । नेह । अन्तरायै पुरे कुड्मयति । अयमनयोः पर्वतयोरन्तरात् तापस आयातो मध्या-
 दित्यर्थः । एकस्मै । द्वियुष्मद्भवत्वस्मदां स्मायादयो न सम्भवन्तीति सर्वविभक्त्यादयः प्रयोजनं गणपाठस्य । सर्वेऽप्य-
 मी संज्ञायां न सर्वादयः । तेन सर्वो नाम कश्चित् तस्मै सर्वाय ॥ नवभ्यः पूर्वैभ्य इ स्मात् स्मिन् वा ॥ १ । ४ ।
 १६ ॥ अदन्तेभ्यो जसङ्सिङीनाम् ॥ पूर्वे । पूर्वाः । पूर्वस्मात् । पूर्वात् । पूर्वस्मिन् । पूर्वे । शेषं सर्ववत् । एवं परादयः
 ॥ न सर्वादिः ॥ १ । ४ । १२ ॥ द्वन्द्वे सर्वादिः । पूर्वापरात् । पूर्वापरे । कतरकतमानाम् । कतरकतमकाः । अत्र
 सर्वादित्वनिषेधात् कप्रत्यये स्वार्थिकमत्ययान्ताग्रहणात् द्वन्द्वे वेति जस इर्न स्यात् ॥ द्वन्द्वे वा ॥ १ । ४ । ११ ॥
 द्वन्द्वसमासस्थस्यादन्तस्य सर्वादिः जस इर्वा स्यात् । पूर्वापरे । पूर्वापराः । शेषं देववत् ॥ तृतीयान्तात्पूर्वावरं योगे ॥
 ॥ १ । ४ । १३ ॥ परं सर्वादि न स्यात् । मासेन पूर्वाय । मासपूर्वाय । दिनावराय । सन्वन्धे क्रिम् ।
 यास्यति चैत्रो मासेन पूर्वस्मै दीयतां कम्बलः ॥ तीर्यं छित्कार्ये वा ॥ १ । ४ । १४ ॥ सर्वादिः । द्वितीयस्मै द्विती-
 यायेत्यादि । शेषं देववत् । अर्थवतः प्रदिपदोक्तस्य च ग्रहणान्नेह पटुजातीयाय । मुखतीयाय ॥ नेमार्धप्रथमचरम-
 तयायाल्पकतिपयस्य वा ॥ १ । ४ । १० ॥ अदन्तस्य जस इः । नेमे नेमाः । शेषं सर्ववत् । अर्धे अर्धाः । प्रथमे
 प्रथमाः । चरमे चरमाः । तयायौ प्रत्ययौ । द्वितये द्वितयाः । द्वये द्वयाः । अल्पे अल्पाः । कतिपये कतिपयाः । शेषं
 देववत् । व्यवस्थितविभाषाविज्ञानात् संज्ञायां न स्यात् । अर्धो नाम केचित् । निर्जरः ॥ जराया जरस्वा ॥ २ । १
 । ३ ॥ स्वरादौ स्यादौ परे । एकदेशविकृतस्यान्यत्वात् । जरशब्दस्यापि जरस् । निर्जरसौ । निर्जरसः । २ । निर्ज-
 रस्म् । इनादीन् बाधित्वा परत्वाज्जरस् । निर्जरसा । निर्जरसैः । निर्जरसोः २ । निर्जरसाम् । निर्जरसि
 । शेषं पक्षे च देववत् ॥ मासनिशासनस्य शसादौ लुगवा ॥ २ । १ । १०० ॥ स्यादौ । मासः । मासा । मासभ्याम्

इति स्थिते ॥ नामसिदख्यञ्जने ॥ १ । १ । २१ ॥ पदं स्यात् । सो रुः । अवर्णभो-इति लुकि । माभ्याम् । ३ ।
माभिः । माभ्यः । २ । मासः २ । मासोः । २ । मासाम् । मासि । माःसु २ । पक्षे ध्रुदि च देववत् । अयिति किम् ।
वाच्यति । अन्तर्बलिन्या विभक्त्या पदत्वे सिद्धे सिद्ग्रहणं नियमार्थम् । तेन प्रत्ययान्तरे न भवति । भागवतम् । दन्तः
॥ दन्तपादनासिकाहृदयास्थूयूषोदकदोर्यकृच्छकृतौ दत्पन्नसूहृदसन्धूषन्मुदन्दोषन् यकन् शकन् वा ॥ २
॥ १ । १०१ ॥ शसादौ स्यादौ । दतः । दन्तान् । पादः । पदः । पादान् । इसादि । यूषः ॥ अनोऽस्य ॥ २ । १ ।
१०८ ॥ ङीस्याद्यधुस्वरे लुक् । यूष्णः । यूष्णः । नाभ्नो नोऽहः ॥ २ । १ । ९१ ॥ पदान्ते लुक् स चासन् स्यादि-
विधौ । यूषभ्याम् । यूषभिः । यूषसु । असत्त्वाद् दीर्घत्वादि न भवति । अनहः किम् । अहरेति । अहोरूपम् । अत्र
परविधौ रेफस्त्वयोरसत्त्वान्न लोपः स्यात् । सावकाशं च तदुभयं सम्बोधने ॥ ईडौ वा ॥ २ । १ । १०९ ॥ अनो-
ऽस्य लुक् । यूष्णि यूषणि ॥ पक्षे देववत् ॥ ब्रह्मः ॥ सङ्ख्यासायवेरहस्याहन्डौ वा ॥ १ । ४ । ५० ॥ ब्रह्मि-
। ब्रह्मि । ब्रह्मे । शेषं देववत् ॥ एवं सायमहः सायाहः । विगतमहो व्यहः । इत्यदन्ताः । विश्वपाः । शसि ॥ लु-
गातोऽनापः ॥ २ । १ । १०७ ॥ ङीस्याद्यधुस्वरे ॥ विश्वपः । विश्वपा । इसादि एवं हाहाः । अनाप-
इति किम् । शालाः । इत्यादन्ताः । मुनिः ॥ इदुतोऽखेरीदूत् ॥ १ । ४ । २१ ॥ औता । मुनी । अखेरिति किम् ।
अतिस्त्रियौ । कथमतिशस्त्री । अनर्थकत्वात् ॥ जस्येदोत् ॥ १ । ४ । २२ ॥ इदुतः । मुनयः ॥ टः पुंसि ना ॥ १ ।
४ । २४ ॥ इदतः मुनिना ॥ डित्यदिति ॥ १ । ४ । २३ ॥ स्यादाविदुतोरेदोतौ स्याताम् ॥ मुनये । अदितीति किम्
। बुद्धचै । स्यादौ किम् । शुची ॥ एदोदभ्यां डसिडसो रः ॥ १ । ४ । ३५ ॥ वचनभेदो यथासङ्ख्यनिवृत्त्यर्थः ।
मुनेः २ । डिडौ ॥ १ । ४ । २५ ॥ इदुतः । डकार इत् ॥ डित्यन्त्यस्वरादेः ॥ २ । १ । ११४ ॥ लुक् । व्यपदे-
शिवदेकस्मिन् । मुनौ । अदिदित्येव । बुद्धयाम् ॥ ह्रस्वस्य गुणः ॥ १ । ४ । ४१ ॥ आमन्त्यार्थवृत्तेः ॥ सिना सह ।

हे मुने । श्रुतानुमितयोः श्रुतसम्बन्धो बलीयान् इति श्रुतत्वाद् ब्रह्मस्यैव गुणः । स्त्रियमतिक्रान्तोऽतिस्त्रियः ॥ स्त्रियाः ॥
 २ । १ । ५४ ॥ इवर्णस्य स्वरादौ प्रत्यये इय् स्यात् । अतिस्त्रियौ । अतिस्त्रियौ । अतिस्त्रियौ । अतिस्त्रियः । अतिस्त्रियः
 ध्येते । अतिस्त्रियः ॥ वासंशसि ॥ २ । १ । ५५ ॥ स्त्रिया इवर्णस्य इय् स्यात् । अतिस्त्रियम् । अतिस्त्रियः । अतिस्त्रियः
 । अतिस्त्रीन् । अतिस्त्रियोः । अतिस्त्रीणाम् ॥ ऋदुदानस्पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः ॥ १ । ४ । ८४ ॥ सख्युरितश्च प-
 रस्य शेषस्य स्यात् । सखा प्रियसखा ॥ सख्युरितोऽशाचैत् ॥ १ । ४ । ८३ ॥ शेषे घुटि । सखायौ । सखायः ।
 सखायम् । प्रियसखायौ । अशाविति किम् । अतिसखीनि कुलानि । इतः किम् । सख्यौ । इदमेवेद्ग्रहणं ज्ञापयति । ना-
 मग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्, एकदेशविकृतमनन्यवदिति च ॥ न नाडिदंत् ॥ १ । ४ । २७ ॥ केवलसखिपते-
 द्याया ना डिति परे एच्चीकृतः स न स्यात् । सख्या । सख्ये । केवलेति किम् । प्रियसखिना । प्रियसख्ये ॥ खिति-
 खीतीय डर् ॥ १ । ४ । ३६ ॥ परयोर्ङिसिद्धसोः । सख्युः २ । य इति किम् । प्रियसखेः । स्त्रियः । खितीत्यादि
 किम् । मुख्यः । अपत्यः ॥ केवलसखिपतेरौ ॥ १ । ४ । २६ ॥ इदन्तात् ङेः ॥ सख्यौ । केवलेति किम् । प्रियसखौ ।
 सखीमतिक्रान्तोऽतिसखिः । सुनिवत् । लिङ्गविशिष्टपरिभाषाया अनित्यत्वात् नाद् समासान्तः । ऐत्वं तु न सखिशब्दस्य
 छास्रणिकत्वात् । पतिः । पत्या । पत्ये । पत्युः । पत्यौ । शेषं सुनिवत् । कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः ॥ डत्यतु
 सङ्ख्यावत् ॥ १ । १ । ३९ ॥ डतिष्णः सङ्ख्याया लृप् ॥ १ । ४ । ५४ ॥ जस्रसोः ॥ कति २ । तत्सम्बन्धिनो-
 स्तिरेव । प्रियकृतयः । प्रियकृतीन् ॥ लृप्यद्यल्लेनत् ॥ ७ । ४ । ११२ ॥ परप्रत्ययस्य लुपि सत्यां लुब्धतपरनिमित्तकं
 पूर्वकार्यं न स्यात् द्यत्ल्लमेनच मुक्त्वा । इति निषेधान्नैकारः । लुपीति किम् । गोमान् “नन्ता सङ्ख्या डतिर्युष्मद-
 संच स्युरलिङ्गकाः” । इति वचनात् इत्यन्तस्यालिङ्गत्वम् । एवं यतिततिशब्दौ । त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः ॥ त्रैस्त्र-

यः ॥१।४।३४॥ आसः । त्रयाणाम् । परमत्रयाणाम् । आत्मसम्बन्धिविज्ञानात् । प्रियत्रीणाम् । द्विशब्दो नित्यं द्विवचना-
न्तः ॥ आदेरः ॥ २ । १।४१॥ त्यदादेः स्यादौ तसादौ च ॥ द्वौ २ ॥ द्वाभ्याम् ३ । द्वयोः २ । अतिद्विगुणित्वं सम्ब-
न्धिविज्ञानात् । उडुलोमोऽपत्यं पुमान् औडुलोमिः । औडुलोमी । एकत्वे द्विले च मुनिवत् । बहुत्वे लोमोऽपत्येऽप्यिति
अप्रत्यये उडुलोमशब्दो देववत् । उडुलोमाः । एवं रविकविमसुखा मुनिवत् । वातं प्रमिमीते वातप्रमीः । वातप्रम्यौ । कि-
वातप्रम्यः । वातप्रमीम् । वातप्रमीन् । वातप्रमी । एवं ययीपयीप्रसुखाः । क्लिबन्ते तु अमि शसि डौ च विशेषः । कि-
न्वृचेरिति यत्वम् । वातप्रम्यम् । वातप्रम्यः । वातप्रम्यि । बह्व्यः श्रेयस्यो यस्य स बहुश्रेयसी । दीर्घड्यान्वयञ्जनात्
सेः ॥१।४।४५॥ लुक् । इति सिलुक् ॥ दीर्घेति किम् । निष्कौशाम्बिः । अतिखट्वः ॥ स्त्रीदृतः ॥ १।४।२९ ॥ नित्य-
स्त्रीलिङ्गादीदृदन्तात्परेषां स्यादेर्ङितं यथासङ्ख्यं दैदाम्दाम्दामः स्युः । बहुश्रेयस्यै । बहुश्रेयस्याः २ । बहुश्रेयस्याम्
॥ नित्यादिदुद्धिस्वराम्बार्थस्य ह्रस्वः ॥ १ । ४।४३ ॥ आपन्त्यदृत्तेरावन्तस्य सिना सह । हे बहुश्रेयसि । नित्यादि-
दिति किम् । हे ग्रामणीः । हे सुश्रीः । कुमारीमिच्छति कुमारीवाचरति वा ब्राह्मणः कुमारी ॥ योऽनेकस्वरस्य ॥ २।१।
५६ ॥ धातोरिवर्णस्य स्वरादौ प्रत्यये ॥ कुमार्यौ । कुमार्यम् । कुमार्यम् । ब्राह्मणाय । कुमारीणाम् । अस्त्रिया
इति निर्देशात्परेणापि इयुव्यत्वादिना स्त्रीदृदाश्रितं कार्यं न वाध्यते ॥ खरकुटीव खरकुटी । तस्मै खरकुट्यै ब्राह्मणाय ।
अतिलक्ष्मीः । अङ्यन्तत्वात् लुक् । शेषं बहुश्रेयसीवत् । नयतीति नीः ॥ धातोरिवर्णोऽवर्णस्येयुच् स्वरं प्रत्यये ॥
३।१।५०॥ नियौ । नियः ॥ निय आम ॥१। ४। ५१ ॥ डेः सप्तम्येकवचनस्य । नियम् ॥ संयोगात् ॥ २ । १ ।
५२॥ धातोरिवर्णोऽवर्णयोः स्वरादौ प्रत्यये इयुवौ स्याताम् । स्त्रीरपवादः । सुश्रियौ । सुश्रियः । धातुसम्बन्धिनः संयो-
गादिति किम् । उन्न्यौ ॥ वेयुवोऽस्त्रियाः ॥ १ । ४ । ३० ॥ इषुवोः स्थानिनौ यौ स्त्रीदूतौ तदन्तात् स्त्रीवर्जात् परेषां
स्यादेर्ङितं यथासङ्ख्यं दैदाम्दाम्दामो वा स्युः ॥ सुश्रिये । सुश्रियाः । सुश्रियः ॥ आमो नाम्वा ॥ १

॥ ४ । ३१ ॥ इयुस्स्थानिनी यौ स्त्रीदूतौ तदन्ताच्छब्दात् परस्य तदतत्संवन्धिनः । सुश्रियाम् । सुश्रीणाम् । सुश्रियाम् । सुश्रियाम् । प्रकर्षेण ध्यायतीति प्रधीः ॥ किञ्चुत्तेरसुधियस्तौ ॥ २ । १ । ५८ ॥ किञ्चुत्तेनैव या वृत्तिस्समासस्तस्याः सुधीवर्जितायाः सम्बन्धिनो धातोर्विघ्नोपगणयोः स्थाने स्वरादौ स्यादौ द्वौ स्याताम् । इयुवोरपवादः । प्रध्यौ । प्रध्यः । प्रध्यम् । प्रध्यः । प्रध्याम् । असुधियः किम् । सुष्ठु ध्यायति सुधीः । सुधियौ । सुधियः । किञ्चुत्तेरिति किम् । शुद्धा दीर्घयोस्तौ शुद्धधियौ । गतिकारकङ्स्युक्तानां प्राक् प्रत्ययोत्पत्तेः कृदन्तेन समासः । एवं परमधियौ । दुःस्थिता दीर्घयोस्तौ दुर्धियौ । यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येव गत्युपसर्गसंज्ञा इति दुरित्यस्य धीशब्दं प्रतिगतित्वमेव नास्ति । यवक्रीः । स्वरादौ संयोगादितीयादेशे सुधीवद्रूपणि । सह खेन वर्त्तते सखः तमिच्छति सखायमिच्छति वा सखीयति ततः किप् अल्लोपयल्लोपो । अल्लोपस्य स्थानिवच्चात् योजनेकस्वरस्येति यत्वे प्राप्ते कौ लुप्तं न स्थानिवत् । सखीः । सख्यौ । सुतमिच्छति सुतीः । खितिखीतीय जरित्यत्र दीर्घस्यापि ग्रहणात् । सख्युः २ । सुत्युः । २ । लूनमिच्छति लूनीः । क्षाममिच्छति क्षामीः, प्रस्तीमिमिति प्रस्तीमीः । एपां ङसिङ्सोर्यत्वे कृते ॥ क्तादेशोऽधि ॥ २ । १ । ६१ ॥ परे कार्ये स्यादिविधौ च कर्त्तव्ये असन् ज्ञेयः । इति नत्वमत्वयोरसत्त्वाद्दुर् । लून्युः २ । क्षाम्युः २ । प्रस्तीम्युः २ । शुष्कीपक्वीशब्दयोस्तु कत्ववच्चयोरसत्त्वात् तीत्वेऽपि यत्वाभावात् उर् । शुष्क्यः २ । पक्क्यः २ । उर्वीः । उन्न्यौ । उन्न्यः । उन्न्याम् । ग्रामण्याम् । सेनान्याम् । परमं नयति परमनीः । परमन्यौ । परमथासौ नीश्चेति विग्रहे परमनीः । परमन्यौ । परमनियः । इतीदन्ताः । साधुमुनिवत् । इत्युदन्ताः । हूहः । हूहौ । हूहम् । हूहन । अतिचमूः । अतिचम्बौ । शेषं बहुश्रेयसीवत् । सुलूः सुल्वौ । खलपूः । खलप्यौ । अत्र स्याद्युत्पत्तेः प्रागेव किञ्चुत्तेन समासः । उल्लूरुबीवत् । भूः सुधीवत् । हन्भवतीति हन्भूः ॥ हन्पुनर्वर्षकारैर्भुवः ॥ २ । १ । ५९ ॥ हन्नादिभिः सह किञ्चुत्तिसम्बन्धिनो भुवो धातोर्वर्णस्य स्वरादौ स्यादौ वः स्यात् ॥ हन्भ्यौ । पुनर्भ्यौ । वपुर्भ्यौ । कारभ्यौ । करभ्यौ । का-

राभौ इत्यादि केचित् । नियमसूत्रमिदं, तेन स्वयम्भुवौ । हृग्युवौ । औणादिको हृगभूर्ह्रवत् । कंटभूः । संयोगादित्युवा-
देशः । कटयुवौ ॥ स्यादौ वः ॥ २ । १ । ५७ ॥ अनेकस्वरस्य घातोऽखर्णस्य स्वरदौ स्यादौ वः स्यात् । उवापवा-
दः । वसुमिच्छति वसूः । वस्यौ । वस्वः । वस्वि । स्यादौ किम् । लुञ्जवतुः । इत्युदन्ताः । पितृशब्दे सेडोः । पिता ॥
॥ अडौ च ॥ १ । ४ । ३९ ॥ घुटि ऋतः । पितरौ ॥ ऋतो डुर ॥ १ । ४ । ३७ ॥ ङसिङ्सोः । पितुः । पितरि ॥
॥ ह्रस्वस्य गुणः ॥ १ । ४ । ४१ ॥ हे पितः । कर्त्तौ ॥ तुस्वस्तुनष्टनेष्ट्वष्टश्चतृहोतृपोतृप्रशाखो ब्रुध्यार् ॥
१ । ४ । ३८ ॥ ऋतः शेषे । वृ इति तुनृचोर्ग्रहणम् । कर्त्तारौ । नप्तारौ । नेष्टारौ । त्वष्टारौ । क्षत्तारौ । होतारौ
। पोतारौ । अत्रांस्तारौ । अतिकर्त्तारौ । वृशब्देन नञ्वादीनामृकारस्यारे सिद्धे पृथग्रहणमर्थवद्ग्रहणपरिभाषां गमयति ।
व्युत्पत्तिपक्षे नञ्वादिग्रहणं नियमार्थम् । तेन पित्रादीनां न । केचित् प्रस्तोतु-उक्तेतु-उद्गातु-प्रतिहर्तु-प्रतिस्थातु-शब्दाना-
मौणादिकानामारं मन्यन्ते । ना । नरौ । नरः । नरम् । नृन् । नुः २ । २ । २० ॥ क्रोः २ । २ । २० ॥ क्रोः २ । २ । २० ॥ क्रोः
दीर्घः । नृणाम् । नृणाम् ॥ कृशस्तुनस्तृच् पुंसि ॥ १ । ४ । ९१ ॥ शेषे घुटि परे । क्रोष्टा । क्रोष्टारौ । २ । क्रो-
ष्टारः । क्रोष्टारम् । ग्रियक्रोष्टा । वहिरङ्गपरिभाषाया जागरूकत्वात् ऋनित्यदित इति न फच् । घुटि किम् । क्रो-
ष्टून् । शेषे किम् । क्रोष्टो ॥ टादौ स्वरे वा ॥ १ । ४ । ९२ ॥ कृशस्तुनस्तृच्युंसि । क्रोष्टा । क्रोष्टुना । आभि नि-
त्यत्वात् पूर्वं नामादेशे क्रोष्टूनामित्येव । कृताकृतप्रसङ्गि नित्यम् । इति ऋदन्ताः । कृ तु गृ एषां धातूनामनुकरणे प्रकृति-
वदनुकरणमिति विकल्पेनातिदेशात् ऋतां षिङ्गीर् इतीरादेशे पदान्ते इति दीर्घे च । क्रीः किरौ किरः । तीः तिरौ तिरः
। गीः गिरौ गिरः । इत्यादि । इरभावे । कूः क्रौ क्रः । कूम् कृन्, इत्यादि । इति ऋदन्ताः । ऋत्कार्ये लृत्कारेऽपि । विदा ऋ-
षिडादित्वात् लत्वे । विदलौ । ङसिङ्सोर्विदुल् । इति लृदन्ताः । क्लृत्कारैकदेशस्याऽनुकरणे । क्लृः । क्लौ । क्लः । इत्यादि ।
इति लृदन्ताः । अतिहेः । हे अतिहे । इत्येदन्ताः ॥ आ रायो व्यञ्जने ॥ २ । १ । ५ ॥ तदतत्सम्बन्धिनि स्यादौ ।

राः । रायौ । राभ्याम् । रासु । हे राः । एवं सुराः । अतिराः । इत्येदन्ताः ॥ १ । ४ । ७४ ॥ घुटि ।
गौः । गावौ । गावः । विहितविशेषणाद् ओकारविधानसामर्थ्याच्च चित्रगवः । द्यौः । द्यावौ । द्यावः । प्रियद्यौः । लुना-
तेर्विचि गुणे, लौः । ओतः क्रिम् । चित्रगुः, इत्यत्र नौत्वम् ॥ आ अम् शसोऽन्ता ॥ १ । ४ । ७५ ॥ ओतः । गाम् ।
सुगाम् । गाः । घाम् । स्यादावित्येव । अचिनवम् । अचिनवन्ताः । सुनौः । सुनावौ । सुनावः । इत्यादि । इत्येदन्ताः ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयेदेवसूत्रिविजयसिंहसूत्रिपट्टपरस्परप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपे-
तष्टद्धिचन्द्रापरनामष्टद्धिनिजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविद्यशास्त्रीय-
तपोगच्छाचार्यश्रीविजयनेमिसूत्रिविरचितायां हेमप्रभायां स्वरान्ताः पुल्लिङ्गाः ॥

॥ अथ स्वरान्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

॥ दीर्घङ्याविति सेलुकि पद्मा ॥

॥ औता ॥ १ । ४ । २० ॥ आवन्तस्य स्वसम्बन्धिना सह एकारः । पद्मे । स्वसम्बन्धिना क्रिम् । बहुख-
द्वौ ॥ दौस्येत् ॥ १ । ४ । १९ ॥ आवन्तस्य स्वसम्बन्धिनि । पद्मया ॥ आपो ङितां यै यास् यास् याम् ॥
१ । ४ । १७ ॥ यथासङ्ख्यम् । पद्मायै । पद्मायाः २ । पद्मयोः २ । पद्मायाम् । एदायः ॥ १ । ४ । ४२ ॥
आमन्यार्थे सिना सह । हे पद्मे । एवं मालाशालावहुखद्वाप्रभृतयः । नित्यदिदित्यादिना ह्रस्वे । हे अम्ब । हे प्रियाम्ब
। द्विस्वरग्रहणादिह न । हे अम्बाहे ॥ सर्वोर्देर्दस्पूर्वाः ॥ १ । ४ । १८ ॥ आवन्तस्य ङितां यै यास् यास् यामः स्युः
। सर्वस्यै । सर्वस्याः २ । सर्वस्याम् । द्वितीयस्यै । द्वितीयायै । तत्सम्बन्धिविज्ञानाबेह । कर्मधारये, दक्षिण-

पूर्वस्यै । बहुव्रीहौ तु । दक्षिणपूर्वार्थे । इत्यादि । जरा जरसौ जरे, इत्यादि । अतिजरे इत्यादौ विभक्तेरापा व्यवधानात्
 जरस् । शसादौ पृतनायाः पृदिति केचित् । पृतः पृतनाः, इत्यादि । नासिका । शसादौ । नसः । नसा । इत्यादि । पक्षे घृदि
 च पद्मावत् । निशा । शसि । मासनिशा इत्यन्तस्य लुकि । निशः । घुटस्तृतीयः । निज्भ्याम् । सुपि जस्य प्रथमे सस्य शत्वे
 तस्य छले निच्छु । घुटस्तृतीय इत्यस्याप्यसिद्धत्वाच्चजः कगमिति न गत्वम् । कश्चित्तु निङ्म्याम् । निङ्भिः । निट्सु ।
 निट्सु । इत्याह । तीर्थपा विश्वावत् । मतिः ॥ स्त्रियां ङितां वा दै दास् दास् दाम् ॥ १ । ४ । २८ ॥ इदुद-
 न्तात् । मत्तै । मतेये । मत्याः । मतेः २ । मत्याम् । मतौ । अन्यसम्बन्धिनोऽपि भवति । कन्यापत्ये कन्यापतये पुरुषाय
 स्त्रियै वा । अत्र समासार्थस्य पुरुषत्वेऽपि पतिशब्दस्य स्त्रीत्वमस्त्येव । केचित्तु कन्यापतये पुरुषायेत्येवाहुः । कश्चित्तु पुरु-
 षविशेषणमेवेच्छति । एवं बुद्धिश्रुतिस्मृत्यादयः । द्वे २ । द्वाभ्याम् ३ ॥ त्रिचतुरस्तिस्तुचतस्तु स्यादौ
 ॥ २ । १ । १ ॥ स्त्रियाम् । इति तिस्रादेशे ॥ ऋतो रः स्वरेऽनि ॥ २ । १ । २ ॥ तिसृचतस्तुस्थस्य स्यादौ । सर्वा-
 पवादः । तिस्रः २ । तिसृभिः । तिसृभ्यः । तिसृणाम् । तिसृषु । अन्यसम्बन्धिन्यपि । प्रियास्तिस्रोऽस्य प्रियतिसा ।
 प्रियतिसौ । प्रियास्त्रयः प्रियाणि त्रीणि वा यस्याः सा प्रियत्रिर्भितवत् । अत्र त्रिशब्दस्य स्त्रियामवर्त्तनात् । आभि प्रिय-
 त्रीणाम् । प्रियत्रयाणामित्यन्ये अनीति किम् । तिसृणाम् । प्रियतिसृणी कुले । अत्र रादेशस्य परत्वाच्चोऽन्तः । पूर्वं न
 स्यात् । देवी देव्यौ इत्यादि । एवं नद्यादयः । लक्ष्मीः । अङ्ग्यन्तत्वाच्च सेलुक् । एवमवीतन्त्यादयः । “अवीतन्त्रीतरी-
 लक्ष्मीधीश्रीहीणामुदाहृतः । स्त्रीलिङ्गानाममीषां तु सिलोपो न कदाचन ॥ १ ॥ ग्रामण्ये स्त्रियै । अत्र निसस्त्रीत्वाभावान्न
 दायादेशः । अतिक्रुमार्ये इसादौ स्त्रीदूत इति वर्णविधित्वेन स्थानिवद्भावाच्च दिदादेशः । धीः । धियौ । इत्यादि । एवं
 श्रीहीप्रभृतयः । स्त्री । स्त्रियौ । इत्यादि । अतिस्त्रियम् । स्त्रियमिच्छति स्त्रीवाचरतीति वा स्त्री । स्त्रियम् ।
 स्त्रियः । अत्र धातुत्वानित्यमित्यादेशः । स्त्रीणामित्यत्र अस्त्रिया इति निर्देशेन स्त्रीदूदाश्रितेन कार्येण्युभयत्वादिबाधकल्प-

नानाम् । स्त्रीषु । श्रीः । श्रियौ । श्रिये । अतिश्रिये । अतिश्रिये । द्विये नराय वा । प्रवृत्तिनिमित्तक्ये सति लिङ्गान्तर-
 विशिष्टार्थानभिधायकत्वं नित्यस्त्रीत्वमिति मते प्रकृष्टा धीर्यस्य यस्या वा प्रधीः । प्रकृष्टा धीरिति विग्रहे वा लक्ष्मीवत् । अमि
 शसि च प्रध्यम् । प्रध्यः । पदान्तरं विना द्वियां वर्त्तमानत्वं नित्यस्त्रीत्वमिति मते तु प्रकृष्टं ध्यायतीति विग्रहेऽपि लक्ष्मीवत्
 सुष्ठुवीर्यस्या यस्य वा, शोभना धीः सुधीरिति वा विग्रहे सुधीरुभयमतेऽपि श्रीवत् । सुष्ठु ध्यायतीति विग्रहे परमत श्री-
 वत् । पूर्वमते तु नीवत् । ग्रामणीः पुंवत् । ग्रामनयनं पुंयर्भ उरसर्गतः ॥ स्त्रियाम् ॥ ३ । २ । ६९ ॥ कृशस्तुनस्तृच् ।
 निर्निमित्तत्वात् पञ्चक्रोष्टृ इत्यत्र न तृच्निवृत्तिः ॥ स्त्रियां नृतोऽ स्वलादेर्ङीः । २ । ४ । १ ॥ क्रोष्टी देवीवत् । इ-
 तीदन्ताः । रज्जुतनुधेन्वादयो मतिवत् । इत्युदन्ताः ॥ भूः श्रीवत् ॥ भ्रूः श्रीः ॥ २ । १ । ५३ ॥ उवर्गस्य संयोगात् पर-
 स्य स्वरादौ प्रत्यये उब् स्यात् । भ्रुवौ । हे भ्रूः । हे सुष्ठु इत्यादा स्त्रीपर्यायत्वादृङि कृते ह्रस्वो भविष्यति ।
 भ्रुवाः । भ्रुवः । भ्रूणाम् । भ्रुवाम् । खलपूः पुंवत् । पुनर्भूः । हे पुनर्भूः ॥ कर्वरैकस्वरवति ॥ २ । ३ ।
 ७६ ॥ उत्तरपदे पूर्वपदस्थाद्रवृणात् परस्य उत्तरपदन्तस्य नागमस्य स्यादेश्च नकारस्य णः स्यात् । न चेत् पकस-
 म्वन्धी । पुनर्भूणाम् । वर्षाभूः । भवयां पुनर्नवायां स्त्री । हे वर्षाभू । वर्षाभूर्देदुरे पुमान् । भेकजातौ नित्यस्त्रीत्वाभावात्
 । हे वर्षाभूः । वर्षाभ्वौ । स्वयम्भूः पुंवत् । वधूजम्बादयो देवीवत् । स्वसा । “ स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता
 तथा । याता मातेति सप्तैते स्वसादय उदाहृताः ॥ १ ॥ स्वसारौ । स्वसारः । मातापितृवत् । शसि मातुः । राः पुंवत् ।
 द्यौर्गोवत् । नौर्गौवत् ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयेद्वयस्मरि विजयसिंहस्मरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादियुगोपेतद्व-

द्विचन्द्रापरनामद्विचिजयचरणक्रमलभिलिङ्गायमानान्तेवासिसंविश्रयास्वीयतपो-
 गच्छाचार्यश्रीविजयनेमिस्मरिविरचितायां हेमप्रभायां स्वरान्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

॥ अथ स्वरान्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

॥ अतः स्यमोऽस् ॥ १ । ४ । ५७ ॥ नपुंसकस्य । कुलम् २ । हे कुल । अत्रामादेशे सति अदेतः स्यमोरिति लृक् । तत्सम्बन्धिविज्ञानाच्चेह । प्रियकुलः पुमान् । अमोऽकारोऽतिजरसमित्याद्यर्थः । अतः किम् । पयः अमृग्रहणमुत्तरार्थम् ॥ औरीः ॥ १ । ४ । ५६ ॥ नपुंसकस्य । कुले २ ॥ नपुंसकस्य शिः ॥ १ । ४ । ५५ ॥ जस्यशोः । शकार इत् ॥ स्वराच्छौ ॥ १ । ४ । ६५ ॥ नपुंसकात् नोऽन्तः स्यात् ॥ नि दीर्घः ॥ १ । ४ । ८५ ॥ शेषघुट्परे ने परे स्वरस्य दीर्घः । कुलानि २ । शेषं देववत् । एवं धनवनादयः ॥ पञ्चतोऽन्यादेरनेकतरस्य दः ॥ १ । ४ । ५८ ॥ नपुंसकस्य स्यमोः । अन्यत् । अन्यतरत् । इतरत् । कतरत् । अनेकतरस्येति किम् । एकतरम् । सम्बन्धिविज्ञानात् प्रियान्यम् । सर्वदेरित्येव । अन्यं नाम किञ्चित् । अतिजरम् । अतिजरसम् । सन्निपातन्यायस्यानित्यत्वाज्जरस् ॥ जरसो वा ॥ १ । ४ । ६० ॥ नपुंसकस्य स्यमोर्लृप् । अतिजरः २ । अतिजरसी । अतिजरे २ । शौ परत्वाज्जरस् ॥ धुटां प्राक् ॥ १ । ४ । ६६ ॥ स्वरात् परा या धुङ्जातिस्तदन्तस्य नपुंसकस्य शौ धुङ्भ्य एव प्राग्नोऽन्तः स्यात् । बहुवचनं जातिपरिग्रहार्थम् । तेन कौष्ठतद्धिक् ॥ नस्महन्तोः ॥ १ । ४ । ८६ ॥ न्सन्तस्य महत्तश्च स्वरस्य शेषे घुटि दीर्घः स्यात् । अतिजरांसि अतिजराणि २ शेषं पुंवत् । हृदयम् । हृदये २ । हृदयानि । हृन्दि । हृदयानि । उदानि । उदकानि । उदनेत्यादि । आसनस्यान्तलृकि । आसानि । आसनानि । आस्त्रा । आस्यशब्दस्यासन्नादेश इति केचित् ॥ ह्नीवे ॥ २ । ४ । ९७ ॥ स्वरान्तस्य ह्रस्वः । विष्वपम् ॥ अनन्तो लृप् ॥ १ । ४ । ५९ ॥ नपुंसकस्य स्यमोः । लुप्करणं स्थानिवद्भाविषेधार्थम् । तेन यत् तदित्यादि । प्रियत्रि ॥ नामिनो लृप् वा ॥ १ । ४ । ६१ ॥ नपुंसकस्य स्यमोः । प्रियतिष्ठ ॥ अनाम् स्वरं नोऽन्तः ॥ १ । ४ । ६४ ॥ नाम्यन्तस्य नपुंसकस्य स्यादौ । प्रिय-

तिष्ठणी । प्रियतिसृणि ॥ वान्त्यतः पुमांश्चादौ स्वरे ॥ १ । ४ । ६२ ॥ नाम्यन्तो नपुंसकः । प्रियतिस्रा । प्रियतिसृणा । प्रियतिसृणाम् । शब्दा द्विविधाः । दध्यादिवत् केचित्सतो लिङ्गभाजः । परे गुणक्रियादिमृत्तिनिमित्ताः । पठुचिकीर्णदयस्तु विशेष्यानु रूपलिङ्गभाजः । वारि । हे वारे । हे वारि । ग्रामणि । ग्रामण्या । ग्रामणिना । ग्रामण्याम् । ग्रामणीनाम् । एवं सुधिषध्यादयः । प्ररि । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वादात्वे । प्रराभ्याम् । प्ररीणाम् । प्रराणाम् इति केचित् ॥ दध्यस्थिसक्वध्यक्ष्णोऽन्तस्यान् ॥ १ । ४ । ६३ ॥ नाम्यन्तस्य नपुंसकस्य ङादौ स्वरे । दद्वा । विशेषविधानात्परोऽपि नागमोऽनादेशेन वाध्यते । प्रियदद्वा नरेण । नात्र कच् । समासान्तविधेरनिसत्वात् । अस्थि । सक्थि । अक्षि । मधु । त्रपु । पडु । पटवे । पटुने । शसादौ सानुशब्दस्य स्त्वनि सानूनि इति केचित् । प्रियक्रोण्डु । प्रियक्रोण्डू । प्रियक्रोण्डुना । अतिगु । अतिगवा । अतिगुना । एवं प्रद्युसुनुप्रभृतयः । कर्तु । हे कर्त्तः । हे कर्तु । कर्त्रा । कर्तुणा ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवस्वरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामष्टद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविमशखीयतपोगच्छाचार्यश्रीविजयनेमिस्वरिविरचितायां हेमप्रभायां स्वरान्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

॥ अथ व्यञ्जनान्ताः पुल्लिङ्गाः ॥

॥ चजः कजम् ॥ २ । १ । ८६ ॥ धुटि प्रत्यये पदान्ते च तच्चासत्परे स्यादिविधौ च पूर्वस्मिन् । धुटस्तृतीय इति गत्वे विराभे वा इति कत्वे सुवाक् । सुवाग् । सुवाचौ । सुवाह्यु । कषयोः सः ॥ अञ्चोऽनर्चयाम् ॥ ४ । २ । ४६ ॥ एवोपान्त्यनकारस्य लुक् किति ङिति च । अनर्चयामिति किम् । अञ्चितोऽतिथिः ॥ अचः ॥ १ । ४ । ६९ ॥

धुहन्तस्याञ्चतेयतिस्तदतसम्बन्धिघुटि परे धुटः प्राग्नोऽन्तः स्यात् ॥ गुजश्च क्रुञ्चो नो ङः ॥ २ । १ । ७१ ॥ पदान्ते
प्रकर्षेणाञ्चतीति विग्रहे किपि प्राङ् । न्नामिति जत्वे प्राञ्चौ ॥ अञ्च् प्राग्दीर्घश्च ॥ २ । १ । १०४ ॥ णिक्यघुइवर्जि-
ते यकारादौ स्वरादौ च प्रत्यये । प्राचः । प्राचा । प्रागभ्याम् । प्राक्षु । हे प्राङ् । एवं प्रत्यङ् । पूर्वोत्तरपदयोः पूर्वं कार्ये
कृते पश्चात् सन्धिकार्यम् । प्रतीचः । अन्वाचयशिष्टत्वाद् दीर्घत्वस्य तदभावेऽपि चादेशो भवति । दृषच्चः । अच्-इति लु-
प्तनकारस्याञ्चतेर्ग्रहणात् पूजायां चादेशो न ॥ उदच्च उदीच् ॥ २ । १ । १०३ ॥ णिक्यघुइवर्जे यकारादौ स्वरादौ च ।
उदीचः । उदग्भ्याम् ॥ सहस्रमः सप्तिमि ॥ ३ । २ । १२३ ॥ किवन्तेऽञ्चतौ परे । सहाञ्चतीति सञ्चूङ् । समञ्चतीति
सम्यङ् । समीचः ॥ तिरसस्तिर्यति ॥ ३ । २ । १२४ ॥ किवन्तेऽञ्चतौ परे । तिर्यञ् । तिर्यञ्चौ । अकारादाविति किम्
। तिरश्चः । तिरश्चा । तिर्यग्भ्याम् । अमुमञ्चतीति विग्रहे अदस् अञ्च् इति स्थिते ॥ सर्वोदिविष्वग्देवाङ्ङद्विः कव्य-
ञ्चौ ॥ ३ । २ । १२२ ॥ अन्तः । अदञ्चङ् ॥ चाद्रौ ॥ २ । १ । ४६ ॥ अन्तेऽद्रसो दस्य मः ॥ माडुवर्णोऽनु ॥ २
। १ । ४७ ॥ अदसो वर्णमात्रस्य आसन्नः । द्वावत्र दकारौ तत्र मविकल्पे चातूरूप्यम् । अदसुयङ् । असु-
यङ् । अदसुयञ्चौ । शसि अदसुईचः । अदसुयग्भ्याम् । विश्वयङ् । देवयङ् । अर्चायां तु नलुगभावे अच इति नोऽ
न्तो न । शसादौ प्राञ्चः । प्राञ्चा । प्राङ्भ्याम् । प्राङ्बु । प्राङ्बु । इत्यादि । एवं प्रसञ्चादयः । क्रुञ्चः किपि क्रुञ्च
इति सौत्रनिर्देशानलुगभावो निपात्यते । क्रुङ् । क्रुञ्चौ । क्रुञ्चः ॥ संयोगस्यादौ स्कोर्लुक् ॥ २ । १ । ८८ ॥ धुटि
प्रत्यये पदान्ते च ॥ यजसृजसृजराजभ्राजभ्रसृजन्नपरिव्राजः शः षः ॥ २ । १ । ८७ ॥ एषां चजोर्धतोः
शस्य च धुटि प्रत्यये पदान्ते च षः स्यात् । मूलं दृश्यति मूलवृट् २ । मूलवृथौ । मूलवृट्सु । देवेट् २ । उप-
यट् २ । विजन्तत्वान्न यट् । तीर्थसृट् २ । मृट् २ । सभाट् २ । भ्राट् २ । भृट् २ । भृजौ । परिव्राट् २ ॥ शुभ्रोऽसमासे
॥ १ । ४ । ७१ ॥ धुहन्तस्य घुटि परे धुटः प्राग् नोन्तः । युनक्तीति युङ् । युञ्जौ । युजः । असमासे किम् । अथयुक् । कङ्दि-

निर्देशः किम् । युजिच् समाधावित्यस्य माश्रुत् । युज्यते इति युक् । युजौ । युजः । विभ्राक् । विभ्राग्भ्याम् । नात्र षः
 राजसहिचरितस्यैव तत्र ग्रहणात् ॥ ऋत्विज्जिदिशद्दशस्पृशस्त्रजद्दृष्टुष्णिहो गः ॥ २ । १ । ६९ ॥ पदान्ते । ऋतौ
 यजतीति ऋत्विग् । ऋत्विजौ ॥ वसुरादोः ॥ ३ । २ । ८१ ॥ उत्तरपदयोर्विध्वस्य दीर्घः । विश्वाराद् । विश्वराजौ ॥
 रात्सः ॥ २ । १ । ९० ॥ पदस्य संयोगान्तस्य रात्सस्यैव लृक् । इति नियमात् ऊर्क् । ऊर्ग । ऊर्जौ । मरुत् । मरु-
 तौ ॥ ऋदुदितः ॥ १ । ४ । ७० ॥ घुहन्तस्य घृटि परे घुटः प्राक् स्वरात्परो नोऽन्तः स्यात् । इति नागमे न्स्मह-
 तोरिति दीर्घं महान् । अत्र पदस्येत्यस्यासिद्धत्वाबलान्न । महान्तौ । हे महन् । महतः ॥ अश्वादेरत्वसः सौ ॥ १ ।
 ४ । ९० ॥ शेषे दीर्घः । भवान् । भवन्तौ । हे भवन् । एवं गोमान् । अश्वादेः किम् । पिण्डग्रः । गोमन्तमिच्छति
 क्यनि किप् गोमान् । अर्थवत्परिभाषया सिद्धेऽश्वोदेरित्युक्तिरनिस्मिन्नग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधि प्र-
 योजयन्ति, इति ज्ञापनार्थं । खरणाः । शतृप्रत्ययान्तानां दीर्घाभावो विशेषः । पचन् । भवन् । महन् ॥ अन्तो नो
 लृक् ॥ ४ । २ । ९४ ॥ द्यूक्तजक्षपञ्चतः परस्य शितोऽवितः । इति नलुकि, ददत् । दधत् । जक्षत् । जाग्रत् । दरिद्रत्
 । शासत् । चकासत् । 'दीध्यत् । वेव्यत्' इत्यपि केचित् । दधिमत् । दधिमद् । दधिमथौ । इत्यादि । त्यदादीनामा-
 द्वे इत्यत्वे ॥ लृगस्यादेत्यपदे ॥ २ । १ । ११३ ॥ अपदादावकारे एकारे च परेऽस्य लृक् स्यात् । अपदे इति किम्
 । दण्डाग्रम् । इसकारलुकि ॥ तः सौ सः ॥ २ । १ । ४२ ॥ त्यदादीनां स्वसम्बन्धिनि । स्यः । त्यौ । त्ये । शेषं सर्व-
 वत् । सम्बन्धिविज्ञानाबेह । प्रियत्यद् पुमान् । सः । तौ । ते । यः । यौ । एषः । एतौ । एते ॥ त्यदामेनदेतदो
 द्वितीयादौस्यवृत्त्यन्ते ॥ २ । १ । ३३ ॥ अन्वादेशे । कस्यचिद्वस्तुनः किञ्चित्क्रियादिकं विधातुं कथितस्य तेनान्येन
 वा शब्देन पुनरन्यद्विधातुं कथनमन्वादेशः । एतकं साधुमावश्यकमध्यापयाथो एनमेव सूत्राणि । अत्र साकोऽप्यादेशः ।
 उद्दिष्टमेतदध्ययनमथो एनदनुजानीत । एतेन रात्रिरधीताथो एनेनाहरप्यधीतम् । एतयोः शीलं शोभनमथो एनयोर्पहती

कीर्तिः । सर्वाणि शास्त्राणि ज्ञातवन्तावेतौ अथो एनयोस्तिष्ठतोर्नन्यः पूजार्हः । अष्टत्यन्त इति किम्, अथो परमैतं पश्य । अन्तर्ग्रहणं किम् । एनेच्छितकः । अत्रार्थात् प्रकरणाद्रापेक्ष्ये निर्वाति समसोऽन्वादेशश्च । द्वितीयदौसीति किम् । एते मेधाविनो विनीता अथो एते शास्त्रस्य पारम् । एतस्मै सूत्रं देहि अथो एतस्मै अनुयोगमपि देहि । अभ्युदयनिःश्रेयसपद-
मेतच्छासनमथो एतस्मै नमो भगवते । अन्यादेश इत्येव । जिनदत्तमध्यापय एतं च गुरुदत्तम् । “ ईषदर्थे क्रियायोगे
मर्यादाभिविधौ च कः । एतमातं छितं विद्यात् ” ॥ गडदवादेश्चतुर्थान्तस्यैकस्वरस्यादेश्चतुर्थः स्रवोश्च प्रत्यये ॥ २ । १ । ७७ ॥
धात्ववयवस्य पदान्ते । बोधतीति शुद्, शुत् । बुधौ । बुधः । शुद्भ्याम् । राजा । राजानौ ॥ नाम-
न्त्ये ॥ २ । १ । ९२ ॥ नाम्नो नस्य लृक् पदान्ते । हे राजन् । अस्मादेव ज्ञापकात् स्यादिलुकि स्यानिवद्भवेन विभ-
क्त्यन्तत्वादथातुविभक्तीत्यादिना नामसंज्ञया न तिषेधः । तेन राजपुरुष इति सिद्धम् । राज्ञः । राज्ञा । राजभ्याम् ।
राज्ञि । राजन्ति । यज्वा ॥ न वसन्तसंयोगात् ॥ २ । १ । १११ ॥ परस्यानोऽकारस्य लृक् । यज्वनः । आत्मा ।
आत्मनः । प्रतिदिवा ॥ भ्वादेर्नामिनो दीर्घोर्वाव्यञ्जने ॥ २ । १ । ६३ ॥ असद्विधौ स्वरदेशस्य लोपस्य स्थानि-
वद्भावमतिपेधात् । प्रतिदीप्तः । भ्वादेरिति किम् । चतुर्थिः । वौभ्वादिसम्बन्धिविशेषणं किम्, दिव्नः । दिव्ना
। नामिनो भ्वादिसम्बन्धिविशेषणं किम् । दधिद्वज्या । मत्यासत्या तस्यैवेति विशेषणाद् ग्रामणिद्वज्या ॥ इन्-
हन्पूर्वार्थम्भ्यः शिस्योः ॥ १ । ५ । ८७ ॥ इद्वन्तस्य हनादीनां च स्वरस्य चो शेषे सावेव च परे
दीर्घः । दण्डी । दण्डिनौ । तपस्वी । वाग्मी । वृत्रहा । वृत्रहणौ । हे वृत्रहन् ॥ हनो ह्यो दन्तः ॥ २ । १ । ११२
॥ हनो धि ॥ २ । ३ । ९४ ॥ हन्तेर्नो धि निमित्तकार्येणोरन्तरे सति णो न स्यात् । वृत्रघ्नः । वृत्र-
हभ्यम् । बहिरङ्गपरिभाषया ह्रस्वस्य तः पितृकृति इति न स्यात् । वृत्रघ्नि । वृत्रहणि । पूषा । पूषणौ । अर्यमा । अर्य-
मणौ ॥ भ्वनयुवन्मघोनो ङीस्याद्यशुद्स्वरौ व उः ॥ २ । १ । १०६ ॥ सुस्वरः । भ्वा । भ्वानौ । शुनः । शुवा ।

यूनः । मधवा । मधोनः । नकारान्तनिर्देशाद् गोष्ठ्येन । युवतीः । मधवतः । पश्य । अर्थवद्ग्रहणादिह न भवति । तत्त्व-
द्वचना । अर्वा । अर्वाणौ । केचित्तु अर्वा अर्वन्तावित्यादि ॥ पथिन्मथिन्नुसुक्षः सौ ॥ १ । ४ । ७६ ॥ एपां ना-
न्तानामन्तस्य सौ परे आः स्यात् ॥ एः ॥ १ । ४ । ७७ ॥ पथ्यादीनां नान्तानामिकारस्य घुटि परे आः स्यात् ॥
थो न्य् ॥ १ । ४ । ७८ ॥ पथिमथोनान्तयोः स्यस्य घुटि परे न्य् स्यात् । पन्थाः । हे पन्थाः । नात्र सिखुक् वर्णविधौ
स्थानिकद्वावनिषेधात् । पन्थानौ । नकारान्तनिर्देशात्नेह । पन्थानमिच्छति पथीः । पथ्यौ ॥ इन्ङीस्वरे लुक् ॥ १ ।
४ । ७९ ॥ पथ्यादीनां ड्यामघुटस्वरादौ च स्यादौ परे इन् लुक् । पथः । पथा । अभेदनिर्देशः सर्वदिशार्थः । मन्याः ।
मन्यानौ । मथः । मथा । ऋक्षुक्षाः । ऋक्षुक्षणौ । ऋक्षुक्षः । इति णेति जस्रसोर्लुपि पञ्च २ । पञ्चभिः ॥ सङ्ख्या-
नां णर्णम् ॥ १ । ४ । ३३ ॥ आमो नाम् । पञ्चानाम् । पञ्चसु । एवं सप्तादयः । प्रियपञ्चादयो राजवत् । प्रियप-
ञ्चः ॥ वाष्टन आः स्यादौ ॥ १ । ४ । ५२ ॥ तदतत्सम्बन्धिनि ॥ अष्ट और्जस्रासोः ॥ १ । ४ । ५३ ॥
स्वसम्बन्धिनोः अष्ट इति कृतात्वस्याष्टनो निर्देशः ॥ अष्टौ २ । अष्ट २ । अष्टभिः । अष्टभ्यः । अष्टाभ्यः २
। अष्टानाम् । अष्टसु । अष्टाष्टौ । परमाष्टौ । प्रियाष्टाः । प्रियाष्टौ । प्रियाष्टानौ । इत्यादि
। केचित्तु जस्रसोन्यञ्जनादौ चाल्मिच्छन्ति ॥ अपः ॥ १ । ४ । ८८ ॥ स्वरस्य शेषे घुटि दीर्घः स्यात् । स्वाप् ।
स्वापौ । हे स्वाप् ॥ अपोऽद्भे ॥ २ । १ । ४ ॥ स्यादौ । स्वद्भ्याम् । तुण्डिभमाचष्टे तुण्डिप् । तुण्डिभौ । एवं । गर्धप्
। गर्दभौ । गर्धभ्याम् ॥ अयस्मिन् पुंस्त्रियोः सौ ॥ २ । १ । ३८ ॥ त्यदामिदमः स्वसम्बन्धिनि । अयम् । परमायम्
। साकोऽप्येवम् । त्यदामिति किम् । अतीदम् ना स्त्री वा ॥ दो मः स्यादौ ॥ २ । १ । ३९ ॥ त्यदामिदमः । इमौ २ ।
इमे । इमम् । इमकम् । त्यदामित्येव । प्रियेदमौ ॥ इदमः ॥ २ । १ । ३४ ॥ त्यदादेरिदमो द्वितीयदौसि परे अन्वा-
देने एनद् स्याददृष्ट्यन्ते । एनम् । एनौ । एनान् । एनेन । एनयोः २ ॥ अद्व्यञ्जने ॥ २ । १ । ३५ ॥ त्यदादे-

रिदमः स्यादाचन्वादेशोऽवृत्त्यन्ते । आभ्याम् । एषु । अनक् इति वचनात् साकोऽपि विधिः ॥ २ । १ । ३७
 ॥ त्यदामनक इदमः । अनेन । अनक इति किम् । इमकेन ॥ अनक् ॥ २ । १ । ३६ ॥ त्यदादेव्यञ्जनादौ स्यादौ परे
 अक्वर्जं इदमत् स्यात् । आभ्याम् ॥ इदमदसोऽव्येव ॥ १ । ४ । ३ ॥ आत्परस्य भिस ऐस् । इमैकैः । नियमः
 किम् । एभिः । परमैभिः । अस्मै । एभ्यः । अस्मात् । अस्य । अनयोः । एषाम् । अस्मिन् । एषु ॥ किमः कस्तसादौ
 च ॥ २ । १ । ४० ॥ त्यदाम् स्यादौ । साकोऽपि । कः । कौ । के । शेषं सर्ववत् । त्यदामित्येव । प्रियकिम् । मो नो
 म्वोश्च ॥ २ । १ । ३७ ॥ भ्वादेः पदान्ते स चासन् परे । प्रशाम्यतीति प्रशान् । प्रशामौ । प्रशानभ्याम् । एवं । प्रदान
 । प्रतान् । परिक्लान् । नस्यासत्वादत्र नलोपो न ॥ वाः शेषे ॥ १ । ४ । ८२ ॥ घुटि परेऽनङ्चतुरोऽस्तः । चत्वारः ।
 प्रियचत्वाः । चतुरः । चतुर्णाम् ॥ अरोः सुपि रः ॥ १ । ३ । ५७ ॥ एव रस्य । चतुर्षु ॥ उत्तोऽनङ्चतुरो वः ॥
 १ । ४ । ८१ ॥ सम्बोधने सौ । हे प्रियचत्वः ॥ दिव औः सौ ॥ २ । १ । ११७ ॥ सुद्यौः । सुदिवौ । हे सुद्यौः ॥
 उः पदान्तेऽनूत् ॥ २ । १ । ११८ ॥ दिवः । सुद्युभ्याम् । अतृत् किम् । द्यौकामिः । अनुनासिके च ऋः
 श्रूद् इति वक्ष्यमाणेन ऋस्य शत्वे तस्य षत्वे ढत्वे ढत्वे च शब्दप्राड् । शब्दप्राशौ । एवं विश् । तादृग् ।
 तादृशौ । एवं सुदिशसदृशघृतस्पृशादयः ॥ नशो वा ॥ २ । १ । ७० ॥ पदान्ते गः । जीवनक् २ । जीवनद् २ ।
 जीवनशौ ॥ सजुषः ॥ २ । १ । ७३ ॥ रुः स्यात् पदान्ते ॥ २ । १ । ६४ ॥ भ्वादेर्वोर्भ्वादिर्नामिनो
 दीर्घः । सह जुषते इति सजूः । सजुषौ ॥ गषमसत्परे स्यादिचिद्यौ च ॥ २ । १ । ६० ॥ इतः सूत्रादारभ्य यत्परं
 कार्यं विधास्यते तस्मिन् स्याद्यधिकारविहिते च पूर्वस्मिन्नपि कर्तव्ये णत्वं षत्वं वा असिद्धं द्रष्टव्यम् । एतत्सूत्रनिर्दिष्टयो-
 श्च गषयोः परे षे णोऽसन् । गषशाहं वा ॥ इति षत्वस्यासिद्धत्वात् पिपठीः । पिपठीषु । पिपठीषु ।
 दधृग् २ । दधृषौ । रत्नमुद् २ । रत्नमुषौ । एवं, प्रियषद् । षद् । षड्भिः । षण्णाम् । चिकीर्षतीति चिकीः । चिकीर्षौ

। चिकीर्षु । विवक्षतीति विवक् । कत्वस्यासत्त्वात् संयोगान्तलोपः । तद् १ । तसौ । ण्यन्तात् किपि तु । तक् २ । एवं,
 गोरद् गोरक् । दिधक् । पिपक् । सुपीः । सुपिसौ । सुतूः । सुतुसौ । विद्वान् । विद्वान् । विद्वान् । विद्वान् ॥ अचसुष्मत्तौ च ॥
 २ । १ । १०५ ॥ अणिक्यघुटि यस्वरे प्रत्यये । विदुषः ॥ स्रस्ध्वंसक्कस्सनडुहो दः ॥ २ । १ । ६८ ॥ पदान्ते स
 चासन् परे स्यादिविधौ च । विद्वद्भ्याम् । कस्सिति द्विःसकारपाठः किम् । विद्वान् । इदं च दत्वं येन नामाप्तिन्यायेन
 रुक्त्वत्त्वयोरेव बाधकं संयोगान्तलोपे पुनः प्राप्ते चाप्राप्ते चारभ्यते इति न तस्य बाधकम् । एवं सेदिवान् । सेदिवान्सौ
 । निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याभाव इति इग्निवृत्तिः । सेदुषः । सेदिवद्भ्याम् । सुहिनस्तीति सुहिन । नात्र दीर्घः न्समूहतो-
 रित्यत्र साहचर्येण शुद्धकिबन्तधातोरग्रहणात् । सुहिसौ । ध्वत् २ । ध्वसौ । स्रत् २ ॥ पुंसोः पुमन्स् ॥ १ । ४ ।
 ७३ ॥ तदतत्सम्बन्धिनि घुटि । पुमान् । पुमांसौ । पुमांसः । पुंभ्याम् ३ । पुंभु । नात्र पत्वं । मस्थानिकानु-
 स्यारात् । श्रेयान् । श्रेयांसम् । हे श्रेयन् । उशना । उशनसौ ॥ वोशानसो नश्चामन्त्र्ये सौ ॥ १ । ४ । ८० ॥
 लुक् । हे उशनन् । हे उशन । हे उशनः । एवमनेहा । हे अनेहः । पुरुदंशः । वेधाः । वेधसौ २ । हे
 वेधः । सुवः । सुवसौ २ । पिण्डग्रः । पिण्डग्रसौ २ ॥ अदसो दः सेस्तु डोः ॥ २ । १ । ४३ ॥ त्यदां सौ सः
 । असौ । असकौ । हे असौ । हे असकौ । त्यदामिति किम् । अत्यदाः ॥ असुको वाकि ॥ २
 । १ । ४४ ॥ त्यदां सावदंसः । असुकः । हे असुक ॥ मोऽवर्णस्य ॥ २ । १ । ४५ ॥ त्यदादेरदसो दः । मादुव-
 र्णोऽनु । अमू २ ॥ बहुष्वेरीः ॥ २ । १ । ४९ ॥ अदसो मः परस्य । अमी । अमुम् । अमूत् ॥ प्रागिनात् ॥ २ ।
 १ । ४८ ॥ अदसो मः परस्य वर्णस्योवर्णः । अमुना । अमूभ्याम् ३ । अमीभिः । अमुध्वै । असीभ्यः २ । अमुष्मात्
 । अमुष्य । अमुयोः २ । अमीषाम् । अमुष्मिन् । अमीषु । असकौ २ । असुकौ । अमुके । अमुकैः । इत्यादि ॥ अन-
 डुहः सौ ॥ १ । ४ । ७२ ॥ तदतत्सम्बन्धिनि घुहन्तस्य घुटः प्राग् नोऽन्तः । अनडुवान् । नागमविधानसमर्थ्यान् दः

। अनङ्वाहौ २ । हे अनङ्वाहौ । अनङ्वाह्याम् ३ । अनङ्वाह्यः ॥ २ । १ । ८२ ॥ ङः । लिट् ।
लिङ् । लिङ्भ्याम् । एवं पर्णधुद्मसुखाः ॥ भ्वादेर्दीर्घः ॥ २ । १ । ८३ ॥ हो ध्रुटि प्रत्यये पदान्ते च । गोधुक् २
। गोदुहौ । गोधुक्षु । भ्वादेः किम् । दामलिङ् २ ॥ मुहदुहृष्णहृष्णिहो वा ॥ २ । १ । ८४ ॥ हो घो ध्रुटि प्रत्यये
पदान्ते च । मुक् २ । मुद् २ । मुहौ । धुक् २ । धुद् २ । रघुक् २ । स्तुहौ । स्तुद् २ । स्तिद् २ । उष्णिग्
२ । उष्णिगौ । उष्णिग्भ्याम् ३ ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवस्वरिविजयसिंहस्वरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादियुगोपे-
तद्विचन्द्रापरनामद्विविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविद्यशास्त्रीय-
तपोगच्छाचार्यश्रीविजयनेमिस्वरिविचितायां हेमप्रभायां व्यञ्जनान्ताः पुष्टिज्ञाः ॥

॥ अथ व्यञ्जनान्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

वाचरुचत्वचादयः प्राग्वत् । सक् । सजौ । सजः । आद्वे इत्यत्वे आदित्यापि, स्या । त्ये । त्याः ।
सर्वो शब्दवत् । सा । या । एषा । एताम् । अन्वादेशे, एनाम् । समित् २ । समिधौ । सुपर्वा सुपर्वाणौ । ' मघा अप-
कृत्तिका बहौ ' । आपः । अपः । अग्निः । ककुप् । ककुभौ । इयम् । इमे । इमाः । इमाम् । एनाम् । अनया । आ-
भ्याम् । आभिः । अस्यै । अत्र परत्वात्पूर्वमदादेशे पश्चात् डस् । अस्याः । अनयोः । आसाम् । अस्याम् । आसु । का ।
के । काः । चतस्रः २ । चतसृभिः । चतसृभ्यः २ । चतसृणाम् । चतसृषु । हे चतस्रः । पदान्ते इति दीर्घे, गीः । गिरौ
। गीर्भ्याम् । गीर्षु । एवं पुरधुरादयः । द्यौः । पुंवत् । दिक् २ । दिशौ । दृक् २ । दृशौ । प्राष्ट् । प्राष्ट्वौ ।

आशीः । षत्वस्यासच्चाद्रुत्वम् । आशिचौ । असौ । अमू । अमूः । अमूम् । अमुया । अमूभ्याम् । अमूभिः । अमुल्यै । अमुष्याः । अमुयोः । अमूषाम् । अमुष्याम् । अमूषु ॥ नहाहोर्धतौ ॥ २ । १ । ८६ ॥ हो धुटि प्रत्यये पदान्ते च । उपानत् । उपानहौ । उपानद्भ्याम् ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयेदेवस्मरिविजयसिंहस्मरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादियुगोपेतद्विचन्द्रापरनामद्विजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशाखीयतपो-
गच्छाचार्यश्रीविजयेनेमिस्मरिविरचितायां हेमप्रभायां व्यञ्जनान्ताः ह्रीलिङ्गाः ॥

॥ अथ व्यञ्जनान्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

प्राक् । प्राची । प्राश्चि । प्रत्यक् । प्रतीची । प्रत्यश्चि । एवं सम्यगादयः । गवाक् । गोअक् । गोक् । पूजायां गवाङ् । गोअङ् । गोङ् । गवाञ्ची । गोअञ्ची । गोञ्ची । गोञ्ची । सुवल् । सुवल्गी ॥ लोँ वा ॥ १ । ४ । ६७ ॥ रलाभ्यां परा या धुङ्जातिस्तदन्तस्य नपुंसकस्य शौ परे धुङ्भ्य एव प्राग् नोऽन्तो वा स्यात् । सुवल्ङ्गि । सुवल्गि । असृक् । असृजी । असृङ्गि । असानि । अस्ना । असृजा । ऊर्क् २ । ऊर्जी । ऊर्जिँ । ऊर्जिँ । बहूर्जिँ । बहूर्जिँ । अन्ये तु ऊर्जा-दौ नरजानां निसं संयोगं बहूर्जशब्दे तु रनजानां वा संयोगमिच्छन्ति । जगत् । जगती । जगन्ति ॥ अवर्णादश्चोऽन्तो वातुरीङ्योः ॥ २ । १ । ११५ ॥ अकार उच्चारणार्थः । तुदत् । तुदन्ती । तुदती । तुदन्ति । भात् । भान्ती । भाती । भान्ति । अश्न इति किम् । क्रीणत् । क्रीणती । क्रीणन्ति ॥ इङ्योरतुरन्तो नित्यम् । दीव्यन्ती । पचन्ती । भवत् । भवन्ती । महत् । महती । महन्ति । यकानि । यकन्ति । शकानि । शकन्ति । ददद् २ ।

ददती ॥ शौ वा ॥ ४ । २ । १५ ॥ द्युक्तजक्षपञ्चतः परस्यान्तो नो लुक् । ददन्ति । ददति । जक्षन्ति । जक्षति ।
एवं जाग्रदादि । त्यद् । अनतो लुबिषि लुबिषानात् । तद् । यद् । एतद् । अन्वादेशे एनत् इत्यादि । बेभिद् ।
बेभिदी । शवलोपस्य स्थानिवत्वेनाधुदन्तत्वात् नोऽन्तः । स्वराच्छावित्यपि न स्वविधौ स्थानिवत्त्वाप्रोप्तेः । बेभिदि ।
एवं चेच्छित् । अहः । अह्नी । अहानि । अह्ना । अहोभ्याम् । अह्नि । अहनि । अहःसु । हे अहः । ब्रह्म ।
ब्रह्मणी । ब्रह्माणि ॥ ह्रीवे वा ॥ २ । १ । १३ ॥ आमन्त्र्ये नात्रो नो लुक् । हे ब्रह्मन् । हे ब्रह्म । दण्डि । दण्डिनी ।
। दण्डीनि । बहुवृत्रहाणि । बहुवृषाणि । बह्वर्यमाणि । स्वप् । स्वपी ॥ नि वा ॥ १ । ४ । ८९ ॥ अपः नागमे पूर्व-
स्वरस्य घुटि वा दीर्घः । स्वाम्पि । स्वम्पि । एवमत्पप् । बहप् । इदम् । इमे इमानि । इदम् । एनद् । इत्यादि । किम् ।
के । कानि । वाः । वारी । वारि । वारा । वार्याम् । चलारि । विमलद्यु । विमलदिवी । वृत्त्यन्तोऽस्ये इति पदत्वनि-
षेधादुत्वं न । धनुः । धनुषी । धनूषि । धनुर्भ्याम् । चक्षुः । चक्षुषी । चक्षूषि । हविः । हविषी । हवीषि । पिपटीः ।
पिपठिषी । पिपठिषि । पयः । पयसी । पर्यासि । एवं वचःप्रमुखाः । सुपुम् । सुपुंसी । सुपुमांसि । अदः । अम् । अमूनि ।
। शेषं पुंवत् । स्वनड्डत् २ । स्वनड्वाहि । काष्ठतट् २ । काष्ठतक्षि २ । काष्ठतड्भ्याम् ३ ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवस्मृतिविजयसिंहस्मृतिपट्टपरम्परप्रतिष्ठितगीतार्थत्वाद्विगुणोपेत-

द्विचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविद्यशास्त्रीयतपो-

गच्छाचार्यश्रीविजयनेमिस्मृतिविरचितायां हेमप्रभायां व्यञ्जनान्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

॥ अथ युष्मदस्मत्प्रक्रिया ॥

॥ तयोरलिङ्गत्वम् ॥

॥ त्वमहे सिना प्राक् चाकः ॥ २ । १ । १२ ॥ युष्मदस्मदर्थथासङ्ख्यं तदतसम्बन्धिना । त्वम् । अ-
हम् । अतित्वम् । अत्यहम् । प्राक् चाक इति किम् । त्वकम् । अहकम् । अन्तरङ्गत्वादकि सति तन्मध्यपतितन्यायेन सा-
कोप्यादेशः स्यात् ॥ मन्तस्य युचावौ द्वयोः ॥ २ । १ । १० ॥ युष्मदस्मदोः स्यादौ ॥ अमौ मः ॥ २ । १ । १६
॥ युष्मदस्मद्भ्याम् । अकार उच्चारणार्थः ॥ युष्मदस्मदोः ॥ २ । १ । ६ ॥ व्यञ्जनादौ तदतसम्बन्धिनि स्यादौ आः
स्यात् । युवाम् २ । आवाम् २ ॥ यूयं वयं जसा ॥ २ । १ । १३ ॥ युष्मदस्मदोः प्राक् चाकः । यूयम् । वयम् ।
प्राक् चाक इत्येव । यूयकम् । वयकम् ॥ त्वसौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् ॥ २ । १ । ११ ॥ स्यादौ युष्मदस्मदो-
र्मन्तस्य । त्वाम् । माम् । अन्तरङ्गत्वात् स्यादिद्वारेणैव सिद्धे, प्रत्ययोत्तरपदग्रहणमन्तरङ्गानपि विधीन् वहिरङ्गापि लु-
ब्बाधते इति ज्ञापनार्थम् । तेन तत् इत्यादि सिद्धम् ॥ शसो नः ॥ २ । १ । १७ ॥ युष्मदस्मद्भ्यां परस्य । युष्मान्
। अस्मान् ॥ दाड्योसि यः ॥ २ । १ । ७ ॥ युष्मदस्मदोः । त्वया । मया । युवाभ्याम् ३ । आवाभ्याम् ३ । यु-
ष्माभिः । अस्माभिः ॥ तुभ्यं मह्यं ड्या ॥ २ । १ । १४ ॥ युष्मदस्मदोः । तुभ्यम् । मह्यम् । प्राक् चाक इत्येव । तु-
भ्यकम् । मह्यकम् ॥ अभ्यं भ्यसः ॥ २ । १ । १८ ॥ युष्मदस्मद्भ्यां परस्य चतुर्थीबहुवचनस्य ॥ शोवे लुक् ॥
२ । १ । ८ ॥ आत्वयत्वनिमित्तेतरस्यादौ युष्मदस्मदोरन्तस्य लुक् स्यात् । युष्मभ्यम् । अस्मभ्यम् । शोवे किम् ।
त्वयि । मयि ॥ ङसेश्चाद् ॥ २ । १ । १६ ॥ युष्मदस्मद्भ्यां परस्य पञ्चमीभ्यसः । त्वद् । मद् । युष्मद् । अस्मद् ॥
तव मम ङसा ॥ २ । १ । १५ ॥ युष्मदस्मदोः । तव । मम । प्राक् चाक इत्येव । तवक् । ममक् । युवयोः २ । आ-

अतिशुष्मान् । अत्यस्मात् ॥ पदाद्युग्विभक्त्यैकवाक्ये वस्त्रसौ बहुत्वे ॥ २ । १ । २१ ॥ शुष्मदस्मदोः । अन्वादेशे
 नित्यं विधानादिह विकल्पः । धर्मो वो रक्षतु । शुष्मानस्मान् वा । तपो वो दीयते । तपो नो दीयते ।
 शुष्मभ्यमस्मभ्यं वा । शीलं वः स्वम् । शीलं नः स्वम् । शुष्माकमस्माकं वा । पदादिति किम् । शुष्मान् धर्मो रक्षतु । द्वितीया
 चतुर्थीषष्ठ्येति किम् । ज्ञाने यूयं तिष्ठत । एकवाक्ये इति किम् । एकस्मिन् पदे निमित्तानिमित्तिनोर्भात्रे वाक्यान्तरे च
 मामूत् । अतिशुष्मान् पश्यति । ओदनं पचत शुष्माकं भविष्यति । एकवाक्यग्रहणात्सामर्थ्याभावेऽपि । इति स्म नः पिता
 कथयति । बहुत्वे इति वचनम् अपवादविषयेऽपि क्वचिदुत्सर्गः प्रवर्तते इति न्यायानुसारेण यथा क्यञ्चिषये द्यण् । पूर्वं
 ह्यपवादा अभिनिविशन्ते पश्चादुत्सर्गाः, प्रकल्प्य चापवादविषयं तत उत्सर्गोऽभिनिविशते इति न्यायेन वांनावादविषयेऽ
 स्यामवृत्तौ सिद्धायां बहुत्वे इति वचनं न्यायानुवादकम् । विभक्तिग्रहणं युक्त्यादिवचननिवृत्त्यर्थम् । तेन ज्ञाने युवां तिष्ठथ
 इत्यत्र वाम् न । युग्वहुत्वे इति सिद्धे विभक्तिग्रहणमुत्तरार्थं इति वा ॥ द्वित्वे वाम्नौ ॥ २ । १ । २२ ॥ पदात् परयो-
 शुष्मदस्मदोर्युग्विभक्त्यैकवाक्ये । धर्मो वां धर्मो नौ आवां वा रक्षतु । एवं चतुर्थीषष्ठीभ्यामपि । युवां वा रक्षतु ॥ ऊ-
 ते मे ॥ २ । १ । २३ ॥ पदात्परयोर्युष्मदस्मदोरैकवाक्ये । धर्मस्ते दीयते । तुभ्यं महं वा । धर्मस्ते स्वम् । धर्मो मे
 स्वम् । तव मम वा ॥ अमा त्वा मा ॥ २ । १ । २४ ॥ वा पदात् परयोर्युष्मदस्मदोरैकवाक्ये । धर्मस्त्वा त्वां वा
 पातु । धर्मो मा मां वा पातु ॥ असादिवामन्त्यं पूर्वम् ॥ २ । १ । २५ ॥ शुष्मदस्मद्भ्यां पदम् । जनः, जनौ,
 जनाः, वा, लाम्, युवाम्, शुष्मान्, वा पातु धर्मः । पूर्वमिति किम् । मयैतत् सर्वमाख्यातं शुष्माकं मुनिपुंगवाः । व्यव-
 हितेऽप्यत्र पूर्वशब्दः । तेन चैत्र धर्मो वोऽथो रक्षतु इत्यत्र सपूर्वादिति विकल्पो न ॥ जस्वचिशेष्यं वामन्त्ये ॥ २ ।
 १ । २६ ॥ शुष्मदस्मद्भ्यां पूर्वमामन्त्यमसत् विशेषणे । जिन्नाः शरण्या शुष्मान्वो वा शरणं प्रपद्ये । अन्वादेशेऽपि ।
 सिद्धाः क्षीणाष्टकर्मणोऽथो सिद्धाः शरण्या शुष्मान् वो वा शरणं प्रपद्ये । जसिति किम् । साधो सुविहित वोऽथो शर-

णं प्रपद्ये । विशेष्यमिति किम् । शरण्याः साधवो शुष्मान् शरणं प्रपद्ये । आचार्या शुष्मान् शरण्याः शरणं प्रपद्ये । सामर्थ्येण तद्विशेषणभूते इत्येव । आचार्या उपाध्याया शुष्मान् शरणं प्रपद्ये । एकाधिकरणयोर्विशेष्यविशेषणभावः ॥ नान्यत् ॥ २ । १ । २७ ॥ शुष्मदस्मद्भ्यां पूर्वं जसन्तादन्यदात्मन्यं विशेष्यमामन्त्र्ये विशेषणे परेऽसदिव न स्यात् । साधो सुविहित त्वा शरणं प्रपद्ये । साधू सुविहितौ वां शरणं प्रपद्ये ॥ पादाद्योः ॥ २ । १ । २८ ॥ पदात् परयो शुष्मदस्मदोर्वस्त्रसादिर्न ॥ “वीरो विन्धेश्वरो देवो शुष्माकं कुलदेवता । स एव नाथो भगवानस्माकं पापनाशनः ॥ १ ॥” द्विवचनं शुष्मदस्मदोरभिसम्बन्धार्थम् । पादाद्योः किम् । “पान्तु वो देशनाकाले जैनेन्द्रा दशनानांशवः भवन्तः ॥ १ ॥” कूपपतज्जन्तुजातोद्धरणरज्जवः ॥ ११ ॥ “चाहहवैवयोगे ॥ २ । १ । २९ ॥ पदात् परयोऽशुष्मदस्मदोर्न वस्त्रसादिः । ज्ञानं शुष्मांश्च रक्षतु । एवम्, अह-ह-वा-एवैरप्युदाहार्यम् । योगग्रहणं साक्षाद्योगप्रतिपत्त्यर्थम् । तेन ज्ञानं च शीलं च मे स्वमित्यादि सिद्धम् ॥ दृश्यर्थैश्चिन्तायाम् ॥ २ । १ । ३० ॥ धातुभिर्योगे शुष्मदस्मदोर्वस्त्रसादिर्न । जनो शुष्मान् संहृद्यगताः । जतो युवां समीक्ष्यागताः । जनो मामपेक्षते । भक्तस्तव रूपं निधायति । दृश्यैरिति किम् । जनो वो मन्यते । चिन्तायामिति किम् । जनो वः पश्यति ॥ नित्यमन्वादेशे ॥ २ । १ । ३१ ॥ पदात् परयोऽशुष्मदस्मदोर्नित्यमन्वादेशे । चिन्तायामिति किम् । जनो वः पश्यति ॥ नित्यमन्वादेशे ॥ २ । १ । ३२ ॥ पदात् परवस्त्रसादिः । यूयं विनीतास्तद्वो गुरवो मानयन्ति । इत्यादि ॥ सपूर्वात् प्रथमान्ताद्वा ॥ २ । १ । ३२ ॥ पदात् परयोऽशुष्मदस्मदोर्नित्यमन्वादेशे वस्त्रसादयः । यूयं विनीतास्तद्वो वः शुष्मान् वा मानयन्ति । इत्यादि । गम्येऽप्यन्वादेशे भवति । ग्रामे कम्बलो वो शुष्माकं वा स्वमथो । विद्यमानपूर्वादिति किम् । पटो शुष्माकं स्वम् अथो वः कम्बलः स्वम् ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूत्रिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिशुणोपे-

तद्वद्विचन्द्रापरनामद्विविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशाखीय-

तपोगच्छाचार्यश्रीविजयनेमिसूत्रिविरचितायां हेमप्रभायां शुष्मदस्मत्प्रकरणम् ॥

॥ अथाव्ययानि ॥

॥ स्वरादयोऽव्ययम् ॥ १ । १ । ३० ॥ स्वर । अन्तर । सन्ततर । पुनर् । प्रातर् । सायम् । नक्तम् । अस्तम् । दिवा । दोषा । ह्रस् । श्वस् । कम् । शम् । योस् । १५ । भयस् । विहायसा । रोदसी । ओम् । भूस् । २० । भुवन् । स्वस्ति । सप्तया । निकषा । अन्तरा । २५ । पुरा । वहिस् । अवस् । अथस् । असाम्प्रतम् । ३० ॥ अद्धा । ऋतस् । सत्यम् । इद्धा । मुधा । ३५ । मृषा । वृथा । मिथ्या । मिथो । मियु । ४० । मिथस् । मियुस् । मिथुनम् । अनिशम् । मुहुस् । ४५ । अभीक्ष्णम् । मङ्गु । क्षटिति । उच्चैस् । नीचैस् । ५० । शनैस् । अवश्यम् । सामि । साचि । विष्वक् । ५५ । अन्वक् । ताजक् । द्राक् । साक् । ऋद्क् । ६० । पृथक् । विक् । हिक् । ज्योक् । मनाक् । ६५ । ईपत् । ज्योषम् । जोषम् । तूष्णीम् । कामम् । ७० । निकामम् । अरम् । वरम् । परम् । ७५ । आरात् । तिरस् । मनस् । नमस् । भूयस् । ८० । प्रायस् । प्रबाहुक् । प्रबाहुकम् । आर्य । ८५ । हलम् । आर्यहलम् । स्वयम् । अलम् । कु । ९० । बलवत् । अतीव । सुष्ठु । दुष्ठु । ऋते । ९५ । सपदि । साक्षात् । सन् । प्रशान् । सनात् । १०० । सनत् । सना । नाना । विना । क्षमा । १०५ । आशु । सहसा । युगपत् । उपांशु । पुरतस् । ११० । पुरस् । पुरस्तात् । शश्वत् । कुवित् । आविस् । प्रादुस् । ११६ । इति स्वरादयः । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् । स्वरादयः स्वार्थस्य वाचका न तु चादिवद् द्योतकाः । अन्वर्थसंज्ञेयम् ॥ “सदृशं त्रिषु लङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु । वचनेषु च सर्वेषु यन् ब्रवीति तदव्ययम्” ॥ अन्वर्थश्रयणेन च तदन्तविज्ञानात् परमोच्चैरित्यादावप्यव्ययसंज्ञा ॥ चादयोऽसत्त्वे ॥ १ । १ । ३१ ॥ अव्ययानि स्युः । निपाता इत्यपि पूर्वेषाम् । सत्त्वं लिङ्गसङ्ख्यावत् । द्रव्यम् । इदं तदित्यादिसर्वनामव्यपदेश्यं विशेष्यमिति यावत् । असत्त्वे इति किम् । चः समुच्चये । च । अह । ह । वा । एव । एवम् । नूनम् । शश्वत् । सू-

पत् । कूपत् । कुवित् । नेत् । चेत् । नचेत् । चण । कच्चित् । यंत्र । नह । नहि । हन्त । माकित् । नकिस् । मा ।
माङ् । न । नञ् । वाव । लाव । न्वाव । वावत् । त्वावत् । त्वै । कुवै । न्वै । नुवै । रे । वै । श्रौषद् । वौषट् ।
वषट् । वट् । वाट् । वेट् । पाट् । प्याट् । फट् । हुंफट् । अथ । आत् । स्वाहा । अलम् । चन । हि ।
अथ । ओम् । अथो । नो । नोहि । भोस् । भगोस् । अघोस् । अघो । हंघो । हो । अहो । आहो । उताहो । हा । ही ।
। हे । है । ह्ये । अयि । अये । अहहे । अंग । रे । अरे । अवे । मनु । शुक्रम् । सुकम् । नुकम् । हिकम् । नहिकम् ।
ऊम् । हुम् । ऊम् । उञ् । सुञ् । कम् । हम् । क्रिम् । हिम् । अट् । कट् । यट् । तट् । इट् । चिट् । किट् । खिट् ।
उत । वत । इव । तु । नु । यच्च । कचन । किमुत । किल । किंकिल । किंसित् । उदसित् । आहोस्वित् । अहह । नह-
वै । नवै । नवा । अन्यत् । अन्यत्र । शप् । शब् । अथ । किम् । विष् । पट् । पथु । खलु । यदि नाम । यदुत । प्रत्युत ।
। यदा । जातु । यदि । यथा कथा च । यथा । तथा । पुट् । द्य । पुरा । यावत् । तावत् । दिष्टया । मयी । आम । नाम ।
स्म । इतिह । सह । अमा । समम् । सत्रा । साकम् । सार्धम् । ईम् । सीम् । कीम् । आम् । आस् । इति । अवं । अड् ।
। अट । बाह्या । अनुषक् । खोस् । अ । आ । इ । ई । उ । ऊ । ऋ । लृ । लृ । ए । ओ । औ । प्रादयः ।
। इति चादयः । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् ॥ अधणत्स्वाद्याशसः ॥ १ । १ । ३२ ॥ एतदन्तं नामाव्ययम् । देवा ।
अर्जुनतोऽभवन् । ततः । तत्र । इह । क । कदा । एतर्हि । अधुना । इदानीम् । सद्यः । अद्य । परेद्यवि । पूर्वद्युः । उभ-
येद्युः । पस्त । परारि । ऐषमः । कर्हि । यथा । कथम् । पञ्चधा । एकधा । ऐकध्यम् । द्वैधम् । द्वेधा । पञ्चकृतः । द्विः ।
। सकृत् । बहुधा । प्राक् । दक्षिणतः । पश्चात् । पुरः । पुरस्तात् । उपरि । उपरिष्ठात् । दक्षिणाहि । दक्षिणेन

। द्वितीया करोति क्षेत्रम् । शुद्धीकरोति । अग्निसात् सम्पद्यते । देवना करोति । बहुशः । अर्धणिति किम् । पथि द्वैधानि ।
 आशस इति किम् । पचतिरूपम् ॥ विभक्तियमन्ततसाद्याभाः ॥ १ । १ । ३३ ॥ अव्ययम् । अहंयुः । शुभंयुः ।
 अस्तिक्षीरा ब्राह्मणी । कुतः । यथा । तथा । कथम् । अहम् । शुभम् । कृतम् । पर्याप्तम् । २ । येन । तेन । चिरेण ।
 अन्तरेण । ३ । ते । मे । चिराय । अहाय । ४ । चिरात् । अकस्मात् । ५ । चिरस्य । अन्योन्यस्य । मम । ६ । एकपदे ।
 अग्रे । प्रगे । ग्राहणे । हेतौ । रात्रौ । वेलायाम् । मात्रायाम् । ७ । अस्ति । नास्ति । अस्मि । विद्यते । भवति ।
 एहि । ब्रूहि । मन्ये । शङ्के । अस्तु । भवतु । पूर्यते । स्यात् । आस । आह । वर्त्तते । न वर्त्तते । याति । न याति । प-
 द्य । पश्यत । आदह । आदङ्क । आतङ्क ॥ वत्तस्याम् ॥ १ । १ । ३४ ॥ एतदन्तमव्ययम् । वत्तसि साहचर्यात्तद्धि-
 तस्यामो ग्रहणम् । शुनिवद्वृत्तम् । पीलुमूलतो विद्योतेते विद्युत् । उच्चैस्तराम् ॥ सत्वा तुल्यम् ॥ १ । १ । ३५ ॥ एतद-
 न्तमव्ययम् । कृत्वा । प्रकृत्य । कर्तुम् । त्वातुम्साहचर्यादिमित्युत्पृष्टानुबन्धयोर्णमूर्वणमोर्ग्रहणम् । यावज्जीवमदात् ।
 स्वादुंकारं शुङ्क्ते ॥ गतिः ॥ १ । १ । ३६ ॥ अव्ययम् । अदःकृत्य । अत्राव्ययत्वात्सो न ॥ अव्ययस्य ॥ ३ । २
 । ७ ॥ स्यादेष्टु । स्वसम्बन्धिविज्ञानावेह । अत्युच्चैसौ ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्परप्रतिष्ठितगीतार्थत्वाद्विगुणोपेतवृ-

द्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविश्रवास्वीयतपो-

गच्छाचार्यश्रीविजयनेमिसूरिविरचितायां हेमप्रभायामव्ययप्रकरणम् ॥

॥ अथ स्त्रीप्रत्ययाः ॥

॥ स्त्रियां नृतोऽस्वस्त्रादेशीः ॥ २ । ४ । १ ॥ रात्री । कर्त्री । स्वस्त्रादिषु तिष्ठचतस्रोः पाठः सन्निपातन्या-
यानित्यत्वज्ञापनार्थः । तेनातिदध्या या सा इत्यादि सिद्धयति ॥ अथातूदृष्टितः ॥ २ । ४ । २ ॥ नाम्नः स्त्रियां
ङीः । भवती । पचन्ती । अतिभवती । अधात्विति किम् । सुकन् ॥ अञ्चः ॥ २ । ४ । ३ ॥ अञ्चन्तान्नाञ्चः स्त्रियां
ङीः । प्राची । प्रतीची ॥ णस्वरघोषाद्वनो रञ्च ॥ २ । ४ । ४ ॥ नाम्नः स्त्रियां ङीः । वन इति वन् कनिष् इवनि-
पामविशेषेण ग्रहणम् । ण, अवावरी । अवावेति केचित् । धीवरी । मेरुद्वरी । विहितविशेषणाद् शर्वरी । नान्तत्वदेव
ङीः सिद्धो नियमार्थं रविधानार्थं च वचनम् । णस्वराघोषादिति किम् । सहयुध्वा ॥ वा बहुव्रीहेः ॥ २ । ४ ।
५ ॥ णस्वराघोषाद् विहितो यो वन् तदन्तात् स्त्रियां ङी रञ्चान्तादेशः । प्रियावावरी । प्रियावावा स्त्री ॥ वा पादः ॥
२ । ४ । ६ ॥ बहुव्रीहेस्तन्निमित्तकपाच्छब्दात् स्त्रियां ङीर्वा । द्विपाद् । पादमाचष्टे पाद् त्रयः पादोऽस्यास्त्रिपा-
दिसत्र तन्निमित्तकत्वाभावात् ॥ ऊङ्गः ॥ २ । ४ । ७ ॥ बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः । कुण्डोद्गी । अनो वेति विकल्पे प्राप्ते
वचनम् । समासान्तविधौ ऊङ्घ्न इत्यादेशे ङीः सिद्धयति किन्तु पञ्चभिः कुण्डोद्गीभिः क्रीत इत्यत्रेकणि तल्लुपि च पञ्च-
कुण्डोङ्घ्न इति प्रकृतेः सौ पञ्चकुण्डोदिति स्यात् पञ्चकुण्डोदिति चेष्यते ॥ अग्निशोः ॥ २ । ४ । ८ ॥ बहुव्रीहेः स्त्रियां
ङीः । अग्निश्वी ॥ संख्यादेर्हायनाद् वयसि ॥ २ । ४ । ९ ॥ बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः ॥ अस्य ङ्यां लुक् ॥ २ । ४ ।
८६ ॥ द्विहायनी ॥ चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि ॥ २ । ३ । ७४ ॥ नो णः स्यात् । त्रिहायणी । चतुर्हायणी । वय-
सोऽन्यत्र, त्रिहायना, चतुर्हायना, शाला । कालकृता प्राणिनां शरीरावस्था वयः ॥ दास्यः ॥ २ । ४ । १० ॥ सङ्-
ख्यादेर्वहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः ॥ द्विदाम्नी । अनो वा इति विकल्पापवादः ॥ अनो वा ॥ २ । ४ । ११ ॥ बहुव्रीहेः स्त्रियां

ङीः । उत्तरत्रोपान्त्यवतः प्रतिषेधादुपान्त्यलोपिन एवायं विधिः । बहुराश्यौ । बहुराजनौ । बहुराले ॥ नाम्नि ॥ २ । ४ । १२ ॥ अबन्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां नित्यं ङीः । अधिराज्ञी नाम ग्रामः । अयमपि उपान्त्यलोपिन एव विधिः ॥ नोपान्त्यवतः ॥ २ । ४ । १३ ॥ अबन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः । सर्वापवादः । सुपर्वा । बहुव्रीहेरित्येव । अतिपर्वणी । नात्र रः । अव्युत्पत्तिपक्षाश्रयणात् ॥ मनः ॥ २ । ४ । १४ ॥ नाम्नः स्त्रियां ङीर्न । सीमा । सीमानौ । अनिनस्मन्नि-
 ति न्यायेनातिभहिमेत्यादावपि ङीप्रतिषेधः । बहुव्रीहेरिति निवृत्तं योगविभागात् ॥ ताभ्यां वाप् डित् ॥ २ । ४ । १५ ॥ मबन्तादबन्ताच्च बहुव्रीहेः स्त्रियां वाप् स च डित् । सीमे । सीमानौ । सुपर्वाणौ ॥ अजादेः ॥ २ । ४ । १६ ॥ तस्यैव स्त्रियामाप् । वाधकवाधनार्थमनकारार्थं च वचनम् । अजा । बाला । ज्येष्ठा । पूर्वापहाणा । अपराप-
 हाणा । त्रिफला । कुञ्जा । तस्यैवेति किम् । पञ्चाजी । अत एव ज्ञापकात् स्त्रीप्रकरणे तदन्तादपि भवति । तेन परमाजा । अतिभवतीत्यादि भवति ॥ ऋचि पादः पात्पदे ॥ २ । ४ । १७ ॥ आवन्तस्य कृतपाद्भावापादस्य ऋच्यर्थे स्त्रियां पा-
 त्पदेति निपात्यते । त्रिपात् । त्रिपदा । ऋचि किम् । द्विपदी । द्विपाद् ॥ आत् ॥ २ । ४ । १८ ॥ नाम्नः स्त्रियामाप् । खट्वा । या । सा ॥ इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे ॥ २ । ४ । १०७ ॥ विहितस्यापो ह्रस्वो वा । खट्विका । खट्वाका । खट्वाका । अपुंस इति किम् । सर्विका । निद्वर्जनं किम् । दुर्गका । आवेव परो यस्मादिति किम् । अतिप्रियखट्वाका । विहितस्येति किम् । अखट्विका । अत्र नित्यमितम् । कचि तु रूपत्रयम् ॥ स्वज्ञाजभस्त्राधातुत्ययकात् ॥ २ । ४ । १०८ ॥ आपोऽनित्क्याप्परे इर्वा । स्विका स्वका ज्ञातिः । ज्ञातिधनारुण्यामसर्वोदित्वादकोऽभावे कः । आत्मीयायां तु नित्यमित्वम् । निःस्विका । निःस्वका । ज्ञिका । अजिका २ । भस्त्रग्रहणं स्त्रीपुंससाधारणार्थम् । अभङ्गिका २ । आर्थिका २ । चटङ्गिका २ । घातुसर्वर्जनात् सुनयिका । सुपाङ्गिका । इहत्यिका । बह्वपत्यिका । इत्यत्र न त्यप्रत्ययः । प्रत्ययाप्रत्यययोः प्रत्ययस्यैव ग्रहणम् । शुष्किकेत्यत्र कस्यासत्त्वान्न विकल्पः ॥ द्वेषस्तत्पुत्रवृन्दारकस्य ॥ २ । ४ ।

१०९ ॥ अनित्यप्यरे वा इः । द्विके २ । एषका । एषिका । कृतषत्वनिर्देशानेह । एतिके । एतिकाः । साहचर्यात् स-
र्वदेरेव ग्रहणानेह । इच्छतीति एषिका । सूतिका । सुतिका । पुत्रिका । पुत्रका । अत एव निर्देशात् छ्यभावः । वृन्दारिका
। वृन्दारका । आप्यरे इति किम् । अनेषका । अद्वके ॥ २ । ४ । ११० ॥ वेत्वं निपासते । वार्तिका २
। वेत्यत्र वार्तिका ॥ अस्याद्यत्तत्क्षिपकादीनाम् ॥ २ । ४ । १११ ॥ अनित्यप्यरे इः । वेति निवृत्तम् पृथग्योगात् ।
कारिका । अनिदिति पर्युदासात् शका । यदादिवर्जनं किम् । यका । सका । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् ॥ नरिका
माभिका ॥ २ । ४ । ११२ ॥ इत्वं निपात्यते । कस्याप्रत्ययसम्बन्धित्वात् पूर्वणाभासे वचनम् ॥ तारकावर्णकाष्ट-
काज्योतिस्तान्तवपितुदेवत्ये ॥ २ । ४ । ११३ ॥ निपात्यन्ते । अन्यत्र तारिका, वर्णिका, अष्टिका खारी ॥ गौ-
रादिभ्यो मुख्यान्डीः ॥ २ । ४ । ११९ ॥ स्त्रियाम् । मुख्यादित्यधिकारोऽयम् । गौरी । शबली । अनड्वाही । अन-
डुही । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् । मुख्यादिति किम् । बहुनदा भूमिः ॥ २ । ४ । ८७ ॥ ड्यां ड्यां
। मत्सी । कथं मात्सी । छिनिमितादेशस्यापि डीग्रहणेन ग्रहणात् ॥ २ । ४ । ८८ ॥ यो ड्यां
लुक् । मनुषी । तद्धितस्येति किम् । वैश्यी ॥ अगजेयकणनञ्ज्जटिताम् ॥ २ । ४ । २० ॥ अणादीनां योऽत् तद-
न्ताच्चेषासेव स्त्रियां डीः । औपगवी । औत्सी । शिलेयी । सौपर्णेयी । आक्षिकी । स्त्रिणी । पौत्सी । जाडुदघ्नी । साहचर्येण
प्रत्ययग्रहणादागमटितो न भवति । पठिता विद्या । स्तनंधयीत्यादौ तु धातोश्चित्त्वस्यानन्यार्थत्वाद् भवति । मुख्यादिति
किम् । बहुदुरुरचरा नगरी ॥ वयस्यनन्त्ये ॥ २ । ४ । २१ ॥ अदन्तानाम्नः स्त्रियां डीः । कुमारी । तरुणी । अन-
न्य इति किम् । वृद्धा । द्विवर्षेत्यादौ तर्थाद् वयो गम्यते ॥ द्विगोः समाहारात् ॥ २ । ४ । २२ ॥ अदन्तानाम्नः
स्त्रियां डीः । पञ्चपूली । दशराजी । त्रिफलेत्यजादौ ॥ “ पात्रादिवर्जितादन्तोचरपदः समाहारे । द्विगुरभावन्तान्तो
वान्यस्तु सर्वो नपुंसकः ” ॥ १ ॥ परिमाणान्तद्धितलुक्प्रत्ययविस्ताचितकम्बल्यात् ॥ २ । ४ । २३ ॥ द्विगोरद-

न्नात् स्त्रियां ङीः । द्विकुडवी । द्विपली । “ऊर्ध्वमानं किलोन्मानं परिमाणं तु सर्वतः । आयामस्तु प्रमाणं स्यात् सङ्ख्या
 वाह्या तु सर्वतः” ॥ १ ॥ परिमाणवादिति किम् । पञ्चाश्व । तद्धितलुकीति किम् । द्विपण्या । विस्तादिवर्जनात् द्विविस्ता ।
 व्याचिता । द्विकम्बल्या ॥ काण्डात्प्रमाणादक्षेत्रे ॥ २ । ४ । २४ ॥ द्विगोस्तद्धितलुकि स्त्रियां ङीः । द्विकाण्डी र-
 ङ्जुः । प्रमाणादिति किम् । द्विकाण्डा शायी । द्विकाण्डीत्यपि केचित् । अक्षेत्रे इति किम् । द्विकाण्डा क्षेत्रभक्तिः । अक्षे-
 त्र इति द्विश्रविशेषणं किम् । द्विकाण्डी वडवा ॥ पुरुषाद्या ॥ २ । ४ । २५ ॥ प्रमाणवाचिनो द्विगोः स्त्रियां ङीः ।
 द्विपुरुषी द्विपुरुषा परिखा । तद्धितलुकीत्येव । पञ्चपुरुषी ॥ रेवतररोहिणाद्धे ॥ २ । ४ । २६ ॥ स्त्रियां ङीः ॥ रे-
 वती । रोहिणी । रेवतीरमण इत्यत्र रेवच्छब्दोऽस्ति । रोहिणी, कदुरोहिणीत्यत्र प्रकृतसन्तरम् ॥ नीलात्प्राणयोबध्योः
 ॥ २ । ४ । २७ ॥ स्त्रियां ङीः । नीली गौः । नीली ओषधिः । अन्यत्र नीला शायी ॥ क्ताच्च नास्ति वा ॥ २ ।
 ४ । २८ ॥ नीलात् स्त्रियां ङीः । नीली । नीला । प्रवृद्धविलूनी । प्रवृद्धविलूना ॥ केवलसामकभागधेयपापा-
 परसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजात् ॥ २ । ४ । २९ ॥ स्त्रियां ङीर्नास्ति । केवली नाम ज्योतिः । मामकीत्यादि ।
 मामकग्रहणस्य नियमार्थत्वात् । भामिका वृद्धिरित्यत्र अजलक्षणोऽपि ङीर्न । नास्तीति किम् । केवला ॥ भाजगोणना-
 गस्थलकुण्डकालकुशकाशुककटकबरात्पक्तावपनस्थूलकुत्रिभाभत्रकृष्णायसीरिरंसुश्रोणिकेशपाशे ॥ २
 । ४ । ३० ॥ स्त्रियां नास्ति ङीः स्यात् । भाजी पक्का चेत् भाजान्या । गोणी आत्रपनम् । गोणान्या । नागी स्थूला ।
 नागान्या । स्थली अकृत्रिमा । स्थलान्या । कुण्डी अमत्रम् । कुण्डान्या । काली कृष्णा । कालान्या । कुशी आयसी । कु-
 शान्या । काशुकी रिरंसुः । काशुकान्या । कटी श्रोणिः । कटान्या । कवरी केशपाशः । कवरान्या । जातौ तु नाग्येव
 तस्याः स्थौल्याभावात् । अमृते जारजः कुण्ड इति जातिवचनात् कुण्डशब्दात् जातिलक्षणे ङीर्भवत्येव । जानपदश-
 ब्दादपि वृत्ताविच्छल्यन्यः । जानपदी वृत्तिः । अन्यत्र जानपदा मदिरा ॥ नवा क्षोणादेः ॥ २ । ४ । ३१ ॥ स्त्रियां

ङीः । शोणी । शोणा । बही । बहुः । गुणवचनाचूत्तरेणैव भविष्यति । वृत्रघ्नो । वृत्रघ्ना । चन्द्रभागा । चन्द्रभागी
 चन्द्रभागा । अन्यत्र चन्द्रभागा ॥ इतोऽक्त्यर्थात् ॥ २ । ४ । ३२ ॥ नाम्नः स्त्रियां ङीर्वा । भूमी । भूमिः । अत्पथीदिति
 किम् । कृतिः । अजननिः ॥ पङ्कतेः ॥ २ । ४ । ३३ ॥ स्त्रियां ङीर्वा । पङ्कती । पङ्कतिः । त्वर्थ आस्मः ॥ शक्तेः
 शस्त्रे ॥ २ । ४ । ३४ ॥ स्त्रियां ङीर्वा । शक्ती । शक्तिः । शस्त्रे किम् । शक्तिः सामर्थ्यम् ॥ स्वरादुतो गुणादस्वरोः
 ॥ २ । ४ । ३५ ॥ नाम्नः स्त्रियां ङीर्वा । पङ्कती । पङ्कः । गुणाद् द्रव्यवृत्तेः प्रत्ययः । स्वरात् किम् । पाण्डुर्भूमिः । उत
 इति किम् । भेता । गुणादिति किम् । आखुः । अखरोरिति किम् । खरुः । “सत्त्वे निविशतेऽपेति पृथग्जातिषु दृश्यते ।
 आधेयश्चाक्रियाजश्च सोऽसत्त्वप्रकृतिर्गुणः ॥ १ ॥ पूर्वार्धेन जातिर्गुणो न । आधेयश्चाक्रियाजश्चेत्यनेनोत्पाद्यत्वेकस्वभावस्य
 कर्मणो व्यवच्छेदः । अन्त्येन तु द्रव्यव्यवच्छेदः । केचित्तु द्रव्यावृत्तिनित्यानिसजातिमान् गुण इत्याहुः ॥ इयेतैतद्वरित-
 भरत्तरोहिताद्वर्णात्तो नश्च ॥ २ । ४ । ३६ ॥ स्त्रियां ङीर्वा ॥ इयेनी । इयेता । एवमेत्यादयः । लत्वे लोहिनी ।
 लोहिता । वर्णादिति किम् । इयेता । चो नस्य ङीसन्नियोगशिष्टार्थः ॥ ऋः पलितासितात् ॥ २ । ४ । ३७ ॥ स्त्रियां
 ङीर्वा तत्सन्नियोगे तस्य ऋश्च । पलिक्री । पलिता । असिक्री । असिता ॥ असहनञ्चिद्यमानपूर्वपदात् स्वाङ्गाद-
 क्रोडादिभ्यः ॥ २ । ४ । ३८ ॥ अदन्तानाम्नः स्त्रियां ङीर्वा । अतिकेशी । अतिकेशा । सहादिवर्जनात् संकेशा । अ
 केशा । विद्यमानकेशा । स्वाङ्गात् किम् । बहुयवा । अक्रोडादिभ्य इति किम् । कल्याणक्रोडा । आदित्येव । परमशिखा ॥
 “अविकारोऽद्रवं मूर्तं प्राणिस्थं स्वाङ्गमुच्यते । च्युतं च प्राणिनस्तत्तन्निभं च प्रतिमादिषु ॥ १ ॥ बहुशोफा । बहुकफा
 । सुज्ञाता । दीर्घमुखा शाला इत्यत्र स्वाङ्गत्वाभावान्न ङीः । च्युतं चेत्यादि किम् । बहुकेशी रथ्या । पृथुमुखी पृथुमुखा
 प्रतिमा । कल्याणपाणिपादेत्यत्र स्वाङ्गसमुदायत्वात् वक्ष्यमाणनियमबलाद्वा न ङीः । द्विपदीसत्र तु द्विगुत्वानित्यं ङीः ।
 अस्वाङ्गपूर्वपदादेवच्छन्त्ये । पाणिपादा ॥ नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाङ्गमात्रकण्ठात् ॥ २ । ४ । ३९

॥ सहादिवर्जपूर्वपदात् स्वाज्ञात् स्त्रियां ङीर्वा ॥ तुङ्गनासिकी । कुशोदरी । कुशोदरा । बिम्बोष्ठा
 । दीर्घजङ्घी । दीर्घजङ्घा । समदन्ती । समदन्ता । चारुकर्णी । चारुकर्णा । तीक्ष्णशृङ्गी । तीक्ष्णशृङ्गा । मुद्गङ्गा ।
 मुगन्त्री । मुगन्त्रा । सुकण्ठी । सुकण्ठा । नियमार्थमिदम् तेन बहुस्वरसंयोगोपान्त्येभ्योऽन्येभ्यो न । सुललाटा । सुपांश्वा ।
 अङ्गात्रकण्ठेभ्यो ङीर् नेच्छन्त्यन्ये ॥ २ । ४ । ४० ॥ सहादिवर्जपूर्वपदात् स्वाज्ञात् स्त्रियां ङीर्वा
 । शूर्पनखी । शूर्पनखा । चन्द्रमुखी । चन्द्रमुखा । अनाग्नीति किम् । शूर्पणखा । पूर्वपदस्थादिति णत्वम् ॥ पुच्छात् ॥ २
 । ४ । ४१ ॥ सहादिवर्जपूर्वपदात् स्वाज्ञात् स्त्रियां ङीर्वा । सुपुच्छा ॥ कबरमणिविषकारादेः ॥ २ । ४ ।
 ४२ ॥ पुच्छात् स्त्रियां नित्यं ङीः । कबरपुच्छी । मणिपुच्छी । विषपुच्छी । शरपुच्छी ॥ पक्षाक्षोपमादेः ॥ २ । ४
 । ४३ ॥ पुच्छाच्च स्त्रियां ङीः । उलूकपक्षी । उलूकपुच्छी ॥ क्रीतात् करणादेः ॥ २ । ४ । ४४ ॥ अदन्तात् स्त्रियां
 ङीः । अश्वक्रीती । करणग्रहणं किम् । सुक्रीता । आदेरिति किम् । अश्वेन क्रीता । केचित्तु धनेन क्रीतेति आबन्तेनापि
 समासमिच्छन्ति । धनक्रीता ॥ कादल्पे ॥ २ । ४ । ४५ ॥ नाम्नः करणादेः स्त्रियां ङीः ॥ अश्वविलिप्ती द्यौः । अल्पे
 किम् । चन्दनाशुलिप्ता ॥ स्वाङ्गादेरकृतमितजातप्रतिपन्नाद्बहुव्रीहेः ॥ २ । ४ । ४६ ॥ कान्तात् स्त्रियां ङीः ।
 शङ्खभिनी । कृतादिवर्जनात् दन्तकृतेत्यादि । बहुव्रीहेः किम् । हस्तपतिता ॥ अनाच्छादजात्यादेर्नवा ॥ २ । ४ । ४७
 ॥ कृतादिवर्जितकान्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः । शङ्खजग्धी । शङ्खजग्धा । आच्छादवर्जनात् वस्त्रच्छन्ना । जात्यादेः
 किम् । मासयाता । अकृताद्यन्तादित्येव । कुण्डकृता । कादित्येव । शङ्खरमिया ॥ पत्युर्नः ॥ २ । ४ । ४८ ॥ बहुव्रीहेः
 पत्यन्तात् स्त्रियां ङीर्वा तद्योगेऽन्तस्य नश्च । दृढपत्नी । दृढपतिः । मुख्यादित्येव । बहुस्थूलपतिः पुरी ॥ सादेः ॥ २ । ४ ।
 ४९ ॥ पत्युः स्त्रियां ङीर्वा तद्योगेऽन्तस्य नश्च । ग्रामपत्नी । ग्रामपतिः । सादेः किम् । पतिरियम् । मुख्यादित्येव । अतिपतिः
 । गौणादपीच्छन्त्यन्ये ॥ सपन्त्यादौ ॥ २ । ४ । ५० ॥ पत्युः स्त्रियां ङीर्नेश्चान्तस्य । सपत्नी । समुदायनिपातनं स-

मानस्य सभावार्यं पुंवद्भावप्रतिषेधार्थं च । सपत्नीभार्यः । सापवः ॥ ऊढायाम् ॥ २ । ४ । ५१ ॥ पत्युङीः स्त्रियां
नञ्चान्तस्य । पत्नी ॥ पाणिगृहीतीति ॥ २ । ४ । ५२ ॥ ऊढायां निपात्यन्ते । इति शब्दः प्रकारार्थः । पाणिगृहीती
। करगृहीती । ऊढायां किम् । पाणिगृहीता । बहुव्रीहरेवेच्छन्त्ये ॥ पतिवत्यन्तर्वन्त्यौ भार्यागर्भिण्योः ॥ २ ।
४ । ५३ ॥ निपात्येते । पतिवन्ती । अन्तर्वन्ती । भार्येति किम् । पतिमती पृथ्वी । गर्भिणीति किम् । अन्तरस्थां स्ना-
लायामस्ति ॥ जातेरयान्तनित्यस्त्रीशूद्रात् ॥ २ । ४ । ५४ ॥ अदन्तात् स्त्रियां ङीः । जातिः काचित् संस्थानव्य-
ङ्ग्या । तटी । सकृदुपदेशव्यङ्ग्यत्वे सति अत्रिलिङ्गान्या । ब्राह्मणी । सत्यन्तं किम् । देवदत्ता । विशेष्यं किम् । श्रुक्का ।
गोत्रचरणलक्षणा च तृतीया । नाडायणी । बहुवृची । यदाहुः “ आकृतिग्रहणा जातिलिङ्गानां च न सर्वभाक् । सकृदा-
ख्यातनिर्ग्राह्या गोत्रं च चरणैः सह ” ॥ १ ॥ जातेः किम् । मुण्डा । यान्तादिवर्जनात् क्षत्रिया, खट्वा, शूद्रा । ध-
वयोगे तु शूद्री । आदित्येव । आलुः । गवयी, द्रोणी, इत्यादि तु गौरादिलात् । अन्तर्ग्रहणं साक्षात्प्रतिपत्त्यर्थम् । तेन
वतण्डी । महाशूद्री । आभीरजातिः । मुख्यादित्येव । बहुसूकरा भूमिः ॥ पाककर्णपर्णवालान्तात् ॥ २ । ४ । ५५
॥ जातेः स्त्रियां ङीः । ओदनपात्री । आसुकर्णी । मुद्गपर्णी । गोवाली । जातेः किम् । बहुपाका यवाणः । नित्यस्त्रीत्वा-
द्वचनम् । एवमुत्तरसूत्रत्रयेऽपि ॥ असत्काण्डप्रान्तशतैकाश्वः पुष्पात् ॥ २ । ४ । ५६ ॥ जातेः स्त्रियां
इत्स्वपुष्पी । सदादिवर्जनात् सत्पुष्पेत्यादि ॥ असंभ्रान्ताजिनैकशणपिण्डात्फलात् ॥ २ । ४ । ५७ ॥ जातेः स्त्रियां
ङीः ॥ दासीफली । समादिवर्जनात् सम्फलेत्यादि । एकत्रिच्छन्त्ये । ओषध्य एताः ॥ अनजो मूलात् ॥ २ । ४ ।
५८ ॥ जातेः स्त्रियां ङीः । दर्भमूली । अनवः किम् । अमूला ॥ धवाद्योगादपालकान्तात् ॥ २ । ४ । ५९ ॥ स्त्रि-
यामदन्ताङ्गीः । प्रष्टी । धवादियोगादिति किम् । प्रसूता । योगादिति किम् । देवदत्ता । व्यतिरेकविवक्षायां प्राप्ती । पा-
लकान्तवर्जनात् गोपालिका । आदित्येव । सहिष्णुः ॥ पूतक्रतुवृषाकप्यभिर्कुसितकुसिदादै च ॥ २ । ४ । ६०

॥ योगात् स्त्रियामेभ्यो धनवाचिभ्यो ङीस्तद्योगे चैषामैरन्तस्य । पृतक्रतायी । एवं वृषाकपायी इत्यादयः । यौगात् क्रिम् ।
 पृतक्रतुः ॥ मनोरौ च वा ॥ २ । ४ । ६१ ॥ धवाद्योगात् स्त्रियां मनोङीर्वा तद्योगे औरैश्चान्तस्य । मनावी । मनायी ।
 मनुः ॥ वरुणेन्द्ररुद्रभवशर्वमृडादीन् चान्तः ॥ २ । ४ । ६२ ॥ धवाद्योगात् स्त्रीवृत्तेङीः । वरुणानी । एवमिन्द्राणीत्या-
 दयः । दीर्घोच्चारणं मतान्तरसंग्रहार्थम् । इन्द्रमाचष्टे इन्द्रं तद्भार्यो इन्द्राणी ॥ मातुलाचार्योपाध्यायाद्वा ॥ २ । ४ ।
 ६३ ॥ योगात् स्त्रीवृत्तेङीस्तद्योगे चानन्तः । मातुलानी । आचार्या । आचार्या । भुम्नादित्वाणत्वाभावः ।
 आचार्यीति नेच्छन्त्यन्ये ॥ उपाध्यायानी । उपाध्यायी । अन्ये तु मातुला आचार्या उपाध्यायेत्यपीच्छन्ति तदर्थं ङी-
 रिति विकल्पनीयः ॥ सूर्यादेवतायां वा ॥ २ । ४ । ६४ ॥ धवाद्योगात् स्त्रियां ङीस्तद्योगे चानन्तः । सूर्याणी । सू-
 र्या । देवतायां क्रिम् । मानुषी सूरी । सूर्याणीति नेच्छन्त्यन्ये ॥ सूर्यागस्त्ययोरीये च ॥ २ । ४ । ९ ॥ यो ङ्यां
 लुक् । सूरी । आगस्ती । ईये चेति क्रिम् । सौर्यः । आगस्त्यः ॥ यवयवनारण्यहिमादूदोषलियुरुभहन्त्वे ॥ २ ।
 ४ । ६५ ॥ स्त्रियां ङीस्तद्योगे चानन्तः । यवानी यवनानी लिपिः । अरण्यानी । हिमानी । लिपीति क्रिम् । यवनी
 वृत्तिः । भार्या यवनी ॥ आर्यक्षत्रियाद्वा ॥ २ । ४ । ६६ ॥ आर्याणी । आर्या । क्षत्रियाणी । क्षत्रिया । धवयोगे तु
 आर्या । क्षत्रियी ॥ यजो डायन् च वा ॥ २ । ४ । ६७ ॥ यजन्तात् स्त्रियां ङीस्तद्योगे च डायन्नन्तो वा । गार्ग्या-
 यणी । गार्गी ॥ लोहितादिशकलान्तात् ॥ २ । ४ । ६८ ॥ यजन्तात् स्त्रियां ङीस्तद्योगे डायन् चान्तः । लौहित्या-
 यनी । शाकल्यायनी ॥ षावटाद्वा ॥ २ । ४ । ६९ ॥ यजन्तात् स्त्रियां ङीस्तद्योगे डायन्नन्तः । पौत्तिमाष्यायणी ।
 पौत्तिमाष्या । आवड्यायनी । आवड्या ॥ कौरव्यमाण्डूकास्त्रेः ॥ २ । ४ । ७० ॥ स्त्रियां ङीस्तद्योगे डायन् चान्-
 न्तः । कौरव्यायणी । माण्डूकायनी । आसुरायणी ॥ इव इतः ॥ २ । ४ । ७१ ॥ स्त्रियां ङीः । सौतंगमी । इतः क्रिम्
 कारीषगन्ध्या ॥ नुर्जातेः ॥ २ । ४ । ७२ ॥ इदन्तात् स्त्रियां ङीः । कुन्ती । दाक्षी । इत इत्येव । विद् । दरद् । नुः

किम् । तिचिरिः । जातेः किम् । निष्कौशान्विः ॥ २ । ४ । ७३ ॥ तुर्जा-
तिवाचिनः स्त्रियाम् । कुरुः । कर्कन्धुः । ब्रह्मा बन्धुरस्या ब्रह्मबन्धुरित्यत्र परोऽपि कच् न तत्र बहुलाधिकारात् ।
उतः किम् । वधूः । ऊङ्ङि हि सति अतिवधूरित्यत्र इत्यः स्यात् । अग्राणिनः किम् । आसुः । जातेरित्येव षटुः । व्या-
दिवर्जनात् अध्वर्युः । रज्जुः । हनुः । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् । कथं भीरु गतं निवर्तते । ताच्छीलिकानां संज्ञाप्रकारत्वेन
मनुष्यजातिवचनत्वात् भविष्यति । अन्ये तु किमभीरुरार्यसे इति प्रयोगाज्जातिवचनत्वमनिच्छन्त ऊङ् न मन्यन्ते ॥
बाहन्तकदुकमण्डलोर्नाम्नि ॥ २ । ४ । ७४ ॥ स्त्रियामूङ् । मद्रबाहुः । कटूः । कमण्डलूः । नास्त्रि किम् । वृत्तबाहुः
। उपमानसहितसंहिताफवामलक्ष्मणाचूरोः ॥ २ । ४ । ७५ ॥ स्त्रियामूङ् । करभोरुः । एवं सहितोरुरि-
त्यादयः । उपमानादेरिति किम् । पीनोरुः । कथं हस्तिस्वाम्यूरुः । नात्रोरुब्द उपमानादिपूर्वः किन्तु स्वाम्यूरुः ॥ नारी-
सखीपङ्कगूश्चश्च ॥ २ । ४ । ७६ ॥ एते निपात्याः ॥ यूनस्तिः ॥ २ । ४ । ७७ ॥ स्त्रियाम् इत्यपवादो योगः ।
युवतिः । युवतीत्यत्र तु इतोऽस्त्यर्थोदिति ङीर्भविष्यति । मुख्यादित्येव । निर्युनी ॥ अनार्षे वृद्धेऽणिञो बहुस्वरगुरू-
पान्त्यस्यान्त्यस्य व्यः ॥ २ । ४ । ७८ ॥ कारीषगन्ध्या । वाराह्या । अनार्षे किम् । वासिष्ठी । वृद्धे किम् । वाराही
। अणिञ इति किम् । आर्त्तभागी । बहुस्वरेति किम् । दाक्षी । गुरूपान्त्यस्येति किम् । औपगवी । अणिजन्तस्य सतो
बहुस्वरस्येति किम् । दौवार्या । स्त्रियामित्येव । वाराहिः । मुख्यस्येत्येव । बहुकारीषगन्धा । सौधर्मात्यादि तु गौरादि-
पाठात् मुख्यहणादनेकव्यञ्जनव्यवधानेऽपि भवति ॥ ब्या पुत्रपत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे ॥ २ । ४ । ८३ ॥
कारीषगन्धीपुत्रः । कारीषगन्धीपतिः । ज्येति किम् । इभ्यापुत्रः । केवलयोरिति किम् । कारीषगन्ध्यापुत्रकुलम् । तत्पु-
रुष इति किम् । कारीषगन्ध्यापतिः । मुख्य इत्येव । अतिकारीषगन्ध्यापुत्रः ॥ बन्धौ बहुव्रीहौ ॥ २ । ४ । ८४ ॥ सु-
ख्यावन्तप्यः केवले ईच् । कारीषगन्धीबन्धुः । केवल इत्येव । कारीषगन्ध्याबन्धुकुलम् । मुख्य इत्येव । अतिकारीषग-

न्यावन्धुः ॥ मातमातृमातृके वा ॥ २ । ४ । ८५ ॥ बहुव्रीहवीच् । कारीषगन्धीमातः, कारीषगन्ध्यामातः । कारीषगन्धीमाता, कारीषगन्ध्यामातृकः, कारीषगन्ध्यामातृकः । मातेति निर्देशान्मातृशब्दस्य पुत्रप्रशंसासामन्वयमन्तरेणापि पक्षे मातादेशः । अन्यथा मातृशब्देनैव गतत्वान्मातृशब्दोपादानमनर्थकं स्यात् । मातृमातृकशब्दयोश्च भेदेनोपादानाद् ऋदन्तलक्षणः कच्प्रत्ययोऽपि विकल्प्यते ॥ तिष्यपुष्ययोर्भाणि ॥ २ । ४ । ९० ॥ यो लुक् । तैपीरात्रिः । पौषमहः । तिष्यपुष्ययोरिति किम् । सैध्यमहः । भाणीति किम् । तैष्यश्चरुः । अन्ये तु तिष्यपुष्ययोरनक्षत्रे वर्तमानयोः सामान्येऽणि नित्यं सिध्यशब्दस्य विकल्पेन यलोपमिच्छन्ति ॥ कुलाख्यानाम् ॥ २ । ४ । ७९ ॥ अनार्षवृद्धाणिअन्तानामन्तस्य स्त्रियां ष्यः । पौणिक्या । गौत्या । वृद्धइत्येव । पौणिकी । अनार्ष इत्येव । गौतमी । गौरादित्वात् तु गौरिकी । भौलिकी । अवहुस्वरागुरूपान्त्यार्थं वचनम् ॥ क्रौड्यादीनाम् ॥ २ । ४ । ८० ॥ अणिवन्तानामन्तस्य स्त्रियां ष्यः ॥ चौपयत्या । क्रौड्या । क्रौड्यः । अन्ये तु क्रौड्येयः । अनन्तरापत्यार्थोऽप्यारम्भः ॥ भोजसूतयोः क्षत्रियायुवत्योः ॥ २ । ४ । ८१ ॥ अन्तस्य स्त्रियां ष्यः । भोज्या । सूत्या । अन्या तु भोजा सूता । अन्ये तु सूतसम्बन्धिनी युवतिः सूत्या न सर्वेत्याहुः ॥ दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यसुग्निकाण्डेचिद्धर्वा ॥ २ । ४ । ८२ ॥ स्त्रियामन्तस्य ष्यः ॥ दैवयज्ञ्या । दैवयज्ञी । शौचिवृक्ष्या । शौचिवृक्षी । सात्यसुग्न्या । सात्यसुग्री । काण्डेचिद्ध्या । काण्डेचिद्धी । इवन्तमात्रनिर्देशात् पौत्रादौ प्राप्ते प्रथमापत्ये त्वप्राप्ते विभावा ।

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूत्रिविजयसिंहसूत्रिपट्टपरम्परप्रतिष्ठितगीतार्थत्वाद्विगुणोपेतवृ-

द्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविद्यशास्त्रीयतपो-

गच्छाचार्यश्रीविजयनेमिसूत्रिविरचितायां हेमप्रभायां स्त्रीप्रत्ययाः ॥

॥ अथ कारकाणि ॥

॥ क्रियाहेतुः कारकम् ॥ २ । १ ॥ कर्त्रादि । तच्च द्रव्याणां स्वपराश्रयसमवेतक्रियानिर्वर्तकं सामर्थ्यं शक्तिरित्याचक्षते । एतेन शक्तिमत्कारकमित्यपास्तम् । मणिसमवधाने अग्नेर्दाहकत्वाभावात् । शक्तिश्च सहभूयान्वद्भवाविनीः क्रियाकाल-एवाभिव्यज्यते । अन्यथाश्रयणाच्च निमित्तत्वमत्रेण-हेत्वादेर्न कारकसंज्ञा । तेनाग्नेन वास इत्यत्र न समासः ॥ स्वतन्त्रः कर्त्ता ॥ २ । २ ॥ क्रियाहेतुः क्रियासिद्धौ स्वप्रधानो यः स कर्त्ता । देवदत्तः पचति । देवदत्तेन पाचयति चैत्रः । स्थाली पचति । मैत्रेण कृतः ॥ कर्त्तुर्व्याप्यं कर्म ॥ २ । ३ ॥ कर्त्रा क्रियाया यद्विशेषेणाप्नुमिष्यते तत्कारकं व्याप्यं कर्म च स्यात् । प्रसिद्धस्यानुवादेनाप्रसिद्धस्य विधानं लक्षणार्थः । तत्रेधा निर्वर्त्यं विकार्यं प्राप्यं च । तत्र प्रदसज्जायते जन्मना वा प्रकाशयते तन्निर्वर्त्यम् । कटं करोति । पुत्रं प्रसूते । प्रकृत्युच्छेदेन गुणान्तराधानेन वा यद्विकारमापाद्यते तद्विकार्यम् । काष्ठं दहति । यत्र तु क्रियाकृतो विशेषो नास्ति तत्प्राप्यम् । आदित्यं पश्यति । अस्य तु त्रिविधस्यापि अवान्तरव्यापारा निवृत्तिविकृत्याभासोपगमनानि । त्रिविधमप्येतत् त्रिविधम् । इष्टमनिष्टमुभयं च । शिष्यं करोति । अहिं लङ्घयति । वृक्षच्छाया लङ्घयति । पुनस्तत्कर्म द्विविधं प्रधानेतरमेदात् तच्च द्विकर्मकेषु दुहिभिक्षुहृदिप्रच्छिच्चिगद्गशास्वर्षेषु याचिजयति प्रभृतिषु नीहकृपवहेषु च भवति । याचिरनुनयार्थस्तेन भिक्षुर्थीहृदः । गां दोग्धि पयः । यदर्थं क्रियारभ्यते तत्प्रधानं तत्सिद्धये यत्क्रियया व्याप्यते गवादि तदप्रधानम् । प्रधानानि वक्षसायां गवादिरेव प्राधान्यम् । आश्वर्यो गवां दोहोऽगोपेन । तत्र दुहादीनामप्रधाने कर्मणि कर्मजः प्रत्ययो भवति । गौर्दुहते पयो मैत्रेण । न्यादीनां तु प्रधाने कर्मणि । नीयते नीता वा ग्राममजा । गत्यर्थानामकर्मकाणां तु णिगन्तानामुभयत्र । बोध्यते शिष्यो धर्मम् । बोध्यते शिष्यं धर्म इति वा । भोज्यतेऽतिथिमोदनः । भोज्यतेऽतिथिमोदनम् । पाठ्यते

शिष्यो ग्रन्थम् । पाठ्यते शिष्यं ग्रन्थ इति वा । सर्वत्र चोक्ते कारके प्रथमा अभिधानं च प्रायेणेत्यादि कृतद्धितसमासैः ।
 कर्तुः किम् । मापेष्वाध्वं वधाति । वीति किम् । पयसा ओदनं शुद्धं ॥ वा कर्मणामणिक्कर्त्ता गौ ॥ २ । २ । ४ ॥
 कर्म । पाचयति चैत्रं चैत्रेण वा । अत्राविवक्षितकर्माणो ग्राह्या उत्तरत्र नित्यग्रहणात् । व्यापारमात्रविवक्षायामविवक्षित-
 कर्माणो भवन्ति । गत्यर्थदीनां परलान्नित्य एव विधिः ॥ गतिबोधोद्धारार्थशब्दकर्मनित्याकर्मणामनीखाद्यदि-
 द्वाशब्दायक्रन्दाम् ॥ २ । २ । ५ ॥ अणिगवस्थायाम् कर्त्ता गौ कर्म स्यात् । गमयति मैत्रं ग्रागम् । देशान्तरप्राप्तेर-
 न्यत्र न भवति । स्त्रियं गमयति मैत्रेण चैत्रः । बोधशब्देन सामान्यविशेषयोर्ग्रहणम् । बोधयति गुरुः शिष्यं धर्मम् ।
 दर्शयति रूपतर्कं कार्षापणम् । अन्ये तु बोधविशेषार्थस्य दूशेरेवेच्छन्ति । द्रापयत्युत्पलं चैत्रेण मैत्रः । भोजयति बहुमोद-
 नम् । शब्दः कर्म-क्रिया व्याप्यं वा येषां ते शब्दकर्मणः । जल्पयति मैत्रं द्रव्यम् । अध्यापयति वदुं वेदम् । आसयति
 मैत्रं चैत्रः ॥ कालाध्वभावदेशैश्च सर्वेऽपि धातवः सकर्मका एवेत्यन्यकर्मपेक्षया नित्याकर्मका वेदितव्याः । गत्यर्थदी-
 नास्मिति किम् । पाचयस्योदनं चैत्रेण मैत्रः । अणिक्कर्त्तयेव । गमयति चैत्रो मैत्रम्, तमपरः प्रयुङ्क्ते, गमयति चैत्रेण मैत्रं
 जिनदत्तः । नयतेः प्रापणोपसर्जनप्राप्त्यर्थत्वेन गत्यर्थत्वात् स्वाद्यदोराहारार्थत्वात् द्वाशब्दायक्रन्दां च शब्दकर्मकत्वात् कर्मत्वे
 प्राप्ते प्रतिषेधार्थं वचनम् । नाययति भारं चैत्रेणेत्यादि कर्मसंज्ञा प्रतिषेधात् स्वव्यापाराश्रयं कर्तृत्वमेव । प्रेषणाध्येषणा-
 दिप्रयोजकव्यापारेण णिगन्तवाच्येनाणिक्कर्तुर्व्याप्यत्वात् कर्मसंज्ञा सिद्धेव नियमार्थं तु वचनम् । तेनान्यधातुसम्बन्धिनः
 कर्तृत्वमेव ॥ भक्षोर्हिंसायाम् ॥ २ । २ । ६ ॥ स्वार्थिकण्यन्तस्याणिक्कर्त्ता गौ कर्म स्यात् । भक्षयति संस्यं बलीवर्दीन्
 मैत्रः । वनस्पतीनां प्रसवप्ररोहदृष्ट्यादिमत्त्वेन जेतनत्वात् तद्दिशेषस्य संस्यस्य प्राणवियोगस्तद्भक्षणत्वात् स्वाम्युपधातो
 वात्र हिंसाः हिंसायां किम् । भक्षयति पिण्डी शिशुना । आहारार्थत्वात् प्राप्ते नियमार्थं वचनम् । तेन भक्षयति राज-
 द्रव्यं नियुक्तेनेत्यादौ न ॥ वहेः प्रवेयः ॥ २ । २ । ७ ॥ अणिक्कर्त्ता गौ कर्म स्यात् । वाहयति भारं बलीवर्दीन् मैत्रः

। प्रवेय इति किम् । बाहयति भारं मैत्रेण । प्राप्त्यर्थस्य प्रापणार्थस्य च वहेर्गत्यर्थत्वादकर्मकस्य च नित्याकर्मकत्वात्
पूर्वेण प्राप्ते नियमार्थं वचनम् । अविचक्षितकर्मकस्य तु पक्षे विध्यर्थं चेदम् ॥ २ । २ । ८ ॥ अणिककर्त्ता
णौ कर्म स्यात् । प्राप्तेऽप्राप्ते चायं विकल्पः । प्राप्ते विहारयति देशमाचार्यमाचार्येण वा । अत्र गत्यर्थत्वेन प्राप्तिः । वि-
कारयति सैन्धवान् सैन्धवैर्वा । अप्राप्ते, हारयति द्रव्यं मैत्रं मैत्रेण वा । कारयति कटं चैत्रं चैत्रेण वा ॥ दृश्यभिवादो-
रात्मने ॥ २ । २ । ९ ॥ अणिककर्त्ता णौ वा कर्म । दर्शयते राजा भृत्यान् भृत्यैर्वा । अभिवादयते गुरुः शिष्यं शिष्ये-
ण वा । आत्मने इति किम् । दर्शयति रूपतर्कं कार्षापणम् । अभिवादयति गुरुं शिष्येण । प्राप्ते चाप्राप्तेऽयं विकल्पः ॥
नाथः ॥ २ । २ । १० ॥ आत्मनेपदविषयस्य व्याप्यं वा कर्म । सर्पिषः सर्पिर्वा नाथते । पक्षे षष्ठी । आत्मने इत्येव ।
पुत्रमुपनाथति पाठाय ॥ स्मृत्यर्थेदयेष्टः ॥ २ । २ । ११ ॥ व्याप्यं कर्म वा । मातरं मातुर्वा स्मरति । माता मातुर्वा
स्मर्यते । सर्पिषः सर्पिर्वा दयते । लोकानां लोकान्वेष्टे । यत्रजषष्ठ्या मातुः स्मृतमित्यादौ समासाभावार्थं नियमार्थं च
वचनम् । तेनैषां कर्मैव शेषत्वेन विवक्ष्यते । अतो मात्रा स्मृतम् ॥ २ । २ । १२ ॥ व्याप्यं कर्म वा
। एधोदकस्योपस्फुरते एधोदकं वा बुद्ध्या । सतो गुणाधानायापायपरिहाराय वा । समीहायामिति किं । कटं करोति ॥
रुजार्थस्याज्वरिसन्तापेर्भावे कर्त्तरि ॥ २ । २ । १३ ॥ व्याप्यं वा कर्म । चौरस्य चौरं वा रुजति रोगः । पीडा-
र्थस्य किम् । एति जीन्तमानन्दः । अज्वरिसन्तापेरिति किम् । आद्यूनं ज्वरयति सन्तापयति वा रोगः । भावे
कर्त्तरीति किम् । मैत्रं रुजति श्लेष्मा । चैत्रं रुजसत्यशने वातः । रोगो व्याधिरामयः । शिरोर्त्तिरित्यादयो भावाः ॥ जा-
सनाटक्काथपिषो हिंसायाम् ॥ २ । २ । १४ ॥ व्याप्यं कर्म वा । चौरस्य चौरं वोज्जासयति । नटण अवस्यन्दने
साहचर्यात् । उवाटयति चौरस्य चौरं वा । चौरस्योत्क्राथयति । चौरमुत्क्रथयति । चौरस्य चौरं वा पिनिष्टि । आका-
रोपान्त्यनिर्देशादाकारश्रुतौ स्यात् तेन दस्थुमुदजीजसत् । अत एव क्राथेः कर्माभावे ह्रस्वत्वाभावः । हिंसायामिति किम्

'चौरं वन्धनाज्जांसयति । अभावकर्तृकार्थं वचनम् ॥ निप्रेभ्यो हनः ॥ २ । २ । १६ ॥ व्याप्यं कर्म वा । बहुवचनं
 समस्तव्यस्तविपर्यस्तपरिग्रहार्थम् । चौरस्य चौरं वा निग्रहन्ति । निहन्ति, ग्रहन्ति, प्रणिहन्ति । हिंसायामित्येव । रागादी-
 निहन्ति ॥ विनिमयेयद्यूतपणं पणव्यवहोः ॥ २ । २ । १६ ॥ व्याप्यं कर्म वा । शतस्य शतं वा पणायति । दशानां
 दश वा व्यवहरति । विनिमयेयद्यूतपणमिति किम् । साधून् पणायति । शलाकां व्यवहरति । वचनभेदो यथासङ्ख्यनिवृ-
 त्त्यर्थः ॥ उपसर्गादिवः ॥ २ । २ । १७ ॥ व्याप्यौ विनिमयेयद्यूतपणौ कर्म वा । शतस्य शतं वा प्रदीव्यति ॥ न ॥ २
 । २ । १८ ॥ अनुपसर्गस्य द्विषो विनिमयेयद्यूतपणौ व्याप्यौ कर्म न ॥ शतस्य दीव्यति । अकर्मकत्वादीव्यते द्यूतं देवित-
 व्यं सुदेवमित्यादौ भवे आत्मनेपदस्तद्धृत्यखलः कर्त्तरि च क्तः सिद्धाः ॥ भूमिं दीव्यतीत्यत्र तु सन्धिपणः । द्यूतं दी-
 व्यति, अक्षान् दीव्यतीत्यत्र न पणौ व्याप्यं किन्तु क्रिया तत्साधनञ्च ॥ करणञ्च ॥ २ । २ । १९ ॥ द्विवः करणं कर्म-
 करणञ्च युगपत् । अक्षानक्षौ दीव्यति अक्षैर्देवयने नैत्रश्चैत्रेणेत्यत्र करणत्वाच्चातीया, कर्मत्वाच्चाणिकर्तुः कर्मत्वं परस्मैपदं
 च न भवति । अक्षान् दीव्यतीत्यत्र करणत्वनिमित्ता तृतीयैव परत्वात् स्यादिति न शङ्क्यं स्पर्धाभावात् । प्रतिकार्ये
 संज्ञा भिद्यन्ते इति न्यायाद्वा ॥ अधेः शीङ्ख्यासं आधारः ॥ २ । २ । २० ॥ कर्म । ग्राममधिगते । अधितिष्ठति,
 अध्यास्ते । अकर्मका अपि धातवः सोपसर्गाः सकर्मका इति सिद्धं सकर्मकत्वं आधारवाधनार्थं तु वचनम् ॥ उपान्व-
 ध्याङ्वसः ॥ २ । २ । २१ ॥ आधारः कर्म स्यात् । ग्राममुपवसति । अनुवसति, अधिवसति, आवसति, साहचर्या-
 दुपस्य स्थानार्थस्यैव ग्रहणम् । तेनेह न । ग्रामे उपवसति । अदाधनदाद्योरनदादेरेव ग्रहणमितिवस्ते न ॥ वाभिनिवि-
 शः ॥ २ । २ । २२ ॥ आधारः कर्म । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन ग्राममभिनिविशते, कल्याणेऽभिनिविशते ॥ का-
 लाध्वभावदेशं वा कर्म चाकर्मणाम् ॥ २ । २ । २३ ॥ आधारः कर्म युगपत् । मांसमास्ते । मासे आस्यते ।
 क्रोशं स्वपिति । गोदोहमास्ते । कुरुनास्ते । अविवक्षितकर्मणोऽप्यकर्मकाः । मांसं पंचति । कालादि किम् । प्रासादे

आस्ते । अकर्म चेति किम् । मासमास्यते । गोदोहमासितः । अकर्मणामिति किम् । रात्रादुद्देशोऽधीतः । पंचत्योदनं मा-
समित्यादि तु द्विकर्मकत्वाद् भविष्यति । अन्ये तु सकर्मकाणामकर्मकाणां च प्रयोगे कालाध्वभावानामत्यन्तसंयोगे सति
नित्यं कर्मत्वमिच्छन्ति । दिवसं पचत्योदनमित्यादि । अनेन कर्मसंज्ञायां कर्मणि त्याद्यादयोऽपि । मास आस्यते । काला
ध्वनोर्व्याप्ताविति च गुणद्रव्ययोगे एवेच्छन्ति न तु क्रियायोगे । अत्यन्तसंयोगादन्यत्र तु रात्रौ शेते इत्यादावाधारत्व-
मेव ॥ स्वाधकृतमं करणम् ॥ २ । २ । २४ ॥ क्रियायां कारकम् । दानेन भोगानामोति । तमग्रहणमपादानादिसंज्ञा-
यां तरतमयोगो नास्तीति ज्ञापनार्थम् । तेन कुसूलात्पचति । गङ्गायां घोषः । अस्य च कारकान्तरापेक्षया प्रकर्षो न स्व-
कक्षायाम् । तेनैकस्यां क्रियायामनेकमपि करणं भवति । नावा नदीस्रोतसा व्रजति । यद्व्यापापानन्तरं क्रियासिद्धिर्वि-
वक्ष्यते तत्साधकतमम् ॥ कर्माभिप्रेयः सम्प्रदानम् ॥ २ । २ । २५ ॥ व्याप्येन क्रियया वा यं श्रद्धानुग्रहादिकाम्य-
याभिसम्बन्धाति स कर्मोभिप्रेयः । देवाय वलिं ददाति । शिष्याय ज्ञानमुपदिशति । राज्ञे कार्यमाचष्टे । पत्ये शेते । दे-
वेभ्यो नमति । अभिश्रहणादिह न । व्रतः पृष्ठं ददाति । ईरु च स्यात् छात्राय चपटां प्रयच्छति ॥ स्पृहेर्व्याप्यं वा ॥
२ । २ । २३ ॥ सम्प्रदानं । वने पुष्पेभ्यः पुष्पाणि वा स्पृहयन्ति । सम्प्रदानत्वपक्षेऽकर्मकत्वं । तेन पुष्पेभ्यः स्पृहते
मैत्रेणेत्यादौ भावे आत्मने पदादयः ॥ कुट्टुद्देह्यस्त्यर्थे प्रति कोपः ॥ २ । २ । २७ ॥ तत्सम्प्रदानम् । मैत्राय
कुध्यति, दुहति, ईर्ष्यति, अंस्रयति, रुष्यति, इत्यादि, यं प्रतीति किम् । मनसा कुध्यति । मैत्रेण कुध्यते । कोपं इति
किम् । शिष्यस्य कुप्यति विनयार्थम् । सम्प्रदानसंज्ञया कर्मसंज्ञाया वाधनाद्भावे आत्मनेपदादयः । मैत्रायेष्यते । इत्या-
दि ॥ नोपसर्गात् कुट्टुद्देहा ॥ २ । २ । २८ ॥ यं प्रति कोपस्तत्सम्प्रदानम् । मैत्रमभिकुध्यति, अभिदुहति । कुधि-
दुही सोपसर्गौ सकर्मकौ ॥ अपायेऽवधिरपादानम् ॥ २ । २ । २९ ॥ अपायनानेधिष्ठितः । तदेतन्निविधम् । नि-
दिष्टविषयम् । उपात्तविषयम् २ । अपेक्षितक्रियम् ३ च । ग्रामादागच्छति ॥ कुसूलकात्पचति २ । साकाश्यकेभ्यः पा-

टलिपुत्रका अभिरूपतराः ३ । अपायश्च कायसंसर्गपूर्वको बुद्धिसंसर्गपूर्वकश्च विभाग उच्यते । तेनाधर्माज्जुगुप्सते, विर-
 मति धर्मात्प्रमाद्यति, शृङ्गाच्छरो जायते । हिमवतो गङ्गा प्रभवति । मेपान्मेषोऽपसर्पति । विवक्षान्तरे त्वपादानत्वाभावे
 यथायोगं विभक्तयो भवन्ति । शृङ्गे शरो जायते इत्यादि ॥ क्रियाश्रयस्याधारोऽधिकरणम् ॥ २ । २ । ३० ॥
 कर्तुः कर्मणो वा । आधारसंज्ञापि । तत्षोढा वैषयिकमौपछेपिकमभिव्यापकं सामीप्यकं नैमित्तिकमौपचारिकं चेति ।
 दिवि देवाः । कटे आस्ते । तिलेषु तैलम् । गङ्गायां घोषः । युद्धे सन्नहते । अङ्गुल्यग्रे करिशतम् ॥ नाम्नः प्रथमैक-
 द्विद्वहौ ॥ २ । २ । ३१ ॥ वर्त्तमानात् स्वार्थे । स्वार्थद्रव्यलिङ्गसङ्ख्योक्तशक्तिलक्षणः समग्रोऽसमग्रो वा पञ्चको ना-
 मार्थोऽर्थमात्रम् । तेषु शब्दस्यार्थे प्रवृत्तिनिमित्तं स्वरूपजातिगुणक्रियाद्रव्यसम्बन्धादिरूपं त्वतलादिप्रत्ययाभिधेयं स्वार्थः
 । स च भावो विशेषणं गुण इति चाख्यायतो हित्यः । गौः । शुकः । कारकः । दण्डी । राजपुरुषः । गर्गः । यत्पुन-
 रिदंतदित्यादिना व्यपदिश्यते स्वार्थस्य व्यवच्छेद्यं लिङ्गसङ्ख्याशक्त्यार्थाश्रयः सत्त्वभूतं द्रव्यं विशेष्यमिति । इयं जातिः
 । अयं गुणः । इदं कर्मेति । यदर्थे सदसद्वा शब्दश्च एवावसीयते तद्द्वयावादिसंस्कारहेतुः स्त्री पुमान् नपुंसकमिति लि-
 ङ्गम् । तच्च शब्दधर्म इत्येके । अर्थधर्म इत्यन्ये । उभयथापि न दोषः । स्त्री पुमान् । नपुंसकम् । यस्यामेकद्विवचनानि
 भवन्ति सा भेदप्रतिपत्तिहेतुः सङ्ख्या । एकः । द्वौ । बहवः । “ निमित्तमेक इत्यत्र विभक्त्या नाभिधीयते । तद्वतस्तु
 यदेकत्वं विभक्तिस्तत्र वर्त्तते ” ॥ १ ॥ यस्यामनभिहितायां द्वितीयाद्या व्यतिरेकविभक्तयः षष्ठी च भवति । सा कारक-
 रूपा तत्पूर्वकसम्बन्धरूपा च शक्तिः । क्रियते कटः । अर्थमात्रं चोपचरितमपि । उपचारश्च साहचर्यस्थानतादर्थ्यवृ-
 त्तमानधरणसामीप्ययोगसाधनाधिपत्यैः । कुन्ताः प्रविशन्ति इत्यादि । अलिङ्गसङ्ख्यमपि । उच्चैः । शक्तिप्रधानमपि
 यतः । द्योत्यमपि । प्रपचति । स्वरूपमात्रमपि । अध्यागच्छति । त्याद्यन्तपदसामानाधिकरण्ये प्रथमेति तत्त्वम् । यत्रा-
 न्यत् क्रियापदं न श्रूयते तच्चास्तिर्भवन्तीपरः प्रयुज्यते । नाम्न इति क्रिम् । निरर्थकाद्वर्णाद्धातुवाक्याभ्यां च माभूत् ।

एकद्विविहाविति च संङ्करनिवृत्त्यर्थम् । अव्ययैभ्यस्तु एकत्वाद्यभावेऽपि अव्ययस्येति लुङ्विधानात् विभक्तिविधिः । तत्फलमथो स्वस्ते गृहम् ॥ आमन्त्र्ये ॥ २ । २ । ३२ ॥ नास्त्रः प्रथमा । हे देव । आमन्त्र्ये इति क्रिम् । राज्ञां भव । षष्ठीश्राप्तौ वचनम् ॥ गौणात् समर्थानि कषाहाधिगन्तरान्तरेणान्तियेन तेनैर्द्वितीया ॥ २ । २ । ३३ ॥ समया ग्रामम् । निकषा गिरिम् । हा मैत्रं व्याधिः । धिक् जालम् ॥ अन्तरान्तरेण च निषधं नीलं च विदेहाः ॥ अन्तरेण धर्मं न सुखम् । साहचर्याभिपातावेतौ । अतिवृद्धं कुरुन्महलम् । येन पश्चिमां गतः । तेन पश्चिमां नीतः । हा कृतं चैत्रस्येत्यादौ न साक्षात् हादियुक्तत्वेन विवक्षा । बहुवचनादन्येनापि योगे द्वितीया बुद्ध्युन्नितं न प्रतिभाति किञ्चित् । गौणादिति क्रिम् । अन्तरा गार्हपत्यामाहवनीयं च वेदिः ॥ द्वित्वेऽधोऽध्युपरिभिः ॥ २ । २ । ३४ ॥ योगे गौणाब्राह्मो द्वितीया । षष्ठ्यपवादः । बहुवचनयेकद्विविहाविति यथासङ्ख्यनिवृत्त्यर्थम् । अधोऽधः, अध्यधि, उपर्युपरि, ग्रामम् । एषां द्वित्वे इति क्रिम् । अबः प्रासादस्य । अस्मीत्यादद्वित्वं न ॥ सर्वोभयाभिपारिणां लसा ॥ २ । २ । ३५ ॥ युक्ताद् गौणाब्राह्मो द्वितीया । सर्वत उभयतोऽभितः पेरिता वा ग्रामं क्षेत्राणि ॥ लक्षणवीप्स्येत्यंभुतेष्वभिना ॥ २ । २ । ३६ ॥ युक्ताद्वर्त्तमानाद् गौणाब्राह्मो द्वितीया । वृक्षमग्नि विद्योतते विद्युत् । वृक्षं वृक्षमभिसेकः । साधुमैत्रो मातरमग्नि । लक्षणादिषु क्रिम् । यदत्र मग्नि स्यात् तदीयताम् ॥ भागिनि च प्रतिपर्य्युभिः ॥ २ । २ । ३७ ॥ लक्षणादिषु वर्त्तमानाद् गौणाब्राह्मो द्वितीया । यदत्र मां प्रति, परि, अनु, वा स्यात् तदीयताम् । वृक्षं प्रति, परि, अनु वा विद्युत् । वृक्षं वृक्षं प्रति, परि, अनु, वा सिञ्चति । साधुर्देवदत्तो मातरं प्रतिपर्य्यनु वा । एतेषु क्रिम् । अनु वनस्याशनिर्गता ॥ हेतुसहार्थेऽनुना ॥ २ । २ । ३८ ॥ हेतुर्जनकः । सहार्थस्तुल्ययोगो विद्यमानता च तद्विषयोऽपि उपचारात् । तयोर्वर्त्तमानादनुना युक्तात् द्वितीया । जिनजन्मोत्सवमन्वागच्छन् सुराः । गिरिमन्वत्रंसिता सेना । तृतीयापवादो योजः ॥ उत्कृष्टेऽनूपेन ॥ २ । २ । ३९ ॥ युक्ताद् द्वितीया । अनु सिद्धसेनं कंवयः । अनु मलवादिनं तार्किकाः । अनु-

हेमचन्द्रं वैयाकरणाः । उपोमास्वार्तिं सङ्ग्रहीतारः । उपनिमद्रगणिसमाश्रमणं व्याख्यातारः । उपयशोविजयोपाध्यायं
 नव्यतार्किकाः । तस्मादन्ये हीना इत्यर्थः ॥ कर्मणि ॥ २ । २ । ४० ॥ नाम्नो द्वितीया । कटं करोति । इत्यादि । क्रि
 यते कटः । कृतः कटः । शत्यः घटः । आरूढवानरो वृक्ष इत्यादिषु त्यादिकृत्तद्धितसमासैरभिहितत्वात् लोकशास्त्रयोश्चा-
 भिहितेऽर्थे शब्दप्रयोगयोगात् भवति । कटं करोति । भीष्मसुदारं दर्शनीयमित्यादिषु तु भीष्मत्वादियुक्तस्य कटस्य कर्मत्वं
 प्रतिपाद्यं । न च जातिशब्दाः सम्भविनोऽपि गुणान् प्रतिपादयितुं समर्थौ इति तत्प्रतिपादनाय यथा भीष्मादिशब्दप्रयो-
 गस्तथा तेभ्यो द्वितीयापि । नहि सामान्यवाचिनः कटशब्दादुत्पन्ना द्वितीया भीष्मादीनामनियताधाराणां गुणानां कर्म-
 त्वमभिधातुं शक्नोति । यदि वा कटोऽपि कर्म भीष्मादयोऽपि । तत्र यद्यत् करोति ना व्याप्तुमिष्टं तत्सर्वं द्रव्यं गुणश्च क-
 र्मेति पृथक् कर्मत्वे प्रत्येकं द्वितीया पश्चात्वेकाक्यतया विशेषणविशेष्यभाव इति । अथवा द्रव्यस्य क्रियासु साक्षादु-
 पयोगात् अस्तु कटस्यैव कर्मत्वं, भीष्मादीनां तु न केवला प्रकृतिः प्रयोक्तव्येति नियमादविभक्तिकानामप्रयोगार्हत्वात्
 एकविभक्तिमन्तरेण च सामानाधिकरण्यविशेषणत्वायोगात्, यथेश्वरसुहृदां स्वयं निर्धनत्वेऽपि तदेकयोगक्षेमत्वात् तद्धने-
 नैव फलभात्तवं भवत्येवमकर्मणामपि कटकर्मत्वेनैव कर्मत्वात् द्वितीया । कृतः कटो भीष्म उदारो दर्शनीय इत्यत्र तु करो-
 तेरुत्पन्नमानः क्तो यस्य यस्य तथा क्रियया सम्बन्धस्तस्य तस्य साकल्येन कर्मत्वमभिदधातीति कचिदपि द्वितीया न
 । कृतं पश्येत्यादौ तु कर्मादिसामान्यं कृद्भिरभिहितं तत्रापि अभिहितः सोऽर्थोऽन्तर्भूतो नामार्थः सम्पन्न इति कर्मादिश-
 क्तियुक्तं द्रव्यं त्वाद्यन्तैरभिधीयते । यथेदं कर्मेति । तत्र यासौ स्वरूपकालभिन्नायां क्रियायां सन्यापारतया कर्मादिरूपता
 तदभिधानाय यथायथं द्वितीयादयो भवन्ति । यत्र पुनरेकद्रव्याधारा प्रधानाप्रधानक्रियाविषयानेका शक्तिस्तत्र प्रधान-
 विषयायां शक्तौ प्रत्ययैरभिहितायामप्रधानक्रियाविषया शक्तिः प्रधानशक्त्यनुरोधात् अभिहितवत्प्रकाशमाना विभक्त्यु-
 पपत्तौ निमित्तं न भवति, यथौदनः पृत्त्वा भुज्यते देवदेवेन । ग्रामो गन्तुमिष्यते देवदेवेनेत्यत्र तु द्वितीयाचतुर्थ्यौ न

भवतः । इह च गौणत्वं क्रियापेक्षं । तेनाजां नयति ग्रामम् । कृतपूर्वी कटं, व्याकरणं सूत्रयतीत्यादौ यः कृतादिभिः कटादेरभिसम्बन्धः स प्रत्ययेऽर्थान्तराभिधायित्युत्पन्ने कृतादीनामुपसर्जनत्वात्त्रिवर्त्तते क्रियाया तु सह सम्बन्धोऽस्तीति व्याप्यत्वाद् द्वितीया ॥ क्रियाविशेषणात् ॥ २ । २ । ४१ ॥ द्वितीया । स्तोकं पचति । द्वितीयार्थं वचनं न कर्मसंज्ञार्थम्, तेन कृद्योगे कर्मनिमित्ता न षष्ठी । ओदनस्य शोभनं पक्ता । मन्दं गन्ता ग्रामायेत्यादौ चतुर्थी न ॥ कालाध्वनोर्व्याप्तौ ॥ २ । २ । ४२ । द्योत्यायां वर्त्तमानान्नाज्जो द्वितीया । द्रव्यगुणक्रियारूपेणात्यन्तसम्बन्धो व्याप्तिः । मासं गुडधानाः, कल्याणी, अधीते वा । क्रोशं गिरिः, कुटिला नदी, अधीते वा । व्याप्तौ किम् । मासस्य मासे वा द्वयहं गुडधानाः । क्रोशस्य क्रोशे वा एकदेशे कुटिला नदी । भावादपीच्छन्त्यन्ये । गोदोहं वक्रः ॥ सिद्धौ तृतीया ॥ २ । ४३ ॥ कालाध्ववाचिभ्याम् । मासेन मासाभ्याम् मासैर्वावश्यकमधीतम् । क्रोशेन क्रोशाभ्याम् क्रोशैर्वा प्रायृतमधीतम् । सिद्धौ किम् । मासमधीत आचारो नानेन गृहीतः । भावादपीच्छन्त्यन्ये । गोदोहेन कृतः कटः ॥ हेतुकर्तृकरणेत्थंभूतलक्षणे ॥ २ । २ । ४४ ॥ नाम्नस्तृतीया । धनेन कुलम् । चैत्रेण कृतम् । दात्रेण लुनाति । अपि त्वं कर्मण्डलुना छात्रमद्राक्षीः । अपि भवान् कर्मण्डलुपाणिं छात्रमद्राक्षीदित्यत्र तु लक्ष्यप्रधानो निर्देश इति न स्यात् । धान्येनार्थो मासेन पूर्व इत्यादौ तु हेतौ कृतभवत्यादिगम्यमानक्रियापेक्षया कर्तृकरणे वा तृतीया ॥ सहार्थे ॥ २ । २ । ४६ ॥ गम्यमाने नाम्नस्तृतीया । पुत्रेण सहागतः । ” एकेनापि सुपुत्रेण सिंही स्वपिति निर्भरम् । सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभी ॥ १ ॥ गौणादित्येव । सहोभौ चरतो धर्मम् ॥ यज्ञेदैस्तद्वदाख्या ॥ २ । २ । ४६ ॥ यस्य भेदिनो भेदैस्तद्वतोऽर्थस्य निर्देशः स्यात् तद्वाचिनस्तृतीया स्यात् । अक्षणा काणः । पादेन खज्जः । प्रकृत्या दर्शनीयः । तद्ब्रह्मणं किम् । अक्षि काणं पश्य । आख्यंति प्रसिद्धिपरिग्रहार्थम् । तेन अक्षणा दीर्घ इति न स्यात् । भेदग्रहणात् यष्टीः प्रवेशय । षष्ठीनिवृत्त्यर्थं तु वचनम् ॥ कृताद्यैः ॥ २ । ३ । ४७ ॥ निषेधार्थयुक्तात् तृतीया । कृतं तेन । किं गतेन । कृतम् भवतु

अलं किम् एवं प्रकाराः कृतादयः ॥ काले भान्नवाधारे ॥ २ । २ । ४८ ॥ तृतीया । पुण्येण पुण्ये वा पापसमझनी-
 यात् । काले किम् । पुण्येऽर्कः । भादिति किम् । तिलपुष्पेषु यत्सीरम् । आधारे किम् । अद्य पुण्यं विद्धि । पृष्ठी माभू-
 दिति वचनम् ॥ प्रसितोत्सुकावबद्धैः ॥ २ । २ । ४९ ॥ युक्तादाधारवृत्तेस्तृतीया वा । केशेषु केशैर्वा प्रसितः, उत्सु-
 काः, अवबद्धः । बहुवचनमेकद्विवहविति यथासङ्गह्यनिवृत्त्यर्थम् । पूर्ववद्वचनम् । साहचर्यात् प्रसित उत्सुकार्थः ॥ व्या-
 प्ये द्विद्रोणादिभ्यो वीप्सायाम् ॥ २ । २ । ५० ॥ वा तृतीया । द्विद्रोणेन, द्विद्रोणं वा धान्यं क्रीणाति । पञ्चकेन
 पञ्चकं पञ्चकं वा पशून् क्रीणाति ॥ समो ज्ञोऽश्नुतौ वा ॥ २ । २ । ५१ ॥ व्याख्यातृतीया । मात्रा मातरं वा सं-
 जानीते । अस्मृताविति किम् । मातरं संजानाति । वा ग्रहणादुत्तरत्र वा निवृत्तिः ॥ दामः सम्प्रदानेऽधर्म्य आत्म-
 ने च ॥ २ । २ । ५२ ॥ संपूर्वस्य वर्तमानाचतृतीया । दास्या सम्प्रयच्छते कामुकः । अधर्म्य इति किम् । पत्न्यै सम्प्रय-
 च्छति ॥ चतुर्थी ॥ २ । २ । ५३ ॥ सम्प्रदाने वर्तमानात् । शिष्याय धर्ममुपदिशति ॥ तादृशं ॥ २ । २ । ५४ ॥
 सम्बन्धविज्ञेये द्योत्ये गौणान्नामनष्पञ्चपवादश्चतुर्थी । यूपाय दारु । रन्यनाय स्थाली ॥ रुचिकलप्यर्थधारिभिः
 प्रेयविकारोत्तमर्णेषु ॥ २ । २ । ५५ ॥ वर्तमानाच्चतुर्थी । मैत्राय रोचते धर्मः । मूत्राय कल्पते यवागूः । मैत्राय शतं
 धारयति । गौणादित्येव । मूत्रमिदं सम्पद्यते यत्रागूः । मूत्रं सम्पद्यते यवाग्वा इति अपायविवक्षायां पञ्चमी ॥ प्रत्याङः
 श्रुवार्थिनि ॥ २ । २ । ५६ ॥ युक्तात् वर्तमानाच्चतुर्थी । द्विजाय गां प्रतिगृणाति, अनुगृणाति वा ॥ यद्व्रीक्ष्ये रा-
 धीक्षी ॥ २ । २ । ५७ ॥ वर्त्तेते तद्वृत्तेश्चतुर्थी । मैत्राय राध्यति ईक्षते वा । ईक्षितव्यं परस्त्रीभ्यः स्वधर्मो रक्षसामयम्
 । देव एवेत्य इच्छन्त्येके । राधीस्यर्थधातुयोगेऽपीच्छन्त्यन्ये । वीक्ष्य इति किम् । मैत्रमीक्षते ॥ उत्पातेन ज्ञाप्ये ॥ २
 । २ । ५९ ॥ वर्त्तमानाच्चतुर्थी । “वाताय कपिला विद्युदातपायाति लोहिनी । पीता वर्षाय विज्ञेया दुर्भिक्षाय सिता
 भवेत् ॥ १ ॥ उत्पातेन किम् । राह इदं छत्रम् आयान्तं विद्धि राजानम् ॥ श्लाघाहस्त्याशया प्रयोज्ये ॥ २ । २ ।

६० ॥ युक्ताज्ज्ञाप्ये वर्त्तमानाच्चतुर्थी । मैत्राय श्लाघते ह्युते तिष्ठते श्रपते वा ॥ प्रयोज्ये इति किम् । मैत्रायात्मानं श्लाघते । केचित्तु अयोज्यो यो ज्ञाप्यो य आख्यायते तत्रैवेच्छन्ति ॥ तुमोऽर्थे भाववचनात् ॥ २ । २ । ६१ ॥ स्वार्थे षष्ठीहेतुतीयापवादश्चतुर्थी । पाकाय इज्यायै वा व्रजति । तुमोऽर्थे इति किम् । पाकस्य । भाववाचिघञ्वाद्यन्तादिति किम् । पक्ष्यतीति पाचकस्य व्रज्या । तुम इति व्यस्तीनिदेश उत्तरार्थः ॥ २ । २ । ६२ ॥ तुमो वर्त्तमानाच्चतुर्थी । द्वितीयापवादः । एषेभ्यः फलेभ्यो वा व्रजति । गम्यस्येति किम् एथानाहर्तुं याति ॥ गतेर्नवान्नाप्ते ॥ २ । २ । ६३ ॥ आप्ये वर्त्तमानाच्चतुर्थी । ग्रामं ग्रामाय वा याति । विप्रनष्टः पन्थानं पथे वा याति । गतेः किम् । स्त्रियं गच्छति । मनसा मेरुं गच्छति । अनास इति किम् । सम्प्राप्ते माभूत् । पन्थानं याति । कृद्यगे तु परत्वात् षष्ठ्येव । ग्रामस्य गन्ता । द्वितीयैवेत्यन्ये । ग्रामं गन्ता । चतुर्थी चेत्यपरे । ग्रामं ग्रामाय वा गन्ता ॥ मन्यस्यानावादिभ्योऽतिङ्कुत्सने ॥ २ । २ । ६४ ॥ व्याप्ये वर्त्तमानाच्चतुर्थी वा । न त्वां तृणाय तृणं मन्ये । मन्यस्येति किम् । न त्वा तृणं मन्ये । नावादिवर्जनात् न त्वा नावमर्चं शृङ्गालं काकं वा मन्ये । कुत्सन इति किम् । न त्वा रत्नं मन्ये । करणाश्रयणं किम् । बुष्मदो माभूत् । अतीति किम् । त्वां तृणं मन्ये । कुत्सामात्रेऽपीच्छन्त्येके ॥ हितसुखाभ्याम् ॥ २ । २ । ६५ ॥ युक्ताच्चतुर्थी वा ॥ आतुराय आतुरस्य वा हितं सुखं वा ॥ तद्गद्रायुष्यक्षेमार्थाऽर्थनाशिनि ॥ २ । २ । ६६ ॥ गम्यायां युक्ताच्चतुर्थी वा । तदिति हितसुखयोः परामर्शः । हितं पथ्यं सुखं भद्रमायुष्यं क्षेममर्थः कार्यं वा जीवेभ्यो जीवानां वा भूयात् । तद्ग्रहणं तदर्थानामाशिषि नियमार्थम् ॥ परिक्रयणे ॥ २ । २ । ६७ ॥ वर्त्तमानाच्चतुर्थी वा । शताय नां वा भूयात् । तद्ग्रहणं तदर्थानामाशिषि नियमार्थम् । करणाश्रयणं किम् । शताय परिक्रीतो मासम् । मासान्माभूत् ॥ शतेन वा परिक्रीतः । परीति किम् । शतेन क्रीणाति । करणाश्रयणं किम् । शताय परिक्रीतो मासम् । मासान्माभूत् । शतकार्यवषट्पन्नमःस्वस्तिस्वाहास्वधाभिः ॥ २ । २ । ६८ ॥ युक्तानित्यं चतुर्थी । शक्तः प्रभुर्वा मल्लो मल्लाय । वषट्पन्नये । नमोऽर्हद्भ्यः । स्वस्ति प्रजाभ्यः । इन्द्राय स्वाहा । स्वस्ति परत्वाभित्यमेव । स्वस्ति संघाय

भूयात् । योगाभिधानादिह न । नमो जिनानामायतनेभ्यः । नमस्यति जिनानित्यत्रापि नमस्यधातुना योगो न नमसा ।
 यद्येवं कथं स्वयंभुवे नमस्कृत्येति । नानेनात्र चतुर्थी । किन्तु चतुर्थीत्यनेन । स्वयंभुवं नमस्कृत्येत्यत्र तु सम्प्रदानत्वावि-
 वक्षायां द्वितीयैव ॥ २ । २ । ६९ ॥ ग्रामादागच्छति ॥ आडावधौ ॥ २ । २ । ७० ॥ युक्तात् वर्-
 तमानात् पञ्चमी । आपाटलिपुत्रादृष्टो मेघः । आ कुमारेभ्यो यज्ञो गतं गौतमस्य ॥ पर्यपाभ्यां वज्र्ये ॥ २ । २ ।
 ७१ ॥ वर्तमानाद्युक्तात्पञ्चमी । परि अप वा पाटलिपुत्रादृष्टो देवः । वज्र्ये इति किम् । अपशब्दो मैत्रस्य ॥ यतः प्र-
 तिनिधिप्रतिदाने प्रतिना ॥ २ । २ । ७२ ॥ तद्वाचिनः पञ्चमी । अभयकुमारः श्रेणिकतः प्रति । तिलेभ्यः प्रतिमा-
 षानसौ प्रयच्छति । यद्रहणान्माषान्माभूत् ॥ आख्यातयुपयोगे ॥ २ । २ । ७३ ॥ वर्तमानात्पञ्चमी । उपयोगो नि-
 यमपूर्वकविद्याग्रहणम् । उपाध्यायादधीते शास्त्रम्, आगमयति वा । आख्यातग्रहणाच्छास्त्रमाभूत् । उपयोगे किम् । नट-
 स्य शृणोति । अपादानत्वेन सिद्धे उपयोगे एव यथा स्यादित्येवमर्थं वचनम् ॥ गम्यघपः कर्मधारे ॥ २ । २ । ७४
 ॥ वर्तमानात् पञ्चमी । द्वितीयासप्तम्योरपवादः । प्रासादात्, आसनाद् वा मेक्षते । गम्येति किम् । प्रासादमारुह्यासने उप-
 विश्य झुङ्क्ते । ननु यथा कुसूलात्पचतीत्यत्रादानाङ्गे पाके पचेर्वर्तमानात् अपादाने पञ्चमी एवमिहापि अपक्रमणाङ्गे दर्शने
 ईश्वर्वर्तनात् अपादानत्वे भविष्यति । सत्यम् । अग्रयुज्यमानेऽपि यन्त्रे तदर्थमतीतिद्वितीयासप्तम्यौ प्रसज्येतामिति सूत्र-
 मारभ्यते ॥ प्रभृत्यन्यार्थदिकृशब्दबहिरारादितरैः ॥ २ । २ । ७५ ॥ युक्तात् पञ्चमी । ततः प्रभृति । ग्रीष्मादा-
 रभ्य । अन्यो भिन्नो वा मैत्रात् । ग्रामात् पूर्वः । बहिरारादितरो वा ग्रामात् । गम्यमानेनापि दिक्शब्देन भवति । क्रौ-
 शाच्छस्यं विध्यति । आराद्रहणं आरादर्थैरिति विकल्पबाधनार्थम् । इतरशब्दो द्वयोरुपलक्षितयोरन्यतरवचनस्तेनान्यार्थात्
 भिद्यते । प्रत्यासत्तेर्यस्यैवान्यत्वादिधर्मनिमित्तोऽन्यशब्दादिना योगस्तत एव पञ्चमी । तेन जिनदत्तादन्योऽयं मैत्रस्ये-
 त्यादौ मैत्रादेर्न ॥ ऋणाच्छेतोः ॥ २ । २ । ७६ ॥ पञ्चमी । शताद्रहः । हेतोरिति किम् । शतेन वद्धः ॥ गुणादस्त्रि-

यां नवा ॥ २ । २ । ७७ ॥ हेतोः पञ्चमी । जाड्यात् जाड्येन वा बद्धः । हेतोः किम् । जाड्यस्यैतद्रूपम् । अहियां किम् । बुद्ध्या मुक्तः । गुणादिति किम् । धनेन कुलम् । अस्त्यत्राधिर्धूमात्, नास्तीह घटोऽनुपलब्धेः, सर्वमेनेकान्तात्मकं सत्त्वान्यथानुपपत्तेरित्यादौ गम्ययपः कर्माधारे इति पञ्चमी । ज्ञानहेतुलविचक्षायां हेतुत्वलक्षणा तृतीया ॥ आरादर्थः ॥ २ । २ । ७८ ॥ युक्तात्पञ्चमी वा । आरात् दूरान्तिकयोः तन्वेगोभयग्रहणम् । दूरमन्तिकं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा । दूरं हितं ग्रामस्य ग्रामाद्वा भूयादित्यादौ हितादिना योगाभावात् चतुर्थी । यदा तु विशेष्यतया योगस्तदा भवेदेव । अन्ये तु असत्त्वचनैरेवारादर्थैरिच्छन्ति ॥ स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयादसत्त्वे करणे ॥ २ । २ । ७९ ॥ पञ्चमी वा । यतो द्रव्ये शब्दप्रवृत्तिः स पर्यायो गुणोऽसत्त्वम् । तेनैव ॥ रिरिच्छात्स्तादस्तादसत्तसाता ॥ २ । २ । ८० ॥ एतदन्तैर्युक्तात्पञ्चमी । उपरि, उपरिष्ठात्, परस्तात्, पुरः, दक्षिणतः, अधरात्, वा ग्रामस्य । पञ्चम्यपवादो योगः ॥ कर्मणि कृतः ॥ २ । २ । ८१ ॥ षष्ठी । अपां स्रग् । गर्वा दोहः । कर्मणीति किम् । शस्त्रेण भेत्ता । स्तोकं पक्ता । कृत इति किम् । युक्तपूर्वी ओदनम् । द्वितीयापवादः ॥ वैकत्र द्वयोः ॥ २ । २ । ८२ ॥ द्विकर्मकेषु कृत्यत्ययान्तेषु धातुषु कर्मणि षष्ठी । अजाया नेता सुन्नं सुन्नस्य वा । अजामजाया वा नेता सुन्नस्य । अन्ये तु नीवहादीनां द्विकर्मकाणां गौणे कर्मणि दुह्यादीनां प्रधाने विकल्पमिच्छन्ति । उभयत्रापि नित्यमेवेत्यपरे ॥ कर्त्तरि ॥ २ । २ । ८३ ॥ कृतन्तस्य षष्ठी । भवत आसिका । कर्त्तरि किम् । गृहे शायिका । तृतीयापवादः ॥ द्विहेतोरस्य्यणकस्य वा ॥ २ । २ । ८४ ॥ कृतः कर्त्तरि षष्ठी । विचित्रा सूत्रस्य कृतिराचार्यस्याचार्येण वा ॥ द्विहेतोरित्येकवचननिर्देशः किम् । आश्चर्यमोदनस्य नाम पाकोऽतिथीनां च प्रादुर्भावः । अस्य्यणकस्येति किम् । चिकीर्षा मैत्रस्य काव्यानाम् । भेदिका चैत्रस्य काष्ठानां । अन्ये तु घञलोद्धेत्त्वोः कर्मण्येव षष्ठीमिच्छन्ति न कर्त्तरि । आश्चर्यमिन्द्रियाणां जयो युना । नित्यं प्राप्ते विभाषेयम् ॥ कृत्यस्य वा ॥ २ । ८५ ॥ कर्त्तरि षष्ठी । त्वया तव वा कार्यः कटः । ध्यणतव्यानीयव्यपः कृत्याः । कर्त्तरीत्येव । प्रवचनीयो गुरु-

द्वादिशाङ्गस्य ॥ नोभयोर्हेतोः ॥ २ । २ । ८९ ॥ कर्तृकर्मणोः पृष्ठीहेतोः कृत्यस्योभयोरेव न षष्ठी । नेतव्या ग्राममजा
 मैत्रेण । उभयोर्हेतोरिति किम् । उपस्थानीयः पुत्रः पितुः । उपस्थानीयः पिता पुत्रस्य ॥ तदनुदन्ताव्ययकस्वानातृ-
 श्शतृङिणकच्वल्यर्थस्य ॥ २ । २ । ९० ॥ कर्मकर्त्रोर्न षष्ठी । तन्, वदिता जनापवादान् । उदन्त, कन्यामलंकरि-
 णुः, श्रद्धालुस्तत्त्वम् । अव्यय, कटं कृत्वा ओदनं भोक्तुं व्रजति । कश्चु, तत्त्वं विद्वान् । आन इति उत्पृष्टानुबन्धनिर्दे-
 शात् कानशानानशां ग्रहणम् । कटं चक्राणः । मलयं पवमानः । ओदनं पचमानः । अतश्, अधीयंस्तत्त्वार्थम् । शतृ, कटं
 कुर्वन् । डि, परीषहान् सासहिः । गकच्, कटं कारको व्रजति । चिन्निर्देशाण्णकस्य न भवति पुत्रपौत्रस्य दर्शकः ।
 खल्यर्थः । ईषत्करः कटो भवता । सुज्ञानं तत्त्वं भवति । कयोरसदाधारे ॥ २ । २ । ९१ ॥ कर्मकर्त्रोर्न षष्ठी । क्त इति
 क्तवतोर्ग्रहणम् । कृतः कटो मैत्रेण । ग्रामं गतवान् । असदाधार इति किम् । राज्ञां पूजितः । इदं सक्तूनां पीतम् । शी-
 लितो मैत्रेण रक्षितश्चैत्रेणेत्यत्र तु भूते क्तः । वर्तमानतामतीतिस्तु प्रकरणादिना । अन्ये तु ज्ञानेच्छार्थबीज्जीत्यादि-
 भ्योऽतीते क्तं नेच्छन्ति तन्मतेऽपशब्दावेतौ ॥ २ । २ । ९२ ॥ विहितस्य क्तस्य कर्त्तरि षष्ठी । मयूरस्य
 मयूरेण वा वृत्तम् । क्लीबे किम् । चैत्रेण कृतम् । पूर्वेण प्रतिषेधे प्राप्ते विकल्पोऽयम् ॥ अक्रमेरुक्तस्य ॥ २ । २ । ९३ ॥
 कर्मणि न षष्ठी । भोगानभिलाषुकः । अक्रमेरिति किम् । दास्याः कायुकः । ग्रामं गमी आगामी वा । शतं दायी । ए-
 व्यहण इति किम् । साधु दायी वित्तस्य ॥ सप्तम्यधिकरणे ॥ २ । २ । ९५ ॥ कटे आस्ते । दिवि देवाः । तिलेषु तै-
 लम् ॥ नवा सुजर्थैः काले ॥ २ । २ । ९६ ॥ युक्ताद्वर्त्तमानात् सप्तमी । द्विरहि अहो वा शुद्धे । पञ्चकृत्वो मासे
 मासस्य वा शुद्धे । सुजर्थैरिति किम् । अहि शुद्धे । बहुव्रीशाश्रयणं किम् । सुजर्थप्रत्ययस्याप्रयोगे गम्यमाने तदर्थे
 माभूत् । काल इति किम् । द्विः कांस्यपात्र्यां शुद्धे । आधारत्वाविवक्षायां द्वैषिकी षष्ठी सिद्धेव नियमार्थं तु वचनम् ॥
 कुशलायुक्तेनासेवायाम् ॥ २ । २ । ९७ ॥ तात्पर्यं युक्तादाधारवाचिनो वा सप्तमी । कुशलो विद्यायां विद्यायां वा

। आयुक्तस्तपसि तपसो वा । आसेवायामिति किम् । कुशलश्चित्रे न करोति । आयुक्तो गौः शकटे । आकृष्य युक्त इ-
त्यर्थः । आधारस्याविवक्षायां विकल्पे सिद्धेऽनासेवायामाधाराविवक्षानिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥ स्वामीश्वराधिपतिदाया-
दसाक्षिप्रतिभूत्प्रसूतैः ॥ २ । २ । ९८ ॥ एभिर्युक्ताद्वा सप्तमी । गोषु गवां वा स्वामी, ईश्वरः, अधिपतिः, दायादः,
साक्षी, प्रतिभूः, प्रसूतो वा, सप्तम्यर्थं वचनम् ॥ व्याप्ये क्तेनः ॥ २ । २ । ९९ ॥ नित्यं सप्तमी । अधीतमनेनेति
अधीति व्याकरणे । इष्टी यङ्गे । क्तेन इति किम् । कुतपूर्वी कटम् । इन इति किम् । उपश्लिष्टो गुरुन् मैत्रः । व्याप्य इति
किम् । मासमधीती व्याकरणे । मासान् माभूत् ॥ तद्युक्ते हेतौ ॥ २ । २ । १०० ॥ वर्त्तमानात् सप्तमी । “ चर्मणि
द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् । केशेषु चर्मरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः ” ॥ १ ॥ व्याप्येन युक्त इति किम् ।
धनेन वसति । हेताविति किम् । देवस्य पादौ स्पृशति । हेतुवतीयापवादः ॥ अप्रत्यादावसाधुना ॥ २ । २ । १०१ ॥
॥ युक्तात्सप्तमी । असाधुर्मैत्रो मातरि । प्रत्यादिप्रयोगाभाव इति किम् । असाधुर्मैत्रो मातरं प्रति परि अनु अभि वा ॥
साधुना ॥ २ । २ । १०२ ॥ अप्रत्यादौ युक्तात् सप्तमी । साधुर्मैत्रो मातरि । अप्रत्यादावित्येव । साधुर्मातरं प्रति परि
अनु अभि वा ॥ निपुणेन चार्चायाम् ॥ २ । २ । १०३ ॥ साधुना युक्तादप्रत्यादौ सप्तमी । षष्ठ्यपवादः । मात-
रि निपुणः साधुर्वा । अर्चायामिति किम् । निपुणो मैत्रो मातुः । माता एवैनं निपुणं मन्यते । अप्रत्यादावित्येव । निपुणो
मैत्रो मातरं प्रति पर्यनु वा ॥ स्वेशोऽधिना ॥ २ । २ । १०४ ॥ वर्त्तमानाद्युक्तात्सप्तमी । अधि मगधेषु श्रेणिकः । अधि
श्रेणिके मगधाः । षष्ठीबाधनार्थो योगः ॥ उपेनाधिकिनि ॥ २ । २ । १०५ ॥ युक्तात् सप्तमी । उप स्वार्थी द्रोणः ।
अधिकिनीति किम् । अधिके माभूत् । तेन उप द्रोणे स्वारीति न स्यात् ॥ यद्भावो भावलक्षणम् ॥ २ । २ । १०६
॥ यस्य भावेनान्यो भावो लक्ष्यते तद्वाचिनः सप्तमी । देवार्चनायां क्रियमाणार्थां गतः, कृतायामागतः । अत्र कालतः
प्रसिद्धेन देवार्चनेनाप्रसिद्धं गमनं लक्ष्यते । गम्यमानेनापि भावेन भावलक्षणे भवति । आग्नेषु कलायमात्रेषु गतः, पक्के-

ज्वागतः । गम्यमानमपि विभक्तिनिमित्तं भवति । यथा, वृक्षे शाखा । यद्ग्रहणं प्रकृत्यर्थम् । भाव इति किम् । यो जटा-
 भिस्तस्य भोजनम् । भावलक्षणमिति किम् । यस्य भोजनं स मैत्रः । तृतीयापवादो योगः ॥ गते गम्येऽध्वनोऽन्तेनै-
 कार्थ्यं वा ॥ २ । २ । १०७ ॥ कुतश्चिदवधेर्विवक्षितस्याध्वनोऽवसानमन्तो यद्भावो भावलक्षणं तस्याध्ववाचिशब्दस्य
 अध्वन एव अन्तेन सह ऐकार्थ्यं सामानाधिकरण्यं वा स्यात् । तद्विभक्तिस्तस्मात् स्थदित्यर्थः गते गम्ये । लोकमध्या-
 छोकान्तपुरुषश्च सप्तर्ज्जनामनन्ति । सप्तसु रज्जुषु वा । गते किम् । दग्धेषु छुप्तेष्विति वा प्रतीतो माभूत् । गम्य इति
 किम् । गवीधुमतः साङ्काश्यं चतुर्षु योजनेषु गतेषु । अध्वन इति किम् । कार्त्तिक्या आग्रहायणी मासे । अन्तेनेति किम् ।
 अद्य नश्चतुर्षु गव्यूतेषु भोजनम् । नन्वेन सहाध्वनोऽभेदोपचारात् सिद्धमैवैकार्थ्यं किमनेन । सत्यम् । कालेऽप्येवं मा-
 भूदिति वचनम् ॥ षष्ठीवानादरे ॥ २ । २ । १०८ ॥ यद्भावो भावलक्षणं तद्वृत्तेः । रुदतो लोकस्य, रुदति लोके वा
 प्रात्राजीत् ॥ सप्तमी चाविभागे निर्धारणे ॥ २ । २ । १०९ ॥ गम्ये गौणान्नात्रः षष्ठी । जातिगुणक्रियासंज्ञादि-
 भिः समुदायोदेकदेशस्य बुद्ध्या पृथक्करणं निर्धारणम् । भत्रियो नृणां वृषु वा शूरः । कृष्णा गवां गोषु वा बहुक्षीरा ।
 धावन्तो यातां यातु वा शीघ्रतमाः । युधिष्ठिरः शूरतमः कुरूणां कुरुषु वा । अविभाग इति किम् । मैत्राश्चैत्रात्पटुः ।
 पञ्चमीवाधनार्थं वचनम् । केचित् पञ्चमीमयीच्छन्ति । गोभ्यः कृष्णा सम्पन्नक्षीरतमा ॥ क्रियामध्येऽध्वकाले पञ्चमी
 च ॥ २ । २ । ११० ॥ वर्तमानान्नात्रः सप्तमी । इहस्थोऽयमिष्वासः क्रोशात् क्रोत्रो वा लक्ष्यं चिध्यति । अद्य भुक्त्वा
 सुनिद्वर्त्ये ब्रह्माद्वा भोक्ता । स्थितनिःश्रुत्यादिपदाध्याहारे सप्तमीपञ्चम्यौ सिद्धे एव सत्यम्, यदा तु अस्यैव क्रियाकार-
 कसम्बन्धस्य फलभूता शेषसम्बन्धलक्षणोच्तरावस्था विवक्ष्यते यथा द्विरहो शुद्धं तदापि क्रियामध्ये षष्ठी माभूदिति
 वचनम् ॥ अधिकेन भूयसस्ते ॥ २ । २ । १११ ॥ योगे सप्तमीपञ्चम्यौ । अधिको द्रोणः स्वार्थं स्वार्थं वा ॥ तु-
 तीयाल्पीयसः ॥ २ । २ । ११२ ॥ अधिकेन भूयोवाचिना योगे । अधिका स्वारी द्रोणेन । पृथग्राना पञ्चमी च

॥ २ । २ । ११३ ॥ युक्तातृतीया । पृथग्मैत्रात् मैत्रेण वा । नाना चैत्रात् चैत्रेण वा । अन्यार्थत्वे पूर्वैण पञ्चमी सिद्धेन
तृतीयार्थं वचनम् । असहायार्थत्वे तु पञ्चम्यर्थमपि । अन्ये तु द्वितीयामपीच्छन्ति ॥ ऋते द्वितीया च ॥ २ । २ ।
११४ ॥ युक्तात्पञ्चमी । ऋते धर्मात् धर्मं वा कुतः सुखम् । द्वितीयां नेच्छन्त्येके ॥ विना ते तृतीया च ॥ २ । २ ।
११५ ॥ युक्ताद् द्वितीयापञ्चम्यौ । विना वातात् वातेन वातं वा । द्वितीयां नेच्छन्त्येके ॥ तुल्यार्थैस्तृतीयावच्छ्रौ
॥ २ । २ । ११६ ॥ युक्ताद् । मात्रा मातुर्वा तुल्यः समो वा । उपमा नास्ति कृणस्येत्यादौ उपमादयो न तुल्यार्थाः ।
गौणाधिकारात् गौरिव गवय इसादौ न । तृतीयामविकल्प्य षष्ठीविधानं सप्तमीवाधनार्थम् । तेन गवां गोभिस्तुल्यः
स्वामीत्यत्र न सप्तमी ॥ द्वितीयावच्छ्रवणेनेनानञ्चेः ॥ २ । २ । ११७ ॥ युक्तात् । पूर्वैण ग्रामं ग्रामस्य वा । अनञ्चे-
रिति किम् । प्राग्रामात् ॥ हेत्वर्थैस्तृतीयाद्याः ॥ २ । २ । ११८ ॥ युक्तात् प्रत्यासत्तैरेव समानाधिकरणात् ।
धनेन हेतुनेत्यादि । एवं निमित्तादियोगेऽपि । समानाधिकरणादिति किम् । अत्रस्य हेतुः । अन्ये तु हेत्वर्थशब्दयोगे तु
षष्ठीमेवेच्छन्ति । असर्वाद्यर्थमिदम् ॥ सर्वादेः सर्वाः ॥ २ । २ । ११९ ॥ हेत्वर्थैर्युक्तात् । को हेतुः, कं हेतुमित्यादि ।
तत्समानाधिकरणादित्येव । कस्य हेतुः । प्रथमां नेच्छन्त्येके । द्वितीयामपरे ॥ असत्त्वारादर्थाद्गण्डसिद्धयम् ॥ २ । २ ।
१२० ॥ गौणादिति निवृत्तम् । दूरेण दूरात् दूरे दूरं वा । अन्तिकेन अन्तिकात् अन्तिके अन्तिकं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा
वसति । एवं विप्रकृष्टेन अभ्यासेनेत्यादि । केचिदारादर्थाः पञ्चम्यन्तैर्युक्तात् पञ्चमी नेच्छन्ति । पञ्चम्या अपि दर्शनाच्च
तत्सर्वसम्मतम् । दूरादावसथान्सूत्रम् । असत्त्व इति किम् । दूरः पन्थाः ॥ जात्याख्यायां नवैकोऽसङ्ख्यो बहु-
वत् ॥ २ । २ । १२१ ॥ सम्पन्ना यवाः, सम्पन्नो यवः । जातेरेकत्वादिकवचन एव प्राप्ते बहुवचनार्थं बहुवद्भाव उ-
च्यते । जातीति किम् । चैत्रः । आख्यायामिति किम् । काश्यपः । भवत्ययं जातिशब्दो न त्वनेन
जातिराख्यायते किन्तर्हि प्रतिकृतिः । एक इति किम् । सम्पन्नौ व्रीहियवौ । “मगधेषु स्तनौ पीनौ कलिङ्गेष्वक्षिणी शुभे

इत्यादावपि सव्येतरत्वावान्तरजातिद्वयोपाधियोगात् एकत्वं नास्तीति बहुवद्भावो न । जातिमात्रविवक्षायां तु स्यादेव ।
 असङ्ख्य इति किम् । एको ब्रीहिः सम्पन्नः सुभिक्षं करोति । अत्र विशेषणभूतसङ्ख्याप्रयोगोऽस्तीति एके ब्रीहयः स-
 म्पन्नाः सुभिक्षं कुर्वन्तीति न स्यात् ॥ अविशेषणे द्वौ चास्मदः ॥ २ । २ । १२३ ॥ एकोऽर्थो वा बहुवत् । आवां
 ब्रूवः । वयं ब्रूमः । अहं ब्रवीमि । वयं ब्रूमः । अविशेषणे किम् । आवां गार्ग्यौ ब्रूवः । अहं चैत्रो ब्रवीमि । कथं नाढ्य
 च दक्षा वयम् इत्यादि, दक्षत्वादीनां विधेयत्वेनाविशेषणत्वाद् भविष्यति । यदन्वयमानमवच्छेदकं तद्विशेषणमिति । ए-
 कायैकस्वभावस्यात्मनोऽनेकस्वभावविवक्षायां बहुवचनं सिद्धमेव, सविशेषणप्रतिषेधार्थन्तु वचनम् ॥ फल्गुनी प्रोष्ठपद-
 स्य भे ॥ २ । २ । १२३ ॥ वर्त्तमानस्य द्वावर्थौ बहुवद्वा । कदा पूर्वे फल्गुन्यौ, कदा पूर्वाः फल्गुन्यः । कदा पूर्वे प्रोष्ठ-
 पदे, कदा पूर्वाः प्रोष्ठपदाः । भ इति किम् । फल्गुनीषु जाते फल्गुन्यौ माणविके । द्वाविसेव । तेन एकस्मिन् ज्योतिषि न
 स्यात् । दृश्यते फल्गुनी । एकवचनान्तः प्रयोग एव नास्तीत्यन्ये, शब्दपरनिर्देशात् पर्यायस्य माभूत् । अद्य पूर्वे भद्रपदे
 ॥ गुरावैकश्च ॥ २ । २ । १२४ ॥ गौरवाहेऽर्थे वर्त्तमानस्य शब्दस्य द्वावैकश्चार्थौ बहुवद्वा । त्वं गुरुः, यूयं गुरुवः ।
 गुर्वा गुरु, यूयं गुरुवः । एष मे पिता, एते मे पितरः । आपः, दाराः गृहाः, चर्वाः, पञ्चालाः, जनपदः, गोदौ ग्रामः,
 खलतिकं वनानि, पञ्चालमथुरे, पञ्चाभिरूपो मनुष्य इति सर्वलिङ्गसङ्ख्ये वस्तुनि स्याद्रादमनुपतति मुख्योपचरितार्थानु-
 पातिनि शब्दात्मनि रूढितस्तलिङ्गसङ्ख्योपादानव्यवस्थानुसर्त्तव्या ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवस्मृतिविजयसिंहस्मृतिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वाद्विगुणोपेतह-
 द्विचन्द्रापरनामद्विविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविश्रयालीयतपो-
 गच्छाचार्यश्रीविजयनेमिस्मृतिविरचितायां हेमप्रभायां कारकाणि ॥

॥ अथ समासप्रकरणम् ॥

॥ समर्थः पदविधिः ॥ ७ । ४ । ११२ ॥ सर्वः । सामर्थ्यं व्यपेक्षा एकार्थीभावश्च परस्परं साकाङ्क्षत्वं व्यपेक्षा, भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानां शब्दानामेकार्थोपस्थापकत्वमेकार्थीभावः । व्यपेक्षायां सम्बद्धार्थः सम्प्रक्षितार्थो वा पदविधिः साधुः । एकार्थीभावे तु विग्रहवाक्यार्थीभिधाने यः शक्तः सङ्गतार्थः संसृष्टार्थो वा पदविधिः स साधुः । अत्र पदान्युपसर्जनीभूतस्वार्थानि निवृत्तस्वार्थानि वा प्रधानार्थोपादानात् द्वयार्थानि अर्थान्तराभिधायीनि वा । पदविधिश्च समासनामधातुकृत्तद्धितोपपदविभक्तियुष्मदस्मदादेशल्लुतरूपः । धर्मश्रितः । पुत्रीयति । कुम्भकारः । औपगवः । नमो देवेभ्यः । धर्मस्ते मे स्वम् । अङ्गकृत ३ इदानीं ज्ञास्यसि जालम् । सविशेषणानां वृत्तिर्न वृत्तस्य च विशेषणयोगो न । क्वचित्तु विशेषणयोगेऽपि गमकत्वात् समासः । देवदत्तस्य गुरुकुलम् । समर्थ इति किम् । पश्य धर्मं श्रितो मैत्रो गुरुकुलमित्यादि । पदोक्तेर्वर्णविधिरसामर्थ्येऽपि स्यात् । तिष्ठतु दध्याद्यान त्वं शक्येन । एवं समास-नामधातु-कृत्-तद्धितेषु वाक्ये व्यपेक्षा, वृत्तावेकार्थीभावः, शेषेषु पुनर्व्यपेक्षयैव सामर्थ्यम् ॥ नाम नान्वैकाथ्यं समासो बहुलम् ॥ ३ । १ । १८ ॥ लक्षणमिदमधिकारश्च । तेन विशेषसंज्ञाभावेऽप्यनेन समासः । विस्पष्टं पटुः । विस्पष्ट पटुः । दारुणाध्यापकः । सर्वचर्मणो रथः । कन्ये इव । श्रुतपूर्वः । नामेति किम् । चरन्ति गावो धनमस्य । नाम्नेति किम् । चैत्रः पचति । बहुलग्रहणात् क्वचिदनामानाम्ना च । भात्यर्कं नभः । अनुव्यचलत् ॥ ऐकाथ्यं ॥ ३ । २ । ८ ॥ स्यादैर्लुप् । चित्रगुः ॥ सुज्वार्ये सङ्ख्या सङ्ख्येये सङ्ख्यया बहुव्रीहिः ॥ ३ । १ । १९ ॥ ऐकाथ्यं समासः । सुजर्थो वारो वार्थः संशयो विकल्पो वा । द्वित्राः । द्विदशाः । सङ्ख्येयेति किम् । गावो वा दश वा । सङ्ख्येयेति किम् । दश वा गावो वा । सङ्ख्येयेति किम् । द्विविधतिर्गनाम् । सुज्वार्थ इति किम् । द्वावेव न त्रयः ॥ आसन्नादूराधिकाध्यधार्धादिपूरणं द्वितीयाद्यन्यार्थं ॥

३ । १ । १० ॥ सङ्ख्या नामैकार्थ्यं समासः सङ्ख्ये वाच्ये स च बहुव्रीहिः । आसन्नदशाः । अ-
 धिकदशाः । अध्यर्धविंशाः । अर्धपञ्चमविंशाः ॥ ७ । ३ । १२८ ॥ बहुव्रीहेः समासान्तः ।
 स्त्रीप्रमाणाः । द्वित्राः ॥ विंशतेस्तेति लुक् ॥ ७ । ४ । ६७ ॥ अध्यर्धविंशाः ॥ बहुगणं भेदे ॥ १ । १ । ४० ॥
 सङ्ख्यावत् ॥ अव्ययम् ॥ ३ । १ । ११ ॥ सङ्ख्यया ऐकार्थ्ये समस्यते द्वितीयाद्यन्यार्थे सङ्ख्ये वाच्ये स च व-
 ह्व्रीहिः । उपदशाः । उपबहवः । उपगणाः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥ एकार्थं चानेकं च ॥ ३ । १ । २२ ॥ एकम-
 व्ययं च नाम्ना द्वितीयाद्यन्तान्यपदार्थे समस्यते स च बहुव्रीहिः । आरूढवानरो वृक्षः । सुसुप्तमजटकेशः । उर्वैर्मुखः ।
 व्यधिकरणत्वादव्ययस्य न स्यादित्यव्ययानुकर्षणार्थश्चकारः । एकार्थं किम् । पञ्चभिर्भुक्तमस्य । द्वितीयाद्यन्यार्थं इत्येव
 । वृष्टे मेघे मतः । वृष्टे मेघे गतं पश्येत्यत्र तु वहिरङ्गा द्वितीयान्तता । शब्दे कार्यासम्भवादर्थे लब्धे यदर्थग्रहणं तदन्यप-
 दार्थस्य या लिङ्गसङ्ख्याविभक्त्यस्तां यथा स्युरित्येवमर्थम् । राजन्वती भूरनेनेत्यादौ तु बहुलग्रहणान्न स्यात् ॥ परतः
 स्त्री पुंवत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ् ॥ ३ । २ । ४९ ॥ उत्तरपदे । दर्शनीयभार्यः । उत्तरपदशब्दो हि समासस्य चरमावयवे लुङ्
 । पद्मी च मृद्धी च पद्मीमृद्धौ ते भार्ये यस्य स पद्मीमृदुभार्यः । अत्र द्वन्द्वपदानां परस्परार्थसङ्क्रमात् द्वर्थेन भार्याशब्देन
 सामानाधिकरण्यमिति पुंवद्भावः । पूर्वस्य तु व्यवधानान्न । विशेष्यवशादिति किम् । दुणीभार्यः । क्षीति किम् । ख-
 लपुहृष्टिः । स्त्र्येकार्थं इति किम् । कल्याणीवल्लम् । कल्याणीनेत्राः । कल्याणीमाता । अवृद्धिति किम् । करभोरुभार्यः
 । मसज्यप्रतिषेधादिविडभार्यः ॥ गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयो बहुव्रीहौ ॥ २ । ४ । ९६ ॥ गौणस्याक्षिपो
 ङ्याद्यन्तस्य च । चित्रगुः । चित्राजरुः । कर्मधारयपूर्वपदे तु चित्रजरुद्वीकः । निष्कौशाम्बिः । अतिखट्वः । अतिब्र-
 ह्मबन्धुः । गौणस्येत्येव । गौः । अक्षिप इत्थेवं । प्रियङ्गुमारी चैत्रः । गोभेति किम् । अतितन्त्रीः । अन्ते इति किम् । गो-
 कुलम् । कुमारीप्रियः । कन्यापुरुम् । अत्र गोशब्दो ङ्याद्यन्तं च समासार्थे न्यग्रभूतत्वाद्गौणम् । सुगोप्रिय इत्यादौ तु

यदपेक्षयान्तर्लं न तदपेक्षया गौणत्वमिति न स्यात् । अतिराजकुमारिरित्यादौ तु गौणो ङ्यदिः इति मुख्ये स्त्रीप्रत्यये प्रत्ययः प्रकृत्यादेरिति न्यायो नोपतिष्ठते । राजकुमारीशब्दस्य तु मुख्यत्वमेव, तेन ङ्योदिप्रत्ययान्तमात्रमिह विधानान-
पेक्षमेव गृह्यते । बहुकुमारीक इत्यत्र तु प्रथममेव कचि कृते अनर्थत्वाभावात् । अनशीत्यादि किम् । अर्धपिप्पली । बहु-
श्रेयसी ना ॥ नाप्तिप्रयादौ ॥ ३ । २ । ५३ ॥ अप्रत्ययान्ते स्वेकार्थे उत्तरपदे प्रियादौ च परे परतः स्त्री पुंवन् ॥
कल्याणीपञ्चमारात्रयः । पूरण्यवन्तस्य ग्रहणाद् बहुवचश्चरणः । कल्याणीप्रियः । अश्वप्रियादाविति किम् । कल्याणप-
ञ्चमीकः । प्रिया, मनोज्ञा, कल्याणी, सुभगा; दुर्भगा, स्वा, क्षान्ता, वामना, समा, सचिवा, चपला, बाला,
तनया, दुहितु, भक्ति, इति प्रियादिः । वामेत्यन्ये ॥ तद्धिताकक्रोपान्त्यपूरण्याख्याः ॥ ३ । २ । ५४ ॥ परतः
स्त्रियः पुंवन् । मद्विकाभार्यः । कारिकाभार्यः । पञ्चमीभार्यः । दत्ताभार्यः । तद्धितैकेति किम् । पाकभार्यः ॥ तद्धितः
स्वरवृद्धिहेतुररक्तविकारे ॥ ३ । २ । ५५ ॥ परतः स्त्री पुंवन् । माथुरीभार्यः । तद्धित इति किम् । कुम्भकारभार्यः
। स्वर इति किम् । वैयाकरणभार्यः । वृद्धिहेतुरिति किम् । अर्धप्रस्थभार्यः । अन्ये तु वृद्धिमात्रहेतोर्जितस्तद्धितस्य प्र-
तिषेधमिच्छन्ति । तन्मते वैयाकरणी भार्यः । अरक्तविकार इति किम् । काषायशुद्धतिकः । लौहेषः ॥ स्वाङ्गान्डीर्जा-
तिश्चात्मानिनि ॥ ३ । २ । ५६ ॥ परतः स्त्री पुंवन् । दीर्घकेशीभार्यः । कठीभार्यः । शूद्राभार्यः । आकृतिग्रहणा जाति-
रत्रिलिङ्गा च यान्विता । आजन्मनाशमर्थानां सामान्यमपरे विदुः ॥ १ ॥ अत्र प्रथमजातिलक्षणानुसारेण, कुमारीभार्यः कि-
शोरीभार्य इति स्यात् । नहि कुमारत्वाद्युत्पत्तेः प्रभृत्याविनाशमनुवर्त्तते । स्वाङ्गात् किम् । पटुभार्यः । अमानिनीति किम् ।
दीर्घकेशमानिनी ॥ बहुव्रीहेः काष्ठे टः ॥ ७ । ३ । १२६ ॥ अङ्गुल्यन्तात् समासान्तः । ब्रह्मगुलं काष्ठम् । काष्ठे
किम् । पञ्चाङ्गुलिर्हस्तः अङ्गुलेरिति निर्देशादङ्गुलीशब्दान्तात् न । ब्रह्मगुलीकम् । दो ङ्यर्थः । दीर्घाङ्गुली ॥ स-
क्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे ॥ ७ । ३ । १२६ ॥ एतदन्ताद्बहुव्रीहेष्टः । दीर्घसक्थः । स्वप्नी । स्वाङ्ग इति किम् । दीर्घसक्थ्यनः

॥ द्वित्रैर्मूर्ध्नी वा ॥ ७ । ३ । १२७ ॥ बहुव्रीहः । द्विमूर्धः । त्रिमूर्धः । त्रिमूर्धः ॥ सुप्रातस्तुभ्वसुदिवशा-
 रिक्कुक्षचतुरखैणीपदाजपदप्रोष्ठपदभद्रपदम् ॥ ७ । ३ । १२९ ॥ एते बहुव्रीहयो ढान्ता निपात्यन्ते ॥ पूरणी-
 भ्यस्तत्प्राधान्येऽपि ॥ ७ । ३ । १३० ॥ पूरणप्रत्ययान्ता या स्त्री तदन्ताद् बहुव्रीहेरपि स्यात् पूरण्याः प्राधान्ये स-
 मासार्थत्वे सति । कस्याणीपञ्चमा रात्रयः । कल्याणीतुरीयाः । पूरणीभ्य इति किम् । द्वितीयाकल्याणीकाः । स्त्रीत्वनि-
 र्देशः किम् । कल्याणपञ्चमका दिवसाः । बहुवचनं व्याप्त्यर्थम् । तेन कल्याणीपञ्चमा इत्यत्र परोऽपि ऋन्नित्यदित इति
 कच् न । तत्प्राधान्य इति किम् । कल्याणपञ्चमीकः पक्षः ॥ नञ्सुव्युपपन्नेश्चतुरः ॥ ७ । ३ । १३१ ॥ बहुव्रीहेरपि स-
 मासान्तः । अचतुरः । सुचतुरः । विचतुरः । उपचतुराः । विचतुराः । समासान्तविधेरनिसत्वात् इह न । त्रिचत्वारो
 मुधाः । उपचत्वाः ॥ अन्तर्बहिर्भ्यो लोभः ॥ ७ । ३ । १३२ ॥ बहुव्रीहेरपि । अन्तर्लोभः । बहिर्लोभः ॥ भान्नेतुः ॥
 ७ । ३ । १३३ ॥ बहुव्रीहेरपि । भान्नेति किम् । देवदत्तेनेतृका । नेत्रशब्देनैव सिद्धे नेतृशब्दात् कच्
 माश्रुदिति वचनम् ॥ नाभेर्नोभि ॥ ७ । ३ । १३४ ॥ बहुव्रीहेरपि । पद्मानाभः । नाम्नीति किम् । चिक्रसितवारिजना-
 भि । अधोनाभम् प्रहृतवानित्यव्ययीभावेऽपि तिष्ठद्गवादिषु तथा पाठात् सिद्धम् ॥ नञ्बहोर्ऋचो माणवचरणे ॥ ७ ।
 ३ । १३५ ॥ बहुव्रीहेरपि यथासङ्ख्यम् । अतृचो माणवः । बहुवृचश्चरणः । माणवचरणे इति किम् । अतृकं साम । व-
 हृत्कं सूक्तम् । ऋक्पूरित्येव सिद्धे नियमार्थं वचनम् ॥ नञ्सुदुर्भ्यः सक्तिसक्त्रिहलभ्याम् । नञ्सुदुर्भ्य इति
 व्रीहेरपि । असक्तः । असक्तिः । सुसक्तः । दुःसक्तः । दुःसक्तिः । एवं सक्त्रिहलभ्याम् । नञ्सुदुर्भ्य इति
 किम् । गौरसक्त्री स्त्री । हलसक्तशब्दाभ्यां सिद्धे कजभावार्यं वचनम् । तेनाहलिक इत्यादि न । सक्तिशब्दात्नेच्छन्त्यन्ये
 ॥ प्रजाया असु ॥ ७ । ३ । १३७ ॥ नञादिभ्यो बहुव्रीहेः । अप्रजाः । सुप्रजाः । दुष्प्रजाः ॥ मन्दाल्पाच्च मेधो-
 याः ॥ ७ । ३ । १३८ ॥ नञादिभ्यश्च बहुव्रीहेरपि । मन्दमेधाः । अल्पमेधाः । अमेधाः । सुमेधाः । दुर्मेधा ना ॥

जातेरीयः सामान्यवति ॥ ७ । ३ । १३९ ॥ बहुव्रीहेः । सामान्याश्रयेऽन्यपदार्थे इति किम् । बहुजातिग्रीमः । अजातीय इत्यत्र सामान्यवानन्यपदार्थः । प्रतिषेधस्तु नवर्थः । सामान्यग्रहणं किम् । दुर्जोतिः सूतपुत्रस्य । अत्र जातिशब्दो जन्मपर्यायः । पितृस्थानीयः । गृहस्थानीय इति तु अधिकरणप्रधानेन स्थानीयशब्देन भविष्यति ॥ भृतिप्रत्ययान्मासादिकः ॥ ७ । ३ । १४० ॥ बहुव्रीहेः । पञ्चकमासिकः । भृतिप्रत्ययादिति किम् । सुमासः । भृतिग्रहणं किम् । वार्षिकमासकः । प्रत्ययग्रहणं किम् । मासात् किम् । पञ्चकदिवसकः ॥ द्विपदाद् धर्मोदन् ॥ ७ । ३ । १४१ ॥ बहुव्रीहेः । साधुधर्मा । विकल्पमिच्छन्त्येकं । तद्धर्मा । तद्धर्मकः । द्विपदादिति किम् । परमस्वधर्मः । परमः स्वधर्मो यस्य स परमस्वधर्म इत्यत्र तु प्रत्यासत्तेर्द्विपदस्य बहुव्रीहेर्यदि धर्म एवोत्तरपदं तदान् स्यादिति नियमान्न ॥ सुहरिततृणसोमाज्जम्भात् ॥ ७ । ३ । १४२ ॥ बहुव्रीहेरन् । सुजम्भा, हरितजम्भा, तृणजम्भा, सोमजम्भा, ना । जम्भो भक्ष्ये दन्ते च । स्वादिभ्यः किम् । चारुजम्भः । पतितजम्भः ॥ दक्षिणेर्मा व्याधयोगे ॥ ७ । ३ । १४३ ॥ बहुव्रीहेर्निपात्यः । ईर्मं बहु व्रणं वा । दक्षिणेर्मा मृगः । व्याधयोग इति किम् । दक्षिणेर्मः पशुः ॥ सुपृत्युत्सुरभेर्गन्धादिङ्गणे ॥ ७ । ३ । १४४ ॥ बहुव्रीहेः । सुगन्धि, पूतिगन्धि, उद्गन्धि, सुरभिगन्धि, द्रव्यम् । उत्तरत्रागन्तोर्वा वचनादिह स्वाभाविकाद्भवति । स्वादिभ्यः किम् । तीव्रगन्धं हिङ्गु । गन्धादिति किम् । सुरसः । गुण इति किम् । द्रव्ये सुगन्ध आपणिकः ॥ वागन्तौ ॥ ७ । ३ । १४६ ॥ स्वादिभ्यः परो यो गन्धस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरिति । सुगन्धिः । सुगन्धो वा कायः । एवं पूतिगन्धिः पूतिगन्धः इत्यादि ॥ वाल्पे ॥ ७ । ३ । १४३ ॥ यो गन्धस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरिति । सुपगन्धिः । सुपगन्धिः सुपगन्धं वा भोजनम् । असामानाधिकरण्येऽपि उष्ट्रमुख्यादिवाद् बहुव्रीहिः ॥ वोपमानात् ॥ ७ । ३ । १४७ ॥ परो यो गन्धस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरिति । उत्पलगन्धि उत्पलगन्धं वा सुखम् ॥ पात्पादस्याहस्त्यादेः ॥ ७ । ३ । १४८ ॥ उपमानात् परस्य बहुव्रीही । कचोऽपवादः । व्याघ्रपात् । अहस्त्यादेरिति किम् । हस्तिपादः । अश्वपादः ॥ ४० ॥

॥ कुम्भपथादिः ॥ ७ । ३ । १४९ ॥ कृतपादन्तो ह्यन्त एव बहुव्रीहिर्निपात्यः । कुम्भपदी । जानपदी । इत्यादि । उप-
 मानपूर्वत्वे पूर्वेण संख्यादित्वे चोत्तरेण सिद्धे यदिह वचनं तेन वा पाद इति ङीविकल्पो न । कथमेकपादिति । केचिदिहैक-
 पदीशब्दं न पठन्ति ॥ सुसंख्यात् ॥ ७ । ३ । १५० ॥ परस्य पादस्य बहुव्रीहौ पात् स्यात् । सुपात् । द्विपाद् । स्त्रियां
 तु वा पाद इति पक्षे ङीः ॥ वयसि दन्तस्य दत्तः ॥ ७ । ३ । १५१ ॥ सुसंख्याद् बहुव्रीहौ । सुदन् । द्विदन् । स्त्रि-
 यां सुदती । षोडन् । वयसि किम् । सुदन्तः ॥ स्त्रियां नाम्नि ॥ ७ । ३ । १५२ ॥ बहुव्रीहौ दन्तस्य दत्तः । अयोदती
 । स्त्रियां किम् । वज्रदन्तः । नाम्नीति किम् । समदन्ती । असमस्तनिर्देश उत्तरत्र नाम्नीत्यस्यैवानुष्टयर्थः ॥ कथावारो-
 काद्वा ॥ ७ । ३ । १५३ ॥ परस्य दन्तस्य बहुव्रीहौ दत्तर्नीम्नि । श्यावदन् श्यावदन्तः । अरोकदन्, अरोकदन्तः ।
 नाम्नीत्येव । श्यावदन्तः ॥ वाग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहाहिम्बषिकशिखरात् ॥ ७ । ३ । १५४ ॥ परस्य दन्तस्य
 बहुव्रीहौ दत्त । कुड्मलाग्रदन्, कुड्मलाग्रदन्तः । एवं शुद्धदन् शुद्धदन्त इत्यादि । योगविभागाग्राम्नीति निवृत्तम् ॥ स-
 म्राज्जानोर्द्विज्ञौ ॥ ७ । ३ । १५५ ॥ परस्य बहुव्रीहौ । संज्ञः । संज्ञः । प्रज्ञः । प्रज्ञः । सम्पात् किम् । विजानुः ॥ वो-
 ध्वात् ॥ ७ । ३ । १५६ ॥ परस्य जानोर्बहुव्रीहौ शुज्ञौ । ऊर्ध्वज्ञः । ऊर्ध्वज्ञः । ऊर्ध्वज्ञानुः ॥ सुहृददुर्हन्मित्राभिन्ने
 ॥ ७ । ३ । १५७ ॥ निपात्यम् । मित्राभिन्न इति किम् । सुहृदयो मुनिः । दुर्हृदयो व्याधः ॥ धनुषो धन्वन् ॥ ७ । ३
 । १५८ ॥ बहुव्रीहौ । शार्ङ्गधन्वा ॥ वा नाम्नि ॥ ७ । ३ । १५९ ॥ धनुषो बहुव्रीहौ धन्वन् । पुष्पधन्वा, पुष्पधनुः,
 गाण्डीवधन्वा । गाण्डीवधनुरिति संज्ञाविवक्षायाम् ॥ खरखुरास्त्रासिकाया नस् ॥ ७ । ३ । १६० ॥ बहुव्रीहौ नाम्नि ।
 खरणाः । खुरणाः ॥ पूर्वपदस्थान्नामन्यगः ॥ २ । ३ । ६४ ॥ रषृवर्णात् परस्योत्तरपदस्थस्य नो णः स्यात् । खरणाः ।
 खुरणाः । नाम्नीति किम् । मेषनासिकः । अग इति किम् । देवदारुवनमित्यादौ तु कोटरादिस्तुत्रे वणे इति णत्व-
 निपातनस्य नियमार्थत्वेन व्याख्यास्यमानत्वाच्च णत्वम् ॥ अस्थूलाच्च नसः ॥ ७ । ३ । १६१ ॥ खरखुराभ्यां च परस्या

नासिकाया बहुव्रीहौ नास्ति । दुणसः । खरणसः । अस्थूलादिति किम् । स्थूलनासिकः । गोनास इति तु ना-
साशब्देन भविष्यति । चकारः पूर्वेणास्य बाधानिष्टत्थर्थः ॥ ७ । ३ । १६२ ॥ नासिकाया नसो बहुव्रीहौ
। असंज्ञार्थं वचनम् ॥ नसस्य ॥ २ । ३ । ६५ ॥ पूर्वपदस्थाद्रवृणत् परस्य नो णः । प्रणसं मुखम् ॥ वेः खुन्नग्रम्
॥ ७ । ३ । १६३ ॥ परस्या नासिकाया बहुव्रीहौ । विखुः । विग्रः ॥ उपसर्गादित्येव । वेः पक्षिण इव ना-
सिका यस्य स विनासिकः ॥ जायाया जानिः ॥ ७ । ३ । १६४ ॥ बहुव्रीहौ । युवजानिः ॥ व्युदः काकुदस्य
लुक् ॥ ७ । ३ । १६५ ॥ बहुव्रीहौ । विकाकुत् । उत्काकुत् ॥ ७ । ३ । १६६ ॥ बहुव्रीहौ काकुदस्य लुक्
। पूर्णकाकुत् । पूर्णकाकुदः । पूर्णादिति किम् । रक्तकाकुदः ॥ ककुदस्यावस्थायाम् ॥ ७ । ३ । १६७ ॥ बहुव्रीहौ
लुक् । पूर्णककुद् युवा । अककुद् बालः । अवस्थायां किम् । भेतककुदः । ककुच्छब्देनैव सिद्धे ककुदशब्दस्यास्मिन् विषये
प्रयोगनिष्टत्थर्थं वचनम् ॥ त्रिककुद्गिरौ ॥ ७ । ३ । १६८ ॥ गिरावर्थे त्रैः परस्य ककुदशब्दस्य ककुनिपातः । त्रिक-
कुद्गिरिः त्रैगिराविति सिद्धे निपातनं गिरिविशेषप्रतिपत्त्यर्थं, तेन अन्यस्मिन् त्रिककुद इत्येव स्यात् ॥ स्त्रियामृधसो न
॥ ७ । ३ । १६९ ॥ बहुव्रीहौ । कुण्डोधी गौः । स्त्रियामिति किम् । महोषाः पर्जन्यः । बहुव्रीहेरित्येव । प्रासोधा गौः
॥ इनः कच् ॥ ७ । ३ । १७० ॥ बहुव्रीहेः स्वार्थात् । बहुदण्डिका सेना । अनर्थकत्वेऽपि बहुस्वामिका । स्त्रियामि-
त्येव । बहुदण्डी, बहुदण्डिको राजा ॥ ऋन्नित्यादितः ॥ ७ । ३ । १७१ ॥ बहुव्रीहेः कच् । बहुकर्तृकः । बहुनदीको
देशः । नित्येति किम् । पृथुश्रीः २ । योगविभागादस्त्रियामपि । केचिन्नित्यदितां ल्युङ्गन्तानामेव कचमिच्छन्ति । तन्मते
बहुतन्त्रीः, बहुतन्त्रीक इति शेषाद्वेति विकल्पः ॥ दधुरः सर्पिर्मधूपानच्छालेः ॥ ७ । ३ । १७२ ॥ बहुव्रीहेः कच् ।
प्रियदधिकः । प्रियोरस्कः । बहुसर्पिष्कः । अमधुकः । बहूपानत्कः । अशालिकः ॥ पुमनडुन्नौपयोलक्ष्म्या एकत्वे
७ । ३ । १७३ ॥ बहुव्रीहेः कच् । अपुंस्कः । प्रियानडुत्कः । अनौकः । अपयस्कः । मूलक्ष्मीकः । एकत्वे किम् । द्विपु-

मान् २ । लक्ष्मीबन्दाद् द्वित्वबहुत्वयोरपि नित्यं कचमिच्छन्ति । अपरे तुल्ययोगैर्जपि, सलक्ष्मीको विनाशितः ॥ मञ्जो-
 र्थात् ॥ ७ । ३ । १७४ ॥ बहुव्रीहेः कच् । अनर्थकं वचः । नञ इति किम् । अपार्थम् ॥ शेषाद्या ॥ ७ । ३ । १७५ ॥
 बहुव्रीहेः कच् । बहुखट्वकः । बहुखट्वः । शेषात् किम् । प्रियपथः । असति शेषग्रहणे पक्षे परत्वात् कच् ॥ बहोर्द्धे ॥ ७
 । ३ । १७७ ॥ ढस्य प्रार्थितस्ततः समासान्तो ङः कच् न स्यात् ॥ उपबहवो घटाः । ङ इति किम् प्रियवहुकः ॥ न
 नाग्नि ॥ ७ । ३ । १७६ ॥ कच् । बहुदेवदत्तो ग्रामः ॥ ईयसोः ॥ ७ । ३ । १७७ ॥ बहुव्रीहेः कच् न । बहुश्रेयान् ।
 लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणात् बहुश्रेयसी ॥ ङ्यादीदूतः के ॥ २ । ४ । १०४ ॥ इस्वः । पट्विका । सोमपकः । लक्ष्मिका
 । बहुका । ङीग्रहणं पुंवद्भावावाधनार्थम् । काक इत्यादौ तु प्रत्ययाप्रत्ययन्यायान्न । इति प्राप्ते ॥ न कचि ॥ २ । ४ ।
 १०५ ॥ ङ्यादीदूतो इस्वः । बहुकुमारीकः । बहुकीलालपाकः । इत्यादि । अयं निषेधो निरनुबन्धग्रहणे न सा अनुबन्ध-
 स्येति न्यायस्याभावज्ञापनार्थः । तेन नैषादकर्णुकः ॥ नवापः ॥ २ । ४ । १०६ ॥ कचि इस्वः । प्रियखट्वकः । मि-
 यखट्वाकः ॥ उष्ट्रमुखादयः ॥ ३ । १ । २३ ॥ बहुलं बहुव्रीहिसमासा निपात्यन्ते । उष्ट्रस्य मुखमिव मुखमस्य उष्ट्र-
 मुखः । वृषस्कन्धः ॥ सहस्तेन ॥ ३ । १ । २४ ॥ अन्यपदार्थे समस्यते स च बहुव्रीहिः । सकर्मकः । सहेति किम् ।
 साकं पुत्रेण । बहुलाभिकाराद्विद्यमानार्थे कचिन्न । सहेव धनेन भिक्षां भ्रमति । प्रथमान्तान्बपदार्थार्थ आरम्भः । एवमु-
 त्तरत्रापि ॥ सहान्तुल्ययोगे ॥ ७ । ३ । १७८ ॥ बहुव्रीहेः कच् न । तुल्ययोगो वर्त्तिपदार्थस्य पुत्रादेर्वृत्त्यर्थेन पित्रा-
 दिना सह क्रियागुणजातिद्वयैः साधारणः सम्बन्धः । सपुत्रो याति । तुल्ययोग इति किम् । सलोमकः ॥ आतुः स्तु-
 तौ ॥ ७ । ३ । १७९ ॥ बहुव्रीहेः कच् न । सुभ्राता । स्तुतौ किम् । मूर्खभ्रातृकः ॥ नाडीतन्त्रीभ्यां स्वाङ्गे ॥ ७ ।
 ३ । १८० ॥ बहुव्रीहेः कच् न । बहुनाडिः कायः । बहुतन्त्रीर्ग्रीवा । अङ्ग्यन्तत्वान्न इस्वः । स्वाङ्ग इति किम् । बहुना-
 डीकः स्तम्भः । बहुतन्त्रीका वीणा । अन्ये त्वाहुर्न पारिभाषिकं स्वाङ्गमिह गृह्यते किन्तु स्वमात्मीयमङ्गं स्वाङ्गम् । तेषां

बहुनाडिः स्तम्भः, बहुतन्त्रीवीणा, प्रत्युदाहरणं तु बहुनाडीकः कुविन्दः । बहुतन्त्रीको नटः ॥ निष्प्रवाणिः ॥ ७ । ३ ।
 १८१ ॥ कजभावो निपात्यः । निष्प्रवाणिः पटः । तत्पुरुषेणैवसिद्धे बहुव्रीहौ कच् माभूदिति वचनम् ॥ सुभ्रवादिभ्यः ॥
 ७ । ३ । १८२ ॥ कच् न । सुभ्रूः । वरोरुः ॥ दिशो रूढान्तराले ॥ ३ । १ । २५ ॥ नाम रूढैव दिशो वा-
 चिना नाम्नाऽन्यपदार्थे वाङ्मये समस्यते स बहुव्रीहिः । दक्षिणपूर्वा दिक् । कथं पश्चिमदक्षिणा, कर्मधारयोऽयम् । बहुव्रीहौ
 हि सर्वतान्नः पूर्वनिपातः स्यात् । रूढिग्रहणं यौगिकनिवृत्त्यर्थम् । तेन ऐन्द्याश्च कौबेर्योश्च यदन्तरालमिति वाक्यमेव ॥
 विशेषणसर्वादिसङ्ख्यं बहुव्रीहौ ॥ ३ । १ । १५० ॥ प्राक् स्यात् । चित्रगुः । सर्वशुक्लः । द्विकृष्णः । षडुन्नतः ।
 सप्तरक्तः । उन्नतरक्तौ न क्तान्तौ अपि तु गुणशब्दौ । तेन स्पर्धे कलक्षणः पूर्वनिपातो न । शब्दस्पर्धे परत्वात् सर्वादि-
 सङ्ख्ययोः सङ्ख्यायाः पूर्वनिपातः । जन्यः । उभयोस्तु सर्वादित्वे स्पर्धे परस्य पूर्वनिपातः । जन्यः । बहुव्रीहविविति
 किम् । उपसर्गम् । प्रथमोक्तमित्यनियमे प्राप्ते नियमार्थं वचनम् । सर्वादिसङ्ख्ययोः पृथग्वचनं शब्दपरस्पर्धार्थम् ॥ क्ताः
 ॥ ३ । १ । १५१ ॥ क्तान्तं सर्वं बहुव्रीहौ प्राक् स्यात् । कृतकटः । विशेषार्थं वचनम् स्पर्धे परत्वाार्थं च । कृतभव्यकटः ।
 केचित्तु सर्वादिभ्यः क्तान्तस्य पूर्वनिपातं नेच्छन्ति । बहुवचनं व्याप्त्यर्थम्, तेन कृतप्रिय इत्यत्र परेणापि स्पर्धे क्तान्त-
 स्यैव पूर्वनिपातः ॥ जातिकालसुखादेर्नवा ॥ ३ । १ । १५२ ॥ बहुव्रीहौ क्तान्तं प्राक् स्यात् । कृतकटः । कटकृतः
 व्यक्तिविक्षायां कृतकटः । अन्ये ताकृतिव्यङ्ग्यजातिवाचिन एव क्तान्तस्य पूर्वनिपातमिच्छन्ति । तेनेह न आहूतब्राह्म-
 णः । मासजाता । जातमासा । सुखजाता । जातसुखा । सुखादयो दश ॥ आहिताग्न्यादिषु ॥ ३ । १ । १५३ ॥
 क्तान्तं वा प्राक् बहुव्रीहिषु । आहिताग्निः । अग्न्याहितः । जातदन्तः । दन्तजातः ॥ प्रहरणात् ॥ ३ । १ । १५४ ॥
 क्तान्तं बहुव्रीहौ वा प्राक् । उद्यतासिः । अस्युद्यतः ॥ न सप्तमीन्द्वादिभ्यः ॥ ३ । १ । १५५ ॥ प्रहरणाच्च प्राक् बहु-
 व्रीहौ । इन्दुगौलिः । यद्भानाभः । असिभाणिः । बहुलधिकारात् पाणिवज्रः । बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् । एवमुत्तर-

त्रापि ॥ गङ्गादिभ्यः ॥ ३ । १ । १५६ ॥ बहुव्रीहौ सप्तम्यन्तं वा प्राक् स्यात् । बहुकण्ठः । कण्ठेगङ्गः । मध्येगुरुः । गुरुमध्यः । व्यवस्थितविभाषया बहेगङ्गरिखेव ॥ प्रियः ॥ ३ । १ । १५७ ॥ बहुव्रीहौ प्राग्वा स्यात् । प्रियगङ्गः । गङ्गप्रियः ॥

॥ इति बहुव्रीहिः ॥

तत्रादाय मिथस्तेन प्रहृत्येति सरूपेण युद्धेऽव्ययीभावः ॥ ३ । १ । २६ ॥ नाम नाम्ना अन्यपदार्थे समासः स्यात् ॥ इज् युद्धे ॥ ७ । ३ । ७४ ॥ यः समासस्तस्मात् समासान्तः स्यात् ॥ इच्छस्वरे दीर्घ आच्च ॥ ३ । २ । ७२ ॥ उत्तरपदे पूर्वपदस्य । केशाकेशि । दण्डादण्ड । मुष्टीमुष्टि । मुष्टासुष्टी । तत्रेति तेनेति किम् । केशांश्च २ गृहीत्वा कृतं युद्धं । मुखं च महत्य कृतं युद्धं । आदायेति महृत्येति किम् । केशेषु २ च स्थित्वा, दण्डैश्च २ आगत्य कृतं युद्धं गृहकोकिलाभ्याम् । सरूपेणेति किम् । हस्ते च पादे च गृहीत्वा कृतं युद्धम् । युद्ध इति किम् । हस्ते च २ गृहीत्वा कृतं सरूपम् । युद्धविषयनिर्देशाद्युद्धोपाधिकायामन्यस्यामपि क्रियायां भवति । बाहू-वाहवि व्यासजेतामिति ॥ द्विदण्ड्यादि ॥ ७ । ३ । ७५ ॥ इजन्तः साधुः । द्विदण्डि हन्ति । उभादन्ति । क्रियावि-शेषणान्येतानि ॥ नदीभिर्नामिनि ॥ ३ । १ । २७ ॥ अन्यपदार्थे नाम समस्यते सोऽव्ययीभावः । बहुवचनात् विशेष-पाणां सरूपस्य च ग्रहणम् । नाम्नि किम् । शीघ्रगङ्गो देशः । अन्यपदार्थ इत्येव । कृष्णवेण्णा ॥ अस्मद्व्ययीभावस्या-तोऽपञ्चम्याः ॥ ३ । २ । २ ॥ स्यादेः । उन्मत्तगङ्गं देशः । अत इति किम् । अधिक्षि । अपञ्चम्या इति किम् । उपकु-म्भात् ॥ वा तृतीयायाः ॥ ३ । २ । ३ ॥ अतोऽव्ययीभावस्याम् । किं न उपकुम्भेन, उपकुम्भम् । तत्सम्बन्धिभ्यन्या-स्तृतीयाया इति किम् । किं नः प्रियोपकुम्भेन ॥ सप्तम्या वा ॥ ३ । २ । ४ ॥ अतोऽव्ययीभावनस्याम् । उपकुम्भम् उपकुम्भे वा निधेहि । सम्बन्धिग्रहः किम् । प्रियोपकुम्भे । योगविभाग उत्तरार्थः ॥ ऋद्धनदीचंदास्य ॥ ३ । २ । ५ ॥

एवदन्तस्याव्ययीभावस्यादन्तस्य संस्रम्या अम् । सुस्रगाधम् । उन्मत्तगङ्गम् । एकाविविशतिभारद्वजं वसति । प्रतिपदोक्तस्यैव
ग्रहणादिह न । उपगङ्गे । नित्यार्थे वचनम् ॥ अनन्तो लुप् ॥ ३ । २ । ६ ॥ अव्ययीभावस्य स्यादेः । उपवधु । अनत
इति किम् । उपकुम्भात् । तत्सम्बन्धिविशानादिह न । प्रियोपवधुः ॥ संख्या समाहारे ॥ ३ । १ । २८ ॥ नदीभिः
सहाव्ययीभावः समासः । द्वियष्टुनम् । पञ्चनदम् । समाहारे किम् । एकनदी । द्विजपवादः । अन्ये तु पूर्वपदमाधान्येऽ
व्ययीभावः समाहारे तु द्विगुरेवेत्याहुः ॥ वंदयेन पूर्वार्थे ॥ ३ । १ । २९ ॥ सङ्ख्या समस्यते सोऽव्ययीभावः । वि-
धया जन्मना वा एकसन्तानो वंशः । एकमुनि व्याकरणस्य । सप्तकाशि राज्यस्य । विद्यया तद्वतामभेदविवक्षायामेकमुनि
व्याकरणम् । पूर्वार्थे इति किम् । द्विमुनिकं व्याकरणम् । अन्ये तु पूर्वार्थे इति विशेषं नेच्छन्ति तन्मते कर्मधारयद्विगु-
बहुव्रीहिप्रसङ्गेऽव्ययीभावः ॥ प्रारंमध्येऽप्येन्तः षष्ठ्या वा ॥ ३ । १ । ३० ॥ समासोऽव्ययीभावः । आद्यानां
त्रयाणामेदन्तत्वं निपात्यते । पारेगङ्गम् । मध्येगङ्गम् । अग्रेवणम् । अन्तर्गिरि । पक्षे, गङ्गापारम् ।
गङ्गामध्यम् । वनाग्रम् । गिर्यन्तः ॥ यावदियत्वे ॥ ३ । १ । ३१ ॥ यावदित्यनव्ययं चेह गृह्यते । अव्ययमेवेत्यन्ये
। नाम नाम्ना पूर्वपदार्थे समस्यते सोऽव्ययीभावः । यावदमन्नं भोजय । इयत्त्व इति किम् । यावदन्तं तावद्भुक्तम् ॥
पर्यपाट्वाहिरचपञ्चम्या ॥ ३ । १ । ३२ ॥ पूर्वपदार्थे वाच्ये समासोऽव्ययीभावः । परित्रिगर्तम् । अपत्रिगर्तम् ।
आग्रामम् । बहिर्ग्रामम् । प्राग्रामम् । पर्यादिस्माहचर्यादञ्चतिर्धैनलुवन्तोऽव्ययं गृह्यते । तेनेह न । प्राग्रामाच्चैत्रः
प्रतिपदविहितपञ्चम्या ग्रहणादिहाव्ययीभावो न । अपशाखः । पञ्चम्येति किम् । परि वृक्षं विधुव ॥ लक्षणेना-
भिप्रत्ययाभिमुख्ये ॥ ३ । १ । ३३ ॥ पूर्वपदार्थे समस्यते सोऽव्ययीभावः । अभ्यग्नि प्रत्यग्नि शलभाः पबन्ति । ल-
क्षणेनेति किम् । सुगन्धं प्रति गतः । पूर्वपदार्थ इत्येव । अभ्यङ्का गावः ॥ दैर्घ्येऽनुः ॥ ३ । १ । ३४ ॥ लक्षणवाचिना
पूर्वपदार्थे समासोऽव्ययीभावः । अनुगङ्गं वाराणसी । दैर्घ्ये इति किम् । वृक्षमनुविधुव ॥ समीपे ॥ ३ । १ । ३५ ॥

अनुः समीपिवाचिना पूर्वपदार्थे समस्यते सोऽव्ययीभावः । अनुवनमशनिर्गता । विभक्तीत्यादिना सिद्धे विकल्पार्थे व-
 चनं लक्षणनेत्यस्य निवृत्त्यर्थम् ॥ तिष्ठदृग्वित्यादयः ॥ ३ । १ । ३६ ॥ अव्ययीभावा निपात्यन्ते । यथायोगमन्य-
 स्य पूर्वस्य वार्थे ॥ तिष्ठदृगकालः । अधो नाभम् । आयतीगधम् । तिष्ठदृग्वदिराकृतिगणः । इतिशब्दः स्वरूपपरिग्रहा-
 र्थः । तेनेह समासान्तरं न । परमं तिष्ठदृग्वदित्यादि वाक्यमेव भवति । अत एव प्रदक्षिणसम्प्रतिभ्यां सह नञ्समासेन सि-
 क्तावप्रदक्षिणासम्प्रयोः पाठः । इजन्तस्य च तिष्ठदृग्वदिपाठः इज् युद्धे इत्यनेनेजन्तस्य समासान्तरप्रतिषेधार्थः द्विद-
 ण्य्यादेरव्ययीभावार्थश्च । अन्ये तु परपदेनैव समासं प्रतिषेधयन्ति । तन्मते परमतिष्ठदृग्वदित्यादयः साधवः ॥ नित्यं प्र-
 तिवाऽल्पे ॥ ३ । १ । ३७ ॥ नामाव्ययीभावः समासः । शाकप्रति । अल्प इति किम् । दृक्षं प्रति विद्युत् । नित्य-
 ग्रहणादन्यत्र समासो वाक्यं च भवति ॥ सङ्ख्याक्षशलाकं परिणा द्यूतेऽन्यथावृत्तौ ॥ ३ । १ । ३८ ॥ नित्यं
 समस्यते सोऽव्ययीभावः । एकपरि, अक्षपरि, शलाकापरि, ऐकेनाक्षेण शलाकया न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये इत्यर्थः
 । अक्षशलाकयोरेकवचनान्तयोरेवेव्यते । सङ्ख्यादीति किम् । पाशकेन न तथा वृत्तम् । परिणेतुं किम् । अक्षेण परि-
 वृत्तम् । द्यूत इति किम् । रथस्याक्षेण न तथा वृत्तम् ॥ विभक्तिसमीपसमृद्धिवृद्ध्यर्थभावात्ययासम्प्रतिपश्चात्
 क्रमव्ययानियुगपत्सदृक्सम्प्रसारकल्यान्तेऽव्ययम् ॥ ३ । १ । ३९ ॥ नाम नाम्ना पूर्वपदार्थे वाच्ये समस्यते
 सोऽव्ययीभावः । विभक्तिर्विभक्त्यर्थः कारकं, तत्र अधिष्ठा । समीपे, उपकुम्भम् । समृद्धिः, सुमद्रम् । विगता ऋद्धिवृ-
 द्धिः, दुर्यवनम् । अर्थीभावे, निर्मक्षिकम् । अव्ययोऽतीतत्वम्, अतिवर्षम् । असम्प्रतीति सम्प्रति उपभोगाद्यभावः, अ-
 तिकम्बलम् । पश्चात्, अनुवचनम् । क्रमे, अनुवचनम्, ख्यातिः, इतिभद्रवाहुः । युगपत्, सचक्रं धेहि । सदृक्, सत्रतम् । स-
 म्पत्, सबल साधूनाम् । साकल्ये, सवृणमभ्यवहरति, अन्ते, सपिण्डेषणमधीति । पूर्वपदार्थे किम् । सुमद्राः । अव्ययमिति
 किम् । समीपं कुम्भस्य ॥ अकालेऽव्ययीभावे ॥ ३ । २ । १४६ ॥ सहस्य स उत्तरपदे । इति सः । अकाले किम्

सहपूर्वाहणम् ॥ योग्यतावीप्सार्थानन्तिवृत्तिसाहचर्ये ॥ ३ । १ । ४० ॥ अव्ययं नाम्ना सह पूर्वपदार्थे समस्यते
सोऽव्ययीभावः । अनुरूपं चेष्टते । प्रत्यर्थम् । वीप्सायां द्वितीयाविधानाद्वाक्यमपि । अर्थमर्थं प्रति । यथानाक्ति । सशील-
मनयोः । सहगित्येव सिद्धे सादृश्यग्रहणं मुख्यसादृश्यपरिग्रहार्थम् ॥ यथाऽथा ॥ ३ । १ । ४१ ॥ नाम नाम्ना पू-
र्वपदार्थे समस्यते सोऽव्ययीभावः । यथारूपं चेष्टते । यथासूत्रमधीष्व । अथा इति किम् । यथा चैत्रस्त-
था मैत्रः । पूर्वैव सिद्धे सादृश्ये प्रतिषेधार्थं वचनम् ॥ प्रतिपरोऽनोरव्ययीभावात् ॥ ७ । ३ । ८७ ॥ अहणः
समासान्तोऽन्त्य स्यात् । प्रत्यक्षम् । परशब्दसमानार्थः । परस् शब्दोऽव्ययम् । परोक्षम् । कथं प्रत्यक्षोऽर्थः ।
परोक्षः काल इति अभ्रादेराकृतिगणत्वेनाप्रत्यये भविष्यति । प्रत्यादिभ्यः परस्याक्षिप्तदस्यं प्रयोगो माभूदिति वच-
नम् ॥ अन्नः ॥ ७ । ३ । ८८ ॥ अव्ययीभावादत् ॥ नोऽपदस्य तद्धिते ॥ ७ । ४ । ६१ ॥ अन्यस्वरादेर्लुक् । उ-
पतक्षम् ॥ नपुंसकङ्गा ॥ ७ । ३ । ८९ ॥ अनोऽव्ययीभावादत् । उपचर्मम् । उपचर्मं । पूर्वेण नित्यं प्राप्ते विकल्पः ॥
गिरिनदीपौर्णमास्याग्रहायण्यपञ्चमवर्ग्याङ्गा ॥ ७ । ३ । ९० ॥ अव्ययीभावादत् । अन्तर्गिरम् । अन्तर्गिरि ।
उपनदम् । उपनदि । उपपौर्णमासम् । उपपौर्णमासि । उपाग्रहायणम् । उपाग्रहायणि । उपसुचम् । उपसुक् ॥ सङ्ख्या-
द्या नदीगोदावरीभ्याम् ॥ ७ । ३ । ९१ ॥ सङ्ख्यादेर्नदीगोदावर्यन्तादव्ययीभावादत् । पञ्चनदम् । द्विगोदावरम् ।
सङ्ख्याया इति किम् । उपनदि । अव्ययीभावादित्येव । एकनदी । इह नदीग्रहणं नित्यार्थम् ॥ शरदादेः ॥ ७ । ३ ।
९२ ॥ अव्ययीभावादत् । उपशरदम् । प्रतित्यदम् । अपञ्चमवर्ग्यन्तपाठो नित्यार्थः । अव्ययीभावादित्येव । परमशरत्
॥ जराया जरस् च ॥ ७ । ३ । ९३ ॥ अव्ययीभावादत् । उपजरसम् ॥ सरजसोपशुनानुगवम् ॥ ७ । ३ ।
९८ ॥ एतेऽव्ययीभावा अदन्ता निपात्याः । सरजसं भुङ्क्ते, उपशुनमास्ते, अनुगवमनः । दैर्घ्येऽनुरित्यव्ययीभावः । दै-
र्घ्यादन्यत्र न, अनुगु यानम् ।

॥ इत्यव्ययीभावः ॥

ऊर्याद्यनुकरणच्चिन्वाचश्च गतिः ॥ ३ । १ । २ ॥ प्रादयः । ते च प्राग्धातोः । एवमुत्तरेषु । ऊरीकृत्य ।
 उररीकृत्य । खादकृत्य । शुक्लीकृत्य । पटपटाकृत्य । प्रकृत्य । ऊर्यादीनां चिन्वाच्चाहचर्यात् कृभ्वस्तिभिरेव योगे गति-
 संज्ञा । अतश्च दधातिकरोतिभ्याम् । प्रादुराविशब्दौ कुग्योगे विकल्पार्थं साक्षादादावपि पठ्येते ॥ कारिका स्थि-
 त्यादौ ॥ ३ । १ । ३ ॥ गतिः । स्थितिर्मयादा वृत्तिर्वा । आदिना यत्नधात्वर्थनिर्देशौ गृह्येते । कारिकाकृत्य । स्थि-
 त्यादौ किम् । कारिकां कृत्वा ॥ भूषादरक्षेपेऽलंसदसत् ॥ ३ । १ । ४ ॥ गतिसंज्ञम् । अलं कृत्य, सत्कृत्य, भूषा-
 दिष्विति किम् । अलं कृत्वा ॥ अग्रहानुपदेदोऽन्तरदः ॥ ३ । १ । ५ ॥ यथासङ्ख्यं गती । अन्तर्हृत्य । अदःकृत्य ।
 अग्रहेत्यादि-किम् । अन्तर्हत्वा मूषिकां ज्येनो गतः । अदःकृत्वा गत इति परस्य कथयति । अदसंशब्दोऽव्ययमिति के-
 चित् ॥ कणे मनस्तृप्तौ ॥ ३ । १ । ६ ॥ गम्यायां गती । कणे हृत्य, मनोहृत्य पयः पिबति । वृत्ताविति किम् । तन्दु-
 लावयवे कणे हत्वा मनोहत्वा गतः ॥ पुरोऽस्तमव्ययम् ॥ ३ । १ । ७ ॥ गती । पुरस्कृत्य । अस्तंगत्य । अव्ययं किम्
 । पुरःकृत्वा, नगरीरित्यर्थः । अस्तं कृत्वा, क्षिप्तमित्यर्थः ॥ गत्यर्थवदोऽच्छः ॥ ३ । १ । ८ ॥ गतिः । अच्छात्य ।
 अच्छोद्य । गत्यर्थवद इति किम् । अच्छकृत्वा अव्ययमित्येव । उदकमच्छं गत्वा ॥ तिरोऽन्तर्धौ ॥ ३ । १ । ९ ॥ गतिः
 । तिरोभूय । अन्तर्धाविति किम् । तिरोभूत्वा स्थितः ॥ कुगो नवा ॥ ३ । १ । १० ॥ तिरोऽन्तर्धौ गतिः । तिरस्कृत्य
 । तिरःकृत्य । पक्षे तिरःकृत्वा । अन्तर्धावित्येव । तिरःकृत्वा काष्ठं गतः ॥ मध्ये पदे निवचने मनस्युरस्यनत्याधा-
 ने ॥ ३ । १ । ११ ॥ कुगा योगे गतयो वा स्युः । मध्येकृत्य, मध्येकृत्वा, पदेकृत्य, निवचनेकृत्य, निवचने
 कृत्वा, मनसि कृत्य, मनसिकृत्वा, उरसिकृत्य, उरसिकृत्वा, अनुपल्लेखे आश्चर्ये वेति किम् । मध्येकृत्वा धान्यराशिं
 स्थिता हस्तिनः । पदेकृत्वा क्षिरः शेते ॥ अव्ययमित्येव । मध्येकृत्वा वाचं तिष्ठति ॥ उपाजेऽन्वाजे ॥ ३ । १ ।
 १२ ॥ एतौ दुर्बलस्य भ्रमस्य वा बलाधानार्थौ कुगो योगे गती वा स्याताम् । उपाजे कृत्य । उपाजे कृत्वा । अन्वाजे

कृत्य । अन्वाजे कृत्वा ॥ स्वाम्येऽधिः ॥ ३ । १ । १३ ॥ कृग्योगे वा गतिः । चैत्र ग्रामे अधिकृत्य, अधिकृत्वा वा गतः । स्वाम्ये इति किम् । ग्राममधि कृत्वा, उद्दिश्येत्यर्थः । सार्थकत्वे उपसर्गत्वात् नित्यं प्राप्ते पक्षे निषेधार्थं वचनम् । अनर्थकत्वे तु विधानार्थम् । प्रादिरुपसर्ग इति वर्त्तते । तेनोपसर्गसंज्ञाऽपि विकल्प्येते इति कृत्वा धातोः प्रात्वेऽप्यनियमः ॥ साक्षादादिश्च्यर्थे ॥ ३ । १ । १४ ॥ कृग्योगे गतिर्वा । साक्षात्कृत्य, साक्षात्कृत्वा । मिथ्याकृत्य, मिथ्याकृत्वा । च्यवर्थ इति किम् । यदा साक्षान्द्रुतमेव किञ्चित्करोति तदा साक्षात्कृत्वैव भवति । च्यव्यनानां तु ऊर्यादिसूत्रेण नित्यमेव गतिसंज्ञा । लवणीकृत्य । अर्थेऽप्रभृतयः सप्तम्येकवचनान्तप्रतिरूपकाः स्वभावात् निपातनाद्वा । लवणादीनामेतत्सूत्रविहितग-
तिसंज्ञासन्नियोगेनैव मान्तत्वं निपात्यते । लवणंकृत्य ॥ नित्यं हस्तेपाणादुद्वाहे ॥ ३ । १ । १५ ॥ कृग्योगे गती । हस्तेकृत्य । पाणौकृत्य । उद्वाह इति किम् । हस्ते कृत्वा कार्षापणं गतः । नित्यग्रहणाद्वा निवृत्तिः ॥ प्राध्वं बन्धे ॥ ३ । १ । १६ ॥ कृग्योगे गतिः । प्राध्वं कृत्य । बन्धे किम् । प्राध्वं कृत्वा शकटं गतः ॥ जीवकोपनिषदौपम्ये ॥ ३ । १ । १७ ॥ कृग्योगे गती स्याताम् । जीविकाकृत्य । उपनिषत्कृत्य । औपम्ये किम् । जीविकां कृत्वा, उपनिषदं कृत्वा गतः ॥ ग-
तिक्कन्यस्तत्पुरुषः ॥ ३ । १ । १८ ॥ नाम्ना सह नित्यं समासः । ऊरीकृत्य । कुब्राह्मणः । बहुव्रीह्यादिलक्षणरहित इति किम् । कुपुरुषः । एवमुत्तरत्र ॥ दुर्निन्दाकृच्छ्रे ॥ ३ । १ । १९ ॥ नाम्ना सह नित्यं समासस्तत्पुरुषः । दुष्पुरु-
षः । दुष्कृतम् । अन्य इति किम् । दुष्पुरुषकः ॥ सुः पूजायाम् ॥ ३ । १ । २० ॥ नाम्ना नित्यं समासस्तत्पुरुषः । सुराजा । अन्य इति किम् । सुमद्रम् ॥ अतिरतिक्रमे च ॥ ३ । १ । २१ ॥ पूजायां नाम्ना नित्यं समासस्तत्पुरुषः । अतिस्तुत्यः । अतिराजा । बहुलाधिकारादतिक्रमे कचिन्न । अति श्रुत्वा । अतिस्तुत्वा ॥ आडस्त्ये ॥ ३ । १ । २२ ॥ नाम्ना सह समासस्तत्पुरुषः । आकटारः । आबद्धमित्यादौ क्रियायोगे गतिलक्षण एव समासः ॥ प्रात्यवपरिनिरा-
दयो गतक्रान्तकुष्ठग्लानक्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः ॥ ३ । १ । २३ ॥ प्राचार्यः । समर्थः । अतिखट्वः । उद्वेलः

। अवकोकिलः । परिवीरित् । पर्यध्ययनः । उत्सङ्ग्रामः । निष्कौशाम्बिः । अपशावः । बाहुलकात् षष्ठीसप्तम्यन्तेनापि
 । अन्तर्गम्यः । प्रत्युरसम् । गताद्यर्थी इति किम् । वृक्षं परि विद्युत् । अन्य इत्येव । प्राचार्यको देशः । बहुवचनमाकृ-
 त्तिगणार्थम् । एवमुत्तरत्र ॥ अव्ययं प्रवृद्धादिभिः ॥ ३ । १ । ४८ ॥ नित्यं समासस्तत्पुरुषः । पुनः प्रवृद्धम् । अ-
 न्तर्भूतः ॥ ङस्युक्तं कृता ॥ ३ । १ । ४९ ॥ कृतप्रत्ययविधायके सूत्रे नाम्ना नित्यं समासस्तत्पुरुषः । कुम्भकारः । इह
 च गतिकारकङ्स्युक्तानां विभक्त्यन्तानामेव कुदन्तैर्विभक्त्युत्पत्तेः प्रागेव समास इष्यते । तेन प्रष्ठीत्यादिसिद्धिः । यदि
 पुनर्विभक्त्यन्तैः कुदन्तैः समासस्तदा विभक्तेः प्रागेवापः प्राप्तावकारान्तत्वाभावात् ङीर्न । तथा च (माषान् वापिन्)
 माषवापिणी इत्यादिसिद्धिः । विभक्त्यन्तेन तु समासेऽन्तरङ्गत्वाद्विभक्तेः प्रागेव ङीमासौ नकारस्यान्यत्वात् गत्वं न
 स्यात् । पूर्वपदस्य च विभक्त्यन्तत्वनियमात् चर्मक्रीतीत्यादिषु पदकार्ये नलोपादि सिद्धम् ॥ ङस्युक्तमिति किम् । अलं
 कृत्वा ॥ तृतीयोक्तं वा ॥ ३ । १ । ५० ॥ दंशेत्तृतीयया इत्यारभ्य यत्तत्कृता समासस्तत्पुरुषः । मूलकोपदंशम्
 मूलकेनोपदंशम् श्रुक्ते । वा शब्दो नित्यसमासनिवृत्त्यर्थस्तेनोत्तरत्र वाक्यमपि ॥ नञ् ॥ ३ । १ । ५१ ॥ नाम्ना स-
 मासस्तत्पुरुषः । असः । निवर्त्यमानतद्भावश्चोत्तरपदार्थः पर्युदासे नञ्समासार्थः । नक्त्यर्थतुर्थी । तत्सदृशः, अब्राह्मणः,
 तद्विरुद्धः, अधर्मः, तदन्यः, अनग्निः, तदभावः, अवचनम्, अनेके इत्यादिरसाधुरेव । प्रसह्यप्रतिषेधे तु नञ् पदार्थान्त-
 रेण सम्बध्यते इति उत्तरपदं वाक्यवत् स्वार्थे एव वर्तते तत्रासामर्थ्येऽपि यथाऽभिधानं बाहुलकात् समासः । अस्यैवप-
 न्या राजदाराः । अन्य इत्येव । अमक्षिकाकः । अमक्षिकम् । पूर्वापराधरोत्तरमभिन्नेनांशिना ॥ ३ । १ । ५२ ॥
 अंशवाचि समस्यते स तत्पुरुषः । पूर्वकायः । अपरकायः । अधरकायः । उत्तरकायः । पूर्वादिग्रहणं किम् । दक्षिणं
 कायस्य । अभिन्नेनेति किम् । पूर्वं छात्राणामामन्त्रयस्व । प्रसज्यप्रतिषेधः किम् । पूर्वं पाणिपादस्य । पूर्व-
 ग्राम इत्यादौ तु न ग्रामशब्दात् प्रासादादिभेदप्रतीतिः । अशनेति किम् । पूर्वं नाभेः कायस्य ॥ साया-

ह्यादयः ॥ ३ । १ । ५३ ॥ अंशितत्पुरुषाः साधवः । सायाहः । मर्त्यदिभ्यम् । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् पूर्व पञ्चालाः, उत्तरे पञ्चाला इतिवत्समुदायवाचिनामङ्गेऽपि प्रवृत्तिदर्शनात् सामानाधिकरण्ये सति कर्मधारयेणैव सिद्धे पूर्वकायः सायाह इति तत्पुरुषविधानमिह पूर्वत्र च षष्ठीसमासबाधनार्थम् ॥ समेंऽशेऽर्धं नवा ॥ ३ । १ । ५४ ॥ अंशिनाभिन्नेन समासस्तत्पुरुषः । अर्धपिपली । पिपल्यर्धम् । समेंऽश इति किम् । ग्रामार्धः । कर्मधारयेणैव सिद्धे भेदविवक्षायां पक्षे षष्ठीसमासबाधनार्थमसमांशे च कर्मधारयनिषेधार्थं च वचनम् । अंशिनेत्येव पिपल्या अर्धं चैत्रस्य । अभिन्नेनेत्येव । अर्धं पिपलीनाम् । अर्धपिपल्य इत्यादयस्तु अंशिसमासे एकशेषात् । अत्र समेंऽशेऽर्धशब्द आविष्टलिङ्गी नपुंसकः । असमांशे पुल्लिङ्गः । अन्ये त्वसमांशे वाच्यलिङ्गमेनमाहुः । असमांशे एव च षष्ठीसमासं समांशे एव च नित्यमंशिसमासमिच्छन्ति ॥ जरत्यादिभिः ॥ ३ । १ । ५५ ॥ अंशिभिरभिन्नैरर्धौ वा समासस्तत्पुरुषः । असमांशार्थ आरम्भः । अर्धजरती । जरत्यर्धः । अर्धोक्तम् । उक्तार्धः । इदमपि षष्ठीसमासबाधनार्थम् ॥ द्वित्रिचतुष्पूरणाग्रादयः ॥ ३ । १ । ५६ ॥ अंशवाचिनोऽभिन्नेनांशिना वा समासस्तत्पुरुषः । वा ग्रहणात् पक्षे षष्ठीतत्पुरुषः पूरणेन निषिद्धोऽपि । द्वितीयं भिक्षाया, द्वितीयभिक्षा, भिक्षाद्वितीयम् । एवं तृतीयभिक्षा, तुर्यभिक्षा, तुरीयभिक्षा, चतुर्थभिक्षेत्यादि । अग्रहस्तः, हस्ताग्रम् । तलपादः, पादतलम् । व्यादिग्रहणं किम् । पञ्चमं भिक्षायाः । पूरणेति किम् । द्वौ भिक्षायाः ॥ कालो द्विगौ च मेयैः ॥ ३ । १ । ५७ ॥ समस्यते स तत्पुरुषः । मासजातः । बृहस्पतः । कथं बृहजातः । समाहारद्विगौ काल इत्यंशेन भविष्यति । इह च यद्यपि विग्रहे जातादि कालस्य विशेषणं तथापि शब्दशक्तित्वाभाव्यात् समासो जातादिप्रधानस्तेन समासे लिङ्गं सङ्ख्या च तदीयतदीयमेव भवति । मासजाता । काल इति किम् । द्रोणो धान्यस्य । कालइत्येकवचनं द्विगोरन्यत्र प्रयोजकम् तेन मासो मासा वा जातस्येत्यत्र न भवति । द्विशुग्रहणं त्रिपदसमासार्थम् । अन्यथा नाम नाम्नेत्यनुवृत्तेर्द्वयोरेव स्यात् । चो द्विशुरहितकालपरिग्रहार्थः । मेयैरिति किम् ।

मासश्चैत्रस्य । जातादेरेव हि मेयत्वम् जन्मादेः प्रभृति जातादिसम्बन्धित्वेनैवादित्यगतः परिच्छेदात् न द्रव्यमात्रस्य । क्ता-
 न्तेनैव च मेयेन प्रायेणायं समासः । तेन मासो गच्छत इत्यादौ न । अयमपि षष्ठीसमासापवादो योगः ॥ स्वयं स्वा-
 मी केन ॥ ३ । १ । ५८ ॥ समासस्तत्पुरुषः । स्वयं धौतम् । स्वामिकृतम् । केनेति किम् । स्वयं कृत्वा ॥ द्वितीया
 खट्वा क्षेपे ॥ ३ । १ । ५९ ॥ क्तान्तेन सह समासस्तत्पुरुषः । खट्वाखटो जालभः । नित्यसमासोऽयम् वाक्येन क्षे-
 पानवगमात् । क्षेपे किम् । खट्वामारूढ उपाध्यायोऽध्यापयति ॥ कालः ॥ ३ । १ । ६० ॥ द्वितीयान्तं क्तान्तेन समा-
 सस्तत्पुरुषः । रात्र्याखटाः । अहरस्तिष्ठताः । अव्याप्त्यर्थ आरम्भः ॥ व्याप्तौ ॥ ३ । १ । ६१ ॥ द्वितीयान्तं कालवा-
 चि व्यापकेन समासस्तत्पुरुषः । मुहूर्तमुखम् । क्षणपाठः । दिनशुद्धः । व्याप्ताविति किम् । मासं वृको याति ॥ अत्रि-
 दिभिः ॥ ३ । १ । ६२ ॥ द्वितीयान्तं समासस्तत्पुरुषः । धर्मश्रितः । शिवगतः ॥ प्राप्तापन्नौ तयाच्च ॥ ३ । १ । ६३
 प्रथमान्तावेतौ द्वितीयान्तेन समासस्तत्पुरुषस्तद्योगे चानयोरत् । प्राप्तजीविका । आपन्नजीविका । श्रितादित्वाज्जीविका ।
 प्राप्ता जीविकापन्ना इत्यपि भवति ॥ ईषदृगुणवचनैः ॥ ३ । १ । ६४ ॥ समासस्तत्पुरुषः । ये गुणे वर्तित्वा तद्यो-
 गाद्वृणिति वर्चन्ते गुणमुक्तवन्तो गुणवचनाः । ईषद्रक्तः । गुणवचनैरिति किम् । ईषद्भाग्यः । समासे त-
 द्वितीयादयः प्रयोजनम् । ऐषत्पिङ्गलम् ॥ तृतीया तत्कृतैः ॥ ३ । १ । ६५ ॥ गुणवचनैः समासस्तत्पुरुषः । शङ्कु-
 लाखण्डः । मदपटुः । कृतार्थो वृत्तावन्तर्भूत इति कृतशब्दो वृत्तौ न प्रयुज्यते । तृतीयार्थकृतैरिति किम् । अक्षणा काणः ।
 काणत्वादि ह्यत्र काण्डादिना कृतं नास्यादिना अक्षयादिना परं सम्बन्धमात्रम् । यदा तु तत्कृतत्वविवक्षायां कर्त्तरि क-
 रणे वा तृतीया तदा भवत्येव समासः, अक्षिकाण इत्यादि । गुणवचनैरित्येव । गोभिर्वपमान् । दद्या पटुः । पाटवमित्यर्थः
 न हेतौ पूर्वं गुणमुत्त्वा साम्प्रतं द्रव्ये वर्त्तते इति गुणवचनौ न स्तः । अत एव शुद्धगुणवाचिनापि न समासः । घृतेन
 पाटवम् । अत्रापि समासो भवतीति कश्चित् । अन्ये तु गुणमात्रवृत्तिभिर्पि समासमिच्छन्ति । शङ्कुलाखण्डश्चैत्रस्य ॥

चतस्रार्धम् ॥ ३ । १ । ६६ ॥ तृतीयान्तस्तत्कृतार्थेन समासस्तत्पुरुषः अर्धचतस्रो मात्राः । चतस्रेति किम् । अर्धेन चत्वारो द्रोणाः ॥ ऊनार्थपूर्वाच्चैः ॥ ३ । १ । ६७ ॥ तृतीयान्तं समासस्तत्पुरुषः । माषेनम् । मासविकलम् । मासपूर्वः । मासावरः । आकृतिगणत्वाद् धान्यार्थ इत्यादीनां सिद्धिः । पूर्वोदियोगे यथायथं हेत्वादौ तृतीया ॥ कारकं कृता ॥ ३ । १ । ६८ ॥ तृतीयान्तं समासस्तत्पुरुषः । आत्मकृतम् । कृत्सगतिकारकस्यापि । नखनिर्भिन्नः । बहुलाधिकारात् स्तुतिनिन्दार्थतायां प्रायः कृत्यैः सह समासः । काकपेया नदी । बाष्पच्छेद्यानि तृणानि । कारकं किम् । गोभिर्वपावान् । बहुलाधिकारादेव क्वतुना तत्रया तव्यानीयाभ्यां च न भवति । दात्रेण लूनवान् इत्यादि ॥ न विंशत्यादिनैकोच्चान्तः ॥ ३ । १ । ६९ ॥ तृतीयान्तस्मासस्तत्पुरुषस्तत्सन्नियोगे एकस्य । एकात्र विंशतिः । एकाद् न विंशतिः । एवं एकात्र त्रिंशत्, एकाद् न त्रिंशत् । अत एव निर्देशात् नवत् इति न स्यात् ॥ चतुर्थी प्रकृत्या ॥ ३ । १ । ७० ॥ विकारवाचि समासस्तत्पुरुषः । यूपदारु । परिणामिकारणेनेति किम् । रन्धनाय स्थाली ॥ हितादिभिः ॥ ३ । १ । ७१ ॥ चतुर्थ्यन्तं समासस्तत्पुरुषः । गोहितम् । गोसुखम् । हित, सुख, रक्षित, बलि, आकृतिगणात्, अश्वघासः । परस्मैपदम् । आत्मनेपदमित्यादि । कृत्यप्रत्ययान्तं चेह पठ्यते । देवदेयम् । इह न स्यात् । ब्राह्मणाय दातव्यम् ॥ तदर्थार्थेन ॥ ३ । १ । ७२ ॥ चतुर्थ्यन्तं समासस्तत्पुरुषः । पित्रर्थे पयः । आतुरार्थो यत्रागूः । ऊर्ध्वो वाच्यवदिति वाच्यलिङ्गता । नित्यसमासश्चायं चतुर्थ्यैव तदर्थस्योक्तत्वात् । समासस्तु वचनाद् भवति । चतुर्थ्यन्तार्थार्थेनेति किम् । पित्रेऽर्थः ॥ पञ्चमी भयाच्चैः ॥ ३ । १ । ७३ ॥ समासस्तत्पुरुषः । वृकभयम् । वृकभीतः । आकृतिगणत्वात्, स्थानभ्रष्ट इत्यादीनां सिद्धिः । बहुलाधिकारादिह न । प्रासादात् पतितः ॥ ३ । १ । ७४ ॥ वर्तमाना या पञ्चमी तदन्तं समासस्तत्पुरुषः । स्तोकान्मुक्तः । अल्पान्मुक्तः । अस्मिन्नेति किम् । स्तोकान्मोक्षः । अस्मिन्नेति किम् । स्तोकाद्भङ्गः । समासे तद्धिताद्युत्पत्तिः फलम् ॥ परः शतादिः ॥ २ । १ । ७५ ॥

॥ पञ्चमीतत्पुरुषः साधुः । परः श्रुताः । परः सहस्राः ॥ षष्ठ्ययत्नाच्छेषे ॥ ३ । १ । ७६ ॥ नाम्ना समास-
 स्तत्पुरुषः । राजपुरुषः । जिनभद्रगणेः क्षमाश्रमणस्य भाष्यमित्यादौ सापेक्षत्वान्न । देवदत्तस्य गुरुकुलमित्यादौ सापे-
 क्षत्वेऽपि गमकत्वात् स्यात् । न चेत्संशेषो 'नाथः', इत्यादेर्यत्नादिति किम् । सर्पिषो नाथितम् । शेष इति किम् । रु-
 दतः प्रव्रजितः । मनुष्याणां क्षत्रियः शूरतमः । कथं सर्पिर्ज्ञानमित्यादि । कृद्योगेऽत्र षष्ठी इत्युत्तरेण सम्बन्धे लनेनैव गो-
 स्वामीत्यादिषु तु अयत्नजा शेषे एव षष्ठी । स्वामीश्वरादिद्वयस्य पाक्षिकसप्तमीविधानार्थत्वात् । सङ्घस्य भद्रं भूया-
 दित्यादावसामर्थ्यादनभिधानात् न समासः ॥ कृति ॥ ३ । १ । ७७ ॥ कर्मणि कृतः कर्त्तरि इति च या कृत्रिमित्ता
 षष्ठी तदन्तं नाम्ना समासस्तत्पुरुषः । सर्पिर्ज्ञानम् । सिद्धसेनकृतिः । गणधरोक्तिः ॥ याजकादिभिः ॥ ३ । १ ।
 ७८ ॥ षष्ठ्यन्तं समासस्तत्पुरुषः । ब्राह्मणयाजकः । गुरुपूजकः । आकृतिगणत्वात् तुल्यार्थैरपि । गुरुसदृशः । तत्प-
 योजको हेतुश्च । जनिकर्तुः प्रकृतिः । कर्मजा तुचावेति प्रतिषेधाय वादो योगस्तुल्यार्थैर्विध्यर्थश्च ॥ पत्तिरथौ । गणकेन
 ॥ ३ । १ । ७९ ॥ षष्ठ्यन्तौ समासस्तत्पुरुषः । पत्तिगणकः । रथगणकः । पत्तिरथाविति किम् । धनस्य गणकः । ज्यो-
 तिर्गणक इति तु अकेन क्रीडाजीवे इति भविष्यति । कर्मजा तुचा चेत्यस्यापवादोऽयम् ॥ सर्वपञ्चादादयः ॥ ३ । १ ।
 ८० ॥ षष्ठीतत्पुरुषाः साधवः । सर्वपञ्चात् । अव्ययेन वक्ष्यमाणप्रतिषेधापवादोऽयम् । बहुवचनं शिष्टप्रयोगा-
 नुसरणार्थम् ॥ अकेन क्रीडाजीवे ॥ ३ । १ । ८१ ॥ षष्ठ्यन्तं गम्ये समासस्तत्पुरुषः । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । नख-
 लेखकः । क्रीडाजीवे इति किम् । पयसः पायकः । अत्र नित्यसमासः ॥ न कर्त्तरि ॥ ३ । १ । ८२ ॥ या षष्ठी तद-
 न्तमकान्तेन समस्यते । तव शायिका । कर्त्तरीति किम् । इष्टुभक्षिका ॥ कर्मजा तुचा च ॥ ३ । १ । ८३ ॥ षष्ठी
 कर्तृविहिताकान्तेन न समस्यते । भक्तस्य भोजकः । अपां स्रष्टा । कर्मजिति किम् । गुणो गुणिविशेषकः । सम्बन्धेऽत्र
 षष्ठी । कर्त्तरीत्येव । पयः पायिका । भूभर्त्ता इत्यादौ पतिपर्यायो मर्तृशब्द इति सम्बन्धषष्ठ्या याजकादिपाठात् कर्मष-

ष्ठ्या वायं समासः । क्रियाशब्दस्य तु तत्राग्रहणात् अनेन प्रतिषेधः । भुवो भर्त्ता ॥ तृतीयायाम् ॥ ३ । १ । ८४ ॥
कर्त्तरि सत्यां कर्मजा षष्ठी न समस्यते । साध्विदं शब्दानामनुशासनमाचार्येण । तृतीयायामिति किम् । साध्विदं शब्दा-
नुशासनमाचार्यस्य । कर्तृषष्ठ्यामपि न समास इति कश्चित् । गोदोहोऽगोपालकेन इति तु सम्बन्धषष्ठ्या भविष्यति ॥
तृसार्थपूरणाव्ययातृशूशत्रानशा ॥ ३ । १ । ८५ ॥ षष्ठ्यन्तं न समस्यते । फलानां तुप्तः । तीर्थकृतां षोडशः ।
राज्ञः साक्षात् । रामस्य द्विषन् । चैत्रस्य पचन् । मैत्रस्य पचमानः । एतैरिति किम् । ब्राह्मणस्य कर्त्तव्यम् ।
राज्ञः पाटलिपुत्रकस्य धनमित्यादौ धनादिपदोपक्षया षष्ठीत्यसामर्थ्यान्न समासः । विशेषणसमासस्तु निरपेक्षत्वेन
सामर्थ्याद् भवत्येव । पाटलिपुत्रराजस्येति । षष्ठीसमासे त्वनियमेन पूर्वनिपातः ॥ ज्ञानेच्छार्चार्थाधारत्वेन ॥ ३
। १ । ८६ ॥ ज्ञानेच्छार्चार्थेभ्यो यो वर्त्तमाने को यश्चार्थार्थाधारे इति आधारे क्तस्तदन्तेन षष्ठ्यन्तं न
समस्यते राज्ञां ज्ञातः । इष्टः, पूजितः । इदमेवां यातम् । इदमेवां भुक्तम् । राजपूजित इत्यादिस्तु बहुला-
धिकारात् । इष्टेन भूतकालत्वेन तृतीयासमास इति कैचित् । अन्ये तु कुद्योगजायां एव षष्ठ्या इह समासप्रतिषेधे
सम्बन्धे षष्ठीसमासा एव इत्याहुः ॥ अस्वस्थगुणैः ॥ ३ । १ । ८७ ॥ ये गुणाः स्वात्मन्येवावतिष्ठन्ते न द्रव्ये ते स्व-
स्थाः । तत्प्रतिषेधेनास्वस्थगुणवार्चिभिः षष्ठ्यन्तं न समस्यते । पटस्य शुकः । गुडस्य मधुरः । अत्रार्थात् प्रकरणाद्वापे-
क्ष्यस्य वर्णानिर्ज्ञाते य इमे शुक्लादयस्ते पटादेरिति सामर्थ्योपपत्तेः समासः प्राप्तः प्रतिषिध्यते । पटस्य शौक्ल्यमित्यादौ
पूर्वेषु च शुक्लादेशुणस्य द्रव्येऽपि दृष्टिदर्शनादस्वास्थ्यमस्त्येव । गुणशब्देन चेह लोकप्रसिद्धा रूपादयोऽभिप्रेताः । तेन
यत्नगौरवमित्यादौ न प्रतिषेधः । अस्वस्थगुणैरिति किम् । घटवर्णः । चन्दनगन्धः । बहुलाधिकारात् कण्टकस्य तै-
क्ष्ण्यमित्यादौ समासो न स्यात् । कुमुमसौरभ्यमित्यादौ तु स्यात् ॥ सप्तमी शौण्डाद्यैः ॥ ३ । १ । ८८ ॥ समास-
स्तत्पुरुषः । पानशौण्डः । असधूर्तः । बहुवचनात् शिरःशेखरादयः ॥ सिंहाद्यैः पूजायाम् ॥ ३ । १ । ८९ ॥ सप्त-

म्यन्तं समासस्तत्पुरुषः । समरसिंहः । भूमिवासवः । उपमया पूजावगमः ॥ काकाद्यैः क्षेपे ॥ ३ । १ । ९० ॥ सप्त-
म्यन्तं समासस्तत्पुरुषः । तीर्थकाकः । तीर्थन्वा । तीर्थे काकस्तिष्ठति ॥ पात्रे समितेत्यादयः ॥ ३ । १ ।
९१ ॥ एते सप्तमीतत्पुरुषाः क्षेपे निपात्याः । पात्रे समितः । गेहे शूरः । इति शब्दः समासान्तरनिवृत्त्यर्थः । तेन पर-
माः पात्रे, समिताः पात्रे, समितानां पुत्र, इत्यादौ समासान्तरं न । बहुवचनाद् वनकृम्यादयः ॥ केन ॥ ३ । १ । ९२
॥ सप्तम्यन्तं समासस्तत्पुरुषः क्षेपे । भस्मजि ह्रुतम् । अवतसे नकुलस्थितम् । सर्वत्रोपमानेन क्षेपो गम्यते । नित्यसमासा-
ञ्चैते । पात्रे समितादयश्च ॥ तत्राहोरात्रांशम् ॥ ३ । १ । ९३ ॥ तत्रेति सप्तम्यन्तमहरवयवा राज्यवयवाश्च सप्तम्य-
न्ताः क्तान्तेन समासस्तत्पुरुषः । तत्र कृतम् । पूर्वरात्रकृतम् । तत्राहोरात्रांशमिति किम् । घटे कृतम् ।
अन्यजन्मकृतं कर्मैत्यत्र तु कारकं कृतेति समासः । अहोरात्रग्रहणं किम् । शुक्लपक्षे कृतम् । अंशग्रहणं किम् । अहि
भुक्तम् । बहुलाधिकाराद्रात्रिवृत्तमित्यादि । केनेत्येव । तत्र भोक्ता ॥ नास्मि ॥ ३ । १ । ९४ ॥ सप्तम्यन्तं नाम्ना स-
मासस्तत्पुरुषः । अरण्ये तिलकाः । नित्यसमासोऽयम् ॥ कृद्येनावश्यके ॥ ३ । १ । ९५ ॥ सप्तम्यन्तं समासस्तत्पु-
रुषः । मासदेयम् । कृदिति किम् । मासे पित्र्यम् । य इति किम् । मासे स्तुत्यः । आवश्यक इति किम् । मासे देया
भिक्षा ॥ विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च ॥ ३ । १ । ९६ ॥ समासस्तत्पुरुषः । नीलोत्पलम् । विशेषण-
विशेष्ययोः सम्बन्धिशब्दलादेकतरोपादानेनैव द्वये लब्धे द्वयोरुपादानभुयोर्व्यवच्छेद्यव्यवच्छेदकत्वे समासो यथा स्या-
दित्येवमर्थम् । तेनेह न । तक्षकः सर्पः । लोहितस्तक्षकः । आम्रवृक्षः । शिंशपावृक्षोऽस्तपर्वत इत्यादौ आम्रादयो वृक्षवत्
फलतत्सहचरितमाधुर्यस्थैर्यादिगुणविशेषवाचका इति भवति समासः । एवं तक्षकाहिः शेषाहिरित्यादयोऽपि यदि च षष्ठी
समासः प्रधानानुयाय्यप्रधानमिति न्यायात् अप्रधानस्य प्रधानेन समासः । प्राधान्यं च द्रव्यशब्दानां द्रव्यस्यैव सा-
क्षात् क्रियासम्बन्धात् । उत्पलादिशब्दाश्च जातिशब्दा अपि उत्पत्तेः प्रभृत्साविनाशात् द्रव्येण जातेः सम्बन्धात् द्रव्य-

शब्दा उच्यन्ते । गुणक्रियोस्तु तथात्वाभावात् तन्निमित्ता शब्दा द्रव्यशब्दा इति नीलोत्पलमित्येव भवति न तूत्पलनी-
लमिति गुणादिशब्दानामेव समासे तु कामचारेण पूर्वापरनिपात इति, खञ्जकुण्टः कुण्डखञ्ज इत्यादि । कुण्णसारङ्ग इत्यादौ
तु सारङ्गादीनां समुदायवाचित्वात् प्राधान्यं, कृष्णादीनां त्वयववाचित्वेनाप्राधान्यमिति कृष्णादीनामेव पूर्वनिपातः ।
एकार्थमिति किम् । वृद्धोक्षा । बहुलाधिकारात् कचिन्न समासः, रामो जामादन्यः । कचिन्नित्यः । कृष्णासर्पः । जाति-
शब्दानामवयवद्वारेण समुदायेऽपि वृत्तेः सामानाधिकरण्यम् । भूयोऽवयववाचिनश्च प्राधान्यात् विशेष्यत्वमितरस्य तु
विशेषणत्वम् । चकारस्तत्पुरुषकर्मधारयसंज्ञासमावेशार्थः ॥ पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलम् ॥ ३ । १ । ९७
॥ परेण नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । पूर्वकालोऽपरकालेन । स्नातानुलिप्तः । एकशायी । सर्वाब्जम् । जरद्व-
लिनः । पुराणवैयाकरणः । नवोक्तिः । केवलज्ञानम् । एकार्थमित्येव । स्नात्वानुलिप्तः । पूर्वैव सिद्धे पृथग्वचनं पूर्व-
निपातस्य विषयप्रदर्शनार्थं पूर्वापरकालवाचिनोरद्रव्यशब्दत्वादनियमे प्राप्ते पूर्वकालवाचिन एव पूर्वनिपातनियमार्थश्च ॥
दिगाधिकं संज्ञातद्धितोत्तरपदे ॥ ३ । १ । ९८ ॥ नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । दक्षिणकौशलाः । पूर्वेषु-
कामशयी । दक्षिणशालः । अधिकषाष्टिकः । उत्तरगवधनः । अधिकगवप्रियः । तत्पुरुषलक्षणः समासान्तः । उत्तरपदे-
ऽपि नित्यसमासः त्रयाणामेकार्थीभाव एवोत्तरपदसम्भवात् तत्र च द्वयोर्व्यपेक्षाभावात् । संज्ञादिग्रहणं किम् । उत्तरा दृ-
क्षाः । नियमार्थमिदम् । दक्षिणा गावोऽस्य सन्ति स दक्षिणगुरित्यत्र सन्तीत्येतदनेपेक्षयान्तरङ्गत्वेन बहुव्रीहिभावात् उ-
क्तार्थत्वेन मत्वर्थीयतद्धितविषयाभाव एव नास्तीत्यनेन न समासः ॥ सङ्ख्या समाहारे च द्विगुश्चानान्यन्ययम् ॥
३ । १ । ९९ ॥ परेण नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च संज्ञातद्धितयोर्विषये उत्तरपदे च परे । पञ्चाम्राः । सप्तर्षयः
। द्वैमातुरः । अर्धर्यकंसः । पञ्चगवधनः । पञ्चनावप्रियः । पञ्चरात्री । समाहारे चेति किम् । अष्टौ प्रवचनभ्रातरः ।
अस्य नियमार्थत्वाद् विशेषणं विशेष्येनेत्यादिनापि न । एकस्याप्यनेकपर्यायोपनिपातिनोऽनेकत्वसम्भवे समाहारोपप-

तेरेकापूर्पीत्यपि । द्विशुश्चेति चकारः तत्पुरुषकर्मधारयसंज्ञासमावेशार्थः । अनाम्नीति किम् । पाञ्चर्षम् । अयं ग्रहणमुत्त-
 रत्र द्विशुश्चेत्यस्याननुवृत्त्यर्थम् ॥ निन्द्यं कुत्सैनरपापाद्यैः ॥ ३ । १ । १०० ॥ समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । वैया-
 करणस्वप्नचिः । भीमांसकदुर्दुरुहः । निन्द्यमिति किम् । वैयाकरणश्चौरः । कुत्सनैः किम् । कुत्सितो ब्राह्मणः । बहुला-
 धिकाराद्विशेषणसमासोऽपि न । भवतीत्यन्ये । अपापाद्यैरिति किम् । पापवैयाकरणः । हतविधिः । प्रवृत्तिनिमित्तमत्र
 कुत्स्यते । विशेष्यस्य पूर्वनिपातार्थं वचनम् । बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥ उपमानं सामान्यैः ॥ ३ । १ । १०१
 ॥ एकार्थं समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । शस्त्रीश्यामा । मृगचपला । उपमानमिति किम् । देवदत्ता श्यामा उप-
 मानोपमेयसाधारणधर्मवाचिभिरिति किम् । अग्निर्माणवकः । उपमानं सामान्यैरेवेति नियमार्थं वचनम् । तेनाग्निर्माणवक
 इत्यादौ विशेषणसमासोऽपि न ॥ उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ ॥ ३ । १ । १०२ ॥ एकार्थमुपमानवाचिभिः स-
 मासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । पुरुषव्याघ्रः । शूर इति माभूद् ।
 इदमेव प्रतिषेधवचनं ज्ञापकं प्रधानस्य सापेक्षत्वेऽपि समासस्तेन राजपुरुषो दर्शनीय इत्यादि सिद्धम् । बहुवचनमाकु-
 तिगणार्थम् । तेन वाग्वज्र इत्यादयोऽपि भवन्ति । पूर्वेण विशेषणसमासे प्रतिषिद्धे विध्यर्थमिदम् ॥ पूर्वोपरप्रथमचर-
 मजघम्यसमानमध्यमध्यमवीरम् ॥ ३ । १ । २०३ ॥ एकार्थं नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । पूर्वपुरुषः
 । अपरपुरुष इत्यादि । विशेषणं विशेष्येणेत्यादिनैव सिद्धे स्पष्टे परमिति पूर्वनिपातनस्य विषयप्रदर्शनार्थम् । अद्रव्यवा-
 चिनोरनियमेन पूर्वोपरभावप्रसक्तो पूर्वनिपातनियमार्थं वचनम् । तेन पूर्वजन, वीरपूर्वः, पूर्वपण्डः, एकवीर, इत्यादौ तु
 वीरादेः परस्य स्वर्थे पूर्वनिपातो न बहुलाधिकारात् ॥ श्रेण्यादिकृत्याद्यैश्च च्यर्थे ॥ ३ । १ । १०४ ॥ एकार्थं ग-
 म्ये समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । श्रेणिश्रुता । च्यर्थे इति किम् । श्रेणयः श्रुताः । च्यन्तानां च्यर्थस्य च्विनै-
 वोक्तत्वात् नानेन समासः । गत्यादिस्त्रेण तु नित्यसमासः । श्रेणीश्रुताः । बहुवचनमाकुतिगणार्थम् । यत्र सामर्थ्य

नास्ति तत्रेति शब्दाध्याहारो द्रष्टव्यः । अनिर्धना निर्धना इत्युपकृताः । श्रेणिकृता इत्यादौ क्रियाकारकसम्बन्धमात्रं न विशेषणविशेष्यभाव इति वचनम् ॥ त्वं नञादिभिन्नैः ॥ ३ । १ । १०५ ॥ एकार्थं समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । कृताकृतम् । अशितानशितम् । इटः क्तावयवत्वाद्विकारस्य त्वेकदेशविकृतानन्यत्वात् भेदकत्वम् । तेन क्लिष्टाक्लिशितम् । आदिग्रहणात् पीतावपीतम् । क्तमिति किम् । कर्त्तव्यकर्त्तव्यं च । नञादिभिन्नैरिति किम् । कृतं प्रकृतम् । कृतांकृतादिषु ईषदसमाप्तिद्योतकस्य नञः प्रयोगात् तदादयोऽपीषदसमाप्तिद्योतका एवापादयो ग्राह्याः । नञादिभिरेव भिन्नैरित्यवधारणात् कृतं चाविहितं चेत्यादौ न समासः । अवयवधर्मेण समुदायव्यपदेशात् कृतांकृतादिष्वैकार्थ्यम् । क्रियाशब्दत्वादनियमेन पूर्वापरनिपाते प्राप्ते पूर्वनिपातनियमार्थं वचनं तेनाकृतकृतमित्यादि न ॥ सेट् नानिटा ॥ ३ । १ । १०६ ॥ क्तान्तं नञादिभिन्नेन न समस्यते । पूर्वापवादः । क्लिशितमक्लिष्टम् । इट्ग्रहणमर्थभेदाहेतोर्विकारस्योपलक्षणम् । तेन शितमशातम् । विन्नाविचमिति तु क्तादेशोऽपि इति परे समासे नत्वस्यासत्त्वाद् भविष्यति । सेडिति किम् । कृतांकृतम् । अनिटेति किम् । अशितानशितम् ॥ सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम् ॥ ३ । १ । १०७ ॥ पूज्यवचनैः समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । सत्पुरुषः । महापुरुषः । जातीयैकार्थेऽन्वेरिति डाः । परमपुरुषः । उत्तमपुरुषः । पूजायामिति किम् । सन्घटोऽस्तीत्यर्थः । महाजन इत्यादौ तु न पूजा समासस्तु बहुलवचनाद् भविष्यति । पूजायामेवेति नियमार्थं पूर्वनिपातव्यवस्थार्थश्च । तेन सच्छुक्ल इत्यादावनियमेन न पूर्वनिपातः । परमजरवित्यादौ च स्वर्धे परमिति यथापरं पूर्वनिपातश्च सिद्धः ॥ वृन्दारकनागकुञ्जरैः ॥ ३ । १ । १०८ ॥ पूजार्थां पूज्यवाच्येकार्थं समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । गोवृन्दारकः । गोनागः । गोकुञ्जरः । वृन्दारकादीनां जातिशब्दत्वेऽप्युपमानात् पूजावगतिः । पूजायामिति किम् । सुसीमो नागः । पूजायामेवेति नियमार्थं साम्योक्तावपि विध्यर्थं च वचनम् । तेन गोनगो बलवानिति सिद्धम् ॥ कत्तरकतमौ जातिप्रश्ने ॥ ३ । १ । १०९ ॥ जात्यर्थेन समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । कत्तरकटः

। कतमगार्ग्यः । जातिग्रन्थ एवेति नियमार्थं वचनम् । कतरः शुक्लः । कतमो गन्ता ॥ ३ । १ । ११० ॥
 कुत्स्यवाचिना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । किं राजा । किं गौः । न किमः क्षेपे इति समासान्तप्रतिषेधः । क्षेपे ए-
 वेति नियमार्थं वचनम् । तेन को राजा मथुरायामित्यत्र न ॥ पोटायुवतिस्तोककतिपयशृङ्घिधेनुवशावेहद्वरूक-
 यणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यायकधूर्त्तप्रशंसारूढैर्जातिः ॥ ३ । १ । १११ ॥ समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । इभ्य-
 पोटा । नागयुवतिः । अधिस्तोकम् । दधिकतिपयम् । गोशृङ्घिः । गोधेनुः । गोवशा । गोवेदत् । गोबन्धयणी । कठमव-
 क्ता । कठश्रोत्रियः । कठाध्यापकः । मृगधूर्त्तः । धूर्त्तग्रहणं प्रवृत्तिनिमित्ताश्रयकुत्सायां समासार्थम् । गोमतल्लिका । गोत्र-
 काण्डम् । रूढग्रहणादिह न । गौ रमणीया । जातिरिति किम् । देवदत्ता पोटा । विशेष्यस्य जातेः पूर्वनिपातार्थं वचनम्
 ॥ चतुष्पादं गर्भिण्या ॥ ३ । १ । ११२ ॥ समासस्तत्पुरुषः । कर्मधारयश्च गोर्गभिणी । जातिरित्येव । कालाक्षी
 गर्भिणी । चतुष्पादिति किम् । ब्राह्मणी गर्भिणी । पूर्वनिपातार्थं वचनम् ॥ युवा खलतिपलितजरदलिनैः ॥ ३ । १ ।
 १११ ॥ समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । युवतिश्चासौ पलितो युवपलितः । युवजरन् । युववलिनः । पूर्व-
 निपातनियमार्थं वचनम् ॥ कृत्यतुल्याख्यमजात्या ॥ ३ । १ । ११४ ॥ समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । भोज्योष्णम् ।
 स्तुत्यपटुः । तुल्यसन् । सदृशमहान् । अजासेति किम् । भोज्य ओदनः । जात्या समासस्याजातेः पूर्वबन्धस्य च प्रतिषेधार्थं
 वचनम् ॥ कुमारः श्रमणादिना ॥ ३ । १ । ११५ ॥ समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च । कुमारश्रमणा । कुमारप्रव्रजिता
 । श्रमणा प्रव्रजिता कुलटा गर्भिणी तापसी बन्धकी दासी एतैः स्त्रीलिङ्गैः स्त्रीलिङ्गः कुमारशब्दः समस्यते शेषैस्तुभयलि-
 ङ्गः । अत एव पाठान्नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति न्यायो ज्ञाप्यते । पुच्छिर्नैस्तु पूर्वनिपाते कामचारः । अभि-
 रूपकपटुमृदुपण्डितकुशलचपलनिपुणकुमारशब्दस्य पूर्वनिपातनियमार्थं सूत्रम् ॥ मयूरव्यंसकेत्यादयः ॥ ३ । १ ।
 ११६ ॥ एते तत्पुरुषसमासा निपात्यन्ते । मयूरव्यंसकः । कम्बोजसुण्डः । एहीडादयोऽन्यपदार्थे । एहीडं कर्म । आ-

लयातमारुह्यतेन सातसे । अश्रीतपिवता । हान्तं स्वकर्मणा बहुलमाभीक्ष्ण्ये कर्त्तरि समासाभिधेये । कुरुकटो वक्ता । गतप्रत्यागतादयः । गतप्रत्यागतम् । क्रयकयिका । शक्रुपार्थिवादयः । शाकपार्थिवः । त्रिभागः । सर्वध्वेतः । अविहित-लक्षणस्तत्पुरुषोऽत्र ज्ञेयः । यच्चेह लक्षणे नानुपपन्नं तत्सर्वं निपातनात् सिद्धम् । इतिशब्दः स्वरूपावधारणार्थः तेन प-रमधूरव्यंसक इति न समासः । उत्तरपदेन भवत्येवेत्यन्ये । मधूरव्यंसकमिय इसादि । बहुवचनाद्विस्पष्टपटुरित्यादयः ॥ राजदन्तादिषु ॥ ३ । १ । १४९ ॥ अयासप्रश्रियातं प्राक् स्यात् । राजदन्तः । लिप्तवासितम् ॥ कडारादयः क-र्मधारये ॥ ३ । १ । १५८ ॥ प्राग्वा स्युः ॥ कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः । काणद्रोणः । द्रोणकाणः ॥ जातम-हद्वृद्धादुक्षणः कर्मधारयात् ॥ ७ । ३ । ९५ ॥ अत् समासान्तः । जातोक्षः । महोक्षः । वृद्धोक्षः । कर्मधारयादि-ति किम् । जातस्योक्षा जातोक्षा ॥ स्त्रियाः पुंसो द्वन्द्वश्च ॥ ७ । ३ । ९६ ॥ कर्मधारयाच्चात् समासान्तः । स्त्रीपुंसौ । स्त्रीपुंसः । स्निग्धण्डी । द्वन्द्वश्चेति किम् । स्त्रियाः पुमान् स्त्रीपुमान् ॥ द्विगोरन्नहोऽद् ॥ ७ । ३ । ९९ ॥ समाहारा-र्थत् । पञ्चतक्षी । पञ्चतक्षम् । ब्रह्मः । द्विगोरिति किम् । समहः । समाहार इत्येव । द्यूयुक्षा । अह इदमङ्गविधानं समा-हारे परस्यापि सर्वोच्येत्यदो बाधनार्थं तस्मिन् हि सत्यहोदशोऽपि स्यात् ॥ द्वित्रैरायुषः ॥ ७ । ३ । १०० ॥ समा-हारार्थत् द्विगोरद् । व्यायुषम् । व्यायुषं । समाहारइत्येव । व्यायुष्यः ॥ वाञ्छलैरलुकः ॥ ७ । ३ । १०१ ॥ द्वित्रिभ्यां परात् अञ्जलेर्द्विगोरद् न चेत् स तद्धितलुगन्तः । ब्रञ्जलम् । ब्रञ्जलि । त्र्यञ्जलमयम् । त्र्यञ्जलमयम् । अलुक इति किम् । ब्रञ्जल्लिर्घटः । नित्योऽयं विधिरित्येके ॥ स्वार्थो वा ॥ ७ । ३ । १०२ ॥ द्विगोरलुकोऽद् । द्वित्वारम् । द्वित्वारि । के-चित् पुंस्त्वमपीच्छन्ति । द्वित्वारिः । स्त्रीत्वमप्यन्ये । द्वित्वारी । पञ्चत्वार्यधनः । पञ्चत्वारि धनः । द्विगोरित्येव । उपत्वारि । अलुक इत्यस्य प्रत्युदाहरणं नास्ति विशेषाभावात् ॥ वार्धाच्च ॥ ७ । ३ । १०३ ॥ स्वार्थः समासादलुकोऽद् । अ-र्धत्वारम् । अर्धत्वारि । प्रतिपदोक्तग्रहणाच्चेह । अर्धत्वारि । विधानसामर्थ्याद्वदन्तस्य न स्त्रियां वृत्तिः । चकारो द्विगोरनु-

कर्षणार्थस्तेनोत्तरत्र द्वयमनुवर्तते ॥ नीवः ॥ ७ । ३ । १०४ ॥ अर्धात् परात् समासाद् द्विगोश्चालुकोऽद् । अर्धनावम् । अर्धनावी । पञ्चनावम् । अलुक इत्येव । द्विनौः ॥ गोस्तत्पुरुषात् ॥ ७ । ३ । १०५ ॥ अलुकोऽद् । राजगवी । तत्पुरुषात् इति किम् । चित्रगुः । अलुक इत्येव । पञ्चगुः पटः ॥ राजन्सखेः ॥ ७ । ३ । १०६ ॥ तत्पुरुषादद् । देवराजः । राजसखः । नान्तर्निर्देशादिह नै । मद्राक्षी । पृथग्योगादलुक इति निवृत्तम् । पञ्चराजः ॥ राष्ट्राख्याद् ब्रह्मणः ॥ ७ । ३ । १०७ ॥ तत्पुरुषादद् । सुराष्ट्रब्रह्मः । राष्ट्राख्यादिति किम् । देवब्रह्मा नारदः । आख्याग्रहणं राष्ट्रवाच्यर्थम् ॥ कुमहदूभ्यां वा ॥ ७ । ३ । १०८ ॥ ब्रह्मान्तात् तत्पुरुषादद् । कुब्रह्मः । कुब्रह्मा । महाब्रह्मः । महाब्रह्मा ॥ ग्रामकौटात् तक्ष्णः ॥ ७ । ३ । १०९ ॥ तत्पुरुषादद् । ग्रामतक्षः । कौटतक्षः ॥ गोछातेः शुनः ॥ ७ । ३ । ११० ॥ तत्पुरुषादद् । गोष्ठ्यः । अतिश्वो वराहः ॥ प्राणिन उपमानात् ॥ ७ । ३ । १११ ॥ शुनस्तत्पुरुषादद् । व्याघ्रश्वः । अत एव वचनात् श्वनशब्दस्य परनिपातः । प्राणिन उपमानादिति पूर्वपदविज्ञानादिह न । वानरः श्वेव वानरश्वा । प्राणिन इति किम् । फलकश्वा । उपमानभूतश्चान्तात् तत्पुरुषादिच्छन्त्येके । तन्मते वानरश्चेत्यत्र समासान्तविधेरनित्यत्वान्न ॥ अप्राणिनि ॥ ७ । ३ । ११२ ॥ य उपमानभूतः श्वा तदन्तात् तत्पुरुषादद् । आकर्षणः । अप्राणिनीति किम् । वानरश्वा ॥ पूर्वोत्तरमृगाच्च सक्थनः ॥ ७ । ३ । ११३ ॥ उपमानार्थाच्च तत्पुरुषादद् । पूर्वसक्थम् । उत्तरसक्थम् । मृगसक्थम् । फलकसक्थम् ॥ उरसोऽग्रे ॥ ७ । ३ । ११४ ॥ तत्पुरुषादद् । अश्वोरसम् । सेनायाः सुखमित्यर्थः । अश्वोरसम् प्रधानमित्यर्थः ॥ सरोऽनोऽन्मायसो जातिनाम्नोः ॥ ७ । ३ । ११५ ॥ तत्पुरुषादद् यथासम्भवम् । जालसरसम् । उपानसम् । स्थूलात्मः । कालायसम् । जातिनाम्नोरिति किम् । परमसरः ॥ अहः ॥ ७ । ३ । ११६ ॥ तत्पुरुषादद् । परमाहः । रात्राहाहः पुंसि ॥ सङ्ख्यानादाहश्च वा ॥ ७ । ३ । ११७ ॥ अहस्तत्पुरुषादद् । सङ्ख्याताहाहः । सङ्ख्याताहः । चकार उत्तरत्राहादेशस्याद्सन्त्रियोगार्थः । अन्यथा हि अटोऽपवादोऽज्ञादेशो वि-

ज्ञायेत । तथा च स्त्रियां ङीर्न स्यात् ॥ सर्वांशसङ्ख्याव्ययात् ॥ ७ । ३ । ११८ ॥ अहन्तात् तत्पुरुषाद् अह-
 आहः । सर्वाङ्कः । पूर्वाङ्कः । अत्यङ्गी कथा ॥ सङ्ख्यातैकपुण्यवर्षादीर्घाच्च राज्ञेरात् ॥ ७ । ३ । ११९
 ॥ सर्वादेश्च तत्पुरुषात् । सङ्ख्यातरात्रः । एकरात्रः । पुण्यरात्रः । वर्षारात्रः । दीर्घरात्रः । सर्वरात्रः । द्विरा-
 त्रः । त्रिरात्रः । अतिरात्रः । एकग्रहणं सङ्ख्याग्रहणेनानैकस्याग्रहणार्थम् । तेन पूर्वसूत्रे एकस्याग्रहणम् । एकमहः ए-
 काहम् ॥ अद्विधानं ङ्यभावार्थम् ॥ पुरुषाद्युषाद्विस्तावन्निस्तावम् ॥ ७ । ३ । १२० ॥ एतै तत्पुरुषा अदन्ता नि-
 पात्याः । पुरुषाद्युषम् । द्विस्तावा । त्रिस्तावा वेदिः ॥ भवसोचसीयसः ॥ ७ । ३ । १२१ ॥ तत्पुरुषादत् । भवोवसीय-
 सम् ॥ निसश्च श्रेयसः ॥ ७ । ३ । १२२ ॥ भवसश्च तत्पुरुषादत् । निःश्रेयसम् ॥ नञव्ययात् सङ्ख्या-
 या ङः ॥ ७ । ३ । १२३ ॥ तत्पुरुषात् । अदशाः । निःस्त्रिंशः खड्गः । नञव्ययादिति प्रतिषेधे प्राप्ते प्रतिप्रसवार्थम् । स-
 ङ्ख्याया इति किम् । निःशङ्कुत् । तत्पुरुषादित्येव । अत्रिः । द्वितमन्त्यस्वरादिलोपार्थम् ॥ सङ्ख्याव्ययादङ्गुलेः ॥
 ७ । ३ । १२४ ॥ तत्पुरुषात् ङः । द्वङ्गुलम् । निरङ्गुलम् । तत्पुरुषादित्येव । अपाङ्गुलि । आत्माङ्गुलम्, प्रमाणाङ्गु-
 लमुत्सेधाङ्गुलम्, इत्यत्र तु अङ्गुलशब्दः प्रमाणवाची प्रकृत्यन्तरम् ॥ नञ्तत्पुरुषात् ॥ ७ । ३ । ७१ ॥ समासान्तो न ।
 अनृक् । अराजा । तत्पुरुषादिति किम् । अधुरं शकटम् ॥ पुंवत्कर्मधारये ॥ ३ । २ । ५७ ॥ परतः स्त्री अनृङ् स्त्र्येका-
 र्थे उत्तरपदे । प्रतिषेधनिवृत्त्यर्थं आरम्भः । कल्याणप्रिया । भद्रकभार्या । माथुरद्वन्द्वारिका । चन्द्रमुखद्वन्द्वारिका । वा-
 तण्ड्यद्वन्द्वारिका । परतः स्त्रीत्येव । खट्वाद्वन्द्वारिका । अनृङित्येव । ब्रह्मवन्धूद्वन्द्वारिका ॥ चवौ कचित् ॥ ३ । २
 । ६० ॥ परतः स्त्र्यनृङ् पुंवत् । महद्भूताकन्या । कचिदिति किम् । गोमती भूता ॥ सर्वादयोऽस्यादौ ॥ ३ । २ ।
 ६१ ॥ परनः स्त्रियः पुंवत् । सर्वस्त्रियः । भवत्पुत्रः । अस्यादाविति किम् । सर्वस्यै । बहुवचनाद् भूतपूर्वसर्वीरेरपि । द-
 क्षिणोत्तरपूर्वाणाम् ॥ मृगक्षीरादिषु वा ॥ ३ । २ । ६२ ॥ परतः स्त्री उत्तरपदे पुंवत् । मृगक्षीरम् । मृगीक्षीरम् ।

काकभाबः । काकीभाबः । शृगशीरादयः प्रयोगतोऽनुसर्त्तव्याः । पुंस्त्रीलिङ्गपूर्वपदेभेदेन समासविवक्षायां सूत्रानारम्भे शृ-
गशीरादयो न सिध्यन्ति ॥ महतः करघासविशिष्टे डाः ॥ ३ । २ । ६८ ॥ वोत्तरपदे । वैयधिकरण्यार्थमिदम् ।
महाकरः । महत्करः । महाघासः । महद्घासः । महाविशिष्टः । महद्विशिष्टः ॥ स्त्रियाम् ॥ ३ । २ । ६९ ॥ महतः करा-
दाबुत्तरपदे नित्यं डाः । महाकरः । महाघासः । महाविशिष्टः ॥ जातीयैकार्थेऽञ्चवेः ॥ ३ । २ । ७० ॥ महतः उत्तरपदे
डाः । महाजातीयः । महावीरः । जातीयैकार्थे इति किम् । महत्तरः । अञ्चेरिति किम् । महद्भूता कन्या ॥ न. पुंवन्निवे-
दे ॥ ३ । २ । ७१ ॥ महतः उत्तरपदे डाः । महतीप्रियः ॥

॥ इति तत्पुरुषः ॥

॥ अथ वृन्दः ॥

॥ चार्थे वृन्दः सहोक्तौ ॥ ३ । १ । ११७ ॥ नाम नाम्ना । समुच्चयान्वाचयेतेतरयोगसमाहाराश्चत्वारश्चा-
र्थः । तत्रैकमर्थं प्रति ह्यदीनां क्रियाकारकद्रव्यगुणानां तुल्यबलानामविरोधिनामनियतक्रमयौगपधानामात्मरूपभेदेन
चीयमानता समुच्चयः । चैत्रः पचति पठति च । गुणप्रधानभावमात्रविशिष्टः समुच्चय एवान्वाचयः । यथा बटो भिक्षा-
मटं गां चानय । द्रव्याणामेव परस्परसन्वयेपेक्षाणाभ्युद्भूतावयवभेदः समूह इतेतरयोगः । यथा चैत्रश्च मैत्रश्च घटं कु-
र्वते । स एव तिरोहितावयवभेदः संहतिप्रधानः समाहारः । धवश्च खदिरश्च पलाशश्च तिष्ठति तत्राद्ययोर्न समासः स-
होत्थभावात् । प्लक्षन्व्यग्रोधौ । वात्त्वचम् । नाम नाम्नेत्युक्तावपि लघ्वक्षरादि सूत्रे (३-१-१६०) एकग्रहणाद् बहूना-
मपि । धवखदिरपलाशाः । होत्सपोत्तेनेष्टोद्गातारः । द्रयोर्द्वयोर्द्वन्द्वे हि होत्सपोतानेष्टोद्गातारः । चार्थे इति किम् । वीप्सा-
सहोक्तौ मा भूत् । ग्रामो ग्रामो रमणीयः । सहोक्ताविति किम् । प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च वीक्ष्येताम् । वत्सिपदैः प्रत्येकं पदा-

थीनां युगपदभिधानं सहोक्तिः । उत्तरपदेन समुदायेन वा यद्वर्त्तिपदार्थाभिधानं सा सहोक्तिरित्यन्ये । वर्त्तिपदार्थानामेव सह क्रियादिसम्बन्धस्य यद्वाक्येनाभिधानं सा सहोक्तिरित्यपरे । एकविंशत्यादयः सङ्ख्याद्वन्द्वा एकवचनान्ताः समुदायसङ्ख्यैकत्वानुरोधात् । समाहारेऽपि चांशतात् द्वन्द्वे इति वचनात् स्त्रीलिङ्गाः ॥ धर्मार्थादिषु द्वन्द्वे ॥ ३ । १ । १५९ ॥ अप्राप्तप्राप्तं वा प्राक् । धर्मार्थौ । शब्दार्थौ । अर्थशब्दौ ॥ लघ्वक्षरासखीदुस्त्वरवाद्यदल्पस्वरार्थ्यमेकम् ॥ ३ । १ । १६० ॥ द्वन्द्वे प्राक् । शरशीर्यम् । अग्नीषोमौ । वायुतोयम् । असखीति किम् । सुतसखायौ । अन्नशस्त्रम् । प्लक्षन्यग्रोधौ । श्रद्धामेधे । लघ्वादीति किम् । कुक्कुटमयूरौ । मयूरकुक्कुटौ । एकमिति किम् । शङ्खदुन्दुभिबीणाः । द्वन्द्व इत्येव । विस्पष्टपटुः ॥ मासवर्णभ्रात्रनुपूर्वम् ॥ ३ । १ । १६१ ॥ द्वन्द्वे प्राक् । फाल्गुनचैत्रौ । ब्राह्मणक्षत्रियौ । ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । बलदेववासुदेवौ ॥ भूर्भुवस्तुल्यस्वरम् ॥ ३ । १ । १६२ ॥ द्वन्द्वेऽनुपूर्वं प्राक् । अश्विनीभरणीकृत्तिकाः । हेमन्तशिशिरवसन्ताः । तुल्यस्वरमिति किम् । आर्द्राश्लेषाशिरसी । ग्रीष्मवसन्तौ ॥ सङ्ख्या समासे ॥ ३ । १ । १६३ ॥ अनुपूर्वं प्राक् । द्वित्राः । द्वित्राः । एकादश ॥ समानामर्थनैकः शेषः ॥ ३ । १ । १६४ ॥ स्यादावसङ्ख्येयः ॥ ३ । १ । ११९ ॥ त्र्यदादिः ॥ ३ । १ । १२० ॥ एकैकः शिष्यते त्यदादिनान्येन सहोक्तौ । स च चैत्रश्च तौ । त्यदादीनां भियः सहोक्तौ स्पर्धे परमिति परमेव शिष्यते । स च यश्च यौ । अहं च स च त्वं च वयम् । बहुलाधिकात् कचित्पूर्वमपि । स च शश्च तौ । स्त्रीपुंनपुंसकानां सह वचने स्यात्परं लिङ्गमिति यथा परमेव लिङ्गं भवति । सा च चैत्रश्च तौ । सा च कुण्डे च तानि । स च कुण्डं च ते । परलिङ्गो द्वन्द्वोऽशीति समासार्थस्य लिङ्गातिदेशात् तद्विशेषणस्य त्यदोदरपि तल्लिङ्गैव न्यायेति ते कुक्कुटमयूरौ ॥ पुण्यार्थार्द्धे पुनर्वसुः ॥ ३ । १ । १२९ ॥ सहोक्तौ द्वयः सन्नेकार्थः स्यात् । उदितौ पुण्यपुनर्वसुः । अर्थग्रहणात् तिष्यपुनर्वसुः । समाहारे तु पुण्यपुनर्वसु । पुण्यार्थार्थमिति किम् । आर्द्रापुनर्वसवः । पुनर्वसुरिति किम् । पुण्यमथाः । भ इति किम् । पुण्यपुनर्वसवो बालाः स ।

सहोक्तावित्येव । पुष्यपुनर्वसवो मृगशः ॥ विरोधिनामद्रव्याणा नवा द्वन्द्वः स्वैः ॥ ३ । १ । १३० ॥ एकार्थः
स्यात् । सुखदुःखम् । सुखदुःखे । लाभालाभं लाभालाभौ । विरोधिनामिति-किम् । कामक्रोधौ । अद्रव्याणामिति किम्
। शीतोष्णे जले । स्वैरिति किम् । बुद्धिसुखदुःखानि । सर्वमिदं विकल्पायुक्रमणं नियमार्थम् । विरोधिनामेवाद्व्याणामेव
स्वैरेवेति च । तथा प्रत्युदाहरणे इतरेतरयोग एव ॥ अश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराः ॥ ३ । १ । १३१ ॥ त्रयो द्वन्द्वा
एकार्थौ वा स्युः । स्वैश्चेत् । अश्ववडवम् । अश्ववडवौ । निर्देशोदव ह्रस्वः । पूर्वापरम् । पूर्वापरे । अधरोत्तरम् । अध-
रोत्तरे । पशुत्वादेव सिद्धेऽश्ववडवग्रहणं तत्पर्यायनिवृत्त्यर्थम् । हयवडवे । स्वैरित्येव । अजावश्ववडवाः । न्यायादेव वि-
कल्पे सिद्धे पूर्वापरादिग्रहणं पदान्तरनिवृत्त्यर्थम् । तेन पूर्वपश्चिमावित्यादौ न विकल्पः ॥ पशुव्यञ्जनानाम् ॥ ३ । १
। १३२ ॥ स्वैर्द्वन्द्व एकार्थौ वा । गोमहिषौ । गोमहिषौ । दधिघृतम् । दधिघृते । अधमहिषमित्यत्र तु परत्वात् ” नित्य-
वैरस्य ॥ (३-१-१४१) इति नित्यमेकत्वविधिः । स्वैरित्येव । गोनरौ ॥ तरुतृणधान्यमृगपक्षिणां बहुल्ये ॥ ३
। १ । १३३ ॥ प्रत्येकं स्वैर्द्वन्द्व एकार्थौ वा स्यात् । प्लक्षन्यग्रोधम् । प्लक्षन्यग्रोधाः । कुशकाशम् । कुशकाशाः । तिल-
मापम् । तिलमाषाः । ऋश्येणम् । ऋश्येणाः । हंसचक्रवाकम् । हंसचक्रवाकाः । एकस्यापि पदस्य बहुल्ये भवति । व-
हुल्ये किम् । प्लक्षन्यग्रोधौ । स्वैरित्येव । मृगणामिहोपादानमगैरवहुल्ये चैकत्वाभावार्यम् ॥ सेनाङ्गशु-
ब्रजन्तूनाम् ॥ ३ । १ । १३४ ॥ वहर्थानां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थौ नित्यं पृथग्योगात् । अश्वरथम् । केचित्तु सेनाङ्गपशूनां प-
शुलक्षणं विकल्पमिच्छन्ति । हस्त्यश्वम् । हस्त्याश्वः । इह आनकुलं क्षुद्रजन्तवः । यूकालिक्षम् ॥ फलस्य जातौ ॥ ३
। १ । १३५ ॥ वहर्थस्य स्वैर्द्वन्द्व एकार्थौ नित्यम् । वदरामलकम् । जातौ किम् । एतानि वदरामलकानि सन्ति । बहुल्ये
किम् । वदरामलके २ । स्वैरित्येव । वदरशृगालाः ॥ अप्राणिपदवादेः ॥ ३ । १ । १३६ ॥ द्रव्यवाचिनो जात्यर्थस्य
स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः । आराशलि । जातावित्येव । सहाविन्ध्यौ । प्राण्यादिवर्जनं किम् । ब्राह्मणक्षत्रियविद्वद्भ्याः २ । गो-

महिषौ २ । प्लसन्त्यग्रोद्यौ । २ ॥ अन्धरौ २ । बदरामलके ३ । अप्राणीति पर्युदात्तेन प्रवृत्त्यैव ग्रहणादिह न । रूप-
रसगन्धस्पर्शाः । पूर्वयोगारम्भाद् बहुत्व इति निवृत्तम् ॥ प्राणितूर्याङ्गणाम् ॥ ३ । १ । १३७ ॥ स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः
। कर्णनासिकम् । मार्दङ्गिकपाणविकम् । स्वरित्येव । प्राणिग्र्यौ । व्यक्तिविज्ञायां प्राण्यङ्गप्रमाण्यङ्गादिसम्भेदे एकत्व-
निराकरणार्थश्च वचनम् । एतज्ज्ञापनार्थमेव बहुवचनम् ॥ चरणस्य स्थेणोऽद्यतन्यामनुवादे ॥ ३ । १ । १३८ ॥
कर्तृत्वेन सम्बन्धिनः स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः । प्रत्यष्टात् । कठकालापम् । उदगात्कठकौथुमम् । अनुवाद इति किम् । उदगुः क-
ठकालापाः । अमसिद्धं कथयति । अन्ये तु स्थेणोऽद्यतनीमयोगादनुपश्वादादशरणद्वन्द्वस्येत्यनुवादस्तेच्छन्ति तन्मते इह
न । कठकालापाः । प्रत्यष्टुः ॥ अल्लीबेऽध्वर्युक्रतोः ॥ ३ । १ । १३९ ॥ स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः । अकर्मिषमेधम् । अल्लीव
इति किम् । गवामयनादित्यानामयने । प्रसज्यप्रतिषेधाद्राजसूयवाजपेये । अध्वर्युग्रहणं किम् । इषुवज्रौ । क्रतोः किम् ।
दशपौर्णमासौ ॥ निकटपाठस्य ॥ ३ । १ । १४० ॥ स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः । पदकक्रमकम् । निकटेति किम् । याज्ञि-
कैवैयाकरणौ । पाठस्येति किम् । पितापुत्रौ । पुत्रे इत्यात्वम् ॥ नित्यचैरस्य ॥ ३ । १ । १४१ ॥ स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः । अ-
हिनकुलम् । देवासुरम् । भ्रातराहम् । शुनः (३-२-९०) इति दीर्घत्वम् । भ्रवण्डालम् । पथविकल्पः पथविकल्पश्च
। परत्वाद् अनेन बाध्यते । नित्यवैरस्येति किम् । देवासुराः । देवासुरम् । अन्ये तु वैर एवाभिधेये इच्छन्ति भवराहं वै-
रम् । वैरिषु तु यथाप्राप्तम् । दक्षिणाद्वागमनं प्रशस्तं भ्रवणालयोः ॥ नदीदेशपुरां विलिङ्गणम् ॥ ३ । १ । १४२ ॥
स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः । गङ्गास्रोणम् । कुरु कुरु क्षेत्रम् । मथुरापाटलिपुत्रम् । देशत्वादेव सिद्धे पुरग्रहणं ग्रामनिषेधार्थम् । ज्ञा-
म्बवशाच्छकिन्यौ पूर्वशासम्भेदपीत्यपरे । आवस्तीमध्यदेशम् । मगधश्चावस्ति । पृथग्रदीपुग्रहणादेशशब्देन जनपदग्रहणम्
। तेनेह न । गौरीकैलासौ । विलिङ्गनां किम् । गङ्गायमुने ॥ पाञ्चयज्ञद्रस्य ॥ ३ । १ । १४३ ॥ स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः ।
तक्षायस्कारम् । पाञ्च्येति किम् । जनङ्गप्रभुक्ताः । शूद्रस्येति किम् । ब्राह्मणसत्रियविशः ॥ गवाध्वादिः ॥ ३ । १ ।

१४४ ॥ द्वन्द्व एकार्थः । गवाभ्यम् । नित्यवैराभावपक्षे भ्यचण्डालम् । कुडीकुडम् । दासीदासम् । भागवती
भागवतम् । त्रिव्येतेषु पुरुषः स्त्रियाः (३-१-१२६) ॥ इत्येकशेषो न निपातनात् । गवाभ्यादिषु ययोच्चारितरूपग्रहा-
दन्यत्र नायं विधिः । गौभौ २ । गो आभौ २ ॥ न दधिपय आदिः ॥ ३ । १ । १४५ ॥ द्वन्द्व एकार्थः । दधिपय-
सी । सर्पिमधुनी ॥ सङ्ख्ययाने ॥ ३ । १ । १४६ ॥ वर्त्तिपदार्थानां द्वन्द्व एकार्थो न । दशगोमहिषाः । वहवः पाणिपा-
दाः ॥ वाग्निके ॥ ३ । १ । १४७ ॥ वर्त्तिपदार्थानां सङ्ख्ययानस्य गम्ये द्वन्द्व एकार्थः । उपदशम् । गोमहियम् । उ-
पदशाः । गोमहिषाः । स्त्रियाः पुंसो द्वन्द्वाच्च । स्त्रीपुंसौ ॥ ऋक्सामग्यजुषधेन्वनङ्गुहवाङ्मनसाहोरा-
त्ररात्रिदिवं नक्तंदिवाहादिर्वोर्वष्ठावपदष्ठीवाक्षिभ्युवदारगवम् ॥ ७ । ३ । ९७ ॥ एते द्वन्द्वा अदन्ता निपा-
त्याः । ऋक्सामे । ऋग्यजुषम् । धेन्वनङ्गुहम् । वाङ्मनसे । अहोरात्रः । रात्रिदिवम् । नक्तंदिवम् । अहर्दिवम् । ऊर्व-
ष्ठीवम् । पदष्ठीवम् । अक्षिभ्युवम् । दारगवम् ॥ चवर्गदषहः समाहारे ॥ ७ । ३ । ९८ ॥ द्वन्द्वादत्समासान्तः । वा-
त्त्वचम् । सम्पद्विपदम् । वात्स्वियम् । छत्रोपानहम् । समाहार इति किम् । प्रावृट्शरदृभ्याम् । चवर्गोदिति किम् । ह्य-
त्समिन् । द्वन्द्वादित्येव । पञ्चवाक् ॥

॥ इति द्वन्द्वः ॥

॥ अथैकशेषः ॥

आतृपुत्राः स्वसृदुहितृभिः ॥ ३ । १ । १२१ ॥ सहोक्तौ शिष्यन्ते । बहुवचनं पर्यायार्थम् । भ्राता च स्व-
सा च भ्रातरौ । पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ ॥ पिता मात्रा च ॥ ३ । १ । १२२ ॥ सहोक्तावेकः शिष्यते । भृत्यौ ।
भृत्यभृत्यौ । द्विवचनं जातौ घवयोगे च वर्त्तमानयोः भ्रश्रोः परिग्रहार्थम् । तेन जातौ तन्मात्रभेदे पुरुषः स्त्रियेति नित्य-

विधिर्न ॥ वृद्धो यूना तन्मात्रभेदे ॥ ३ । १ । १२४ ॥ सहोक्तौ शिष्यते । गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ । वृद्ध
किम् । गर्गगार्ग्यायणौ । यूनेति किम् । गार्ग्यगर्गौ । न चेत् प्रकृतिभेदोऽर्थभेदो वान्य इति किम् । गार्गवात्स्यायनौ ।
भागवित्तिभागवित्तिर्कौ ॥ स्त्री पुंवच्च ॥ ३ । १ । १२५ ॥ वृद्धो यूना सहोक्तौ शिष्यते तन्मात्रभेदे । गार्गी च गा-
र्ग्यायणश्च गार्ग्यौ । गार्गी च गार्ग्यायणौ गर्गौ तान् गर्गान् ॥ पुरुषः स्त्रियाः ॥ ३ । १ । १२६ ॥ सहोक्तावेकः
शिष्यते तन्मात्रभेदे । पुरुषशब्दः प्राणिनि पुंसि रूढः । ब्राह्मणी च ब्राह्मणश्च ब्राह्मणौ । पुरुषः किम् । तीरं नदनदीपतेः
। तन्मात्रभेद इत्येव । स्त्रीपुंसौ ॥ ग्राम्यादिशुद्धिदोषसङ्घे स्त्री प्रायः ॥ ३ । १ । १२७ ॥ स्त्रीपुरुषसहोक्तौ शिष्यते
तन्मात्रभेदे । गावश्च स्त्रियो गावश्च नरा इमा गावः । ग्राम्येति किम् । रुक्मश्चमे रुक्मश्चमा इमे रुक्मः । अशिविति किम् ।
वर्क्यश्च वर्कराश्च वर्कराः । द्विशफेति किम् । गर्दभाश्च गर्दभ्यश्च गर्दभाः । सङ्घे किम् । गौश्चायं गौश्चयमिमौ गावौ ।
प्रायः किम् । छाग्यश्च छागाश्च छागाः । तन्मात्रभेदे इत्येव । अजाविकम् । स्त्रीशेषार्थं वचनम् ॥ ह्नीबलन्यनैकं च वा
॥ ३ । १ । १२८ ॥ सहोक्तावेकं शिष्यते तन्मात्रभेदे शिष्यमाणम् । शुक्लश्च शुक्लं च शुक्लं शुक्ले वा शुक्लश्च शुक्लश्च शुक्ला
च शुक्लं शुक्लानि वा । अन्येनेति किम् । शुक्लं च शुक्लं च शुक्ले । तन्मात्रभेदे इत्येव । हिमहिमान्यौ । अत्र प्रवृत्तिनिमि-
त्तलक्षणार्थभेदोप्यस्तीति नैकशेषः ॥

॥ इत्येकशेषः ॥

॥ अथ समासान्ताः ॥

॥ समासान्तः ॥ ७ । ३ । ६९ ॥ विधास्यमानः प्रत्ययः तद्ग्रहणेन गृह्यते । अधिकारोऽयम् ॥ न किम्ः
क्षेपे ॥ ७ । ३ । ७० ॥ परं यद्गणादि तदन्तात् समासात् समासान्तः । किन्धूः । किंसेवा । क्षेपे इति किम् । केषां राजा

किं राजः ॥ पूजास्वतेः प्राक्टात् ॥ ७ । ३ । ७२ ॥ परं यद्वादि तदन्तात् समासान्तो न । सुधूः । अतिधूः । पूजति
 किम् । अतिराजोऽरिः । प्राक्टादिति किम् । स्वङ्गुलं काष्ठम् ॥ ऋक्पूः पथ्यपोत् ॥ ७ । ३ । ७३ ॥ समासादत्स-
 मासान्तः । अर्धर्वः । त्रिपुरम् । जलपथः । बह्वपम् । पुरपथाभ्यां सिद्धे पुरपथोरुपादानमेतद्विषयप्रयोगेनित्यर्थम् ॥
 धुरोऽनक्षस्य ॥ ७ । ३ । ७७ ॥ समासादत्समासान्तः । राजधुरा । अनक्षस्येति किम् । अक्षधूः । दृढधूरक्षः ॥ स-
 ङ्ख्यापाण्डूदक्कृष्णाद्भूमेः ॥ ७ । ३ । ७८ ॥ समासादत्समासान्तः । द्विभूमम् । पाण्डुभूमम् । उदग्भूमम् । कृ-
 णभूमम् । सङ्ख्यादेः किम् । सर्वभूमिः ॥ उपसर्गादध्वनः ॥ ७ । ३ । ७९ ॥ अत्समासान्तः । प्राध्वो रथः ॥ स-
 मवान्धात्तसमः ॥ ७ । ३ । ८० ॥ समासान्तोऽत् । तत्तरहसम् । अनुरहसम् ॥ प्रत्यन्ववात्साम-
 लोन्नः ॥ ७ । ३ । ८२ ॥ प्रतिसामम् । अनुसामम् । प्रतिलोमः । अनुलोमः । अवलोमः ॥ ब्रह्महस्ति-
 राजपल्यादर्चसः ॥ ७ । ३ । ८३ ॥ समासान्तोऽत् । ब्रह्मवर्चसम् । राजवर्चसम् । पत्यवर्चसम् ।
 कथं त्विषिमान् राजवर्चस्वीति । समासान्तविधेरनित्यत्वात् एतच्च ऋक्पूः पथ्यपोत् इति निर्देशात् सिद्धम् ॥ प्रतेरुरसः
 सप्तम्याः ॥ ७ । ३ । ८४ ॥ समासान्तोऽत् । प्रत्युरसम् । सप्तम्या इति किम् । प्रत्युरः ॥ अक्ष्णोऽप्राण्यङ्गे ॥ ७ ।
 ३ । ८५ ॥ समासान्तोऽत् । लवणाक्षम् । अप्राण्यङ्गे इति किम् । अजाक्षी ॥ सङ्कटाभ्याम् ॥ ७ । ३ । ८६ ॥ अ-
 क्ष्णः समासान्तोऽत् । समक्षम् । कटाक्षः । प्राण्यङ्गोर्थे वचनम् ॥

॥ इति समासान्ताः ॥

न नाम्येकस्वरात् खित्युत्तरपदे मः ॥ ३ । २ । ९ ॥ छप् । खियं मन्यः । नाबं मन्यः । श्रियं मन्यं कु-
 लमित्यत्रात्समानाधिकरणश्रीशब्दस्य नपुंसके वृत्त्यभावादान्विलिङ्गत्वाच्च नामो लोपः । अन्ये तु प्रष्ठादिवत्खलिङ्गस्वी-

करणेन हस्तत्वमो लुप् च भवतीति मन्यन्ते । तन्यते श्रिमन्यं कुलम् । उत्तरपदग्रहणादिकार्थलक्षणस्यापवादः ॥ नामी-
ति किम् । क्षमं मन्यः । एकस्वरादिति किम् । वंधुं मन्यः । खितीति किम् । क्षीमानी ॥ असत्त्वे डसेः ॥ ३ । २ ।
१० ॥ उत्तरपदे न लुप् । स्तोकानुक्तः । असत्त्वे इति किम् । स्तोकाभयम् । उत्तरपद इत्येव । निःस्तोकः ॥ ब्राह्म-
णाच्छंसी ॥ ३ । २ । ११ ॥ अत्र ऋसेर्लुगभावो निपात्यते । ब्राह्मणाच्छंसिनौ । निपातनादत्वग्विशेषादन्यत्र लुबेव
। ब्राह्मणशंसिनी स्त्री ॥ ओजोऽञ्जः सहोऽभस्तमस्तपसष्टः ॥ ३ । २ । १२ ॥ उत्तरपदे परे न लुप् । ओजसा
कृतम् । अञ्जसा कृतम्, सहसा कृतम्, अभसा कृतम् । तपसा कृतम् । कथं सततैर्नशतमौ द्रुतमन्यत
इति । उत्तरपदस्य सम्बन्धिशब्दत्वात् यत्र पूर्वपदोभूतस्तमः शब्दस्तत्रैवायं निषेधः यत्र तु पदान्तरेण समस्तस्तत्र नायं
निषेधः । ट इति किम् । ओजो भावः । तपसो नेच्छन्त्यन्ये ॥ तपसोऽन्ये ॥ पुञ्जनुषोऽनुजान्धे ॥ ३ । २ । १३ ॥
दो न लुप् । पुंसानुजः । अनुषान्धः । ट इत्येव । पुमनुजा ॥ आत्मनः पूरणे ॥ ३ । २ । १४ ॥ उत्तरपदे दो न लुप्
। आत्मना द्वितीयः । आत्मना षष्ठः । आत्मचतुर्थ इति तु बहुव्रीहिः ॥ मनसश्चाज्ञाश्रिनि ॥ ३ । २ । १५ ॥ उत्तर-
पदे आत्मनश्चो न लुप् । मनसा ज्ञाथी । आत्मनो नेच्छन्त्येके ॥ नास्मि ॥ १ । २ । १६ ॥ उत्तरपदे मतसष्टो न लुप् ।
मनसा देवी । नास्मि किम् । मनोदत्ता कन्या ॥ परात्मभ्यां डेः ॥ ३ । २ । १७ ॥ उत्तरपदे नास्मि न लुप् । पर-
स्मैपदम् । आत्मनेपदम् । नास्मि किम् । परहितम् ॥ अद्वैतज्ञानात् सप्तम्या बहुलम् ॥ ३ । २ । १८ ॥ उत्तरपदे
नास्मि न लुप् । अरण्ये तिलकाः । युधिष्ठिरः । बहुलवचनात् कचिद्विकल्पः । त्वचि सारः । त्वक्सारः । कचिद्भवति ।
जलकुक्कुटः । अद्वैतज्ञानादिति किम् । भूमिपाशः । नाम्नीत्येव । तीर्थकाकः । गविष्ठिर इति तु विदादिपाठात् गवि युधेः
स्थिरस्य (२-३-२५) इति निर्देशाद्वा । अन्तरङ्गत्वाद्वादेशे सति व्यञ्जनान्तत्वादेव न सेत्स्यति अन्तरङ्गानपि वि-
धीन् बहिरङ्गोपि लुब् बाधते इति न्यायात् । तदभावे नदीकुक्कुट्यादिष्वप्यन्तरङ्गत्वाद्यत्वे अलुप् प्रसज्यते ॥ प्राकार-

स्य व्यञ्जने ॥ ३ । २ । १९ ॥ नास्ति अद्यञ्जनात् -सप्तम्या उत्तरपदे न लुप् । मुकुटेकार्षोपणः । समिधिर्माषकः ।
 ब्रूतौ वीप्साया दानस्य चान्तर्भावः ॥ प्रागिति किम् ? यूथपशुः । कार इति किम् ? अभ्यर्हितपशुः । व्यञ्जने किम् ?
 अविक्लोरणः । अद्यञ्जनादित्येव । नघ्रीदोहः । नियमार्थोऽयं योगः । त्रिविधश्चात्र नियमः । प्राचाभेव । कारस्थैव ना-
 स्ति । व्यञ्जनादावेवेति ॥ तत्पुरुषे कृति ॥ ३ । २ । २० ॥ अद्यञ्जनात् सप्तम्या उत्तरपदे न लुप् । स्तम्भेरमः ।
 भस्मानिहुतम् । बहुलाधिकारात् क्वचिदन्यतोऽपि । गोपुचरः । क्वचिन्न निषेधः । मद्रचरः । क्वचिद्विकल्पः । दिविषत् ।
 शुसत् । क्वचिदन्यदेव । हृदिस्पृक् । तत्पुरुषे किम् । धन्वकारकः । कृतीति किम् । अक्षशौण्डः । अद्यञ्जनादित्येव ।
 कुरुचरः । ननु परमकारके तिष्ठतीत्यादौ कथं सप्तम्या लुप्, उच्यते, अन्तरङ्गत्वात् प्रथमान्तस्य परमादिशब्दस्य कार-
 कशब्देन समास इति सप्तम्येव नास्ति । यद्वा कृतीति कृत्रिमित्ताया एव सप्तम्या लुप्प्रतिषेधः । इह तु तिष्ठत्यादिक्रि-
 यापेक्षा इति लुप् स्यादेव ॥ मध्यान्ताद् गुरौ ॥ ३ । २ । २१ ॥ सप्तम्या न लुप् । मध्येगुरुः । अन्तेगुरुः । लु-
 पमपीच्छन्त्यन्ये ॥ अमूर्धमस्तकात् स्वाङ्गादकामे ॥ ३ । २ । २२ ॥ अद्यञ्जनात् सप्तम्या उत्तरपदे न लुप् । क-
 ण्ठेकालः । अमूर्धमस्तकादिति किम् । मूर्धेशिखः । मस्तकशिखः । स्वाङ्गात् किम् ? अक्षशौण्डः । अकाम इति किम् ।
 मुखकामः । अद्यञ्जनादित्येव । अङ्गुलिग्रणः । करकमलमित्यादि तु बहुलाधिकारात् सिद्धम् ॥ बन्धे घञि नवा
 ॥ ३ । २ । २३ ॥ अद्यञ्जनात् सप्तम्या न लुप् । हस्तेबन्धः । हस्तबन्धः । चक्रबन्धः । घञीति किम् ?
 अजन्ते, हस्तबन्धः ॥ कालात्तनतरतमकाले ॥ ३ । २ । २४ ॥ अद्यञ्जनात् सप्तम्या वा न लुप् । पूर्वोक्तनः २
 । पूर्वोक्तराम् । पूर्वोक्तेरे । पूर्वोक्तमाम् । पूर्वोक्तमे । पूर्वोक्तले २ । कालादिति किम् ? शुक्लतरे । शुक्लतमे । अद्य-
 ञ्जनादित्येव । रात्रितरायाम् । नवा खित्कृदन्त इत्यत्रान्तग्रहणादुत्तरपदाधिकारे प्रत्ययमात्रस्य ग्रहणम् ।
 तेनात्र तनतरतमप्रत्ययानां स्वरूपेणैव ग्रहणम् ॥ शयवासिवासेष्वकालात् ॥ ३ । २ । २५ ॥ अद्यञ्जनात् सप्त-

म्या लुप् नवा । विलेशयः । विलेशयः । वनेवासी । वनवासी । ग्रामेवासः । ग्रामवासः । बहुलाधिकारात् मनसिशय इति
 लुबभावः । हृच्छय इत्यादौ तु नित्यं लुप् । अकालादिति किम् । पूर्वाह्णशयः । अह्नञ्जनादित्येव । भूमिशयः ॥ वर्षक्ष-
 रत्तराप्सरःशरोरोमनसो जे ॥ ३ । २ । २६ ॥ सप्तम्या उत्तरपदे वा लुप् । वर्षजः । वर्षजः । क्षरेजः । क्षरजः ।
 । वरेजः । वरजः । अप्सुजम् । अप्सुजम् । सरसिजम् । सरसिजम् । शरेजम् । शरजम् । उरसिजः । उरोजः । मनसि-
 जः । मनोजः ॥ द्युमावृड्वर्षाशरत्कालात् ॥ ३ । २ । २७ ॥ सप्तम्या जे उत्तरपदे न लुप् । दिविजः । प्रा-
 वृषिजः । वर्षासृजः । शरदिजः । कालेजः ॥ अपो ययोनिमतिचरे ॥ ३ । २ । २८ ॥ सप्तम्या न लुप् । अप्सव्यः
 । अप्सुयोनिः । अप्सुमतिः । अप्सुचरः ॥ नेन्सिद्धस्थे ॥ ३ । २ । २९ ॥ सप्तम्या अलुप् । स्यण्डिलवर्ती । सां-
 काश्यसिद्धः । समस्थः । शयवासीत्यादियोगद्वयविकल्पः, द्युमावृट् इत्यादियोगद्वयविधिः, अनेन प्रतिषेधश्च तत्पुरुषे
 कृतीत्यस्यैव प्रपञ्चः । ते वै विधयः सुसंगृहीता भवन्ति येषां लक्षणं प्रपञ्चश्चेति ॥ षष्ठ्याः क्षेपे ॥ ३ । २ । ३० ॥
 गम्ये उत्तरपदे न लुप् । चौरस्यकुलम् । चौरकुलमिति तु तत्त्वाख्यानं ॥ पुत्रे वा ॥ ३ । २ । ३१ ॥ उत्तरपदे क्षेपे
 षष्ठ्या न लुप् । दास्याः पुत्रः । दासीपुत्रः ॥ पश्यद्भ्राग्दिशो हरयुक्तिदण्डे ॥ ३ । २ । ३२ ॥ परस्याः षष्ठ्याः
 यथासंख्यं लुत्र । पश्यतोहरः । वाचोयुक्तिः । दिशोदण्डः ॥ अदसोऽकज्जायनर्णोः ॥ ३ । २ । ३३ ॥ अदसः
 परस्याः षष्ठ्या अकञ्चिपेये उत्तरपदे आयनणि च परे न लुप् । आसुष्यमुत्रिका । आसुष्यायणः । नडादित्वात् आ-
 यनण् ॥ देवानांप्रियः ॥ ३ । २ । ३४ ॥ षष्ठ्या लुबभावो निपात्यते । देवानांप्रियः । ऋजुर्मूर्खो वा ॥ शेषपुच्छ-
 लाङ्गुलेषु नाम्नि शुनः ॥ ३ । २ । ३५ ॥ परस्याः षष्ठ्याः उत्तरपदेषु न लुप् । शुनःशेषः । शुनःपुच्छः । शुनो
 लाङ्गूलः । नाम्नि किम् । श्वशेषम् । सिंहस्यशेषम् इत्यादिमतान्तरसंग्रहार्थं बहुवचनम् अनाम्यपि विध्यर्थम् ॥
 वाचस्पतिवास्तोष्पतिदिवस्पतिदिवोदासम् ॥ ३ । २ । ३६ ॥ षष्ठ्यालुपि निपात्यते नाम्नि । वाचस्पतिः । वा-

स्तोष्यति । दिवस्पतिः । दिवोदासः ॥ नाम्नि किम् । वाक्पतिरित्यादि ॥ ऋतां विद्यायोनिसम्बन्धे ॥ ३ । २ ।
 ३७ ॥ ऋदन्तानां विद्याकृते योनिकृते च सम्बन्धे हेतौ सति प्रवृत्तानां सम्बन्धिन्याः षष्ठ्यास्तत्रैव हेतौ सति प्रवृत्ते
 उत्तरपदे न लुप् ॥ होतुःपुत्रः । होतुरन्तेवासी । पितुःपुत्रः । पितुरन्तेवासी । ऋतामिति किम् ? आचार्यपुत्रः । बहु-
 वचनं यथासंख्यनिवृत्त्यर्थम् । षष्ठीनिर्देश उत्तरार्थः । विद्यायोनिसम्बन्धे इति किम् । भर्तृगृहम् । पूर्वपदविशेषणं किम् ?
 भर्तृशिष्यः । उत्तरपदविशेषणं किम् । होतृधनम् ॥ स्वसृपत्योर्वा ॥ ३ । २ । ३८ ॥ विद्यायोनिसम्बन्धनिमित्तानामृद-
 न्तानां षष्ठ्या योनिसम्बन्धनिमित्तयोरुत्तरपदयोर्लुब् न ॥ होतुःस्वसा । होतुःस्वसा । स्वसृपतिः । विद्या-
 योनिसम्बन्ध इत्येव । भर्तृस्वसा । होतृपतिः । पूर्वेण नित्यं प्रतिषेधे प्राप्ते विकल्पोऽयम् ॥ मातृपितुः स्वसृः ॥ २ ।
 ३ । १८ ॥ सस्य समासे षः ॥ मातृष्वसा । पितृष्वसा । समास इत्येव । मातुः स्वसा ॥ अल्लुपि वा ॥ २ । ३ । १९
 मातृपितुः स्वसृः सस्य समासे षः ॥ मातुःष्वसा । मातुःस्वसा । पितुःष्वसा ॥ इत्यल्लुक् समासः ॥

॥ अथ समासाश्रयविधयः ॥

॥ आकन्दे ॥ ३ । २ । ३९ ॥ विद्यायोनिसम्बन्धे निमित्ते सति प्रवर्त्तमानानामृतामुत्तरपदे पूर्वपदस्य ॥ हो-
 तापोतारौ । मातापितरौ । ऋतामित्येव । गुरुशिष्यौ । होतृपोतृनेष्टोद्गातार इत्यादौ प्रथमोस्तु न । अन्यस्यैवोत्तरपद-
 त्वात् । द्वयोर्द्वयोर्द्वन्द्वे तु होतापोतृनेष्टोद्गातार इत्यपि ॥ होता च पोता च नेष्टोद्गातारौ चेति होतृपोतृनेष्टोद्गातारः ।
 ऋतां द्वन्द्व इति किम् । पितृपितामहौ । विद्यायोनिसम्बन्ध इति किम् । कर्तृकारयितारौ । प्रत्यासत्त्या समस्यमानाना-
 मेवेह परस्परं विद्यायोनिसम्बन्धो द्रष्टव्यस्तेन चैत्रस्य स्वसृदुहितरावित्यत्र नात् । पितृभ्रातरावित्यत्रापि न परस्परस-

म्बन्धः, आतुरनपक्ष्यत् । मातापितरावित्यादौ तु स्वकर्मणि सहिता एव ते प्रवर्तन्ते इत्यदोषः । केचित्तु स्वसादु-
 हितरावित्यत्रापीच्छन्ति ॥ पुत्रे ॥ ३ । २ । ४० ॥ उत्तरपदे विद्यायोनिसम्बन्धे निमित्ते सति क्रुताभाः । मातापुत्रौ ।
 होतापुत्रौ ॥ वेदसहश्रुताववायुदेवतानाम् ॥ ३ । २ । ४१ ॥ इन्द्रे उत्तरपदे पूर्वपदस्यात् ॥ इन्द्रासोमौ । सूर्या-
 चन्द्रमसौ । वेदेति किम् ? शिवैश्वर्यौ । सहेति किम् ? विष्णुशक्रौ । श्रुताविति किम् । चन्द्रसूर्यौ । वायुवर्जनं किम् ।
 अग्निवायू । चाश्वयी । देवतानामिति किम् । यूपचवालौ ॥ ३ । २ । ४२ ॥ वेदसहश्रुताववा-
 युदेवतानां इन्द्रे उत्तरपदे ॥ योमेतिनिर्देशात् इसन्नियोगे पलं च निपात्यते । अग्नीषोमौ । अग्नीवरुणौ ॥ इर्वृद्धिमत्य-
 विष्णौ ॥ ३ । २ । ४३ ॥ उत्तरपदे देवताद्वन्द्वेऽग्रे । इकाराकारयोरपवादः । आग्निवारुणीमनइवाहीमालभेत । वृद्धि-
 मतीत्येव । अग्निवरुणौ ॥ दिवो द्यावा ॥ ३ । २ । ४४ ॥ देवताद्वन्द्वे उत्तरपदे । द्यावाभूमौ ॥ दिवस्त्विदिवः पृथिव्यां वा
 ॥ ३ । २ । ४५ ॥ दिवो देवताद्वन्द्वे उत्तरपदं । दिवस्पृथिव्यौ । दिवःपृथिव्यौ । अत्र विसर्गान्तिनिर्देशात्
 सस्य हत्वम् ॥ उषासोषसः ॥ ३ । २ । ४६ ॥ देवताद्वन्द्वे उत्तरपदे । उषासासूर्यम् । सूर्यशब्दस्यापीति कैचित् ।
 उषासोमौ ॥ मातरपितरं वा ॥ ३ । २ । ४७ ॥ इन्द्रे मातृपितृशब्दयोः पूर्वोत्तरपदयार्ककारस्यार इति निपात्यते ।
 मातरपितराभ्याम् । मातापितृभ्याम् । एकशेषे तु पितरौ । उत्तरपदस्यारं नेच्छन्त्यन्ये ॥ वर्चस्कादिष्ववस्कारादयः
 ॥ ३ । २ । ४८ ॥ कृतशषसाद्युत्तरपदाः साधवः । अवस्क्रोऽन्वमलम् । अवस्क्रोऽन्यः । गोषदम् । हरिश्च-
 न्द्र ऋषिः । हरिचन्द्रोन्यः । बहुवचनमाकृतिगणलमतिपत्यर्थम् ॥ ऋदुदित्तरतमरूपकल्पब्रुवचेल्ङ्गोत्रमतहते वा
 ह्रस्वश्च ॥ ३ । २ । ४९ ॥ परतः स्त्री स्थेकार्थेपूचरपदेषु चकारात् पुंवच्च । पचन्तितरा । पचन्तीतरा ।
 एवं तमादिषु । ब्रुवादयः कुत्साशब्दाः । ऋदुदिति किम् ? कुमारितरा ॥ एकार्थ इत्येव । पचन्तिहता ॥ ड्यः ॥ ३ । २
 । ५० ॥ परतः स्त्रियास्तरादिषु ब्रुवादेषु चोत्तरपदेषु एकार्थेषु ह्रस्वः । परत्वात् यथाप्राप्तं पुंवद्भावं वाधते । गौरितरा ।

एवं तमादिषु । भोगवद्गौरिमतोर्नाम्नि ॥ ३ । २ । ६५ ॥ छीप्रसयस्य तरादिषु प्रसयेषु ब्रुवादिषु चोत्तरपदेऽखेका-
 र्थेषु ह्रस्वः । भोगवत्तितरा । गौरिमत्तिरूपा । भोगवत्तिद्रुवा । भोगवत्तिद्रुवा । गौरिम-
 तिचेली । भोगवत्तिगोत्रा । गौरिमत्तिमता । भोगवत्तिहता । नाम्नीति किम् ? भोगवत्तितरा । भोगवत्तितरा
 ॥ नवैकस्वराणाम् ॥ ३ । २ । ६६ ॥ ड्यन्तानां तरादिषु ब्रुवादिषु उत्तरपदेषु च स्येकार्थेषु ह्रस्वः । स्त्रितरा । स्त्रोतरा
 । एकस्वराणामिति किम् ? कुटीतरा । ड्य इत्येव । श्रीतरा । नित्यदितामेकस्वराणामपीच्छन्त्येके । तन्मते आमलकितरे-
 साद्यपि ॥ ऊङः ॥ ३ । २ । ६७ ॥ तरादिषु ब्रुवादिषु उत्तरपदेषु च स्येकार्थेषु वा ह्रस्वः । ब्रह्मबन्धुतरा । ब्रह्मबन्धु-
 तरा ॥ हविष्यष्टनः कपाले ॥ ३ । २ । ७३ ॥ उत्तरपदे दीर्घः । अष्टाकपालं हविः । हविषीति किम् । अष्टकपालम्
 । कपाल इति किम् । अष्टपात्रं हविः । गवि युक्ते ॥ ३ । २ । ७४ ॥ अष्टन उत्तरपदे दीर्घः ॥ अष्टगवं शक्रदम् ।
 अष्टौ गावो युक्ता अस्मिन्निति त्रिपदे बहुव्रीहौ उत्तरपदे द्वयोर्द्विगुः । तत्र दीर्घत्वेनैव युक्तार्थप्रतीतिर्गतात्थाद्युक्तशब्दनिष्ठ-
 चिः ॥ अथवा समाहारद्विगुः । तद्युक्तं शकटमष्टागवं साहचर्यादुपचारात् । युक्त इति किम् ? अष्टगवम् ॥ नाम्नि ॥ ३ ।
 २ । ७५ ॥ अष्टन उत्तरपदे दीर्घः । अष्टापदः कैलासः । नाम्नीति किम् ? अष्टदण्डः ॥ कोटरामिश्रकसिध्रकपुर-
 गसारिकस्य वणे ॥ ३ । २ । ७६ ॥ उत्तरपदे दीर्घो नाम्नि ॥ कोटरावणम् । एवं मिश्रकादीनां पूर्व-
 पदस्थादित्येव णले सिद्धे कृतणत्वस्य वनशब्दस्य निदेशो णत्वमात्वस्यचियोगे एवेति नियमार्थः । तेन कुवे-
 रवनम् ॥ अञ्जनादीनां गिरौ ॥ ३ । २ । ७७ ॥ उत्तरपदे दीर्घो नाम्नि । अञ्जनागिरिः । नाम्नीत्येव । अञ्जनस्य
 गिरिः अञ्जनगिरिः । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् ॥ ऋषौ विश्वस्य मित्रे ॥ ३ । २ । ७८ ॥ उत्तरपदे नाम्नि दीर्घः ॥
 विश्वामित्रो नाम ऋषिः ॥ ३ । २ । ८० ॥ विश्वशब्दस्य उत्तरपदे नाम्नि दीर्घः ॥ विश्वानरो नाम कश्चित् ।
 नाम्नीत्येव । विश्वनरो राजा ॥ चित्तेः कचि ॥ ३ । २ । ८३ ॥ दीर्घः । एकचित्तीकः ॥ स्वामिचिह्नस्याविष्टाष्ट-

पञ्चाभिर्गच्छिन्नच्छिद्रस्रवस्वास्तिकस्य कर्णे ॥ ३ । २ । ८४ ॥ उत्तरपदे दीर्घः । दात्राकणः पथुः । स्वाप्तिचिह्नस्येति
किम् । लम्बकर्णः । विष्टादिवर्जनं किम् । विष्टकर्णः ॥ गतिकारकस्य नहिष्टनिष्ठविषयधिरुचिसहितनौ कौ ॥ ३
। २ । ८५ ॥ उत्तरपदे दीर्घः ॥ उपानत् । नीष्टत् । प्राष्टद् । नीरूक् । नीरूक् । ऋजीषद् । परीतत् । जलासद् । गति-
कारकस्येति किम् । पटुरुक् । केचित्तु रुजाविच्छन्ति न रुचौ । तेन रुजिरुच्योर्मितभेदेन विकल्पः । अकिग्रहणादन्यत्र धातु-
ग्रहणे तदादिविधिस्तेनायस्कृतम् ॥ घञ्युपसर्गस्य बहुलम् ॥ ३ । २ । ८६ ॥ उत्तरपदे दीर्घः । नीरूदः । कच्चिन्न ।
निषादः । कचिद्विकल्पः । प्रतीवेशः । प्रतिवेशः २ । कचिद्विषयभेदेन । प्रासादो गृहम् । प्रसादोऽन्यः । उपस-
र्गस्येति किम् ? चन्दनसारः । यवीति किम् । अवसायः । बहुलवचनादनुपसर्गस्यापि अघञ्यपि च । दक्षिणापथः । क-
चिदनुत्तरपदेऽपि विकल्पः । पूरुषः । काशशब्दे च घञन्ते विकल्पः । नीकाशः । निकाशः ॥ नामिनः काशो
॥ ३ । २ । ८७ ॥ उपसर्गस्याजन्ते उत्तरपदे दीर्घः । नीकाशः । वीकाशः । बहुलाधिकाराविकाश इत्यपि । नामिन
इति किम् । प्रकाशः ॥ दास्ति ॥ ३ । २ । ८८ ॥ नाम्यन्तस्योपसर्गस्य दीर्घः ॥ नीत्तम् । सूतम् । द इति किम् । वि-
तीर्णम् । तीति किम् । सुदत्तम् । नामिन इत्येव । प्रत्तम् ॥ अपील्लादेर्वहे ॥ ३ । २ । ८९ ॥ नाम्यन्तस्य उत्तरपदे
दीर्घः । ऋषीवहम् । घान्ते तु ऋषीवहः । अपील्लादेरिति किम् । पील्लवहम् ॥ शुनः ॥ ३ । २ । ९० ॥ उत्तरपदे दी-
र्घः । भादन्तः । बाहुलकात् कचिद्विकल्पः । आपुच्छम् । भूपुच्छम् । कचिद्विषयान्तरे । भापदम् व्याघ्रादिः । शुनःपदं
भूपदम् । कच्चिन्न । भ्रुकल्पः ॥ एकादश षोडश षोडन् षोडा षड्ढा ॥ ३ । २ । ९१ ॥ द्वित्र्यष्टानां
द्वात्रयोऽष्टाः प्राक्शतादनशीतिबहुव्रीहौ ॥ ३ । २ । ९२ ॥ सङ्ख्यायामुत्तरपदे । द्वादश । त्रयोविंशतिः । अ-
ष्टात्रिंशत् । द्वित्र्यनशीतीत्यादि किम् । व्यशीतिः । द्वित्र्याः । प्राक्शतादिति किम् । द्विशतम् ॥ चत्वारिंशदादौ वा ॥
३ । २ । ९३ ॥ द्वित्र्यष्टानां प्राक्शतादुत्तरपदे द्वात्रयोऽष्टा इत्येते आदेशा वाऽनशीतिबहुव्रीहौ । द्वाचत्वारिंशत् । द्विचत्वा-

रिशत् । त्रयश्चत्वारिंशत् । त्रिचत्वारिंशत् । अष्टाचत्वारिंशत् । अनशीतिबहुव्रीहावित्येव । व्यशीतिः ।
 पूर्वैर्ण नित्यं भासे विकल्पार्थम् ॥ हृदयस्य हृल्लासलेखाण्ये ॥ ३ । २ । ९४ ॥ हृल्लासः । हृल्लेखः । अणसन्निधाना-
 स्तेष्वशब्दोऽणन्तो गृह्यते । तेन यजन्ते हृदयलेखः । हार्दम् । हृद्यः । अणीत्येव सिद्धे लेखग्रहणं ज्ञापकम् । उत्तरपदा-
 धिकारे प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणं न । तेन हृदयपरमलेखः । स्त्रित्यनव्ययस्येत्यादौ तु असम्भवात् तदन्तविधिः । हृदय-
 शब्दपर्यायेण हृच्छब्देनैव सिद्धे हृददेशविधानं लासादिषु हृदयशब्दप्रयोगनिवृत्त्यर्थम् । अन्यत्र तूभयम् । सौहास्यम् ।
 सौहृदप्यम् ॥ पदः पादस्याज्यातिगोपहते ॥ ३ । २ । ९५ ॥ पदाजिः । पदातिः । अत एव निर्देशादजेषीं न ।
 पदगः । पदोपहतः । कथं द्विगुपादोपहत इति । उत्तरपदसन्निधापितेन पूर्वपदेन पादशब्दस्य विशेषणात् ॥ हिमहति-
 काषिये पट् ॥ ३ । २ । ९६ ॥ हिमादिषूत्तरपदेषु पादसम्बन्धिनि ये च पादस्य । पङ्क्तिम् । पङ्क्तिः । पत्काषी ।
 पद्माः शर्कराः । कथं पात्रम् । पाद्यार्घ्यं इति निपातनात् । पादसम्बन्धिनि य इति किम् । द्विगुसमाससम्बन्धिनि मा
 भूत् । द्विगद्यम् । यद्वा प्राण्यङ्गवचनस्य पादशब्दस्यानुवर्त्तनात् । अन्ये तु गोपहतयोरपीच्छन्ति । पदगः । पदुपहतः । हा-
 स्तिपद इति तु कौण्डिलहास्तिपदादिति निर्देशात् ॥ ऋचः दशसि ॥ ३ । २ । ९७ ॥ पादस्य पत् । गायत्री
 पच्छः शंसति । ऋच इति किम् । पादशः श्लोकं वक्ति । द्विशकारपाठात् ऋचः पादान् पश्येत्यत्र न ॥ शब्दनिष्क-
 घोपमिश्रे वा ॥ ३ । २ । ९८ ॥ पादस्य पत् । पच्छब्दः । पादशब्दः । पन्निष्कः । पादनिष्कः । पद्घोषः । पादघोषः
 ॥ नस् नासिकायास्नःशुद्धे ॥ ३ । २ । ९९ ॥ नस्तः । नःशुद्धः ॥ उदकस्योदः पेषंधिवासवाहने ॥ ३ । २ ।
 १०० ॥ उदपेषं पिनिष्ठि । उदधिघटः । उदवासः । उदवाहनः । अनामार्थं वचनम् । नाम्न्युत्तरेणैव सिद्धम् ॥ वैक-
 व्यञ्जने पूर्य्य ॥ ३ । २ । १०५ ॥ उत्तरपदे उदकस्योदः । उदकुम्भः । उदकुम्भः । व्यञ्जन इति किम् । उदकाम-
 त्रम् । एकेति किम् । उदकस्थालम् । पूर्य्य इति किम् ? उदकदेशः ॥ मन्यौदनसक्नुविन्दुवज्रभारहारवीचधगाहे

वा ॥ ३ । २ । १०६ ॥ उदमन्थः । उदकमन्थः । इत्यादि । अपूर्थ्यार्थो यत्रः ॥ नाभ्युत्तरपदस्य च ॥ ३ । २ । १०७ ॥ उदकस्य पूर्वपदस्योदः । उदमेघः । उदधिः । लवणोदः । कालोदः ॥ ३ । २ । १०८ ॥ पूर्वोत्तरपदे नास्ति । सत्यभामा । सत्या । भामा । शब्दसाम्येऽपि प्रकरणादेरर्थविशेषनिश्चयः ॥ द्रव्यन्तरनवर्णोपसर्गादप ईप् ॥ ३ । २ । १०८ ॥ द्वीपम् । अन्तरीपम् । नीपम् । समीपम् । उपसर्गादिति किम् । स्वापः । अनवर्णति किम् ? प्रापम् ॥ अनोदेश ऊप् ॥ ३ । २ । ११० ॥ अपः । अद्वीपो देशः । देश इति किम् । अन्वीपं वनम् । कथं कूपः स्वपः शूपः । पृषोदरादित्वात् ॥ खित्यनव्ययारूढो मोऽन्तो ह्रस्वश्च ॥ ३ । २ । १११ ॥ खरस्योत्तरपदे । ज्ञमन्यः । पुंवद्भावो ह्रस्वेन परत्वाद् बाध्यते । कालिमन्या । अरुंतुदः । खितीति किम् । ज्ञमानी । अनव्ययेति किम् । दोषामन्यमहः । अव्ययप्रतिषेधात् खिति तदन्तग्रहणम् । अरुंतुहणादनव्ययस्य व्यञ्जनान्तस्य न गीर्भन्यः । कुट्टग्रहे गतिकारकस्यापि ग्रहणात् कूलमुद्वुजः ॥ सत्यागदास्तोः कारे ॥ ३ । २ । ११२ ॥ मोन्तः । सत्यंकारः । अगदंकारः । अस्तुंकारः ॥ लोकम्पृणमध्यन्दिनानभ्याशमित्यम् ॥ ३ । २ । ११३ ॥ एते कृतपूर्वपदमान्ता निपात्यन्ते । अन्ये तु प्रीणातेर्णिगन्तस्याचि ह्रस्वं निपात्य लोकंमिण इत्युदाहरन्ति । कश्चित्कृतह्रस्वमेव मन्यते लोकंमिण इति ॥ आष्टाग्रैरिन्धे ॥ ३ । २ । ११४ ॥ मोऽन्तः ॥ आष्टमिन्धः । अग्रिमिन्धः ॥ अगिलाद्विलगिलगिलयोः ३ । २ । ११५ ॥ मोन्तः । तिमिङ्गिलः । तिमिङ्गिलगिलः । अगिलादिति पर्युदासाद् व्यञ्जनान्तात् । धूर्गिलः । अगिलादिति किम् । तिमिङ्गिलगिलः । अगिलादिति तु निषेधो गिलान्तस्यापि निवृत्त्यर्थः ॥ भद्रोष्णात् करणे ॥ ३ । २ । ११६ ॥ मोन्तः । भद्रंकरणम् । उष्णंकरणम् ॥ नवाऽखित्कृदन्ते रात्रेः ॥ ३ । २ । ११७ ॥ मोऽन्तः । रात्रिचरः । रात्रिकरणम् । रात्रिकरणम् । खिद्वर्जनं किम् । रात्रिमन्यमहः । कृदन्तेति किम् । रात्रिसुखम् । अन्तेति किम् । रात्रयिता । इदमेवान्तग्रहणं शापक्रमम् । इहोत्तरपदाधिकारे प्रत्ययग्रहणे प्रत्ययस्यैव ग्रहणं न तदन्तस्य

१ । तेन कालात्तेनेत्यत्र न तदन्तग्रहणम् । योगविभागात्तु तीर्थकरः तीर्थकर इत्यपि सिध्यति ॥ धेनोर्भव्यायाम् ॥ ३ ।
 २ । ११८ ॥ भोज्तो वा । धेनुंभव्या । धेनुंभव्या । केचित्तु नित्यमिच्छन्ति ॥ अषष्ठीतृतीयादन्यादौऽर्थे ॥ ३ ।
 २ । ११९ ॥ वा । अन्यार्थः । षष्ठ्यादिवर्जनं किम् ? । अन्यस्य अन्येन वा अर्थः अन्यार्थः ॥ आशीरा-
 शास्थित्तास्थोत्सुकोत्तिराग्रे ॥ ३ । २ । १२० ॥ वेति निवृत्तं पृथग्योगात् । अषष्ठ्यतृतीयादन्याद्दः । अन्यदाशीः ।
 अन्यदाशा । अन्यदास्थितः । अन्यदास्था । अन्यदुत्सुकः अन्यदूतिः । अषष्ठीतृतीयादित्येव । अन्यस्या-
 न्येन वाऽऽशीरन्याशीः ॥ ईयकारके ॥ ३ । २ । १२१ ॥ पृथग्योगादषष्ठीतृतीयादिति निवृत्तम् । अन्याद् दोन्तः ।
 अन्यदीयः । अन्यत्कारकः ॥ नञ्त् ॥ ३ । २ । १२२ ॥ उत्तरपदे । अचौरः । अकारः किम् ? । पामनपुत्रः । उत्तरपदे
 किम् । न शुङ्क्ते ॥ त्यादौ क्षेपे ॥ ३ । २ । १२३ ॥ पदे नञ्त् । अपचसि त्वं जालम् । सादौ किम् ? । न पाचको
 जालमः । क्षेपे किम् ? । न पचति चैत्रः । क्षेपे नञः श्रवणनिवृत्त्यर्थमनुत्तरपदार्थं च वचनम् ॥ नगोऽप्राणिनि वा ॥ ३
 । २ । १२७ ॥ नगः । अगः । गिरिः । अप्राणिनि किम् । अगोऽयं शीतेन ॥ नखादयः ॥ ३ । २ । १२८ ॥ नखः ।
 नभ्राद् । नेवेदाः । नांसत्यौ । न न भ्राजते इति नभ्राद् इति तु पृषोदरादित्वात् । एवं नपात्रपुंसकं नाचिकेत
 इसादयः । अत एव निपातनात् स्त्रीपुंसयोः पुंसकादेशः, कित् ज्ञापनार्थो जुहोत्यादौ, इत्यादि । बहुवचनादाकृ-
 त्तिगणोऽयम् । तेन नास्तिकः । नभ इत्यादि ॥ अन् स्वरे ॥ ३ । २ । १२९ ॥ नञ् उत्तरपदे । अनन्तो जिनः । अ-
 नादिः । अन् इति स्वरूपनिर्देशाद् द्वित्वनलोपौ न ॥ कोः कत्तत्पुरुषे ॥ ३ । २ । १३० ॥ स्वरे । कदम्बः । तत्पु-
 र्वे किम् ? । कूर्ध्रो देशः । स्वरं इत्येव । कुब्राह्मणः ॥ रथवेदे ॥ ३ । २ । १३१ ॥ कोः कत् । कदम्बः । कद्वदः । तत्पुरुष
 एवेच्छन्त्येके । अन्यत्र कुर्यो राजा ॥ तृणे जातौ ॥ ३ । २ । १३२ ॥ कोः कत् । कत्तृणा रोहिषाख्या तृणजतिः
 । जाताविति किम् । कत्तृणानि ॥ कत्रिः ॥ ३ । २ । १३३ ॥ कोः किमो वा । कत्रयः । किमो नेच्छन्त्यन्ये ॥ कित्रयः ।

नावित्येव सिद्धे कर्त्रीति करणं क्रियोऽपि परिग्रहार्थमिति न्यासः ॥ काश्चपथोः ॥ ३ । २ । १३४ ॥ काशः । काप-
 यम् । अनीपदर्थार्थं वचनम् ॥ साकोऽपि भवति । पथीति निर्देशादव्युत्पन्नपथशब्देन क्लृपथः ॥ पुरुषे वा ॥ ३ । २ ।
 १३५ ॥ कोः का । कापुरुषः । कुपुरुषः । अनीपदर्थे इदम् । ईषदर्थे तु परत्वाभित्यमेव । तत्रापि विकल्प एवेति क-
 श्चित् ॥ अल्पे ॥ ३ । २ । १३६ ॥ कोरुत्तरपदे का । कामधुरम् । स्वरादावपि परत्वादीषदर्थे कादेश एव । काम्बलम्
 ॥ काकवौ वाष्णे ॥ ३ । २ । १३७ ॥ कोः । कोणम् । कवोणम् । पक्षे । यथाप्राप्तम् । कदुणम् । बहुव्रीहौ तु
 कूष्णो देशः । अन्यस्वग्रावपीच्छति । काग्निः । कवाग्निः । कदग्निः ॥ कृत्येऽवश्यमो लुक् ॥ ३ । २ । १३८ ॥ अव-
 श्यकार्यम् । कृत्य इति किम् । अवश्यं लावकः ॥ समस्ततहिते वा ॥ ३ । २ । १३९ ॥ लुक् । सततम् । सन्ततम् ।
 सहितम् । सहितम् ॥ तुमश्च मनःकामे ॥ ३ । २ । १४० ॥ समश्च लुक् । भेक्तुमनाः । गन्तुकामः । समनाः । सक्रामः
 । सहशब्देनापि सिद्धौ समः श्रुतिनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥ मांसस्यानङ्घजि पाचि नवा ॥ ३ । २ । १४१ ॥ लुक् ।
 मांसपचनम् । मांसपाकः । मांसपाकः । अनङ्घवीति किम् । मांसपक्तिः ॥ दिक्शब्दात् तीरस्य तारः
 ॥ ३ । २ । १४२ ॥ वा ॥ दक्षिणतारम् । दक्षिणतीरम् ॥ सहस्य सोऽन्यार्थे ॥ ३ । २ । १४३ ॥ उत्तरपदे वा ॥ पुत्रेण सह
 सपुत्रः । सहपुत्रः । अन्यार्थे किम् । सहजः । सहकृत्वभियः । भ्रियसहकृत्वा इत्यत्र बहुव्रीहौ बहुत्तरपदं तस्मिन् परे
 विधानात् सादेशो न ॥ नास्मि ॥ ३ । २ । १४४ ॥ योगारम्भाद्वेति निवृत्तम् ॥ अन्यार्थे उत्तरपदे सहस्य सः । सा-
 श्वत्थं वनम् । अन्यार्थं इत्येव । सहदेयः ॥ अदृश्याधिके ॥ ३ । २ । १४५ ॥ उत्तरपदेऽन्यार्थे सहस्य सः । सान्निः
 कपोतः । सद्रोणा खारी । नित्यार्थमिदम् ॥ ग्रन्थान्ते ॥ ३ । २ । १४७ ॥ उत्तरपदेऽन्ययीभावे सहस्य सः । सकलं
 ज्योतिषमधीते । कलादिशब्दाः सहचाराद्वन्थवाचिनः । कालार्थमिदम् ॥ नाशिष्यगोवत्सहले ॥ ३ । २ । १४८ ॥
 उत्तरपदे सहस्य सः । स्थितिं गुरवे सहशिष्याय । भद्रं सहसङ्ख्याचाचार्यीय । आशिषि किम् । सपुत्रः । गवादिवर्जनं

किम् । स्वस्ति तुभ्यं सगवे २ । सवत्साय २ । सहसाय २ ॥ समानस्य धर्मोद्दिषु ॥ ३ । २ । १४९ ॥ उत्तरपदेषु
 सः ॥ सधर्मा । सनामा । बहुवचनादाकृतिगणोऽयम् । अन्ये तु धर्मादिषु वचनान्तेषु नवसु विकल्पमिच्छन्ति । अपरे तु
 नामादिषु द्वादशस्वेष नित्यमिच्छन्ति । अन्ये तु नैवेच्छन्ति । सधर्मोद्दिशब्दांस्तु सहशब्देन समानपर्यायेण साधयन्ति ।
 समानशब्दप्रयोगे तु समानधर्मेत्याद्येवेति मन्यन्ते । सोऽर्थसतीर्थ्यौ तु वक्ष्यमाणनिपातनात् ॥ ३ । २
 । १५० ॥ निपात्यते । समानो ब्रह्मचारी समाने ब्रह्मणि व्रतं चरति वा स ब्रह्मचारी । निपातनाद् व्रतशब्दस्यापि लो-
 पः ॥ दृग्दृशदृक्षे ॥ ३ । २ । १५१ ॥ उत्तरपदे समानस्य सः ॥ सदृक् । सदृशः । दृशदृक्षसाहचर्यात्
 दृक्सकृसहचरित्किवन्तस्यैव दृशो ग्रहणादिह न । समाना दृक् समानदृक् ॥ अन्यत्यदादेशः ॥ ३ । २ । १५२ ॥
 दृग्दृशदृक्षेषूत्तरपदेषु । अन्यादृग् । अन्यादृशः । अन्यादृक्षः । त्यादृक् । त्यादृशः ॥ “यत्तदेतदो दात्रादिः”
 इति दात्रतौ यावान् तावान् एतावान् भविष्यति ॥ ३ । २ । १५३ ॥ दृगादाबुत्तरपदे । ईदृक् । कीदृक् ।
 “इदं किमोऽनुरिक् किय् चास्य” इति इयान्, कियान्, इति भविष्यति ॥ पृषोदरादयः ॥ ३ । २ । १५५ ॥ नि-
 पात्यन्ते । पृषोदरम् । बलाहकः । शकन्धुः । कर्कन्धुः । कुलटा इत्यादि । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् । “वर्णागमो वर्णवि-
 पर्ययश्च द्वौ चापौ वर्णविकारनाशौ । धातास्तदर्थतिथयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविधं निरुक्तम् ॥ १ ॥” ॥ वावाप्योस्तनि-
 क्रीधाग्रहोर्वेषी ॥ ३ । २ । १५६ ॥ यथासङ्ख्यम् । वतंसः । अवतंसः । वक्रयः । अवक्रयः । पिधानम् । अपिधानम्
 । पिनद्धम् । अपिनद्धम् । धातुनियमं नेच्छन्त्येके । पृषोदरादिग्रन्थ एषः । तेन शिष्टप्रयोगोऽनुसरणीयः ॥ समासे-
 ऽग्रेः स्तुतः ॥ २ । ३ । १६ ॥ सस्य षः । अग्निष्टुत् ॥ ज्योतिरायुर्भर्या च स्तोमस्य ॥ २ । ३ । १७ ॥ अग्रेश्च
 परस्य सस्य षः समासे । ज्योतिःष्टोमः । आयुःष्टोमः । अग्निष्टोमः ॥ निनद्याः स्नातेः कौशले ॥ २ । ३ । २० ॥
 समासे सस्य षः । निष्णः । निष्णातः । नद्याः स्नातस्य नेच्छन्त्येके । कौशले किम् । नि-

स्नातः । नदीक्षः ॥ प्रतेः स्नातस्य सूत्रे ॥ २ । ३ । २१ ॥ सस्य षः समासे । प्रतिष्ठातं सूत्रम् ॥ स्नानस्य ना-
 म्नि ॥ २ । ३ । २२ ॥ प्रतेः सस्य षः समासे सूत्रे । प्रतिष्ठानं सूत्रम् । नाम्नि किम् । प्रतिष्ठानमन्यत् ॥ वेः सूत्रः ॥
 २ । ३ । २३ ॥ सस्य षः समासे नाम्नि । विष्टरो वृक्षः । नाम्नीत्येव । विस्त्रो वचसाम् ॥ अभिनिष्ठानः ॥ २ ।
 ३ । २४ ॥ निपात्यते नाम्नि ॥ अभिनिष्ठानो वर्णः । विसर्गस्यैषा संज्ञा । वर्णमात्रस्येत्यन्ये । नाम्नीत्येव । अभिनि-
 स्तानो मृदङ्गः ॥ गविष्युधेः स्थिरस्य ॥ २ । ३ । २५ ॥ सस्य षः समासे नाम्नि । गविष्टिरः । युधिष्टिरः
 ॥ एत्यकः ॥ २ । ३ । २६ ॥ नाम्यन्तस्याकवर्गात्सस्य षः समासे नाम्नि ॥ हरिषेणः । एति किम् ।
 हरिसिंहः । नाम्नीत्येव । पृथुसेनः । अकः किम् । विष्वक्सेनः ॥ भादितो वा ॥ २ । ३ । २७ ॥ सस्य
 षः समासे नाम्नि एकारे ॥ रोहिणिषेणः । इतः किम् । पुनर्वसुषेणः ॥ चिकुशामिपरेः स्थलस्य
 ॥ २ । ३ । २८ ॥ सस्य षः समासे । नाम्नीति निवृत्तम् । विष्टलम् । कुष्टलम् । शमिष्टलम् । ह्रस्वशमीशब्दनिर्देशादी-
 र्घान्तान् । शमीस्थलम् । दीर्घादप्येके । परिष्टलम् । एभ्य इति किम् । भूमिस्थलम् ॥ २ । ३ । २९ ॥
 स्थलस्य सस्य समासे षः ॥ कपिष्टलो नाम गोत्रस्य प्रवर्त्तयिता । गोत्रमिह लौकिकं गृह्यते । लोके चाद्यपुरुषा येऽपत्य-
 सन्ततेः प्रवर्त्तयितारो यन्नाम्नाऽपत्यसन्ततिर्व्यपदिश्यते तेऽभिधीयन्ते । गोत्रे किम् । कपीनां स्थलं कपिस्थलम् ॥ गो-
 ऽम्बाम्बसव्यापद्धिन्निभूम्यग्निशेकुशङ्कुकङ्कुमञ्जिपुञ्जिबर्हिःपरमेदिवेः स्थस्य ॥ २ । ३ । ३० ॥ सस्य
 षः समासे । गोष्ठम् । अम्बाष्ठः । ङयापो बहुलं नाम्नीति ह्रस्वत्वे अम्बाष्ठः, श्लिष्टनिर्देशादुभाभ्यामपि । आम्बष्ठः ।
 सव्यष्ठः इत्यादि । परमेष्ठः दिविष्ठः इत्यत्र अत एव निपातनात् सप्तम्या अलुप् ॥ तत्पुरुषे कृतीति तु नेनत्सिद्धस्येति
 प्रतिषेधान्नोपतिष्ठते ॥ निर्दुस्सोः सेधसन्धिसाम्नाम् ॥ २ । ३ । ३१ ॥ सस्य षः समासे । निषेधः । दुःषेधः । सु
 षेधः । इत्यादि ॥ प्रष्टोऽग्रगे ॥ २ । ३ । ३२ ॥ निपात्यते । मष्टः । प्रस्थोऽन्यः । भीरुष्ठानादयः ॥ २ । ३ । ३३

प्रातः । इत्यादि ॥ प्रष्टः ।

॥ भोरुष्ठानम् । अङ्गुलिषष्ठः । अङ्गुलिषष्ठा यवाणूः । समास इत्येव । भीरोः स्थानमित्यादि । बहुवचनमाकृति-
गणार्थम् ॥ निष्प्राग्नेस्तः खदिरकाश्चर्याशरेऽनुष्टुप्क्षपीयूक्षाम्यो वनस्य ॥ २ । ३ । ६६ ॥ नस्य णः ॥ नि-
र्वणम् । प्रवणम् । इत्यादि ॥ काश्यवणमित्यत्र वचनसामर्थ्याच्छकारव्यवधानेऽपि णत्वम् । बहुवचनं व्याख्यार्यम् । तेन
संज्ञायामसंज्ञायां च भवति । अन्यथा कोटरमिश्रकसित्रकेसादिनियमबलेन संज्ञायां न स्यात् ॥ द्वित्रिस्वरौषधिह-
्वयो ब्रुक्षाः पुष्पफलोपगाः ॥ १ ॥ इति यद्यपि भेदेऽस्ति तथाऽप्यतिबहुलार्थबहुवचनबलाद् ब्रुक्षग्रहे वनस्पतीनामपि ग्रहणम्
अत एव यथासंख्यमपि न । तथा संज्ञायामसंज्ञायां च भवति । द्वित्रिस्वेति किम् । देवदारुवनम् । ओषधिवृक्षेभ्य इति
किम् । विदारीवनम् । अनिरिकादिभ्य इति किम् । इरिकावनम् । मिरिकावनम् । इत्यादि । हरिकटिराकृतिगणः । इरि-
कादिर्वर्जनाद्विशेषाणामेव विधिः, तेनेह न । द्रुमवनम् ॥ गिरिनद्यादीनाम् ॥ २ । ३ । ६८ ॥ नस्य णो वा ॥ गिरि-
णदी । गिरिनदी । गिरिणखः । गिरिणखः । इत्यादि, बहुवचनाच्चादर्शनमन्यत्रापि ॥ पानस्य भावकरण इति किम्
। ६९ ॥ पूर्वपदस्थेभ्यो रघूर्णेभ्यः परस्य नस्य णो वा ॥ क्षीरपाणम् । क्षीरपाणं भाजनम् । भावकरण इति किम्
। क्षीरपाणो घोषः ॥ देशे ॥ २ । ३ । ७० ॥ पूर्वपदस्याद्रूपवर्णात् पानस्य नस्य नित्यं णः । क्षीरपाणा उशीनराः
तात्स्थान्यन्मुष्याभिधानेऽपि देशो गम्यते । देश इति किम् । क्षीरपाणा गोपालकाः ॥ योगविभागात्वेति निवृत्तम् ॥
आमात्रान्नियः ॥ २ । ३ । ७१ ॥ नस्य णः । ग्रामणीः । अग्रणीः ॥ बांध्याद्बाहनस्य ॥ २ । ३ । ७२ ॥ बोढव्यं
वाहम् । तद्धाचिनो रेफादिमतः पूर्वपदाद्बाहनस्य नस्य णः । इक्षुवाहनम् । उद्धतेऽनेनेति वहनम् । तस्मात् स्वार्षिकः प्र-
ज्ञाघण, अतो वा निपातनादुपान्त्यदीधत्वम् । बाह्यादिति किम् । सुरवाहनम् । नरवाहनम् ॥ अतोऽस्त्य ॥ २ । ३ ।

७३ ॥ रेफादिमंतः पूर्वपदानस्य णः । पूर्वाक्षः । अत इति किम् । निरुद्धः । अह इत्यकारान्तनिर्देशादिह न । दीर्घाक्षी शरत् ॥ वोत्तरपदान्तनस्यादेरयुवपक्षाहः ॥ २ । ३ । ७५ ॥ पूर्वपदस्थाद्रष्टवर्णाञ्चस्य णः । व्रीहिवापिणौ । व्रीहिवापिणौ । व्रीहिवापाणि । व्रीहिवापानि कुलानि । प्राहिण्वन् । प्राहिण्वन् । बहुलवचनादानाम्नापि समासः । समासे हि पूर्वोत्तरपदव्यवहारः । पुरुषवारिणी इत्यत्र तु परमपि विकल्पं बाधित्वाऽन्तरङ्गत्वाच्चित्यं णत्वम् । व्रीहिवापापेन । अनन्त्यस्येत्यधिकारान्नं, माषवापान् । उत्तरपदेति किम् । गर्गभगिणी । अन्तेति किम् । गर्गभगिनी । नेह न-कारोऽन्तः किन्तु ङीप्रत्ययः । न चैवं माषवापिणीत्यत्र विकल्पो न प्राप्नोति नस्योत्तरपदत्वाभावादिति वाच्यम् । गति-कारकोपपदानामिति न्यायेन ङीप्रत्ययात्प्रागेव समासात् । विभक्त्यन्तत्वाभावेऽपि रूढत्वादुत्तरपदत्वम् । अयुवपक्षाह इति किम् । आर्ययूना । प्रपेकेन । दीर्घाक्षी शरत् । अलचतवर्गशसान्तर इत्येव । गर्दभवाहिनी ॥ वेदूतोऽनव्ययश्चूदी-च्छङ्गीयुवः पदे ॥ २ । ४ । ९८ ॥ ह्रस्व उत्तरपदे । लक्ष्मिपुत्रः । लक्ष्मीपुत्रः । ब्रह्मबन्धुपुत्रः २ । इदूत इति किम् । स्वद्ववापादः । अव्ययादिवर्जनं किम् । काण्डीभूतम् । शकहूपुत्रः । कारीषगन्धीपुत्रः । गार्गीपुत्रः । श्रीकुलम् । भ्रूकुलम् ॥ ङ्यापो बहुलं नाम्नि ॥ २ । ४ । ९९ ॥ उत्तरपदे ह्रस्वः ॥ भरणिगुप्तः । शिलवहम् । कचिद्विकल्पः । रेवतिमित्रः । रेवतीमित्रः । कचिन्न, नान्दीमुखम् । फल्गुनीमित्रः ॥ त्वे ॥ २ । ४ । १०० ॥ ङ्याचन्तस्य बहुलं ह्रस्वः । रोहिणि-त्वम् । रोहिणीत्वम् । अजत्वम् । अजात्वम् ॥ भ्रुवोऽञ्च कुंसकुट्योः ॥ २ । ४ । १०१ ॥ ह्रस्व उत्तरपदयोः । भ्रुकुंसः । भ्रुकुटिः । भ्रुकुटिः । भ्रुकुंसभ्रुकुटिशब्दावपीच्छन्त्यन्ये ॥ मालेषीकेष्टकस्यान्तेऽपि भारितूलचित्ते ॥ २ । ४ । १०२ ॥ उत्तरपदे ह्रस्वः । मालभारी । उत्पलमालभारी । मालभारिणी । इषीकतूलम् । मुञ्जेषीकतूलम् । इष्टकचितम् । पकेष्टकचितम् । इदमेवान्तग्रहणं ज्ञापकम् । ग्रहणवता नाम्ना न तदन्तविधिरिति । तेन दिग्घपादोपहतः सौत्रनाडिरित्यादि सिद्धम् ॥ गोण्या मेये ॥ २ । ४ । १०३ ॥ ह्रस्वः । गोण्या मित्ता गोणिः । अस्य मानवाचित्वेऽ-

पि उपचारान्मेये वृत्तिः । मेय इति किम् । गोणी । इति समासाश्रयविधयः ॥

कृतद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्च वृत्तयः । परार्थीभिधायिनी वृत्तिः । विग्रहो वृत्त्यर्थप्रतिपादकं वाक्यम् । स च लौकिकोऽलौकिकश्चेति द्विधा । लौकिको यथा, राज्ञः पुरुष इति । अयं साधुः परिनिष्ठितत्वात् । अलौकिकः, राजन् अस् पुरुष स् इति । अयञ्च प्रयोगानर्हत्वादसाधुः । समासः कचिन्नित्यः कचिद्वैकल्पिकश्च । अविग्रहः स्वघटकयावत्पदाघटितविग्रहो वा नित्यसमासः । यथा उन्मत्तगङ्गम् । हरौ इति अधिहरि । इत्यादि । तदितरो वैकल्पिकः । यथा राज्ञः पुरुषः, राजपुरुष इत्यादि । समासश्चतुर्द्धेति तु प्रायोवादः । बहुव्रीह्यव्ययीभावतत्पुरुषद्वन्द्वधिकारवहिर्भूतानामपि विस्पष्टपटुरित्यादीनां समासानां विधानात् । पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः । उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः । अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः । उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः । इत्यपि प्रवादः प्रायोऽभिप्राय एव । शाकप्रति उन्मत्तगङ्गमित्याद्यव्ययीभावे निष्कौशाम्बिरित्यादौ तत्पुरुषे त्रिचतुरा इत्यादिबहुव्रीहौ पाणिपादमित्यादिद्वन्द्वे च तत्त्वाभावात् । किन्तु वक्ष्यमाणरीत्या षड्विधाः समासाः । स्याद्यन्तस्य स्याद्यन्तेन, राजपुरुषः । त्याद्यन्तेन, अनुव्यचलत् । नाम्ना, कुम्भकारः । धातुना, अजसम् । त्याद्यन्तस्य त्याद्यन्तेन अश्रीतपिवता । स्याद्यन्तेन, कुरुकटः । तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः । तद्विशेषो द्विगुः । अनेकपदत्वं द्वन्द्वबहुव्रीहोरेव । तत्पुरुषस्य कचिदेव । बहुव्रीहिर्द्विविधः । तद्गुणसंविज्ञानोऽतद्गुणसंविज्ञानश्च । अवयवार्थः क्रियान्वयी यस्य स आद्यः । यथा, लम्बकर्ण आगच्छतीति । तदितरो द्वितीयः, यथा, दृष्टसागरः । नात्रावयवार्थस्य क्रियान्वयित्वम् ॥ इति सर्वसमासशेषः ॥

॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयेदेवस्वरि विजयसिंहस्वरिपट्टपरम्पराम्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतवृद्धिः ।

चन्द्रापरनामद्विजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशाखीयतपोगच्छा-
चार्यश्रीविजयनेमिस्वरिविरवितायां हेमप्रभायां समासप्रकरणम् ॥

॥ अथ तद्धिताः ॥

तद्धितोऽणादिः ॥ ६ । १ । १ ॥ वक्ष्यमाणाः । औपगवः ॥ वाऽऽद्यात् ॥ ६ । १ । १ । १ ॥ पदद्वयमधि-
धिकृतं स्यात् । तेन पक्षे वाक्यं समासश्च । सूत्रादौ च निर्दिष्टात्मत्यः ॥ ६ । १ । १ । १ ॥ पादत्रयं
यावत् येष्वर्थस्तेषु वा । औपगवः । माञ्जिष्ठम् ॥ वृद्धिः स्वरेष्वादेर्णिर्गति तद्धिते ॥ ७ । ४ । १ । १ ॥ मकृतेः । दा-
क्षिः । भार्गवः ॥ घनादेः पत्युः ॥ ६ । १ । १ । १ ॥ प्राग्जितीयेऽर्थेऽण् ॥ अवर्णवर्णस्य ॥ ७ । ४ । ६८ ॥ अप-
दस्य तद्धिते लुक् ॥ धानपतः । आश्वपतः ॥ अनिदम्यणपवादे च दित्यादित्यादित्ययमपत्युत्तरपदाञ्ज्यः ॥
६ । १ । १ । १ ॥ प्राग्जितीयेऽपत्याद्यर्थे । दैत्यः । आदित्यः । आदित्यः । याम्यः । प्राजापत्यः । अणपवादे च,
आदित्यः । अत्र परत्वात् इन् स्यात् । व्योहि प्राग्जितीयमणं बाधित्वा सावकाश इत्यणपवादग्रहणम् । अणग्रहणं किम्
। वास्तोष्पत्यभार्यः । असत्यणग्रहणे स्वापवादविषयेऽप्यस्य समावेशे वास्तोष्पत्याभार्य इति स्यात् । अनिदमीति किम्
। आदितीयम् ॥ बहिषष्ठाकण् च ॥ ६ । १ । १ । १ ॥ व्यः प्राग्जितीयेऽर्थे ॥ प्रायोऽव्ययस्य ॥ ७ । ४ । ६६ ॥
तद्धितेऽपदस्यान्त्यस्वरादेर्लुक् । बाहीकः । बाह्यः ॥ कल्येश्वरेण ॥ ६ । १ । १ । १ ॥ प्राग्जितीयेऽर्थेऽनिदम्यणपवादे
च । कालेयम् । ओग्रेयम् । अणपवादे च कालेयम् । ओग्रेयम्, अत्र रूप्यमयदौ स्याताम् ॥ पृथिव्या आज् ॥ ६ । १
। १८ ॥ पार्थिवः । पार्थिवा । पार्थिवी । अणपवादे च पार्थिवः । अत्रैण् स्यात् ॥ उत्सादेरय् ॥ ६ । १ । १ । १९ ॥
औत्सम् । औदपानम् । अणपवादे च उत्सस्यापत्यम् औत्सः इत्यादौ इवेयणकन् च स्युः ॥ बष्कयादसमासे ॥ ६
। १ । २० ॥ अञ् । बाष्कयः । असमास इति किम् । सौबष्कयिः अत्र ॥ देवाद्यञ् च ॥ ६ । १ । २१ ॥ अञ् ।
दैवम् । दैवम् ॥ अः स्थान्नः ॥ ६ । १ । २२ ॥ अश्वत्थामः ॥ इत्यपत्यादिप्राग्जितीयार्थसाधारणाः प्रत्ययाः ॥ द्वि-

गोरनपत्ये यस्वरदेष्टुं वा द्वे ॥ ६ । १ । २४ ॥ प्राज्जितीयेथं भूतस्य प्रत्ययस्य । द्विरथः । पञ्चकपालः । अनपत्य इति
 किम् । द्वैमातुरः । अद्विरिति किम् । पाञ्चकपालम् ॥ प्राग्वतः स्त्रीपुंसाद् नञ्स्त्वञ् ॥ ६ । १ । २५ ॥ येऽर्थोस्ते-
 ज्वनिदम्यणपवादे च । त्वेणम् । पौलम् । प्राग्वत इति किम् ? स्त्रीवत् ॥ त्वे वा ॥ ६ । १ । २६ ॥ स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्-
 स्तनौ । त्वेणम् । स्त्रीत्वम् । स्त्रीता । पौलम् । पुंस्त्वम् । पुंस्ता ॥ गोः स्वरं यः ॥ ६ । १ । २७ ॥ गव्यम् । गव्यः । स्वर
 इति किम् । गोमयम् ॥ ङसोऽपत्ये ॥ ६ । १ । २८ ॥ यथाभिहितमणादयः ॥ अस्वयम्भुवोऽब् ॥ ७ । ४ । ७० ॥
 उवर्णान्तस्यापदस्य तद्धिते ॥ औपगवः । अपत्य इत्यत्र लिङ्गसंख्यादि न विवक्षितम् । औपगवौ । अपत्यं चैत्रस्येत्यत्र तु
 बाणादिसिद्धौ अपत्यविवक्षायां तदपवादवाधनार्थं वचनम् । भानोरपत्यं भानवः । कम्बल उपगोः अपत्यं चैत्रस्येत्यत्र तु
 असामर्थ्यात् ॥ आद्यात् ॥ ६ । १ । २९ ॥ अपत्ये यस्ताद्धितः स परमप्रकृतेरेव । पौत्राद्यपत्यं सर्वपूर्वजानामा परमप्रकृतेः
 पारंपर्येण संबन्धादपत्यं भवतीति अनन्तरद्वयुवभ्योऽपि प्रत्ययः प्राप्नोतीति नियमार्थं आरम्भः । उपगोरपत्यमनन्तरं
 दृढं वा औपगवः । तस्यापि औपगविः । औपगवेरपि औपगवः ॥ ६ । १ । ३० ॥ पौत्रादिदृढम् ॥ ६ । १ । ३१ ॥ परमप्रकृतेरपत्यम् ।
 गार्ग्यः । पौत्रादीति किम् । गार्गिः ॥ वंश्यज्यायोऽप्रात्रोर्जीवति ऋषौत्राद्यस्त्री युवा ॥ ६ । १ । ३२ ॥ वंश्यः पित्रादि-
 रात्मनः कारणम् । ज्यायान् भ्रातां वयोधिक एकापितृक एकमातृको वा । गार्ग्यीयणः । वंश्यज्यायोऽप्रात्रोरिति किम् । अ-
 न्यीस्मिन् जीवति गार्ग्यः । अस्त्रीति किम् । भार्गी ॥ सपिण्डे वयःस्थानाधिके जीवद्वा ॥ ६ । १ । ३३ ॥ जीवति
 प्रपौत्राद्यस्त्री युवा । वयो यौवनादि । स्थानं पिता पुत्र इत्यादि । पितृव्ये पितामहस्य भ्रातरि वा वयोधिके जीवति जीवद्वा-
 स्यापत्यं गार्ग्यः गार्ग्यीयणो वा । अन्यत्र गार्ग्यः ॥ युवदृढं कुत्सार्चं वा ॥ ६ । १ । ३४ ॥ यथासंख्यं युवा । गार्ग्यः गा-
 र्ग्यीयणो वा जालमः । अन्यत्र गार्ग्यीयण एव । दृढमर्चितं गार्ग्यीयणः गार्ग्योवा । अन्यत्र गार्ग्य एव । अस्त्रीत्येव । स्त्री
 भार्गी ॥ दृढाद्यनि ॥ ६ । १ । ३५ ॥ यून्यपत्ये विवक्षिते यः प्रत्ययः स आद्यात् दृढात् परमप्रकृतेर्यो दृढप्रत्ययस्तदन्ता-

द्रवति । आद्यात् इत्यस्यापवादः । गार्ग्यस्यापत्यं युवां गार्ग्यार्थणः । एवं दाक्षायणादिः । यूनीति किम् । गार्ग्यः । आद्या-
 दित्येव । औपगाविः ॥ अत इव् ॥ ६ । १ । ३१ ॥ इसन्तादपत्ये । अणोऽपवादः । दाक्षिः । अत इति किम् । शौभंयः । कैलालपः ।
 कोचिच्चाभ्यामणमपि नेच्छन्ति । ननु कथं प्रदीयतां दाशरथाय मैथिलीति । तस्येदमिति विवक्षायां भविष्यति ॥
 वहीनरस्यैत् ॥ ७ । ४ । ४ ॥ ङिणति तद्धिते स्वरैष्वादेः स्वरस्य । वैहीनरिः ॥ इवः पदान्तात्प्रागैदौत् ॥ ७ । ४ ।
 ५ ॥ ङिणति तद्धिते इवर्णवर्णयोस्तत्प्राप्तौ द्वद्धिप्रसंगे तयोरेव स्थाने यौ इवौ पदान्तौ ताभ्यां प्राग् यथासंख्यमैदौतौ
 स्याताम् । वैयसनम् । सौवशिवः । परत्वाकित्यत्वाच्च वृद्धेः प्रागेव सर्वत्रानेनैदौतौ । इव इति किम् । सौपर्णेयः । पदा-
 न्तादिति किम् । यत इमे याताः । तत्प्राप्तावित्येव । दाध्यशिवः । वृद्धयपवादश्चैदौदागमः । तेन पुंवद्भावप्रतिषेधो न ।
 वैयाकरणभार्य्यः ॥ द्वारादेः ॥ ७ । ४ । ६ ॥ यवयोस्समीपस्य स्वरेष्वादेस्स्वरस्य वृद्धिप्राप्तौ ताभ्यामेव प्रागैदौतौ ङिण-
 ति तद्धिते । दौवारिकः । श्वादेरितीति प्रतिषेधाद् द्वारादिपूर्वाणामपि । दौवारपालिः ॥ न अस्वङ्गादेः ॥ ७ । ४ । ९ ॥
 ङिणति तद्धिते इवः प्रागैदौतौ । व्याङ्गिः । व्याङ्गिः ॥ इवादेरिति ॥ ७ । ४ । १० ॥ ङिणति तद्धिते वः
 प्रागौर्न । श्वाभस्त्रिः । इतीति किम् । शौवहानम् ॥ इजः ॥ ७ । ४ । ११ ॥ श्वादेर्वः प्रागौर्न ङिणति तद्धिते । श्वाभस्त्रम् ।
 बाह्वादिभ्यो गोत्रे ॥ ६ । १ । ३२ ॥ अपत्य इव् । स्वापत्यंसतानस्य स्वव्यपदेशकारणमृषिरनृषिर्वा यः प्रथमस्तदपत्यं
 गोत्रम् । बाहविः । औपवाकविः । नैवाकविः । इतः प्रभृति गोत्र इत्यधिकारात् गोत्रे सम्भवति ततोऽन्यत्र प्रतिषेधः ।
 शीर्षिः स्वरे तद्धिते ॥ ३ । २ । १०३ ॥ शिरसः । हास्तिशीर्षिः । स्थौलशीर्षिः ॥ वर्मणोऽचक्रात् ॥ ६ । १ । ३३ ॥
 अपत्ये इव् । ऐन्द्रवर्मिः । अचक्रादिति किम् । चाक्रवर्मणः । अनो लोपे प्राप्ते ॥ आणि ॥ ७ । ४ । ५२ ॥
 अनन्तस्यान्यस्वरादेर्लुग् न । इति निषेधः ॥ संयोगादिनः ॥ ७ । ४ । ५३ ॥ संयोगात्परो य इन् तदन्तस्या-
 न्यस्वरादेरणि लुग् न । शांतिनः ॥ गाथिविदधिकेक्षिपणिगणिनः ॥ ७ । ४ । ५४ ॥ अण्यन्त्यस्वसेर्द्वेष्टुन । गाथिनः ।

वैदथिनः । कैशिनः । पाणिनः । गणितः ॥ अवर्मणो मनोऽपस्ये ॥ ७ । ४ । ५९ ॥ अण्यन्यस्वरादेर्लुक् । सौषामः ।
 अवर्मण इति किम् । चाक्रमणः ॥ हितनाम्नो वा ॥ ७ । ४ । ६० ॥ अपत्यार्थेऽण्यन्यस्वरादेर्लुक् । हितनामः । हित-
 नामनः । षादिहन्धृतराज्ञोऽणि ॥ २ । १ । ११० ॥ अतो लुक् । औक्षणः । औणघ्नः । वार्जकनः । धार्तराज्ञः । लोम्नो-
 ऽपत्येषु ॥ ६ । १ । २३ ॥ अः । उडलोमाः । बहुवचननिर्देशात् एरुस्मिन्नपत्ये द्वयोश्च बाह्यादित्वादिवेव । औडुलोमिः ।
 औडुलोमी ॥ अजादिभ्यो धेनोः ॥ ६ । १ । ३४ ॥ अपत्ये इञ् । आजधेनविः । बाष्कधेनविः । अजादयः प्रयोगतोऽ-
 नुसर्तव्याः ॥ ब्राह्मणाह्वा ॥ ६ । १ । ३५ ॥ धेनोरपत्य इञ् । ब्राह्मणधेनविः ॥ भूयःसंभूयोऽम्भोमितौजसः
 स्तुक् च ॥ ६ । १ । ३६ ॥ अपत्ये इञ् । भौयिः । सांभूयिः । आम्भिः । आभितौजिः । भूयसोनेऽन्त्यन्ये । अकतसोऽपी-
 चऽन्त्येके ॥ शालङ्क्यौदिषाडिवाड्वलि ॥ ६ । १ । ३७ ॥ इजन्ता निपात्यते । शालङ्किः । औदिः । पाडिः । बाड्-
 वलिः । व्यांसवरुत्सुधातुनिषादविम्बचण्डालादन्त्यस्य षाक् ॥ ६ । १ । ३८ ॥ अपत्ये इञ् तद्योगे एषाम् ।
 वैयासकिः । वासटकिः । सौधातकिः । नैषादकिः । वृद्धेतु परत्वाद्विदालक्षणोऽञ् । नैषादः । बैम्बकिः । चाण्डालकिः ।
 कर्मारव्याघ्राग्निर्भयोऽपीचऽन्त्यन्ये ॥ पुनर्भूत्पुत्रदुहितननान्दुरनन्तरेऽञ् ॥ ६ । १ । ३९ ॥ पौनर्भवः । पौत्रः । दौ-
 हित्रः । नानान्द्रः । अनन्तर इति किम् । वृद्धेऽञ् न भवति । अत्रो वित्करणसुत्तरार्थम् । इह तु अत्रि अपि वा नास्ति विशेषः ॥
 परस्त्रियाः परशुश्चासावर्ण्ये ॥ ६ । १ । ४० ॥ अनन्तरेऽञ् । पारशवः । असावर्ण्य इति किम् । पारस्त्रिण्यः ॥ विदा-
 देर्वृद्धे ॥ ६ । १ । ४१ ॥ अञ् । वैदः ॥ और्वः । वैदौ । वृद्ध इति किम् । वैदिः । यज्वोऽद्यापर्णान्तगोपवनादेः
 ॥ ६ । १ । ४२ ॥ बहुगोत्रार्थस्य यः प्रत्ययस्तस्यास्त्रियां लुप् । गर्गः । विदाः । अद्यापर्णेत्यादि किम् । गोपवनाः ॥
 गर्गोर्देर्यञ् ॥ ६ ॥ १ । ४२ ॥ वृद्धे । गर्ग्यः । वात्स्यः । गर्गः । वत्साः । वृद्ध इत्येव । गार्गिः । गोत्र इत्येव । गर्गो
 नाम कश्चित् तस्यापत्यं वृद्धं गार्गिः । वैयाघ्रपद्यः । आवध्यः । कात्यः । प्रौतिमाष्यः । कौण्डिन्यः । जातिश्च णिताद्धि-

तयस्वरे ॥ ३ । २ । ५१ ॥ अन्या परतः स्त्री विषयभूते पुंवदन्तः । इति पुंवदभावस्तु न । कौण्डिन्यागस्त्येति निर्देशेन
 तस्यानित्यत्वात् । विषयसंस्पृश्याश्रयेण पठ्व्या भावः पाठवम् ॥ कौण्डिन्यागस्त्ययोः कुण्डिनागंस्ती च ॥
 ६ । १ । १२७ ॥ बहुगोत्रार्थयोर्वोऽणश्चास्त्रियां लुप् । कुण्डिनाः । अगस्त्यः । प्रत्ययलुपं कृत्वादेशकरणमागंस्तीयाः
 इत्येवमर्थम् । अस्त्रियामित्येव । कौण्डिन्यः । आगस्त्यः स्त्रियः । मधुबभ्रोब्राह्मणकौशिके ॥ ६ । १ । ४३ ॥ वृद्धे
 यन् । माधव्यो ब्राह्मणः । बाभ्रव्यः कौशिकः । अन्यत्र माधवः । बाभ्रवः । वभ्रोः कौशिके नियमार्थं वचनम् । गर्गादिपा-
 ठस्तु लोहितादिकार्यार्थः ॥ कपिवोधादाङ्गिरसे ॥ ६ । १ । ४४ ॥ वृद्धे यञ् । काप्यः आङ्गिरसः । एवं बौध्यः ।
 अन्यः कोपेयः । बौधिः । कपिशब्दस्य गर्गादिपाठेऽपि नियमार्थमिहोपादानम् । लोहितादिकार्यार्थो गणपाठः ॥ वतण्डात्
 ॥ ६ । १ । ४५ ॥ आङ्गिरसे वृद्धे यवेव । वतण्ड्यः आङ्गिरसः । अन्यत्र वतण्ड्यः । वतण्डः । शिवाग्रणवाध-
 नार्थं वचनम् । स्त्रियां लुप् ॥ ६ । १ । ४६ ॥ वतण्डादाङ्गिरसे यञः । वतण्डी । अन्यत्र शिवादिपाठाद् वतण्डी ।
 लोहितादिपाठाद् वतण्ड्यायनी ॥ कुञ्जादेर्वायन्यः ॥ ६ । १ । ४७ ॥ वृद्धे कौञ्जायन्यः । ब्राध्नायन्यः । वृद्ध इत्येव ।
 कौञ्जः ॥ स्त्रीबहुष्वायनञ् ॥ ६ । १ । ४८ ॥ कुञ्जादेर्वहुलविशिष्टे वृद्धे स्त्रियां वाऽबहुलेऽपि आयनञ् । कौञ्जायनी ।
 ब्राध्नायनी । कौञ्जायनाः । ब्राध्नायनाः ॥ अद्वदेः ॥ ६ । १ । ४९ ॥ वृद्धे आयनञ् । आश्वायनः । शाह्वायनः ।
 गोत्र इत्येव । अश्वो नाम कश्चित् तस्यापत्यं वृद्धमाश्विः ॥ शपभरद्वाजादात्रेये ॥ ६ । १ । ५० ॥ वृद्धे आ-
 यनञ् । शापायनः । भारद्वाजायनः । अन्यत्र शापिः । भारद्वाजः । भर्गुत्रैगर्त्से ॥ ६ । १ । ५१ ॥ वृद्धे आयनण् ।
 भार्गयणक्षैर्गतः । अन्यो भार्गिः ॥ आत्रेयाश्वरद्वाजे ॥ ६ । १ । ५२ ॥ यून्यायनण् । आत्रेयायणो भारद्वाजः । आत्रे-
 योऽन्यः । क्षिदार्षादिनिबोः ॥ ६ । १ । १४० ॥ क्षिदार्षश्च योऽपत्यप्रत्ययस्तदन्तात्परस्य यून्यण इवश्च लुप् । इतीबो
 लुप् । तैकाग्रनिः पिता । तैकाग्रनिः पुत्रः । वासिष्ठः पुत्रः ॥ नडादिभ्य आयनण् ॥ ६ । १ । ५३ ॥

वृद्धे । नाढायनः । चारायणः । आशुष्यायणः ॥ दण्डिहस्तिनोरायने ॥ ७ । ४ । ४५ ॥ अन्यस्वरादेर्लुङ् न ॥ दा-
 णिनायनः ॥ हास्तिनायनः । वृद्ध इत्येव । नाडिः ॥ यज्जिवः ॥ ६ । १ । ५४ ॥ वृद्धे यून्यायणः । गार्ग्यायणः । दाक्ष-
 यणः ॥ हरितादेरवः ॥ ६ । १ । ५५ ॥ विदाद्यन्तर्गणो हरितादिः ॥ वृद्धे योऽञ् तदन्तादयून्यायणः । हरितायनः ।
 केन्दासायनः ॥ क्रोष्टुशलङ्कोर्लुक् च ॥ ६ । १ । ५६ ॥ वृद्धे आयनः । क्रौष्टायनः । शालङ्कायनः ॥ दर्भकृष्णाभिः शर्मर-
 शरद्रब्धुनकादाग्रायणब्राह्मणवार्षगण्यवाशिष्ठभार्गववात्स्ये ॥ ६ । १ । ५७ ॥ वृद्धे यथासंख्यमायनः । दार्भायण
 आश्रायणः । काष्णार्यनो ब्राह्मणः । आशिश्मार्ग्यणो वार्षगण्यः । राणायनो वाशिष्ठः । शारद्वतायनो भार्गवः । शौनकायनो
 वात्स्यः । अन्यत्र दार्भिरित्यादि ॥ जीवन्तपर्वताद्या ॥ ६ । १ । ५८ ॥ वृद्धे आयनः । जैवन्तायनः । जैवन्तिः । पार्व-
 तायनः । पार्वतिः । वृद्ध इत्येव । जैवन्तिः ॥ द्रोणाद्या ॥ ६ । १ । ५९ ॥ अपत्यमात्रे आयनः । द्रोणायनः । द्रौणिः ॥
 शिवादेरण ॥ ६ । १ । ६० ॥ अपत्ये । इत्यादेरपवादः । शैवः । प्रौष्ठः ॥ ऋषिवृष्यन्यधकङ्कुरुभ्यः ॥ ६ । १ । ६१ ॥
 अपत्येऽण् । वाशिष्ठः । वैश्वामित्रः । गौतमः । वासुदेवः । श्वाफल्कः । नाकुलः । दौर्योधनिस्तु क्रियाशब्दत्वात् । बाह्वा-
 दिताद्यौधिष्ठिरः । अर्जुनिः ॥ कन्यात्रिवेण्याः कनीनत्रिवणं च ॥ ६ । १ । ६२ ॥ अपत्येण् । कानीनः । त्रैवणः ॥
 शुक्लाम्याभारद्वाजे ॥ ६ । १ । ६३ ॥ अपत्येऽण् । शौक्लो भारद्वाजः । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया सिद्धे एयण्वाधनार्थ-
 द्विवचनेन स्त्रीलिङ्गः शुक्लाशब्द उपादीयते ॥ विकर्णच्छगलाद्वात्स्यात्रेये ॥ ६ । १ । ६४ ॥ अपत्येऽण् । वैकर्णः । छागलः ॥
 णश्च विश्रवसो विश्लुक् च वा ॥ ६ । १ । ६५ ॥ अपत्येऽण् । वैश्रवणः । आदेशार्थं वचनम् । एवमुत्तरत्र ॥
 संख्यासंभद्रान्मातुर्मातुर् च ॥ ६ । १ । ६६ ॥ अपत्येण् । द्वैमातुरः । सांमातुरः । भाद्रमातुरः ॥ संबन्धिनो
 सम्वन्धे ॥ ७ । ४ । १२१ ॥ संबन्धिः शब्दानां यत्कार्यमुक्तं तत्संबन्ध एव । इतिवचनाद्धान्यमातुर्न । तेन द्वैमात्रः ।
 शुभ्रादिपावद्वैमात्रेयः ॥ अदोर्नदीमानुषीनाम्नः ॥ ६ । १ । ६७ ॥ अपत्येऽण् । यासुनः प्रणेतः । दैवदत्तः । अदोरिति

किम् ॥ चान्द्रभागेयः ॥ पीलास्साल्वामण्डूकाद्वा ॥ ६ । १ । ६८ ॥ अपत्येऽण् । पैलेयः । साल्वः । साल्वेयः ।
माण्डूकः । माण्डूकिः ॥ दितेऽब्रैयण् वा ॥ ६ । १ । ६९ ॥ मण्डूकादपत्येऽण् । दैतेयः । दैत्यः । माण्डूकेयः । माण्डूकिः ॥
कृथापत्यूढः ॥ ६ । १ । ७० ॥ अपत्ये एयण् । सौपर्णेयः ॥ एयेऽग्रायी ॥ ३ । २ । ५२ ॥ तद्धिते परतः स्त्री पुंवत् ।
आग्नेयः । जातिश्च गितोद्धितयस्वरे इति सिद्धे नियमार्थमिदम् । तेन यौवतेय इत्यादौ न पुंवत् ॥ वैनतेयः । यौवतेयः ॥ अकद्रूपाण्डवो-
रुवर्णसंधैये ॥ ७ । ४ । ६९ ॥ तद्धिते लुक् । कामण्डूलेयः । कद्रूपाण्डवोस्तु । कद्रूवेयः । पाण्डवेयः ॥ द्विस्वरादनद्याः ॥
६ । १ । ७१ ॥ कृथापत्यूढन्तादपत्ये एयण् । दात्तेयः । अनद्या इति किम् । सैप्रः ॥ इतोऽनिजः ॥ ६ । १ । ७२ ॥
द्विस्वरादपत्ये एयण् । नाभेयः । नैधेयः । अनिज इति किम् । दाक्षायणः । द्विस्वरादित्येव । मारीचः ॥ शुभ्रादिभ्यः ॥
६ । १ । ७३ ॥ अपत्येऽण् । शौभ्रेयः । वैष्टपुरेयः । गाङ्गेयः ॥ प्राद्राहणस्यैये ॥ ७ । ४ । २१ ॥ ङिणिति तद्धिते स्वरेण्वदेर्द्विः
प्रस्यतु वा । प्रावाहणेयः । प्रवाहणेयः । उत्तरपदद्वन्द्वः प्रवाहणीयार्थ इत्यत्र पुंवद्भावप्रतिषेधः प्रयोजनम् ॥ एयस्य ॥ ७ ।
४ । २२ ॥ एयान्तांशात्प्रात्परस्य वाहनस्य ङिणिति तद्धिते स्वरेण्वदेर्द्विः प्रस्यतु वा । प्रावाहणेयः । प्रवाहणेयः ॥ एये
जिह्वाशिनिः ॥ ७ । ४ । ४७ ॥ अन्त्यस्वरादेर्लुग्न । जैह्वाशिनेयः ॥ इयामलक्षणाद्वाशिष्टे ॥ ६ । १ । ७४ ॥ अपत्ये एयण् ।
इयामेयो लाक्षणेयो वाशिष्टः । अन्यत्र इयामायनः लाक्षणिः । अष्टद्वे तु इयामिः ॥ विकर्णकुधीतकात्काश्यपे ॥ ६ । १ ।
७५ ॥ अपत्ये एयण् । वैकर्णेयः कौषीतकेयः काश्यपः । वैकर्णिः कौपीतकिरन्यः ॥ भ्रुवो भ्रुवृच ॥ ६ । १ । ७६ ॥ अपत्ये
एयण् । भ्रौवेयः ॥ कल्याण्यादेरिन् चान्तस्य ॥ ६ । १ । ७७ ॥ अपत्ये एयण् । काल्याणिनेयः ॥ हृद्गगसिन्धोः ॥ ७ ।
४ । २५ ॥ हृदाद्यन्तानां पूर्वपदस्योत्तरपदस्य च स्वरेण्वदेर्द्विः ङिणिति तद्धिते । सौहार्दम् । सौभागिनेयः । साक्तुसैन्यवः ।
बहुलाधिकारात् सौहार्दं दौहर्दमित्यपि ॥ अनुशक्तिकादीनाम् ॥ ७ । ४ । २७ ॥ ङिणिति तद्धिते पूर्वोत्तरपदयोः स्वरेण्वदेः
स्वरस्य द्विः । प्रारक्षेणेयः ॥ कूलटाया वा ॥ ६ । १ । ७८ ॥ अपत्ये एयण् । इन्चान्तस्य । आदेशार्थं वचनम् ।

कौलटिनेयः । कौलेट्यः ॥ षट्काणैरः स्त्रियां तु छुप् ॥ ६ । १ । ७९ ॥ अपत्ये । चाटकैरः । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया
 षट्काया अपि चाटकैरः । स्त्रियां तु चटका । अस्त्रियाभित्येव सिद्धे प्रत्ययान्तरवाधनार्थे णेरविधानम् ॥ ध्रुव्वाभ्य एरण्
 वा ॥ ६ । १ । ८० ॥ अपत्ये । अङ्गहीना अनियतपुंस्का वा स्त्रियः ध्रुवाः । काणेरः । दासेरः । दासेयः ।
 नाटेरः ॥ नाटेयः । बहुवचनं ध्रुवार्थपरिग्रहार्थम् ॥ गोधाया दुष्टे णारश्च ॥ ६ । १ । ८१ ॥ अपत्ये एरण् । गौधारः ।
 गौधेरः । योऽहिना गोधायां जन्यते । गौधेयोऽन्यः । शुभ्रादित्वादेश्यण् ॥ जण्टपण्टात् ॥ ६ । १ । ८२ ॥ अपत्ये णारः ।
 जाण्टारः । पाण्टारः । केचित्तु पाण्डार इत्याद्यपीच्छन्ति ॥ चतुष्पादस्य एयञ् ॥ ६ । १ । ८३ ॥ अपत्ये । कामण्डलेयः ।
 सौरभेयः । शुष्ट्यादेः । ६ । १ । ८४ ॥ अपत्ये एयञ् । गाष्ट्यः । हाष्ट्यः । मित्रयोरपत्यमिति विग्रहे ऋष्यणि प्राप्ते
 एयञ् ॥ कैकयमित्रयुप्रत्ययस्य यादेरिप् च ॥ ७ । ४ । २ ॥ ङिणति तद्धिते स्वरेश्वादेः स्वरस्य दृद्धिः ।
 इतीयादेशे प्राप्ते ॥ सारथैश्चवाकमैत्रेयत्रौणहृत्यथैवत्यहिरण्मयम् ॥ ७ । ४ । ३० ॥ एते निपात्यन्ते । इति युलोपः ।
 मैत्रेवः ॥ यस्कादेर्गोत्रे ॥ ६ । १ । १२५ ॥ यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यस्कादेर्यः प्रत्ययस्तस्यास्त्रियां छुप् ।
 यस्काः । ललाः । मित्रयवः । गोत्र इति किम् । यास्कादङ्गानाः ॥ वाडवेयो वृषे ॥ ६ । १ । ८५ ॥ एयणेयञ् वा निपात्यते ।
 वृषो यो गर्भे बीजं निषिञ्चति । वडवाया वृषो वाडवेयः । अपत्येऽणेष । वाडवः । एयणेयणोरुभयोरपि व्यवस्थापनार्थं
 निपातनम् । अन्यथाऽन्यतरोऽपत्ये प्रसज्येत ॥ रेवत्यादेरिक् ॥ ६ । १ । ८६ ॥ अपत्ये । रैवतिकः । आश्वपालिकः ॥
 दृद्धास्त्रियाः क्षेपे णश्च ॥ ६ । १ । ८७ ॥ अपत्ये इक् ॥ पितुरसंविज्ञाने मात्रा व्यपदेशोऽपत्यस्य क्षेपः ॥ तद्धितय-
 स्वरेऽज्जाति ॥ २ । ४ । ९२ ॥ व्यञ्जनार्थपत्यस्य तद्धिते लुक् । गार्गो गार्गिको वा जाल्यः । दृद्धेति किम् । कारिकेयो
 जाल्यः । स्त्रिया इति किम् । औपगविर्जाल्यः । क्षेप इति किम् । गार्गेयो माणवकः । मातुः संविज्ञानार्थमिदमुच्यते ॥
 भ्रातृन्तुर्भः ॥ ६ । १ । ८८ ॥ अपत्ये । भ्रातृव्यः । शत्रुरपि उपचाराद्भ्रातृव्यः ॥ इयः स्वसुश्च ॥ ६ । १ । ८९ ॥

भ्रातुरपत्ये । आश्रीयः । स्वसीयः ॥ मातृपित्रादेर्द्वयणीयणौ ॥ ६ । १ । ९० ॥ स्वसुरपत्ये । वचनभेदान्न यथा-
संख्यम् । मातृष्वसेयः । मातृष्वसीयः । पैतृष्वसेयः । पैतृष्वसीयः ॥ ६ । १ । ९१ ॥ अपत्ये । स्वशुर्यः ।
सम्बन्धिनां सम्बन्धे । स्वशुरो नाम कश्चित् तस्यापत्यं स्वाशुरिः ॥ जातौ राज्ञः ॥ ६ । १ । ९२ ॥ अपत्ये यः ॥
अनोऽप्ये चे ॥ ७ । ४ । ५१ ॥ अन्यस्वरादेर्लुङ् न । राजन्यः क्षत्रियजातिश्चेत् । राजनोऽन्यः । अद्य इति किम् ।
राज्यम् ॥ क्षत्रादियः ॥ ६ । १ । ९३ ॥ अपत्ये जातौ । क्षत्रियो जातिश्चेत् । क्षात्रिरन्यः ॥ ६ । १ । ९४ ॥
अपत्ये जातौ । मनुष्याः । मनुषाः । मानुषी । जातावित्येव । मानवाः ॥ माणवः कुत्सायाम् ॥ ६ । १ । ९५ ॥
मनुशब्दादौत्सर्गिकेऽण्प्रत्यये णत्वं निपात्यते । मनोरपत्यं कुत्सितं मूढं माणवः ॥ कुलादीनः ॥ ६ । १ । ९६ ॥
अपत्ये । कुलीनः । उत्तरसूत्रे समासे प्रतिषेधादिह कुलान्तः केवलश्च गृह्यते । बहुकुलीनः ॥ यैयक्यावसमासे वा ॥
६ । १ । ९७ ॥ कुलान्तात् कुलाच्चापत्ये । कुल्यः । कौलेयकः । कुलीनः । बहुकुल्यः । बाहुकुलेयकः । बहुकुलीनः ।
असमास इति किम् । आद्यकुलीनः ॥ दुष्कुलादेयण् वा ॥ ६ । १ । ९८ ॥ अपत्ये । दौष्कुलेयः । दुष्कुलीनः ॥
महाकुलाद्वाजनिजौ ॥ ६ । १ । ९९ ॥ अपत्ये । माहाकुलः । माहाकुलीनः । महाकुलीनः ॥ कुर्वादेर्ज्यः ॥ ६ । १ ।
१०० ॥ अपत्ये । कौरव्यः । माङ्गव्यः । अक्षत्रियवचनस्येह कुरोर्ग्रहणम् । क्षत्रियवचनानु वक्ष्यमाणो द्रिसंज्ञको ज्यः ॥
सम्राजः क्षत्रिये ॥ ६ । १ । १०१ ॥ अपत्ये ज्यः । साम्राज्यः क्षत्रियश्चेत् । अन्यत्र साम्राजः । अन्ये साम्राजिरित्याहुः । तत्र
सम्राट् बाह्यादिषु द्रष्टव्यः ॥ सेनान्तकारुलक्ष्मणादिषु च ॥ ६ । १ । १०२ ॥ ज्योऽपत्ये । हारिषेणिः । हारिषेण्यः ।
तान्तुवायिः । तान्तुवाय्यः । लाक्ष्मणिः । लाक्ष्मण्यः ॥ सुयाम्नः सौवीरेष्वायनिषु ॥ ६ । १ । १०३ ॥ अपत्ये ।
सौयामायनिः । सौवीरेभ्योऽन्यत्र सौयामः ॥ पाण्डाहृतिमिमत्ताणश्च ॥ ६ । १ । १०४ ॥ सौवीरेषु जनपदे योऽर्थ-
स्तद्वृत्तेरपत्ये आयनिषु । पाण्डाहतः पाण्डाहृतायनिर्वा सौवीरगोत्रः ॥ मैमतः । मैमतायनिः । सौवीरेष्वित्येव । पाण्डाहृतायनः ।

भैरवायनः । अनन्तरो भैरवः ॥ आगबिस्तितार्णविन्दवाऽऽकशापेयान्निन्दायामिकण्वा ॥ ६ । १ । १०५ । सौ-
 वीरेषु यो वृद्धस्तत्र वर्त्तमानादूनि ॥ भागवित्तिकः । भागवित्तायनो वा जालमः । तार्णविन्दविकः । तार्णविन्दविः । आ-
 कशापेयिकः । आकशापेयिः ॥ निन्दायामिति किम् ? । अन्यत्र भागवित्तायनः ॥ सौयामायनियान्निन्दायनिवा-
 प्यार्यगेरीयश्च वा ॥ ६ । १ । १०६ ॥ सौवीरवृद्धत्तूर्यनीकण् निन्दायाम् । सौयामायनीयः । सौयामायनिकः । सौया-
 मायनिर्वा निन्द्यो युवा । यासुन्दायनीयः । यासुन्दायनिकः । यासुन्दायनिः । वाष्यार्यणीयः । वाष्यार्य-
 यणिः ॥ निन्दायामित्येव । सौयामायनिः ॥ तिकादेरायनिन् ॥ ६ । १ । १०७ ॥ अपत्ये । इवादेरपवादः
 । तैकायनिः । कैतवायनिः ॥ दण्डकोशलकर्मारच्छागवृषाद्यादिः ॥ ६ । १ । १०८ ॥ अपत्ये आयनिन् ॥ दागन्याय-
 निः । कौशलयायनिः । कामार्यार्ययणिः । छाग्यायनिः । वाष्यार्ययणिः ॥ द्विस्वरादणः ॥ ६ । १ । १०९ ॥ अपत्ये
 आयनिन् ॥ कार्वार्ययणिः । द्विस्वरादिति किम् ? । औपगविः । अण इति किम् ? दाक्षायणः । वृद्धादेवायं विधिः,
 अष्टात्वात्तूत्तरेण विकल्पः । अङ्गानां राजा आङ्गः तस्याङ्गिः । आङ्गायनिर्वा ॥ वृद्धिर्यस्य स्वरेष्वादिः ॥ ६ । १ । ८ ॥
 स दुसंज्ञः ॥ अष्टाद्वाद्दोर्ज्ञवा ॥ ६ । १ । ११० ॥ अपत्ये आयनिन् ॥ आम्नगुप्तायनिः । आम्नगुप्तिः ॥ अष्टादिति
 किम् ? । दाक्षायणः । दीरिति किम् ? । आकम्पनिः ॥ वाशिना आयनौ ॥ ७ । ४ । ४६ ॥ अन्त्यस्वरादेर्दुग् न
 ॥ वाशिनायनिः ॥ पुत्रान्तात् ॥ ६ । १ । १११ ॥ दोरपत्ये आयनिन् वा ॥ गार्गीपुत्रायणिः । गार्गीपुत्रिः । उत्तरसूत्रप्रा-
 मकागमाभावात्तार्थं वचनम् । पक्षे उत्तरेण कागमोऽपि । गार्गीपुत्रकायणिः ॥ चर्मिर्मिगारेटकार्कटयकाकलङ्कावा-
 किनाच्च कश्चान्तोऽन्त्यस्वरात् ॥ ६ । १ । ११२ ॥ पुत्रान्ताद्दोरायनिन् वा ॥ चर्मिकायणिः । चर्मिणः ।
 चर्मिकायणिः । चर्मिणः । गारेटकायनिः । गारेटिः । कार्कटकायनिः । कार्कटकायनः । यदा तु अन्युत्पन्नः का-
 र्कटयशब्दस्तदा पक्षे इत्येव । काककायनिः । काकिः । लङ्काकायनिः । लङ्केयः । वाकिनकायनिः । वाकिनिः ।

गार्गीपुत्रकार्यणिः । गार्गीपुत्रिः । अन्त्यस्वरात्परतः ककारविधानं नलोपार्थम् । न च परादिरेव क्रियतामिति वाच्यम् । पुंवद्भावासिद्धेः । चर्मिण्या अपत्यं चार्मिकायणिः ॥ अदोरायनिः प्रायः ॥ ६ । १ । ११३ ॥ अपत्ये वा ॥ ग्लुबुकायनिः । ग्लौचुकिः । प्रायः किम् ? । दाक्षिः । अदोरिति किम् ? । औपगविः ॥ राष्ट्रक्षत्रियात्स-
 रूपाद्राजापत्ये द्विरञ् ॥ ६ । १ । ११४ ॥ यथासंख्यम् । विदेहानां राष्ट्रस्य राजा विदेहस्य राजा विदेहस्य वा विदेहः । विदेहो
 । विदेहाः राजानोऽपत्यानि वा ॥ ऐश्वाकः । सरूपादिति किम् ? । दाक्षरथिः ॥ गान्धारिसात्वेष्याभ्याम् ॥ ६ ।
 १ । ११५ ॥ राष्ट्रक्षत्रियार्थाभ्यां सरूपाभ्यां राजापत्ये द्विरञ् ॥ गान्धारयः । सालेयाः । एकत्वद्वित्वयोस्तु अपत्यार्थ-
 विवक्षायाम् अब्राह्मणादिति लुब् न, विधानसामर्थ्यात् ॥ पुरुमगधकलिङ्गस्त्रमसद्विस्वरदण् ॥ ६ । १ ।
 ११६ ॥ राष्ट्रक्षत्रियार्थात्सरूपाद्राजापत्ये द्विः ॥ पौरयः । मागधः । मगधाः । कालिङ्गः । सौरमसः । आङ्गः । पुरुग्रह-
 णमसरूपार्थम् । तत्रौत्सर्गिकेणैवाऽणा सिद्धे बहुषु लुबर्थमिदमण्विधानम् । अत्रैव सिद्धेऽण्विधानं सङ्घाद्यण्बाधनार्थम् ।
 तेन पौरवकम् ॥ सात्वर्वांशप्रत्यग्रथकालकूटाऽश्मकादिञ् ॥ ६ । १ । ११७ ॥ सरूपराष्ट्रक्षत्रियार्थाद्राजाप-
 त्ये द्विः ॥ औदुम्बरिः । उदुम्बराः । प्रत्यग्रथिः । कालकूटिः । आश्मकिः ॥ दुनादिङ्कुचित्कोशलाजादाञ्ज्यः
 ॥ ६ । १ । ११८ ॥ सरूपराष्ट्रक्षत्रियार्थाद्राजापत्ये द्विः । आम्बपुचः । आम्बपुचाः । नैषध्यः । कौरव्यः । आवन्त्यः
 । कौशल्यः । आजाद्यः ॥ पाण्डोर्दण्यञ् ॥ ६ । १ । ११९ ॥ राष्ट्रक्षत्रियार्थात्सरूपद्राजापत्ये द्विः ॥ पाण्डव्यः । पा-
 ण्डव्यौ । पाण्डवः ॥ शकादिभ्यो द्रैर्लुप् ॥ ६ । १ । १२० ॥ शकानां राजा शकस्यापत्यं वा शकः । यवनः ॥
 कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम् ॥ १ । १ । १२१ ॥ द्रैर्ज्यस्य लुप् ॥ कुन्ती । अवन्ती । स्त्रियामिति किम् ? । कौन्त्यः ।
 प्रकृतस्य द्रैर्लुब्बविधानात् कौन्ती ॥ कुरोर्वा ॥ ६ । १ । १२२ ॥ द्रैर्ज्यस्य स्त्रियां लुप् । कुरुः । कौरव्यायणी
 द्रैरजणोऽप्राच्यभर्गादेः ॥ ६ । १ । १२३ ॥ स्त्रियां लुप् । शूरसेनी । मद्नी । दत्त । मत्सी । अप्राच्येत्यादि कि-

म ? । पाञ्चाली । भार्गी । कालूषी ॥ बहुष्वस्त्रियाम् ॥ ६ । १ । १२४ ॥ द्यन्तस्य बहुर्थस्य यो द्विस्तस्य छप् ॥
 पञ्चालाः । अस्त्रियामिति किम् ! । पाञ्चाल्यः ॥ ॥ भृग्वङ्गिरस्कुत्सवशिष्ठगोतमाड्नेः ॥ ६ । १ । १२८ ॥
 यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यः प्रत्ययस्तस्यास्त्रियां छप् ॥ भृगवः । अङ्गिरसः । कुत्साः । वशिष्ठाः । गोतमाः
 । अत्रयः ॥ प्राग्भरते बहुस्वरादिबः ॥ ६ । १ । १२९ ॥ बहुषु गोत्रे यः स प्रत्ययस्तस्यास्त्रियां छप् । क्षीरकल-
 म्भाः । उद्दालकाः । प्राग्भरत इति किम् ? । वालाक्यः । बहुस्वरादिति किम् ! पौष्यः ॥ । वोपकादेः ॥ ६ ।
 १ । १३० ॥ यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यः स प्रत्ययस्तस्याऽस्त्रियां छप् ॥ उपकाः । औपकायनाः । लम्काः ।
 लाग्मकायनाः ॥ त्रिककित्वादौ ङन्द्ने ॥ ६ । १ । १३१ ॥ यः स प्रत्ययस्तस्याऽस्त्रियां छप् ॥ त्रिककित्वाः ।
 उब्जककुभाः ॥ द्रयादेस्तथा ॥ ६ । १ । १३२ ॥ द्रयादिप्रत्ययान्तानां ङन्द्ने बहुर्थे यः स द्यादिस्तस्य तथा छप् यथा-
 पूर्वम् ॥ अङ्गवङ्गमुह्माः । दृक्लोहध्वजकुण्डीविसाः । तथेति किम् ? । गार्गीवत्सवाजाः । तत्रास्त्रियामित्युक्तेर्गार्गी-
 त्यत्र न स्यात् ॥ वाऽन्येन ॥ ६ । १ । १३३ ॥ द्यादेरन्येन सह द्रयादीनां द्वन्द्वे बहुर्थे यः स द्यादिस्तस्यास्त्रियां तथा
 छप् यथा पूर्वम् ॥ अङ्गवङ्गदाक्षयः । आङ्गवाङ्गदाक्षयः ॥ द्वयेकेषु षष्ठयास्तत्पुरुषे यवादेर्वा ॥ ६ । १ । १३४ ॥
 पष्ठीनत्पुरुषे यत्पदं पष्ठ्या विषये द्वयोरेकस्मिंश्च स्यात्तस्य यः स यवादिस्तस्य तथा वा छप् ॥ गर्गकुलम् । गार्ग्यकुलम्
 । विदकुलम् । वैदकुलम् । द्वयेकेष्विति किम् ? । गर्गीणां कुलं गर्गकुलम् ॥ ॥ न प्राग्जितीये स्वरे ॥ ६ । १ ।
 १३५ ॥ गोत्रे उत्पन्नस्य बहुष्वित्यादिना या लुङ्कुता सा प्राग्जितीयेऽर्थे यः स्वरादिस्तद्धितस्त्वद्विषये न स्यात् ॥ गर्गीणां छा-
 त्राः गार्गीयाः । आत्रेयीयाः । प्राग्जितीय इति किम् ! । अत्रीयः । स्वर इति किम् ! । गर्गमयम् ॥ गर्गभार्गविका
 ६ । १ । १३६ ॥ द्वन्द्वात्प्राग्जितीये विवाहे योऽकल् तस्मिन्नगो लुवभावो निपात्यते ॥ गर्गभार्गविका ॥ ॥ यूनि
 लुप् ॥ ६ । १ । १३७ ॥ विहितस्य प्रत्ययस्य प्राग्जितीयेऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये विषयभूते ॥ लुपि सत्यां यः प्राप्नोति

स स्यादित्यर्थः । पाण्डाहृतस्यापत्यं पाण्डाहृतिरतस्यापत्नं युवा पाण्डाहृतः, तस्यच्छात्रा इति प्राग्जनीयेऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये चिकीर्षिते णस्य लुप्, ततो वृद्धेन इत्यञ् पाण्डाहृताः ॥ वाऽऽयनणाऽऽयन्निजोः ॥ ६ । १ । १३८ ॥ युवार्थयोः प्राग्जनीये स्वरादौ विपये लुप् ॥ गार्गीयाः । गार्ग्ययणीयाः । हौत्रायणीयाः । हौत्रायणीयाः ॥ द्रीजो वा ॥ ६ । १ । १३९ ॥ युवार्थस्य लुप् ॥ औदुम्बरिः । औदुम्बरायणः ॥ अब्राह्मणात् ॥ ६ । १ । १४१ ॥ वृद्धप्रत्ययान्ताद्युवार्थस्य लुप् ॥ आङ्गः पिता । आङ्गः पुत्रः । अब्राह्मणादिति किम् ! गार्ग्यः पिता । गार्ग्ययणः पुत्रः पैलादेः ॥ ६ । १ । १४२ ॥ यूनि प्रत्ययस्य लुप् ॥ पैलः पिता पुत्रश्च । शालङ्किः पिता पुत्रश्च ॥ प्राच्येजोऽतौल्वल्यादेः ॥ ६ । १ । १४३ ॥ यूनि प्रत्ययस्य लुप् ॥ पान्नागारिः पिता पुत्रश्च । मान्थरषेणिः पिता पुत्रश्च । प्राच्येति किम् ? दाक्षिः पिता । दाक्षायणः पुत्रः । तौल्वल्यादिवर्जनं किम् ? तौल्वलिः पिता । तौल्वलायनः पुत्रः ॥ इत्यपत्याधिकारः ॥ अथ रक्तावर्धकाः ॥ रागादौ रक्ते ॥ ६ । २ । १ ॥ २-व्यते येन कुसुम्भादिना तदर्थतृतीयान्ताद्रक्तमित्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययः । कुसुम्भेन रक्तं कौसुम्भं वासः । एवं काषायम् । रागादिति किम् ? चैत्रेण रक्तम् । अत्र कुसुम्भादयो रागा ग्राह्यास्तेनेह न । कुष्णेन रक्तमित्यादि । एते हि वर्णा द्रव्यवृत्तयो न तु रागाख्याः । काषायौ गर्दभस्य कर्णौ हरिद्रौ कुक्कुटस्य पादाविति तूपमानोपमेयभावेन तद्गुणारोपाद्भविष्यति ॥ लाक्षारोचनादिकण् ॥ ६ । २ । २ ॥ दान्ताद्रक्ते । लाक्षिकम् । रौचनिकम् ॥ शकलकर्दमाद् वा ॥ ६ । २ । ३ ॥ दान्ताद्रक्त इकण् । शाकलिकम् । शाकलम् । कार्दमिकम् । कार्दमम् ॥ नीलिपीतादिकम् ॥ ६ । २ । ४ ॥ दान्ताद्रक्ते यथासंख्यम् । नीलेन लिङ्गविशिष्टपरिभाषया नील्या वा रक्तं नीलम् । पीतकम् ॥ उदितगुरोर्भाद्युक्तेऽब्दे ॥ ६ । २ । ५ । दान्ताद्यथाविहितं प्रत्ययः । पौपं वर्षम् । भादिति किम् ? । उदितगुरुणा पूर्वरात्रेण युक्तं वर्षम् ॥ चन्द्रयुक्तात्काले लुप्त्वप्रयुक्ते ॥ ६ । २ । ६ ॥ दान्ताद्भाद्युक्ते यथावि-

हितं प्रत्ययः । पौषमहः । पौषी रात्रिः । अद्य पुण्यः ॥ ६ । २ । ७ ॥ दान्ताच्चन्द्रयुक्तभायेक्त
 काले । राधानुराधीयमहः ॥ अत्रणाश्वत्थानामन्यः ॥ ६ । २ । ८ ॥ दान्ताच्चन्द्रयुक्तार्थाद्युक्ते काले । श्रवणा
 रात्रिः । अश्वत्था पौर्णमासी । नाम्नीति किम् ? । श्रावणमहः । आश्वत्थमहः ॥ षष्ठ्याः समूहे ॥ ६ । २ । ९ ॥
 यथाविहितं प्रत्ययाः । चाषम् । क्षैणम् ॥ पञ्चकुमारीत्यत्र तु न तद्धितः । समासेन समूहार्थस्योक्तत्वात् । तेन ङीनि-
 द्यत्तिर्न ॥ भिक्षादेः ॥ ६ । २ । १० ॥ षष्ठ्यन्तात्समूहे यथाविहितं प्रत्ययाः । भैक्षम् ॥ अनपत्ये ॥ ७ । ४
 । ६६ ॥ इदन्तस्याण्यन्त्यस्वरादेर्लुङ् न । गार्भिणम् । यौवतम् । पुंवद्भावाधानार्थोऽस्य पाठः । अन्ये तु युव-
 तिशब्दं न पठन्ति । तन्मते यौवनम् ॥ क्षुद्रकमालवात्सेनानाम्नि ॥ ६ । २ । ११ ॥ षष्ठ्यन्तात्समूहेऽण् ॥
 क्षौद्रकमालवी सेना । गोत्राकलवाधनार्थं वचनम् । समूहाधिकारे हि धेनोरनज इति प्रतिषेधात्तदन्तग्रहणम् ॥ गो-
 त्रोक्षवत्सोष्टृष्टृद्धाजोरश्रमनुष्यराजराजन्यराजपुत्रादकञ् ॥ ६ । २ । १२ ॥ समूहे । गार्ग्यम् । औक्षम् ।
 वात्सकम् । औष्ट्रकम् । वाङ्कम् । आजकम् । औरभ्रकम् ॥ न राजन्यमनुष्ययोरेके ॥ २ । ४ । ८४ ॥
 यौ लुक् । मानुष्यकम् । राजकम् । राजन्यकम् । राजपुत्रकम् ॥ केदारारण्यश्च ॥ ६ । २ । १३ ॥ समूहेऽकञ् । कै-
 दार्यम् । कैदारकम् ॥ कवचिहस्यचिन्ताञ्चेकण् ॥ ६ । २ । १४ ॥ केदारत्समूहे । कावचिकम् । हस्ति-
 कम् । आपूपिकम् । शाण्डुलिकम् । कैदारिकम् । ण्याकञ्भ्यां वाधा मा भूदित्यीकण्विधानम् ॥ धेनोरनजः ॥ ६ ।
 २ । १५ ॥ समूहे इकण् ॥ ऋवर्णोर्वर्णदोसिसुसशश्वदकस्मात् इकस्येतो लृक् ॥ ७ । ४ । ७१ ॥ धेनुकम् ।
 अनज इति किम् ? । अधैनवम् ॥ ब्राह्मणमाणववाडवाद्यः ॥ ६ । २ । १६ ॥ समूहे । ब्राह्मण्यम् । माणव्यम् ।
 वाडव्यम् ॥ गणिकाया ण्यः ॥ ६ । २ । १७ ॥ समूहे । गणिवयम् । ब्राह्मणादीनां यविधानं पुंवद्भावाधायम् ।
 तेन ब्राह्मण्ययात्रः । ण्ये हि पुंवद्भावो न स्यात् ॥ केशाद्वा ॥ ६ । २ । १८ ॥ समूहे ण्यः । कैश्यम् । कैशिकम् ॥

वाऽश्वादीयः ॥ ६ । २ । १० ॥ समूहे । अभीयम् । आश्वम् ॥ पश्वीं ड्वण् ॥ ६ । २ । २० ॥ समूहे । पा-
 श्वम् ॥ ईनोऽहः कर्तौ ॥ ६ । २ । २१ ॥ समूहे । अहीनः क्रतुः । क्रताविति किम् ? । आहम् ॥ अनी-
 नादट्यहोऽतः ॥ ७ । ४ । ६६ ॥ अपदस्य तद्धिते लुक् । इत्यतो लुक् ॥ पृष्ठाद्यः ॥ ६ । २ । २२ ॥ समूहे
 कर्तौ । पृष्ठ्यः । क्रतावित्येव । पाठिकम् ॥ चरणान्धर्मवत् ॥ ६ । २ । २३ ॥ समूहे प्रत्ययाः । कठानां धर्मः
 काठकम् । तथा समूहेऽपि ॥ गोरथवातात्त्रलुकट्यत्थलम् ॥ ६ । २ । २४ ॥ समूहे यथासंख्यम् । गोत्रा ।
 ग्यकट्या । वातूलः ॥ पाशादेश्च ल्यः ॥ ६ । २ । २५ ॥ गवादेः समूहे । पात्र्या । तृण्या । गव्या । रथ्या ।
 वात्या ॥ इवादिभ्योऽब् ॥ ६ । २ । २६ ॥ समूहे । शौवम् । आहम् ॥ खलादिभ्यो ल्तिन् ॥ ६ । २ ।
 २७ ॥ समूहे । खलिनी । पाशादित्वाल्भ्योऽपि । खल्यः । ऊकिनी ॥ ग्रामजनबन्धुगजसहायात्तल् ॥ ६ ।
 २ । २८ । समूहे । ग्रामता । जनता । वन्धुता । सहायता ॥ पुरुषाः कृतहितवधधिकारे चैयन् ॥
 ६ । २ । २९ ॥ समूहे । पौरषेयो ग्रन्थः । पौरुषेयमार्हतं शासनम् । पौरुषेयो वधो विकारो वा । पौरुषेयम् ॥
 विकारे ॥ ६ । २ । ३० ॥ षष्ठ्यन्ताद् यथाविहितं प्रत्ययाः ॥ वाऽऽश्मना विकारे ॥ ७ । ४ । ६३ ॥ अपद-
 स्य तद्धितेऽन्त्यस्वरादेश्लुक् । आश्वमः । आश्वमनः ॥ चर्मशुनः कोशान्दोचे ॥ ७ । ४ । ६४ ॥ अपदस्य यथास-
 ङ्ख्यं तद्धितेऽन्त्यस्वरादेश्लुक् ॥ चार्मः कोशः । कोशादन्यत्र चार्मणः । शुनोऽय शौवः संकोचः । अन्यत्र शौव-
 नः । शौवं मांसमित्यादि तु हेमादित्वादत्रि नोऽपदस्येति भविष्यति ॥ पदस्यानिति वा ॥ ७ । ४ । १२ ।
 श्वादेश्ङिणति तद्धिते वकारात्प्रागौकारः । श्वापदम् । शौवापदम् । अनितीति किम् ? । श्वापदिकः ॥ प्राणयो-
 षविबृक्षेभ्योऽवयवे च ॥ ६ । २ । ३१ ॥ षष्ठ्यन्तेभ्यो विकारे यथाविहितं प्रत्ययाः । कापोतं सक्थि मांसं वा ।
 दौवम् । बैल्यं काण्डं भस्म वा । इतः परं विकारे प्राण्योषविबृक्षेभ्योऽवयवे चेति द्वयमप्यधिक्रियते । तेनोत्तरे प्रत्य-

याः प्राण्योपधिदृक्षेभ्योऽव्ययविकारयोरन्येभ्यस्तु विकारमात्रं भवतीति वेदितव्यम् । प्राणिग्रहणेनेह त्रसा एव गृह्यते ॥
 तालाब्जनुषि ॥ ६ । २ । ३२ ॥ विकारेऽण् । तालं धनुः । तालमयं कण्ठम् ॥ त्रपुजतोः
 चोन्तश्च ॥ ६ । २ । ३३ ॥ विकारेऽण् । त्रापुपम् । जातुपम् । शभ्याश्च लः ॥ ६ । २ । ३४ ॥ विकारेऽव-
 यवे चाण् । शमीलं भस्म । शमीली शाला ॥ पयोद्रोयेयः ॥ ६ । २ । ३५ ॥ विकारे । पयस्यम् । द्रव्यम् ॥
 उष्ठादकब् ॥ ६ । २ । ३६ ॥ विकारेऽव्यये च । औष्टृकं मासमङ्गं वा ॥ उर्मोर्णाङ्गा ॥ ६ । २ । ३७ ॥
 विकारेऽव्यये चाकब् । औमकम् । औमम् । औणः कम्बलः ॥ एण्या एयब् ॥ ६ । २ । ३८ ॥
 विकारेऽव्यये च । ऐणेयं मांसमङ्गं वा । स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुल्लिङ्गादणेव । ऐण मांसम् ॥ कौशेयम् ॥ ६ । २ ।
 ३९ ॥ कौशेयं वस्त्रं सूत्रं वा । निपातनं रूढयथम् । तेन वस्त्रमूत्राभ्यामन्यत्र न । परशव्याद्यलुक् च ॥ ६ । २ ।
 ४० ॥ विकारेऽण् । पारशवम् । यग्रहणं यस्य समुदायस्य लोपार्थम् । तेन कांस्यमित्यत्रावर्णस्येनीकारलोपः ॥
 कंसीयाब् ज्यः ॥ ६ । २ । ४१ ॥ विकारे तद्योगे यलुक् च । कांस्यम् ॥ हेमार्थान्माने ॥ ६ । २ । ४२ ॥
 विकारेऽण् । हाटको निष्कः । मान इति क्रिप् ॥ हाटकपयी यष्टिः ॥ द्रोच्यः ॥ ६ । २ । ४३ ॥ माने विकारे ।
 दुवयं मानम् ॥ मानात्क्रीतवत् ॥ ६ । २ । ४४ ॥ विकारे । मानं संख्यादि । शतैनं क्रीतं शत्यम् । शतिकम् ।
 एवं विकारेऽपि । वद्ग्रहणाल्लुचादिकस्याप्यतिदेशः । तेन द्विशत इत्यादि ॥ हेमादिभ्योऽञ् ॥ ६ । २ । ४५ ॥
 विकारेऽव्यये च । यथायोगम् । हैमम् । राजतः ॥ अभक्ष्याच्छादने वा मयट् ॥ ६ । २ । ४६ ॥ विकारेऽव्यये
 च यथायोगम् । भस्ममयम् । भास्मनम् । अभक्ष्याच्छादन इति क्रिप् ॥ मौद्गः सूयः । कार्पासः पटः । भक्ष्या-
 च्छादनयोर्मयट्भावपक्षे च तालाब्जनुषि इत्यादिको विधिः सावकाशः । अयं च भस्ममयमित्यादौ । तत्रोभयप्राप्तौ
 परत्वाद्नेन मयट् । तालमयं धनुः । एके तु तालाब्जनुषि द्वोः प्राणिवाचिभ्यश्च मयटं नेच्छन्ति ॥ शरदभङ्गदी-

तुणसोऽसञ्जज्ञात् ॥ ६ । २ । ४७ । अभक्ष्याच्छादने विकारेऽवयवे च नित्यं मयट् । शरभयम् । कृदी-
 मयम् । तुणमयम् । सोमयम् । बल्वजभयम् ॥ एकस्वरात् ॥ ६ । २ । ४८ ॥ नाम्नोऽभक्ष्याच्छादने विकारेऽवयवे
 च नित्यं मयट् । वाङ्मयम् ॥ दोरप्राणिनः ॥ ६ । २ । ४९ ॥ अभक्ष्याच्छादने विकारेऽवयवे च मयट् । आम्न-
 मयम् । अप्राणिन इति क्रिप् ? । शौवाविधम् । स्वाविन्मयम् ॥ गोः पुरीषे ॥ ६ । २ । ५० ॥ नित्यं मयट् ।
 गोमयम् । पयस्तु गव्यम् । पुरीषे नियमार्थं वचनम् ॥ ब्रौहेः पुरोडाशे ६ । २ । ५१ ॥ विकारे नित्यं मयट् । व्री-
 हिमयः पुरोडाशः । पुरोडाश इति क्रिप् ? । ब्रौह ओहनः । ब्रौहं भस्म ॥ निलयवादानास्मि ॥ ६ । २ । ५२ ॥
 विकारेऽवयवे च मयट् । तिलमयम् । यवमयम् । अनाम्नीति क्रिप् ? । तैलम् । यावः ॥ पिष्टात् ६ । २ । ५३ ॥
 विकारेऽनास्मि मयट् । पिष्टमयम् ॥ नाम्नि कः ६ । २ । ५४ ॥ पिष्टाद्विकारे । पिष्टिका ॥ ह्योगोह्यादीनञ्
 ह्यिङ्गुश्चास्य ॥ ६ । २ । ५५ ॥ विकारे नाम्नि । ह्येङ्गन्तीन नवनोतं घृतं वा । नाम्नात्वेव । ह्योगोदोहं नक्रम्
 ॥ अपो यञ् वा ॥ ६ । २ । ५६ ॥ विकारे । आप्यम् । अम्मयम् ॥ लुब्बट्टलं पुष्पसूते ॥ ६ । २ । ५७
 ॥ विकारावयवार्थस्य प्रत्ययस्य ॥ ड्यदेगौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्प्रयोगोणीसूच्योः २ । ४ । ८५ लुक् ।
 सप्तकुमारः । पञ्चन्द्रः । पञ्चयुवा । द्विपङ्गुः । गौणस्येति क्रिप् ? । अवन्ती । अक्विप इति क्रिप् । पञ्चकुमारी ।
 अगोणोऽसूच्योरिति क्रिप् ? । पञ्चगोणिः । दशसूचिः ॥ अनेन ह्यामत्ययनिवृत्तौ “ हरीतक्यादिप्रकृतिर्न लिङ्गमति-
 वर्त्तते ” इति लुबन्तस्य स्त्रीत्वात् पुनः स्त्रीप्रत्ययः । मल्लिका पुष्पम् । विदारो मूलम् । क्वचिन्न । वारणानि पुष्पा-
 नि । ऐरण्डानि मूलानि । क्वचिद्विकल्पः । शिरीषाणि शैरीषाणि पुष्पाणि । ह्रीवराणि ह्रीवराणि मूलानि । क्वचि-
 दन्यत्रापि । आमलकी वृक्षः ॥ फले ॥ ६ । २ । ५८ ॥ विकारेऽवयवे चार्थे प्रत्ययस्य लुप् । आमलकम् ॥
 प्लक्ष्मादेरण् ॥ ६ । २ । ५९ ॥ विकारेऽवयवे वा फले । विधानसामर्थ्याच्चास्य न लुप् । प्लक्षम् । आश्वत्थम् ॥

न्यग्रोधस्य केवलस्य ॥ ७ । ४ । ७ ॥ यो यस्तत्सम्बन्धिनः स्वरेष्वादेः स्वरस्य बुद्धिप्राप्तौ तस्मादेव यः प्रागेत्
ङ्गिति तद्धिते । नैयग्रोधम् । केवलस्येति किम् ? न्याग्रोधमूलाः शालयः ॥ जम्बवा वा ॥ ६ । २ । ६० ॥
विकारेऽवयवयोः वा फलेऽ । जाम्बवम् । जम्बु । जम्बू । छुपि स्त्रीनपुंसकते ॥ न द्विरद्वयगोमयफलात् ॥ ६ ।
२ । ६१ । विकाराऽवयवोः प्रत्ययः । कापोतस्य विकाराऽवयवो वेति न मयट् । अद्वयवेत्यादि किम् ! । द्रौवयं ख-
ण्डम् । गौमयं भस्म । कापित्योरसः ॥ पितृमातुर्व्यङ्गुलं आतरि ॥ ६ । २ । ६२ ॥ यथासंख्यम् । पितृव्यः ।
मातुलः ॥ पित्रोर्डांमहद् ॥ ६ । २ । ६३ ॥ पितृमातुः । पितामहः । मातामही ॥
अर्धेदुग्धे सोढूत्समरीमम् ॥ ६ । २ । ६४ ॥ अविदूषम् । अविमरीसम् ॥ राण्डेऽनङ्गादिभ्यः ॥
६ । २ । ६५ ॥ षष्ठ्यन्तेभ्योऽण् । शैवम् । अङ्गादिर्वर्जनं किम् ? । अङ्गानां वङ्गानां वा राष्ट्रमिति वाक्यमेव ।
केचिषु अङ्गादिप्रतिषेधं नेच्छन्ति ॥ राजन्यादिभ्योऽक्ञ् ॥ ६ । २ । ६६ ॥ राण्डे । राजन्यकम् । दैवयातवकम्
॥ वसातेर्वा ॥ ६ । २ । ६७ ॥ राण्डेऽक्ञ् । वासातरुम् । वासातम् ॥ भौरिक्चैषुकार्योर्देविधभक्तम् ॥
६ । २ । ६८ ॥ राण्डे यथासङ्ख्यम् । भौरिकिविधम् । भौलिकिविधम् । एषुकारिभक्तम् । सारसायनभक्तम् ॥
निवासादूरभवे इति देशे नास्मि ॥ ६ । २ । ६९ ॥ षष्ठ्यन्ताद्याविहितं प्रत्ययः । इतिकरणो विवक्षार्थः ।
तेनानुवृत्ते व्यवहारमनुपतिते नास्मि विज्ञेयं न सङ्गीते । आर्जुनावः । शैवम् । वैदिशं पुरम् ॥ तद्वज्रास्ति ॥ ६ ।
२ । ७० ॥ तदिति प्रथमान्ताद्वेति सप्तम्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययः । प्रथमान्तं चेदस्तीति प्रत्ययान्तञ्चेद्वेक्षनाम् । अत्रापीति
करणोऽनुवर्तते । तेन प्रसिद्धे नास्मि भूमादौ चार्थे भवति । अत एव चोभयप्राप्तौ परोऽपि मत्वर्थीयोऽनेन बाध्यते ।
औदुम्बरं नगरम् ॥ तेन निर्दृष्टे च ॥ ६ । २ । ७१ ॥ तेनेति तृतीयान्तात्निर्दृष्टेऽर्थे देशे नास्मि यथाविहितं प्रत्ययः
। कौशास्वी नगरी । चकारश्चतुर्णो योगानामुत्तरत्रानुवृत्त्यर्थः ॥ नद्यां मतुः ॥ ६ । २ । ७२ ॥

नित्रासाद्यर्थचतुर्के यथायोगं देशनाम्नि ॥ नाम्नि ॥ २ । १ । ८५ ॥ मन्तोर्मयः ॥ अनजिरादिवद्वस्वरश-
 रादीनां सत्तौ ॥ २ । २ । ७८ ॥ नाम्नि दीर्घः । उदम्बरावती । शरावती । अहीवती । सुनीवती । अनजिरादी-
 ति क्रिम् । अजिरवती । हिरण्यवती ॥ मध्वादेः ॥ ६ । २ । ७३ ॥ चातुरर्थिको मनुदेशनाम्नि ॥ मधुमान् ।
 विसवान् ॥ नडकुंसुदेवतसमहिषाडित् ॥ ६ । २ । ७४ ॥ मनुश्चातुरर्थिको देशे नाम्नि । नडवान् । कुडुवान् ॥
 नस्तं मन्वर्थं ॥ १ । १ । २३ ॥ नाम यदम् वेतस्वान् । महिष्मान् ॥ नडशादाद्वलः ॥ ६ । २ । ७५ ॥
 चातुरर्थिको देशनाम्नि डित् । नड्वलम् । शाद्वलम् ॥ शिखायाः ॥ ६ । २ । ७६ ॥ चातुरर्थिको वलः देशे ना-
 म्नि । शिखावलं नगरम् ॥ शिरीषादिककणौ ६ । २ । ७७ ॥ चातुरर्थिकौ देशे नाम्नि । शिरीषिकः । शैरी-
 पिकः ॥ शार्कराया इकणीयोण् च ॥ ६ । २ । ७८ ॥ चातुरर्थिक इककण देशे नाम्नि । शार्करिकः । शर्करीयः ।
 शाकरः । शर्करिकः । शार्करकः ॥ रोऽश्मादेः ॥ ६ । २ । ७९ ॥ चातुरर्थिको देशे नाम्नि । अश्मरः । यूपरः ॥
 प्रेक्षादेरिन् ॥ ६ । २ । ८० ॥ चातुरर्थिको देशे नाम्नि ॥ प्रेक्षी । फलका ॥ तृणादेः सल् ॥ ६ । २ । ८१ ॥
 चातुरर्थिको देशे नाम्नि । तृणसा नदसा ॥ काशादेरिलः ॥ ६ । २ । ८२ ॥ चातुरर्थिको देशे नाम्नि । का-
 शिलम् । वाशिलम् ॥ अरीहणादेरकण् ॥ ६ । २ । ८३ ॥ चातुरर्थिको देशे नाम्नि । आरीहणकम् । खाण्डवक-
 म् ॥ सुपन्थयोदेज्यः ॥ ६ । २ । ८४ ॥ चातुरर्थिको देशे नाम्नि मौपन्थ्यम् । सौवन्थ्यम् । अत एव निपातना-
 त्सुपथिन्शब्दस्य नागमः पस्य च वा वकारः । सुतंगमादेरिन् ॥ ६ । २ । ८५ ॥ चातुरर्थिको देशे नाम्नि । अह-
 सौतंगमिः । मौनिविचिः ॥ बलादेर्यः ॥ ६ । २ । ८६ ॥ चातुरर्थिको देशे नाम्नि । बल्यम् । पुल्यम् ॥ अह-
 रादिभ्योऽञ् ॥ ६ । २ । ८७ ॥ चातुरर्थिको देशे नाम्नि । आहम् । लौम्य कालेकणोऽपवादः ॥ सख्यादे-
 रेयण् ॥ ६ । २ । ८८ ॥ चातुरर्थिको देशे नाम्नि । साख्यः । साखिदेयः ॥ पन्थयोदेरायनण् ॥ ६ । २ । ८९ ॥ चातुरर्थिको

देशे नास्मि । पान्थायनः । निपातनाच्चागमः । गङ्गायनः ॥ ६ । २ । ९० ॥ चातुरर्थिको
 देशे नास्मि । कार्णायनिः । वासिष्ठायनिः ॥ उत्करादेरीयः ॥ ६ । २ । ९१ ॥ चातुरर्थिको देशे नास्मि ॥ उ-
 त्करीयः । सङ्करायः ॥ नडादेः कीयः ॥ ६ । २ । ९२ ॥ चातुरर्थिको देशे नास्मि । नडकीयः ।
 विल्वकीया नाम नदी बिल्वकोयदेरीयस्य । २ । ४ । ९३ ॥ तद्धितयस्वरे लुक् वैल्वकाः । एवं त्रैणुकाः
 विल्वकोयादेरिति किम् ? । नाडकोयः ॥ कुशाश्वदेरीयः ॥ ६ । २ । ९३ । चातुरर्थिको देशे नास्मि । कार्णाश्वी-
 यः । आरिष्ठोयः ॥ ऋदयादेः कः ॥ ६ । २ । ९४ । चातुरर्थिको देशे नास्मि । ऋदयकः । न्यग्रोधकः ॥ वरा-
 हादेः कण् ॥ ६ । २ । ९५ ॥ चातुरर्थिको देशे नास्मि । वाराहकः । पालाशकः । कुमुदादेरिकः ॥ ६ । २ ।
 ९६ ॥ चातुरर्थिको देशे नास्मि । कुमुदिकम् । इवरुदिकम् ॥ अश्वत्थादेरिकण् ॥ ६ । २ । ९७ ॥ चातुरर्थिको देशे
 नास्मि । अश्वत्थिकम् । कौष्ठिकम् । सास्य पौणमासी ॥ ६ । २ । ९८ ॥ सेति प्रथमान्तादस्येति पष्ठ्यर्थे य-
 थाविहितं नास्मि प्रत्ययः प्रथमान्तं चेत्यौर्णमासी । पौषो मासोऽर्धमासो वा । माघः । नाम्नीति किम् ? । पौषी पौ-
 र्णमासी अस्य पञ्चरात्रस्येति वाक्यमेव ॥ आग्रहायण्यश्वत्थादिकण् ॥ ६ । २ । ९९ ॥ प्रथमान्तात् पष्ठ्यर्थे त-
 चेत् पौर्णमासी नास्मि । आग्रहायणिको मासोऽर्धमासो वा । आश्वत्थिकः । अन्ये तु अश्वत्थशब्दमप्ययान्तं पौर्ण-
 मास्यामपि पुल्लिङ्गमिच्छन्ति ॥ चैत्रीकार्तिकीफाल्गुनीश्रवणाद्वा ॥ ६ । २ । १०० ॥ सास्य पौर्णमासीत्य-
 ःस्मिन् त्रिषये नास्मिकण् ॥ चैत्रीकः चैत्रा मासोऽर्धमासो वा । एवं कार्तिकिकः । कार्तिकः । फाल्गुनिकः । फाल्गुनः
 श्रवणिकः श्रवणः ॥ देवता ६ । २ । १०१ ॥ देवतार्थात्प्रथमान्तात् पष्ठ्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययः । जैनः । आग्ने-
 यः । आदित्यः ॥ देवनानामात्वादौ ॥ ७ । ४ । २८ ॥ पूर्वोत्तरपदयोः स्वरेष्वदेर्द्विज्जिर्णति नञ्ङिते । आग्ना-
 वैष्णवं मूर्तम् । आत्मादिविति किम् । । ब्राह्ममजापत्यम् ॥ आतो नेन्दवरुगस्य ॥ ७ । ४ । ३९ ॥ पूर्वपदात्प-

रस्योत्तरेण स्वरेण देवैर्द्विः । अग्नेन्द्रं सूक्तम् । ऐन्द्रावरुणम् । आत इति किम् ? । आग्निवाराणम् ॥ पैङ्गा-
 क्षीपुत्रादेरीयः ॥ ६ । २ । १०२ ॥ सास्य देवतेति विषये । पैङ्गाक्षीपुत्रीयम् । तार्णविन्दवीयं हविः ॥ शुक्रादियः
 ॥ ६ । २ । १०३ ॥ सास्य देवतेति विषये । शुक्रियं हविः ॥ शतरुद्रात्तौ ॥ ६ । २ । १०४ ॥ सास्य देवतेति
 विषये । शतरुद्रीयम् । शतरुद्रियम् ॥ अपोनपादपात्रपातस्तुचातः ॥ ६ । २ । १०५ ॥ सास्य देवतेति विषये ।
 इय इयश्च । अपोनज्रीयम् । अपोनज्रियम् । अपानज्रीयम् । महेन्द्राद्वा ॥ ६ । २ । १०६ ॥
 सास्य देवतेति विषये तौ । महेन्द्रीयम् । महेन्द्रियम् । महेन्द्रं हविः ॥ कसोमादृष्टयण् ॥ ६ । २ । १०७ ॥ सास्य
 देवतेति विषये । कायं हविः । पितृवैयर्थ्यादालोपो न । सौम्यं हविः ॥ द्यावापृथिवीशुनासीराग्नीषोममरु-
 त्वद्वास्तोरुपतिगृहमेधादीचर्यौ ॥ ६ । २ । १०८ ॥ सास्य देवतेति विषये । द्यावापृथिवीयम् । द्यावापृथिव्यम् ।
 शुनासीरीयम् । शुनासीर्यम् । अग्नीषोमीयम् । अग्नीषोम्यम् । मरुत्वतीयम् । वास्तोष्पतीयम् । वास्तोष्प-
 त्यम् । गृहमेधीयम् । गृहमेध्यम् ॥ वायुतुपिबुवसो यः ॥ ६ । २ । १०९ ॥ सास्य देवतेति विषये । वायव्यम्
 । ऋतव्यम् । पित्र्यम् । उषस्यम् ॥ महाराजं प्रोष्ठपदादिकण् ॥ ६ । २ । ११० ॥ सास्य देवतेति विषये । महा-
 राजिकः । प्रोष्ठपदिकः ॥ कालाद्भवत् ॥ ६ । १ । १११ ॥ कालविशेषवाचिभ्यो यथा भवे प्रत्ययास्तथा सास्य
 देवतेति विषयेऽपि स्युः । यथा मासे भवं मासिकम् । प्रावृषि प्रावृषेणम् । तथा मासप्रावृद्देवताक्रमपि ॥ आदेश्छ-
 न्दसः प्रगाथे ॥ ६ । २ । ११२ ॥ प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थं यथाविहितं प्रत्ययः । प्राङ्क्तः प्रगाथः । आदेरिति
 किम् ? । अनुष्टुब् मध्यमस्य प्रगाथस्य ॥ योधृप्रयोजनाद्युद्ध ॥ ६ । २ । ११३ ॥ प्रथमान्तात्षष्ठ्यर्थं युद्धे य-
 थाविहितं प्रत्ययः । वैद्याधरं युद्धम् । सौभद्रं युद्धम् ॥ भावधनोऽस्यां पाः ॥ ६ । २ । ११४ ॥ प्रथमान्तात् ।
 प्रापाता त्रिथिः । भावेति किम् ? । प्राकारोऽस्योम् ॥ इयैर्नपाता तैलं पाता ॥ ६ । २ । ११५ ॥ इयेनतिलयोः

भावध्वन्ते पातशब्दे मोन्तो निपात्यते । इयं पाता । तैल्ल५, ७ । १८, ५० । क्रिया भूमिः क्रीडा वा ॥ प्रहरणात् क्री-
 डार्यां णः ॥ ६ । २ । ११६ ॥ प्रथमान्तात्सप्तम्यर्थे । दाण्डा क्रीडा । क्रीडार्यामिति किम् ? । खङ्गः प्रहरणमस्यो
 सेनायाम् ॥ तद्वेस्यधीते ॥ ६ । २ । ११७ द्वितीयान्ताद् यथाविहितं प्रत्ययः । मौहूर्त्तः नैमित्तः । केचित्तु मुहूर्त्तनि-
 मित्तशब्दौ न्यायादौ पठन्ति । तन्मते मौहूर्त्तिकः । नैमित्तिकः । छान्दसः । वैयाकरणः । नैरुक्तः । घटं वेत्तीत्यादावन-
 भिधानान्न । केचित्तु वेदनाध्ययनयोरेकविषयतायामेवेच्छन्ति । तन्मते अग्निष्टोमं यज्ञं वेत्तीत्यादावपि प्रत्ययो न ॥
 न्यायादेरिक्कण् ॥ ६ । २ । ११८ ॥ वेस्यधीते वेत्यर्थे । नैयायिकः । नैयासिकः । ऐतिहासिकः ॥ इङ्गण्यथ-
 र्वणः ॥ ७ । ४ । ४९ ॥ अन्त्यस्वरादेर्लुञ्ज । आथर्वणिकः ॥ पदकल्पलक्षणान्तकृत्वाख्यानाख्यायिकात् ॥
 ६ । २ । ११९ ॥ वेस्यधीते वेत्यर्थे इक्कण् । पौर्वपदिकः । मातृकल्पिकः । गौलक्षणिकः । आग्निष्टोमिकः । यावक्री-
 निकः । वासवदत्तिकः ॥ अकल्पात् सूत्रात् ॥ ६ । २ । १२० ॥ वेस्यधीते वेत्यर्थे इक्कण् । वार्त्तिसूत्रिकः । अक-
 ल्पादिति किम् ? । सौत्रः । काल्पसौत्रः ॥ अधर्मक्षत्रत्रिसंसर्गाद्भिद्यायाः ॥ ६ । २ । १२१ ॥ वेस्यधीतेवेत्यर्थे
 इक्कण् । वायसविधिकः । अधर्मादेरिति किम् ! । वैद्यः । धर्मविद्यः । क्षात्रविद्यः । त्रैविद्यः । सांसर्गविद्यः । आङ्गविद्यः
 ॥ याज्ञिकौक्थिकलौकायितिकम् ॥ ६ । २ । १२२ ॥ एते वेस्यधीते वेत्यर्थे इक्कणन्ता निपात्यन्ते । याज्ञिकेति
 यज्ञशब्दाद्याज्ञिकाशब्दाच्चेकणि निपात्यते । याज्ञिकः । औक्थिकः । लौकायितिकः । लौकायतिका इति तु न्यायादि-
 पाठत् ॥ अनुब्राह्मणादिन् ॥ ६ । २ । १२३ ॥ वेस्यधीते वेत्यर्थे अनुब्राह्मणी । मत्वर्थेनैवेना सिद्धेऽनभिधाना-
 च्चेकस्याप्रवृत्तावबोधनार्थमिदम् ॥ शतपथेः पथ इकट् ॥ ६ । २ । १२४ ॥ वेस्यधीते वेत्यर्थे । शतपथिकः । श-
 तपथिकी । पष्ठपथिकः । पष्ठपथिकी ॥ पदोत्तरपदेभ्य इकः ॥ ६ । २ । १२५ ॥ वेस्यधीते वेत्यर्थे । पूर्वपदिकः ।
 पदिकः । पदोत्तरपदिकः ॥ पदक्रमशिखामीमांसासाम्नोऽकः ॥ ६ । २ । १२६ ॥ वेस्यधीते वेत्यर्थे । पदकः

। क्रमकः । शिक्षकः । योषांतकः । सामकः ॥ ससर्वपूर्वत्तिलुप् ॥ ६ । २ । १२७ ॥ वेत्यधीते वेत्यर्थे प्रत्यय-
 स्य । सत्रात्तिकः । सर्ववेदः ॥ संख्याकात् सूत्रे ॥ ६ । २ । १२८ ॥ वेत्यधीते वेत्यर्थे प्रत्ययस्य लुप् । अष्टकाः
 पाणिनीयाः । दशका उमास्वातीयाः । द्वादशका आर्हताः । संख्याग्रहणं किम् ! । माहावार्त्तिकाः । कादिति किम् ? ।
 चासुष्टयाः ॥ प्रोक्तात् ॥ ६ । २ । १२९ ॥ प्रोक्तार्थप्रत्ययान्ताद् वेत्यधीते वेत्यर्थे प्रत्ययस्य लुप् । गोतमेन प्रोक्तं
 गौतमम् । तदेत्यधीते वा गौतमः । सुधर्मेण सुधर्मणा वा प्रोक्तं सौधर्म सौधर्मणं वा । तदेत्यधीते वा । सौधर्मः ।
 सौधर्मणः । एवं भाद्रबाह्वः । स्त्रियां विशेषः । गौतमा स्त्रीत्यादि ॥ वेदेनब्राह्मणमन्त्रेव ॥ ६ । २ । १३० ॥
 प्रोक्तप्रत्ययान्तं प्रयुज्यते । कठेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा कठाः । ताण्ड्येन प्रोक्तं ब्राह्मणं विदन्त्यधीयते वा ता-
 ण्डिनः । ब्राह्मणेऽनित्यन्तरय नियमनिवृत्त्यर्थमिन्ब्राह्मणग्रहणम् । उभयावधारणार्थमेवकारः । प्रोक्तप्रत्ययान्तस्यात्रैव
 वृत्तिर्नान्यत्र तथात्र वृत्तिरेव न केवलस्यावस्थानम् । अन्यत्रत्वनियमात् ववचित् स्वातन्त्र्यम् । अर्हता प्रोक्तमार्हतं शा-
 स्त्रम् । ववचिदुपाध्यन्तरयोगः । आर्हतं महत्सुविहितम् । ववचिद्वाक्यम् । आर्हतमधीते । ववचिद्दृष्टिः । आर्हत इति । इह
 पुनर्नियमाद्युपपदेन विग्रहः । कठेन प्रोक्तमधीयते कठा इति ॥ तेनच्छब्दे रथे ॥ ६ । २ । १३१ ॥ तृतीयान्ताद्य-
 थाविहितं प्रत्ययः । वासो रथः । काम्बलः । द्वेषः । वैयाघ्रः कौमारः पतिरिति तु भवार्थकेऽपि बोध्यम् । धवयोमेतु
 कौमारी भार्येत्यपि ॥ पाण्डुक्म्बलादिन् ६ । २ । १३२ ॥ दान्ताच्छब्दे रथे । पाण्डुकम्बली रथः ॥ दृष्टे सा-
 स्मि नास्मि ॥ ६ । २ । १३३ ॥ दान्ताद्यथाविहितं प्रत्ययः । क्रौञ्चं साम । वाशिष्ठम् । कालेयम् ॥ गोत्रादङ्कवत् ॥
 ६ । २ । १३४ ॥ दान्ताद् दृष्टे साम्नि प्रत्ययः । औपगवकं साम ॥ वामदेवाद्यः ॥ ६ । २ । १३५ ॥ दान्ताद्
 दृष्टे नास्मि । वामदेव्यं साम ॥ छिद्वाऽण् ॥ ६ । २ । १३६ ॥ दृष्टे साम्नि । औशनम् । औशनसम् ॥ तत्रो-
 ष्ठुते पाञ्चभ्यः ॥ ६ । २ । १३८ ॥ तत्रेति सप्तम्यन्तात् पात्रार्थादुद्ध्यते यथाविहितं प्रत्ययः । नाराव ओदनः ।

बहुवचनं पात्रविशेषपरिग्रहार्थम् ॥ स्थण्डिलान्च्छेते व्रती ॥ ६ । २ । १३९ ॥ सप्तम्यन्ताद् यथाविहितं प्रत्ययः ।
 स्थाण्डिलो भिक्षुः ॥ संरुद्धते भक्ष्ये ॥ ६ । २ । १४० ॥ सप्तम्यन्ताद् यथाविहितं प्रत्ययः । भ्राष्ट्रा अपूपाः ॥
 शूलोखाद्यः ॥ ६ । २ । १४१ ॥ सप्तम्यन्ताद् संस्कृते भक्ष्ये । शूल्यम् । उख्यं मांसम् ॥ क्षीरादेयण् ॥
 ॥ ६ । २ । १४२ ॥ सप्तम्यन्तात्संस्कृते भक्ष्ये । क्षैरी यवागूः ॥ दध्न इकण् ॥ ६ । २ । १४३ ॥ सप्तम्यन्तात्
 संस्कृते भक्ष्ये । दधिकम् ॥ वोदध्वितः ॥ ६ । २ । १४४ ॥ सप्तम्यन्तात्संस्कृते भक्ष्ये इकण् । उदकेन श्वयति उ-
 धविन् तक्रम । तत्र संस्कृतं भक्ष्यमौदध्वित्कम् औदध्वितम् ॥ क्वचित् ॥ ६ । २ । १४५ ॥ अपत्यादिभ्योऽन्यत्रा-
 र्थ्ये यथाविहितं प्रत्ययः । चाक्षुपं रूपम् । आश्वोरथः । साम्प्रतम् । साम्प्रतः ॥ इतिरक्ताद्यर्थकाः ॥

॥ शेषे ॥ ६ । ३ । १ ॥ अधिकारोऽयम् । अपत्यादिभ्योऽन्यस्मिन् प्राजितीयेऽर्थे इतोऽनुक्रममाणं वेदित-
 व्यम् । इदंविशेषेण्यसमूहादिष्वेयणाद्यभावार्थं प्राजितात् कृतादिषु सर्वेष्वर्थेषु प्रत्यया यथा स्युरित्येवमर्थं च शेषव-
 चनम् ॥ नय्यादेरेयण् ॥ ६ । ३ । २ । प्राजितीये शेषेऽर्थे । नादेयः । वानेयः । शेष इति किम् । समूहे नादिकम् ॥
 राप्तादियः ॥ ६ । ३ । ३ ॥ प्राजितीये शेषेऽर्थे । राष्ट्रियः ॥ दूरादित्यः ॥ ६ । ३ । ४ ॥ शेषेऽर्थे । दूरेत्यः
 ॥ उत्तरादाहन् ॥ ६ । ३ । ५ ॥ शेषे ॥ औत्तराहः ॥ पारावारादीनः ॥ ६ । ३ । ६ ॥ शेषे ॥ पारावारीणः
 ॥ व्यस्तव्यस्त्यस्तात् ॥ ६ । ३ । ७ ॥ पारावाराच्छेषे ईनः ॥ पारीणः । अवारिणः । अवारपारीणः ॥ ह्युप्राग-
 पाणुदकप्रतीचो यः ॥ ६ । ३ । ८ ॥ अव्ययामव्ययाच्छेषेऽर्थे । दिव्यम् । प्राच्यम् । अपाच्यम् । उदीच्यम् । प्रती-
 च्यम् । कालवृत्तेस्तु प्राचिकं प्राक्तनम् ॥ ग्रामादीनञ् च ॥ ६ । ३ । ९ ॥ शेषे यः । ग्रामीणः । ग्राम्यः । जका-
 रः पुंवद्वात्रप्रतिषेधार्थः । ग्रामीणाभार्यः ॥ कन्यादैभ्येयकञ् ॥ ६ । ३ । १० ॥ ग्रामाच्छेषे । काजेयकः । पौष्क-
 रंयकः । ग्रामेयकः ॥ कुण्ड्यादिभ्यो यलुकञ् च ॥ ६ । ३ । ११ ॥ शेषे एयकञ् । कौण्डेयकः । कौणेयकः ।

वहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥ कुलकुक्षिग्रीवान्छवाऽस्थलङ्कारे ॥ ६ । ३ । १२ ॥ शेषे यथासंख्यमेयकञ् ।
अणोऽपवादः । कौलेयकः श्वा । कौलेयकोऽसिः । ग्रेयकोऽरुन्धतः ॥ दक्षिणाएश्वाः पुरस्सरयण् ॥ ६ । ३ ।
१३ ॥ शेषे । दाक्षिणात्यः । पाश्चात्यः । पौरस्त्यः । साहचर्यद्विधिना इति दिक्कन्दोऽव्ययं वा गृह्यते । तेनेह न दा-
क्षिणानि जुहोति । अव्ययादेवेच्छन्त्येके ॥ चरच्छुदिपटिकापिदश्याष्टायनण् ॥ ६ । ३ । १४ ॥ शेषे । वाल्हाय-
नः । और्दयिनः । पार्दयिनः । कापिशायनी द्राक्षा ॥ रङ्गाः प्राणिनि वा ॥ ६ । ३ । १५ ॥ शेषे । टायनण् ।
राङ्गवायणः । राङ्गवो गौः । कम्बलस्तु राङ्गवः । मनुष्ये तु कच्छादिपाठादकञ् राङ्गवको मनुष्यः ॥ ववेहामात्र-
तस्सरयच् ॥ ६ । ३ । १६ ॥ शेषे । ववत्यः । इहत्यः अमात्यः । तत्रत्यः । कुतस्त्यः । चकारस्त्यण्यचोः सामान्य-
ग्रहणाभिधातार्थः ॥ नेधुवे ॥ ६ । ३ । १७ ॥ त्यच् । नित्यं ध्रुवम् ॥ नित्यो गते ॥ ६ । ३ । १८
॥ शेषे त्यच् ॥ हस्वान्नाम्नस्ति ॥ २ । ३ । ३४ ॥ विहिते प्रत्यये नाभिनः परस्य सः झ । ना-
निष्ठयश्चाण्डालः । बहिरङ्गत्वेन लुप्तस्यासिद्धत्वादिहापि स्यात् । सपि ३ ध्व । नोमिन इत्येव । तेजस्ता । ना-
म्न इति किम् ? । भिन्दुस्तराम् । विहितविशेषणं किम् ? । सर्पिस्तत्र ॥ ऐषमोह्यः श्वसोवा ॥ ६ । ३ । १९ ॥
शेषे त्यच् । ऐषमस्त्यम् । ऐषमस्तनम् । हस्त्यम् हस्तनम् । श्वस्त्यम् श्वस्तनम् । श्वस्त्यम् । कन्थायाः शेषे । का-
॥ कन्थाया इकण ॥ ६ । ३ । २० ॥ शेषे । कान्थिकः ॥ वर्णद्विकञ् ॥ ६ । ३ । २१ ॥ कन्थायाः शेषे । का-
न्थिकः ॥ रूप्योत्तरपदारण्याणः ॥ ६ । ३ । २२ ॥ शेषे । वार्धरूप्यः । आरण्याः सुमनसः । माणिरूप्यक इ-
त्यत्र तु परत्वाकदेवेव ॥ दिक्पूर्वपदानाम्नः ॥ ६ । ३ । २३ ॥ शेषे णः ॥ पौर्वशालः । अनाम्न इति किम् ? ।
पूर्वेषुकामशयः ॥ मद्रादञ् ॥ ६ । ३ । २४ ॥ दिक्पूर्वपदाच्छेषे । पौर्वमद्री । बहुविषयेभ्य इत्यकञ्प्राप्तस्तद-
पवादे द्वजिमदादितिके प्राप्ते अञ्जवचनम् । केवलादेव मद्राददञ्जकविधिरिति चेत् तर्हि इदमेव ज्ञापकं सुसर्वाधिकश-

वदेभ्यो जनपदस्येति तदन्तविधेः । तेन सुपाञ्चालक इत्यादि भिन्नम् ॥ उदग्रशालाद्यकृत्लोम्नः ॥ ६ । ३ । २५
 शेषेऽञ् । याकृत्लोमः । उदग्रामादिति किम् ? । अन्यस्मादण् । याकृत्लोमनः ॥ गोष्ठीतैकीनैकेतीगोमती-
 शरस्तेनवाहीकरोमरूपदचरात् ॥ ६ । ३ । २६ ॥ शेषेऽञ् । गौष्ठः । तैकः । नैकेतः । गौमतः । शौरसेनः ।
 वाहीकः । रोमकः । पाटच्चरः ॥ शकलादेर्यञः ॥ ६ । ३ । २७ ॥ शेषेऽञ् । शाकलाः । काण्डाः । यञ इति
 किम् ? । शाकलीयम् ॥ वृद्धेजः ॥ ६ । ३ । २८ ॥ शेषेऽञ् । दाक्षाः । वृद्धेति किम् ? । सौतङ्गमीयः ॥ न द्वि-
 स्वरः प्राग्भरतात् ॥ ६ । ३ । २९ ॥ वृद्धेजन्तादञ् । चैङ्गीयाः । काशीयाः । द्विस्वरादिति किम् ? । पान्नागा-
 राः । प्राग्ग्रहणे भरतानामग्रहणात्स्वशब्देन ग्रहणम् ॥ भरतोरिकणीयस्यै ॥ ६ । ३ । ३० ॥ शेषे । भावत्कम् ।
 भवदीयम् । उकारान्तग्रहणाच्छत्रन्तान् । भावतम् ॥ परजनराज्ञोऽकीयः ॥ ६ । ३ । ३१ ॥ शेषे । परकीयः ।
 जनकीयः । राजकीयः । अकारः पुंवद्भावार्थः । ये तु स्वदेवशब्दाभ्यामकीयमिच्छन्ति तेषां सौवं दैवमायुरित्यादि
 न सिध्यति । स्वकीयं देवकीयमिति तु स्वकदेवकयोर्गोहादित्वात् सिद्धम् ॥ संज्ञा दुर्वा ॥ ६ । १ । १ । ३ ॥ या संज्ञा
 संबन्धवहाराय हठान्निव्युज्यते सा दुसंज्ञा वा ॥ तयदादिः ॥ ६ । १ । ३ ॥ दुः ॥ प्राग्देशे ॥ ६ । १ । १० ॥ प्राग्दे-
 शार्थस्य यस्य स्वराणामादिरेदोद्वा स इयादौ विधेये दुः । देश एवेतिनियमनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥ दोरीयः ॥ ६ । ३ ।
 ३२ ॥ शेषे । देवदत्तीयः । तदीयः । शालीयः । मालीयः । एणीपचनीयः । गोनर्दीयः । दोरिति किम् ! । साभा-
 सन्नयनः ॥ उटणादिभ्यः कालात् ॥ ६ । ३ । ३३ ॥ शेषे ईयः । उटणकालीयः । बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥
 व्यादिभ्यो णिकेकणौ ॥ ६ । ३ । ३४ ॥ कालाच्छेषे । उभयोः स्त्रियां विशेषः । वैकालिका । वैकालिकी । आ-
 नुकालिका । आनुकालिकी ॥ काङ्ग्यादेः ॥ ६ । ३ । ३५ ॥ दोः शेषे णिकेकणौ । काशिका । काशिकी । चैदि-
 का । चैदिकी ॥ दोरित्येव देवदत्तं नामवाहीकग्रामस्तत्र जातो दैवदत्तः । गान्ग्यामेषु तु दुसंज्ञकत्वेन काङ्ग्यादित्वाद्भव-

त्येव । दैवदत्तिका । दैवदत्तिका ॥ बाहीकेषु ग्रास्मात् ॥ ६ । ३ । ३६ ॥ दोः शेषे णिकेकणौ ॥ कारन्तपिका ।
 कारन्तपिकी ॥ एदोद्देश एवेयादौ ॥ ६ । १ । ८ ॥ देशार्थस्यैव यस्य स्वराणामादिरेदोच्च स ईयादौ विधात-
 व्ये दुः । सैपुरिकः । स्कौनगरिका । स्कौनगरिकी ॥ वोशीनरेषु ॥ ६ । ३ । ३७ ॥ ग्रामार्थादोः शेषे णिके-
 कणौ । आहजालिका । आहजालिकी । आहजालीयः ॥ वृजिमद्राद्देशात्कः ॥ ६ । ३ । ३८ ॥ शेषे । राष्ठा-
 कजोऽपवादः । वृजिकः । मद्रकः । सुमद्रकः । इत्यादि ॥ उवर्णादिकण् ॥ ६ । ३ । ३९ ॥ देशवाचिनः शेषे ।
 अणोऽपवादः । परत्वादीयणिकेकणोऽपि वाधते । शाबरजम्बुकः ॥ दोरेव प्राचः ॥ ६ । ३ । ४० ॥ उवर्णान्ता-
 दिकण् । आषाढजम्बुकः । पूर्वैव सिद्धे नियमार्थं वचनम् । तेनेह न । मालवास्तवः । एवकार इष्टावधारणा-
 र्थः । दोः प्राच एवेति नियमो मा भूत् ॥ ईतोऽकञ् ॥ ६ । ३ । ४१ ॥ प्राग्देशवाचिनो दोः शेषे । काकन्दकः ॥
 रोपान्त्यात् ॥ ६ । ३ । ४२ ॥ प्राची दोः शेषेऽकञ् । पाटलिपुत्रकः ॥ प्रस्थपुरचहान्तयोपान्त्यधन्वार्थात् ॥
 ६ । ३ । ४३ ॥ देशवृत्तेर्दोः शेषेऽकञ् । यन्वन् शब्दो मस्देशवाची । मालाप्रस्थकः । नान्दीपुरकः । पैलुवहकः । सांका-
 श्यकः । पारेधन्वकः । अपारेधन्वकः ॥ राष्ट्रेभ्यः ॥ ६ । ३ । ४४ ॥ दुभ्यः शेषेऽकञ् । आभिसारकः । आद-
 शकः । बहुवचनमकञः प्रकृतिबहुत्वं द्योनयदपवादविषयेऽपि प्रापणार्थम् । तेनेहापि भवति । अभिसारगर्तकः ॥
 बहुविषयेभ्यः ॥ ६ । ३ । ४५ ॥ राष्ट्रेभ्यः शेषेऽकञ् । आङ्गकः । विषयग्रहणमनन्यत्र भावार्थम् । तेन य एकत्व-
 द्वित्वयोरपि वर्तते ततो माभूत् । वार्तनः ॥ सुसर्वार्थाद्राष्ट्रस्य ॥ ७ । ४ । १५ ॥ उत्तरपदस्य ङिति तद्धिते स्व-
 रेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः । सुपाञ्चालकः । सर्वपाञ्चालकः । अधपाञ्चालकः ॥ अमद्रस्य दिशः ॥ ७ । ४ । १६ ॥
 राष्ट्रस्य ङिति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः । पूर्वपाञ्चालकः । अपरपाञ्चालकः ॥ धूमादेः ॥ ६ । ३ । ४६
 ॥ देशवृत्तेः शेषेऽकञ् ॥ धौमकः । षाडण्डकः । सौवीरेषु कूलात् ॥ ६ । ३ । ४७ ॥ शेषेऽकञ् । कौलकः सौ-

वीरेषु । कौलोऽन्यत्र ॥ समुद्रान्नुत्तारोः ॥ ६ । ३ । ४८ ॥ देशार्थच्छेषेऽकञ् । समुद्रको ना । समुद्रिका नौः ।
 । समुद्रमन्यत् ॥ नगरात्कुत्सादाक्ष्ये ॥ ६ । ३ । ४९ ॥ देशार्थच्छेषेऽकञ् । चौरा हि नागरकाः । दक्षा हि
 नागरकाः । नागरोऽन्यः । संज्ञाशब्दात्तु कन्यादिपाठादेयकञ् । नागरेयकः । कच्छाग्निवक्त्रवत्तोत्तरपदात् ॥
 ६ । ३ । ५० ॥ देशार्थच्छेषेऽकञ् । भालकच्छकः । काण्डान्नकः । एन्दुवक्त्रकः । बाहुवर्त्तकः । उत्तरपदग्रहणमबहु-
 प्रत्ययपूर्वाश्रयम् ॥ अरण्यात्पथिन्यायाध्यायेभनरविहारे ॥ ६ । ३ । ५१ ॥ देशार्थच्छेषेऽकञ् । आरण्यकः । प-
 न्थान्यायोऽध्याय इभोविहारो वा ॥ गोमये वा ॥ ६ । ३ । ५२ ॥ अरण्यादेशार्थच्छेषेऽकञ् । आरण्यका गोम-
 याः । आरण्या वा । केचित्तु हस्तिन्यामपि विकल्पमिच्छन्ति । एके तु नरवर्जं पूर्वसूत्रेऽपि विकल्पमाहुः ॥ कुरुगु-
 न्धराद्वत् ॥ ६ । ३ । ५३ ॥ देशार्थच्छेषेऽकञ् । कौरवकः । कौरवः । यौगन्धरः ॥ साल्वाङ्गोयवाग्वपत्तौ ॥
 ६ । ३ । ५४ ॥ देशार्थान्मनुष्ये शेषेऽकञ् । साल्विका यवागूः । साल्वको ना । गोयवाग्रहणं प्रति-
 प्रसवार्थम् । नरि नियमार्थमपत्तिग्रहणम् ॥ कच्छादेर्वृत्तस्ये ॥ ६ । ३ । ५५ ॥ देशार्थच्छेषेऽकञ् । काच्छको
 ना काच्छकमस्य स्मितम् । सेन्धवकः ॥ कोपान्त्याच्चाण् ॥ ६ । ३ । ५६ ॥ कच्छादेशार्थच्छेषे । आर्थिकः ।
 । काच्छः । सैन्धवः ॥ गत्तोत्तरपदादीयः ॥ ६ । ३ । ५७ ॥ देशार्थच्छेषे । श्वाविद्वर्गीयः ॥ कटपूर्वात्प्राचः
 ॥ ६ । ३ । ५८ ॥ देशार्थच्छेषे ईयः । कटग्रामीयः ॥ कलोपान्त्यकन्यापलदनगरग्रामहृदोत्तरपदादौः ॥
 ६ । ३ । ५९ ॥ देशार्थच्छेषे इयः । आरोहणकीयः । कौटशिखीयः । दाक्षिकन्धीयः । दाक्षिपलदीयः । दाक्षिनगरी-
 यः । माहकृत्ग्रामीयः । दाक्षिहृदीयः । दोरिति किम् ? । आर्थिकः । माडनगरः ॥ पर्वतात् ॥ ६ । ३ । ६० ॥
 देशार्थच्छेषे ईयः । पर्वतीयो राजा ॥ अनरे वा ॥ ६ । ३ । ६१ ॥ पर्वतादेशार्थदीयः । पर्वतीयानि पर्वतानि फलानि ॥
 पर्णकृकणाद्भारद्राजात् ॥ ६ । ३ । ६२ ॥ शेषे ईयः । पर्णीयः । कुकणीयः । भारद्वाजादिति किम् ? । पर्णः कार्कणः ॥

गह्रादिरयः । ६। ३। ६३॥ यथासम्भवं देशवाचिभ्यः शेषे ईयः । गहीयः । अन्तःस्थीयः । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् ॥ पृथि-
वीमध्यान्मध्यमश्चास्य ॥ ६। ३। ६४ ॥ देशार्थाच्छेषे ईयः । मध्यमीयः ॥ निवासाच्चरणेऽण् ॥ ६। ३। ६५ ॥
पृथिवीमध्यादेशार्थानिवस्तरि शेषे मध्यमादेशश्चास्य । माध्यमाश्चरणाः । चरण इति किम् ? । मध्यमीयः शूद्रः ॥
वेणुकादिभ्यः ईयण् ॥ ६। ३। ६६ ॥ यथायोगं देशार्थेभ्यः शेषे । वैणुकीयः । वैत्रकीयः ॥ वा युष्मदस्मदो-
ऽवीनवी युष्माकास्माकौ चास्यकत्वे तु तवकममकम् ॥ ६। ३। ६७ ॥ शेषे यौष्माकः । यौष्माकीणः ।
आस्माकः । आरमाकीनः । पक्षे युष्मदीयः । अस्मदीयः । तावकः । तावकीनः । मामकः । मामकीनः । त्वदीयः ।
मदीयः ॥ द्वीपादनुसमुद्रं ण्यः ॥ ६। ३। ६८ ॥ शेषे । द्वीपो ना तद्वासो वा अनुसमुद्रमिति किम् ? । द्वीपको
न्यासः ॥ अर्धाग्रः ॥ ६। ३। ६९ ॥ शेषे । अर्धम् ॥ सपूर्वादिकण् ॥ ६। ३। ७० ॥ अर्थाच्छेषे । पौ-
ष्कराडिकः ॥ दिक्पूर्वपदात्तो ॥ ६। ३। ७१ ॥ अर्द्धाच्छेषे । पूर्वार्धम् । पौर्वार्धिकम् ॥ ग्रामराष्ट्रांशा-
दणिकणौ ॥ ६। ३। ७२ ॥ दिक्पूर्वादार्थाच्छेषे । ग्रामस्य राष्ट्रस्य वा पूर्वार्ध भवः पौर्वार्धः पौर्वार्धिकः ॥ परा-
वराधमोत्तमादेर्यः ॥ ६। ३। ७३ ॥ अर्थाच्छेषे । परार्धम् । अवराध्यम् । उत्तमाध्यम् ॥ अमो-
ऽन्तावोऽधसः ॥ ६। ३। ७४ ॥ शेषे । अन्तमः । अधमः । पश्चादाद्यन्तान्नादिमः ॥ ६। ३। ७५ ॥
शेषे । पश्चिमः । आदिमः । अन्तिमः । अग्रिमः । आद्यन्ताभ्यां भवादन्यत्राणं विधिः । भवे तु परत्वाद्य एव ॥ म-
ध्यान्मः । ६। ३। ७६ ॥ शेषे । मध्यमः ॥ मध्य उत्कर्षापकर्षयोरे ॥ ६। ३। ७७ ॥ मध्याच्छेषे । नात्यु-
त्कृष्टो नात्यपकृष्टो मध्यपरिमाणो मध्यो वैयाकरणः । यद्यपि मध्यशब्दो मध्यपरिमाणवाच्यपि वर्तते तथाप्यवस्थाव-
स्थावतोः स्याद्वादाद्भेदविवक्षायामवस्थावाचिप्रकृतेरवस्थावति प्रत्ययार्थे मो मा भूदिति वचनम् ॥ अध्यात्मादिभ्य
इकण् । ६। ३। ७८ ॥ शेषे ॥ आध्यात्मिकम् । आधिदैविकम् । अधिभौतिकम् । और्ध्वदैविकः । औ-

ध्वदेहिकः । और्ध्वदेहिकः । अत एव पाठादूर्ध्वशब्दस्य दमदेहयोर्वा मोऽन्तः । केचिच्चेनावनुशतिकादिषु पठन्ति । ऊ-
 र्ध्वमौहृत्तिकः । रासमी चोर्ध्वमौहृत्तिके इति ज्ञापकादुत्तरपदस्यैव वृद्धिः । आकस्मिकम् । आमुष्मिकम् । आमुष्मिकम् ।
 पारत्रिकम् । ऐहिकम् । शेषिकम् । पाठसामर्थ्यात्सप्तम्या अलुम् ॥ समानपूर्वलोकोत्तरपदात् ॥ ६ । ३ । ७९
 ॥ शेषे इकण् । सामानग्रामिकः । सामानदेशिकः । ऐहलौकिकः । पारलौकिकः । योगद्वयेऽपि भवार्थ एव प्रत्यय इ-
 त्यन्ये ॥ वर्षाकालेभ्यः ॥ ६ । ३ । ८० ॥ शेषे इकण् । वार्षिकः । कालशब्दः कालविशेषवाची । मासिकः ।
 बहुवचनं गथाकथंचित्कालवृत्तिप्रत्ययप्राणार्थम् । नैशिकः । प्रादोषिकः । कादम्बपुष्पिकम् । त्रैहिपालिकम् । ऋतो-
 ऽग्निप्रत्ययस्तद्भावादे ऋत्वन्तादपि भृत्यभिधानात् ॥ अंशाद्वतोः ॥ ७ । ४ । १४ ॥ उत्तरपदस्य स्वरेष्वादेः
 रसरस्य जिगति तद्धिते वृद्धिः । पूर्ववार्षिकः । अपरवार्षिकः । अंशादिति किम् ? । सौवर्षिकः ॥ शरदः श्राद्धे
 कर्मणि ॥ ६ । ३ । ८१ ॥ शेषे इकण् । शारदिकं श्राद्धम् ॥ नवा रोगात्पे ॥ ६ । ३ । ८२ ॥ शरदः शेषे
 इकण् । शारदिकः शरदो रोग आतपो वा ॥ निशाप्रदोषात् ॥ ६ । ३ । ८३ ॥ शेषे इकण् वा । नैशिकः ।
 नैशः । प्रादोषिकः । प्रादोषः ॥ श्वस्स्तादिः ॥ ६ । ३ । ८४ ॥ कालार्थाच्छेषे इकण् वा । शौवस्तिकः । श्वस्त्यः ।
 श्वस्तनः ॥ चिरपरुत्तरारेस्तनः ॥ ६ । ३ । ८५ ॥ शेषे वा । चिरतनम् । परस्तनम् । परास्तनम् । पक्षे सायमि-
 त्यादिना तनत् । चिरन्तनमित्यादि । परुत्तरारिभ्यां विकल्पं नेच्छन्त्ये । केचित्तु परुत्तरार्थौस्तितद्वयन्त्यस्वरात्
 परं भ्वागममिच्छन्ति ॥ पुरोनः ॥ ६ । ३ । ८६ ॥ कालार्थाच्छेषे वा । पुराणम् । पुरातनम् ॥ पूर्वाह्णापरा-
 ह्णास्तनत् ॥ ६ । ३ । ८७ ॥ शेषे वा । पूर्वोल्लितनः २ । अपराोल्लितनः २ । जयिनि वाच्ये व्यवस्थितविभाषाविज्ञाना-
 न्नित्यं सप्तम्या लुट् । पूर्वोल्लिकः । आपराल्लिकः ॥ सायंचिरंमल्लेप्रगेऽव्ययात् ॥ ६ । ३ । ८८ ॥ काला-
 र्थान्छेगे नित्यं तनत् । सायन्तनम् । चिरन्तनम् । प्रगेतनम् । दिवातनम् । दीणतनम् । कालेभ्य इत्येव ।

। सौवम् । कालेकण्वाधनार्थं सायमादिग्रहणम् ॥ भर्तुसंश्यादेरु ॥ ६ । ३ । ८९ ॥ कालार्थच्छेषे । पौषः । श्रेष्ठः । सान्ध्यः । आमावास्यः । एकदेशविकृतत्वादमावस्याशब्दादपि । आमावस्यः । शाश्वतम् । ऋवर्णोचणीदिति-
 सूत्रेऽश्वदिति प्रतिषेधादिकणपि शाश्वतिकम् । अणुग्रहणं स्वात्यादिभ्य ईय बाधनार्थम् । कालेभ्य इत्येव । स्वातीयम् ॥
 संबत्सराः फलपर्वणोः ॥ ६ । ३ । ९० ॥ शेषेऽण् । सांवत्सरं फले पर्व वा । फलपर्वणोरिति किम् ? । सांवत्स-
 रिकं श्राद्धम् ॥ हेमन्ताद्वा तलुक् च ॥ ६ । ३ । ९१ ॥ शेषेऽण् । हेमन्तम् । हेमन्तिकम् । पूर्वहेम-
 नम् ॥ मावृष एण्यः ॥ ६ । ३ । ९२ ॥ शेषे प्रावृषेण्यः । एण्ये गकारो निर्निमित्तकः । प्रावृषेण्यतीति प्यन्तात्
 त्रिविपि प्रावृषेण् इति मूर्धन्यार्थः ॥ स्थामाजिनः ताल्लुक् ॥ ६ । ३ । ९३ ॥ शैपिकस्य । अश्वत्यामा । सिंहाजिनः
 । भवाथस्यैव लुपमिच्छन्त्यन्ये ॥ तत्र कृतलब्धक्रीतसंभूते ॥ ६ । ३ । ९४ ॥ यथायोगमणादय एयणादयश्च
 स्युः । सौघ्नः । माथुरः । औत्सः । बाह्वः । बाहीकः । नादेयः । राष्ट्रियः ॥ कुशले ॥ ६ । ३ । ९५ ॥ सप्त-
 म्यन्ताद्यथाविहितमणेयणादयः । सौघ्नः । नादेयः योगविभाग उत्तरार्थः ॥ पथोऽकः ॥ ६ । ३ । ९६ ॥ सप्तम्यन्तात्
 कुशले । पथकः ॥ कोऽद्धमादेः ॥ ६ । ३ । ९७ ॥ सप्तम्यन्तात् कुशले । अश्वमकः । अशनिकः ॥ जाते ॥ ६ ।
 ३ । ९८ ॥ सप्तम्यन्ताद्यथाविहितमणेयणादयः । माथुरः । औत्सः । बाह्वः । नादेयः । राष्ट्रियः ॥ पोष्टभद्रा-
 ज्ञातेः ॥ ७ । ४ । १३ ॥ पदोत्तरपदस्य स्वरेष्वादेः स्वरस्य ङिति तद्धिते वृद्धिः । मोष्ठपादः । भद्रपादो बहुः ॥
 प्रावृष इकः ॥ ६ । ३ । ९९ ॥ सप्तम्यन्ताज्ञाते । प्रावृषिकः ॥ नाम्नि शारदोऽक ॥ ६ । ३ । १०० ॥ सप्त-
 म्यन्ताज्ञाते । शारदका दर्भाः । नाम्नीति किम् ? । शारदं सस्यम् ॥ सिन्धवपकरात्काणौ ॥ ६ । ३ । १०१ ॥
 सप्तम्यन्ताज्ञाते नाम्नि । सिन्धुकः । सैन्यवः । अपकरः ॥ पूर्वाह्णाऽपराह्णाद्रात्रौ मूलप्रदोषावस्करा-
 दकः ॥ ६ । ३ । १०२ ॥ सप्तम्यन्ताज्ञाते नाम्नि । अपराह्णकः । आर्द्रकः । मूलकः । प्रदोषकः ।

अवकरकः । केनैव सिद्धेऽकविधानमाद्रिकेत्येवमर्थम् ॥ पथः पथ च ॥ ६ । ३ । १०३ ॥ सप्तम्यन्ताज्जातेऽको ना-
 म्नि । पन्थकः ॥ अश्च दान्नावास्यायाः ॥ ६ । ३ । १०४ ॥ अस्मात्सप्तम्यन्ताज्जाते अः अकश्च नाम्नि ।
 अमात्रास्यः । अमात्रास्यः । अमात्रास्यः । अमात्रास्यः ॥ अविष्टाषाठादीयञ्च ॥ ६ । ३ । १०५ ॥ सप्तम्यन्ताज्जाते अः
 नाम्नि । श्राविष्टीयः । श्राविष्टः । आपाढीयः । आपाढः । अणमपीच्छन्त्यके ॥ फल्गुन्याष्टः ॥ ६ । ३ । १०६
 सप्तम्यन्ताया जाते नाम्नि । फल्गुनः । फल्गुनी । स्त्री । अणमपीच्छन्त्यके ॥ बहुलानुराधापुष्यार्थपुनर्वसुहस्त-
 द्विजाः स्वास्वातेर्लुप् ॥ ६ । ३ । १०७ ॥ सप्तम्यन्ताद्भाणो जाते नाम्नि । बहुलः । अनुराधः । पुष्यः । तिष्यः ।
 पुनर्वसुः । हस्तः । विशाखः । स्वातिः ॥ चित्रारेवतीरोहिण्याः स्त्रियाम् ॥ ६ । ३ । १०८ ॥ एभ्यः सप्त-
 म्यन्तेभ्यो जाते नाम्नि स्त्रियां लु । चित्रा । रेवती । रोहिणी । पुंस्त्रेपां विकल्प इत्येके । बहुलमन्येभ्यः
 ॥ ६ । ३ । १०९ ॥ सप्तम्यन्तेभ्यो भाणो जाते लुप् नाम्नि । अभिजित् । अभिजितः । अभ्युक् । अभ्युजः ।
 क्वचिद्वित्यम् । अभिनः । क्वचिन्न । माघः ॥ वा जाते छिः ॥ ६ । २ । १३७ ॥ योऽण् सङ्घा । शातभिषः ।
 शातधिपजः । द्विरिति किम् । । हैमवतः ॥ स्थानागतगोशालखरशालात् ॥ ६ । ३ । ११० ॥ सप्तम्यन्ता-
 ज्जाते प्रत्ययस्य नाम्नि लुप् । गोशालः । खरशालः शिशुः ॥ वत्सशालाद्वा ॥ ६ । ३ । १११ ॥
 सप्तम्यन्ताज्जाते प्रत्ययस्य नाम्नि लुप् । वत्सशालः । वात्सशालः ॥ सोदर्यसमानोदर्यौ ॥ ६ । ३ । ११२ ॥
 जाते निपात्येते । सोदर्यः । समानोदर्यौ भ्राता ॥ कालादेये ऋणे ॥ ६ । ३ । ११३ ॥ सप्तम्यन्ताद्यथाविहितं
 प्रत्ययः । मासिकमृणम् । आर्धमासिकम् । ऋण इति किम् । मासे देया भिक्षा ॥ कलाप्यश्चत्थयवबुसोमाव्या-
 सैपमसोऽकः ॥ ६ । ३ । ११४ ॥ कालार्थात् सप्तम्यन्ताद् देये ऋणे । कलापकम् । अभ्युक्तम् । यवबुसकम् ।
 उमाव्यासकम् । नेपमकमृणम् ॥ ग्रीष्मावरसमादकन् ॥ ६ । ३ । ११५ ॥ कालार्थात्सप्तम्यन्ताद्देये ऋणे । ग्री-

पकम् । आवरसमकमृणम् । अपरसमादपीच्छन्त्यके ॥ संवत्सराग्रहायण्या इकण् च ॥ ६ । ३ । ११६ ॥
 आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां देये ऋणे इकणकञ् च । सांवत्सरिकम् । सांवत्सरिकं । फलं पूर्ववा । आग्रहायणिकम् ।
 आग्रहायणिकम् । वेत्यकृतेकण् चेति निजगणवाधनार्थम् ॥ साधुपुष्ट्यपच्यमाने ॥ ६ । ३ । ११७ ॥ सप्तम्य-
 न्तात्कालविशेषार्थार्थविहितं प्रत्ययाः । हैमन्तम् । हैमन्तिकम् । वासन्त्यः कुन्दलताः । त्रैपमः पा-
 दलाः । शारदाः शालयः ॥ उत्पत्ते ॥ ६ । ३ । ११८ ॥ सप्तम्यन्तात्कालार्थार्थविहितं प्रत्ययः । शारदा यवाः ।
 हैमनाः ॥ आश्वयुज्या अकञ् ॥ ६ । ३ । ११९ ॥ अस्मात्सप्तम्यन्तादुत्पत्तेऽकञ् । आश्वयुजका भाषाः ॥ ग्री-
 ष्मद्वसन्ताद्वा ॥ ६ । ३ । १२० ॥ सप्तम्यन्तादुत्पत्तेऽकञ् । ग्रीष्मकं ग्रीष्मं सस्यम् । वासन्तकम् । वासन्तम् ॥ व्या-
 हरति मृगे ॥ ६ । ३ । १२१ ॥ सप्तम्यन्तात्कालार्थार्थविहितं प्रत्ययः । नैशिको नैशो वा मृगालः । प्रादोषि-
 कः । प्रादोषो वा । मृग इति किम् ? । वसन्ते व्याहरति कोकिलः ॥ जयिनि च ॥ ६ । ३ । १२२ ॥ सप्तम्य-
 न्तात्कालार्थार्थविहितं प्रत्ययः । निशाभद्रमध्ययनं निशा । तत्र जयी नैशिकः । नैशः । प्रादोषिकः । प्रादोषः ।
 वार्षिकः । चकारः कालादित्यनुकर्षणार्थः । तेन चानुकृष्टत्वाच्चोत्तरत्रानुवर्त्तते ॥ भवे ॥ ६ । ३ । १२३ ॥ सप्त-
 म्यन्ताद्यथाविहितमणेयणादयः । सौम्यः । औत्सः । नादेनः । ग्रामीणः ॥ देविकाशिंशापादीर्घसन्नश्रेय-
 सस्तत्प्रासादाः ॥ ७ । ४ । ३ ॥ एषां स्वरेष्वादेः स्वरस्य ङिणति तद्धिते वृद्धिप्राप्तावाः । दाविकमुदकम् । दावि-
 काङ्गलाः शालयः । शांशपः स्तम्भः । दार्घसन्नम् । आर्यसं द्वादशाङ्गम् । तत्प्राप्ताविति किम् ! । सौदेविक इत्यत्र
 निपेयार्थं पूर्वोत्तरपदानामपि यथा स्यादित्येवमर्थं च । तेन पूर्वदाविकः । अत्र प्राग्रामाणामित्युत्तरपदवृद्धिप्राप्तिः ॥
 प्राग्रामाणाम् ॥ ७ । ४ । १७ ॥ प्राग्देशग्रामवाचिनां योऽव्यवो दिग्वाची ततः परस्याव्यवस्य दिशः परेषां च
 प्राग्रामवाचिनां ङिणति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः । पूर्वकाणेशुत्तिकः । पूर्वेषुकामशमः । पूर्वेषुकामशुब्जः ॥

जङ्गलधेनुवलजस्योत्तरपदस्य तु वा ॥ ७।४।२४ ॥ आदेडिणिति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य नित्यं वृद्धिः ।
कौरुजङ्गलः । कौरुजाङ्गलः । वैश्वधेनवः । वैश्वधेनवः । सौवर्णवलजः । सौवर्णवलजः ॥ ७।
४।२६ ॥ प्रादेशार्थस्य नगरान्तस्य डिणिति तद्धिते पूर्वोत्तरपदयोः स्वरेष्वादेर्वृद्धिः । सौमहनागरः । प्राचामिति
किम् ? । माडनगरः ॥ दिगादिदेहांशाद्यः ॥ ६।३।१२४ ॥ सप्तम्यन्ताद्भवे । दिश्यः । अप्सव्यः । मधू-
न्यः । देहांशात्तदन्तादपीच्छन्त्येके ॥ येडवर्णे ॥ ३।२।१०० ॥ प्रत्यये नासिकाया नम् । नस्यम् ॥ शिर-
सः शीर्षिन् ॥ ३।२॥१०१ ॥ ये । शीर्षण्यः स्वरः ॥ केदो वा ॥ ३।२।१०२ ॥ ये शिरसः शीर्षिन् ।
। शीर्षण्याः शिरस्याः केशाः ॥ नाम्न्युदकात् ॥ ६।३।१२१ ॥ सप्तम्यन्ताद्भवे यः । उदक्या रजस्वला । ना-
म्नीति किम् ? । औदको मत्स्यः ॥ मध्यादिनाण्येया मोऽन्तश्च ॥ ६।३।१२६ ॥ सप्तम्यन्ताद्भवे । मा-
ध्यदिनाः । माध्यमः । मध्यमीयः । अन्ये तु दिनं णितं नेच्छन्ति ॥ जिह्वामूलाङ्गुलेऽध्वेयः ॥ ६।३।१२७ ॥
मध्याद्भवे । जिह्वामूलीयः । अङ्गुलीयः । मध्यीयः ॥ वर्गन्तितात् ॥ ६।३।१२८ ॥ सप्तम्यन्ताद्भवे । ह्ययः ।
कवर्गीयो वर्णः ॥ इन् यौ चाशब्दे ॥ ६।३।१२९ ॥ वर्गान्तात्सप्तम्यन्ताद्भवे ईयः । भरतवर्गीणः । भरतव-
र्ग्यः । भरतवर्गीयः । शब्दे तु कवर्गीयः ॥ हृत्किङ्क्षिकलशिबस्यहरेर्यण् ॥ ६।३।१३० ॥ सप्तम्यन्ताद्भवे । दा-
त्तयं जलम् । कौक्षियो व्याधिः । कालसेयं तक्रम् । वास्तेयं पुरीषम् । आर्हयं विषम् ॥ आस्तेयम् ॥ ६।३।१३१
॥ अस्तेर्धनविद्यमानार्थीत्तत्र भवे एयण असुजो वास्त्यादेशश्च । आस्तेयम् ॥ ग्रीवातोऽण च ॥ ६।३।१३२
॥ भवे एयण् । ग्रीवम् । ग्रीवम् ॥ चतुर्मासान्नाम्नि ॥ ६।३।१३३ ॥ तत्र भवे अण् । चातुर्मासी । आषाढादि-
पौर्णमासी । अत्र द्विगोरनपत्य इत्यादिना लुब न विधानसामथ्यात् । नाम्नीति किम् ? । चतुर्मासः ॥ यज्ञे इयः ॥
॥ ६।३।१३४ ॥ चतुर्मासाच्च भवे । चातुर्मास्यानि यज्ञकर्माणि ॥ गम्भीरपञ्चजनमहिर्दंवात् ॥ ६।३।

१६५ ॥ तत्र भवे ऊयः । गाम्भीर्यः । पञ्चजन्यः । बाह्यः । भवादन्त्यत्र गाम्भीरः । पाञ्चजनः । द्विगौ तु पञ्चजनः । बाहीकः । दैवः । भवेऽपि बाहीक इत्यके ॥ परिमुखादेरव्ययीभावात् ॥ ६ । ३ । १३६ ॥ तत्र भवे ऊयः । परिमुख्यः । पारिहनव्यः ॥ अन्तःपूर्वादिकण् ॥ ६ । ३ । १३७ ॥ अव्ययीभावात्तत्र भवे । आन्तरगारिकः । पर्यनोग्रमात् ॥ ६ । ३ । १३८ ॥ अव्ययीभावात्तत्र भवे इकण् । पारिग्रामिकः । आनुग्रामिकः ॥ उपाल्लानुनीविकर्णात् प्रायेण ॥ ६ । ३ । १३९ ॥ अव्ययीभावादिकण् तत्रभवे । औपजानुकः । सेवकः । औपनीविकग्रीवादाम । औपकर्णिकः सूचकः । प्रायेणेति किम् ? । नित्यं भवे मा भूत् । औपजानवं मांसम् ॥ रुढावन्तःपुरादिकः ॥ ६ । ३ । १४० ॥ तत्र भवे । अन्तःपुरिका स्त्री । रुढाविति किम् ? । आन्तःपुरः ॥ कर्णललाटात्कल् ॥ ६ । ३ । १४१ ॥ तत्र भवे तदन्तस्य रुढौ । कर्णिका कर्णाभरणम् । ललाटिका ललामण्डनम् । लकारः स्त्रीत्वार्यः । रुढावित्येव । कर्णम् ॥ तस्य व्याख्याने च ग्रन्थात् ॥ ६ । ३ । १४२ ॥ तत्र भवे यथाविहितं प्रत्ययः । कार्त्तम् । प्रातिपदिकीयं व्याख्यानं भवं वा । 'तस्येदम्' 'भवे' इत्याभ्यां सिद्धे । वक्ष्यमाणः सकलोऽप्ययवादविधिरनयोरेथेयोर्यथा स्यादित्येवमर्थं सूत्रम् ॥ प्रायोबहुस्वरादिकण् ॥ ६ । ३ । १४३ ॥ ग्रन्थार्थत्तस्य व्याख्याने तत्र भवे च । घात्वणत्विकम् । प्रायोवचनात् सांहितम् ॥ ऋगृद्द्विस्वरयोगेभ्यः ॥ ६ । ३ । १४४ ॥ ग्रन्थवाचिभ्यस्तस्य व्याख्याने तत्र भवे चेकण् । आर्चिकम् । चातुर्होतृकम् । राजसूयिकम् । ऋद्यागग्रहणं पूर्वस्यैव प्रपञ्चः ॥ ऋषेरध्याये ॥ ६ । ३ । १४५ ॥ ग्रन्थद्वन्द्वस्तस्य व्याख्याने तत्र भवे चेकण् । वासिष्ठिकोऽध्यायः । अध्याय इति किम् ? । वासिष्ठी ऋक् । प्रायोबहुस्वरादिति प्रायोग्रहणादप्राप्तिकल्पनायां विध्यर्थम् । प्राप्तिकल्पनायामध्याय एवेति नियमार्थं वचनम् ॥ पुरोडाशपौरोडाशादिकेकदौ ॥ ६ । ३ । १४६ ॥ ग्रन्थार्थत्तस्य व्याख्याने तत्रभवे च । पुरोडाशिका । पुरोडाशिकी । पौरोडाशिका । पौरोडाशिकी ॥ छन्दसोऽयः ॥ ६ । ३ । १४७ ॥ ग्रन्थार्थत्त-

स्य व्याख्याने तत्रभवे च । छन्दस्यः ॥ शिक्षादेश्याण् ॥ ६ । ३ । १४८ ॥ छन्दसो ग्रन्थार्थोत्तस्य व्याख्याने तत्र-
 भवे च । शैक्षः । आर्गथनः । छान्दसः ॥ तत आगते ॥ ६ । ३ । १४९ ॥ यथाविहितमणेयणादयः । स्त्रीघ्नः ।
 गव्यः । नादेयः । ग्राम्यः । मुख्यापादानग्रहान्तर्रीयकापादानान्न ॥ विधायोनिस्बन्धादकन् ॥ ६ । ३ । १-
 ५० ॥ तत आगते । आचार्यकम् । औपाध्यायकम् । पैतामहकम् ॥ पितुर्यो वा ॥ ६ । ३ । १५१
 ॥ योनिस्बन्धार्थोत्त आगते । पित्र्यम् । पैतृकम् ॥ श्रुत इकण् ॥ ६ । ३ । १५२ ॥ विधायोनिस्बन्धार्थोत्त
 आगते । दौतृकम् । मातृकम् ॥ आयस्थानात् ॥ ६ । ३ । १५३ ॥ स्वामिग्राहो भागो यत्रोत्पद्यते तदर्थात्त आ-
 गते इकण् । आतरिकम् ॥ शुण्डिकादेरण् ॥ ६ । ३ । १५४ ॥ तत आगते । शौण्डिकम् ।
 औदपानम् ॥ गोत्रादङ्कवत् ॥ ६ । ३ । १५५ ॥ तत आगते प्रत्ययः । वैदम् । अङ्गग्रहणेन तस्येदमित्यर्थसामान्यं
 लक्ष्यते । तेनाकञोऽप्यतिदेशः । औपगवकम् ॥ नृहेतुभ्यो रूप्यस्यटौवा ॥ ६ । ३ । १५६ ॥ चैत्ररूप्यम् । चैत्र-
 मयम् । चैत्रीयम् । समरूप्यम् । समयम् । समीयम् ॥ प्रभवति ॥ ६ । ३ । १५७ ॥ पञ्चम्यन्तात्प्रागुपलभ्ये यथा-
 विहितं प्रत्ययाः । हेमवती गङ्गा । अन्ये जायमाने इत्याहुः ॥ वैडूर्यः ॥ ६ । ३ । १५८ ॥ निपात्यते । वैडूर्यो मणिः ॥
 त्यदादेर्मयट् ॥ ६ । ३ । १५९ ॥ ततः ग्रभवति । तन्मयम् । भवन्मयी ॥ तस्येदम् ॥ ६ । ३ । १६० ॥ षष्ठ्य-
 न्तादिदमित्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययाः । औपगवम् । दैत्यम् । कालेयम् । नादेयम् । पारीणः । भानवीयः ॥ गोत्रोत्त-
 रपदाद्गोत्रादिवाऽजिह्वाकाल्यहरितकात्यात् ॥ ६ । १ । १२ ॥ गोत्रप्रत्ययान्तोत्तरपदात् गोत्रप्रत्ययान्तादिव त-
 द्धितः । यथा चारायणीयास्तथा कम्बलचारायणीयाः । अजिह्वेत्यादि किम् ! । यथेह कार्तीयः । न तथा जैह्वाकावाः ।
 हरितकाताः ॥ उष्णो लृक् ॥ ७ । ४ । ५६ ॥ अनपत्येऽण्यन्त्यस्वरादेः । औक्षं पदम् । अनपत्य इत्येव । उष्णो-
 ऽपत्यमौक्षणः ॥ ब्रह्मणः ॥ ७ । ४ । ५७ ॥ अनपत्येऽण्यन्त्यस्वरादेर्लृक् । ब्राह्ममन्त्रम् ॥ जातौ ॥ ७ । ४ । ५८

॥ ब्रह्मणोऽनपत्येऽण्यन्तस्वरादेष्टुः । ब्राह्मी औषधिः । जातावनपत्ये एवेति नियमार्थं वचनम् । तेन ब्रह्मणोऽपत्यं ब्राह्मणः । जाताविति किम् ? । ब्राह्मी नारदः ॥ ७ । ४ । ८ ॥ जिणत तद्धिते यात्प्रागेत् । नैयङ्कवम् । न्याङ्कवम् ॥ नञः क्षेत्रज्ञेश्वरकूशलचपलनिपुणशुचेः ॥ ७ । ४ । २३ ॥ जिणति तद्धिते स्वरेष्वादेर्दृष्टिर्नञस्तु वा । अक्षेत्रज्ञम् । आक्षेत्रज्ञम् । अन्धम् । आर्क्षलम् । आर्क्षलम् । अचापलम् । आचापलम् । अनपुणम् । अनपुणम् । अशौचम् । आशौचम् । आयथातथ्यमिति समासात्प्रत्ययः । अयाथातथ्यमिति तु प्रत्ययान्तेन समासः । एवमायथापुर्णम् । अयाथापुयम् । यथाआचतुर्थम् । अचातुर्थमिति । यथा तथा यथापुरा इत्यखण्डम् । व्ययं वा नाम नारुनेति वा समासो यथाऽथा इति अव्ययीभावो वाऽकागन्ताः ॥ हलसीरादिकण् ॥ ६ । ३ । १६१ ॥ तस्येदमित्यर्थे । हलिकम् । सैरिकम् ॥ समिध आधाने टेन्यग ६ । ३ । १६२ ॥ तस्येदमित्यर्थे । सामिधेन्यो मन्त्रः । सामिधेनी ऋक् ॥ विवाहे द्रः द्वादकल् ॥ ६ । ३ । १६३ ॥ तस्येदमित्यर्थे । अत्रिभरद्वाजिका ॥ अदेवासुरादिभ्यो चैरे ॥ ६ । ३ । १६४ ॥ द्रन्द्वेभ्यस्तस्येदमर्थे विवाहे ऽकल् । बाभ्रवशालङ्कायनिका । अदेवादीति किम् ! । देवासुरम् । गक्षामुरम् ॥ नटानन्ते ज्यः ॥ ६ । ३ । १६५ ॥ तस्येदमर्थे । नटानामिदं नृत्यं नाट्यम् ॥ छन्दोगौत्रिः थक्रयाज्ञिकबहुवृचाच धर्मनाम्नायसंवे ॥ ६ । ३ । १६६ ॥ नटान्तस्येदमर्थे ज्यः । छान्दोग्यं धर्मादि । औत्रिक्यम् । याज्ञिक्यम् । बहुवृच्यम् । नाट्यम् ॥ आथर्वणिः कादणिकलुक्च ॥ ६ । ३ । १६७ ॥ तस्येदमर्थे धर्मादी । आथर्वणः ॥ चरणादकल् ॥ ६ । ३ । १६८ ॥ तस्येदमर्थे धर्मादी । काठको धर्मादिः । चारककः ॥ गोत्राददण्डमाणवशिष्ये ॥ ६ । ३ । १६९ ॥ तस्येदमर्थेऽकल् । औपगवकम् । अदण्डेन्यादि किम् ? । काण्वा दण्डमाणवाः शिष्या वा ॥ रश्मिकादेरीयः ॥ ६ । ३ । ७० ॥ गोत्रार्थोत्तस्येदमित्यर्थे । रश्मतिकीयाः शिष्याः । गौरग्रीवीयं शकटम् ॥ कौपिल्लहस्तपदादण् ॥ ६ । ३ । १७१ ॥ गोत्रार्थोत्तस्येदमित्यर्थे । कौपिल्लाः

निप्याः । हास्तिपदाः । गित्वं ड्यर्थं पुंवद्भावाभावाथं च । कौपिजलीस्थूणः ॥ संघघोषाङ्गलक्षणेऽन्यविवः ॥
 ६।३।१७२॥ गोत्रार्थात्तस्येदमित्यर्थेऽण् । वेदः सङ्घादिः । वेदं लक्षणम् । एवं गार्गः । गार्गम् । दाक्षः । दाक्षम् । लक्ष्यस्यैव
 स्वं लक्षणम् । यथा शिखादि । स्वामिविशेषविज्ञापकोऽङ्कः स्वस्तिकादिर्गवादिस्थो न गवादीनामेव स्वम् ॥ श्याकलादकञ्
 च ॥ ६।३।१७३॥ तस्येदमित्यर्थे सङ्घादावण् । श्याकलकः । श्यादिः । सङ्घादिः । श्याकलं लक्षणम् ॥ गृहे-
 ऽग्नीधोरण धश्च ॥ ६।३।१७४॥ तस्येदमर्थे । आग्नीध्रम् ॥ रथात्सादेश्च वोद्गृहे ॥ ६।३।१७५॥ तस्ये-
 दमित्यर्थे प्रत्ययः । रथ्योऽश्वः । रथ्यं चक्रम् । द्विरथोऽश्वः । द्विरथं चक्रम् । अन्ये तु स्वरादेरेव लुपमिच्छन्ति तन्मते
 द्विरथ्यः । आश्वरथं चक्रम् । वोद्गृहे एवेति नियमादन्यत्र वाक्यमेव ॥ यः ॥ ६।३।१७६॥ रथात्सादेश्च तस्येदम-
 र्थे । रथ्यः । द्विरथः । पत्रपूर्वाद्बन् ॥ ६।३।१७७॥ रथात्तस्येदमर्थे । पत्रं वाहनम् । आश्वरथं चक्रम् ॥ वाह-
 नात् ॥ ६।३।१७८॥ तस्येदमर्थेऽबन् । औष्ट्रो रथः । हास्तः ॥ वाह्यपथ्युपकरणे ॥ ६।३।१७९॥ वाह-
 नादुक्तः प्रत्ययो बाह्यादायेव । आश्वो रथः । पन्था वा । आश्वं पल्ययनम् । आश्वी कसा । अन्यत्र तु वाक्यमेव ।
 अश्वानां घासः ॥ वहेस्तुरिश्वादिः ॥ ६।३।१८०॥ तस्येदमर्थेऽबन् । सांवहित्रम् ॥ तेन प्रोक्ते ॥ ६।
 ३।१८१॥ यथाविहितं प्रत्ययः । प्रकर्षणं व्याख्यातमध्यापितं वा प्रोक्तं न तु कृतम् । भाद्रवाहवान्युत्तराध्ययनानि ।
 गणधरप्रत्येकशुद्धादिभिः कृतानि तेन व्याख्यातानीत्यर्थः । पाणिनीयम् । बार्हस्पत्यम् ॥ कलापिकुथुमितैतलिजा-
 जलिलाङ्गलिशिखण्डिशिलालिसबह्यचारिपीठसर्पिस्करसम्प्राप्तुपर्वणः ॥ ७।४।६२॥ अपदस्य तद्धि-
 तेऽन्यस्वरादेर्लुक् । कालापाः । कौथुमाः । तैतलाः । जाजलाः । लाङ्गलाः । शैखण्डाः । शैखलाः । साब्रह्मचाराः ।
 पैठसर्पाः । सौकरसन्नाः । सौपर्वाः ॥ मौदादिभ्यः ॥ ६।३।१८२॥ तेन प्रोक्ते यथाविहितम् । मौदेन प्रोक्तं वेदं विदित्य-
 धीयते वा मौदाः । वेदेन ब्राह्मणमैवेति नियमात् वेदित्रध्येव विषय एवाण् । पैष्णालादाः ॥ कठादिभ्यो वेदे लुप् ॥ ६।३।१८३॥

प्रोक्तप्रत्ययस्य । कटाः । चक्राः ॥ तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखादियण् ॥ ६ । ३ । १८४ ॥ तेन प्रोक्ते वेदे । तैत्तिरियाः ।
 वारतन्तवीयाः । खाण्डिकीयाः । औखीयाः । वेदे इत्येव । तैत्तिराः श्लोकाः ॥ छगलिनो णेयिन् । ६ । ३ । १८५ ॥
 तेने प्रोक्ते वेदे । छागलेयिनः ॥ शौनकादिभ्यो णिन् ॥ ६ । ३ । १८६ ॥ तेन प्रोक्ते वेदे । शौनकिनः । शाङ्ग-
 रविणः । आकृतिगणोऽयम् ॥ पुराणे कल्पे ॥ ६ । ३ । १८७ ॥ दान्तात्प्रोक्ते णिन् । पैङ्गीकल्पः ॥ काश्यप-
 कौशिकाद्वेदवच्च ॥ ६ । ३ । १८८ ॥ तेन प्रोक्ते पुराणे कल्पे णिन् । काश्यपिनः । कौशिकिनः । काश्यपको धर्मा-
 दिः ॥ शिलालिपाराशर्यानटभिषुसूत्रे ॥ ६ । ३ । १८९ ॥ तेन प्रोक्ते णिन् वेदवच्च कार्य्यमस्मिन् । शौलालिनो
 नटाः । पाराशरिणो भिक्षवः ॥ कृशाश्वकर्मन्दादिन् ॥ ६ । ३ । १९० ॥ तेन प्रोक्ते यथासंख्यं नटसूत्रे भिक्षुसूत्रे
 च । वेदवच्च कार्य्यमस्मिन् । कृशाश्विनो नटाः कर्मन्दिनो भिक्षवः । अतिदेशादकव् च । काशाश्वकम् । नटसूत्रे कापिले-
 यशब्दादपीच्छन्त्येके ॥ उपज्ञाते ॥ ६ । ३ । १९१ ॥ दान्ताद्यथाविहितं प्रत्ययः । पाणिनीयं शास्त्रम् ॥ कृते ॥
 दान्ताद्यथाविहितं प्रत्ययः । शैवो ग्रन्थः । सिद्धसेनीयः स्तवः । कृते ग्रन्थे एवेच्छन्त्ये ॥ नाम्नि मक्षिकादिभ्यः ॥
 ६ । ३ । १९३ ॥ दान्तेभ्यो यथाविहितं कृते प्रत्ययः । माक्षिकं मधु । सारघम् ॥ कुलालादेरकव् ॥ ६ । ३ । १९४
 ॥ तेन कृते नाम्नि । कौलालकं घटादिभाण्डम् । वारुकं सर्पपिटकादि ॥ सर्वचर्मण ईनेनवौ ॥ ६ । ३ । १९५
 ॥ तेन कृते नाम्नि । सर्वचर्मिणः । सार्वचर्मिणः ॥ उरसो याणौ ॥ ६ । ३ । १९६ ॥ तेन कृते नाम्नि । उर-
 स्यः । औरसः ॥ छन्दस्यः ॥ ६ । ३ । १९७ ॥ छन्दसस्तेन कृते नाम्नि यो निपात्यः । छन्दस्यः ॥ अमोऽ-
 धिकृत्य ग्रन्थे ॥ ६ । ३ । १९८ ॥ कृते यथाविहितं प्रत्ययः । भाद्रः । सौभद्रः । कथं वासवदत्ता आख्यायिकेति ।
 उपचारात् ग्रन्थे वाच्छब्धम् ॥ ज्योतिष्यम् ॥ ६ । ३ । १९९ ॥ ज्योतिषोऽमोधिकृत्य कृते ग्रन्थे ऽण् वृक्ष्यभावश्च
 निपात्यः ॥ शिशुकन्ददिभ्य ईयः ॥ ६ । ३ । २०० ॥ अमोऽधिकृत्य कृते ग्रन्थे । शिशुकन्दीयः । यमसमी-

यो ग्रन्थः । शिशुक्रन्दशब्दात्कंचिन्नेच्छन्ति ॥ द्वन्द्वत्प्रायः ॥ ६ । ३ । २०१ ॥ अधिकृत्य कृते ग्रन्थे ईयः । वा-
 क्यपदीयम् । प्राय इति किम् ? । देवासुरम् ॥ अभिनिष्कामति द्वारे ॥ ६ । ३ । २०२ ॥ अमन्ताद्यथोक्तं प्रत्य-
 यः । माथुरम् । नादेयम् । राष्ट्रियं पथि दूते ॥ ६ । ३ । २०३ ॥ अमन्ताद्यथोक्तं प्रत्ययः । स्त्री-
 ब्रः पन्था दूतो वा । ग्राम्यः ॥ भजति ६ । ३ । २०४ ॥ अमो यथोक्तं प्रत्ययः । स्त्रीब्रः । राष्ट्रियः ॥ महा-
 राजादिकण् ॥ ६ । ३ । २०५ ॥ अमो भजति । माहाराजिकः ॥ अचिन्तादेशकालात् ॥ ६ । ३ । २०६ ॥
 अमो भजतीकण् । आपूपिकः । अचिन्तादिति किम् ? । देवदत्तः । अदेशोत्पादि किम् ? । स्त्रीब्रः । ह्यमनः ॥ वासु-
 देवार्जुनादकः ॥ ६ । ३ । २०७ ॥ अमन्ताद् भजत्यर्थे । वासुदेवकः । अर्जुनकः ॥ गोत्रक्षत्रियेभ्योऽकञ् प्रायः ॥ ६ ।
 ३ । २०८ ॥ अमन्तेभ्यो भजति । औपगवकः । नाकुलकः । प्राय इति किम् ? । पाणिनीयः ॥ सरूपावुद्रेः सर्व-
 राष्ट्रदूवत् ॥ ६ । ३ । २०९ ॥ राष्ट्रक्षत्रियार्थादिमो भजति । वृजिकः । मद्रकः । पाण्डवकः । सरूपादिति किम् ? ।
 पौरवीयः ॥ दस्तुल्यदिक्के । सुदामतो विद्युत् ॥ ६ । ३ । २१० ॥ यथोक्तं प्रत्ययः । सौदामनी विद्युत् ॥ तसिः ॥ ६ । ३ ।
 २११ ॥ दान्ताजुल्यदिक्के । सुदामतो विद्युत् ॥ यश्चोरसः ॥ ६ । ३ । २१२ ॥ दान्ताजुल्यदिक्के तसिः ।
 उरस्यः । उरस्तः ॥ सेर्निवासादस्य ॥ ६ । ३ । २१३ ॥ यथोक्तं प्रत्ययः । स्त्रीब्रः । नादेयः ॥ आभिज-
 नात् ॥ ६ । ३ । २१४ ॥ आभिजनाः पूर्वबान्धवास्तन्निवासात्स्यन्तात्पष्ठ्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः । स्त्रीब्रः । राष्ट्रियः ॥
 त्र्याण्डिकादेर्ण्यः ॥ ६ । ३ । २१५ ॥ स्यन्तादाभिजननिवासार्थादस्येत्यर्थे । त्र्याण्डिक्यः । कौचवार्थः ॥ सिन्धवा-
 देरञ् ॥ ६ । ३ । २१६ ॥ स्यन्तादाभिजननिवासार्थात्पष्ठ्यर्थे । सैन्धवः । वार्णवः ॥ सल्लातुरादीयण् ॥ ६ । ३ ।
 २१७ ॥ स्यन्तादाभिजननिवासार्थात्पष्ठ्यर्थे । सालातुरीयः । पाणिनिः ॥ तूदीवर्मत्या एयण् ॥ ६ । ३ । २१८
 आभ्यां स्यन्ताभ्यामाभिजननिवासार्थाभ्यां षष्ठ्यर्थे एयण् । तीदेयः । वार्मतेयः ॥ गिरेरीयोऽस्त्राजीवे ॥ ६ । ३

॥ २१९ ॥ गिर्ये अधिजनो निवासस्तदर्थस्यन्तात्षष्ठ्यर्थेऽस्त्राजीवे ईयः । हृद्गोलीयः । गिरिरिति क्रिप् । सांकाश्य-
 कोऽस्त्राजीवः । अस्त्राजीव इति क्रिप् । आक्षोदो ब्राह्मणः । पार्थिवः ॥ इति शौषिकाः ॥
 इकण् ॥ ६ । ४ । १ । आपादान्ताद्यनुक्तं स्यात्तत्रायमधिकृतो ज्ञेयः ॥ तेन जितजयिदीव्यत्वनस्तु ॥ ६ ।
 ४ । २ ॥ इकण् । आक्षिप् । आक्षिप् । आक्षिप् । इह तेनेति करणे तृतीया नान्यत्रानभिधानात् तेन देवदत्तेन
 जितं धनेन जितमित्यत्र न । बहुवचनं पृथगर्थताभिव्यक्त्यर्थम् ॥ संस्कृते ॥ ६ । ४ । ३ ॥ दान्तादिकण् । दधिक्रम् ।
 वैद्यिकम् । योगविभाग उत्तरार्थः ॥ कुलत्थकोपान्त्यादण् ॥ ६ । ४ । ४ ॥ तेन संस्कृते । कौल्यम् । तैत्तिरीक्रम-
 ॥ संस्कृते ॥ ६ । ४ । ५ ॥ दान्तादिकण् । दधिक्रम् ॥ लवणादः ॥ ६ । ४ । ६ ॥ तेन संस्कृते । लवणः
 सूपः ॥ चूर्णमुद्गाभ्यामिनपौ ॥ ६ । ४ । ७ ॥ तेन संस्कृते । चूर्णिनोऽपूपाः । मौही यवाणुः ॥ व्यञ्जनेभ्य
 उपसिक्ते ॥ ६ । ४ । ८ ॥ दान्तेभ्य इकण् । तैलकं शाकम् । उपसिक्तं संसृष्टमेव तत्र संसृष्ट इत्येव सिद्धे नियमार्थं
 वचनम् । व्यञ्जनैः संसृष्टे उपसिक्त एव उपसिक्ते च व्यञ्जनेव ॥ तरति ॥ ६ । ४ । ९ ॥ दान्तादिकण् । औद्धि-
 पिकः ॥ नौद्विस्वरादिकः ॥ ६ । ४ । १० ॥ दान्तात्तरति । नाविकः । बाहुका स्त्री ॥ चरति ॥ ६ । ४ ।
 ११ ॥ दान्तादिकण् । हास्तिकः । दायिकः ॥ पर्पदिरिकट् ॥ ६ । ४ । १२ ॥ दान्ताच्चरति । पर्पिकी । अश्विकी ॥
 पदिकः । ६ । ४ । १३ ॥ पादाच्चरतीकट् पचास्य । पदिकः ॥ श्वगणाद्वा ॥ ६ । ४ । १४ ॥ चरतीकट् । श्वग-
 गिकी । श्वगणिकः ॥ वेतनादेर्जीवति ॥ ६ । ४ । १५ ॥ दान्तादिकण् । वैतनिकः । वाहिकः ॥ व्यस्ताच्च
 क्रयचिक्रयादिकः ॥ ६ । ४ । १६ ॥ समस्तात् तेन जीवतीकः । क्रयचिक्रयिकः । क्रयिकः । विक्रयिकः ॥ च-
 स्मात् ॥ ६ । ४ । १७ ॥ तेन जीवतीकः । वस्निकः ॥ आयुधादीयश्च ॥ ६ । ४ । १८ ॥ तेन जीवतीकः ।
 आयुधीयः । आयुधिकः ॥ ज्ञातादीनञ् ॥ ६ । ३ । १९ ॥ तेन जीवति ज्ञातीनाभार्यः ॥ निर्दृष्टेऽक्षच्युतादेः ॥

६।४।२०॥ दान्तादिकण् । आश्रयूक्तिकम् । जाह्नवाग्रहतिकं वैरम् ॥ भावादिमः ॥ ६।४।२१॥ तेन निर्बते
 पाक्रियम् ॥ याचितापमित्यादिकण् ॥ ६।४।२२॥ तेन निर्बते याचितकम् । आपमित्यकम् ॥ हृत्युत्स-
 झादेः ॥ ६।४।२३॥ दान्तादिकण् । औत्सङ्गिकः । औडुपिकः ॥ भस्त्रादेरिकट् ॥ ६।३।२४॥ दान्ता-
 ङ्गरति । भस्त्रिकी । भरटिकी । विवधवीवधाद्वा ॥ ६।४।२५॥ तेन हर्तीकट् । विवधिकी । वीवधिकी ।
 वैवधिकः ॥ कुटिलिकाया अण् ॥ ६।४।२६॥ अस्माद्वान्ताङ्गरति । कौटिलिकः । कर्मरादिः ॥ ओजःस-
 होम्भसो वर्तते ॥ ६।४।२७॥ दान्तादिकण् । औजसिकः । साहसिकः । आम्भसिकः ॥ तं प्रत्यनोलोमि-
 पकृलात् ॥ ६।४।२८॥ वर्तते इत्यर्थे इकण् । प्रातिलोमिकः । आनुलोमिकः । प्रातीपिकः । आन्वीपिकः । प्रा-
 तिक्लिकः । आनुक्लिकः । अकर्मकस्यापि वृत्तेयौ प्रतिलोमादेः क्रियाविशेषणत्वाद् द्वितीया ॥ परेर्मुखपादवर्त्त-
 ॥ ६।४।२९॥ तृतीयान्ताद्वर्तत इत्यर्थे इकण् । पारिपार्थिकः ॥ रक्षदुञ्छतोः ॥ ६।४।३०
 ॥ द्वितीयान्तादिकण् । सामाजिकः । नागरिकः । वादरिकः ॥ पक्षिमत्स्यसृगार्थाद्घनति ॥ ६।४।३१॥
 द्वितीयान्तादिकण् । पाक्षिकः । मात्स्यिकः । मार्गिकः । अर्थग्रहणात्तत्पर्यायेभ्यो विशेषेभ्यश्च भवति ॥ परिपन्था-
 त्तिष्ठति च ॥ ६।४।३२॥ द्वितीयान्ताद् घ्नतीकण् । पारिपन्थिकश्चरः । अत एव निर्देशात्परिपथशब्दस्येकणोऽ-
 न्यत्रापि वा परिपन्थदेशः । तेन परिपन्थं गच्छति ॥ परिपथात् ॥ ६।४।३३॥ द्वितीयान्तात्तिष्ठत्यर्थे इकण् ।
 पारिपथिकः ॥ अट्टद्वेर्गृह्णति गर्ह्यं ॥ ६।४।३४॥ द्वितीयान्तादिकण् । द्वैगुणिकः । अट्टद्वेरिति किम् ? । दृ-
 ष्ढि गृह्णातीति वाक्यमेव ॥ कुसीदादिकट् ॥ ६।४।३५॥ द्वितीयान्ताद् गर्ह्यं गृह्णति । कुसीदिकी ॥ दशै-
 न्तादश्यादिकश्च ॥ ६।४।३६॥ द्वितीयान्तानिच्ये गृह्णतीकट् । दशैकादशिका । दशैकादशिकादि-
 त्यत एव निपातनादकारान्तत्वम् । तच्च वाक्ये प्रयोगार्थम् । दशैकादशान् गृह्णाति । अन्ये दशैकादशगृह्णातीति

विशृण्वन्ति । तदपि अबाधकान्यपि निपातनानीति न्यायादुपपद्यते ॥ अर्थपदपदोत्तरपदलामप्रतिकण्ठात् ॥ ६ । ४ । ३७ ॥ द्वितीयान्ताद् शुल्वीकण् । आर्थिकः । पादिकः । पौर्वपदिकः । लालामिकः । प्रातिकण्ठिकः । अन्ययी-
 भावसमासाश्रयणादिह न प्रतिगतः कण्ठः प्रतिकण्ठस्ते गुण्वाति ॥ परदारादिभ्यो गच्छति ॥ ६ । ४ । ३८ ॥
 द्वितीयान्तेभ्य इकण् । पारदारिकः । गौर्दारिकः ॥ प्रतिपथादिकश्च ॥ ६ । ४ । ३९ ॥ द्वितीयान्ताद्गच्छतीकण् ।
 प्रतिपथिकः । प्रातिपथिकः ॥ माथोत्तरपदपदद्याक्रन्दाद्वावति ॥ ६ । ४ । ४० ॥ द्वितीयान्तादिकण् । दा-
 ण्दमाथकः । पादविकः । आक्रन्दिकः ॥ पश्चात्यनुपदात् ॥ ६ । ४ । ४१ ॥ द्वितीयान्ताद्वावतीकण् । आनुपदिकः ॥
 सुल्लातादिभ्यः पृच्छति ॥ ६ । ४ । ४२ ॥ द्वितीयान्तेभ्य इकण् । सौस्नातिकः । सौखरात्रिकः ॥ प्रभूतादि-
 भ्यो ब्रुवति ॥ ६ । ४ । ४३ ॥ द्वितीयान्तेभ्य इकण् । माभूतिकः । पार्याप्तिकः । क्रियाविशेषणादयमिष्यते तेनेह न
 । प्रभूतमर्थं ब्रुते इति । क्वचिदक्रियाविशेषणादपि । सौवर्गमनिकः ॥ माशब्द इत्यादिभ्यः ॥ ६ । ४ । ४४ ॥
 ब्रुवतीकण् । माशब्दिकः । कार्यशब्दिकः ॥ शान्दिकदार्दुरिकलालाटिककौवकुटिकम् ॥ ६ । ३ । ४५ ॥ इक-
 ण्प्रत्ययान्तं निपात्यते । शान्दिको वैयाकरणः । दार्दुरिको वादित्रकृत् । लालाटिकः प्रमत्तः सेवाकृत् । कौवकुटिको भि-
 क्षुः ॥ सम्मूहार्थात्समवेते ॥ ६ । ४ । ४६ ॥ द्वितीयान्तादिकण् । सामूहिकः । सामाजिकः ॥ पर्वदो ण्यः
 ॥ ६ । ४ । ४७ ॥ अस्माद् द्वितीयान्तात् समवेते ण्यः । पार्षद्यः । परिषच्छब्दादपीच्छन्त्यन्ते । पारिषद्यः ॥ सेनाया
 चा ॥ ६ । ४ । ४८ ॥ द्वितीयान्तात् समवेते ण्यः । सैन्यः । सैनिकः ॥ धर्माधर्माच्चरति ॥ ६ । ४ । ४९ ॥
 द्वितीयान्तादिकण् । धार्मिकः । आधर्मिकः ॥ षष्ठ्या धर्म्यं ॥ ६ । ४ । ५० ॥ इकण् । शौलकशालिकम् ॥ ऋ-
 नरादेरण् ॥ ६ । ४ । ५१ ॥ षष्ठ्यन्ताद्धर्म्यं । नारं नुर्धर्म्यम् । पैत्रम् । नारम् । नृशब्देनैव सिद्धे नरशब्दादिकण् मा
 भूदिति तद्ग्रहणम् । मादिषम् ॥ बिभाजयितुविशसितुर्नीड्लुक च ॥ ६ । ४ । ५२ ॥ षष्ठ्यन्ताद् धर्म्येऽण् । वै

भाजित्रम् । वैशखम् ॥ अवक्रये ॥ ६ । ४ । ५३ ॥ षष्ठ्यन्तादिकण् । आपणिकः । लोकपीडया धर्मातिक्रमेणापि
 अवक्रयो भवतीत्ययं धर्माद्भिद्यते ॥ तदस्य पण्यम् ॥ ६ । ४ । ५४ ॥ इकण् । आपूपिकः ॥ किशरादेरिकट् ॥
 ॥ ६ । ४ । ५५ ॥ तदस्य पण्यमिति विषये । कीशरिकी । तगरिकी ॥ शालालुनो वी ॥ ६ । ४ । ५६ ॥ तद-
 स्य पण्यमिति विषये इकट् । शालालुकी । शालालुः सुगन्धिद्रव्यविशेषः ॥ शालपम् ॥ ६ । ४ । ५७
 ॥ तदस्येत्यर्थे इकण् तच्छिल्पं चेत् । नार्त्तिकः । मादङ्गिकः । मुदङ्गादिशब्दा वादनार्थवृत्तयः प्रत्ययमुत्पादयन्ति न द्रव्य-
 वृत्तयः । उत्पादनार्थवृत्तिभ्यस्त्वनभिधानान्न अत एव कुम्भकारादावभिधेये मुदङ्गकरणादिभ्य एव प्रत्ययः । मादङ्गकर-
 णिकः ॥ मङ्कुलकक्षद्वाराद्वाऽण् ॥ ६ । ४ । ५८ ॥ तदस्य शिल्पमिति विषये । माङ्कुलकः । माङ्कुलिकः । शार्ङ्ग-
 रः । शार्ङ्गरिकः ॥ शीलम् ॥ ६ । ४ । ५९ ॥ तदस्येत्यर्थे इकण् । आपूपिकः ॥ अङ्गुस्थाच्छत्रादेरङ् ॥ ६ ।
 ४ । ६० ॥ तदस्य शीलमिति विषये । आस्थः । छात्रः । तापसः ॥ तूष्णीकः ॥ ६ । ४ । ६१ ॥ तूष्णीमस्तदस्य
 शीलमिति विषये को मङ्कु च निपात्यते । तूष्णीकः ॥ प्रहरणम् ॥ ६ । ४ । ६२ ॥ तदस्येत्यथ इकण् । तत्प्रहरणं
 चेत् । आसिकः ॥ परश्वधाद्वाण् ॥ ६ । ४ । ६३ ॥ तदस्य प्रहरणमिति विषये । पारश्वधः । पारश्वधिकः ॥ श-
 क्तिपट्टेष्टिकण् ॥ ६ । ४ । ६४ ॥ तदस्य प्रहरणमिति विषये । शाक्तीकी । याष्टीकी ॥ वेष्ट्यादिभ्यः ॥ ६ ।
 ४ । ६५ ॥ तदस्यप्रहरणमित्यर्थे टीकण् । ऐष्टीकी । ऐष्टिकी । ऐष्टिकी ॥ नास्तिकास्तिकदैष्टिकम् ॥ ६ ।
 ४ । ६६ ॥ तदस्येत्यर्थे इकणन्तं निपात्यते । नास्तिकः । आस्तिकः । दैष्टिकः ॥ वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे ॥ ६ । ४ ।
 ६७ ॥ तदस्येत्यर्थे इकण् । ऐकान्यिकः । वृत्त इति किम् ? । वर्त्तमाने वर्त्त्यति च न भवति । अपपाठ इति किम् ? ।
 एकमन्यदस्य दुःखमनुयोगे । वृत्तम् । अनुयोग इति किम् ? । स्वैराध्ययने मा भूत् । अन्ये तु अपपाठादन्यत्राप्यध्ययन-
 गात्रे प्रत्ययमिच्छन्ति ॥ बहुस्वरपूर्वादिकः ॥ ६ । ४ । ६८ ॥ प्रथमान्तात्पष्ठ्यर्थे तच्चेत्परीक्षायां वृत्तोऽपपाठः । ए-

कादशान्यिकः । अत्राप्यन्ये पूर्ववदन्यत्रापिच्छन्ति । द्वादशरूपिकः ॥ ६ । ४ । ६९ ॥ इकण् ।
 आपूपिकः ॥ नियुक्तं दीयते ॥ ६ । ४ । ७० ॥ प्रथमान्ताच्चतुर्थ्यर्थे इकण् । तच्चेन्नियुक्तप्रव्यभिचारेण नित्यं वा
 दीयते । आग्रभोजनिकः ॥ आणामांसौदनादिको वा ॥ ६ । ४ । ७१ ॥ तदस्मै नियुक्तं दीयते इति विषये ।
 आणिका । मांसौदनिका । पक्षे इकण् । आणिकी । मांसौदनिकी । अन्ये त्विकं नेच्छन्ति ॥ भक्तौदनाद्वाणिकदं
 ॥ ६ । ४ । ७२ ॥ तदस्मै नियुक्तं दीयते इति विषये । भक्तः । ओदनिकी । भक्तिकः । ओदनशब्दा-
 दिकर्णं नेच्छन्त्यन्ये ॥ नवयज्ञादयोऽस्मिन् वर्तन्ते ॥ ६ । ४ । ७३ ॥ इकण् । नावयज्ञिकः । पाकयज्ञिकः ॥
 तत्र नियुक्ते ॥ ६ । ४ । ७४ ॥ इकण् । शौल्कशालिकः । दौवारिकः ॥ अगारान्तादिकः ॥ ६ । ४ । ७५ ॥
 तत्र नियुक्ते । देवागारिकः ॥ अदेशकालादध्यायिनि ॥ ६ । ४ । ७६ ॥ सप्तम्यन्तादिकण् ॥ आशूचिकः । सा-
 न्धिवकः । अदेशकालादिति किम् ? । स्वाध्यायभूमावध्यायी ॥ निकटादिषु वसति ॥ ६ । ४ । ७७ ॥ इकण् ।
 नैकटिकः । आरण्यिको भिक्षुः । वार्क्षमूलिकः ॥ सतीर्थ्यः ॥ ६ । ४ । ७८ ॥ समानतीर्यात्तत्र वसत्यर्थे यो नि-
 पात्यते समानस्य च सभावः । सतीर्थ्यः ॥ प्रस्तारसंस्थानतदन्तकठिनान्तेभ्यो व्यवहरति ॥ ६ । ४ । ७९ ॥
 इकण् । प्रास्तारिकः । सांस्थानिकः । कांस्यप्रस्तारिकः । गौसंस्थानिकः । वांशकठिनिकः । बहुवचनं कठिनान्तेति स्व-
 रूपग्रहणन्युदासार्थं रूढचर्थं च । प्रस्तारसंस्थानाभ्यां तदन्ताभ्यां केचिन्नेच्छन्ति ॥ संख्यादेश्चाहर्दल्लुचः ॥ ६ । ४ ।
 ८० ॥ वक्ष्यमाणः प्रत्ययः स्यात् । चान्द्रायणिकः । द्वैचन्द्रायणिकः । संख्यादेरिति किम् ! । परमपारायणमधीते ।
 चकारः केवलार्थः । आर्हदित्यत्राकारोऽभिविधौ । तेनाहर्दथेऽपि भवति । द्विसाहस्रः । अलुच इति किम् ? । द्विरूपेण
 क्रीतेन क्रीतं द्विशौर्यिकम् ॥ गोदानादीनां ब्रह्मचर्यं ॥ ६ । ४ । ८१ ॥ इकण् । गौदानिकम् । आदित्यव्रतिकम्
 ॥ चान्द्रायणं च चरति ॥ ६ । ४ । ८२ ॥ अस्माह द्वितीयान्ताद् गोदानादेश्च अस्त्यर्थे इकण् । चान्द्रायणिकः ।

गौदानिकः ॥ देवव्रतादीन् डिन् ॥ ६।४।८३ ॥ चरति । देवव्रती । महाव्रती ॥ उक्त्वाष्टाचत्वारिंशत्
 वर्षाणाम् ॥ ६।४।८४ ॥ चरत्यर्थे डिन् । अष्टाचत्वारिंशः । अष्टाचत्वारिंशी ॥ चातुर्मास्यं तौ यलुक् च ॥
 ६।४।८५ ॥ चरति । चातुर्मासकः । चातुर्मासी ॥ क्रोशयोजनपूर्वाच्छताद्योजनाचाभिगमाह ॥ ६।४।
 ८६ ॥ पञ्चम्यन्तादिकण् । क्रौशशतिको मुनिः । यौजनशतिकः । यौजनिको दूतः ॥ तद्यात्येभ्यः ॥ ६।४।८७ ॥
 इकण् । क्रौशशतिकः । यौजनशतिकः । यौजनिको दूतः ॥ पथ इकट् ॥ ६।४।८८ ॥ यात्यर्थे । पथिकी । द्वि-
 पथिकी । कटमकृत्वा इकड्वचनं परस्वात्समासान्ते कृतेऽपि यथा स्यादित्येवमर्थम् ॥ नित्यं णः पन्थश्च ॥ ६।४।
 ८९ ॥ पथो यानि । पान्यः । द्वैपन्यः ॥ शङ्कूत्तरकान्तराजवारिस्थलजङ्गलादेस्तेनाहते च ॥ ६।४।
 ९० ॥ पथिव्रन्ताद् याति चार्थे इकण् । शङ्कुपथिकः । औत्तरपथिकः । कान्तरपथिकः । आजपथिकः । वारिपथि-
 कः । स्थालपथिकः । जाङ्गलपथिकः ॥ स्थलादेर्मधुकर्मरिचेऽण् ॥ ६।४।९१ ॥ पथिव्रन्तादाहते । स्थालपथं ।
 मधुकर्म मरिचं वा । मधुकर्मरिच इति किम् ? । स्थालपथिकमभ्यन्त ॥ तुरायणपारायणं यजमानाधीयाने ॥ ६।
 ४।९२ ॥ यथासंख्यमिकण् । तौरायणिकः । पारायणिकः ॥ संशयं प्राप्ते ज्ञेये ॥ ६।४।९३ ॥ इकण् । सां-
 शयिकोऽर्थः । ज्ञेय इति किम् । संशयितरि मा भूत् ॥ तस्मै योगादेः शक्ते ॥ ६।४।९४ ॥ इकण् । यौगि-
 कः । सान्तापिकः ॥ योगकर्मभ्यां योक्त्वौ ॥ ६।४।९५ ॥ चतुर्थ्यन्ताभ्यां शक्ते । योग्यः । कार्यकम् ॥ य-
 ज्ञानां दक्षिणायाम् ॥ ६।४।९६ ॥ इकण् । आग्निष्टोमिकी ॥ तेषु ज्ञेये ॥ ६।४।९७ ॥ यज्ञार्थेभ्यः
 सप्तम्यन्तेभ्यो ज्ञेये इकण् । आग्निष्टोमिकम् । वाजपेयिकं भक्तम् ॥ काले कार्ये च भववत् ॥ ६।४।९८ ॥ ज्ञेये
 प्रत्ययः । यथा वर्षासु भवे वापिकम् । तथा कार्यं देयं च । प्रत्ययस्य भावोऽत्रातिदिश्यते । नाभाव इति द्विगोः परस्य लु-
 व् न । द्वैपासिकम् ॥ व्युष्टादिष्वण् ॥ ६।४।९९ ॥ ज्ञेये कार्ये च । वैशुष्टम् । नैत्यम् ॥ बहुवचनादाकृतिगणो-

ड्यम् ॥ यथाकथाचाणः ॥ ६ । ४ । १०० ॥ देये कार्ये च । याथाकथाचम् । तेन हस्ताद्यः ॥ ६ । ४ ।
 १०१ ॥ देये कार्ये च । हस्त्यम् ॥ शोभमाने ॥ ६ । ४ । १०२ ॥ दान्तादिकण् । कर्णवेषिकिकं मुखम् । असमर्थ-
 नञ्समासोऽप्यस्मिन् विषये भवति । कर्णवेषिकाभ्यां न शोभते अकर्णवेषिकिकम् ॥ कर्मवेषाद्यः ॥ ६ । ४ । १०३ ॥
 दान्तान्छोभमाने । कर्मण्यम् । शौर्यम् । वैष्यो नटः । पूर्ववन्नञ्समासः । अकर्मण्यः । केचिषद्वेस्थाने वेशं पठन्ति । वे-
 श्या नर्तकी ॥ कालात्परिजय्यलभ्यकार्यसुकुरे ॥ ६ । ४ । १०४ ॥ दान्तादिकण् । मासिको व्याधिः पटः चा-
 न्द्रायणं प्रासादो वा । कालादिति किम् ? । चैत्रेण परिजय्यम् ॥ निवृत्ते ॥ ६ । ४ । १०५ ॥ कालार्थाद्वान्तादिकण्
 आह्निकम् ॥ तं भाविभूते ॥ ६ । ४ । १०६ ॥ कालार्थादिकण् । मासिक उत्सवः ॥ तस्मै भृत्यार्थीष्टे च ॥
 ६ । ४ । १०७ ॥ कालार्थादिकण् । मासिकः कर्मकर उपाध्यायो वा ॥ षणमासादवयसि प्येकौ ॥ ६ । ४ ।
 १०८ ॥ कालार्थत्वेन निवृत्ते तं भाविनि भूते तस्मै भृत्यार्थीष्टे चेति विषये । षणमास्यः । षणमासिकः । अवयसीति
 किम् ? । षणमास्यः ॥ समाया ईनः ॥ ६ । ४ । १०९ ॥ तेन निवृत्त इत्यादिपञ्चकविषये ईनः । समीनः ॥ रा-
 ज्यहःसंवत्सराच्च द्विगोर्चा ॥ ६ । ४ । ११० ॥ समान्तात्तेन निवृत्ते इत्यादिपञ्चकविषये ईनः । द्विरात्रीणः । द्वयहीनः
 । द्विसंवत्सरीणः । द्विसमीनः । पक्षे इकण् । द्वैरात्रिकः । द्वैयहिक इति तु द्रहशब्दात्समाहारद्विगोरिकणि
 । रात्र्यन्तादहरन्ताच्च परमपि समासान्तं बाधित्वानवकाशत्वादीन एव । तथा च समासान्तसंनियोगे उच्यमानो नादेशो
 न ॥ मानसंवत्सरस्याद्याणकुल्लिजस्यानाम्नि ॥ ७ । ४ । १११ ॥ संख्याार्थाधिकाभ्यां परस्य झिति तद्धिते स्वरे-
 ष्वादेः स्वरस्य दृष्टिः । द्विकौडविकः । अधिककौडविकः । द्विषाष्टिकः । द्विसंवत्सरिकः । अद्याणकुल्लिजस्येति किम्
 ? । द्वैशाणम् । द्वैकुल्लिजिकं । अनाम्नीति किम् ! । पाञ्चलोहितिकम् । द्वैसमिकः ॥ वर्षादश्च वा ॥ ६ । ४ । ११२
 ॥ कालवाचिनो द्विगोस्तेन निवृत्त इत्यादिपञ्चकविषये ईनः । द्विवर्षः । द्विवर्षीणः ॥ संख्याधिकाभ्यां वर्षस्या-

भाविनि ॥ ७ । ४ । १८ ॥ जिगति तद्धिते स्वरप्वादेः स्वरस्य वृद्धिः । द्विवर्षिकः । अधिकवर्षिकः । अभाविनी-
 ति किम् ? । द्विवर्षिकं धान्यम् । अधीष्टमृतयोः प्रत्ययो न भाविनीति प्रतिषेधो न । गम्यते ह्यत्र भविष्यत्ता न तु प्रत्य-
 यार्थः ॥ प्राणिनि भूते ॥ ६ । ४ । ११२ ॥ कालार्थवर्षान्ताद् द्विगोरः । द्वित्रयो वत्सः । प्राणिनीति किम् ? ।
 द्वित्रयः । द्विवर्षिकः सरकः ॥ मासाद्वयसि यः ॥ ६ । ४ । ११३ ॥ द्विगोर्भूते । द्विमास्यः शिशुः ।
 वयसीति किम् ? । द्वैमासिको व्याधिः ॥ ईनञ् च ॥ ६ । ४ । ११४ ॥ मासाद्भूते यो वयसि । मासीनो मास्यो दो-
 रकः । अकारो वृद्धिहेतुत्वेन पुंवद्भावाभावार्थः ॥ षण्मासाधयणिकण् ॥ ६ । ४ । ११५ ॥ कालार्थाद् भूते वयसि-
 । षण्मास्यः । षण्मासिकः शिशुः ॥ सोऽस्य ब्रह्मचर्यतद्वतोः ॥ ६ । ४ । ११६ ॥ प्रथमान्तात् का-
 लार्थात् इकण् । मासिकं ब्रह्मचर्यम् । मासिकस्तद्वात् ॥ प्रयोजनम् ॥ ६ । ४ । ११७ ॥ तदस्येकण् ॥ जैनमहिकं
 देवागमनम् ॥ एकागाराचौरे ॥ ६ । ४ । ११८ ॥ तदस्य प्रयोजनमिति विषये इकण् । एकागारिकः । चौरे नि-
 यमार्थं वचनम् । तेनेह न एकागारं प्रयोजनमस्य भिक्षोः ॥ चूडादिभ्योऽण् ॥ ६ । ४ । ११९ ॥ तदस्य प्रयोज-
 नमिति विषये । चौडम् । श्राद्धम् ॥ विद्याखाषाढान्मन्थदण्डे ॥ ६ । ४ । १२० ॥ तदस्य प्रयोजनमिति वि-
 पये यथासंख्यम् । वैशाखोमन्थः । आपाढो दण्डः ॥ उत्थापनादेरीयः ॥ ६ । ४ । १२१ ॥ तदस्य प्रयो-
 जनमिति विषये । उत्थापनीयः । उपस्थापनीयः ॥ विशिखिपविष्टुरिसमापेरनात् सपूर्वपदात् ॥ ६ । ४ ।
 १२२ ॥ तदस्य प्रयोजनमिति विषये ईयः । गृहप्रवेशनीयम् । आरोहणीयम् । गोप्रपदनीयम् । प्रपापूर्णीयम् । अद्र-
 मपापनीयम् ॥ स्वर्गस्वस्तिवाचनादिभ्यो यल्लुपौ ॥ ६ । ४ । १२३ ॥ तदस्य प्रयोजनमित्यर्थं यथासंख्यम् ।
 स्वर्गम् । आयुष्यम् । स्वस्तिवाचनम् । शान्तिवाचनम् । अत्रेकणो लुप् ॥ समयात् प्रासः ॥ ६ । ४ । १२४ ॥
 प्रथमान्तात्पुत्र्यर्थे इकण् चेत् समयः सामयिकं कार्यं ॥ ऋत्वादिभ्योऽण् ॥ ६ । ४ । १२५ ॥ प्रथमान्तेभ्यः सोऽ-

ऽस्य प्राप्त इत्यर्थः । आर्तव फलम् । औपवस्त्रम् ॥ -कालाद्यः ॥ ६ । ४ । १२६ ॥ सौऽस्य प्राप्त इत्यर्थः काल्यस्ता-
 पसः । काल्या मेघाः ॥ दीर्घः ॥ ३ । ४ । १२७ ॥ कालात्प्रथमान्तादस्येत्यर्थः इकण् प्रथमान्तश्चेदुदीर्घः । कालिकमु-
 णम् । योगविभागादिकण् ॥ आकालिकमिकश्चाद्यन्ते ॥ ६ । ४ । १२८ ॥ आकालादिक इकण् च भवत्यर्थे
 आदिरेवं यद्यन्तः । आकालिकोऽनध्यायः । पूर्वव्युत्पन्नः । प्रवृत्तोऽपरेष्टुरप्यातस्मात् कालाद्भवतीत्यर्थः । आका-
 लिका आकालिकी वा विद्युत् । आजन्मकालमेव स्याज्जन्मानन्तरनाशिनीत्यर्थः ॥ त्रिशद्विंशतेर्द्वयोऽसंज्ञायामा-
 र्हदर्थः ॥ ६ । ४ । १२९ ॥ त्रिशकम् । विंशकम् । त्रिशकः आर्हदर्थः इत्यभिविधावाकारः । असंज्ञाया-
 मिति किम् ? । त्रिशत्कम् । विंशत्कम् ॥ संख्याडतेऽत्राशत्तिष्ठेः कः ॥ ६ । ४ । १३० ॥ त्रिशद्विंशति-
 भ्यामार्हदर्थे द्विकम् । बहुकम् । गणकम् । यावत्कम् । त्रिशत्कम् । विंशत्कम् । अशत्तिष्ठेरिति किम् । चा-
 त्वारिशत्कम् । साप्ततिकम् । षाष्टिकम् ॥ कसमासेऽध्यर्धः ॥ १ । १ । ४१ ॥ संख्यातत् । अध्यर्धकम् । अध्यर्ध-
 शूर्पम् ॥ अर्धपूर्वपदः पूरणः ॥ १ । १ । ४२ ॥ कसमासे संख्यावत् । अर्धपञ्चकम् । अर्धपञ्चमशूर्पम् ॥
 शतात्केवलादतस्मिन्येकौ ॥ ६ । ४ । १३१ ॥ आर्हदर्थः । शत्यम् । शतिकम् । केवलादिति किम् । द्विशतकम् ।
 अतस्मिन्निति किम् । शतकं स्तोत्रम् । अत्रहि प्रकृत्यर्थ एव श्लोकाध्यायशतं प्रत्ययान्तेनाभिधीयते अन्यस्मिन्स्तु शते भ-
 वत्येव शत्यं शतिकं शाकद्वयशतम् ॥ चातोरिकः ॥ ६ । ४ । १३२ ॥ संख्याया आर्हदर्थः । यावत्कम् । यावत्क-
 म् । विधानसामर्थ्यादिकारलोपो न ॥ कार्षापणादिकट् प्रतिश्चास्य वा ॥ ६ । ४ । १३३ ॥ आर्हदर्थः । कार्षा-
 पणिकी । प्रतिकी ॥ अर्धात्पलकंसकर्षात् ॥ ६ । ४ । १३४ ॥ आर्हदर्थे इकट् । अर्धपलिकम् । अर्धकं-
 सिकम् । अर्धकर्षिकी ॥ कंसार्धात् ॥ ६ । ४ । १३५ ॥ आर्हदर्थे इकट् । कंसिकी । अर्थिकी ॥ सहस्रश-
 तमानादण् ॥ ६ । ४ । १३६ ॥ आर्हदर्थः । केकणोरपवादः । साहस्रः । शतमानः । वसनादित्यत्र सहस्रश-

तमानग्रहणमकृत्वा ऽण्वचनं नवाण इत्येवमर्थम् ॥ शूर्पाक्यान् ॥ ६ । ४ । १३७ ॥ आर्हदर्थे । शौर्षिकम् । शौर्षिकम् ॥
वसनात् ॥ ६ । ४ । १३८ ॥ आर्हदर्थेऽन् । वासनम् ॥ विशतिक्तात् ॥ ६ । ४ । १३९ ॥ आर्हदर्थेऽन् । वैशति-
कम् ॥ द्विगोरीनः ॥ ६ । ४ । १४० ॥ विशतिकशब्दान्तादाहर्दर्थे । द्विविशतिकीनम् । विधानसामर्थ्याल्लुप् न ॥
अनामन्यद्विः लुप् ॥ ६ । ४ । १४१ ॥ द्विगोराहर्दर्थे जातस्य प्रत्ययस्य । द्विकंसम् । अनाम्नीति किम् ! । पाञ्च-
लोहितिकस्य । अद्विरिति किम् ! । द्विशूर्पेण क्रीतम् । द्विशौर्षिकम् । संख्यान्ताद्द्विगोर्लुपं नेच्छन्त्येके ॥ कयङ्मा-
निपित्तञ्चिते ॥ ३ । २ । ६० ॥ परतःस्त्री पुंवदन्तः । श्येतायते । दर्शनीयमानी । पञ्चगर्गः ॥ नवाऽणः ॥ ६ । ४
। १४२ ॥ द्विगोः परस्याहर्दर्थे पितृलुप् न तु द्विः । द्विसहस्रम् । द्विसाहस्रम् ॥ सुवर्णकार्षापणात् ॥ ६ । ४ ।
१४३ ॥ द्विगोः परस्याहर्दर्थे प्रत्ययस्य वा लुप् न तु द्विः । द्विसुवर्णम् । द्विसौवर्णिकम् । द्विकार्षापणम् । द्विकार्षी-
पणिकम् । द्विमति । द्विमतिकम् ॥ द्वित्रिवहोर्निष्कचिस्तात् ॥ ६ । ३ । १४४ ॥ द्विगोराहर्दर्थे प्रत्ययस्य लुप् वा
न तु द्विः । द्विनिष्कम् । द्विनैष्किकम् । त्रिनिष्कम् । त्रिनैष्किकम् । बहुनिष्कम् । बहुनैष्किकम् । द्विविस्तम् । द्विवैस्ति-
कम् । त्रिविस्तम् । त्रिवैस्तिकम् । बहुविस्तम् । बहुवैस्तिकम् ॥ शताद्यः ॥ ६ । ४ । १४५ ॥ द्विगोराहर्दर्थे वा । द्विशत्यम् ।
द्विशतम् ॥ शानात् ॥ ६ । ४ । १४६ ॥ द्विगोराहर्दर्थे यो वा । पञ्चशाण्यम् । पञ्चशाणम् ॥ द्वित्र्यार्षेयाण् वा
॥ ६ । ४ । १४७ ॥ शानान्तात् द्विगोराहर्दर्थे । वाग्रहणमुत्तरत्र वा निवृत्त्ययम् । द्विशान्यम् । द्वैशाण्यम् । द्विशानम् ।
त्रिशान्यम् । त्रैशाण्यम् । त्रैशाणम् ॥ पणपादमाषाद्यः ॥ ६ । ४ । १४८ ॥ द्विगोराहर्दर्थे यः । विधानसामर्थ्यानि
लुप् । द्विपण्यम् । द्विपाद्यम् । अध्यर्धमाप्यम् ॥ खारीकाकणीभ्यः कच् ॥ ६ । ४ । १४९ ॥ एतदन्ताद् द्विगो-
राभ्यां चार्हदर्थे कच् । द्विखारीकम् । द्विकाकणीकम् । खारीकम् । काकणीकम् ॥ मूल्यैः क्रीते ॥ ६ । ४ । १५० ॥
यथोक्तं प्रत्यया । प्रास्थिकम् । निशकम् वृत्तौ संख्याविशेषानवगमाद् द्विवचनबहुवचनान्तात् । प्रस्थाभ्यां प्रस्थैर्वी क्रीत-

मिति । यत्र तु संख्याविशेषावगमे प्रमाणमस्ति तत्र भवत्येव । माषिकम् ॥ अर्धात्परिमाणस्यानतो वा त्वादेः ॥ ७ । ४ । २० ॥ छिणति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वस्य वृद्धिः । अर्धकौटविकम् । आर्द्धकौटविकम् । अनत इति किम् ? । अर्धप्रस्थिकम् । आर्द्धप्रस्थिकम् । आदिविकल्प उत्तरवृद्धयनेष इति भवत्येव । अतः प्रतिषेधादाकारस्य वृद्धिः स्यादेव । तेनार्धवारीभार्य इत्यत्र पुंवद्भावो न ॥ तस्य वापे ॥ ६ । ४ । १५१ ॥ यथोक्तमिकणादयः । प्रास्थिकम् । खारीकम् ॥ वातपित्तश्लेष्मसंनिपाताच्छमनकोपने ॥ ६ । ४ । १५२ ॥ षष्ठ्यन्ताद्यथोक्तमिकण् । वातिकम् । पैत्तिकम् । श्लैष्मिकम् । सान्निपातिकम् ॥ हेतौ संयोगोत्पाते ॥ ६ । ४ । १५३ ॥ षष्ठ्यन्ताद्यथोक्तं प्रत्ययाः । शतयः । शतिको दातुसंयोगः । सौमग्रहणिको भूमिकम्पः ॥ पुत्राद्येयौ ॥ ६ । ४ । १५४ ॥ षष्ठ्यन्ताद्धेतौ चेद्धेतुः संयोग उत्पातो वा । पुत्र्यः । पुत्रीयः ॥ द्विस्वरब्रह्मवचसाद्योऽसंख्यापरिमाणान्वादेः ॥ ६ । ४ । १५५ ॥ षष्ठ्यन्ताद्धेतौ संयोगोत्पाते । धन्यः । ब्रह्मवचंस्यः । गव्य इति तु गोस्वरे य इति भविष्यति । संख्यादिवर्जनं किम् ? । पञ्चकः । प्रास्थिकः । आम्बिकः । गाणिकः । पार्थिवः । सार्वभौमः । ईशो ज्ञातः संयोगोत्पातरूपो हेतुर्वा ॥ लोकसर्वलोकाहेतुः संयोगोत्पात इति विषये । पार्थिवः । सार्वभौमः । सार्वलौकिकः ॥ तदत्रास्मै वा वृद्धयायलाभोपदाश्लोकं देयम् ॥ ६ । ४ । १५६ ॥ यथोक्तं प्रत्ययः ॥ वृद्धिः, पञ्चकं शतम् । आयः, पञ्चको ग्रामः । लाभः, पञ्चकः । उपदा लब्धा, पञ्चको व्यवहारः । शुल्कम्, पञ्चकं शतम् । एवं शतं शतिकम् । पञ्चको देवदत्तः । वृद्ध्यादिग्रहणं किम् ? । पञ्चमूल्यमस्मिन्नस्मै वा दीयते ॥ ६ । ४ । १५९ ॥ प्रथमान्तादस्मिन्नस्मै वा दीयते इत्यर्थयोः प्रथमान्तं चेद्वृद्ध्यादि । इकणिकदोरपवादः । द्वितीयमस्मिन्नस्मै वा वृद्ध्यादि देयम् । द्वितीयिकः । अर्थिकः ॥ भागाद्येकौ ॥ ६ । ४ । १६० ॥ तदस्मिन्नस्मै वा वृद्ध्याद्यन्यतमं देयमिति विषये । भाग्यः । भागिकः ॥

तं पचति द्रोणाद्वाऽन् ॥ ६ । ४ । १६१ ॥ द्रौणी । द्रौणिकी स्थाली शुहिणी वा ॥ संभवदवहरतोऽं ॥ ६ ।
 ४ । १६२ ॥ द्वितीयान्तात्पचति यथोक्तं प्रत्ययः । आधेयस्य प्रमाणानतिरेकेण धारणं सम्भवः । अतिरेकेणावहारः ।
 प्रास्थिकी स्थाली ॥ पात्रांचिताढकादीनो वा ॥ ६ । ४ । १६३ ॥ द्वितीयान्तात् पचदाधर्थे । पात्रीणा । पात्रि-
 की । आचीतीना । आचितिकी । आढकीना । आढकिकी ॥ द्विगोरीनेकटौ वा ॥ ६ । ४ । १६४ ॥ पात्रांचिता-
 ढकान्ताद् द्वितीयान्तात्पचदाधर्थे । पक्षे इकण् तस्य चानाम्नीत्यादिना लुप् , नानयोर्विधानवलात् । द्विपात्रीणा । द्वि-
 पात्रिकी । द्विपात्री । द्व्याचितिना । द्व्याचितिकी । द्व्याढकीना । द्व्याढकिकी । द्व्याढकी ॥ कुल्लिजा-
 द्वा लुप् च ॥ ६ । ४ । १६५ ॥ द्विगोर्द्वितीयान्तात्पचदाधर्थे । इनेकटौ वा । पक्षे इकण् तस्य च वां लुप् । द्विकुलिं-
 जीना । द्विकुल्लिजिकी । द्विकुल्लिजी । द्विकुल्लिजिकी । अन्ये तु लुब् विकल्पं न मन्यन्ते ॥ वंशादेर्भारखरद्वहदाव-
 हत्सु ॥ ६ । ४ । १६६ ॥ वंशादेः परो यो भारस्तदन्ताद् द्वितीयान्तादेष्वर्थेषु यथोक्तं प्रत्ययः । वंशभारिकः । कौ-
 टभारिकः । भारादिति किम् । । वंशं हरतिः । अपरोऽर्थो भारभूतेभ्यो वंशादिभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो हरदादिष्वर्थेषु य-
 थोक्तं प्रत्ययः । वांशिकः । कौटिकः । भारादिति किम् । । एकं वंशं हरति ॥ द्रव्यवस्नात्केकम् ॥
 ६ । ४ । १६७ ॥ द्वितीयान्ताद्धस्ताद्यर्थे यथासंख्यम् । द्रव्यकः । वस्निकः ॥ सोऽस्य भृतिवस्नांशम् ॥ ६ ।
 ४ । १६८ ॥ यथाविहितं प्रत्ययः । पञ्चकः कर्मकरः पटोग्रामो वा साहस्रः ॥ मानम् ॥ ६ । ४ । १६९ ॥ प्रथ-
 मान्तात्पप्रथर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यन्तं चेन्मानम् । द्रौणिकः । खारीको राशिः । मानसंवत्सरेत्यादौ संवत्सस्यग्रहात् ॥
 कालो न मानग्रहणेन शुल्लते । तेन मासोमानमस्येत्यादौ न प्रत्ययः ॥ जीवितस्य सन् ॥ ६ । ४ । १७० ॥ जीवि-
 तमानार्थस्यन्तात्पप्रथर्थे यथोक्तं प्रत्ययस्तस्य च न लुप् । पाष्टिकः । द्विपाष्टिको ना । वृत्तौ वर्षशब्दलोपात्पप्रथादयो
 जीवितमानं भवन्ति । यथा शताधुर्वै पुरुष इति । मानमित्यनेनैव सिद्धे प्रास्थिक इत्यादौ ग्रीशादय एव भेदास्त एव च

प्रत्ययार्थः अत्र तु जीवितं मेयं पुरुषस्तु प्रत्ययार्थं इत्येतदर्थं लुबभावार्थं चेदम् ॥ संख्यायाः संघसूत्रपाठे ॥ ६ ।
 ४।१७१ ॥ अस्मात्स्यन्तादस्य मानमित्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः षष्ठ्यर्थश्चेत्सङ्घः सूत्रं पाठो वा । पञ्चकः संघः । अष्टकं पा-
 णिनीयं सूत्रम् । अष्टकः पाठः । संघसूत्रपाठ इति किम् । पञ्चतयं पदम् । तयद् बाधनार्थं वचनम् । अमेदरूपापन्ने
 संघादौ तयायदोर्बाधकमिदम् । भेदरूपापन्ने तु तयदेव । स्याद्वादाश्रयणाच्चात्र भेदाभेदयोः सम्भवः ॥ नाग्निः ॥ ६ ।
 ४ । १७२ ॥ संख्याार्थात्तदस्य मानमित्यर्थे प्रत्ययः । पञ्चकाः शकुनयः । योगविभागकरणात् पञ्चकान्निका इति स्वार्थे
 एव वा प्रत्ययः ॥ विंशत्यादयः ॥ ६ । ४ । १७३ ॥ तदस्य मानमित्यर्थे साधवो नाग्निः । द्वौ दश तौ मानभेदां
 विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टिः । सप्ततिः । अशीतिः । नवतिः । शतम् । सहस्रम् । अयुतम् । नि-
 युतम् । प्रयुतम् । अबुदम् । न्यबुदम् । बहुवचनलक्ष्यकोटिखर्वनिखर्वादयः पङ्क्तिः । पङ्क्तिश्छन्दः । यदत्र लक्षणे-
 नानुपपन्नं तत्सर्वं निपातनात् सिद्धम् । लिङ्गसंख्यानियमश्च विंशत्याद्याश्रयादिति सिद्धः ॥ त्रैंशं चात्वारिंशम् ॥
 ॥ ६ । ४ । १७४ ॥ त्रिंशच्चत्वारिंशदित्येताभ्यां तदस्यमानमित्यर्थे ऽण् नाग्नि ईशानि । चात्वारिंशानि ब्राह्मणानि
 ॥ पञ्चदशद्वर्गे वा ॥ ६।४।१७५ ॥ एतौ तदस्य मानमित्यर्थे वर्गेऽर्थे वा इत्प्रत्ययान्तौ निपात्येते । पञ्चद्व । दशत् । पञ्च-
 पञ्चकः । दशको वर्गः ॥ एतोमे ङट् । ६ । ४ । १७६ ॥ संख्याार्थात्तदस्य मानमिति विषये । विंशः स्तोमः ॥ त-
 मर्हति ॥ ६ । ४ । १७७ ॥ यथाविधि प्रत्ययः । वैषिकः । साहस्रः । भोजनमर्हतीत्यादावनभिधानात् ॥ दण्डादेयः
 ॥ ६ । ४ । १७८ ॥ द्वितीयान्तादर्हति । दण्डयः । मुसल्यः । अर्घ्यः ॥ यज्ञादियः ॥ ६ । ४ । १७९ ॥ द्वितीया-
 न्तादर्हति । यज्ञियो देशः ॥ पात्रान्तौ ॥ ६ । ४ । १८० ॥ द्वितीयान्तादर्हति । पात्र्यः । पात्रियः ॥ दक्षिणा-
 कडङ्गरस्थालीबिलादीययौ ॥ ६ । ४ । १८१ ॥ द्वितीयान्तादर्हति । दक्षिणीयो दक्षिण्यो शुरुः । कडङ्गरीयो कड-
 ङ्गरीयो गौः । कडङ्गरं माषादिकाष्टम् । स्थालीबिलीयाः स्थालीबिल्यास्तण्डुलाः ॥ छेदादेर्नित्यम् ॥ ६ । ४ । १८२ ॥

द्वितीयान्तादहति यथोक्त प्रत्ययः । नित्यमित्यहनीत्यस्य विशेषणम् । छैदिकः । भैदिकः ॥ विरागाद् विरङ्गश्च ॥ ६ । ४ । १८३ ॥ द्वितीयान्ताचित्यमहत्यर्थे यथाविधि प्रत्ययः । वैरङ्गिकः ॥ शीर्षच्छेदाद्यो वा ॥ ६ । ४ । १८४ ॥ द्वितीयान्ताचित्यमहत्यर्थे । शीर्षश्छेद्यश्चैरः । शीर्षच्छेदिकः ॥ शालोनकौपीनात्विजीनम् ॥ ६ । ४ । १८५ ॥ एते तमहनीत्यर्थे ईनजन्ता - निपात्याः । शालोनोऽधुष्टः । अकारस्य वृद्धिर्नामित्त्वात्पुंवद्भावो न । शालीनाभार्यः । कौपीनं पापकर्मति । आर्त्विजीनो यजमानः ऋत्विग् वा ॥ इतीकणाधिकारः ॥

॥ यः ॥ ७ । १ । १ ॥ १ ॥ यदि त ऊर्ध्वमनुकमिध्यामस्तत्रेयादवर्गि य इत्यधिकृतं ज्ञेयम् ॥ वहतिरथयुगमा-
सङ्गात् ॥ ७ । १ । २ ॥ तमित्यनुवर्तते । द्वितीयान्ताद्यः । रथ्यः । द्विरथ्यः । युग्यः । इहानभिधानान्न कालसंज्ञकं
युगं वहति राजा । इदमर्थविवक्षायामनुवाधनार्थं युगग्रहणम् । प्रासङ्गो वत्सदमनस्कन्धकाष्ठम् । प्रासङ्ग्यः । यत्त्वन्यत् य-
त्पसङ्गादागतं प्रासङ्गमिति तद्वहति न भवत्यनभिधानात् । अलुवर्थं रथग्रहणम् । तेन द्विगौ रूपद्वयं संपन्नम् ॥
धुरो घैयण् ॥ ७ । १ । ३ ॥ द्वितीयान्ताद्वहति ॥ न यि तद्धिते ॥ २ । १ । ६५ ॥ वीः परयोर्नामिनो दीर्घः ।
धुयः । यिति क्रिम् ? । गीर्वत् । तद्धित इति क्रिम् ? । गीर्यति । गीर्यते । कीर्यते । केचित्तु क्यनत्रयङोरपि प्रतिषे-
धमिच्छन्ति । पुर्यामित्यादौ तु वहिरङ्गस्य यत्त्वस्यासिद्धत्यान्न भवति । धोरयः ॥ वामाद्यादेरीनः ॥ ७ । १ ।
४ ॥ धुरन्तादमन्ताद्वहति । वामधुरीणः । सर्वधुरीणः ॥ अश्चैकादेः ॥ ७ । १ । ५ ॥ धुरन्तादम-
न्ताद्वहत्यर्थे ईनः । एकधुरः । एकधुरीणः ॥ हलसीरादिकण् ॥ ७ । १ । १ । ६ ॥ तं वहत्यर्थे ।
शालिकः । सैरिकः ॥ शकटादण् ॥ ७ । १ । ७ ॥ तं वहत्यर्थे । शाकटो गौः । ननु तस्येदमिति शकटादण्
हलसीरादिकण् इति हलसीराभ्यामिकण् च सिद्ध एव । सत्यम् । रथवदेव तदन्तार्थमुपादानम् । तेनात्रापि द्विगौ
रूपद्वयम् । अन्ये तु शकटहलसीरेभ्य इदमर्थविवक्षायां प्रत्ययमिच्छन्ति न वहत्यर्थे । हलसीराभ्यां तु तदन्तविधिं नेच्छ-

न्येव ॥ विध्यन्त्यनन्येन ॥ ७।१।८ ॥ द्वितीयान्ताद्यः । पद्याः शर्कराः । अनन्येनेति किम् । चौरं विध्य-
 ति चैत्रः । पादौ विध्यन्ति शर्कराः मुखेनेत्यत्र तु अप्रधानस्य सापेक्षत्वान्न । साधनप्रधाने हि तद्धिते क्रियाप्रधानमेव ।
 अनभिधानाद्वा । मुखेन पद्या इत्युक्ते हि मुखस्योपलक्षणत्वं सह योगो वा प्रतीयते न व्यथनं प्रति करणत्वम् ॥ धन-
 गणाल्लब्धरि ॥ ७।१।९ ॥ अमन्ताद्यः । धन्यः । गण्यः ॥ णोऽन्नात् ॥ ७।१।१० ॥ अमन्ताल्लब्धरि ।
 आन्नः ॥ हृद्यपद्यतुल्यमूल्यवद्यपथ्यवयस्यधेनुस्यागार्हपत्यजन्यधर्म्यम् ७।१।११ ॥ एतेऽर्थविशेषे-
 यान्ता निपात्याः । हृद्यमौषधम् । पद्यः । पङ्कः । तुल्यं भाण्डम् । मूल्यं धान्यम् । वश्यो गौः । पथ्यमोदनादि । वय-
 स्यः सखा । धेनुष्याः पीतदुग्धा गौः । गार्हपत्यो नामाग्निः । जन्या वरयस्याः । धर्म्यं सुखम् नौचियेण तार्य-
 वध्ये ॥ ७।१।१२ ॥ यथासंख्यं यः । नाव्या नदी । विष्यो गजः ॥ न्यायार्थादनपेते ॥ ७।१।१३ ॥
 यः । न्याय्यम् । अर्थ्यम् ॥ मतमदस्य करणे ॥ ७।१।१४ ॥ यः । करणं साधकनमं कृतिर्वा । मत्यम् । मद्य-
 ॥ तत्र साधौ ॥ ७।१।१५ ॥ यः । सभ्यः ॥ पथ्यतिथिवसतिस्वपतेरेण ॥ ७।१।१६ ॥ तत्र सा-
 धौ । पार्थेयम् । आतिथेयम् । वासतेयम् । स्वापतेयम् ॥ ७।१।१७ ॥ तत्र साधौ । भाक्तः शा-
 लिः ॥ पर्वदो ऽप्यणौ ॥ ७।१।१८ ॥ तत्र साधौ । पार्षदः । पार्षदोऽपीच्छन्त्यन्ये ॥ सर्वजना-
 ण्येनवौ ॥ ७।१।१९ ॥ तत्र साधौ । सार्वजन्यः । सार्वजनीनः ॥ प्रतिजनादेरीनम् ॥ ७।१।२० ॥ त-
 त्र साधौ । प्रातिजनीनः । आनुजनीनः ॥ कथादेरिकणू ॥ ७।१।२१ ॥ तत्र साधौ । काथिकः । वैकथिकः ॥
 देवतान्तात्तदर्थे ॥ ७।१।२२ ॥ यः । अग्निदेवत्यं हविः ॥ पाद्याद्यर्थे ॥ ७।१।२३ ॥ एतौ तदर्थे या-
 न्तौ निपात्यौ । पाद्यम् । अर्घ्यम् ॥ एयोऽतिथेः ॥ ७।१।२४ ॥ तदर्थेऽर्थे । आतिथ्यम् ॥ सादेश्चातदः ॥
 ७।१।२५ ॥ अधिकारोऽयम् । केवलस्य वक्ष्यमाणो विधिवेदितव्यः ॥ ७।१।२६ ॥ यः

१. हल्या । द्विहल्या ॥ सीतया संगते ॥ ७ । १ । २७ ॥ यः । सीत्यम् । द्विसीत्यम् । इति याधिकारः ॥ ईयः ॥
 ७ । १ । २८ ॥ आतदोऽर्थेष्वधिकृतो वेदितव्यः ॥ हविरन्नभेदापूर्वादर्थो वा ॥ ७ । १ । २९ ॥ आतदोऽर्थे-
 ः प्वधिक्रियते । ईयापवादः । आमिक्ष्यम् । आमिक्षीयम् । ओदन्याः । ओदनीयास्तण्डुलाः । अपूप्यम् । अपूपीयम् ।
 नूयवापूप्यम् । यवापूपीयम् । अपूपादिषु येऽन्नभेदशब्दा अपूपादयस्तेषां केनचिदाकारसादृश्येनार्थान्तरवृत्तौ प्रत्ययार्थमु-
 पादानम् । केचित्पूपादिपठितान्नभेद्व्यतिरिक्तानामन्नभेदानां तदन्तर्विधिं नेच्छन्ति ॥ उवर्णयुगादेर्यः ॥ ७ ।
 १ । ३० ॥ आतदोऽर्थेषु शङ्क्यं दारु । युग्मम् । हविष्यम् । गव्यम् । सुयुग्मम् । गोग्रहण तदन्तार्थम् । इह यग्रहणं
 वाधकवाधनार्थम् । सनङ्ग्यं चर्भ ॥ नाभेर्न भू वाऽदेहांशात् ॥ ७ । ३ । ३१ ॥ आतदोऽर्थेषु यः । नभ्यमन्नम् ।
 अदेहांशादिति किम् ? । नाभ्यं तैलम् ॥ न् चोघसः ॥ ७ । १ । ३२ ॥ आतदोऽर्थेषु यः । ऊन्यम् ॥ शुनो
 वश्चोदूत् ॥ ७ । १ । ३३ ॥ आतदोऽर्थेषु यः । अमेदनिर्देशः सर्वादेशार्थः । शुन्यम् । कम्बलाक्वाग्नि ॥
 ७ । १ । ३४ ॥ आतदोऽर्थेषु यः । कम्बल्यमूर्णापिलयतम् । अशीतिशतमित्यने । षट्षष्टितमित्यपरे । नाम्नीति कि-
 म् ? । कम्बलीयोर्णा ॥ तस्मै हिते ॥ ७ । १ । ३५ ॥ ययाऽधिकृतं प्रत्ययः । वत्सीयः । आमिक्ष्यः । आमिक्षो-
 यः । युग्यः ॥ न राजाचार्यब्राह्मणवृष्णः ॥ ७ । १ । ३६ ॥ चतुर्थ्यन्तात्तद्धितेऽधिकृतः प्रत्ययः । राज्ञे आ-
 चार्य्य ब्राह्मणाय वृष्णे वा हितमिति वाक्यमेव ॥ प्राण्यङ्गस्य खलतिलयववृषव्रह्ममाषाद्यः ॥ ७ । १ । ३७ ॥
 चतुर्थ्यन्ताद्धिते । दन्त्यम् । रथ्या भूमिः । खल्यम् । तिल्यम् । यत्त्यम् । वृष्यम् । ब्रह्मण्यो देशः । माप्यः । राजमा-
 प्यः ॥ अव्यजात्थ्यप् ॥ ७ । १ । ३८ ॥ तस्मै हिते । अविथ्यम् । अजथ्यम् । पिश्वं पुंवद्भावार्थम् । अजथ्या यू-
 तिः ॥ चरकमाणवादीनञ् ॥ ७ । १ । ३९ ॥ तस्मै हिते । चारकीणः । माणवीनः ॥ भोगोत्तरपदात्म-
 भ्यामीनः ॥ ७ । १ । ४० ॥ तस्मै हिते । मातृभोगीणः ॥ धुभ्नादीनाम् ॥ २ । ३ । ९६ ॥ नाण न । आचा-

यभोगीनः ॥ इनेऽध्वात्मनोः ॥ ७।४।४८ ॥ अन्त्यस्वरादेर्लुन । आत्मनीनः ॥ पञ्चसर्वविश्वज्जनात्कर्मधारये ॥ ७।१।४१ ॥ तस्मै हिते । ईनः । पञ्चजनीनः । सर्वजनीनः । विश्वजनीनः । कर्मधारय इति किम् । पञ्चानाज्जनाय हितः पञ्चजनीयः ॥ महत्सर्वोदिकण् ॥ ७।१।४२ ॥ जनात्कर्मधारयहेतुस्तस्मै हिते । माहाजनिकः । सार्वजनिकः ॥ सर्वाणो वा ॥ ७।१।४३ ॥ तस्मै हिते । सर्वः । सर्वीयः ॥ परिणामिनि तदर्थे ॥ ७।१।४४ ॥ चतुर्थ्यन्ताद्धेतौ यथाधिकृतं प्रत्ययः । अङ्गारीयाणि काष्ठानि । शंक्रव्यं दारु । परिणामिनि ति किम् ? उदकाय रूपः । तदर्थे इति किम् ! । मूत्राय यवाणूः । यवाणून्मूत्रतया परिणमते न तु तदर्थो अथवा तदर्थे इति चतुर्थीविशेषणम् । तदर्थे या चतुर्थी तदन्तात्प्रत्ययः । इह तु सम्पद्यतौ चतुर्थीति न भवति ॥ चर्मण्यब् ॥ ७।१।४५ । चतुर्थ्यन्ताच्चतुर्थे परिणामिनि । वाङ्मं चर्म ॥ ऋषभोपानहाञ्च्यः ॥ ७।१।४६ ॥ चतुर्थ्यन्तात्परिणामिनि तदर्थे । आर्षभ्यो वत्सः । औपानह्यो मुञ्जः । चर्मण्यपि परिणामिनि परत्वादयमेव । औपानह्यं चर्म ॥ छुर्दिचलेरेयण् ॥ ७।१।४७ ॥ चतुर्थ्यन्तात्परिणामिनि तदर्थे । छादिषेयाणि तुणानि । बालेयास्तण्डुलाः । चर्मण्यपि परत्वादयमेव । छादिषेयं चर्म । औपधेय इति तूपधेयशब्दात्स्वार्थिके प्रज्ञाद्यणि भविष्यति । अत उपधेः स्वार्थे एयणिति नारम्भणीयम् ॥ परिखाऽस्य स्यात् ॥ ७।१।४८ ॥ अस्मात्स्यन्तात्षष्ठ्यर्थे परिणामिनि एयण् सा चेत्सम्भाव्या । पारिखेय्य इष्टकाः । परिणामिनीत्येव । परिखास्य नगरस्य स्यात् ॥ अत्र च ॥ ७।१।४९ ॥ परिखायाः स्यादिति सम्भाव्यायाः स्यन्तायाः सप्तम्यर्थे एयण् । पारिखेयी भूमिः ॥ तद् ॥ ७।१।५० ॥ स्यन्तात्स्यादिति संभाव्यात्षष्ठ्यर्थे परिणामिनि सप्तम्यर्थे च यथाधिकृतं प्रत्ययः । प्राकारीया इष्टकाः । परशव्यमयः । प्रासादीयो देशः ॥ इतीयाधिकारः ॥

तस्याहं क्रियायां वत् ॥ ७।१।५१ ॥ राजवद्बृहन्तं राज्ञः । क्रियायामिति किम् ? । राज्ञोऽहोमणिः ।

राशि एकस्मिन् उपमानोपमेयभावाभावादुत्तरेण न सिध्यतीति वचनम् । यदा तु सगरादे राज्ञो वृत्तस्याहं इदानीन्तनः
 कश्चिद्राजेति भेदविशेषा तदोत्तरेणैव सिद्धम् ॥ स्यादेति ॥ ७ । १ । ५२ ॥ क्रियायां वत् । अश्ववधाति चैत्रः ।
 देववत् पश्यन्ति मुनिम् । क्रियायामित्येव । गौरिव गवयः । देवदत्तवत्स्थूलः इत्यादि तु तुल्यायामस्मौ भवतौ वाध्या-
 ह्रियमाणायाम् भविष्यति । ऋचं ब्राह्मणवदयं गाथामधीत इत्यत्र तु सापेक्षत्वात् प्रत्ययः ॥ मनुर्नभोऽङ्गिरो वति ॥
 १ । १ । २४ ॥ पदं न मनुष्वत् । नभस्वत् । अङ्गिरस्वत् ॥ सत्र ॥ ७ । १ । ५३ ॥ इवार्थे वत्स्यात् । छुन्नवत्सार्केते
 परिखा । अक्रियार्थ आरम्भः ॥ तस्य ॥ ७ । १ । ५४ ॥ इवार्थे वत् । चैत्रवन्मैत्रस्य भूः । अक्रियाविक्रयसाहचर्या-
 र्थ आरम्भः ॥ भावे त्वत्तल् ॥ ७ । १ । ५५ ॥ पृथयन्तात् । भवतोऽस्मात् अभिधानप्रत्ययाविति भावः शब्दस्य
 प्रवृत्तिनिमित्तम् । द्रव्यसंसर्गं भेदको गुणः । तत्र जातिगुणजातिगुणे गोत्वम् । गोता शुक्लत्वम् । शुक्लता । समासा-
 कुत्तद्धितेषु सम्बन्धाभिधानमन्यत्र रूढ्यभिन्नरूपा व्यभिचरितसम्बन्धेभ्यः । राजपुरुषत्वम् । पाचकत्वम् । औप-
 गतत्वम् । रूढ्यादौ तु जातिरेवाभीधीयते । गौरत्वम् । गर्गत्वम् । पञ्चालत्वम् । युगपदपत्यजनपदाभिधा-
 यिनः पञ्चालशब्दात्तु भावप्रत्ययेन जातिसंहतिरभिधीयते । यथा धवखदिरत्वमिति जातिसंहतिः । सत्त्वम् । सत्ता ।
 दित्यादेः स्वरूपे । दित्यत्वम् । एवं गोजातेर्भावो गोत्वं गौतेति गोशब्दस्य स्वरूपम् । एवं देवदत्तत्वं चन्द्रत्वं सूर्यत्वं
 मिति मन्यन्ते । अन्ये तु दित्यत्वं देवदत्तत्वमिति स्वरूपमेवोच्यते एके तु यदृच्छाशब्देषु शब्दस्वरूपं संज्ञासंज्ञिसम्बन्धो वा प्रवृत्तिनिमित्त-
 स्थभेदभिन्नव्यक्तिसमवेतं सामान्यं दिव्यत्वमाकाशत्वमभावत्वमिति उपचरितभेदव्यक्तिसमवेतं सामान्यं चन्द्रत्वं सूर्यत्वमिति काणाव-
 दन्तोऽत्रापि जातिमेव त्वत्तलादिप्रत्ययप्रवृत्तिनिमित्तमभिदधति ॥ त्वत्ते गुणः ॥ ३ । २ । ५९ ॥ परतः स्यन्तू-
 पुंवत् पठ्यन्त्या भायः पठुत्वम् । पठुता ॥ प्राक् त्वादगङ्गुलादेः ॥ ७ । १ । ५६ ॥ त्वत्तलावधिकृतौ शेषौ । तत्रैवो-

दाहरिष्येते । अपवादः समावेशार्थः कर्मणि विधानार्थश्चाधिकारः । अगडुलादेरिति किम् ? । गाडुल्यम् । कामण्डल-
वम् । गडुलादेरपि केचिदिच्छन्ति ॥ नव्तत्पुरुषादबुधादेः ॥ ७ । १ । ५७ ॥ प्राक्त्वात्त्वलावेव स्यातामित्यधि-
कृतं ज्ञेयम् । अशुक्लत्वम् । अशुक्लता अपतित्वम् । अपतिता । अबुधादेरिति किम् ! । आबुध्यम् । आचतुर्यम् ।
अबौध्यमिति नवसमासो भवतीत्येके । न भवतीत्यन्ये । द्यणादिवाधनार्थं सूत्रम् ॥ पृथग्यादेरिस्मन् वा ॥ ७ । १ ।
५८ ॥ भावे प्राक्त्वादित्यधिकारात्त्वतलौ च वावचनादणादिरपि ॥ पृथुसृष्टुभृशक्रुशहृषरिवृहस्य कृतो रः
॥ ७ । ४ । १९ ॥ इमनि णीष्ठेयसुषु च । केचित्तु दृढशब्दस्यापीच्छन्ति ॥ न्नन्त्यस्वरादेः ॥ ७ । ४ । ४३ ॥
इमनि णीष्ठेयसुषु च लृक् । प्रथिमा । पृथुत्वम् । पृथुता । पार्थवम् । अदिमा । मृदुता । मादवम् ॥ प्रिय-
स्थिरस्फिरोरुगुरुबहुलत्प्रदीर्घवृद्धवृन्दारकस्येमनि च प्रास्थास्फावरगरबंहत्रपद्राघचर्बधृन्दम् ॥ ७ । ४ ।
३८ ॥ यथासम्भवं णीष्ठेयसुषु । मेमा । दृढादेराकृतिगणात्वादियम् । वरिमा । गरिमा । बंहिमा । त्रपिमा ।
द्राधिमा । वर्षिमा । वृन्दिमा ॥ स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रभुद्रस्यान्तस्थादर्शुणश्च नामिनः ॥ ७ । ४ । ४२ ॥
यथासम्भवमिमनि णीष्ठेयसुषु च लृक् । ह्रसिमा । क्षेपिमा । क्षोदिमा । उत्तरेणान्त्यस्वरस्यानेनार्थादिन्तस्थाया लोपे
सिद्धे अन्तस्थादेरिति किमर्थम् ! । अन्त्यस्वरादिलोपं बाधित्वाऽनेनान्तस्थाया एव लोपो भाभूत् । केचित्तु स्थूलदूर-
यूनां करोत्यर्थे णौ नेच्छन्ति ॥ भूर्लृक् चैवर्णस्य ॥ ७ । ४ । ४१ ॥ बहोरीयसाविमिन् च ॥ भूमा ॥ वर्णह-
ढादिभ्यष्ट्यण् च वा ॥ ७ । १ । ५९ ॥ भावे इमन् । शौक्ल्यम् । शुकलमा । शुकलत्वम् । शुकलता । शैत्यम् । शि-
तिमा । शितित्वम् । शितिता । शैतम् । दाढ्यम् । दृढिमा । दृढत्वम् । दृढता । दाढ्यम् । दृढता ।
वैमत्यम् । विमतिमा । विमतित्वम् । विमतिता । वैमतम् ॥ पतिराजान्तगुणज्जराजादिभ्यः कर्मणि च ॥ ७ ।
१ । ६० ॥ तस्य भावे द्यण् । आधिपत्यम् । अधिपतित्वम् । अधिपतिता । एवमाधिराज्यम् ३ । मौढ्यम् ३ । राज्य-

म् ३ । काव्यम् ३ । राजादिराकृतिगणः ॥ अर्हत्तस्तो न्तु च ॥ ७ । १ । ६१ । तस्य भावे कर्मणि च द्यग् । आ-
 र्हन्त्यम् । अर्हन्ती । अर्हत्त्वम् । आर्हता ॥ सहायाद्वा ॥ ७ । १ । ६२ ॥ तस्य भावे कर्मणि च द्यग् । साहा-
 यम् । पक्षे साहायकम् । प्राक्त्वादिति त्वतलो सहायत्वम् । सहायता ॥ स्खिवणिग्दूताद्यः ॥ ७ । १ । ६३ ॥
 तस्य भावे कर्मणि च । सख्यम् । सखित्वम् । सखिता । वणिज्या । वणिज्यम् । वणिकत्वम् । वणिकता । वाणिज्यम् ।
 दूतयम् । दूतत्वम् । दूतता । दौत्यम् ॥ स्तेनावलुक् च ॥ ७ । १ । ६४ ॥ तस्य भावे कर्मणि च यः । रतेयम् ४ ॥ कपिज्ञाते-
 रेयम् ॥ ७ । १ । ६५ ॥ तस्य भावे कर्मणि च । कापेयम् । कपिता कपित्वम् । ज्ञातेयम् । ज्ञातित्वम् । ज्ञातिता ॥
 प्राणिजातिवयोऽर्थदब् ॥ ७ । १ । ६६ ॥ तस्य भावे कर्मणि च । आश्वम् ३ । कौमारम् ३ ॥ युवादेरण् ॥ ७ ।
 १ । ६७ ॥ तस्य भावे कर्मणि च । यूनो लिंगविशिष्टस्य ग्रहणाद् युवतेर्वा भावः कर्म वा यौवनम् । युवत्वम् । युव-
 ता । स्याविरम् । स्याविरम् । स्थविरता ॥ हायनान्तात् ॥ ७ । १ । ६८ ॥ द्विहायनम् ३ । द्विहायनत्वम् द्वि-
 हायनता । वयसि तु पूर्वेषाम् ॥ ख्यवर्णात्लच्चादेः ॥ ७ । १ । ६९ ॥ तस्य भावे कर्मणि चाण् । शौचम् ३ । हारीत-
 कम् ३ । पाठवम् ३ । वाधवम् ३ । पैत्रम् ३ । लघ्वादेरिति किम् ? । पाण्डुत्वम् ॥ पुरुषद्वयादसमासे ॥ ७ । १ ।
 ७० ॥ तस्य भावे कर्मणि चाण् ॥ पौरुषम् ३ । हार्दम् ३ । असमास इति किम् ? । परमपुरुषत्वम् । परमपौरुषमिति
 मा भूत् ॥ ओत्रियाद्यलुक् च ॥ ७ । १ । ७१ ॥ तस्य भावे कर्मणि चाण् । श्रौत्रम् । श्रौत्रियत्वम् । श्रोत्रियता ।
 । चौरादिपाठादकञ्चपि । श्रौत्रियकम् ॥ योपान्त्याद् गुरुपोत्तमादसुप्रत्यादकञ् ॥ ७ । १ । ७२ ॥ तस्य भावे
 कर्मणि च । अन्त्यस्य समीपमुपोत्तमम् । रामणीयकम् । रामणीयत्वम् । रमणीयता । मुख्यहणादनेकव्यञ्जनव्यवधानेऽपि
 भवति । आचार्यकम् । गुरुपोत्तमादिति किम् ? । सत्रियत्वम् । कायत्वम् । असुप्रत्यादिति किम् ? । सुप्रत्यत्वम् ।
 सौप्रत्यम् ॥ चौरादेः ॥ ७ । १ । ७३ ॥ तस्य भावे कर्मणि चाकञ् । चौरिका । चौरत्वम् । चौरता । एवं धौत्ति-

का ३ ॥ यूनोऽके ॥ ७।४।६० ॥ अन्यस्वरादेष्टुं न । यौधनिका ॥ द्वन्द्वाह्लित् ॥ ७।१।७४ ॥ तस्य
 भावे कर्मणि चाकन् । गोपालपशुपालिका ३ ॥ गोअचरणाकछलावाऽत्याकारप्राप्त्यवगमे ॥ ७।१।७५ ॥
 तस्य भावे कर्मणि च लिट्कच् । श्लाघा विकत्यनम् । अत्याकारः पराधिक्षेपः । गार्गिकया श्लाघते अत्याकुलै वा ।
 गार्गिकां प्राप्तोऽवगतो वा । एवं काठिकयेत्यादि । श्लाघादिष्विति किम् ? । गार्गम् । काठम् ॥ होत्राभ्य ईयः ॥
 ७।१।७६ ॥ तस्य भावे कर्मणि च । होत्रा ऋत्विग्विशेषः । मैत्रावरुणीयम् । त्वत्तावपि ॥ ब्रह्मणस्त्वः ॥ ७।
 १।७७ ॥ ऋत्विगर्थान्तस्य भावे कर्मणि च । ब्रह्मणो भावः कर्म वा ब्रह्मत्वम् । इति भावकर्मार्थः ॥ शाकटशा-
 किनौ क्षेत्रे ॥ ७।१।७८ ॥ षष्ठ्यन्तात् । इक्षूणां क्षेत्रम् । शाकशाकितम् ॥ धान्येभ्य ईनञ् ॥
 ॥ ७।१।७९ ॥ षष्ठ्यन्तैभ्यः क्षेत्रे ॥ मौद्गीनम् । क्रौद्वीणम् ॥ व्रीहिशाले रेघण् ॥ ७।१।८० ॥ तस्य
 क्षेत्रे । वैहेयम् । शालेयम् ॥ यवयवकषष्टिकाद्यः ॥ ७।१।८१ ॥ तस्य क्षेत्रे । यव्यम् । यवक्यम् । षष्टिक्यम् ॥
 वाणुमाषात् ॥ ७।१।८२ ॥ तस्य क्षेत्रेऽर्थे यः । अणव्यम् । आणवीनम् । माण्यम् । माषीणम् ॥ वोमाभ-
 ङ्गातिलात् ॥ ७।१।८३ ॥ तस्य क्षेत्रेऽर्थे यः । उम्यम् । औमीनम् । भङ्ग्यम् । भङ्गीनम् । तिल्यम् । तैलीनम् ॥
 अलाब्धाश्च कटो रजसि ॥ ७।१।८४ ॥ षष्ठ्यन्तादुमादेः । अलाबूकटम् । उमाकटम् । भङ्गाकटम् । तिलकटकम्
 ॥ अन्हा गम्येऽश्वादीनञ् ॥ ७।१।८५ ॥ षष्ठ्यन्तात् । आम्बीनोऽश्वा ॥ कुलाज्जल्पे ॥ ७।१।८६ ॥
 षष्ठ्यन्तादिनञ् । कौलीनम् ॥ पीलवादेः कुणः पाके ॥ ७।१।८७ ॥ षष्ठ्यन्तात् । पीलकुणः । शमीकुणः ॥
 कर्णदिमूले जाहः । ७।१।८८ ॥ षष्ठ्यन्तात् । कर्णजाहम् । अक्षिजाहम् ॥ पक्षान्तिः ॥ ७।१।८९ ॥ तस्य
 मूले ॥ पक्षतिः ॥ हिमादेष्टुः सहे ॥ ७।१।९० ॥ षष्ठ्यन्तात् । हिमेष्टुः ॥ बलवातादूलः ॥ ७।१।९१ ॥
 तस्य सहे । बल्लः । वातूलः ॥ शीतोष्णतृप्तादुलुरसहे ॥ ७।१।९२ ॥ षष्ठ्यन्तात् । शीतालुः उष्णालुः ।

वृत्राच्छः । त्रुं दुःखम् ॥ यथासुखसम्मुखादीनस्तद् दृश्यतेऽस्मिन् ॥ ७ । १ । १३ ॥ यथामुलं प्रतिबिम्बम् ।
 यथामुखीनः । सम्मुखीनः । अत एव निपातनादव्ययीभावः समोऽन्तलोपश्च ॥ सर्वादिः पृथक्कर्मपत्रपात्रशरा-
 चं व्याप्नोति ॥ ७ । १ । १४ ॥ ईनः । सर्वपथीनो रथः । सर्वौघीणस्तापः । सर्वकर्मीणोना । सर्वपथीणो यन्ता ।
 सर्वपाथीणं भक्तम् । सर्वशरावीण ओदनः ॥ आप्रपदम् ॥ ७ । १ । १५ ॥ अस्मादमन्ताद् व्याप्नोतीत्यर्थे ईनः ।
 आप्रपदीनः पटः ॥ अनुपदं बद्धा ॥ ७ । १ । १६ ॥ ईनः । अनुपदीना उपानत ॥ अयानयं नेयः ॥ ७ ।
 १ । १७ ॥ ईनः । अयानयीनः ॥ सर्वाभ्रमन्ति ॥ ७ । १ । १८ ॥ ईनः । सर्वाभ्रीनो भिष्टुः ॥ परोचरीण-
 परंपरीणपुत्रपौत्रीणम् ॥ ७ । १ । १९ ॥ एतेऽनुभवत्यर्थे ईनान्ता निपात्याः । परोचरीणः अवरस्येत्वं । निपा-
 तनात् । परंपरीणः । पुत्रपौत्रीणः ॥ यथाकामानुकामात्यन्तं गामिनि ॥ ७ । १ । १०० ॥ ईनः । यथाका-
 मीनः । अनुकामीनः । अत्यन्तीनः ॥ पारावारं व्यस्तव्यत्यस्तं च ॥ ७ । १ । १०१ ॥ गामिनीनः । पारावारी-
 णः । पारीणः । अवारीणः । अवारपारीणः ॥ अनुगयलम् ॥ ७ । १ । १०२ ॥ गामिनीनः । अनुगवीनो गोपः
 ॥ अध्यामं येनौ ॥ ७ । १ । १०३ ॥ अलंगामिनि । अध्यन्यः । अध्यमीनः ॥ अभ्यमित्रमीयश्च ॥ ७ ।
 १ । १०४ ॥ अलंगामिनी । येनौ च । अभ्यमित्रीयः । अभ्यमित्रिणः ॥ समांसमीनाद्यञ्जीनाद्य-
 प्रातीमागवीनसासपदीनम् ॥ ७ । १ । १०५ ॥ एते ईना निपात्याः । सासपदीनस्त्वीनञन्तः । समांसमीना गौः
 अश्वमीना गौः । अद्यप्रातीनो लाभः । आगवीनः कर्मकृत् । सासपदीनं सख्यम् ॥ अषडक्षाशितंग्वलं कर्मालंपुरु-
 पादीनः ॥ ७ । १ । १०६ ॥ स्वार्थे । अविद्यमानानि षडक्षीण्यस्मिन् अपडक्षीणो यमत्रः । आशितं गवीनमरणम् ।
 अलंकर्षीणः । अलंपुरुषीणः ॥ अविक् स्त्रियां वाञ्छः ॥ ७ । १ । १०७ ॥ नाम्नः स्वार्थे ईनः । प्राचीनम् । प्राक् ।
 प्राचीना शाला । प्राची । अविस्मृत्यामिति किम् ? । प्राची भिक् ॥ तस्य तुल्ये कः संज्ञाप्रतिकृत्योः ॥ ७ ।

१ । १०८ ॥ अश्वकः । अश्वकं रूपम् ॥ न तृपूजार्थं ध्येयचित्र ॥ ७ । १ । १०९ ॥ कः । चञ्चलतुल्यः । पुरुष-
श्चञ्चलः । अर्हन् । ध्वजे सिंहः । चित्रे भीमः ॥ अपणये जीवने ॥ ७ । १ । ११० ॥ को न । शिवशय्याः शिवः ।
अपण्य इति किम् ? । इतिज्ञानं विक्रीणीते ॥ देवपथाधिभ्यः ॥ ७ । १ । १११ ॥ संज्ञाप्रतिष्ठयोः को न तुल्ये ।
देवपथः । हंसपथः ॥ वस्तेरेयन् ॥ ७ । १ । ११२ ॥ तस्य तुल्ये । वास्तेयी प्रणालिका ॥ शिलाया एयच्च ॥
७ । १ । ११३ ॥ ययन् । शिलेयम् । नैलेयम् ॥ शाखाधेयः ॥ ७ । १ । ११४ ॥ तस्य तुल्ये । शाल्यः । मुल्यः
॥ द्रोर्भन्ये ॥ ७ । १ । ११५ ॥ तस्य तुल्ये यः । प्रथमं ना स्वर्णो वि च ॥ कुशाग्रादीयः ॥ ७ । १ । ११६
१६ ॥ तस्य तुल्ये । कुशाग्रीया बुद्धिः ॥ काकतालीयादयः ॥ ७ । १ । ११७ ॥ तस्य तुल्ये इयाग्राः साधवः ।
काकतालीयम् । त्वच्छति बिम्बीयम् । अन्धकवर्तिकीयम् । अनाकृपाणीयम् । बहुवचनाद् दुणाक्षरीयमित्यादि ॥ या-
र्करादेरन् ॥ ७ । १ । ११८ ॥ तस्य तुल्ये । शार्करं दधि । कापाक्षीकम् ॥ अः सपत्न्याः ॥ ७ । १ । ११९ ॥
तस्य तुल्ये । सपत्नः ॥ एकशालाकाया हकः ॥ ७ । १ । १२० ॥ तस्य तुल्ये । एकशालिकम् ॥ गोण्यादेश्चकण् ॥
७ । १ । १२१ ॥ एकशालापास्तस्य तुल्ये । गौणिकम् । आङ्गुलिकम् । ऐकशाक्षीकम् ॥ कर्कलोहिताक्षीकण् च
॥ ७ । १ । १२२ ॥ तस्य तुल्ये इकण् । शुक्लोऽश्वः कर्कः । तस्य तुल्यः कार्कीकः । कार्कीकः । कौहितीकः । कौ-
हितिकः ॥ वेर्विस्तृते शालशङ्कटौ ॥ ७ । १ । १२३ ॥ विशालः । विशङ्कटः ॥ कटः ॥ ७ । १ । १२४ ॥
वेर्विस्तृते । विकटः ॥ संप्रोत्नेः सङ्कीर्णप्रकाशाधिकसमीपे ॥ ७ । १ । १२५ ॥ यथासंख्यं कटः । सङ्कटः । प्रकटः
। उक्तः । निकटः ॥ अवारकुटारश्चावन्ते ॥ ७ । १ । १२६ ॥ कटः । अवकुटारः । अवकटः ॥ नासान-
तितद्वत्तोष्टीटनाटभ्रटम् ॥ ७ । १ । १२७ ॥ अवदीटम् । अवनाटम् । अवभ्रटं । नासानमनम् । तद्वा नासादि ।
नेरिनिपिटकाश्चिचिकश्चास्य ॥ ७ । १ । १२८ ॥ नासानती तद्वति च । चिकिनम् । चिपिटम् चिकं ।

नासानमनं नासादि च ॥ बिडबिरीसौ नीरन्ध्रे च ॥ ७।१। १२९ ॥ नासानतितद्धतोः । निबिडम् । निबि-
रीसं नासानमनं नासादि च ॥ बिडबाल्लब्धध्रुषि चिल् पिल् चुल् चास्य ॥ ७।१। १३० ॥ चिडम् । पि-
लम् । चुल्लम् । चध्रुः ॥ उपत्यकाधित्यके ॥ ७।१। १३१ ॥ एतौ निपात्येते । उपत्यका गिर्यसिन्ना भूः ।
अधित्यका पर्वताधिरुद्धा भूः ॥ अवेस्संघातविस्तारे कटपटम् ॥ ७।१। १३२ ॥ यथामंख्यम् । अविकटः
संघातः । अविपटो विस्तारः ॥ पशुभ्यः स्थाने गोष्ठः ॥ ७।१। १३३ ॥ गोगोष्ठम् । महिषीगोष्ठम् ॥ द्विस्त्वे
गोयुगः ॥ ७।१। १३४ ॥ पश्वर्थेभ्यः । गोगोयुगम् ॥ षट्त्वे षड्गवः ॥ ७।१। १३५ ॥ पश्वर्थेभ्यः
। उष्टृषड्गवम् ॥ तिलादिभ्यः स्नेहे तैलः ॥ ७।१। १३६ ॥ तिलतैलः । सर्पतैलः ॥ तत्र घटते कर्मणष्ठः
॥ ७।१। १३७ ॥ कर्मठः ॥ तदस्य सञ्जातं तारकादिभ्य इतः ॥ ७।१। १३८ ॥ तारकितं नमः । पु-
ष्पितस्तरुः । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् ॥ गर्भादिप्राणिनि ॥ ७।१। १३९ ॥ तदस्य सन्नातमित्यर्थे इतः । गर्भि-
तो व्रीहिः ॥ प्रमाणान् मात्रद् ॥ ७।१। १४० ॥ स्यन्तात्पष्ठ्यर्थे । जानुमात्रमुदकम् । तन्मात्री भूः ॥ हस्ति-
पुरुषाद्वान् ॥ ७।१। १४१ ॥ स्यन्तात्पमाणार्थात्पष्ठ्यर्थे । हस्तिनम् । हस्तिमात्रम् । हस्तिद्वयसं-
जलम् । एवं पौरुषम् ॥ वोर्ध्वं दृष्ट्वा द्वयसद् ॥ ७।१। १४२ ॥ ऊर्ध्वममाणार्थात्स्यन्तात्पष्ठ्यर्थे । ऊरुद्वयम् । ऊ-
रुद्वयसम् । ऊरुमात्रम् । ऊर्ध्वमिति किम् ? । रज्जुमात्री भूः ॥ मामादसंशये छप् ॥ ७।१। १४३ ॥ मानार्थ ए-
व साक्षाद्यः प्रमाणशब्दो हस्तवितस्यादिर्न तु रज्वादिः तस्मात्प्रस्तुतस्य मात्राद्वादेः । हस्तः । वितस्तिः । मानादिति
किम् ? । ऊरुमात्रं जलम् । असंशय इति किम् ? । शयमात्रं स्यात् ॥ द्विगोः संशये च ॥ ७।१। १४४ ॥ मा-
नान्तादसंशये प्रस्तुतमात्राद्वादेर्छप् । द्विवितस्तिः । द्विप्रस्यः स्यात् ॥ मात्रद् ॥ ७।१। १४५ ॥ प्रथमान्तान्मानार्था-
त्पष्ठ्यर्थे संशये । प्रस्यमात्रं धान्यम् ॥ ज्ञानशब्दिज्ञातेः ॥ ७।१। १४६ ॥ शब्दस्ताच्छदन्ताच्च संख्याशब्दार्द्धिशति-

शब्दाच्च मानयुतेः स्यन्तात्षष्ठ्यर्थे मात्रट् । दशमात्राः । पञ्चदशमात्राः । त्रिंशमात्राः । त्रयस्त्रिंशन्मात्राः । विंश-
 तिमात्राः ॥ छिन् ॥ ७ । १ । १४७ ॥ शन् शब्दं विंशतिभ्यः स्यन्तेभ्यो मानार्थेभ्यः षष्ठ्यर्थे । संशय इति निवृत्तम्
 ॥ पञ्चदशवर्धमासः । त्रिंशी । विंशिनो भवनेन्द्राः ॥ इदं किमोऽतुरिय् किय् चास्य ॥ ७ । १ । १४८ ॥ माना-
 र्थात्षष्ठ्यर्थे भेदे । इयान् । कियान् । पटः ॥ यत्तदेतवो डावादिः ॥ ७ । १ । १४९ ॥ मानार्थात्षष्ठ्यर्थे भेदे डतुः ।
 यावान् । तावान् । एतावान् । धान्यराशिः ॥ यत्तत्किमः सङ्ख्याया डतिर्वा ॥ ७ । १ । १५० ॥ मानात्षष्ठ्यर्थे
 संख्येये । यति । यावन्तः । एवं तति । तावन्तः । कति । कियन्तः । एतौ चातुडतिप्रत्ययौ स्वभावाद्बहुवचनविष-
 यावेव ॥ अवयवास्तयट् ॥ ७ । १ । १५१ ॥ संख्यायात्स्यन्तात्षष्ठ्यर्थेऽवयविनि । चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिः । प-
 ञ्चतयो यमः ॥ अत्रिभ्यामयट् वा ॥ ७ । १ । १५२ ॥ स्यन्तात्षष्ठ्यर्थे । द्वयम् । द्वितयम् । त्रयम् । त्रितयम् ॥
 द्वयादेर्गुणान्मूल्यक्रेये मयट् ॥ ७ । १ । १५३ ॥ स्यन्तात्षष्ठ्यर्थे । द्विमयमुदश्विद्यवानाम् । एवं त्रिमयम् । द्विमया
 यवा उदश्वितः । एवं त्रिमयाः । गुणादिति किम् ? । द्वौ व्रीहियवौ मूल्यमस्योदश्वितः ॥ अधिकं तत्सङ्ख्यमस्मिन्
 शतसहस्रे शतिशदशान्ताया डः ॥ ७ । १ । १५४ ॥ स्यन्तायाः संख्यायाः । विंशं योजनशतं योजनसहस्रं वा
 । एवं त्रिंशतम् । एकादशम् । तत्संख्यमिति किम् ? । विंशतिर्दण्डा अधिका अस्मिन् योजनशते ॥ संख्यापूरणेऽट्
 ॥ ७ । १ । १५५ ॥ संख्यायाः । एकादशी । संख्येति किम् ? । एकादशानामुष्टिकाणां पुराणो षटः ॥ विंशत्या-
 देर्वा तमट् ॥ ७ । १ । १५६ ॥ संख्यायाः संख्यापूरणे । विंशतिः । त्रिंशतमः । त्रिंशः ॥ शतादि-
 मासार्द्धमाससंवत्सरात् ॥ ७ । १ । १५७ ॥ संख्यापूरणे तम् । शततमी सहस्रतमी । मासतमः । अर्द्धमासतमः ।
 संवत्सरतमो दिवसः ॥ षष्ठ्यादेरसंख्यादेः ॥ ७ । १ । १५८ ॥ संख्यापूरणे तमट् । षष्ठीतमः । सप्ततितमः । असं-
 ख्यादेरिति किम् । एकषष्ठः ॥ नो मट् ॥ ७ । १ । १५९ ॥ असंख्यादेः संख्यापूरणे । पञ्चमी । असं-

ख्यादेरित्येव । द्वादशः ॥ पित्तिथद् बहुगणपूरासंघात् ॥ ७ । १ । १६० ॥ संख्यापूरणे । बहुविधी । गणतिथः । पुगतिथः । संघतिथः । पित्तरणं पुंवद्भावात्थम् ॥ अतोऽरिथद् ॥ ७ । १ । १६१ ॥ संख्यापूरणे । इयतिथः । तानिथः ॥ षट्कृतिकतिपयात् थद् ॥ ७ । १ । १६२ ॥ संख्यापूरणे । पट्टी । कतिथः । कतिपयथः ॥ चतुरः ॥ ७ । १ । १६३ ॥ संख्यापूरणे थद् । चतुर्थी । योगविभाग उत्तरार्थः ॥ येयौ च लुक् च ॥ ७ । १ । १६४ ॥ चतुरः । संख्यापूरणे । तुर्यः । तुरीयः ॥ द्वेस्तीयः ॥ ७ । १ । १६५ ॥ संख्यापूरणे । द्वितीयः ॥ त्रेस्तु च ॥ ७ । १ । १६६ ॥ संख्यापूरणे तीयः । तृतीयः ॥ पूर्वमनेन सादेश्चेन् ॥ ७ । १ । १६७ ॥ पूर्वमिति क्रियाविशेषणाद् द्वितीयान्तात् केवलान् सादेश्च तृतीयार्थे कर्त्तरि इन् । पूर्वी । कृतपूर्वी ॥ ७ । १ । १६८ ॥ स्यन्ताद्यर्थे कर्त्तरीन् इष्टी । पूर्ती । श्राद्धे व्याप्ये क्तेन इति सप्तमी ॥ श्राद्धमद्य सुक्तमिकेनौ ॥ ७ । १ । १६९ ॥ कर्त्तरि । श्राद्धमनेनाद्य भुक्तं श्राद्धिकः । श्राद्धी । श्राद्धशब्दः कर्मसाधने द्रव्ये वर्त्तते ॥ अनुपद्यन्वेष्टा ॥ ७ । १ । १७० ॥ अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी गवाम् ॥ दाण्डाजिनिकायः शूलिकपार्श्वकम् ॥ ७ । १ । १७१ ॥ एते यथायोगमिक्कण्कान्ता निपात्याः अन्येष्ट्यर्थे । दाण्डाजिनिको दाम्भिकः । आयः शूलिकः । तीक्ष्णोपायोऽर्थान्वेष्टा । पार्श्वकोऽनृज्जूपायः स एव ॥ क्षेत्रेऽन्यस्मिन्नाद्य इयः ॥ ७ । १ । १७२ ॥ सप्तम्यन्तात्क्षेत्रशब्दात् । अन्यस्मिन् क्षेत्रे नाद्यः क्षेत्रियो व्याप्यः जारश्च ॥ छन्दोऽधीते श्रोत्रश्च वा ॥ ७ । १ । १७३ ॥ इयः । छन्दोऽधीते श्रोत्रियः । पक्षे छान्दसः ॥ इन्द्रियम् ॥ ७ । १ । १७४ ॥ इन्द्रादियो निपात्यः । इन्द्रस्य लिङ्गमिन्द्रियम् ॥ तेन चित्ते चञ्चुचणौ ॥ ७ । १ । १७५ ॥ विद्याचञ्चुः । विद्याचणः । केशचणः ॥ पूरणाद् ग्रन्थस्य ग्राहके को लुक् चास्य ॥ ७ । १ । १७६ ॥ तृतीयान्तात् । द्विकः शिष्यः ॥ ग्रहणाद्या ॥ ७ । १ । १७७ ॥ गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणम् रूपादि । ग्रन्थस्य ग्रहणार्थत्पूरणप्रत्ययान्तात्कः स्वार्थे तयोगे च पूरणार्थस्य लुक्वा । द्विकं द्वितीयकं वा ग्रन्थग्रहणम् ॥ सस्याद् गुणात्परिजाते ॥

७ । १ । १७८ तेन कः । सस्यकः शालिः । गुणादिति किम् ? । सस्येन परिजातं क्षेत्रम् ॥ धनहिरण्ये कामे
॥ ७ । १ । १७९ ॥ कः । धनकः । हिरण्यको मैत्रस्य ॥ स्वाङ्गेषु सक्ते ॥ ७ । १ । १८० ॥ कः । नखकः ।
केशनखकः । दन्तौष्ठकः ॥ उदरे त्विकणायूने ॥ ७ । १ । १८१ ॥ सक्ते । औदरिकः । अन्यत्रोदरकः ॥
अंशं हारिणिकः ॥ ७ । १ । १८२ ॥ अंशको दायदः ॥ तन्त्रादचिरोद्द्युते ॥ ७ । १ । १८३ ॥ कः तन्त्रकः पटः ॥
ब्राह्मणान्नाग्नि ॥ ७ । १ । १८४ ॥ अचिरोद्द्युते कः । ब्राह्मणको नाम देशः । यत्रायुधजीवि-
नः काण्डस्पृष्टा नाम ब्राह्मणा भवन्ति । आयुधजीवी ब्राह्मण एव ब्राह्मणक इत्यन्ये ॥ उष्णात् ॥ ७ । १ । १८५ ॥
अचिरोद्द्युतेऽर्थे को नाग्नि । उष्णिका यवागूः ॥ शीताच्च कारिणि ॥ ७ । १ । १८६ ॥ उष्णादमन्तात् नाग्नि
। शीतं मन्दं करोति शीतकोऽलसः । उष्णको दक्षः ॥ अघेराख्ठे ॥ ७ । १ । १८७ ॥ वर्त्तमानात्स्वार्थे कः । आ-
सृशब्दे कर्त्तरि कर्मणि च क्तः । अधिको द्रोणः स्वार्याः । अधिका खारी द्रोणेन ॥ अग्नोः कर्मत्तरि ॥ ७ । १ ।
१८८ ॥ कः । अनुकामयतेऽनुकः ॥ अभेरीश्च वा ॥ ७ । १ । १८९ ॥ कः समुदायेन चेत् कमिता गम्यते ।
अभिकः । अभीकः ॥ सोऽस्य मुख्यः ॥ ७ । १ । १९० ॥ कः । देवदत्तकः संघः । मुख्य इति किम् ? । देवदत्तः
शत्रुरेषाम् ॥ शृङ्खलकः करभे ॥ ७ । १ । १९१ ॥ कप्रत्ययान्तो निपात्यते । शृङ्खलकः करभः ॥ उदुत्सोरु-
न्मनसि ॥ ७ । १ । १९२ ॥ उक्तः । उत्सुकः ॥ कालहेतुफलाद्रोगे ॥ ७ । १ । १९३ ॥ स्यन्तादस्येतिकः ।
द्वितीयको ज्वरः । पर्वतको रोगः । शीतको ज्वरः ॥ प्रायोऽन्नमस्मिन्नाग्नि ॥ ७ । १ । १९४ ॥ स्यन्तात्कः । गु-
डापूपिका पौर्णमासी ॥ कुल्माषादण् ॥ ७ । १ । १९५ ॥ स्यन्तात्प्रायोऽन्नमस्मिन्नित्यर्थे नाग्नि । कौल्माषी पौ-
र्णमासी ॥ वटकादिन् ॥ ७ । १ । १९६ ॥ स्यन्तात्प्रायोऽन्नमस्मिन्नित्यर्थे नाग्नि । वटकिनी पौर्णमासी ॥ सा-
क्षाद्द्रष्टा ॥ ७ । १ । १९७ ॥ इन् नाग्नि । साक्षी । प्रायोऽव्ययस्येत्यन्तस्वरादिलोपः ॥ इति क्षेत्राचर्थकाः ॥

॥ अथ मत्वर्थीयाः ॥

तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुः ॥ ७ । २ । १ ॥ प्रथमान्तात् पष्ठर्थं सप्तम्यर्थं वा मतुः । तत्प्रथमान्तमस्तीति चेद्भवति अस्ति समानाधिकरणं भवतीत्यर्थः । गोमान् । वृक्षान् पर्वतः । अस्तिमान् । अस्तीति वर्तमानकालोपादानाद्वर्त्तमानसत्तायां भवति न भूतभविष्यत्सत्तायां । गवोऽस्यासन् गवोऽस्य भवितार इति । इतिकरणो विवक्षार्थः । तेन भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने संसर्गेऽस्ति विवक्षायां प्रायो मत्वादयो मताः । १ । भूमिन्, गोमान् । निन्दा-याम्, शङ्खोदकी । प्रशंसायाम्, रूपवती कन्या । नित्ययोगे, क्षीरिणो वृक्षाः । अतिशायन, उदरिणी कन्या । वलवान् मल्लः । संसर्गे, दण्डी । प्रायिकमेतद्भूमादिदर्शनं सत्तामात्रेऽपि प्रत्ययो दृश्यते । न्यायवान् पर्वतः । तथा मत्वर्थन्मित्वर्थीयः सरूपो न भवति । गोमन्तोऽस्य सन्तीति मतुर्न भवति । विरूपस्तु स्यादेव । दण्डिमती शाला । विरूपोऽपि समा-नायां वृत्तौ न भवति । दण्ड एषामस्तीति दण्डिनः दण्डिका वा । दण्डिनो दण्डिका वाऽस्य सन्तीति नेन्मतु । कैपिका-न्त्रैकिको नेष्टः सरूपः प्रत्ययः क्वचित् । समानवृत्तौ मत्वर्थान्मत्वर्थीयोऽपि नेप्यते । २ । क्वचिदिति समानायामस-मानायां च वृत्तौ । शाली यस्यायं शालीये भवो वेति पुनरीयो न भवति । विरूपस्तु स्यादेव आहिच्छत्रीयः । तथा अ-संज्ञाभूतात्कर्मधारयान्मत्वर्थीयो न भवति । वीरपुरुषा अस्मिन् ग्रामे सन्तीति । अत्र बहुव्रीहेरेव भवति । संज्ञायास्तु भवत्येव । गौरस्वरदरण्यकम् । कथमेकगविकः सर्वधनीति । एकादेः कर्मधारयात् इत्याद्याम्भसामर्थ्याद्भविष्यति । तथा गुणे गुणिनि च वर्त्तमानेभ्यो गुणशब्देभ्यो न भवति । शुक्लः पटः । प्रत्ययमन्तरेणापि हि शुक्लोऽपि शब्दानां तदभिधाने सामर्थ्यम् ॥ माचर्णान्तीपान्तापञ्चमवर्गान् मतोर्मो वः ॥ २ । १ । १५ ॥ किंचान् । शमीवान् । वृक्षान् । मात्त्रायान् । अहर्वान् । भास्वान् । मरुत्वान् ॥ चर्मण्वत्यष्टीवच्चकीचत्कक्षीचदुमण्वत् ॥ २ । १ । १६ ॥ एते

संज्ञायां निपात्यन्ते । चर्मणो न लोपाभावो णत्वं च । चर्मण्वती नाम नदी । अस्थिशब्दस्याष्टीभावः । अष्टीवान् जानुः । चक्रशब्दस्य चक्रीभावः । चक्रीवान् नाम खरः । कक्ष्याशब्दस्य कक्षीभावः । कक्षीवान्नाम ऋषिः । लवणशब्दस्य रमणभावः । रमणाच्चाप पर्वतः । नाम्नीत्येव । चर्मवती । अस्थिमान् । चक्रवान् । कक्ष्यावान् । लवणवान् ॥ उदन्वानब्धौ च ॥ २ । १ । ९७ ॥ नाम्नि निपात्यते । अब्धिर्जलाधारः । उदन्वान् घटः । उदन्वान् मेघः । अब्धौ चेति किम् ? । उदकवान् घटः । अत्र घटस्योदकसम्बन्धमात्रं विवक्षितं न दधातीत्यर्थः ॥ राजन्वान् सु-
राज्ञि ॥ २ । १ । ९८ ॥ निपात्यते । राजन्वान् देशः । राजन्वत्यः प्रजाः । सुराज्ञीति किम् ? । राजवान् ॥ नो-
म्यादिभ्यः ॥ २ । १ । ९९ ॥ मतोर्मोवः । ऊर्मिमान् । दल्मिमान् इत्यादि । बहुवचनमाकृतिगणार्थम् ॥ आ यात् ॥ ७ । २ । २ ॥ “रूपात् प्रज्ञस्ताहतात्” इत्यायविधेर्वक्ष्यमाणप्रकृतिभ्यो मनुः, तदस्यास्ति तदस्मिन्नस्तीति विषये । अपवादैर्वाधा माभूदिति वचनम् । कुमारीमान् । व्रीहिमान् ॥ नाचादेशिकः ॥ ७ । २ । ३ ॥ मत्वर्थे । नाविकः । नौमान् । कुमारीकः । कुमारीमान् ॥ शिखादिभ्य इन् ॥ ७ । २ । ४ ॥ मत्वर्थे । शिखी । शिखावान् । माली । माला-
वान् ॥ व्रीह्यादिभ्यस्तौ ॥ ७ । २ । ५ ॥ मत्वर्थे । व्रीही । व्रीहिमान् । मायिकः । मायी । मायावान् ॥ अतोऽनेकस्वरात् ॥ ७ । २ । ६ ॥ मत्वर्थे इकेनौ । दण्डिकः । दण्डी । दण्डवान् । अनेकस्वरादिति किम् ? । खर-
वान् । अभिधानार्थस्येति करणस्यानुवृत्तेः कृदन्तान्न राखवान् । क्वचिद्भवतः । कार्षिकः । कार्यी । जातिशब्देभ्यो न । व्याघ्रवान् । क्वचिद्भवतः । तण्डुलिकः । तण्डुली । सप्तम्यर्थे च न । दण्डवद्गृहम् । क्वचिद्भवतः । खलिनी भूमिः तदेवं व्यभिचारे सूत्रणादभिधानमेव श्रेयः ॥ अशिरसोऽशीर्षश्च ॥ ७ । २ । ७ ॥ अस्मान्मत्वर्थे इकेनौ मनुश्च । अशीर्षिकः । अशीर्षी । अशीर्षवान् ॥ अर्थार्थान्ताच्चावात् ॥ ७ । २ । ८ ॥ अर्थार्थान्ताच्च भावार्थदेव इकेनावेव स्याताम् । अर्थिकः । अर्थी । प्रत्यर्थिकः । प्रत्यर्थी । अत्र मनुर्न । भावादिति किम् ? । धनार्थान्मनुरेव । अर्थवान् ।

त्रीत्यर्थतुन्दादेरिलश्च ॥ ७।२।९ ॥ चादिकेनौ । शालिलः । शालिकः । शाली । शालिमान् । तुन्दिलः ।
 तुन्दिकः । तुन्दी । तुन्दवान् । उदरिलः । उदरिकः । उदरी । उदरवान् ॥ स्वाङ्गाद्विद्वत्त्वे ॥ ७।२।१० ॥
 मत्वर्थे इलेकनाः स्युः । कर्णिलः । कर्णिकः । कर्णी । कर्णवान् ॥ ७।२।११ ॥ मत्वर्थे । वृन्दा-
 रकः । वृन्दवान् ॥ शृङ्गात् ॥ ७।२।१२ ॥ मत्वर्थे आरकः । शृङ्गारकः । शृङ्गवान् ॥ फलवहृच्चेनः ॥ ७
 ।२।१३ ॥ शृङ्गान्मत्वर्थे । फालिनः । फलवान् । वर्हिणः २ । शृङ्गिणः २ । शिखादित्वात् फली । वर्ही ॥ मलादीमसश्च ॥ ७।२।१४ ॥
 चादिनः । मलीमसः । मलिनः । मलवान् ॥ मरुत्पर्वणस्तः ॥ ७।२।१५ ॥ मत्वर्थे । मरुतः । पर्वतः । पक्षे
 मरुतवान् । पर्ववान् ॥ वलिवदितुण्डेर्भः ॥ ७।२।१६ ॥ मत्वर्थे । वलिभः । वटिभः । वृण्डिभः । वलिमान् ॥ ऊ-
 र्णाहंशुभमो युस् ॥ ७।२।१७ ॥ मत्वर्थे । ऊर्णार्थुः । अहंशुः । श्रुमंशुः ॥ कंशंभ्यां युस्तियस्तुतवभस् ॥ ७।२।१८ ॥
 मत्वर्थे । कंशुः । शंशुः । कन्तिः । शन्तिः । कंयः । शंयः । कंतुः । शन्तुः । कन्तः । शन्तः । कंवः । शंवः । कंभः ।
 शंभः ॥ बलवातदन्तललाटादूलः ॥ ७।२।१९ ॥ बलूलः । वातूलः । दन्तूलः । ललाटूलः । बलवान् ॥ प्रा-
 ण्यङ्गादानोलः ॥ ७।२।२० ॥ मत्वर्थे । चूडालः । चूडवान् । माण्यङ्गादिति किम् ? । जङ्गावान् प्रासादः ॥
 सिध्मादिक्षुद्रजन्तुरुभ्यः ॥ ७।२।२१ ॥ मत्वर्थे लः । सिध्मलः । सिध्मवान् । वर्धलः । यूकालः । मू-
 र्छलः ॥ प्रज्ञापणोदकफेनाल्लेलौ ॥ ७।२।२२ ॥ प्रज्ञालः । प्रक्षालः । पर्णलः । पर्णिलः । उदकलः । उ-
 दकिलः । फेनलः । फेनिलः । फेनवान् ॥ कालाजटाघाटात् क्षेपे ॥ ७।२।२३ ॥ मत्वर्थे लेलौ । कालालः ।
 कालिलः । जटालः । जटिलः । घाटालः । घाटिलः । क्षेप इति क्षिप ? । कालावान् ॥ वाच आलाटी ॥
 ७।२।२४ ॥ मत्वर्थे क्षेपे । वाचालः । वाचाटः ॥ गमिन् ॥ ७।२।२५ ॥ वाचो मत्वर्थे । वाम्मी । वा-
 ग्मान् ॥ मध्वादिभ्यो रः ॥ ७।२।२६ ॥ मत्वर्थे । मधुरो रसः । खरो गर्दभः ॥ कृप्यादिभ्यो बलच् ॥

७ । २ । २७ ॥ मत्वर्थे ॥ वलच्यपित्रादेः ॥ ३ । २ । ८२ ॥ दीर्घः । कृषीवलः कुटुम्बी । कुषिमत् क्षेत्रम् । आ-
सुनीवलः । कल्पपालः । आसुतिमान् । अपित्रादेरिति किम् ? । पितृवलः । मातृवलः ॥ लोमपिच्छादेः झेलम्
॥ ७ । २ । २८ ॥ मत्वर्थे यथासंख्यम् । लोमशः । लोमवान् । गिरिशः । पिच्छलः । पिच्छवान् । उरसिलः ॥
नोऽङ्गादेः ॥ ७ । २ । २९ ॥ मत्वर्थे अङ्गना चार्वङ्गी स्त्री । पामनः । पामवान् ॥ शाकीपलादीद्द्रवा ह्रस्वश्च ॥
७ । २ । ३० ॥ मत्वर्थे नथ । शाकिनः । शाकीमान् । पलालिनः । दद्रुणः ॥ विष्वचो विषुश्च ॥ ७ । २ । ३१ ॥
मत्वर्थे नः । विषुणः रविर्वायुर्वा । विष्वग्वान् ॥ लक्ष्म्या अनः ॥ ७ । २ । ३२ ॥ मत्वर्थे लक्ष्मणः । लक्ष्मीवान् ॥
प्रज्ञाश्चाङ्गाच्चैवृत्तेर्णः ॥ ७ । २ । ३३ ॥ मत्वर्थे प्राज्ञः । प्रज्ञावान् । श्राद्धः । श्रद्धावान् । आर्चवः । अर्चावान् ।
वार्त्तः । वृत्तिमान् ॥ ह्योतस्नादिभ्योऽण् ॥ ७ । २ । ३४ ॥ मत्वर्थे । ज्योत्स्नी रात्रिः । तापिस्त्री ॥ सिक-
ताशर्करात् ॥ ७ । २ । ३५ ॥ मत्वर्थेऽण् । सैकतः । सिकतावान् । शार्करः ॥ इलश्च देशे ॥ ७ । २ । ३६ ॥
सिकताशर्कराभ्यां मत्वर्थे ऽण् । सिकतिलः । सैकतः । सिकतावान् । शार्करिलः । शार्करो देशः ॥ द्युद्रोर्मः ॥ ७ ।
२ । ३७ ॥ मत्वर्थे । द्युमः । द्रुमः ॥ काण्डाण्डभाण्डादीरः ॥ ७ । २ । ३८ ॥ मत्वर्थे काण्डीरः । काण्डवान् ।
आण्डीरः । भाण्डीरः ॥ कच्छ्वा डुरः ॥ ७ । २ । ३९ ॥ कच्छुरः । कच्छमान् ॥ दन्ताडुन्नतात् ॥ ७ । २ ।
४० ॥ उन्नत्युपाधेर्दन्ताडुरो मत्वर्थे । दन्तुरः । उन्नतादिति किम् ? । दन्तवान् ॥ मेघारथानवेरः ॥ ७ । २ । ४१ ॥
मत्वर्थे । मेधिरः ॥ मेघावान् । पक्षे वक्षमाणो विन् । मेघावी । रथिरः । रथिकः । रथी ॥ कृपाहृदयादालुः ॥ ७ ।
२ । ४२ ॥ मत्वर्थे । कृपालुः । हृदयालुः । हृदयी ॥ केशाहः ॥ ७ । २ । ४३ ॥ मत्वर्थे वा स्यात् । केशवः ।
केशवान् । केशी ॥ मण्यादिभ्यः ॥ ७ । २ । ४४ ॥ मत्वर्थे वः स्यात् । मणिवः । हिरण्यवः । मणिमान् ॥
हीनात्स्वाङ्गादः ॥ ७ । २ । ४५ ॥ मत्वर्थे कर्जः । हीनादिति किम् ? । कर्जवान् ॥ अम्नादिभ्यः ॥ ७ ।

२ । ४६ ॥ मत्वर्थे अः स्यात् ॥ अभ्रं नभः । अर्णसो मैत्रः ॥ अस्तपोमायामेधास्त्रजो विन् ॥ ७ । २ । ४७ ॥
 मत्वर्थे । यशस्वी । यशस्वान् । तपस्वी । मायावी । मायावान् । मेधावी । ज्योत्स्नाद्याणा वाधो मा भूदित्येवमर्थं
 तपसो ग्रहणम् ॥ आमयादीर्घश्च ॥ ७ । २ । ४८ ॥ मत्वर्थे विन् । आमयावी । आमयवान् ॥ स्वामिनीशो ॥ ७
 । २ । ४९ ॥ स्वशब्दान्मत्वर्थे मिन् दीर्घश्चास्य निपात्यते । स्वमस्यास्तीति स्वामी ॥ गोः ॥ ७ । २ । ५० ॥
 मत्वर्थे मिन् स्यात् । गोमी । गोमान् ॥ ऊर्जो विन्बलावस्थान्तः ॥ ७ । १ । ५१ ॥ मत्वर्थे । ऊर्जस्वी । ऊर्जस्वलः ।
 ऊर्जान् ॥ तमिस्त्रार्णवज्योत्स्नाः ॥ ७ । २ । ५२ ॥ एते मत्वर्थे निपात्याः । तमिसा रात्रिः । तमःशब्दाद् उपा-
 न्यस्येत्येवं च निपात्यते । तमिस्त्राणि गुहामुखानि । मत्तुश्च । तमस्वान् । अर्णसो वः प्रत्ययोऽन्यलोपश्च । अण्वः ॥
 ज्योतिःशब्दान् उपान्त्यलोपश्च । ज्योत्स्ना चन्द्रप्रभा ॥ गुणादिभ्यो यः ॥ ७ । २ । ५३ ॥ मत्वर्थे । गुण्यो ना ।
 द्विभ्यो गिरिः । हिमवान् ॥ रूपात् प्रशस्ताहतात् ॥ ७ । २ । ५४ ॥ प्रशस्तोपाधेराहतोपाधेश्च रूपान्मत्वर्थे यः
 । रूप्यो गौः । रूप्यं कार्पाषणम् । रूपवानन्यः ॥ पूर्णमासोऽण् ॥ ७ । २ । ५५ ॥ मत्वर्थे । पूर्णो माश्वद्रमा
 अस्याधिति पूर्णमासी ॥ गोपूर्वादत इकण् ॥ ७ । २ । ५६ ॥ मत्वर्थे । गौशतिकः । अत इति किम् ? । गोविं-
 शनिमान् ॥ निष्कादेः शतसहस्रात् ॥ ७ । २ । ५७ ॥ मत्वर्थे इकण् । नैकशतिकः । नैकसहस्रिकः । आदेरि-
 ति किम् ? । स्वर्णनिकशतमस्यास्ति ॥ एकादेः कर्मधारयात् ॥ ७ । २ । ५८ ॥ अदन्तादिकण् । मत्वर्थे ।
 ऐक्यविकः ॥ सर्वदेरिन् ॥ ७ । २ । ५९ ॥ अदन्तात् कर्मधारयान्मत्वर्थे । सर्वधनी ॥ प्राणिस्थादस्वाङ्गाद्
 वृन्द्वस्मन्निन्यात् ॥ ७ । २ । ६० ॥ अदन्तादिन् । कटकलयिनी । कुण्डी । ककुदायर्त्ती । प्राणिस्थादिति किम् ?
 । पुष्पफलान् वृक्षः । अस्वाङ्गादिति किम् ? । स्तनकेशवती ॥ वातानीसारपिशाचात्कृश्रान्तः ॥ ७ । २ ।
 ६१ ॥ वातनी । अतीसारकी । पिशाचकी ॥ पुरणाद्ययसि ॥ ७ । २ । ६२ ॥ मत्वर्थे इनेव । पञ्चमी बालः ॥

सुखादेः ॥ ७।२।६३ ॥ मत्वर्थे इन्नेव । सुखी । दुःखी ॥ मालायाः क्षेपे ॥ ७।२।६४ ॥ मत्वर्थ इ-
 न्नेव । माली । क्षेप इति किम् ? । मालावान् ॥ ७।२।६५ ॥ मत्वर्थे इन्नेव । मुनि-
 धर्मी । यतिशीली । ब्राह्मणवर्णी ॥ बाहूवर्दिबलात् ॥ ७।२।६६ ॥ मत्वर्थे इन्नेव । बाहुवली । ऊरुवली ॥
 मन्माब्जादेर्नास्ति ॥ ७।२।६७ ॥ मत्वर्थे इन्नेव । दाभिनी । सोमिनी । अभिनी । कमलिनी ॥ हस्तदन्तक-
 राज्ञातौ ॥ ७।२।६८ ॥ मत्वर्थे इन्नेव । हस्ती । दन्ती । करी ॥ वर्णाद्ब्रह्मचारिणि ॥ ७।२।६९ ॥
 मत्वर्थे इन्नेव । वर्णी । ब्रह्मचारीत्यर्थः । वर्णवानन्यः ॥ पुष्करादेर्देशे ॥ ७।२।७० ॥ मत्वर्थे इन्नेव । पुष्करि-
 णी । पद्मिनी । देश इति किम् ? । पुष्करवान् हस्ती ॥ सूक्तसाम्नोरीयः ॥ ७।२।७१ ॥ मत्वर्थे । अच्छावाकीयं
 सूक्तम् । यज्ञायज्ञीयं साम ॥ लुब् वाऽध्यायानुवाकं ॥ ७।२।७२ ॥ मत्वर्थे ईयस्य । लुगविधेरेवेत्यनुमीयते ।
 गर्दभाण्डः । गर्दभाण्डीयोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ विमुक्तादेरण् ॥ ७।२।७३ ॥ मत्वर्थेऽध्यायानुवाकयोः । विमुक्तः ।
 देवासुरः अध्यायोऽनुवाको वा ॥ घोषदादेरकः ॥ ७।२।७४ ॥ मत्वर्थेऽध्यायानुवाकयोः । घोषदकः । गो-
 षदकः अध्यायोऽनुवाको वा ॥ प्रकारे जातीयर् ॥ ७।२।७५ ॥ प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे । सामान्यस्य विशेषो
 विशेषान्तरानुपवृत्तः प्रकारः । पटुजातीयः ॥ रिति ॥ ३।२।५८ ॥ परतः स्वयन्तुपुंवत् । पट्वी प्रकारोऽस्याः
 पटुजातीया ॥ कोऽपवादेः ॥ ७।२।७६ ॥ पूर्वसूत्रविषये । अणुकः । स्थूलकः पटः ॥ जीर्णमोमूत्रावदा-
 तसुरायवकुष्णाच्छान्त्याच्छादनसुराहिब्रीहितिले ॥ ७।२।७७ ॥ तदस्य प्रकार इति विषये कः । जीर्णकः-
 बालिः । गोमूत्रकमाच्छादनम् । अवदातिका सुरा । सुरकोऽहिः । यवको ब्रीहिः । कुष्णकास्तिलाः ॥
 ॥ इति मत्वर्थीयाः ॥

॥ अथ स्वार्थिकाः ॥

भूतपूर्वेष्वरद् ॥ ७।२।७८ ॥ अतः परं प्रायः स्वार्थिकाः प्रत्ययाः । तत्रोपाधिः प्रतर्तेर्विज्ञायते स च प्रत्ययस्य धोत्यः तत्र वर्तमानान्नाम्नः स्वरट् । पूर्वं भूतो भूतपूर्वः । भूतपूर्वं आढ्य आढ्यचरः । आढ्यचरी । टकारो ङ्यर्थः । पकारः पुंवद्भावार्थः । भूतशब्दो वर्तमानेऽप्यस्ति वंशब्दो दिगादावपीति अतिक्रान्त कालप्रतिपत्त्यर्थमुभयोरुपादानम् । प्रत्यासत्तेः शब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य भूतपूर्वत्वेऽयं प्रत्ययः तेनेह नर्जुनो माहिप्प्रत्यां भूतपूर्वं इति ॥ गोष्ठादीनञ् ॥ ७ । २ । ७९ ॥ भूतपूर्वं । गोष्ठीनो देशः ॥ षष्ठ्या रूप्य स्वरट् ॥ ७।२।८० ॥ भूतपूर्वं । देवदत्तरूप्यो गौः । देवदत्तचरः ॥ न्याऽश्रये तसुः ॥ ७।२।८१ ॥ पृष्ठ्यन्तानापांशश्रये गम्ये तसुः । देवा अर्जुनतोऽभवन् । रविः कर्णतोऽभवत् ॥ रोगाः प्रतीकारे ॥ ७।२।८२ ॥ पृष्ठ्यन्तादपनयने गम्ये तसुः । प्रवाहिकातः कुरुतच्चिकित्सां कुर्वित्यर्थः ॥ पर्यंशेः सर्वोभये ॥ ७।२।८३ ॥ यथासंख्यं तसुः । परितः सर्वत इत्यर्थः । अभितः उभयत इत्यर्थः । सर्वोभय इति किम् ? । वृक्षं परि अभि वा ॥ आद्यादिभ्यः ॥ ७।२।८४ ॥ सम्भवद्विभक्त्यन्तेभ्यस्तसुः । आदौ आदेर्वी आदितः । अन्ततः । मध्यतः ॥ क्षेपात्तिग्रहाद्यथेष्टव न्नुत्तरीयायाः ॥ ७।२।८५ ॥ तसुः । वृत्ततः क्षिप्तः । वृत्तेन निन्दित इत्यर्थः । वृत्ततोऽतिगृह्यते । साधुवृत्तोऽन्यातनिक्रम्यष्टेन गृह्यते । साध्वाचार इति सम्भाव्यत इत्यर्थः । वृत्ततो न व्यथते न चलति न विभेति चेत्यर्थः । अमर्लरिति किम् ? । मैत्रेण क्षिप्तः ॥ पापहीयमानेन ॥ ७।२।८६ ॥ योगे तृतीयान्तादकुर्वस्तसुः । वृत्ततः पापः । वृत्ततो हीयते ॥ प्रतिना पञ्चम्याः ॥ ७ । २ । ८७ ॥ प्रतिना योगे या पञ्चमी विहिता तदन्तात्तसुर्वा । अभिमन्युरर्जुनाद-
र्जुनतो वा प्रति ॥ अहीयस्वहोऽपादाने ॥ ७ । २ । ८८ ॥ पञ्चम्यन्तात्तसुर्वा । ग्रामाद् ग्रामतो वेति । अहीयस्व इति किम् ? । सार्यान्दीनः गिरेरवरोहति ॥ किमद्व्यादिसर्वाद्यैवपुल्यवहोः पितृ तस् ॥ ७ । २ । ८९ ॥ पञ्चम्यन्ताद् ॥

इतोऽतः कुतः ॥ ७ । २ । ९० ॥ एते तलन्ता निपात्यन्ते । इदमः सर्वदेशः इः । इतः । एतद अः सर्वदेशः । अतः । किमः कुः । कुतः । सर्वतः । आद्वेः । यतः । ततः । बहुतः । अद्यादिवर्जनं किम् ? । द्याभ्यां । त्वत् । अवैपुस्येति किम् ? । बहोः सृपात् ॥ भवत्वायुर्गदीर्घीयुर्देवानां प्रियैकार्थीत् ॥ ७ । २ । ९१ ॥ किमद्वादिसर्वाद्यवैगुल्यन्तः सर्वविभक्त्यन्तात्पित्तस् वा । स भवान् ततोभवन्तः । स आयुष्मान् ततआयुष्मान् । स दीर्घायुः ततोदीर्घायुः । तं देवानां प्रियं ततोदेवानां प्रियम् ॥ अत्त्व ॥ ७ । २ । ९२ ॥ भवत्वाद्यैः समानाधिकरणात् किमद्वादिसर्वाद्यवैगुल्यबहोः सर्वस्याद्यन्ताद् वा । स भवान् । तत्रभवान् । ततोभवान् । तस्मिन् भवति । तत्रभवति ततोभवति । आयुष्मदादिनाऽप्येषम् ॥ सप्तम्याः ॥ ७ । २ । ९४ ॥ किमद्वादिसर्वाद्यवैगुल्य- बहोः ॥ एव कुत्रात्रेह ॥ ७ । २ । ९३ । एते त्रबन्ता निपात्याः । किमः क्वादेशस्त्रपोऽकारः । कष । किमः कुः । कुत्र । एतदोऽकारः । अत्र । इदम इकारदेशस्तपो ह्यदेशः । इह । त्रबन्ता इति आदेशः । तेन भवदादियोगेऽपि । कुत्र भवान् । कुत्र भवान् ॥ किं यत्तत्सर्वैकान्याकाले दा ॥ ७ । २ । ९५ ॥ सप्तम्यन्तात् । करिम्न काले कदा । यदा । तदा । सर्वदा । एकदा । अन्यदा ॥ सदाऽधुनेदानीं तदानीमेतर्हि ॥ ७ । २ । ९६ ॥ एते काले वाच्ये निपात्यन्ते । सर्वशब्दादाप्रत्ययः सभावश्चास्य । सर्वस्मिन् काले सदा । इदमोऽधुना प्रत्ययोऽकारादेशश्च । अस्मिन् कालेऽधुना । इदमोदानीं प्रत्यय इकारादेशश्च । इदानीम् । तदोदानीं प्रत्ययः । तदानीम् । इदमोर्हिः एतादेशश्च । एतर्हि । सद्योऽद्यपरेष्टव्यर्हि ॥ ७ । २ । ९७ ॥ एतेऽह्नि काले निपात्याः । समानेऽह्नि सद्यः । समानशब्दात् सप्तम्यन्तात् द्यस् प्रत्ययः । समानस्य सभावश्च । अस्मिन्नहनि अद्य । इदमो द्यः प्रत्ययः अकारादेशश्चास्य । परस्मिन्नहनि परेष्टवि । परशब्दात् एष्टविः प्रत्ययः । सद्य इति केचित् कालमात्रे निपातयन्ति ॥ पूर्वापराधरोत्तरान्यान्यतरेतरादेशुस ॥ ७ । २ । ९८ ॥ अह्नि काले । पूर्वस्मिन्नहनि पूर्वेषुः । अपरेषुः । अधरेषुः । अत्ररेषुः । अन्यतरेषुः । इतरेषुः ॥ उभयाद् एषुश्च ॥

७।२।९९ ॥ एष्टुस् अह्नि । उभयष्टुः । उभयेः ॥ ऐषमः पक्तपरारि वर्षे ॥ ७।२।१०० ॥ निपात्यते ।
 अस्मिन् संवत्सरे एषमः । इदमशब्दात्समसण् प्रत्ययः इदमश्वकारादेशः । पूर्वस्मिन् परस्मिन् वा संवत्सरे पक्तु । पूर्व
 शब्दात्परशब्दाद्वा उत्पत्ययः तस्य च परादेशः । पूर्वतरे परतरे वा संवत्सरे परारि । पूर्वतरशब्दात्परतरशब्दाद्वा
 आरि प्रत्ययः प्रकृतेः परादेशश्च ॥ ७।२।१०१ ॥ सप्तम्यन्तात् काले वर्तमा-
 न्यथासम्भवं किरह्यादिसर्वाद्यवैपुल्यबहोः । कस्मिन्नद्यतने काले कर्हि । यर्हि । तर्हि । बहुर्हि ॥ प्रकारे वा ॥ ७।२
 ।१०२ ॥ सम्भवद्विभक्त्यन्तात्किमह्यादिसर्वाद्यवैपुल्यबहोः । सर्वथा । अन्यथा ॥ कथमित्यम् ॥ ७।२।१०३ ॥
 एतौ प्रकारे निपात्यौ । किमस्यापवादस्थम् । कथम् । इदम् एतदो वा यम् । इदादेशश्च । इत्थम् ॥ सङ्ख्ययाया धा ॥
 ७।२।१०४ ॥ प्रकारे । एकथा । द्विधा । कतिधा ॥ विचाले च ॥ ७।२।१०५ ॥ एकस्यानेकीभावोऽनेक-
 स्य चैकीभावो विचारः । तस्मिन् गम्ये संख्याया या वा । एको राशिर्द्वौ द्विधा वा क्रियते । अनेकमेकधा वा करो-
 ति ॥ त्रैकान्यभञ् ॥ ७।२।१०६ ॥ संख्यायात्पि कारुतेर्विचाले च गम्ये । ऐक्यम् एकधा वा भुङ्क्ते ।
 अनेकमेकं करोति ऐक्यम् । एकधा वा करोति ॥ द्विधेर्धिमन्वेधौ वा ॥ ७।२।१०७ ॥ प्रकारार्थद्विचाले च
 गम्ये । द्वैयम् । त्रैयम् । द्वेधा । त्रिधा । भुङ्क्ते । एकाराशिं द्वौ करोति द्वैयम् । त्रैयम् । त्रिधा । त्रिधा ।
 द्विधा । त्रिधा । करोति ॥ तत्रति धण् ॥ ७।२।१०८ ॥ द्वित्रिभ्याम् । द्वेधानि त्रैधानि ॥ द्वारे कृन्वस् ॥
 ७।२।१०९ ॥ वारो धात्वर्थस्यायौगपथेन वृत्तिः तत्कालो धा । तद्वृत्तेः संख्यायाद्वा दानि धात्वर्थे कृन्वस् । पथ-
 कृन्वा भुङ्क्ते ॥ द्वित्रिचतुरः सुच् ॥ ७।२।११० ॥ वारार्थेभ्यस्तद्वति । छिः । त्रिः । चतुः भुङ्क्ते ॥ एका-
 त्मकृतारण ॥ ७।२।१११ ॥ वारार्थाच्चदति सुच् । सङ्ख्यभुङ्क्ते ॥ बहुधाऽऽसन्ने ॥ ७।२।११२ ॥ बहोः
 संख्यायादीदुरारार्थाच्चदति धा । बहुधा भुङ्क्ते ॥ द्विक्वाब्दादिगदेशकालेषु प्रथमापञ्चमीसप्तम्याः ॥ ७।२।

म ? । अशुक्लं शुक्लं करोत्येकदा ॥ दीर्घश्चिच्चयङ्यक्वयेषु च ॥ ४ । ३ । १०८ ॥ यादावाशिपि च दीर्घः ।
शुचीकरोति ॥ अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लुक् च्वौ ॥ ७ । २ । १२७ ॥ अरूस्यात् । बहुवचनात्तदन्ताना-
मपि ग्रहणम् । महारूस्यात् । उन्मनास्यात् । चक्षूस्यात् । चेतीस्यात् । रहीस्यात् । रजीस्यात् " इत्सुसोबहुलम् ॥
७ । २ । १२८ ॥ च्वौ लुक् । सर्पिकरोति नवनीतम् । धनूस्यात् । न च भवति । सर्पिर्भवति । धनुर्भवति ॥ व्य-
जनस्यान्त ईः ॥ ७ । २ । १२९ ॥ च्वौ बहुलम् । हृषदीभवति शिला । न च भवति । हृषद् भवति शिला ॥
आपत्यस्य क्यच्चयोः ॥ २ । ४ । ९१ ॥ व्यञ्जनाद्यो लुक् । मार्गीभवति । आपत्यस्येति क्रिम् ? ।
साङ्गाद्वीयति । व्यञ्जनादित्येव । कारिकेयीवति ॥ ऋतो रीः ॥ ४ । ३ । १०९ ॥ च्वियङ्यक्वयेषु । पित्री-
स्यात् ॥ व्याप्तौ रसात् ॥ ७ । २ । १३० ॥ कृभ्वस्तिभ्यां योगे कर्मकर्तृभ्यां प्राग्न तत्त्व इति विषये
सादिः सात् प्रागतत्त्वस्य सर्वात्मना द्रव्येण सम्बन्धे गम्ये । द्विसकारानर्हेशान्न षः । अग्निंसात् काष्ठं करोति ।
अग्निमाद्भवति । अग्निंसात्स्यात् ॥ जातेः संपदा च ॥ ७ । २ । १३१ ॥ कृभ्वस्तिभिर्योगे कृकर्मणो भ्वस्तिसम्पत्क-
र्तुश्च प्रागतत्त्वेन सामान्यस्य व्याप्तौ रसात् । अस्यां सेनायां सर्वं शस्त्रमग्निंसात्करोति दैवम् । अग्निंसाद्भवति ।
अग्निंसात्स्यात् । अग्निंसात्सम्पद्यते ॥ तत्राधीने ॥ ७ । २ । १३२ ॥ तत्रेति सम्पद्यन्तात् कृ-
भ्वस्तिनसंपद्योगे रसात् । राजंसात् करोति । राजंसात्स्यात् । राजंसात्-
सम्पद्यते ॥ दैये त्रा च ॥ ७ । २ । १३३ ॥ सम्पद्यन्तादधीने कृभ्वस्तिनसंपद्योगे । चकारः कृभ्व-
स्तिभ्यां सम्पदा चेत्यस्यानुकर्मणार्थो न तु स्मातः । तेनोत्तरत्र नानुवर्तते । देवत्राकरोति द्रव्यम् । विप्रत्राभवति
स्यात् संपद्यते वा देय इति किम् ? । राजंसात् स्यात् राष्ट्रम् ॥ सप्तमी द्वितीयांश्चादिभ्यः ॥ ७ । २ । १३४ ॥
स्वार्थे त्रा । देवत्रा वसेत् भवेत् स्यात् करोति वा एवं मनुष्यत्रा ॥ तीपशम्यवीजान्कृणा कृषौ त्राच् ॥ ७ । २ ।

१३५ ॥ द्वितीयं वारं करोति द्वितीयाकरोति क्षेत्रम् । द्वितीयं वारं कृषतीत्यर्थः । एवं तृतीया करोति । शम्बा कोरो-
ति क्षेत्रम् । अनुलोमकृष्टं पुनस्तिर्यक् कृषतीत्यर्थः । अन्ये त्वाहुः शम्बसाधनः कृषिरिति शम्बेन कृषतीत्यर्थः । बी-
जाकरोति । सप्ते पश्चादबीजेन सह कृषतीत्यर्थः । कृतेति किम् ? । द्वितीयं वारं कृषति । कृषाविति किम् ? । द्वि-
तीयं पटं करोति ॥ संख्यादेर्गुणात् ॥ ७ । २ । १३६ ॥ कृग्योगे कृषिविषये डाच् । द्विगुणा करोति क्षेत्रम् । द्वि-
गुणं कृषतीत्यर्थः ॥ समयाद्यापनायाम् ॥ ७ । २ । १३७ ॥ कृग्योगे डाच् । समया करोति । कालं क्षिपतीत्यर्थः ॥
सपत्रनिष्पन्नादतिव्यथने ॥ ७ । २ । १३८ ॥ गम्ये कृग्योगे डाच् । सपत्राकरोति मृगम् । पत्रं शरस्तेन सहितं करो-
ति । शरमस्य शरीरे प्रवेशयतीत्यर्थः । निष्पन्ना करोति । शरमस्यापरपार्श्वेन निष्क्रमयतीत्यर्थः । सपत्राकरोति वृक्षं
वायुः । निष्पन्नाकरोति । अत्र पत्रशतनमेवातिव्यथनम् । सपत्राकरोतीत्यपि मङ्गलाभिप्रायेण निष्पन्नाकरणमेवोच्यते ।
यथा दोषो नन्दतीति विध्वंसः । अतिव्यथन इति किम् ? । सपत्रं करोति वृक्षं सेकः ॥ निष्कुलाग्निः कोषणे ॥
७ । २ । १३८ ॥ कृग्योगे डाच् । निष्कुला करोति दाडिमम् । अन्तरवयवान् दाहिन्निःसारयतीत्यर्थः । निष्कोषण इति
किम् ? । निष्कुलं करोति शत्रुम् ॥ प्रियसुखादानुकूल्ये ॥ ७ । २ । १४० ॥ गम्ये कृग्योगे डाच् । प्रियाकरोति
गुरुम् । सुखाकरोति । गुरोरानुकूल्यं करोति तमाराधयतीत्यर्थः । आनुकूल्य इति किम् ? । प्रियं करोति साम । अ-
सुखं करोत्यौषधपानम् ॥ दुःखात्प्रातिकूल्ये ॥ ७ । २ । १४१ ॥ गम्ये कृग्योगे डाच् । दुःखाकरोति शत्रुम् । अ-
नभिमतानुष्ठानेन तं पीडयतीत्यर्थः । प्रातिकूल्य इति किम् ? । दुःखं करोति रोगः ॥ शूलात्पाके ॥ ७ । २ ।
१४२ ॥ कृग्योगे डाच् । शूलाकरोति मांसम् । शूलेन पचतीत्यर्थः ॥ सत्यादशपथे ॥ ७ । २ । १४३ ॥ कृग्योगे
डाच् । सत्याकरोति वणिग्भाण्डम् । कार्षापणादिदानेन मयावश्यमेतत् क्रेतव्यमिति विक्रेतारं प्रत्याययतीत्यर्थः । अश-
पथ इति किम् ? । सत्यं करोति । शपथमित्यर्थः । मद्र मद्राद्वचने ॥ ७ । २ । १४४ ॥ कृग्योगे डाच् । मद्राक-

रोति भद्राकरोति नापितः । शिष्योर्माङ्गल्यं केशच्छन्दं करोतीत्यर्थः । वपन इति किम् ? । मद्रं करोति साधुः ॥
 अव्यक्तानुकरणान्नेकस्वराल्कृभ्वसितनाऽनितौ द्विश्च ॥ ७ । २ । १४५ ॥ ङाज् वा यस्मिन् ध्वनौ वर्णा विशेषरू-
 पेण नाभिऽयज्यन्ते सोऽव्यक्तः ॥ ङाच्यार्दौ ॥ ७ । २ । १४९ ॥ अव्यक्तानुकरणस्यानेकस्वरस्याच्छन्दान्तस्य द्विष्वे
 सति तो लुक् । पटपटाकरोति भवेत् स्याद्वा । आदाविति किम् ? । पतपताकरोति । पूर्वसूत्रेऽनेकस्वरादिति किम् ? ।
 खाट् करोति । अनिताविति किम् ? । पठिति करोति ॥ बहुलपार्थत्कारकादिष्टानिष्टे ष्ठास् ॥ ७ । २ । १५० ॥
 यथासंख्यम् । इष्टं प्राशिन्नादि । अनिष्टं श्राद्धादि । ग्रामे वहवो बहुशो वा ददाति । एवं भूरिशः । अल्पमल्पशो वा
 दत्ते श्राद्धे । एवं स्तो रुशः । इष्टानिष्ट इति किम् ? । बहुदत्ते श्राद्धे । अल्पं प्राशिन्ने ॥ सङ्ख्यैकार्थद्वीप्सायां शास्
 ७ । २ । १५१ ॥ कार्त्तरार्थद्वौ वा । एकेकमेकशो वा दत्ते । मायं मायं मापशो वा देहि । संख्यैकार्थद्विदिति किम् ? ।
 मापौ मापौ दत्ते । वीप्सायामिति किम् ? । द्वौ दत्ते ॥ सङ्ख्ययादेः पादादिभ्यो दानदण्डे चाकल्लुक् च ॥ ७ ।
 २ । १५२ ॥ वीप्सायां विषये तद्योगे च प्रकृतेरन्तस्य । द्वौ द्वौ इति द्विपदिकां दत्ते दण्डितो भुङ्क्ते वा । एवं
 द्विशनिकाम् ॥ तीयाद्वीकण् न चिद्या चेत् ॥ ७ । २ । १५३ ॥ तीयान्तादविद्यार्थत्तु स्वार्थे दीकण् वा । द्वितीयम्
 द्वैतीयिकम् । विद्या तु द्वितीया ॥ निष्फले तिलात्पिञ्जयेर्जौ ॥ ७ । २ । १५४ ॥ निष्फलस्तिलः तिरुपेजः । तिल-
 पिञ्जः । प्रायोऽन्तोर्द्वयसट् मात्र् ॥ ७ । २ । १५५ ॥ स्वार्थे । यावद् द्यसम् । यावन्मात्रम् । प्रायोऽग्रणं प्रयोगानु-
 सरणार्थम् ॥ वर्णान्ययात् स्वरूपे कारः ॥ ७ । २ । १५६ ॥ स्वार्थे वा । अकारः । ककारः । औकारः । स्वरूप
 इति किम् ? । अः विष्णुः ॥ रादेफः ॥ ७ । २ । १५७ ॥ वा स्यात् । रेफः । प्रायोऽधिकाराद्देकार इत्यपि ॥ नाम-
 रूपभागाद्देयः ॥ ७ । २ । १५८ ॥ स्वार्थे । नामर्थेयम् । रूपर्थेयम् । भागर्थेयम् ॥ मर्तादिभ्यो यः ॥ ७ । २ ।
 १५९ ॥ स्वार्थे । मर्त्यः । मृत्युः ॥ नवादीनतनत्वं च नृ चास्य । ७ । २ । १६० ॥ स्वार्थे यो वा । नयीनम् । नृ-

तनम् । नूत्नम् । नव्यम् ॥ प्रात्पुराणे नश्च ॥ ७ । २ । १६१ ॥ इततनत्ताः । प्रणम् । प्रीणम् । प्रतनम् । प्रतनम् ।
पुराणमित्यर्थः ॥ देवान्तर् ॥ ७ । २ । १६२ ॥ स्वार्थे वा । देवता ॥ होत्राया इयः ॥ ७ । २ । १६३ ॥ स्वार्थे
वा । होत्रीयम् ॥ भेषजादिभ्यष्ट्यण् ॥ ७ । २ । १६४ ॥ स्वार्थे वा । भैषज्यम् । आनन्त्यम् ॥ प्रज्ञादिभ्योऽण्
॥ ७ । २ । १६५ ॥ स्वार्थे वा । प्राज्ञः । वाणिजः ॥ ओत्रौषधिकृष्णाच्छरीरभेषजमृगे ॥ ७ । २ । १६६ ॥
यथासंख्यं स्वार्थेऽण् वा । औत्रं वपुः । औषधं भेषजम् । काष्णो मृगः ॥ कर्मणः सन्दिष्टे ॥ ७ । १ । १६७ ॥
स्वार्थेऽण् वा । अन्येनान्योऽन्यस्मै यदाह त्वयेदं कार्यमिति तत्सन्दिष्टं कर्म । कर्मणं करोति । सन्दिष्टं कर्म करोतीत्य-
र्थः ॥ वाच इकण् ॥ ७ । २ । १६८ ॥ सन्दिष्टे । वाचिकं वक्ति ॥ विनयादिभ्यः । १ । ७ । २ । १६९ ॥ स्वार्थे
इकण् वा । वैनयिकम् । सामयिकम् ॥ उपायाद् ह्रस्वश्च ॥ ७ । २ । १७० ॥ स्वार्थे इकण् वा । औपयिकम् ॥
मृदस्तिक्तः ॥ ७ । २ । १७१ ॥ स्वार्थे वा । मृत्तिका । मृत् ॥ सस्नी प्रशस्ते ॥ ७ । २ । १७२ ॥ मृदो वा ।
मृत्सा मृत्सना ॥ प्रकृते मयट् ॥ ७ । ३ । १ ॥ स्वार्थे प्राचुर्येण प्राधान्येन वा कृतं प्रकृतम् । अन्नमयम् । पूजामयम् ।
अस्मिन् ॥ ७ । ३ । २ ॥ प्रकृतार्थान्मयट् । अन्नमयं भोजनम् ॥ तयोः समूहवच बहुषु ॥ ७ । ३ । ३ ॥ प्रकृतेऽ-
स्मिन् इत्येतयोर्विषययोर्मयट् । आपू पकम् । अपूपमयम् अपूपास्तत्पर्व वा ॥ निन्द्य पाशप् ॥ ७ । ३ । ४ ॥ स्वार्थे ।
वैयाकरणपाशः ॥ प्रकृष्टे तमप् ॥ ७ । ३ । ५ ॥ सुकुमारतमः । कारकतमः । पुंवद्भावार्थः ॥ वान्ति-
तमान्तितोऽन्तियान्तिषट् ॥ ७ । ४ । ३१ ॥ एते तमवाद्यन्ताः कृतिकादिलोपादयो वा निपात्यन्ते । अतिशयेना-
न्तिक अन्तमः । अत्र तिकशब्दलोपो नो प्रशान इति सच्चाभावश्च निपात्यते । पक्षे अन्तिकतमः । अन्तिकः । अत्र क
शब्दस्य लोपः । अन्तिकतमः । अन्तितः ॥ अपादानलक्षणे तसौ कस्य लोपः । अन्तिकतः । अन्तिके साधुः । अन्तियः ।
कलोप इकारस्य च लोपाभावः । अन्तिक्यः । अन्तिके सीदति अन्तिषट् । अत्र कलोपः सस्य षत्वं च । पक्षे अन्ति-

कम् ॥ ऋयोर्विभज्ये च तत् ॥ ७ । ३ । ६ ॥ द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टे विभज्ये च वर्त्तमानात्तरम् । पदुतरः । एवं
 साद्वादयकेभ्यः पादलिपुत्रका आढयतराः ॥ ७ । ३ । ७ ॥ स्वार्थेऽपि तरम् । अभिन्नमेव अभिन्नतरकम् ।
 उच्चैस्तराम् । क्वचिद्ग्रहणं शिष्टप्रयोगानुसरणार्थं ॥ किं त्याग्येऽव्ययादसत्त्वे तयोरेतन्तस्याम् ॥ ७ । ३ । ८ ॥ तम-
 त्तरं पोः । किं तराम् । किं तमाम् । पचतितराम् । पचतितमाम् । अपराण्हेतराम् । अपराण्हेतमाम् । नितराम् । नितमाम् ।
 सत्त्वे तु उच्चैस्तमस्तरः ॥ गुणाङ्गादेष्टेयम् ॥ ७ । ३ । ९ ॥ तमत्तरपोर्विषये यथासंख्यम् । पक्षे यथाप्राप्तं तमत्तरपौ
 पटिष्ठः । पदुतमः । पटीयान् । पदुतरः । गुणग्रहणं किम् ? गौतमः । गोतरः । अङ्गग्रहणं किम् ? भुक्त्वन्तमम् ।
 कतरं रूपम् । चिन्मतोर्णीष्टेयसौ लुप् ॥ ७ । ४ । ३१ ॥ नैकस्वरस्य ॥ ७ । ४ । ४४ ॥ अन्त्यस्वरा-
 देरिन्निष्पादौ च लुक् । त्वजिष्ठः । स्त्रीयान् । त्वचिष्ठः । त्वचीयान् ॥ अल्पयूनोः कन् वा ॥ ७ । ४ । ३३ ॥
 णीष्टेयसौ कनिष्ठः । कनीयान् । अलिष्ठः । अलीयान् । यचिष्ठः । यवीयान् ॥ प्रशस्यस्य अः ॥ ७ । ४ । ३४ ॥
 णीष्टेयसौ श्रेष्ठः । श्रेयान् ॥ घृष्टस्य च ज्यः ॥ ७ । ४ । ३५ ॥ प्रशस्यस्य णीष्टेयसौ । ज्येष्ठः ॥ श्यायान् ॥ ७ ।
 ४ । ४६ ॥ निपात्यते । ज्यायान् ॥ याढान्तिक्रयोः साधनेदौ ॥ ७ । ४ । ३७ ॥ णीष्टेयसौ ॥ साधिष्ठः ।
 साधीयान् । नेदिष्ठः । नेदीयान् । प्रियस्थिरेति प्रादय आदेशाः । प्रेष्ठः । प्रेयान् । स्येष्ठः । स्येयान् । स्फेष्ठः । स्फेया
 न् । वरिष्ठः । वरीयानित्यादि । पृथुपृथुश्लेषादिना ऋकारस्य रः । प्रथिष्ठः । प्रथीयान् । अदिष्ठः । अदीयान् ।
 त्यादि ॥ बहोर्णीष्टे भूय ॥ ७ । ४ । ४० ॥ भूयिष्ठः । ' भूर्भुक् चैवर्णस्य ' भूयान् । भूज इत्युकारप्रश्लेषादवादेशो
 न । स्थूलदूरेत्यादिनान्तस्थादिलोपे गुणे च । स्थविष्ठः । स्थवीयान् । दन्निष्ठः । दवीयान् । हसिष्ठः । हसीयान् ।
 क्षेपिष्ठः । क्षेपीयान् । क्षोदिष्ठः । क्षोदीयान् । ज्यन्तस्वरादेः । करिष्ठः । करीयान् ॥ त्याग्येऽत्र प्रशस्ते रूपम् ॥ ७ ।
 ३ । १० ॥ नाम्नः । पचनिरूपम् । त्याग्यन्तानां क्रियामथानन्वात् साध्यत्वेन लिङ्गसंख्याद्यनन्वयात् रूपवन्तस्योत्सर्गिक-

भेकवचनं नपुंसकलिङ्गं च । पण्डितरूपः ॥ अतमबादेरीषदसमाप्ते कल्पप् देशीयद् ॥ ७ । ३ । १ । ११ ॥
 त्याद्यन्तान्नाम्नश्च । ईषदसमाप्तं पचति पचितकल्पम् । पचतिदेश्यम् । पचतिदेशीयम् । पटुकल्पा । पटुदेश्या । पटुदेशी-
 या ॥ नाम्नः प्राग्बहुव्री ॥ ७ । ३ । १ । १२ ॥ ईषदसमाप्ते ॥ बहुपटुः । पटुकल्पः ॥ न तमबादिः कपोऽ-
 च्छिन्नादिभ्यः ॥ ७ । ३ । १ । १३ ॥ अयमेषामनयोर्वा प्रकृष्टः पटुकः । अच्छिन्नादिभ्य इति किम् ? । छिन्नकतमः ।
 अनत्यन्ते ॥ ७ । ३ । १ । १४ ॥ कवन्तात्तमवादिर्न ॥ छिन्नाद्यर्थं वचनम् । इदमेषामनयोर्वा प्रकृष्टं छिन्नकं । भिन्नकम्
 ॥ यावादिभ्य कः ॥ ७ । ३ । १ । १५ ॥ स्वार्थे । यावकः । मणिकः । यावादिराकृतिगणस्तेनाभिन्नतरकम् । बहुतरकमि-
 त्यादि सिद्धम् ॥ कुमारिक्रीडनेयसोः ॥ ७ । ३ । १ । १६ ॥ स्वार्थे कः ॥ कन्दुकः ॥ श्रेयस्कः ॥ लोहितान्मणौ ॥
 ७ । ३ । १ । १७ ॥ स्वार्थे को वा । लोहितको लोहितो मणिः ॥ रक्ताऽनित्यवर्णयोः ॥ ७ । ३ । १ । १८ ॥ लोहितात्
 को वा ॥ लोहितकः पटः । लोहितकमक्षिकोपेन ॥ कालात् ॥ ७ । ३ । १ । १९ ॥ कज्जलादिरक्तेऽनत्यवर्णे च वर्तमा-
 नात् को वा । कालकः पटः । कालकं मुखं वैलक्ष्येण ॥ शीतोष्णादृती ॥ ७ । ३ । १ । २० ॥ को वा । शीतक ऋतुः । उष्णक
 ऋतुः । ऋताविति किम् ? शीतो वायुः । उष्णः स्पर्शः ॥ लूनवियातात्पशौ ॥ ७ । ३ । १ । २१ ॥ को वा । लूनकः ।
 वियातकः पशुः ॥ स्नानाद्द्विदसमाप्तौ ॥ ७ । ३ । १ । २२ ॥ गम्यार्या स्नातकः । वेदं समाप्य स्नातः स्नातकः ॥
 ॥ तदुपुत्राणुबृहतीशून्यात् सूत्रकृत्रिमनिपुणाच्छादनरिवते ॥ ७ । ३ । १ । २३ ॥ यथासंख्यं कः । तनुकं सूत्रम् ।
 पुत्रकः कृत्रिमः । अणुकः । बृहत्तिका आच्छादनविशेषः । शून्यको रिक्तः ॥ भागेऽष्टमाब्जः ॥ ७ । ३ । १ । २४ ॥
 वा । आष्टमो भागः ॥ षष्ठात् ॥ ७ । ३ । १ । २५ ॥ भागे जो वा । षष्ठो भागः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥ माने कश्च ॥
 ७ । ३ । १ । २६ । भागे षष्ठान् जो वा । चेत् षष्ठकः षष्ठो भागः मानम् ॥ एकादाकिन् चासहाये ॥ ७ । ३ । १ । २७ ॥
 कः । एकाकी । एककः ॥ असहाय इति किम् ? एक आचार्याः ॥ प्राग्निन्यात्कप् ॥ ७ । ३ । १ । २८ ॥ नित्यश-

वृद्धं कीर्त्तनात्प्रागु श्रेयार्थास्तेषु द्योत्येषु कवधिकृतो ज्ञेयः । कुत्सिताऽल्पोऽज्ञातो वाऽवोऽश्वकः । पकारः पुंवद्भावार्थः ॥
 त्यादिसर्वादिः स्वरेष्वन्त्यात्पूर्वोऽङ् ॥ ७ । ३ । २९ । प्राग्नित्यात् । कुत्सिनमल्पमज्ञातं वा पचति पचतकि ।
 सर्वकै । चिबकै ॥ शुद्धमदस्मदोऽस्तोभादिरथादेः ॥ ७ । ३ । ३० ॥ स्वरेष्वन्त्यात्पूर्वोऽङ् । त्वयका । मयका ।
 असोभादिसयादेरिति किम् ? शुष्मकासु । युष्मकयोः । युष्मकाभ्यां ॥ अव्ययस्य कोट् च ॥ ७ । ३ । ३१ ॥ प्रा-
 ग्नित्याश्रेयार्थास्तेषु द्योत्येषु स्वरात्पूर्वोऽङ् तत्सन्त्रियोगे । कुत्सितसुच्चैः । उच्चकैः । नीच्चकैः । धकित् ॥ पृथक् ॥
 तूष्णीकाम् ॥ ७ । ३ । ३२ ॥ तूष्णीमो मःप्राक्का इत्यन्तो निपात्यते प्राग्नित्यात् । कुत्सितादि तूष्णी तूष्णीकामा-
 स्ते ॥ कुत्सिताल्पाज्ञाते ॥ ७ । ३ । ३३ ॥ यथायोगं क्वादयः । अश्वकः । पचतकिः । उच्चकैः ॥ अनुकम्पात
 युक्तनीत्योः ॥ ७ । ३ । ३४ ॥ गम्ययोर्यथायोगं क्वादयः । पुत्रकः । अनुकम्पितः पुत्र इत्यर्थः । स्वपिपकि । पु-
 त्रक एहकि उत्सद्रके उपविश । कर्मकेनासि दिग्धकः ॥ अजातेर्नृनाम्नो बहुस्वरादिर्देकेलं वा ॥ ७ । ३ । ३५ ॥
 अनुकम्पायां गम्यायाम् । तद्युक्तनीताविनि न वर्त्तते अनुकम्प्ययादेव प्रत्ययविधानात् ॥ द्वितीयात्स्वरादृध्वम् ॥
 ७ । ३ । ४१ ॥ अनुकम्पायां विहिते स्वरादौ प्रत्यये शब्दस्वरूपस्य लुक् । देवियः । देविकः । देविलः । देवदत्तकः ।
 अजादेरिति किम् ? । महिपकः ॥ वोपादेरङ्काकौ च ॥ ७ । ३ । ३६ ॥ अजातेर्नृण्यनामधेयाद्बहुस्वरादुनुकम्पाया-
 मियेकेलाः । अनुकम्पित उपेन्द्रत्त उपडः । उपकः । उपियः । उपिकः । उपिलः । उपेन्द्रत्तकः ॥ ऋचणौवर्णात्स्व-
 रादेरादेर्लुक् प्रकृत्या च ॥ ७ । ३ । ३७ ॥ अनुकम्पोत्पन्नस्य प्रत्ययस्य । मातृयः । मातृकः । मातृलः । मातृयुयः ।
 मातृकः । मातृलः । स्वरादेरिति किम् ? । मद्रवाहुकः ॥ लुक् युत्तरपदस्य कप् न ॥ ७ । ३ । ३८ ॥ नृनाम्नोऽनुक-
 म्पायां गम्यायाम् । देवदत्तो देवः । ते लुक्वेत्युत्तरपदलोपः । अनुकम्पितो देवो देवकः । देवका । उत्तरपदस्येति किम् ?
 दत्तिका ॥ लुक् चासिनान्तात् ॥ ७ । ३ । ३९ ॥ मनुष्यनाम्नः कप् न तत्सन्त्रियोगे लुगुत्तरपदस्य । व्याघ्रकः ॥

षड्वर्जैकस्वरपूर्वपदस्य स्वरे ॥ ७ । ३ । ४० ॥ उत्तरपदस्यानुकम्पार्थे प्रत्यये लुक् ॥ उत्तरसूत्रस्यापवादः । अनु-
कम्पितो वागाशीर्वादिचो वागाशीर्दित्तो वा वाचिकः । वाचिकः । वाचिलः । षड्वर्जैत्यादि किम् ? अनुकम्पित-
उपेन्द्रत्त उपदः ॥ षडङ्गुलिः पडियः । स्वर इति किम् ? वागाशीर्दित्तकः ॥ द्वितीयात्स्वरादूर्ध्वम् ॥ ७ । ३ ।
४१ ॥ अनुकम्पार्थे स्वरादौ प्रत्यये लुक् । देवियः ॥ सन्ध्यक्षरात्तेन ॥ ७ । ३ । ४२ ॥ अनुकम्पार्थे स्वरादौ प्रत्य-
ये प्रकृतेर्द्वितीयात्स्वरादूर्ध्वं लुक् ॥ कुबेरदत्तः कुबियः । कुविकः । कुबिलः । सन्ध्यक्षरादिति किम् ? अनुकम्पितो
गुरुदत्तो गुरयः ॥ शोबलाद्यादेस्तृतीयात् ॥ ७ । ३ । ४३ ॥ मनुष्यनाम्नोऽनुकम्पायां विहिते स्वरादौ प्रत्यये स्व-
रादूर्ध्वं लुक् ॥ शोबलियः । शोबलिकः । शोबलिलः ॥ क्वचिदुर्ग्यात् ॥ ७ । ३ । ४४ ॥ एवं सुपरिय इत्यादि बृह-
स्पतियः ॥ पूर्वपदस्य वा ॥ ७ । ३ । ४५ ॥ दत्तियः । दत्तिकः । दत्तलः । वा वचनाद्यथाप्राप्तम् । देवियः । देवि-
कः । देविलः ॥ ह्रस्वे ॥ ७ । ३ । ४६ ॥ यथायोगं कवादयः । पटकः । पचतकि । कुटीशुण्डाद्रः ॥ ७ । ३ ।
४७ ॥ ह्रस्वे ॥ कुटीरः । शुण्डारः ॥ शम्भारः ॥ शमीरः । शमीरुः । शमीरः ॥ कुत्वा लुपः ॥
७ । ३ । ४८ ॥ ह्रस्वे ॥ कुतूपः । कुतूरिति चर्ममयं तैलाद्यापनमुच्यते ॥ कास्रगोणीभ्यां तरट् ॥ ७ । ३ । ४९ ॥
ह्रस्वे । कास्रतरी । गोणीतरी । कास्रः शक्तिर्नामायुधम् । गोणी धान्यावपनम् ॥ वत्सोक्षभाभर्षभाद् हासे पित् ॥
७ । ३ । ५० ॥ स्वप्रवृत्तिनिमित्तस्य गम्ये तरट् ॥ वत्सरः । उक्षतरः । अभतरः । ऋषभतरः ॥ वैकाद् द्योनि-
धीर्धौ डतरः ॥ ७ । ३ । ५१ ॥ वा । समुदायादेकदेशा श्रुतिगुणक्रियासंज्ञाद्वैमिष्कष्य बुद्ध्या पृथक्त्रयमाणो नि-
धीर्धौ डतरः । एकतरो भवतोः कटः । पटुर्गन्ता देवदत्तो दण्डी वा । पक्षे एककः ॥ यत्तत्किमन्यात् ॥ ७ । ३ । ५२ ॥
द्वयोरेकस्मिन्निर्धार्थ्ये डतरः । यनरो भवतोः कठादिस्ततर आगच्छेत् । एवं कतरः । अन्यतरः । बह्वर्ना प्रश्ने डतम-
अ वा ॥ ७ । ३ । ५३ ॥ यदादिभ्यो निर्धार्थ्ये उत्तरः ॥ यतमो यतरो वा भवतां कटस्ततमस्तरो वा यातु । एवं

कृतमः । कनरः । अन्यतमः । अन्यतरः । पक्षे यको यो वा । सकः स वा भवतां कठ इत्यादि ॥ वैकात् ॥ ७ । ३ ।
 ५५ ॥ नहनामेकस्मिन्नर्थे इतमः । एकतमः । एककः । एको वा भवतां कठः ॥ कतात्तमवादेश्वानत्यन्ते ॥ ७ ।
 ३ । ५६ ॥ कप् । अनत्यन्तं भिन्नं । भिन्नकम् । भिन्नतमकम् ॥ न सामिबचने ॥ ७ । ३ । ५७ ॥
 उपपदे अनत्यन्तार्थत्वात् केवलात्तमवाद्यान्ताच्च कप् ॥ सामि अनत्यन्तं भिन्नम् । अर्थमनत्यन्तं भिन्नम् ॥ नित्यं
 जञिनोऽण् ॥ ७ । ३ । ५८ ॥ स्वार्थे । नित्यग्रहणान्महोविभाषा निवृत्ता । व्यावकीर्षी । सां कूटिनम् । विसा-
 रिणो मत्स्ये ॥ ७ । ३ । ५९ ॥ स्वार्थेऽण् । विसरतीति विसारी । ग्रहादित्वाणिन् । विसारिणो मत्स्यः । विसारी
 अन्यः ॥ पूगादमुख्यकाञ्च्यो द्विः ॥ ७ । ३ । ६० ॥ नानाजातीया अनियतवृत्तयोऽर्थकामप्रधानाः सङ्घाः पूगाः ।
 तद्वाचिनो नाम्नः स्वार्थे स च द्विसंज्ञः, न चेतूपगार्थं मुख्यार्थकान्तम् । लौहध्वज्यः । लौहध्वजाः पूगाः । अ-
 मुख्यकादिति किम् ? देवदत्तकः पूगः ॥ व्रातादस्त्रियाम् ॥ ७ । ३ । ६१ ॥ नानाजातीया अनियतवृत्तयः शरीरा-
 यामसजीविनः संघा व्राताः, तदर्थस्त्वेवार्थे ज्यो द्विः ॥ कापोतपाक्यः । अस्त्रियामिति किम् ? । कपोतपाका ॥ शस्त्रजी-
 विसंघाञ्च्यद् वा ॥ ७ । ३ । ६२ ॥ स्वार्थे, स च द्विः । शवराः । पुलिन्दाः । पक्षे शवरः । संघादिति
 किम् ? वागुरः ॥ वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्येभ्यः ॥ ७ । ३ । ६३ ॥ शस्त्रजीविसंघवाचिनः स्वार्थे ज्यद् स च
 द्विः । कौण्डीविजयः । कूण्डीविशाः । अत्राह्मणेत्यादिति किम् ? गोपालिः । राजन्यः ॥ वृकादृण्यण् ॥ ७ । ३ ।
 ६४ ॥ शस्त्रजीविसंघवाचिनः स्वार्थे स च द्विः । वार्हण्यः । वृकाः । वाहीक्रे नित्यमवाहीकत्वे तु विकल्पेन ज्यदि
 प्राप्ते वचनम् । एवमुत्तरस्मृत्वयमपि ॥ यौधेयादेरञ् ॥ ७ । ३ । ६५ । शस्त्रजीविसंघार्थद्वि द्विः । यौधेयः ।
 घातंयः ॥ पश्वर्धेरेण् ॥ ७ । ३ । ६६ ॥ शस्त्रजीविसंघार्थव् स्वार्थे द्विः । पार्श्वः । राक्षसः । स्त्रियां तु पश्वः ।
 दृग्भज्णोऽप्राच्यभगदिस्त्रियणो लुपि उतोऽप्राणिनश्चेत्यादि नोऽङ् ॥ दामन्यादेरीयः ॥ ७ । ३ । ६७ ॥ शस्त्रजीवि-

संघार्थाद् द्विः । दामनीयः । औलीयः । अमुच्छमीवच्छिखावच्छालादूर्वावद्विदभृदभिजितो गोत्रेणो
यञ् ॥ ७ । ३ । ६८ ॥ स्वार्थे स च द्विः ॥ श्रुमतोऽपत्यमण् तदन्ताद्यल् ॥ श्रौमत्यः । शामीवत्यः । शैखावत्यः ।
शालावत्यः । और्णावत्यः । वैदभृत्यः । आभिजित्यः । गोत्र इति किम् ? । श्रुमते इदं श्रौमतम् ॥ इति स्वार्थिकाः ॥

इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतद्विचन्द्रा-

परनामद्विचित्रयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्नशालीयतपोगच्छाचार्य-

भट्टारकश्रीविजयनेमिसूरिविरचितायो बृहत्संप्रभायां तद्धितप्रकरणम् ॥

॥ अथ द्विरुक्तप्रक्रिया ॥

॥ असत्कृतसम्भ्रमे ॥ ७।४।७२ ॥ पदं वाक्यं वा प्रयुज्यते । अहिरहिः । बुध्यस्व बुध्यस्व । अहि बुध्यस्व बुध्य-
स्व बुध्यस्व । हस्त्यागच्छति हस्त्यागच्छति । लघुपलायध्वं लघुपलायध्वम् ॥ नानावधारणे ॥ ७।४।७४ ॥ नानाभू-
तानामियत्तपरिच्छेदे गम्ये शब्दो द्विः । अस्मात्कार्षापणादिह भवद्भ्यां माषं माषं देहि । अत्र कार्षीय-
णसम्बन्धिनो माषा न साकल्येन द्वित्विताः किन्तु प्रत्येकं माषमात्रमेवेति न वीप्साऽस्ति । अवधारण इति किम् ?
अस्मात्कार्षापणादिह भवद्भ्यां माषं द्वौ व्रीन् वा देहि ॥ आधिक्यानुपूर्व्ये ॥ ७ । ४ । ७५ ॥ द्विः । नमो नमः ।
मूले २ स्थूलाः ॥ डतरडतमौ समानां स्त्रीभावप्रश्ने ॥ ७ । ४ । ७६ ॥ उभाविमावाद्यौ । कतरा कतरा अनयो-
राद्यता । कतमा कतमा एषामाद्यता । भावेति किम् ? उभावितौ लक्ष्मीवन्तौ कतरानयोरलक्ष्मीः ॥ पूर्वप्रथमावन्यतोऽ-
तिशये ॥ ७ । ४ । ७७ ॥ स्वार्थस्य द्योत्ये द्विः ॥ आतिशायिकापवादः । पूर्वं पूर्वं पुष्यन्ति । प्रथमं प्रथमं पच्यन्ते ॥
प्रोपोत्सं पादपूरणे ॥ ७ । ४ । ७८ ॥ द्विः ॥ प्रमशान्तकषायाग्नेरुपोपप्लववर्जितम् । उदुज्वलं तपो यस्य स संश्र-

यत तं जिनम् ॥ सामीप्येऽधोऽध्युपरि ॥ ७ । ४ । ७९ ॥ द्विः ॥ अधोऽधो ग्रामम् । अध्यधि ग्रामम् । उपर्युपरि
 ग्रामम् ॥ वीप्सायाम् ॥ ७ । ४ । ८० । वर्त्तमानं द्विः ॥ पृथक् संख्यायुक्तानां बहूनां सजातीयानामर्थानां साक-
 ल्येन प्रत्येकं क्रियया गुणेन द्रव्येण जात्या वा युगपत्प्रयोक्तव्यार्थान्पुमिच्छा वीप्सा ॥ वृक्षं वृक्षं सिञ्चति । ग्रामो ग्रामो
 रमणीयः ॥ प्लुप् चादावेकस्य स्यादेः ॥ ७ । ४ । ८१ ॥ वीप्सायां द्विरुक्तस्य ॥ पित्करणदतद्धितेऽपि लुपि पुंव-
 द्भावः । एकैका । एक एका । विरामे विवक्षिते सन्धिर्नभवति । आदिपदस्य स्यादेः प्लुत्युत्तरेणाभेदाश्रयणे स्याद्यन्तत्वात्
 सर्वादयो स्यादाविनि पुंवद्भावो न प्राप्नोतीति लुपः पित्त्वं विधीयते । इह द्विवचनं पूर्वैषेण सिद्धं लुब्धमात्रं विधीयते ।
 आदाविति किम् ? उत्तरोक्तो माभूत् ॥ इदं वा ॥ ७ । ४ । ८२ ॥ वीप्सायां द्विरुक्तस्य द्वेरादेः स्यादेः प्लुप् एश्वाम्,
 उत्तरत्रेनोच्चं स्यादेश्चाम्भावो वा निपात्यते इदं द्वौ द्वौ वा तिष्ठतः ॥ रहस्यमर्यादोक्तिव्युत्क्रान्तियज्ञपात्रप्रयोगे ॥
 ॥ ७ । ४ । ८३ ॥ वीप्सायामिति निवृत्तम् । द्वेद्विवचनं शेषं पूर्ववन्निपात्यते । इदं मन्त्रयन्ते । पशवो इदं मिथुना-
 यते । इदं व्युत्क्रान्ताः । इदं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति ॥ लोकज्ञातेऽत्यन्तसाहचर्यं ॥ ७ । ४ । ८४ ॥ द्योत्ये इदं-
 मिति निपात्यते । इदं रामलक्ष्मणौ । इदं बलदेववासुदेवौ ॥ आवाधे ॥ ७ । ४ । ८५ ॥ द्विरादौ स्यादेश्च प्लुप् ॥
 रुरु रुरु । गतगतः ॥ नवा गुणसदृशेरित् ॥ ७ । ४ । ८६ ॥ गुणशब्दो मुख्यसदृशे गुणे गुणिनि वा वर्त्तमानो
 छिर्वा आदौ स्यादेः प्लुप् सा च रित् ॥ रित्करणं प्रतिपिद्धस्यापि पुंवद्भावस्य रिति विधानार्थम् ॥ श्रुतं श्रुतं
 रूपम् । कालक्रकालिका । पक्षे शुभ्रजालीयम् ॥ प्रियस्तुलं चाकुच्छेत् ॥ ७ । ४ । ८७ ॥ वा द्विरादौ स्यादेः प्लुप् च ॥
 प्रियप्रियेण प्रियेण वा दत्ते ॥ सुखमुखेन वाऽधीते ॥ वाक्यस्य परिवर्जने ॥ ७ । ४ । ८८ ॥ वर्जनात्ते वाक्यांशः
 परिर्वा द्विः ॥ परिपरि परि वा विगर्तंभ्यो वृष्टो मेघः ॥ वाक्यस्येति किम् ? परिगर्तं वृष्टो मेघः ॥ परस्परान्दन्त्यो-
 ऽन्येतरैतरस्याम् स्यादेर्वापुंसि ॥ ३ । २ । १ ॥ प्रयुज्यमानस्य सम्बन्धिनः ॥ इमे सार्वभौ कुले वा परस्परं परस्प-

रम् अन्योन्याम् । अन्योन्यम् अन्योन्यम् इतरेतरम् इतरेतरम् भोजयतः । आभिः सखीभिः कुलैर्वा परस्परां परस्परेण अन्योन्याम् अन्योन्येन इतरेतरम् इतरेतरेण भोज्यते । अपुंसीति किम् ? इमे नराः परस्परं भोजयन्ति । अपरोऽर्थः । परस्परादीनामपुंसि प्रयुज्यमानानां सम्बन्धिनः स्यादेरम् वा । आभिः सखीभिः कुलैर्वा परस्परं परस्परेण भोज्यते पुंसी- निच्छिन्त्या अस्मिन्धानमपि एभिर्नरैः परस्परं परस्परेण वा भोज्यते । इमे परस्परादयः शब्दाः स्वभावादेकत्वपुंस्त्ववृत्तयः कर्मव्यतीहारविषयाः । अस्मादेव च निर्देशात् परान्येतरशब्दानां सर्वनाम्नां द्विवचनादि निपात्यते ॥ इति ॥

॥ इति द्विरुक्तप्रक्रिया ॥

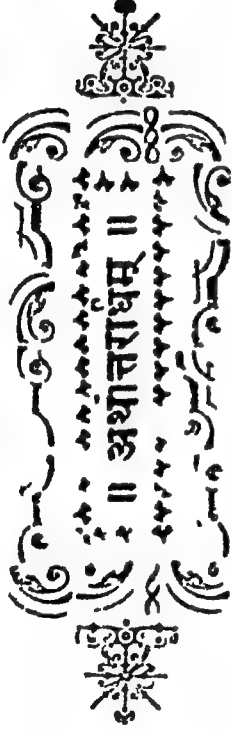

इति श्रीतयोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रा-
परनामवृद्धि विजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्नशाखीयतपोगच्छाचार्य-
भट्टारकश्रीमद्विजयनेमिसूरिविरचितायां बृहत्सहस्रप्रभायां
पूर्वार्द्ध सम्पूर्णम् ॥

॥ ॐ अहं नमः ॥

॥ संस्मरितातीतयुगप्रधानगीतार्थत्वाद्विगुणोपेतजगद्गुरुब्रह्मविजयसद्गुरुभ्यो नमः ॥

अहन्तं पूज्यवर्यं निरुपमधिषणाकान्तमाप्तकाण्डं,
सर्वार्थव्याप्यबाध्याखिलनयघटनोह्लासिराद्धान्तनाथम् ॥
नत्वा श्रीनेमिसूरिगुरुपदकमलाराधनावासबुद्धिः ।
स्मृत्वा प्राचा सदुक्तिं विरचयति सदानन्दनायोत्तरार्धम् ॥ ३ ॥

॥ अथाख्यातप्रक्रिया ॥

क्रियार्थो यातुरिति क्रियामेव माथान्येन योऽभिचरे स क्रियार्थो यातुस्तेनाऽऽयाद्विप्रत्ययान्तानामपि यातुत्वम्, शिष्ये इत्यादीनां च न ॥ शिष्टप्रयोगानुसारित्वादस्य यातुरुक्षणस्याणपयत्यादिनिवृत्तिः । शिष्टज्ञापनाय चेदं लक्षणम्, एतद्विसंवादेन शिष्टा ज्ञायन्त इति ॥ अन्ययव्यतिरेकाभ्यां धानोः क्रियार्थत्वावगमः । क्रियाशब्दस्य करोत्यर्थस्तु व्युत्पत्तिनिमित्तमेव । प्रवृत्तिनिमित्तं तु कारकव्यापारविशेषः । व्यापारस्य व्यापारान्तरास्त्रिधमानत्वादस्याग्र्योपि क्रियैव । एवं सति

क्रियासामान्यवचनाः कृभ्वस्तयः । क्रियाविशेषवचनास्तु पचादय इति सिद्धम् ॥ तथा भावे घञ् इत्युत्त्वा कारः प्राक इत्यादयोऽप्युदाह्रियन्ते । क्रियोपपदाद्धातोस्तु मित्युक्तत्वा योद्धुं धनुर्भवतीत्याद्युदाहरणं युक्तम् । सिद्धसाध्यत्वभेदात् क्रिया द्वेधा । तत्र सिद्धस्वभावोपसंहृतक्रमा परितः परिच्छिन्ना सत्त्वभावमापन्ना घनादिभिरभिधीयते । यदाह “कृदभिहितो भावो द्रव्यवत्प्रकाशत इति ॥” हरिणाऽयुक्तम् । “आख्यातशब्दे भागाभ्यां साध्यसाधनवर्तिता । प्रकल्पिता यथा शास्त्रे स घनादिष्वपि क्रमः ॥१॥ साध्यत्वेन क्रिया तत्र, धातुरूपनिवन्धना । सत्त्वभागस्तु यस्तस्याः, स घनादिनिवन्धनः ॥२॥” साध्यमानावस्था पूर्वापरीभूतावयवाऽऽख्यातपदैरुच्यते । यदाह पूर्वापरीभूतं भावमाख्यातेनाचष्टे । साध्यत्वाभिधानेन क्रमरूपाश्रयात्क्रियाव्यपदेशः सिद्धः । तदुक्तम्, “यावत्सिद्धमसिद्धं वा, साध्यत्वेनाभिधीयते। आश्रितक्रमरूपत्वात्, सा क्रियेत्यभिधीयते ॥१॥” धातुस्त्रिया, गणजो नामजः सौत्रः। आद्यो नवधा तथाहुः । “अदादयः कानुबन्धा-श्चानुबन्धा दिवादयः । स्वादयष्टानुबन्धाश्च, तानुबन्धास्तु दादयः ॥१॥ रुधादयः पानुबन्धा, यानुबन्धास्तनादयः । क्रयादयः शानुबन्धाश्च, णानुबन्धाश्चुरादयः ॥२॥” उक्तानुबन्धरहिता भवादयः । यत्र नाभैव प्रत्ययसम्बन्धाद्धातुत्वं याति स नामधातुः । सौत्राश्च कण्डवादयोऽन्दोलणप्रभृत्वाश्च । प्रत्येकमेते त्रिविधाः, परस्मैपदिन आत्मनेपदिन उभयपदिनश्चेति । “कानुबन्ध इदनुबन्धः, कर्तव्यत्वात्प्रत्ययेन पदी धातुः। ईगनुबन्धस्तूभय-पदी परस्मैपदी शेषः ॥१॥” धातोराख्यातप्रत्ययाः प्रयोक्तव्यास्ते चेमे ॥ वर्तमाना तिब-तस् अन्ति, सिब-थस् थ, भिब-वस् मस्, ते आते अन्ते, से आथे ध्वे, ए वहे महे ॥३॥ ३ । ६ ॥ वकारो वित्कार्यार्थः । एवगन्यत्रापि ॥ सप्तमी-यात् याताम् शुस्, यास् याताम् यात, याम् याव याम, ईत ईयाताम् ईरन्, ईथास् ईयाथाम् ईध्वम्, ईय ईवहि ईमहि ॥ ३ । ३ । ७ ॥ पञ्चमी-तुव् ताम् अन्तु, हि तम् त, आनिब-आवब् आमब्, ताम् आताम् अन्ताम्, स्व आथाम् ध्वम्, एव् आवहैव् आमहैव् ॥ ३ । ३ । ८ ॥ ह्य-स्तनी-दिब-ताम् अन्, सिब-तम् त, अम्ब-व म, त आताम् अन्त, थास् आथाम् ध्वम्, इ वहि महि;

॥ ३ । ३ । ९ ॥ दिश्योरिकार उच्चारणार्थः । एताः शितः ॥ ३ । ३ । १० ॥ अद्यतनी, दिताम् अन्, सि तम् त, अम् व म, त आताम् अन्त, थास् आथाम् ध्वम्, इ वहि महि ॥ ३ । ३ । ११ । परो-
क्षा-णव् अतुस् उस्, थव् अथुस् अ, णव् व म, ए आति इरे, से आथे ध्वे, ए वहे महे ॥ ३ । ३ । १२ ॥
आशीः-क्यात् क्यास्ताम् क्यासुम्, क्यास् क्यास्तम् क्यास्त, क्यासम् क्यास्व क्यासम्, सीष्ट सीया-
स्ताम् सीरन्, सीष्ठास् सीयास्याम् सीध्वम्, सीय सीवहि सीमहि ॥ ३ । ३ । १३ ॥ ककारः कित्का-
र्थः । श्वस्तनी-ता तारौ तारस्, तासि तास्थस् तास्थ, तास्मि तास्वस् तास्मस्, ता तारौ तारस्, ता-
से तासाथे ताध्वे, ताहे तास्वहे तास्महे ॥ ३ । ३ । १४ ॥ भविष्यन्ती-स्यनि स्यतस् स्यन्ति, स्यसि
स्यथस् स्यथ, स्यामि स्यावस् स्यामस्, स्यते स्येते स्यन्ते, स्यसे स्येथे स्यध्वे, स्ये स्यावहे स्यामहे ॥ ३ ।
३ । १५ ॥ क्रियातिपत्तिः-स्यत् स्यताम् स्यन्, स्यस् स्यतम् स्यत, स्यम् स्याव स्याम, स्यत स्येताम्
स्यन्त, स्यथास् स्येथाम् स्यध्वम्, स्ये स्यावहि स्यामहि ॥ ३ । ३ । १६ ॥ नवाद्यानि शतृकसू च प-
रस्मैपदम् ॥ ३ । ३ । १९ ॥ सर्वासां विभक्तीनाम् ॥ पराणि कानानशौ चात्मनेपदम् ॥ ३ । ३ । २० ॥
नत्साप्यानाप्यात्कर्मभावे कृत्यक्तत्वर्थार्थ ॥ ३ । ३ । २१ ॥ आत्मनेपदं कृत्यक्तत्वर्थार्थ प्रत्ययाः सकर्मका-
ह्वानोः कर्मणि अकर्मकाद्विवक्षितकर्मकाच भावे स्युः । सकर्मका अप्यविवक्षितकर्मणिः कर्त्तृकनिष्ठव्यापारा अकर्मकाः ।
तेनैषां भावेषु प्रयोगः । सकर्मकादपि क्लीबे कर्मिच्छन्त्येकै । भावे च युष्मदस्मत्सम्बन्धनिमित्तयोः कर्त्तृकर्मणोरुभयात्प्रथमे-
न त्रयं भवति । साध्यरूपत्वात्संख्यायोगो नास्तीत्योत्सर्गिकमेकवचनेव । पाकः पाकौ पाकाः । पाको वर्तेते पाकं क-
रोतीत्यादी च अनव्ययह्रदभिहितो भावो द्रव्यवत्प्रकाशते इति सख्यया लिङ्गेन कारकैश्च युज्यते । त्यादिनेनाव्यगेनाभिहि-
तस्य सप्तम्यन्तान्न युज्यते । उग्रसिका आस्यन्ते इति तु बहुवचनं ह्रदभिहितेनाभेदोपचारान्नयति । इति नः कृतारि

॥ ३ । ३ । २२॥ धातोरात्मनेपदम् । नियमार्थं वचनम् ॥ ईगितः ॥ ३ । ३ । २५ ॥ धातोः फलवति कर्तर्यात्मने-
 पदम् । फलवतीत्येव । यजन्ति याजकाः । नात्र स्वर्गः प्रधानं फलं कर्त्री सम्बध्यते यच्च दक्षिणावतनं सम्बध्यते न
 तत् क्रियायाः प्रधानं फलम् । तच्चैतत्स्वार्थलक्षणं फलं विवक्षानिवन्धनेमेव ग्राह्यम्, तथैव लोके व्यवहारात् ॥ तदाहुः ।
 “क्रियाप्रवृत्तावाख्याता, कैश्चित्स्वार्थपरार्थता । असती वा सती वापि, विवक्षितनिबन्धना ॥ १॥” शेषः ॥ ३३॥
 १०० ॥ कर्तरि । आत्मनेपदविधानादन्यः सर्वो धातुः शेषः । अनुबन्धोपसर्गार्थोप । दप्रत्ययभेदाच्चात्रानेकधा शेषः । आ-
 त्मनेपदनियमस्तु कृतः । परस्मैपदन्वनियतमिति नियमार्थमिदम् ॥ त्रीणि त्रीण्यन्ययुष्मदस्मदि ॥ ३ । ३ । १७॥
 सर्वासां विभक्तीनां यथाक्रमं स्युः । युष्मच्छब्दोपसृष्टार्थो युष्मदर्थः । तेन भवच्छब्देनाच्यमानो न युष्मदर्थः ॥ युष्म-
 दस्मदोगौणत्वाच्च ब्रूवति मद्ब्रूवति ॥ एकद्विबहुषु ॥ ३ । ३ । १८ ॥ अन्यादिषु यानि त्रीणि वचनान्युक्ता-
 नि तानि यथासंख्यं स्युः वचनभेदानान्यादिभिरकादीनां यथासंख्यम् ॥ सति ॥ ५ । २ । १९ ॥ प्रारब्धापरिस-
 माप्तः क्रियाप्रबन्धः सन् वर्तमानः, तदर्थोद्धातार्तमाना । तस्युः स्थास्यन्ति गिरय इत्यत्र तु भूतभावित्वां राज्ञां या
 क्रिया तदवच्छेदेन पर्वतादिक्रियाणामतीतत्वानागतत्वोपपत्तेर्न भूतभाविप्रत्ययानुपपत्तिदोषः । एवं च विद्यमानकृतकेभ्यो-
 ऽस्त्यर्थेभ्यो धातुभ्यः सर्वविभक्तयः ॥ भू सत्तायाम् ॥ १ ॥ अस्मात् कर्तरि विवक्षिते भू तिव् इति स्थिते ॥ कर्नर्थेनद्भ्यः शब्-
 ॥ ३ । ४ । ७१ ॥ कर्तरि विहिते श्रिति । शक्काराश्रितौ ॥ नामिनो गु गोऽकृडिति ॥ ४ । ३ । ११ ॥ धातोः प्रत्यये । स भवति ॥
 शिदवचित् ॥ ४ । ३ । १२० ॥ धातोः परो ङिङ्गत् । इति तसि गुणाप्राप्तावपि शब्दनिमित्तो गुणः । तौ भवतः । ‘लुगस्यादे-
 त्यपदे इत्यकारलुकि । ते भवन्ति । त्वं भवसि । युवां भवथः । यूयं भवथ ॥ मन्वस्याः ॥ ४ । २ । ११३ ॥ धातोर्विहिते प्र-
 त्यये दीर्घः । अहं भवामि । आवां भवावः । वयं भवामः ॥ अन्यदर्थोदिद्वयत्रययोगे शब्दस्पर्धात्पराश्रयमेव वचनम् । स
 च त्वं च भवथः । स च अहं च भवावः । स च त्वं च अहं च भवामः ॥ विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाऽधीष्टसंभ्रमा-

श्रमे ॥ ४ । २ । १२१ ॥ एतद्विशिष्टकर्तृकमभावे धातोः सत्तमीपञ्चम्यौ । सर्वप्रत्ययापवादः । विधिः क्रियायां
 प्रेरणा, यस्यां प्रेरणायामेव प्रत्याख्यानं प्रत्ययायः तन्निमन्त्रणम् । यत्र प्रेरणायामेन प्रत्याख्याने कामचारः तदामन्त्रण-
 म् । सत्कारपूर्विका प्रेरणैव अधीष्टम् । संप्रधारणं संप्रश्नः । याच्ना प्रार्थनम् । संभावनादिषु च । यः सत्तम्याः ॥ ४ ॥
 १२१ ॥ अतः परस्येः । शिष्यो गुरुसेवी भवेत् । भवेदसौ भव्यस्तत्त्वश्रद्धानात् । भवेताम् ॥ याम्युसोरिय-
 मियुसी ॥ ४ । २ । १२३ ॥ अतः परयोः । भवेयुः । भवेः । भवेतम् । भवेत । भवेयम् । भवेव । भवेम ॥ प्रैषानु-
 ज्ञावसरे कृत्यपञ्चम्यौ ॥ ५ । ४ । २९ । कर्त्तृदिश्वर्थे । न्यत्कारपूर्विका प्रेरणा प्रैषः । कामचारानुमतिरनुज्ञा । प्राप्त-
 कालाञ्जसरः । यद्यपि कृत्याः सामान्येन भावकर्मणोर्विहितास्तथापि सर्वप्रत्ययापवादभूतया पञ्चम्या वाध्येरन्निति पु-
 नर्विधीयन्ते । अनुज्ञायां सत्त्वम्येति केचिदाहुः । आशिष्यपि पञ्चमी, अध्ययनायोद्यतो भवतु जिनदत्तः । आशि-
 पि तुलोस्नातद् ॥ ४ । २ । ११९ ॥ वा । आयुष्मान् भमतु भवताद् भवान् । भवताम् । भवन्तु ॥ अतः प्रत्य-
 याल्लुच् ॥ ४ । २ । ८५ ॥ धातोर्होः । भव । प्रत्ययादिति क्रिम् ? । पयि वयि गतौ । पापहि । वावहि । आशिपि,
 श्रेयस्वी भवतात् सीम्य । । भवतम् । भवत । भवानि । भवान् । भवाम् ॥ अनद्यतने हस्तनी ॥ ५ । २ । ७ ॥ भूते
 रत्तेमानाद्भावोः । आ न्याय्यादुत्थानादा न्याय्याच्च संवेशनादहर्भयतः सार्धरात्रं वाञ्छतनकालः ॥ अद्घातोरादि-
 र्गस्तन्यां चामाडा ॥ ४ । ४ । २९ ॥ अद्यतनीक्रियातिपत्त्योः । लोऽभवज्जिनार्च । अभवताम् । अभव-
 न् । विपयवित्तानात्प्रत्ययव्यवधानेऽपि भवति । परवित्ताने हि अहन्नित्यादौव स्यात् । अभवः । अभवतम् । अ-
 भवत । अभाम् । अभवान् । अभवाम् । अमाहेति क्रिम् ? । मा भवान् कार्पीत् । धातोरादिरिति क्रिम् ? । प्राक्करोत्
 अगतनी ॥ ५ । २ । ४४ । भूतार्थाऽतातोः ॥ सिजद्यतन्याम् ॥ ३ । ४ । ५३ ॥ धानोः । वेति निवृत्तम् । इकारचकारी विशेषे-
 षणार्थो ॥ विधैतिदाभूस्थः सिचो लुप्परस्म न चेद् ॥ ४ । ३ । ६३ ॥ लुप्परस्मन्योगे । लुक्पठत्वा लुञ्जिगान्

स्थानिवद्भावाभावार्थम् । तेनावोभोदित्यत्र न वृद्धिः ॥ अवौ दाघौ दा ॥ ३ । ३ । ५ ॥ अत्रावित्यवितौ । दां
 देङ् डदांङ् दौच् इति चत्वारो दाङ्गः । द्वे ड्वांङ् इति द्वौ धारूपौ । दाधारूपोपलक्षितस्य दासंज्ञावचनात्
 दौच् देङ् द्वे इत्येतेषां शिति दाधारूपाभावेऽपि दासंज्ञा सिद्धा । दीङो दाारूपस्य बहिरङ्गत्वान्नानेनोपादास्त इत्यत्रेत्वं न ।
 अत्राविति किम् ? दांब्, दातं वर्हिः । देव् अवदातं मुखम् ॥ भवतेः सिज्जुपि ॥ ४ । ३ । १२ ॥ न गुणः ।
 तिवृनिर्देशाद्यङ्गुपि न प्रतिषेधः । श्रित्वा शवानुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गुणेन च । एकस्वरनिमित्तं च पञ्चैतानि न यङ्गु-
 पीति न्यायात् । अबोभोत् । अङ्घ्रातोस्तिङागमे । अभूदद्य वृष्टिः । अभूताम् । अभू अन् इति स्थिते धातोस्त्वर्णो-
 वर्णस्येत्युवादेशे ॥ सुवो वः परोक्षाद्यतन्योः ॥ ४ । २ । ४३ ॥ उपान्त्यस्योत् । अभूवन् । अभूः । अभूतम् । अ-
 अभूत । अभूचम् । अभूव । अभूम् ॥ परोक्षे ॥ ५ । २ । १२ ॥ भूतानद्यतने वर्तमानाद्धातोः परोक्षा । अ-
 क्षाणां परः परोक्षः । अत एव निर्देशात्साधुः । यद्यपि साध्यत्वेनानिष्पन्नात्वात्सर्वोऽपि धात्वर्थः परोक्षस्तथापि प्रत्य-
 क्षसाधनत्वेन तत्र लोकास्य प्रत्यक्षत्वाभिमानः । यत्र स नास्ति स परोक्षः । भू णव् इति स्थिते ॥ द्विर्धातुः परोक्षा-
 के प्राक्तु स्वरे स्वरविधेः ॥ ४ । १ । १ । परोक्षायां के च परे धातुर्द्विः स्वरादौ तु द्वित्वनिमित्तं स्वरस्य कार्यात्प्रागेव ।
 वेत्तेः किदिति किञ्चवचनादामि परोक्षा कार्यं न । धातुरिति किम् ? । प्राशिथ्रियत् । प्रागिति किम् ? । निनाय । स्वर
 इति किम् ? । जेघ्रीयते । स्वरविधेरिति किम् ? । शुशाव । जले मम्ले इत्यनिमित्तकमात्मम् । अधिजगे इति विषये आदेशः ।
 प्राक् तु स्वरे स्वरविधेरित्याद्विवंचनमधिकारः । अन्यथा आदिटदित्यादि न सिध्यति ॥ भूस्वपोरुतौ ॥ ४ । १ । ७०
 ॥ परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य क्रमात्स्याताम् । केचित्तु कर्त्तर्येव भुवोऽकारमिच्छन्ति ॥ द्वितीयतुर्गयोः पूर्वा ॥ ४ । १
 । ४२ ॥ द्वित्वे पूर्वयोर्थथासङ्ख्यम् ॥ नामिनोऽकलिहलेः ॥ ४ । ३ । ५१ ॥ धापोर्नाम्नो वा जिगति वृद्धिः ।
 कलिहलिवर्जनान्नाम्नोऽपि । तेनापीपदत् । अलीलघत् । कलिहलिवर्जनं किम् ? । अचकलत् । अजहलत् । अन्ये तु नाम्नो

दृष्टिमनिच्छन्तोऽन्त्यस्वरस्योक्तास्यैव णिचि लोपमिच्छन्तः समानलोपित्वासन्वद्धावप्रतिषेधे, अपपटत् । अललवत्
 इत्येवाहुः । तन आवादेशो, भुवो व इत्युस्ते, वभूव श्रीवीरः । वभूवतुः । वभूवतुः ॥ स्कृष्टमुस्तुदुशुसोर्व्यञ्जनादेः परो-
 क्षायाः ॥ ४१४८२ ॥ आदिरिट् । स्कृ इति स्मदा निर्देशात् केवलस्य न । स्तुदुश्रुङ्गणां सृजिद्वशीत्यादिनापि यत्र विक्र-
 ल्यो न । अनेन प्राप्ते हि स विकल्पः । उत्सर्गसमानदेशा अपवादाः । वभूविथ । वभूवथुः । वभूव । वभूव । वभूवि । व-
 भूविम ॥ आशिष्याशीः पञ्चम्यौ ॥ ५ । ४ । ३८ ॥ आशासनमाशीः । कश्चि तु समर्थनायां पञ्चमीमिच्छ-
 ति । शक्यस्य वस्तुनोऽध्यवसायः समर्थना । आशिषि, भूयाद् भद्रं श्रमणेभ्यः । भूयास्ताम् । भूयास्तुः ॥ भूयाः । भूयास्तम्
 । भूयास्त । भूयास्तम् । भूयास्तम् ॥ अनद्यतने श्वस्तनी ॥ ५ । ३ । ५ ॥ भविष्यति वर्त्तमानाढातोः । अ-
 नद्यतन इति बहुव्रीहिः, । तेन व्यापिषे न भवति । अद्य श्वो वा भविष्यति । श्वो भविष्यतीत्यादौ तु पदार्थे भविष्य-
 न्ती पश्चाच्छब्दः शब्देन योगः । भू ता इति स्थिते ॥ स्ताद्यशितोऽत्रोणादेशिट् ॥ ४ । ४ । ३२ ॥ धातोः पर-
 स्यादिः स्यात् । भविता श्वः । अत्रोणादेशिति क्त्वा । शस्त्रमावत्सः । भवितारी । भवितारः । भवितासि । भवितास्यः
 । भवितास्य । भवितास्मि । भवितास्त्रः । भवितास्मः ॥ भविष्यन्ती ॥ ५ । ३ । ४ ॥ सामान्यतो भविष्यदर्थ्याढा-
 तोः । इडागमे । भविष्यति । भविष्यन् । भविष्यन्ति । भविष्यसि । भविष्यथ । भविष्यामि । भविष्या-
 वः । भविष्यामः ॥ सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तौ क्रियातिपत्तिः ५ । ४ । ९ ॥ सप्तम्या अर्थो
 निमित्तं हेतुफलरूपादिका सामग्री, कुनश्चिद्गुण्यात् क्रियाया अतिपतनमनभिनिर्दृत्तिः क्रियातिपत्तिः, तस्यां
 सत्यामेत्यदर्थान्दानोः सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तिः । सुष्टुष्टिदभवित्यत् तदा मुभिक्षमभवित्यत् । अभविष्यताम् ।
 भविष्यन् । अभविष्यः । अभविष्यतम् । अभविष्यत । अभविष्यन् । अभविष्याम् । अभविष्याम ॥
 मादृष्यतनी ॥ ५ । ४ । ३९ ॥ धातोः । सर्वविषयत्यपवादः । मा भवान् भूत् । कथं मा भवतु तस्य पाप-

मिति । असाधुरेवायम् । अङ्कितो माशब्दस्यायं प्रयोग इति केचित् ॥ सस्मे ह्यस्तनी च ॥ ५ । ४ । ४० ॥ माङ्ग्य-
 घतनी । मा स्म भवतु । मा स्म भूत् । माशब्दवाच्यनिषेधद्योतकः स्मशब्दः ॥ अङ्कुरपसर्गान्तरो णहिलुमीना-
 नेः ॥ २ । ३ । ७७ ॥ नो णः । नेति णोपदेशा धातवः । णोपदेशास्वनुतिर्दिनशिनन्दिनादिनविक्रनाथुनाधुनधात-
 वः । नादीति चौरादिकस्य ग्रहणम् । प्रभवानि । आनेरर्थवतो ग्रहणात्, प्रलोमानि । एकदेशविद्धतस्यानन्यत्वात्, प्रहिणो-
 ति।अदुरिति किम्? दुर्भवानि । प्रणायको देश इत्यत्र तु येन धातुना युक्ताः प्रादयस्तयेव प्रत्युपसर्गसंज्ञा इति न । अलच-
 स्तवर्गशपान्तर इत्येव । प्रतिनमति । परिनदनमित्यत्र तु धुम्नादित्वात् ॥ अकखाद्यषान्ते पाठे वा ॥ २ । ३ । ८० ॥
 धातौ परे अङ्कुरपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य नेर्नो ण् स्यात् । प्रणिभवति । प्रनिभवति । स्तम्भेः सौत्रेषु पाठात्पाठविषय-
 त्वम् । प्रणिभयते इत्यादौ तु नेर्इमादेति सूत्रारम्भसामर्थ्यान् नित्ययेव णत्वम् । अकखादीति किम् ? प्रनिकरोति । प्र-
 निस्वन्ति । अपान्त इति किम् ? प्रनिद्वेष्टि । पाठ इति किम् ? इह च प्रतिषेधः । प्रनिचकार । इह च मा भूत् । प्रणि-
 वेष्टा । यङ्लुपि नेच्छन्त्येके । उपसर्गस्त्वर्थविशेषद्योतकाः । प्रभवति पराभवति सम्भवति अनुभवति अभिभवतीत्या-
 दौ विविधार्थावगतेः । उक्तं च—“ उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते । विहाराहारसंहारग्रहारप्रतिहारवत् ॥ १ ॥
 किञ्च—धात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्त्तते । तमेव विशिनष्ट्यन्योऽनर्थकोऽन्यः प्रयुज्यते ॥ १ ॥ बीजकालेषु सम्बद्धा
 यथा लाक्षारसादयः । वर्णादिपरिणामेन फलानामुपकुर्वते ॥ १ ॥ बुद्धिस्थादभिसम्बन्धात् तथा धातुपसर्गयोः । अभ्य-
 न्तरीकृतो भेदः पदकाले प्रकाश्यते।पांपाने।अनुस्वार एकस्वरादितीप्तिनिषेधार्थः । अत्रै धातुप्रत्ययानुबन्धफलप्रतिपादकाः
 श्लोकाः ॥ “ उच्चारणेऽस्त्यवर्णान् आक्तयोरिणनिषेधने । इकारादात्मनेपद-मीकाराच्चोभयं भवेत् ॥ १ ॥ उदितः स्वनो-
 रान्वान्तश्चोः क्त्वादाविदो विकल्पनम् । रुपान्त्ये के परेऽहस्व ऋकारदाङ्कविकल्पकः ॥ २ ॥ लृकारादङ् समायात्ये
 सिचि वृद्धिनिषेधकः । एः क्तयोरिणनिषेधः स्यादोः क्तयोस्तस्य नो भवेत् ॥ ३ ॥ ओकार इङ्किकल्पार्थेऽनुस्वारोऽ-

निष्ठविशेषणे । लृकारश्च विसर्गश्चानुवन्धौ भवतो नहि ॥ ४ ॥ क्रोदादिर्न गुणी प्रोक्तः खे पूर्वस्य सुपागमः । गेनो-
भयपदी प्रोक्तो यश्चनोः कर्गो कृतौ ॥ ५ ॥ आत्मने गुणरोधे ड-ओ दिवादिगणो भवेत् । ओ वृद्धौ वर्तमाने क्तः
टः स्वादिष्टुकारकः ॥ ६ ॥ त्रिमयर्थो डकारः स्याण् णश्चरादिश्च वृद्धिक्त् । नस्तुदादौ नकारश्चेच्चापुंमीति विशेषणे ॥ ७ ॥
सुधादौ नागमे पो हि मो दामः सम्प्रदानके । यस्तनादौ स्कारः स्यात् पुंवद्भावाथमुचकः ॥ ८ ॥ स्त्रीलिङ्गाथे लकारो
हि उत और्विति वो भवेत् । शः क्रयादिः वयः शिति प्रोक्तः पः पितोऽङ्स्विशेषणे ॥ ९ ॥ पदत्वार्थे सकारो हि नोक्ता
अत्र न सन्नि च । धातूनां प्रत्ययानां चानुवन्धः कथितो मया ॥ १० ॥ सकर्मकमोऽयम् । सकर्मकाकर्मकस्वरूपं वेद्यम् ।
फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः । धातुस्त्वयोर्थमिभेदे सकर्मक उदाहृतः ॥ १ ॥ धातोरर्थान्तरे वृत्तेयत्वर्थे-
नोपसद्गन् । प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥ २ ॥ औत्तिकृद्विबुपाघ्राध्मास्थाम्नादाम्द्वयसि शदसदः
श्रुद्धिपिचजिग्रयमनिष्ठमनयच्छपद्भ्यश्छंशीयसीदम् ॥ ४।२।१०८ ॥ शित्यत्यादौ यथासंख्यम् । अदन्तत्वात्
गुणः । न चकारोपान्यविधानसामर्थ्याद्गुणो न स्यादिति वाच्यम् । तस्य यङ्लुबन्तान्छतरि चारिष्यति । घ्रादिभिः
मादचयति पार्ष्योर्भावादिकयोरेन ग्रहणम् । पं इत्येतस्य लाक्षणिक्तत्वात् । निवृतिर्देशोऽनुवन्धश्च यङ्लुपि आदेशनि-
ग्रथर्थः । केचित्तु श्रौतेयङ्लुप्यप्यादेगं अनुप्रत्ययं वेन्छन्ति । श्रूणोति । कृद्विबोस्तु चरीकृणोति देशिनोतीति रूपं म-
न्यन्ते । पिबति । पिबेत् । पिबतु । अपिबत् । पिबेदिति सिज्जलोपे, अपात् । अपाताम् ॥ सिञ्चिदोमुचः ॥ ४।
२।१२३ ॥ भानोः परस्यानः पुम् । पकार इत् ॥ अभूवन् इति क्रिप् ? । अभूवन् ॥ इहेत्पुस्सि चातो लृक् ॥ ४।३।८४ ॥
स्त्रिन्यजिनि स्नरे भानोः । अपुः । अङ्गिदर्थं शिदर्थं नेत्रादिग्रणम् ॥ इत्ये सति पूर्वस्य ॥ आतो
णच औः ॥ ४।२।१२० ॥ पणौ ॥ इन्ध्न्यसंयोगात्परोक्षा किञ्चत् ॥ ४।३।२१ ॥ अथित् । इन्ध्न्यसंयो-
गादिति क्रिप् ? । मन्मे । लिङ्गिदिनि । कृते किरचने यत्रादिनिचिन्मयीनां लृट्त्वर्थम् । नागर्षेय गुणार्थम् । पपतुः । पपुः ।

सृजिह्वशिस्कृस्वरान्धतस्तृज्जन्तानिदस्थवः ॥४॥ ४। ७०॥ घातोर्विहितस्यादिहिं वा । तृजिति किम् ? । कि-
 ति नित्यानिदो मा भूत । लुलविथ नित्येति किम् ? । तृचि विकल्पेदो मा भूत । ररन्धिय । विहितविशेषणं किम् ? ।
 चकपिथ । अदादेशस्य घसेर्देगादेशस्य च वयेस्तृच्यभावान्नित्यभेदे । जघसिथ । लवयिथ । प्रकृत्यन्तरस्य तु घसेः परो-
 क्षायामपि प्रायिक एव प्रयोगः । स्क्रादिस्त्रेण प्राप्ते विभाषा । स्वरान्तत्वेनैव सिद्धे स्क्रग्रहणं ऋत इति प्रतिषेधबाधना-
 र्थम् । तृज्जन्तानिद इत्येव । सस्वरिथ । अत्रापीद्विविधमिच्छन्त्येके । स्वरान्तोऽकारवान्वा यस्तृच्यनिदं यवि वेड्यम् ।
 ऋदन्त-ईदृण् नित्यानिदून्नाद्यन्यः सेट् परोक्षे । पपिथ । पपथुः । पप । पपौ । पपिव । पपिमा । गापास्थासादा-
 माहाकः ॥ ४ । ३ । ९६ ॥ क्लित्याशिथ्येः । गास्थोर्मध्ये पाठात् भौवादिकयोः पैपां इत्येतयोरेव पाशब्देन ग्रहणम् ॥
 पैं इत्यस्य नेच्छन्त्यन्ये । पेयात् ॥ एकस्वरादनुस्वारेतः ॥४॥ ४। ९६॥ घातोर्विहितस्य स्ताद्यशित इह्न । पाता । पा-
 स्यति । अपास्यत् । इमाश्चात्रानिदूकारिकाः ॥ “श्विश्रिहीशीयुणुरुक्षुणुस्तनुभ्यश्च वृगो वृङुः । ऊदृदन्तयुजादिभ्यः, स्व-
 रान्ता धावतः परे ॥ १ ॥ पाठ एकस्वराः स्युयेऽनुस्वारैत इमे स्मृताः । द्विविधोऽपि शक्तिश्चैवं वचिर्विचिरिचिपचिः
 ॥२॥ सिञ्चनिर्मुचिरतोऽपि पृच्छति-भ्रस्त्रिजमस्त्रिभुजयो युजिर्यजिः । ष्वञ्जिरञ्जिरुजयोणिजिजिबज्जिभज्जिभजयः ॥३॥
 स्कन्दिविद्यविद्वत्तयो नुदिः, स्वियतिः शदिसदी भिदिच्छिदी । तुद्यदी पदिहदी खिदिक्षुदी, राधिसाधिथुधयो यु-
 धिज्यधी ॥ ४ ॥ बन्धबुध्थरुधयः कुधिधुधी, सिध्यनिस्तदनु हन्तिमन्यती । आपिना तपिशपिषिपिच्छुपो, लुम्प-
 तिः सृपिलिपी वपिस्वपी ॥ ५ ॥ यभिरधिलभियमिरमिनमिमयः, कुशिलिशिरुशिरिशिदिशतिदशयः । स्पृशिशिशति
 विशनिदृशिशिष्ठृथुषय—स्तिषिपिषिषितृषितृषितृषिपुषयः ॥ ६ ॥ श्लिष्यतिर्द्विपिरतो घसिवसती रोहतिर्लेहिरि-
 ही अनिङ्गदितौ । देग्धिदोग्धिहयो मिहिवहती, नहतिर्दिहिरिति स्फुटयनिदः ॥ ७ ॥ घ्रां गन्धोपादाने । ३ । जि-
 घ्रति ॥ दूधेघ्राशाच्छासो वा ॥ ४ । ३ । ६७ ॥ सिचः परस्मैपदे लुप्, लुप्संनियोजे च नेट् । अघ्रात् । पक्षे । सः

स्विजस्तेर्दिस्योः ॥ ४ । ३ । ६५ ॥ आदिरीत् । स इति क्रिप् १ । अदात् ॥ यमिरमिनभ्यातः सोऽन्तश्च ॥ ४ ।
 ४ । ८७ ॥ परस्मैपदे सिच आदिरिद ॥ इट ईति ॥ ४ । ३७ १ ॥ सिचो लृक् । अघ्रासीत् । अघ्रासिष्टाम् ।
 अघ्रुः । अघ्रासिषुः । परोक्षार्यां घ्रात्रा इति द्वित्वे ॥ व्यञ्जनस्यानादेर्लृक् ॥ ४ । १४४ ॥ पूर्वस्य । द्वितीयतुर्ययोः पूर्वा-
 धिति यस्य गते ॥ गह्वर्जः ॥ ४ । १ । ४७ ॥ द्वित्वे सति पूर्वयोः । जघ्रौ । जघ्रतुः । जघ्रुः ॥ संयोगादेर्वाऽऽशि-
 ल्येः ॥ ४ । ३ । ९६ ॥ आदन्तस्य द्विति । घ्रायात् । घ्रां शब्दाग्निसंयोगयोः ॥ ४ ॥ अभ्रासीत् । दध्मौ ।
 धमेयात् । ध्मायात् । घ्ठां गतिनिवृत्तौ ॥ ६ ॥ षः सोऽष्ट्यैष्टिवष्वक्कः ॥ २ । ३ । ९८ ॥ पाठे धात्वादेः । स्वरद-
 न्यपरसकारादयः स्मिस्विदिस्वदिस्नजिस्त्रयपथ्य पोपदेशाः छपि सृजि स्यास्तभृत्सृसेकृवर्जम् । पाठ इत्येव । प-
 ण्डीयनि । निमिच्छाभादे नैमिच्छिः स्याप्यभाव इति ठस्य थत्वे स्थेति सम्पद्यते । ठस्य हि यस्थानिकत्वम् । तथा चाह-न-
 फारजावनुस्वारपञ्चमौ धुटि धातुषु । सकारजः शकारः श्रेषाट्वगस्तवर्गजः । तिष्ठति ॥ अघोपे द्वाटः ॥ ४ । १ । ४५ ॥
 द्वित्वे पूर्वस्य तत्सम्बन्धिन्येव लृक् । अनादिलुगपवादोऽयम् । अघोपे क्रिप् १ । सस्ती । तस्थी । तस्थथ । तस्थाय ॥
 स्यासेनिसेधसि च सञ्ज्ञां द्वित्वेऽपि ॥ २ । ३ । ४० ॥ उपसर्गस्यान्नाभ्यादेः परंपामद्व्यवधाने सस्य पः । द्विवचनेनाटा
 द्वाभ्यां च व्यवधानेऽपीत्यर्थः । अथितृष्ठौ । अध्यष्टात् । शिङ्गान्तरेऽपीत्यधिकारात् । निःपृता । उपसर्गादित्येव । अ-
 भिस्थास्यनि । गतार्थत्वाच्चेहाधिकरूपसर्गः । वृक्षं वृक्षं परि भिज्जति । इह परंथतिना सम्बन्धाभावाच्चोपसर्गत्वम् । निःसे-
 चको देशः, अत्र येन धातुना युक्ताः प्रादयस्तमेव प्रत्युसर्गसंज्ञा इति न भवति । सेधेति कृतगुणस्य निर्देशः सिध्यनि-
 निवृत्त्यर्थः । अकारस्तवृत्वारणाऽर्थः न तु शब्जिर्देशः । तेन यश्छुप्यपि । सेनेरपोपदेशार्थं स्यासञ्जोरवर्णन्तिव्यवधानेऽपि
 विध्यर्थं मिचूमश्रसेषां पणि नियमवाधानार्थं सर्वेषामद्व्यवधानेऽपि पदादौ च पत्वार्थं वचनम् । अभिनष्टौ । अध्यष्टात् ।
 स्योगात् । म्नां अभ्यासे ॥ ३ ॥ मननि । अम्नासीत् । म्नेयात् । दां दाने ॥ ७ ॥ यच्छति । दासंश्रुत्वान्मि-

चो लुपि अदात् । ददौ, देयात् । नेङ्मादापतपदनदगदवपीवहीशम् चिग्यातिवातिद्रातिप्सातिस्यतिहन्ति
 देग्धौ ॥ २ । ३ । ७९॥ अदुरुपसर्गन्तिःशब्दस्थाद्रवृवर्णान्नस्य णः स्यात् । ङकारोपलक्षितो मा ङ्मा । ङकारो ना-
 नुवन्धार्यः । किन्तु मात्यादिनिवृत्त्यर्थः तेन यङ्लुप्यपि प्रणियच्छति प्रणयच्छत् । अडागमस्य धात्ववयवत्वेन न व्यवधायकत्व-
 म् । प्रण्यास्यतीत्यादौ त्वाङ्गा व्यवधाने प्रतिषेधाभावाद् भवति । वप्यादीनामनुबन्धेन तिवा च निर्देशो यङ्लुब्रूनिवृत्त्य-
 र्थः । इत्यादन्ताः । जिं जिं अभिभवे ॥८॥ जयति॥सिचि परस्मै समानस्याङ्किति ॥ ४ । ३ । ४४ ॥ धातोर्वृ-
 द्धिः । अजैषीत् । अङ्ङितीति किम् । न्यनुवीत् ॥ जेर्गिः सन्परोक्षयोः ॥४१॥३५॥ द्वित्वे पूर्वात् परस्य । ५८॥
 जिगाय । जिग्यतुः । जिगेथ । जिनातेर्जिरूपस्य लाक्षणिक्त्वाज्जिज्यतुः ॥ णिद्वान्त्यो णच् ॥४॥३५८॥
 जिगाय । जिगय । दीर्घश्चवीनि दीर्घे । जीधात् । जेता । जेष्यति । अजेष्यत् । क्षि क्षये । अन्तर्भावितण्यर्थत्वे सकर्मकः
 क्षयति अक्षैषीत् ॥ कङञ्चञ् ॥ ४ । १ । ४६ ॥ द्वित्वे पूर्वस्य यथासङ्ख्यम् । चिक्षाय । चिक्षियतुः । क्षेता । इं दुं
 दं शुं लुं गतौ १० ॥ अयनि ॥ स्वरादेस्तासु ॥ ४ । ४ । ३१ ॥ धातोरादेः स्वरस्याद्यतनीक्रियातिपत्तिहास्तनीषु वृ-
 द्धिरमाङ्गा ॥ आयत् । ऐषीत् । अमाङ्गित्वेव । मा भवानटीत् । मा स्म भवानटत् ॥ पूर्वस्यास्वे स्वरं स्वरियुव् ॥ ४ ।
 १ । ३७ ॥ धातोर्द्वित्वे । इयाय । अर्त्तयङ्लुपि, अरियत्ति । ३ । अरियरीनि तत्र अर्यत्ति । अर्यरीतीति एकं मन्यन्ते
 तन्मतसंग्रहार्थं पूर्वस्येति श्वोः समानाधिकरणं विशेषणम् । तेनेकारोकारमात्रस्यैव पूर्वस्येयुवौ । द्वित्वे, योऽनेक-
 स्वरस्येति यत्वे, इयतुः । इतीदन्ताः । दवति । अदौषीत् । दुदाव । दुदुवतुः । दुदविय । दुदोथ । द्रवति ॥ णिश्चिद्रसु-
 कमः कर्त्तरि ङः ॥३॥ ४१ ५८॥ अद्यतन्याम् । कमिग्रहणं णिङ्भावं चरितार्थम् । द्विधातुरिति द्वित्वे । अदुद्रवत् ।
 ङित्वाद् गुणो न । अदुद्रवताम् । दुद्राव । यवि द्रुवर्जनान्नेद् । दुद्रोथ । शवति । अशौषीत् । शुशाव । शुशुवतुः ।
 शुशाविथ शुशोथ । श्यात् । स्रवति । असुस्रवत् । ध्रुं स्थैर्ये च । १ । गत्यर्थः कुटादिरयमित्यन्ये । ध्रवति । सुं प्रसवेभ-

पिन्नाह गुणः । स्रवति । अ००
अजयिथ युजोय । अ००

धर्मोः । १२ । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सवति ॥ ध्रुवदुस्त्रोः परस्मै ॥ ४ । ४ । ८६ ॥ सिच आदिरिट् । असावीत् । अस्मा-
 अपोपदेशत्वात् प्रत्यम् ॥ सुसात्र । पोपदेशोऽयमित्यन्ये । इत्युन्ताः । स्मृ चिन्तायाप् । १३ । स्मरति । अस्मा-
 पीन् ५ । अस्माष्टमि ॥ ऋतोऽत् ॥ ४ । १ । ३८ ॥ द्विचै पूर्वस्य । सस्मरः ॥ ऋतः ॥ ४ । ४ । ८० ॥ तृचि
 संयोगात्परो य ऋतदन्तस्योत्तथ परोक्षायामकि गुणः । सस्मरतुः । सस्मरः । सस्मरति । सस्मरति । सस्मरति ।
 निन्यानिटो विहितस्य यव आदिरिट् । पृथग्योगाद्वेति निटुत्तम् । सस्मर्य । तृज्निन्यानिट इत्येव । सस्मरति ।
 अत्रापीदृनिनेयमिच्छन्त्येके ॥ कथयडाशीयं ॥ ४ । ३ । १० ॥ संयोगात्परो य ऋतदन्तस्य धातोर्त्तथ गुणः ।
 स्मर्यति ७ । औपदेशिकसंयोगग्रणादिह न । संस्क्रियात् अत्तरिति तिच्निदेशाद्वल्मुपि न । स्मर्यति ॥ हन्तः
 स्वस्य ॥ ४ । ४ । ४९ ॥ आदिरिट् । स्वरतेः परत्वाच्चिक्लपं वाधित्वा नित्यमिट् । तकारनिदेशादत्तरेव ग्रहणं न ।
 स्मरिष्यति । अस्मरिष्यत् । गृष्टं सेचने ॥ १४ ॥ रिः शक्याशोयं ॥ ४ । ३ । १०० ॥ ऋकारान्तस्य धातोर्ऋतः
 । प्रियात् । इवविथानान्न दीर्घः । औस्ट शब्दोपनापतयोः । १५ । स्वरति ॥ ध्रुतौदिनः ॥ ४ । ४ । ३८ ॥
 स्नाग्रश्चि आदिरिट् वा ॥ अस्वारीत् । अस्वार्पीत् । अस्वारिष्यत् । अस्वारिष्यत् । अस्वारिष्यत् । अस्वारिष्यत् ।
 भवान्न विरूपः ॥ सधर्ष इत्यपि केचिन् । स्वर्त्त स्वरिता । एके तु चायीरफागीप्यायीनामपि विकल्पमिच्छन्ति ।
 निचाना । निचायिना । आरः पठति । नातिक्रस्यति । नातिक्रमिष्यति । अन्यस्त्वथनयामास्त्रिपमारकारान्तरमिनी-
 च्छति । बहुलमेतेषां विमलः । पठा । पठिता । तदेवं व्यवस्थितविभाषाविज्ञानादागमशासनमित्यमिति न्यायाच
 चिन्तितमनयो देयारुणाः । स्वरिष्यति । हन्तः स्यस्येति परत्वाच्चित्यमिट् । दृष्टं वरणे । १६ । धृष्टं हृष्टं कीटिलो ।
 । १७ । छं गतौ । १८ । सरति ॥ सर्यत्तर्वा ॥ ३ । ४ । ६१ ॥ ऋतययनन्यामट् । ऋ अदादिभ्य-
 दिर्वा । स्रचैः ऋतययननेपदं न दृश्यते । अर्त्तस्त्वयवोदाहार्यम् । आत्मनेपदे न भ्रानि परस्मैपदे नित्य-

मित्येके । परस्मैपदे नित्यमात्मनेपदेऽर्त्तार्त्ता सत्तेर्नित्यन्वे । उभयत्र नित्यमित्यपरे ॥ ४ ।
 १ । ३७ ॥ गुणः । असरत् । पक्षे, असार्षीत् । ससार । ससंथं । सम्यक् । स्यात् । सत्ता । सत्य-
 र्त्ता जीहोत्यादिकाविति केचित् ॥ वेगे सत्तेर्धाव् ॥ ४ । २ । १०७ ॥ शित्यत्यादौ । धावति । धाविना सिद्धे सरते-
 र्वेगे सरतीति प्रयोगविवृत्त्यर्थं वचनम् । कं प्रापणे च १९ । ऋच्छति । आच्छेत् । आरत् । द्वित्वे वृद्धौ ।
 अस्यादेराः परोक्षायाम् ॥ ४ । १ । ६८ ॥ धानोर्द्वित्वे । आर । आरतुः । आरुः ॥ ऋवृव्येऽद इट् ॥ ४ ।
 ४ । ८१ ॥ यव आदिः । आरिथ । अर्यात् । अर्त्ता । अरिष्यति । आरिष्यत् । इत्यृदन्ताः । त लृवनतरणयोः ॥ २० ॥
 तरति । अतारीत् । ततार ॥ स्कृञ्छतोऽकि परोक्षायाम् ॥ ४ । ३ । ८ ॥ नामिनो गुणः । उत्तरेणैव सिद्धे
 स्कृग्रहणमुत्तरत्रौपदेशिकसंयोगपरिग्रहार्थम् । विचकारेत्यादौ परत्वाद्वृद्धिरेव । अकीति किम् ? । संचस्कृवान् । तर इति
 जाते ॥ तृत्रपफलभजाम् ॥ ४ । १ । २५ ॥ अविपरोक्षासेदृश्वोः स्वरस्यैः द्वित्वाभावश्च स्यात् । तेरतुः । तेरिथ ॥
 ऋतां विडतीद् ॥ ४ । ४ । ११६ ॥ निर्देशादृकारस्यैव स्थाने । बहुवचनं लाक्षणिकस्यापि परिग्रहार्थम् । तीर्यात् ॥
 वृत्तो नवानाशीः सिच्परस्मै च ॥ ४ । ४ । ३५ ॥ इटो दीर्घोऽपरोक्षायाम् । तरीता । तरिता । तरिष्यति ।
 तरीष्यति । तकारो वर्णनिर्देशार्थः । अन्यथा ऋणातेरेव स्यात् । सिचः परस्मैपदविशेषणत्वादिह भवत्येव । अवरीष्ट ।
 अवरिष्ट । इट्दन्ताः । इट् पाने ॥ २१ ॥ आत्सन्ध्यक्षरस्य ॥ ४ । २ । १ ॥ धातोः । इति प्राप्ते ॥ न शिति
 ॥ ४ ॥ २ । २ ॥ विषयभूते सन्ध्यक्षरान्तस्य ॥ दधेश्वेर्वा ॥ ३ । ४ । ५९ ॥ कर्तर्यद्यतन्यां कः । द्वित्वे पूर्वस्य
 ह्रस्वत्वे दत्त्वे च । अदधत् । दधेध्रेति सिज्लोपविकल्पे । अधात् । पक्षे । यमिरमिनम्यातः सोऽन्तश्च । अधासीत् ।
 दधौ । धेयात् । धाता । इत्येदन्तः । दध् शोधने २२ ॥ दायति । अदासीत् । विस्वादासंज्ञाया अभावः । दायत् । द्यै
 चिन्तायाम् २३ । ध्यायति । अध्यासीत् । ध्येयात् । ध्यायत् । ग्लै हर्षक्षये २४ । धातुक्षय इत्यर्थः । ग्लै गात्रत्रि-

[illegible]

॥ ३८ ॥ विषयम् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ३८ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ३८ ॥
॥ ३९ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ३९ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ३९ ॥
॥ ४० ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४० ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४० ॥
॥ ४१ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४१ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४१ ॥
॥ ४२ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४२ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४२ ॥
॥ ४३ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४३ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४४ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४५ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४५ ॥
॥ ४६ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४६ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४६ ॥
॥ ४७ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४७ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४७ ॥
॥ ४८ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४८ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४८ ॥
॥ ४९ ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ४९ ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ४९ ॥
॥ ५० ॥ अदयत् ॥ दृष्टेति सिद्धोपायम् ॥ ५० ॥ दायति ॥ अयम् ॥ ५० ॥

रगु लगु तगु श्रगु ङलगु अगु वगु मगु स्वगु इगु षगु रिगु लिगु गतौ । ४४ । ओखति । उवोख । सन्निपातपरि-
 धानया नाम । ऊखतुः । इह समानानां तेनेति दीर्घे प्राप्ते ह्रस्वो न, ह्रस्वस्य पठ्जन्यवलक्षणन्यायेन सकृत्प्रवृत्तत्वात् ।
 न शसददवादिगुणिनः ॥ ४ । १ । ३० ॥ धातोः स्वरस्यैत्वं । ववखतुः । ववखिथ ॥ अनातो नश्चान्त
 ऋदाद्यशौसंयोगस्य ॥ ४ । १ । ६९ ॥ ऋकारादेरश्नोतेः संयोगान्तस्य च धातोः परोक्षयां द्विस्वे पूर्वस्यादेरकारस्यानात
 आकारस्थानेऽनिष्पन्नस्याकारः कृताकारास्वस्मान्नोऽन्तश्च । आनङ्ग । आनङ्गतुः । अनात इति किम् ? । आङ्छ ॥ मङ्छति ।
 त्वगु कम्पने च । ४५ । युग जुग वुग वर्जने । ४६ । गघ हसने । ४७ । दधु पालने । ४८ । वर्जनीपीत्यन्ये ।
 शिशु आघ्राणे । ४९ । मधु मण्डने । ५० । लघु शोषणे । ५१ । इति कत्रगन्ताः । शुच शोके । ५२ । शोचति ।
 कुच शब्दे तारे । ५३ । क्रुञ्च गतौ । ५४ । कुञ्च च कौटिल्याल्पीभावयोः । ५५ । लुञ्च अपनयने । ५६ ।
 नो व्यञ्जनस्यानुदितः ॥ ४ । २ । ४५ ॥ उपान्यस्य विङ्नि लुक् । क्रुञ्चयात् । लुञ्चयात् । अञ्च
 पूजायाम् । ५७ । अर्चति । आनर्च । अञ्चू गतौ च । ५८ । अञ्चोऽनर्चायाम् । अचयात् । पूजायां तु, अञ्चयात् ।
 वञ्चू चञ्चू तञ्चू मञ्चू मुञ्चू भुञ्चू भ्रुञ्चू ग्लुञ्चू षञ्चू गतौ । ५९ । ग्रुञ्चू लुञ्चू स्तेये । ६० । गता-
 वपि केचित् ॥ ऋदिच्छिवस्तम्भूचू लुञ्चू चू लुञ्चू ज्रोवा ॥ ३ । ४ । ६५ ॥ कर्त्तयद्यतन्यां परस्मैपदेऽङ् ।
 अमुचत् । अम्रोचीत् । अग्लुचत् । अग्लोचीत् ॥ अग्रुचत् । अग्रोचीत् । अग्रुचत् । अग्लुचत् । अग्लोचीत्
 । अग्लुचत् । अग्लुञ्चीत् । ग्लुचू लुञ्चोरेकतरोपादानेऽपि रूपत्रयं सिध्यति । अर्थभेदात्तु द्वयोरुपादानम् । अन्ये
 त्वङ् विधानसामर्थ्याद् ग्लुञ्च्दर्नलोपं नेच्छन्ति । तेन अग्लुञ्चत् । म्लेच्छ अध्यक्तायां वाचि । ६१ । लछ लालु लक्षणे ।
 । ६२ । बालु इच्छायाम् । ६३ । आलु आयाम् । ६४ । अनात इत्युक्तेः, आङ्छ । आनाङ्छेति कश्चित् । ह्रीच्छ
 लज्जायाम् ६५ । हुच्छी कौटिल्ये ६६ । भ्वादेर्नामिन इति दीर्घे, ह्रूँति । मुछी मोहसमुच्छाययोः । ६७ । स्फुछी

स्फूर्त्तां त्रिस्मृतीं व८ । युञ्ज प्रमादे । ६० । धुज धृज ध्वज ध्वजु ध्रज ध्रजु वज व्रज पञ्ज गतीं । ७० । धर्जनि । घृञ्जनि ।
व्रजनि ॥ वदव्रजलः ॥ ४ । ३ । ४८ ॥ उपान्त्यस्याकारस्य परस्मैपदे सेटि सिचि दृढिः । व्यञ्जनार्देशेत्यस्यापवादः ।
अत्राजीत् । सञ्जति । क्वविदात्मनेपदमपि । अज क्षेणे च । ७१ । अञ्जति ॥ अघञ्क्थञ्लयजेर्वी ॥ ४ । ४ ।
२ ॥ अञ्जिति विषये । विषयसम्भयोश्रयणात् प्रवेयमित्यत्र यत् प्रत्ययः सिध्यति । स्वान्ताद्धि तस्य विधानम्,
अङीतीत् । आनीदित्यपि कैचित् । विधाय । विव्यतुः । विन्युः । वहिरुलक्षणत्वस्यासिद्धत्वेन न दीर्यः । विविय-
थ । विवेय । कुजू सुजू स्तेये । ७२ । अञ् पर्जन्ये । ७३ । अर्जनि । आनर्ज । सर्जनि । कर्ज व्यथने । ७४ ।
खर्ज मार्जने च । ७५ । खज मन्ये । ७६ । खजु गतिवैकल्ये ॥ ७७ । एजू कम्पने । ७८ । एजाञ्चकार । द्वोस्फूर्ज
नवनिर्योगे । ७९ । स्फूर्जति । शोज कूज गुज शुज अव्यक्ते शब्दे । ८० । लज लुज तुर्ज भर्त्सने । ८१ । लेजतुः । लाज
लाजु भर्जने च । ८२ । जज जलु युञ्ज । ८३ । तुज हिसायाम् । ८४ । तुजु बलने च । ८५ । गर्ज गजु गृज युजु
मुज सुजु मज शब्दे । ८६ । गज मदने च । ८७ । अगाजीत् । अगजीत् । त्यजं हानी । ८८ ॥ ऋञ्जना-
नामन्निटि ॥ ४ । ३ । ४५ ॥ धातूनां परस्मैपदविषये सिचि समानस्य दृढिः । अत्यासीत् । बहुवचनं जाञ्भ्रम् ।
तेनानेकण्यठजनन्यवधातेऽपि भवति । अराद्धसीत् । समानस्येत्यत्र । उद्बोढाम् । अनिटीति क्रिप् । अनसीत् ॥
धुइह्रस्वाल्लग्नितस्तथोः ॥ ४ । ३ । ७० ॥ धातोः सिचः । अत्याक्तम् । धुइह्रस्वादिति क्रिम ? । अन्योष्ट्र ।
लुरुः परतोऽपि नित्यत्वात्पागेव गुणः । अनिट इति क्रिप् ? । व्यद्योतिष्ठ । लुचधिकारे लुग्रहणं सिज्जुस्यपि स्थानि-
वद्मेन नन्कार्यप्रतिपत्त्यर्थम् । तेन मिनि विधीयमाना दृढिस्तदभावेऽपि भिन्ना । तथासीन्यनुवर्त्तमाने तयग्रहणं व्याप्ति-
प्रतिपत्त्यर्थम् । तेन साहचर्यं नास्ति । तयोरिति द्विवचनं ययासङ्ख्यगरिहारार्थम् । अत्याक्षुः । नत्यान । त्यक्ता ।
पत्रं संद्रे । ८९ । दंशमलः शक्ति ॥ ४ । २ । ४९ ॥ उपात्यनस्य लुरू । सजनि । तुदादावपठिन्याऽनयोभ्या-

दिपावात् । दशन्ती । सजन्ती । इति चवर्गीयान्ताः । १० ॥ न भ्रिजागृशसक्षणस्येदितः
 ॥ ४ । ३ । ४९ ॥ धातोः परस्यैपदपरे सेटि सिचि वृद्धिः । अकटीत् । शसः स्थाने श्वसं पठन्त्यन्ये । श्वयादीनां
 यङ्लुगन्तानामपि प्रतिषेधः । जागर्त्सरपि यङ्मिच्छन्ति केचित् । एदितान्तु यङ्लुपि न प्रतिषेधः । अत एव श्वयाद-
 यो नैदितः क्रियन्ते । वकारान्तस्यापि प्रतिषेधमिच्छत्यन्यः । शट रुजा विशरणगत्यवसादनेषु । ९१ । वट वेष्टने । ९२ ।
 ववटसुः । ववटुः । क्तिट खिट उत्रासे । ९३ । शिट षिट अनदरे । ९४ । जट झट सङ्घाते । ९५ । पिट शब्दे च । ९६ । भट भृती
 । ९७ । तट उच्छाये । ९८ । खट काङ्क्षे । ९९ । णट नृत्तौ । १०० ॥ पाठे धात्वदादेशो नः ॥ १२ । १३ । १७ ॥ नटति । अटुरुप-
 संर्गेति णत्वे । प्रणटति । नोपदेशोऽयमिति केचित् । हट दीप्तौ । १०१ । षट अवयवे । १०२ । लुट विलोटने । १०३ ।
 चिट प्रेण्ये । १०४ । विट शब्दे । १०५ । हेट विवाधायाम् । १०६ । ङान्तोऽयमित्येके । अट पट इट क्तिट कट कटु
 कटै गतौ । १०७ । अस्यादेरिति आत्वे । आट । आटुः । पपाट । पेटुः । कुटु वैकल्ये । १०८ । सुट प्रमर्दने ।
 १०९ । चुट चुटु अल्पीभावे । ११० । वटु विभाजने । १११ । रुट लुट स्तेये । ११२ । स्फुट स्फुट विशरणे । ११३ ॥
 लट वाल्ये । ११४ । रट रट च परिभाषणे । ११५ । पट व्यक्तायां वाचि । ११६ । वट स्थौल्ये । ११७ । मट मदनि-
 वासयोश्च । ११८ । कट कुच्छूजीवने । ११९ । हट बलात्कारे । १२० । उट रुट उपधाते । १२१ । लवोट ।
 ऊटसुः । पिट हिंसासंक्लेशनयोः । १२२ । शट कैतवे च । १२३ । श्रुट गतिप्रतिधाते । १२४ । कुट लुट आलस्ये
 च । १२५ । शुट शोषणे । १२६ । अठ रुठ गतौ । १२७ । पुठ प्रमर्दने । १२८ । मुठ खण्डने च । १२९ । मड
 भूषायाम् । १३० । गड वदनैकदेशे । १३१ । ङौडु गर्वे । १३२ । यौडु सम्बन्धे । १३३ । मेडु मेडु म्लेडु लौडु लौडु
 उन्मादे । १३४ । शौडादयो लोडुवर्जान्ता इत्यन्ये । रोडु रौडु तौडु अनादरे । १३५ । प्रथमो युक्तहान्त इत्येके ।
 क्रीडु विहारे । १३६ । सुड-तुड जौडु तोडने । १३७ । हुड ह्रुड ह्रौडु होडु गतौ । १३८ । खौडु प्रतिधाते । १३९ ।

विद आक्रोशे । १४० । अह उद्यमे । १४१ । लह विलासे । १४२ । लहति । लहने, ललति । १४३ । अ-
 यमात्मनेपद्यपि । कटु कार्कश्ये । १४४ । अट्ट अभियोगे । १४५ । बुट्ट हात्रकरणे । १४६ । हात्रकरणमभिप्रायसूच-
 चनम् । त्रयोऽप्येते दोषान्त्याः । एषां क्विपि, क्व अत्र चुदिति । अण रण वण व्रण भ्रण मण धण ध्वण
 ध्रण कण क्वण चण शब्दे । १४७ । ओण अपनयने । १४८ । ओणाश्चकार । शोण वार्णगत्योः । १४९ । श्रोण
 श्लोण संघाते । १५० । पेण गतिधेरणश्लेषणेषु । १५१ । इति दवर्गीयान्ताः । चितै संज्ञाने । १५२ । चेतति ।
 अवेतीत् । अत सातत्यगमने । १५३ । च्युतु आसेवने । १५४ । कृदित्माद्वाङ् । अच्युतव । अच्योतीत् । तुन
 श्रुतु श्रुतु क्षरणे । १५५ । जुष्टु भासने । १५६ । अतु वन्धने । १५७ । कित निवासे रोगापनयने संग्रहे च ।
 १५८ । कितः संशयप्रतीकारे ॥ ३ । ४ । ६ ॥ सन् ॥ सन्यङ्श्च । ४ । १ । ३ ॥ धातोराद्य एकस्वरंशो
 द्विः ॥ स्वार्थे ॥ ४ । ४ । ६० ॥ सन आदिरिङ् ॥ उपान्त्ये ॥ ४ । ३ । ३४ ॥ नाभिनि धातोरनिट् सन् कि-
 ङ् न्विक्किचिक्कित्सनि । संशेते इत्यर्थः । चिक्कित्सनि रोगम् । प्रतिकरोतीत्यर्थः । निग्रहविनाशौ प्रतीकारस्यौ भेदौ ।
 तेनेहापि भवति । क्षेत्रे चिक्कित्स्यः पारदास्किः । निग्राह इत्यर्थः ॥ अतः ॥ ४ । ३ । ८२ ॥ अदन्ताब्जानोर्वि-
 क्षिते शिति प्रत्यये तस्यैव धातोरतो लृङ् । अचिक्कितीत् । विहितविशेषणं किम् । गतः ॥ चिक्कित्स्यानि क्षेत्रे वृणानि ।
 निनाग्रयितव्यानीत्यर्थः । धातोरनेकस्वरादाम् परोक्षायाः कृञ्स्ति वानु तदन्तरम् । ३४।४४॥ कश्चितु प्रत्य-
 यान्नादेकस्वरादपीच्छति । गवाश्चकार । अनुग्रहणं व्यवहितविपर्ययमनिष्टस्यर्थम् । उपसर्गस्य तु क्रियाव्यवधायकत्वं
 नास्ति । चिक्किन्सान्कार । चिक्कितांभूव । चिक्कितामास ॥ कृत घृणागतिसर्द्धेषु ॥ १५९ ॥ कृतोर्लीयः ॥ ३ ।
 ४ । ३ ॥ सर्वे । गृहीयते । अश्ववि ते वा ॥ ३ । ४ । ४ ॥ गुमादिभ्य आयादयः । आर्चीयिष्ट । आर्चीवि
 ॥ इयु सुयु लृङ् मथु पन्थ मान्य हिमासंलेजनयोः ॥ १६० ॥ स्वाट भक्षणे । १६१ । वद स्वर्थे । १६२ । राद-

हिंसायां च । १६३ । गद व्यक्तायां वाचि । १६४ । गदति । प्रणिगदति । रद विलेखने । १६५ । णद विक्षिप्त्वा
 अन्यक्ते शब्दे । १६६ । नदति । प्रणिनदति । प्रणदति । अर्दं गतिचाचनयोः । १६७ । अनर्द । नर्दं गर्दं शब्दे । १६८ ।
 प्रणर्दति । द्वितीयस्य तु प्रनर्दति । तर्दं हिंसायाम् । १६९ । कर्दं कुत्सिते शब्दे । १७० । कौक्षे इत्यर्थः । खर्दं द-
 शने । १७१ । अदु बन्धने । १७२ । इदु परैश्वर्यं । १७३ । इन्दाञ्चकार । विदु अवयवे । १७४ । विन्दति । अवयवं
 करोतीत्यर्थः । णिदु कुत्सायाम् । १७५ । प्रणिन्दति । दुनदु समृद्धौ । १७६ । प्रनन्दति । तर्गश्चतुर्थान्ननाथतेर्नन्यो-
 श्च कश्चिण्णोपदेशतामाह-तन्मते प्रणन्दति । चदु दीप्याहादनयोः । १७७ । छदु ऊर्जने । १७८ । वदु चेष्टायाम्
 । १७९ । कदु क्रदु कलदु रोदनाह्वानयोः । १८० । किलदु परिदेवने । १८१ । स्कन्हं गतिशेषणयोः । १८२ । अस्कदत् ।
 अस्कान्तसीत् । अस्कान्ताम् । स्कन्ता । विधू गत्याम् । १८३ । असेधीत् । सिषेय । सेधिता । प्रतिषेधति । प्रत्यषेधत् ।
 प्रतिषिषेध । गतौ सेधः ॥ २ । ३ । ६१ ॥ सः षो न । अभिसेधति माः । विधौ शास्त्रमाह्वययोः । १८४ । शास्त्रं
 शासनम् । असेधीत् । पक्षे असैत्सीत् ॥ अधश्चतुर्थान्तथोधः ॥ २ । १ । ७९ ॥ धातोर्विहितयोः । असैच्छाम् ।
 अध इति किम् ? । दधातेयङ्लुक्वन्तथतेश्च मा भूत् । धत्तः । दात्तः । केचित्तु यङ्लुक्वन्तथतेरपीच्छन्ति । दाढः ।
 विहितविशेषणं किम् ? ज्ञानशुच्यम् । शून्य शुद्धौ । १८५ । नलुकि, शुध्यात् । स्तन धन ध्वन चन स्वन वन शब्दे ।
 । १८६ । स्वनति ॥ व्यवात्स्वनोऽशने ॥ २ । ३ । ४३ ॥ उपसर्गान्त्सस्य द्विस्वेऽप्यद्वयपि षः । विष्वणति । अवष्वणति ।
 विषव्वाण । अवषव्वाण । व्यष्वणत् । अवाष्वणत् । अवाषिष्वणत् । अशन इति किम् ? । विस्वनति
 मृदङ्गः ॥ जुभ्रमवमत्रसफणस्यमस्वनराजभ्राजभ्रासभ्लासो वा ॥ ४ । १ । २६ ॥ स्वरस्याविष्परोक्षासेद्यवोरेः स्यान्न
 च द्विः । स्वेनतुः । सस्वनुः । अविदित्येव । अहं जजर । वमेर्नेच्छन्त्यन्ये । ववान । ववनतुः । वन घन सम्भक्तौ । १८७ ।
 ये नवा ॥ २ । ६ । ६२ ॥ खनसनजनां विहृत्यन्त्यस्याः । यीतिकरणेनैव सिद्धे य इत्यकारान्तनिर्देशादिह न ।

मन्यात् । केचिद्व्यापीच्छन्ति । कनै दीतिकान्निगनिषु । १८८ । इति त्वर्गीयान्ताः । गुर्वी रतने । १८९ ॥ गुप्पौधू-
पविच्छिन्नवणिपनेरायः ॥ ३ । ४ । ? ॥ स्वार्थे । गुपावित्योकारो गुपि गोपने इत्यस्य निद्देशार्थं यद्लुम्निट्स्य-
र्थश्च । गोपायति ॥ गोपायाच्चकार । गोपायांवभूव । गोपायामास । पक्षे, जुगोप । जुगुपुः । जुगुपिथ । जुगोपिथ ।
गोपायात् । गुप्त्यात् । गोपायिता । गोपिता । गोप्ता । तपं धूय सन्नाये । १९० । अनाप्सीत् ॥ निमस्त-
पेज्जासेवायाम् ॥ २ । ३ । ३६ ॥ अस्य तादी पः । निष्पति स्पर्णप । सकृदिनें स्पर्शतीत्यर्थः । अनासेवाया-
मिति किम् ? । निरूपति सुदर्णं सुवर्णकारः । तीत्येव । निरूपत् ॥ धूपायति । अधूपायीत् । अधूरीत् । रप--लप--ज-
लप व्यने वच्चे । १९१ । जप मानसे च । १९२ । चप सान्तवे । १९३ । पप समाये । १९४ । सुष्टं गतौ । १९५ ॥
हृदिद्युतादिषुधादेः परस्मै ॥ ३ । ४ । ६४ ॥ कर्तर्यद्यतन्यां परस्मीपेडब् । असृपत् ॥ सृशादिसृपो वा ॥
४ । ४ । ? २ ॥ स्पृशमृशकृपवृषणां सृपश्च स्वरात्परो घुडादौ प्रत्यये अदन्तो वा स्यादकिति । स्रता । सर्ता । सर्ता ।
नुप मन्दायां गतौ । १९६ । तुप--तुम्प--त्रुम--तुफ--त्रुफ हिंसायाप । १९७ । नलुकि, तुल्यात् ॥
प्रानुम्यतेर्गेति ॥ ४ । ४ । ९८ ॥ कर्तरि स्सडादिः । प्रस्तुमति गीः । गवीति क्रिप् ? । प्रतुम्पति तरुः । अन्ये
तु मात्परस्य तुम्पनिशब्दस्य गव्यभिधेये स्सडादिर्भवति । तुम्पनियातोस्तु स्सद् न भवनीति मन्यते । एके तु प्रातुम्पतेः
कपोत्पारभन्ते । कपि हिंसायां कर्णायि वा कणि समासान्त इति च व्याचक्षते । वर्फ रफ रफु अर्थ कर्त्तृ खर्त्तृ गर्त्तं
चर्त्तं नर्त्तं नर्त्तं पर्त्तं पर्त्तं सर्वं रिबु र्बु गतौ । १९८ । कुबु आछादने । १९९ । लुबु तुबु अर्द्धने । २०० । बुबु
नत्रसंयोगे । २०१ । सृभू--सृम्भू--सिभू--भर्म हिंसायाप । २०२ । शुम्भ भापणे च । २०३ । यभं जभ भैयुने ।
२०४ । यग्था ॥ जभः स्वरं ॥ ४ । ४ । १०० ॥ स्वरात्परो नोजन्तः । जम्भति । चम्बु छम्बु जम्बु जिम्बु जिम्बु अदने ।
२०५ ॥ छिद्रालम्बाचमः ॥ ४ । २ । ११० ॥ शिलियत्यादौ दीर्घः । आचापलि । चमनि । अचमीत् । छिद्रालम्बो-

रुकारनिर्देशाद्यद्भुपि न । क्रमू पादविक्षेपे । २०६ ॥ आसञ्जसास्रमक्रमकलमत्रसिद्धुटिलिषियसिसंयसेवा
 ॥ ३ । ४ । ७३ ॥ कर्त्तरि विहिते शिति इयः । संयसेग्रहणमुपसर्गान्तरनिवृत्त्यर्थम् । तेनायस्यतीत्यत्र नित्यं इयः ॥
 क्रमो दीर्घः परस्मै ॥ ४ । २ । १०९ ॥ क्रमः परस्मैपदनिमित्तेऽत्यादौ शिति दीर्घः । क्राम्यति । पक्षे क्रामति ।
 परस्मै इति किम् ? । आक्रमते सूर्यः ॥ क्रमः ॥ ४ । ४ । ५४ ॥ स्ताद्यशितोऽनात्मनेपद आदिरिट् । अक्रमीत् ।
 चक्राम । यमूं उपरमे । २०७ ॥ गमिषद्यमश्छः ॥ ४ । २ । १०६ ॥ शिति । यच्छति । अयंसीत् । स्यमू शब्दे ।
 २०८ । स्येमतुः । सस्यमतुः । गमं प्रह्वत्वे । २०९ । प्रणमति । अनंसीत् । अयंसीत् । स्यमू शब्दे ।
 वत्योः । २११ । अम-द्रप-हम्म-मिमृ-गम्लं गतौ । २१२ । गच्छति । लुदित्वादङि । अगमत् । जगाम ॥ गमहनजन-
 खनघसः स्वरेऽनङि क्ङिति लुक् ॥ ४ । २ । ४४ ॥ उपान्त्यस्य प्रत्यये । जग्मतुः । जगमिथ । जगन्थ । ग-
 म्यात् । गन्ता ॥ गमो नात्मने ॥ ४ । ४ । ५१ ॥ स्ताद्यशितः सादेरादिरिट् । गमीत्यादेशस्यानादेशस्य च ग्रहणम-
 विशेषात् । आदेशस्य नेच्छन्त्येके । गमिष्यति । अनात्मने इति किम् ? । गंस्यते । इति पवर्गीयान्ताः ।
 हय हर्य कलान्तौ च । २१३ । यान्तत्वात् वृद्धिः । अहयीत् । मव्य बन्धने । २१४ । सूक्ष्यं ईक्ष्य ईक्ष्य ईर्ष्यायाम् ।
 २१५ । शुच्यै चुच्यै अभिषवे । २१६ । द्रवेणाद्रवाणां परिवासनमभिषवः । स्नानमित्यन्ये । शुशुच्य । त्सर छद्मगती
 । २१७ । क्मर हूर्छने । २१८ । अभ्र वभ्र मभ्र गतौ । २१९ । चर भक्षणे च । २२० । धोर्क् गतिचातुर्ये । २२१ ।
 धोरति । खोर्क् प्रतिघाते । २२२ । दल-विकला विशरणे । २२३ । अफालीत् । फेळतुः । मीलक्ष्मीलस्मीलक्ष्मीलनिमे-
 षणे । २२४ । निमेषणं सङ्कोचः । पील प्रतिष्ठम्भे । २२५ । प्रतिष्ठम्भो रोधनम् । पील वर्णे । २२६ । वर्णेपिलक्षितायां
 क्रियायामित्यर्थः । शील समाधौ । २२७ । कील बन्धे । २२८ । कूल आवरणे । २२९ । शूल रुजायाम् । २३० ।
 तूल निष्कर्षे । २३१ । निष्कर्षोऽन्तर्गनस्य वह्निस्सारणम् । पूल सङ्घाते । २३२ । मूल प्रतिष्ठायाम् । २३३ ।

फल निष्पत्तौ । २३४ । फुल्ल विकसने । २३५ । लुल्ल हावकरणे । २३६ । चिल्ल गैथिल्ये च । २३७ । पेळु फेळु
 शेठ पेळु सेळु वेहूळु सल तिल तिलल पल्ल वेल्ल गत्तौ । २३८ । वेळु वेळु केळु क्वेळु खेळु खल्ल चलने । २३९ ।
 खल्ल सञ्चये च । २४० । खल्ल खल्ल आशुगत्तौ । २४१ । गल चर्व अर्दने । २४२ । पुर्व पर्व मर्व पूरणे । २४३ ।
 गर्व धिबु शव गत्तौ । २४४ । कर्व खर्व गर्व दर्पे । २४५ । छिबु निबु निरसने । २४६ । छीवति ॥ तिर्वा छिबः ॥
 ४ । १ । ४३ ॥ द्विस्वे पूर्वस्य । तिष्ठेन । चिक्षेव जीव प्राणधारणे । २४७ । पीव मीव तीव नीव स्थौल्ये । २४८ ।
 उर्व तुर्व युर्व दुर्व जुर्व अर्व भर्व शर्व हिंसायाम् । २४९ । मुर्व मव बवने । २५० । गुर्व उद्यमे । २५१ ।
 पिबु मिबु निबु सेचने । २५२ । हिबु दिबु जिबु प्रीणने । २५३ । इबु व्याप्तौ च । २५४ । इन्वाञ्चकार । अव रक्षण-
 गतिक्रान्तिप्रतीतिवृत्त्यवगमनप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्यवात्यालिङ्गनहिंसादहनभाववृद्धिषु । २५५ ।
 इत्यन्तस्यान्ताः । कश शब्दे । २५६ । सौत्रोऽयमित्येके । मिश मश रोषे च । २५७ । शश प्लुतिगतौ । २५८ ।
 णिश समाधौ । २५९ । दृशं प्रेक्षणे । २६० । पश्यति । ऋदिच्छधीत्यङि ऋवर्णहशोऽङीति गुणे, अदर्शत् ।
 पक्षे ॥ अः सृजिहशोऽङिति ॥ ४ । ४ । ११ । स्वरात्परो धुढादौ प्रत्ययेऽन्तः । प्रसज्याश्रयणात्प्रतिषेधे धुदीति
 नाश्रीयते, तेन सिञ्जलुचो धुढादित्वं प्रति वर्णाश्रयत्वेन स्थानिवद्भावाभावेऽपि क्त्स्वं प्रति स्थानिवद्भावात्किदाश्रयः
 प्रतिषेधः स्यात् । धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्यये कार्यविज्ञानाच्चेह न । रज्जुसुहृभ्यां देवहृभ्याम् । द्रश इति जाते, व्यञ्ज-
 नानामनिटीति वृद्धौ यजसृजेति शस्य षत्वे ॥ षढोः कस्सि ॥ २ । १ । ६२ ॥ असत्परे इत्यधिकाराभिधीक्ष्यतीत्यत्र
 हस्थानस्य कस्यासत्त्वादादेश्चतुर्थः । नाम्यन्तस्येति सस्य षत्वे । अद्राक्षीत् । अद्राष्टाम् । ददर्श । सृजिह-
 शीति वेदि । ददर्शिय । दद्रष्ट । द्रश । दर्शं दशने । २६१ । दशति । दर्दशिय । ददंष्ट । द्युषु शब्दे । २६२ ।
 अद्युषत् । अद्योषीत् । चूप पाने । २६३ । लूष तुष्टौ । २६४ । लूष तुष्टौ । २६५ । लूष मूष स्तेये । २६६ । लूष

प्रसवे । २६७ । स्रपति । उप रुजायाम् । २६८ । ईष उठ्ठे । २६९ । कृपं विलेखने । २७० । विलेखनमाकर्षणम्
 कर्षति ॥ स्पृशस्पृशकृपतृपदयो वा ॥ ३ । ४ । ५४ ॥ अद्यतन्यां सिच् । अक्राक्षीत् । अक्राक्षीत् । पक्षे ॥ ह-
 शिद्योनाभ्युपान्त्यादहशोऽनिटः सक् ॥ ३ । ४ । ५५ ॥ धातोरद्यतन्याम् । अकृक्षत् । अकृक्षताम् । कप शिष जप
 क्षप वष मष मृष रूप रिष यूष जूष शष चष हिंसायाम् ॥ २७१ ॥ सहलुभेच्छरुषरिषस्तादेः ॥ ४ । ४ । ४६ ॥
 स्ताद्यशित आदिरिङ्वा । इच्छेति निर्देशादिषच्इषशोर्न । केचिदिषशोऽपि विकल्पमाहुः । कश्चित् पठति सूत्रम्, अशि-
 भृगस्तुश्चिवस्तिभ्यस्तकारादौ देट् । तथा हनुमुदुभ्योऽपि अपरोक्षायामेवेट् । तथा विषेर्मुलफलकर्षणपरोक्षायामिड्
 वा । रोष्टा । रोषिता । रेष्टा । रेषिता । दृष सङ्घाते च । २७२ । भष भर्त्सने । २७३ । जिषू विषू मिषू निषू दृषू
 दृषू सेचने । २७४ । चतुर्थः कैश्चिन्न पठयते । मृषू सहने च । २७५ । उषू श्रिषू श्लिषू मृषू प्लुषू दाहे । २७६ । औ-
 षीत् ॥ जाग्रुषसस्मिन्धेर्नचा ॥ ३ । ४ । ४९ ॥ परोक्षायाम् आम् । आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनु-
 प्रयुज्यन्ते । सोपसर्गादिन्धेराम् न स्यादेवेति कश्चित् । परोक्षायामिन्धेराम् विकल्प इत्यन्यः । ओषाञ्चकार । ओषाञ्च-
 क्रतुः । पक्षे । उवोष । ऊषतुः । उवोषिथ । घृषू सङ्घर्षे । २७७ । हृषू अलीके । २७८ । पुष पुष्टौ । २७९ । अपो-
 षीत् । अङ्गविधायके सनिर्देशादस्य पुषादेर्न ग्रहणम् । भूष तसु अलङ्कारे । २८० । तुष हस हलस रस शब्दे । २८१ ।
 लस श्लेषणक्रीडनयोः । २८२ । धरल्लं अदने । २८३ । अयं न सार्वत्रिक इति केचित् । मरक्कन्ययविषय एवेत्येके ।
 अधसत् । जघास ॥ घस्वसः ॥ २ । ३ । ३६ ॥ नाम्यादेः परस्य सः ष स्यात् । घसिरिह प्रकृत्यन्तरम् । आदेश-
 स्य कृतत्वेनैव सिद्धत्वात् । अकृतसकारार्थं वचनम् । जक्षतुः । जघसिथ । जघास । जघस ॥ ससतः सि ॥
 ४ । ३ । ९२ ॥ धातोरशिति प्रत्यये विषयभूते । घत्स्यति । विषयसप्तमीविज्ञानात् अवाचापवात्तेः यत्र प्रागेव सस्य
 तकारः । लिङ्गाद्यभावादाश्लेष्यस्याप्रयोग इति केचित् । हसे हसने । २८४ । पिष्ट पेष्ट देष्ट गतौ । २८५ । शस्त-

हिंसायाम् । २८६ । शशसतुः । शंखं स्तुती च । २८७ । शस्यात् । मिहं सेचने । २८८ । मेढा । मेक्षयति । दहं भ-
 स्मीकरणे । २८९ । अधाक्षीत् । अदागधाम् । देहतुः । चह कल्कने । २९० । कल्लनं दम्भः शाठ्यञ्च । रह त्यागे ।
 २९१ । रहु गती । २९२ । दह दहु बृह वृद्धौ । २९३ । बृहु बृहु शब्दे च । २९४ । अबृहत । अवर्हीत् । उह तुह
 दुह अर्दने । २९५ । औहत् । औहीत् । उवोह । अह मह प्रजायाम् । २९६ । आनह । उक्ष सेचने । २९७ । उक्षा-
 श्चकार रक्ष पालने । २९८ । मक्ष-युक्ष सङ्घाते । २९९ । अक्षौ व्याप्तौ च । ३०० ॥ वाक्षः ॥ ३ । ४ । ७६ ॥
 कर्त्तरि विहिते शिति श्रुः ॥ उद्वनोः ॥ ४ । ३ । २ ॥ धातोः परयोरङ्किति प्रत्यये गुणः । अक्षणेति । अक्षति ।
 आक्षीत् । आष्टाम् । आक्षिष्टाम् । आनक्ष । अक्षिता । अब्दा । तक्षौ त्वक्षौ तनूकरणे । ३०१ । तनूकरणं कुशीकर-
 णम् ॥ तक्षस्स्वार्थे वा ॥ ३ । ४ । ७७ ॥ श्रुः । तक्षणेति तक्षति काष्ठम् । स्वार्थे इति किम् ? । सन्नक्षति वा-
 णिभः शिष्यम् । निर्भर्त्सयतीत्यर्थः । इदमेव स्वार्थग्रहणं ज्ञापयति, अनेकार्था धातव इति । त्वक्षिता । त्वष्टा । णिष
 चुम्बने । ३०२ । प्रणिक्षति । तृक्ष स्तृक्ष णक्ष गतौ । ३०३ । वक्ष रोषे । ३०४ । सङ्घाते इत्येके । त्वक्ष त्वचने । ३०५ ।
 त्वचनं त्वग्रहणं सम्भरणं वा । सूक्ष अनादरे । ३०६ । काशु वाशु माशु काङ्क्षायाम् । ३०७ । द्राशु ध्राशु ध्वाशु
 घोरवासिते च । ३०८ । द्राङ्क्षति । इति भ्वादयः परस्मैपदिनः ॥

अथात्मनेपदिनः

गाङ् गतौ ? । गते । अन्तरङ्गत्वाच्छवा सह धातोरकारस्य दीर्घे, आतामाते इत्यादिनेत्वं न । गते ॥ अन-
 तोऽन्तोऽदात्मने ॥ ४ । २ । ११४ ॥ गते । गासे । गाथे । गाध्वे । ने । गावहे । गामहे । गेत । जेयाताम् । गेर-
 न् । गेथाः । जेयाथाम् । गेध्वम् । जेय । जेवहि । जेमहि । गाताम् । गाताम् । गास्य । गाथाम् । गाध्वम् ।

गे । गावहे । गामहे । अगात । आगाताम् । अगात । अगाथाः । अगाथाम् । अगाध्वम् । अगे । अगावहि । अगामहि । अगास्त । अगासाताम् । अगासत । अगास्थाः । अगासायाम् ॥ ४ । ३ । ७२ ॥ घातोर्घादीं प्रत्यये सो वा लुक् । अगाध्वम् । अगाद्वध्वम् । विकल्पं नेच्छन्त्येके । अन्ये तु सिच एव नित्यं लोपमिच्छन्ति । अगासि । अगास्वहि । अगास्महि । जगे । जगते । जगिषे । जगिषे । जगिषे । जगे । जगिषे । जगिषे । गामीष्ट । गामीयास्ताम् । गामीरन् । गामीष्टाः । गामीयास्थाम् । गामीध्वम् । गामीय । गामीवहि । गामीमहि । गाता । गातारौ । गातारः । गातासे । गातासाथे । गाताध्वे । गाताहे । गातास्वहे । गातास्महे । गास्यते । गास्यन्ते । गास्यसे । गास्येये । गास्यध्वे । गास्ये । गास्यावहे । गास्यामहे । अगास्यत । अगास्यन्त । अगास्यथाः । अगास्येथाम् । अगास्यध्वम् । अगास्ये । अगास्यावहि । अगास्यामहि । अगास्यामहे । २१ स्मये ॥ आतामाते-
आथामाथे आदिः ॥ ४ । २ । १२१ ॥ आत्परंयामेषामात इः स्यात् । स्मयेते । स्मयेथे । स्मयेताम् । स्मयेताम् । स्मयेथाम् । अस्मयत । अस्मयेताम् । अस्मेष्ट । अस्मेष्टाम् । अस्मेष्टत । अस्मेष्टाः । अस्मेष्टाथाम् ॥ ना-
म्यन्तात्परोक्षाद्यतन्याशिषो धो ढः ॥ २ । १ । ८० ॥ अस्मेष्टम् । सिष्मिये । सिष्मियाते ॥ हान्तस्थाञ्जीङ्-
भ्यां वा ॥ २ । १ । ८१ ॥ परासां परोक्षाद्यतन्याशिषां धो स्यात् । वचनभेदो यथासङ्ख्यनिवृत्त्यर्थः । सि-
ष्मियिद्वे । सिष्मियिध्वे । स्मेषीष्ट । स्मेता । स्मेण्यते । अस्मेण्यत । ङीङ् विहायसा गर्नी । ३ । ड्यते । अडयिष्ट । ङिड्ये । ङेषीष्ट । ङङ् कुङ् गुङ् घुङ् कुङ् शब्दे । ४ । अवते । आवत । औष्ट । 'वर्णात्प्राकृतं बलीय' इत्युव तनः
समानदीर्घे । ऊने । औपीष्ट । कवते । अकोष्ट । चुकुवे । च्युङ् ल्युङ् लुङ् मुङ् लुङ् गतो । ५ । रुङ् रेषणे च । ६ ।
चकाराद् गर्तौ । रेषणं हिसाशब्दः । पूङ् पवने । ७ । पवनं नीरजीकरणम् । पवते । पविता । मूङ् वन्धने । ८ । मविता
धुङ् अवध्वंसने । ९ । धरते ॥ ऋवर्णात् ॥ ४ । ३ । ३६ ॥ घातोरनिदावात्मनेपदविषयी सिजाशिषौ किद्वत् ॥

न वृद्धिश्चाविति किञ्चल्लोपे ॥ ४ । ३ । ११ ॥ अत्रिति प्रत्यये यः किञ्चल्लोपस्तस्मिन् सति गुणवृद्धी न भवतः ।
 लोपोऽदर्शनमात्रमिह शुभते । केचित्तु दधीवाचरतीति किञ्चल्लोपे अप्रत्यये णिनि च दध्या दध्ययतीत्यत्रापि गुणवृद्धि-
 प्रतिषेधमिच्छन्ति । तन्मनसङ्ग्रहार्थं किञ्चल्लोपे सति अत्रिति प्रत्यये परे गुणवृद्धी न भवत इति व्याख्येयम् । केचित्तु
 दीधीवेव्योरिवर्णे यकारे चान्तस्य लुक्प्रत्ययस्य तु गुणवृद्धिप्रतिषेधमारभन्ते । तदसत् । छान्दसस्वादनयोः । अधृत ।
 अशृषाताम् । धृषीष्ट । धर्त्ता । धरिष्यते । मेङ् मतिदाने । १० । प्रतिदानं प्रत्यर्पणम् । प्रणिमयते । देङ् त्रैङ् पालने
 । ११ । दयते ॥ इश्च स्यादः ॥ ४ । ३ । ४१ ॥ स्यो दासंज्ञकाच्चात्मनेपदविषयः सिच् किट्प्रत्ययात् तद्योगे च स्था-
 दोरिश्च । अदित । अदिषाताम् ॥ देर्दिनिः परोक्षायाम् ॥ ४ । १ । ३२ ॥ न चार्थं द्विः । दिग्गे । दिग्ग्याते । त्रा-
 यते । अत्रास्त । तत्रे । श्यैङ् गतौ । १२ । श्यैङ् वृद्धौ । १३ । वकुङ् कौटिल्ये । १४ । गतावित्येके । मकुङ् मण्डने
 । १५ । अकुङ् लक्षणे । १६ । आनङ्के । शीकृङ् सेचने । १७ । गतावप्यन्ये । शीकृते । लोक्कुङ् दर्शने । १८ । श्लो-
 कुङ् सङ्घाते । १९ । ग्रन्ये इत्यर्थः । स च ग्रन्यो ग्रथ्यमानस्य व्यापारो ग्रन्थितुर्वा, आधेऽकर्मको द्वितीये सकर्मकः ।
 श्लोकोते । द्रेकृङ् धेकृङ् शब्दोत्साहे । २० । शब्दस्योत्साह औद्धत्यं वृद्धिश्च । द्रेकृते । रेकृङ् शकुङ् शङ्कायाम् । २१ ।
 शङ्का सन्देहः पूर्वस्म्यर्थः, द्वितीयस्य तु त्रासश्च । ककि लौल्ये । २२ । लौल्यं गर्वथापत्यश्च । चकके । कुकि वृकि
 आदाने । २३ । चुकृके । ववृके । चकि तृप्तिप्रतीयातयोः । २४ । चके । ककुङ् भकुङ् त्रकुङ् भ्रकुङ् श्लकुङ् दौकृङ्
 त्रौकृङ् ह्यक्कि वस्कि तकि टिकि टीकृङ् सेकृङ् सेकृङ् रेकृङ् रेकृङ् लघुङ् गतौ । २५ । कङ्कते । डुडौके । तुत्रौके । क्व-
 ण्कते । नात्र सत्त्वम् । लघुङ् भोजननिवृत्तावपि । अधुङ् वधुङ् गत्याक्षेपे । २६ । आक्षेपो वेगारम्भ उपालम्भो वा ।
 मधुङ् कैतवे च । २७ । राघृङ् लाघृङ् सामर्थ्ये । २८ । द्राघृङ् आयासे च । २९ । आयासे इत्यन्ये । श्लाघृङ् कत्यने
 । ३० । लोचुङ् दर्शने । ३१ । षचि सेचने । ३२ । सचते । शचि व्यक्तायां वाचि । ३३ । कचि वन्धने । ३४ ।

कडुङ् दीप्तौ च । ३५ । श्वचि श्वडुङ् गतौ । ३६ । वचि दीप्तौ । ३७ । मचि मुडुङ् कलकने । ३८ । मडुङ् धारणो-
 च्छायपूजनेषु च । ३९ । पडुङ् व्यक्तीकरणे । ४० । षुचि प्रसादे । ४१ । तुषुवे । एजुङ् भ्रैजुङ् भ्राजि दीप्तौ । ४२ ।
 एजाश्चक्रे । बिभ्रजे वभ्राजे । भ्रजे । इजुङ् गतौ । ४३ । इञ्जाश्चक्रे । ईजि कुत्सने च । ४४ । ऋजि गतिस्थानार्जने-
 पार्जनेषु । ४५ । आनृजे । ऋजुङ् भृजैङ् भर्जने । ४६ । भर्जनं पाकप्रकारः । तिजि क्षमानिशनयोः । ४७ । निशानं
 तीक्ष्णीकरणम् ॥ गुप्तजिर्गर्हाक्षान्तौ सन् ॥ ३ । ४ । ५ ॥ स्वार्थे । तितिक्षते । सहते इत्यर्थः । गर्हाक्षान्ता-
 विति किम् ? । गोपनम् । गोपायति । सन्यकारः सामान्यग्रहणार्थः । नकारः सन्यङ्घ्र्यत्र विशेषणार्थः । घट्टि चलने
 । ४८ । स्फुटि विकसने । ४९ । चेष्टि चेष्टायाम् । ५० । गोष्टि लोष्टि सङ्घाते । ५१ । वेष्टि वेष्टने । ५२ । अट्टि हिं-
 साक्रिययोः । ५३ । दोपान्त्यस्तोपान्त्यो वा । आनेहोऽपि हेति विवाधायाम् । ५४ । एठाश्चक्रे । जिहेठे । मडुङ् कडुङ् शोके
 । ५५ । शोकोऽत्राध्यानम् । मुडुङ् पलायने । ५६ । वडुङ् एकचर्यायाम् । ५७ । असहायस्य गत्यामित्यर्थः । वण्ठे । अडुङ् पडुङ्
 गतौ । ५८ । आनण्ठे । हुडुङ् पिडुङ् सङ्घाते । ५९ । शडुङ् रजायां च । ६० । तडुङ् ताडने । ६१ । कडुङ् मदे । ६२ । खडुङ् मन्थे
 । ६३ । खुडुङ् गतिवैकल्ये । ६४ । कुडुङ् दाहे । ६५ । वडुङ् मडुङ् वेष्टने । ६६ । विभाजने इत्येके । विभाजनं वि-
 भागकरणं चर्माभावश्च । भडुङ् परिभाषणे । ६७ । मडुङ् मार्जने । ६८ । तडुङ् तोडने । ६९ । सुडुङ् वरणे । ७० ।
 चडुङ् कोपे । ७१ । द्राडुङ् द्राडुङ् विशरणे । ७२ । शाडुङ् श्लाघायाम् । ७३ ॥ ऋफिडादीनां डश्च लः ॥ २ ।
 ३ । १०४ ॥ ऋरोर्लृलो वा । लफिडः । लृफिलः । ऋफिलः । लतकः । लतकः । इति डस्य लत्वे ।
 शालते । वाडुङ् आप्लाव्ये । ७४ । हंडुङ् होडुङ् अनादरे । ७५ । हिडुङ् गतौ च । ७६ । घिणुङ् घुणुङ् घृणुङ्
 ग्रहणे । ७७ । घुणि घूर्णि भ्रमणे । ७८ । पणि व्यवहारस्तुत्योः । ७९ । पणायति । व्यवहरति स्तौति वेत्यर्थः । व्य-
 वहारार्थात्पणेरार्यं नेच्छन्त्यन्ये । शतस्य पणते । अनुबन्धस्याशवि केवले चारिताश्यादिप्रत्ययान्तात्मात्मनेपदम् । किं-

न्वायान्तस्येडित्वाभावाच्छेष्टादिति परस्मैपदम् । पणायञ्चकार । पेणे॥ इति द्वर्गीयान्ताः॥ यैङ् प्रयत्ने । ८० । युतुङ्
 जुतुङ् भासने । ८१ । विथुङ् वेथुङ् याचने । ८२ । नाथुङ् उपतापैश्वर्याशीःषु च । ८३ ॥ आशिषि नाथः ॥ ३१ । ३६ ॥
 एत्रार्थे कर्त्तर्यात्मने पदम् । सर्पिपो नाथते । सर्पिर्म स्यादित्याशास्ते । आशिष्येवेति नियमः किम् ? । मधु नायति ।
 याचत इत्यर्थः । अथुङ् शैथिल्ये । ८४ । ग्रथुङ् कौटिल्ये । ८५ । कथि श्लाघायाम् । ८६ । चकथे । भ्विदुङ् श्वेत्ये । ८७ ।
 सकर्मकोऽकर्मकश्च । वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः । ८८ । भदुङ् सुखकल्याणयोः । ८९ । मदुङ् स्तुतिमोदमदस्वप्नगतिषु । ९० ।
 स्पदुङ् किञ्चिच्चलने । ९१ । विलदुङ् परिदेवने । ९२ । मुदि हर्षे । ९३ । अकर्मकोऽयम् । ददि दाने । ९४ । दददे । हदि
 पुरीषोत्सर्गे । ९५ । अहत् । अहत्सातात् । वदि स्वदि स्वादि आस्वादने । ९६ । आद्यः पोपदेशो नेतरौ । वदि-
 रनुभवे सकर्मको लचाकर्मकः । उदि मानक्रीडयोश्च । ९७ । ऊर्दते । ऊर्दि गुदि क्रीडायाम् ।
 ९८ । खुदिमप्यन्ये इच्छन्ति । वूदि क्षरणे । ९९ । सूदते । ह्वादि शब्दे । १०० । अन्यक्ते शब्दे इत्यन्ये । ह्वादिङ्
 सुखे च । १०१ । पदि कुत्सिते शब्दे । १०२ । पायुध्वनावित्यर्थः । अन्ये त्वशब्देऽधोवाते । स्कुदुङ् आपवणे । १०३ ।
 आपवणमुत्तलव उद्धरणं च । एथि वृद्धौ । १०४ । एधाश्चक्रे । एधाश्चकृत्वे । स्पदि सङ्घर्षे । १०५ । सङ्घर्षः परा-
 भिभवेच्छा । धात्वर्थेनोपसङ्गहादकर्मकः । पर्यद्धि । गाधुङ् प्रतिष्ठालिप्साग्रन्थेषु । १०६ । प्रतिष्ठायांमकर्मकः ॥ वाधुङ्
 रोदने । १०७ । रोदनं प्रतिघातः । दधि धारणे । १०८ । देधे । बधि वन्धने । १०९ ॥ शान्दान्मान्बधान्निशा-
 नार्जवविचारवैरुन्ये दीर्घश्चेतः ॥ ३ । ४ । ७ ॥ स्वार्थे सन् द्वित्ये पूर्वस्य ॥ सन्यस्य ॥ ४ । १ । ५९ ॥ द्वित्ये
 पूर्वस्ये । बीभत्सते चित्तम् विकुलते इत्यर्थः । नाधुङ् नाथुङ्भवत् । ११० । पनि स्तुतौ । १११ । पणिवत् । मानि पूजा-
 याम् । ११२ । विचारे, मीमांसते । निपुङ् ऋषिपुङ् ष्टेपुङ् क्षरणे । ११३ । तेषुङ् कम्पने च ॥ ११४ । हुवे पृङ् केपृङ्
 नेपृङ् कपुङ् चलने । ११५ । ग्लेपृङ् दैन्ये च । ११६ । जिग्लेपे । मेपृङ् रेपृङ् लेपृङ् गती । ११७ । देशान्तरप्राप्ति-

हेतुर्गतिः, तत्र स्थितस्य स्यन्दनम् । त्रपौषि लज्जायाम् । ११८ । अवपिष्ट । अत्रप्त । त्रे । त्रपिता । त्रप्ता । गुपि
 गोपनकुत्सनयोः । ११९ । गुप्तिजोरिति सनि । जुगुप्सते । अबुङ् रबुङ् शब्दे । १२० । लबुङ् अवलम्बने च ।
 १२१ । कबुङ् वर्णे । १२२ । वर्णो वर्णनं शुक्लादिश्च । रेपृङ् चेति कौशिकः । चकवे । वलीबुङ् अधाष्टये । १२३ ।
 क्षीबुङ् मदे । १२४ । शीबुङ् चीबुङ् शलिभ कत्यने । १२५ । वलिभ भोजने । १२६ । गलिभ धाष्टये । १२७ । रे-
 भुङ् अभुङ् रभुङ् लभुङ् शब्दे । १२८ । ह्रभुङ् स्क्रभुङ् णुभुङ् स्तम्भे । १२९ । स्तम्भः क्रियानिरोधः । स्तम्भते
 जभुङ् जभैङ् जभुङ् गात्रविनामे । १३० । जम्भते । रभि राभस्ये । १३१ । आरभते । डुलभिष् प्राप्ता । १३२ । अ-
 लब्ध । लेभे । लप्सीष्ट । लब्धा । लप्स्यते । भामि क्रोधे । १३३ । क्षमौषि सहने । १३४ । अक्षमिष्ट । अक्षंस्त ।
 चक्षमिषे । चक्षसे । चक्षमिवहे । चक्षमिहे । कमूङ् कान्तौ । १३५ । कान्तिरिच्छा ॥ कर्मेर्णिङ् ॥ ३।४।२॥ स्वार्थे । काम-
 यते । निश्चीति ऊ । काम इ अ त इति स्थिते ॥ ४ । ३ । ८३ ॥ अशिति प्रत्यये लुक् । अनेन चेष्य-
 त्वगुणवृद्धिदीर्घतागमा बाध्यन्ते । इय्, अततक्षत् । यत्वम्, आटिटत् । गुणः, कारणा । वृद्धिः, कारकः । कार्यते ।
 तागमः, प्रकार्ये । अनिदीति विषयसप्तम्यपि । तेन चेतन इत्यत्र प्रागेव णेलोपे इद्धितो व्यञ्जनाद्यन्तादिति, अनः
 सिद्धः । अनिदीति किम् ? । कारयिता ॥ उपान्त्यस्यासमानलोपिशास्ठृदितो ऊ ॥ ४ । २ । ३५ । धातौणां
 ह्रस्वः । ऊपरे णाविति न धातोर्विशेषणं किन्तूपान्त्यस्यैव । तेन णेः पूर्वस्याधातुवेऽपि ह्रस्वः । तेन गोनावमारव्यत्
 अजुगुनत् । केचित्तु ओतः स्थानिवत्त्वादुपान्त्यत्वाभावाद् ह्रस्वं नेच्छन्ति । तेन अजुगोनत् । णावित्येव । ऊ उपान्त्य-
 स्येद्युच्यमानेऽलीलवदित्यादावन्तरङ्गावपि वृद्ध्यावादेशावदीदपदित्यादौ ण्वागमश्च बाधित्वा वचनसामर्थ्यात् ण्युपान्त्यस्य
 ह्रस्वः स्यात् । अपीपचदित्यादौ ण्युपान्त्यस्वरभावात् न स्यात् । णिग्रहणानुवृत्तौ तु सर्वत्र ह्रस्वः सिद्ध्यति । उपान्त्यस्येति किम् ? ।
 अचकाङ्क्षत् । येन नाव्यवधानमिति न्यायेनैव सिद्धे उपान्त्यग्रहणमुत्तरार्थम् । असमानलोपिशास्ठृदित इति किम् ? ।

अत्यरराजत् । यत्रान्त्यस्वरादिलोपः तत्र स्थानिवद्भावेन न सिद्ध्यतीति वचनम् । यत्र तु स्वरस्यैव लोपः तत्र स्थानिव-
 द्भावेनैव सिद्ध्यति । अममालत् । यत्र स्वरव्यञ्जनलोपस्तत्राप्यवयवावयविनोरभेदन्यायेन स्वरादेशत्वात्स्थानिवद्भावे सिद्धे
 स्थानिवद्भावस्यानित्यत्वख्यापनार्थमसमानलोपीति वचनम् । तेन पर्यवीवसत् । असिस्वदित्यादि सिद्धम् । कलिह-
 लिबर्जनात्परमपि लोपं वृद्धिर्वाधते । अत एव तत्र कलिहलिवर्जनमर्थवत् । अशशासत् । आशशासोऽपीतीच्छत्यन्यः ।
 अयाचत् । शासेरुदित्करणं य लुब्धनिवृत्त्यर्थम् । अशशासत् । अन्ये तु अशशासत् इत्यपीच्छन्ति । मा भवानोणि-
 णत् णित्वजात्याश्रयणात् अविबददीणां परिवादकेनेति सिद्धम् ॥ आद्योऽंश एकस्वरः ॥ ४ । १ । २ ॥ अनेक-
 स्वरस्य धातोः परोक्षाङ्के परे द्विः । इति द्वित्वे ॥ असमानलोपे सन्वल्लुङ्गनि ङे ॥ ४ । १ । ६३ ॥ णौ द्वित्वे
 सति पूर्वस्य धात्वक्षरे कार्यम् । अचिक्कणदित्यादावनेकव्यञ्जनव्यवधानेऽपि स्त्रादीनामित्वाधकस्यात्वस्य शासनात्स-
 न्वद्भावः । न तु स्वरव्यञ्जनव्यवधानेऽपि । तेन । अजजागत् ॥ लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः ॥ ४ । १ । ६४ ॥ धातोरस-
 मानलोपे रूपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्य लघुनि धात्वक्षरे स्यात् । लघोरिति किम् ? । अचिक्षणत् । अचीकमत । णिङ्भाव-
 पक्षे, अचकमत ॥ आमन्तात्त्वायेत्नावयू ॥ ४ । ३ । ८५ ॥ णेः ॥ कामयाञ्चक्रे ।- अयि वयि पयि मयि नयि
 चयि रयि गतौ । १, ३६ । आर्यिष्ठ ॥ दयायास्कासः ॥ ३ । ४ । ४७ ॥ परोक्षाया आय । आमन्ताच्च कृन्वस्तयः
 पराक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । अयाञ्चके । अयिषीद्वम् । अयषीध्वम् ॥ उपसर्गस्यायौ ॥ २ । ३ । १०० ॥ रस्य लः ।
 प्लायते । प्लायते ।-अत्रानेकवर्णव्यवधानान्नेच्छन्त्येके । प्रतिपूर्वस्य प्रयोग एव नास्तीत्यन्ये । निरस्यते
 दुरयते इत्यत्र क्वस्यासिद्धत्वात् लत्वम् । निर्दुरोस्तु निलयते-दुलयते । उपसर्गस्येति किम् ? । परस्यायनं परायणम् ।
 उदयतीत्यत्र इधातुः स्वमते । परमते चक्षिङो छित्करणज्ञापनेनात्मनेपदस्यानित्यत्वादस्यापि प्रयोगोऽयम् । तयि णयि
 रक्षणे च । १, ३७ । दयि दानगतिर्हिंसादहनेषु च । १, ३८ । ऊयैङ् तन्नुसन्ताने । १, ३९ । ऊयाञ्चके । पूयैङ् दुर्गन्ध-

विधारणयोः । १४० । पुपूये । कर्तृयैङ् शब्दोद्भूतयोः । १४१ । उन्दनं कलेदनम् । दुर्गन्धेऽपीत्येके । क्षमायैङ् विधूयने । १४२ । स्फायैङ् ओप्यायैङ् वृद्धौ । १४३ । प्यायते ॥ दोषजनमुधिरितादिव्याधौ वा ॥ ३ । ४ । ६७ ॥ कर्तृयैङ् शब्दोद्भूतयोः परे विजृम्भा तल्लङ् च । अप्यायि । पक्षे अप्यायिष्ठ । बुध्नीति इकारो दैवादिकस्यात्मनेपदिनःपरिश्रमार्थम् । तेन बुध्नीत्यस्य अवोधिष्ठेत्येव ॥ प्यायः पीः ॥ ४ । १ । ९१ ॥ परोक्षायां यङ्कि च । पिब्ये । दीर्घनिर्देशो यङ्मुब्यर्थः । तावृङ् सन्तानपालनयोः । १४४ । अतायि । अतायिष्ठ । बलि बलिल संवरणे । १४५ । शलि चलने च । १४६ । मलि मलिल धारणे । १४७ । भलि भलिल परिभाषणहिंसादानेषु । १४८ । कलि शब्दसङ्ख्यानयोः । १४९ । चकले । कलिल अशब्दे । १५० । अशब्दस्फूर्णीम्भावनः । शब्दार्थ इत्येके । अव्यक्तशब्दार्थ इत्यपरे । तेष्टुङ् देवूङ् देवने । १५१ । षेष्टुङ् सेष्टुङ् केष्टुङ् सेष्टुङ् गेष्टुङ् गेष्टुङ् पेष्टुङ् पेष्टुङ् म्लेष्टुङ् सेवने । १५२ ॥ परिनिवेः सेवः ॥ २ । ३ । ४६ । सस्य पत्वं द्विदोऽङ्गवगागे चापि । परिषिषेवे । पर्वषेवत । द्वितीयस्य तु परिसिसेने । परिनिवेरिति किम् ? । मतिसिषेवे । अत्रोपसर्गाश्रितं पत्वं न भवति । धातोस्तु द्विस्वाश्रितं भवत्येव । उभयत्र नेच्छन्त्येके । रेष्टुङ् पवि गतौ । १५३ । पेवे । काशुङ् दीप्तौ । १५४ । क्लेशि विवाधने । १५५ । भाषि च व्यक्तायां वाचि । १५६ । इवि गतिहिंसादर्शनेषु । १५७ । ईषाश्चक्रे । गेषुङ् अनिच्छायाप्तम् । १५८ । अनिच्छा अन्वेषणम् ॥ गेषुङ् प्रयत्ने । १५९ । जेषुङ् गेषुङ् ह्रेषङ् गतौ । १६० । एषाश्चक्रे । रेष्टुङ् हेषुङ् अव्यक्ते शब्दे । १६१ । पर्वि स्नेहने । १६२ । घुषुङ् कान्तीकरणे । १६३ । घुषते । छम्बूङ् प्रमादे । १६४ । प्रमादोऽनवधानता । संसते । भान्तोऽयमित्येके । विसम्भते । कासुङ् शब्दकुत्सायाप्तम् । १६५ । शब्दस्य कुत्सा रोगः । भासि दुष्प्राप्ति दुष्प्राप्ति दीप्तौ । १६६ । बभासे । आस्यते । आसते । भ्रसे । बभ्रासे । भ्लास्यते । भ्लासते । भ्लेसे । बभ्लसे । रासुङ् णासुङ् शब्दे । १६७ । णसि कौटिल्ये । १६८ । गणसते । भ्यसि भये । १६९ । अभ्यसिष्ठ । भेषीत्येके । आङ्ः शसुङ् इच्छायाप्तम्

। १७० । आशंसते । ग्रसूङ् ग्लसूङ् अदाने । १७१ । घसूङ् करणे । १७२ । मूर्द्धन्यान्तोऽयमित्येके । इहि चेष्टायाम्
 । १७३ । अहुङ् ग्लिहि गतौ । १७४ । आनहे । गर्हि गल्हि कुत्सने । १७५ । वर्हि वल्हि प्राधान्ये । १७६ । वर्हि वल्हि
 परिभाषणहिंसाच्छादनेषु । १ । ७ । दानेऽप्यन्ये । अवल्हिध्वम् । अवल्हिद्वम् । वेहङ् जेहङ् वाहङ् प्रयत्ने । १७८ ।
 द्राहङ् निक्षेपे । १७९ । निद्राक्षेप इत्येके । ऊहि तर्के । १८० । ऊहाञ्चके । तर्क उत्प्रेक्षा । गार्होङ् विलोडने । १८१ ।
 विलोडने परमेलन इत्यर्थः । अगाहिष्ट । गाहिषीष्ट । गाहिता । गाढा । गाहिष्यते । घाक्षयते ।
 ग्लाहोङ् ग्रहणे । १८२ । ग्लाहिता । ग्लाहा । गृहोङ् इत्येके । गर्हते । अगर्हिष्ट । अघृक्षत ॥ स्वरेऽतः ॥ ४ । ३ ।
 ७५ । सकः प्रत्यये लुक् । अघृक्षानाम् । अघृक्षन्त । प्राग्विधाविति पञ्चमीसमासाश्रयणेनाल्लोपस्य स्थानिवन्वाक्यान्तोऽ-
 दादेशः । गर्हिषीष्ट ॥ सिजासिपावात्मने ॥ ४ । ३ । ३५ ॥ नामिन्धुपान्ये धातोरनिटौ क्तिट् । घृक्षीष्ट । बहुङ्
 महङ् वृद्धौ । १८३ । दक्षि शैघ्र्ये च । १८४ । धुक्षि धिषि सन्दीपनक्लेशनजीवनेषु । १८५ । दृक्षि वरणे । १८६ ।
 शिषि धिग्रोपादाने । १८७ । भिषि याच्नायाम् । १८८ । दीक्षि मौण्डेज्योपनयननियमनव्रतादेशेषु । १८९ । अ-
 दीक्षिष्ट । ईक्षि दर्शने ॥ १९० । ऐक्षत । ईक्षाञ्चके । इत्यात्मनेपदिनः ॥ अथोभयपदिनः ॥ श्रिग् सेवायाम्
 । १ । अयति । अयते । णिथीति छे । अशिथ्रियत् । शिथ्राय । शिथ्रिये । श्रोयात् । अयिषीष्ट । अयि-
 ता । २ । अयिष्यति । अयिष्यते । अश्रयिष्यत् । अश्रयिष्यत । णीग् प्रापणे । निनेथ । निनयिष्ये । हृग्
 हरणे । ३ । हरति । हरते । अहार्षीत् । अहार्ष्टम् । अहृत । जहर्त्तु । जहति । जहति । ह्रियात् । ह्रपीष्ट ।
 हर्त्ता । हरिष्यति । हरिष्यते । भृग् भरणे । ४ । अमार्षीत् । अमृत । अमृषाताम् । वधृत् । वधृम् । वधृषे । धृग् धारणे
 । ५ । अमार्षीत् । अमृत । डुङ्गु करणे । ६ ॥ कृतानादेशः ॥ ३ । ४ । ८३ ॥ कर्त्तरि विहिते शिति । अयं तनादि-
 मध्ये पावाहोऽप्यत्रपठितः सिचो धुह्रस्वादिति नित्यलुगर्थः श्वर्थश्च । तेन करति करते इत्याद्यपि भवति । अन्यैः

त्थः । प्रकृतेरन्यथाभावो विकारः । उपस्कृतं शुद्धं । विकृतमित्यर्थः । गम्यमानार्थस्य स्वरूपेणोपा-
 दानं वाक्याध्याहारः । सोपस्काराणि सूत्राणि सवाक्याध्याहाराणीत्यर्थः । एष्विति किम् । उपकरोति । द्विती
 अव्यक्ते शब्दे । ७ । पूर्वपाठस्तु गतौ फलवति कर्त्तरि परस्मैपदार्थः । अञ्चून् गतौ च । ८ । डुयाचून् याञ्चायाम् ।
 ९ । द्विवदयमित्येकं । डुपचीष् पाके । १० । अपाक्षीत् । अपक्त । राजून् दुभ्राजी दीप्तौ । ११ । रेजतुः । रराजतुः ।
 भेजतुः । बभ्राजतुः । भ्राजेरिह पाठः पत्वविधौ राजृसाहचर्यादस्यैव ग्रहणार्थः । तेन पूर्वस्य बिभ्राजू बिभ्राज् इत्येव ।
 नन्वेवं षत्वं विकल्प्यतां किं पुनः पाठेन ? सत्यम्, अस्यात्मनेपदाव्यभिचारोपदर्शनद्वाराऽन्येषां यथादर्शनमात्मनेपदानि-
 त्यवज्ञापनार्थः पुनः पाठः । तेन लभते । लभति । सेवते । सेवति । श्रोतारष्ट्रपलभति न प्रशंसितारम् । स्वाधीने
 विभवेऽप्यहो नरपतिं सेवन्ति किं मानिनः । इत्यादिप्रयोगा अपि साधवः । भर्जी सेवायाम् । १२ । अभाक्षीत् । अ-
 भक्त । वभाज । भेजे । रञ्जीं राने । १३ ॥ अकट्ठिनिश्च रञ्जे ॥ ४१२१५० ॥ शव्युपान्त्यनो लुक् । रजति । रजते ।
 व्यञ्जनानामिनीन्यत्र बहुवचनस्य जात्यर्थत्वादत्रापि वृद्धौ । अराङ्क्षीत् । अरङ्क्त । अरङ्क्षाताम् । रेहून् परिभाष-
 णयाचनयोः । १४ । वेणून् गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहेषु । १५ । वादित्रग्रहणं बाद्यभाण्डस्य वादनाय ग्रहणम् ।
 नान्तोऽप्ययमिति केचित् । चतेन् याचने । १६ । अचतीत् । अचतिष्ठ । प्रोथून् पर्याप्तौ । १७ । पर्याप्तिः पूर्णता ।
 मिथून् मेधाहिंसयोः । १८ । मेथून् सङ्गमे च । १९ । चदेन् याचने । २० । उबुन्दुन् निशामने । २१ । अबुदत् ।
 अबुन्दोत् । अबुन्दिष्ट । धान्तोऽयमिति नन्दी । णिहून् णेहून् कुत्सासन्निकर्षयोः । २२ । मिहून् मेहून् मेधाहिंसयोः ।
 २३ । मेहून् सङ्गमे च । २४ । शूधून् शूधून् उन्दे । २५ । उन्दः क्लेदनम् । बुधून् बोधने । २६ । अबुधत् । अबोधीत् ।
 अबोधिष्ठ । खनून् अवदारणे । २७ । गमहेनेत्यल्लुकि । चलन्तुः । चलने । खन्यात् । दानी अवखण्डने । २८ ।
 आर्जवे, दीदांसति । दीदांसते । शानी तेजने । २९ । निशाने, शीशांसते । अर्थान्तरे सन्नोऽभावे प्रत्ययान्तराण्यपि

शपीं आक्रोशे । ३० । आशासीत् । अश्रुम् । चायुग्ं पूजानिशासनयोः । ३१ । व्ययी गतौ । ३२ । अव्ययीत् ।
 अन्यचिष्ट । अली भूषणपर्याप्तिचारणेषु । ३३ । धावृग् गतिशब्दयोः । ३४ । चीदृग् जुषीवत् । ३५ । अनृदिदयमि-
 त्येके । दाशृग् दाने । ३६ । ऋषी आदानसंवरणयोः । ३७ । भेषृग् भये । ३८ । भ्रेषृग् चलने च । ३९ । पपी वाधन-
 स्पर्शनयोः । ४० । शान्तोऽयमित्येके । लपी कान्तौ । ४१ । कान्तिरिच्छा । अभिलष्यति । अभिल-
 प्यते । अभिलषते । चपी भक्षणे । ४२ । छपी हिंसायाम् । ४३ । चच्छाष । चच्छवे । त्विपी दीप्तौ । ४४ । अत्विषत् ।
 अत्विषत । अपी असी गत्यादानयोश्च । ४५ । दासृग् दाने । ४६ । माहृग् माने । ४७ । मानं वर्तनम् । गुहृग् संवरणे
 । ४८ ॥ गोहृःस्वरे ॥ ४ । २ । ४२ ॥ कृतगुणस्य गुहःस्वरादाबुपान्त्यस्योत् । निगूहति । निगूहते । न्यगूहीत् ।
 इडभावे सकि । न्यगुक्षत । न्यगूहिष्ठ । पसे ॥ दुहदिहलिहं गुहो दन्त्यात्मने वा सकः ॥ ४ । ३ । ७४ ॥ एभ्यः
 सको दन्त्यादानात्मनेपदे लुरू वा स्यात् । न्यगूह । न्यगुक्षत । लुगृह । गुहोष्ठ । गुहीष्ट । गृहिता ।
 गोहा । २ । गूहिष्यति । घोक्ष्यते । गूहिष्यत् । अगूहिष्यत् । अगूहिष्यत । अगोक्ष्यत । भल-
 क्षी भक्षणे । ४९ । भक्षोत्त्यन्ये ॥

॥ अथ द्युतादय आत्मनेपदिनः ॥

द्युति दीप्तौ । १ । द्योतते ॥ द्युज्ज्योऽद्यतन्याम् ॥ ३ । ३ । ४४ ॥ कर्त्तर्यात्मनेपदं वा । बहुवचनं गणार्थम् ।
 व्यद्युतत् । व्यद्योतिष्ट ॥ द्युतेरिः । ४ । १ । ४१ ॥ द्वित्वे सति पूर्वस्य । द्युते । रुचि अविप्रोत्यां च । २ ।
 अरुचत् । अरोचिष्ट । द्युति परिवर्त्तने । ३ । रुटि द्युटि द्युति प्रतीयाते । ४ । त्रिवृताङ् वर्णे । ५ । त्रिविदाङ् स्नेहने
 । ६ । त्रिविदाङ् त्रिविदाङ् बोचने च । ७ । शुभि दीप्तौ । ८ । द्युभि सञ्चलने । ९ । सञ्चलनं रूपान्यथात्वम् । णभि तुभि
 हिंसायाम् । १० । सम्भृङ् विश्वासे । ११ । असम्भृत् । असम्भिष्ट । अंशृङ् संसृङ् अवसंसने । १२ । ध्वंसृङ् गतौ च । १३

शुताद्यन्तर्गणो वृतादिपञ्चकः । वृत्तं वृत्तने । १४ । अद्वत । अवतिष्ठ ॥ वृद्धयः स्यसनीः ॥ ३ । ३ । ४५ ॥ वृ-
 दादेः पञ्चतः कर्त्तव्यत्वेनेपदं वा । बहुवचनं गणार्थम् । वृत्तिष्यते ॥ न वृद्धयः ॥ ४ । ४ । ५५ ॥ वृदा-
 दिपञ्चकात्परस्य स्ताद्यशित आदिरिद्र न, न चेदसावात्यनेपदनिमित्तम् । वृत्त्यति । एके तु वृद्धयः स्यसनीः कृपः
 स्वस्तन्यां चात्मनेपदाभावे इहप्रतिषेधमिच्छन्ति । स्यन्दौङ् स्रवणे । १५ । अस्यदत् । अस्यन्दिष्ठ । अस्यन्त । स्यन्दिष्यते ।
 स्यन्त्यते । स्यन्त्यति । औदिलक्षण इङ्गविकल्पः परत्वादेनेन बाध्यते । अस्यन्त्यत । अस्यन्त्यत ॥
 निरभ्यनोश्च स्यन्दस्याप्राणिनि । २ । ३ । ५० । एभ्यः परिनिवेश परस्याप्राणिकर्तृकार्यवृत्तेः स्यन्दः सः ष् वा स्या-
 त् । निःष्यन्दते । निःस्यन्दते वा तौलम् । अप्राणिनीति किम् । परिस्यन्दते मत्स्यः । पशुदासोऽयं न प्रसज्यप्रतिषेधः ।
 तेन च यत्र प्राण्यप्राणी च कर्त्ता स्यात्तत्राप्राण्याश्रयो विकल्पः स्याकतु प्राण्याश्रयः प्रतिषेधः । निर्निभ्यां नेच्छन्त्येकं ।
 वृधूङ् वृद्धौ । १६ । वृधूङ् शब्दकुत्सायाम् । १७ । कृपौङ् सामर्थ्ये । १८ ॥ कृर लृलं कृपोऽकृपीटादिषु ॥ २ । ३
 । ९९ ॥ ययासरत्त्वम् । कत्रलुपते । अकलुषत् । अकलुषम् । चकलुषे । चकलुषे । कृपःश्वस्त-
 न्याम् ॥ ३ । ३ । ४६ ॥ कर्त्तव्यत्वेनेपदं वा । कल्पितासे । कल्पासे । इति शुताद्यन्तर्गणो वृतादिः ॥
 इति शुतादयः ॥

॥ अथ ज्वलादयः ॥

ज्वल दीप्तौ । १ । ज्वलति । कुच सम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्ठम्भविलेखनेषु । २ । सम्पर्चनं मिश्रता । प्रतिष्ठम्भो रो-
 धनम् । विलेखनं कर्षणम् । पत्तु पये गतौ । ३ ॥ श्वयत्यस्त्रवचपतःश्वास्थवोचपसम् ॥ ४ । ६ । १०३ ॥ अङ्-
 ययासरत्त्वम् । लृदित्वादङ् । अपयीत् । अपयीत् । कये निष्पाके । ४ । मये विलोडने । ५ । पद्दलं विशरणगत्यव-

सादनेषु । ६ । श्रौतीत्यादिना सीदादेशे । सीदति । असदत् । ससत्य । सत्ता । सत्स्यति ॥ सदोऽप्रतः
 परोक्षार्या त्वादेः ॥ २ । ३ । ४४ ॥ उपसर्गस्थानाम्यादेः सः ष् द्वित्वेऽप्यट्यपि । निषीदति । न्यषीदत् । निषिष-
 त्सति । निषसाद । अप्रतेरिति किम् । प्रतिसीदति । प्रत्यसीषदत् । अत्र प्रकृतिसकारस्य तु नाभ्यन्तस्थादिसूत्रेण भव-
 तेव । अस्यापि नेच्छन्त्येके । तुर्विशेषार्थः । परोक्षार्यामेव विशेषोऽन्यत्र तुभ्यत्रापि । शद्वलुं शातने । ७ । शातनं तनू-
 करणम् ॥ शदेःक्षिति ॥ ३ । ३ । ४१ ॥ शिक्षिष्याच्छदेः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । शीयते । अशदत् । शत्ता । शत्स्यति ।
 दुष्य अवगमने । ८ । अवगमनं ज्ञानम् । बोधति । अबोधीत् । अनुस्वारेदयमित्येके । तन्मते अभीत्सीत् । दुवम् उद्दि-
 रणे । ९ । धेमनुः । ववमनुः । भ्रमू चलने । १० । भ्रमति । भ्रमनुः । वभ्रमनुः । भर सञ्चलने । ११ । सकर्मा-
 कर्मा चायम् । अक्षारीत् । चल कम्पने । १२ । जल ग्रात्ये । १३ । घात्यं जाड्यम् । टल ट्व वैलज्ये । १४ । पुल
 स्थाने । १५ । अषोपदेशोऽयमित्यन्ये । हल विलेखने । १६ । णल गन्धे । १७ । गन्धोऽर्दनम् । बल प्राणनान्या
 वरोधयोः । १८ । बेलतुः बेलुः । पुल महत्त्वे । १९ । कुल बन्धुसंस्त्यानयोः । २० । पल फल शल गती । २१ । फ़ेलतुः ।
 फलिशालयोः पुनः पाठो ऽवलादिकार्यार्थः शलेः परस्मैपदार्थश्च । हुल हिसासंवरणयोश्च । २२ । कुशं आह्वानरोद-
 नयोः । २३ । अक्रुशत् । क्रोष्टा । कस गतौ । २४ । अकासीत् । अकसीत् । रुहे जन्मनि । २५ । बीजजन्मनीत्यन्ये ।
 अरुशत् । रोढा । रमि क्रीडायाम् । २६ । षहि मर्षणे । २७ ॥ स्तुस्वञ्चिश्चाटि नवा ॥ २ । २ । ४९ ॥ परिनिविभ्योऽ-
 सोढः सिवूसहस्रतां स. ष् स्यात् । पर्यषहत । पर्यषहत् । स्तुस्वञ्जोर्नित्यं प्राप्ते सिवूसहस्रतां चाप्राप्ते विभाषा । अ-
 सहिष्ट । सहिषीष्ट । सहिता ॥ सहिवहेरोच्चावर्णस्य ॥ १ । ३ । ४३ ॥ ढस्य तद्गृहे परेऽनु लुक् । सोढा ।
 इति ऽवलादयः ॥

॥ अथ यजादयो नव दिवदवर्जा अनिटश्च ॥

यजी देवपूजासङ्गनिकरणदानेषु । यजति । यजते अयासीत् । अयष्ट ॥ यजादिवश्वचः सस्वरान्तस्या द्युत् ॥ ४ ।
 १।७२॥ परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य प्रत्यासत्या । इयाज । वच् इति वशूसाहचर्याद् वचंग्रूणादेशो गृह्णने न योजादिकः ॥
 यजादिवचेः किति ॥ ४।१।७९ ॥ सस्वरान्तस्या द्युत् । ईजतुः । इयजिथ । इयष्ट । ईजे । इज्यात् । यक्षीष्ट ।
 यष्टा । २। यक्षयति । यक्षयते । वेङ्ग तन्नुसन्ताने । २। वयनि । वयते । अवासीत् । अवास्त ॥ वेर्वय् ॥ ४।४।१९॥ परोक्षायां
 वा । उवाय । किति द्युति ॥ न वयो य् ॥ ४ । १ । ७३१॥ वेगः परोक्षायां द्युन्न । ऊयतुः । उवयिथ । वयादेशाभावे
 वेरयः ॥ ४ । १ । १।७४ । पूर्वस्य परस्य च परोक्षायां द्युन्न । आत्सन्ध्यक्षरस्येत्यात्वे । ववौ ॥ अविति वा ॥ ४ ।
 १ । ७५ ॥ वेगोऽयन्तस्य परोक्षायां द्युन्न । ववतुः । पक्षे द्वित्वे कृते वर्णात्प्राकृतं बलीय इति परत्वाच्चोवि समानदीर्घे ।
 ऊवतुः ॥ द्युत्सकृत् ॥ ६ । १ । १।०२ ॥ अन्तस्यास्थानप्र । इति पश्चादकारस्य न द्युत् । वविथ । ववाथ । ऊया-
 त् । वासीष्ट । व्येङ्ग संवरणे । ३ ॥ व्यस्थवृणचि ॥ ४ । २ । ३ ॥ आन्न ॥ उद्याव्येव्वधिव्यचिव्यथेरिः ॥ ४ ।
 १ । ७१ ॥ परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य । वृद्धौ । विव्याय । द्युद्धाधनार्थमिक्कारस्यापीकारः । नामिनोऽसिद्धत्वाद्भवादेर्ना-
 मिन इति न दीर्घः । विव्यतुः । रिव्वेद इति नित्यमिति । विव्ययिथ । वीयात् । व्याता । व्यपते । अव्यास्त ।
 विव्ये । हेङ्ग स्पर्धाशब्दयोः । ४ । आह्वयति । आह्वयते ॥ ह्वालिप्सिचः ॥ ३ । ४ । ६२ ॥ कर्त्तर्यद्यतन्यामङ् ।
 आह्वत । आह्वास्त ॥ द्वित्वे ह्वा ॥ ४ । १ । ८७ ॥ सस्वरान्तस्या द्युत् । आजुहाव । आजुहुवतुः । आजुहविय ।
 आजुहोथ । अनेनैव सिद्धे उत्तरसूत्रकरणं णेरन्यस्मिन्द्वित्वनिमित्तप्रत्ययव्यवधायके द्युग्याभूदित्येवमर्थम् । तेनेह न ।
 निहायकीयिषति । आजुहुवे । आह्वयात् । आह्वाता । २ । दुवपी बीजसन्ताने । ५। बीजानां क्षेत्रे
 विस्तारणे इत्यर्थः । गन्भीधाने च्छेदने च । वपति । वपते । अवासीत् । अवस । उवाप । ऊपे । उव्यात् । वप्सीष्ट ।

वही प्राप्ते । ६ । अवाप्सोत् । अवोढाम् । अवक्षताम् । उवाह । ऊढतुः । उवहित्य । उवोढ । ऊढे । उवात् ।
 वशीष्ट । वोढा । २ । वक्ष्यति । वक्ष्यते ॥ अथ त्रयः परस्मैपदिनः ॥ दुओश्चि गतिवृद्धयोः । ७ । श्वयति । दधेर्व्वेति
 वाङ् । द्विर्धातुरिति द्वित्वे । संयोगादितीयादेशे । अशिक्वियत् । पक्षे ऋदीच्छीत्यादिनाऽङि श्वादेशे । अक्षवत् । पक्षे ।
 अश्वयीत् ॥ वा परोक्षायङि ॥ ४ । १ । २० ॥ श्वेः सस्वरान्तस्या ख्वत् । शुशाव । शुश्वतुः । शुशविय । पक्षे ।
 शिक्वियतुः । शिक्वियथ । श्रयात् । श्रयिता । वद व्यक्तायां वाचि । ८ । वदति । वदव्रजेति वृद्धौ । अवा-
 दीत् । उवाद । ऊदतुः । उद्यात् । वदिता । वर्से निवासे । ९ । वसति । अवात्सीत् । अवात्ताम् । सप्तःसीति सूत्रे
 विषयसप्तमीविज्ञानादत्र सलोपाध्यागेन तकारः । अवर्णविधाविति तन्निषेधात्कृतेऽपि लोपे स्यानिवद्भावान् सिद्धिः ।
 उवास । ऊवतुः । उष्यात् । वत्स्यति । इति यजादिः ॥

॥ अथ घटादिः ॥

घटिष् चेषायाम् । १ । घटते । घटादित्वफलन्तु घटयतीत्यादौ इस्वादिकम् । घटादीनामनेकार्थत्वेऽपि पठितार्थत्वेन
 घटादिकार्यविज्ञानम् । तेन समुद्रघाटयति कमलवनम्, प्रविघाटयिता समुत्पन्न हरिदश्वः कमलाकरानिवेत्यादि
 मिद्धम् । विघटयतीति तु ॥ गिज्जुहुलं नाम्ने इति करोत्यर्थे गिचि रूपम् । क्षजुङ् गतिदानयोः । २ ।
 क्षजते । अक्षजिष्ट । क्षज्यादेः स्वरस्यानुपान्त्यत्वेऽपि पाठसामर्थ्याद्विभाषा दीर्घो भवत्येव । अक्षजि । अक्षजिष् । व्यथिष्
 भयचलनयोः । ३ । विव्यथे । प्रथिष् प्रख्याने ॥ ४ ॥ अदिष् मर्दने । ५ । स्वदिष् स्वदने । ६ । स्वदनं विद्रावणम् ।
 कटुङ् कटुङ् कलदुङ् वैवलब्धे । ७ । वैकल्ये इति केचित् । कपि कृपायाम् । ८ । वित्तरिष् सम्भ्रमे । ९ । सम्भ्रमोऽ
 त्राथुकारिता । त्वरते । प्रसिष् विस्तारे । १० । प्रसवे इत्यन्ये । दक्षि हिंसागत्योः । ११ । आं पाके । १२ । आं पाके

श्राक् पाके इत्यस्यापि पाठो घटादिकार्यार्थः । अपयति । अन्यत्र आपयति । स्पृ आध्याने । १३ । स्मरति । स्मर-
यति । अन्यत्र स्मारयति । दृ भये । १४ । दरति । दरयति । भयादन्यत्र दारयति । नृ नये । १५ । क्रयादिरयम् ।
नरयति । अन्यत्र नारयति । छृक स्तक प्रतीयाते । १६ । स्तकति । आद्यः षोपदेशः । तस्य तिष्ठकयिषति । द्वितीयस्य तु
तिस्तकयिषति । चक तृती च । १७ । अयमात्मनेपद्यपि । अक कुटिलायां गती । १८ । कृत्वे हसने । १९ । अकृत्वीत् ।
अग अकृत् । २० । रगे शङ्कायाम् । २१ । लगे सङ्गे । २२ । ह्रगे ह्रगे षगे सगे छगे स्यगे संवरणे । २३ । संवरण-
माच्छादनम् । वट भट परिभाषणे । २४ । वेष्टने वाटयति । भृतौ भाटयति । णट नृत्तौ । २५ । नटयति शाखायाम् ।
अन्यत्र नाटयति । गड सेवने । २६ । गडति । लत्वे गलति । हेड वेष्टने । २७ । हिडयति । ह्रस्वविधानान्न गुणः ।
अहिडि । अहीडि । हिडं हिडं हीडं हीडम् । लड जिह्नेमथने । २८ । लडयति जिह्नायाम् । अन्यत्र लाडयति । लत्वे
लडयति । पूर्व पठितस्य लड विलासे इत्यस्येह पाठो घटादिकार्यार्थः । फण कण रण गनी । २९ । फेणतुः । गतेर-
न्यत्र । फाणयति घटम् । निःस्नेहयतीत्यर्थः । काणयति । राणयति । शब्दयतीत्यर्थः । चण हिंसादानयोश्च । ३० ।
शब्दे तु चाणयति । शण श्रण दाने । ३१ । श्रणयति । चौरादिकस्य तु विश्राणयति । स्नथ वनथ क्रथ वलय
हिंसार्थाः । ३२ । क्रथयति । छद ऊर्जने । ३३ । ऊर्जनं प्राणनं वलञ्च । छदण् ऊर्जने इति पठिष्यमाणोऽल्यूजने स्थार्थे
ः णिचोऽभावे, घटादिकार्यार्थमिह पठितः । छदयत्यग्निः । अन्यत्र छादयति तृणैर्गृहम् । मदे हर्षलपनयोः । ३४ । मदेच् हर्ष
इत्ययमनयोर्थयोर्घटादिकार्यार्थमिह पठितः । मदयति । अन्यत्र मादयति । घ्न स्तन ध्वन शब्दे । ३५ । स्वन अवतंसने
। ३६ । शब्दे तु स्वानयति । चन हिंसायाम् । ३७ । शब्दे तु चानयति । स्वर रगे । ३८ । चल कल्पने । ३९ । अन्यत्र
चालयति । हल हल चलने । ४० । ज्वल दीप्तौ च । ४१ । पठित एव घटादिकार्यार्थमनूयते । ज्वलयति । अन्यत्र
ज्वालयति । केचिज्जु दलित्वलिस्वल्लिषपित्रपीणांमपि घटादिस्त्वभिच्छन्ति ॥ इति घटादिः ॥ इति भ्वादयो निर-

नुबन्धा धातवः । भवादिराकृतिगणः । तेन चुलुम्पतीत्यादिसङ्ग्रहः ॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूत्रिजयसिंह-
सूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिश्रुणोपेतदृष्टिचन्द्रापरनामदृष्टिजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्न-
ब्राह्मीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूत्रिचिरचितायां हेमप्रभायाशुत्तरार्धे भवादिगणः ॥

॥ अथ अदादयः ॥

अदं प्सांक् भक्षणे । १ । अनदृभ्य इति पर्युदासान्न शब् । अत्ति । अचः । अदन्ति । अत्ति । अत्थः । अत्य ।
अणि । अदः । अद्यात् । अतु । अत्तात् ॥ ह्रुद्युटो देधिः ॥ ४ । २ । ८१ ॥ अद्धि । जुहुतास्त्वमित्यत्र तु नि-
त्यत्वादन्तरङ्गत्वाच्च तातङ्क् तस्य च हेरिति शब्दाश्रयणान्न पुनर्धिभावः । ह्रुद्युट्भ्यां परत्वेन हेर्विशेषणादिह न । रुदिहि ।
अद्रब्धाट् ॥ ४ । ४ । ९० । रुपञ्चक्रादिस्योः शिनोरादिः स्यात् । आदात् । आताम् । आदन् । आदः ॥ घस्लृ-
सनश्चातनीघञचलि ॥ ४ । ४ । १७॥ अदेः । घस् अदन इत्यनेनैव सिद्धे अदेरसकादिषु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ।
लृदिस्वादङि अयसत् ॥ परोक्षायान्न वा ॥ ४ । ४ । १८॥ अर्धेऽस्लृ । जयास । जक्षतुः । जघसिथ । पक्षे । आद ।
आदतुः । आदिथ । घस्यदिभ्यामेव सिद्धे विकल्पवचनं घसेरसर्वविषयत्वज्ञापनार्थम् । तेन घस्ता घस्मर इत्यादावेव घसेः
प्रयोगः । प्साति । प्सायात् । प्सातु । अप्सात् ॥ वा द्विषातोऽनः पुम् ॥ ४ । २ । ९१ ॥ शिनोऽवितः । अप्सुः ।
अप्सान् । अप्सासीत् । पप्सौ । पप्सतुः । भांक् दीप्तौ । २ । भाति । अभ्रासीत् । बभौ । बभिय । बभाथ । यांक् प्राणणे
। ३ । गतावित्यर्थः । बांक् गतिगन्धनयोः । ४ । णांक् शौचे । ५ । स्नाति । सस्नौ । श्रांक् पाके । ६ । द्रांक्
कुत्सितगवौ । ७ । पांक् रक्षणे । ८ । लांक् आदाने । ९ । रांक् दाने । १० । दांक् लवने । ११ । विश्वं दासंज्ञानि-
वृत्त्यर्थम् । तेन, अदासीत् । दायात् । ख्यांक् प्रकथने । १२ । प्रकटन इत्यन्ये । आख्याति ॥ शास्त्यस्त्ववत्तिख्यातेरस्

॥ ३ । ४ । ६० ॥ कर्त्तव्यतन्त्राय । अस्यतेः पुण्यादित्वादङि सिद्धेऽपि वचनमात्मनेपदार्थम् । आस्तेरात्मनेपदे
 नेच्छन्त्येके । आख्यत् । आख्यताम् । आचख्यौ । प्राक् पूरणे । १४ । मेयात् । इक् स्मरणे । १५ । इङ्किवावधिनैव
 प्रयुज्येते । अधेति । अधीतः ॥ ४ । ३ । १६ । स्वरादावविति शिति यः । अधियन्ति । पक्षे इयादेशे ।
 अधीयन्ति । अधीयात् । अध्येतु । अधीहि । अध्ययानि ॥ एत्यस्तेर्द्विङिः ॥ ४ । ४ । ३० ॥ इणिकोरस्तेश्चादेस्स्व-
 रस्य ऋस्तन्यां विषये वृद्धिरमाङ्ग । अध्येत । अध्येताम् । अमाङ्गित्वेन । मा स्म ते यन् । अनि यत्वे छपि च
 स्वरादित्वाभावाद् वृद्धिर्न प्रामोतीति वचनम् । विषयविज्ञानात्परत्वाद्वा प्रागेव वृद्धौ कुतो यत्वाल्लुकोः प्राप्तिरिति चेत् ।
 सत्यम् । इदमेव ऋपकं कृतेऽन्यस्मिन्धातुप्रत्ययकार्ये पश्चाद्दृष्टिस्तद्वाधोऽट च भवति । तेन ऐरुः अध्येतेत्यादाविया-
 देशे वृद्धिः सिद्धा । अचीकरदित्यादौ च दीर्घत्वम् । यत्वाल्लुगपवादश्चायम् । तेनेकः पक्षे यत्वाभावे । अध्यैयन्नित्यत्रेयि
 स्वरादेस्तास्वित्यनेन वृद्धिः । पिबेतिदेति सिञ्छुपि ॥ इणिकोर्गाः ॥ ४ । ४ । २३ ॥ अद्यतन्त्राय । अध्यगात् ।
 अध्यगाताम् । अध्यगुः । अधीयाय । अधीयतुः । अधीययिथ । अधीयेथ । अधीयात् । अध्येता । इप्क् गर्तो । १६ ।
 एति । इतः ॥ ह्णिणोरन्विति न्यौ ॥ ४ । ३ । १५ ॥ नामिनः स्वरादौ शिति यथासङ्गयम् । यन्ति । अन्वित्तीति
 किम् ? । अजुह्वुः । अयानि । इयात् । ऐत् । अगात् । इयाय ॥ इणः ॥ २ । १ । ५१ ॥ स्वरादौ प्रत्यये इय् ।
 यापवादः । वार्णात्प्राकृतं बलीय इति न्यायात्पूर्वमियादेशस्ततो दीर्घः ईयतुः । पूर्वेऽपवादा अनन्तरान्विधीन्वाधनै-
 नोत्तरानित्यनेन योऽनेकस्वरस्येत्येव बाध्यते नतु गुणवृद्धयादयः । तेन अयनम् आयक इत्यादि सिद्धम् । ईयात् ॥
 आग्निषीणः ॥ ४ । ३ । १०७ ॥ उपसर्गात्परस्येतः किञ्चि यादौ ऋस्वः । उदियात् । इकोऽप्यधियादित्यन्ये । प्रती-
 यादित्यत्र तु दीर्घं सत्युपसर्गात्परस्येणोऽभावात् ऋस्वः केचिदत्रापीच्छन्ति ॥ ई इण इति प्रह्लेषः क्रियासमेयादासमीया-
 दिति तु भौवादिकस्य । वीक् प्रजनकान्त्यसनत्वादाने च । १७ । धेति वीतः । वियन्ति । वेषि । वीहि । अवेत् ।

अवीताम् । अवियन् । अवीवीत् । विवाय । वीयात् । वेता । इह ईक इति धात्वन्तरप्रभ्लेषः । एति । ईतः । इयन्ति ।
 ईयात् । ऐवीत् । हुंक् अभिगमने ॥ १८ ॥ एत और्विति व्यञ्जनेऽद्वेः ॥ ४ । ३ । ५९ ॥ धातोः प्रत्यये । यीति ।
 अद्वेरिति किम् ? जुहोति । योयोति तोःस्थाने तातङ्गो खिप्वात्स्थानिवर्षं बाध्यते । तेन युतादित्यादौ नीकारः केचि-
 तु यङ्लुबन्तस्यापीच्छन्ति । द्युतः । द्युवन्ति । हुंक् प्रसवैर्भ्ययोः । १९ । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सौति । सौतु । सुताव
 । असौत् । असावीत् । असौवीदित्यत्ये । सुषाव । हुंक् वृचिर्हिसापूरणेषु । २० । सौत्रोऽयमिति केचित् ॥ यङ्गुरु-
 स्तोर्बहुलम् ॥ ४ । ३ । ६४ ॥ यङ्लुबन्तात् तु क स्तुभ्यश्च परो व्यञ्जनादौ विति इत् बहुलं परादिः । क्वचिद्वा ।
 बोभवीति । बोभोति क्वचिन्न । बर्वति । तवीति । तौति । तुतः । तुचन्ति । हुंक् मिश्रणे । २१ । यौनि । युतः । अ-
 यावीत् । पुक् स्तुतौ । २२ । नौति । अन्ये तु युग् युग्भ्यां व्यञ्जनादौ विति शिति इत्तमपीच्छन्ति । यवीति ।
 नवीति । केचित्तु । नुवीतः । नुयात् । नुवीयादिति सर्वत्र इत् इत्याहुः । अनावीत् । क्षण्क तेजने । २३ । स्तुक् प्र-
 स्रवणे । २४ । डु क्षु क हुंक् शब्दे । २५ । क्षौति । अक्षवीत् । रौति । रवीति । अरावीत् । कौति । अकौवीत् । रुट्-
 क् अश्रुविमोचने । २६ ॥ रुत्पञ्चकाच्छिद्यः ॥ ४ । ४ । ८९ ॥ व्यञ्जनादेरादिरिदं । रोदिति । रुदितः । रुदन्ति
 । रुधात् । रोदितु ॥ दिस्योरीद् ॥ ४ । ४ । ९० ॥ रुत्पञ्चकाच्छित्तोरादिः । अरोदीत् । पक्षे । अदश्चादित्यङागमे ।
 अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीत् । अरुद । रुरोद । रोदिता । विष्वपंक् शये ॥ २६ ॥ स्वपिति ।
 स्वप्यात् । अस्वाप्सीत् । भूस्वपोरित्युत्वे । सुष्वाप ॥ स्वपेर्पङ्क ले च ॥ ४ । १ । ८० ॥ किति सस्वरान्तस्था र्हत ।
 सुषुपतुः । यङ्लुपि नेच्छन्त्यन्ये । घञन्तादपि केचिदिच्छन्ति । सुष्वपिथ । सुष्वप्य ॥ अवः स्वपः ॥ २ । ३ ।
 ५७ ॥ निर्हुःसुविपूर्वस्य सः पः । सुषुषुपतुः । अव इति किम् । दुः स्वमः । अनश्वसक् प्राणने । २८ ॥ द्वित्वेऽप्य-
 न्तेऽप्यनितेः परेस्तु वा ॥ २ । ३ । ८१ ॥ अदुरुपसर्गान्तःस्याद्रादेः परस्य नो णः । प्राणिति । हे प्राण । परेस्तु,

पर्यणि । पर्यनि । परिपूर्वकस्य द्वित्वेऽन्ते च नित्यं गत्वमिच्छन्त्येके । अन्ये तु अन्तेऽनन्ते च नेच्छन्त्येव । ये तु द्वित्वे कृतेऽपि पुनर्द्वित्वमिच्छन्ति तन्मतेऽपि द्वित्वे इति वचनाद् द्वयोरेवाद्ययोर्णत्वं न तृतीयस्य । अनितीति त्रिवा निर्देशो देवादिकस्य निवृत्त्यर्थो न यश्छुब्बनिवृत्त्यर्थः । न्वसिति । अत्रासीत् । अभसीत् । जक्ष् भक्षहसनयोः । २९ । जक्षिति । जक्षितः ॥ “अन्तो नो लुक् ॥ ४ । २ । ९४ ॥” जक्षति । अजक्षत् । अजक्षीत् । अजक्षिताम् ॥ दृव्युक्त-जक्षपञ्चतः ॥ ४ । २ । ९३ ॥ शितोऽविनोऽनःपुम् । अजधुः । अजक्षीत् । अजक्ष । दरिद्रा दुर्गता । ३० । दरि-द्राति ॥ इर्दरिद्रः ॥ ४ । २ । ९८ ॥ व्यञ्जनादौ शित्यवित्यातः । दरिद्रितः ॥ श्रद्धातः ॥ ४ । २ । ९६ ॥ दृव्यु-क्तजक्षपञ्चतः शित्यविति लुक् । दरिद्रति । दरिद्रियात् । अदरिद्रः ॥ दरिद्रोऽद्यतन्यां वा ॥ ४ । ३ । ७६ ॥ लुक् । अदरिद्रीत् । अदरिद्रिष्ठाम् । पक्षे अदरिद्रासीत् । दरिद्राञ्चकार ॥ अशित्यस्सन्गकज्जणकानटि ॥ ४ । ३ । ७७ ॥ प्रत्यये विषयभूते दरिद्रातेरन्तस्य लुक् । अदरिद्रौ । आतो णव औ रित्यत्र ओ इत्येव सिद्धे औकारविधानसामर्थ्या-दत्राम् विकल्प्यते । विषयसप्तमीविज्ञानात्पूर्वमेवाकारलोपे दरिद्रातीति दरिद्रः, अजेव भवति नत्वाकारान्तलक्षणो णः । अक-इत्येव सिद्धे णकज्जणक्रयोरुपादानं किम् । आशिष्यकनि मा भूत् । दरिद्रकः । केचिद् दरिद्रातेरनिटि क्वसावालोपं नेच्छन्ति तन्मते इद् आम् चानभिधानान्न भवतः । ददरिद्रावान् । ददरिद्रतुः । दरिद्रियात् । दरिद्रिता । जायुक् निद्रा-क्षये । ३१ । जागर्ति । जागृयात् । जागर्तुं । नापिनो गुण इति गुणे ॥ व्यञ्जनादेः सूत्र दः ॥ ४ । ३ । ७८ ॥ धातोः परस्य लुग् यथासम्भवं धातोः । अजागः । न्यायानां स्थविर्यष्टिप्रियायत्वात् सन्निपातन्यायोऽत्र न प्रवृत्तस्तेन गुणे कृते देर्लुक् सिद्धः । अजागृताम् ॥ पुर्यौ ॥ ४ । ३ । ३ ॥ नाम्यन्तस्य धातोर्गुणः । अजागरुः ॥ सेः सूडाश्च रुर्वा ॥ ४ । ३ । ७९ ॥ व्यञ्जनान्ताद्धातोः परस्य लुक् । अजागः । सकारस्य रुत्वे सिद्धे पक्षे सत्वबाधनार्थं वचनम् । रोरुदि-त्करणं किम् । उत्वादिकार्यं यथा स्यात् । अरुणोऽत्र । दिप्रत्यासत्तेः सिरपि ह्यस्तन्या एव गृह्यते न ऋतीति वृद्धिनिषेधे ।

अजागरीत् । जागराञ्चकार । पक्षे ॥ जागुर्जिणवि ॥४॥३॥५२॥ एव ङिणति वृद्धिः । पूर्वेण सिद्धे नियमार्थो योगः ।
 जजागर ॥जागुः किति॥४॥३॥६॥ गुणः । जजागरतुः । इह कस्मान्न भवति जजागृवानिति । अस्य ववमुनस्तीत्येकं ।
 गुण एवेत्यन्ये । ववमुनानयोर्न गुण इत्यपरे । किङ्कति प्रनिषेधे प्राप्ते वचनम् । अकिङ्कति तु पूर्वैव गुणः । जागर्यात् ।
 जागरिता । चकासृक् दीप्तौ । ३२ । चकास्ति । चकाधि । चकाधीत्येवेत्यन्ये । शासृक् अनुशिष्टौ । ३३ ।
 नियोग इत्यर्थः । शास्ति ॥हसासःशासोऽङ्गव्यञ्जने ॥४॥४१॥१८॥ किङ्कति । शिष्टः । अङ्गव्यञ्जन इति किम् ? ।
 शासति । शिष्यात् । शास्तु । शिष्टात् ॥ शाससृहनःशाध्येधिजहि ॥ ४ । २ । ८४ ॥ ह्यन्तस्य यथासङ्ख्यम् ।
 शाधि । शासृह्नोर्यङ्लुप्यपि । शाधि । जहि । हनेस्तु यङ्लुपि नेच्छन्त्यन्ये । अशात् । अशिष्टाम् । अशामुः । अशाः
 अशात् । अशिषत् । शशास । शिष्यात् । शासिता । वचंक् भाषणे । ३४ । वक्ति । वक्तः । वचन्ति । अयमन्तिपरो
 न प्रयुज्यत इत्यन्ये । वक्तु । वक्तात् । वग्गि । वक्तात् । अवक् । अवोचत् । उवाच । ऊचतुः । उवचिथ । उवक्थ ।
 उच्यात् । वक्ता । मृजौक् शुद्धौ । ३५ । मृजोऽस्य वृद्धिः ॥ ४ । ३ । ४२ ॥ गुणे सति । मर्ति । कथं मृष्टा
 म्रष्टुम् ? द्रमिला जानन्ति ये मृजेरपि रत्वमिच्छन्ति । मृष्टः ॥ ऋतः स्वरे वा ॥ ४ । ३ । ४३ ॥ मृजेः प्रत्यये वृद्धिः ।
 मृज्यात् । मार्ष्टु । मृष्टात् । मार्जन्तु । मृजन्तु । मृद्दि । मृष्टात् । अमार्द् । अमार्जन् । अमार्जन् । अमार्जन् । अ-
 मार्द् । अमार्जीत् । अमार्शीत् । ममार्जन्तुः । ममार्जन्तुः । ममार्जित । मर्जिता । मर्षी । सस्तुक् स्वप्ने । ३६ ।
 सँस्ति । असन् । असंस्तीत् । विदक् ज्ञाने । ३७ । वेत्ति । वित्तः ॥ तिवां णवःपरस्मै ॥ ४ । २ । ११७ ॥ वेत्ते-
 र्वा । वेद । विदतुः । वेत्थ ॥ पञ्चम्याः कृग् ॥ ३ । ३ । ५२ ॥ वेत्तेः परस्याः पञ्चम्याः किदाभ्वा स्यात् आमन्ताच्च
 पञ्चम्यन्तः कृगनुप्रयुज्यते । विदाङ्करोत् । वेत्तु । कृग्रहणं भ्वस्तिव्युदासार्थम् । अवेत् । अवेद् । अविताम् । अविदुः ।
 अवेः । अवेत् । अवेद् । अवेदीत् । वेत्तेः कित् ॥३॥४॥५१॥ परोक्षया आम वा । कुभ्वस्ति चानु तदन्तम् । विदाञ्चकार

३ । विवेद । वेत्तेरविदिति कृते इन्ध्यसंयोगात्परोक्षाकिद्विदित्यामः स्थानिवद्भावेन कित्वे सिद्धेऽपि कित्वविधानमामः परो-
 क्षावद्भावनिवृत्तिज्ञापनार्थम् । तेन परोक्षावद्भावेन कित्वद्विवचनादिकन्न । तिवन्निदेश आदादिकपरिग्रहार्थः । वेदिता ।
 हनं हिंसागत्योः । ३८ । हन्ति । प्रणिहन्ति ॥ यमिरभिनमिगमिहनिमनिवनतितनादेधुष्टि विहति ॥ ४ ।
 २ । १५ ॥ लुक् । हतः । घ्नन्ति ॥ वमि वा ॥ २ । ३ । ८३ ॥ अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य नो णः ।
 प्रहन्मि । प्रह्णिम । हन्यात् ॥ हनः ॥ २ । ३ । ८२ ॥ अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्रादेर्नो णः । प्रहण्यात् । हन्तु । हतात्
 जहि । अहन् । अहताम् । अघ्नन् ॥ अद्यतन्यां वा त्वात्मने ॥ ४ । ४ । २२ ॥ विषये हनो वधः । इट् ईतीति
 सिज्जलोपे । अवधीत् । अल्लुकः स्थानिवद्भावान्न वृद्धिः ॥ अणिगवि घन् ॥ ४ । ३ । १०१ ॥ हन्तेः । घातोऽपवादः
 जघान ॥ अङ्गे हिह्नो हो घः पूर्वात् ॥ ४ । १ । ३४ ॥ द्वित्वे सति । जघनतुः । जघनिथ । जघन्य ॥ हनो-
 वध आशिष्यजौ ॥ ४ । ४ । २१ ॥ विषये । वध्यात् । हन्ता । हनिष्यति । वशक् कान्तौ ३९ । वष्टि ॥ वशेरयष्टि
 ॥ ४ । १ । ८३ ॥ सस्वरान्तःस्थाः किङ्कति खत् ॥ लुष्टः । लयन्ति । अवट् । अवट् । औष्टाम् । अवाशीत् । अव-
 शीत् । लवाश । ऊशतुः । अमूक् भुवि ॥ ४० ॥ श्नास्त्योर्लुक् ॥ ४ । २ । ९० ॥ अतः शित्यविनि । स्तः । सन्ति
 ॥ अस्तेः सि हस्त्वेति ॥ ४ । ३७३ ॥ सः प्रत्यये लुक् । असि । परोक्षाया एकारे नेच्छन्त्यन्ये । स्थः । स्थ । स्यात्
 प्रादुरुपसर्गाद्यस्वरेऽस्तेः । २ । ३ । ५८ ॥ नाम्यादेः सः षः प्रत्यये । प्रादुःष्यात् । प्रादुःषन्ति । निष्यात् । एधि । आसीत् ।
 आस्ताम् ॥ अतिस्त्रुवोर्भूवचावशिति ॥ ४ । ४ । १ ॥ विषये यथासङ्ख्यम् । अभूत् । बभूव । धात्वन्तरैरेव सिद्धे-
 ऽस्तिस्त्रुवोरशिति प्रयोगनिवृत्त्यर्थं वचनम् । ब्रूगदेशस्य फलवत्यात्मनेपदार्थं च । षसक् स्वप्ने ॥ ४१ । सस्ति । सस्तः ।
 यङ्लुप् च । ४२ । यङ्लुक्ना अपि धातवोऽद्वादी बोध्याः ॥

॥ इति परस्मैपदिनः ॥

॥ अथात्मनेपदिनः ॥

ईङ्क् अध्ययने । १ । नित्यमधिपूर्वोऽयम् । अधीते । अधीयाते । अधीयीत । अधीयीयाताम् । अधीताम् । अधीयाताम् । अध्ययै । अध्ययावहे । गुणायादेशयोः करणादनूपसर्गस्य यत्वम् । पूर्वं धातुरूप-सर्गेण युज्यते, ततः प्रत्ययकारेणिति, नात्र प्रवर्त्तते, ईङ्क् अध्ययन इति निर्देशात् । अध्यैयाताम् । अध्यैयत । अध्यैयि । अध्यैवहि ॥ बाऽध्यतनीक्रियातिपत्त्योर्गोङ् ॥ ४ । ४ । २८ ॥ इङ्क् । अध्यगीष्ट । अध्यैष्ट ॥ गाः परोक्षायाम् ॥ ४ । ४ । २६ ॥ विषये इङ्क् । अधिजगे विषयविज्ञानादादेशे सत्येष द्विवचनम् । तेन प्राक्तु स्वरे स्वरविधेरिति नोपनिष्ठते । अध्येषीष्ट । अध्येष्यते । अध्यगीष्यत । अध्यैष्यत ॥ शीङ्क् स्वप्ने ॥ २ । ॥ शीङ् एः शिति ॥ ४ । ३ । १०४ ॥ शेते । शयाते ॥ शीङ्गे रत् ॥ ४ । २ । ११५ ॥ आत्मनेपदस्थस्यान्तः । शेरते । अशयिष्ट । हङ्ङ्क् अपनयने । ३ । हुते । घृङ्ङ्क् प्राणिगन्धर्वविमोचने ४ । सूते । ॥ सूतेः पञ्चम्याम् ॥ ४ । ३ । १३ ॥ गुणो न । सुवे । असविष्ट । असोष्ट । औदित्वादिद्विकल्पं बाधित्वा ॥ ॥ उवर्णात् ॥ ४ । ४ । ५८ ॥ एकस्वराद्धातोर्विहितस्य कित आदिरिङ् न । इति निषेधे प्राप्ते, परत्वात् । स्क्रुष्ट-वृष्ट इति नित्यमिति । सुषुविषे । सुषुविद्दे । सुषुङ् पृजुङ् पिङ्गुकि सम्पचने । ५ । मिश्रण इत्यर्थः । पृक्तै । पृक्ते । वृजैकि वर्जने ६ । णिङ्गुकि भुङ्क्षौ ७ । निङ्क्ते । निङ्क्षे । शिङ्गुकि अव्यक्ते ज्ञान्दे । ८ । ईङ्कि स्तुतौ । ९ । ईङ् ॥ ईंशीङः सेध्वेस्वध्वमोः ॥ ४ । ४ । ८७ ॥ आदिरिङ् । स्वसाहचर्यात्पञ्चमीध्वम् एव ग्रहणम् । वचनभेदाद्यासङ्ख्यनिवृत्तिः । ईंदिषे । ईंदिध्वे । ईंदिष्व । ईंदिध्वम् । ईंरिक् गतिकम्पनयोः । १० । ईंते । ईराञ्चक्रे । ईंशिक् ऐश्वर्ये । ११ । ईंष्टे । ईंशिषे । ईंशिध्वे । ईंशिष्व । ईंशिध्वम् । वसिक् आच्छादने । १२ । षस्ते

वस्ते । वध्वे २ । आढः शास्त्रकि इच्छायाय ॥ १३ ॥ आढः ॥ ४ । ४ । १२० ॥ शास आसः श्वावेव इस् इति ।
नियमार्थत्वादिह न । आशास्ते । प्रशास्महे इत्यस्यापि दर्शनादाहपूर्वकत्वं प्रायिकमित्यन्यत्र । आसिक् उपवेशने । १४ ।
आस्ते । आध्वम् । आदध्वम् । आसिष्ट । आसाञ्चक्रे । कस्युकि गनिशाननयोः । १५ । कस्ते । अनुदिदपि । कस्ते ।
नालव्यान्तोऽपि । कस्ते । कक्षे । कइह्वे । णिमुकि बुम्बने । १६ । निस्ते । चक्षिक् द्यक्तायां वाचि । १७ ।
दर्शनेऽप्यन्ये । आचण्टे । आचक्षे । आचइह्वे ॥ चक्षो वाचि क्शांग् ख्याण् ॥ ४ । ४ । ४ ॥ अस्मिति । अक्
शासीत् । शिदथाद्यस्य द्वितीयो वा । अलशासीत् । अक्शास्त । अलशास्त । आख्यत् । आख्यत् । विषयसप्तमीचिह्ना-
नात् प्रागादेशे ततो ये, आक्शेयम् । वाचीति किय ? । बोधे, विचक्षणः । सञ्चक्ष्या दुर्जनाः । वर्जनीया
इत्यर्थः । गकारः फलवत्कर्तृविवक्षायामात्मनेपदार्थः । तेन स्थानिवद्भावेन नित्यमात्मनेपदञ्च ॥ नवा परोक्षायाम् ॥
॥ ४ । ४ । ५ ॥ चक्षो वाचि क्शांग् ख्याणौ । आचक्षौ । आचख्यौ । आचक्षो । आचख्यो । आचख्यो ।
आचख्ये । आचचक्षे । आक्शायात् । काक्शेयात् । आक्शेयात् । आख्येयात् । आख्येयात् ।
आक्शासीष्ट २ ॥

॥ इत्यात्मनेपदिनः ॥

॥ अथोभयपदिनः ॥

ऊर्णुगृक् आच्छादने १ । बोर्णोः ॥ ४ । ३ । ६० ॥ अद्वयुक्तस्य व्यञ्जनादौ वित्योः । ऊर्णोति ।
ऊर्णोति । अद्वैतित्येव । प्रोर्णोति । नित्यं प्राप्ते विकल्पः । यद्बलवन्तस्यापीच्छन्त्ये । वित्तीत्येव । ऊर्णुतः ऊर्णुयात्
ऊर्णोत् । ऊर्णोत् ॥ न वित्योः ॥ ४ । ३ । ६१ ॥ ऊर्णोतिरौ । पृथग्योगात्पूर्वेषां प्राप्तः प्रतिबिध्यते । और्णोत् ।
और्णोः । विसाहचर्यात् ह्यस्तन्या एव सिर्णुहते ॥ बोर्णुगः सेटि ॥ ४ । ३ । ४६ ॥ सिचि परस्मैपदविषये परे वृद्धिः

॥घोर्णोः॥ ४। ३। १२॥ इह छिद्वत् । और्णवीत् । और्णवीत् । और्णवीत् ॥ स्वरादेर्द्वितीयः॥ ४। १। १४॥
 वृव्युक्तिभाज एकस्वरो द्विर्नत्वाद्यः । प्राक् तु स्वरेऽस्वरविधेरित्येव । आटिटत् । आरिषिषतीत्यत्र त्विदः कार्यित्वं न
 निमित्तत्वम् ॥ अयि रः ॥ ४। १। ६ ॥ स्वरादेर्धतोर्द्वितीयैकस्वरांशस्य संयोगादिर्द्विर्न स्यात् । णत्वस्यासिद्धत्वा-
 न्नुशब्दस्य द्विस्वम् । ऊर्णुनाव । अयीति किम् ? । अरार्यते । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुविथ । ऊर्णुनविथ । ऊर्णुयात् । ऊर्णु-
 विता । ऊर्णविता । ऊर्णते । और्णुविष्ट । और्णवीत् ॥ उपसर्गात् सुगसुबसोस्तुसु-
 भोऽटयप्यद्विष्वे ॥ २। ३। ३९ ॥ नाम्यादेः सः ष स्यात् । अभिष्टौति । गिभिर्देशात्सौतिसवत्योर्न भवति । शनि-
 र्देशात्सुतिसवत्योर्न । उपसर्गादिति किम् ? । दधि सुनोति । येन धातुना युक्ताः प्रादयस्तमेव प्रत्युपसर्गसंज्ञेति
 धात्वन्तरयोगे न । अभिसावयति । निस्सावको देशः । अभिसावकीयति । अपिशब्दोऽभावाथोऽन्यथाऽटयेव स्यात् ।
 अद्विष्वे इति किम् ? । अभिसुसूषतीत्यादि । अत्र पूर्वसकारस्य षत्वं न । मूलधातोस्तु यथाप्रार्त षत्वं भवत्येव । केचि-
 त्पुपसर्गपूर्वाणां सुनोत्यादीनां पञ्चानामपि सन्नन्तस्तौतिवर्जितानां द्वित्वे सति मूलप्रकृतेरपि षत्वं नेच्छन्ति । अटय-
 प्राप्ते पदादौ च प्रतिषेधे प्राप्ते वचनम् । स्तवीति । स्तुते । स्तुवाते । अस्तौत् । अस्तवीत् । पर्यस्तौत् ।
 न्यष्टौत् । न्यस्तौत् । व्यष्टौत् । व्यस्तौत् । अस्तुत । धूगसुस्तोरिति ॥ अस्तावीत् । अस्तोष्ट । तुष्टोय ।
 तुष्टुवे । ब्रूग्व्यक्त्यायां वाचि ३ ॥ ब्रूगः पञ्चानां पञ्चाहश्च ॥ ४। २। ११८ ॥ ब्रूगः परेषां त्वादीनां पञ्चा-
 नां यथासङ्ख्यं पञ्च णवादयो वा स्युः, तद्योगे ब्रूग आहश्च । आह । आहतुः । आहुः । नहाहोर्द्धताविति हस्य ते ।
 आत्थ । आहयुः । पक्षे ॥ ब्रूतः परादिः ॥ ४। ३। ६३ ॥ ब्रूत ऊतः परो व्यञ्जनादौ विति परादिरीत् स्यात् ।
 ब्रूवीति । ब्रूतः । ब्रूवन्ति । ब्रूते । अस्तिब्रूवोरिति वचि, अवोचत् । अवोचत । उवाच । ऊचे । द्विपीक् अभीतो ४ ।
 द्वेष्टि । द्विष्टे । अद्वेष्ट । अद्विष्टुः । अद्विषन् । अद्विषत् । अद्विषत । दुर्हीक् क्षरणे ५ । दोग्धि । दुग्धे । घो-

सि । धुत्ते । अधोक् । अधोग् । अदुग्ध । अदुक्षत् । अदुक्षत । पक्षे । अधुक्षत ।
 दुदोह । दुदुहे । दिहीक् लेपे ६ । देगिध । दिग्धे । लिहीक् आस्वादाने ७ । लेढि । लीढः । लीढि ।
 अलेद् । अलेह् । अलीढ । अलिक्षत् । अलीढ । अलिक्षत । ॥ इत्युभयपदिनः ॥

॥ अथादाद्यन्तर्गणो ह्यादिः ॥

हुंक् दानादानयोः । १ । दानं चेह प्रक्षेपः । स च वैधे आघारे हविषश्चेति स्वभावाल्लभ्यते ॥ हवः शिति
 ॥ ४ । १ । १२ ॥ द्विः स्युः । जुहोति । जुहुतः । अन्तो नो लुक् । ह्णिणोरप्विति न्यौ । जुहति हुयुदोर्हधिः ।
 जुहुधि । प्राक्तु स्वरे स्वरविधेरित्येव । जुहवानि । अजुहोत् । इव्युक्तेति पुसि, गुणे, अजुहवुः । अर्होषीत् ॥ भीद्भी-
 भृहोस्तिवत् ॥ ३ । ४ । ५० ॥ परोक्षया आम् वा, आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । जुहवाश्च-
 कार । जुहाव । जुहविथ । जुहोथ । जुहुवे । ओर्हाक् त्यागे । २ । जहाति ॥ हाकः ॥ ४ । २ । १० ॥ व्यञ्जनादौ
 शित्यविति आत इर्वा । जहिनः । जहीतः ॥ एषामीन्यञ्जनेऽदः ॥ ४ । २ । ९७ ॥ द्रव्युक्तजक्षपञ्चतः श्रथातः
 शित्यविति व्यञ्जनादावीः स्यान्न तु दासंज्ञस्य ॥ जहीतः । श्रथात इत्यालुकि, जहति ॥ यि लुक् ॥ ४ । २ । १०२ ॥
 शिति हाक् आः । जहात् ॥ आ च ही ॥ ४ । २ । १०१ ॥ हाक इः । जहाहि । जहिहि । जहीहि । जहिनात् ।
 जहीतात् । अजहात् । अहासीत् । जर्हौ । हेयात् । निर्भीक् भये । ३ । विभेति ॥ भियो नवा ॥ ४ । २ । ९९ ॥
 व्यञ्जनादौ शित्यविति इः । विभितः । विभ्यति । विभियात् । विभीयात् । अभैषीत् । भीक्षीत्यामि ।
 विभयाश्चकार । विभाय । हीक् लज्जायाम् ४ । जिह्रेति । जिहीतः । जिह्रियति । अर्होषीत् । जिह्रयाश्चकार । जिह्राय ।
 पुंक् पाकनप्रणयोः ५ ॥ पृभृमाहाङ्गामिः ॥ ४ । १ । ५८ ॥ शिति द्वित्वे पूर्वस्य । पिपत्ति । पिपृत् । पिपति ।

केचित्तु दीर्घान्तमिदं पठन्ति । तन्मतसङ्ख्यहार्यन्तु पृथक् ऋश्चेति विग्रहः । अत एव च बहुवचनम् । अत्र पक्षे ॥ ओष्ठया-
दुर ॥ ४ । ४ । १ । १७ ॥ धातोः परस्य ऋतः किलति । भर्वादेर्नामिन इति दीर्घे, पिपूतः । पिपुरति । धातोरिति
विशेषणादिह न । समीर्णम् । केचित्तु उपान्तस्यापि ऋत उरभिच्छन्ति । पृण्मृणोर्यङ्लुप् तस् अहन्पञ्चमेत्यादिना
दीर्घत्वम् । परिपूर्णः । मरिर्मूर्णः । अविशेषनिर्देशात्तदपि संगृहीतम् । विपृयात् । विपत्तुं । अपाषीत् । मता-
न्तरे विपूर्यात् । विपत्तुं । अपाशीत् ॥ ४ । ४ । २० ॥ परोक्षायां वा । पप्रतुः । पक्षे
स्फुच्छत इति गुणे, पप्रतुः । प्रियात् । पक्षे पूर्यात् । पत्ता । पक्षे परिष्यति । पक्षे परिष्यति । परीष्यति ।
कङ्कु गतौ ६ । द्वित्वे पूर्वस्येत्वे द्वितीयस्य गुणे पूर्वस्येयादेशे । इयत्ति । इयतः । इयति । इयत्तुं । इयत्तात् । इयहि
इयराणि । ऐयः । ऐयताम् । ऐयरुः । सस्यैवेति वाङ् । आरत् । आरत् । आर । आरतुः । ऋष्टव्येऽद इतीद । आरि-
य । अर्यात् । अर्त्ता । अरिष्यति ॥

॥ इतिपरस्मैपदिनः ॥

ओहाङ्क गतौ १ । जिहीते । जनश्चेत्यालुकि । जिहाते । जिहाते । जिहीत । जिहीताम् । अजिहीत । अहास्त । जहे ।
हासीष्ट । माङ् मानशब्दयोः २ । विमीते

॥ इत्यात्मनेपदिनौ ॥

डुदाङ्क दाने १ । ददति । प्रणिददति । दत्तः । ददति । दत्ते ॥ हौ दः ॥ ४ । १ । ३१ ॥ दासङ्कस्य
हौ ए न च द्विः । देहि । न च द्विरिति वचनात् कृतमपि द्वित्वं निवर्त्तते, तेन यङ्लुप्यपि देहि । हाचिति व्यक्तिनिर्दे-
शादिह न । दत्तात् । अदत्ताम् । अददुः । अदत्त । अदात् । अदित । ददौ । देयात् । दासीष्ट । डुदाङ्क
धारणे च । २ । प्रणिदधाति ॥ धागस्तथोश्च ॥ २ । १ । ७८ ॥ चतुर्थान्तस्य दादेरादेर्दस्य स्थवोः प्रत्ययोश्चतुर्थः ।
यत्तः । अत्रासद्विधित्वाद्वचनसामर्थ्याद्वाऽऽतो लोपस्य न स्यानिवद्भावः । गकारः किम् ? द्व्येयङ्लुपि दात्तः । दात्यः ।
दधातेरपि यङ्लुबन्तस्य भूमात् । केचित्तु यङ्लुबन्तस्यापीच्छन्ति । चतुर्थान्तस्येतेव । दधाति । दधति । धेहि ।

अदधात् । अधत्ताम् । धत्ते । अयात् । अधित ॥ दुडुभृङ्क् घोषणे च । ३ । विभसि । विभृते । अभिभः । अबिभृताम् ।
 अबिभरुः । अबिभृत । अभार्षीत् । अभृत । विभराञ्जकार । वभार । वभर्थ । वभृव । विभराञ्जके । वभ्रे । भ्रियात् ।
 भृषीष्ट । णिजुंकी शौचे च ४ ॥ निजां शित्येत् ॥ ४ । १ । ५७॥ निजिविजिविषां शिति द्वित्वे पूर्वस्यैव । नेनेवित ।
 नेनिक्ते ॥ इव्युक्तोपान्त्यस्य शिति स्वरे ॥ ४ । ३ । १४ । नामिनो गुणो न । नेनिजानि । नेनिजे । अनेनेक् ।
 । अनेनेग । अनेनिक्त । अनिजत् । अनैशीत् । अनिक्त । अनिक्षाताम् । विजुंकी पृथग्भावे । ५ । वेवेवित । वेविक्ते ।
 विवुंकी व्याप्तौ ६ । वेवेष्टि । वेविष्टे । अवेवेष्ट । अवेविष्ट । अविषत् । हशिट इति सक्ति अविक्षत ॥

॥ इत्युभयपदिनः ॥ धृत् ह्रादयः समाप्ताः ॥

अन्यत्रेमे धातवोऽपि सन्ति । धृक् क्षरणदीप्त्योः ॥ हृक् प्रसहकरणे ॥ सृक् गतौ । ससर्त्ति । भसंक् भर्त्सन-
 दीप्त्योः ॥ बभस्ति । किंक् कितक् ज्ञाने ॥ चिकेत्ति । चिकेत्ति । चुरक् त्वरणे ॥ तुतोर्त्ति । धिषक् शब्दे । दिधेष्टि ।
 धनक् धान्ये । दधन्ति । जनक् जनने ॥ जनन्ति । गांक् स्तुतौ ॥ जिगति ॥

इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेनष्टुच्चिचन्द्रापरनाम-

वृद्धिविजयचरणकमलमिच्छिन्दायमानान्तेवासिसंविग्नशास्त्रीय-तपोगच्छाचार्यभट्टारकश्री-

विजयनेमिसूरिविरचितायां हेमप्रभायामुत्तराङ्के अदादयः ॥

॥ अथ दिवादयः ॥

दिवूक् क्रीडाजयेच्छापणिद्युनिस्तुतिगतिषु १ ॥ दिवादेः इयः ॥ ३ । ४ । ७२ ॥ कर्त्तरि विहिते शिति ।
 भ्वादिति दीर्घे । दीव्यति । दीव्येत् । अदेवीत् । दृष दृष्ट्वा च जरसि २ । कृतां विडतीर । जीर्यति । अजरत् ।

अजारीत् । जजार । रूढृष्ट इति गुणे । जृभ्रमेति एत्वे, जेरुः । जजरुः । जर्यात् । जरिता । जरीता । शौच् त-
 क्षणे ३ ॥ औतः इये ॥ ४ । २ । १०३ ॥ घातोर्लुक् । झ्यति । झ्येत् । अशात् । अशासीत् । शाता । दौं छौच्
 छेदने । ४ । षौच् अन्तर्कर्मणि ५ । स्यति । ब्रीढच् लज्जायाम् ६ । नृतैच् नर्त्तने । ७ । नृत्यति ॥ कृतचृतनृतच्छृ-
 दत्तदोऽसिचः सादेर्वा ॥ ४ । ४ । ५० ॥ स्ताद्यशित आदिरिट् । नर्त्तिष्यति । नर्त्स्यति । कुथच् पूतीभावे ८ ।
 पृथच् हिसायाम् ९ । गुधच् परिवेष्टने । १० । रांधच् वृद्धौ । ११ । व्यधच् ताडने । १२ ॥ ज्यावधः किङ्कति ॥ ४ ।
 १ । ८१ ॥ सस्वरान्तस्थ यट् । विध्यति । अन्यात्सीत् । विव्याध । विविधतुः । क्षिपंच प्रेरणे १३ । पुष्यच् विकसने
 । १४ । तिम तीम छिम छीमच् आर्द्रभावे । १५ । षिवूच् उतौ १६ । परिषीड्यति । पर्यषीड्यत् २ । परिषिषेव । सिवूच्
 (श्रिवूच्) गतिशोषणयोः १७ । छिवू षिवूच् निरसने १८ । तिष्ठेव । इयच् गतौ । १९ । इयेष । एषिता
 । इच्छेति निर्देशान्नेह सहलुभेच्छेनीहविकल्पः । ऊदिदयमित्यन्ये, तन्मते इष्ट्वा एषित्वा । इष्टः इष्टवान् । णसूच् नि-
 रसने २० । निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभाव इति । स्नस्यति । घटादिरयमित्यन्ये । णसु अदने इति द्रुमिलाः ।
 क्रसूच् हृष्टविदीप्योः २१ । अक्नासीत् । अक्नसीत् । त्रसैच् भये २२ । भ्रासभ्लासेति वा झ्ये, त्रस्यति । त्रसति ।
 तत्रास जृभ्रमेति वैत्वे, त्रसतुः । तत्रसतुः । व्युसच् दाहे २३ । पान्तोऽयमित्यन्ये अव्ययोसीत् । षह पुहच् शक्तौ ।
 ससाह । सेहतुः । पुपंच पुष्टौ । २५ । लुदित्यङि । अपुषत् । उचच् समवाये २६ । औचत् । लुटच् विलोटने । २७ ।
 ख्विदांच गात्रप्रक्षरणे । २८ । अस्विदत् । विल्दीच् आर्द्रभावे २९ । विमिदाच् रमेहने । ३० ॥ मिदः इये ॥ ४ ।
 ३ । ५ । उपान्त्यस्य गुणः । मेद्यति । अमिदत् । निक्ष्विदाच् मोचने च । ३१ । क्षुधं च बुभुक्षायाम् । ३२ । भुधंच
 शौचे । ३३ । क्रुधंच कोपे ३४ । षिधंच संराद्धौ । ३५ । संराद्धिर्निष्पत्तिः । असिधत् । ऋधूच् वृद्धौ ३६ । आर्धत् ।
 आनर्थ । गृधूच् अभिकाङ्क्षायाम् । ३७ । अगृधत् । रधीच् हिसासंराद्धयोः । ३८ । संराद्धिः पाकः । अरधत् ॥

॥ रघ इटि तु परोक्षायामेव ॥ ४ । ४ । १०१ ॥ स्वरात्परः स्वरादीं प्रत्यये नोऽन्तः । एवकारो विपरीतनियम-
 निरासार्थः । तेनेह नियमो न । ररन्ध । ररन्धतुः । ररन्धिव । ररन्धिव । रधिता । रद्धा । रद्धा । विधूचोऽनन्तरं रवौच
 हिंसायां चेत्यकरणं संराद्धिभेदं गमयति । तृपौच प्रीती ३९ । तृत्यति । अत्राप्सीत् । अताप्सीत् । अतर्पीत् । अतृपत् ।
 अन्तर्भूतणिगर्थोऽत्र तृपिः सकर्मकः । हृपौच हर्षमोहनयोः ४० । कुपच क्रोधे ४१ । गुपच व्याकुलत्वे ४२ । शुप रूप
 लुपच विमोहने ४३ । हिपच क्षेपे । ४४ । णुपच समुच्छ्राये ४५ । लुभच गार्ध्वे ४६ । लोभिता । लोभ्या । लुभच
 सञ्चलने । ४७ । णभ् तुभ्च हिंसायाम् । ४८ । णशौच अदर्शने ४९ । नश्यति नशः शः ॥ २ । ३ । ३८ ॥
 अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य नो णः । प्रणश्यति । श इति किम् ? । प्रनष्टः । नशेरणोपदेशत्वात् पूर्वणासिद्धेर्विध्यर्थ-
 मिदम् ॥ नशेर्नेश् चाऽङि ॥ ४ । २ । १०२ ॥ अनेशत् । अनशत् ॥ नशो धुटि ॥ ४ । ४ । १०८ ॥ स्वरात्परः
 प्रत्यये नोऽन्तः । नंष्टा । नशिता । नक्षयति । नक्षयति । कुशच श्लेषणे । ५० । भृश भ्रंशच अधः पतने । ५१ ।
 भृश्यति । भ्रश्यति । दृशच वरणे ५२ । कृशच तनुत्वे । ५३ । शृषच शोषणे । ५४ । दुपच वैकृत्ये । ५५ । श्लिषच
 आलिङ्गने ५६ ॥ झिलषः ॥ ३ । ४ । ५६ ॥ अनिदोऽद्यनन्यां सक । अश्लिषत् । शुष्यादित्वादङि प्राप्ते वचनम् ।
 पुरस्तादपवादा अनन्तरान्विधीन् बाधन्ते नोत्तरान् इत्यङ् एववाधा न निचः । आश्लिषि कन्या देवदत्तेन । अनिट इत्येव
 । श्लिषू दाहे इत्यस्य अश्लेषीत् । अधाक्षीदित्यर्थः ॥ नासत्वाश्लेषे ॥ ३ । ४ । ५७ ॥ वर्त्तपानात् श्लिषः सक ।
 समश्लिषद् गुरुकुलम् । उपाश्लिषज्जतु च काण्डं च । पृथग्योगात् पूर्वणापि प्राप्तः प्रतिषिध्यते । व्यत्यश्लिषत काष्ठानि ।
 असस्वाश्लेषे इति किम् ? । व्यत्यश्लिषन्त मिथुनानि । प्लुषूच दाहे । ५० । अनृदिदयमित्येके । कितृषच पिपासायाम् ।
 ५८ । तुषं हृषच तुष्टौ ५९ । रुषच रोषे ६० । व्युष प्युस पुसच विभागे ६१ । विसच प्रेरणे । ६२ । कुसच श्लेषे ।
 ६३ । अश्लच क्षेपणे । ६४ । अस्यति आस्यत् । यश्लच प्रयत्ने । ६५ । यस्यति । यसति । संयस्यति । संयसति ।

मोक्षणे । ६६ । हिंसार्थोऽप्ययमित्येके । तस्मै दसूच उपक्षये । ६७ । दसूच स्तम्भे । ६८ । दुसूच उत्सर्गे ।
 ६९ । दुसूच स्वण्डने । ७० । मसैच परिणामे । ७१ । शमू दसूच उपक्षमे । ७२ ॥ शमू सप्तकस्य द्वये ॥ ७३ । २ ।
 १११ ॥ दीर्घः । शाम्यति । प्रणिशाम्यति । अशमत् । तसूच कारुक्षायाम् । ७३ । श्रमूच खेदतपसोः । ७४ । श्रमूच
 अनवस्थाने । ७५ । श्राम्यति । श्रमति । अश्रमत् । श्रमदुः । श्रमौच सहने । ७६ । क्षाम्यति । क्षमिता ।
 क्षमता । मदैच हर्षे । ७७ । कलमूच ग्लानौ । ७८ । श्रास्मलसेति वा श्ये ण्विबु कलम्बिति दीर्घे । कलाम्यति ।
 कलामति । अवलमत् । मुहौच वैचित्ये । ७९ । मुहति । मोहिता । मोग्धा । मोहा । द्रुहोच जिघांसायाम् । ८० । द्रुहति ।
 द्रोहिता । द्रोग्धा । द्रोहा । द्रुहौच उद्दिरणे । ८१ । ण्विहौच प्रीतौ । ८२ । द्रुत् पुषादिः ॥ इति परस्मैपदिनः ॥
 द्रुहौच प्राणिप्रसवे ? । सूयते । असविष्ट । सुषुविषे । सुषुविवहे । सविता । सोता । दूहूच परि-
 तापे । २ । दीहूच क्षये । ३ । दीयते ॥ यवविहति ॥ ४ । २ । ७ ॥ दीह आत् । अदास्व । विषयसप्तमीनिर्देशा-
 त्पूर्वमेवात्वे सतीषदुपादान उपादायो वर्तत इत्यत्राकारान्तलक्षणोऽनो घञ् च भवति । यवविहतीति किम् ? । दीनः ।
 सानुबन्धनिर्देशाद्यल्लुपि न । उपदेदेति ॥ दीय् दीहः किरुति स्वरे ॥ ४ । ३ । ८३ ॥ अशिति । दिदीये । दि-
 दीयिद्वे । दिदीयिध्वे । दाता । धीहूच अनादरे । ४ । धीयते । अधेष्ट । दिध्वे । मीहूच हिंसायाम् । ५ । मीहूच श्रव-
 ने । ६ । लीहूच श्लेषणे । ७ । लिहल्लिनोर्वा । ४ । २ । ८ ॥ यपि खलषत्वर्जितेऽविहति च आव । अलास्त ।
 अलेष्ट । अवलचलीत्येव । विलयः । ईषद्विलयः । विलयोऽस्ति । विलुप्ततिवोनिर्देशात् लीहू ध्रुवीकरण इति यौजादि-
 कस्य न । विलयति । लिख्ये । लेता । छाता । डीहूच गतौ । ८ । विहायसागनावित्यन्ये । मीहूच वरणे । ९ । अत्रेष्ट ।
 द्रुत् स्वादिः । तत्फलं तु क्तयोस्तस्य नत्वम् । मीहूच पाने । १० । ईहूच गतौ । ११ । ईयते । अयाश्चक्रे । मीहूच
 प्रीतौ । १२ । युजिच समाधौ । १३ । अयुक्त । सृजिच विसर्गे । १४ । असृष्ट । असृष्टाताम् । सृक्षीष्ट । सृष्टा । द्रुत्वि

वरणे । १५ । अवर्त्तिष्ठ । बाहृतु इत्यन्ये । पर्दिचू गतौ १६ । प्रणिपद्यते ॥ अत्रिचू ते पदस्तल्लुक् च ॥ ३ । ४ । ६६ ॥
कर्त्तर्यद्यतन्याः । अपादि । अपत्साताम । पेदे । पत्सीष्ठ । विर्दिचू सत्तायाम् । १७ । अविच । खिर्दिचू देन्ये १८ ।
युधिचू सम्महारे १८ । सिजाशिषोरत्र कित्वात् । अयुद्ध । युत्सीष्ठ । अनो रुधिचू कामे २० । बुधि मनिचू ज्ञाने २१ ।
अबुद्ध । अबोधि । अस्तुत्साताम् । अपंस्त । मेने । अनिचू प्राणने । २२ । आनिष्ठ । आने । णान्तोऽव्ययमित्येके ।
जनैचि प्रादुर्भावे । २३ ॥ जा ज्ञाजनोऽस्यादौ ॥ ४ । २ । १०४ ॥ शित्यनन्तरे । जायते । अत्यादाविति क्रिय १
। यल्लुपि जंजन्ति । दीपजनेति विचि ॥ न जनबधः ॥ ४ । ३ । ५४ ॥ औ कृति जिणनि च वृद्धिः । अजनि ।
अजनिष्ठ । बधिरत्र बध बन्धन इत्ययं गृह्यते । यस्य बीभत्सत इति वैरूप्य एव सन्निष्यतेऽन्यत्र बधते इत्येव । भक्षकश्चे-
न्नास्ति वयकोऽपि न विद्यते । अन्ये त्वगणपठित वधिं हिंसार्थं मन्यन्ते, प्रत्युदाहरन्ति च बबाध । जज्ञे । जनिता ।
दीपैचि दीप्तौ । ६४ । अदीपि । अदीपिष्ठ । तपिचू ऐश्वर्ये वा २५ । तपं धूप सन्ताप इत्यस्यैवैश्वर्यं दिवादित्वमात्मनेप-
वत्त्वं च वा विधियते । तप्यते । अतप्त । पक्षे ऐश्वर्येऽपि भवादित्वं परस्मैपदित्वं च ॥ पूरैचि आर्यायने २६ । अपू-
रि । अपूरिष्ठ । पूरै जूरैचि जरायाम् २७ । धूरैङ्गूरैचि गतौ २८ । शूरैचि स्तम्भे । २९ । तूरैचि त्वरायाम् ३० ।
घूरादयो हिंसायां च ३१ । रैचि दाहे ३२ । विलशिचू उपतापे ३३ । अक्लेशिष्ठ । लिशिचू अल्पत्वे ३४ । काशिचू
दीप्तौ ३५ । वाशिचू शब्दे । ३६ ।

॥ इत्यात्मनेपदिनः ॥

शक्तीचू मर्षणे १ । अशाक्षीत् । अशक्त । शशाक । शेके । शुचैगचू पृतीभावे २ । अशोचीत् । अशुचत् । अशो-
चिष्ठ । रज्जीचू रागे ३ । शोपीचू आक्रोशे ४ । मृषीचू तितिक्षायाम् ५ । अमर्षीत् । अमर्षिष्ठ । गर्हीचू बन्धने ६ । प्र-
णहति प्रणहते । अनात्सीत् । अनद्ध । ननाह । नेहे । ॥ इत्युभयपदिनः ॥

दिवादिभर्वादिबदाकृतिगणः, तेन क्षीयते मुग्र्यति इत्यादि ।

स्तथ्यात् । स्तरिषीष्ट । स्तृषीष्ट । कुंण्ड हिंसायाम् । ८। कुणोति । कुणुते । अक्कार्षीत् । अकृत । वृणुद् वरणे ९ । अवा-
रीत् ॥ इह सिजाशिषोरात्मने ॥ ४ । ४ । ३६ ॥ वृत्त आदिर्वा । अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवृत्त । ऋष्ट्वेऽद् इद् ।
ववरिय । वरिषीष्ट । वृषीष्ट । वरिता । वरीता ॥ इत्युभयपदिनः ॥

हिंद् गतिवृद्धयोः । १ । हिनोति । प्रहिणोति । अह्वीषीत् । जिघाय । शृंद् श्रवणे २ । गतावित्यन्ये । श्रौतीत्या-
दिना ऋः । ऋणोति । अश्रौषीत् । शुश्राव । शुश्रुवतुः । शुश्रोथ । डुडुद् उपतापे । ३ । पुंद् प्रीतौ । ४ । स्पृद्
पाळने च ५ । स्पृद् इत्येके । स्पृणोति । शक्लंद् शक्तौ । ६ । भ्रून्नोस्तिव । शक्नुवन्ति । शक्नुहि । अशकत् ।
तिक् तिग् षघद् हिंसायाम् । ७। आद्यात्रास्कन्दनेऽपीत्येके । सेवतुः । राधं साधंद् संसिद्धौ ८ । राध्नोति । अरात्सीव
अवित्परोक्षासेदथवोरेः॥४।१।२३॥ हिंसार्थस्य राधेः स्वरस्य न च द्विः । अपरेधतुः । रेधतुः । रेधिष । वध इत्येव ।
आराधतुः । राद्धा । असात्सीत् । अषोपदेशोयम् षोपदेशोऽयमित्यन्ये । ऋधूद् वृद्धौ ९ । आध्नोति । अधिता । आर्ण्डूद् व्याप्तौ
१०। आपत् । तृपद् प्रीणने ११ । क्षुभ्नादित्वात्त नः । तृप्नोति । अतर्पीत् । दम्भूद् दम्भे १२। दम्भ्नोति ॥ दम्भः ॥
॥ ४ । १ । २९ ॥ अविपरोक्षायां स्वरस्यैकारो न च द्विः तद्योगे च नलुक् । देभतुः । देभुः ॥ ये वा ॥ ४ । १ ।
२८ । देभिथ । ददम्भिथ । अन्यस्त्ववित्परोक्षासेदथवोर्नित्यमेत्वमिच्छति नलोपं त्वविति परोक्षायामेव । तेन देम्भिथे-
त्येवेच्छति । दम्भिना । कुवुद् हिंसाकरणयोः । कुणोति । अकुण्वीत् चकुण्व । धिवूद् गतौ १४ । ध्यादेशे, धिनोति ।
अधिन्वीत् । दिधिन्व । विधृषाद् प्रागल्भ्ये १५ ॥ इति परस्मैपदिनः ॥

छिविद् आस्कन्दने १ । स्तिध्नुते । अशौटि व्याप्तौ २ । सङ्घातेऽप्यन्ये । अश्नुते । आशिष्ट । आश्ट । आनेशे
अक्षीष्ट । अक्षिषीष्ट ॥ इत्यात्मनेपदिनौ ॥ इति स्वादयष्टितो धातवः ॥

शीर्थे । अग्र्यते । अग्र्यत । ममार । गुपीष्ट । मर्त्ता । मरिष्यति । कृत् । विक्षेपे ९ । किरति ॥ किरौ लचने ॥ ४ । ४ । ४ । ४ ॥ ९३ ॥ उपात्परस्य विषये स्सडादिः । उपस्कोर्य मद्रका लुनन्ति । लचने किम् ? । उपकिरति पुष्पम् ॥ प्रतेश्च वधे ॥ ४ । ४ । ९४ ॥ उपाच्च किरतेर्विषयेऽर्थे वा स्सडादिः । विषये, उपस्किरणं प्रनिस्किरणं, हते उपलभ्यात् । अर्थे, प्र-
निचस्करे नलैः । वध इति किम् ? प्रतिकीर्णं बीजम् ॥ गृत् निगरणे १० ॥ नया स्त्ररे ॥ २ । ३ । १०२ ॥ यः प्रत्यये
विहितस्य रो ल् स्यात् । गिलति । गिरति । अगालीत् । अगारीत् । विहितविशेषणं क्रिप् । निगाल्यते २ । गीर्यात् ।
गलिता २ । गरिता २ । लिखत अक्षरविन्यासे ११ लेखिता । छुटादिरयमित्येके नन्मते । लिखित्ना लिखनीयमिति । जच-
ञ्चत् परिभाषणे १२ । तर्जनेऽपीत्येके । जचति । चार्चति । चार्चयति । चर्चति । चर्चत् संरणे १३ । कृचत् स्तुनी
१४ । कृचति । आनर्च । ओन्नश्चौत् छेदने १५ । वृथति । अवथीत् । अवाधीत् । वत्रथ । वत्रथिथ । वत्रष्ट । वृथ्यात् । कृ-
च्छत् इन्द्रियमलयमूर्त्तिभावयोः १६ । इन्द्रियमलय इन्द्रियमोहः । गतावपीत्यन्यः । कृच्छन्ति । आच्छीत् । आनच्छं ।
आनच्छंतुः । कृच्छिता । विच्छत् गतौ १७ । विच्छायति । विच्छतीत्यप्यन्ये । अश्वि ते वा । विच्छायाञ्कार ।
विच्छिच्छ । उच्छेत् विवासे १८ । विवासः समाप्तिः । उच्छति । उच्छाञ्कार । मिच्छत् उत्त्वलेष्टे १९ । पिच्छति ।
उच्छुत् उच्छे २० । उच्छति । प्रच्छत् शीप्सायाम् २१ । पृच्छति ॥ अनुनासिके च च्छ्वः शूट् ॥ ४ । १ । १०८ ॥
क्वीं धुडादीं च प्रत्यये धातोः । अपाधीत् । छस्य द्विः पाठाद् द्वयोरपि णः । स्योधा स्योन इत्यत्र नित्यत्वाद् गुणा-
त्पागूट् । तत्र कृतेऽनन्तरज्जत्वाद्यत्वं न तु गुणः । अक्षयुरित्यत्र स्वरानन्तर्यं वहिरङ्गपरिभाषाया अप्रवृत्तैर्यत्त्वम् । वंस्य वि-
कल्पेनानुनासिकत्वाद् वन्वर्त्तनयोः, सुस्योदा । मुस्यूवा । सुसेवा । सुसेवा । धातोरित्येव । गुभ्याम् । दिवेः क्विपि
तु शुभ्याम् । यङ्लुपि तु देव्योतीत्यादि । अन्ये तु देदेनीत्येवेच्छन्ति । तन्मगपरिग्रहार्थं क्लृप्तीत्यनुवर्त्तनीयम् । यजादि-
सूत्रे च्छग्रहणं विधीयम् । पृच्छद्यात् । उवजत् आर्जवे २२ । उवजति । उवजाञ्चकार । सुजंत विसर्गे २३ । अस्वाधीत् ।

ससर्जिथ । ससष्ठ । सृज्यात् । रुजौत् भङ्गे २४ । रुजति । अरौक्षीत् । रुजौत् कौटिल्ये २५ । रुम्सजौत् शुद्धौ २६ । मल्लति ॥ मरजेः सः ॥ ४ । ४ । ११० ॥ स्वरात्परस्य घुटि प्रत्यये नोऽनः । अमाङ्क्षीत् । आदेशकरणं नलोपा-
र्थम् । मग्नः । ममज्जिथ । ममङ्क्थ । जर्ज झईत् परिभाषणे २७ । उज्झत् उत्सर्गे २८ । दोपान्त्योऽयम् । उज्झाञ्च-
कार । जुहत् गतौ २९ । जुडति । अजोडोत् । घुड मृडत् सुखने ३० । पृडति । मृडति । कडव् मदे ३१ । अकाडीव ।
अकडीत् । भक्षणेऽयमित्यन्ये । कुटादिरयमित्येके । पृणत् मीणने ३२ । कुणत् कौटिल्ये ३३ । मृणत् हिंसायाम् ३४ ।
दुणत् गतिकौटिल्ययोश्च ३५ । पुणत् शुभे ३६ । मुणत् प्रतिज्ञाने ३७ । कुणत् शब्दोपकरणयोः ३८ । घुण घूर्णत् भ्र-
मणे ३९ । घुणति । घूर्णेति । चतृत् हिंसाग्रन्थयोः ४० । चत्स्येति । पुदंत् मेरणे ४१ । नुदति । अय-
सुभयपदीति पाणिनीयाः । षट्ठंत् अवसादने ४२ । सीदति । असदत् । उवलादिपठितस्यास्येह पाठोऽवर्णदिङ् इति
वाऽन्तादेशार्थः । सीदती । सीदन्ती । तत्र पाठो णविकल्पार्थः । सादः । सदः । विधत् विधाने ४३ । अवेधीत् । जुन-
शुनत् गतौ ४४ । लुपंत् स्पर्शे ४५ । लुपति । रिफत् क्त्यनयुद्धहिंसादानेषु ४६ । ऋफदित्यन्ये । तृफ तृम्फत् तृप्तौ ४७ ।
तृम्फति । मुचादितृफेति नः । विधानसामर्थ्यात्तस्य लुन । द्वितीयस्य तु लुकि । वृफति । ततृम्फ । वृफ्यात् । पान्ता-
वेतात्रित्यन्ये । शे नलुचं च नेच्छन्ति । ऋफ ऋम्फत् हिंसायाम् ४८ । ऋफति । नलुकं नेच्छन्त्येके । ऋम्फति । इका-
रोपान्त्यो रादिधायमित्यन्ये । हफ हम्फत् उत्कले ४९ । शे मुचादीति ने । हम्फति । ददर्फ । हफति । दहम्फ । गुफ-
गुम्फत् ग्रन्थने ५० । गुम्फति । गुफति । उभ उम्भत् पूरणे ५१ । उम्भति । उभति । उम्भाञ्चकार । उभ्यात् ।
शुभ शुम्भत् शोभार्थे ५२ । शुम्भति । अशोभीव । शुभति । शुशुम्भ ॥ हभेत् ग्रन्थे ५३ । हभति । लुभत् विमोहने ५४ ।
लुभति । लोभिता । लोब्धा । कुरत् शब्दे ५५ । कुरति । कुरत् विलेखने ५६ । चुक्षोर । कुरत् छेदने च ५७ । चाद्रि-
लेखने । कुरत् भीमार्थशब्दयोः ५८ । पुरत् अग्रगमने ५९ । मुरत् संवेष्टने ६० । मुरत् ऐश्वर्यदीप्तयोः ६१ । मुरति ।

अषोपदेशत्वात् । सुसोर । षोपदेशमिममिच्छन्त्येकै । स्फर स्फलत् स्फुरणे ६२ । स्फरति । पस्फार । किलत् त्रैत्यक्री-
 ढनयोः ६३ । किलति । इलत् गतिस्वप्नक्षेपणेषु ६४ । हिलत् हावकरणे ६५ । हिलति । शिल सिलत् उञ्छे ६६ । सि
 सेल । षोपदेशोऽयमित्येकै । तिलत् स्नेहने ६७ । चलत् विलसने ६८ । चलति । विलत् वसने ६९ । विलत् वरणे
 ७० । विलत् भेदने ७१ । णिलत् गहने ७२ । निलति । प्रणिलति । मिलत् श्लेषणे ७३ । मिलति । अमेलीत् ।
 स्पृशत् संस्पर्शे ७४ । अस्पाशीत् । अस्पाशीत् । स्पष्टा । स्पटी । रुशं रिशत् हिंसायाम् ७५ । अरुक्षत् ।
 विशत् प्रवेशने ७६ । विशति । मृशत् आमर्शने ७७ । आमर्शनं स्पर्शः । अम्राशीत् । अमाशीत् । अमृक्षत् । लिशं कृ-
 षत् गतौ ७८ । आनष । इषत् इच्छायाम् ७९ । इच्छति । एषिता । एषित् स्पर्दायाम् ८० । दृहीत् उद्यमे ८१ ।
 उद्यम उद्धारणम् । वहिता । वहति । तृही स्तृहीत् हिंसायाम् ८२ । अतर्हीत् । अतर्क्षत् । अतर्हीत् । अनाङ्क्षीत् ॥

॥ अथ कुटादिः ॥

कुट् कौटिल्ये ८३ ॥ कुटादेर्द्धिदङ्गिणत् ॥ ४३१७ ॥ अकुटीत् । कुटिना । अङ्गिदिति किम् ? कुफोट । न्यधुनी-
 दित्यत्र क्त्वात्सिचि वृद्धिरिति वृद्धिरपि न । कुटादेरिति किम् ? लेखनीयम् । केचिल्लिखिमपि कुटादौ पठन्ति । अपरे तु
 कटस्फर स्पष्टान् पठित्वा पाठसामर्थ्याद् वृद्धिनिषेधमिच्छन्ति । प्रत्यासत्त्या यत्कार्यं कुटादेर्द्धिद्वारा प्राप्नोति तस्मि-
 नेव कार्ये ऋस्त्वं नात्मनेपदादौ । तेन चुङ्कटिषवीत्यत्र नात्मनेपदम् । गुत् पुरीपोत्सर्गे ८४ । गुवति । अगुवीत् । धुत्
 गतिस्वर्ययोः ८५ । ध्रुवति । अघ्रुवीत् । णूत् स्तवने ८६ । नुवति । धूत् विधूतने ८७ । ध्रुवति । कुचत् सङ्कोचने ८८ ।
 न्यचत् न्याजीकरणे ८९ ॥ व्यचोऽनसि ॥ ४३१८ ॥ सस्वरान्तःस्था क्किति यद् । विचति । विव्याच । विविचतुः ।
 निचिता । अनसीति किम् ? । उरुव्यचाः । कृत्यत्ययाविषये नायं कुटादिरित्यन्ये । गुजत् शब्दे ९० । गुजति । अगुजी-
 त् । घुट् प्रतीघाते ९१ । अघुटीत् । गादिङीन्तश्चायमिति केचित् । गुहति । छुट छुट छेदने ९२ । इटयति ।

ब्रुहति । ब्रुहिता । ब्रुहत् कलहर्कमणि ९३ । ब्रुहत् आक्षेपप्रमर्दनयोः ९४ । स्फुटत् विक्रमने ९५ । स्फुटति । पुट लुठत्
संश्लेषणे ९६ । पुटति । लुडित्यन्ये । कुडत् घसने ९७ । घसनं भक्षणम् । घनत्वे इति केचित् । घनत्वं सान्द्रता । कु-
डत् बाल्ये च ९८ । कुडति । गुडत् रक्षायाम् ९९ । गुडति । लुडत् बन्धने १०० । लुडत् तोडने १०१ । तुडति । तुड-
ब्रुड स्थुडत् संवरणे १०२ । ब्रुडत् उत्सर्गे च १०३ । ब्रुड भुडत् संघाते १०४ । ब्रुडति । तुड हुड ब्रुडत् निमज्जने
१०५ । चुणत् छेदने १०६ । चुणति । डिपत् क्षेपे १०७ । लुत् छेदने १०८ । कुरुच्छुर इति दीर्घनिषेधः । लुथ्यात् ।
स्फुरत् स्फुरणे १०९ । स्फुरति । चलन इत्यन्ये ॥ निनः स्फुरस्फुलोः ॥ २ । ३ । ५३ ॥ सस्य षो वा । निःस्फुरति
निःस्फुरति । निष्फुरति । निस्फुरति । स्फुलत् संचये च ११० । निःस्फुलति । निःस्फुलति । निस्फुलति । निःस्फुलति
॥ वेः ॥ २ । ३ । ५४ ॥ स्फुरस्फुलोः सस्य षो वा । विष्फुरति । विष्फुरति । विष्फुलति । विष्फुलति योगवि-

भाग उत्तरार्थः ॥ इतिपरस्मैपदिनः ॥
कुंङ्क् कूङ्क् शब्दे ? । कुवते । अकुत । अकुविष्ट । गुरेति उद्यमे २ । गुरते । अगुरिष्ट । वृत् कुटादिः । पृङ्क् व्यायामे
३ । प्रायेणार्थं व्याङ्पूर्वः । व्याप्रियते । व्यापमे । हङ्क् आदरे ४ । आद्रियते । आद्रे । हङ्क् स्थाने ५ । ध्रियते ।
ओविजैति भयचलनयोः ६ । प्रायेणायमुत्पूर्वः । उद्विजते ॥ विजेरिष्ट् ॥ ४ । ३ । १८ ॥ छिद्वत् । उद्विजिना ।
ओलजेङ् ओलस्त्रैति व्रीडायाम् ७ । लजते । लज्जते । भवादात्रपत्तिस्वेह पाठः प्रसिद्धयनुरोधात् । ध्वञ्जित सङ्गे
८ । स्वजते ॥ स्वञ्जश्च ॥ २ । ३ । ४५ ॥ उगसर्गस्थान्नाम्यादेः सस्य द्विद्वेऽगटचयि षः परोक्षार्थां त्नादेशेन । परि-
ष्वजते । योगविभागादप्रतेरिति नानुवर्तते । चकारः परोक्षार्थां त्वादेशित्यस्यानुकर्मणार्थः । तेनोत्तरत्र नानुवृत्तिः ।
पर्यष्वङ्क् । पर्यस्त्रङ्क् । नवानिर्दिष्टस्यानित्यत्वादिद्विषेधाभावे अस्त्रञिष्ट् ॥ स्वञ्जैर्नवा ॥ ४ । ३ । ५२ ॥
परोक्षा किद्वत् । पारपस्वजे । परिष्वजे । लुषेति प्रीतिसेवनयोः ९ । लुषते

ता । अङ्गा । ओविजैप् भयचलनयोः ७ । विनक्ति । अविजीव । कृतैप् वेष्टने ८ । कृणचि । कर्त्तव्यति । कर्त्तर्यति ।
 उन्दैप् क्लेदने ९ । उन्दाञ्चकार । शिष्टंप् विशेषणे १० । शिनष्टि । शिष्यात् । धुदो धुटि स्वे वा । शिण्डि । शिण्डिह-
 । शिनषणि । अशिनद्र । अशिषत् । पिष्टुंप् संचूर्णने ११ । पिनष्टि । अपिपत् । हिष्ठु तुहप् हिंसायाम् १२ । हि-
 नस्ति । हिंस्यात् । हिनस्तु । व्यञ्जनाद्देः सश्च दः । अहिनत् । अहिनाम् । अहिनः । अहिनत् । अहि-
 नद् । अहिंसीत् ॥ तुहः आदीत् ॥ ४ । ३ । ६२ ॥ व्यञ्जनादौ विति । तुणेहि । तुण्डः । तुणेडु । अतुणेद ।
 अत्र प्रत्ययलक्षणेनेत् । व्यञ्जनादिप्रत्ययनिमित्तकत्वादस्य न वर्णाश्रयत्वम् । आद्यन्तवद्भावाच्च प्रत्ययस्यात्र व्यञ्जनादि-
 त्वम् । अतर्हीत् । इति परस्मैपदिनः ॥ खिदिंप् दैन्ये १ । खिन्ते । अखित्त । विदिंप् विचारणे २ । विन्ते । विवि-
 दे । वेत्ता । विइन्धैपि दीप्तौ ३ । इन्धे । इन्त्से । ऐन्ध । इन्धाञ्चक्रे । सम्पूर्वकस्य तु समिन्याञ्चक्रे । समीधे । इस्या-
 त्यनेपदिनः ॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूत्रिविजयसिंहसूत्रिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिशु-
 णोधेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानानान्तेवासिसंविग्रशाखीयतपोगच्छाचा-
 र्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूत्रिविरचितायां बृहद्धेमप्रभायां रुधादयः पितो धातवः ॥

॥ अथ तनादयः ॥

तनूयी विस्तारै १ । कृतनादेरुः । तनोति । तनुते । तन्वः । तनुवः । तनुवहे । अतानीत् । अतनीत् ।
 तन्भ्यो वा तथासि न्गोश्च ॥ ४ । ३ । ६८ ॥ सिचो लुप् तद्योगे न्गोश्च लुप् न चेद् । अतत । अतनिष्ट । अ-
 तथाः । अतनिष्ठाः । थाससाहचर्यत्प्रत्ययोऽप्यात्मनेपदसम्बन्धेव गृह्यते । तनान । तेने । तनिना । षणूयो दाने २ ।
 सनोति ॥ सनस्तत्रा वा ॥ ४ । ३ । ६९ ॥ तत्र लुपि सत्याम् । असात् । तत्रेति किम् ? । असनिष्ट । सन्यात् ।
 क्षणू क्षिणूयी हिंसायाम् ३ । क्षणोति । क्षणुते । न भ्विजाग्रिति वृद्धिनिषेधः । अक्षणीत् । चक्षणे । चक्षणे । क्षण्यात् ।

क्षणिषीष्ट । क्षेणोति । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न प्रत्ययनिमित्तोपान्त्यगुणः इति केचिद् । अक्षित । अक्षित । अक्षेणिष्ट । अमुं न पठन्त्येकै । ऋणूयी गतौ ४ । अर्णोति । तृणूयी अदने ५ । तर्णोति । घृणूयी दीप्तौ ६ । घर्णोति । इत्युभयपदिनः ॥ वनूयि यावने १ । वनुते । वनने । मजूयि बोधने २ । मनुते । मेने । इत्यात्मनेपदिनः ॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगोताथत्वादिशुणोपेतशृङ्खिचन्द्रापरनामशृङ्खिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशाखीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रोत्रिजयनेमिसूरिविरचितायां बृहद्धेमप्रमायां तन्मादयो धितो धातवः ॥

॥ अथ कथादयः ॥

डुक्रीं गृश द्रव्यविनिमये ? ॥ क्रयादेः ॥ ३ । ४ । ७९ ॥ कर्तरिविहिते शिति इनाः । क्रीणाति । एषामीर्व्य-
खनेऽदः । क्रीणीतः । इनश्चातः । क्रीणन्ति । क्रीणीयात् । क्रीणीत । अक्रेषीत् । अक्रेष्ट । क्रेता । पिंग्शू
बन्धने २ । सिनाति । असेष्ट । सिषाय । प्रींग्शू तृप्तिकान्त्योः ३ । मीणाति । मीणीते । श्रींग्शू पाके ४ । श्रीणा-
ति । मींग्शू हिसायाय ५ । मीनाति । प्रमीणाति । अमासीत् । ममौ । भिम्ये । मोयात् । प्रमीणीते । युंग्शू बन्धने
६ । युनीति । स्कृंग्शू आप्रवणे ७ ॥ स्तम्भस्तुम्भस्त्वस्कम्भस्तुम्भस्कोः इना च ॥ ३ । ४ । ७९ ॥ चाट् झुः ।
स्तम्भादयश्चत्वारः सौत्राः सर्वे रोधनार्थाः । सर्वे परस्मैपदिनः । प्रथमतृतीयौ स्तम्भार्थौ । द्वितीयो निष्कोषार्थः ।
तुर्यो धारणार्थ इत्येके । स्कुनाति । स्कुनीते । स्कुनुते । अस्कौषीत् । अस्कोष्ट ॥ अल्लप्रतिस्तब्धनि-
स्तब्धे स्तम्भः ॥ २ । ३ । ४ ? ॥ उपसर्गस्थानाम्यादेः परस्य सस्य द्वित्वेऽप्यट्यपि पः । विष्टम्भनाति । व्यष्ट-
भत् । व्यष्टम्भीत् । वितष्टम्भ । प्रत्यष्टम्भानात् । ङादिवर्जनं किम् ? न्यतस्तम्भत् । प्रतिस्तब्धः । निस्तब्धः ॥ अधा-
द्याश्रयोर्जाचिदूरे ॥ २ । ३ । ४२ ॥ गम्यमाने स्तम्भः सस्य द्वित्वेऽप्यट्यपि पः रतम्भिर्नचेन्द्रविपयः । आश्रय

आलम्बनम् । दुर्गमवष्टम्भानाति । अवतष्टम्भ । अवष्टम्भानात् । अहो और्जित्यम् । अहो वृषभस्यावष्टम्भः । अविदू-
 रमासन्नमदूरासन्नं च । अवष्टब्धा शरत् । अवष्टब्धा सेना । अह इत्यस्यानुवृत्त्यर्थोऽनुक्तसमुच्चयार्थश्च चकारः । तेन
 उपष्टब्धः । चकारेण सूचनमनित्यत्वार्थम् । तेनोपस्तब्ध इत्यपि । अह इत्येव । अवातस्तम्भत् । स्फुम्भानाति ॥ स्फु-
 म्भनः ॥ २ । ३ । ५५ ॥ वेः सस्य षः । वेति नानुवर्तते, वेः स्फुम्भनश्चेत्येव कर्त्तव्ये पृथग्योगारम्भात् । विष्कम्भनाति ।
 क्षुम्भनादित्वाणत्वं न । विस्फुम्भनोति । इनाप्रत्ययेन निर्देशादिह न षः ॥ व्यञ्जनाच्छ्रुनाहेरानः ॥ ३ । ४ । ८० ॥
 धातोः ॥ स्तभान । स्तुभान । विष्कम्भाण । स्फुभान । उत्तभान । व्यञ्जनादिति किम् ? । लुनीहि । इनाहेरिति
 किम् ? । अम्नाति । उत्तम्भुहि । कनूगश्च शब्दे ८ । क्रूगश्च हिंसायाम् ९ । गतावित्यन्ये । द्रूणाति । ग्रहीशु उपादाने
 १० । ग्रहत्रयेति श्रुत् । गृण्हाति । गृणीते । गृहाण ॥ गृण्होऽपरोक्ष्यायां दीर्घः ॥ ४ । ४ । ३४ ॥ विहितस्येष्टः ।
 अग्रहीत् । दीर्घस्य स्थानिवद्भावात् सिज्जुक् । इट इति रूपाश्रयत्वादस्य वर्णविवित्वाभावात् । अग्रहीष्याम् । विहि-
 तविशेषणं किम् ? । जरीगृहिना । लुप्ततिबुद्धिर्निर्देशाद्यल्लुपि न । जरीगर्हिता । जग्राह । जगृहत्तुः । जग्रहिय । जगृहे ।
 गृह्णात् । पूगृक्षपवने ११ ॥ प्वादहस्वः ॥ ४ । २ । १०५ ॥ अत्यादौ शिति । पुनाति । पुनीते । इत आरभ्य वृ-
 त्करणपयन्ताः प्वादयः । प्वादरिति किम् ? । व्रीणाति । भ्रीणाति । आ गणान्तात्वादय इत्यन्ये । वृत्करणं स्वा-
 दिपरिस्मादन्त्यर्थं मन्यन्ते । तन्मते त्रिणाति त्रिणातीत्येव । जानावीत्यत्र तु विधानसामर्थ्यान्न इस्वः ॥ अपावीत् ।
 अपविष्ट । पूयात् । पविषीष्ट । ल्यृश् छेदने । १२ । लुनाति । लुनीते । ध्रुगश्च कम्पने १३ । धुनाति । धुनीते ।
 ध्रुग्सुस्तोः परस्मै । अपावीत् । अग्रविष्ट । अग्रोष्ट । स्तृगश्च आच्छादने १४ । स्तृणाति । स्तृणीते । अस्तारीत् ।
 अस्तरीष्ट । अस्तरीष्ट । अस्तीर्णं । स्तीर्यात् । स्तरिषीष्ट । स्तीर्षीष्ट । कृगश्च हिंसायाम् १५ । कृणाति । कृणीते ।
 वृगश्च वरणे १६ । अवारीत् । अवारिष्टाम् । अवरीष्ट । अवर्षीष्ट । वर्षीष्ट । वरिता ।

वरीता ॥ इत्युभयपदिनः ॥ ज्यांश्च हानौ १ । वयोहानावित्यन्ये ॥ ज्याव्यध इति श्रुति ॥ दीर्घमवोऽन्त्यम् ॥
 ४ । १ । १०३ ॥ धातोर्ध्वं । प्वादेरिति ह्रस्वः । जिनाति । अज्यासीत् । जिज्यौ । जिज्यतुः । जीयात् । ज्याता ।
 रींश्च गतिरेषणयोः २ । रिणानि । अरैषीत् । लींश्च श्लेषणे ३ । लिनाति । ललीं । लिलाय । लेता । लाता । ब्लींश्च
 वरणे ४ । गतावित्यन्ये । ग्लिनाति । ग्लींश्च गतौ ५ । ग्लिनाति । कृ मृ शृश्च हिंसायाम् ६ । शृणाति । अशारीत् ।
 शश्रुतुः । शश्रतुः । शरिता । शरीना ॥ पृश्च पालनपूरणयोः ७ । पुणानि । पपार । पप्रतुः । पपरतुः । वृश्च वरणे
 ८ । भरणेऽपि । वृणाति । वृश्च भर्जने च ९ । चकाराद्धरणे । भर्त्सन इत्यन्ये । भृणाति । वृश्च विदारणे १० । भय इत्यन्ये
 । वृणाति । ददार । ददरतुः । वृश्च वयोहानौ ११ । वृणानि । जरिता । जरीना । वृश्च इत्यन्ये । वृणाति ।
 वृश्च नये १२ । गृश्च शब्दे १३ । गृणाति । जगार । ऋश्च गतौ १४ । ऋगाति । आरीत् । आरिष्टाम् । अराश्वकार ।
 ईर्यीत् । अरीता । अरिता । वृत् प्वादित्यर्थादिश्च । ज्ञांश्च अवबोधने १५ । जा ज्ञानोऽस्यादाविति जादेशे । जाना-
 ति । जानीतः । अज्ञासीत् । जज्ञौ । ज्ञायात् । ज्ञेयात् । सिंषश्च हिंसायाम् १६ । सिंगानि । क्षेना । व्रींश्च वरणे १७ ।
 व्रींश्च भरणे १८ । व्रीणाति । हेठश्च भूतप्रादुर्भावे १९ । भूतप्रादुर्भावोऽतिक्कान्तोत्पत्तिः । तवर्गस्य टवर्गदेशे हेठणा-
 नि । हेठान । हिठश्च इत्यन्ये । मृदश्च सुखने २० । मृद्वणानि । मर्ढे । श्रन्थश्च विमोचनप्रतिहर्षयोः २१ । श्रन्थानि
 ॥ वा श्रन्थग्रन्थो नल्लुक् च ॥ ४ । १ । २७ ॥ स्वरस्यावित्परोक्षासैद्यत्तोरेर्न च द्विः । श्रेयतुः । शश्रन्थतुः ।
 श्रथ्यात् । मन्थश्च निलोढने २२ । मथ्नाति । मथान । ग्रन्थश्च संदर्भे २३ । ग्रन्थानि । जग्रन्थ । जग्रन्थतुः ।
 कुन्थश्च संक्लेशे २४ । कुन्थानि । मुदश्च क्षोभे २५ । मुद्वनाति । गुधश्च रोषे २६ । वन्धश्च बन्धने २७ । बध्नाति ।
 अभान्त्सीत् । ववन्धय । ववन्ध । क्षुभश्च संक्लेशे २८ । क्षुभ्नाति । क्षुभाण । गम् तुभश्च हिंसायाम् २९ । नभ्ना-
 ति । प्रणभ्नाति । तुभ्नाति । खवश्च भूतप्रादुर्भावे ३० । ख्वीनानि । ख्वीनीहि । अखवीत् । ऊढं नेच्छ-

न्येके । तन्मते खवूनाति । चान्तोऽयमित्यन्ये । खच्चाति । क्लिशौशु विवाधने ३१ । क्लिञ्जनाति । अवलेशीव । इह-
भावे सक् । अविलक्षत् । क्लेशिता । क्लेष्टा । अशशु भोजने ३२ । अदनाति । आशीव । इषशु आभीक्ष्ण्ये ३३ ।
एषिता । विषशु विप्रयोगे ३४ । प्रुष प्लुषशु स्नेहसेचनपूरणेपु ३५ । प्रुषणाति । प्लुषणाति । मुषशु स्तेये ३६ । मुष्णा-
ति । अमोषीव । पुषशु पुष्टौ ३७ । पुषणाति । कुशशु निष्कर्षे ३८ । कुषणाति ॥ ४ । ४ । ३९ ॥ स्ताथ-
शित आदिरिड् वा । निष्कोष्टा । निष्कोषिता । निस्कोषीव । निस्कुक्षत् । निर्निःसंबद्धात्कुष इति क्रिप् । निर्गताः
कोषितारोऽस्मान्निष्कोषितृको देश इति नित्यमिड् । प्रसूशु लज्जे ३९ । प्रस्रनानि । प्रसान । अग्रसीत् । अग्रासीव । च-
प्रसशु इत्येके ॥ इति परस्मैपदिनः ॥ वृड्शु सम्भक्तौ १ । वृणीते । अवरीष्ट । अवरीष्ट । अवृत ॥ इति
श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीताश्रित्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापर-
नामभृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिभंविग्रशाखीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयने-

मिसूरिरिचरचितायां बृहदेमप्रभायां क्रथादयः शितो धातवः ॥

॥ अथ चुरादयः ॥

चुरण् स्तेये १ ॥ चुरादिभ्यो णिच् ॥ ३ । ४ । १७ ॥ स्वार्थे । चोरयति । चोरयति ङः । अचूचुरत् । चोर-
याश्चकार । चार्यात् । चोरयिता । अत्र णिचो गित्वाभावात्फलवति कर्तव्यार्थत्वेनेपदं नास्ति । केचित्तु णिचश्चेति
सूत्रयन्नुभयपदमाहुः । केचित्तु णिञ्चिकल्पमिच्छन्ति । इह चितुण्पचुण्पभृतीनां सनकासनर्देशमकृत्वा वृद्धि-
रणं णिचोऽनित्यत्वज्ञापकम् । तेन चोरति चिन्तति इत्यादि सिद्धम् । घुबेरविश्वन्दे इत्यत्र विशब्दप्रतिषेधोऽप्यत्र
ज्ञापकः ॥ उपान्त्यस्येति ॥ ४ । २ । ३५ ॥ सूत्रे लघोदीर्घ इति ॥ ४ । १ । ६४ ॥ सूत्रे च णित्वजात्याश्र-
यणात् णिजन्तात् णिग्यपि अचूचुरत् ॥ घृण् पूरणे २ । पारयति । अपीपरत् । घृण् स्रवणे ३ । अजीघरत् । शुल्क

बलकण् भाषणे ४ । अशुशुल्कत् । नक धक्कण् नाशने ५ । चक चुक्कण् व्यथने ६ । टकुण् बन्धने ७ । टक्कयति । अट-
 टक्कत् । अकैण् स्तवने ८ । आर्चिकत् । पिच्चण् कुहने ९ । पचुण् विस्तारे १० । प्रयञ्चयति । म्लेच्छण् म्लेच्छने
 ११ । म्लेच्छनमव्यक्ता वाक् । अभिम्लेच्छत् । ऊर्जण् बलप्राणनयोः १२ । ऊर्जयति । और्जिजत् । तुलु पिडुण् हिंसा-
 बलादाननिकेतनेषु १३ । क्षलुण् कुच्छ्रजीवने । १४ । क्षञ्जयति । पूजण् पूजायाम् । १५ । पूजयति । अपूपुजत् ।
 गज माँजण् शब्दे । १६ । मर्चमर्जावपि पठन्त्येके । तिजण् निशाने । १७ । तेजयति । वज व्रजण् मार्गेणसंस्कारग-
 त्योः । १८ । गाजयति । रुजण् हिंसायाम् । १९ । नटण् अवस्यन्दने । २० । चौरस्योशाटयति । तुट तुट चुड चुडण् छेदने
 । २१ । चुण्टयति । कुहण् कुत्सने च । २२ । पुह चुह पुहण् अल्पीभावे । २२ पुट मुट्ण् संचूर्णने । २४ । अह स्मिट-
 ण् अनादरे । २५ । न वदनं संयोगादिः ॥ ४ । १ । ५ ॥ स्वरादेशनिर्दिष्टीयैकस्वरस्य द्विः ॥ आहिटव ॥ अह
 अल्पीभाव इति केचित् । लुण्टण् स्तेये च । २६ । अल्लुण्टत् । स्निटण् स्नेहने । २७ । घहण् वरुने । २८ ।
 खहण् संवरणे । २९ । बह स्फिटण् हिंसायाम् । ३० । प्रथमो बलादाननिकेतनेष्वपीति केचित् । द्वि-
 तीयोऽनादर इत्यन्ये । स्फुटण् परिहासे । ३१ । कीटण् वर्णने । ३२ । बन्ध इत्यपरे । वटुण् विभाजने । ३३ । व-
 ण्टयति । ढान्तोऽयमिति केचित् । खट्ण् रोधे । ३४ । रोटयति । शठ श्वठ श्वटुण् संस्कारगत्योः । ३५ । शाठयति ।
 श्वण्टयति । शुटण् आलस्ये । ३६ । शोठयति । शुठुण् शोपणे । ३७ । गुठण् वेष्टने । ३८ । गुण्टयति । अवगु-
 ण्ठति । लहण् उपसेवायाम् । ३९ । लाहयति । लत्वे, लालयतीत्यपि । स्फुडुण् परिहासे । ४० । ओलडुण् वत्क्षेपे ।
 ४१ । ओलण्टयति । ओदिदयमित्यपरे । लण्डयति । पीडण् गहने । ४२ । पीडयति । भ्राजभासभाषदीपपीडजीव-
 मीलकरणयणभणअणहेठलुटलुपलपां न वा ॥ ४ । २ । ३६ ॥ रूपरे णात्रुपान्त्यस्य इस्वः । अपी-
 पिस्व । अपिपीडत् । बहुवचनं शिष्टप्रयोगानुसारेणान्येषामपि परिग्रहार्थम् । तेन अविभ्ररात् । अवभ्रासत् । इत्यादि

सिद्धम् । तदण् आघाते । ४३ । ताडयति । खड्ग खडुण् भेदे । ४४ । खाडयति । कडुण् खण्डने च । ४५ । खुडुण् ई-
त्येके । कुडुण् रक्षणे । ४६ । गुडुण् वेष्टने च । ४७ । खुडुण् छेदने । ४८ । मडुण् भूषायाम् । ४९ । भडुण् कल्याणे ।
५० । दान्तोऽयमिदं परे । पिडुण् संघाते । ५१ । पडुण् इत्येके । ईडण् स्तुतौ । ५२ । ईडयति । चडुण् कोपे ।
५३ । जुड चूर्ण वर्णणे । ५४ । प्रेरणं दलनम् । चूण् तूण् संकोचने । ५५ । श्रण्ण दाने । ५६ । श्राणय-
ति । अशिः श्रणत् । अश्राणत् । पूण् संघाते । ५७ । अपूपुणत् । चितुण् स्मृत्याम् । ५८ । चिन्तयति । चिन्तति ।
चिन्त्यात् । पुस्तं बुस्तण् आदरानादरयोः । ५९ । मुस्तण् मंघाते । ६० । कृतण् संशब्दने । ६१ । कृतः कीर्त्तिः
॥ ४ । ४ । १२२ ॥ स्पष्टम् । कीर्त्तयति । ऋद्वर्णस्म ॥ ४ । २ । ३७ ॥ उपान्यस्य ऊपरे णौ वा । अचीकृत-
त् । अचिकीर्त्तत् । स्वर्त्तं पथुणगतौ । ६२ । आद्यः कृच्छ्रजीवनेऽपीत्येके । अथण् प्रतिहर्षे । प्रतियत्न इत्यन्ये । अक्षिः श्र-
यत् । अथण् बन्धने इति युजादौ पठित्यमाणोऽप्यर्थभेदतः पुनरिह पठितः । परस्मैपदेन रूपान्यत्वार्थमिति केचित् ।
पृथण् प्रक्षेपणे ६३ । अपोपृथत् । अपपर्यत् । पर्थण इति केचित् । पार्थण इत्यपरे । प्रथण् प्रखयाने ६४ । प्राथयति ।
स्मृद्वत्त्वरप्रथमद्वस्तृस्पष्टोरः ॥ ४ । १ । ६५ ॥ असमः नलोपे ऊपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्य । इत्वापवादः । अपप्रथत् ।
छदण् संवरणे ६६ । छादयति । च्छरण संचोदने ६७ । संचोदनं प्रेरणम् । चोदयति । मिदुण स्नेहने ६८ । कौ-
शिकस्त्वनुदितमिममधीते । गुर्दण् निकेतने ६९ । पूर्वनिकेतनइति केचित् । भ्यादेरिति दीर्घः । गूर्दयति । छदण् व-
मने ७० । अचच्छदत् । गर्दण् शब्द इति केचित्पठन्ति । गर्दयति । बुधुण् हिंसायाम् ७१ । ठान्तोऽयमित्येके । वर्धण्
छेदनघूरणयोः ७२ । गर्धण् अभिकांक्षाङ्ग्याम् ७३ । गर्धयति । बन्ध वधण् संयमने ७४ । छपुण् गतौ ७५ । 'क्षपु-
ण् क्षान्तौ ७६ । छट्पण् समुच्छ्राये ७७ । स्तूपयति । अपोपदेशोऽयमिति केचित् । हस्त्रोपान्त्य इत्यन्ये । डिगण् क्षेपे
७८ । हलपण् व्यक्तायां वाचि ७९ । हपु डिधुण् संघाते ८० । अभिमर्दन इति केचित् । भान्तावेतावितन्ये । शूर्पण्

माने ८१ । शूर्पयति । शुल्वण् सर्जने च ८२ । चान्माने । डबु डिबुण् क्षेपे ८३ । विडम्बयति । केचित्तु दभदिशुद
भूनपीहाधीयते । सम्बण् सम्बन्धे ८४ । षोपदेशोऽयमित्यन्ये । डुभिलास्तु तालव्यादिमिममिच्छन्ति । साम्बेत्यपरे ।
कुबुण् आच्छादने ८५ । कुम्बयति । लबु तुबुण् अर्दने ८६ । तुपुण् इत्यपरे । पुर्वण् निकेतने ८७ । पूर्वयति । यमण्
परिवेषणे ८८ । यामयत्यतिथीन् चन्द्रमसं वा । परिवेषणादन्यत्र तु ॥ यमोऽपरिवेषणे णिचि च ॥ ४ । २ । २९ ॥
अणिचि च णौ ह्रस्वो विणम्परे तु वा दीर्घः । यमयति । यमः परिवेषण इत्यन्ये । णाविति सिद्धे णिचि चेति व-
चनादन्येषां णिचि न । स्यामयते । निशामयति । व्ययण् क्षये ८९ । व्याययति । यवुण् संकोचने ९० । कुद्रुण् अ-
नृतभाषणे ९१ । कुन्द्रयति । गादिरयमित्यन्ये । भ्रम्रण् गतौ ९२ । तिलण् स्नेहने ९३ । तेलयति । जलण् अपक्वा-
रणे ९४ । क्षलण् शौचे ९५ । क्षालयति । पुलण् समुच्छ्राये ९६ । विलण् भेदे ९७ । भिलेति कौशिकः । नलण्
प्रतिष्ठायाम् ९८ । तुलण् उन्माने ९९ । तोतयति । तुलयति तुलना इत्यादि तु तुलाशब्दाद् गिज् बहुलमिति णिचि ।
दुलण् उत्क्षेपे १०० । दुलण् निमज्जने १०१ । मूलण् रोहणे १०२ । कल किल पिलण् क्षेपे १०३ । पलण् रक्षण-
१०४ । पालयति । इलण् प्रेरणे १०५ । चलण् धूर्तौ १०६ । सान्त्वण् सामप्रयोगे १०७ । केचित्तु षोपदेशमिम-
माहुः । साम सान्त्वप्रयोगे इति चन्द्रः । धूशण् कान्तीकरणे १०८ । अदूधुशन् । धूषण् इत्यन्ये । धूसण् इत्येके । श्लिषण्
श्लेषणे १०९ । लूषण् हिंसायाम् ११० । लूषण् रोषे १११ । प्युषण् उत्सर्गे ११२ । पसुण् नाशने ११३ । पंसयति ।
जसुण् रक्षणे ११४ । पुंसण् अभिमर्दने ११५ । ब्रुस पिस जस वर्हण् हिंसायाम् ११६ । स्निहण् स्नेहने ११७ ।
अक्षण् म्लेच्छने ११८ । भक्षण् अदने ११९ । पक्षण् परिग्रहे १२० । लक्ष्णीन् दर्शनाङ्कयोः १२१ । ईदित्वात्फलवति
कर्तर्यात्मनेपदम् । अन्यत्र परस्मैपदम् । लक्षयते । लक्षयति । इतोऽर्थविशेषे आलक्षिणः । अतः परं प्रागुक्ता अपि
लक्षिण्पर्यन्ता अर्थविशेषे ये बुरादयस्ते प्रस्तूयन्ते । ज्ञाण् मारणादिनियोजनेषु १२२ ॥ मारणतोषणनिशाने

ज्ञाश्च ॥ ४ । २ । ३० ॥ णिचि अणिचि च णौ ह्रस्वो णिणम्परे तु णौ वा दीर्घः । चकारो णिचि चेत्यस्यानु-
 कर्षणार्थः । केचित्तु निशामन इच्छन्ति । निशामनमालोचनं प्रणिधानम् ॥ अर्त्तिरीब्लीहीवनूयिक्षमाध्यातां पुः ॥
 ४ । २ । २१ ॥ णावन्तः । मारणे, संज्ञपयति पशून् । तोषणे, क्षपयति गुरुन् । निशाने, क्षपयति शरान् । अन्यत्र
 आज्ञापयति भृत्यम् । बहुवचनं व्याप्त्यर्थम् । तेन नाम्नोऽपि सत्यापयति । पुस्यावित्यत्र विशेषणार्थ उकारः । अर्था-
 न्तरे तु क्रयादिः । जानाति । णिचि णिगि च रूपसाम्येऽप्यर्थभेदः । एकत्र स्वार्थोऽन्यत्र प्रयोक्तव्यपापरः । च्युण्
 सहने १२३ । न्यावयति शरान् । सहत इत्यर्थः । भूण् अवकलकने १२४ । अवकलकनं मिश्रीकरणम् । भावयति द-
 धनौदनम् । विकलकन इति नन्दी । अवकल्पन इत्यन्ये ॥ ओर्जान्तस्थापवर्गेऽवर्णे ॥ ४ । १ । ६० ॥ धातोर्द्वित्वे
 पूर्वस्य सनि इकारोऽन्नादेशः ॥ अबीभवत् । जान्तस्थापवर्ग इति क्रिप् । जुहावयिषति । अवर्ण इति क्रिप् । बुभूषति ॥
 बुक्कण् भाषणे । १२५ । भषण इत्यन्ये । भषणं भ्रवः । रक लक रग लगण् आस्वादाने १२६ । आद्यावासादन इति
 केचित् । रागयति । लागयति । णिगि घटादित्वाद्भ्रस्वः । लिगुण् चित्रीकरणे १२७ । लिङ्गयति । चर्चण् अध्ययने
 १२८ । अन्यत्र चर्च परिभाषण इति केचित् । अञ्चण् विशेषणे १२९ । अञ्चयति । सुचण् प्रमोचने १३० । प्रयोजना-
 यामिति केचित् । मोचयति कुण्डले । प्रयोजयतीत्यर्थः । अर्जण् प्रतियत्ने १३१ । अर्जयति हिरण्यम् । भजण् विश्रा-
 णने १३२ । विश्राणनं विपचनम् । चट स्फुटण् भेदे १३३ । चाटयति । णिचोऽनित्यत्याच्चटति । घटण् संघाते
 १३४ । घाटयति । अन्यत्र तु णिगि घटयति । हन्त्यर्थाश्च । येऽन्यत्र हिंसार्था अधीयन्ते तेऽपि चुरादौ विज्ञेयाः ॥ झिण-
 ति घात् ॥ ४ । ३ । १०० ॥ हन्तेः । घातयति । अनेनैव सिद्धेऽन्येषां हिंसार्थानां पाठोऽज्ञात्पनेपदादिगतरूपभे-
 दार्थः । कणण् निमीलने १३५ । काणयति । अचीकणत् । यतण् निकारोपस्कारयोः १३६ । निकारः
 खेदनम् । यातयत्यस्मि । निरश्च प्रतिदाने १३७ । निर्यातयति ऋणम् । शोभयतीत्यर्थः । शब्दण् उपसर्गाद् भाषा

विष्कारयोः १३८ । विशब्दयति । नन्दी तु योगविभागमिच्छति । शब्दं उपसर्गदिद्येकः । भाषाविष्कारयोरिति
 द्वितीयः । अयमनुपसृष्टार्थः । प्रशब्दयति । शब्दयति । प्रदण् आश्रवणे १३९ । क्षरण इति केचित् । आ-
 हः क्रन्दण सातत्ये १४० । आक्रन्दयति । ह्वदण् आस्वादने १४१ । संवरण इत्यन्ये । स्वादयति । आस्वादः स-
 र्कर्मकादेव स्वदेर्णिच् न त्वकर्मकात् । आस्वादयति यवाशुम् । मुदण् संसर्गे १४२ । मोदयति सयतून् सर्पिषा । शृवण
 प्रसहने । १४३ । प्रसहनमभिभवः । अशीशृधत् । अशशधत् । कृपण् अवकल्कने १४४ । अवकल्कनं मिश्रीकरणं सा-
 मर्थ्यश्च । कल्पयति । अवकल्पनमित्यन्ये । जम्बुन् नाशने १४५ । जम्भयति । अमण् रोगे १४६ । आमयति । चरण्
 असंशये १४७ । विचारयति । निश्चिनातीत्यर्थः । संशये इत्यन्ये । पूरण् आप्यायने १४८ । पूरयति । दलण् विदा-
 रणे १४९ । णिनि दलयतीत्येके । दिवण् अर्दने १५० । पशू पपण् वन्धने १५१ । पाशयति पशुम् । पापयति ।
 दन्त्यान्त्यमिमच्छन्त्येके । पुषण् धारणे १५२ । घुट्टण् विशब्दने १५३ । विशिष्टशब्दकरणे नानाशब्दकरणे इति वा । अ-
 विशब्दने इत्येके । अपघोषयति पापम् । अपन्हुत इत्यर्थः । ऋदित्करणाणिचोऽनित्यत्वम् । अघुषत् । अघोषीत् ।
 कौशिकस्त्वनृदितमिमिच्छति । आङ् कन्दे १५४ । सातत्य इत्यपरे । आघोषयति । भूप तसुण् अलङ्कारे १५५ ।
 भूपयति । अत्रतंसयति । जसण् ताडने १५६ । त्रसण् धारणे १५७ । धारण इति नन्दी । त्रासयति मृगान् । निराक-
 रोतीत्यर्थः । वसण् स्नेहच्छेदावहरणेषु १५८ । अवहरणं मारणम् । वासयति रिपून् । त्रसण् उत्क्षेपे १५९ । छञ्छ इति
 केचित् । त्रासयति । त्रसण् ग्रहणे १६० । त्रसण् शिल्पयोगे १६१ । लष इत्यन्ये । लश इत्यपरे । अर्हण् पूजायाम्
 १६२ । आर्जिहत् । मोक्षण् असने १६३ । मोक्षयति वाणान् । अस्यतीत्यर्थः । लोक्क तर्कं रघु लघु लोचं विच्छ अजु
 तुजु णिजु लजु भजु पट पुट छट घट घट्टट्ट पृथ नद दृथ गुप धूप कुप चिच दश कुश त्रसु पिशु कुशु दसु धर्ह वृह वल्ह
 अहु बहु महुण् भासार्थाः १६४ । भासार्थाश्चेति पारायणम् । भासयति इन्धयति प्रकाशयति दीपयति दिशः । भापार्था इत्यन्ये

॥ इति परस्मैपदिनः ॥

॥ अथात्मनेपदिनः ॥

युणि जुगुप्सायाम् १ । यावयते पापम् । अन्यत्र यौति । युनीति । युजिरयमित्येके । गृणि विज्ञाने २ । गारयते । विज्ञापन इति केचित् । कृणित्यन्ये । वञ्चिण् प्रलम्भने ३ । वञ्चयते । कुटिण् प्रतापने ४ । मादण् वृष्टियोगे ५ । वृष्टिशोधन इत्यन्ये । मादयते । विदिण् चेतनाख्याननिवासेषु ६ । वेदयते । विवादेऽप्यन्ये । मनिण् स्तम्भे ७ । स्तम्भो गर्वः । बलि भलिण् आभण्डने ८ । आभण्डनं निरूपणम् । दिविण् परिक्वजने ९ । वृषिण् शक्तिबन्धे १० । आवर्षयते ग्रामः । शक्तिं बध्नातीत्यर्थः । शक्तिबन्धः प्रजनसामर्थ्यमित्यन्ये । कुत्सिण् अवक्षेपे ११ । लक्षिण आलोचने १२ । लक्षयते । अतः परमर्थान्तरेऽप्यात्मनेपदिनश्चुरादयः । हिक्कि क्लिक्किण् हिंसायाम् १३ । निक्किण् परिमाणे १४ । तर्जिण् संतर्जने १५ । ऋटिण् अप्रमादे १६ । आप्रदान इत्यपरे । छुटिण् छेदने १७ । दान्तोऽयमित्येके । शठिण् श्लाघायाम् १८ । शाठयते । शठीति नन्दी । शलीनि कौशिकः । कूणिण् संक्रोचने १९ । तूणिण् पूरणे २० । तुलेति केचित् । झूणिण् आशंसायाम् २१ । आशङ्कायामित्यन्ये । चितिण् संवेदने २२ । चेतयते । वस्ति गन्धिण् अर्दने २३ । इपि इपि इमिपि इमिपि इमिपि संघाते २४ । स्यमिण् वितर्के २५ । शमिण् आलोचने २६ । शामयते । कुस्मिण् कुस्मवने २७ । कुस्मेति नाम्नो निजित्यन्ये । गूरिण् उद्यमे २८ । गूरयते । तन्त्रिण् कुटुम्बधारणे २९ । तन्त्रयते । कुटुम्बेत्यपि धातुरिति चान्द्राः । कुटुम्बयते । मन्त्रिण् गुप्तभाषणे ३० । ललिण् ईप्सायाम् ३१ । लालयते । गलिण् स्वावण इति केचित् । स्पशिण् ग्रहणश्लेषणयोः ३२ । दंशिण् दशने ३३ । दशनं दंशव्यापारः । दंशयते ।

दशिण् दान इति केचित् । दंसिण् दर्शने च । ३४ । चादृशने । भत्सिण् संतर्जने । ३५ । यक्षिण् पूजायाम् । ३६ ।
 यक्षयते । अययक्षत । इत्यात्मनेभाषाः । इतोऽदन्ताः । अदन्तत्वे हि सुखयति रचयतीत्यादावल्लुकः स्थानिवद्भा-
 वाद्गुणवृद्धयभावः । अररचत् । असुखत् । असमानलोपित्वात्मन्वद्भावदीर्घयोरभावः । असुखचत् । अत्रोपान्त्य-
 ह्रस्वाभावः । बलेष्वादीनां तूक्तफलाभावेऽपि पूर्वाचार्यानिरोधेनादन्तेषु पाठः । निजभावे यङ्निवृत्त्यर्थे इत्येके । द्रुमि-
 स्येच्छन्ति । अङ्गुण् लक्षणे । १ । अङ्कयति । ओर्जान्तेति सूत्रे पयेऽवर्णे इति सिद्धे जान्तःस्थावर्गग्रहणं ज्ञापयति । णौ
 यत् कृतं कार्यं तत्सर्वं स्थानिवद् भवतीति । तेनान्तरङ्गत्वात्कृतेऽप्यल्लुकि तस्य स्थानिवद्भावात्कशब्दस्य द्वित्वम्,
 रूपातिदेशात् । आञ्चकत् । नन्वत इति सूत्रेऽशितीति विषयसमीविज्ञानपक्षेऽल्लोपस्य णिनिमित्तकत्वाभावेन कथमिहैत-
 न्न्यायप्रवृत्तिरिति चेदायेन विना-यन्न भवति तत्तस्य निमित्तमिति अल्लोपस्य णिनिमित्तकत्वात्वास्तुतस्तु तत्र परसप्त-
 मीपक्ष एव सूत्रकृतोऽभिमतः । अत एव कर्तुः क्विप् गल्भेति सूत्रे वृहद्ब्रुचौ गल्भां चक्रे इत्युदाहरणं संगच्छते । अन्यथा
 प्रत्ययोत्पत्तेः पूर्वमेवाल्लोपेऽनेकस्वरान्तरत्वाभावेन परोक्षायाम् । एतच्च ज्ञापकमवर्ण एव द्रष्टव्यम् । तेनाचिकी-
 चेदिति सिद्धम् । बलेष्कण् दर्शने । २ । सुख दुःखण् तत्किमायाम् । ३ । सुखयति । दुःखयति । अङ्गुण् पदलक्षणयोः
 ४ । अघण् पापकरणे ५ । रचण् प्रतियत्ने ६ । अररचत् । सूचण् पेशुन्ये ७ । सूचयति । असुखचत् । अघोपदेशत्वाच्च
 षः । भाजण् पृथक्कर्मणि । ८ । सभाजण् प्रीतिसेवनयोः । ९ । प्रीतिदर्शनयोरित्यपरे । लज लजुण् प्रकाशने । १० ।
 क्लृणु दाहे । ११ । पटव टुण् ग्रन्थे । १२ । खेटण् भक्षणे १३ । आमन्त्रणे इत्येके । खेडिनि देवनन्दी । खोटण् क्षेपे ।
 १४ । हान्तोऽयमिति देहनन्दी । दान्तोऽयमित्यपरे । पुटण् संसर्गे । १५ । वटुण् विभाजने । १६ । वण्टयति । वण्टा-
 पयतीति केचित् । शठ श्वठण् सम्यग्भाषणे । १७ । दण्डण् दण्डनिपातने । १८ । व्रणण् गात्रविचूर्णने । १९ । वर्णण्

वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु । २० । वर्णक्रिया वर्णनं वर्णकरणं वा । गुणवचनं स्तुतिः शुक्लाद्युक्तिर्वा । पर्णण् हरि-
तभावे । २१ । कर्णण् भेदे । २२ । तूण् सङ्कोचने । २३ । वितूणयति वदनम् । गणण् सङ्ख्ययाने । २४ ॥ ई ष्व
गणः ॥ ४ । १ । ६७ ॥ ऊरे णौ द्वित्वे पूर्वस्थाः । अजीगणत् । भूरिदाक्षिण्यसम्पन्नं यस्वं सान्त्वमची-
कथः इति प्रयोगदर्शनादन्येषामपीत्वं यथादर्शनमिच्छन्त्येके । कुण गुण केनण् आमन्त्रणे । २५ । आमन्त्रणं गूढोक्तिः ।
केतयति । अयं निश्चावणनिमज्जणयोरीत्येके । पतण् गतौ वा । २६ । पतयति । वा शब्दाद्युगपदनदन्तत्वणिजभावौ
। पतति । अपातीत् । पतिव । णिच्संनियोगेऽन्यनदन्तत्वमित्येके । णिजभावेऽन्यदन्तत्वमित्यपरे । वातण् गतिस्तुल्यसे-
वनयोः । २७ । सुखसेवनयोरित्येके । वा इति पृथग्वातुरित्येके । वापयति । कयण् वाक्यप्रबन्धे । २८ । वाक्यप्रतिबन्ध
इत्यन्ये । वदन इत्यपरे । कथयति । अचरुथत् । अथग् दौर्बल्ये । २९ । अथयति । लत्वे श्लथयतीत्यपि । छेदण् द्वैधीक-
रणे । ३० । छेदयति । गदण् गर्जे । ३१ । अजगदत् । अन्धग् दृष्ट्युपसंहारे । ३२ । आन्दधत् । “न वदनं संयोगादिः”
इति द्वित्वनिषेधः । स्तनण् गर्जे । ३३ । स्तनयति । ध्वनण् शब्दे । ३४ । ध्वनयति । स्तेनण् चौर्ये । ३५ । स्ते-
नयति । अतिस्तेनत् । अनेकस्वरत्वेनावोपदेशत्वात्स्वाभावः । ऊनण् परिहारे । ३६ । ऊनयति । औननत् । मा
भवान् ऊननत् । कृपण् दौर्बल्ये । ३७ । कृपयति । रूपण् रूपक्रियायाम् । ३८ । राजमुद्रादिरूपस्य करणे रूपदर्श-
ने इति वाऽर्थः । क्षप लाभण् प्रेरणे । ३९ । भापण् क्रोधे । ४० । अवभामत् । गोमण् उपलेपने । ४१ । गोमयति । अजुगो-
मत् । सामण् सान्त्वने । ४२ । सामयति । मीणयनीत्यर्थः । श्रामण् आमन्त्रणे । ४३ । स्तोमण् श्लाघायाम् । ४४ ।
व्ययण् वित्तसमुत्सर्गे । ४५ । व्यययति । गनावित्येके । वित्तेनि धात्वन्तराभिति केचिन् । वित्तयति । सूत्रण् विमोचने
। ४६ । विमोचनं ग्रन्थनम् । सूत्रयति । असुसूत्रत् । मूत्रण् प्रसूत्रणे । ४७ । पार तीरण् कर्मसमाप्ती । ४८ । कत्र
गात्रण् क्षैथिल्ये । ४९ । चित्रण् चित्रक्रियाकदाचिद्दृष्टयोः । ५० । चित्रयति । आलेख्यं करोति कदाचित्पश्यति

वेत्यर्थः । वैचित्र्यकरणार्थोऽयं न चित्रक्रियार्थ इत्यपरे । छिद्रं भेदे ५१ । मिश्रणं संपर्चने ५२ । वरणं ईप्सायाम् ५३ । वरयति । स्वरणं आक्षेपे ५४ । शारणं दौर्बल्ये ५५ । शारयति । शरति नन्दी । कुमारणं क्रोडायाम् ५६ । कुमारयति । अचुकुमारत्वं । लान्तोऽयमित्यन्ये । कलणं संख्यानगत्योः ५७ । कलयति । क्षेपे तु कालयति गाः । शीलणं उपधारणे ५८ । उपधारणमभ्यासः परिचयो वा । शीलयति । वेल कालग उपदेशे ५९ । वेलयति । वेलणं कालोपदेश इत्यन्ये । पल्यूलणं लवनपवनयोः ६० । अपपल्यूलत्वं । वल्यूलेत्यन्ये । अंशणं समाधाते ६१ । विभजन इत्यर्थः । अंशयति । दन्त्यान्तोऽयमिति चन्द्रः । पषणं अनुपसर्गः ६२ । पपयति । उपसर्गे तु प्रपषति । गन्धेषणं मार्गणे ६३ । मृषणं क्षान्तौ ६४ । अममृषत् । णिचोऽनित्यत्वे । मृषति । रसणं आस्वादनेह्नयोः ६५ । वासणं उपसेवायाम् ६६ । निवासण आच्छादने ६७ । अनिनिवासत्वं । चहणं कलकने ६८ । चहणः श्लाठ्ये ॥ ४ । २ । ३१ ॥ णिचि णौ च परे ह्रस्वो णिणम्परे तु वा दीर्घः । अत्रादन्तत्वात्सिद्धावपि दीर्घार्थं वचनम् । चहयति । महणं पूजायाम् ६९ । रहणं त्यागे ७० । अररहत्वं । रहणं गतौ ७१ । रंहयति । रंहापपतीत्यपि मतान्तरे । स्पृहणं ईप्सायाम् ७२ । स्पृहयति । रुक्षणं पारुष्ये ७३ । अरुरुक्षत्वं ॥

मृगणि अन्वेषणे १ । मृगयते । अर्थेणि उपयाचने २ । अर्थयते । पूर्वार्चार्यानुरोधेनास्यादन्तेषु पाठः । अर्थपयते इत्यपि केचित् । अन्ये तु णिजभावेऽप्यदन्तत्वार्योऽस्य पाठः । तेनानेकस्वरत्वाच्च न । एवं गर्विप्रभृतीनामपि । पदणि गतौ ३ । पदयते । संग्रामणि युद्धे ४ । संग्रामयते । अयं परस्मैपदीत्येके । शूर वीरणि विक्रान्तौ ५ । सत्रणि संदानक्रियायाम् ६ । संतानक्रियायामित्येके । अससत्रत्वं । स्थूलणि परिग्रहणे ७ । गर्वेणि माने ८ । गृहणि ग्रहणे ९ । अजगृहत्वं । कुहणि विस्मापने १० । कुहयते । मुखादीनामदन्तत्वं च णिच्सन्निभयोग एव । तेन णिजभावे जगण जग-

णतुः जगणिथेत्यादौ अनेकस्वरत्नाभावादाय न । न च द्वित्वे सत्यनेकस्वरत्वादाय दुर्वार इति वाच्यम् । सन्निपातप-
भाषया तन्निराकरणात् । ॥ इत्यात्मनेपदिनोऽदन्ताश्च ॥

हेम

४०

चुरा

प्रक०

४०

युजण् सम्पर्चने १ । युजादेर्न वा ॥३॥४॥१८॥ स्वार्थे णिच् । योजयति । योजति । अयूयुजत् । लीण् द्रवीकरणे
२ । लियो नोऽन्तः स्नेहद्रवे ॥ ४ । २ । १५ ॥ गम्ये णौ नोऽन्तो वा । घृतं विलीनयति । विलाययति । लीई
इतीकारप्रश्लेषादीकारान्तस्यैव भवतिकृतात्वस्य तु लकारपकारौ । स्नेहद्रव इति किम् ? लोहं विलापयति । लीड्लि-
नोर्वेति वात्वमस्यापीत्येके । तन्मते । लोलः ॥ ४ । २ । १६ ॥ णौ स्नेहद्रवे गम्ये वा । घृतं विलापयति विलापयति
वा । स्नेहद्रव इत्येव । जटाधिरालापयते । लीड्लिन इति वक्ष्यमाणेनात्मनेपदमात्वं चास्यापि, णिच्यपीत्येके । कस्त्वा-
मुबलापयते । णिजभावे विलयति । मीण् मतौ ३ । गतावित्यन्ये । प्रीण् तर्पणे ४ ॥ धूग्प्रीगोर्नः ॥ ४ । २ । १८ ॥
णौ । प्रीणयति । यौजादिकयोर्नैच्छन्त्येके । तन्मते प्राययति । गित्वाद् णिगभावे फलवति कर्त्तर्यात्मनेपदम् । प्रय-
ति । मयते । अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुबनिवृत्त्यर्थः । ध्रुवतिप्रीयतिनिवृत्त्यर्थश्च । धूग्ण कम्पने ५ । धूनयति । ध-
वति । धवते । आधावीत् । अधविष्ट । अधोष्ट । दृग्ण आवरणे ६ । वारयति । वरति । जण वयोहानी ७ ।
जारयति । जरति । वीक शीकण् आमर्षणे ८ । अचीचिकत् । अचीकीत् । मार्गण अन्वेषणे ९ । मार्गयति । मार्गति ।
पृचण् संपर्चने १० । रिचण् वियोजने ११ । रेचयति । रेचनि । वचण् भाषणे १२ । सन्देशन इत्येके । वच्यात् । य-
जादिवचेरिति तु नात्र, तत्र यौजादिकस्य वचोऽग्रहणात् । अर्चिण् पूजायाम् १३ वृजैर्ण वर्जने १४ । मृजौण् शौचाल-
ङ्कारयोः १५ । मृजोऽस्येति वृद्धौ । मार्जयति । मार्जति । माष्टौ । कठुण् शोके १६ । कण्ठय-
ति । लस्कण्ठयति । श्रन्थ ग्रन्थण् सन्दर्भे १७ । क्रय अर्दिण् हेसायाम् १८ । क्राथयति । अर्दयति । अर्दते ।

अथण् वन्थने च १९ । वदिण् भाषणे २० । वादयति । संवदते । छदण् अपवारणे २१ । छादयति । छदति ।
 आङ्ः सदण् गतौ २२ । आसादयति । आसीदति । आसदतीति केचित् । अनुस्वारेदयमित्येके । छृदण् संदीपने
 २३ । छर्दयति । छर्दति । छर्दिष्यति । कृतवृतेति तु न, वृदसाहचर्याद्ब्रुवादेरेवच्छृदेस्तत्र ग्रहणात् । एदिदयमित्येके ।
 शुन्धिण् शुद्धौ २४ । शुन्धयति । शुन्धते । अनिदिदयमित्येके । तनूण् श्रद्धाघाते २५ । श्रद्धोपकरणयोरित्यन्ये । तान-
 यति । तनति । उपसर्गहिर्घ्ये २६ । आतानयति । मानण् पूजायाम् २७ । मनणित्येके । तपिण् दाहे २८ । तापय-
 ति । तपते । वृपण् प्रीणने २९ । सन्दीपन इत्येके । आलूण् लम्भने ३० । लम्भनं प्राप्तिः । आपयति । आपति ।
 आपिपत् । आपत् । दमैण् भये ३१ । ईरण् क्षेपे ३२ । गतावित्येके । मृषिण् वितिक्षायाम् ३३ । मर्षयति । मर्षते ।
 अर्चिर्अर्चित्विदिमृषयः परस्मैपदिन इति भीमसेनीयाः । शिषण् असर्वोपयोगे ३४ । अनुपयुक्तत्व इत्यर्थः ।
 विपूर्वोऽतिशये ३५ । अतिशय उत्कर्षः । विशेषयति । विशेषति । जुषण् परितर्कणे ३६ । परितर्पण इति केचित् ।
 धृपण् प्रसहने ३७ । प्रसहनमभिभवः । आदिदयमित्येके । हिंसुण् हिंसायाम् ३८ । हिंसयति । हिंसति । गर्हण् वि-
 निन्दने ३९ । पृहण् गर्पणे ४० । साहयति । सहति । बहुलमेतन्निर्दर्शनम् । नत्रगणीपठितभक्त्यादिधातुनिर्दर्शनमित्यर्थः ।
 तेनात्रापठिता अपि कृत्रिमप्रभृतयो लौकिकाः स्तम्भदादयः सौत्राश्रुलुम्पादयो वाक्यकरणीया धातव उदाहार्याः ।
 विक्लवन्ते दिवि ग्रहाः । विच्छायाभवन्तीत्यर्थः । उपक्षपयति प्रावृट् । असन्नीभवतीत्यर्थः । उत्तन्नाति । “ निपानं
 दोलयन्नेष प्रेक्षोलयति मे मनः । पवनो बीजयन्नाशा ममाशामुच्छुलुम्पति ? । तावत्स्वरः प्रस्वरसुल्ललायांचकार ।
 यद्वा भ्वादिगणाष्टकोक्ताः स्वार्थणिजन्ता अपि बहुलं भवन्ति । जुरादिपाठस्तु निर्दर्शनार्थः, यदाहुः--निवृत्तचप्रेषणा-
 द्धातोः प्राकृतैर्धे णिजिब्यते । ” रामो राज्यमचीकृत । अकार्षीदित्यर्थः । प्रयोज्यच्यापारेऽपि प्रयोक्तव्यापारानु-
 प्रवेशो णिगं विनापि बुद्धचारोपाद्बहुलं भवति । जजान गर्भं मधवा, इन्द्रोऽजीजनदित्यर्थः । वान्ति पर्णशुषो वाता

वान्ति पर्णमुचोऽपरे । वान्ति पर्णरुहोऽप्यन्ये ततो देवः प्रवर्षति । १ । अथवा णिजबहुलमित्येव सिद्धे सूत्रमूत्रच्छि-
द्रान्धादय उदाहरणार्थाः । तेनादन्तेष्वनुक्ता अपि बहुलं द्रष्टव्याः, तेन स्कन्ध समाहारे स्कन्धयति । स्फुट प्रकटभावे
स्फुटयति । वस निवासे वसयतीत्यादयोऽपि भवन्ति ॥ घृत युजादयः परस्मैपदिनः ॥

इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिशुणोपेतवृद्धिचन्द्रा-
परनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रहाखीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्री-

विजयनेमिसूरिविरचितायां घृहक्षेमप्रभायां चुरादयो णितो धातवः ॥

॥ भूङ्ः प्राप्तौ णिङ् ॥ ३ । ४ । १९ ॥ धातोर्वा । भावयते । भवते । प्राप्नोतीत्यर्थः । भवतीत्येवान्यत्र ।
णिङिति ङकार आत्मनेपदार्थः । भूङ् इति ङकारनिर्देशो णिङ्भावेऽप्यात्मनेपदार्थः । अर्थान्तरेऽपि क्वचिदात्मने-
पदमिष्यते । यथा, याचितारश्च नः सन्तु दातारश्च भवामहे । आक्रोष्टारश्च नः सन्तु क्षन्तारश्च भवामहे इति । प्राप्ता-
वपि परस्मैपदमित्यन्ये । सर्वं भवन्ति प्राप्नोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ णिगन्तप्रक्रिया ॥

॥ प्रयोक्तृव्यापारे णिग् ॥ ३ । ४ । २० ॥ कर्त्तारं यः प्रयुङ्क्ते स प्रयोक्ता तद्व्यापारेऽभिधेये धातोर्णिग्
वा । व्यापारश्च प्रेषणाध्येपणनिमित्तभावाख्यानाभिनयज्ञानप्राप्तिभेदेरनेकधा । तत्र तिरस्कारपूर्वको व्यापारः प्रेष-
णम् । सत्कारपूर्वकस्त्वध्येषणम् । भवन्तं प्रयुङ्क्ते भावयति । भावयते । कुर्वन्तं प्रयुङ्क्ते कारयति । अत्र प्रेषणेना-
ध्येषणेन वा यथासम्भवं प्रयोक्तृत्वम् । वासयति भिक्षा । अत्र निमित्तभावेन । राजानमागच्छन्तं प्रयुङ्क्ते राजानमाग-

मयति । अत्राख्यानेन हि बुध्याख्ण्डा राजादयः प्रयुक्ताः प्रतीयन्ते । कंसं द्रान्तं प्रयुङ्क्ते कंसं धातयति
नटः । अत्राभिनयेन । पुण्येण युञ्जन्तं प्रयुङ्क्ते पुण्येण योजयति चन्द्रम । अत्र कालज्ञानेन । उज्जयिन्याः प्रदोषे प्रस्थि-
तो माहिम्न्यां सूर्यमुद्गच्छन्तं प्रयुङ्क्ते माहिम्न्यां सूर्यमुद्गमयति । अत्र प्राप्त्या । ननु कर्त्ताऽपि करणादीनां
प्रयोजक इति तद्व्यापारेऽपि णिगस्त्विति चेत्, न, प्रयोक्तृग्रहणसामर्थ्यात् । तथा क्रियां कुर्वन्नेव कर्त्ताऽभिधीयते ।
तेन तूष्णीमासीने प्रयोज्ये मा पृच्छतु भवान् अनुयुङ्क्तां मां भवानित्यत्र णिग् न । पञ्चम्या बाधितत्वाद्वा । बाधि-
कार आबहुलवचनात्पक्षे वाक्यार्थः । ओर्जान्तस्थापवर्गेऽवर्णे । अवीभवत् । जुं इति सौत्रो धातुः । अजीजवत् । अयी-
यवत् । अरीरवत् । अलीलवत् । अपीपवत् । जान्तस्थापवर्गं इति किम् ? । जुहावयिषति । अवणान्त इति किम् ? ।
बुभूवति ॥ श्रुतद्रुप्रष्टुच्चयोर्वा ॥ ४ । १ । ६१ ॥ सनि द्वित्वे सति पूर्वस्योकारान्तस्यावर्णान्तायामन्तस्थार्यां पर-
स्यामिः । अशिश्नवत् । अशुश्रवत् । असिस्नवत् । अशुश्रवत् । अदिद्रवत् । अदिद्रवत् । अपिप्रवत् । अपि-
प्लवत् । अपुप्लवत् । अचिच्यवत् । अचुच्यवत् । अक्षशासत् । अङ्गुलीकत् । अचचकासत् । अचीचकासदित्यपरे ।
राजयति । अरराजत् । चोरितवन्तं प्रयोजितवान् अचूचुरकृन् चौरिण । अधीवदक्षीणां परिवादकेन ॥ घटादेर्ह्रस्वो-
दीर्घस्तु वा जिगम्परे ॥ ४ । २ । २४ ॥ णौ । घटयति । अजीघटत् । स्मरयति । स्मृट्त्वरेति पूर्वस्यात्वम् । अ-
सस्मरत् । अददरत् । अतत्वरत् ॥ वा देष्टचेष्टः ॥ ४ । १ । ६१ ॥ असमानलोपे ऊपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्याकारो-
ऽन्तः । अक्वेष्टत् । अक्वेष्टत् । अचवेष्टत् । अचिचेष्टत् ॥ कगेचनूजनैजयवनस्रजः ॥ ४ । २ । २५ ॥ णौ ह्रस्वो जि-
गम्परे तु णौ वा दीर्घः । कगे इति सौत्रो धातुः । कगयति । लपवन्नयति । जनयति । जरयति । जनसयति । केचित्तु
ष्णसूच इत्यस्या पीच्छन्ति । घटादयः पठितार्थी एव गृह्यन्ते । कगादीनां त्वर्थविशेषो नोपादीयते ॥ णौ सृगरमणे
॥ ४ । २ । ५१ ॥ रञेरुपान्यनकारस्य लुक् । रजयति मृगान् व्याधः । मृगराण इति किम् ? । रञयति रजको घस-

म ॥ अमोऽकर्म्यमिचमः ॥ ४ । २ । २६ ॥ गौ ह्रस्वो विणम्परे तु गौ वा दीर्घः । रमयति । गमयति । कथं
संक्रामयति । संक्रामन्तं करोतीति शत्रन्ताणिजि भविष्येति । अकर्म्यमिचम इति किम् ? । कामयते । आसयति ।
आचामयति ॥ पर्ययात्स्वदः ॥ ४ । २ । २७ ॥ गौ ह्रस्वो विणम्परे तु वा दीर्घः । परिस्वदयति । अपस्व-
दयति । घटादिपाठेन सिद्धे नियमार्थं वचनम् । अन्योपसर्गपूर्वस्य मा भूत् । प्रस्वादयति । अन्ये तु पर्यपपूर्वस्य स्ख-
देह्रस्वनिषेधमिच्छन्ति । अवाद्ग्यन्ये । अवस्वदयति ॥ शमोऽदर्शने ॥ ४ । २ । २८ ॥ गौ ह्रस्वो विणम्परे तु वा
दीर्घः । शमयति रोगम् । अदर्शनइति किम् ? । निशामयति रूपम् । दर्शने एव केचिदिच्छति ॥ उवलहलह्ल-
लगलास्नावनूवन्मोऽनुपसर्गस्य वा ॥ ४ । २ । ३२ ॥ गौ ह्रस्वः । उवलयति । ह्वालयति । ह्वलयति ।
ह्वालयति । ह्वलयति । ह्वलयति । ग्लपयति । स्नपयति । स्नापयति । वनयति । वानयति । वमयति ।
वामयति । नमयति । नामयति । अनुपसर्गस्येति किम् ? । प्रज्वलयति । विणम्परे दीर्घविकल्पस्तु सिद्ध एव । उ-
भयत्र विभाषेयम् । नित्यादपि द्विवचनात्प्रागेवोपान्त्यह्रस्वः ओर्णेर्द्धित्करणज्ज्ञापकात् । मा भवान् अटिटत् । मा
भवानिदिधत् । मा भवान् प्रदिधत् । आटिटत् । आशिशत् । भ्राजयति । भ्राजभासेति ह्रस्वविकल्पः । अविभ्रजत्
अवभ्राजत् । इत्यादि । वर्तयति । ऋद्वर्णस्य । अवीवृतत् । अववर्तत् । अमीयुजत् । अममाजत् । घ्रापयति ॥ जिघ्र-
तेरिः ॥ ४ । २ । ३८ ॥ उपान्त्यस्य ऊपरे गौ वा । अजिघ्रिपत् । अजिघ्रपत् । तिव्निर्देशाद्यङ्लुपि न । अजाघ्रपत्
॥ तिष्ठतेः ॥ ४ । २ । ३९ ॥ उपान्त्यस्य ऊपरे णाविः । अतिष्ठिपत् । अतिष्ठपत् । तिव्निर्देशाद्यङ्लुपि न । अतास्थपत् ।
योगविभागो नित्यार्थः ॥ ऊद्दुबो गौ ॥ ४ । २ । ४० ॥ उपान्त्यस्य । दूषयति । णाविति क्रिप् ? दोषः । धा-
तोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्ययविज्ञानादिह न । दोषणं दुद्भ भावे क्विप् । दुषमाचष्टे दुषयति । पुनर्णिग्रहणं ऊनिवृत्त्य-
र्थम् । ऊ ह्रस्वे नेत्यन्ये । तन्मत्तसङ्गाहार्यमूकारः प्रभ्लेहयः ॥ चित्ते वा ॥ ४ । २ । ४१ ॥ चित्तविषयषस्य चित्तकर्तृकस्य-

दुषेरूपान्त्यस्य णौ लङ्गा । चित्तं दूषयति दोषयति वा कामः । चित्तग्रहणेन प्रज्ञाया अपि ग्रहणात् प्रज्ञां दूषयति दो-
 षयति वा । गोहः स्वरे । निगूहयति ॥ श्वेर्वा ॥ ४ । १ । ८९ ॥ सस्वरान्तस्था लपरे सन्परे च णौ विषये ष्टत् ।
 अशूशवत् । अशिभ्यत् । विषयविज्ञानादन्तरङ्गमपि दृढ्यादिकं ष्टता बाध्यते कृते च तस्मिन् वृद्धिः । तत आवादेश
 उपान्त्यह्रस्वत्वम् । ततो णिकृतस्य स्थानिवत्वात् शोर्द्धित्वम् । ततः पूर्वस्य दीर्घ इति क्रमः । स्वर्पर्यङ्गं च । असुबु-
 वत् । अर्त्तिरीन्लीहीक्न्यूीक्ष्माद्यातां पुः । अपयति । रेपयति । ब्लेपयति । ह्रेपयति ॥ द्योः प्वयव्यञ्जने लुक्
 ॥ ४ । ४ । १२२ ॥ पुग्रहणमप्रत्ययार्थम् । वनोपयति । क्ष्मापयति । यूर्जनं किम् ? । वनूयते । प्रत्ययाप्रत्यययोः
 प्रत्ययस्यैव ग्रहणादिह न । द्रश्चकः ॥ णौ क्रीजीङः ॥ ४ । २ । १० ॥ आकारोऽन्तः । क्रापयति । जापयति । अ-
 ध्यापयति ॥ णौ सन्ड् वा ॥ ४ । १४ । २७ ॥ इङो गाः । अध्यनीगपत् । अध्यापिपत् । णाविति किम् ? । अधिजि-
 गांसते । सन्ड् इति किम् ? । अध्यापयति ॥ सिध्यतेरज्ञाने ॥ ४ । २ । ११ ॥ णौ स्वरस्याकारः । अन्नं साधयति
 निष्पादयतीत्यर्थः । अज्ञान इति किम् ? । तपस्तपस्विनं सेधयति । साधिनैव सिद्धे सिध्यतेरज्ञाने सेधयतीति प्रयोग-
 निवृत्त्यर्थं वचनम् ॥ चिस्फुरोर्नै वा ॥ ४ । २ । १२ ॥ णौ स्वरस्यात् । चापयति । चाययति । स्फारयति । स्फोरयति ।
 वियः प्रजने ॥ ४ । २ । १३ ॥ णौ वाऽऽत्वम् । प्रजनो गर्भग्रहणम् । पुरो वातो गाः प्रवापयति । प्रत्राययति ।
 गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः । वातेः प्रजने वृत्तिर्नास्तीत्यास्मभ्यः ॥ रुहः पः ॥ ४ । २ । १४ ॥ णौ वा । रोपयति । रोह-
 यति वा तरुमारोहत्यर्थं रुप्यतिर्नास्तीत्यास्मभ्यः । लियो नोऽन्तः इति ने, घृतं विलीनयति । विलाययति । आत्वे तु वि-
 लालयति । विलापयति ॥ पातेः ॥ ४ । २ । १७ ॥ लोऽन्तः । पालयति । पलण् रक्षणे इत्यनेनैव सिद्धे पाययतीति प्र-
 योगनिवृत्त्यर्थं वचनम् । तिवृर्निर्देशात्पा पान इत्यादादिकस्य न । यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थश्च सः । पापाययति ॥ वो विधू-
 नने जः ॥ ४ । २ । १९ ॥ णावन्तः । पक्षेण उपवाजयति । अवीवजत् । विधूनन इति किम् ? । ओर्वे, लृक्चैः

केशानावापयति शोषयतीत्यर्थः ॥ पाशाच्छासावेव्याहो यः ॥ ४ । २ । २० ॥ णावन्तः । वे इत्यनात्वेन नि-
र्देशाद् वा गतिगन्धनयोः ओर्वे शोषणे इत्यनयोर्न । कृतात्वानां ग्रहणादिह प्रकरणे लाक्षणिकस्यापि ग्रहणस्य तेन क्राप-
यतीत्यादि सिद्धम् । पाययति । अपीपयत् । पे इत्यस्येदम् । पिबेत्सु ॥ ४ । १ । ३३ ॥ ण्यन्नस्य न चायं
द्विः । अपीप्यत् । शाययति । अवच्छायायति । वाययति । व्याययति । ह्याययति ॥ णौ कृसनि ॥ ४ । १ ।
८८ ॥ विषये ह्यतेः सस्वरान्तस्था खट् । अजूहवत् । अलुहावत् । विषयविज्ञानादन्तरङ्गमपि यकारांगमं बाधित्वा खट् ॥
स्फायः स्फाब् ॥ ४ । २ । २१ ॥ णौ स्फावयति । अभेदनिर्देशोऽन्ताधिकारनिवृत्त्यर्थः ॥ दादेरगतौ श्वात् ॥ ४ । २ । २३ ॥ णौ ।
पुष्पाणि शातयति । अगताविति किम् ? । गोपालको गाः शादयति । गमयतीत्यर्थः । साहयति । डवर्जनान्न षत्व-
म् । न्यसीषहत् । एवं पर्यसीषिवत् । व्यतस्तम्भत् । प्राणयति । प्राणिणत् । पर्याणिणत् । पर्यानिनत् । न बद्धं सं-
योगादिः । औब्जिजत् । आड्डिहत् । औन्दिदत् । अयिरः । आर्विचत् ॥ रभोऽपरोक्षाश्चि ॥ ४ । ४ । १०२
स्वरादौ प्रत्यये स्वरात्परो नोऽन्तः । आरम्भयति । अपरोक्षाशचीति किम् ? । आरम्भे । आरम्भे ॥ लभः ॥ ४ ।
४ । १०४ ॥ पूर्वविषये स्वरात्परो नोऽन्तः । लभयति । लभेः परस्मैपदस्याप्यभिधानम् । लभन्ती स्त्रीति केचित्
योगविभाग उत्तरार्थः । ईर्ष्ययति । ऐर्षिवत् । केचित्तु ऐर्ष्ययदित्यपि ॥ णावज्ञाने गसुः ॥ ४ । ४ । २४ ॥
इणिकोणौ विषये । गमयति । अधिगमयति । ज्ञाने तु प्रत्याययति । अज्ञान इतीणो विशेषणं नेकोऽसम्भवात् । णा-
विको ज्ञानादन्यत्रेणश्च निवृत्त्यर्थं वचनम् । अर्थान् गमयन्तीति तु गामिनैव सिद्धम् ॥

इत श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिशुणोपेतबृद्धिचन्द्रा-
परनामबृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशाखीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्री-

विजयनेमिसूरिविरचितयां बृहद्धेमप्रभायां पद्यन्तप्रक्रिया ॥

॥ अथ सन्नन्तप्रक्रिया ॥

तुमहर्दिच्छायां सन्नतसनः ॥ ३ । ४ । २१ ॥ यो धातुरिधेः कर्म इषिणैव च समानकर्तृकः स तुमर्हः । तस्मादिच्छायां सन् वा न चेत्स इच्छासन्नतः । पठितुमिच्छति पिपठिषति । तुमर्हर्दिदिति किम् ? । गमनेनेच्छति । भोजनमिच्छति देवदत्तस्य । इच्छायापिति किम् ? । भोक्तुं व्रजति । अतत्सन इति किम् ? । चिकीर्षितुमिच्छति । तद्ग्रहणं किम् ? । जुगुप्सिषते । सनोऽङ्कारः किम् ? । अर्थान् प्रतीषिषति । नकारः सन्ग्रहणेषु विशेषणार्थः । नदीकूलं पिपतिषतीत्यादि तु पठितुमिच्छनीत्यादिवाक्यवदुपमानाद्भविष्यति । अपिपठिषीत्, पिपठिषाञ्चकार । पिपठिषिता । स्वरादेर्द्वितीयः । अटिठिषति । घस्त्रादेशः । जिघत्सति ॥ यिः सन्वेष्ट्यः ॥ ४ । १ । १ । १ ॥ द्वित्वाभाजो द्विः । ईड्ययिषति । ईड्ययिषति ॥ ग्रहगुहश्च सनः ॥ ४ । ४ । ५९ ॥ उवर्णान्ताद्भातोर्विहितस्यादिरिड् न । गुहेरिट् मयीच्छत्यन्यः ॥ रुद्विदसुषग्रहस्त्वपप्रच्छः सन् च ॥ ४ । ३ । ३२ ॥ त्वा किद्वत् । जिघृक्षति । जुघृक्षति । वुभृषति । कुरुदिषति । विविदिषति । मुमुषिषति । सुषुप्सति ॥ नामिनोऽनिट् ॥ ४ । ३ । ३३ ॥ धातोः सन् किद्वत् । स्वरहनगमोः सनि धुटि ॥ ४ । १ । १०४ ॥ धातोः स्वरस्य दीर्घः । चिकीषति । चिचीपति । चिकीर्षति । जिघांसति । गम्बति इण्डिकादेशस्य ग्रहणम् । इङ्गदेशस्यैव ग्रहणमिच्छन्त्येके ॥ सनीड्श्च ॥ ४ । ४ । २५ ॥ इणिकोरज्ञाने गमुः ॥ प्राग्वत् ॥ ३ । ३ । ७४ ॥ सनः पूर्वो यो धातुस्तस्मादिव सन्नन्तात्कर्त्तर्यात्मनेपदम् । यत्पूर्वस्य धातोरनुबन्धेनोपदेनार्थविशेषेण वात्मनेपदं दृष्टं तत्सन्नन्तादिति दिश्यते । शिशयिषते । निविचिषते । अश्वेन संचिचरिषते । आचिक्रंसते । यत्शुनः सप्रत्ययधातुनिमित्तं तन्नातिदिश्यते । शिशत्सति । मुमुर्षति । अनुबन्धादिनिमित्तमपि विशेषविधानबाधया प्रागदृष्टं नातिदिश्यते । अनुचिकीर्षति । चितिषते । मीमांसत इत्यादौ प्रागदृष्टमपि आत्मनेपदमनुबन्धसामर्थ्याद् भवति । अवयवे वा कृतं लिंगं समुदायस्यापि विशेषकं भवति । यद्येवं निति क्षयती-

त्यादावपि प्राप्नोति । अवयवे कृतं लिङ्गं तस्यैव समुदायस्य विशेषकं भवति यं समुदायं सोऽवयवो न व्यभिचरति ।
 तिजादयश्चार्थविशेषेषु सन्नतं समुदायं न व्यभिचरन्तीति भवति तद्विशेषकोऽनुबन्धो न णिगन्तस्य, तस्य तैर्व्य-
 भिचारात् । अधिजिगांसते विद्याम् । अधिजिगमिषति ग्रामम् । अधिजिगांस्यते । संजिगांसते । मातुरधिजिगमिषति ।
 अधिजिगांस्यते माता । ज्ञाने तु प्रतीषिषति । विभित्सति । विवृत्सति । चिकृत्सति । चिकर्त्तिषति ।
 निनृत्सति २ ॥ वौ व्यञ्जनादेः सन् चारब्धः ॥ ४ । ३ । २५ ॥ उपान्ये व्यञ्जनादेर्धातोः परः क्त्वा सन् च
 सेट् वा क्कित्, यकारवकारान्ताच्च न । दिद्युतिषते । दिद्योतिषते । लिलिखिषति । लिलेखिषति । अयव इति किम् ? ।
 दिदेविषति । इदृधभ्रज्जदम्भश्चिदूणभरज्ञापिसनितनिपतिवृद्धिः सनः ॥ ४ । ४ । ४७ ॥ आदिरिड् वा ।
 दुद्युषति । दिदेविषति । सुस्यूषति । सिसेविषति । णिस्तोरेवेति वक्ष्यमाणानियमान्न षः ॥ ऋध ईर्त्त ॥ ४ । १ । १७ ॥
 सादौ सनि न चास्य द्विः । ईर्त्सति । सीत्येव । अर्दिधिषति । विभ्रज्जिषति । विभ्रज्जति । विभ्रक्षति । विभ्रक्षति । दम्भो
 धिप् धी ॥ ४ । १ । १८ ॥ सादौ सनि न चास्य द्विः । धिप्सति । धीप्सति । सीत्येव । दिदम्भिषति । शिश्री-
 षति । शिश्रियिषति । युयूषति । यियविषति । प्रोणुन्धति । प्रोणुन्धति २ । दुभूषति । बिभर्षति । शवन्निर्देशो
 यङ्लुपो बिभर्त्तश्च निर्वृत्त्यर्थः । बिभर्त्तरीपीच्छन्त्येके । इडभावपक्षे गुणमपि । तन्मतसंग्रहार्थं कुनगुणस्य भुगो निर्देशः
 ॥ ज्ञाप्यापो ज्ञीपीप् न च द्विः सि सनि ॥ ४ । १ । १६ ॥ एकस्वरौऽशः । द्वीप्सति । जिह्वपयिषति । ईप्सति
 । कृतह्रस्वस्य ज्ञपेरुपादानात् जिह्वापयिषति । सनीति सनतेः सनोतेश्च ग्रहणम् ॥ सनि ॥ ४ । २ । ६१ ॥ खनस-
 नजनां धुहादौ सन्यात्वम् । सिषासति । धुटीत्येव । सिसनिषति ॥ तनो वा ॥ ४ । १ । १०५ ॥ धुडादौ सनि
 स्वरस्य दीर्घः । तितांसति । तितंसति । धुटीत्येव । तितनिषति ॥ रभलभशकपत्तपदाभिः ॥ ४ । १ । २१ ॥
 स्वरस्य सकारादौ सनि इकारो न चर्वा द्विः । पित्सति । पित्सते । आरिप्सति । आरिप्सते । पित्सति । पित्सते ।

बहुवचनं शक्तीं च धर्मं चोक्तमर्थं परिग्रहार्थं । त इति वृणुष्वनेग्रहणम् । प्राणिनरिपति । प्राणि-
 नरीपति । उच्यते । विचरिपते । निनरीपते । तितरीपति । तितरीपति । चिक्रीर्णतीत्यत्र लाक्षणिक-
 त्वात् । दिदरिद्रिपति । दिदरिद्रिपति ॥ अस्मिन्पुण्यशौकगृहप्रच्छा ॥ ४ । ४ । ४८ ॥ सन आदिरिद्रि । अ-
 रिरिपति । सिस्मयिपते । पिपनिपते । अञ्जिपति । अञ्जिपति । चिक्रीपति । जिगसिपति २ । जि-
 गरीपति २ । अन्ये तु व्यवस्थितविभागादस्येष्टो दीपत्वं नेच्छन्ति । आदिदरिपते । अपिच्छिपति । प्रच्छ-
 सच्चरिताः कुण्डलश्रुते तौदादिका ग्राणाः । तेन कृणातेचिक्रीर्णति । चिक्रीपति । चिक्रीपति । चिक्री-
 र्णति । जिगसिपति । जिगरीपति । यस्तेर्दिभीर्णतीत्यनेन ॥ मिमीमादास्मिन्स्वरस्य ॥ ४ । १ । २० ॥ सादौ सनि
 न चैवां मिः । गिगृह, गित्सति । गित्सते शतम् । गीति भीष्मभीष्मोर्ग्रहणम् । गित्सते । प्रगित्सति । प्रगित्सते शत-
 न् । गेति मांभांष्ट्रलोकां गणम् । गित्सति प्रगित्सते भूगिम् । अपगित्सते यवान् । मातेर्नेच्छन्त्येके । दाग्र, प्रदि-
 त्सति दानम् । वेष्ट, दित्सते पुत्रम् । दुर्वांग्, दित्सति दित्सते तराम् । वीन्, दित्सति दण्डम् । वे, भित्सति स्त-
 नम् । दुर्वांग्, भित्सति भित्सते श्रुतम् । बहुवचनं व्याख्ययम् । तेन निरनुबन्धकस्येत्यादि ना-
 श्रीयते ॥ अन्त्याप्यस्य मुनेर्मौग् वा ॥ ४ । १ । १९ ॥ सादौ सनि, न चास्य द्विः । योक्षति । यशुक्षति
 च द्विः । अन्त्याप्यस्येति किम् ? । यशुक्षति वस्ये चैव ॥ राभेर्व्ये ॥ ४ । १ । २२ ॥ सादौ सनि स्वरस्योक्तस्यो न
 च द्विः । प्रतित्सति । अपरित्सति । तथ इति किम् ? । आसित्सति मुरुन् ॥ दीउः सनि वा ॥ ४ । २ । ६ ॥
 आत्तम् । दिदासते । अपदिदासते । लपदिदीपते । तितर्हिपति । तितर्हिपति । जि जगे । जिगीपति । इप्
 पपिगिपति । नित्यमपि द्विर्वचनमुपान्त्यगुणेन बाध्यते । ओणेर्दित्स्वरस्य सामान्येक्षणापकत्वात् । प्राणिगिपति
 वन्देः सनि । वचिच्छिपति । चलाभ्यां सधितस्येष्टो द्वित्वम् । निगिजाभावे नेगित्सित्स्याल्यभावात् इति त-

॥ अथ यदन्तप्रक्रिया ॥

व्यञ्जनादेरेकस्वरान्भूशाम्भीक्ष्ण्ये घङ् वा ॥ ३ । ४ । ९ ॥ धातोः । गुणक्रियाणामभिध्रयणादीनां क्रियान्तराव्यवहितानां साकल्येन सम्पत्तिः फलातिरेको वा भृशतम । प्रधानक्रियाया विक्लेदादेः क्रियान्तराव्यवधानेनावृत्तिराभीक्ष्ण्यम् । सन्यस्तश्चेति द्वित्वम् ॥ आशुणावन्धादेः ॥ ४ । १ । ४९ ॥ धातोर्यदन्तस्य द्वित्वे पूर्वस्य । न्यादिवर्जनं किम् ? । बनीवच्यते । यंयम्यते । नरीनृन्यते । अपवादत्वादेव न्यादिभिरेतद्भाषे सिद्धे तद्वर्जनं द्वित्वे सति पूर्वस्य विकारेषु बाधको न बाधक इति ज्ञापनार्थम् । तेनाचीकरदित्यत्र न दीर्घेण सन्वत्कार्यधाधः । भृशं पुनः पुनर्वपचति । पापच्यते । बोभूयते । लोलूयते । आभीक्ष्ण्ययदन्तस्याभीक्ष्ण्ये द्वित्वं तु न । उक्तार्थत्वात् । यदा तु भृशार्थयदन्तादाभीक्ष्ण्यविवक्षा तदा भवत्येव । पापच्यते पापच्यत इति । एवं भृशार्थयदन्तादाभीक्ष्ण्ये आभीक्ष्ण्ययदन्ताद्वा भृशार्थे विवक्षिते यदा पञ्चमी केवला तदा सा केवला तदर्थद्योतने असमर्थेति तदर्थद्योतने द्विर्बचनमपेक्षते । पापच्यस्वपापच्यस्वेति । पूर्वसूत्रे धातोरित्येव । तेन सोपसर्गान् । भृशं प्राप्ति । व्यञ्जनादेरिति किम् ? । एकस्वरादिति किम् ? । भृशं चक्रास्ति । केचिज्जागर्त्तरीच्छन्ति । जानामीयते । सर्वस्माद्धातोरायादिप्रत्ययरहितात्केचिदिच्छन्ति । अवाव्यते । दादरिद्रयते । भृशाम्भीक्ष्ण्य इति किम् ? । पचति । वेति किम् ? । लुनीहि लुनादीत्येवायं लुनातीत्यादि यथा स्यात् ॥ योऽशिति ॥ ४ । ३ । ८० ॥ व्यञ्जनान्ताद्धातोः परस्य लुक् । अपापचिष्ट । पापचाञ्चक्रे । पापचिता । सोमूचिता शाशयिता कुपिभितेत्यादौ णिजलोपे शयादेशेऽल्लोपे च व्यञ्जनान्तता । अन्ये तु लाक्षणिकव्यञ्जनान्तेभ्यो यलोपं नेच्छन्ति । तन्मतसम्प्रदायं धातोरिति विहितविशेषणं कार्यम् । धातोरित्येव । ईद्व्यता । व्यञ्जनादित्येव । लोलूयिता । अशितीति किम् । नेभिद्यते । दीर्घश्चन्वीति दीर्घः । तोडूयते ॥ अट्ठयतिस्त्रिभूत्रि-

सूच्यशूर्णोः ॥ ३ । ४ । १० ॥ भृशाभीक्ष्ण्ये यङ् । अटायते । अरार्थे । सोमूच्यते । सोमूच्यते । अशाश्यते । मोर्णोच्यते ॥ गत्यर्थान्कुटिले ॥ ३ । ४ । ११ ॥ व्यञ्जनादेरेकस्वराद् गत्यर्थान्कुटिल एवार्थे वक्तमाना-
च्चातोयङ् न भृशाभीक्ष्ण्ये ॥ मुरतोऽनुनासिकस्य ॥ ४ । १ । ५१ ॥ आपरो योऽनुनासिकस्तदन्तस्य यङन्तस्य
द्विस्वे पूर्वस्य मुरन्तः । चङ्क्रम्यते । २ । बम्भण्यते । जङ्गम्यते । यलवानामनुनासिकत्वे तन्तयते । चंचलयते । भंमव्यते ।
अननुनासिकत्वे तातयते । चाचलयते । मामव्यते । अत इति किम् ? तेतिम्यते । बाभाम्यते । अनुनासिकस्येति किम्
? । पापच्यते । पूर्वसूत्रे कुटिल इति किम् ? । भृश क्रामति । धात्वर्थविशेषणं किम् ? । कुटिलं पन्थानं गच्छति ।
तक्रकौण्डिन्यन्यायेन भृशाभीक्ष्ण्ययोर्निषेधार्थं वचनम् । भृशाभीक्ष्ण्ये कुटिलयुक्त एव यङ् न केवल इत्यन्ये । एवमुत्तर-
त्रापि । कथं जङ्गमः ? रूढिशब्दोऽयम् । लक्षणया स्थावरेतरमात्रे वर्तते ॥ गुलुपंसदचरजपजभदशदहो गर्ह्ये ॥ ३ ।
४ । १२ ॥ यङ् ॥ गोयङि ॥ २ । ३ । १०१ ॥ रस्य लत्वम् । गर्हितं निगिरति । निजेगित्यते । अत्र परे लत्वे
भ्वादेरित्यस्यासत्त्वम् । गुणातेस्तु यङ्वेव नास्ति । केचित्तु तस्यापीच्छन्ति । लत्वं तु नेच्छन्ति । लोलुप्यते । सासद्यते
॥ चरफलाम् ॥ ४ । १ । ५३ ॥ यङन्तानां द्विस्वे पूर्वस्य मुरन्तः । बहुवचनं विफला विशरण इत्यस्यापि परिग्र-
हार्थम् । ति चोपान्न्यातोऽनोदुः ॥ ४ । १ । ५४ ॥ यङन्तानां चरफलान्तादौ प्रत्यये च । चङ्च्यते । २ । पं-
फलयते २ । अत इति किम् ? । चार्यतेः फालयतेश्च क्वपि आचारक्वपि यङि चञ्चार्यते । पम्फलयते । अनोदिति
किम् ? । चङ्चूर्ति । पम्फुलित । जपजभदहदशभज्जपशः ॥ ४ । १ । ५२ ॥ यङन्तस्य द्विस्वे पूर्वस्य मुरन्तः ।
जठजयते २ । जलभ्यते २ । दन्दह्यते २ । दन्दश्यते २ । बम्भज्यते २ । पश्चिति सौत्री घातुः । पम्पश्यते । दक्षिति निर्देशात्
यङ्लुभ्यपि नलोपः । दंदशति । अन्यस्तु तत्र नलोपं नेच्छति ॥ क्रमतां रीः ॥ ४ । १ । ५५ ॥ यङन्तानां द्विस्वे
पूर्वस्यान्तः ॥ नृतेर्यङि ॥ २ । ३ । ९५ ॥ नस्य णत्वं न । नरीनृत्यते । यङीति किम् ? । हरिणर्त्तो नाम कश्चिद् ।

गरीश्रुते । परीष्टश्च्यते । वरीष्टश्च्यते । चलीकल्प्यते । ऋमतामिति किम् ? । चेक्रीयते । बहुवचननिर्देशो लाक्ष-
 णिकपरिश्रितार्थः ॥ ईर्व्यञ्जनेऽपि ॥ ४ । ३ । ८७ ॥ गापास्थासादामाहाकां किङ्कत्यशिति प्रत्यये । गं गाङ् वा
 जेगीयते । गाङो नेच्छन्त्यन्ये । पेपीयते । तेष्टीयते । सों सेपीयते । सैं सेसीयते । अघोपदेशत्वान्न षत्वम् । देदीयते । दे-
 धीयते । मेति यामाङ्मेङ्कां त्रयाणां ग्रहणम् । मेपीयते । मातेनेच्छन्त्यन्ये । अयपीति किम् ? । प्रगाय । आपीयेति
 तु पीङो भविष्यति । स्वरादावन्तलोपविधानाद् व्यञ्जनादाविति लब्धे व्यञ्जनग्रहणं साक्षाद्व्यञ्जनप्रतिपत्त्यर्थम् । तेन क्वि-
 ब्बुकि स्यानिबद्भावेन न भवति संस्थाः पुमान् ॥ घ्राधमोर्यङि ॥ ४ । ३ । ९८ ॥ ईः । जेघ्रीयते । देध्रीयते ॥
 हनो घ्रीर्वधे ॥ ४ । ३ । १०० ॥ यङि । जेधनीयते । वध इति किम् ? । गतौ जङ्गन्त्यते ॥ किङ्कति यि क्य ॥
 ४ । ३ । १०५ ॥ शीङः । शाशयते । डिन्निर्देशाद्यङ्लुपि न । संशेसीयते । संचेस्कीयते । पूर्वं गुणस्ततो द्वित्वम् ।
 सास्मर्यते । वा परोक्षायङि । शोशूयते । शोश्रीयते । श्यायः पीः । पेपीयते । सोषुप्यते ॥ व्येस्यमो यङि ॥ ४ । १ ।
 ८५ ॥ सस्वरान्तस्था यट् । वेवीयते । सेसिम्यते ॥ चायः की ॥ ४ । १ । ८६ ॥ यङि । चेकीयते । दीर्घनिर्देशो-
 यङ्लुवर्थः । चेकीतः । अयङीति प्रतिषेधात्, वावश्यते ॥ वञ्चस्रंस्र्वस्रंशकसपतिपदस्कन्दोऽन्तो नीः ॥ ४ ।
 १ । ५० ॥ यङन्तस्य द्वित्वे पूर्वस्य । वनीच्यते । सनीस्रस्यत इत्यादि । दीर्घविधानसामर्थ्याद्ग्रस्वो न ॥ सि
 चो यङि ॥ २ । ३ । ६० ॥ सस्य षत्वं न । निसेसिच्यते । अभिसेसिच्यते । परत्वादुपसर्गलक्षणमपि पत्वं बाधते ॥
 न कवतेर्यङः ॥ ४ । १ । ४७ ॥ द्वित्वे सति पूर्वस्य कश्चः । कोक्कयते स्वरः । कवतेरिति किम् ? । कौतिकुवत्योः ।
 चोक्कयते । कवतिरव्यक्ते शब्दे कुवतिरार्त्तस्वरै कौतिः शब्दमात्रे यङ् इति किम् ? । चुक्कुवे । तिघ्निर्देशाद्यङ्लुपि चोक्क्रीति ।
 अन्ये तु तत्रापि प्रतिषेधयन्ति ॥ न गुणाशुभरुचः ॥ ३ । ४ । १३ ॥ यङ् । गर्हितं गुणाति । भृशं शोभते । भृशं रोचते ॥
 इति श्रीतपोगन्धर्वाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रा-

परनामद्विजयचरणकलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशाखीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्री-
विजयनेमिसूरिविरचितायां बृहद्धेमप्रभायां यङन्तप्रक्रिया ॥

यङ्
प्रक०

४७

॥ अथ यङ्लुबन्तप्रक्रिया ॥

॥ बहुलं लुप् ॥ ३ । ४ । १४ ॥ यङ् । इह इङ्ति इत्यादि सूत्रं न प्रवर्ततेऽनुबन्धनिर्देशात् । इयादयोऽपि न,
गणेन निर्देशात् । यङ्लुप् चेत्युक्तेर्यङ्लुबन्तानामदादित्वम् । तेन न शब् । यङ्लुप्स्तोरिति । बोभवीति । बोभोति ।
बोभूतः । बोभुवति । बोभूयात् । बोभवीतु । बोभोतु । बोभूहि । अबोभवीत् । अबोभूताम् । अबोभवुः ।
पिवैतिदेति सिज्जुप् । अबोभोत् । अबोभोताम् । अबोभूवन् । अबोभूवुः इति केचित् । बोभवाञ्चकार । बोभविता ।
बहुलग्रहणात् क्वचिन् । लोख्या । पोपूया । तथा चाह “क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचि-
दन्यदेव । विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुल्यकं वदन्ति । नानाधीति । नानात्तः । नानाथति ।
अनानात् । पास्पद्धीति । पास्पद्धः । पास्पद्धति । पास्पद्धि । पास्पद्धि । पास्पद्धि । पास्पद्धि । पास्पद्धि ।
सिषि । अपास्पा इत्यपि । जगाद्धि । जागाधीति । जागात् । अजाघातः । दधू, दादधीति । दादद्धि ।
दादद्धः । दादधत्ति । अदादधीत् । अदाधत् । अदादधीत । अदादधीत । अदादधीत । अदादधीत । अदादधीत ।
मोमुदीति । मोमोत्ति । अमोमुदीत् । अमोमोत् । सिषि अमोमोः इत्यपि । चोक्कूदीति । चोक्कूति । अचोक्कूदीत् । सि-
वि पक्षे । अचोक्कूः । वनीवञ्चीति । वनीवञ्चि । वनीवक्तः । अवनीवञ्चीत् । अवनीवन् । जङ्गमीति । जङ्ग-
न्तः । जङ्गमति । जङ्गन्मि । जङ्गन्वः । जङ्गहि । अजङ्गमीत् । एकस्वरग्रहणान्नेङ्निषेधः । दीर्घोच्चारणसामर्थ्याद्यङ्-
लुप्यपि ङ्नीः । जेधनीति । जेधनेति । जेधनीतः । जेधनीयति । केचित्तु यङ्लुपि ङ्नीं नेच्छन्ति । वधादन्यत्र तु जङ्ग-

हेम
४७

[illegible]

रीयोगे तु इय् पूर्वस्य, अरियत्तिं । अररीति । अरियरीति । अर्कृतः । अरियतः । अरति । इवर्णादेरिति ऋकारस्य रत्वे पूर्वरेफस्य लुक् न च तस्मिन् कर्तव्ये रेफस्य स्थानिवच्चम् । न सन्धिङीति निषेधात् । अरियति । आशिषि । आरियात् । रिङ् दीर्घः । तिन्निर्देशान्न गुणः । अरियियात् । ऋमतामित्यत्र इस्वस्यैव ग्रहणादिह न । तातत्तिं । २ । तातीर्त्तः । तातिरति । एवं चाकरीति २ । गृह्णातेः । जरिगृहीति ३ । जरिगृहिं ३ । जरिगृहिना ३ । इदो दीर्घ-स्तु न । तत्र लुप्ततिन्निर्देशात् । जाहरीति । जाहत् । जाहयति । मन्यस्याः । जाहामि । जाहावः । जाहमः । जाहरीति । जाहर्त्तः । जाहर्त्यति । अजाहः । अजाहर्त्ताम् । मन्य, माव्यीति । मामौति । मामौनः । मामव्यति । तेष्ट, तेतेवीति । तेतयोति । देदवीति । देद्योति । सोषिवीति । सेष्योति । अन्ये तु विङ्मतेष्वोदमिच्छन्ति । तन्मते देदति । सेवेति । केचित्तु स्त्रिविविजितानां यकारवकारान्तानां यङ्लुपं नेच्छन्ति ॥ मन्त्रविश्रविज्व-रित्वरेखयान्त्येन ॥ ४ । १ । १०९ ॥ अनुनासिकादौ क्वौ धुडादौ च प्रत्यये वकारस्योद् । मामवीति । मामोति । मामूतः । मामवति । मामोषि । मामोमि । मामावः । मामूमः । शेष्ठीवीति । शेष्ठीति । जाज्वरीति । जाजूति । जाजूतः । तातूत्तिं २ । तातूत्तः । तुवं हिंसायाय ॥ ४ । १ । ११० ॥ अतोच्छकारवकारयोरनुनासिकादौ क्वौ धुडादौ च प्रत्यये । शूढोऽपवादः । गुणः । तोतोर्त्तिं । दीर्घः । तोतूत्तः । तोतूत्तिं । तोथोर्त्तिं । दोदोर्त्तिं । दोदो-र्त्तिं । मोमोर्त्तिं । मोमूत्तः । मोमूच्छति । शोशवीति । शेष्ठीवीति । शेष्ठीति । वेवसेसिमीति । सेसेन्ति । आपेपयीति । आपेपेति । वेकयीति । वेकेति । चोकवीति । चोकोति । अजेवी, वेवयीति । वेवेति । यङो लुप्यपि विषयोऽस्त्येव यथा अवात्ता-मित्यत्र सिचः, यथा चाध्यर्थकस इत्यत्र तद्धितस्य । केचित्तु लुपि यङो विषयाभावं मन्वानावीभावमनङ्गीकुर्वन्तोऽस्य यङ् लुब्नास्तीति वदन्ति ॥ इति श्रुतिषोऽगच्छाचार्यविजयदेवसूत्रिविजयसिंहसूत्रिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगी-तार्थत्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविशशाखीयतपो-गच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूत्रिविरचितायां बृहद्भेदप्रभायां यङ्लुबन्तप्रक्रिया ॥

॥ अथ नामधातुप्रक्रिया ॥

द्वितीयायाः काम्यः ॥ ३।४।२० ॥ नाम्न इच्छायामर्थे वा । पुत्रमिच्छति पुत्रकाम्यति । इदं काम्यति यशस्काम्यति । किंकाम्यति । उच्चैः काम्यति । स्वः काम्यति । काम्येनैव कर्मण उक्तत्वात्कर्मणि नास्य प्रयोगः ॥ द्वितीयाया इति किम् ? । इष्टः पुत्रः । भ्रातुः पुत्रमिच्छतीत्यादौ तु न, सापेक्षत्वात् । अन्यमपेक्षमाणस्यान्येन सहैकार्थीभावाभावात्समासे तु भ्रातृषु-त्रकाम्यवीत्यादि भवत्येव, समर्थत्वात् । अथमिच्छति दुःखमिच्छतीत्यादानपि परस्येत्यपेक्षितत्वात्सापेक्षत्वम् । कथं तर्हि पुत्रकाम्यतीत्यादौ पुत्रस्यात्मीयता गम्यते ? । अन्यस्याश्रुतेः, इच्छायाश्चात्मविषयत्वात् ॥ अमाव्ययात्क्यन् च ॥ ३।४।२३ ॥ द्वितीयान्तान्नाम्न इच्छायामर्थे वा काम्यः ॥ वयनि ॥ ४।३।१।१२ ॥ अवर्णान्तस्य ईः । पुत्रीयति । पुत्रकाम्यति । मालीयति २ । अमाव्ययादिति किम् ? । इदमिच्छति । किमिच्छति । स्वरिच्छति । उच्चैरिच्छति ॥ नं क्ये ॥ १।१।२२ ॥ वयनि क्यङि क्यङ्क्वि च नाम पदम् । राजीयति । अहर्हति । गव्यति । नाव्यति । गव्यता । सन्निपातपरिभाषया यस्य लोपोन । वाच्यति ॥ वयो वा ॥ ४।३।८१ ॥ धातौर्व्यञ्जनात्परस्याश्रितिं लुक् । वयनक्षयडोः सामान्येन निर्देशः । क्यङ्क्वस्तु प्राप्तिरेव न । वाचिता । वाच्यति । समिध्यति । समिध्यता । समिध्यता । केचित्तु यकोऽपि लुग्विक्लपमिच्छन्ति । तन्मतसंग्रहार्थं ककारोपलक्षितो य् क्य् इति व्याख्येयम् । अन्यस्त्वाह, शिष्य इवाचरिता । शिषिता शिष्यतेति । यद्यस्ति प्रयोगस्तदा कृद्वच्यपोऽपि ग्रहणम् । क्य इति व्यञ्जनात्पृष्टी अतो लुकि कृते लुगर्थः । अन्यथाऽतो लुगपवादः क्यल्लुग् विज्ञायेत । अदस्यति । त्वद्यति । मद्यति । प्रकृत्यर्थस्यैकत्वाभावे तु युष्मद्यति । अस्मद्यति । भ्वादेशेतिदीर्घः । गीर्यति । पूर्यति । भ्वादित्वाभावात्त दीर्घः । द्विवचिच्छति दिव्यति । गार्गीयति । ऋतोरीः । कर्त्रीयति । पित्रीयति । दीर्घः । कवीयति ॥ आधारार्चोपमानादाच्चारं ॥ ३।४।२४ ॥

क्षणीयते । बानरीयते । कायते । कायाश्चक्रे । त्वद्यते । मद्यते । युष्मद्यते । अस्मद्यते । सपत्नीव सपत्नायते । सपत्नी-
 यते । सपत्नीयते । पदवीमृश्याविव पदवीमुद्दयते । एके तु कर्तुः सम्बन्धिन उपमानाद् द्वितीयान्तात् क्विप्कृत्यङाविच्छि-
 न्ति । तन्मतसंग्रहार्थं कर्तुरिति षष्ठी व्याख्येया । द्वितीयाया इति चानुवर्तनीयम् । क्विविति पूर्वप्रसिद्धानुवादः ॥ सो वा
 लुक् ॥ ३ । ४ । २७ ॥ स इति पञ्चम्यन्तं षष्ठयन्तं च । सकारान्तात्कर्तुरुपमानादाचारे क्यङ् वा अन्य-
 सस्य लुक् च वा । पयायते पयस्यते । तक्रम् । सरायते । सरस्यते । अन्ये त्वप्सरस एव लोपो नान्यस्येत्याहुः ।
 ओजोऽप्सरसः ॥ ३ । ४ । २८ ॥ कर्तुरुपमानादाचारे क्यङ् वा सलोपश्च । ओजःशब्दो वृत्तिविषये तद्वति ।
 ओजायते । अप्सरायते । अन्ये त्वोजःशब्दे सलोपविकल्पमिच्छन्ति ॥ च्यर्थे भृशशब्दोऽस्तोः ॥ ३ । ४ । २९ ॥
 कर्तुः क्यङ् वा लुक् च । अभृशो भृशो भवति भृशायते । च्यर्थे इत्यनेन लक्षणया भवत्यर्थविशिष्टं प्रागतत्तत्त्वमु-
 च्यते । करोतिस्तु कर्तुरित्यनेन व्युदस्तः । उन्मनायते । न प्रादिरप्रत्ययः । उदमनायत । सुमनायते । स्वमनायत ।
 अप्रत्यय इत्युक्तेः, औत्सुकायत । वेहायते । कर्तुरित्येव । अभृशं भृशं करोति । च्यर्थे इति किम् ? भृशो भवति । प्राग-
 तत्तत्त्वमात्रे स्वेर्विधानात् क्यङा च्विर्न बाध्यते । भृशीभवति ॥ डाञ् लोहितादिभ्यः षित् ॥ ३ । ४ । ३० ॥
 कर्तुभ्यश्च्यर्थे क्यङ् ॥ क्यङ्बो न वा ॥ ३ । ३१ ॥ धातोः कर्तर्यात्मनेपदम् । अपट् पटत् भवति पट-
 पटायति । पटपटायते । डाजन्तात् क्यङ् विधानात् क्यङ्बापि योगे डाच् । लोहितायति । लोहितायते । लिङ्गविशि-
 ष्टपरिभाषया लोहिनीयति । लोहिनीयते । कर्तुरित्येव । पटपटाकरोति । च्यर्थे इत्येव । लोहितो भवति । बहुवचनमा-
 कृतिगणार्थम् । लोहितादिषु लोहितशब्दादेवेच्छन्त्यन्ते । धूमादीनां स्वतन्त्रार्थवृत्तीनां प्रकृतिविकारभावाप्रतीतिश्च्यर्थो
 नास्तीति तद्वद्वृत्तिभ्यः प्रत्ययः । अधूमवान् धूमवान् भवति धूमायति । धूमायते ॥ कष्टकक्षकुम्भसूत्रगहनाय पापे
 क्रमणे ॥ ३ । ४ । ३१ ॥ कष्टादिभ्यश्च्युर्थन्तेभ्यः पापवृत्तिभ्यः । क्यङ् । कष्टाय कर्मणे क्रामति । कष्टायते एवं

कक्षायते । कुच्छायते । सत्रायते । गहनायते । चतुर्थीनिर्देशः किम् ? । रिपुः कष्टं क्रामति । पाप इति किम् ? । कष्टाय तपसे क्रामति । क्रमणमिह प्रवृत्तिमात्रम् । द्वितीयान्तेभ्यः पापचिकीर्षीयमित्यन्ये ॥ रोमन्थाद् व्याप्यादुच्चर्वणे ॥ ३ । ४ । ३२ ॥ क्यङ् वा । अभ्यवहृतं द्रव्यं रोमन्थः । रोमन्थमुच्चर्वयति रोमन्थायते गौः । उद्गीर्यं चर्वयतीत्यर्थः । उच्चर्वण इति किम् ? । कीटो रोमन्थं वर्त्तयति । उद्गीर्यं बहिस्त्यक्तं पृष्ठानन्ते निर्गतं वा द्रव्यं गुटिकां करोतीत्यर्थः ॥ फेनोष्मबाष्पधूमादुदमने ॥ ३ । ४ । ३३ ॥ कर्मणः क्यङ् वा । फेनमुद्वमति फेनायते । उष्माबाष्पायते । धूमायते ॥ सुखादेरनुभवे ॥ ३ । ४ । ३४ ॥ कर्मणः क्यङ् वा ॥ साक्षात्कारोऽनुभवः सुखायते । दुःखायते । अनुभव इति किम् ? । देवदत्तस्य सुखं वेदयते प्रसाधकः । सुखादिविकारेणानुमानतो निश्चिनोतीत्यर्थः ॥ शब्दादेः कृतौ वा ॥ ३ । ४ । ३५ ॥ कर्मणः क्यङ् । निजपवादः । शब्दं करोति शब्दायते । वैरायते । वाशब्दो व्यवस्थितविभाषार्थः । तेन यथादर्शनं निजपि । शब्दयति । वैरयति । वाधिकारस्तु वाक्यार्थः ॥ तपसः क्यन् ॥ ३ । ४ । ३६ ॥ कर्मणः करोत्यर्थे वा । तपः करोति तपस्यति । अत्र यदा व्रतपर्यायस्तपःशब्दस्तदाक्यनकर्मणो वृत्तावन्तर्भूतत्वादकर्मकत्वम् । यदा तु सन्तापक्रियावचनस्तदा क्यनकर्मणो वृत्तावन्तर्भवेऽपि स्वकर्मणा सकर्मक एव । तपस्यति शत्रून् ॥ नमोवरिवश्चिन्नङ्गोऽर्चासेवाश्चर्थे ॥ ३ । ४ । ३७ ॥ कर्मणो यथासङ्ख्यं करोत्यर्थे क्यन् वा नमस्यति देवान् । वरिवस्यति गुरुन् । चित्रीयते । लकार आत्मनेपदार्थः । अर्चादिष्विति किम् ? । नमः करोति । नमःशब्दमुच्चारयतीत्यर्थः ॥ अङ्गान्निरसने णिङ् ॥ ३ । ४ । ३८ ॥ कर्मणो वा । हस्तौ निरस्यति । हस्तयते । पादयते निरसन इति किम् ? । हस्तं करोति हस्तयति । कर्मण इति किम् ? । हस्तेन निरस्यति । लकार आत्मनेपदार्थः । पुच्छादुत्परिष्यसने ॥ ३ । ४ । ३९ ॥ पुच्छात्कर्मण उदसने पर्यसने व्यसने चार्थे णिङ् वा । पुच्छमुदस्यति । उत्पुच्छयते । पर्यस्यति, परिपुच्छयते । विविधं विरुद्धं वोत्क्षेपणं व्यसनम् । विपुच्छयते ॥ भाण्डात्समा-

चित्तौ ॥ ३ । ४ । ४० ॥ कर्मणो णिङ् वा । भाण्डानि समाचिनोति सम्भाण्डयते । परिभाण्डयते । राक्षीकरो-
तीत्यर्थः । समाचयनं सप्तपरिभ्यां द्योत्यते ॥ चीवरात्परिधानार्जने ॥ ३ । ४ । ४१ ॥ कर्मणो णिङ् वा । चीवरं
परिधत्ते परिचीवरयते । समाच्छादनमपि परिधानम् । संचीवरयते । चीवरमर्जयति चीवरयते । सम्मार्जनेऽप्यन्ये ॥
णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु ॥ ३ । ४ । ४२ ॥ बहुलग्रहणं प्रयोगानुसरणार्थम् । तेन यस्मान्नाम्नो यद्विभक्त्य-
न्ताद्यस्मिन् धात्वर्थे दृश्यते तस्माच्चद्विभक्त्यन्ताद् तद्धात्वर्थ एव भवतीति नियमो लभ्यते । मुण्डं करोति मुण्डयति
छात्रम् । मिश्रत्योदनम् । लक्ष्णयति वस्त्रम् । लवणयति सूपम् । पृभ्यश्च्यर्थे एवेति कश्चित् । व्याकरणस्य सूत्रं क-
रोति व्याकरणं सूत्रयति । प्रत्यये उत्पन्ने योऽसौ व्याकरणसूत्रयोः सम्बन्धः स निर्वर्तत इति न व्याकरणशब्दा-
त्पृष्ठी किन्तु सूत्रयत्तिक्रियासम्बन्धाद् द्वितीयैव । एवं द्वारमुद्घाटयतीत्यादि । ननु तपस्यतीत्यादिवत्कर्मणो वृत्तावन्त-
र्भावान्मुण्डनाऽकर्मकेण भाव्यमिति चेन्न । सामान्यकर्मणोऽन्तर्भावेऽपि विशेषकर्मणा सकर्मकत्वात् । मुण्डयति छात्र-
मिति । पुत्रीयनीत्यादौ तु आचारक्यना बुद्धेरपह्नतत्वादच्छाक्यन्नन्तस्य विद्यमानमपि विशेषकर्म न प्रयुज्यते । पुत्री-
यति छात्रमित्युक्ते पुत्रमिच्छतीति प्रतीत्यभावात् । तदुक्तम् “सदपीच्छाक्यनः कर्म तदाचारक्यना हृतम् । कौटिल्ये-
नेव गत्यर्थभ्यासो वृत्तौ न गम्यते । १ । ” मुण्डं वलीवर्दं करोतीत्युभयमर्थविधाने मुण्डं शुक्लं करोतीत्यनुवादे वाऽ-
नभिधानान्न भवति । पटुमाचष्टे पटयति । वृद्धौ कृतायामन्त्यस्वरालोपः । अपीपटत् । न च परत्वात्पूर्वं लोप
एव स्यादिति वाच्यम् । हलिकल्विर्जनात्परस्यापि लोपस्य वृद्ध्या वाधात् । गोनावमाचष्टे गोनयति । अजगुनत् ।
इस्वे कर्त्तव्ये स्थानिवद्भावस्तु न, स्वरस्य पर इति स्थानिवद्भावस्यानित्यत्वात् । वृक्षमाचष्टे रोपयति वा वृक्षयति ।
कृतं गृह्णाति कृतयति । एवं वर्णयति । त्वचयति । रूपं दर्शयति रूपयति । रूपं निधायनि निरूपयति । लोमान्यनु-
मार्ष्टि । अनुलोमयति । तूस्तानि विहन्ति उद्वहति वा वितूस्तयति उत्तूस्तयति केशान् । विजदीकरोतीत्यर्थः । वज्रं-

वस्त्रेण वा समाच्छादयति संवस्त्रयति । वस्त्रं परिदधाति परिवस्त्रयति । तृणान्युत्प्लुत्य शातयति उत्तृणयति । हस्ति-
नातिक्रामति हस्तयति । एवमत्यथ्वयति । वर्मणा संनहति संवर्मयति । वीणयोपगायत्युपवीणयति । सेनयाऽभिया-
यात्यभिवेषयति । चूर्णैस्वध्वंसयति अवकिरति वा अवचूर्णयति । तूलैरनुकुब्णति अवकुब्णति अनुगृह्णाति वा अनु-
तूलयति अवतूलयति । वास्या छिनत्ति वासयति । एवमसिना असयति । वास्या परिच्छिनत्ति परिवासयति । वाससो-
न्मोचयति उद्वासयति । परशुना परशयति । श्लोकैरूपस्तौति उपश्लोकयति । हस्तेनापक्षिपति अपहस्तयति । अभ्वेन
संयुनक्ति समश्वयति । गन्धेनार्चयति गन्धयति । एवं पुष्पयति । बलेन सहते बलयति । शीलेनाचरति शीलयति । एवं
साप्रयति । सान्त्वयति । छन्दसोपचरति उपमंत्रयति वा उपच्छन्दयति । पाशेन संयच्छति । संपाशयति । पाशं पाशाद्वा
विमोचयति विपाशयति । शूरो भवति शूरयति । वीर उत्सहते वीरयति । कूलमुल्लङ्घयति उत्कूलयति । कूलं प्रतीपं
गच्छति प्रतिकूलयति । कूलमनुगच्छति अनुकूलयति । लोष्टानवमर्दयति अवलोष्टयति । पुत्रं सूते पुत्रयति इत्यादि ।
आख्यानं नलोपाख्यानं कंसबधं सीताहरणं रामप्रव्रजनं राजागमनं मृगरमणं आरात्रिविवासमाचष्टे इत्यादिषु इन्द्रि-
याणां जयं क्षीरस्य पानं देवानां यागं धान्यस्य क्रयं धनस्य त्यागमोदनस्य पाकं करोतीत्यादिषु च बहुलवचनान्न
यत्रानेकविशेषणविशिष्टा क्रिया प्रत्ययार्थस्तत्र क्रियाविशेषाभिव्यक्तये उपसर्गप्रयोग आवश्यकः । यथा विपाशयति
सम्पाशयतीति । एकविशेषणविशिष्टक्रियायाः प्रत्ययार्थत्वे तु नैवम्, सन्देहाभावात् । यथा श्येनायते । एवम् प्रत्यय-
स्यानेकार्थत्वेऽपि अर्थविशेषाभिव्यक्त्यर्थमुपसर्गप्रयोगः यथा अतिहस्तयति । अनेकोपसर्गविशिष्टक्रियायाः प्रत्ययार्थत्वे
शब्दशक्तिस्वाभाव्यादेक एवोपसर्गार्थः प्रत्ययार्थेऽन्तर्भवति द्वितीयस्तूपसर्गेणैव प्रत्याख्यते । यथा भाण्डानि समाचिनोति
सम्भाण्डयते ॥ “चिन्मन्तोणींष्ठेयसौ लुप्” इति लुपि सन्निवणमाचष्टे स्रजयति । पयस्विनीं पययति । विन्मन्तोर्लुप्यनेक-
स्वरस्यान्त्यस्वरादेर्लुक् विकल्पनेच्छन्त्येके । लुगभावपक्षेणौ गुणं च । पयसयति २ । त्वग्वन्तं त्वचयति । बहुमन्तं वसयति ।

वसवयति इत्यपि मतान्तरे । श्रीमन्ती श्रीमन्तं वा श्रययति । संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः । अग्निश्रयत् । अल्पं युवानं वा कनयति ।
 पक्षे अल्पयति । यवयति । अयुयवत् । स्थूलं स्थवयति । दययति । कथं दूरयत्यवनते विवस्वतीति ? दूरमतति अयते वा
 दूरात् तं कुर्वन्तीत्यर्थः । ह्रसयति । क्षेपयति । अक्षोदत् । श्रयति । ज्ययति । साधयति । अससाधत् ।
 नेदयति । प्रियमाचष्टे प्रापयति । स्थापयति । वरयति । गरयति । बंहयति । ऋपयति । द्राघयति ।
 वर्षयति । वृन्दयति । प्रथयति । अपप्रथत् । ऋदयति । भ्रगयति । क्रशयति । द्रढयति । परिद्रढयति । बहून्, भूय-
 यति । भावयतीति केचित् । बहयतीत्यन्ये । ऊढिमाचष्टे, ऊढयति । औजिढत् । ढत्वादीनामसप्त्वाद्धितिशब्दस्य
 द्विस्त्वम् । केचित्तु औजिढत् इतीच्छन्ति । ऊढमाख्यत् । औजढत् । औजढत् इत्यन्ये । स्वयति । त्वां मा वाऽऽचष्टे ।
 त्वदयति । मदयति । नित्यत्वादन्त्यस्वरादिलोपात्माक् त्वमादेशोऽन्तरङ्गत्वात्लग्नस्यादेशेत्यपदे इत्यकारस्य लुकि नैऋस्वर-
 स्येति निषेधादन्त्यस्वरादेशेण न । वाणात्प्राकृतं बलीय इति त्वनित्यम् । त्वापयति मापयतीत्यन्ये । त्वादयति । माद-
 यतीत्यपरे । युवामावां वा आचष्टे युष्मयति । अस्मयति । विद्वांसं विद्वयति । णिवर्जनान्नोप् । विदावयतीत्यन्ये ।
 विदयतीत्यपरे । श्वावयतीत्यन्ये । शानयतीत्यन्ये । शूनयतीत्यपरे । उदश्चमाचष्टे उदयति । णिवर्जनान्नोदीच् उदायत् ।
 उदैयत् । उदीचयतीत्यन्ये । प्रत्यश्च प्रत्ययति । प्रत्यायत् । प्रतीचयतीत्यन्ये । दध्यश्चम् दध्ययति । स्वरव्यञ्जनयो-
 रभेदन्यायेन स्वरस्थानिकत्वादन्त्यस्वरादिलुचः स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः । मतान्तरे न वृद्धिरिति निषेधाद्वा । यत्वे तु न
 स्थानिवद्भावः । न संधिङ्गीति निषेधात् । अदध्ययत् । अददध्ययत् । सम्यश्चं सम्ययति । समीचयनीत्यन्ये ।
 समिआयत् । सम्यायत् । तिर्थञ्चं तिर्ययति । अन्त्यस्वरादिलोपस्य वहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वात्तिसस्तिरिः । अतितिर्यत् ।
 तिराययतीत्यन्ये । सध्रयञ्चं सध्रययति । अससध्रयत् । सध्राययतीत्यन्ये । विष्ण्वश्चं विष्ण्वययति । अविधिष्वयत् ।
 देवघञ्चं देवघ्रययति । अदिदेवघ्रयत् । अदद्रयश्चम् । अदद्रययति । अदमुयश्चम् । अदमुययति । अमुमुयञ्चम् । अमुमु-

यति । आसुसुयत् । हलिं कलिं वा गृह्णाति । हलयति । कलयति । अजहलत् । अचकलत् । नात्र सन्वद्भावदीर्घौ, नाभिर्नोऽकलिहलेरिति वृद्धयभावेन समानलोपित्वात् । स्वश्वत् । स्वश्वयति । स्वाशश्वत् । शुवमाचष्टे भावयति । अभीभवत् । अुवम् । आवयति । अबुभ्रवत् । अश्रियम् । अश्रियत् । गाम् अजूगवत् । रायम्, अरीरयत् । नावम्, अनूनवत् । कर्त्तारमाचष्टे करयति । अचकरत् । भ्रातरं भ्रातयति । अनर्थकत्वात्तृशब्दलोपो न । दरदमाचष्टे दारदयति । एनीम्, एतयति । ऐतत् ॥ व्रताद्भुज्जितबिबृक्ष्योः ॥ ३ । ४ । ४३ ॥ कृगादिष्वर्थेषु णिजू बहुलम् ॥ व्रतं शास्त्रविहितो नियमः । पय एव मया भोक्तव्यमिति व्रतं करोति गृह्णाति वा पयो व्रतयति । सावधानं मया न भोक्तव्यमिति व्रतं करोति गृह्णाति वा सावधानं व्रतयति । अर्थनियमार्थ आरम्भः ॥ सत्यार्थवेदस्याः ॥ ३ । ४ । ४४ ॥ णिच् तत्सन्नियोगे । सत्यापयति । अर्थपयति । अतीथपत् । वेदापयति ॥ भेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकस्याश्वतरेतकलुङ्क् ॥ ३ । ४ । ४५ ॥ णिच् संनियोगे । भेताश्वमाचष्टे करोति तेनातिक्रामति वा भेतयति । अश्वयति । गालोडयति । आह्वरयति लुगर्थं वचनम् । णिच् तु पूर्वेण सिद्ध एव ॥

इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशास्त्रीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्री-

विजयनेमिसूरिविरचितायां वृहद्देमप्रभायां नामधातुप्रक्रिया ॥

॥ अथ कण्डवादयः ॥

कण्डून् गात्रविघर्षणे ? ॥ धातोः कण्ड्वादर्थक् ॥ ३ । ४ । ८ ॥ स्वार्थे । द्विविधाः कण्ड्वादयः । धातवो नामानि च । कण्डूयति । कण्डूयते । धातोरिति किम् ? । कण्डूः । यक्रः कित्वाद्धतोरेवायं विधिः धातुग्रहणमुत्तरार्थ-

मिह सुखार्थं च । महीङ् वृद्धौ पूजायां च २ । महीयते । हृणीयते । वेङ् लाङ् धौत्ये । पूर्व-
 भावे स्वप्ने च ४ । मन्तु रोषवैमनस्ययोः ५ । अपराधे इत्येके । मन्तूयति । वल्गु माधुर्यपूजयोः ६ । असु मानसोपतापे ।
 ७ । अद्वयति । अस् अस्तु इत्येके । अन्ये तु असूङ् दोषविष्कृतौ रोगे चेत्याहुः । वेद्, लोट् वेङ् वत् । लाट् जीवने
 इत्येके । वेद् लाट् इत्यन्ये । लिट् अलपार्थं कुत्सायां च ९ । लोट् दीप्तौ १० । लेट् लोट् धौत्ये पूर्वभावे स्वप्ने चेत्यन्ये ।
 लेखा दीप्तावित्यपि केचित् । उरस् ऐवर्थे ११ । उरस्यति । उषस् प्रभातीभावे १२ । हरस् ईष्यायाम् १३ । हरज् हर-
 गित्यपि केचित् । तिरस् अन्तर्धौ १४ । इयस् इमस् अस् पयस् प्रसूतौ १५ । सम्भूयस् प्रभूतभावे १६ । दुवस् परिता-
 पपरिचरणयोः १७ । दुरज् भिषज् चिकित्सायाम् १८ । भिष्णुक् उपसेवायाम् । १९ । रेखा श्लाघासादनयोः २० ।
 लेखा विलासस्खलनयोः २१ । अदन्तोऽयमित्यपरे । एला वेला केला विलासे २२ । हलेत्यन्ये । खल् इत्येके ।
 गोधा मेधा आशुग्रहणे २३ । मगध परिवेष्टने २४ । नीचदास्य इत्यन्ये । हरथ इषुध शरधारणे । २५ । कुषुभ् क्षेपे २६ ।
 सुख दुःख तत्क्रियायाम् २७ । अगद नीरोगत्वे २८ । गद्गद वाक्स्खलने २९ । गद्गदित्थित्येके । तरणवरण गतौ ।
 ३० । उरण तुरण त्वरायाम् ३१ । घुरण गतौ ३२ । घुरण धारणपोषणयुद्धेषु ३३ । घुरण मतिचौर्ययोः ३४ । भर-
 ण प्रसिद्धार्थः ३५ । तपुस् तम्पस् दुःखार्थो ३६ । तन्तस पम्पस इत्यन्यत्र । अर आराकर्म्मणि ३७ । सपरं पूजा-
 याम् ३८ । समर युद्धे ३९ ॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगी-
 तार्थतत्त्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशाखीयतपो-
 गच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूरिविरचितायां बृहद्धेमप्रभायां कण्डूवादयः ॥

॥ अथ प्रत्ययमाला ॥

अश्वीयतेः सनि ॥ नाम्नो द्वितीयाद्यष्टम् ॥ ४ । १ । ७ ॥ स्वरादेर्नाम्नो धातोर्द्विवचनभाजो द्वितीयादारभ्यैक-
 स्वरोऽवयवो यथेष्टं द्विरुच्यते । अशिश्वीयिषति । अश्वीयिषति । इन्दीयिषति । इन्दीयिषति । इन्दीयिषति ।
 इन्दीयिषति ॥ अन्धस्य ॥ ४ । १ । ८ ॥ स्वरादेरन्यस्य नाम्नो धातोर्द्विवचनभाजः प्रथमादिरेकस्वरो यथेष्टं द्विः ।
 पुपुत्रीयिषति । पुतित्रीयिषति । पुत्रीयिषति । चिचन्दीयिषति । चन्दीयिषति । चन्दीयिषति ।
 चन्दीयिषति । पुत्रीयन्तं प्रायुक्त अपुपुत्रीयत् । अपुतित्रीयत् । प्रियमाख्यातुमाचक्षणं प्रे-
 रयितुं वेच्छति । पिप्रापयिषति । प्रापयिषति । प्रापयिषति । उरुं विवरयिषति । वरिरयिषति ।
 वरयिषति । वरयिषति ॥ कण्ड्वादेस्तृतीयः ॥ ४ । १ । ९ ॥ कण्वादेर्धातोर्द्विवचनभाजस्तृतीय एवैकस्वरो
 द्विः । कण्डूयिषति । असूयिषति ॥ पुनरेकेषाम् ॥ ४ । १ । १० ॥ मते द्वित्वे कृते द्विः । सुसोषुषिषते । एकै-
 वामिति किम् ? । सोषुषिषते । सन्नन्ताणिनि बोभूयति । यङ्लुबन्ताणिनि बोभा-
 वयति । णिगन्ताणिण् भावयति । यङ् सन् प्यन्तान्सन् । बोभूयिषति । यङ् णिण्
 सन्नन्ताणिण् । बोभूयिषयतीत्यादि ॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्ट-
 परम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वाद्विगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासि-
 संविग्रहाखीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूरिविरचितायां बृहदेसप्रभायां प्रत्ययभाषाः ॥

॥ अथात्मनेपदप्रक्रिया ॥

इङितः कर्त्तरि । आस्ते । शेते ॥ क्रियाव्यतिहारेऽगतिर्हि साशब्दार्थहसो द्वचश्चानन्योन्यार्थे ॥ ३ । ३ । ३ । ३ ।
 कर्त्तर्यात्मनेपदम् । इतरेण चिकीर्षितायां क्रियायामितरेण हरणं करणं क्रियाव्यतिहारः । व्यतिलुनते । व्यतिपुनते ।

सम्प्रहरन्ते राजानः। व्यतिवहन्ते भारम्। संविवहन्ते वर्गः। असक् सुत्रि। व्यतिस्ते। व्यतिषते। व्यतिसे।
व्यतिध्वे। व्यतिहे। व्यतिषीत। व्यत्यसै। व्यत्यास्त। व्यतिराते३। व्यतिवशे। क्रियेति किम् ?। द्रव्यव्यतिहारे
मा भूत्। चैत्रस्य धान्यं व्यतिलुनन्ति। अत्र लुनातिरूपसंग्रहात्मके लवने वर्तते। चैत्रेण गृहीतं ध्यानं पुरस्ताल्लवनेनोप-
मङ्गुल्लन्तीत्यर्थः। अगतीत्यादि किम् ?। व्यतिगच्छन्ति। व्यतिघ्नन्ति। व्यतिहसन्ति। अनन्यो-
न्यार्थ इति किम् ?। अन्योन्यस्येतेतरस्य परस्परस्य वा व्यतिलुनन्ति। क्रियाव्यतिहारो व्यतिनैव द्योतित इत्यन्यो-
ऽन्यादिभिः तत्कर्माभिसंबध्यते। कर्त्तरीत्येव। तेन भावकर्माणोः पूर्वेणैव गत्यर्थोद्दिभ्योऽपि स्यात्। व्यतिगम्यन्ते
ग्रामाः॥ निविशः॥ ३। ३। २४॥ कर्त्तर्यात्मनेपदम्। निविशते। न्यविशतेत्यदो धात्ववयवत्वान्न व्यवधाय-
कत्वम्। मधुनि विनान्ति अपरा इत्यादौ निविशोरसंवन्धादनर्थकत्वाच्च न भवति॥ उपसर्गादस्योहो वा॥
३। ३। २५॥ कर्त्तर्यात्मनेपदम्। विपर्यस्यते। विपर्यस्यति। समूहते। समूहति॥ उपसर्गाद्दूहो ह्रस्वः॥ ४।
३। १०६॥ क्लृति यादौ। समुह्यात्। समुह्यते। उपसर्गादिति किम् ?। उह्यते। यीत्वेव समूहितम्। ऊ-
ऊह इति प्रभ्लेपात् आ ऊह्यते समोह्यते। उभत्रय विभाषेयम्। अन्ये त्वकर्मकाभ्यामेवेच्छन्ति, प्रत्युदाहरन्ति
च, निरस्यति शत्रून्। समूहते पदार्थान्॥ उत्स्वराद्युज्ज्वलत्तत्पात्रे॥ ३। ३। २६॥ उपसर्गाद्वर्त्तय्यत्माने-
पदम्। उद्युङ्क्ते। उपयुङ्क्ते। उत्स्वरादिति किम् ?। संयुनक्ति। अयज्ञतत्पात्र इति किम् ?। द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि-
प्रयुनक्ति। उभयसत्त्वे एव निषेधः। यज्ञे मान्नं रन्धनपात्राणि वा प्रयुङ्क्ते यज्ञपात्राणि रन्धने प्रयुङ्क्ते। यु-
जिञ्च समाधावित्यस्येदित्वादात्मनेपदविधानमनर्थकम्॥ ३। ३। २७॥ उपसर्गा-
त्कर्त्तर्यात्मनेपदम्। परिक्रीणीते। विक्रीणीते। अवक्रीणीते। सर्वत्रेगितः फलवतोऽन्यत्र विधिः। उपसर्गादित्येव।
उपरि क्रीणाति। क्री इत्यनुकरणमनुकार्येणार्थेनार्थवदिति नामत्वे स्यादयः। प्रकृतिवदनुकरणमिति न्यायाच्च

धातुकार्यमियादेशः । अत एव च ज्ञापकात् प्रकृतिवदनुकरणे कार्यं भवति । तेन मुनी इत्याह द्विष्यचतीत्या-
दौ प्रकृतिभावषत्वविकल्पादि सिध्यति । परावेर्जः ॥ ३ । ३ । २८ ॥ उपसर्गात्कर्तर्यात्मनेपदम् । पराजयते । उपस-
र्गादित्येव । सेना पराजयति । बहु विजयति वनम् । समः क्षणोः ॥ ३ । ३ । २९ ॥ कर्तर्यात्मनेपदम् । संक्षुण्णते श-
स्त्रम् । सम इति किम् ? । क्षणैति । उपसर्गादित्येव । आयसं क्षणौति । अपस्किरः ॥ ३ । ३ । ३० ॥ अपपूर्वात्किरतेः
सस्सट्कात्कर्तर्यात्मनेपदम् । अपाच्चातुष्पात्पक्षिशुनि हृष्टान्नाश्रयार्थे ॥ ४ । ४ । ८५ ॥ कर्तरि यथासंख्यं
किरतेः स्सडादिः । अपस्किरते वृषो हृष्टः । कुक्कुटो भक्षार्थी । श्वा आश्रयार्थी च । सस्सट्कनिर्देशादिह न । अप-
किरति वृषभः । अपेति किम् ? । उपस्किरति । उदश्वरः साप्यात् ॥ ३ । ३ । ३१ ॥ कर्तर्यात्मनेपदम् । गुरुवच-
नमुच्चरते । व्युत्क्रम्य गच्छतीत्यर्थः । श्वासमुच्चरते भक्षयतीत्यर्थः । साप्यादिति किम् ? । धूम उच्चरति । ऊर्ध्वं गच्छ-
तीत्यर्थः ॥ समस्तृतीया ॥ ३ । ३ । ३२ ॥ चरतेर्योगे कर्तर्यात्मनेपदम् । रथेन संचरते । तृतीययेति किम् ? । उभौ लोकौ
संचरसि । किं त्वं करिष्यसि । रथयया संचरति चैत्र इत्यत्र तृतीयान्तेन योगाभावान्न । क्रीडोऽकूजने ॥ ३ । ३ । ३३ ॥
संपूर्वात् कर्तर्यात्मनेपदम् । कूजनमव्यक्तः शब्दः । संक्रीडते । अकूजन इति किम् ? । संक्रीडन्ति शकटानि । अव्यक्तं
शब्दं कुर्वन्तीत्यर्थः । अन्वाङ्परः ॥ ३ । ३ । ३४ ॥ उपसर्गात्क्रीडः कर्तर्यात्मनेपदम् । अनुक्रीडते । आक्रीडते ।
परिक्रीडते । उपसर्गादित्येव । माणवकमनुक्रीडति । माणवकेन सह क्रीडत इत्यर्थः । धातुना अनोरसम्बन्धाद्वा न
भवति । शप उपलम्भने ॥ ३ । ३ । ३५ ॥ उपलम्भनं ज्ञापनम् । मैत्राय शपते । मैत्रे कश्चिदर्थं
बोधयतीत्यर्थः । मैत्र इवैवंभूतोऽसावित्यन्यस्मै प्रकाशयतीत्येकं । अथवा स्वाभिप्रायस्य परत्राविहकरणमुपलम्भनं शप-
थ इति यावत् । मैत्राय शपते । वाचा मात्रादि शरीरस्पर्शनेन स्वाभिप्रायं बोधयतीत्यर्थः । प्रोषितस्य भावाभावोपल-
ब्धौ कस्यचिदर्थस्यासेवनं चोपलम्पनम् । मैत्राय शपते । प्रोषिते मैत्रे भावाभावे चोपलब्धे तदनुरूपं किञ्चिदनु-

तिष्ठतीत्यर्थः । उपलभ्यमान इति किम् ? । मैत्रं शपति । आक्रोशतीत्यर्थः । “आशिषि नाथः ॥३॥३६॥” सर्पिषो ना-
 थते । हृगो गतताच्छील्ये ॥३॥३८॥ कर्त्तर्यात्मनेपदम् । गतं प्रकारः सादृश्यम् । ताच्छील्यमुत्पत्तेः प्रभृत्या विना-
 शात्तत्त्वभावता । पैतृकमश्वा अनुहरन्ते । मातृकं गावः । पितुरागतं मातुरागतं गुणविषयं क्रियाविषयं वा सादृश्यमविकलं
 शील्यन्तीत्यर्थः । एवं पितुरनुहरते । पितरमनुहरते । गतेति किम् ? । पितुंहरति । ताच्छील्य इति किम् ? । नदो रामम-
 नुहरति । यद्वा गतं गमनम् । तस्य पित्रादेः शीलमस्य तच्छीलस्तस्य भावस्ताच्छील्यम् । गतेन ताच्छील्यं गत-
 ताच्छील्यम् । पैतृकमश्वा अनुहरन्ते । पितुरागतं गमनमविच्छेदेन शील्यन्तीत्यर्थः । गतताच्छील्य इति किम् ? । धर्मान्तरेण
 पितरमनुहरन्ति । अथवा गते गमने ताच्छील्ये चेत्यर्थः । पैतृकमनुहरन्ते तद्गुणच्छन्ति शीलन्ति चेत्यर्थः ॥ पूजाचार्य-
 कभृत्युत्सेपज्ञानविगणनव्यये नियमः ॥३॥३९॥ पूजाचार्यकभृत्यु यथासंख्यं कर्मकर्तृकधात्वर्थविशेषेषु गम्यमानेषु
 उत्सेपणादिषु च धात्वर्थेषु नयतेः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । नयते विद्वान् स्याद्वादे । जीवादीन् पदार्थान् युक्तिभिः स्थिरीकृत्य
 स्याद्वादे शिष्यबुद्धिं प्रापयतीत्यर्थः । ते युक्तिभिः स्थिरीकृताः पूजिता भवन्ति । माणवकुमुपनयते । स्वयमाचार्यो
 भवन्नध्ययनायामसमीपं प्रापयतीत्यर्थः । कर्मकरानुपनयते । वेतनेनात्मसमीपं प्रापयतीत्यर्थः । शिशुमुदानयते । उत्सि-
 पतीत्यर्थः । तत्त्वार्थे नयते । प्रमेयं निश्चिनोतीत्यर्थः । प्रमेयनिश्चयो ज्ञानम् । विगणनमुपादेः शोधनम् । कारं विनय-
 न्ते । राजग्राह्यं भागं दानेन शोचयन्तीत्यर्थः । व्ययो धर्मादिषु विनियोगः । शतं विनयते । तीर्थादिषु धर्म्मार्थं वि-
 नियुङ्क्ते इत्यर्थः । एष्विति किम् ? । अजां नयति ग्रामम् । अफलवदर्थं आरम्भः ॥ कर्तृस्थास्मृतौप्यात् ॥ ३ । ३ ।
 ४० ॥ नियमः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । श्रमं विनयते । अपनयतीत्यर्थः । कर्तृस्थेति किम् ? । चैत्रो मैत्रस्य मनुं विनयति । अ-
 मूर्त्तेति किम् ? । गडुं विनयति । आप्येति किम् ? । बुद्ध्या विनयति । श्रमापगमादेः फलस्य कर्तृसमवायित्वादा-
 त्मनेपदे-सिद्धे नियमार्थं वचनम् । व्यवच्छेद्यं च प्रत्युदाहरणम् । क्षमयति क्रियावचनादेव च नयनेरात्मनेपदं दृश्यते न

प्रापणार्थात् । यथा, विगणय्य नयन्ति पौरुषम् इति भारविः ॥ “शदेः क्षिति ॥ ३ । ३ । ४१ ॥” शीयते ॥
 “त्रिगतरेद्यतन्याशिषि च ॥ ३ । ३ । ४२ ॥” अमृत ॥ “क्यडूषो न वा ॥ ३ । ३ । ४३ ॥” ॥ पट-
 पटायति । पटपटायते ॥ “बुद्भ्योऽद्यतन्याम् ॥ ३ । ३ । ४४ ॥” अद्युतत् । अद्योतिष्ठ ॥ “बुद्भ्यः स्यस्-
 नोः ॥ ३ । ३ । ४५ ॥” वन्स्यति । वत्तिह्यते ॥ “कृपः श्वस्तन्याम् ॥ ३ । ३ । ४६ ॥” कल्पतासि । क-
 ल्पितासे ॥ क्रमोऽनुपसर्गात् ३ । ३ । ४७ ॥ कर्तर्यात्मनेपदम् । क्रमते । अनुपसर्गादिति किम् ? । अनु-
 क्रामति । वृत्तिसर्गतायने ॥ ३ । ३ । ४८ ॥ क्रमः कर्तर्यात्मनेपदम् । वृत्तिरप्रतिबन्धः आत्मयापनं वा । शस्त्र-
 क्रमते छुड्धिः । न हन्यते आत्मानं यापयति केत्यर्थः । सर्गं उत्साहः तात्पर्यं वा । सर्गेणातिसर्गस्य लक्षणादनुज्ञा वा ।
 सूत्राय क्रमते । उत्सहते तत्परो वाऽनुज्ञातो वा । तायनं सन्तानः पालनं स्फीतता वा । क्रमन्तेऽस्मिन् योगाः स्फीता
 भवन्ति सन्तन्यन्ते पात्यन्ते वेत्यर्थः । ३ । ३ । ४९ ॥ आभ्यामेव क्रमेर्बुत्त्यादिषु कर्तर्यात्मनेपदम् ।
 पराक्रमते । उपक्रमते । परोपादेवेति किम् ? । अनुक्रममति । वृत्त्यादिष्वित्येव । पराक्रामति । अन्ये तु परोपाभ्यां
 पराक्रमेर्बुत्त्याद्यभावेपीच्छन्ति । वृत्त्यादिषु त्वन्योपसर्गपूर्वादपि पूर्वेण मन्यन्ते । वेः स्वार्थे ॥ ३ । ३ । ५० ॥ क्रमः
 कर्तर्यात्मनेपदम् । साधु विक्रमते गजः । स्वार्थं इत्येव । गजेन विक्रामति । विक्रामत्यजिनसन्धिः स्फुटतीत्यर्थः ॥
 प्रोपादारम्भे ॥ ३ । ३ । ५१ ॥ क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदम् । आरम्भ आदिकर्म । अङ्गीकरणं चेत्यन्ये । प्रक्रमते उपक-
 मते भोक्तुम् । प्रारभते अङ्गीकरोति चेत्यर्थः ॥ आरम्भ इति किम् ? । प्रक्रमति यातीत्यर्थः । उपक्रामति ।
 समीपमागच्छतीत्यर्थः । परोपादित्यनेनापि न भवति वृत्त्याद्यर्थस्य विवक्षितत्वात् । अन्ये तु स्वार्थविषय एवा-
 रम्भे मन्यन्ते ॥ आङ्गो ल्योतिरुद्गमे ॥ ३ । ३ । ५२ ॥ क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदम् । आक्रमते सूर्यः ।
 उदयत इत्यर्थः । दिवमाक्रममाणेन केतुना । ल्योतिरुद्गम इति किम् ? । माणवकः कुतुपमाक्रमति । अ-

वष्टभ्नातीत्यर्थः । ज्योतिरिति किम् ? । आक्रामति धूमः । उद्गच्छतीत्यर्थः । आक्रामति धूमो हर्म्य-
 तलम् । उद्गच्छन् व्याप्नोतीत्यर्थः । उद्गम इति किम् ? । नभः समाक्रामति नष्टवर्त्मना स्थितैकचक्रेण रथेन
 भास्करः । इह व्याप्तिमात्रं विवक्षितम् । दागोऽस्वास्थ्यप्रसारविकासे ॥ ३ । ३ । ५३ ॥ आङः कर्तर्यात्मनेपद-
 म् । विद्यामादत्ते । अस्वास्थ्येत्यादि किम् ? । उष्ट्रो मुखं व्याददाति । कूलं व्याददाति । स्वेति किम् ? व्याददते
 पिपीलिकाः पतङ्गस्य मुखम् । नुपच्छः ॥ ३ । ३ । ५४ ॥ आङः कर्तर्यात्मनेपदम् । आनुते शृगालः । उत्कण्ठि-
 तः शब्दं करोतीत्यर्थः । उत्कण्ठापूर्वकं संशब्दे नौतेरयं विधिर्न सर्वत्र । आपृच्छते गुरुन् । आपृच्छस्व म्रियसस्त्रम् ।
 विज्यमानस्य प्रश्नेयं विधिः । गमेः क्षान्तौ ॥ ३ । ३ । ५५ ॥ आङः कर्तर्यात्मनेपदम् । क्षान्तिः कालहरणम् । आ-
 गमयते गुरुन्, कञ्चित्कालं प्रतीक्षते । क्षान्तावित्येव । आगमयति विद्याम् । गृह्णातीत्यर्थः । क्षान्तौ गमिष्यन्त एव ।
 हः स्पृद्धे ॥ ३ । ३ । ५६ ॥ गम्ये आङः कर्तर्यात्मनेपदम् । मल्लो मल्लमाह्वयते । स्पृद्धमान आकारयतीत्यर्थः ।
 स्पृद्धे इति किम् ? । गमाह्वयति । संनिवेः ॥ ३ । ३ । ५७ ॥ ह्वयतेः कर्तर्यात्मनेपदम् । संह्वयते । निह्वयते ।
 विह्वयते । उपात् ॥ ३ । ३ । ५८ ॥ ह्वयतेः कर्तर्यात्मनेपदम् । उपह्वयते । यमः स्वीकारे ॥ ३ । ३ । ५९ ॥ उ-
 पात् कर्तर्यात्मनेपदम् । कन्यामुपयच्छते । वेद्यामुपयच्छते । च्विनिर्देशः किम् ? । शाटकाटकानुपयच्छति । नात्रास्वं
 स्वं क्रियते स्वत्वेन निज्ञातस्यैव ग्रहणम् । उद्वाह एवेच्छन्त्यन्ये । वा स्वीकृतौ ॥ ४ । ३ । ४० ॥ यमेरात्मनेपद-
 विषयः सिचू किम् । उपायत उपायंस्त वा महास्त्राणि । उपायत उपायंस्त कन्याम् । स्वीकृतावित्ति किम् ? । आर्यस्त
 पाणिम् । उद्वाह एवेच्छन्त्यन्ये । देवार्चामैत्रीसङ्गमपथिकर्तृकमन्त्रकरणे स्थः ॥ ३ । ३ । ६० ॥ उपात्कर्तर्या-
 त्मनेपदम् । देवार्चायाम् । जिनेन्द्रमुपतिष्ठते । बहूनामप्यविचिानामेको भवति चित्तवान् । पश्य वानरसङ्घेऽस्मिन् यद-
 र्कमुपतिष्ठते । यदा तु नेयं देवपूजाऽपि तु चापलमिति विवक्षितं तदा न भवति । मैवं मंस्थाः सचिच्चोऽयमेपोऽपि हि

यथा व्रयम् । एतदप्यस्य कापेयं यदकमुपतिष्ठति । मित्रतया मित्रं वा कर्तुमाचरणं मैत्री उपस्थानस्य हेतुः फलं वा । महामात्रानुपतिष्ठते । मैत्र्या हेतुना फलेन वाराधयतीत्यर्थः । सङ्गमे, गङ्गायमुनामुपतिष्ठते । पथिकर्तृके, पन्थाः सुधमुपतिष्ठते । मन्त्रकरणे, ऐन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठते । आराधयतीत्यर्थः । मन्त्रादन्यत्र, भर्त्तरिमुपतिष्ठति यौवनेन । कारणग्रहणं किम् ? । गायत्रीमुपतिष्ठति ॥ वा लिप्सायाम् ॥ ३ । ३ । ६ । १ ॥ उपात्स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठति उपतिष्ठते वा ॥ उदोऽनूध्वेह ॥ ३ । ३ । ६ । २ ॥ स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । मुक्तावुत्तिष्ठते । मुक्त्यर्थं चेष्टत इत्यर्थः । अनूध्वेति किम् ? । आसनादुत्तिष्ठति । ईहेति किम् ? । ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति । उत्पद्यत इत्यर्थः ॥ संविमावात् ॥ ३ । ३ । ६ । ३ ॥ स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । संतिष्ठते । वितिष्ठते । अवतिष्ठते ॥ ज्ञोप्सास्थेये ॥ ३ । ३ । ६ । ४ ॥ ज्ञोप्सायां स्थेयविषयार्थे च वर्त्तमानात्स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । परपरितोषार्थमात्मरूपादिप्रकाशनं ज्ञोप्सा । तिष्ठते कन्या छात्रेभ्यः । स्वाभिप्रायप्रकाशनेनात्मानं रोचयतीत्यर्थः । विवादे निर्णेता प्रमाणभूतः पुरुषः स्थेयः । त्वयि तिष्ठते । संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः । कर्णादिस्थेयोपदिष्टं निर्णयतीत्यर्थः ॥ प्रत्तिज्ञायाम् ॥ ३ । ३ । ६ । ५ ॥ स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । नित्यं शब्दमातिष्ठते । अयमाङ्कपूर्वं एव प्रतिज्ञायाम् ॥ समो गिरः ॥ ३ । ३ । ६ । ६ ॥ प्रतिज्ञायां कर्त्तर्यात्मनेपदम् ॥ स्याद्वादं संगिरते । प्रतिजानीत इत्यर्थः । प्रतिज्ञायामित्येव । संगिरति शासम् । गिर इति निर्देशाद् गृणार्तेन ॥ अवात् ॥ ३ । ३ । ६ । ७ ॥ गिरतेः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । अवगिरते । पृथग्योगात्प्रतिज्ञायामिति निवृत्तम् । गिर इत्येव । अवगृणति । अवाद्गृणातेः प्रयोगो नास्तीत्यन्ये ॥ निह्वे ज्ञः ॥ ३ । ३ । ६ । ८ ॥ कर्त्तर्यात्मनेपदम् । शतमपजानीते । अपेन चास्यायमर्थोऽभिव्यज्यते । निह्व इति किम् ? । तत्त्वं जानाति ॥ संप्रते-रस्मृतौ ॥ ३ । ३ । ६ । ९ ॥ ज्ञः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । शतं संजानीते । अवक्षत इत्यर्थः । शतं प्रतिजानीते । शतेन संजानीते । अभ्युपगच्छतीत्यर्थः । अस्मृताविति किम् ? । मातुर्मतरं वा संजानाति । स्मरनीत्यर्थः ॥ अननोः

स्सनः ॥ ३ । ३ । ७० ॥ जानातेः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । धर्मं जिज्ञासते । अननोरिति किम् ? । धर्ममनुजिज्ञासति ।
 कथमौपधस्यानुजिज्ञासते । अकर्मकात् प्राग्वत् इत्यनेन भविष्यति ॥ श्रुवोऽनाङ्गप्रतेः ॥ ३ । ३ । ७१ ॥ सन्नन्तात्
 कर्त्तर्यात्मनेपदम् । शुश्रूवते गुरुन् । अनाङ्गप्रतेरिति किम् ? । आशुश्रूयति । चैत्रं प्रति शुश्रूयत इत्यत्र
 तु न प्रतिषेधः, धातोः प्रतिना सम्बन्धाभावात् ॥ स्मृदृशः ॥ ३ । ३ । ७२ ॥ सनः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । सुस्मृषते
 पूर्ववृत्तम् । दिदृक्षते देवम् ॥ श्वाको जिज्ञासायाम् ॥ ३ । ३ । ७३ ॥ सन्नन्तात्कर्त्तर्यात्मनेपदम् । शिक्षते विद्याः ।
 ;ज्ञातुं शक्नुयामितीच्छतीत्यर्थः । जिज्ञासायामिति किम् ? । शक्तुमिच्छति शिक्षति । शिक्षि विद्योपादान इत्यनेन
 सिद्धे आमनुप्रयोगार्थं वचनम् । तेन शिक्षाश्चक्रे इति सिद्धम् । केचित्तु शक्रेः सन्नन्तस्यात्मनेपदमनिच्छन्तः शिक्षते
 रेव जिज्ञासायात्मनेपदमन्यत्र च परस्मैपदमिच्छन्ति “ ॥ प्राग्वत् ॥ ३ । ३ । ७४ ॥ ” शिक्षयिषते ॥ “ आसः
 कृगः ॥ ३ । ३ । ७५ ॥ ” ईहाश्चक्रे ॥ गन्धनाचक्षेपसेवासाहसप्रतियत्नप्रकथनोपयोगे ॥ ३ । ३ । ७६ ॥
 करोतेः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । गन्धनं द्रोहाभिप्रायेण परदोषोद्घाटनम् । प्रोत्साहनादिकमन्ये । उत्कुरुते । उदाकुरुते माम् ।
 अध्याकुरुते जिघांसुः । अपकर्त्रे कथयतीत्यर्थः । अवक्षेपणं कुत्सनं भर्त्सनं वा । दुर्वृतानवकुस्ते । कुत्सयतीत्यर्थः । श्येनो-
 वर्त्तिकामपकुस्ते । भर्त्सयतीत्यर्थः । सेवाऽनुवृत्तिः । महामात्रानुपकुस्ते । सेवत इत्यर्थः । साहसमविश्रुश्य प्रवृत्तिः । पर-
 दारान् प्रकुस्ते । विनिपातमविभाव्य तान् अभिगच्छतीत्यर्थः । प्रतियत्नः सतो गुणान्तराधानम् । एधोदकस्योपस्कु-
 स्ते । तत्र गुणान्तरमादाधीत्यर्थः । प्रकथनं कथनारम्भः प्रकर्षेण कथनं वा । जनवादान् प्रकुस्ते । उपयोगो धर्म्मो-
 दौ विनियोगः । शतं प्रकुस्ते । धर्मादौ विनियुङ्क्त इत्यर्थः ॥ अघेः प्रसहने ॥ ३ । ३ । ७७ ॥ प्रसहनं पराग्निभवः
 परेणापराजयो वा । तं हाधिवक्रे । तमभिभूतवान् । तेन वा न पराजितः । अथवा प्रसहनं प्रकर्षेण क्षमा । सा च द्विधा
 शुक्तस्याशक्तस्य च । भवादृशाश्चेदधिकुर्वते परान् । समर्थी अपि यद्युपेक्षन्ते नदा निराश्रया हन्त हता मना-

स्विता । अधिक्रे न यं हरिः । सोढुमशक्तः सन् तेन न्यत्क्रियते स्म । प्रसहन इत्येव । तमधिकरोति ॥ दीप्तिज्ञान-
यत्नविमत्युपसंभाषोपमन्त्रणे वदः ॥ ३ । ३ । ७८ ॥ गम्यमाने कर्त्तर्यात्मनेपदम् । दीप्तिर्भासनम् । सा च
कर्तृविशेषणम् । अथवा वदनसहचारिणी केवलैव वा धात्वर्थः । वदते स्याद्वा द्वे । दीप्यमानो वदति । वदन् दीप्यते
वा । दीप्यत इत्येव वार्थः । ज्ञानमवबोधः । तच्च वदिक्रियाया हेतुर्वा विषयि वा फलं वा केवलमेव वा धात्वर्थः ।
वदते तत्त्वार्थे । ज्ञात्वा वदतीति । जानाति वदितुमिति वा । वदन् जानातीति वा । जानातीत्येव वार्थः । यत्न उत्सा-
हः । स च धात्वर्थस्य विषयो धात्वर्थ एव वा । श्रुते वदते । तद्विषयमुत्साहं वाचाचिष्करोति तत्रोत्सहते वा । नाना
मतिर्विमतिः । सा च धात्वर्थस्य हेतुर्धात्वर्थ एव वा । धर्मे विवदन्ते । विमतिपूर्वकं विचित्रं भाषन्ते । विविधं मन्यन्त
इति वा । उपसंभाषोपसान्त्वनमुपालम्भो वा । कर्मकरानुपवदते । उपसान्त्वयति उपालभते वेत्यर्थः । उपमन्त्रणं रहसि
उपच्छन्दनम् । परदारानुपवदते । रहस्युपलोभयतीत्यर्थः ॥ व्यक्तवाचां सहोक्तौ ॥ ३ । ३ । ७९ ॥ मनुष्यादीनां स-
म्भूयोच्चारणे वदः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । सम्प्रवदन्ते ग्राम्याः । व्यक्ताचामिति किम् ? । स-
म्प्रवदन्ति कुक्कुटाः । सम्प्रवदन्ति शुक्राः । शुक्रसारिकादीनामपि व्यक्ताक्त्वात्सहोक्ताविच्छन्न्यन्ये । सहोक्ताविति
किम् ? । चैत्रेणोक्ते मैत्रो वदति ॥ विवादे वा ॥ ३ । ३ । ८० ॥ विवादरूपायां व्यक्तावाचां सहोक्तौ वदः कर्त्त-
र्यात्मनेपदम् । विप्रवदन्ते विप्रवदन्ति वा मौहूर्त्ताः । परस्परप्रतिषेधेन युगपद् विरुद्धं वदन्तीत्यर्थः । विवाद इति किम् ?
। विप्रवदन्ते वैयाकरणाः । सह वदन्तीत्यर्थः । व्यक्ताचामित्येव । सम्प्रवदन्ति शकुनयः । नाना स्तं कुर्वन्ति जातिश-
क्तिभेदात् । सहोक्तावित्येव । मौहूर्त्तो मौहूर्त्तेन सह क्रमेण विप्रवदति ॥ अनोः कर्मण्यसति ॥ ३ । ३ । ८१ ॥
व्यक्तावाचां सम्बन्धिन्यर्थे वदः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । अनुवदते चैत्रो मैत्रस्य । अनुवदते आचार्यस्य शिष्यः । अनुः
सादृश्ये पश्चादर्थे वा । कर्मण्यसतीति किम् ? । उक्तमनुवदति । व्यक्ताचामित्येव । अनुवदति वीणा । वाचिकषड्विकी

न संबदेते इति तु विमतिविवक्षायाम् । अकर्मकादित्यनुक्त्वा कर्मण्यसतीति निर्देश उत्तरत्र शब्दे स्वेऽङ्गे च कर्मणीति
लाघवेन प्रतिपत्त्यर्थः ॥ ज्ञः ३ । ३ । ८ ॥ कर्मण्यसति कर्त्तव्यात्मनेपदम् । सर्पिषो जानीते । सर्पिषा करणेन भोक्तुं प्रवर्तते इत्यर्थः ।
मिथ्याज्ञानार्थो वा जानाति । सर्पिषि रक्तः प्रतिहतो गोदकादिषु सर्पिष्या ज्ञानवान् भवतीत्यर्थः । मिथ्याज्ञानं चाज्ञानमित्य-
ज्ञानार्थत्वात्पृष्टी । अथवा सर्पिः सम्बन्धि ज्ञानं करोतीति विवक्षायां सम्बन्धे पृष्टी । कर्मण्यसतीत्येव । तैले सर्पिषो जाना-
ति । केचित्तु ज्ञानोपसर्जनायां प्रवृत्तावेवाकर्मकाब्जानातेरात्मनेपदमाहुः । अत एव ते 'सम्भन्निष्याव एकस्यामभिजानासि
मातरि' इत्यादौ प्रवृत्त्यर्थाभावादात्मनेपदाभावं मन्यन्ते । ज्ञास्ये राज्ञाविति प्राज्ञः इत्यत्रापि ज्ञात्वा प्रवर्त्तिष्य इति व्या-
चक्षते । जाने कोपपराङ्मुखीत्यत्र तु श्लोऽनुपसर्गादित्यात्मनेपदमिच्छन्ति ॥ उपात्स्थः ॥ ३ । ३ । ८३ ॥
कर्मण्यसति कर्त्तर्यात्मनेपदम् । भोजनकाले उपतिष्ठते । सन्निधीयते इत्यर्थः । कर्मण्यसतीत्येव । राजान-
मुपतिष्ठति ॥ समो गमृच्छिप्रच्छिश्रुचित्स्वरत्यर्त्तिदशः ॥ ३ । ३ । ८४ ॥ कर्मण्यसति कर्त्तव्यात्मनेप-
दम् । सङ्गच्छते ॥ गमो वा ॥ ४ । ३ । ३७ ॥ आत्मनेपदविषयौ सिन्नाशिषौ किद्वत् । समगत । समगस्त ।
सङ्गसीष्ट । सङ्गसीष्ट । समृच्छते । समृच्छिष्यते । समृच्छते । संशृणुते । नित्यपरस्मैपदिभिः साहचर्याव
ज्ञानार्थस्यैव विदेश्येहणम् । संवित्ते । संविदाते ॥ वेत्तेर्नवा ॥ ४ । ३ । ११६ ॥ आत्मनेपदस्थस्यान्तो रत् । संविद्रते
संविदते । संस्वरते । अर्त्तौति भवादिरदादिश्च गृह्यते । समृच्छते । समिष्यते । समारत २ । सम्पश्यते । स्वरत्यर्त्तोऽस्ति तन्नि-
र्देशो यद्गृह्णन्नित्यर्थः । कर्मण्यसतीत्येव । संगच्छति सुहृदम् ॥ वेः कृगः शब्दे चानादौ ॥ ३ । ३ । ८५ ॥ कर्म-
ण्यसति कर्मणि कर्त्तव्यात्मनेपदम् । विकुर्वते सैन्यवाः साधु दान्ताः शोभनं वलगन्तीत्यर्थः । क्रोष्टा विकुर्वते स्वरान् ।
नानोत्पादयतीत्यर्थः । शब्दे चेति किम् ? विकरोति मृदम् । अनाश इति किम् ? । विकरोत्यध्यायम् । विनाशयती-
त्यर्थः ॥ आलो यमहनः स्वेऽङ्गे च ॥ ३ । ३ । ८६ ॥ कर्मण्यसति कर्त्तुः कर्मणि कर्त्तव्यात्मनेपदम् । आयच्छते ।

आहते । आयच्छते पादम् । आहते शिरः । स्वेङ्गे चेति किम् ? । आयच्छति रज्जुम् । स्व इति किम् ? । आयच्छति पादौ चैत्रस्य । अङ्ग इति किम् ? । स्वामायच्छति रज्जुम् । पारिभाषिकस्वान्ननिवृत्त्यर्थमसमस्ताभिधानम् ॥ यमः सूचने ४ । ३ । ३८ ॥ आत्मनेपदविषयः सिच् कित् । उदायत । उदायसाताम् । सूचनं परदोषाविष्करणम् । सूचन इति किम् ? । उदायंस्तं कूपाद्रज्जुम् । उद्धृतवानित्यर्थः । वधादेशः । आवधिष्ट । पक्षे ॥ हनः सिच् ॥ ४ । ३ । ३८ ॥ आत्मनेपदविषयः कित् ॥ आहत । आहसानाम् ॥ व्युदस्तपः ॥ ३ । ३ । ८७ ॥ कर्मण्यसति स्वेङ्गे च कर्मणि कर्त्तर्यात्मनेपदम् । वितपते उत्तपते रविः । दीप्यते इत्यर्थः । स्वेङ्गे, वितपते उत्तपते पाणिम् । तापयतीत्यर्थः ॥ अणिक्कर्मणिक्कर्तृकाणिगोऽस्मृतौ ॥ ३ । ३ । ८८ ॥ अणिगवस्थायां यत्कर्म तदेव णिगवस्थायां कर्त्ता यस्य सोऽणिक्कर्मणिक्कर्तृकस्तस्माणिगन्ताद्धातोः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । हस्तिपका हस्तिनमारोहन्ति । आरोहयते हस्ती हस्तिपकान् आस्कन्दयत इत्यर्थः । पश्यन्ति राजानं भृत्याः । दर्शयते राजा भृत्यान् भृत्यैर्वा । अणिगिति किम् ? । आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । आरोहयति हस्तिपकान् महामात्रः । आरोहयन्ति महामात्रेण हस्तिपकाः । गित्करणं किम् ? । गणयति गणं गोपालकः । गणयते गणो गोपालकम् । कर्मेति किम् ? । दर्शयति प्रदीपो भृत्यान् । णिगिति किम् ? । लुनानि केदारं चैत्रः । लूयते केदारः स्वयमेव । तं प्रयुङ्क्ते लावयति केदारं चैत्रः । कर्तृग्रहणं किम् ? । आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । तानेनमारोहयति महामात्रः । णिग इति किम् ? । आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । तानारोहयते हस्तीत्यणिगवस्थायां मा भूत् । प्रत्यासत्तेश्च यस्यैव धातोरणिगवस्था तस्यैव णिगवस्था गृह्यते । तेनेह न । आरूढमाणो हस्ती सेचयति पृष्ठं मूत्रेण । हस्तिपकैरारूढमाणो हस्तीः स्थलमारोहयति नरानित्यत्र तु साधनभेदात् क्रियाभेदे धातुभेदः । अस्मृताविर्त किम् ? । स्मरयति वनगुल्मः कोकिलम् । ननु कथं

१ समुदाहृत इत्यात्मनेपदम् ।

हन्त्यात्मानं घातयत्यात्मेति, उच्यते । द्वावात्मानौ शरीरात्मान्तरात्मा च । तत्र यस्याणि कर्मत्वं तस्यैव णिणि कर्म-
त्वं नाणिवक्तुंरिति । शृण्वन्त्यातपे व्रीहयः शोषयते व्रीहीनातप इत्यादौ तु फलवत्कर्त्तरि भविष्यति । नन्वेवमारोह-
यते हस्तीत्यादावपि तथैवास्त्विति चेन्न । फलवतः कर्मस्थक्रियाच्चान्यत्रास्य विधेरभ्युपगमात् । तथा हि- लावयते
केदारः भूषयते कन्या कारयते कटः गणयते गणः आरोहयते हस्ती स्वयमेवेत्यादौ कर्मस्थक्रियत्वादेकधार्ता कर्मेति
आत्मनेपदं भवति । न्यग्भावनार्थत्वे च रूहेः कर्मस्थक्रियत्वम् । तथाहि- आरोहयन्ति हस्तिनं हस्तिपका इति न्यग्भव-
नोपसर्जने न्यग्भावने रुहिवर्त्तते । द्वितीयावस्थायामारुह्यते हस्ती स्वयमेवेत्यस्यां कर्मकर्तृविषयो न्यग्भवनमावृत्तिर्भवति
। अथ चतुर्थ्यामन्तर्भूततृतीयायामारुहमाणं प्रयुञ्जत इति हस्तिपकव्यापारप्रधानायां णिगन्तः सन्नारोहयन्ति हस्तिनं
हस्तिपका इत्यस्यां शुद्धारोहतिवन्यग्भवनोपसर्जने न्यग्भावने वर्त्तते । पुनर्यदाऽस्यैव प्रयोजकव्यापाराविवक्षा तदारो-
हयते हस्ती स्वयमेवेत्यस्यां पञ्चमावस्थायामारुह्यते हस्ती स्वयमेवेतिवन्यग्भवनलक्षणस्य विशेषस्य हस्तिमवेतत्वेनो-
पलम्भाललावयते केदार इत्यादाविव कर्मस्थक्रियत्वमस्त्येवेति । तदुक्तम् । “ न्यग्भावना न्यग्भवनं ण्यन्तेऽपि प्रतिपद्यते
। अवस्थां पञ्चमीमाहुर्ण्यन्ते तां कर्मकर्त्तरि । निवृत्तप्रेषणाद्धातोः प्राकृतेऽर्थे णिगुच्यते इति ॥ प्रलम्भे गृध्रिबज्जेः ॥
३ । ३ । ८९ ॥ णिगन्तात्कर्त्तर्यात्मनेपदम् ॥ वटुं गर्धयते । वटुं वञ्चयते । प्रलम्भ इति किम् ? । श्वानं गर्धयति ।
प्रलोभयतीत्यर्थः । लिङ् लिनोऽर्वाभिभवे चाचाकर्त्तर्यपि ॥ ३ । ३ । ९० ॥ णिगन्तात्प्रलम्भेऽर्थे कर्त्तर्यात्मनेपदम्
। जटाभिरालापयते । परैरात्मानं पूजयतीत्यर्थः । श्येनो वर्त्तिकामपलापयते । अभिभवतीत्यर्थः । कस्त्वामुल्लापयते ।
वञ्चयतीत्यर्थः । अर्वाभिभवे चेति किम् ? । बालमुल्लापयति । उत्क्षिपतीत्यर्थः । अकर्त्तर्यपीति किम् ? । जटाभिराला-
प्यते जटिलेन ॥ स्मिङ्ः प्रयोक्तुः स्वार्थे ॥ ३ । ३ । ९१ ॥ णिगः कर्त्तर्यात्मनेपदमन्तस्य चादकर्त्तपि । जटिलो विस्मा-
पयते । प्रयोक्तुः स्वार्थ इति किम् ? । रूपेण विस्माययति । अकर्त्तर्यपीति किम् ? । जिग्निर्देशाद्यङ्गुलिपि न ।

बिभेतेभीषू च ॥ ३ । ३ । १२ ॥ प्रयोक्तुः स्वार्थं वृत्तमानाण्यन्तात्कर्त्तर्यात्मनेपदम्, पक्षेऽन्तस्याकारश्चाकर्त्तर्यपि ।
गुणो भीषयते । गुणो भापयते । प्रयोक्तुः स्वार्थं । इत्येव कुञ्जिकया भाययति । अकर्त्तर्यपीत्येव । भीषा । भापनम् । तिवृत्ति-
देशाद्बहुषि न ॥ मिथ्याकृणोऽभ्यासे ॥ ३ । ३ । १३ ॥ णिगः कर्त्तर्यात्मनेपदम् । अभ्यासः पुनः पुनः कृ-
याभ्यावृत्तिः । पदं मिथ्या कारयते । स्वरादिदोषदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः । आत्मनेपदेन क्रियाभ्यावृत्तेर्वातितत्वा-
दाभीक्ष्ण्ये द्विवचनं नेति केचित् । मिथ्येति किम् ? । पदं साधु कारयति । अभ्यास इति किम् ? । सकृत्पदं मिथ्या का-
रयति ॥ परिमुह्यमायसाद्भूधेवदवसदमादरुचन्तः फलवति ॥ ३ । ३ । १४ ॥ णिगन्तात्कर्त्तर्यात्मनेपदम् ।
फलवतीति भ्रूम्यतिशयने वा मनुस्तेन फलं प्रधानं ग्राह्यं यदर्थमियमारभ्यते । परिमोहयते चैत्रम् । आयमयते संपन्नम् ।
आयासयते मैत्रम् । पाययते बहुम् । धापयते शिशुम् । वादयते पान्थम् । दमयतेऽश्वम् । आदयते
चैत्रेण । अदेनेच्छन्त्यन्ये । रोचयते मैत्रम् । नर्त्तयते नटम् । पिवत्यत्तिदूधेधातूनामाहारार्थत्वादौदासीन्यनिवृत्त्यर्था-
यामकर्मकत्वाच्च नृतेश्चलनार्थत्वाच्च शेषाणां स्वरूपतो विवक्षतो वाऽकर्मकत्वादुत्तरसूत्राभ्यां परस्मैपदे प्राप्ते वचनम् ।
पावसोर्भौवादिकयोरेवग्रहणम् । दूधेवदसाहचर्यात् “॥ ईगितः ॥ ३ । ३ । १५ ॥” यजते । कुस्ते ॥ ज्ञोऽनुपसर्गात् ॥ ३ ।
३ । १६ ॥ फलवति कर्त्तर्यात्मनेपदम् । गां जानीते । अनुपसर्गादिति किम् ? । स्वर्गं प्रजानाति । फलवतीत्येव ।
परस्य गां जानाति । अकर्मकात् पूर्वेण सिद्धे सकर्मकार्थं वचनम् ॥ वदोऽपात् ॥ ३ । ३ । १७ ॥ फलवति कर्त्तर्या-
त्मनेपदम् । एकान्तमपवदते । फलवतीत्येव । अपवदति परं स्वभावतः ॥ समुदाहो यस्मैग्रन्थे ॥ ३ । ३ । १८ ॥
फलवति कर्त्तर्यात्मनेपदम् । संयच्छते व्रीहीन् । उद्यच्छते भारम् । आयच्छते वस्त्रम् । अग्रन्थ इति किम् ? । वैद्यश्चिकि-
त्सामुद्यच्छति । चिकित्साग्रन्थे उद्यमं करोतीत्यर्थः । फलवतीत्येव । संयच्छति परस्य वस्त्रम् ॥ पदान्तरग्रन्थे वा ॥
३ । ३ । १९ ॥ अनन्तरसूत्रपञ्चकेन यदात्मनेपदमुक्तम् तत्पदान्तरग्रन्थे फलवति कर्त्तरि वा । स्वं शब्दं परिमोहयते

परिमोहयति वा । स्वं यज्ञं यजते यजति वा । स्वां गां जानीने जानाति वा । स्वं पुत्रमपवदते अपवदति वा । स्वान् ब्रीहीन् संयच्छते संयच्छति वा ॥

इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्ट-
परम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासि-
संविग्रशाखीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूरिविरचितायां वृहद्धेमप्रभायां आत्मनेपदप्रक्रिया ॥

॥ अथ परस्मैपदप्रक्रिया ॥

शेषात्परस्मै ॥ ३ । ३ । १०० ॥ भवति ॥ परानोः कृगः ॥ ३ । ३ । १०१ ॥ कर्त्तरि परस्मैपदम् । गन्ध-
नादौ फलवति च कर्त्तरि प्राप्तस्यात्मनेपदस्यापवादोऽयम् । पराकरोति । अनुकरोति । कथं गङ्गामनु कुर्वते तप इति ? ।
नात्र करोतिरनुना संवध्यते ॥ प्रत्यभ्यतेः क्षिपः ॥ ३ । ३ । १०२ ॥ प्रतिक्षिपति । अभिक्षिपति । अतिक्षिपति
बहुम् ॥ प्राद्वहः ॥ ३ । ३ । १०३ ॥ कर्त्तरि परस्मैपदम् । प्रवहति । परेभृषश्च ॥ ३ । ३ । १०४ ॥ वहः कर्त्तरि
परस्मैपदम् । परिमृष्यति । परिहति । वहर्नेच्छन्त्यन्ये ॥ व्याहृपरे रमः ॥ ३ । ३ । १०५ ॥ कर्त्तरि परस्मैपदम् ।
विरमति । आरमति । परिरमति ॥ वोपात् ॥ ३ । ३ । १०६ ॥ भार्याश्रुपरमति उपरमते वा । अन्तर्भूतणिगर्थोऽत्र
रभिः । उपसम्प्राप्तिपूर्विकायां रतौ वा वर्त्तते । उपरमति उपरमते वा सन्तापः । उपाद्रमेः सकर्मकात्परस्मैपदमेवेत्येके ।
आत्मनेपदमेवेत्यन्ये ॥ अणिगिप्राणिकर्तृकानाप्याणिगः ॥ ३ । ३ । १०७ ॥ कर्त्तरि परस्मैपदम् । आवासयति
चैत्रम् । अणिगीति किम् ? । स्वयमेवारोहयमाणं हस्तिनं प्रयुङ्क्ते आरोहयते । अणिमिति गकारः किम् ? । चेमय-
मानं प्रयुङ्क्ते चेतयतीति । प्राणिकर्तृकेति किम् ? । शोषयते व्रीहिनातपः । इह प्राणयोषधिद्वेषेभ्य इति पृथग्निर्देशा-
ल्लोके प्रतीता एव प्राणिनो गृह्यन्ते । अनाप्यादिति किम् ? । कटं कारयते ॥ चल्थाहारार्थे इन्द्रधनुप्रदुस्त्रनशान

॥१३।१०८॥ णिगः कर्त्तरि परस्मैपदम् । चलयति कम्पयति शलाघ । आश्रयति भोजयति चैत्रमन्नम् । सूत्रमध्यापयति शिष्यम् । बोधयति पद्मम् । योधयति काष्ठानि । प्राषयति राज्यम् । प्रापयतीत्यर्थः । द्रावयति अयः । विलाययतीत्यर्थः । स्नावयति तैलम् । स्यन्दयतीत्यर्थः नाशयति पापम् । जनयति पुण्यम् । प्रदुस्त्रणामचलनार्थं शेषाणां सकर्मकार्थमप्राणिकर्तृकार्यं च वचनम् ॥ ॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीताथत्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविज्ञशास्त्रीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूरिविरचितायां बृहद्धेमप्रभायां परस्मैपदप्रक्रिया ॥

॥ अथ भावकर्मप्रक्रिया ॥

अथ भावकर्मणोर्विभक्तयः । तत्साप्यादित्यादिनात्मनेपदम् ॥ ३ । ४ । ७० ॥ धातोर्भावं कर्मविहिते । भावो भावना उत्पादना क्रिया । सा च धातुत्वेन सकलधातुवाच्या भावार्थप्रत्ययेनानूयते । अनुक्ते कर्त्तरि वृतीया । त्वया मया अन्यैश्च भूयते । अभूयत ॥ भावकर्मणोः ॥ ३ । ४ । ६८ ॥ धातोर्विहितेऽद्यतन्यास्ते विच् तलुक् च । अभवि । बभूवे ॥ स्वरग्रहदशाहन्भ्यः स्यसिजानीःभ्यस्तन्यां विह् वा ॥ ३ । ४ । ६९ ॥ विहितायां भावकर्मविषयायाम् । भाविषीष्ट २ । भाविता २ । भाविष्यते २ । अभविष्यत २ । उक्तत्वात्कर्मणि न द्वितीया । अनुभूयते आनन्दक्षेत्रेण । अनुभूयते । अनुभूयन्ते । त्वमनुभूयसे । अहमनुभूये । अन्वभावि । अन्वभाविषाताम् । अन्वमविषाताम् । भाव्यते । भावयांचक्रे । भावयांबभूवे । भावयांमहे । भाविता । भावयिता । बुभूष्यते । बुभूषांचक्रे । बुभूषिता । बोभूयते । यद्बुलबन्तानु बोभूयते । अबोभावि । बोभवांचक्रे । बोभाविता २ । दीर्घः । स्तूयते । अस्तावि । मस्ताविषाताम् । अस्तोषाताम् । तुष्टुवे । अर्यते । स्मर्यते । परत्वादृगुणे कृतेऽपि स्वरा-

न्ताद्विहितत्वस्याक्षनेर्जिह्वा । आरिषाताम् २ । अस्मारिषाताम् २ । स्मारिता २ । कथयलाशीर्थ इत्यत्रौपदे-
शिकसंयोगश्रद्धादिह न गुणः । संस्क्रियते । ईत्स्वम् । दीयते । धीयते । स्थीयते ॥ आत ऐः कृब्जौ ॥ ४ । ३ ।
५३ ॥ धातोर्ङिणनि । अदायि । अदायिषाताम् । अदिषाताम् । कृदिति किम् ? । ददौ । ददे । दारयिषीष्ट २ । ग्ला-
यते । जले । शीङ् । शय्यते । अशायि । हन्यते । अवधि । अघानि । अवधिषाताम् । अघानिषाताम् । अहसाताम् ।
घानिषीष्ट । वधिषीष्ट । वधादेशविधायके विटो वर्जनात् तत्पक्षे न वधः । गृह्यते । अग्राहि । अग्राहिषाताम् । अग्राहीषा-
ताम् । जगृहे । हन्यते । अदर्शि । अदर्शिषाताम् । अहक्षाताम् । गीर्यते । अद्यतन्यां ध्वमि सिज्जलोपपक्षे चतुरधिकं
ज्ञतम् । तथाहि । विटि अगारिध्वम् । इटि वा दीर्घः । अगरीध्वम् । अगरीध्वम् । त्रयाणां लृत्वं लृत्वं द्विचव्रयं वेति
पञ्च वैकल्पिकानि । इत्थं षण्णवतिः । इहभावे अगीर्ध्वम् । ढवमानां द्विचविकल्पे अष्टौ । उक्तपणवत्या सह संसं-
ख्येति । इहदीर्घश्च विट् लृत्वं लृत्वं द्विचव्रयं तथा । इत्यष्टानां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं ज्ञतम् । इटो दीर्घे
ढद्विचवकथनन्तु मतान्तरसङ्ग्रहार्थम् । सिज्जलोपाभावे तु ढत्वविकल्पाभावात् पट्यञ्चाशत । नलोपः । लस्यते । उदि-
त्वान्नलोपो न । नन्द्यते । खट् । इज्यते ॥ तनः क्ये ॥ ४ । २ । छ ३ ॥ आह्वा । तायते । तन्यते । क्य इति किम् ? ।
तन्तन्त्यते । ये नवा । जायते । जन्यते ॥ तपः कर्त्तुतापे च ॥ ३ । ४ । ९१ ॥ कर्मकर्त्तरि विच् न । अतस्त त-
पांसि साधुः । ? अन्ववातस कितवः स्वयमेव । अनुतापग्रहणाद् भावे कर्मणि च । अन्यतस्त चैत्रेण । अन्ववातस्त
पापः पापेन कर्मणा । कर्त्तुतापे चेति किम् ? । अतापि पृथिवी राज्ञा । णिगन्तात्कमेणि प्रत्ययः । घटयते । घटादे-
हस्य इत्यादिना वा दीर्घः । अघाटि । अघाटिषाताम् । अघटिषाताम् । अघटयिषाताम् । अघोऽदर्शने । अ-
शामि २ । अशामिषाताम् ३ । यङन्ताद् यङ्लुक्त्वाच्च णौ । अशामि २ । अशंशामिषाताम् ३ । दीर्घं कर्त्तव्ये-
स्थानिक्द्भावस्तु न । न सन्धिङ्गीति निषेधात् । अत एव ह्रस्वविकल्पो न कृतः । ण्यन्तत्वाभावे तु ॥ सोऽकस्मियमि-

रमिनिगमिवमाचमः ॥ ४ । ३ । ५५ ॥ धातोर्ङिणति कृति नौ च वृद्धिर्न । अशमि । कस्यादिवर्जनं किम् ? । अकामि । अयामि । अरामि । अनामि । अगामि । अवापि । आचामि । न जनबधः । अबधि । बधेभौवादिकस्यार्थान्तरे सनोऽभावे रूपम् ॥ विश्रमेर्वा ॥ ४ । ३ । ५६ ॥ ङिणति कृति नौ च वृद्धिः । व्यश्रामि । व्यश्रमि । अन्ये तु विश्रमेर्वृद्धिं नेच्छन्त्येव । अपरे तु नित्यमेव वृद्धिमुपयन्ति । एके तु घञ्येव विकल्पमातिष्ठन्ते । जाशुर्ङिणवि । अजागारि ॥ भञ्जेर्नौ वा ॥ ४ । २ । ४८ ॥ उपान्त्यनस्य लुक् । अभञ्जि । अभञ्जि ॥ अिखणमोर्वा ॥ ४ । ४ । १०६ ॥ लभेः स्वरात्परो नोऽन्तः । अलम्भि । अलम्भि ॥ उपसर्गात्खल्यवोश्च ॥ ४ । ४ । १०७ ॥ विखणमोर्लभेः स्वरात्परो नोऽन्तः । प्रालम्भि । उपसर्गादिति किम् ? । लाभः । विखणमोर्नित्यार्थं खल्ववोस्तूपसर्गादेव खल्यवोरिति नियमार्थं च वचनम् ॥ न स्सः ॥ २ । ३ । ५८ ॥ द्विखतसकारसम्बन्धिनः सस्य वो न । सुपिस्स्यते । अदीर्घादित्यादिना द्विर्भावः । गौर्दुहते पयः । अजा ग्रामं नीयते । बोध्यते माणवको धर्ममिति वा । ग्रामं गम्यते चैत्रेण मैत्रः । कालाध्वादीनां कर्मसंज्ञाया अकर्मत्वस्य च विधानाच्चद्योगे कर्मणि भावे चात्मनेपदादीनि । मांसं मासो वा आस्यते चैत्रेण । णिगन्तात्तु प्रयोज्ये । मासमास्यते मैत्रः ॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिशुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनाममृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशाखीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूरिविरचितायां बृहद्देवप्रभायां भावकर्मप्रक्रिया ॥

॥ अथ कर्मकर्तृप्रक्रिया ॥

सौकर्यादिविवक्षिते कर्तृव्यापारे कारकान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञकानि भवन्ति । साध्वसिञ्चनन्ति । स्थाली पचति । कर्मणः कर्तृत्वविवक्षायां तु प्राक्सकर्मका अपि प्रायेणाकर्मकाः । तेभ्यो भावे कर्तरि च प्रत्ययः । भिद्यते कुशलेन । अमेदि ।

कर्त्तरि तु ॥ एकधातौ कर्मक्रियैकाकर्मक्रिये ॥ ३ । ४ । ८६ ॥ एकस्मिन् धातौ कर्मस्थक्रियया पूर्वदृष्टया एका
 अभिन्ना सम्प्रत्यकर्मिका क्रिया यस्य तस्मिन् कर्त्तरि कर्मकर्तृरूपे धातौञ्जिक्यात्मनेपदानि तथा भवन्ति, यथा पूर्वं
 विहितानि । क्रियते अकारि करिष्यते वा कटः स्वयमेव । भिद्यते कुशूलः स्वयमेव । अभेदि । एकधाताविति किम् ? ।
 पचत्योदनं चैत्रः । सिद्धत्योदनः स्वयमेव । कर्मक्रियेति किम् ? । साध्वसिश्छिनत्ति।किञ्च कर्तृस्थक्रियेभ्यो मा भूत् ।
 गच्छन्ति ग्रामः । आरोहति हस्ती । 'अधिगच्छति शास्त्रार्थः स्मरति श्रद्धयति च' । कर्मणि क्रियाकृतविशेषदर्शन एव
 क्रियायाः कर्मस्थत्वम् । अत्र तु न तथा । एकवापकवतण्डुलेष्विव गतागतग्रामेषु वैलक्षण्यादर्शनात् । करोतेरुत्पादनार्थे-
 त्वात्कर्मस्थक्रियत्वम् । एकक्रियेति किम् ? । सवत्युदकं कुण्डिका । सवत्युदकं कुण्डिकायाः । इह विसृजति निष्क्राम-
 तीति क्रियाभेदः । गलत्युदकं वलीकानि । गलत्युदकं वलीकेभ्य इत्यत्रापि सुञ्चतीति पततीति क्रियाभेदान्नैकक्रियत्वम् ।
 अकर्मक्रिय इति किम् ? । भिद्यमानः कुशूलः पात्राणि भिनत्ति । अन्योन्यमाश्लिष्यतः । एकस्य कर्मत्वं कर्तृत्वं च क-
 थमिति चेत्, उच्यते, सर्वमपि हि कर्म स्वव्यापारे स्वातन्त्र्यमनुभूय कर्तृव्यापारेण न्यक्कृतं सत् कर्मतामनुभवति । कर्तृ-
 व्यापाराविवक्षायां तु स्वव्यापारे स्वातन्त्र्यात् कर्तृत्वम् । यदाहुः- निर्द्वैस्यादिषु तत्पूर्वमनुभूय स्वतन्त्रताम् । कर्त्तृन्तराणां
 व्यापारे कर्म सम्पद्यते ततः ॥ १ ॥ निवृत्तप्रेषणं चैतत् स्वक्रियावयवे स्थितम् । निवर्त्तमाने कर्मत्वे स्वे कर्तृत्वेऽवतिष्ठते
 ॥ २ ॥ इति ॥ सृजः आद्धे ञ्जिक्यात्मने तथा ॥ ३ । ४ । ९४ ॥ कर्त्तरि यथा पूर्वं विहितानि । सृज्यते, असर्जि,
 स्रक्ष्यते, वा मालां धार्मिकः । आद्ध इति किम् ? । व्यत्यसृष्ट माले मिथुनम् ॥ तपेस्तपः कर्मकात् ॥ ३ । ४ । ८५ ॥
 कर्त्तरि ञ्जिक्यात्मनेपदानि तथा । तप्यते तपे वा तपः साधुः । तपिन्न करोत्यर्थः । ञिच् तु न, तपः कर्त्तृनुतापे
 वेति निषेधात् । अन्वतप्त तपः साधुः । तप इति किम् ? । उच्यते सुवर्णं सुवर्णं सुवर्णकारः । कर्मेति किम् ? ।
 तपसि साधुं तपन्ति । कर्मकर्त्तरि तु अन्वतप्यते अन्ववातत्त वा कितवः स्वयमेव ॥ पचिदुहेः ॥

॥ ३ । ४ । ८७ ॥ एकधातौ कर्मस्थक्रियया पूर्वदृष्ट्याऽकर्मिकया सकर्मिकया वैकक्रिये कर्त्तरि कर्मकर्तृरूपे विवया-
त्मनेपदानि भवन्ति अपवादविषयं युक्त्वा । पच्यते अपाचि पक्ष्यते वा ओदनः स्वयमेव । दुग्धे अदोहि अदुग्ध धोक्ष्य-
ते वा गौः स्वयमेव । उदुम्बरः फलं पच्यते अपक्व वा स्वयमेव । दुग्धे अदुग्ध धोक्ष्यते वा पयो गौः स्वयमेव ॥
दुहिपच्योः कर्मणि विचः प्रतिषेधस्तथाऽविशेषेण दुहेर्विचो विकल्पः क्यस्य च प्रतिषेधो वक्ष्यते । अकर्मकस्य पूर्वैव
सिद्धे सकर्मकार्थं वचनम् ॥ न कर्मणा विच् ॥ ३ । ४ । ८८ ॥ पचिदुहेर्योगनन्तरोक्ते कर्त्तरि । अपक्वोदुम्बरः
फलं स्वयमेव । अदुग्ध गौः पयः स्वयमेव । अतन्तरोक्ते कर्त्तरीत्येव । अपाच्युदुम्बरः फलं वायुना ॥ रुधः ॥ ३ ।
४ । ८९ ॥ अनन्तरोक्ते कर्त्तरि विच् न । अरुद्ध गौः स्वयमेव । स्वरदुहो वा ॥ ३ । ४ । ९० ॥ अनन्तरोक्ते
कर्त्तरि विच् न । अकृत अकारे वा कटः स्वयमेव । अदुग्ध अदोहि वा गौः स्वयमेव । अतन्तरोक्ते कर्त्तरीत्येव । अका-
रि कटश्चैत्रेण । णिस्तुश्रयात्मनेपदाकर्मकात् ॥ ३ । ४ । ९२ ॥ कर्मकर्त्तरि विच् न । अपीपचदोदनं चैत्रेण मैत्रः ।
अपीपचतौदनः स्वयमेव । यदि वा स्वयमेव पच्यमान ओदनः स्वं प्रायुक्तेत्यर्थः । उभयत्र स्वयमेवापाचीत्यर्थः ॥ स्नोः ॥
४ । ४ । ९२ ॥ स्ताद्यशितोऽनात्मनेपदे आदिरिट् । मस्नविष्यति । स्नौतेरिट् सिद्ध एव, आत्मनेपदे इङ्निवृत्त्यर्थे
तु वचनम् । मास्नोष्ट गौः स्वयमेव । उदशिश्नित दण्डः स्वयमेव । व्यकार्षीत् सैन्यं चैत्रः । वलगयति स्मेत्यर्थः ।
व्यकृत सैन्यवः स्वयमेव । विकरोतिर्वलगनेऽन्तभूतण्यर्थः कर्मस्थक्रियः । विच् प्रतिषेधात् बिट् भवत्येव । पाचिता, पा-
चिषीष्ट ओदनः स्वयमेव । पृथग्योगादुत्तरेणापि बिट्ः प्रतिषेधो न ॥ भूषार्थं सन्किरादिभ्यश्च विवयौ ॥ ३ । ४ ।
९३ ॥ णिस्तुश्रयात्मनेपदाकर्मकेभ्यो धातुभ्यः कर्मकर्त्तरि न । अलंकुलते कन्या स्वयमेव । अलमकृत । भूषयते कन्या
स्वयमेव । अब्रूषण । भूषयिष्यते चिकीर्षते । अचिकीर्षिट् वा कटः स्वयमेव । किरते । अकीर्णं वा पांसुः स्वयमेव ।
गिरते अगीर्णं वा ग्रासः स्वयमेव । दुग्धे गौः स्वयमेव । ब्रूते अवोचत वा कथा स्वयमेव । श्रथनीते ग्रन्थीते वा माला स्व-

यमेव । नमते दण्डः स्वयमेव । कुं गृ दृ दुह द्रु श्रन्थ ग्रन्थ नम इति किरादयः । बहुवचनं शिष्टप्रयोगानुसरणार्थम् । नि,
कारयते कटः स्वयमेव । उत्पुच्छयते गौः स्वयमेव । उदपुच्छत । मस्नुते गौः स्वयमेव । चोरयते गौः
स्वयमेव । उच्छ्रयते दण्डः स्वयमेव । विकुर्वते सैन्यवाः स्वयमेव । अन्ये तु निस्नुश्रयात्मनेपदाकर्मकेभ्यो
जिडोऽपि प्रतिषेधमिच्छन्ति । स्तुनयोरन्तर्भूतण्यर्थत्वेन सकर्मकत्वाद्गवादेः कर्मकर्तृत्वम् । ण्यर्थाभावे तु न कर्म-
कर्तृता । करणादिक्रियारूपस्य प्रकृत्यर्थस्य प्राधान्यात् गिसन्वन्तानां कर्मस्थक्रियत्वम्, व्रते कथेत्यत्र वचनं शब्दप्रकाशन
फलत्वादुपाध्यायेनोक्तः करोतीतिवत् प्रेरणार्थत्वाद् वा कर्मस्थक्रियारूपम् । भूषाक्रियाणां च शोभाख्यं फलं कर्मणि
दृश्यते इति कर्मस्थक्रियात्वम् ॥ करणक्रियया वचचित् ॥ ३ । ४ । ८४ ॥ एकधातौ पूर्वदृष्ट्या एकाकर्मक्रिये कर्तरि
विक्यात्मनेपदानि । परिवारयन्ते कण्टका वृक्षं स्वयमेव । वचिन्न । साध्वसिच्छनत्ति । कुषिरञ्जैर्व्याप्ये वो पर-
स्मै ॥ ३ । ४।७४॥ कर्तरि शिद्धिपये तत्सन्नियोगे श्यः । क्यात्मनेपदापवादौ । कुप्यति कुण्यते वा पादः स्वयमेव ।
रज्यति रज्यते वा वस्त्रं स्वयमेव । व्याप्ये कर्तरितीति किम् ? । कृष्णाति पादं रोगः । शितीत्येव । अकोचि । परस्मैपद-
संनियोगविज्ञानादिह न । कतीह कुष्णानाः पादाः । क्यात्परस्मैपदविकल्पविधानेनैव सिद्धे श्यविधानं कुण्यन्ती रज्य-

न्तीत्यत्र नित्यमन्तादेशार्थम् ॥ ॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रति-
ष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रशा-
खीयतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूरारिविरचितायां बृहद्धेमप्रभायां कर्मकर्तृप्रक्रिया ॥

॥ अथ त्याग्यर्थप्रक्रिया ॥

श्रुसद्वस्त्रभ्यः परोक्षा वा ॥ ५ । २ । १ ॥ भूते । उपश्राव । उपससाह । अनूवास । यथास्वकालमद्यतनी ह्यस्तनी च । उपाश्रौषीत् । उपाशृणोत् । उपासदत् । उपासीदत् । अन्ववासीत् । अन्ववसत् । अन्ये तु श्रवादिभ्यो भूतमात्रे क्वमुमेवेच्छन्ति न परोक्षम् । ह्यस्तनीमपीच्छत्यन्यः । बहुवचनं व्याप्त्यर्थम् । तेन भूतानद्यतनेऽपीयं ह्यस्तन्या न वाध्यते । असंख्यत्वादेवाद्यतन्यादिसिद्धौ वा वचनं विभक्तिष्वस्वरूपोत्सर्गविभक्त्यसमावेक्षार्थम् । तेन अयदीति सूत्रे वर्त्यन्तीविषये ह्यस्तनी न ॥ विशेषाविवक्षाव्यामिश्रे ॥ ५ । २ । ५ ॥ अनद्यतनादिविशेषस्याविवक्षायां व्यामिश्रे च सति भूतेऽर्थे वर्त्तमानाद्धातोरद्यतनी । अकार्षीत् । रामो वनमगमत् । अनुदरा कन्येतिवत् सतोऽपि विशेषस्यात्राविवक्षा । अद्य ह्यो वाऽशुद्धमहि ॥ रात्रौ वसोऽन्त्ययामास्वपत्यर्थम् ॥ ५ । २ । ६ ॥ रात्रौ भूतेऽर्थे वर्त्तमानादसते ह्यस्तन्यपवादोऽद्यतनी, स चेदर्थो यस्यां रात्रौ भूतस्तस्या एवान्त्ययामं व्याप्यास्वप्तरि कर्त्तरि वर्त्तते । अद्य, तेनैवान्त्ययामेनावच्छिन्नेऽद्यतने चेत्ययोगो भवति नाद्यतनान्तरे । न्याय्ये प्रत्युत्थाने प्रत्युत्थितं कश्चित्कश्चिदाह क्व भवानुषितः ? स आह अमुन्नावात्समिति । रात्र्यन्त्ययामे तु मुहूर्त्तमपि स्वापे ह्यस्तन्येव । अमुन्नावसमिति ॥ ख्याते दृश्ये ॥ ५ । २ । ८ ॥ भूतेऽनद्यतनेऽर्थे धातोर्ह्यस्तनी । अरुणत्सिद्धराजोऽवन्तीम् । ख्यात इति किम् ? चकार कटं चैत्रः । दृश्ये इति किम् ? । जघान कंसं किल वासुदेवः ॥ अयदि स्मृत्यर्थे भविष्यन्ती ॥ ५ । २ । ९ ॥ धातावुपपदे भूतानद्यतनेऽर्थे वर्त्तमानाद्धातोः अभिजानासि चैत्र ! कश्मीरेषु वत्स्यामः । एवं बुध्यसे इत्यादियोगेऽपि । अयदीति किम् ? । अभिजानासि मित्र ! यत्कलिङ्गेष्ववसाम ॥ ५ । २ । १० ॥ स्मृत्यर्थे धातावुपपदे प्रयोक्तुः क्रियान्तराकाङ्क्षायां सत्यां भूतानद्यतनेऽर्थे वर्त्तमानाद्धातोर्भविष्यन्ती । स्मरसि मित्र ! कश्मीरेषु वत्स्यामस्तत्रौदनं भोक्ष्यामहे । अवसाम अशुब्जमहीति वा । एवं यच्छब्दयोगेऽपि । वासो लक्षणं भोजनं लक्ष्यमित्युभयोः

॥ ६३ ॥

सम्बन्धे प्रयोक्तुराकाङ्क्षा ॥ कृतास्मरणातिनिन्दहे परोक्षा ॥ ५ । २ । ११ ॥ भूतेऽनद्यतनेऽर्थे वर्त्तमानाद्धातोः ।
सुप्तोऽहं किल विल्लाप । अतिनिहवे । कलिङ्गेषु त्वया ब्राह्मणो हतः? कः कलिङ्गान् जगाम? को ब्राह्मणं ददर्श? नाहं
कलिङ्गान् जगाम । अतिग्रहणादेकदेशापेक्षेन ह्यस्तन्येव । न कलिङ्गेषु ब्राह्मणमहनम् ॥ ह्यश्वद्युगान्तःप्रच्छये
ह्यस्तनी च ॥ ५ । २ । १३ ॥ हे शश्वति च प्रयुज्यमाने पञ्चवर्षमध्यप्रच्छये च भूतानद्यतने परोक्षेऽर्थे वर्त्तमानाद्वा-
तोर्ह्यस्तनीपरोक्षे । इति हाकरोत् चकार वा । शश्वदकरोत् चकार वा । प्रच्छये, किमगच्छस्त्वं मथुराम् ? । जगन्येति
वा । नैवेव कृते भूतानद्यतनमात्रभाविन्या ह्यस्तन्याः पक्षे सिद्धौ ह्यस्तनीविधानं स्मृत्यर्थयोगेऽपि ह्यस्तन्येव यथा स्यादि-
त्येवमर्थम् ॥ अविबक्षिते ॥ ५ । २ । १४ ॥ भूतानद्यतने परोक्षे परोक्षत्वेनाविवक्षितेऽर्थे वर्त्तमानाद्धातोर्ह्यस्तनी ।
अभवत्सगरो राजा । अहन् कंसं वासुदेवः । एवं च परोक्षानद्यतने विवक्षावशादद्यतनीह्यस्तनीपरोक्षास्तिस्रो विभक्तयः
सिद्धाः ॥ वाद्यतनी पुरादौ ॥ ५ । २ । १५ ॥ भूतानद्यतने परोक्षेऽपरोक्षे चाऽर्थे वर्त्तमानाद्धातोः । अवात्सुरिह पुरा-
छात्राः । पक्षे यथाप्राप्ति ते अपि । अवसन् ऊषुर्वा । तदाभाषिष्ठ राघवः । अभाषत । वभाषे वा । भूतानद्यतनपरोक्षे-
ऽद्यतनीं नेच्छन्त्यन्धे । एवमुत्तरसूत्रे पुरादियोगे वर्त्तमानाम् । ह्यश्वच्छब्दयोगेऽपि पुरादियोगे परात्वाद्धिकल्पेनाद्य-
तनी । भूतमात्रविवक्षयाऽद्यतन्याः सिद्धौ पुरादियोगे तद्वचनं : ह्यश्वत्संनियोगे सामान्यविवक्षयाऽद्यतनी नेति ज्ञापना-
र्थम् ॥ स्मे च वर्त्तमाना ॥ ५ । २ । १६ ॥ भूतानद्यतनेऽर्थे वर्त्तमानाद्धातोः पुरादाबुपपदे । इति स्मोपाध्यायः कथ-
यति । वसन्तीह पुरा छात्राः । भाषते राघवस्तदा । अथाह वर्णी । आदिग्रहणमिह पूर्वत्र च प्रयोगानुसरणार्थम् । एवं
च पुरादियोगेऽद्यतनीह्यस्तनीपरोक्षवर्त्तमानाश्चतस्रो विभक्तयः सिद्धाः । स्मपुरायोगे तु परत्वाद्धर्त्तमानैव ॥ ननौ
पृष्टोक्तौ सद्यत् ॥ ५ । २ । १७ ॥ उपपदे भूतार्थाद्धातोर्वर्त्तमाना । सद्यद्वचनादत्र विषये ज्ञानशायिनि । किमकार्षीः
कदं वैभ ? । ननु करोमि भोः । ननु कुर्वन्तं कुर्वाणां मां पश्य ॥ नन्वोर्विभाषा ॥ ५ । २ । १८ ॥ पृष्टोक्तौ भूते

वर्त्तमाना, सा च सद्यत् । किमर्क्षीः कटं चैत्र ? । न करोमि भोः । न कुर्वन्तं न कुर्वाणं पश्य माम् । नाकार्षम् । न करोमि भोः । कुर्वन्तं कुर्वाणं नु मां पश्य । न्वकार्षम् ॥ ५ । ३ । ६ ॥ गम्ये वत्स्यति वर्त्तमानाद्धातोः श्वस्तनी । परिदेवनमनुशोचनम् । अनद्यतनार्थं सूत्रम् । इयं तु कदा गन्ता येवं पादौ निदधाति । विशेषविधानात् कदाकिंलक्षणा विभाषा बाध्यते ॥ पुरायावतोर्वर्त्तमाना ॥ ५ । ३ । ७ ॥ वत्स्यति वर्त्तमानाद्धातोः । पुरा शु-
द्धं कते । यावद् शुद्धं कते । भविष्यदनद्यतनेऽपि परत्वाद्वर्त्तमानैव । लाक्षणिकत्वादिह न । महत्या पुरा ज्ञेयति ग्रामम् । यावद्दास्यते तावद् भोक्ष्यते । यत्परिमाणमित्यर्थः ॥ कदाकह्योर्नि वा ॥ ५ । ३ । ८ ॥ धातोर्वर्त्तमाना । पक्षे भवि-
ष्यन्तीश्वस्तन्यावपि । कदा शुद्धं कते ? भोक्ष्यते । भोक्ता वा । किं शुद्धं कते भोक्ष्यते भोक्ता वा ? । कर्हिशब्दस्य अनद्य-
तनार्थवृत्तित्वाद्भविष्यन्ती प्राप्नोति न श्वो, गमिष्यतीत्यादिवत् भविष्यति ॥ किंवृत्ते लिप्सायाम् ॥ ५ । ३ । ९ ॥ उपपदे
गम्यायां वत्स्यदर्थान्धातोर्वर्त्तमाना वा । पक्षे भविष्यन्तीश्वस्तन्यावपि । विभक्त्यन्तस्य डत्तरडत्तमान्तस्य च किमो वृत्ते
किंवृत्तमिति वैयाकरणसमयः को भवतां भिक्षां ददाति दास्यति दाता वा ? । एवं कनरकतमशब्दयोरप्युपपदयोः । किं
वृत्त इति किं ? । भिक्षां दास्यति । लिप्सायामिति किम् ? । कः पुरं यास्यति ॥ लिप्स्यसिद्धौ ॥ ५ । ३ । १० ॥
गम्यायां वत्स्यदर्थान्धातोर्वर्त्तमाना वा । अकिंवृत्तार्थोऽयमारम्भः । यो भिक्षां ददाति दस्यति । दाता वा । स स्वर्गं
याति यास्यति याता वा ॥ पञ्चम्यर्थहेतौ ॥ ५ । ३ । ११ ॥ वात्स्यति वर्त्तमानाद्धातोर्वर्त्तमाना वा । उपाध्याय-
श्चेदागच्छति आगमिष्यति आगन्ता वा । अथ त्वं सूत्रमधीष्व ॥ सप्तमी चोर्ध्वमौहृत्तिके ॥ ५ । ३ । १२ ॥
पञ्चम्यर्थहेतौ वत्स्यदर्थं वर्त्तमानाद्धातोर्वर्त्तमाना वा । ऊर्ध्वं सुहृत्तादुपरि सुहृत्तस्योपाध्यायश्चेदागच्छेत् आगच्छति आ-
गमिष्यति आगन्ता वा अथ त्वं तर्कमधीष्व ॥ क्रियायां क्रियार्थायां तुग्गकच् भविष्यन्ती ॥ ५ । ३ । १३ ॥
उपपदे वत्स्यदर्थान्धातोः । कर्तुं व्रजति । कारको व्रजति । करिष्यामीति व्रजति । क्रियायामिति किम् ? । धावतस्ते

पनिप्यति वासः । सामान्येन सिद्धे क्रियार्थोपपदभार्थिन्या भविष्यन्त्या बाधा माभूदिति णकज्जविधानम् । असरू-
 पविधिना णकोऽपि भविष्यतीति चेत् । एवं तर्हि असरूपविधिना तुजादयो मा भूवन्निति पुनर्णकज्जविधानम् । तेनो-
 दनस्य पाचको व्रजति, पक्ता व्रजति, पचो व्रजतीत्यादि न भवति ॥ सत्सामीप्ये सद्वद्वा ॥ ५ । ४ । १ ॥ भूते
 भविष्यति चार्थे वर्तमानाद्धातोः प्रत्ययाः । कदा चैवागतोऽसि ? अयमागच्छामि आगच्छन्तमेव मां विद्धि । एषोऽ-
 स्म्यागतः । अयमागमम् । कदा गमिष्यसि ? एष गच्छामि गच्छन्तमेव मां विद्धि । पक्षे गन्तास्मि । गमिष्यन्तमेव मां
 विद्धि । गमिष्यामि । वत्करणाद् येनैव प्रकृत्युपपदोपाध्यादिना विशेषेण वर्तमाने विहितास्तेनैव विशेषेण भूतभवि-
 ष्यतोरपि । कदा भवान् सोमं पूतवान् पविष्यते वा ? एषोऽस्मि पवमानः ॥ भूतवच्चाशंस्ये वा ॥ ५ । ४ । २ ॥
 वर्तमानाद्धातोः सद्वत्प्रत्यया वा । अनागतस्य प्रियस्यार्थस्याशंसनं प्राप्नुमिच्छा आशंसा । तद्विषय आशंस्यः । वा
 ग्रहणाद्यथाप्राप्तमपि । उपाध्यायश्चेदागमत् एते नर्कमध्यगीष्महि उपाध्यायश्चेदागच्छति एते तर्कमधीमहे । पक्षे उपाध्या-
 यश्चेदागमिष्यत्यागन्ता वा एते तर्कमध्येष्यामहे अध्येतास्महे वा । सामान्याविदेशे विज्ञेयानतिदेशात् ह्यस्तनीपरोक्षेन ।
 आशंस्य इति किम् ? उपाध्याय आगमिष्यति तर्कमध्येष्यते मैत्रः ॥ क्षिप्राशंसार्थयोर्भविष्यन्तीससम्भ्यौ ॥
 ५ । ४ । ३ ॥ उपपदगोराशंस्येऽर्थे वर्तमानाद्धातोर्थासङ्ख्यम् । भूतवच्चेत्यस्यापवादः । उपाध्यायश्चेदागच्छति
 आगमत् आगमिष्यति आगन्ता एते क्षिप्रमाशु सिद्धान्तमध्येष्यामहे । क्षिप्रार्थे नेति वक्तव्ये भविष्यन्तीवचनं भूत-
 नीविष्येऽपि भविष्यन्ती यथास्यादित्येवमर्थम् । उपाध्यायश्चेदागच्छति आगमत् आगमिष्यति आशंसे संभाव्ये यु-
 क्तोऽधीयीथ । द्वयोरुपपदयोः सप्तम्येव शब्दतः परत्वात् । आशंसे क्षिप्रमधीयीथ ॥ संभावने सिद्धवत् ॥ ५ ।
 ४ । ४ ॥ हेतोः शक्तिश्रद्धानं सम्भावनम् । तस्मिन् विषयेऽसिद्धेऽपि वस्तुनि सिद्धवत्प्रत्ययाः । समये चेत्प्रत्ययोऽ-
 भूत् उदभूवन् विभूतयः ॥ नानद्यतनः प्रबन्धासत्त्योः ॥ ५ । ४ । ५ ॥ धात्वर्थस्य गम्ययोः प्रत्ययः । प्रबन्धः

सातत्यम् । हस्तनीश्वस्तन्योः प्रतिषेधोऽयम् । यावज्जीवं भृशमन्नमदादास्यति वा । आसत्तिः सामीप्यम् । तद्वच
सजातीयेन कालेनाव्यवधानम् । येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता एतस्यां जिनमहः प्रावर्त्तिष्ठ । येयं पौर्णमास्यागामिनी एत-
स्यां जिनमहः प्रवर्त्तिष्यते । द्वौ प्रतिषेधौ यथाप्राप्तस्याभ्यनुज्ञानाय । केचित्तु अनद्यतनविशेषविविहितानामपि
परोक्षादीनां प्रतिषेधमिच्छन्ति ॥ एष्यत्यवधौ देशस्यावर्गभागे ॥ ५ । ४ । ६ ॥ देशस्य योऽवधिस्तद्वाचिन्यु-
पपदे देशस्यैवावर्गभागे य एष्यन्नर्थस्तत्र वक्तव्यमन्नाह्वातोऽनद्यतनविहितः प्रत्ययो न । अप्रबन्धार्थमनासत्यर्थं च सू-
त्रम् । यद्यप्यनद्यतन इति प्रकृतं तथापीहैष्यतीति वचनात् श्वस्तन्या एव निषेधः । योऽयमध्वा गन्तव्य आशत्रञ्जयात्
तस्य यदवरं बलभ्यास्तत्र द्विरोदनं भोक्ष्यामहे । द्विः सक्तून् पास्यामः । एष्यतीति क्रिप् १ । योऽयमध्वाऽतिक्रान्त
आ शत्रुञ्जयात् तस्य यदवरं बलभ्यास्तत्र युक्ता द्विरध्यैमहि । अवधाविति क्रिप् १ । योऽयमध्वा निरवधिको गन्तव्य
स्तस्य यदवरं बलभ्यास्तत्र द्विरोदनं भोक्तास्महे । अर्वाभाग इति क्रिप् १ । योयमध्वा गन्तव्य आ शत्रुञ्जयात् तस्य
यत्परं बलभ्यास्तत्र द्विरोदनं भोक्तास्महे । द्विः सक्तून् पातास्मः ॥ कालस्यानहोरात्राणाम् ॥ ५ । ४ । ७ ॥ का-
लस्य योऽवधिस्तद्वाचिन्युपपदे कालस्यैवावर्गभागे य एष्यन्नर्थस्तत्र वर्त्तमानाद्धानोऽनद्यतनविहितः प्रत्ययो न, न चे-
त्सोऽवर्गभागोऽहोरात्राणाम् । योऽयमागामी संवत्सरस्तस्य यदवरं आश्रयाण्यासन्न जिनपूजां कश्चिदप्योऽतिथिभ्यो
दानं दास्यामहे । एष्यतीत्येव । योऽयं संवत्सरोऽतीतस्तत्र यदवरमाश्रयाण्यास्वत्र युक्ता द्विरध्यैमहि । अनहोरात्राणामिति
क्रिप् १ । योऽय मास आगामी तस्य योऽवरः पञ्चदशरात्रस्तत्र युक्ता द्विरध्येतास्महे । योगविभाग उत्तरार्थः ॥ परे वा ॥ ५ । ४ । ८ ॥
कालस्य योऽवधिस्तद्वाचिन्युपपदे कालस्यैव परे भागेऽनहोरात्रसम्बन्धिनः य एष्यन्नर्थस्तत्र वर्त्तमानाद्धानोऽनद्यतनविहितः
प्रत्ययो न । आगामिनः संवत्सरस्याश्रयाण्याः परस्तात् द्विः सूत्रमध्येष्यामहे । प्रबन्धासत्तिविवक्षायां अपि
परत्वादयमेव विकल्पः । आगामिनः संवत्सरस्याश्रयाण्याः परस्ताद्विच्छिन्नं सूत्रमध्येष्यामहे अध्येतास्महे ॥ श्रुते ॥

५ । ४ । १० ॥ तर्चमानाद्धातोः क्रियातिपत्तौ सत्यां सप्तम्यर्थं क्रियातिपत्तिर्विभक्तिर्भवति । सप्तम्युतायोर्वीडे इत्यारभ्यानेन विधानम् । हृष्टो मया चैत्रोऽज्ञार्थं चंकम्यमाणः अपरश्चातिथ्यर्थो यदि स तेनाद्रक्ष्यत उताभोक्ष्यत अप्यभोक्ष्यत नतु हृष्टोऽन्येन पथा गत इति ॥ धोतात्प्राक् ॥ ५।४।१॥ सप्तम्युतायोस्तित्यतः प्राक् सप्तमीनिमित्ते क्रियातिपत्तौ भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धातोर्वी क्रियातिपत्तिर्विभक्तिः । कथं नाम संयतः सन्ननागाहे तत्र भवान् आधायकृतम् असेवित्यत धिगर्हामहे । पक्षे कथं सेवेत कथं सेवते धिगर्हामहे । उतात्प्रागिति क्रिम् ? । कालो यदभोक्ष्यत भवान् ॥ क्षेपेऽपिजात्योर्वर्चमाना ॥ ५ । ४ । १२ ॥ गम्ये उपपदयोर्धतोर्वर्चमाना । कालसामान्ये विधानात् कालविशेषे विहिता अपि प्रत्ययाः परत्वादनेन बाध्यन्ते । अपि तत्र भवान् जनतून् हिनस्ति । जातु तत्र भवान् भूतानि हिनस्ति । इह सप्तमीनिमित्ताभावात् क्रियातिपत्तने क्रियातिपत्तिर्न भवति ॥ कथमि सप्तमी च वा ॥ ५ । ४ । १३ ॥ उपपदे क्षेपे गम्ये कालत्रये वर्तमाना । कथं नाम तत्र भवान् मांसं भक्षयेत् भक्षयति वा गर्हामहे । अन्यायमेतत् । पक्षे अवभक्षत् । अवभक्षयत् । भक्षयिता । भक्षयिष्यति । अत्रसप्तमी निमित्तमस्तीति भूते क्रियातिपत्तने वा क्रियातिपत्तिः । कथं नाम तत्र भवान् मांसमभक्षयिष्यत् । पक्षे यथाप्राप्तम् । भविष्यति तु क्रियातिपत्तने नित्यमेव सा । कथं नाम तत्र भवान् मांसमभक्षयिष्यत् ॥ किंहुत्ते सप्तमीभविष्यन्त्यौ ॥ ५ । ४ । १४ ॥ उपपदे क्षेपे गम्ये धातोः सर्वविभक्त्यपतादः । किं तत्र भवान् अनुतं ब्रूयात् । वक्ष्यति वा । कः कतरः कनमो वा नाम गम्ये तत्र भवाननुतं ब्रूयात् । वक्ष्यति वा । क्रियातिपत्तौ प्राग्वत् ॥ अश्रद्धामर्षेऽन्यत्रापि ॥ ५।४।१५॥ उपपदे गम्ये सप्तमीभविष्यन्त्यौ । क्षेप इति निवृत्तम् । अश्रद्धाऽसंभावना । अगर्षोऽक्षमा । न श्रद्धे न संभावयामि तत्र भवान्नामादत्तं सुणीयात् गरीष्यति वा । न श्रद्धे किं तत्र भवानदत्तमाददीत । आदास्यते वा । न मर्षयामि न क्षमे वा । तत्र भवान्नामादत्तं सुणीयात् गरीष्यति वा । क्रियातिपत्तिः प्राग्वत् ॥ किङ्किलास्त्यर्थयोर्भविष्यन्तो ॥ ५।४।१६॥ उप-

पदयोरश्रद्धामर्षयोर्मययोः । न श्रद्धे न मर्षयामि । किंकिल नाम तत्र भवान् परदारानुपकरिष्यते । न श्रद्धे न मर्षयामि अस्ति नाम भवति नाम तत्र भवान् परदारानुपकरिष्यते ॥ जातुयद्यदायदौ सप्तमी ॥ ५ । ४ । १७ ॥ उपपदेऽश्रद्धामर्षयोः । न श्रद्धे न क्षमे वा जातु यद्यदा यदि वा तत्र भवान् सुरां पिबेत् । क्रियातिपत्तिः प्राग्वत् ॥ क्षेपे च यच्चयत्रे ॥ ५ । ४ । १८ ॥ उपपदेऽश्रद्धामर्षयोः सप्तमी । अश्रद्धामर्षयोर्भविष्यन्त्याः क्षेपे तु सर्वविभक्तीनामपवादः । धिग् गर्हामहे यच्च यत्र वा तत्र भवानस्मानाक्रोशेत् । न श्रद्धे न क्षमे यच्च यत्र वा तत्र भवान् परिववादं कथयेत् । क्रियातिपत्तिः प्राग्वत् ॥ चित्रे ॥ ५ । ४ । १९ ॥ गम्ये यच्चयत्रयोरुपपदयोः सप्तमी । सर्वविभक्त्यपदवाः । चित्रमाश्रयं यच्च यत्र वा तत्र भवानकल्पं सेवेत । अत्रापि क्रियातिपत्तिः प्राग्वत् ॥ श्लोके भविष्यन्त्ययदौ ॥ ५ । ४ । २० ॥ उपपदे चित्रे गम्यमाने भविष्यन्ती । चित्रमाश्रयमन्यो नाम पर्वतमारोक्ष्यति । नात्र क्रियातिपत्तिः सप्तमी निमित्ताभावात् शेष इति किम् ? । यच्चयत्रयोः पूर्वेण सप्तम्येप । अयदाविति किम् ? । आश्रयं यदि स भुञ्जीत । सप्तम्युत्ताप्योर्बाहे ॥ ५ । ४ । २१ ॥ उपपदयोः । उत अपि वा कुर्यात् । बाहं करिष्यतीत्यर्थः । बाह इति किम् ? । उत दण्डः पतिष्यति । अपिधास्यति द्वारम् । इत आरभ्य भूतेऽपि नित्यं क्रियातिपत्तिः ॥ सम्भावनेऽलमर्थे तदर्थानुवर्तौ ॥ ५ । ४ । २२ ॥ गम्ये सप्तमी ॥ शक्यसम्भावने, अपिमासमुपवेसेत् । अशक्यसम्भावने, अपि शिरसा पर्वतं भिन्धात् । अलमर्थ इति किम् ? । निर्देशस्थायी मे चैत्रः प्रायेण यास्यति । तदर्थानुक्ताविति किम् ? । वसति चेत् सुराण्डेषु वन्दिष्यतेऽलमुज्जयन्तम् । काकिन्या हेतोरपि मातुः स्तनं छिन्द्यादित्यत्र क्षेपेऽपिजात्वोरिति वर्तमानां चित्रमाश्रयमपि शिरसा गिरिं भिन्धादित्यत्र तु श्लेष् भविष्यन्तीति भविष्यन्तीं च बाधित्वा परत्वादेन सप्तम्येव ॥ अयदि श्रद्धा धातौ न वा ॥ ५ । ४ । २३ ॥ श्रद्धा सम्भावना तदर्थं धातुपपदेऽलमर्थविषये सम्भावने गम्ये धातोः सप्तमी वा न तु यच्छब्दे । पूर्वेण नित्ये प्राप्ते विकल्पः । श्रद्धे संभावयामि भुञ्जीत भवान् । पक्षे, भोक्ष्यते अभुङ्क्त अभुक्त वा । अय-

दीति किम् ? । संभावयामि यद् भुञ्जीत भवान् । श्रद्धाधाताविति किम् ? । अपि शिरसा पर्वतं धिन्धात् ॥ सतीच्छा-
 र्थति ॥ ५ । ४ । २४ ॥ वर्त्तमानात् सप्तमी वा । इच्छेत् । इच्छति । उच्यते । वष्टि । स्वेऽपि जान्त्वोर्वचमाना इत्या-
 दावपि परत्वादयमेव । अपि संयतः सन्नकल्प्यं सेवितुमिच्छेत् इच्छति धिर्गर्हपहे ॥ वर्त्स्यति हेतुफले ॥ ५ । ४ ।
 २५ ॥ वर्त्तमानात् सप्तमी वा । यदि गुरुनुपासीत शास्त्रान्तं गच्छेत् । यदि गुरुनुपानिष्यते शास्त्रान्तं गमिष्यति । व-
 र्त्स्यतीति किम् ? । दक्षिणेन चेद्याति न शक्य पर्याभवति । केचित्तु सर्वेषु कालेषु सर्वविभक्त्यपवादं सप्तमीं मन्यन्ते ।
 हनिष्यतीति पलायिष्यते इत्यत्र तु इतिशब्देनैव हतुफलभावस्य द्योतितत्वात्सप्तमी न ॥ कामोक्तावकाञ्चति ॥
 ५ । ४ । २६ ॥ गम्यायां धातोः सप्तमी । कामो मे भुञ्जीत भवान् । अकञ्चितीति किम् ? । कञ्चिज्जीवति मे माता ॥
 इच्छार्थे सप्तमीपञ्चम्यौ ॥ ५ । ४ । २७ ॥ धातावुपपदे कामोक्तौ गम्यमानायाम् । सर्वविभक्त्यपवादः । इच्छामि
 भुञ्जीत भुङ्क्तां वा भवान् । कामोक्तावित्येव । इच्छया भुङ्क्ते । नात्र प्रयोक्तुः कामोक्तिः । अत्र मत्प्राप्तिं सप्तमीनिमित्त
 इच्छार्थे उपपदे कामोक्तौ क्रियातिपतनस्यासामर्थ्येनासम्भवात् क्रियानिपत्तिर्न । अन्ये तु सप्तम्युतायोरित्यत आर-
 भ्य यत्र सप्तम्या एव केवलाया निमित्तमस्ति तत्रैव क्रियातिपतने क्रियातिपत्तिरिति मन्यन्ते ॥ इच्छार्थे कर्मणः
 सप्तमी ॥ ५ । ४ । २९ ॥ धातावुपपदे तुल्यकर्तृकार्थाद्धातोः सम्बन्धे । भुञ्जीयेनीच्छति कामयते वा । इच्छार्थे इति
 किम् ? । भोजको याति । कर्मण इति किम् ? । इच्छन् करोति । तुल्यकर्तृक इति किम् ? । इच्छामि भुङ्क्तां भवान् ॥
 “चिन्विनिमन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थने ॥ ५ । ४ । २८ ॥” सप्तमीपञ्चम्यौ । कटं कुर्यात् करोतु वा इत्यादि ॥ सप्तमी चोर्ध्व-
 मौर्हृत्तिक्ते ॥ ५ । ४ । ३० ॥ प्रैपादिषु गम्येषु वर्त्तमानाद्धातोः कृत्यपञ्चम्यौ । ऊर्ध्वं मुहूर्त्ताद् भवान् कटं कुर्यात् क
 रोतु वा । भवता कटः कार्यः । भवान् हि प्रोपतोऽनुज्ञानः ॥ भवतोऽवसरः कटकरणे ॥ स्मे पञ्चमी ॥ ५ । ४ ।
 ३१ ॥ उपपदे प्रैपादिषु गम्येषु ऊर्ध्वमौर्हृत्तिक्तेऽर्थे वत्तमानाद्धातोः । कृत्यसप्तम्यपवादः । ऊर्ध्वं मुहूर्त्ताद् भवान् कटं

करोतु स्म । भवान् हि प्रेषितोऽनुज्ञातः, भवतोऽवसरः कटकरणे ॥ अधीष्टौ ॥ ५ । ४ । ३२ ॥ स्मे उपपदे गम्यायां पञ्चमी । पृथग्योगादूर्ध्वमीहृत्तिक इति निवृत्तम् । सप्तम्यपवादः । अङ्ग स्म चिद्वन्ननुव्रतानि रक्ष ॥ सप्तमी यदि ॥ ५ । ४ । ३४ ॥ कालवेलासमयेषूपपदेषु । कालो यदधीयीत भवान् । वेला यद् भुञ्जीत । समयो यच्छयीत । बहुलाधिकारात्कालो यदध्ययनस्येत्याद्यपि भवति ॥ शक्तोर्ह कृत्याश्च ॥ ५ । ४ । ३५ ॥ कर्त्तरि गम्ये सप्तमी । त्वया भारी बाह्यः । उल्लेख्यत त्वं भारं वहः त्व हि शक्तः । त्वया खलु कन्या बोढव्या । उल्लेखनात्वं खलु कन्यां वहः । त्वमेतदहंसि । सप्तम्या बाधो माभूदिति कृत्यग्रहणम् । बहुवचनमिहोत्तरत्र च यथासङ्ख्यनिवृत्त्यर्थम् ॥ धातोः सम्बन्धे प्रत्ययाः ॥ ५ । ४ । ४१ ॥ अयथाकालमपि साधवः । विम्वदस्वाऽस्य पुत्रो भविता । कुतः कतः इवो भविता । विशेषणं गुणत्वाद्विशेष्यकालमनुरुध्यते । तेन विपर्ययो न । तथा त्याद्यन्तमपि यत्र परं त्याद्यन्तं प्रति विशेषेण त्वेनोपादीयते तदा तस्यापि समुदायवाक्यार्थपेक्षया कालान्यत्वं भवत्येव । साटोपमुर्ध्वीमनिशं नदन्तो यैः प्लावत्रिष्यन्ति समन्ततोऽमी । तान्येकदेशान्निभृतं पयोधैः सोऽम्भांसि मेघान् पिबतो ददर्श । अत्र प्लावयिष्यन्तीति भविष्यदर्थस्य ददर्शेति भूतानुगमः । बहुवचनादध्यात्वधिकारविहिता अपि प्रत्यया धातुसंबन्धे कालभेदे भवति । गोमानासीत् । अत्र चास्तिविवक्षायामुक्ताऽपि मनुब् भूने ॥ भृशाभीक्ष्ण्ये हि स्वौ यथाविधि तद्ध्वमौ च तदुष्मदि ॥ ५ । ४ । ४२ ॥ भृशाभीक्ष्ण्यविशिष्टे सर्वकालेऽयं वर्तमानाद्धातोः सर्वविभक्तिसर्ववचनविषये हिस्वौ पञ्चमीसम्बन्धिनौ भवतः, यथाविधि धातोः सम्बन्धे यत एव धातोर्यस्मिन्नेव कारके हिस्वौ विधीयेते तस्यैव धातोस्तत्कारकविशिष्टस्यैव सम्बन्धेऽनुप्रयोगरूपे सति, तथा तद्ध्वमौ हिस्वसाहचर्यात् पञ्चम्या एव सम्बन्धिनौ तद्ध्वमोः सम्बन्धी बहुत्वविशिष्टो यो युष्मदर्थस्तस्मिन्नभिधेये भवतः चकाराद्धिस्वौ च यथाविधि धातोः सम्बन्धे ॥ भृशाभीक्ष्ण्याविच्छेदे द्विः प्राक्तमबादेः ॥ ७ । ४ । ७३ ॥ द्योत्ये पदं वाक्यं वा । क्रियाया अवयवक्रियाणां कात्स्न्यं भृशार्थः । पौनःपुन्यमाभीक्ष्ण्यम् । क्रि-

यान्तराव्यवधानमविच्छेदः । लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति । अनुपयोगात्कालवचनभेदोऽभिव्यज्यते । भृशत्ववि-
 शिष्टम् आभीक्ष्ण्यविशिष्टं वा लवनं हान्तस्वार्थः । एककर्तृकं वर्तमानकालिकं लवनं लुनानीत्यस्य, इति शब्दस्त्वभेदा-
 न्वये तात्पर्यं ग्राहयति । एवं लुनीतः लुनन्ति इत्यादि । लुनीहि लुनीहीत्येवायमलावीत् । एवमधीष्वाधीष्वेत्येवा-
 यमधीते । इत्यादि । लुनीत लुनीतेत्येव यूयं लुनीथ । लुनीहि लुनीहीत्येव यूयं लुनीय । अधीऽत्रमधीध्वमित्येव यूयम-
 धीध्वे । अधाब्वाधीष्वेत्येवं यूयमधीध्वे । यथाविधीति किम् ? लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति छिनत्ति लूयते वेति धातोः
 सम्बन्धे मा भूत् । क्रियाविशेषणस्यापि क्रियात्वेनाध्यवसायात् भृशादियोगे द्विवचनम् । पुनः पुनः पचति । प्राक् तम-
 वादेरिति किम् ? । पचति पचतितमाम् ॥ प्रचये वा सामान्यार्थस्थ ॥ ५ । ४ । ४३ ॥ गम्ये सम्बन्धे धातोः
 परौ हिस्वौ तद्धर्मौ च तदुष्मादि । व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहीत्येवं यतते यज्यते वा । अत्र समुच्चीयमानविशेषाणामनु-
 प्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्वयः । पक्षे व्रीहीन् वपति लुनानि पुनातीत्येवं यतते यज्यते वा । सूत्रमधीष्व निर्युक्तिमधी-
 ष्व भाष्यमधीष्वेत्येवमधीते पठ्यते वा । पक्षे सूत्रमधीते निर्युक्तिमधीते भाष्यमधीते इत्येवमधीते पठ्यते वा । व्रीहीन्
 वपत लुनीन् पुनीतेत्येवं यतध्वे । व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहीत्येवं चेष्टध्वे । पक्षे व्रीहीन् वपथ लुनीथ पुनीथेत्येवं यतध्वे ।
 सूत्रमधीध्वं निर्युक्तिमधीध्वं भाष्यमधीध्वमित्येवमधीध्वे । सूत्रमधीष्व निर्युक्तिमधीष्व भाष्यमधीष्वेत्येवमधीध्वे । पक्षे सू-
 त्रमधीध्वे निर्युक्तिमधीध्वे भाष्यमधीध्वे इत्येवमधीध्वे । सामान्यार्थस्थेति किम् ? । व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येवं
 वपति लुनाति पुनातीति मा भूत् ॥ ॥ इति श्रुतिपोगच्छाचार्यत्रिजयदेवसूत्रविजयसिंहसूरिपट्टपरम्प-
 रामतिष्ठितगीतार्थवादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयरामलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंवि-
 त्प्रशाखोपतपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीविजयनेमिसूरिविरचितायां बृहद्धेसमभायां त्यागार्थप्रक्रिया ॥

एवमविविहितलक्षणानि कत्वगतवत्त्वानि द्रष्टव्यानि न वृश्चेर्गतौ ॥ ४।१।१३ ॥ कत्वम् । वश्चं वश्चति । गन्तव्यं गच्छतीत्यर्थः । गताविति किम् ? । वङ्कं काष्ठम् । कुटिलमित्यर्थः ॥ ४।१।११४ ॥ गत्वं न । पञ्च प्रयाजाः । त्रयोऽनुयाजाः । यज्ञाङ्गे इति किम् ? । प्रयागः । अनुयागः ॥ द्यण्यावश्यके ॥ ४।१।११५ ॥ चजोः कर्गौ न । अवश्यपाच्यम् । अवश्यरज्जयम् । आवश्यक इति किम् ? । पाक्यम् ॥ निपाद्यजः शक्ये ॥ ४।१।११६ ॥ गम्ये द्यणि गो न । नियोज्यः । प्रयोज्यः । शक्य इति किम् ? । नियोग्यः ॥ भुजो भक्ष्ये ॥ ४।१।११७ ॥ द्यणि न गः । भोक्ष्यमन्नं पयो वा । अन्यत्र भोग्यः कम्बलः । प्रावरणीय इत्यर्थः । भक्ष्यमभ्यवहार्थम् । न खरविशदमेव ॥ त्यजयजमवचः ॥ ४।१।११८ ॥ द्यणि कर्गौ न । त्याज्यम् । याज्यम् । अत एव प्रतिषेधाद्यजेदर्थेणपि । प्रवचिग्रहणं शब्दसंज्ञार्थम् । प्रवाच्यो नाम पाठविशेषः । तदुलपक्षितो ग्रन्थोऽप्युच्यते । उपसर्गनियमार्थं वा । प्रपूर्वस्यैव वचेरशब्दसंज्ञायां निषेधो नान्योपसर्गपूर्वस्य । अधिवाक्यं नाम दशरात्रस्य यज्ञस्य यद्दशममहः यस्मिन् याज्ञिका अधिब्रुवते तस्मिन्नेवाभिधानम् ॥ अधिवाच्यमन्यत्र ॥ वञ्चोऽशब्दनाम्नि ॥ ४।१।११९ ॥ गम्ये द्यणि को न । वाच्यमाह । अशब्दनाम्नीति किम् ? । वाक्यम् । विशिष्टः पदसमुदायः ॥ भुजन्त्युब्जं पाणिरोगे ॥ ४।१।१२० ॥ निपात्यते । भुज्यतेऽनेनेति भुजः पाणिः । न्युब्जिताः शेरतेऽस्मिन्निति न्युब्जो रोगविशेषः । द्यञि गत्वाभावः पूर्वत्र गुणाभावश्च निपात्यते । पाणिरोग इति किम् ? । भोगः । न्युद्गः ॥ वीरुन्यग्रोधौ ॥ ४।१।१२१ ॥ विपूर्वस्य स्नेहः क्वपि न्यक्पूर्वस्य चाचि वीरुन्यग्रोधशब्दौ धान्तौ निपात्येते । वीरुत् । न्यग्रोधः । अवरोध इत्यध्यन्ये ॥ सञ्चाद्यकुण्डपाठ्यराजसूयं क्रतौ ॥ ५।१।२२ ॥ द्यणन्नं निपात्यते आधारे कर्मणि वा । सञ्चीयते सोमोऽस्मिन् सञ्चीयते वाऽसाविति सञ्चाद्यः क्रतुः । सञ्चेयोऽन्यः । कुण्डैः पीयते सोमोऽस्मिन् कुण्डैः पीयते इति वा कुण्डपाठ्यः क्रतुः । कुण्डपानोऽन्यः । अत्र निपातनादायादेशः । राजा सूयतेऽस्मिन् राज्ञा वा सोतव्य इति

राजसूयः । अत्र निपातनादीर्घः ॥ प्रणाख्यो निष्कामासम्मते ॥ ५ । १ । २३ ॥ प्रणाख्योऽन्तेवासी । विषये-
 ष्वनभिलाष इत्यर्थः । निपातनादायादेशः । प्रणाययश्चौरः । सर्वलोकासम्मत इत्यर्थः । प्रणयोऽन्यः ॥ धाव्यापाय-
 सांनाय्यनिकाय्यसृङ्खमानहविर्निवासे ॥ ५ । १ । २४ ॥ यथासङ्ख्यं द्यणन्तं निपात्यते । निपातनादायादेशः । दधा-
 तेर्ऋचि, धीयते समिदगनावनयेति धाव्या ऋक् । रुढिवशात्काश्चिदेव ऋच उच्यन्ते । अन्यत्र धेया मीयतेऽनेनेति पाठ्यम्
 मानम् । अत्र माङ् आदिपत्वं च । सम्पूर्वान्नयतेर्हविषि समो दीर्घत्वं च । सांनाय्यं हविः । निकाय्यो निवासः ।
 अत्र चिनोतेरादिकत्वं च ॥ परिचाख्योपचायानाय्यसमूह्यचित्यमग्नौ ॥ ५ । १ । २५ ॥ द्यणन्तं निपात्यते ।
 परिचीयत इति परिचाख्योऽग्निः । एवम् उपचायः । अनाख्यो दक्षिणाग्निः । केचिदग्निविशेषादन्यत्राप्यनित्यविशेष-
 इच्छन्ति । आनाख्यो गोयुक् । अनित्य इत्यर्थः । समुह्यत इति समूहः । वहेर्द्यण् ऊत्वं च वस्य । अन्ये तु सम्पूर्वाद्दे-
 रगनावेति नियमार्थं द्यणं निपातयन्ति । अनेरन्यत्र समूहितव्य इत्येव । चिनोतेः क्यपि ॥ ह्रस्वस्य तः पितृकृति ॥
 ॥ ४ । ४ । ११३ ॥ धातोरेरन्तः । चित्योऽग्निः । चेत्योऽन्यः । ह्रस्वस्येति किम् ? । ग्रामीणीः । कुनीति किम् ? ।
 अजुहवुः । ग्रामिणि कुलं वृत्रह कुलमित्यत्र तु असिद्धं वरिङ्गमन्तरङ्ग इति न भवति । सुश्रुतिन्यादावन्तरङ्गत्वाद्दिशेष-
 विहितत्वाच्च दृढीर्घत्वं च भवति ॥ याव्या दानच्चि ॥ ५ । १ । २६ ॥ यजेः करणे द्यण् स्यात् । इज्यतेऽनयेति याव्या
 ॥ तव्यानीयौ ॥ ५ । १ । २७ ॥ धातोः । शयितव्यम् । शयनीयम् । कर्तव्यः । करणीयः । बहुलाधिकादादन्यत्रापि ।
 श्लेतेऽस्मिन्निति शयनीयः पत्यङ्कः । स्नान्त्येनेनेति स्नानीयं चूर्णम् ॥ निसनिक्ष्वनिन्दः कृति वा ॥ २ । ३ । ८४ ॥
 अदुरुपसर्गन्तः स्याद्रादेः परस्य नो णः । प्रणिंसितव्यम् । प्रनिंसितव्यम् । प्रणिक्षितव्यम् । प्रनिक्षित-
 व्यम् । प्रनिन्दितव्यम् ॥ स्वरात् ॥ २ । ३ । ८५ ॥ अदुरुपसर्गन्तः स्याद्रादेः कुतो नो णः । मयाणीयम् । स्वरात्
 किम् ? । ममग्नः ॥ नाम्यादेरेव ने ॥ २ । ३ । ८६ ॥ अदुरुपसर्गन्तः स्याद्रादेः परस्य धातोः परस्य स्वरादुत्तरस्य कृतो ना

णः । प्रेङ्खणीयम् । नाम्नादेरिति किम् ? । प्रमङ्गनीयम् । एवकार इष्टावधारणार्थः न एव सति नाम्नादेरिति विपरीत-
नियमो वा भूत् । व्यञ्जनान्तादेवार्य नियमः । ण्यन्तात्तु परत्वाद्विकल्प एव ॥ व्यञ्जनादेर्नाभ्युपान्त्याह्वा ॥ २।३।८७ ॥
अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य धातोः परस्य स्वरादुत्तरस्य कृतो नो णः ॥ प्रकोपणीयम् । प्रकोपनीयम् । व्यञ्जनादेरिति
किम् ? । प्रोहणीयम् । नाम्युपाण्त्यादिति किम् ? । प्रवपणम् । स्वरादित्येव । प्रसुग्नः । अदुरित्येव । दुर्मोहनः । अल-
चंदादिवर्जनं किम् ? । प्रमेदनम् ॥ णेर्वा ॥ २ । ३ । ८८ ॥ अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य धातोर्विहितस्य कृतः स्व-
रात्परस्य नो णः । प्रमङ्गणीयम् । प्रमङ्गनीयम् । विहितेति किम् ? । प्रयाण्यमाणः २ । अत्र क्येन व्यवधानेऽपि ॥
निर्विण्णः ॥ २ । ३ । ८९ ॥ क्तनकारस्य गत्वं निपात्यते । निर्विण्णः ॥ न ख्याप्यभूभाकमगमण्यायुवेपो णेश्च
॥ २ । ३ । ९० ॥ अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परात्परस्य कृतो नस्य णः । प्रख्यापनीयम् । प्रख्यापनीयम् । प्रपवनी-
यम् । प्रपावनीयम् । प्रभवनम् । प्रभावनम् । प्रभानम् । प्रभावना । प्रकामिनी । प्रकामना । अग्रगमनिः । प्रगमना ।
प्रयानः । प्रख्यायना । प्रवेपनीयम् । प्रवेपना । ख्यातेर्णत्वमिति कश्चित् ॥ देशेऽन्तरोऽयनहनः ॥ २ । ३ । ९१ ॥
नो ण न । अन्तरयनः अन्तर्हननीयो देशः ॥ षात्पदे ॥ २।३।९२ ॥ परस्य नो ण न । सर्पिणानम् । निष्पानम् । पद-
इति किम् ? । पुष्पाति । सर्पिष्केण ॥ पदेऽन्तरेऽनाड्यतद्धिते ॥ २।३।९३ ॥ नो ण न । प्रावनद्धम् । रोषभीममु-
खेन । माषकुम्भभावेन । माषकुम्भस्य वाप इति माषाः कुम्भो वापोऽस्येति वा समासे वोत्तरपदान्तेति विकल्पे प्राप्ते
माषस्य कुम्भभाप इति समासे च कवर्गेकस्वरिति नित्ये प्राप्ते प्रतिषेधः । व्यवधायकस्योत्तरपदावयवत्वे नेच्छन्त्यन्ये ।
अपरे तु तस्य पूर्वपदावयवत्वे नेच्छन्ति । अनाडीति किम् ? । प्राणद्धम् । अतद्धित इति किम् ? । आर्द्रगोमयेण ॥
य एच्चातः ॥ ५ । १ । २८ ॥ स्वरान्ताद्धातोः । दित्स्यम् । चेषम् । जेषम् । नेयम् । लव्यम् । भव्यम् । एच्चातः ।
देयम् । धेयम् ॥ शकितकिचित्तियतिशसिषह्यिजिभजिपचर्गात् ॥ ५ । १ । २९ ॥ यः । द्यगोपवादः ।

। शक्यम् । तद्वयम् । चतुर्थम् । यत्तम् । शस्यम् । सह्यम् । यज्यम् । भज्यम् । तथ्यम् । लभ्यम् ॥ गम्यम् ॥ आढो चि
 ॥ ४ । ४ । १०४ ॥ लभः स्वरात्परः प्रत्यये नोऽन्तः । आलम्भ्या गौः । यीति किम् ? । आलब्धा । उपात्स्तुती
 ॥ ४ । ४ । १०५ ॥ लभः स्वरात्परो यादौ प्रत्यये नोऽन्तः । उपलम्भ्या विद्या । स्तुताविति किम् ? । उपलम्भ्या
 वार्ता । यजेर्गत्वप्रतिषेधाद् भजेश्च बाहुलकाद् ह्यणपि । याज्यम् । भाग्यम् । यजिभजिभ्यां नेच्छन्त्येके । असि-
 ध्य इत्यादि तु न जनवध इति वृद्धिनिषेधे ह्यणा भविष्यति ॥ यमसदगदोऽनुपसर्गात् ॥ ५ । १ । १३० ॥ यः
 । यम्यम् । मध्यम् । गद्यम् । अनुपसर्गादिति किम् ? । आयाम्यम् । यमेर्ग्रहणं नियमार्थम् । अनुपसर्गादेव यथा स्यात्
 । बहुवचनात्करणेऽपि माद्यत्यनेनेति मध्यम् । सोपसर्गादपि नियम्यम् । चरेराड्स्त्वगुरौ ॥ ५ । १ । १३१ ॥ अनु-
 पसर्गाद् यः । चर्यम् भवता । आचर्यम् । आचर्यो देशः । अगुराविति किम् ? । आचार्यो गुरुः । चर्योपसर्गा-
 वधपण्यमुपेयर्जुमतीगर्ह्यविक्रये ॥ ५ । १ । ३२ ॥ यथासङ्ख्यं यान्तं निपात्यते । शतेन वर्ग्य कन्या । सम्भ-
 वतन्या मैत्रीमापादनीयेत्यर्थः । हृत्या ऽन्या । स्त्रीलिङ्गनिर्देशादिह न । चार्य्य ऋत्विजः । अन्यस्तु सुधीवो नाम
 वर्योऽसौ इति प्रयोगदर्शनात् पुल्लिङ्गोऽपीच्छति । सामान्यनिर्देशाच्चदपि सङ्गृहीतम् । उपसर्ग्य गौः । गर्भग्रहणे
 प्राप्तकालेत्यर्थः । अन्यत्र उपसर्ग्य । अवचं पापम् । गर्ह्यमित्यर्थः । अतूद्यमन्यत् । कथमवाद्या निरूपपदाद् ह्यण
 ततो नञ्समासः । पण्यः कम्बलः । अन्यत्र पाण्यः साधुः ॥ स्वामिवैदर्य्यः ॥ ५ । १ । ३३ ॥ अर्त्तः स्वामिवैश्य-
 योर्गो निपात्यते । अर्ग्यः स्वामी वैश्यो वा । अन्य आर्य्यः ॥ वर्य्यं करणे ॥ ५ । १ । ३४ ॥ वहेः करणे यः स्यात् ।
 वर्य्यं शक्यम् । बाह्यमन्यत् ॥ नाम्नो वदः क्यपू च ॥ ५ । १ । ३५ ॥ अनुपसर्गाद्यः । ब्रह्मोद्यम् । ब्रह्मवद्यम् ।
 नाम्न इति किम् ? । वाद्यम् । अनुपसर्गादित्येव । प्रवाद्यम् ॥ हृत्याभूयं भावे ॥ ५ । १ । ३६ ॥ अनुपसर्गान्नाम्नः क्यवन्तं

निपात्यते । ब्रह्मणो वधः ब्रह्महत्या । हन्तेः क्यप् तकारोऽन्तादेशश्च । ब्रह्मभूयम् । भाव इति किम् ? ।
 श्वधात्या सा । हन्तेर्भावे द्यण् न भवत्यनभिधानात् । तथा च बहुलाधिकारः । नाम्न इत्येव । घातः । भुन्यम् ॥
 अग्निचित्या ॥ ५ । १ । ३७ ॥ अग्नेः पराच्चिनोतेः स्त्रीभावे क्यब् निपात्यते अग्नेश्चयनमग्निचित्या ॥ खेय-
 षोद्ये ॥ ५ । १ । ३८ ॥ क्यबन्ते निपात्यते । खन्यत इति खेयम् । निपातनादन्त्यस्वरादेरेत्वम् । निखेयम् । मृषो-
 द्यत इति मृषोद्यम् ॥ कुप्यभिद्योद्धयसिध्यतिष्यपुष्ययुग्याल्यसूयर्थं नाग्नि ॥ ५ । १ । ३९ ॥ क्यबन्तं निपात्यते ।
 कुप्यं धनम् । गुपेः क्यप् आदिकत्वं च । गोप्यमन्यत् । भिनत्ति कूलानि भिद्यः । उद्धत्युदकमिति उद्ध्यः । निपा-
 तनाद्धत्वम् । नदविशेषाविमौ । सिध्यन्ति त्वेधन्ति पुष्यन्ति अस्मिन् कार्याणीति सिध्यः, तिष्यः, पुष्यः । शुक्षन्ति
 तदिति युग्यं वाहनम् । निपातनाद्वाः आक्षन्त्यनेनेति आल्यं घृणम् । सरति सुवति वा कर्मसु लोकानिति सूर्यो देव-
 ता । सूर्तेः क्यप् ऋकारास्योद् सुवतेर्वा क्यप् रोन्तश्च ॥ दृष्टुस्तुष्टुपेतिशासः ॥ ५ । १ । ४० ॥ क्यप् आह-
 त्यः । प्रावृत्यः । वृढस्तु वाय्यां कृत्विजः । स्तुत्यः । जुष्यः । एतीति इणिकोर्ग्रहणम् । इत्यः । अधीत्यः । अयतेरिडश्च
 न । उपेयम् । अध्येयम् । इकोऽप्यध्येयमित्येके । इयतेरप्युपेयमिति । शिष्यः कथमनिवार्यो गजैरन्यैरिति ? सम्भवते-
 रन्यत्रापि वृद्ध ॥ ऋदुपान्त्यादकृपिवृद्धचः ॥ ५ । १ । ४१ ॥ घातोः क्यप् । दृत्यम् । दृध्यम् । अकृपीत्यादि किम्
 ? । कल्प्यम् । चर्त्यम् । अर्च्यम् ॥ कृष्टुषिसृजिंशसिगुहिदुहिजपो वा ॥ ५ । १ । ४२ ॥ क्यप् । कृत्यम् । जा-
 कार्यम् । दृढ्यम् । वंष्यम् । मृज्यम् । शंस्यम् । शंस्यम् । गुह्यम् । गोह्यम् । दुह्यम् । दोह्यम् । जप्यम् । जा-
 प्यम् । जपेरपि पक्षे द्यण् विकल्प्यसामर्थ्यात् ॥ जिविपूय्यो हलिमुञ्जकत्वे ॥ ५ । १ । ४३ ॥ वाच्ये क्यप् । जीयते
 निपुणेनेति जित्यो हलिः । महद्धलं हलिः । पूङ् पृग् वा । विपूयो मुञ्जः । पूगो नेच्छन्त्येके । विनेतव्यो मध्ये तैला-

दिना विनीयः कलकः । हलिमुञ्जकलक इति किम् ? । जेयम् । विपव्यम् । विनेयम् ॥ पदास्वैरिवाहापक्ष्ये ग्रहः ॥ ५ । १ । ४४ ॥ क्यप् । द्यणोऽपवादः । प्रकर्षेण गृह्यत इति प्रगृह्यं पदम् । गृह्याः कामिनः । रागादिपरतन्त्रा इत्यर्थः । गामगृह्या श्रेणिः । बाह्येत्यर्थः । स्त्रीलिङ्गनिर्देशाल्लिङ्गान्तरेऽनभिधानम् । त्वद्गृह्याः त्वत्पक्षाश्रित इत्यर्थः । गुण-गृह्याः । अन्यत्र ग्राह्यं वचः । भृगोऽसंज्ञायाम् ॥ ५ । १ । ४५ ॥ क्यप् । भृत्यः । पोष्य इत्यर्थः । असंज्ञायामिति किम् ? । भार्य्या नाम क्षत्रियः । भार्य्या पत्नी । न च स्त्रियां भृगो नाम्नि इति क्यप् दुर्वार इति वाच्यम् । तस्य भाव एव विधानात् ॥ समो वा ॥ ५ । १ । ४६ ॥ भृगः क्यप् । सम्भृत्यः । सम्भृत्यः ॥ प्रैषानुज्ञावसरे कृत्यपञ्चम्यौ ॥ ५ । ४ । २९ ॥ भवता कटः कार्य्यः । भवान् हि प्रेषितोऽनुज्ञातः । भवनोऽवसरः कटकरणे ॥ शक्तार्हो कृत्याश्च ॥ ५ । ४ । ३५ ॥ वोढुर्महः शक्तो वा बाह्वः ॥ इति श्रीतपोगच्छाचार्य्यविजयदेवस्वरिविजयसिंहस्वरिपट्ट-परम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थत्वादिगुणोपेतवृद्धिचन्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानानन्तेवासि-संविग्रशाखीयतपोगच्छाचार्य्यभट्टारकश्रीविजयनेमिस्वरिविरचितायां बृहद्देसमभायां कृत्यप्रक्रिया ॥

पक्रतृचौ ॥ ५ । १ । ४८ ॥ धातोः । पाचकः । पक्ता । पाठकः । पाठिता । शमकः । दमकः । दायकः । दाता । एषकः । एषिना । एष्टा । लम्भकः । लब्धा । विट्सकः । विट्सिता । पापचकः । पापचकः ॥ तुः ॥ ४ । ४ । २३ ॥ अनात्मनेपदविषयात् क्रमः परस्य स्वाद्यशित आदिरिदं । क्रमिना । अनात्मन इत्येव । प्रक्रन्ता ॥ व्रने वा ॥ ४ । ४ । ३ ॥ विषयभृतेऽजेर्वी । प्रवेता । प्राजिना । प्रवयणः प्राजनो दण्डः । अनो वन्यते ॥ अहे तृच् ॥ ५ । ४ । ४ ।

३७ ॥ कर्त्तरि वाच्ये धातोः । भवान् कन्याया बोढा । सप्तम्या वाधा माभूदित्यहं तृत्विधानम् ॥ अच् ॥ ५ । १ ।
 ४९ ॥ धातोः । करः । हरः । पचः । पठः ॥ अचि ॥ ३।४।१५ ॥ यङो लुप् । चेच्यः । नेच्यः ॥ नोतः ॥ ३।४।१६ ॥
 विहितस्य यङोचि परे लुप् । योयूयः । रोख्यः ॥ लिहादिभ्यः ॥ ५ । १ । ५० ॥ अच् । शेषः । शेषः । सेवः ।
 भेषः । न्यग्रोधः । दर्शः । कद्वदः । अनिमिष इति बहुलाधिकारात् कोऽपि । पृथग्योगो बाधकवाधनार्थः । बहुवच-
 नमाकृतिगणार्थम् ॥ चराचरचलाचलपतापतवदावदधनाघनपाद्वपटं वा ॥ ४ । १ । १३ ॥ एते अचि कृतद्विस्वा-
 दयो वा निषात्यन्ते । चराचरः । चलाचलः । पतापतः । वदावदः । घनाघनः । पाद्वपटः । पक्षे चरः । चलः । पतः ।
 वदः । हनः । पाटः । केचित्तु पट्टपट इति निषातयन्ति । चिक्विलदचकनसम् ॥ ४ । १ । १४ ॥ केऽचि-
 च कृतद्विस्त्वं निषात्यते । चिक्विलदः । चकनसः । यद्वोभयत्र यवर्थं कः । चक्रुः । ययुः । वभ्रुः इत्यौ-
 णादिकाः । बुधः ॥ ५ । १ । ५१ ॥ अजन्तो निषात्यते । ब्राह्मणमात्मानं ब्रूते ब्राह्मणब्रुवः । अण्वचादेशगुणवा-
 धनार्थं निषातनम् । सयस्सितस्य ॥ २ । ३ । ४७ ॥ परिनिवेः सस्य षः । परिषयः । निषयः । विषयः । परिषितः ।
 निषितः । विषितः । सय इति सिनोतेरजन्तस्यालन्तस्य घान्तस्य वा सित इति क्तान्तस्य रूपम् । स्यतेर्वा नियमार्थम् ।
 परिनिविपरस्यैव क्तान्तस्य स्यतेर्यथा स्यादिति । तेन प्रतिसित इत्यादि सिद्धम् ॥ निर्दुःसुखेः समसूतेः ॥ २ ।
 ३ । ५६ ॥ सस्य षः । निःषमः । दुःषमः । सुषमः । निःषूतिः । दुःषूतिः । सुषूतिः विषूतिः । नाम-
 ग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणात् सुषमेत्यादि । समसूतीति नाम्नोर्ग्रहणाद्धातोर्वैरूप्ये च न भवति । अन्ये तु समसू-
 त्योर्धात्वोरेवेच्छन्ति ॥ वेः स्वन्दोऽक्तयोः ॥ २ । ३ । ५१ ॥ सस्य षो वा । विष्कन्ता । विस्कन्ता । न चेत् क्त-
 वत् स्यातामिति किम् ? । विस्कन्नः । विस्कन्नवान् ॥ परेः ॥ २ । ३ । ५२ ॥ स्कन्दः सस्य षो वा । परिष्कन्ता

परिस्कन्ता । परिस्कन्नः । परिस्कन्नः । केचित्तु परिपूर्वस्य स्कन्देरजन्तस्य घञन्तस्य वा प्राच्यभरतविषये प्रयोगे
नित्यं षत्वमन्यत्र विकल्पमिच्छन्ति । प्राच्यभरतविषये प्रयोगे षत्वाभावमन्यत्र विकल्पमिच्छन्त्यन्ये । तदुभयं नारम्भणी
यम् । अनेनैव सिद्धत्वात् । नन्द्यादिभ्योऽनः ॥ ५ । १ । ५२ ॥ नामगणष्टेभ्यः । विशिष्टविषयाथौ रूपनिग्रहाथैश्च
समत्यपपाठः । नन्दयतीति नन्दनः । वाशनः । मदनः । सहनः । रमणः । लवणः । सकन्दनः । सर्वदमनः । नर्दनः ।
बहुवचनमाकृतिगणार्थम् ॥ ग्रहादिभ्यो णिन् ॥ ५ । १ । ५३ ॥ ग्राही । स्थायी । उपस्थायी । मन्त्री । गुणैश्चित्ते
विशेते विसिनोति वा विषयी विषयी च प्रदेशः । निपातनात्त्वम् । ग्रहादिराकृतिगणः ॥ नाम्युपान्त्यप्रोक्तृदृष्टः
कः ॥ ५ । १ । ५४ ॥ धातोः । विक्षिपः । विखिखः । बुधः । प्रियः । किरः । गिरः । झः । काष्ठमेद इति परत्वा-
दण् ॥ बौ विष्करो वा ॥ ४ । ४ । ९७ ॥ वाच्ये निपात्यते । विष्किरः । विक्किरो वा पक्षी । अन्ये तु विकिरश-
ब्दस्यापि प्रयोगः पक्षिणोऽन्यत्र नास्तीत्याहुः ॥ गेहे ग्रहः ॥ ५ । १ । ५५ ॥ कः । गृह्णाति धान्यादिकमिति गृहम् ।
बुंसि गृहाः । दुर्गस्त्वेकवचनान्तमेवाह तात्स्थ्याद् गृहा द्वाराः ॥ उपसर्गादातो ङोऽङ्यः ॥ ५ । १ । ५६ ॥ धातोः ।
आहूः । प्रहूः । प्रदः । प्रथः । उपसर्गादिति किम् ? । दायः । अश्य इति किम् ? । अवश्यायः । पूर्वोऽपवादा अन-
न्तरान् विधीन बाधन्ते नोत्तरान् इति णो बाध्यते नाण् । तेन गोसन्दायः । उपसर्गणामन्यवधायकत्वादण् ॥ व्या-
घ्रात्रे प्राणिनस्रोः ॥ ५ । १ । ५७ ॥ यथासङ्ख्यं निपात्येते । विविधमाजिघ्रति व्याघ्रः प्राणी । आजिघ्रति आघ्रा
नासिका ॥ घ्रादमापाद्घेदशः शः ॥ ५ । १ । ५८ ॥ जिघ्रतीति जिघ्रः । धमः । घ्रादिसाहचर्यात्
पिबेर्ग्राहणं न पातेः । पायतेस्तु लाक्षणिकत्वान्न भवति । पिबः । धयः । उद्भयः । उत्पद्भयः । दधेष्टित्वादुड्यी । उप-
सर्गादेच्छन्त्यन्ये ॥ साहिसातिवेषुदेजिघारिपारिचेतेऽनुपसर्गात् ॥ ५ । १ । ५९ ॥ शः । साहयतीति साहयः

। सातिः सौत्रौ धातुः । सातयः । वेदयः । उदेजयः । धारयः । पारयः । चेतयः । अनुपसर्गादिति किम् ? । प्रसा-
हयिता । छत्रधार इति परत्वाद्गणैव ॥ लिङ्गपविन्दः ॥ ५ । १ । ६० ॥ अनुपसर्गाच्छः । लिप्पिः । विन्दः ॥ निग-
वादेर्नाम्नि ॥ ५ । १ । ६१ ॥ ययासंख्यं लिङ्गपविन्दः शः । निलिम्पा देवाः । गोविन्दः । कुविन्दः । अरविन्दः ।
नाम्नीति किम् ? । निलिपः ॥ वा ज्वलार्थादुनीभृद्ग्रहास्त्रोर्णः ॥ ५ । १ । ६२ ॥ अनुपसर्गाद्वा । ज्वलः । ज्वालः
। चलः । चालः । दवः । दावः । नयः । नायः । दुनीभ्यां नित्यमेवेत्येके । भवः । भावः । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन
ग्राहो मकरादिः । ग्रहः सूर्यादिः । आस्रावः । आस्रावः । अनुपसर्गादित्येव । प्रज्वलः ॥ अवहृसासंस्तोः ॥ ५ । १ ।
। ६३ ॥ णः । अवहारः । अवसायः । संस्त्रावः । संस्त्राव इत्यपि कश्चित् ॥ तन्व्यधीणरूढसातः ॥ ५ । १ । ६४ ॥
धातोर्णः । तानः । उत्तानः । व्याधः । प्रत्यायः । अत्यायः । अनिपूर्वदेवेण इत्येके । स्वासः । अवश्यायः । प्रतिश्यायः ।
ग्लायः । ददः दधः इति तु ददिदध्योरचा सिद्धम् ॥ नृत्त्वन्नञः शिल्पिन्यकट् ॥ ५ । १ । ६५ ॥ कर्त्तरि । नर्त्त-
कः । नर्त्तकी । खनकः । अकङ्घिनोरिति न लुक् । रजकः । शिल्पिनीति किम् ? । नर्त्तिका ॥ गस्थकः ॥ ५ । १ ।
६६ ॥ शिल्पिनि कर्त्तरि ॥ गायकः । गाढः प्रत्यये शिल्पी न गम्यते इति गायतेर्ग्रहणम् ॥ टनण् ॥ ५ । १ । ६७ ॥
गायतेः शिल्पिनि कर्त्तरि । गायनः । गायनी । एतौ प्रत्ययावशिल्पिन्यपीत्येके ॥ हः कालव्रीह्योः ॥ ५ । १ ।
६८ ॥ कर्त्रोष्टनण् । जहाति जहीते वा भावान् हायनः संवत्सरः । जहत्युदकं दूरोत्थानात् जिहते वा द्रुतम् हायना
व्रीहयः ॥ पुस्रत्वोऽकः साधौ ॥ ५ । १ । ६९ ॥ वर्त्तमानात् । साधु प्रवर्त्ते इति प्रवकः । सरकः । लवकः । साधा-
विति किम् ? । प्रावकः ॥ आशिष्यकम् ॥ ५ । १ । ७० ॥ गम्यायां धातोः । जीवतादित्याशास्यमानो जीवकः ।
नन्दकः । जीवका । आशिषीति किम् ? । जीविका ॥ तिक्कृतौ नास्मि ॥ ५ । १ । ७१ ॥ आशिषि तिक् सर्वे

कृतम् ॥ अह्नपञ्चमस्य क्विविडति ॥ ४ । ? । ? ०७ ॥ घुडादौ स्वरस्य दीर्घः । शम्यात् इति शान्तिः । पञ्च-
 मस्येति क्रिप् ? । त्यक्त्वा । अह्निति क्रिप् ? । वृत्रहणि । धुटीत्येव । यम्यते । कश्चिन्वाचास्ववापि दीर्घत्वमिच्छति ।
 तौ सनस्तिकि ॥ ४ । २ । ६४ ॥ लुगातौ वा । वणू, सतिः । सान्तिः । सन्तिः । सतिः । सान्तिः । सान्तिः ।
 ॥ न तिकि दीर्घश्च ॥ ४ । २ । ५८ ॥ यमिरम्यादीनां तनादीनां च लुक् । यन्तिः । रन्तिः । नन्तिः । गन्तिः ।
 हन्तिः । मन्तिः । वन्तिः । तन्तिः । क्षन्तिः । क्षणिति लाक्षणिको णः । अन्यस्त्वौपदेशिकमिमं मन्यते । तन्मते क्षण्टिः
 । वीरो भूयादिति वीरभूः । क्विप् । देवदत्तः । वतः । शर्ववर्मा । मन् । वरुमानः ॥ कर्मणोऽण् ॥ ५ । १ । ७२ ॥
 निर्वर्त्यविकार्यप्राथम्यरूपाद् धातोः । अजाद्वपवादः । निर्वर्त्यति । कुम्भकारः । विकार्यात् । काणुलावः । प्राप्यात् वेदा-
 ध्यायः । ग्रामं गच्छतीत्यादौ प्राप्यकर्मणोऽनभिधानान्न । महान्तं कटं करोतीति सापेक्षत्वादनभिधानान्न । तथा च
 बहुलाधिकारः । निर्वर्त्यविकार्याभ्यामपि क्वचिन्न । संयोगं जनयति । वृक्षं छिनत्ति ॥ शीलिकाभिभक्ष्याचरीक्षि-
 क्षमो णः ॥ ५ । १ । ७३ ॥ कर्मणः । धर्मशीलः । धर्मकामा । वायुभक्षा । कल्याणाचारा । सुखप्रतीक्षा ।
 बहुसमा । अलघवनतैः शीलादिभिर्वहुव्रीहौ धर्मशीलादयः सिध्यन्ति । अण्वाधनार्थं वचनम् । एवंप्रायेषु च बहुव्रीह्या-
 श्रयणे अम्भोस्त्रिगमेति स्यात् । अम्भोऽतिगामीति चेप्यते । कामीति ण्यन्नस्योपादानादण्यन्तादण्येव, पयस्काभीति । ण्य-
 न्तस्य तु पयःकामेति । अत एव ण्यन्तनिर्देशादण्यन्तनिर्देशे कृकमिर्कसेत्यादौ केवलस्यैव कमेर्ग्रहणम् ॥ गायोऽनुपसर्गाद्
 टक् ॥ ५ । १ । ७४ ॥ कर्मणः । वक्त्रगः । वक्त्रगी । अनुपसर्गादिति क्रिप् ? । वक्त्रसंगायः । गायतिनिर्देशाद्गाङ् न शुबते
 ॥ सुराशीधोः पिबः ॥ ५ । १ । ७५ ॥ कर्मणोऽनुपसर्गात् टक् । सुरापः । सुरापी । संज्ञायां सुरापा । सुरापीति तु
 पातिपित्योः । तत्र धात्वर्थस्य व्युत्पत्तिमात्रार्थत्वात् ॥ आतो डोऽह्वावामः ॥ ५ । १ । ७६ ॥ कर्मणोऽनुपसर्गाद्वातोः । गोदः ॥

पार्ष्णित्रम् । अह्नावाम इति किम् ? । स्वर्गह्नायः । तन्तुवायः ॥ धान्यमायः । कथं मित्रज्य इति ? क्वचिदित्यनेन ङः ।
नुअपसर्गादित्येव गोप्रदायः ॥ समः ख्यः ॥ ५ । १ । ७७ ॥ कर्मणो ङः । गां संख्याति संचष्टे वा गोसङ्ख्यः ॥
दध्वाङ्कः ॥ ५ । १ । ७८ ॥ कर्मणः ख्यो ङः । दायादः । स्रयाख्यः ॥ प्राज्झश्च ॥ ५ । १ । ७९ ॥ कर्मणोः दाल-
पाङ्कः । पथिप्रज्ञः । प्रपाप्रदः । इह पूर्वत्र च ज्ञाख्यासाहचर्याद्वारूपं शृण्वते । पूर्वसूत्रे तु दागेव, तस्यैवाङ्का योगात् । तेन
स्तनी प्रथयतीति स्तनप्रदायः ॥ आशिषि ह्नः ॥ ५ । १ । ८० ॥ कर्मणो ङः । शत्रुहः । गतावपीति कश्चित् ।
क्रोधहः ॥ क्लेशादिभ्योऽपात् ॥ ५ । १ । ८१ ॥ कर्मभ्यो ह्नो ङः । अनाशीरर्थमिदम् । क्लेशापहः । नमोऽपहः ।
ज्वरापहः । बहुवचनाद्यथादर्शनमन्येभ्योऽपि । दार्वाघाटः चार्वाघाट इत्यत्र घटतेरण् भंज्ञायाम् । दार्वाघातः चार्वा-
घात इति तु हन्तेरेवासंज्ञायाम् । एवं घटिहनिभ्यामसंज्ञायां वर्णसंघाटः वर्णसंघातः पदसंघाटः पदसंघात इत्यादि सि-
ध्यति । हन्तेरेव वा पृषोदरादित्वाद्धर्णविकारः ॥ ५ । १ । ८२ ॥ कर्मणो हन्तेः । कुमार-
घाती । शीर्षघाती । अत एव निपातनाच्छिरसः शीर्षदिशः प्रकृत्यन्तरं वा ॥ अचिन्ते दक् ॥ ५ । १ । ८३ ॥
कर्मणो हन्तेः कर्त्तरि । वातघ्नं तैलम् । पिचघ्नं घृतम् । पतिघ्नी पाणिरेखा । बहुलाधिकारात्संज्ञायां सुध्नादयः ।
अचित्त इति किम् ? । पापघातो यतिः ॥ जायापतेच्चिन्हवति ५ । १ । ८४ ॥ कर्मणो हन्तेः कर्त्तरि दक् । जा-
याघ्नो ब्राह्मणः । पतिघ्नी कन्या ॥ ब्रह्मादिभ्यः ॥ ५ । १ । ८५ ॥ कर्मभ्यो हन्तेष्टक् । ब्रह्मघ्नः । शत्रुघ्नः । गो-
घ्नः पापी । बहुलाधिकारात्संप्रदानेऽपि । गां हन्ति यस्मै गोघ्नोऽतिथिः ॥ बहुवचनाद्यथादर्शनमन्येभ्योऽपि भवति ।
हस्तिबाहुकपाटाच्छस्ती ॥ ५ । १ । ८६ ॥ गम्यायां कर्मणो हन्तेष्टक् । चित्तवर्द्धं सूत्रम् ॥ हस्तिघ्नो मनुष्यः । बाहु-
घ्नो मल्लः । कपाटघ्नश्चौरः ॥ शक्तार्वित किम् । हस्तिघातो रसदः ॥ नगरादगजे ॥ ५ । १ । ८७ ॥ कर्मणो हन्तेः

कर्त्तरि टक् । नगरद्वनो न्याग्रः । अगज इति क्रिप्र ? । नगरघातो हस्ती ॥ राजघः ॥ ५ । १ । ८८ ॥ राज्ञः कर्मणो
 हन्तेष्टक् घादेश्च निपात्यते । राजघः ॥ पाणिघताड्यौ शिल्पिनि ॥ ५ । १ । ८९ ॥ दग्नौ निपात्यते । पाणिघः
 ताडघः शिल्पी । पाणिना ताडेन च हन्तीति करणादपि केचित् । शिल्पिनीति क्रिप्र ? । पाणिघातः । ताडघातः ।
 कुक्ष्यातमोदराद् भृगः खिः ॥ ५ । १ । ९० ॥ कर्मणः । खित्यनन्ययारूपो मोऽन्नो ह्रस्वश्चेति मागमः । कुक्षिभ-
 रिः । आत्मभरिः । उदरंभरिः । उदरात्केचिद्वेच्छन्ति ॥ अर्होऽच् ॥ ५ । १ । ९१ ॥ कर्मणः । अणोऽपवादः ।
 पूजाहससाधुः ॥ धनुर्दण्डत्सरुलाङ्गलाङ्कुशष्टिशक्तिनितोमरघटाद् ग्रहः ॥ ५ । १ । ९२ ॥ कर्मणोऽच् ।
 धनुग्रहः । दण्डग्रहः । तसरुग्रहः । लाङ्गलग्रहः । अङ्कुशग्रहः । शक्तिग्रहः । तोमरग्रहः । घटग्रहः ।
 नामग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणात् घटीग्रहः । अणपीत्येके । धनुर्ग्रहः ॥ सूत्राङ्कारणे ॥ ५ । १ । ९३ ॥ कर्मणो
 ग्रहेरच् । सूत्रं कर्पासादिमयं लक्षणसूत्रं वा गृह्णाति सूत्रग्रहः प्राज्ञः सूत्रधारो वा । अन्ये त्वधारणे एवेच्छन्ति । तन्यते
 सूत्रग्रहः प्राज्ञ एवोच्यते । धारण इति क्रिप्र ? । यो हि सूत्रं गृह्णाति न तु धारयति स सूत्रग्रहः ॥ आयुधाधिभ्यो
 धृगोऽदण्डादेः ॥ ५ । १ । ९४ ॥ कर्मणोऽच् । धनुर्धरः । शक्तिधरः । आदिग्रहणाद् भूधरः । बहुवचनाद्यथादर्शन-
 मन्येभ्योऽपि । अदण्डादेरिति क्रिप्र ? । दण्डधारः । कण्डधारः । हगो वयोऽनुद्यमे ॥ ५ । १ । ९५ ॥ कर्मणो
 गम्येऽच् । प्राणिनां कालकृतावस्था वयः । अस्थिहरः भ्रूथिः । कवचहरः क्षत्रियकुमारः । उद्यम उत्सेपणमाकाशे धा-
 रणं वा तदभावे । अंशहरो दायदः । मनोहरा माला । वयोऽनुद्यम इति क्रिप्र ? । भारहारः ॥
 आङः शीले ॥ ५ । १ । ९६ ॥ कर्मणो हस्तेर्गम्येऽच् । शीलं स्वाभाविकी प्रवृत्तिः । पुष्पाणि आहस्तीत्येवंशीलः
 पुष्पाहरः । आङ इति क्रिप्र ? । पुष्पाणि हर्ता । शील इति क्रिप्र ? । पुष्पाहारः । सुखाहर इत्यशीलेऽनुद्यमे पूर्वणाच् ।

लिङादिप्रपञ्चः प्रकरणमिदम् ॥ इतिनाथात्पशाविः ॥ ५ । १ । १७ ॥ कर्मणो ह्रगः कर्त्तरि । इतिहरिः भ्वा ।
नाथहरिः सिंहः । पशाविति किम् ? इतिहारो व्याधः । नाथहारी गन्त्री ॥ रजःफलेमलाद्ग्रहः ॥ ५ । १ । १८ ॥
। फलेग्रहिर्विशः । सूत्रनिर्देशादेवम् । मलग्रहिः कम्बलः । रजोमलाभ्यां केचिदेवेच्छन्ति ॥ देवावातादापः ॥ ५ । १ ।
१९ ॥ कर्मण इः । देवापिः । वातापिः ॥ शकृत्स्तम्बाद्वत्सत्रीहौ कृगः ॥ ५ । १ । १०० ॥ कर्मणो यथासंख्यं
कर्त्तरीः । शकृत्कर्त्तिर्वत्सः । सम्बकर्त्तिर्वीहिः ॥ कियत्तद्वहोरः ॥ ५ । १ । १०१ ॥ कर्मणः करोतेः । किंकरः । यत्क-
रा । तत्करा । बहुकरा । बहुकरीति सङ्ख्यावचनादुत्तरेण टः । हेत्वादौ टे किंकरीत्यपि ॥ सङ्ख्याहर्दिवाविभा-
निशाप्रभाभाश्चित्रकत्राद्यन्तानन्तकारबाहुरुधनुर्नान्दीलिपिलिविलिभक्तिक्षेत्रजङ्घाक्षपाक्षणदारजनि-
दोषादिनिदिवसाष्टः ॥ ५ । १ । १०२ ॥ कर्मणः करोतेः । अहेत्वाद्यर्थं सूत्रम् । सङ्ख्येत्यर्थप्रधानमपि । तेनैकादि-
परिग्रहः । सङ्ख्याकरः । एककरः । द्विकरः । कस्कादित्वात् सः । अहस्करः । अन्तकरः । अन्तकरः । अरुहस्करः ।
प्रभाकरः । भास्करः । चित्रकरः । कर्तृकरः । आदिकरः । अन्तकरः । अनन्तकरः । कारकरः । बाहुकरः । अरुहस्करः ।
। धनुष्करः । नान्दीकरः । लिपिकरः । लिविकरः । बलिकरः । भवितकरः । क्षेत्रकरः । जङ्घाकरः । क्षपाकरः ।
क्षणदाकरः । रजनिकरः । दोषाकरः । दिनकरः । दिवसकरः ॥ हेतुतच्छीलानुक्त्रे शब्दश्लोककलहगाथावैरच्चा-
दुसूत्रमन्त्रपदात् ॥ ५ । १ । १०३ ॥ कर्त्तरि कर्मणः करोतेष्टः । यशस्करी विद्या । शोककरी कन्या । क्रीडाकरः ।
श्राद्धकरः । प्रेषणकरः । वचनकरः । हेत्वादिष्विति किम् ? । कुम्भकारः । शब्दादिनिषेधः किम् ? । शब्दकार इत्यादि
। तच्छीले ताच्छीलकश्च प्रत्यय उदाहार्यः ॥ भृतौ कर्मणः ॥ ५ । १ । १०४ ॥ कर्मशब्दात् कर्मणः परात्करोतेर्भृतौ
गम्यार्थां टः । भृतिवैतनम् । कर्मकरो भृतकः ॥ ५ । १ । १०५ ॥ कर्मणः करोतेः । क्षेमकरः ।

क्षेमकारः। प्रियकरः। मद्रकरः। मद्रकरः। भद्रकरः। भद्रकरः। भद्रात्केचिदेच्छन्ति। एभ्य इति किम्?।
 तीर्थकरः। हेत्वादिषु। तीर्थकरः तीर्थकार इत्यपि कश्चित्। खोवेति सिद्धेऽणग्रहणं हेत्वादिषु ट्वाधनार्थम्। कथं योगक्षे-
 मकरी लोकस्येति। उपदविधिषु तदन्तविधेरनाश्रयणात्। अत एव संख्यादिस्त्रेऽन्तग्रहणेऽप्यनन्तग्रहणम्। उत्तरत्र च
 भयग्रहणेऽप्यभयग्रहणम्॥ मेघान्तिभयाभयात्खः॥ ५।१।१०६॥ कर्मणः कृगः। मेघंकरः। ऋतिकरः। भयं
 करः। अभयंकरः॥ प्रियवशाद्धदः॥ ५।१।१०७। कर्मणः खः। प्रियंवदः। वशंवदः॥ द्विषन्तपरन्तपौ॥
 ॥ ५।१।१०८॥ द्विपत्पराभ्यां कर्मभ्यां परात् प्यन्तात्तपेः खो ह्रस्वत्वं द्विषत्तकारस्य मकारश्च निपात्यते। द्वि-
 पन्तपः। परन्तपः। निपातनस्येष्टविषयत्वादिह न। द्विपतीतापः। अण्यन्तस्य च तपनं। द्विषत्तापः॥ परिमाणा-
 र्थमितनखात्पचः॥ ५।१।१०९॥ कर्मणः खः। ग्रस्यंषचा दासी। पित्रंषचा ब्राह्मणी।
 नखंषचा यवागूः॥ कूलान्नकरीपात्कषः॥ ५।१।११०॥ कर्मणः खः। कुलंकषा नदी अन्नकषो गिरिः।
 करीपंकषा वात्या॥ सर्वात्सहश्च॥ ५।१।१११॥ कर्मणः कपः खः। मर्वसहो मुनिः। सर्वकपः खलः॥
 भृशृजितृत्तपदमेश्च नाग्नि॥ ५।१।११२॥ कर्मणः सहेः खः। विश्वंभरा वसुधा। पतिवरा कन्या। शत्रुजयः
 पर्वतः। स्थन्तरं साम। शत्रुन्तपो राजा। दमिरन्तभून्तपर्थोऽप्यन्तश्च। गृह्णते। वलिं दाम्गनि दमयनि वा वलिदमः
 कृष्णः। शत्रुंसहो राजा। नाम्नीति किम्?। कुटुम्बभारः। केचित्तु स्येन तस्तीत्यकर्मणोऽपीच्छन्ति॥ धारेर्ध्वं॥ ५।
 १।११३॥ कर्मणः खः संज्ञायाम्। वसु धारयतीति वसुधरा पृथ्वी। युगन्धरस्तीर्थकरः॥ पुरन्दरभगन्दरौ॥ ५।१।११४॥
 मंज्ञायां खान्तौ निपात्यते। पुरन्दरः शक्रः। भगन्दरो व्याधिः। दारयतेह्रस्वः पुरोऽमन्तता च निपात्यते॥ वाचंयमो
 व्रते॥ ५।१।११५॥ व्रते गम्ये वाचः कर्मणः पराधमः खो वाचोऽमन्तश्च स्यात्। वाचंयमो व्रती। व्रत इति किम्

दधतदन्ताच्छव्यर्थेऽच्छ्वेभुवः खिण्णुखुक्यू ॥ ५ । १ । १०८ ॥ अनग्नो नग्नो भवति नग्नं भविष्णुः । नग्नं-
 भावुकः । पलितं भविष्णुः । पलितं भावुकः । प्रियं भविष्णुः । प्रियं भावुकः । अन्धं भविष्णुः । अन्धं भावुकः ।
 स्थूलं भविष्णुः । स्थूलं भावुकः । सुभगं भविष्णुः । सुभगं भावुकः । आढ्यं भविष्णुः । आढ्यं भावुकः । तदन्तेभ्यः ।
 अनग्नोऽनग्नो भवति । अनग्नं भविष्णुः । अनग्नं भावुकः । सुनग्नं भविष्णुः । सुनग्नं भावुकः । अच्चेरिति किम् ? आढ्यी-
 भविता ॥ कृगः खनद् करणे ॥ ५ । १ । १२९ ॥ नगनादिभ्योऽच्छ्वयतेभ्यश्च्यर्थवृत्तिभ्यः । नग्नं करणं द्यूतम् ।
 पलितं करणम् । प्रियं करणम् । अन्धं करणम् । स्थूलं करणं दधि । सुभगं करणम् । आढ्यं करणम् । सुनग्नं करणम् । अ-
 च्येरित्येव नग्नं कुर्वन्त्यनेन अत्र खनदप्रतिषेधमामर्यादनदपि न । नहि नगनीकरणमित्यत्र अनदखनदो रूपे समासे
 स्त्रियां वा विशेषोऽस्ति । केचित्तु न्यन्तपूर्वादपि खनदमिच्छन्ति । नगनीकरणं द्यूतम् ॥ भावे चाशितादुसुबः खः
 ॥ ५ । १ । १३० ॥ करणे । आशितेन तृप्तेन भूयते भवता आशितं भवो भवतः । आशितो भवत्यनेन अशितं भवः ।
 ओदनः ॥ नाग्नो गमः खड्डौ च विहायस्तु विहः ॥ ५ । १ । १३१ ॥ खः ॥ तुरो गच्छति तुरङ्गः । सुजङ्गः ।
 प्लवङ्गः । विहङ्गः । तुरगः । प्लवगः । विहगः । उरसा गच्छति उरगः । पृषोदरादित्वात् सलोपः । सुतं सुतेन
 वा गच्छति सुतङ्गो नाम हस्ती । मितङ्गोऽश्वः । तुरङ्गोऽश्वः । सुजङ्गमो सर्पः । प्लवङ्गमो भेकः । विहङ्गमः नभसङ्ग-
 मश्च पक्षी । नभसशब्दोकारान्तोऽप्यस्ति । उरङ्गम इत्यपि कश्चित् ॥ सुगदुर्गमाधारे ॥ ५ । १ । १३२ ॥ सुदुर्भ्यो गमेराधारे ङः ।
 सुगः दुर्गः पन्थाः । असरूपत्वादनदपि सुगमनः दुर्गमनः । सुगमः । दुर्गमः इति तु कर्मणि ॥ निर्गो देहे ॥ ५ । १ । १३३ ॥
 निःपूर्वादिगमेराधारे ङः ॥ निर्गो देशः । देश इति किम् ? निर्गमनः ॥ द्यमो नाम्न्यः ॥ ५ । १ । १३४ ॥ नाम्नः
 । शंभवोऽहं । शं करोतीति शङ्करः । हेत्वादिष्वपि परलादयेव । शङ्करा नाम परिव्राजिका । नाम्नीति किम् ? ।

शङ्करी जिनदीक्षा ॥ पादूर्वादिभ्यः शीङिः ॥ ५ । १ । १३५ ॥ नामभ्यः अः ॥ पार्श्वीभ्यां शेते पार्श्वशयः । पृष्ठ-
शयः । दिग्धसहशयः । बहुवचनाद्यादर्शनमन्येभ्योऽपि ॥ ऊर्ध्वादिभ्यः कर्तुः ॥ ५ । १ । १३६ ॥ शीङिः अः ॥
ऊर्ध्वशयः । उत्तानशयः । बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥ आंधारात् ॥ ५ । १ । १३७ ॥ नाम्नः शीङिः अः ॥
स्वशयः । गिरिश इति संज्ञायां लोमादित्वाच्छः चरेष्टः ॥ ५ । १ । १३८ ॥ आधारवाचिनः । कुरुवरः । कुरु-
चरी ॥ भिक्षासेनादायात् ॥ ५ । १ । १३९ ॥ चरेष्टः । भिक्षाचरः । सेनाचरः । आदायचरः ॥ पुरोऽग्रतोऽग्रे सन्तः
॥ ५ । १ । १४० ॥ टः ॥ पुरःसरः । अग्रतःसरः । अग्रेसरः । सप्तम्यलुप् । एकारान्तमव्ययं वा । सूत्रनिपातनाद्व-
कारः ॥ पूर्वार्त्कर्तुः ॥ ५ । १ । १४१ ॥ सत्तेष्टः । पूर्वसरः । पूर्वो भूत्वा सरतीत्यर्थः । कर्तुरिति किम् ? । पूर्व
देशं सरति पूर्वसारः ॥ स्थापास्नात्रः कः ॥ ५ । १ । १४२ ॥ नाम्नः । समस्थः द्विपः । नदीष्णः । आतपत्रम् ॥
शोकापनुदुन्दुपरिसुजस्तम्बेरमकर्णेजपं प्रियालसहस्तिमूचके ॥ ५ । १ । १४३ ॥ यथासङ्ख्यं कप्रत्ययान्तं
निपात्यते । शोकापनुदः प्रियः । तुन्दपरिमृजोऽलसः । स्तम्बेरमो हस्ती । कर्णेजपः सूचकः । एष्विति किम् ? । शोका-
पनोदो धर्माचार्यः ॥ मूलविभुजादयः ॥ ५ । १ । १४४ ॥ कान्ता यथादर्शनं निपात्यन्ते । मूलविभुजो रथः ।
कुमुदं कैरवम् । महीध्रः शैलः ॥ दुर्ध्वेष्टुघः ॥ ५ । १ । १४५ ॥ नाम्नः । कामदुघा गौः । असख्यत्वात्किवप् । का-
मधुक् ॥ भजो विण् ॥ ५ । १ । १४६ ॥ नाम्नः । पादभाक् । विभाक् । अर्द्धभाक् । इकार उच्चारणार्थः ॥ मन्व-
न्वचनिपूविच् क्वचित् ॥ ५ । १ । १४७ ॥ नाम्नः पराद् धातोरेते प्रत्ययाः । मन्, सुशर्मा । वन्, भूरिदावा । क्वचिद्वृ-
हणात्केवलादपि । शर्म । वर्म । हेम ॥ वन्याङ् पञ्चमस्य । ४ । २ । ६५ ॥ वन्, विजावा । छित्करणं धवावा इत्यादौ गुणनि-
वेधार्थम् । क्वनिपू, प्रातरित्वा । केवलादपि । कृत्वा । विच्, कीलालपाः । पाम्परेद् । केवलादपि । रेद् । रोद् ॥ क्विक् ॥ ५ । १ ।

१४८॥नामनः पराद्धातोर्थयालक्ष्यम् । उवासात् । वहाभ्रद् । घञ्युपसर्गस्य बहुलमिति बहुलग्रहणादुभयत्र दीर्घः । शकहूः ।
 प्रतिभूः । केवलादपि । पाः । वाः । कीः । गीः । गमां क्वौ ॥ ४ । २ । ५९ ॥ गमादीनां यथादर्शनं क्वौ विकृतिं लुक् ।
 जनगत् । संयत् । परीतत् । सुमत् । सुवत् ॥ क्वौ ॥ ४ । १ । १९ ॥ शास आस इम् । मित्रशीः । आङः इतीप्सि
 आशीः ॥ छदेरिस्मन्त्रद्क्वौ ॥ ४ । २ । ३३ ॥ गौ ह्रस्वः । छदिः । छत्रा छत्री । उपच्छत् ॥ सदिस्रिद्विषद्विहुर-
 युजविदभिदछिदिजिनीराजिभ्यश्च । दिविषत् । भीरुष्ठानादिन्वात् पत्वम् । अण्डसूः । प्रसूः । इत्यादि । ग्रामणीः ।
 अग्रणीः ॥ स्पृशोऽनुदकात् ॥ ५ । १ । १४९ ॥ नाम्नः क्विप् । घृतस्पृक् । अनुदकादिति किम् ? । उदक्स्पृशः ।
 अनुदक् इति पर्युदासादनुपसर्गं नाम गृह्यते । तेनेह न । उपस्पृशति ॥ अदोऽनन्नात् ॥ ५ । १ । १५० ॥ नाम्नः
 क्विप् । आमात् । अनन्नादिति किम् ? । अन्नादः । क्विप्सिद्धोऽन्नप्रतिषेधार्थं वचनम् ॥ क्रव्यात्क्रव्यादाचामपक्व-
 वादौ ॥ ५ । १ । १५१ ॥ क्विवणन्तौ साधू । क्रव्यात् आमर्मांसभक्षकः । क्रव्यादः पक्वमर्मांसभक्षकः । सिद्धौ
 प्रत्ययौ विषयनियमार्थं वचनम् ॥ त्यदाद्यन्यसमानादुपमानाद् व्याप्ये दृशष्टकूसकौ च ॥ ५ । १ । १५२ ॥
 व्याप्ये कर्मणि वर्त्तमानात् व्याप्य एव क्विप् । स इव दृश्यते तादृशः । तादृक् । तादृक्षः । तादृक् । अन्यादृक्षः ।
 अन्यादृक् । सदृशः । सदृक्षः । सदृक् । व्याप्ये वर्त्तमानादिति किम् ? । तस्मिन्निव दृश्यते । व्याप्य एवेति किम् ? ।
 नमिव पश्यन्तीत्यत्र कर्त्तरि मा भूत् ॥ कर्त्तुर्णिन् ॥ ५ । १ । १५३ ॥ उपमानभूतान्नाम्नः । उष्ट्रक्रोशी । ध्वाङ्क्षरावी
 ॥ अजातेः शीले ॥ ५ । १ । १५४ ॥ नाम्नः पराङ्गतोर्णिन् । उष्णभोजी । शीतभोजी । अजातेरिति प्रसज्यप्रति-
 षेधादसत्त्ववाचिन उपसर्गादपि । प्रत्यासारी । अजातेरिति किम् ? । ब्राह्मणानामन्त्रयिता ॥ शील इति किम् ? ।
 उष्णभोज आहुरः ॥ साधौ ॥ ५ । १ । १५५ ॥ नाम्नः पराङ्गतोर्णिन् । साधुदायी । चारुनर्त्तौ ।

बहुलाधिकारात्साधु वादयति गायति वेत्यादौ न । अशीलार्थं सूत्रम् ॥ ब्रह्मणो वदः ॥ ५ । १ । १५६ ॥ णिन् ।
 ब्रह्मवादी ॥ व्रताभीक्ष्ण्ये ॥ ५ । १ । १५७ ॥ गम्ये नाम्नः पराङ्मातोर्णिन् । स्थण्डिलस्थायी । क्षीरपायिणः । उशी-
 नराः । बहुलाधिकारादिह न । कुलमाषखादाथोलाः ॥ करणाद्यजो भूते ॥ ५ । १ । १५८ ॥ नाम्नो णिन् । अग्नि-
 शोभयाजी । करणादिति किम् ? । गुरुनिष्ठवान् ॥ निन्द्ये व्याप्यादिन् विक्रयः ॥ ५ । १ । १५९ ॥ नाम्नो भूते
 कर्त्तरि । सोमविक्रयी । घृतविक्रयी । निन्द्य इति किम् ? । घान्यविक्रायः ॥ हनो णिन् ॥ ५ । १ । १६० ॥ व्या-
 व्यास्मान्नो भूतार्थान् निन्द्ये कर्त्तरि । पितृव्यघाती । निन्द्य इति किम् ? । शत्रुघातः घवन्तान्मत्वर्थीयेनेना सिद्धे
 भूतकुत्साभ्यामन्यत्र तन्निवृत्त्यर्थं सूत्रम् । अन्यत्रापीच्छत्यन्यः । एवं पूर्वसूत्रेऽपि ॥ ब्रह्मभ्रूणशृङ्गात् विवप् ॥ ५ ।
 १ । १६१ ॥ कर्मणो भूतार्थाद्धन्तेः । ब्रह्महा । भ्रूणहा । हृत्रहा । विववित्येनैव सिद्धे नियमार्थं वचनम् । 'चतुर्विध-
 श्चात्र नियमः । ब्रह्मादिभ्य एव । तेन पुरुषं हतवान् पुरुषघात इत्यत्र न विवप् । हन्तेरेव, तेन ब्रह्माधीतवान् ब्रह्माध्याय
 इत्यत्राणैव । विववेव । तेन ब्रह्माणं हतवान् ब्रह्महा इत्यत्र नाण्णिनौ । भूते एव, तेन ब्रह्माणं हन्ति हनिष्यति वा
 ब्रह्मघात इत्यत्राणैव ॥ कृगः सुपुण्यपापकर्ममन्त्रपदात् ॥ ५ । १ । १६२ ॥ कर्मणो भूते वर्त्तमानात् विवप् । सु-
 क्रुत् । पुण्यक्रुत् । पापक्रुत् । कर्मक्रुत् । मन्त्रक्रुत् । पदंक्रुत् । इदमपि नियमार्थम् । त्रिविधश्चात्र नियमः । कृग एव ।
 तेन मन्त्राध्याय इत्यत्र न विवप् । भूते एव । तेन कर्मकार इत्यत्र न विववेव । तेन कर्म कृतवान् कर्मकार इति न । एभ्य
 एवेति नियमाभावात् शास्त्रकृत् तीर्थकृदित्यादि सिद्धम् ॥ सोमात्सुगः ॥ ५ । १ । १६३ ॥ कर्मणे भूतार्थात् विवप्
 सोमसुत् । अत्रापि चतुर्विधो नियमः । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ॥ अग्नेश्चेः ॥ ५ । १ । १६४ ॥ व्याप्यात्पराद्भूतार्थात् विवप् ।
 अग्निचित् । कर्मण्यग्रन्यर्थे ॥ ५ । १ । १६५ ॥ कर्मणश्चिनोतेर्भूतार्थात् कर्मणि कारके विवप् । अयेन इव चीयते स्म

लभ्यतेऽसौ विचः प्रतीतः । अन्यत्र चिन्तः । वेत्तेस्तु विदितम् ॥ आदितः ॥ ४ । ४ । ७१ ॥ कयोरादिरिदं न ।
 ति चोपान्त्येष्टुषम् । प्रफुल्लः । आदितः धातूनां भावरम्भविबक्षायं वेदत्वादन्यत्र वेतोऽपतः इति नित्यमिदप्रतिषेधे
 प्राप्ते योगविभागो यदुपार्थविभागा तदुपार्थः प्रतिषेध इति न्यायज्ञापनार्थम् । तेन विदक् शाने, विदितः ॥ कयोरेतन्तु-
 पसर्गस्य ॥ ४ । १ । ९२ ॥ पाप्यः पीः । पीनम् । पीनवद्भुलम् । अनुपसर्गस्येति किम् ? । प्रप्यानो मेघः ॥ आ-
 ङोऽन्धूधस्तोः ॥ ४ । १ । ९३ ॥ प्यायः कयोः परतः पीः । आपीनोऽन्धुः । आपीनमूधः । अन्यत्र आप्यानवन्नद्रः ।
 आङ एवेति नियमात् । प्राप्यानमूधः ॥ स्फायः स्फीर्वा ॥ ४ । १ । ९४ ॥ कयोः । स्फीतः । स्फातः । स्फीतवान् ।
 स्फातवान् ॥ प्रस्समः स्तयः स्तोः ॥ ४ । १ । ९५ ॥ प्रसंस्तीतः । प्रसंस्तीतवान् । प्रसम इति किम् ? । संप्रस्त्या-
 नः ॥ प्रातश्च मो वा ॥ ४ । १ । ९६ ॥ स्तयः कतयोः स्तीः । प्रस्तीमः । प्रस्तीतः ॥ द्ययः द्योर्द्रवमूर्तिरप्यर्थो
 नद्रथास्पर्थो ॥ ४ । १ । ९७ ॥ मूर्तिः काठिन्यम् । द्रवमूर्तिरप्यर्थस्य द्ययः कतयोः द्योः तद्योगे च कतयोस्तोऽस्यर्थो विपये
 नद्रच्च । द्यो नम । द्यो नवद् द्युलम् । द्योतं वर्तते । द्योतो वायुः ॥ प्रतेः ॥ ४ । १ । ९८ ॥ द्ययः कतयोः परतः द्योः
 कतयोस्तस्य नद्रच्च । प्रतिशीनः । प्रतिशीनवान् ॥ वाऽभ्यवाभ्यामिति किम् ? । संजयानः ॥ अश्वशानः । अश्वशान-
 योस्तस्य नद्रचास्पर्थो । अभिशो नः । अभिशो नवान् । अभिशयानः । अभिशयानवान् । अश्वशानः । अश्वशानवान् । अश्वशानः
 अश्वशानवान् । पर्थो तु अभिशोतो वायुः । अभ्यवाभ्यामिति किम् ? । संजयानः ॥ अश्वः द्युतं द्रव्यः क्षीरे ॥ ४ । १ । १०० ॥
 श्रोतेः श्रायतेश्च कते हविषि क्षीरे चार्थे द्युतिपात्यते । द्युतं हविः द्युतं क्षीरं द्रव्यमेव । अन्यत्र श्राणा यवाणूः ॥ श्रपेः
 प्रयोक्त्रैक्ये ॥ ४ । १ । १०१ ॥ श्रोतेः श्रायतेर्वा प्यन्तस्य प्रयोक्त्रैक्ये कते हविः क्षीरयोः द्युतिपात्यते । द्युतं हविः क्षीरं वा
 चैत्रेण । अन्यत्र अपिता यवाणूः प्रयोक्त्रैक्य इत्येव । अपितं हविश्चैत्रेण मैत्रेण ॥ लङ्ङिकरूपोरुपलतापाङ्गविकृत्तयो ॥

परस्याद्यर्थं कयोस्तो नः क्षी च। क्षीणायुः क्षितायुर्वा जाल्मः। क्षीणकः क्षितं कस्तपस्वी। अद्यर्थं इत्येव । क्षितं जालमस्य
 कश्चित् भावेऽपि विकल्पमिच्छति । भावकर्मणोर्भाषायां कं एव नास्तीति कश्चिद् ॥ ऋहीप्राधानोन्दनुद्विचिन्तेर्वी ॥
 ४।२। ७६ ॥ कयोस्तो नः । ऋणम् । ऋतम् । हीणः २ । हीणवान् २ । प्राणः २ । प्राणवान् २ । धाणः २ ।
 धाणवान् २ । प्राणः २ । प्राणवान् २ ॥ डीद्वयैदितः क्तयोः ॥ ४।४। ६१ ॥ आदिरिह न । डीनः । शूनः ।
 समुन्नः २। समुन्नवान् २। नुन्नः २। नुन्नवान् २। विन्नः । विन्नवान् । प्रथमाभ्यामप्राप्ते प्राप्ते विकल्पः ।
 तेन दानवानां पूर्वेण दस्यापि नत्वम् । तकारान्तांभावपक्षे च सन्नियोगशिष्टत्वाद्दस्यापि न । व्यवस्थितविभाषेयम् ।
 तेन ऋणमित्युत्तमर्णाधर्मणोरेव । अन्यत्र ऋतं सत्यम् । आयतेः संज्ञायां न । जातः ॥ दुर्गोरु च ॥ ४।२। ७७ ॥
 कयोस्तो नः । दूनः । दूनवान् । दूनः ॥ क्षैशुषिपचो मकचम् ॥ ४।२। ७८ ॥ कयोस्तो यथासंख्यम् । क्षामः।
 क्षामवान् । शुष्कः । शुष्कवान् । पक्वः । पक्ववान् ॥ निर्वाणमवाते ॥ ४।२। ७९ ॥ कर्तरि निपात्यते । निर्वा-
 णो भुनिः । वाते दु, निर्वातो वातः । निर्वाति वातेन ॥ अनुपसर्गाः क्षीबोललाघकृदाकुल्लोटकुल्लसंफुल्लाः ॥
 ४।२। ८० ॥ क्षीबुङ् उटपूर्वो लाष्टुङ् केवलः परिपूर्वश्च कृशच् एभ्यः परस्य कतकारस्य लोप इडभावश्च निपा-
 त्यते । क्षीबः । उल्लाघः । कृशः । परिकृशः । निफला इत्प्रस्मात्केवलादुत्सपूर्वाच्च कस्य लादेशो भावारम्भविवक्षायामि-
 डभावश्च निपात्यते । फुल्लः । उटफुल्लः । संफुल्लः । केचित्तु स्रवतावपीदमिच्छन्ति । तदर्थं क्तकत्वोस्त्वशब्दावधि
 निपातनम् । अत एव बहुवचनम् । अनुपसर्ग इति किम् ? । प्रक्षीवितः । निपातनस्येष्टविषयत्वात्फल निष्पत्तावित्य-
 स्य फलित इत्येव ॥ भित्तं शकलम् ॥ ४।२। ८१ ॥ भित्तेः परस्य कतस्य नत्वाभावो निपात्यते शकलपर्यायश्चेत् ।
 भित्तं शकलम् । भिन्नमन्यद् ॥ चित्तं धनप्रतीतम् ॥ ४।२। ८२ ॥ विद्यते-लभ्यते इति चित्तम् धनम् । विद्यते उप-

वभुजैः ॥ ५ । १ । ११ ॥ कर्तरि को वा । गतो मैत्रेण ग्रामः । गतं मैत्रेण । आसितो भवान् ।
 आसितं भवता । पयः पीता गावः । इदं गोभिः पीतम् । अन्नं भुक्तास्ते । इदं तैर्भुक्तम् ॥ अर्थार्थाच्चाधारे ॥ ५ । १ ।
 १२ ॥ गत्यर्थकर्मकपिवभुजेष्ट्व को वा । इदमेवां जगधम् यातम् शयितम् पीतम् भुक्तं वा । पक्षे कर्तृकर्मभावे ॥ क्लादो
 क्लृप्त कथोद्वच ॥ ४ । २ । ६७ ॥ कौ ॥ रदादमूर्द्धमदः कथोर्दस्य च ॥ ४ । २ । ६९ ॥ वो धातोर्दस्य
 च नः । क्लृन्तः । क्लृन्तवान् । पूर्णः । पूर्णवान् । भिन्नः । भिन्नवान् । अमूर्द्धमद इति किम् ? । मूर्तः । मत्तः । रदा-
 तस्त्विति किम् ? । चरितम् । दितम् ॥ क्लृत्वादेशे षां तो नोऽग्रः ॥ ४ । २ । ६८ ॥ एषां क्तिकक्तवतूनाम् । तीर्णः ।
 तीर्णवान् । क्लृन्तः । क्लृन्तवान् । धून्तः । धून्तवान् । अग्र इति किम् ? । पूर्वः । पूर्ववान् ॥ स्रूयत्याद्योदितः ॥ ४ । २ ।
 ७० ॥ क्तवयोस्तो नः । सूनः । सूनवान् । दून्तः । दून्तवान् । क्लृन्तः । क्लृन्तवान् ॥ व्यञ्जनान्नस्थानोऽव्याध्यः ॥ ४ ।
 २ । ७१ ॥ धातोर्यद्व्यञ्जनं तस्मात्परस्या अन्तस्थायाः परादावः कथोस्तो नः । स्त्यानः । स्त्यान्तवान् । व्यञ्जनेति
 किम् ? । यातः । अन्तस्थेति किम् ? । स्नातः । धातोर्व्यञ्जनेति किम् ? । निर्यातः । अव्याध्य इति किम् ? । ख्या-
 तः । ध्यातः । ॥ पूदिव्यञ्जनेर्नाद्याधूतानपादाने ॥ ४ । २ । ७२ ॥ यथासंख्यं क्तयोस्तस्य नः । पूना यवाः ।
 विनष्टा इत्यर्थः । आधूनः ॥ वेदोऽपतः ॥ ४ । ४ । ६२ ॥ धातोरेकस्वराद् कथोरादिरिद् न । सम्पन्नः । संगत
 इत्यर्थः । स्वभायां वेदयम् । अपत इति किम् ? । पतितः । नाद्याधूतानपादान इति किम् ? । पूतम् । द्यूतम् । उदक्त-
 मुदकं कूपात् ॥ सेप्रार्त्तिसे कर्मकर्तरि ॥ ४ । २ । ७३ ॥ कथोस्तो नः । सिनो ग्रासः । ग्रास इति किम् ? । सितं कर्म स्वय-
 मेव । कर्मकर्तरीत्येव । सितो ग्रासो मैत्रेण ॥ क्षेः स्ती चाध्यार्थ ॥ ४ । २ । ७४ ॥ क्षेः परस्य क्तवोस्तो नः । क्षीणः
 क्षीणवान् वा मैत्रेण । अध्यार्थ इति किम् ? । क्षितमस्य । भावे क्तः ॥ वाऽऽक्रोशार्दैन्ये ॥ ४ । २ । ७५ ॥ गम्ये क्षेः

दयेनचित् । बहुलाधिकाराद्रदिविषय एवायम् । दद्याः कर्वाणिप् ॥ ५ । १ । १६६ ॥ व्याप्याद् भूतार्थात् । मेरुदध्वा ।
 सामान्यस्येव क्वचिन्निप् सिद्धे भूतकाले प्रत्ययान्तरबाधनार्थं वचनम् ॥ सहस्राजभ्यां कृपयुधेः ॥ ५ । १ । १६७ ॥
 कर्मभ्यां भूतार्थात् क्वचिन्निप् । सहकृत्वा । सहस्रद्वया । राजकृत्वा । राजशुद्ध्या । शुधिरन्तर्भूतपर्ययः । कर्मण इत्येव । राज्ञा
 शुद्धवान् ॥ अनोर्जनेर्दंडः ॥ ५ । १ । १६८ ॥ कर्मणो भूतार्थात् । पुमनुजः ॥ सप्तम्याः ॥ ५ । १ । १६९ ॥
 नाम्नो भूतार्थाज्जनेर्दंडः । उपसरजः । मन्दुरजः ॥ अजानेः पञ्चम्याः ॥ ५ । १ । १७० ॥ भूतार्थाज्जनेर्दंडः । बुद्धिजः ।
 अजातेरिति किम् ? । हस्तिनो जातः ॥ क्वचिन्निप् ॥ ५ । १ । १७१ ॥ उक्तादन्यत्रापि क्वचिल्लक्ष्यानुसारेण ङः ।
 किजः । अनुजः । स्त्रीजः । अजः । द्विजः । प्रजाः । उक्तवातुनामकारकेभ्योऽन्यतोऽपि । ब्रह्मज्यः । वराहः । परिलः
 । आखः ॥ सुयजोर्द्वानिप् ॥ ५ । १ । १७२ ॥ भूते । सुत्वा । सुत्वा नौ । यज्वा । यज्वानौ । क्वचिन्निवचनभ्यां सिद्धे
 भूते नियमार्थं वचनम् ॥ दृषोऽट् ॥ ५ । १ । १७३ ॥ भूतार्थात् । जरन् । जरतो ॥ क्तक्तवत् ॥ ५ । १ ।
 १७४ ॥ धातोर्भूते । क्रियते स्म कृतः । करोति स्म कृतवान् ॥ अरन्मे ॥ ५ । १ । १७५ ॥ आदिकर्मणि भूतादित्वेन विवक्षिते
 धातोर्विहितः क्तः कर्तरि वा । प्रकृतः कटं सः । प्रकृतः कटस्तेन । समुदायस्याभूतत्वेऽपि कटैकदेशे कटश्चोपचारात्तस्य
 निर्वृत्तत्वाद् भूत एव धात्वर्थ इति पूर्वसूत्रेणादिकर्मण्यपि क्तक्तवत् । प्रकृतवान् कटं सः ॥ द्विलषट्शीङ्स्थस्य सप्तम्यजन-
 रुहजभजेः क्तः ॥ ५ । १ । १७६ ॥ कर्तरि वा । आश्लिष्टः कान्तां कामुकः । आश्लिष्टः कान्ता कामुकेन । आश्लिष्टं कामुकेन । अति
 श्रियतो गुरुम् । अतिश्रियतो गुरुः । अतिश्रियतं शिष्येण । उपस्थितो गुरुं शिष्यः । उपस्थितो गुरुः शिष्येण । उपस्थिता
 गुरुं ते । उपस्थितो गुरुस्तैः । अनूषितां गुरुं ते । अनूषितो गुरुस्तैः । अनुजातास्त्वां ते । अनुजाता सा तैः । आरुहोऽश्व-
 सः । आरुहोऽश्वस्तेन । अनुजीर्णस्तिं ते । अनुजीर्ण सा तैः । विथक्ताः स्वं ते । विथक्तं स्वं तैः ॥ गत्यर्थकर्मकपि-

॥ ४ । २ । ४७ ॥ उपान्त्यनः किङ्कति लुक् । विलिङ्गितः । विकपितः । उपतापाङ्गविकृत्योरिति किम् ? । विलङ्गितः ।
 विकम्पितः ॥ उति शवहृद्भः क्तौ भावारम्भे ४ । ३ । २६ ॥ उपान्त्ये सति सेटौ वा किद्बत् । कुचितम् ।
 कोचितमनेन । प्रकुचिनः । प्रकोचितः । रुदितम् २ । प्ररुदितः २ ॥ न डीङ्शोङ्पूङ्घृषिद्विद्विद्विदिमिदः ॥ ४ ।
 ३ । २७ ॥ सेटौ क्तवत् किङ्कत् । डयितः । डयितवान् । शयितः । शयितवान् ॥ पूङ्गविलङ्गिभ्यो नवा ॥ ४ ।
 ४ । ४५ ॥ क्तवत्कुवामादिरिद् । पवितः । पूतः । क्लिशितः । क्लिष्टः । प्रथर्वितः । प्रक्ष्वेदितः । प्रमे-
 दितः । सेढावित्येव । डीनः । डीनवान् ॥ मृषः क्षान्तौ ॥ ४ । ३ । २८ ॥ सेटौ क्तवत् न किङ्कत् । मर्वितः ।
 मर्वितवान् । क्षान्ताविति किम् ? । अपमृषितं वाक्यमाह । सासूयमित्यर्थः सेट्क्तयोः ॥ ४ । ३ । ८४ ॥ लुक् ।
 कारितः । कारितवान् ॥ प्रादागस्त आरम्भे क्ते ॥ ४ । ४ । ७ ॥ वा । प्रत्तम् । प्रदत्तम् । प्रादिति किम् ? । परीत्तम् ॥
 निविस्वन्वचात् ॥ ४ । ४ । ८ ॥ दागः क्ते चो वा । नीत्तम् । निदत्तम् । वीत्तम् २ । सूत्तम् २ । अनूत्तम् २ । अ-
 वत्तम् २ ॥ स्वरादुपसर्गादस्ति कित्यधः ॥ ४ । ४ । ९ ॥ सौ नित्यम् । प्रत्तः । परीत्त्वितम् । उपसर्गादिति किम्
 ? । दधि दत्तम् । स्वरात्किम् । निर्दत्तम् । दासंज्ञकस्येति किम् । प्रदाता व्रीहयः । तीति किम् ? । प्रदायः । अथ इति
 कम् ? । निधीतः ॥ दत् ॥ ४ । ४ । १० ॥ अथो दासंज्ञकस्य तादौ किति । दत्तः । अथ इत्येव । धीतः ॥ दोसोमास्थ इः
 ॥ ४ । ४ । ११ ॥ तादौ किति । दितः । सितः । स्थितः ॥ छाशोर्चा ॥ ४ । ४ । १२ ॥ तादौ कितिः
 । अवच्छितः । अवच्छातः । निशितः । निशातः ॥ शो व्रते ॥ ४ । ३ । १३ ॥ श्यतेः क्ते व्रतविषये प्रयोगे नित्यमि-
 संशितं व्रतम् । संशितः साधुः ॥ धागः ॥ ४ । ४ । १५ ॥ तादौ किति हिः । विहितः ॥ यपि चादोजग्ध् ॥ ४ ।
 ४ । १६ ॥ तादौ किति । जग्धः ॥ क्तयोः ॥ ४ । ४ । ४० ॥ निष्कुपः परायोरादिरिद् । निष्कुपितः । निष्कुपि-

तवान् ॥ शुधवसस्तेषाम् ॥ ४ । ४ । ४३ ॥ क्तवतुत्तवामादिरिह । छुधितः । उषितः ॥ लुभ्यञ्चेविमोहार्च ॥
 ४ । ४ । ४४ ॥ यथासंख्यं क्तवतुत्तवामादिरिह । विछुभितः । अञ्चितः । विमोहार्च इति किम् ? । लुब्धो जालमः ।
 उदत्तं जलम् ॥ संनिवेरदः ॥ ४ । ४ । ६३ ॥ क्तयोरादिरिह न । समर्णः । न्यर्णः । व्यर्णः । संनिवेरिति किम् ? ।
 अर्दितः ॥ अविदूरेऽभेः ॥ ४ । ४ । ६४ ॥ अभ्यर्णः । अन्यत्र । अभ्यर्दितो दीनः शीतेन ॥ वर्त्तुत्त ग्रन्थे ॥ ४ ।
 ४ । ६५ ॥ वृतेर्ण्यन्तात् क्ते ग्रन्थविषये वृत्तं निपात्यते । वृत्तो गुणश्छात्रेण । अन्यत्र वर्त्तितं कुङ्कुमम् ॥ धृषशसः
 प्रगल्भे ॥ ४ । ४ । ६६ ॥ आभ्यां परयोः क्तयोः प्रगल्भ एवार्थं आदिरिह न । धृष्टः । विशस्तः । प्रगल्भ
 इति किम् ? । धर्षितः । विशसितः ॥ कषः कुञ्छगहने ॥ ४ । ४ । ६७ ॥ क्तयोरादिरिह न । कष्टं दुःखम् ।
 कष्टं वनम् । दुरवगाहमित्यर्थः । अन्यत्र कषितं स्वर्णम् ॥ छुवेरविशब्दे ॥ ४ । ४ । ६८ ॥ क्तयोरादिरिह न ।
 घुष्टा रञ्जुः । अन्यत्र अन्नछुषितं वाक्यम् ॥ बलिसंथूले दृढः ॥ ४ । ४ । ६९ ॥ दृढेर्वा क्तान्तस्य निपा-
 त्यते । दृढः । अन्यत्र दृढितम् । दंढितम् ॥ छुब्धविरिन्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टफाण्टबाढपरिवृढं मन्य-
 स्वरमनस्तमःसक्तास्पष्टानायासभृशप्रभौ ॥ ४ । ४ । ७० ॥ निपात्यते । छुब्धः समुद्रः । छुब्धं बलवैः ।
 विरिन्धः स्वरः । रीरिभः सौत्रः । रंभेर्वा इत्वं निपातनात् । स्थान्तं मनः । ध्वान्तं नमः । लग्नं सक्तम् । म्लिष्टम-
 स्पष्टम् । फाण्टमनायाससाध्यम् । बाढं भृशम् । परिवृढः प्रभुः ॥ नवा भावारम्भे ॥ ४ । ४ । ७१ ॥ आदितो
 धातोः क्तयोरादिरिह न । मिन्नम् । मेदितम् । प्रमिन्नः । प्रमेदितः ॥ शकः कर्मणि ॥ ४ । ४ । ७२ ॥ आदितो
 दिरिह वा न । शक्तः शक्तितो वा घटः कर्तुम् णौ दान्तशान्तपुर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञसम् ॥ ४ । ४ । ७३ ॥ क्तयोरा-
 क्तान्तानां दमादीनामेते वा निपात्यन्ते । दान्तः । दमितः । शमितः । पूर्णः । पूरितः । दस्तः । दासितः ।

स्पष्टः । स्पाशितः । छन्नः । छादितः । ज्ञापितः ॥ अवसजपवमरुषत्ववरसंघुषास्वनामः ॥ ४ । ४ । ७५ ॥
 कयोरारिदिह् वा न । श्वस्तः । श्वसितः । विश्वस्तवान् २ । जन्तः २ । वान्तः २ । वान्तः २ । तूर्णः २ । संघुष्टः २ ।
 आस्वान्तः २ । अभ्यान्तः २ ॥ हृषेः कैशलोमविस्मयप्रतिघाते ॥ ४ । ४ । ७६ ॥ कयोरारिदिह् वा । हृष्टा
 हृषिता वा केशाः । हृष्टं हृषितं लोमभिः । हृष्टो हृषितश्चैव । हृष्टा हृषिता दन्नाः । कैशलोमकर्तृका क्रिया कैशलोम-
 शब्देनोच्यते ॥ अपर्चितः ॥ ४ । ४ । ७७ ॥ अपाच्चायेः कान्नस्य इडभावश्चिचश्च निपात्यते वा । अपर्चितः । अ-
 पचायितः ॥ तत्र कस्तुकानौ तद्वत् ॥ ५ । २ । २ ॥ परोक्षमात्रविषये धातोः परौ क्वसुकानौ, तौ च परोक्षेव ।
 तत्र क्वसुः परस्मैपदत्वात्कर्त्तरि । कानस्त्वोत्तमेपदत्वाद्भावकर्मणोरपि । शुश्रुवान् । पेचानः । बहुलाधिकारात् श्रुसदव-
 सभ्यः कानो न भवति ॥ घसेकस्वरातः क्वसोः ॥ ४ । ४ । ८२ ॥ परोक्षाया आदिदिह् । जक्षिवान् । आदि-
 वान् । सेदिवान् । ऊषिवान् । पेचिवान् । ययिवान् । परोक्षाया इत्येव । विद्वान् । स्कसु इत्यादिना सिद्धे एभ्य एव
 क्वसोदिदिह् इति नियमार्थं क्वचनम् ॥ गमहनविद्वल् विशदशोवा ॥ ४ । ४ । ८३ ॥ क्वसोरारिदिह् । जग्मिवान् ।
 जगन्वान् । जघ्नवान् । जयन्वान् । विविद्वान् । विविशिवान् । विविश्वान् । ददृशिवान् । ददृश्वान् ॥
 वेयिवदनाश्चदन्वचानम् ॥ ५ । २ । ३ ॥ भूते क्वसुकानान्तं कतरि निपात्यते । इणः क्वसुर्निपात्यते । ईयिवान् ।
 समीयिवान् । नवोऽज्ञातेः क्वसुरिडभावश्च । अनाश्वान् । अनोर्वेचर्वादेशाद्वा कानः । अनूचानः । पक्षेऽद्यतन्यादिः ।
 निपातनस्येष्टविषयत्वात्कर्तुरन्यत्र अनूक्तमित्याद्येव ॥ दाश्वत्साहन्मीद्वत् ॥ ४ । १ । १५ ॥ एते क्वसावकृतद्वित्वादयो
 निपात्यन्ते । दाश्वान् । दाश्वान्सौ । साह्वान् । मीह्वान् ॥ शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ ॥ ५ । २ । २० ॥ सदर्श-
 ज्ञातोः । यान् । शयानः । यास्यन् ॥ अतो म आने ॥ ४ । ४ । ११४ ॥ शयिष्यमाणः ॥ पचमानः । अन इति

किम् ? । शयानः ॥ आसीनः ॥ ४ । ४ । ११५ ॥ आस्तेः परस्यानस्यादेरीनिपात्यते । आसीनः । उदासीनः ।
 तौ माङ्ग्याक्रोशेषु ॥ ५ । २ । २१ ॥ मा पचन् दृषलो ज्ञास्यति । मा पचमानोऽसौ मर्तुकामः “मा जीवन् यः परा-
 वज्ञा-दुःखदुःखोऽपि जीवति । तस्याजननिरेवास्तु जननीक्लेशकारिणः ॥ १ ॥” शत्रानशोरनुवृत्तावपि तौग्रहण-
 मवधारणार्थम् । तेनात्र विषयेऽसरूपविधिनाऽत्यद्यतनी न । भवतीत्यपि कश्चित् ॥ वा वेत्तेः क्वस्तुः ॥ ५ । २ । २२ ॥
 सदर्थीत् । तत्त्वं विद्वान् । विदन् पूर्यजः शानः ॥ ५ । २ । २३ ॥ सदर्थीत् । पवमानः । यजमानः । आनशा
 योगे न षष्ठीसमासो न च यजेरफलवति कर्तरि सोऽस्तीति वचनम् ॥ वयःशक्तिशीले ॥ ५ । २ । २४ ॥
 गम्ये सदर्थीच्छातोः शानः । स्त्रियं गच्छमानाः । समन्तानाः ॥ धारीडोऽकृच्छ्रेऽतृश ॥ ५ ।
 २ । २५ ॥ सत्यर्थे वर्तमानात् । धारयन्नाचाराङ्गम् । अधीयन् मपुष्पीयम् ॥ सुगृह्णिषाहः सन्निशानुस्तुत्ये ॥
 ॥ ५ । २ । २६ ॥ सदर्थीदतृशु । सर्वे सुन्वन्तः । चौरं क्षिपन् । पूजामहेन् । एष्विति किम् ? । सुरां सुनोति ॥ तृन् शीलध-
 र्मसाधुषु ॥ ५ । २ । २७ ॥ सदर्थीद् धातोः । शीले, कर्ता कटम् । धर्मः कुलाद्याचारस्तत्र, वधूम्नां गुण्डयितारः
 श्राविष्टायनाः । साधौ, गन्ता खेलः । साधु गच्छतीत्यर्थः । बहुवचनं सन्निगिषाक्षंसेरुस्त्यादौ यथासंख्यपरिहारार्थम् ॥
 श्राव्यलंकृग्निराकृप्भूसद्विरुचिद्वृत्तिवृद्धिचरिप्रजनापन्नप इष्णुः ॥ ५ । २ । २८ ॥ शीलादिसदर्थीत् । आ-
 जिष्णुः । अलंकरिष्णुः । निराकरिष्णुः । भविष्णुः । सहिष्णुः । रोचिष्णुः । वर्तिष्णुः । वर्धिष्णुः । चरिष्णुः । प्रज-
 नष्णुः । अपत्रविष्णुः । भ्राजेर्नेच्छन्त्येके ॥ उदः पचिपतिपदिमदेः ॥ ५ । २ । २९ ॥ शीलादिसदर्थीदिष्णुः ।
 उत्पचिष्णुः । उत्पतिष्णुः । उत्पदिष्णुः । उन्मदिष्णुः ॥ भूजेः णुकृ ॥ ५ । २ । ३० ॥ शीलादिसदर्थीत् । भूष्णुः ।
 जिष्णुः ॥ स्थाग्लाम्नापचिपरिभृजिक्षेः स्नुः ॥ ५ । २ । ३१ ॥ शीलादिसदर्थीत् । स्थास्तुः । ग्लास्तुः । ग्ला-

स्तुः । पक्षुः । परिमाक्षुः । क्षेष्णुः । म्लादिभ्यः कौचदेवेच्छन्ति ॥ त्रसिगृधिगृधिशिपः वन्तुः ॥ ५ । २ । ३२ ॥
 शीलादिसदर्थी । त्रस्तुः । गृध्नुः । धृष्णुः । क्षिणुः ॥ सन्भिंक्षांशेः ॥ ५ । २ । ३३ ॥ शीलादिसदर्थी ।
 चिकीर्षुः । भिषुः । आशंसुः ॥ विन्दिच्छ ॥ ५ । २ । ३४ ॥ शीलादिसदर्थीभ्यां वेत्तीच्छतिभ्यामुर्थयासंख्यं नुपा-
 न्यच्छादेशौ च निपात्येते । विन्दुः । इच्छुः ॥ शृबन्देरारुः ॥ ५ । २ । ३५ ॥ शीलादिसदर्थी । विशारुः ।
 वन्दारुः ॥ दाधेशिसदसदो रुः ॥ ५ । २ । ३६ ॥ शीलादिसदर्थी । दारुः । धारुः । सेरुः । शर्दुः । द्येग्रहणादरूप-
 मिह गृह्यते न संज्ञा ॥ शीङ्श्रद्धानिद्रातन्द्रादधिपतिगृहिस्पृहेरारुः ॥ ५ । २ । ३७ ॥ शीलादिसदर्थी । श्या-
 लुः । श्रद्धालुः । निद्रालुः । तन्द्रालुः । निपातनात्तदो दस्य नः तन्द्रेति सौत्रो वा । दयालुः । पतिगृहिस्पृहयोऽदन्ता-
 श्रौरादिकाः । पतयालुः । स्पृहयालुः । मृगयतेरपि कश्चित् । मृगयालुः ॥ ङौ सासहिवावहिचाच-
 लिपापति ॥ ५ । २ । ३८ ॥ शीलादिसदर्थीनां सहिवहिलिपतीनां यङन्ताना ङौ सति यथासंख्यमेते निपात्यन्ते ।
 अत एव वचनान्दिरपि । सासहिः । वावहिः । चाचलिः । पापतिः निपातनान्यागमाभावः ॥ सासिचक्रिदधिजिज्ञि-
 नेमि ॥ ५ । २ । ३९ ॥ एते शीलादिसदर्थीः कृतद्विर्वचना छिप्रत्यान्ता निपात्यन्ते । सरावीत्येवं शीलः ससिः ।
 चक्रिः । दधिः । जज्ञिः । नेमिः । एत्वद्वित्वाभावौ निपातनेत् ॥ शक्तमगमहन्वृषभूस्थ उकण् ॥ ४ । २ । ४० ॥
 शीलादिसदर्थी । शारुकः । काशुकः । आगाशुकः । घातुकः । वपुुकः । म्वातुकः । स्यातुकः ॥ लपपतपदः ॥ ५ ।
 २ । ४१ ॥ शीलादिसदर्थीदुकण् । अभिलाशुकः । उत्पातुकं ज्योतिः । उपपादुका देवाः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥
 भूषाकोधार्यजुसगृधिज्वलशुचदचानः ॥ ५ । २ । ४२ ॥ शीलादिसदर्थी लषपतपादः । भूषणः कुलस्य ।
 क्रोधनः । कोपनः । जवतिः सौत्रो वेगाल्ये संस्कारे वर्त्तते । जवनः । सरणः । गर्धनः । ज्वलनः । शोचनः । अभिलपणः ।

पतनः। अर्थस्य पदनः। पदेरितित्वादुत्तरेणैव सिद्धे सकर्मकार्थे वचनम् । उत्तत्र सकर्मकेभ्योऽपि विधिरित्येकेषां दर्शनम् । तन्मते शीलादिप्रत्ययेषु वासरूपविधेरप्रवृत्तिज्ञापनार्थम् तेन चिकीर्षिता कटमित्यादि न भवति । कथं तर्हि कम्पना कम्पा शास्तेति । न ण्यादिमुखे दीपिग्रहणात्कवचिद् वासरूपविधिप्रवृत्तेः॥ चलशब्दार्थादिकर्मकात्॥५।२।४३॥ शीलादिसदर्थो-
दनः। चलनः। कम्पनः। शब्दनः। रवणः। अकर्मकादिति किम् ? पठिता विद्याम् ॥ इडितो व्यञ्जनाद्यन्तात्॥५।२।४४॥ शीलादिसदर्थोदनः। वर्धनः। वर्तनः। गेरत्तश्च विषय एव लोपे व्यञ्जनान्तत्वादिहापि । चितण् । चेतनः। लुगुत्सनः व्यञ्जनाद्यन्तादिति किम् ? । पृथिता । शयिता । अकर्मकादित्येव । वसिता वस्त्रम् ॥ न णिङ्यस्तददीपदीक्षः ॥ ५ २ । ४५ ॥ शीलादिसदर्थोदनः । भावयिता । क्षमायिता । स्तुतिता । दीपितादीक्षिता कथं मधुसूदन इति । नन्वादिषु पाठाद् भविष्यति ॥ द्रमकम्पनी यङः ॥ ५ । २ । ४६ ॥ शीलादिसदर्थोदनः । दन्द्रमणः । चङ्क्रमणः । सकर्मकार्थे वचनम् य इति प्रतिषेधनिवृत्त्यर्थं च ॥ यजिजपिदंशिवदादूकः ॥ ५ । २ । ४७ ॥ यङन्ताच्छीलादिसदर्थोदनः । यायजूकः । जजपूकः । दन्दशूकः । वावदूकः । अन्येभ्योपीति केचित् । दंदहूकः ॥ जागुः ॥ ५ । २ । ४८ ॥ शी-
लादिसदर्थोदनः । यङ् इति निवृत्तम् । जागरूकः । शमशुकाद् घिनण् ॥ ५ । २ । ४९ ॥ शीलादिसदर्थोदनः । शमी । दमी । तमी । श्रमी । भ्रमी । क्षमी । प्रमादी । कृमी । घबन्तान्मत्वर्थीयेन सिद्धे तन्बाधनार्थं सूत्रम् ॥ युजभुज-
भजत्यजरञ्जिषदुषदुहदुहाभ्याहनः ॥ ५ । २ । ५० ॥ शीलादिसदर्थोदनः घिनण् । योगी । भोगी । भागी । त्यागी । अकट् घिनोश्च रञ्जेः रागी । द्वेषी । दोषी । दोही । दोही अभ्याघाती । अकर्मकादित्येव । गां दोग्धा॥ आङः क्रीडमुचः॥५।२।५१॥ आक्रीडी । आमोषी । शीलार्थं प्रत्ययान्ताः प्रायेण रुढिप्रकारा यथादर्शनं प्रयुज्यन्ते तेनापसर्गा-
न्तराधिक्ये न । एवमुत्तरत्रापि ॥ प्राच यमयसः॥५।२।५२॥ आङः शीलादिसदर्थोदघिनण्प्रायामी । अयामी । प्रयासी।

आयासी ॥ मथलपः ॥ ५ । २ । ५३ ॥ प्राच्छीलादिसदर्थ्याद्विघनण् । प्रमाथी । प्रलापी ॥ वेदश्च द्रोः ॥ ५ । २ ।
 ५४ ॥ प्राच्छीलादिसदर्थ्याद्विघनण् । विद्रावी । प्रद्रावी ॥ विपरिप्रात्सर्त्तः ॥ ५ । २ । ५५ ॥ शीलादिसदर्थ्याद्विघनण् । विसारी । परिसारी । प्रसारी ॥ समःपृचैपृज्वरेः ॥ ५ । २ । ५६ ॥ शीलादिसदर्थ्याद्विघनण् । सम्यक्की ।
 सज्वारी । ण्यन्तादपि केचिदिच्छन्ति । संज्वरी ॥ त्वरयतेरपि कश्चित् । संत्वर्यी ॥ संवेःसृजः ॥ ५ । २ । ५७ ॥ शी-
 लादिसदर्थ्याद्विघनण् । संसर्गी । विसर्गी ॥ संपरिव्यनुप्राहदः ॥ ५ । २ । ५८ ॥ शीलादिसदर्थ्याद्विघनण् । संवादी ।
 परिवादी । विवादी । अनुवादी । प्रवादी ॥ वेर्विचकत्थसम्भूकषकसलसहनः ॥ ५ । २ । ५९ ॥ शीलादिसदर्थ्या-
 द्विघनण् । विवेकी । विकृत्यी । विसम्भी । विकापी । विलासी । विधाती । व्यपभेर्लेषः ॥ ५ । २ । ६०
 ॥ शीलादिसदर्थ्याद्विघनण् । विलापी । अपलापी । अभिलापी ॥ संप्राहसात् ॥ ५ । २ । ६१ ॥ शीलादिसदर्थ्याद्विघ-
 नण् । संवासी । प्रवासी । शब्निर्देशाद्वर्तेन ॥ समत्यपाभिव्यभेदश्चरः ॥ ५ । २ । ६२ ॥ शीलादिसदर्थ्याद्विघनण् ।
 संचारी । अतिचारी । अपचारी । अभिचारी । व्यभिचारी ॥ समनुव्यवाद्बुधः ॥ ५ । २ । ६३ ॥ शीलादिसदर्थ्या-
 द्विघनण् । संरोधी । अनुरोधी । विरोधी । अवरोधी ॥ वेर्देहः ॥ ५ । २ । ६४ ॥ शीलादिसदर्थ्याद्विघनण् । विदाही ॥
 परेर्देविसुहृच्च ॥ ५ । २ । ६५ ॥ दहः शीलादिसदर्थ्याद्विघनण् । देवीति देवृथातोरण्यन्तस्य ण्यन्तस्य च ग्रहणम् । परि-
 देवी । परिमोही । परिदाही ॥ क्षिपरटः ॥ ५ । २ । ६६ ॥ परेः शीलादिसदर्थ्याद्विघनण् । परिक्षेपी । परिरादी ॥
 त्रदेश्च णकः ॥ ५ । २ । ६७ ॥ शीलादिसदर्थ्यात्परेः क्षिपरटः । परित्रादकः । वदेरपिकश्चिदिच्छन्ति । परिक्षेपकः ।
 परिरादकः । णकतृचाविति सिद्धे पुनर्विधानमसरूपविधिना शीलादिप्रत्ययेष्वशीलादिक्लृप्त्ययो नेति ज्ञापनार्थम् ॥
 निन्दर्हिस्त्रिज्जिज्ञासादिना शिव्याभापासूयानेकस्वरात् ॥ ५ । २ । ६८ ॥ शीलादिसदर्थ्याणकः । निन्दकः ।

हिंसकः । क्लेशकः । खादकः । विनाशकः । व्याभाषकः । असूयकः । दारिद्रायकः । अनेकस्वरत्वादेव सिद्धेऽसूयग्रहणं कण्ठ्वादिनिवृत्त्यर्थम् । विनाशिश्रहणमन्यस्य ण्यन्तस्य निवृत्त्यर्थम् । अनेकस्वरान्नेच्छन्त्यन्ये । उपसर्गाद्देवदेविश्रुशः ॥ ५ । २ । ६९ ॥ शीलादिसदर्थणकः । आदेवकः । परिदेवकः । आक्रोशकः । परिक्रोशकः । घृह्णमभिलुष्टि-
जल्पिकुट्टाट्टाकः ॥ ५ । २ । ७० ॥ शीलादिसदर्थीत् । वराकः । वराकी । भिक्षाकः । लुण्टाकः । जल्पाकः । कु-
ट्टाकः ॥ प्रात्सूजोरिन् ॥ ५ । २ । ७१ ॥ शीलादिसदर्थीत् । प्रसवी । प्रजवी ॥ जीणहृक्षिविअपरिभूवमाभ्य-
मान्यथः ॥ ५ । २ । ७२ ॥ शीलादिसदर्थीदिन् । जयी । अत्ययी । आदरी । क्षयी । विशयी । परिभवी । वमी ।
अभ्यमी । अन्ययी ॥ स्रवस्यदो मरक् ॥ ५ । २ । ७३ ॥ शीलादिसदर्थीत् । सुमरः । घस्मरः । अग्रः ॥ भञ्जि-
भासिमिदो, घुरः ॥ ५ । २ । ७४ ॥ शीलादिसदर्थीत् । भञ्जुरं काष्ठम् । भासुरं वधुः । मेदुरः ॥ वेत्तिच्छिदभि-
दः कित् ॥ ५ । २ । ७५ ॥ शीलादिसदर्थीद् घुरः । विदुरः । छिदुरः । भिदुरः ॥ भियो रुक्कलुकम् ॥ ५ । २ ।
७६ ॥ शीलादिसदर्थीत्कित् । भीरुः । भीरुकः ॥ मृजीणनशष्प ॥ ५ । २ । ७७ ॥ शीलादिसदर्थी-
त्कित् । सुत्वरः । सुत्वरी । जित्वरः । इत्वरः । नईवरः ॥ गत्वरः ॥ ५ । २ । ७८ ॥ शीलादिसदर्थी-
द्रमः द्वरपु मश्च तो निपात्यते । गत्वरः । गत्वरी । सम्यजसंहिसदीपकम्यकमनमोरः ॥ ५ । २ । ७९ ॥ शीलादि-
सदर्थीत् । स्मेरं सुखम् । न जस्यति अजस्रम् भ्रवणम् । हिसः । दीप्रः । कम्प्रः । कम्प्रा युवतिः । बहुलाधिकारत्कर्मण्यपि, कम्प्यते
इति कम्प्रः ॥ तृषिष्टिस्वपो नजिह्व ॥ ५ । २ । ८० ॥ शीलादिसदर्थीत् । तृष्णजौ । घृष्णक् । स्वप्नक् ॥
स्थेशभासपिसकसो वरः ॥ ५ । २ । ८१ ॥ शीलादिसदर्थीत् । स्थावरः । ईश्वरः । कथमीश्वरीति । अशनोरीक्षादेरि-
त्यौणादिके वरदि । भास्वरः । पेस्वरः । विकस्वरः ॥ यायावरः ॥ ५ । २ । ८२ ॥ यातेर्य कुन्ताच्छोलादिसदर्थीद्भरः ।

यायावरः ॥ चिदुदहज्जगज्जुहूवाक्कुमाड्धीश्रीद्रुसूज्वायतस्तुक्प्रभ्राजादयः क्विपः ॥ ५। २। ८३॥ एते शब्दाः
 क्विवन्ताः शीलादौ सत्यर्थे निपात्यन्ते । दिद्युत् । दृणातीनि ददत् । जगत् । जुहूः । एषु द्वित्वम् । दृणानिजुहोत्योर्ह्रस्व-
 त्वदीर्घत्वे च । वक्तीनि वाक् । पृच्छतीति प्राट् । प्राशौ । दधाति ध्यायति वा धीः श्रीः । शतद्रूः । स्रूः । जूः । आत-
 स्तूः । कटप्रूपरित्राट् । एषु दीर्घत्वम् । दधातेराकारस्य ध्यायतेर्याशब्दस्य चेकारः । बहुलाधिकारादशीलादावपि । धीः
 सुधीः । प्रधीः । भ्राजादि, विभ्राट् । भाः । भासौ । भूवः संज्ञायापव । भूः पृथ्वी । शंभूः शिवः । प्रतिभूः उत्तमर्णाधमे-
 ण्योरन्तरस्थः । शीलादिष्वस्वरूपविधिर्नास्तीति सामान्यलक्षणक्विपोऽप्राप्त्या पुनर्विधिः ॥ इति शीलादिप्रत्याः ॥

शंसंस्वयंविप्राट् शुवो डुः ॥ ५। २। ८४ ॥ सत्यर्थे । शं सुखं तत्र भवति । शम्भुः शंकरः । सम्भुर्जनिता ।
 स्वयंभुः । विभुः । प्रभुः ॥ पुव इत्रो दैवते ॥ ५। २। ८५ ॥ सदर्थ्यत् कर्तरि । पुनाति पवते वा पवित्रोऽर्हन् । करणे-
 ऽप्यन्ये ॥ ऋषिनाम्नोः करणे ॥ ५। २। ८६ ॥ सदर्थ्यत् पुत्र इत्रः । पवित्रोऽयमृषिः । पवित्रो दर्भः । ऋषौ कर्तर्यपि
 केचित् ॥ लघूस्सुखनचरसहार्तः ॥ ५। २। ८७ ॥ सदर्थ्यत् करणे इत्रः । लुनात्यनेन लत्रिम् । धुवित्रम् ।
 सवित्रम् । निरनुबन्धत्वात् धृगृगृहोर्ग्रहणं किन्तु ध्रुवतिषुवत्योरेवाधूनोतेरपि कथित् । खनित्रम् । चरित्रम् । सहित्रम् ।
 अरित्रम् ॥ नीदांशसूयुजस्तुदसिचमिहपतपानहृत् ॥ ५। २। ८७ ॥ सदर्थ्यत् करणे । नेत्रम् । दात्रम् ।
 त्रवर्जनान्नेट् । शस्त्रम् । योत्रम् । योक्त्रम् । स्तोत्रम् । तोत्रम् । सेत्रम् । सेक्त्रम् । मेढ्रम् । पत्रम् । पात्रम् । नङ्गीः ॥
 हलक्रोडास्ये पुवः ॥ ५। २। ८८ ॥ सदर्थ्यत् करणे त्रट् । पोत्रम् । हलस्य सूकरस्य च मुखम् ॥ दंशेत्त्रः ॥
 ५। २। ९० ॥ सदर्थ्यत् करणे । दंष्ट्रा ॥ धात्री ॥ ५। २। ९१ ॥ दधेर्धागो वा कर्मणि त्रट् । धात्री स्तनदायि-

न्यामलकी च ॥ ज्ञानेच्छाचार्यबीच्छीलयादिभ्यः क्तः ॥ ५ । २ । ९२ ॥ सत्यर्थे । राज्ञां ज्ञातो बुद्ध इष्टो मनो-
ऽर्चितः पूजितः । नोत्, विमिदा, भिन्नः । शीलयादि, शीलितो रक्षितः शान्त आक्रुष्टो जुष्ट उद्यतः । संयतः
शयितस्तुष्टो । रुष्टो । रुषितः । आशितः । १ । कान्तोऽभिव्याहृतो दृष्टस्तुष्टः स्रुतः स्थितो भृतः । अमृतो सुदितः
पूर्तः शक्तोऽक्तः श्रान्तविस्मितौ । २ । संरन्धारन्धदयिता दिग्धः स्निग्धोऽवतीर्णकः । आरुढो मूढ आयस्तः क्षुधितकान्त-
व्रीहिताः । ३ । मत्तश्चैव तथा क्रुद्धः क्रिष्टः सुहित इत्यपि । लिप्तहन्तौ च विज्ञेयौ सति लज्जादयस्तथा । ४ । बहुला-
धिकाराद्यथाभिधानमेभ्यो भूतेऽपि क्तो भवति । तथा च तृतीयासमासोपि सिद्धः ‘अर्हद्भ्यस्त्रिभुवनराजपूजितेभ्यः इति’
वर्तमाने क्ते तु षष्ठ्येव । कान्तो हरिश्चन्द्र इव प्रजानामिति । अन्ये तु ज्ञानार्थेभ्यः तत्क्रकौण्डिन्यन्यायेन भूते क्तस्य
वर्तमाने क्तेन वाधात् त्वया ज्ञातो मया ज्ञात इत्यादिरपशब्द इति मन्यन्ते ॥

इति श्रीतपोगच्छाचार्यविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगीतार्थतत्त्वादिगुणोपेतवृद्धिच-
न्द्रापरनामवृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमानान्तेवासिसंविग्रहाखीयतपोगच्छाचार्य-
भट्टारकश्रीविजयनेमिसूरिरविरचितायां बृहद्धेमप्रभायां पूर्वकृदन्तप्रक्रिया ॥

॥ अथोणादयः ॥

लुणादयः ॥ ५ । २ । ९३ ॥ सत्यर्थे वर्तमानाद्भातोर्वहुलम् ॥ भीमादयोऽपादाने ॥ ५ । १ । १४ ॥
विभेत्यस्मादिति भीमः । एवं भीष्मः । भयानकः ॥ संप्रदानाच्चान्यत्रोणादयः ॥ ५ । १ । १५ ॥ अपादानात् ।
करोतीति कारुः । वायुः । पायुः । बहुलवचनात् प्रायः संज्ञाशब्दाः केचित्संज्ञाशब्दा इत्यनुक्ता अपि प्रत्यया भवन्ति ।

ऋफिडः । ऋफिडुः । ऋचिडु भूतेऽपि । भसितं तदिति भस्म । कषितौऽसौ कषिः । ऋचन्ति तयेति ऋक् ।
 उक्तं च— संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च नतः परे । कार्यानुबन्धोपपदं विज्ञातव्यमुणादिषु ॥ १ ॥
 तथा दाहलकं प्रकृतेस्तनुष्टुटेः प्रायसमुच्चयनादपि तेषाम् । कार्यसंश्लेषविधेश्च तदूहं नैगमरूढिभवं हि सुसाधु ॥ २ ॥
 नाम च धातुजमाह निरुक्ते व्याकरणे शकटस्य च तोकम् । यन्न पदार्थविशेषसमुत्थ प्रत्ययतः प्रकृतेश्च तदूहम् ॥ ३ ॥

॥ अथोणादिविवृतिः ॥

कृवापाजिस्वदिसाध्यशौटृस्नासनिजानिरहीणभ्य उण् ॥ १ ॥ सत्यर्थे वर्तमानेभ्यः संपदानापादानाभ्यामन्यत्र
 कारके भावे च संज्ञायां विषये बहुलमुण् प्रत्ययः । करोति करनि कृणोति वा कारुः कारी नापितादिः इन्द्रश्च । वायुः
 नभस्त्वान् । पायुः अपानमुपस्थश्च । जायुः औषधं पित्तं वा । स्वद्यते इदमनेन वा स्वादुः रुच्यः । स्वदनं वा स्वादुः ।
 उत्तमक्षमादिभिः तपोविशेषैर्भावितात्मा साध्नोति साधुः । सम्पददर्शनादिभिः परमपदं साधयति वा साधुः संयतः ।
 उभयलोकफलं वा साधयति साधुः धर्मशीलः । अश्नुते तेजसा सर्वं केदारं वा इत्यायुः सूर्यो व्रीहिश्च । अशनं वा
 आशु क्षिप्रम् । अश्नुते इति वा आशुः शीघ्रगामी शीघ्रकारी च । दरति दृणाति दीर्येते वा दारु काष्ठं भव्यं च ।
 स्नायुः अस्थिनहनम् । सानु पर्वतैकदेशः । जानु ऊरुजङ्घासंधिमण्डलम् । जानीत्याकारनिर्देशात् ‘न जनवधः’ इति
 प्रतिपिन्धापि वृद्धिर्भति । राहुः संहिक्रयः । एत्यायुः पुरुषः शकटम् औपधम् जीवनम् पुरुरवः पुत्रो वा । जरायुः गर्भवे-
 ट्ठनम् जलमलम् वा । जटायुः पक्षी । धनायुः देशः । रसायुः भ्रमरः ॥ अः ॥ २ ॥ सर्वस्माद्धातोर्थथाप्रयोगमकारः
 प्रत्ययो भवति । भवः । तरः । वरः । प्लवः । शयः । शरः । परः । करः । सचः । चरः । वदः ॥ म्लेच्छोर्देहस्वश्च
 वा ॥ ३ ॥ म्लिच्छः मूकः । म्लेच्छः कुमनुष्यजानिः । इहः ईडो देवताविशेषौ मेदिनी च ॥ नञः क्रमिगमिशमि-

खन्याकामिभ्यो हित् ॥ ४ ॥ न क्रामति नक्रः जलचरो ग्राहः । नगः वृक्षः पर्वतश्च । नशः यक्षः । नखः करजः ।
नास्य खमस्तीति वा नख इत्यपि । नाक्रः स्वर्गः । नात्राकमस्तीति नाक इत्यपि ॥ तुदादिविबिगुहिभ्यः कित् ॥ ५ ॥
तुदः । नुदः । क्षिपः । सुरः । बुधः । सुरत् ऐश्वर्यदीप्त्योः । तुदादिर्न घातुगणः किं तर्हि भिन्न इति । तेन बुधादी-
नामिति लिङ्गपरिणामस्तु ज्ञेयः । शिवः । तुदादीनां यथासंभवं कारकविधिः । विष्णुंकी व्याप्तौ । वेष्टि विषम
प्राणहरं द्रव्यम् । गुहौगु संवरणे । गृहति गुहः स्कन्दः । गुहा पर्वतैकदेशः ॥ विन्देर्नलुक् च ॥ ६ ॥ विदः गोत्र-
कृद् वृक्षजातिश्च ॥ कुगो द्वे च ॥ ७ ॥ चक्रं रथाङ्गमायुधं च ॥ कनिगदिमनेः सरूपे ॥ ८ ॥ किदिति निवृत्तम् ।
कनति दीप्यते कन्कनः कान्तः । गदति अन्यक्तं वदति, गद्यतेऽव्यक्तं कथ्यते वा गद्गदोऽव्यक्तवाक्, गद्गदमव्यक्तं
वचनम् । मन्मनः अविस्पष्टवाक् । सरूपग्रहणं ' व्यञ्जनस्यानादेर्लुक् ' इत्यादिकार्यनिवृत्त्यर्थम् ॥ ऋतश्चित् ॥ ९ ॥
ऋकारान्ताद्धातीरकारः प्रत्ययो भवति स च बहुलं दित् धातोश्च सरूपे द्वे रूपे भवतः । दीर्यते भिद्यतेऽनेन श्रोत्रमिति
दर्दरः वाद्यविशेषः पर्वतश्च । दर्दरी सस्यलुण्ठिः । कर्करः क्षुद्राक्षमा । कर्करी गलन्तिका वर्वरः म्लेच्छजातिः । वर्वरी
केशविशेषः । भर्भरः छद्मवान् । भभरी श्रीः । जर्जरः अहहः । जर्जरी स्त्री । झर्जरः वाद्यविशेषः । झर्जरी झल्लरिका ।
गर्गरः राजर्षिः । गर्गरी महाकुम्भः । मर्मरः शुष्कपत्रप्रकरः । तद्धर्मोऽन्योऽपि क्षोदासहिष्णुर्दानवश्च । मर्मरायां दूर्वाया-
मित्यत्र टिप्पेऽपि ङीर्न भवति बहुलाधिकारात् । तत् एव च ऋकारान्तादपि । घर्घरः सदोषाव्यक्तवाक् । घर्घरी किंक-
णिका ॥ किञ्च ॥ १० ॥ मुमुरः ज्वलदङ्गारचूर्णम् । पुपुर्ः फेनः । तिर्तिरः संक्रमः । भुर्भुरः संचयः । शिशिरः पुञ्जः
॥ पुपलिभ्यां दित् पिप् च पूर्वस्य ॥ ११ ॥ पुणाति छायाया पिप्परी वृक्षजातिः । पलत्यातुरं पिप्पली औषध-
जातिः ॥ कर्ममथिभ्यां चन्मनौ च ॥ १२ ॥ क्रामति सुखमेनानस्मिन्वा चङ्क्रमः । मथति चित्तं रागिणां

मन्यथः कामः ॥१२॥ गर्मेर्जम् च वा ॥१३॥ गच्छति पदविहरणं करोति जङ्गमः चरः । गच्छत्यमाध्यस्थ्यं गङ्गमः
चपलः ॥ अदुपान्त्यऋद्भ्यामथ्रान्तः ॥ १४ ॥ शलशलः । सञ्जलः । हलहलः । कलकलः । मलमलः । घटवटः ।
वटवटः । पदपदः । करकरः । गरगरः । दरदरः । सरसरः । वरवरः । अनुकरणशब्दा एते ॥ मविमसेर्वा ॥ १५
॥ मय हिसायां । मयमयः । मयमयः । मयमयः । मयमयः ॥१५॥ ह्रस्वफलिकवेरा च ॥१६॥ हंश्
हरणे । हरति नयति शस्त्राण्यस्त्वल् लक्ष्यम् हराहरः योग्याचार्यः । सं गतौ । धावति वायुना नीयमानः समन्तात्
मरासरः । सारङ्गः । फलनिष्पत्तौ । फलति निष्पादयति नानाविधानि पुष्पफलानि फलाफलमरणम् । कप हिसायाम्
। कपति विदारयति कपाकपः कुमिजातिः ॥ इडुडुपान्त्याभ्यां किदिदुतौ च ॥ १७ ॥ किलत् श्वेत्यक्रीडनयोः ।
किलिकिलः । हिलत् हावकरणे । हिलिहिलः । शिलत् उञ्जे । शिलिशिलः । लुरत् छेदने । लुरुलुरः । सुरत् संवेष्टने ।
सुरुसुरः । लुरत् भीमार्थशब्दयोः । घुरुघुरः । पुरत् अग्रगमने । पुरुषुरः । पुरत् ऐश्वर्यदीप्तयोः । सुरसुरः । कुम्
शब्दे । कुरुकुरः । लुरण् स्तेये । लुरुचुरः । हुल् हिसासंवरणयोश्च । हुल्लुलः । गुजत् शब्दे । गुजुगुजः । गुडत् रक्षायाम्
। गुडुगुडः । कुटत् कौटिल्ये । कुडुकुटः । पुटत् संश्लेषणे । पुडुपुटः । कुणत् शब्दोपकरणयोः । कुणुकुणः । मुणत् प्रति-
ज्ञाने । मुणुमुणः । अनुकरणशब्दा एते ॥ जजलतितलकाकोलीसरीसृपादयः ॥ १८ ॥ एते अमत्ययान्ता
निपात्यन्ते । जल घात्ये । अस्य द्वित्वे पूर्वस्य जभावः । जजलः । यस्य जाजलिः पुत्रः । तिलत् स्नेहने ।
अस्य द्वित्वे पूर्वस्य च तिभावे धातोस्कारस्यङ्कारे तितलः । कुल वन्धुसंस्त्यानयोः । अस्य द्वित्वे पूर्व-
स्य च काभावे कालोली क्षीरकाकोलीति च वल्लीजातिः । सृष्टुं गतौ । अस्य द्वित्वे गुणाभावे पूर्वस्य च सरी-
भावे सरीसृपः उरगजातिः । आदिग्रहणाद्यथादर्शनमन्येऽपि ॥१८॥ बह्लुं गुणवृद्धी चादेः ॥१९॥ घातोः किदः प्रत्य-

यो भवति सरूपे च द्वे रूपे भवतः पूर्वस्य चेकारोकारावन्तौ भवतः यथादर्शनं च गुणवृद्धी भवतः । केलिकिलः केलि-
 किलश्च हसनशीलः । हिलत् हावकरणे । हेलिहिलः हेलिहिलश्च विलसनशीलः । शेलिशिलः शेलिशिलः । शुभि दीप्ती
 । शोभते पुनः पुनरिति शोशुशुभः । शौशुशुभः । शुदत् मेरणे । नुदति पुनः पुनरिति नोदुनुदः । नौदुनुदः । शुदत्
 रक्षायाम् । शुदति भ्राम्यति पुनः पुनरिति गोलुगुलः । गौलुगुलः । बुलण् निमज्जने । बोलयात् पुनः पुनरिति बोलु-
 बुलः । बौलुबुलः । तत्तद्धात्वर्थास्तच्छीला अनुवादविशेषा वैते ॥१९॥ गेल्लुप्या ॥२०॥ घातोरप्रत्ययसन्निभयोगे बहुलं गेल्लप्
 भवति । वज्रं धारयतीति वज्रधरं इन्द्रः । एवं चक्रधरः विष्णुः । भूधरः अग्निः । जलधरः मेघः । बाहुलकात्प्रत्ययान्त-
 रेऽपि । देवयतीति दिव् द्यौः द्योम स्वर्गश्च । पुण्यं कारयन्तीति पुण्यकृती देवाः । एवं पर्णं शोषयतीति पर्णशुद् ।
 “ वान्ति पर्णशुभो वानास्ततः पर्णमुचोऽपरे । ततः पर्णरुहः पश्चात्ततो देवः प्रवर्षति ” ॥ १ ॥ तथा महतः कारयां-
 चक्रुराक्रन्दानिति माप्ते महतश्चक्रुराक्रन्दानिति भवति । महीपालवचः श्रुत्वा जुष्टुषुः पुष्यमाणवाः । घोषयांचक्रुरित्यर्थः
 ॥ भीणशालिचलिकलयतिमच्छ्विंमृजिक्तुस्तुदाधाराकापानिहानञ्शुभ्यः कः ॥ २१ ॥ विभीक् भये ।
 विभेति दुन्दुभात्परस्माच्च भेकः भण्डूकः कातरश्च । विभेति वायोर्भेको मेघः । इण्क् गतौ । एत्यद्विनीय एकः अस-
 हायः संख्या प्रधानमसभानमन्यश्च । पलफलशुल गतौ । शलन्त्यात्परक्षणाय नमिति शलकः शरणम् । शलति त्यक्तं
 बहिरिति शलकं गृहीतरसं शकलम् । शलकः काष्ठत्वक् मिलनं च काष्ठम् मुद्गरः करणं च । वलि संवरणे । वलकः
 दशनः वासः त्वक् च । कलि शब्दसंख्यानयोः । कलकः कषायः दम्भः पिष्टपिण्डश्च । अत सातत्यगमने । अत्कः ।
 आत्मा वायुः व्याधितः चन्द्रः उत्पातश्च । मर्चः सौत्रो धातुः प्राप्नो । मर्कः देवदारुः वायुः दोनवः मनः पन्नगः वि-
 हनकारी च । ‘ चजः कगम् ’ इति कत्वम् । अर्च पूजायाम् । अकः सूर्यः पुष्पजानिः का(शा)टजातिश्च । मृजौक् शुद्धौ

। मार्कः वायुः । कुंक् शब्दे । कोकश्चक्रवाकः । तुंक् हिंसवृत्तिपूरणेषु । तोकप्रपत्यम् । षुंगक् भुतौ । स्तोक्रमल्पम् ।
 डुदांग्क् दाने । दाकः यजमानः यज्ञश्च । डुदांग्क् धारणे च । धाकः ओदनः अनह्वान् अम्भः स्तम्भश्च । रांक् दाने ।
 राकः दाता अर्थः सूर्यश्च । राका पौर्णमासी कुमारः रजस्वला च । वैङ् पालने । वाकः धर्मः शरणस्थानीयश्च । कै शब्दे
 । काकः वायसः । पां पाने, पांक् रक्षणे वा । पाकः बालः असुरः पर्वन्श्च । ओहांक् त्यागे । निहाकः निःस्नेहः
 निर्मोक्श्च । निहाका गोधा । शुं गतौ । न शक्नोतीति अशोकः ॥ विचिपुषिसुविशुष्यविसृष्टुसुभ्रूस्मनीवीभ्यः
 कित् ॥ २२ ॥ विचूँपी पृथग्भावे । विक्कः करिपोतः । पुपंच् पुष्टौ । पुष्कः निशाकरः । घृषश् स्तेये । सुष्कः चौरः
 मांसलो वा । मुष्कौ द्वयणौ । शुषंच् शोषणे । शुष्कमपगनरसम् । अव रक्षणादिषु । उक्कः कुन्दुमः । से गतौ । सृक्कः
 वायुः वाणः सृगालः वक्कः निरयश्च । सृका आयुधविशेषः । वृग्द वरणे वृङ्गश् संभक्तौ वा । वृक्कः मृगजातिः आदि-
 त्यः धूर्तः जाठरश्चाग्निः । शुं गतौ । शुक्कः कीरः ऋषिश्च । पुंग्द अभिषेवे । सुक्कः निरामयः । भू सत्तायाम् । भूक्कः
 कालः छिद्रं च । धूत् विधूनने धूर्गद कम्पने धूर्गश् कम्पने वा । धूक्कः वायुः व्याधिश्च । धूका पताका । मूङ् दन्वने
 । मूक्कः अवाक् । णींग् मापणे । नोक्कः खगः ज्ञाता च । नोका उदकहारिका ज्ञातिश्च । वींक् प्रजनादिषु । वीक्कः
 वायुः व्याधिः नाशः अर्थः मनः वसन्तश्च । वीका पक्षिजातिः नेत्रमलं च ॥ कृगो वा ॥ २३ ॥ डु कुंग् करणे । कर्कः
 अग्निः सारङ्गः दर्भः भेनाश्वश्च कृक्कः शिरोग्रीवम् ॥ डुयुहिपितुशोर्दीर्घश्च ॥ २४ ॥ घुङ् शब्दे । घूक्कः कौशिकः ।
 युक्मित्रणे । यूका सुद्रजन्तुः स्वेदजः । हिङ् गतिदृध्योः । हीक्कः पक्षी । पित् गतौ । पीक्क उपस्थो जलाश्रयश्च ।
 तुंक् दृष्ट्यादिषु । तूक्कः उपस्थः पर्वतः । शुं गतौ । शूक्कः किंशारः अभिषवः शोकश्च । शूका हल्लेखः ॥ ह्रियो रश्च
 लो वा ॥ २५ ॥ ह्रियः कित् कः प्रत्ययो भवति रेफस्य च लकारो वा भवति । ह्रीक्कः हीक्कः लज्जापरः नकुलश्च ।

हीको लिङ्ग्यपि ॥ निष्कतुरुष्कोदर्काल्कशुल्कश्वफलककिञ्जल्कोल्कावृक्कच्छेकेकायस्कादयः ॥ २६ ॥
 एते कप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । नेः सीदतेर्बिच्च । निष्कः सुवर्णादिः । तूरैचि त्वरायाम् । अस्य ह्रस्व उषश्चान्तः ।
 उरुष्कः वृक्षः म्लेच्छश्च । उदः परादर्तेः । उदकैः क्रियाफलम् । अली भूषणादौ । अस्माद् चान्तः । अलर्कः उन्मन्तो
 मदालसात्मजश्च । पलफलशल गतौ इत्यस्योपान्त्योत्वं च । शुल्कं रक्षानिवेशः । शुनः परात्फालेर्ह्रस्वश्च । श्वफलकः अन्य-
 कविशेषः । किमः परात् वृषो रस्य लश्च । किञ्जल्कः पुष्परेणुः । ज्वलेरुलादेशश्च उलेः सौत्रस्य वा उल्का औत्पातिकं
 ज्योतिः अग्निज्वाला च । वृजैकि वर्जने । अगुणत्वं च । वृक्कः मृष्कः । छयार्थिकायन्योरेत्वं च । छेकः मनीषी ।
 केका मयूरवाक् । यमेर्मस्य सः । यस्कः । आदिग्रहणात् ढक्कास्पृक्कादयोऽपि ॥ दृकुतृसृशृदृष्टृस्तुक्कुक्षुलङ्घिचरिचटिक-
 टिकण्टिचणिचवि ढलिचमित्थविदेविचन्धिकनिजनिमशिक्षारिक्ूरिवृतिवत्तिलमत्तिलसल्लयल्लिभ्योऽकः
 ॥ २७ ॥ दृशु विदारणे । दरकः भीरुः । कृत् विक्षेपे । करकः जलभाजनम् कण्ठलुश्च । करका वर्षपाषाणः । नृशू-
 नये । नरकः निरयः । सं गतौ सरका मद्यविशेषः कंमभाजनविशेषश्च । परका मधुपानवारः । दुडु धृगृक् पोषणे च ।
 भरकः गोण्यादिः । धृङ् अवधर्दसने । धरकः सुवर्गोन्माननियुक्तः । दृग्द वरणे । वरकः । वधूनातिसहायः वाजसने-
 यभेदश्च । मृत् प्राणत्यागे । मरकः । जनोपद्रवः । ष्ठृगृक् स्तुतौ । स्तवकः पुष्पगुच्छः । कुक् शब्दः । कवकमभक्ष्यद्रव्य-
 विशेषः । दुक्षुक् शब्दे । क्षवकः राजमर्षपः । लघुङ् गतौ । लङ्घकः रक्षोपजीवी । चर भक्षणे च । चरकः मुनिः
 चटण् भेदे । चटकः पक्षी । कटे वर्षावरणयोः । कटकः वलयः । कटु गतौ । कण्टकः तरुरोम । चणशब्दे । चणकः
 मुनिः धान्यविशेषश्च । चषी भक्षणे । चषकः पानभाजनम् । फलनिष्पत्तौ । फलकः खेटकम् । दु वमू उद्विरणे । वमकः
 कर्मकरः । तमूच् काङ्क्षायाम् । तमकः न्याधिः क्रोधश्च । अव रक्षणोदौ । अवका शैवलम् । देवृङ् देवने । देवका

अमराः । देविका नदी । वन्यंश्च वन्यने । वन्यकः चारकपालः । कनै दीप्यादीषु । कनकं सुवर्णम् । जनैचि प्राडु-
 भवि । जनकः सीतापिता । मश रोषे च । मशकः सुदृजन्तुः । क्षर संचलने ण्यन्तः । क्षारकं बालमुकुलम् । कुस्त् श-
 न्दे । कोरकं मौढ्यकुलम् । वृत्तं वर्तने । वर्तिका वर्तिका वा शकुनिः । वल्लि संवरणे । वल्लकी वीणा । मल्लि धारणे
 मल्लकः शरावः । मल्लिका पुष्पजातिः दीपाधारश्च । सल्लः सौत्रः । सल्लकी वृक्षः । सत्कृत्य लवयते स्वाद्यते गजै-
 रिति वा मल्लकी । अली भूषणादिषु । अलकः केशविन्यासः । अलका पुरी ॥ को रुरुष्टिरण्टिभ्यः ॥ २८ ॥
 कुशब्दात् परेभ्य एभ्योऽकः प्रत्ययो भवति । रुक् शब्दे । कुरुवकः वृक्षः । रुदु स्तेये । कुरुण्टको वर्णगुच्छः । रण्टिः प्रा-
 णहारणे सौत्रः । कुरुण्टकः स एव ॥ ध्रुवन्दिरुचितिलिपुलिङ्गलिङ्गिषुपिषुभिस्त्रिभ्यः कित्
 ॥ २९ ॥ ध्रुं स्थैर्ये च । ध्रुवकः स्थिरः । ध्रुवका आपनविशेषः । धूत् विधूने । ध्रुवकं धूननम् । ध्रुवकः प्रधानं ।
 स्त्री ध्रुवका आपनविशेषः । उन्दैषु क्लेदने । उदकं जलम् । रुचि अधिमीत्यां च । रुचकः आभरणविशेषः । तिलत्
 स्नेहने । तिलकः विशेषकः वृक्षश्च । पुलत् समुच्छ्राये, पुल महत्वे वा । पुलकः रोमाञ्चः । कुल वन्युसंस्त्यानयोः । कु-
 लकं संयुक्तम् । क्षिपीत् प्रेरणे । क्षिपकः वायुः । क्षिपका आयुधम् । क्षुपः सौत्रो हस्वीभावे । क्षुपकः गुल्मः । क्षु-
 भच् संचलने । क्षुभकः पाश्चात्कः । लिखत् अक्षरविन्यासे । लिखकः चित्रकरः ॥ छिदिभिदिपिटेर्वा ॥
 ३० ॥ एभ्योऽकः प्रत्ययो भवति स च क्त्वा । छिद्वंषी ऋधीकरणे । छिदकः खट्वाः क्षुरश्च । छेदकः परशुः । भिद्वंषी
 विदारणे । भिदकं जलं पिशुनश्च । भेदकं वज्रम् । पिट शब्दे च । पिटकः सुद्रस्फोटकः । पेटकं संघातः ॥
 कुर्येगुणवृद्धी च वा ॥ ३१ ॥ कुर्येकः प्रत्ययो भवति गुणवृद्धी चास्य वा भवतः । कुर्यत् विलेखने । कर्पकः कृपकः
 परशुः । कर्पकः कृपकः कुटुम्बी ॥ नवः परात्पुंसण् अभिमर्दने इत्यस्मात् क्तिदकः प्रत्ययो भवति

। नपुंसकं तृतीयाप्रकृतिः । नखादित्वात् नञ् न भवति ॥ कीचकपेचकमेनकाभकधमकवधकलघकज-
हकैरकैडकाश्मकलमकक्षुल्लकवटकबकाढकादयः ॥ ३३ ॥ कीचकादयः शब्दा अकप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कचि
वन्धने । अस्योपान्त्यस्येत्वं च । कीचकः वंशविशेषः । डु पर्चीषु पाके । मचि कलकने । मनिच् ज्ञाने । एषामुपान्त्य-
स्यैत्वं च । पेचकः करिजघनभागः । मेचकः वर्णः । मेनका अप्सराः । अर्भकः बालः । धमां शब्दा-
ग्निसंयोग्योः । अस्य धमादेशश्च । धमकः कीटः कर्मारश्च । अन्यत्रापि धमादेशो दृश्यते । वत्ते, धान्तः । हन्तेर्वधश्च ।
वधकः हन्ता व्याधिश्च । वधकं पद्मबीजं । अन्यत्रापि दृश्यते । वृत्रं हन्ति अचि वृत्रवधः शक्रः । वधिता निर्मोचकः ।
वध्यः । वधनम् । लघुङ् गतौ । लघकः असमीक्ष्यकारी । जहातेर्द्वे रूपे अन्नलुक् च । जहकः निर्मोचकः
कालः क्षुद्रश्च । ईरिक् गतिकम्पनयोः । ईडिक् स्तुतौ । अनयोर्युणश्च । एरका उदकतृणजातिः । एडका अविजातिः
। अशौटि व्याप्तौ । अस्य मोऽन्तः । अश्मका जनपदः । रमिं क्रीडायाम् । अस्य लमादेशः । लमक ऋषिविशेषः ।
क्षुट्पी संपेषे । अस्य क्षुल्लादेशश्च । क्षुल्लकं दध्रम् । क्षुधं लातीति क्षुल्लः क्षुल्ल एव क्षुल्लक इति वा । वट वेषणे ।
अस्य वोऽन्तश्च । वटवका तृणपुञ्जः । आङ्पूर्वात् ढौक्तेर्ङिच्च । आढकम् । मानम् । आदिग्रहणाद्वृहत्तन्त्रात् कला
आपिबन्तीति कलापकाः शास्त्राणि । कथण वाक्यप्रबन्धे । कथयतीति कथकः तोटकाख्यायिकादीनां वर्णयिता । एव-
मुपकचम्पकफलहकादयोऽपि ॥ शालिबलिपतिवृत्तिनभिपटितटितडिगडिभन्दिबन्दिमन्दिनमिच्छुदुष्मनिख-
जिभ्य आक्रः ॥ ३४ ॥ फलफलशल गतौ । शाल चलने च वा । शलाका एषणी पूरणरेखा द्यूतोपकरणं सूची च ।
बल प्राणनधान्यावरोधयोः । बलाका जलचरी शकुनिः । पत्ल गतौ । पनाका वैजयन्ती । वृतूङ् वर्तने । वर्तिका शकु-
निजातिः । णभच् हिंसायाम् । नभाकः चक्रवाकजातिः तमः काकश्च । पट गतौ । पटाका वैजयन्ती । वृतूङ् वर्तने ।

पक्षिजातिश्च । तद उच्छ्राये । तटाकं सरः । तडण् आघाते । तडाकं नदेव । गडाकः शाकजातिः । भटुङ्
 सुखकल्याणयोः । भन्दाकं शासनम् । वटुङ् स्तुत्यभिवादनयोः । वन्दाकः चीवरभिक्षुः । मटुङ् स्तुत्यादिषु । मन्दाका
 औपयी । णमं प्रहृत्ये । नमाका म्लेच्छातिः । कुङ् शब्दे । कवाकः पक्षी । दुडुङ् उपतापे । दवाकः म्लेच्छः । पूङ्
 पवने पवाका वात्या । मनिच् ज्ञाने । मनाका हस्तिनी । खज मन्ये । खजाकः आकरः मन्याः दर्विः आकाशं बन्धकी
 शरीरं पक्षी च ॥ ह्युभिगृह्णिविद्विपुलिगुभ्यः कित् ॥ ३५ ॥ एभ्यः किदाकः प्रत्ययो भवति । शुभि दीप्तौ ।
 शुभाका पक्षिजातिः । गृहणी ग्रहणे । गृहाकः । विदक् ज्ञाने । विदाका भूतग्रामः । पुल महत्त्वे । पुलाकः अर्धस्विन्न-
 विधो धान्यविशेषः । गुङ् शब्दे गुंत पुरीषोत्सर्गं वा । गुवाकं पूगफलम् ॥ पिबेः पिन्पिण्यौ च ॥ ३६ ॥ पिण्डृप्
 संचूर्णने इत्यस्मात्किदाकः प्रत्ययो भवति अस्य च पिन् पिण्य इत्यादेशौ भवतः । पिनाकभैशं घनुः शूलं वा । पिनाकः
 दण्डः । पिण्याकस्त्रिलादिलः ॥ मवाकश्यामाकवार्ताकवृन्ताकज्योन्ताकगूवाकभद्राकादयः ॥ ३७ ॥ एते
 आकप्रथयान्ता निपात्यन्ते । मव्य वन्धने । यलोपः । मवाकः रेणुः । इयैङ् गतौ मोऽन्तश्च । श्यामाकः जघन्यो व्री-
 हिः । हुतेष्ट्विश्च । वार्ताकी शाकविशेषः । तत्फलं वार्ताकम् । स्वराज्योऽन्तश्च । वृन्ताकी उच्चग्रहणी । तत्फलं वृन्ताकम् ।
 ज्युङ् गतौ । न्तश्च प्रत्ययादिः । ज्यवतेऽस्मिन् स्विद्यमान इति ज्योन्ताकम् स्वेदसद्यविशेषः । गुंत पुरीषोत्सर्गे, गुङ् शब्दे
 वा । ऊवादेशश्च । गूवाकं पूगफलम् । भटुङ् सुखकल्याणयोः । अस्य भद्रादेशश्च । भद्राकः अङ्गटिलः । आदिग्रहणात् ।
 स्योनाकचार्वाकपराकादयो भवन्ति ॥ क्रीकल्यलिदलिस्फटिदूषिभ्य इकः ॥ ३८ ॥ डु क्रीगृश् द्रव्यविनिमये ।
 क्रयिकः क्रेता । कलि शब्दसंख्यानयोः । कलिका कोरकः । उत्कलिका ऊर्मिः । अली भूषणादौ ।
 अलिकं ललाटम् । दल विशरणे । दलिकं दारु । स्फटस्फुटद विशरणे । स्फटिकः मणिः । दुपंच वैकृत्ये । दुपिका

नेत्रमलः ॥ आङः पणिपनिपदिपतिभ्यः ॥ ३९ ॥ पणि व्यवहारस्तुत्योः । आपणिकः पत्तनवासी व्यवहारज्ञो वा । पनि स्तुतौ । आपनिकः स्तावकः इन्द्रनीलः इन्द्रकीलो वा । पदिच् गतौ । आपदिकः इन्द्रनीलः इन्द्रकीलो वा । पत्लु गतौ । आपतिकः पथि वर्तमानः मयूरः श्येनः कालो वा । आपणिकादयश्चत्वारो वणिजोऽपि ॥ नसिचसिक-
सिभ्यो णित् ॥ ४० ॥ णसि कौटिल्ये । नासिका घ्राणम् । वसं निवासे । वासिका माल्यदामविशेषः छेदनद्रव्यं च । कस गतौ । कासिका वनस्पतिः ॥ पाणुलिङ्गुषिकुशिवाश्चिभ्यः कित् ॥ ४१ ॥ एभ्यः किदिकः प्रत्ययो भवति । पां पाने । पिकः कोकिलः । पुल महर्षे । पुलिकः मणिः । कृषीत् विलेखने । कुषिकः पामरः तुणजातिश्च । क्रुशं आ-
ह्वानरोदनयोः । क्रुशिकः क्रोष्टुकः उल्लूकश्च । ओ व्रश्चीत् छेदने । वृश्चिकः सविषः कीटः राशिश्च नक्षत्रपादनवकरूपः । प्राङः पणिपनिकाविभ्यः ॥ पणि व्यवहारस्तुत्योः । प्रापणिकः वणिक् । पनि स्तुतौ । प्रापनिकः पथिकः । कष हिं-
सायाम् । प्राकषिकः वायुः खलः नर्तकः मालाकारश्च । प्रपूर्वात्पणेरण्डपूर्वाच्च कषेरिच्छन्त्यन्ये । प्रपणिकः गन्धविक्रयी । आकषिकः न कर्तव्यः ॥ सुषेर्दीर्घश्च ॥ ४३ ॥ मूषिक आखुः ॥ स्यमेः सीम् च ॥ ४४ ॥ स्यमू शब्दे । सीमिकः वृक्षः उदककृमिश्च । सीपिका उपजिह्विका । सीमिकं वल्मीकम् । केचित्सिमिति ह्रस्वोपान्त्यमादेशं प्रत्ययस्य च दीर्घ-
त्वमिच्छन्ति । सिमीकः सूक्ष्मकृमिः ॥ कुशिकहृदिकमक्षिकेति कपिपीलिकादयः ॥ ४५ ॥ एते किदिकप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कुषेः श च । कुशिकः मुनिः । ह्रगो दोऽन्तश्च । हृदिकः यादवः । मषेः सोऽन्तश्च । मक्षिका क्षुद्रजातिः । एतेस्तोऽन्तश्च । एतिकः मुनिः । पीर्लेच् च । पिपीलिका मध्यक्षमा कीटजानिः । आदिग्रहणात् गब्दिकश्चुरिकश्चुलिका-
दयो भवन्ति ॥ स्यमिकविदूष्यनिमनिमलिबल्यलिपालिकणिभ्य ईकः ॥ ४६ ॥ स्यमूशब्दे । स्यमीकः वृक्षः वल्मीकः नृपगोत्रं च । स्यमीकं जलम् । स्यमीका कुमिजातिः । कष हिसायाम् । कषीका कुदालिका । दुषंच् वैकुत्ये

ष्यन्तः । दूषीका नेत्रमलः वीरणजातिः वर्तिः लता च । अनक् प्राणने । अनीकं सेनासमूहः सङ्ग्रामश्च । मर्निच ज्ञाने
 । मनीकः सूक्ष्मः । मलि धारणे । मलीकम् अञ्जनम् अरिश्च । वलि संवरणे । वलीकः बलवान् पटलान्तश्च । वलीकं
 वेदमदारं । अली भूषणादौ । अलीकम् असत्यम् । अलीका पण्यस्त्री । व्यलीकमपराधः । व्यलीका लज्जा । पलण्
 रक्षणे च । पालीकं तेजः । कण शब्दे । कणीकः पटवासः । कणीका भिन्नतण्डुलावयवः वनस्पतिबीजं च ॥ जृषदृश-
 दृष्टभ्यो द्वेरश्चादौ ॥ ४७ ॥ एभ्य ईकः प्रत्ययो भवति द्वे च रूपे भवत एषां चादौ रो भवति । जृषन् जरसि ।
 जर्जरीका शतपत्नी । पृशू पालनपूरणयोः । पर्परीका जलाशयः मूर्यश्च । पर्परीकः अग्निः कुरः भक्षयम् कुर्कुरश्च ।
 दृश विदारणे । दर्दरीकः दाडिमः इन्द्रः वादित्रविशेषः वादित्रभाण्डं च । शूशू हिंसायाम् । शर्शरीकः कृमिः विकले-
 निद्रयः दुष्टाश्वः लावकश्च । शंशरीका माङ्गल्याभरणम् । वृशद् वरणे । वर्वरीकः संवरणम् उरणः पनत्त्री केशसंघातश्च ।
 वर्वरीका सरस्वती । मृत् प्राणत्यागे । मर्मरीकः अग्निः शूरः श्येनश्च ॥ ऋच्छृजिह्वषोषिहृशिम्बुडिशिलिलिनी-
 भ्यः कित् ॥ ४८ ॥ एभ्यः किदोकः प्रत्ययो भवति । ऋचव् स्तुतौ । ऋवीकः । ऋजि गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु ।
 । ऋजीकं वज्रम् बलं स्थानं च । हृषू अलीके, हृपच् तृष्टौ वा । हृषीकमिन्द्रियम् । इपत् इच्छायाम् । ईष उञ्छे ।
 ईषमनिर्हिंसादर्शनेषु वा । इपीका ईषीका च तृणशलाका । इशू प्रेक्षणे । दृशीकं मनोज्ञम् । दृशीका रजस्वला । मृडत्
 मुखने । मृडीकं सुखरुत् मुखं च । शिलत् उञ्छे । शिलीकः सस्यविशेषः । लीङ्च् श्लेष्मणे निपूर्वः । निलीकं दृत्तम् ।
 बाहुल्लादीलुहः । मृद्वैर्वोऽन्तश्च वा ॥ ४९ ॥ मृदेः किदीकः प्रत्ययो भवति वक्रारथान्तो भवति मृदश्च क्षोदे । गृष्टीका
 मृष्टीका च द्राक्षा ॥ शृणीकास्तीकप्रतीकपृतीकसमीकवाहीकवाह्नीकबलमीककल्मलीकतिन्तिडीककङ्क-
 णीककिङ्किणीकपुण्डरीकचञ्चरीकर्फरीकझझरीकघर्घरीकादयः ॥ ५० ॥ एते किदीकप्रत्ययान्ता निपात्य-

नै । सतैर्णोऽन्तश्च । सृणीकः वायुः अग्निः उन्मत्तश्च । सृणीका लाला । अस्तेस्तोऽन्तश्च । अस्तीकः जर
 त्कारसुतः । प्राक् पूरणे । प्रातेस्तोऽन्तो ह्रस्वश्च । प्राति शरीरमिति प्रतीकः वायुः अवयवः सुखं च । सुप्रतीकः दिग्ग-
 जः । पुवस्तोऽन्तश्च । पूतीकं तुणजातिः । सम्पूर्वस्य एतेल्लेक् च । संयन्त्यस्मिन्निति समीकं संग्रामः । बहिवह्योर्दीर्घश्च
 वाहीकः बाह्वीकः एतौ देशौ । वलेर्मोऽन्तश्च । वल्मीकः नाकुः । कलेर्मलश्चान्तः । कलमलीकम् ज्वाला । तिमिस्तिङ्
 चान्तः । तिमिन्तिडीकः पक्षी वृक्षाम्लश्च । तन्तिडीक इति पूर्वस्येत्वं नेच्छन्त्येके । चङ्क्ष्ण्यतेः कङ्क्ष्ण च । कङ्क्ष्णीकः
 घण्टाजालम् । किमः परात्कणतेः किण् च । किङ्क्षिणीका घण्टिका । पुणेर्हंर चान्तः पुण्डतेर्वार । पुण्डरीकं पद्मं छत्रं
 व्याघ्रश्च । चञ्चेर चान्तः । चञ्चरीकः भ्रमरः । विपतेर्गुणो द्वित्वं प्रकारयोः फत्वं रश्चान्तः पूर्वस्य । फर्फरीकं पल्लवं
 पादुका मर्दलिका च । झीर्यतेद्वित्वं तृतीयाभावः पूर्वस्य रश्चान्तः । झञ्जरीकः देहः । झञ्जरीका वादित्रभाण्डम् । एवं
 घरतेर्घर्यरीका घण्टिका । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ मिचमिकटिभल्लिकुहेरकः ॥ ५१ ॥ डु मिगृद् प्रक्षेपणे । मयुकः
 आतपः । बाहुलकात् 'मिगृमीगो'—इति नात्वम् । डु वम् उद्गिरणे । वसुकः जलदः । कटे वर्षावरणयोः । कटुकः
 रसविशेषः । भल्लि परिभाषणहिंसादानेषु । भल्लुकः ऋक्षः । कुहणि विस्मापने । कुहुकमाश्चर्यम् ॥ संचिभ्यां कसेः
 ॥ ५२ ॥ कस गतौ । संकसुकः सुकुमारः परापवादशीलः श्राद्धाग्निश्च । संकसुकं व्यक्ताव्यक्तं संकीर्णं च । विकसुकः
 गुणत्रादी परिश्रान्तश्च ॥ क्रमेः कुम् च वा ॥ ५३ ॥ क्रमेरकः प्रत्ययो भवति अस्य च कृम् इत्यादेशौ वा भवति ।
 क्रमू पादविक्षेपे । कृमुकः बन्धनम् । आदेशविधानबलाच्च न गुणः । क्रमुकः पूगतरुः ॥ कमितिमेर्दोऽन्तश्च ॥ ५४ ॥
 कमूङ् कान्तौ । कन्दुकः क्रीडनम् । तिमच् आर्द्रभावे । तिन्दुकः वृक्षः ॥ मण्डेर्भङ्गश्च ॥ ५५ ॥ मडु भूषायाम् ।
 मड्डुकः वाद्यविशेषः ॥ कणयणेर्णित् ॥ ५६ ॥ आभ्यां णिदुकः प्रत्ययो भवति । कण अण शब्दे । काणुकः काकः

हिंस्रश्च । काणुकम् आणुकं च अक्षिमलम् ॥ कञ्चुकांशुकनंशुकपाङ्कुकहिबुकचिबुकजम्बुकबुलुकचबुलुकोल्लुक-
 भाबुकपृथुकमधुकादयः ॥ ५७ ॥ एते क्रिदुकप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कचि वन्धने । अशौटि व्याप्ती । नशौच
 अदर्शने । एषां स्वराब्जोऽन्तश्च । कञ्चुकः कूर्पासः । अंशुकं वल्लम् । नंशुको रणरेणुः प्रवासशीलः चन्द्रः प्रावरणं च ।
 पचैः पाक् च । पाङ्कुकः लघुपाची सूपः सूपकारः अध्वयुश्च । हिनोतिचिन्नोतिजमतीनां बोऽन्नश्च । हिबुकं लग्नाच्चतु-
 र्थस्थानम् रसातलं च । चिबुकं मुखाधोभागः । जम्बुकः शृगालः । बुलुम्पः सौत्रः अन्त्यस्वरादिलोपश्च । बुलुम्पतीति
 चुलुकः करकोशः । चतेश्चू च । चचुकः स्तनाग्रभागः । ज्वलेरुम्प च । उल्लुकम् अलातम् । भातेर्वोऽन्तश्च । भावुकः
 भगिनीपतिः । प्रथिप् प्रख्याने । पृथुकः शिशुः व्रीह्याद्यभ्यूपश्च । मचि कल्कने धश्वान्तावेशः । मधुकं यष्टीमधु । आदि-
 ग्रहणाद्वालुकीवालुकादयो भवन्ति ॥ मृमन्यञ्जिजलिवलितलिमलिमल्लिभालिमणिडबन्धिभ्य उक्तः ॥
 ॥ ५८ ॥ मृत् प्राणत्यागे । मरुकः मयूरः मृगः निदर्शनेभः तृणं च । मर्निच् ज्ञाने । मन्कः कृमिजातिः । अञ्जौप् व्य-
 त्तम्रक्षणगविषु । अञ्जूकः हिंस्रः । जल घात्ये । जल्लका जलजन्तुः । वलमाणनधान्यावरोधयोः । वल्लकः उत्पलमूलं
 मत्स्यश्च । तलण् प्रतिष्ठायाम् । तल्लकः । त्वक्कृमिः । मलि धारणे । मल्लकः सरोजशकुनिः । मल्लिधारणे । मल्लकः
 कृमिजातिः भलिण् आपण्डने । भाल्लकः क्रसः । मडु भूषायाम् । मण्डूकः दुर्दुरः । वन्धश्च वन्धने । वन्धूकः वन्धु-
 जीवः ॥ शल्यणैर्णिन्त ॥ ५९ ॥ आभ्यां णिदूकः प्रत्ययो भवति । पलफलशल गतौ । शाल्लकः जलकन्दः वलयांश्च
 । अण शब्दे । आणूकम् अक्षिमलम् ॥ कणिभल्लेर्दोर्घश्च वा ॥ ६० ॥ आभ्यामूकः प्रत्ययो दीर्घश्चानयोर्वा भवति
 । कण शब्दे । कणूकः धान्यस्तोकः । कोणूकः पक्षी । काणूकम् अक्षिमलः तपो वा । भल्लि परिभाषणहिंसादानेषु ।
 भल्लूकः भाल्लकश्च नक्षत्रः ॥ शम्बूकशाम्बूकपृथुकमधुकोल्लुकोल्लुकोल्लुकादयः ॥ ६१ ॥ एते उक्तप्रत्ययान्ता

निपात्यन्ते । शमेर्वोऽन्तो दीर्घश्च वा । शम्बूकः शङ्खः । शम्बूकः स एव । वृथ् वरणे । अस्य वृथभावश्च । वृथूकः मातृवाहकः । वृथूकं जलम् । मर्दधश्च । मर्दयतीति मथूकः वृक्षः । अलेख्योपान्त्यस्य । उलूकः कार्कारिः । उरु पूर्वा-
 द्वातेः किञ्च । उरु वाति उलूकः एरण्डः । वृधेलोपश्च । वर्धते इति वलूकः तृणजातिः । आदिग्रहणादनूकवावदूका-
 दयो भवन्ति ॥ किरोऽङ्को रो लश्च वा ॥ ६२ ॥ किरतेरङ्कः प्रत्ययो भवति रेफस्य च लकारादेशो वा भवति ।
 । करङ्कः समुद्रः । कलङ्कः लाञ्छनम् ॥ रालापाकाभ्यः कित् ॥ ६३ ॥ एभ्यः किदङ्कः प्रत्ययो भवति । राङ्क् दाने
 । रङ्कः अवलोकयान् । लाङ्क् दाने । लङ्का पुरी । पाङ्क् रक्षणे । पङ्कः कर्दमः । कै शब्दे । कङ्कः पक्षी ॥ कुलिचिरि-
 भ्यामिङ्कक् ॥ ६४ ॥ आभ्यामिङ्कक् प्रत्ययो भवति । कुल मधुसन्त्यानयोः । कुलिङ्कः चटकः । चिर हिंसायाम्
 सौत्रः । चिङ्कं जलयन्त्रम् ॥ कलेरविङ्कः ॥ ६५ ॥ कलेरविङ्कः प्रत्ययो भवति । कलि शब्दसंख्यानयोः । कल-
 विङ्कः गृहचटकः ॥ क्रमेरेलकः ॥ ६६ ॥ क्रमू पादविक्षेपे इत्यस्मादेल्कः प्रत्ययो भवति । क्रमेलकः करभः ॥ जीवे-
 रोटुको जैव् च ॥ ६७ ॥ जीव प्राणधारणे इत्यस्मादाटुकः प्रत्ययो भवति जैव् इत्यादेशश्च । जैवाटुकः आयुष्मान्
 चन्द्रः आस्रः वैद्यः मेघश्च । जैवाटुका जीवदत्ता स्त्री ॥ हम्बूलाभ्य आणकः ॥ ६८ ॥ एभ्य आणकः प्रत्ययो भवति
 । हङ्ग् हरणे । हराणकः । चौरः । भू सत्तायाम् । भवाणकः गृहपतिः । लाङ्क् आदाने । लाणकः हस्ती ॥ प्रियः
 कित् ॥ ६९ ॥ प्रीण्शू तृप्तिकान्त्योरित्यस्मादाणकः प्रत्ययो भवति स च कित् । प्रियाणकः पुत्रः ॥ घाल्शिङ्घि-
 भ्यः ॥ ७० ॥ योगविभाग उत्तरार्थः । एभ्य आणकः प्रत्ययो भवति । डु धाङ्गक धारणे च । धाणकः दीनारद्वादश-
 भागः हविषां ग्रहः छिद्रपिधानं च । लूगन् छेदने । लवाणकः कालः तृणजातिः । दात्रं च । शिष्ट आघ्राणे । शिङ्घा-
 णकः नासिकामलः ॥ शीभीराजेश्वानकः ॥ ७१ ॥ शीभीराजिभ्यो घाल्शिङ्घिभ्यश्चानकः प्रत्ययो भवति ।

शीङ्क् स्वप्ने । शयानकः अजगरः शैलश्च । विभीक् भये । विभेत्यस्मादिति भयानकः भीमः व्याघ्रः वराहः राहुश्च ।
 राङ्ग् दीप्तौ राजानकः क्षत्रियः । डु घाङ्क् धारणे च । धानकः हेमादिपरिमाणम् । ल्ख्य् छेदने । लवानकः देश
 विशेषः दात्रं च । शिङ्घ्यन्त्यनेनेति शिङ्घानकः । श्लुभायुः पुरीषं च ॥ अणेडिंत् ॥ ७२ ॥ अणेडिंदानकः प्रत्ययो
 भवति । अण शब्दे । आनकः पटहः ॥ कनेरीनकः ॥ ७३ ॥ कनै दीप्तिकान्तिगतिषु इत्यस्मादीनकः प्रत्ययो भव-
 ति । कनीनकः कनीनिका वाक्षितारका ॥ गुङ् ईधुकैधुकौ ॥ ७४ ॥ गुङ् शब्दे इत्यस्मादीधुकएधुक इत्येतौ प्रत्ययौ
 भवतः । गवीधुकं नगरम् धान्यजातिश्च । गवेधुका वृणजातिः ॥ द्युतेस्तिकः ॥ ७५ ॥ द्युङ् वतने इत्यस्मात्तिकः
 प्रत्ययो भवति । वत्तिका चित्रकरोपकरणम् शकुनिः द्रव्यगुटिका च ॥ कृतिपुतिलतिभिदिभ्यः कित् ॥ ७६ ॥
 एभ्यः कित्तिकः प्रत्ययो भवति । कृतैत् छेदने । कृत्तिका नक्षत्रम् । पुत्तिका मधुमक्षिका । लत्तिका
 वाद्यविशेषः गौः गोधा च । गोपूर्वाद्दोलत्तिका गृहगोलिका । अवपूर्वाद्वलत्तिका गोधा आलत्तिका गानमारम्भः ।
 भिङ्गपी विदारणे । भित्तिका कुड्यम् मापादिचूर्णम् शरावती च नदी ॥ इत्यक्षिमसिभ्यस्तकञ् ॥ ७७ ॥ एभ्य-
 स्तकक् प्रत्ययो भवति । इप्त् इच्छायाम् । इष्टका मृत्प्रकारः । अशौटि व्याप्तौ । अष्टकाः श्राद्धतिथयस्तिस्त्रः अष्टम्यः
 पितृदेवत्यं च । मसैच् परिणामे । मस्तकः शिरः ॥ भियो डे च ॥ ७८ ॥ वि भीक् भये इत्यस्मात्तकक् प्रत्ययो
 भवति द्वे रूपे च भवतः । विभीतकः असः ॥ द्रुहृहिपिण्डिभ्य ईतकः ॥ ७९ ॥ एभ्य ईतकः प्रत्ययो भवति । दृङ्
 हरणे । हरीतकी पथ्या । रंहं जन्मनि । रोहीतकः दृक्षविशेषः । पिडुङ् संघाते । पिण्डीतकः कराहटः ॥ कुवेः कित्
 कृपश् निष्कर्णं इत्यस्मात्किदीतकः प्रत्ययो भवति । कुपीतकः ऋपिः ॥ बलिचिलिशलिदिभिभ्य आहकः ॥ ८१ ॥
 एभ्य आहकः प्रत्ययो भवति । बल प्राणनयान्यारोधयोः । बलाहकः मेघः वानश्च । विलत् भेदने । विलाहकः

वज्रः । बाहुलकान् गुणः । शल गतौ । शलाहकः वायुः । दमूच् उपशमे । दमाहकः, शिष्यः ॥ चण्डिभल्लिभ्या-
 मातकः ॥ ८२ ॥ आभ्यामातकः प्रत्ययो भवति चडुङ् कोपे । चण्डातकं नर्तक्यादिवासः । भल्लि परिभाषणहिंसा-
 दानेषु । भल्लातकः वृक्षः ॥ श्लेष्मातकाभ्रातकामिलातकपिष्ठातकादयः ॥ ८३ ॥ एते आतकप्रत्ययान्ता निपा-
 त्यन्ते । श्लिषेभ्यश्च परादः । श्लेष्मातकः कफेलुः । अमेर्दृङ्ही रथान्तः । आभ्रातकः वृक्षः । नवः परस्य म्लायतेर्भिल्ल-
 च । अमिलातकम् वर्णपुष्पम् । पिषेस्तोऽन्तश्च । पिष्ठातकं वर्णचूर्णम् । आदिग्रहणात्क्रीशातक्यादयो भवन्ति ॥ शभि-
 मनिभ्यां त्वः ॥ ८४ ॥ शमूच् उपशमे । शङ्खः कम्बुः निधिश्च । मर्निच् क्षाने । मङ्खः प्रागधः कृपणः चित्रग्रहश्च ।
 मङ्खा मङ्गलम् ॥ इयतेरिच्च वा ॥ ८५ ॥ शौच् तक्षणे इत्यस्मात् त्वः प्रत्यय इश्वास्थान्नादेशो वा भवति । शिखा
 चूडा ज्वाला च । विशिखा आपणः । विशिखः दाणः । शाखा विटपः । विशाखा नक्षत्रम् । विशाखः स्कन्दः ॥
 प्रसुहो पुनर्मूरी च ॥ ८६ ॥ पूङ् पवने मुहौच् वैचित्ये इत्येताभ्यां त्वः प्रत्ययोऽनयोश्च यथासंख्यं पुन मूर् इत्यादे-
 शौ भवतः । पुङ्खः बाणबुन्धभागः मङ्गलाचारश्च । मूर्खः अङ्गः ॥ अंशोर्दित् ॥ ८७ ॥ अशौटि व्याप्तावित्यस्मात् डित्
 त्वः प्रत्ययो भवति । अश्रुत इति खमाकाशमिन्द्रियं च । नास्य स्वमस्ति नखः । शोभनानि खानि अस्मिन् सुखम् ।
 दुष्टानि खान्यस्मिन् दुःखम् ॥ उषेः क्लित्लूक् च ॥ ८८ ॥ उषू दाहे इत्यस्मात् कित् त्वः प्रत्ययो लुक् चान्यस्य
 भवति । ओषन्त्यस्यामिति उखा स्थाली ऊर्ध्वक्रिया वा ॥ महेरुच्चाभ्य वा ॥ ८९ ॥ मह पूजायामित्यस्मात् त्वः
 प्रत्ययः कित् अन्तलुक् अकारस्य चोकारादेशो वा भवति । मुखमानम् । मखः यज्ञः अध्वर्युः ईश्वरश्च ॥ न्युङ्खादयः
 ॥ ९० ॥ न्युङ्खादयः शब्दाः स्वप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । नयतेः त्व उन्वान्तः । न्युङ्खाः षडोङ्काराः । आदिग्रहणादन्येऽपि
 ॥ मर्येधभ्यामूखेलौ । ९१ ॥ मयि गतौ एधि वृद्धौ इत्याभ्यां यथासंख्यमूखेत्वं इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः । मयूखः

रश्मिः । एथिखः वराहः ॥ गम्यमिरम्यजिगयदिछागडिखडिगृभृष्टृभ्यो गः ॥ ९२ ॥ गम्लुं गतौ । गङ्गा
देवनदी ॥ अम गतौ । अङ्गप । शरीरात्रयः । अङ्गः समुद्रः वह्निः राजा च । अङ्गा जनपदः । रश्मिं क्रीडायाय । रङ्गः
नाट्यस्थानम् । अज क्षेपणे च । वेगः त्वरा रेतश्च । गदव्यक्तायां वाचि । गद्गः वाक्त्रिकलः । अदंक् भक्षणे । अद्गः
समुद्रः अग्निः पुरोडाशश्च । छौच् छेदने । छागः बन्तः । गड सेचने । गङ्गः मृगजानिः । खडण् भेदे । खङ्गः मृगवि-
शेषोऽसिश्च । गत् निगरणे । गर्गः ऋषिः । तुडुंभृक् पोषणे च । भृगः रुद्रः सूर्यश्च । वृग्द वरणे । वर्गः संघातः ।
औस्व शब्दोपतापयोः । स्वर्गः नाकः ॥ पूसुदिभ्यां क्ति ॥ ९३ ॥ पूग्श पवने । पूगः संघः क्रमुक्च । मुदि हर्षे ।
मुद्रः धान्यविशेषः ॥ भृवृभ्यां नोऽन्तश्च ॥ ९४ ॥ आभ्यां क्तिद्रः प्रत्ययो नकारश्चान्नो भवति ।
डु डु भृग्क् पोषणे च । भृङ्गः पक्षी भ्रमरः वर्णविशेषः लवङ्गश्च । वृग्द वरणे । वृङ्गः पक्षी उपपतिः ॥
द्रमो णिङ्गा ॥ ९५ ॥ द्रम गतावित्यस्माद्गः प्रत्ययो भवति स च णिङ्गा । द्राङ्गं शीघ्रम् । द्राङ्गः पाशुः ।
द्रङ्गः नगरम् । द्रङ्गा शुक्लशाला ॥ शङ्गशङ्कादयः ॥ ९६ ॥ शङ्गादयः शब्दा गप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । शुश्च
हिंसायामित्यस्य हस्त्वो नोऽन्तश्च । शृङ्ग विषाणम् शिखरं च । तस्यैव नोऽन्तो वृद्धिश्च । शार्ङ्गः पक्षी । आदिग्रहणात्
हृङ्ग हरणे हार्गः परितोषः । भृंव । प्राणत्यागे । मार्गः पन्थाः ॥ तडेरगः ॥ ९७ ॥ तडागम् सरः ॥ पतित-
मित्पुफुल्लुवांदरङ्गः ॥ ९८ ॥ पतलु गतौ । पतङ्गः पक्षी सलभः सूर्यः शालिविशेषश्च । तमृच् काङ्क्षायाम् ।
तमङ्गः इम्यनिर्यहः । तृ लवन्तरणयोः । तरङ्गः ऊर्षिः । पशु पालनपूरणयोः । परङ्गः स्वगः वेगश्च । कुत्र विक्षेपे । करङ्गः
कर्भशीलः । गृश हिंसायाय । शरङ्गः पक्षिविशेषः । लृग्श छेदने । लवङ्गः सुगन्धिवृक्षः । आदिग्रहणादन्त्येभ्योऽणि
॥ सधृनुभ्यो णित् ॥ ९९ ॥ सं गतौ । सारङ्गः चातकः शत्रुलवणश्च । वृग्द वरणे । वारङ्गः काण्डलवृक्षयोः,

शल्यं शकुनिश्च । दृश नये । नारङ्गः वृक्षजातिः ॥ मनेमन्मातौ च ॥ १०० ॥ मनिच् ज्ञाने इत्यस्मादङ्गः प्रत्ययो
 मत्मानौ चास्यादेशौ भवतः । मतङ्गः ऋषिः हस्ती च । मातङ्गः हस्ती अन्यजातिश्च ॥ विडिविलिकुस्मिदिपिशि-
 भ्यः कित् ॥ १०१ ॥ विड आक्रोशे । विडङ्गः वृक्षजातिः गृहावयवश्च । विलत् वरणे, विलत् भेदने वा । विलङ्गः
 औषधम् । कुरत् शब्दे । कुरङ्गः हरिणः । कुरङ्गी भोजकन्या । मुदङ्गः सुरजः । पिशत् अवयवे । पिशङ्गः
 वर्णः ॥ स्फुलिकलिपल्याद्भ्य इङ्गक् ॥ १०२ ॥ स्फुलत् संचये च । स्फुलिङ्गः स्फुलिङ्गा च अशिकणः । कलि शब्द-
 संख्यानयोः । कलिङ्गः राजा । कलिङ्गा जनपदः । पल गर्तौ । पलिङ्ग ऋषिः शिला च । पातेः पिङ्गः । भानेः भिङ्गः ।
 द्वावपि वर्णविक्षेपौ । ददातेः दिङ्गः अध्यक्षः । दधातेः धिङ्गः श्रेष्ठी । लातेः लिङ्गं स्त्रीत्वादि हेतुश्च । आलिङ्गः वाद्यवि-
 शेषः । इयतेः शिङ्गः वनस्पतिः किशोरश्च ॥ भलेरिदुतौ चातः ॥ १०३ ॥ भलिण् आभण्डने इत्यस्मादिङ्गक् प्रत्ययो
 भवति अकास्स्य चेकारोकारौ भवतः । भिलिङ्गः कर्मरूपकरणम् । भुलिङ्गः ऋषिः पक्षी च । भुलिङ्गाः साल्वावयवाः ॥
 अदर्णित् ॥ १०४ ॥ अदंक् भक्षणे इत्यस्मात् णिदिङ्गक् प्रत्ययो भवति । आदिङ्गः वाद्यजातिः ॥ उच्चिलिङ्गादयः ॥
 १०५ ॥ उच्चिलिङ्गादयः शब्दा इङ्गकप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । उत्पूर्वाच्चिलेरस्येत्वं च । उच्चिलिङ्गः दाडिमी । आदिग्रह-
 णादन्येऽपि ॥ माङस्तुलेरुङ्गक् च ॥ १०६ ॥ माङ्पूर्वात्तुलण् उन्माने इत्यस्मात् उङ्गक् इङ्गक् च प्रत्ययौ भवतः ।
 मातुलङ्ग बीजपूरः । मातुलिङ्गः स एव ॥ कमितमिशमिभ्यो डित् ॥ १०७ ॥ कमूङ् कान्तौ । कुङ्गा जनपदः ।
 तमूच् काङ्गायाम् । तुङ्गः महावर्ष्मा । शमूच् उपशमे । शुङ्गः मुनिः । शुङ्गा विनता । शुङ्गाः कन्दल्यः ॥ सुतैः सुचं
 ॥ १०८ ॥ सुं गतावित्यस्मादुङ्गः प्रत्ययः सुर्चास्यादेशो भवति । सुरुङ्गा गृहमार्गः ॥ स्थात्तिजनिभ्यो घः ॥ १०९ ॥
 एभ्यो घः प्रत्ययो भवति । ष्ठां गतिनिवृत्तौ । स्थाघः गाघः । ऋं प्रापणे च । अर्थः मूल्यम् मानप्रमाणं पादोदकादि-

च । जर्नचि प्रादुर्भावि । जङ्घा शरीरावयवः ॥ मघाघङ्घाघदोर्वादयः ॥ ११० ॥ एते घप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
 मङ्घेर्नयलोपथ । मघा नक्षत्रम् । हस्तेर्हस्य ग्रथ । यङ्घः ग्रस्मरः । यङ्घा काङ्क्षा । अघेर्लुक् च । अघं पापम् । हणातेर्दोर्
 च । दीर्घं आयातः उच्चश्च । आदिशब्दादन्येऽपि ॥ सस्तेरघः ॥ १११ ॥ सं गताप्रित्यस्मादयः प्रत्ययो भवति ।
 सरथा मधुमसिका ॥ कूपूसमिणभ्यश्चट् दीर्घश्च ॥ ११२ ॥ कुपूभ्यां सम्पूर्वाच्चेणश्च चट् प्रत्ययो दीर्घश्च भवति ।
 टो ङ्यर्थः । कुङ् शब्दे । कूचः हस्ती । कूची प्रमदा चित्रभाण्डम् उदम्बिकाश्च पूष्ण पवने । पूचः पूची मुनिः ।
 इण्कू गतौ । समीचः ऋत्विक् । समीचं मिथुनयोगः । समीची पृथ्वी उदीची च । दीर्घवचनाद्गुणो न भवति ॥
 कूर्चचूर्चादयः ॥ ११३ ॥ कूर्च इत्यादयः शब्दाश्चप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कवनेः क्विस्तेः करोतेर्वा ऊरादेश्चान्न-
 स्य । कूर्च इमंश्रु आसनं तन्तुवायोपकरणं यतिपवित्रकं च । कूर्चमिव कूर्चकः चिकेति च भवति । चरतेश्चोरयतेर्वा
 चरादेशश्च । चूर्चः बलवान् । आदिशब्दादन्येऽपि ॥ कल्यचिमदिमणिक्कुक्कुटिकृद्भ्योऽचः ॥ ११४ ॥ कलि
 शब्दसंख्यानयोः । कलचः गणकः । अवः रक्षणादौ । अवचः उच्चैस्तरः । मदैच् हर्षे । मदचः मत्तः । मण शब्दे । मण-
 चः शकुनिः । कुटु शब्दे । कवचं वर्म । कण शब्दे । कणचः कुणपः । कुटप् कौटिल्ये । कुटचः वृक्षजातिः । कृत् विक्षेपे
 । कस्चः धान्यावपनम् ॥ ककचादयः ॥ ११५ ॥ ककच इत्यादयः शब्दा अघप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । क्रमेः कश्च ।
 ककचः करपत्नः । आदिशब्दादन्येऽपि ॥ पिङ्गोराचक् ॥ ११६ ॥ पिङ्गत् अवयवे इत्यस्मादाचक् प्रत्ययो भवति । पि-
 णचः व्यन्तरजातिः ॥ मृत्रापिभ्यामिचः ॥ ११७ ॥ आभ्यामिचः प्रत्ययो भवति । मृत् प्राणत्यागे । मस्चिन्मूषणम् ।
 त्रपीपि लज्जायाम् । त्रपिचा कुया ॥ म्रियतेरचण् ॥ ११८ ॥ मृत् प्राणत्यागे इत्यस्मादीचण् प्रत्ययो भवति । मारी-
 चः रावणमातुलः ॥ लपेरुचः कश्च ॥ ११९ ॥ लपी कान्तावित्यस्मादुचः प्रत्ययोऽन्त्यस्य च को भवति । लकुचः

वृक्षत्रातिः ॥ गुडेरुचद ॥ १२० ॥ गुडची छिन्नरुहा । कुटादित्वात् लिङ्प्रम ॥ सिवेडित् ॥ १२१ ॥ विवृच् ऊतो
इत्यस्मादूचद् प्रत्ययो डित् भवति । सूचः पिथुनः स्तिभ्रिथ । सूची संधानवरणी ॥ च्चिमेडोच्चडश्चौ ॥ १२२ ॥
चिमिभ्यां प्रत्येकं ङोचडञ्ज इति प्रत्ययौ भवतः । वचनभेदान्न यथासंख्यम् । चिण्द् चयने । चोचः वृक्षविशेषः । चञ्चा
तृणमयः पुरुषः । डुमिण्द् प्रक्षेपणे । मोचा कदली । मञ्चः पर्यङ्कः ॥ कुटिकुलिकत्युदिभ्य इञ्चक् ॥ १२३ ॥ कुटेः,
कुटिञ्चः क्षुद्रकर्कटः । कुलेः, कुलिञ्चः राशिः । कलेः, कलिञ्चः उपशाखावयवः । उद आबाते सौत्रः । उदिञ्चः कोणः
येन तूर्यं वाद्यते, परपुष्टश्च ॥ तुदिमदिपद्यदिगुगमिकाचिभ्यश्चक् ॥ १२४ ॥ एभ्यश्चक् प्रत्ययो भवति । तुदीत्
व्यथने । तुञ्छः स्तोकः । मदैच् हप । मच्छः मत्स्यः प्रमत्तपुरुषश्च । मच्छा स्त्री । पदिच् गतौ । पच्छः शिला । अदँक्
भक्षणे । अच्छः निर्मलः । गुण्ड् शब्दे । गुञ्छः स्तबकः । गम्लँ गतौ । गच्छः क्षुद्रवृक्षः । कचि बन्धने । कच्छः कर्म-
पादः कुक्षिः नद्यन्नकुटारश्च । कच्छा जनपदः । बाहुलकात् कत्वाभावः ॥ पीपूडो ह्रस्वश्च ॥ १२५ ॥ आभ्यां छक्
प्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । पीङ्च् पाने । पिच्छम् शकुनिपत्रम् । पिच्छः गुणविशेषः । यद्वान् पिच्छल उच्यते । पूङ्
पवने । पुच्छं बालधिः ॥ गुलुञ्छपिलिण्डिञ्छैधिञ्छादयः ॥ १२६ ॥ एते छप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । गुडेलं एम्
चान्तः । गुलुञ्छः स्तबकः । पिलेरिपिनोन्तो ह्रस्वश्च । पिलिपिञ्छः रक्षोविशेषः । एधेरिद् च । एधिञ्छः नगः । आदि-
ग्रहणात् पिञ्छादयोऽपि भवन्ति ॥ वियो जक् ॥ १२७ ॥ वीक् प्रजनकान्त्यसनखादनेषु च इत्यस्मात् जक् प्रत्ययो
भवति । बीजम् उत्पत्तिहेतुः ॥ पुवः पुन च ॥ १२८ ॥ पूङ् पवने इत्यस्मात् जक् प्रत्ययोऽस्य च पुन इत्यादेशो भव-
ति । पुञ्जः राशिः । कुवः कुबूकुनौ च ॥ १२९ ॥ कुण्ड् शब्दे इत्यस्माज्जक् प्रत्ययोऽस्य च कुबू कुन् इत्यादेशौ भव-
तः । कुब्जः वक्राननाङ्गः गुञ्छश्च । कुञ्जः हनुः पर्वतैकदेशश्च । निकुञ्जः गहनम् ॥ कुटेरजः ॥ १३० ॥ कुट्जः वृक्षवि-

शेषः । कुटादित्वात् छित्त्वम् । कुटजी ॥ भिषेभिषिभिर्हगौ च वा ॥ भिषेरजः प्रत्ययो भिषभिर्हण इत्यादेशौ चास्य
 वा भवतः । भिषिः सौत्रः । भिषजः । आदेशत्रलान् गुणः । भिणजः वैद्यः । भेषजमौषधम् ॥ मुर्वेसुर् च ॥ १३२ ॥
 मुर्वे वन्धने इत्यस्मादजः प्रत्ययोऽस्य च रुरित्यादेशो भवति । मुरजः मृदङ्गः ॥ बलेर्वोऽन्तश्च वा ॥ १३३ ॥ बल प्राण-
 नान्यावरोधयोरित्यस्मात् अजः प्रत्ययो वकारश्चान्तो वा भवति । बल्वजः मुञ्जविशेषः । बलजा सन्तुमो ग्रान्यपुञ्जः ॥
 उटजादयः ॥ उटजादयः शब्दा अजप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । वटेर्वस्योत्वं च । उटजं मृनिकुटीरः । आदिशब्दात् भूज-
 भरुजादयो भवन्ति ॥ कुलेरिजक् ॥ १३५ ॥ कुल वन्धुसंस्त्यानयोरित्यस्मात् इजक् प्रत्ययो भवति । कुलिजं मानम् ॥
 कुर्गोऽञ्जः ॥ १३६ ॥ करोतेरञ्जः प्रत्यये भवति । करञ्जः वृक्षजातिः ॥ झमेझः ॥ १३७ ॥ झमू अदन इत्यस्मात् झः
 प्रत्ययो भवति । झञ्झा ससीकरो मेघवातः ॥ लुषेष्टः ॥ १३८ ॥ लोष्टो मृत्पिण्डः । नमितनिजनिचनिसनो-
 लुक् च ॥ १३९ ॥ एभ्यष्टः प्रत्ययो भवति लुक् चान्तस्य भवति । णम् प्रह्वत्वे । नटः भरतपुत्रः । नत्तूयी विन्तारे ।
 तटं कलम् । जनैचि प्रादुर्भावि । जटा श्रथितकेशसंघातः । वन पण संभवतौ । वटः न्यग्रो गः । सटा अग्रथितः केशसं-
 घातः ॥ जनिगणिकिजुभ्यो दीर्घश्च ॥ १४० ॥ एभ्यष्टः प्रत्ययो दीर्घैषां गुणापवादो भवति । जनैचि प्रादुर्भावि ।
 पणि व्यवहारस्तुत्योः । जाण्टः । पाण्टः । पक्षिविशेषोत्तौ । किजू सौत्रौ । कीटः क्षुद्रजन्तुः । जूटः मौलिः ॥ घटा-
 घाटाघण्टादयः ॥ १४१ ॥ एते टप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । हन्तेर्घाघनश्च । घटा वृन्दम् । घाटा स्वाङ्गम् । घण्टा वाद्य-
 विशेषः । आदिग्रहणान्छटादयो भवन्ति ॥ दिव्यविश्रुक्कुर्विशक्रिद्विकृपिचिपिकम्पेधिकिर्मकिमकिलतृ-
 कुम्भस्तृभ्योऽटः ॥ १४२ ॥ दिव्यूच् क्षीउरी । देवटः देवकुलविशेषः शिली च । अव रसणादौ । अवटः प्रपातः कूपश्च ।
 श्रुट् श्रवणे । श्रवटः छन्नम् । कुंक् शब्दे । कवटः उच्छिष्टम् । कर्वं गतौ । कर्वटं क्षुद्रपतनम् । शक्लंटे शक्नौ । शरुटम्

अनः । ककुब् गतौ । कङ्कटः सन्नाहः । कङ्कटं सीमा । कृषौङ् सामर्थ्ये । कर्पटं वासः । चप सान्वने । चपटः रसः । चमू अदने । चमटः घस्मरः । कमूङ् कान्तौ । कपटः वामनः । एधि वृद्धौ । एधटः बलभीकः । कर्कमर्की सौत्री । कर्कटः कपिलः कुलीरश्च । कर्कटी त्रयुसी । मर्कटः कपिः क्षुद्रजन्तुश्च । कक्व हसने । कक्वटः ककशः । तु तरणप्लवनयोः । तरटः पीनः । डुङ्गु करणे । करटः काकः करिकपोलश्च । सं गतौ । सरटः कृकलासः । दुडुधुङ् पोषणे च । भरटः प्लवविशेषः भृत्यः कुलालश्च । वृण्ट वरणे । वरटः क्षुद्रधान्यम् प्रहारश्च ॥ कुलिविलिभ्यां कित् ॥ १४३ ॥ आभ्यां किदटः प्रत्ययो भवति । कुल बन्धुसंस्थानयोः । कुलटा बन्धकी । विलत् वरणे । विलटा नदी ॥ कपटकीकटादयः ॥ १४४ ॥ कपटादयः शब्दा अटप्रत्ययाना निपात्यन्ते । कम्पेनलोपश्च । कपटं माया । ककेरत इच्च । कीकटः कुपणः । आदिशब्दालघटर्पटादयो भवन्ति ॥ अनिशूः वृललिभ्य आटः ॥ १४५ ॥ एभ्य आटः प्रत्ययो भवति । अनक् प्राणने । अनाटः शिशुः । शैशु हिंसायाम् । शराटः शकुनः । पृथु पाळनपूरणयोः । पराट आयुवतकः । वृङ्शु भवन्तौ । वराटः सेवकः । ललिण् ईप्सायाम् । ललाटम् अलिकम् ॥ सृष्टपेः कित् ॥ १४६ ॥ आभ्यां कदाटः प्रत्ययो भवति । सं गतौ । स्राटः पुरस्सरः । सृळं गतौ । सृपाटः अल्पः कुमुदादिपत्वं च । सृपाटी उपानत् कुथम् अल्पपुस्तकश्च ॥ किरी लश्च वा ॥ १४७ ॥ किरतेः किदाटः प्रत्ययो लश्चान्तो वा भवति । किलाटो भक्ष्यविशेषः । किराटो वणिक् म्लेच्छश्च ॥ कपाटविराट्शृङ्गाट्प्रपुन्नाटादयः ॥ १४८ ॥ एते आटप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कम्पेनलोपश्च । कपाटः अररिः । जपादीनां पो वेति वत्वे कवाटः । वृङ् इत्वं च । विराटः राजा । श्रगतेः शुङ्ग च । शृङ्गाटं जलजविशेषः विपणिमार्गश्च । प्रप्र्वीत् पुर्णनश्च । प्रपुन्नाटः एहगजः । आदिशब्दात् खल्वाटादयोऽपि भवन्ति ॥ चिरेरिटो भू च ॥ १४९ ॥ चिरेः सौत्रादिटः प्रत्ययो भवति । भकारश्चान्तादेशो भवति । चिर्भिटी बालुङ्गी ॥ टिण्टश्चर

च वा ॥ १५० ॥ चिरंष्टिदिण्डः प्रत्ययश्चर इति चास्यादेशो वा भवति । चिरिष्ठी चरिष्ठी च प्रथमवयाः स्त्री ॥ वृक्कृष्-
 कम्पिकृषिभ्यः कीटः ॥ १५१ ॥ एभ्यः किदीटः प्रत्ययो भवति । नृ प्लवनतरणयोः । तिरीटं कुलवृक्षः मुकुटं वेष्टनं च
 । कृत् विशेपे । िरीटं मुकुटं हिरण्यं च । कृपीटं सामर्थ्यं । कृपीटं हिरण्यं जलं च । कपुड् चलने । कम्पीटं कम्पः
 कम्पं च । कृपीटं विलेखने । कृपीटं जलम् ॥ खञ्जेररीटः ॥ १५२ ॥ खजु गनिकैकल्ये इत्यस्मादरीटः प्रत्ययो भवति
 । खञ्जेरीटः खञ्जनः ॥ गजुबुबुभुभ्य उट उडश्च ॥ १५३ ॥ एभ्य उट उडश्च प्रत्ययौ भवतः । भिन्नविभक्तिनिर्देश
 उटस्योत्तरानुवृत्त्यर्थः । अपक्रुतस्यापि उडस्य विधानमिह लाघवार्थम् । गृश् शब्दे । गरुटः गरुडश्च गरुमान् । जष्व्
 जरसि । जरुटः जरुडश्च वनस्पतिः । दृश् विदारणे । दरुटः दरुडश्च विडालः । वृग्श् वरणे । वरुटः वरुडश्च मेघः ।
 भृग् भजने च । भरुटः भरुडश्च मेघ एव ॥ मङ्कर्मकमुकौ च ॥ १५४ ॥ मकुड् मण्डने इत्यस्मात् उटः प्रत्ययो मक
 मुक इत्यादेशौ चास्य भवतः । मकुटः मुकुटश्च किरीटः ॥ नकुटकुक्कुटोत्कुलमुलपुरुटादयः ॥ १५५ ॥ एते उट-
 प्रत्ययान्वा निपात्यन्ते । नृतेः कश्च । नकुटः वन्दी । कुक्केः कोऽन्तश्च । कुक्कुटः कुक्कवाकः । उत्पूर्वात् कृगः कुर च ।
 उत्कुलुटः कचवरपुञ्जः । मुगिपुयैर्गुणाभावाच्च । मुरुटः यत् वेण्वादिसुलमृजुर्न न शक्यते । पुरुटः जलजन्तुः । आदि-
 शब्दाव् स्थपुटादयोऽपि भवन्ति ॥ दुरो द्रः कूटश्च दुर च ॥ १५६ ॥ दुरपूर्वात् दृणातेः किदूट उटश्च प्रत्ययौ दुर्चा-
 स्यादेशो भवति । दूर्दुरुटः दूर्धुलः । दुर्दुरुटः अदेशकालवादी ॥ वन्द्येः ॥ १५७ ॥ वन्द्यंश् वन्द्यने इत्येनस्मात् किदूट प्र-
 त्ययो भवति । वभूटो प्रथमवयाः स्त्री ॥ चयेरेटः ॥ १५८ ॥ चप सांत्वने इत्यस्मादेटः प्रत्ययो भवति । चपेदः चपेदा
 वा हस्तनलाहनिः ॥ ग्रो णित ॥ १५९ ॥ गृत् निगरणे इत्यस्मात् णिदेटः प्रत्ययो भवति । गारेटः ऋषिः ॥ कृशक्क
 शासेरोटः ॥ १६० ॥ एभ्यः ओटः प्रत्ययो भवति । उ कृण् करणे । करोटः शिरः कपालं च । करोटं भाज

नविशेषः ॥ अकलं द शक्तौ । शकोटः बाहुः ॥ शाखु श्चाखु व्याप्नौ । शाखोटः वृक्षविशेषः ॥ कर्पाटचकोटाक्षोटक-
 कोटादयः ॥ १६१ ॥ एते ओटप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कटुङ् वर्णे पथ । कपोटः वर्णः स्निग्धश्च । कपे कथ । व-
 कोटः वकः । अश्वातेः सथ परादिः । अक्षोटः फलवृक्षः । कृगः कोऽन्नश्च । कर्कोटः नागः । आदिशब्दादन्येऽपि
 भवन्ति ॥ वनिकणिकाशुषिभ्यष्टः ॥ १६२ ॥ वन भक्तौ । वण्डः अनिविष्टः । कण शब्दे । कण्डः कन्धरा ।
 काशुङ् दीप्तौ । काष्ठं दारु । काष्ठा दिक् अवस्था च । लघू दाहे । ओष्ठः दन्तच्छदः ॥ पिविशिकुणिपृषिभ्यः
 कित् ॥ १६३ ॥ एभ्यः कित् ठः प्रत्ययो भवति । पीङ् च पाने । पीठमासनम् । विशत् प्रवेशने । विष्ठा पुरीषम् ।
 कुणत् शब्दोपकरणयोः । कुण्डः अतीक्षणः । पृषू सेवने । पृष्ठः अङ्कुशः शरारैकदेशश्च ॥ कुषेवौ ॥ १६४ ॥ कुषश्च
 निकर्षेऽत्यस्मात् ठः प्रत्ययो भवति स च वा कित् । कुष्ठं व्याधिः गन्धद्रव्यं च । कोष्ठः कुशलः उदरं च ॥ शमेत्कुक्
 च वा ॥ १६५ ॥ शमूच् उपशमे इत्यस्मात् ठः प्रत्ययो भवति लुक् चान्तस्य वा भवति । शठः धूर्तः । शण्डः स एव
 नपुसकं च ॥ पण्डैधिटादयः ॥ १६६ ॥ पष्ठादयः शब्दाष्टप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । पुषेः कित् ठः पषादेशश्च । पष्ठः
 प्रस्थः पर्वतश्च । एधतेरिट् च । एधिठं वनम् । एधिठः गिरिसिद्धिद्रहः । आदिशब्दादन्येऽपि ॥ मृजुशुकम्यमिरमिर-
 पिभ्योऽठः ॥ १६७ ॥ मृत् प्राणत्यागे । मरठः दध्मतिद्वीभूतम् कृमिजातिः कण्डः प्राणश्च । जृषूच् जरसि । जरठः
 कठोरः । ऋशू हिंसाथम् । शरठः आयुधं पापं क्रीडनशीलश्च । कर्मठः भिक्षाभाजनम् कूर्मस्थि कच्छपः
 मयूरः वापनश्च । अम गतौ । अमठः प्रकर्षगतिः । रमि क्रीडायाम् । रमठः देशः कृमिजातिः । क्रीडनशीलः म्लेच्छः
 देवश्च विलातानाम् । रप व्यक्ते वचने । रपठः विद्वान् मण्डूकश्च ॥ पञ्चमात् ड ॥ १६८ ॥ षण् भक्तौ । षण्डः वनं दृ-
 षभश्च । बाहुलकात् सत्वाभावः । भण शब्दे । भण्डः ग्रहसनकरः बन्दी च । चण शब्दे । चण्डः क्रूरः । पणि व्यवहार-

स्तुत्योः । पण्डः शण्डः । गणण् संख्याने । गण्डः गौरुषयुक्तः पुरुषः । मणः रश्मिः । अग्रम् अक्षविका-
 रश्च । वन भक्तौ । वण्डः अल्पशेषः निश्चर्याशङ्कनश्च । शमूदमृच् उपशमे । शण्डः उत्सृष्टः पशुः ऋषिश्च । दण्डः वन-
 स्पतिप्रतानः राजशासनं नालं ग्रहरणं च । रमि क्रीडायाम् । रण्डः पुरुषः, रण्डा स्त्री, रण्डमन्तःकरणम् । त्रयमपि स्व-
 संबन्धिशून्यमेवमुच्यते । तमेस्तनेर्वा तण्डः ऋषिः । वितण्डा तृतीयकथा । गमेः गण्डः कपोलः । भामि क्रोधे । भाण्डमु-
 परस्परः ॥ कण्यणित्वनिभ्यो णिङ्गा ॥ १६९ । एभ्यो ङः प्रत्ययो भवति स च णिङ्गा । कण अण शब्दे । काण्डः
 शरः फलसंघातः पत्र च । कण्डं भूषणं पर्व च । आण्डः मुष्कः अण्डः स एव योनिविशेषश्च । खनून् अन्नदारणे ।
 खाण्डः कालाश्रयो गुडः । खण्डः इक्षुविकारोऽन्यः । खण्डं शकलम् ॥ कुगुहूनीकुणितुणिपुणिसुणिशुन्यादिभ्यः
 कित् ॥ १७० ॥ एभ्यः कित् ङः प्रत्ययो भवति कुङ् शब्दे । कुडः घटः हलं च । गुङ्गशब्दे । गुडः गोलः इक्षुविका-
 रश्च । गुडा सक्वाहः । हुङ्क दानादनयोः । हुडः सूर्यः मेघश्च । णीण् प्रापणे । नीडं कुलायः । कुणत शब्दोपकरणयोः ।
 कुण्डं भाजनम् जलाधारविशेषश्च । कुण्डः भर्तेरि जीवति जारेण जातः अपट्विन्द्रियश्च । तुणत् कौटिल्ये । तुण्डं मुखम् ।
 पुणत् शुभे । पुण्डः भिन्नवर्णः । मुणत् प्रतिज्ञाने । मुण्डः परिचापितकेशः । धुनत् गती । धुण्डा सुरा हस्तिहस्तश्च ।
 आदिग्रहणाऽन्येभ्योऽपि भवति ॥ कसृत्तुव्यालिष्टाविचमिबमियमित्चुरिकुहेरडः ॥ १७१ ॥ कङ्क गतौ । अरडः
 तरुः । सं गतौ सरडः भुजपरिर्मर्षः तरुश्च । त्रुं प्लवनतरणयोः । तरडः वृक्षजातिः । व्येण् संवरणे । व्याडः दुःशीलः
 दिवः पथः भुजगश्च । लिहोक् आस्वादने । लेहडः भ्वा चौर्यग्रासी च । अव रसणादौ । अवडः क्षेत्रविशेषः । चमू अ-
 दने । चमडः पशुजातिः । डु वम् उद्दिरणे । वमडः लूनाजातिः । यमडो वनस्पतिः युगलं च । तुरण्
 स्तेयं । चोरडः चोरः । कुहणि विस्मापनं । कुहडः उन्मत्तकः ॥ विहडकहोडकुरडकेरडकोडादयः ॥ १७२ ॥

एतेऽहंप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । विपूर्वाद्धन्तेरनो लुक्च । विहः शकुनिः मूढचित्तश्च । कर्षेहः प्रत्ययाकारस्य चौकारः ।
 कहीहः ऋषिः । कुरेगुणाभावश्च । कुरडः मार्जारः । किरतेः केर च । केरडः त्रैराज्ये राजा ! कृगः कित् प्रत्ययाकारस्य
 चौकारः । क्रोडः किरिः अङ्कश्च । आदिग्रहणाल्लहोडादयो भवन्ति ॥ जुकुतृशृमुशृभ्योऽण्डः ॥ १७३ ॥ जषू च
 जरसि । जरण्डः अतीतवयस्कः । कृतृ विक्षेपे । करण्डः समुद्रः समुद्रः कृमिजातिश्च । तृ प्लवनतरणयोः । तरण्डः प्लवः
 वायुश्च । शृगं हिंसायाम् । शरण्डः हिंस्रः आयुधं च । सं गतौ । सरण्डः कृमिजातिः इषीका वायुः भूतसंघातः तृणस-
 मवायश्च । दुडु भृङ्गक पोषणे च । भरण्डः भण्डजातिः पक्षी च । वृण्ड वरणे । वरण्डः कुडचम् तृणकाष्ठादिभारश्च ॥
 पूगो गादिः ॥ १७४ ॥ पूगृशृपवने इत्यस्मात् । गकारादिरेण्डः प्रत्ययो भवति । पोगण्डः विकलाङ्गः युवा च ॥
 वनेस्त च ॥ १७५ ॥ वन भक्तावित्यस्मादण्डः प्रत्ययो भवति तंकाराश्चान्तादेशः । वनण्डः ऋषिः ॥ पिचण्डैरण्डख-
 रण्डादयः ॥ १७६ ॥ एतेऽण्डप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । पिवेरगुणत्वं च पिचण्डः लघुलघुडः । ईरेगुणश्च । एरण्डः प-
 श्चाङ्गुलः । स्वाह भक्षणे । अन्त्यस्वरादरदेशश्च । स्वरण्डः सर्वतुक्म् । आदिग्रहणात् कृष्णण्डशयण्डशयाण्डादयो भवन्ति
 ॥ लगेरुडः ॥ १७७ ॥ लगे सङ्गे इत्यस्मात् उडः प्रत्ययो भवति । लघुडः यष्टिः । गुजुदृशृभ्यस्तु उडो विहित एव ॥
 कुशोरुण्डक् ॥ १७८ ॥ कुशच् श्लेषे इत्यस्मात् उण्डक् प्रत्ययो भवति । कुथुण्डः वपुष्मान् ॥ शमिषणिभ्यां ङः ॥
 शमूच् उपशमे । शण्डः नपुंसकम् । शण भक्तौ । षण्डः स एव । बाहुलकात्सत्वाभावः ॥ कुणेः णित् ॥ १८० ॥ कुणत्
 शब्दोपकरणयोरित्यस्मात् कित् ङः प्रत्ययो भवति । कुण्डः धूर्तः । बाहुलकान्न दीर्घः ॥ नजः सहेः षा च ॥
 १८१ ॥ नञपूर्वात् षहिर्मर्षणे इत्यस्मात् ङः प्रत्ययः षा चास्यादेशो भवति । अषाढा नक्षत्रम् ॥ इणुर्विशावेणि-
 पकुवतृजुदृष्टुपिणिभ्यो णः ॥ १८२ ॥ इणक् गतौ । एणः कुरङ्गः । उवै हिंसायाम् । उर्णा मेघादिलोम भ्रुवोरन्त-

रावतश्च । शौचं तक्षणे । शाणः परिमाणम् शस्त्रतेजनं च । वेणुश्च गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु । वेणुणा कृष्णवे-
ण्णा च नाम नदी । ईशं पालनपरणयोः । पूर्णं पत्रं शिरश्च । कृत् विक्षेपे । कर्णः श्रवणं कौन्तेयश्च । वृश् वरणे । वर्णः ।
शुक्लादिः बाह्यणादिः अकारादिः यशः स्तुतिः प्रकारश्च । तृ प्लवनतरणयोः । तर्णः वत्सः । जृप्स्व जरसि । जर्णः ।
चन्द्रमाः वृक्षः कर्कः क्षयधर्मा शङ्कुनिश्च । ईश्व आदरे । दर्णः पर्णम् । सृष्टं गतौ । सपूर्णः सरीसृपजातिः । पणि
व्यवहारस्तुत्योः । पण्णम् व्यवहारः ॥ धृवीह्वाशुष्युषितृषिकृष्यतिभ्यः कित् ॥ १८३ ॥ एभ्यः कित् णः प्रत्ययो
भवति । धृं सेवने । धृणा कृपा । वीक्रं मजनादिषु । वीणा वल्लकी । ह्रैग् स्पर्धाशब्दयोः । ह्रुणः म्लेच्छजातिः ।
भृपंच शोषणे । शुष्णः निदाघः । उष् । दाई लुष्णः स्पर्शविशेषः । वि तृप्स्व पिपासायाम् । तृष्णा पिपासा । कृपीत्
विलेखने । कृष्णः वर्णः विष्णुः मृगश्च । ऋक् गतौ । ऋजं वृद्धिधनम् । जलं दुर्गभूमिश्च ॥ द्रोर्वा ॥ १८४ ॥ हुं गतौ
इत्यस्मात् णः प्रत्ययः स च किम्वा भवति । द्रुणा ज्या । द्रोणः चतुराहकं पाण्डवाचार्यश्च । द्रोणी नौः । गौरादिन्वाद्
ङीः ॥ स्थाशुस्तोरुच ॥ १८५ ॥ एभ्यो णः प्रत्यय उकारश्चान्तादेशो भवति । ङां गतिनिवृत्तौ । स्थूणा तन्तुधारिणी
गृहधारिणी शरीरधारिणी लोहप्रतिमाव्याधिविशयो च । दुष्कुक् शब्दे । क्षूणमपराधः । तुंक् वृत्त्यादिषु । तूणः इषुधिः ॥
भ्रूणतृणगुणकार्णतीक्ष्णश्लक्ष्णाभीक्ष्णादयः ॥ १८६ ॥ एते णप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । भूगो भ्रू च भ्रूणः निहीनः
अभ्रुकः श्लेणगर्भश्च । तस्तेह्रस्वश्च । वणं शष्पादि । गायतेर्मेगुणातेर्वा गुभावश्च । गुणः उपकारः आश्रितः अमधानं ज्या
च । कुगो वृद्धिः कान्तश्च । कावर्णः शिल्पी । तिजेर्दीर्घः सत्र परादिः । तीक्ष्णं निश्चितम् । श्लियोः सोऽन्तोच्चेतः ।
शृक्ष्णमर्कशं सूक्ष्मं च । अभिपूर्वादिभ्योः किञ्च मोऽन्तः । अभीक्ष्णमजस्रम् । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ तुक्कुपृभृद्वृश्रुक्कु-
श्लिसिचिचक्षिचुक्किचुक्कितक्षयक्षिमक्षिकक्षिरिसमीरेरणः ॥ १८७ ॥ तु प्लवनतरणयोः । तरणम् । कृत् विक्षेपे

11211

। करणम् । शृङ्ग हिंसायाप्त । शरणं गृहम् । पृश्न पालनपूरणयोः । परणम् । दुडुभृङ्गक् पोषणे च । भरणम् । दृग्द वर-
णे । वरणः वृक्षः सेतुबन्धश्च । वरणं कन्याप्रतिपादनम् । श्रुद् अश्रवणे । श्रवणः कर्णः भिक्षुश्च । रुक् शब्दे रुंक् रेखणे वा ।
रवणः करभः अग्निः द्रुमः बायुः भृङ्गः शकुनिः सूर्यः घण्टा च । रुंहं जन्मनि रोहणः गिरिः । लक्ष्मीन् दर्शनाङ्कनयोः ।
लक्षणं व्याकरणम् शुभाशुभसूचकं रेखातिलकादि अङ्कनं च । चक्षिक् व्यवक्तार्यां वाचि । विचक्षणः विद्वान् । चुक्कण
व्यथने । चुक्कणः व्यायामशीलः । बुक् भाषणे । बुक्कणः स्था वाचदूकश्च । तिगु गतौ । तङ्गणाः जनपदः । अगु गतौ ।
अङ्गणम् अजिरम् । मकुङ् मण्डने । मङ्गणः ऋषिः । ककुङ् गतौ । कङ्कणः प्रतिसरः । चर भक्षणे च । चरणः पादः ।
इरिक् गतिकम्पनयोः सम्पूर्वः । समीरणः वातः ॥ कुट्टुकुपिट्टुषिभ्यः कित् ॥ १८८ ॥ एभ्यः किदणः प्रत्ययो
भवति । कुत् विश्लेषे । किरणः रक्षिः । गुत् निगरणे । गिरणः मेघः आचार्यः ग्रामश्च । पृश् पालनपूरणयोः । पुरणः
समग्रियिता समुद्रः पर्वतविशेषश्च । कुर्यैङ् सामर्थ्ये । कृपणः कीनाशः । वृष् सेचने । वृषणः मुष्कः ॥ धृषिवहेरि-
त्रोपान्त्यस्य ॥ १८९ ॥ आभ्यां किदणः प्रत्यय इचोपान्त्यस्य भवति । बि धृषाद् प्रागल्भ्ये । धिषणः बृहस्पतिः ।
धिषणा बुद्धिः । विहणः ऋषिः पाठश्च ॥ चिककणकुक्कणकुक्कणक्रवणोलवणोरणलवण-
वङ्क्षणादयः ॥ १९० ॥ एते किदणप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । चिनोतेथिक् च । चिककणः पिच्छलः । कुकिङ्गोः
कोऽन्तश्च । कुक्कणः शकुनिः । कृकणः ऋषिः । कुकेः स्वराबोऽन्तश्च । कुङ्गणाः जनपदः । त्रपेर्वश्च । त्रवणः देशः ।
बलेर्वस्योत् वोऽन्तश्च । उलवणः स्फारः । अर्तेरुद् च । डरणः मेघः । लीयतेः क्लिद्यतेः स्वदतेर्वा लवादेशश्च । लवणं शु-
णः द्रव्यं च । वञ्चेः सः परादिर्नलोपाभावश्च । वङ्गणः ऊर्मूलसंधिः । आदिशब्दाज्ज्योतिरिङ्गणतुदणभुरणादयो
भवन्ति ॥ कृपिधिबिबृविधृषिष्टुहिग्रहेराणक् ॥ १९१ ॥ एभ्य आणक् प्रत्ययो भवति । कुर्यैङ् सा-

मर्षं । कृपाणः स्वः । विपू सेचने । विपू सेचने । वृषणः विधृषाद् प्रागल्भ्ये । धृषाणः
दैनः । मृषू सहने च । मृषाणः । युषि सेचने सौत्रः । युषाणः । द्रुहीच् जिघांसायाम् । द्रुहाणः सुखरः । ग्रहीश् उपा-
दाने । ग्रहाणः । वृषाणादयः स्वप्रकृत्यर्थवाचिनः सर्वेऽपि कारके ज्ञेयाः ॥ पषो णित् ॥ १९२ ॥ पपी वाय-
नस्पर्शनयोरित्यस्मादाणक् प्रत्ययो भवति स च णित् । पाषाणः प्रस्तरः ॥ कल्याणपर्याणादयः ॥ १९३ ॥ कल्या-
णादयः शब्दा आणक्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । क्लेयोऽन्तश्च । कल्याणं श्वोवसीयसम् । परिपूर्वादिणो लुक् च । पर्या-
णम् अन्वादीनां पृष्ठच्छदः । आदिग्रहणात् द्वेकाणवोक्काणकेकाणादयो भवन्ति ॥ द्रुहवृहदिसिभ्य इणः ॥ १९४ ॥
एभ्य इणः प्रत्ययो भवति । हुं गतौ । द्रविणं द्रव्यम् । हंग् हरणे । हरिणः मृगः । वृह वृद्धौ । बर्हिणः मयूरः । दक्षि
शेद्ये च । दक्षिणः कुशकः । अनुकूलश्च । दक्षिणा दिक् ब्रह्मदेयं च ॥ ऋदुहे कित् ॥ १९५ ॥ आभ्यां किदिणः
प्रत्ययो भवति । ऋश् गतौ । इरिणम् ऊपरम् कुञ्जः वनदुर्गं च । द्रुहीच् जिघांसायाम् । द्रुहिणः ब्रह्मा क्षुद्रजन्तुश्च ॥
ऋकृदृधृदारिभ्य उणः ॥ १९६ ॥ एभ्य उणः प्रत्ययो भवति । ऋक् गतौ अरुणः सूर्यसारथिः उषा वर्णश्च । कृदृ
विर्सेपे । करुणा दया । करुणः करुणाविषयः । करुणं दैन्यम् । वृश् भरणे । वरुणः प्रवेताः । धृग् धारणे । धरुणः
धर्ता आयुक्तो लोकश्च । इश् विदारणे । णौ, दारुण उग्रः ॥ सः कित् ॥ १९७ ॥ क्षे क्षये इत्यस्मात् किदणः प्रत्य-
यो भवति । क्षुणः न्याधिः क्षामः क्रोध उन्मत्तश्च ॥ भिक्षुणी ॥ १९८ ॥ भिक्षेरुणः प्रत्ययो ङीश्च निपात्यते । भि-
क्षुणी व्रतिनी ॥ गादाभ्यामेणक् ॥ १९८ ॥ आभ्यामेणक् प्रत्ययो भवति । गै शब्दे । गेष्णः मेघः उद्गाता रक्षोप-
जीवी च । गेष्ण साम सुखं च । रात्रिगेणः रक्षोपजीवी । सुगेष्णा किन्नरी । हु दांग्क् दाने । देष्णः वाहुः दानशी-
लश्च । चारुदेणः सात्यभामेयः । सुदेष्णा विराट्पत्नी ॥ दन्यमितमिमावापुधृजहसिस्वस्यसिचितसिमसी-

एभ्यस्तः ॥ २०० ॥ दसूच उपशमे । दन्तः दशनः हस्तिदंष्ट्रा च । अम गतौ । अन्नः अवसानम् धमः समापं च ।
 दन्तः काण्डशः ॥ २०१ ॥ तन्नः रिन्नः । मांक्षु माने । गन्म अन्तः प्रविष्टम् । नांक् गतिगन्धनयोः । वातः वायुः । पुग्
 पवने । पोतः नौः अग्निः बालश्च । धूर्गश्च कम्पने । धोतः धूमः शठः वातश्च । दृत् निगरणे । गर्तः श्वभ्रम् । हृषूच
 जरसि । जर्तः प्रजननं राजा च । हसे हसने । हस्तः करः नक्षत्रं च । वसूच स्तम्भे । वस्तः छांगः । असूच क्षेपणे ।
 अस्तः गिरिः । तसूच उपक्षये । वितस्ता नदी । मसैच परिणामे । मस्तः मूर्धा । शंक गतौ । एतः हरिणः वर्णः वायुः
 पथिकश्च ॥ शीरीभूदसूघृपाधायचित्यत्यञ्जिपसिमुसिबिसिरमिधुर्विपूर्विभ्यः कित् ॥ २०१ ॥ एभ्यः कत्
 तः प्रत्ययो भवति । शीङ्क् स्वप्ने । शीतं स्पशंविशेषः । शींश्च गतिरेषणयोः । रीतं सुवर्णम् । भू सत्तायाम् । भूतः ग्रहः ।
 भूतं पृथिव्यादि । दूडूच परितापे । दूतः वचोहरः । मूह् बन्धने । मृतः दध्यर्थं क्षीरैः तक्रसेकः वस्त्रावेष्टनबन्धनम् आचमनी
 आलानं पाशः बन्धनमात्रं धान्यादिपुटश्च । दृं सेचने । दृतं सर्पिःपां पाने । पीतं वर्णविशेषः । दुधांग् धारणे च । 'धागः'
 इति हिः । हितम् उपकारि । चित्तं संज्ञाने । चित्तं मनः । क्रङ्क् गतौ । क्रतुं सत्यम् । अऔप् व्यक्तिस्रक्षणादिषु । अक्तः
 अक्षितः व्यक्तीकृतः परिमितः प्रेतश्च । पुसच् विभागे । पुस्तः लेख्यपत्रसंघातः लेख्यादिकम् च । सुसच् खण्डने । सुस्ता
 गन्धद्रव्यम् । बुसच् उत्सर्गे । बुस्तः ग्रहसनम् । बिसच् प्रेरणे । बिस्तं सुवर्णमानम् । रमिं क्रीडायाम् । सुरतं मैथुनम् ।
 धुवै हिंसायाम् धूर्तः शठः । पूत्रं पूरणे । पूतः पुण्यम् ॥ लूत्रो वा ॥ २०२ ॥ आभ्यां तः प्रत्ययः स च किक्रा
 भवति लृग्भेदेने । लृता क्षुद्रजन्तुः । लोतः बाष्पं लवनं वस्तः कीटजातिश्च । मृतं प्राणत्यागे । मृतः गतप्राणः । मर्तः
 ऋषिः प्राणी पुरुषश्च ॥ सुसितनितुसेर्दीर्घश्च वा ॥ २०३ ॥ एभ्यः कित् तः प्रत्ययो दीर्घश्च वा भवति । पुंगद्
 अभिषवे । सूतः सारथिः । सुतः पुत्रः । पिंगद् बन्धने । सीता जनकात्मजा सस्यं हलमार्गश्च । सितः वर्णः बन्धश्च ।

तत्रपि विस्तारे । तानः पिता पुत्रेष्टनाम च । तत् विस्तीर्णं वाद्यविशेषश्च । तुस शब्दे । तुस्तानि वस्त्रदशाः । तुस्ताः जटाः प्रदीपनं च ॥ पुतपित्तनिमित्तोत्तशुक्तनित्तसूतसुहूर्तदियः ॥ २०४ ॥ एते कित्तप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । पूहो ह्रस्वश्च । पुतः स्फिक् । पीडस्तोऽन्तश्च । पित्तं मायुः । निपूर्वाद् मिनोतेभिर् च । निमित्तं हेतुः दिव्यज्ञानं च । उमेर्लुक् च । उत आशङ्काद्यर्थमव्ययम् । शक्तेः शुचेर्वा शुक्भावश्च । शुक्तं कल्कजातिः । ताडयतेस्तक्तेस्तिजेर्वा तित्क् च । तित्को रसविशेषः । लीयतेः पोऽन्तो ह्रस्वश्च । लिप्तं श्लेष्मः अंसदेशश्च । सुपूर्वाद्रिमेः सोर्दीर्घश्च । सूतः दमितो हस्ती अन्यो वा दान्तः । हुच्छेः सुश्च धात्वादिः ॥ मुहूर्तः कालविशेषः । आदिग्रहणाद्युतनियुतादयो भवन्ति ॥ कुगो यङः ॥ २०५ ॥ करोतेर्यङन्ताद् कित् तः प्रत्ययो भवति । चेकीयितः पूर्वाचार्याणां यङ्प्रत्ययसंज्ञा ॥ इवर्णादिर्लुपि ॥ २०६ ॥ करोतेर्यङो लुपि इवर्णादिस्तः प्रत्ययो भवति । चर्करितं चर्करीतं यङ्लुगन्तस्याख्ये ॥ हृष्टभृशुशीयजिखलिवलिपर्विपच्यमिनमितमिहशिहर्घिकश्चिभ्योऽतः ॥ २०७ ॥ हृष्ट्वा आदरे । दस्तः आदरः । पृंक् पालनपूरणयोः । परतः कालः । दुडुभृङ्गक् पोषणे च । भरतः आदिचक्रवर्ती हिमवत्समुद्रमध्यक्षेत्रं च । मृतप्राणत्यागे । मरतः मृत्युः अग्निः प्राणी च । क्षीङ्क् स्वप्ने । शयतः निद्रालुः चन्द्रः स्वप्नः अजगरश्च । यजीं देवपूजासंगनिकरणदानेषु । यजतः यज्वा अग्निर्यश्च । खल संघये च । खलतः शीर्णकेशशिराः । बलि संवरणे । बलतः कुशलः । पर्व पूरणे । पर्वतः गिरिः । दुर्पर्वीप् पाके । पचतः अग्निः आदित्यः पालकः इन्द्रश्च । अप गती । अमतः मृत्युः जीवः आतङ्गश्च । णमं प्रहृत्ये । नमतः नटः देवः ऊर्णस्तिरणं ह्रस्वश्च । तमूक् काङ्क्षायाम् । तमतः निर्वन्दो आकाङ्क्षी धूमश्च । दृष्टं मेषणे । दर्शनः द्रष्टा अग्निर्यश्च । हर्ष क्लान्तौ । हर्षतः वायुः अश्वः क्लान्तः रिश्वः यज्ञश्च । क्लुष्ट गतौ क्लृप्तः केशमार्जनम् ॥ पृथिरक्षिसिक्कालाद्युभ्यः कित् ॥ २०८ ॥ पृथ्यः क्रिदतः । प्रत्ययो भवति ।

पृषु सेचने । पृषतः हरिणः । रज्जीं रागे । रजतं रूप्यम् । सिकिः सौत्रः । सिकताः वालुका । कै शब्दे । कतः गोत्र-
 कृत् । लांक् आदाने । लता वल्ली । दृग्द वरणे । व्रतं शास्त्रविहितो नियमः ॥ कृष्टकल्थलिचिलिचिलीलिलाना-
 थिभ्य आतद् ॥ २०९ ॥ एभ्य आतक् प्रत्ययो भवति । कृत् विक्षेपे । किरातः शवरः । दृग्द वरणे । व्रातः समूहः
 वत्सेधजीविसंघश्च । कलि शब्दसंख्यानयोः । कलातः ब्रह्मा । बली भूषणादौ । अलातम् । उन्मुक्तम् । चिलत् वसने ।
 चिलाता म्लेच्छः । विलत् वरणे । विलातः शवाच्छादनवस्त्रम् । इलत् गत्यादौ । इलातः नगः । लांक् आदाने ।
 लानः मृत्तिकादानभाजनम् । नाथङ् उपतापैश्वर्याशीःषु । नाथातः आहारः प्रजापतिश्च ॥ हृदयारुहिशोणिपलिभ्य
 इतः ॥ २१० ॥ एभ्य इतः प्रत्ययो भवति । दृग् हरणे । हरितः वर्णः । इयङ् गतौ । इयेतः वर्णः मृगः मत्स्यः इये-
 नश्च । रुहं बीजजन्मनि । रोहितः वर्णः मत्स्यः मृगजातिश्च ॥ रुह्त्वे, लोहितः वर्णः । लोहितम् असृक् । शोण वर्णग-
 त्योः । शोणितं रुधिरम् । पल गतौ । पलितं श्वेतकेशः ॥ नञ् आपेः ॥ २११ ॥ नञ्पूर्वादाष्टृद् व्याप्त्यावित्य-
 स्मादितः प्रत्ययो भवति । नापितः कारुचिशेषः ॥ क्रुञ्चिपिञ्चिष्टुपिङ्गुस्युचिभ्यः कित् ॥ २१२ ॥ एभ्यः कि-
 दितः प्रत्ययो भवति । क्रुञ्चं आह्वानरोदनयोः । क्रुञ्चितं पापम् । पिञ्चत् अवयवे । पिञ्चितं मांसम् । पृष्टू सेचने । पृषितं
 वारिविन्दुः । कुषूश् निष्कर्ष । कुषितं पापम् । कुसच् श्लेघे । कुसितम् ऋषिः । कुसितम् ऋणं श्लिष्टं च । उवच् सम-
 वाये । उचितं स्वभावः योग्यं चिरानुयातं श्रेष्ठम् च ॥ दृग् ईतण् ॥ २१३ ॥ हारीतः पक्षी । ऋषिश्च ॥ अदो सुबो
 हुत ॥ २१४ ॥ अदूपूर्वात् सुबो हुतः प्रत्ययो भवति । अद् विस्मितं भवति तेन तस्मिन् वा मनः अद्भुतमाश्चर्यम् ॥
 कुलिमयिभ्याम्भूतक्र ॥ २१५ ॥ आभ्यामूनक् प्रत्ययो भवति । कुल बन्धुसंस्थानयोः । कुलूताः जनपदः । मयि
 गतौ । मयूता वसतिः ॥ जीवेर्मश्च ॥ २१६ ॥ जीव प्राणधारणे इत्यस्मादूनक् प्रत्ययो भवति मन्तादेशश्च । जीमूतः

भेदः गिरिश्च ॥ कवेरोतः पू च ॥ २१७ ॥ कवृङ् वणे इत्यस्मादोतः प्रत्ययः पश्चान्तादेशो भवति । कपोतः पक्षी
 वणश्च ॥ आस्फायेडित् ॥ २१८ ॥ आङ्पूर्वात् स्फायैङ् वृद्धावित्यस्मात् डिदोतः प्रत्ययो भवति । आस्फोता नाम
 ओपधिः कृत्विशिभ्यामन्तः ॥ २१९ ॥ पूच् जरसि । जरन्नः भुतग्रामः वृद्धः महिषश्च । विशत् प्रदेशने । वेश-
 न्तः पल्लवपु वल्लभः अमाप्तापवर्गः आकाशं च ॥ रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यष्टिदाशिपि ॥ २२० ॥ एभ्य आशिपि
 ट्ठिदन्तः प्रत्ययो भवति । रुहं जन्मनि । रोहनात् रोहन्तः वृक्षः । रोहन्ती औपधिः ॥ दु नहु समृद्धौ । नन्दनात् नन्द-
 न्तः सखा आनन्दश्च । नन्दन्ती सखी । जीव प्राणधारणे । जीवनात् जीवन्तः आयुष्यमान् । जीवन्ती साकः । अनक्
 प्राणने । प्राण्यात् प्राणन्तः वायुः रसायनं च । प्राणन्ती स्त्री ॥ वृजिभूवदिवहिवसिभास्यदिसाधिमदिगड्डिग-
 ण्डिमण्डिनन्दिरेविभ्यः ॥ २२१ ॥ एभ्यष्टिदन्तः प्रत्ययो भवति । आशिपीत्येके । नृ प्लवनतरणयोः । तरन्तः आदि-
 त्य भेदश्च । तरन्ती स्त्री । जि अभिभवे । जयन्तः रयरेणुः ध्वज इन्द्रपुत्रः जम्बूदीपपश्चिमद्वारम् पश्चिमानुत्तरविमान
 च । जयन्ती उदयनपितृवसा । भू सत्ताग्राम । भवन्तः कालः । भवन्ती । वद वक्तायां वाचि । वदन्तः । वदन्ती ।
 वद्दी प्राणणे । वहन्तः रयः अनङ्गान् रयरेणुः वायुश्च । वहन्ती । वसं निवासे । वसन्तः ऋतुः । भाति दीप्ता । भा-
 मन्तः सूर्यः । भासन्ती । प्यन्तोऽपि । भासयन्तः सूर्यः । अदंक् भक्षणे । अदन्तः । अदन्ती । साधृद् संसिद्धौ । सा-
 यन्तः भिक्षुः । प्यन्तोऽपि । साधयन्तः भिक्षुः । साधयन्ती । मदैच् हर्षे । णौ, मदयन्तः । मदयन्ती पुष्पगुल्मजातिः ।
 गड सेचने । गडन्तः जलदः । प्यन्तोऽपि । गडयन्तः । गडयन्ती । गडु वदनैकदेशे प्यन्तः । गडयन्तः भेगः । गडु
 भूपायाम् प्यन्तः । पण्डयन्तः प्रसाधकः अलंकारः आदर्शश्च ॥ गडु नहु समृद्धौ प्यन्तः । नन्दयन्तः मुखकृत् राजा हिर-
 ण्यं मुखं च । नन्दयन्ती । रेष्ट् पथि गतौ रेचनः सूर्यपुत्रः । अनुक्तार्था धान्यर्थकार्थः ॥ स्त्रीनन्तरेमन्तभर्तन्त-

दुष्यन्तादयः ॥ २२२ ॥ एतेऽन्तप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । सिनोतेः सीम् च । सीमन्तः केशमार्गः ग्रामक्षेत्रान्तश्च । ह-
न्तेर्हिनीतेर्वा हेम् च । हेमन्तः ऋतुः । भन्दतेर्नलुक् च । भदन्तः निर्ग्रन्थेषु शाक्येषु च पूज्यः । दुषेयौऽन्तश्च । दुष्यन्तः
राजा । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ शकेरुन्तः । २२३ ॥ शक्लृट् सक्तावित्यस्मादुन्तः प्रत्ययो भवति । शकुन्तः पक्षी ॥
कषेडित् ॥ २२४ ॥ कष हिंसायामित्येतस्मात् ङिटुन्तः प्रत्ययो भवति । कुन्तः आयुधम् ॥ कमिप्रुगार्तिभ्यस्थः ॥
२२५ ॥ कम्बूः कान्तौ । कन्था प्रावरणम् नगरं च । प्रुङ् गतौ । प्रोथः प्रियो युवा शूकरमुखं घोणा च । ग शब्दे ।
गाथा श्लोकः आर्या वा । ऋं गतौ । अर्थः जीवाजीवादिएदार्थः प्रयोजनम् अभिधेयं धनं याच्ना निवृत्तिश्च ॥ अवाद्
गोऽञ्च वा ॥ २२६ ॥ अवपूर्वाद्वायतेस्थः प्रत्ययोऽच्चान्तादेशो वा भवति । अवगथः अवगाथः अक्षसंघातः प्रातःसं-
वनं रथयानं साम पन्थाश्च ॥ नीनूरमितृदुदिवचिरिचिस्मिच्चिह्ननिपागोपाबोद्गाभ्यः कित् ॥ २२७ ॥ णीं
प्रापणे । नीथं जलम् । सुनीथो नाम राजा नीतिमान् धर्मशीलः ब्राह्मणश्च । णूत् स्तवने । नूथं तीर्थम् । रमि क्रीडा-
याम् । रथः स्यन्दनः । टृ लवनतरणयोः । तीर्थं जलाशयावगाहनमार्गः पुण्यक्षेत्रमाचार्यश्च । तुर्दीत् व्यथने । तुत्थं
चक्षुष्यो धातुविशेषः ॥ वचंक् भाषणे । उक्थं शास्त्रं सामवेदश्च । उक्थानि सामानि । रिट्पी विरेचने । रिक्थं धनम् ।
षिचीत् क्षरणे । सिक्थं मदने पुलकश्च । दूवोष्वि गतिवृद्धयोः । सूथः यज्ञप्रदेशः । हनैक् हिंसागत्योः । हथः पन्थाः
कालश्च । पां पाने । पीथं बालघृतपानम् अम्भः नवनीतं च । पीथः मकरः रविश्च । गोपूवत् गोपीथः तीर्थविशेषः
गोनिषान जलद्रोणी कालविशेषश्च । गै शब्दे । अवगीथम् । यज्ञकर्मणि प्रातः संसनम् उद्गीथः शुनामृध्वसुखानां वि-
रावः सामगानम् प्रथमोच्चारणं च ॥ न्युद्भ्यां शीलः ॥ २२८ ॥ निउद्पूर्वात् शीलृक् स्वप्ने इत्यस्मात् कित्थः प्रत्य-
यो भवति । निशीथः अर्धरात्रः रात्रिः प्रदोषश्च । उच्छीथः स्वप्नः छिटिभश्च । अवभृतिर्नृसमिणभ्यः ॥ २२९

अपूर्वादि विभर्तेः निस्पृवर्द्धितैश्च कित् यः प्रत्ययो भवति । अवश्यः यज्ञावसानं यज्ञस्नानं च । निर्ऋतः नि-
 कायः । निर्ऋतं स्नानम् । समियः संगमः गोधूमपिष्टं च । समिधं समूहः ॥ २०३ ॥ सं गतावित्यस्मात्
 णित् यः प्रत्ययो भवति । सार्धः समूहः ॥ २३० ॥ पथयूथगूथकुथनिथनिथसूरथादयः ॥ २३१ ॥ एते थमत्यया-
 न्ता निपात्यन्ते । पलतेर्लो लुक् च । पथः पन्थाः । यौतेणुवतेश्च दीर्घश्च । यूथं समूहः । गूथमसेधं विष्ठा च । किरतेः
 करोतेर्वा कुश्च । कुयः कुथा वा आस्तरणम् । तनोतेस्तिष्ठनेर्वा तिश्च । तियः कालः । तिम्यतेस्तिथः मावृत्कालः । नय-
 तेर्ह्रस्वश्च । निथः पूर्वाक्षत्रियः कालश्च । सुपूर्वाद्रिमेः सोर्दीर्घश्च कित् च । सूरयः दान्तः । आदिग्रहणात् निपूर्वाद्रौतेर्दीर्घ-
 त्वं च । निरुयः दिक् । निरुयं पुण्यक्रमनियतम् । एवं संगीथमगाथादयो भवन्ति ॥ भृशीशपिशमिगमिरमिबन्दि-
 वञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः ॥ २३२ ॥ एभ्योऽयः प्रत्ययो भवति । दुडु भृंगक् पोषणे च । भरयः कर्केयोसुतः अग्निः
 लोक्रपालश्च । शीङ्क् स्वप्ने । शयथः अजगरः प्रदोषः मत्स्यः वराहश्च । शर्पी आक्रोशे । शपथः प्रत्ययकरणम् आक्रो-
 शश्च । शमूच् उपशमे । शमथः समाधिः आश्रमपदं च । गम्ल गतौ । गमथः पन्थाः पथिकश्च । रपि क्रीडायाम् । रम-
 यः प्रहर्षः । वदुश्च स्तुत्यभिवादनयोः । वन्दथः स्तोता स्तुत्यश्च । वञ्च गतौ । वंचयः अध्वा कोकिलः काकः दम्भश्च ।
 जीव प्राणधारणे । जीवयः अर्थवान् जलम् अन्नं वायुः मयूरः कर्मः धार्मिकश्च । अन्क् माणने । माणथः गलवान्
 इधरः प्रजापतिश्च ॥ उपसर्गादसः ॥ २३३ ॥ उपसर्गात्परस्मात् वसं निवास इत्यस्मादयः प्रत्ययो भवति । आव-
 सयः गृहम् । उपवसथः उपवासः । संवसथः संवासः । सुवसथः सुवासः । निवसथः निवासः ॥ विदिभिदिहृदिहृ-
 ह्रिभ्यः कित् ॥ एभ्यः क्तिदयः प्रत्ययो भवति । विदंक् ज्ञाने । विदथः ज्ञानी यज्ञः अध्वयुः संग्रामश्च ॥ भिष्टुपी वि-
 दारणे । भिदथः शरः । रुद्रु अश्रुविमोचने । रुदथः बालः असत्तः श्वा च । दुहोच् जिघांसायाम् । द्रुहथः शत्रुः ॥

रोर्वी ॥ २३५ ॥ रुक् शब्दे इत्यस्मादयः प्रत्ययः स च किम्वा भवति । रुक्थः शक्नुनिः शिशुश्च । रुक्थः आकन्दः शब्दकारश्च ॥ जुष्टभ्यामृथः ॥ २३५ ॥ जुष्टृच् जरसि । जरुथः शरीरम् अग्रमांसम् अग्निः संवत्सरः मार्गः कल्मषं च ॥ यश्च वरणे । वरुथः वर्म सेनाङ्गं बलसंघातश्च ॥ शाश्वपिर्मनिकनिभ्यो दः ॥ २३७ ॥ शौच् तक्षणे । शब्दः कर्दमः तरुणतृणं मृदुः बन्धः सुवर्णं च । शर्पी आक्रोशे । शब्दः श्रोत्रग्राहोऽर्थः । मनिच् ज्ञाने । मन्दः अलसः बुद्धिहीनश्च । कनै दीप्त्यादिषु । कन्दः मूलम् ॥ आपोऽप् च ॥ २३८ ॥ आल्ट्द् व्याप्त्यावित्यस्माहः प्रत्ययो भवति अस्य चाप् इत्ययमादेशश्च । अल्ट्दं वर्षम् ॥ गोः कित् ॥ २३९ ॥ गुंत् पुरीषोत्सर्गे इत्यस्मात् कित् दः प्रत्ययो भवति । वृग्द् शुद्धम् । अपानम् ॥ घृत्कुसुभ्यो नोऽन्तश्च ॥ २४० ॥ एभ्यः कित् दः प्रत्ययो नकारश्चान्तादेशो भवति । वृग्द् वरणे । वृन्दं समूहः । वृक् वृन्त्यादिषु । वृन्दं जठरम् । कुक् शब्दे । कुन्दः पुष्पजातिः । वृग्द् अभिषेधे । सुन्दः दानवः ॥ कुंसेरिदेदौ ॥ २४१ ॥ कुसिदम् । ऋणम् । कुंसीदं वृद्धिजीविका ॥ इङ्गयचिभ्यामुदः ॥ २४२ ॥ इगु गतौ । इङ्गुदः वृक्षजातिः । अब गतौ । अबुदः पर्वतः अक्षिन्व्याधः संख्याविशेषश्च । निपूर्वात् न्यबुदम् संख्याविशेषः ॥ ककेणिङ्गा ॥ २४३ ॥ काकुदं तालु । ककुदं शक्यः । कुसुदबुदबुदादयः ॥ २४४ ॥ एते उदप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कमेः कुम् च । कुमुदं कैरवम् । बुन्देः कित् बोऽन्तश्च । बुदबुदः जलभ्रष्टोदः । बुदबुदं नेत्रजो व्याधिः । आदिग्रहणात् दुर्हीक क्षरणे प्रत्ययोर्देस्त्वे, दोहदः अभिलाषविशेषः । एवमन्येऽपि ॥ कक्मिक्मिभ्यामन्दः ॥ २४५ ॥ आभ्यामन्दः प्रत्ययो भवति । कक् लौल्ये । मक्कः सौत्रः । ककन्दः मकन्दश्च राजानौ । यकाभ्यां निवृत्ता काकन्दी माकन्दी च नगरी ॥ कल्यलिपुलिङ्गुरिक्कुणिमणिभ्य इन्दक् ॥ २४६ ॥ कलि शब्दसंख्यानयोः । कलिन्दः पर्वतः । यतो यमुना प्रभवति । अली भूषणादौ । अलिन्दः प्रधाणः भाजनं स्थानं च । पुल महस्वे । पुलिन्दः शबरः ।

कुरत् शब्दे । कुरिन्दः धान्यमलहरणोपकरणम् तेजनोपकरणयोः । कुणिन्दः म्लच्छः शब्दो
 उपकरणं च ॥ मण शब्दे । मणिन्दः अश्वबल्लवः ॥ कुपेर्वे च वा ॥ २४७ ॥ कुपच् क्रोधे इत्यस्मादिन्दक् प्रत्ययो
 वश्चान्तदेशो वा भवति । कुपिन्दः कुविन्दः तन्तुवायः ॥ पूपलिभ्यां णित् ॥ २४८ ॥ आभ्यां णिदिन्दक् प्रत्ययो
 भवति । पूशू पालनेपूरणयोः । पल गतौ । पारिन्दः । छावपि वृक्षगाथकौ । पारिन्दो मुख्यः पूज्यश्च ।
 पालिन्दो नृपतिः । रक्षकश्चेत्येके ॥ यमेरुन्दः ॥ २४९ ॥ यमूं उपरमे इत्यस्मादुन्दः प्रत्ययो भवति । यमुन्दः क्षत्रिय-
 विशेषः ॥ सुर्वेकुन्दकुन्दौ ॥ २५० ॥ शुल्लंती मोक्षणे इत्यस्मात् डित् उकुन्दः किदुकुन्दश्च प्रत्ययो भवतः ।
 मुकुन्दः विष्णुः । सुकुन्दः राजा वृक्षविशेषश्च ॥ स्कन्धमिभ्यां धः ॥ २५१ ॥ आभ्यां धः प्रत्ययो भवति । स्कन्द
 गतिशोषणयोः । स्कन्धः बाहुमूर्धा ककुदं विभागश्च । बाहुलकात् दस्य लुक् । अप गतौ । भन्धः चक्षुर्विकलः ॥ नेः
 स्यतेरधक् ॥ २५२ ॥ निपूर्वात् षौच् अन्तर्कर्मणि इत्यस्मादधक् प्रत्ययो भवति । निषधः पर्वतः । निषधाः जनपदः
 मङ्गनलुक् च ॥ २५३ ॥ मयु गतावित्यस्मादधक् प्रत्ययो नकारस्य च लुगू भवति । मगधाः जनपदः ॥ आरगेर्वधः
 ॥ २५४ ॥ आरूपूर्वादिगे शङ्कायामित्यस्माद्वधः प्रत्ययो भवति । आरग्वधः वृक्षजातिः ॥ पराच्छो डित् ॥ २५५ ॥
 २५५ ॥ परपूर्वात् शृश हिंसायामित्यस्मात् डित् वधः प्रत्ययो भवति । परश्वध आयुधजातिः ॥ इषेरुधक् ॥ २५६ ॥
 इषत् इच्छायामित्यस्मादुधक् प्रत्ययो भवति । इषुधः याञ्छा ॥ कोरन्धः ॥ २५७ ॥ कुङ्कु शब्दे इत्यस्मादन्यः प्रत्ययो
 भवति । कबन्धः छिन्नमूर्धा देहः ॥ ध्याधपन्यनिस्वद्विस्वपिचस्यज्यतिसिचिभ्यो नः ॥ २५८ ॥ प्यङ् हृदो ।
 ध्यानः समुद्रः चन्द्रश्च । डु धांगक् धारणे च । धाना भृष्टो यवः अङ्कुरश्च । पनि स्तुतौ । पन्न नीचैः कणमः सन्नं
 जिह्वा च । अनक् प्राणने । अन्नं भक्तम् आचारश्च । ज्वदि आस्वादने । स्वन्नं रुचितम् । स्वन्नं स्वपक्वं शये । स्वपनः

मनोविकारः निद्रा च । वसं निवासे । वसन् वासः मूल्यम् मेढ्रम् आगमश्च । अज क्षेपणे च । वेनः प्रजापतिः ध्यानी
 राजा वायुः यज्ञः प्राज्ञः मूलश्च । अतः सातत्यगमने । अतः आत्मा वायुः मेघः प्रजापतिश्च । शिवूचू उतौ । स्योनं सु-
 खम् तन्तुवायम्बुसंतानः समुद्रः सूर्यः रश्मिः आस्तरणं च ॥ २५९ ॥ षसक् स्वप्ने इत्यस्मात् णित् नः
 प्रत्ययो भवति । सारना गोकण्ठावलम्बि चर्म निद्रा च ॥ २६० ॥ रस शब्दे इत्यस्मान्नः प्रत्ययो णिद्वा
 भवति । रासना धेनुः ओषधिजातिश्च । रसं द्रव्यजातिः । रसना जिह्वा । रसनः तुरङ्गः दण्डश्च ॥ जीर्णक्षीदीबुध्य-
 विमीभ्यः कित् ॥ २६१ ॥ जि अभिभवे । जिनः अर्हन् बुद्धश्च । इण्क गती । इनः स्वामी संनिपातः इश्वरः राजा
 स्वयश्च । शीङ्क् स्वप्ने । शीनः पीलुः । दीङ्क् संये । दीनः कृपणः खिन्नश्च । बुधिन् ज्ञाने । बुध्नः मूलं पृष्ठान्तः
 रद्दश्च । अव रक्षणादौ । ऊनम् अपरिपूर्णम् । मीढूच् हिंसायाम् । मोनः मत्स्यः राशिश्च ॥ सेर्वा ॥ २६२ ॥ षिण्द्
 बन्धने इत्यस्मात् नः प्रत्ययः स च किद्वा भवति । सिनः कायः बल्ल बन्धश्च । सेना चमूः ॥ सोरू च ॥ २६३ ॥
 पुणद् अभिषेवं इत्यस्मान्नः प्रत्यय ऊकारश्चान्नादेशो भवति । सूना घातस्थानम् दुहितपुत्रः प्रकृतिः आघातस्थान च
 ॥ रमेरत्त च ॥ २६४ ॥ रमि क्रीडायामित्यस्मात् नः प्रत्ययश्चान्तादेशो भवति । रत्नं वज्रादि ॥ क्रुडोर्दृष्टिश्च ॥
 २६५ ॥ क्रुर्श आह्वानरोदनयो रित्यस्मात् नः प्रत्ययोऽस्य च दृष्टिर्भवति । क्रौशः श्वापदः ॥ द्युसुनिभ्यो माडो
 डित् ॥ २६६ ॥ द्युसुनिपूर्वात् माङ्क् मानशब्दयो रित्यस्मात् डित् नः प्रत्ययो भवति । द्युमनं द्रविणम् । सुमनं सुखम्
 । निमनं नतम् ॥ शीढः संन्वत् ॥ २६७ ॥ शीङ्क् स्वप्ने इत्यस्मात् डित् नः प्रत्ययः स च संवद्भवति । शिश्र
 शेषः ॥ दिननश्रफेनचिह्नबन्धनधेनस्तेनच्यौवनादयः ॥ २६८ ॥ एते नप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । दीव्यतेः किल्लुक्
 च । दिनम् अहः । नञ्पूर्वादेशोऽतो धातोलुक् च । न वस्ते नग्नः अवसनः । फणेः फलेः स्फायेर्वा फेमावश्च । फेनः

बुद्धबुद्धसंघातः । चहेरिच्चोपान्त्यस्य । चिह्नमभिज्ञानम् । वन्द्येब्रधूच । ब्रध्नः रविः प्रजापतिः ब्रह्मा स्वर्गः पृष्ठान्तश्च । धयतेरेत्वं च । धेना सरस्वती माता च । धेनः समुद्रः । ईत्वं चेत्येके । धीना । स्त्यायेस्ते च । स्तेनः चौरः । न्यवते-
र्बुद्धिः कोऽन्तश्च । न्यौवनमसस्थानम् अनुजः क्षीणमपुण्यश्च । न्यौवनी कांस्यादिपात्री । आदिशब्दादन्येऽपि स्वसि-
रसिरुचिजिमस्जिदेविस्यन्दिचन्दिमण्डिमदिदहिंवह्यादेरनः ॥ २६९ ॥ युक् मिश्रणे । यवनाः जनपदः
यवनं मिश्रणम् । असूचू क्षेपणे । असनः बोजकः । रसणू आस्वादनस्नेहनयोः । रसना जिह्वा । रुचि अभि-
प्रीत्यां च । रोचना गोपित्तम् । रोचनः चन्द्रः । विपूर्वाद्रोचतेः विरोचनः अग्निः सूर्यः इन्दुः दानवश्च । जि अभिमवे-
। जयनम् ऊर्णापिठः । तु मस्जोत् शुद्धौ । मज्जनं स्नानं तोयं च । देवह् देवने । देवनः अक्षः कितवश्च । स्यन्दौडू स-
वणे । स्यन्दनः रथः । चटु दीत्याह्लादनयोः । चन्दनं गन्धद्रव्यम् । मडुह् स्तुत्यादौ । मन्दनं स्तोत्रम् । मडु भूषा-
याम् । मण्डनमलङ्कारः । मदैचू हर्षे । मदनः वृक्षः कामः मधूच्छिष्टं च । दहं भस्मीकरणे । दहनः अग्निः । वहीं प्रापणे
। वहनं नौः । आदिग्रहणात् । पचेः पचनः अग्निः । पुनातेः पवनः वायुः । विभर्तेः भरणं साधनम् । नयतेर्नयनं नेत्र-
म् । द्युतेः द्योतनः आदित्यः । रवेः रचना वैचित्र्यम् । गृञ्ञः गृञ्ञनम् अभक्ष्यद्रव्यविशेषः । प्रस्कन्दनः प्रपतनः इत्या-
दयो भवन्ति ॥ अशो रश्चादौ ॥ २७० ॥ अशौष्टि व्याप्ताचित्यस्मात् अनः प्रत्ययो भवति आदौ रेफश्च । रश्चाना-
मेखला । रश्मिके प्रकृतिमुपदिशन्ति । सा च राशिरशनारश्मि इत्यत्र प्रयुज्यते इत्याहुः ॥ उन्देर्नलुक् च ॥ २७१ ॥
उन्दै क्लेदने इत्यस्मात् अनः प्रत्ययो नलोपश्च भवति । ओदनः भक्ष्यम् ॥ हनेर्घञजघौ च ॥ २७२ ॥ हनक्
हिंसागत्योस्त्यस्मादनः प्रत्ययो घतजघावित्यादशौ चास्यभावतः । घतनः रक्षोपजीवी पापकर्मा निर्लज्जश्च । जघनं श्रो-
णिः ॥ तुदादिद्वजिरक्षिनिघाभ्यः कित् ॥ २७३ ॥ एभ्यः किदनः प्रत्ययो भवति । तुदीव व्यथने । तुदनः ।

क्षिपेति प्रेगे । क्षिपणः । सुरत् ऐश्वर्यदीप्तयोः । सुरणः । बुधे च बोधने । बुधनः । बुधे च । सिवनः । एषां
यथासंभवं कारकमुच्यते । लबुङ् अवसंसने । लम्बनः शकुनिः । हजैकि वर्जने । वृजिनमन्तरिक्षम् निवारणं मुण्डनं
च । रक्षीं रागे । रजनं हरिद्रा । महारजनं कुसुम्भम् । रजनः रज्ज्विशेषः । डु धांगक् धारणे च । निधनमवसानम् ॥
सूधुम्भस्त्रिभ्यो वा ॥ २७४ ॥ एभ्योऽनः प्रत्ययो भवति स च किद्रा । सूत् प्रेरणे । सुवनः अङ्कुरः आदित्यः
प्रादुर्भावंश्च । सुवनं चन्द्रप्रभा । सवनं यज्ञः पूर्वाक्षिपराह्णमध्याह्नकालश्च । त्रिषवणम् । धूत् विधूनेने । धुवनः धूपः वा-
युः अग्निश्च । धुवनम् एषः । भू सत्तायाम् । श्रुवनं जगत् । भवनं गृहम् । भ्रस्त्रीत् पाक । भुञ्जनम् अन्तरिक्षम् अ-
म्बरीषः पाकश्च । भ्रञ्जनः पावकः ॥ चिदनगगनगहनादयः ॥ २७५ ॥ एते किदनपः ययान्ता नित्यन्ते । विदु अ-
वयवे नलोपश्च । विदनः गोत्रकृत् । गमेगे च । गगनम् आकाशम् । गार्हाङ् विलोहन ह्रस्वश्च । गहनं दुर्गमम् । आदि-
शब्दात् काञ्चनकाननादयो भवन्ति ॥ संस्तुभृशिमन्येरानः ॥ २७६ ॥ षट्गृक् स्तुनी । संस्तवानः सोमः होता
महर्षिः वाग्मी च । स्पृशेत् स्पृशे । स्पर्शनिः मनः । संस्पर्शनिः मनः अग्निश्च । मन्यश्च विलोहने । मन्यानः खजकः ॥
युयुजियुधिबुधिमृशिशहशीशिभ्य क्तिन् ॥ २७७ ॥ युक् मिश्रणे । युवानः तरुणः । युङ्पी योजे । युजानः सार-
थिः । युधिचं संपहारं । युधानः रिपुः । बुधिच क्षाने । युधान आचार्यः पण्डितो वा । मृत्यु आपर्शने । मृशानः विप-
र्शकः । दृष्टं प्रेक्षणे । दृशानः लोकपालः । युजादिपसिद्धकर्त्र्य एते । इक्षिक ऐश्वर्ये । ईशानः ईश्वरः ॥ सुसुचान-
युयुधानशिबिदानजुहुराणह्रियाणाः ॥ २७८ ॥ एते किदानप्रत्ययान्ता निपत्यन्ते । सुवेदित्वे च । मुमुचानः
मेघः । एवं युधिचं संपहार । युयुधानः साहसिकः राजा च कश्चित् । श्विताङ् वर्णे । आय दृश्य । शिबिदानः दुराचा-
रो द्विजः । हुच्छी कौटिल्ये अस्यान्तलुक् च । जुहुराणः कठिनहृदयः कुटिलः अग्निः अध्वयुः अनङ्गवांश्च । शीक् ल-

उजायाय । जिह्वायाणः नीनिमान् । सर्वे एवैते मुच्यन्ति प्रमिद्धक्रियाकर्तृवचना इत्येके ॥ अन्ये तु मुमुक्षादिसत्त्वान्तप्रकृ-
 तीनामेव निपातनं, तेन सन्नन्तक्रियाकर्तृवचना इत्येके ॥ अन्ये तु मुमुक्षादिमन्नन्तप्रकृतीनामेतन्निपातनं, तेन सन्नन्त-
 क्रियाकर्तृवचना इत्याहुः ॥ २७८ ॥ ऋक्षिरक्षिमन्दिस्सद्यहिभ्योऽसानः ॥ २७९ ॥ ऋजुङ् भर्जने । ऋजसानः
 मेहद्रः मेघः श्मशानं च । रज्ज्वीं रागे । रज्ज्-सानः मेघः धर्मश्च । महुङ् स्तुत्यादिषु । मन्दसानः इमः चन्द्रः सूर्यः जी-
 वः स्वप्नः अग्निश्च । पहि मर्षणे । सहसानः दृढः मयूरः यजमानः क्षमावांश्च । अहसानः चन्द्रः तुर-
 गश्च ॥ रुहियजेः कित् ॥ २८० ॥ रुहं जन्मनि । रुहमानः विटपः । यजी देवपूजादौ । इजसानः धर्मः ॥ वृधेवौ
 ॥ २८१ ॥ वृधूङ् वृद्धौ । वृधसानः गर्भः । चर्यसानः गिरिः मृत्युः गर्भः पुरुषश्च ॥ इगकत्तिखलिनत्य विकुण्डि-
 भ्य इनः ॥ २८२ ॥ इयङ् गतौ । ज्येनः पक्षी अभिचारयज्ञश्च । कठ कुञ्छूनीवने । केठिनममृदु । खल संचये च ।
 खलिनम् अश्वमुखसंयमनम् । णल गन्धे । नलिनं पद्मम् । अवं रक्षणादौ । अविनं जलं मृगः नाशः अग्निः राजा
 अध्वर्युः विधानं गुप्तिश्च ॥ कुडुङ् दाहे । कुण्डिनः ऋषिः । कुण्डिनं नगरम् ॥ वृजितुह्पुलिपुष्टिभ्यः कित् ॥ २८३
 वृजैकि वर्जने । वृजिनं पापं कुटिलं च । तुह्र अर्दने । तुह्रिनम् हिममन्धकारश्च । पुलं महत्वे । पुटत् संश्लेषणे । पुलिनं
 पुष्टिनं च नदीनीरं बालुकासंघातश्च ॥ विणिनाजिनादयः ॥ २८४ ॥ विणिनादयः शब्दाः किंदिनप्रत्ययान्ता निपा-
 तगन्ने । दु वर्षी बीजमनाने दुवेपृङ् चलने इत्यस्य वा ह्रस्वोपान्नस्य । विपिनं गहनम् अञ्जं जलदुर्गं च । अञ्ज क्षे-
 पणे च । अस्य बीजावाभावश्च अजिनं चर्म । आदिग्रहणादग्न्येऽपि ॥ महेणिङ् ॥ २८५ ॥ मह पूजायामित्यस्यादिनः
 प्रत्ययः स च किङ् भवति । माहिनं राज्यं बलं च । महिनं राज्यं शयनं च । महिनः माहात्म्यवान् ॥ खलिहिंसि-
 भ्यामीनः ॥ २८६ ॥ खल संचये च । खलीनं कवियम् । हिसुप् हिंसायाम् । हिंसीनः श्वापदः ॥ पठेजित् ॥ २८७

पाठीनः मास्यः ॥ यम्यजिशाकयजिशीयजितृभ्य उनः ॥ २८८ ॥ यमं उपरमे । यमुना नदी । अज क्षेपणे च । व-
 युनं विज्ञानम् अङ्गं च । वयुनः विद्वान् चन्द्रः यज्ञश्च । शवलंष्ट शक्तौ । शकुनः पक्षी । अर्जे अर्जने । अर्जुनः ककुभः
 वृक्षविशेषः पार्थः श्वेतवर्णः श्वेताश्वः कार्तवीर्यश्च । अर्जुनी गौः । अर्जुनं तृणं श्वेतसुवर्णं च ॥ शीङ्क् स्वप्ने । शयुनः
 अजगरः । यजीं देवपूजादौ । यजुना क्रतुद्रव्यम् । तृ प्लवनतरणयोः । तरुणः समर्थः युवा वायुश्च । ऋफिडादित्वा-
 ललत्वे, तलुनः ॥ लघेः श्च ॥ २८९ ॥ लघो कान्तावित्यस्मादुनः प्रत्ययः तालव्यः शकारश्चान्तादेशो भवति । लशुनं
 कन्दजातिः ॥ पिशिमिथिषुधिभ्यः कित् ॥ २९० ॥ एभ्यः किदुनः प्रत्ययो भवति । पिशित् अव्यये । पिशुनः
 खलः । पिशुनं मैत्रीभेदकं वचनम् । मिथुङ् मेधाहिंसयोः । मिथुनं स्त्रीपुंसद्वन्द्वम् राशिश्च । क्षुधंन् बुभुक्षायाम् । क्षुध-
 नः कीटकः ॥ फलेर्गोऽन्तश्च ॥ २९१ ॥ फल्युनः अर्जुनः । फल्युनी नक्षत्रम् ॥ वीपत्तिपट्टियस्तनः ॥ २९२ ॥ ए-
 भ्यस्तनः प्रत्ययो भवति । वीक् प्रजनादौ । वेतनं धृतिः । पत्तल गतौ । पत्तनम् । पट गतौ । पट्टनम् । द्वावपि नगर-
 विशेषौ । पट्टनं शकटैर्गम्यं घोटकैर्नौमिरेव च । नौमिरेव तु यद्गम्यं पत्तनं तत्पचक्षते ॥ पृषूभ्यां कित् ॥ २९३ ॥
 पृङ्क् व्यायामे । पृतना सेना । पूरश्च पवने । राक्षसी ॥ कृत्यशौभ्यां स्नक् ॥ २९४ ॥ कृतैत छेदने । कृतस्नं सर्व-
 म् । अशौटि व्याप्तौ । अक्ष्णं नयनं व्याधिः रज्जुः तेजनम् अखण्डं च ॥ २९४ ॥ अर्ते शासानः ॥ २९५ ॥ अश-
 सानः पन्थाः इषुः अग्निश्च ॥ भापाचणिचमिचिषिष्टपृतशीतल्यलिशमिरमिवपिभ्यः पः ॥ २९६ ॥ भाक्
 दीप्तौ । भा प अदित्यः ज्येष्ठश्च भ्राता । पांक् रक्षणे । पापं कलमषम् । पापः घोरः । चण हिंसादानयोश्च । चण्या
 नगरी । चणपः वृक्षः । चम्पु अदने । चम्पा नगरी । विष्लुंक्ती व्याप्तौ । वेष्पः परमात्मा स्वर्ग आकाशश्च । निपूर्वात्
 निवेष्पः अपां गर्भं कूपः वृक्षजातिः अन्तरिक्षं च । सं गतौ । सर्पः अहिः । पृश् पालनपूरणयोः । पर्पः प्लवः शंखः

समुद्रः शस्त्रं च । तृ प्लवनतरणयोः । तपः उडुपः नौश्च । शीङ्क् स्वने । शेषः पुच्छम् । तलण् प्रतिष्ठायाम् । नल्पं
शयनीयम् अङ्गं दाराः युद्धं च । अली भूयणादौ । अल्पं स्तोकम् । शमूच् उपशमे । शम्पा विद्युत काश्ची च । विपू-
र्वीद्विशम्पः दानवः । रमि क्रीडायाम् । रम्पा चर्मकारोपकरणम् । टु वर्षी वीजसंतने । वप्पः पिता ॥ युसुकुस्तुच्यु-
रत्वादेरुच्च ॥ २९७ ॥ एभ्यः पः ऊकारश्चान्तादेशो भवति । युक् मिश्रणे । यूपः यज्ञपश्वन्धनकाष्ठम् । पुंगद् अभि-
पवे । सूपः युद्धादिभित्तकृतः । कुंक् शब्दे । कूपः प्रहिः । रुक् शब्दे । रूपं श्वेतादि लावण्यं स्वभावश्च । तुंक् वृत्त्यादौ ।
तूप आयतनविशेषः । च्युङ् गतौ । च्यूपः आदित्यः वायुः संग्रामश्च । षुङ्क् स्तुतौ । स्तूपः बोधिसत्त्वभवनम् उपा-
यतने च । आदिशब्दादन्येऽपि ॥ कृष्टृसृभ्य ऊर चान्तस्य ॥ २९८ ॥ एभ्यः पः प्रत्ययोऽन्तस्य च ऊर्भवति । कृष्ट
विशेषे । कूर्पम् भ्रूमध्यम् । शृशु हिंसायाम् । शूर्पः धान्यादिनिष्पवनभाण्डं संख्या च । सृं गतौ । सूर्पः भुजंगमः-
मस्यजातिश्च ॥ शदिबाधिलनिहनेः ष च ॥ २९९ ॥ एभ्यः पः प्रत्ययः षश्चान्तादेशो भवति । शड्ल शान्ते ।
शण्यं बालवृणम् । शप हिंसायामित्यस्य वा रूपम् ॥ बाधृङ् रोदने । वाष्पः अश्रु धूमाभासं च मुखपानीयादौ । खनूग्
अवदारणे । खणः बलात्कारः दुर्मथाः कूपश्च । खण्यं खलीनं जनपदविशेषः अक्षरश्च । हनंक् हिंसागत्योः । हण्यः
प्रावरणजातिः ॥ पम्पाशिल्पादयः ॥ ३०० ॥ पम्पादयः शब्दाः पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । पांक् रक्षणे मोऽन्तो
ह्रस्वश्च । पम्पा पुष्करिणी । शीलयेतः । शलतेः श्लेतेर्वा शिलादेशश्च । शिल्पं विज्ञानम् । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ क्षुचु-
पिपूभ्यः कित् ॥ ३०१ ॥ एभ्यः कित् पः प्रत्ययो भवति । दुक्षुक् शब्दे । क्षुपः गुच्छः । चुप मन्दायां गतौ ।
चुपं मन्दगमनम् । पूशन् पवने । पूपः पिष्टमयः ॥ नियो वा ॥ ३०२ ॥ णीग् प्रापणे इत्यस्मात् पः प्रत्ययो भवति
स च किद्वा । नीपः वृक्षविशेषः (कदम्बः) नेपः नयः पुरोहितः वृक्षः भृत्तश्च । नेपष्टुकं यानं च ॥ उभ्यवेर्लुक्

च ॥ ३०३ ॥ आभ्यां कित् पः प्रत्ययो लुक् चान्तस्य भवति । उभत् पूरणे । अव रक्षणादौ । उप अप च अव्यये ॥
 दलिवलितल्लिखलिध्वजिकचिभ्योऽपः ॥ ३०४ ॥ दल विशरणे । दलपः प्रहरणम् रणमुखम् विदलं दलविशेषश्च ।
 दलपं व्रणमुखत्राणम् । वलि संवरणे । वलपः कर्णिका । तलण् प्रतिष्ठायाम् । तलपः हस्तप्रहारः । खज-मन्ये । खजपः
 मन्यः । खजपं दधि घृतम् उदकं च । ध्वज गतौ । ध्वजपः ध्वजः । कचि बन्धने । कचपः शाकपर्णं बन्धुश्च ॥
 भुजिकुतिकुट्टिकुट्टिकुणिकुण्युविभ्यः कित् ॥ ३०५ ॥ एभ्यः कित्पः प्रत्ययो भवति । भुजं पालनाभ्यवहा-
 रयोः । भुजपः राजा यजमानपालनादग्निश्च । कुतिः सौत्रः । कुतपः कागलोम्नां कम्बलः आस्तरणं श्राद्धकालश्च ।
 कुट् कौटिल्ये । कुटपः प्रस्थचतुर्भागः नीढ च शकुनीनाम् । विट्पः शाखा । कुणत् शब्दोपकरणयोः ।
 कुणपः मृतकं कुपितं शब्दार्थसारूप्यं च । कुषश् निष्कर्षः । कुषपः विन्ध्यः मंदंशश्च । उपू दाहे । उषपः दाहः सूयः
 चन्दिश्च ॥ शंसेः श-हच्चातः ॥ ३०६ ॥ शंस्र स्तुतौ चेत्यस्मादपः प्रत्ययस्तालव्यः शकारोऽन्तादेशोऽकारस्य चेकारो
 भवति । शिशपाः वृक्षविशेषः ॥ विष्टपोलपवातपादयः ॥ ३०७ ॥ विष्टपादयः शब्दा कित्पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
 विषेस्तोऽन्तश्च । विष्टपं जगत् सुकृतिनां स्थानं च । वलेच्छे च । उलपं पर्वततुणम् पङ्कजं जलं च । उलपः ऋषिः ।
 वातेस्तोऽन्तश्च । वातपः ऋषिः । आदिग्रहणात् खरपादयो भवन्ति ॥ कलेरापः ॥ ३०८ ॥ कलि शब्दसंख्यानयो-
 रित्यस्मादापः प्रत्ययो भवति । कलापः काञ्ची समूहः शिखण्डश्च ॥ विशोरिपक् ॥ ३०९ ॥ विशंत प्रवेशने इत्प्र-
 स्मादिपक् प्रत्ययो भवति । विशिपः राशिः । विशिर्पं तुंगं वेदम् आसनं पत्रं च ॥ दलेरीपो दिल् च ॥ ३१० ॥
 दल विशरणे इत्यस्मादीपः प्रत्ययो भवति दिल् चास्यादेशो भवति । दिलीपः राजा ॥ उडेस्वक् ॥ ३११ ॥
 उड् संघाते इत्यस्मात् सौत्रादुपक् प्रत्ययो भवति । उडुपः प्लवः । जपादित्वात् वत्वे । उडुवः ॥ अश्र उपः पश्च ॥

३१२ ॥ अशीटि व्याप्तान्वित्यस्मादूपः प्रत्ययः पश्चान्तदेशो भवति । अपूपः पक्वान्नविशेषः ॥ स्रुतेः षपः ॥ ३१३ ॥
 सर्पपः रक्षोघ्नं द्रव्यम् शार्कं च ॥ रोशीभ्यां फः ॥ ३१४ ॥ रीङ्च् श्रवणे । रेफः कुत्सितः । शीङ्क् स्वप्ने । शोफः
 मेहः ॥ कलिगलेरस्योच्च ॥ ३१५ ॥ आभ्यां फः प्रत्ययोऽस्य चोकारो भवति । कलि शब्दसंख्यानयोः, गल अदने
 । कुल्फः गुल्फः जङ्घाङ्घ्रिसन्धिः । गुल्फः पदोपरिग्रन्थिः । शोफः कायतेश्च ह्रस्वश्च । शफः खुरः श्रियंवदश्च । कफः श्लेष्मा । श्यतेरित्वमोत्वं च
 शब्दाः फप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्यतेः कायतेश्च ह्रस्वश्च । शफः खुरः श्रियंवदश्च । कफः श्लेष्मा । श्यतेरित्वमोत्वं च
 । शिफा वृक्षजटा । शोफः श्वयथुः खुरश्च । आदिशब्दात् रिफानफासुनफादयो भवन्ति ॥ वल्लितनिभ्यां वः ॥
 ॥ ३१७ ॥ वलि संवरणे निपूर्वाच्च तनूयी विस्तारे इत्यस्माच्च वः प्रत्ययो भवति । वल्बः वृक्षः । नितम्बः श्रोणिः
 पर्वतैकदेशः नटश्च ॥ शम्भ्यमेर्णिङ्गा ॥ ३१८ ॥ आभ्यां वः प्रत्ययः स णिङ्गा भवति । शम्भूच् उपशमे । शम्बः
 वज्रः कर्षणविशेषः वेणुदण्डः तोत्रम् अरित्रं च । शम्बशाम्बौ जाम्बवर्तयौ । अम्बा माता । आम्बः अपह्नवः ॥
 शाल्यलेख्जातः ॥ ३१९ ॥ आभ्यां वः प्रत्ययोऽकारस्य चोकारो भवति । पलफलशाल गती । शुल्वं ताम्रम् । अली
 भूषणादौ । उल्वं रजतम् गर्भवेष्टनम् । शुल्वं वभ्रुः तरङ्गश्च ॥ तुम्बस्तम्बादयः ॥ ३२० ॥ तुम्बादयः शब्दा वप्र-
 त्ययान्ता निपात्यन्ते । ताम्र्यतेरत उत्वं च । तुम्बम् अलाबु चक्राङ्गं च । स्तम्भेर्लुक् च । स्तम्बः तृणं विटपः संघातः
 अङ्कुरसमुदायः स्तवकः पुष्पापीडश्च । आदिग्रहणात् कुशाम्बादयो भवन्ति ॥ कृकडिक्कटिचट्टेरम्बः ॥ ३२१ ॥
 एम्भ्योऽम्बः प्रत्ययो भवति । उ कुंण् करणे । करम्बः दधयोदनः दधिसक्तवः पुष्पं च । कडत्-मदे । कडम्बः जातिवि-
 शेषः जनपदविशेषश्च । कटे वर्षाविरणयोः । कटम्बः पक्वान्नविशेषः वादित्रं च । कडम्बकटम्बौ वृक्षौ च । वट वेष्टने ।
 वटम्बः शैलः वृणपुञ्जश्च ॥ कदेर्णिङ्गा ॥ ३२२ ॥ कद वैकल्ये इत्यस्मात् सौत्रादम्बः प्रत्ययः स च णिङ्गा भवति ।

कादम्बः हंसः । क्रदम्बः वृक्षजातिः ॥ शिलविलादेः कित् ॥ ३२३ ॥ शिलादिभ्यः कित्दम्बः प्रत्ययो भवति । शिलत् उञ्छे । शिलम्बः ऋषिः तन्तुवायश्च । विलत् वरणे । विलम्बः वेषविशेषः रङ्गावसरश्च । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ हिण्डिविलेः किम्बो न लुक् च ॥ ३२४ ॥ आभ्यां किदिम्बः प्रत्ययो नस्य च लुक् भवति । हिड्डु गतौ च विलत् वरणे । हिडिम्बः विलिम्बश्च राक्षसौ ॥ डीनीबन्धिशृङ्घिचलिभ्यो डिम्बः ॥ ३२५ ॥ एभ्यो डिदिम्बः प्रत्ययो भवति । डीङ् विहायसा गतौ । डिम्बः राजोपद्रवः । णीण् प्रापणे । निम्बः वृक्षविशेषः । बन्धश्च वन्धने । विम्बं प्रतिच्छन्दः देहश्च । बिम्बी वल्लिजातिः । शृङ्घृश्च शब्दकुत्सायाम् । शिम्बः मृगजातिः । शिम्बी निष्पाववल्ली च । चल कम्पने । चिम्बा यवागूजातिः ॥ कुट्टयुन्दितुचुरितुरिपुरिपुरिभ्यः कुम्बः ॥ ३२६ ॥ एभ्यः किदुम्बः प्रत्ययो भवति । कुट्ट कौटिल्ये । कुटुम्बं दारादयः । उन्दैप् क्लेदने । उदुम्बः समुद्रः । चुरण् स्तेये । चुरण् त्वरणे सौत्रः । चुरुम्बः चुरुम्बश्च गहनम् । पुरत् अग्रगमने । पुरुम्बः आहारः । मुरत् संवेष्टने । मुरुम्बः मृद्यमानपाषाणचूर्णम् । कुरत् शब्दे । कुरुम्बः अङ्कुरः । निपूर्वात् निकुरुम्बः राशिः ॥ गृद्धरमिहनिजन्यतिदलिभ्यो भः ॥ ३२७ ॥ गृत् निगरणे । गर्भः जठरस्थः प्राणी । दृशू विदारणे । दर्भः कुशः । रमि क्रीडायाम् । रम्भा अप्सराः कदली च । हनक् हिंसागत्योः । हम्भा गोथेनुनादः । जनैचि प्रादुर्भावे । जम्भः दानवः दन्तश्च । जम्भा मुखविदारणम् । ऋक् गतौ । अर्भः शिशुः । दल विदारणे । दलभः ऋषिः बल्कलं विदारणं च ॥ इणः कित् ॥ ३२८ ॥ इणक् गतवित्यस्मात् किङ्गः प्रत्ययो भवति । इभः हस्ती ॥ कुशगृङ्गालिकलिकडिगर्दिरासिरभिवडिचल्लेरभः ॥ ३२९ ॥ कृत् वक्ष्ये । करभः त्रिवर्षं उष्टुः । शू हिंसायाम् । शरभः श्वापदविशेषः । गृत् निगरणे । गरभः उदरस्थो जन्तुः । पलफलशल गतौ । शलभः पतङ्गः । कलि शब्दसंख्यानयोः । कलभः हस्ती यौवनाभिमुखः । कडत् मदे । कडभः हस्तिपोतकः ॥

गर्दं शब्दे । गर्दभः स्वरः । रासृङ् शब्दे । रासभः स एव । रमिं क्रीडायाम् । रसभः प्रहर्षः । वडः सौत्रः । वडभी
 वेदमाग्रभूमिका । ऋषिडादित्वालत्वे वलभी । वल्लि संवरणे । वल्लभः स्वामी दयितश्च ॥ ३३० ॥
 षण भवतावित्यस्मात् ङिदभः प्रत्ययो भवति । सभा परिषत् शाला च ॥ ऋषिदृषिल्लसिभ्यः कित् ॥ ३३१ ॥
 एभ्यः कित्दभः प्रत्ययो भवति । ऋषैत् गतौ । दृषू सेचने । ऋषभः दृषभश्च पुङ्गवः भगवांश्चादित्थिकरः । ऋषभः
 वायुः । छतिः सौत्रः । लुसभः हिंस्रः मत्तहस्ती वनं च ॥ सिट्टिकिभ्यामिभः सैरट्टिट्टौ च ॥ ३३२ ॥ आभ्या-
 मिभः प्रत्ययो दन्त्यादिः सैरः विद्वद्देशो यथासंख्यं भवतः । विण्द् वन्धने । मैरिभः महिषः । टिकि गतौ ।
 विट्टिभः पक्षी ॥ ककेरुभः ॥ ३३३ ॥ ककि लौत्ये इत्यस्मादुभः प्रत्ययो भवति । ककुभः अर्जुनः ॥ कुके कोऽन्तश्च
 ॥ ३३४ ॥ कुकि आदाने इत्यस्मादुभः प्रत्ययः कश्चान्तादेशो भवति । कुकुभः पक्षिविशेषः ॥ दसो दुण्डू च ॥ ३३५ ॥
 दसूच् उपशमे इत्यस्मात् उभः प्रत्ययोऽस्य च दन्त्यादिषुवर्गवर्तनीयान्तो दुण्डू इत्यादेशो भवति । दुण्डुभः निर्विषाहिः
 ॥ कृकलेरुभः ॥ ३३६ ॥ कु कृणुं करणे । करुभः दधिसक्तवः । कलि शब्दसंख्यानयोः । कलुभः ऋषिः ॥
 काकुसिभ्यां कुम्भः ॥ ३३७ ॥ आभ्यां किदुम्भः प्रत्ययो भवति । कै शब्दे । कुम्भः घटः राशिश्च । कुसच् श्लेषणे
 कुसुम्भं महारजनम् ॥ अर्त्तीरिस्तुसुहृदुसृष्टक्षियक्षिभावाव्याघापायावलिपदिनीभ्यो मः ॥ ३३८ ॥ ऋक्
 गतौ । अर्मः अक्षिरोगः ग्रामः स्थलं च । ईरिक् गतिकम्पनयोः । ईर्म व्रणः । ष्टुण्क् स्तुतौ । स्तोमः समूहः यज्ञः
 स्तोत्रं च । हुण्द् अभिषवे । सोमः चन्द्रः वल्ली च । हुंक् दानादनयोः । होमः आहुतिः । सं गतौ । समः नदः
 कालश्च । समं स्थानं सुखं च । घृं सेचने । घर्मः ग्रीष्मः । घृंहत् स्थाने । घर्मः उच्चगक्षमादिः न्यायश्च । शशु हिंसा-
 याम् । शर्म सुखम् । शिन्द् निवासगत्योः । क्षेमं कल्याणम् । यक्षिण् पूजायाम् । यक्ष्मः व्याधिः । भांक् दीप्तौ ।

भामः क्रोधः । भामा स्त्री । बांक् गतिगन्धनयोः । वामः प्रतिकूलः सन्धश्च । व्येग् संवरणे । व्यामः वक्षोभुजायति ।
हु धांगूक् धारणे च । धामं निलयः मेघश्च । पां पाने । पामा कच्छः । यांक् प्रापणे । यामः प्रहरः । वलि संवरणे ।
वलमः शन्धिः । पदिच् गतौ । पद्यं कमलम् । नींक् प्रापणे । नेमः अर्धः समीपश्च ॥ असिहाग्भ्यां ग्राजिहौ च ॥
॥ ३३९ ॥ आभ्यां मः प्रत्ययोऽनयोश्च ग्रा जिहावित्यादेशौ यथासंख्यं भवतः । ग्रामः समूहादिः । जिह्मः कुटिलः ॥
विलिभिलिसिधीन्धिघृसूयाध्यारुस्त्रिविशुषिमुषीबिसुहिद्युधिदसिभ्यः कित् ॥ ३४० ॥ विलत् वरणे ।
विलमं प्रकाशः । भिलिः सौत्रः । भिलमं भास्वरम् । विघ्नू गत्याम् । सिधमं त्वरोगः । वि इन्धैपि दीप्तौ । इधमि-
न्धनम् । धूर्गश्च कम्पने । धूमः अग्निकेतुः । घृलौच् प्राणिप्रसवे । सूमः कालः भव्यशुः रविश्च । सूम-
मन्तरिक्षम् । इवैल् गतौ । इयामः वर्णः । इयामं नभः । इयामा रात्रिः औषधिश्च । ध्यै चिन्तायाम् । ध्यामः अव्य-
क्तवर्णः । रुक् शब्दे । रुमा लवणभूमिः । विवृच् त्तौ । स्यूमः रश्मिः दीर्घः सूत्रतन्तुश्च । स्यूमम् जलम् । शुर्बच् शोष-
णे । शुष्मं बलं जलं संयोगश्च । सुषश् स्तेये । सुष्मः मूषिकः ईष उज्ज्हे । ईषम् वसन्तः बाणः वातश्च । पुहच् शक्तौ ।
सुह्माः जनपदः । सुह्मः राजा । युधिच् संप्रहारे । युध्मः शरत्कालः शूरः शत्रुः संग्रामश्च । दसृच् उपक्षये । दस्रमः हीनः
वन्दिहः यज्ञश्च ॥ क्षुहिभ्यां वा ॥ ३४१ ॥ आभ्यां मः प्रत्ययः स च किद्वा भवति । तु क्षुक् शब्दे । क्षुमा अतसी ।
क्षोमं वस्त्रम् । हिंद् गनिहृद्ध्योः । हिमं तुषारः । हेमं सुवर्णम् ॥ अवेर्हस्वश्च वा ॥ ३४२ ॥ अव रक्षणादावित्य-
स्मात् कित् मः प्रत्यय उटो ह्रस्वश्च वा भवति । उमा गौरी अतसी कीर्तिश्च । ऊमभूनमाकाशं नगरं च ॥ सेरो च वा
॥ ३४३ ॥ विंगूट् वन्धने इत्यस्मात् कित् मः प्रत्यय ईकारश्चान्तादेशो वा भवति । सीमो ग्रामगोचरभूमिः क्षेत्रमर्यादा
हयश्च । सिमः स एव सर्वार्थश्च ॥ भियः षोऽन्तश्च वा ॥ ३४४ ॥ विभीक् भये इत्यस्मात् कित् मः प्रत्ययः षकार-

श्रान्तादेशो भवति वा ॥ विभेत्यस्मादिति भीष्मः भयानकः । भीमः स एव ॥ तिजियुजेर्णुं च ॥ ३४५ ॥ आभ्यां
 कित् मः प्रत्ययो गकारश्चान्तादेशो भवति ॥ तिजि क्षमानिधानयोः । तिग्मं तीक्ष्णं दीप्तं तेजश्च । युष्टृपी योगे । युग्मं
 युगलम् ॥ स्वमग्रीष्मकूर्मसूत्रं जाल्मगुल्मघ्नोमपरिस्तोमसूक्ष्मादयः ॥ ३४६ ॥ एते किन्मप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
 रोचतैः क च । स्वकं सुवर्णं रूप्यं च । ग्रसेग्रीष् च । ग्रीष्मः ऋतुः । कुरतेर्दीर्घश्च । कूर्मः कच्छपः । षूट् प्रेरणे इत्यस्मा-
 द्रोऽन्तश्च भवति । सूर्मो लोहप्रतिमा चुल्लिश्च जल घात्ये दीर्घश्च । जाल्मः निकृष्टः । गुण्च् व्याकुलत्वे लश्च । गुल्मः
 व्याधिः तरुसमूहः वनस्पतिः सेनाङ्गं च । गुल्मश्च आयस्थानम् । जिघ्रतेरोत्वं च । घोमः यद्वाङ्मलक्षणः सोमः । परिपू-
 र्वात् स्तौतेः षत्वाभावो गुणश्च । परिस्तोमः यद्वाविशेषः । सूवण् पैशून्ये कत्वं षोऽन्तश्च । सूक्ष्मः निपुणः । सूक्ष्मम् अणु।
 आदिग्रहणात् क्षमादयो भवन्ति ॥ सृष्टृप्रथिचरिक्कुडिक्कैर्दरमः ॥ ३४७ ॥ सरमा देवशुनी । परम उत्कृष्टः । प्रथमः
 आद्यः । चरमः पश्चिमः । कडमः शालिः । ऋषिडादित्वालत्वे, कलमः स एव ॥ कर्दमः पङ्कः ॥ अवैर्ध् च वा ॥ ३४८ ॥
 अव रसणादावित्यस्मादयः प्रत्ययो यश्चान्तादेशो वा भवति । अधमः अवमश्च हीनः ॥ कुट्टिवेष्टिष्टिष्टिष्टिष्टिष्टिष्टिष्टि-
 प्यर्पिवृमहिभ्य इमः ॥ ३४९ ॥ कुट्टिमः संस्कृतभूतलम् । वेष्टिमं पुष्पवन्यविशेषः भक्ष्यविशेषश्च । पूरिमं मालावन्यविशेषः
 भक्ष्यविशेषश्च । पेष्टिमं भक्ष्यविशेषः । सेचिमं मालाविशेषः । गणिमं गणितम् । ऋङ्क् गतौ णौ णौ, अर्पिमं बालवत्साया
 दुग्धम् । वरिमं वृलोन्मेयम् । महिमं पूजनीयम् ॥ वयिमलचिमादयः ॥ ३५० ॥ वयिमादयः शब्दा इमप्रत्ययान्ता
 निपात्यन्ते । वेण् तन्तुसंन्ताने वयादेशश्च । वयिमं माल्यं कन्दुकः तन्तुवायदण्डश्च । खनूण् अवदारणे चश्च । खचिमं मणि-
 लोहविद्धं घृतविहीनं च दधि । आदिशब्दादन्येऽपि ॥ उद्वटिक्कुल्यलिक्कुथिक्कुरिक्कुटिक्कुडिक्कुसिभ्यः कुमः ॥ ३५१ ॥
 उद्वडुमः परिक्षेपः । कुलुमः उत्सवः । अलुमः प्रसाधनम् नापितः अग्निश्च । कुथुमः ऋषिः । कुथुमं मृगाजिनम् । कुसुमः

काहः भाजनं च । कुन्दुमः प्रेष्यः । कुडुमा भूमिः । कुसुमं पुष्पम् ॥ कुन्दुमलिन्दुमकुङ्कुमविद्रुमपट्टुमादयः ॥ ३५२ ॥
 एते कुमप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कुकि आदाने स्वराजो दश्च । कुन्दुमः निचयः गन्धद्रव्यं च । लीङ्क् श्लेषणे लिन्द-
 भावश्च । लिन्दुमो गन्धद्रव्यम् । कुकेः स्वराजोन्तश्च ॥ कुङ्कुमं पुष्पम् । विद्रुलंती लोभे रोन्तश्च । विद्रुमः प्रवालः ।
 पटेषोऽन्तश्च । पट्टुमं नगरम् । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ कुथिगुधेरुमः ॥ ३५३ ॥ आभ्यासुमः प्रत्ययो भवति । को-
 थूमः चरणकृदपिः । गोधूमः धान्यविशेषः ॥ विहाविशापचिभिवादेः केलिमः ॥ ३५४ ॥ विपूर्वाभ्याम् ओ हाक्
 त्यागे शौचं तक्षणे इत्येताभ्यां पच्यादिभ्यश्च किदेलिमः प्रत्ययो भवति । विहीयते त्यज्यतेऽशुचि शरीरमस्मिन्निति वि-
 हेलिमः स्वर्गः । विजयनि तनूभवति मासि मासि कलाभिहीयमान इति विशेषलिमः चन्द्रः स्वर्गश्च । डु पर्वीष् पाके ।
 पचति असावन्नमिति पवेलिमोऽग्नि आदित्यः अश्वश्च । भिद्रुपी विदारणे । भिदेलिमः तस्करः । आदिशब्दात् द्यु-
 प्रेक्षणे । ह्योलिमम् । अदंसांक् भक्षणे । अदेलिमम् । हनंक् हिंसागत्योः । दनेलिमम् । डु याचृण् याचवायाम् । याचे-
 लिमम् । पांक् रक्षणे । पेलिमम् । डु कुंण् करणे । क्रेलिमम् । इत्यादयो भवन्ति ॥ दो डिमः ॥ ३५५ ॥ दांम् दाने
 इत्यस्मात् डिमः प्रत्ययो भवति । दाडिमः दाडिमी वा वृक्षजातिः ॥ डिमैः कित् ॥ ३५६ ॥ डिमेः सौत्रात् कित्
 डिमः प्रत्ययो भवति । डिण्डिमः वाद्यविशेषः ॥ स्थाछामासास्रमन्यनिकनिषसिपलिकलिशलिचकीडियसहि-
 बन्धिभ्यो यः ॥ ३५७ ॥ स्थायः स्थानम् । स्थाया भूमिः । छाया तपः प्रतिरूपम् कान्तिश्च । माया छद्म दिव्यानु-
 भावदर्शनं च । सार्थं दिनावसानम् । सव्यः वामः दक्षिणश्च । मन्या धमनिः । अन्यः परः । कन्या कुमारी । सस्यं
 क्षेत्रस्थं गोधूमादि । पत्यः कटकुसूलः । कल्यः नीरोगः । शल्यमन्तर्गतं लोहादि । शक्यमासारम् । ईष्यरीड्यर्थः ।
 ईष्यति ईर्ष्यणं वा ईर्ष्या मात्सर्यम् । सहायः पश्चादणवपार्श्वैलः । वन्द्या अप्रसूतिः ॥ नजो हलिपतेः ॥ ३५८ ॥

अहल्या गोतमपत्नी । अपत्यं पुत्रसंतानः ॥ सञ्जैर्धू च ॥ ३५९ ॥ संध्या दिननिशान्तरम् ॥ मृशीपसिवस्यनि-
 भ्यस्तादिः ॥ ३६० ॥ एभ्यस्तकारादिर्यः प्रत्ययो भवति । मृत् प्राणत्यागे । मर्त्यः मनुष्यः । शीङ्क् स्वप्ने ।
 शेत्यः शकुनिः मंत्रसरः अजगरश्च । पसि निवासे सौत्रो दन्त्यान्तः । पस्यं गृहम् । वसं निवासे । वस्त्यः गुरुः ।
 अनक् प्राणने । अन्यः निरवसितः चण्डालादिश्च ॥ ऋशिजनिपुणिकृतिभ्यः कित् ॥ ३६१ ॥ ऋशू गतौ स्तुनौ
 वा स्वरादिस्तालन्यान्तः । ऋश्यः मृगजातिः । जनैचि प्रादुर्भावि । जन्यं संग्रामः । जाया पत्नी । 'ये नवा' इत्यात्वम् ।
 पुणत् शुभे । पुण्यं सत्कर्म । कृतैव छेदने । कृन्तवि कृत्या दुर्गा ॥ कुलेई च वा ॥ ३६२ ॥ कुल बन्धुसंस्त्यानयोरि-
 त्यस्मात् क्रिद्यः प्रत्ययो डकारश्चान्तादेशो वा भवति । कुडयं भित्तिः । कुल्या सारणी ॥ अगपुलाभ्यां स्तम्भेडित् ॥
 ॥ ३६३ ॥ अगपुल इत्येताभ्यां परस्मात् स्तम्भेः सौत्रात् डिद्यः प्रत्ययो भवति । अगस्त्यः पुलस्त्यश्च ऋषिः ॥
 शिक्यास्याढ्यमध्यविन्ध्यधिष्याध्न्यहर्म्यसत्यनित्यादयः ॥ ३६४ ॥ एते यप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । शौचं
 तक्षणे इकश्चान्तः । शिक्यं लम्बमानः पिठर्याद्याधारः परित्राड्भिन्नाभाजनस्थानम् असारं च ॥ असूच क्षेपणे दीर्घत्वं च
 । आस्यं सुखम् । आङ्पूर्वाद् ढौकतेडिच्च । आढ्यः धनवान् । मव बन्धने धू च । मध्यं गर्भः । विधत् विधाने स्वरा-
 न्नोऽन्तश्च । विन्ध्यः पर्वतः । विष्टृषाद् प्रागल्भ्ये णोऽन्तो धिषू च । धिष्यं भवनम् आसनं च । धिष्या उल्का ।
 नञ्पूर्वाद्धन्तेरुपान्त्यलोपश्च । अधन्यो धर्मः गोपतिश्च । अध्न्यौऽन्तश्च । हर्म्यं सौधम् । अस्तेः सत् च ।
 सत्यम् अमृषा । निपूर्वाधिमेस्तोऽन्तो धातुलुक् च । नित्यं ध्रुवम् । आदिग्रहणल्लह्यद्विह्यादयो भवन्ति ॥ कुशुबलिम-
 ल्लिकणितन्याभ्यक्षेरयः ॥ ३६५ ॥ कुंक् शब्दे । कवयः ऋषिः पुरोडाशश्च । गुंङ् शब्दे । गवयः गवाकृतिः पशुवि-
 शेषः । वलि संवरणे । वलयः कटकः । मलि धारणे । पर्वतः । कणयः आयुधविशेषः । तनूयी विस्ता-

२१ तनयः पुत्रः । अमण् रागे णिचि च । आमयः व्याधिः । अक्षौ व्याप्तौ च । अक्षयः विष्णुः ॥ चायेः केक् च ॥
 ३६६ ॥ चायग् पूजानिशासनयोः इत्यस्मात् अयः प्रत्ययोऽस्य च केक् इत्यादेशो भवति । केकयः क्षत्रियः ॥ लादि-
 भ्यः कित् ॥ ३६७ ॥ लादिभ्यः कित् ॥ लाङ् आदाने । लयः । पां पाने । पयः । प्णाङ् शौचे ।
 स्नयः । देङ् पालने । दयः । दर्धे पाने । धयः । मेङ् प्रतिदाने । मयः । कै शब्दे । कयः । खै खदने । खयः ।
 श्रै पाके । श्रयः । क्षैक्षे क्षये । क्षयः । जयः । सयः । त्रैङ् पालने । त्रयः । ओवै शोषणे । वयः इत्यादि ॥ कसेरला-
 दिरिच्चास्य ॥ ३६८ ॥ कस गतावित्यस्मादलादिरयः प्रत्ययोऽकारस्य चेकारो भवति । किसलयं प्रवालम् ॥ वृङ्-
 शाषौ चान्तौ ॥ ३६९ ॥ वृङ् संभक्तावित्यस्मात् कित् ॥ गयहृदयादयः शब्दाः कित् ॥ गयहृदयान्ता निपा-
 शम् आसनं शयनं च । वृषयः आशयः ॥ गयहृदयादयः ॥ ३७० ॥ गयहृदयादयः शब्दाः कित् ॥ गयहृदयान्ता निपा-
 त्यन्ते । गमेर्हिच् ॥ गयः प्राणः । गया तीर्थम् । हस्तेर्दोऽन्तश्च । हृदयं मनः स्तनमध्यम् च । आदिशब्दात् गणेरयः ।
 गणेर्यं गणनीयमित्यादि ॥ मुचेर्घ्यञ्चुयौ ॥ ३७१ ॥ मुचलृती मोक्षणे इत्यस्मात् घितावय उय इति प्रत्ययौ किनौ
 भवतः । मुकयः, मुकुयश्च अश्वतरादश्वायां जातः । घित्करणं कत्वार्थम् ॥ कुलिलकलिकषिभ्यः कायः ॥
 ३७२ ॥ एभ्यः कित् ॥ कलायः प्रत्ययो भवति । कुल बन्धुसंस्त्यानयोः । कुलायः नीडम् । लुलिः सौत्रः । लुलायः महिषः
 । कलि शब्दसंस्त्यानयोः । कलायः त्रिपुटः । कष हिंसायाम् । कषायः कल्कादिः ॥ श्रुदक्षिगृहिसृष्टिर्महेराद्यः ॥
 ३७३ ॥ श्रुद् श्रवणे । श्रुदाद्यः यज्ञपशुः ग्रहणसमर्थश्च श्रोता । दक्षि हिंसागत्योः । दक्षायः अग्निः गुत्रः वैनेतेयः
 दक्षतमश्च । गृहणि ग्रहणे । गृहयाद्यः वैनेतेयः गृह्णं कुशलश्च । सृहण् ईप्सायाम् । सृहयाद्यः सृहयालुः घृतं च ।
 सृहयाद्याणि टणानि अहानि च । महण् पूजायाम् । महयाद्यः अभ्यमेधः ॥ दधिषाद्यदीधीषाद्यौ ॥ ३७४ ॥

एतावाथ्यप्रत्ययान्तौ निपात्येते । दधिपूर्वात् स्यतेः पत्यं च । दधिषाथ्यं पृषदाज्यम् मृषावादी च । दीव्यतेर्दीधीष् च ।
 दीधीषाथ्यं तदेव ॥ कौतेरियः ॥ ३७५ ॥ कुंक् शब्दे इत्यस्मात् इयः प्रत्ययो भवति । कविं खलीनम् ॥ कुगः
 कित् ॥ ३७६ ॥ ड कुंक् करणे इत्यस्मात् क्रिदियः प्रत्ययो भवति । क्रियो मेघः ॥ मृजेर्नालीयः ॥ ३७७ ॥
 मृजौक् शुद्धौ इत्यस्माणालीयः प्रत्ययो भवति । मीर्जालीयम् पापक्षोधनम् । मार्जालीयः अग्निः । मृजोऽस्य वृद्धि-
 रिति वृद्धिः । णकार उत्तरार्थः ॥ वेतेस्तादिः ॥ ३७८ ॥ वीक् प्रजनादावित्यस्मात्कारादिर्णिदालीयः प्रत्ययो
 भवति । वैतालीयं छन्दोजातिः ॥ धात्राजिह्वरमियाज्यतेरन्यः ॥ ३७९ ॥ डु धांग् धारणे च । धान्यं सस्यजातिः
 । राजग् दीप्तौ । राजन्यः ज्योतिः अग्निः क्षत्रियश्च । इशु हिंसायाम् । शरण्यः त्राता । रमि क्रीडायाम् । रमण्यं शोभ-
 नम् । यजीं देवभूजादौ । याजन्यः क्षत्रियः यज्ञश्च । कुंक् गतौ । अरण्यं वनम् ॥ हिरण्यपर्जन्यादयः ॥ ३८० ॥
 हिरण्यादयः शब्दा अन्यप्रत्ययाना निपात्यन्ते । हस्तेरिच्चातः । हिरण्यं सुवर्णादि द्रव्यम् । परिपूर्वस्य पृष् सेवने
 इत्यस्योपसर्गान्त्वलोपो धानोश्च जः समस्तादेशः गजेतेर्वा गकारस्य पकारः । पर्जन्यः इन्द्रः मेघः शङ्कुः पुण्यं कुशलं च
 कर्भ । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ वदिसहिभ्यामन्यः ॥ ३८१ ॥ आभ्यामान्यः प्रत्ययो भवति । वद व्यक्तायां वाचि
 । वदान्यः दाना गुणवान् चारुभाषी वा । वहि मर्षणे । सहान्यः शूलः ॥ घृङ् एण्यः ॥ ३८२ ॥ वृङ्श् सभक्तावि-
 त्यस्मादण्यः प्रत्ययो भवति । वरेण्यः परं ब्रह्म धाम श्रेष्ठः प्रजापतिः अन्नं च ॥ मदेः स्यः ॥ ३८३ ॥ मदेच् हर्षे
 इत्यस्मात् स्यः प्रत्ययो भवति । मत्स्यः मीनः धूर्तश्च । रुचिस्तु जिभ्यां किण्वः ॥ ३८४ ॥ रुचिस्तु जिभ्यां क्रिदिष्यः
 प्रत्ययो भवति । रुचि अभिप्रीत्यां च । रुचिष्यः बल्लभः सुवर्णं च । सुजं पालनाभ्यवहारयोः । सुजिष्यः आचार्यः
 भोक्ता अन्नं मृदु ओदनः दासश्च । सुजिष्यं धनम् ॥ वच्यर्थिभ्यामुष्यः ॥ ३८५ ॥ आभ्यामुष्यः प्रत्ययो भवति ।

वचंक् भाषणे । वचुष्यः वक्ता । अर्थणि उपयाचने । अर्थुष्यः अर्थी ॥ वचोऽथ्य उत् च ॥ ३८६ ॥ वचंक् भाषणे इत्यस्मादथ्यः प्रत्ययोऽस्य चोत् इत्यादेशो भवति । उत्तथ्यः ऋषिः ॥ भीष्टृधिरुधिवज्यगिरमिवमिवपिजपिशा-
किस्फाघिवन्दीन्दिपदिमदिमन्दिचन्दिदसिघसिनसिहस्यसिवासिदहिसिहिभ्यो रः ॥ ३८७ ॥ नि भीक् भये । भेरः भेदः करभः शरः मण्डूकः दुन्दुभिः कातरथ । ऋफिडादित्वात् कत्वे भेलः चिकित्साग्रन्थकारः शरः मण्डूकः
प्रहीणः अप्राङ्गथ । वृधूङ् वृद्धौ । वध्नः चर्मविकारः चन्द्रः मेघश्च । रुध्वी आवरणे । रोध्नः वृक्षविशेषः । वज गतौ ।
वज्रं कुलिशम् रत्नविशेषश्च । अग कुटिलायां गतौ । अग्रः प्राग्भागः श्रेष्ठश्च । रप्ति क्रीडायाम् । रज्रः कासुकः । ड
वमू उद्गिरणे । वज्रः धर्मविशेषः धूमश्च । वज्री उपदेहिका । ड वपीं बीजसंताने । वप्रः केदारः प्राकारः वास्तुभूमिश्च ।
जप मानसे च । जप्रः ब्राह्मणः मण्डूकश्च । शवर्तुद्र शक्तौ । शकः इन्द्रः । स्फायैङ् वृद्धौ स्फारम् उत्खणं प्रभूतं च ।
वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः । वन्द्रः बन्दी केतुः कामश्च । वन्द्रं समूहः । इडु परमैश्वर्ये । इन्द्रः शक्रः । पर्दिच् गतौ । पद्रं
ग्रामादिनिवेशः शून्यं च । मदैच् हर्षे । मद्रा जनपदः क्षत्रियश्च । मद्रं सुखम् । मडुङ् स्तुत्यभिवादनयोः । मन्द्रं मधुरः
स्वरः । मन्द्रं गभीरम् । चटु दीप्याह्लादयोः । चन्द्रः शशी सुवर्णं च । दसूच् उपक्षये । दस्रः शिशिरम् चन्द्रमाः अश्वि-
नोर्ज्येष्ठश्च । दस्रौ अश्विनौ । घस्त्वं अदने । घस्रः दिवसः । णसि कौटिल्ये । नस्रः नासिकापुटः ऋषिश्च । हसे हसने
। हस्रः दिनं घातुकः हर्षुलश्च । हस्रं बलाधानं संनिपातश्च । सहस्रं दश शतानि । असूच् क्षेपणे । अस्रम् अश्रु । वासिच्
शब्दे । वास्रः पुरुषः शब्दः संघातः शरभः रासभः पक्षी च । वास्रा धेनुः । दहं भस्मीकरणे । दह्रः अग्निः शिशुः
सूर्यश्च । वहि मर्षणे । सह्रः शैलः ॥ ऋज्यजितश्चिबश्चिरपिष्टपितृ पिष्टपितृपिक्षिपिक्षुषिक्षुदिसुदिरुदिल्लिदिभिदिखिद्यु-
न्दिदम्भिभ्युन्भिभंदिश्चिचिसिचहिचिसिचसिष्टुचिसिघिगृधिबीन्धिभितिवृतिनीशीसुसूभ्यः कित् । ३८८ ॥

॥ ३८८ ॥ एभ्यः कित् रः प्रत्ययो भवति । ऋजि गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । ऋजः नायक इन्द्रः अर्थश्च । अज क्षेपणे च । वीरः विक्रान्तः । तञ्च् वञ्च् गतौ । तक्रम उदञ्चित् । वक्रः कुटिलः अङ्गारकः विष्णुश्च । उभयत्र न्यङ्काकृदित्वात् कत्वम् । रिपि सोत्रः । रिप् कुतिसत्तम् । सृल्लं गतौ । सपः चन्द्रः । सप् मधु । सप्ता नाम नदी । तृपौच् प्रीतौ तृप् मेधान्तर्धर्मः आज्यं काष्ठं पापं दुःखं वा । हृपौच् हर्षमोहनयोः । ह्रं बलं दुःखं च । ह्रप् बुद्धिः । चुप मन्दायां गतौ । चुप्रः वायुः । क्षिपीत् प्रेरणे । क्षिप् शीघ्रम् । क्षुपि सादने । सौत्रः । क्षुप् तुहिने कण्टकिगुल्मकश्च । क्षुट्टपी संपेषे । क्षुद्रम् अणु जलगर्तश्च । क्षुद्रा मधुर्यः । क्षुद्रः हिंस्रः । सुदि हर्ष । सुद्रा चित्करणम् । रुट्ट् अश्रुविमोचने । रुद्रः शम्भुः । छिद्रूपी द्वैधीकरणे । छिद्रं विवरम् । भिद्रूपी विदारणे । भिद्रम् अहम् । भिद्रः शरः । खिद्रं पश्चिधत् । खिद्रम् विघ्नः । खिद्रः विषाणम् विषादः दीनश्च । उन्दैप् क्लेदने । चद्रः ऋषिः मत्स्यश्च । समपूर्वात् समुन्दन्निश्राद्रीभर्वान्त वेलाकाले नद्यस्मादिति समुद्रः सागरः । भीमादिवादादाने । दम्भूद् दम्भने । दम्भ्रः अल्पः चन्द्रः कुशः कुशलः मूर्यश्च । शुभि दीनौ । शुभ्रोऽवदातः । उभयत् पूरणे । उभ्रो मेघः पेलवश्च । दंशं दशने । शश्रो दन्तः सर्पश्च । चिगद् चयने । चिरम् अशीघ्रम् । चिगूद् बन्धने । सिरा रुधिरस्रोतोवाहिनी नाडी । वही प्रापणे । उह्रः अनङ्गवान् । विसच् प्रेरणे । विस्रम् आपगन्धि । वसं निवासे । उसः रश्मिः । बाहुलकात् पत्वं न भवति । उस्रा गौः । शुचं शोके । शुक्रः ग्रहः मासः शुक्लश्च । शुक्रं रेतः लते शुक्लः वर्णः । कत्वं न्यङ्कादित्वात् । पिधू गत्याम् । सिध्रः साधुः वृक्षः मांसप्रभेदश्च । गृध्रूच् अभिकाङ्क्षायाम् । गृध्रः स्येतः लुब्धकः कङ्कश्च । जि इन्धैपि दीनौ । विपूर्वात् वीध्रः अग्निः वायुः नभः निर्मलः पूर्णचन्द्रमण्डलम् । श्विताङ् वर्णं । श्वित्रं श्वेतकुष्ठम् । वृतूद् वर्तने । वृत्रः दानवः बलवान् रिपुश्च । वृत्रं पापम् । णीगू प्रापणे नीरं जलम् । शीङ्क् स्वप्ने । शीरः अजगरः । पुंगूद् अभिषे । सुरः देवः ।

सुरा मद्यम् । पृष्ठौ च प्राणिप्रसवे । सूरः आदित्यः रश्मिश्च ॥ इण्धागृभ्यां वा ॥ ३८९ ॥ आभ्यां रः प्रत्ययो भव-
ति स च किदा । इण्क गतौ । इरा मदनीयपानविशेषः मेदिनी च । एरा षडका डु धांयक् धारणे च । धीरः स-
त्त्वान् धृतिमांश्च । धारा जलयष्टिः खड्गावयवः अभ्यगतिविशेषश्च ॥ चुम्बिक्कुम्बितुम्बेर्नलुक् च ॥ ३९० ॥ ए-
भ्यः किद्रः प्रत्ययो भवति नकारस्य चैषां लुग् भवति । तुबु वक्त्रसंयोगे । चुब्रम् वक्त्रम् । चुब्रः रश्मिः । कुबु आ-
च्छादने । कुब्रे संकटं भग्नपृष्ठः फल्लु हस्ती चर्म गृहाच्छादनं च । तुबु अर्दने । तुब्रं कुटिलम् ॥ भन्देर्वा ॥ ३९१ ॥
भटुङ् सुखकल्याणयोरित्यस्माद्रः प्रत्ययो नकारस्य च लुग् वा भवति । भद्रं भन्दं च कल्याणम् सुखं च ॥ चिजिशुसि-
मित्म्यम्यर्द्धेर्दीर्घश्च ॥ ३९२ ॥ एभ्यो रः प्रत्ययो दीर्घश्चैषां भवति । चिगृद् चयने । चौरं जीर्णं वस्त्रं वलकलं च ।
जिं अभिभवे । जीरः अजानी अग्निः वायुः अभ्यश्च । नीरम् अन्नम् । लत्वे, जीलः चर्मपुटः । शुं गतौ । शूरः विक्रान्तः ।
चिगृद् वन्धने । सीरं हलम् । सीरा हलविलेखिता लेखा । डु भिगृद् प्रक्षेपणे । मीरः समुद्रः । मीरं जलम् । मीरा
मांस्पचनी देवसीमा च । तमूच् काङ्क्षायाम् । ताम्रः वर्णः शुल्वं च । अम गतौ । आम्रः वृक्षः । अर्दं गतियाचनयोः ।
आर्द्रं सरसम् ॥ चकिरमिचिकेसरुच्चास्य ॥ ३९३ ॥ चकिरमिभ्यां विपूर्वाच्च कसेरः प्रत्ययो भवति अकारस्य
चैषामुकारो भवति चकि तृप्तिप्रतिघातयोः । चुक्रः अम्लो रसः बीजपूरकमीजिका असुरः निमन्त्रणं च । रप्तिं क्रीडा-
याम् । रुद्रः सुन्दरः आदित्यसारथिः ब्राह्मणः विनाशश्च । कसे गतौ । विकुत्तः चन्द्र समुद्रश्च । विकुत्तं पुष्पितम् ।
बाहुलकात् विकसेर्विकल्पः । विकत्तः ॥ श्देरुच्च ॥ ३९४ ॥ श्दृलं यातने इत्यस्माद्रः प्रत्ययोऽकारस्य चोकारो
भवति । शूद्रः चतुर्थो वर्णः ॥ कृतेः कृकृच्छौ च ॥ ३९५ ॥ कृतैव छेदने इत्यस्माद्रः प्रत्ययोऽस्य च क्रू कृच्छ्र इ-
त्यादेशौ भवतः । क्रूरम् अमृदु । क्रूरः पापकर्मा । कृच्छ्रम् दुःखम् ॥ खुरशुरदूरगौरविप्रकुप्रश्वभ्राभ्रघूम्रान्ध्रन्ध्र-

शिलिन्ध्रौ हूणहृत्तीव्रनीव्रीग्रतुग्राभुग्रनिद्रातन्द्रासान्द्रगुन्द्रारिज्रादयः ॥ ३९६ ॥ एते रात्ययान्ता निपा-
त्यन्ते । खुरत् छेदेने । खुरत् विलेखने, अनयो रलोपो गुणाभावश्च । खुरः शफः । खुरः नापितभाण्डम् । ननु च खुर-
क्षुरशब्दौ ‘नाम्युपान्त्यभीकृतृज्ञः कः’ इति केन सिध्यतः । सत्यम् । तत्र कर्तैर्वार्थं दृष्टुं संप्रदानाच्चवान्यत्रोणादय
इत्यर्थमेद्दः । असर्वविषयत्वं वाङ्मनसोक्तमित्यादि । यथा अदेः परोक्षायां वा घस्लादेशवचनेन घसेः । एवमन्यत्रापि स्वय-
मभ्यूह्यम् । दूरपूर्वादिणो लृक् च । दूरं विप्रकुण्टम् । गवतेर्हुद्धिश्च । गौरः अवदातः । विपूर्वात्पातेर्लृक् च । विप्रः
ब्राह्मणः विविधं प्राप्नोति वा विप्रः । गुप्ञ् व्याकुलत्वे । आदैः कत्वं च कुम् गहनम् गृहाच्छादनं च । द्वोश्चि गति-
वृद्धयोः अकारः भोजस्तश्च । भञ्जं बिलम् आकाशं च । आप्लन्दं व्याप्तौ अभिशेषश्च । अभ्रं मेघः । धूर्गश्च कम्पने मो-
डस्तश्च । धूम्रः वर्णविशेषः अधुङ् गतौ घञ् । अन्ध्रः क्षत्रजातिः । रधेः स्वरान्नोऽन्तश्च । रन्धं छिद्रम् । बि इन्धै-
पि दीप्तौ । अस्य च तालन्यादिस्थिरादिः । स्थितिग्राम उद्धिक्षेपः । ओणेः डश्च । ओङ्ः क्षत्रजातिः पुणेः स्व-
रान्नोऽन्तो डश्च । पुण्डः क्षत्रजातिः तिलकश्च । पुण्डेर्वा रूपमातिजेर्वाश्च दीर्घ । तीवरेर्वा । तीव्रः तीक्ष्णः उत्कृष्टश्च । नियो-
वोऽन्तश्च नीवतेर्वा । नीत्रं गृहच्छदिरूपान्तः । झयैल् ईत्वं यलोपो घञ्ञान्तः । शीघ्रः त्वरितः । उच्चेर्रेर्वा गः कित् च
उयः रुद्रः रौद्रश्च । तुदीत् व्यथने गः किञ्च । तुग्रं शूलम् । सुजं पू पाळनाभ्यवहारयोः गः किञ्च । शुग्रः रदिमसमूहः ।
णिट् कुत्सायाम् किन्नलोपश्च । निद्रा स्वापः । तमुच् काङ्क्षायाम् दोऽन्तश्च । तन्द्रा आलस्यम् । षट्सृ विशरण-
गत्यवसादनेषु अस्य स्वरान्नोऽन्तो हुद्धिश्च । सान्द्रं घनम् । गुद्रा जलतृणविशेषः । राजेरङ्गे-
र्वा किञ्चेच्चोपांत्यस्य । रिजः नायकः । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ ऋच्छिवटिचटिकठिबठिमथडिशीकृशीभृ-
कादिवदिकन्दिमन्दिंसुन्दिमन्थिमक्षिपक्षिकमिसभिचमित्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमिभ्रमि

दोररः ॥ ३९७ ॥ एभ्योऽरः प्रत्ययो भवति । ऋच्छव इन्द्रियप्रलयमूर्तिभात्रयोः । ऋच्छरः त्वरावान् । ऋच्छरा वे-
 श्या कुलटा त्वरा अङ्गुलिश्च । चटण् भेदे । चटरः तस्करः । चट वेष्टने । चट वेष्टने । कुटत् कौटिल्ये । कोटरं
 छिद्रम् । बाहुलकादुगुणः । कठ कृच्छजीवने । कठरः दरिद्रः । चठ स्थौल्ये । वठरः मूर्खः बृहद्देशश्च । मठ मदनिवा-
 सयोश्च । मठरः ऋषिः अज्ञानी गोत्रम् अलसश्च । अड उद्यमे । अडरः वृक्षः । शीकरः जललवसेकः ।
 शीथृङ् कत्यने । शीभरः हस्तिहस्तमुक्तो जललवसेकः । कदिः सौत्रः । कदरः वृक्षविशेषः । बद् स्थैर्ये । बदरी फल-
 वृक्षः । कदुङ् वैक्लव्ये । कन्दरः गिरिगर्तः । मुदुङ् स्तुत्यादौ । मन्दरः शैलः । सुन्दिः सौत्रः शोभायाम् । सुन्दरः म-
 नोज्ञः । मन्यश्च विलोडने । मन्यरः मन्दः खर्वश्च । मञ्जिपक्षी सौत्रौ । मञ्जरी आम्रादिशाखा । गौरादित्वात् ङीः ।
 पञ्जरः शुकाद्यवरोधसन्ध । पित्रुण् हिंसाबलदाननिकेतनेषु । पिञ्जरः पिशङ्गः । कमरः मूर्खः कामुकं
 कोमलः चौरः कान्तश्च । षम वैक्लव्ये । समरः संग्रामः । चमरः आरण्यपशुः । टुवमू उद्गिरणे । व
 मरः दुर्मैथाः । भ्रमूच् अनवस्थाने । भ्रमरः षट्पदः अम गतौ । अमरः सुरः । देवृङ् देवने । देवरः पत्यनुजः । वसे
 निवासे गौ, वासरः दिवसः कामः अग्निः प्रावृट् च । अन्ये वाञ्छित् शब्दे इत्यस्मादपि तालव्यान्तादिच्छन्ति । वाशरः
 अग्निः मेघः दिवसश्च । कासृङ् शब्दकुत्सायाम् । कासरः महिषः । ऋङ् गतौ अरः कपाटः बुधः भ्रमरः शुङ् हरणं
 शलाका च । जीव प्राणधारणजीवरः दीर्घायुः । बर्ब गतौ । बर्बरः म्लेच्छजातिः । बर्बरी कुञ्चिताः कैशाः कुङ्क शब्दे ।
 कवरः वर्णः । कवरी वेणिः । शुं गतौ । शवरः म्लेच्छजातिः । शव गतावित्यस्यान्ये । दुडुत् उपतापे । दवरः गुणः
 अवैर्घ्यं च वा ॥ ३९८ ॥ अव रक्षणादावित्यस्मादरः प्रत्ययो धकारश्चान्तादेशो वा भवति । अधरः हीनः उपरिभा-
 वस्य प्रतियोगी दन्तच्छदश्च । अवरः परप्रतियोगी ॥ मृद्युन्दिपिठिकुरिकुहिभ्यः कित् ॥ ३९९ ॥ एभ्योऽरः

प्रत्ययः किङ् भवति । मुदश् क्षोदे । मुदरः न्याधिः अनिकायः क्षोदश्च । लन्दैप् वलेदने । उदरं जठरं न्याधिश्च । पिठहिं-
 सासंक्लेशयोः । पिठरं भाण्डम् । कुरत् शब्दे । कुररः जलपक्षिजातिः । कुहणि विस्मापने । कुहरं गम्भीरगर्तः ॥
 शाखेरिदेतौ चातः ॥ ४०० ॥ शाखु व्याप्तावित्यस्मादरः प्रत्यय आकारस्य वेकारैकारौ भवतः । शिखरम् अग्रम् ।
 शेखर आपीडः ॥ शपेः फू च ॥ ४०१ ॥ शर्षी आक्रोशे इत्यस्मादरः प्रत्ययः फकारश्चान्तादेशो भवति । शफरः
 शुद्रमत्स्यः ॥ दमेर्णिङ्मा दश्च डः ॥ ४०२ ॥ दमुच् उपशमे इत्यस्मादरः प्रत्ययः स य णिङ् वा दकारस्य च ढकादे-
 रो भवति । ढामरः भयानकः । ढामरः स एव ॥ जठरक्रकरमकरशंकरकर्परत्तोमरपामरप्राप्तरसगरनग-
 रतगरोर्दरादरशृदरदृदरकृकरकुकुन्दरगोर्वराम्बरमुखरखरडहरकुञ्जराजगरादयः ॥ ४०३ ॥ एते किदरप्रत्य-
 यान्ता निपात्यन्ते । जनेष्ठ च । जठरं क्रोष्ठः । क्रमेः क च । कर्परं कपालम् कूर्परं कुफणी । ताम्रयेरत औञ्च-
 शंपूर्वात् किरतेर्डिच्च । शङ्करः रङ्गः । कृपेरुपान्त्यस्य ड् च वा । कर्परं कपालम् कूर्परं कुफणी । ताम्रयेरत औञ्च-
 । तोमरः आयुधम् । पातेर्मौन्तश्च । पामरः ग्रामीणः । प्रपूर्वादित्यैः प्रामरः ग्राम्यमन्दजातिः । प्रपूर्वादित्तेर्मौन्तश्च । प्रा-
 मरः नरपशुः । सहिनश्चोर्णं च । सगरः द्वितीयश्चक्रवर्ती । नगरं पुरम् । तर्जेर्नेलोपश्च । तगरः वृक्षविशेषः । ऊर्जः प-
 रात् एणार्तेर्डिच् जलुक् च । ऊर्जा वलेन हणाति विभेति ऊर्दरः दुर्बलः । अदु बन्धने नलुक् च । अदरं वक्षः वृक्षः सं-
 ग्रामः चञ्चुसमूहः मातृवाहश्च । शृश् हिंसायाम् दृश् विदारणे इत्यनयोर्हिस्वत्वं दश्चान्तः शृदरः सर्पः । हृदरं भयं विषं
 च । ड् कृण् करणे दोऽन्तश्च । कुदरः वृक्षः सर्वकर्ममष्टौ दस्युजनः कुशलश्च । कुपूर्वात् स्फुटुङ् आप्रवणे सलोपश्च ।
 कुकुन्दरं श्रोणिकूपकः । गोपूर्वात् वृगो डित् रथादिः । गोर्वरः करीषः । अमेवोऽन्तश्च । अम्बरं वस्त्रम् आकाशं च ।
 मुहेः ख च । मुखरः वाचालः । खनेर्डिच्च । डहरं दादईश्च । डहरं हृत्कमलम् । कुज अव्यक्ते शब्दे ह्रस्वः

स्वरान्तोऽन्तश्च । कुञ्जरः हस्ती । अजेरगश्चान्तः वीभावाभावश्च । अजगरः शयुः । आदियहणात् कोटराडङ्गरशाङ्गरपा-
ण्डरवानरादयो भवन्ति ॥ सुदिगूरिभ्यां टिङ्गजौ चान्तौ ॥ ४०४ ॥ आभ्यां टिदरः प्रत्ययो गकारजकारौ च
यथासंख्यमन्तौ भवतः । मुदि हर्षे । मुद्गरः महरणविशेषः । मुद्गरी स्त्री । गूर्जः सौराष्ट्रदिः ।
गूर्जरी स्त्री ॥ अग्यङ्गिमदिमन्दिकटिकसिकासिमृजिकल्लिमलिकचिभ्य आरः ॥ ४०५ ॥ अगारं वेश्म ।
अगु गतौ । अङ्गारः निर्वातज्वालो निर्वाणश्चोल्मूकावयवः भूमिसुतश्च । मदारः पानशोण्डः वराहः हस्ती अलभश्च ।
मन्दारः वृक्षविशेषः कडारः पिङ्गलः विषमदशनश्च । कसारः हिंस्रः । माजारः विडालः । कज्जिः
सौत्रः । कज्जारः कुरूलजातिः यूपः व्यञ्जनं च । कलारः विषमरूपः । मलारः अलसः । मलमिवारा तोदोऽस्येति वा
मलारः । कचारः अपनेयः तृणबुसपांसुविकारः ॥ ४०६ ॥ त्रः कादिः ॥ ४०७ ॥ करोतेर्मकारादिः ककारादिश्चरः प्रत्ययो भवति ।
रः प्रत्ययो भवति । तर्कारः वृक्षः ॥ कुगो मादिश्च ॥ ४०८ ॥ आभ्यां कित्दारः प्रत्ययो भवति । तुषंश्च तुष्टौ ।
कर्मारः लोहकारः । कर्कारः वृक्षः ॥ तुषिङ्कुठिभ्यां कित् ॥ ४०९ ॥ कमेरुः कान्तावित्यस्मादारः प्रत्ययोऽ-
तुषारः हिमम् । कुठिः सौत्रः । कुठारः परशुः ॥ कमेरत उच्च ॥ ४१० ॥ कनैः कोविदकुर्बुदकाश्चनाश्च ॥ ४१० ॥ कनै दीप्ता-
कारस्य चोकारो भवति । कुपारः महासेनः अन्नघ्न बालश्च ॥ कनेः कोविदकुर्बुदकाश्चनाश्च ॥ ४१० ॥ कनै दीप्ता-
वित्यस्मादारः प्रत्ययोऽस्य च कोविद कुर्बुद कश्चन इत्यादेशा भवन्ति । कोविदारः कुर्बुदारः काश्चनारश्च वृक्ष-
विशेषाः ॥ द्वारशृङ्गारभृङ्गारकङ्गारकान्तारकैदारखारहादयः ॥ ४११ ॥ एते आरप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । उभयत् पू-
रणे द्वादेशश्च । द्वारं द्वा । श्रयतेस्तालन्यादिः शृङ्गारः रसविशेषः विदग्धता च । भृगो भृङ्गश्च । भृङ्गारः
हस्तिमुखत्वाकारगलन्तिका । कलेर्हश्च स्वरात्परः । कङ्गार उत्पलविशेषः । कमेस्तोऽन्तो दीर्घश्च । कान्तारमरण्यम् । कदेः

सौत्रस्यात एच्च । केदारः वमः । खनेर्द्विच । खारी चतुर्दोणम् । खारडिति टकारो लुच्यर्थः । आदिग्रहणात् त्रिथुमा-
रादयो भवन्ति ॥ मदिमन्दिचन्दिपदिखदिसहिचहिकुमुभ्य इरः ॥ ४१२ ॥ मदैच् हर्षे । मदिरा सुरा । मदुङ्
स्तुत्यादौ । मन्दिरं वेदम् नगरं च । चदु दीत्याढादनयोः । चन्दिरः चन्द्रमाः हस्ती च । चन्दिरं चन्द्रिकावत् जलं च ।
पदिच् गतौ । पदिरः मार्गः । खद हिंसायाम् । खदिरः वृक्षविशेषः । षदि मर्षणे । सहिरः पर्वतः । वहीं प्रापणे । व-
हिरः बलीवर्दः । कुंरु शब्दे । कविरः अक्षिकोणः । सं गतौ । सरिरं जलम् । लत्वे, सलिलम् ॥ शवशशोरिच्चातः
॥ ४१३ ॥ अभ्यामिरः प्रत्ययोऽकारस्य चेकारो भवति । शव गतौ तालव्यादिः । शिविरम् सैन्यसन्निवेशः । शश
प्लुतिगतौ । शिशिरं शीतलम् ऋतुश्च ॥ अन्येः शिथ् च ॥ ४१४ ॥ श्रुङ् शैथिल्ये इत्यस्मादिरः प्रत्ययोऽस्य च
शिथ् इत्यादेशो भवति । शिथिरं श्लथम् । लत्वे, शिथिलम् ॥ अञ्जेर्णित् ॥ ४१५ ॥ अश्मातेरश्नोतेर्वा णिदिरः प्रत्य-
यो भवति । आशिरः विष्णुः आदित्यश्च । प्राशिरः ब्रह्माशो ॥ शुषीषिवन्धिरुचिमुचिमुहिमिहितिमिसु-
दिखिदिच्छिदिभिदिस्थाभ्यः कित् ॥ ४१६ ॥ एभ्यः किदिरः प्रत्ययो भवति । शुषंच् शोषणे । शुषिरं छिद्रम् ।
इषत् इच्छायाम् । इषिरं तृणम् । इषिरः अग्निः आहारः क्षिपः सेव्यश्च । बन्धंय् बन्धने । बधिरः श्रुतिविकलः । रु-
ध्ंपी आवरणे । रुधिरं द्वितीयो धातुः । रुचि अभिप्रीत्यां च । रुचिरं दयितं दीप्तिमच्च । मुच्छन्ती मोक्षणे । मुचिरः
धर्मः सूर्यः मेघश्च । मुहौच् वैचित्ये । मुहिरः कन्दर्पः सूर्यश्च । मुहिरं नमः । मिहं सेचने । मिहिरः मेघः सूर्यश्च । मि-
हिरं तोयम् । तिमच् आर्द्रभावे । तिमिरं तमः तोयं रोगश्च कश्चित् । मुदि हर्षे । मुदिरः मेघः सूर्यश्च । खिदंत् परिघाते
। खिदिरः त्रासः तस्करश्च । छिदंपी द्वैधीकरणे । छिदिरः उन्दुरः अग्निश्च । छिदिरं शस्त्रम् । भिदृपी विदारणे ।
भिदिरः अशानिः भेदश्च । ष्ठां गतिनिवृत्तौ । स्थिरः अचलः ॥ स्थविरपिठिरस्फिराजिरादयः ॥ ४१७ ॥ एते क्रि-

दिरप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । तिष्ठतेर्वोऽन्तो ह्रस्वश्च । स्थविरः वृद्धः । पचतेरत इत्वं ठश्च । पिठिरं साधनभाण्डम् ।
 पिठेर्वा रूपम् । स्फायतेर्दिक्च । स्फिरः स्फारः वृद्धिश्च । अजेर्वीभावाभावाश्च । अजिरम् अङ्गणम् नगरं देवः वेदम् च ।
 आदिग्रहणादन्येऽपि॥ कृद्यपूपूर्गमल्लिकुटिकटिपटिकण्डिशौण्डिहिसिभ्यः ईरः॥११८॥ कृतृत् विक्षेपे। करीरः वनस्पति-
 विशेषः वंशाद्यङ्कुरश्च । शृणु हिंसायाम् । शरीरं वपुः । पूश् पालनपूरणयोः । परीरं वलं लाङ्गलमुखं च पूग्श्च पवने ।
 पवीरं रजस्थानं फलं पवित्रं बीजावपनं च । मज्जिः सौत्रः । मज्जोरं नूपुरः । कुटत् कौटिल्ये । कुटीरम् आलयः
 कर्कटकः चन्द्राश्रयराशिश्च । कोटीरं सुकुटः । बाहुलकाद्गुणः । कटे वर्षाविरणयोः । कटीरं जनपदः जघनं जलं च ।
 पट गतौ । पटीरः कन्दर्पः । पटीरं कार्मुकम् स्फिक् च । कडु मदे । कण्डीरं हरितकम् । शौण्ड गर्वे । शौण्डीरः ग-
 वितः सत्त्ववान् तीक्ष्णश्च । हिसुप् हिंसायाम् । हिंसीरः श्वापदः हिंसश्च ॥ घसिचशिपुटिकुरिकुलिकाभ्य किवः ॥
 ॥ ४१९ ॥ एभ्यः किदीरः प्रत्ययो भवति । घस्लुं अदने । क्षीरं दुग्धं मेघश्च । वधक् कान्तौ । उरीरं वीरणीमूलम् ।
 पुटव संश्लेषणे । पुटीरः कर्मः । कुरत् शब्दे । कुरीरं मैथुनं वेदम् च । कुरीरः मालाविशेषः कम्बलश्च । कुल बन्धुसंस्त्या-
 नयोः । कुलीरः कर्कटः । के शब्दे । कीरः शुकः काश्मीरकश्च ॥ कशेरुमोऽन्तश्च ॥ ४२० ॥ कश्च शब्दे इत्यस्मात्ता-
 लब्ध्यान्तादीरः प्रत्ययो मथ्रान्तो भवति । कश्मीरा जनपदः ॥ वनिचपिभ्यां णित् ॥ ४२१ ॥ आभ्यां णिदीरः प्र-
 त्ययो भवति । वन भक्तौ । वानीरः वेतसः । डु वर्षी बीजसंताने । वापीरः मेघः अमोघः निष्पत्तिः क्षेत्रं च ॥ ज-
 म्बीराभीरगभीरगम्भीरकुम्भीरभडीरभण्डीरडिण्डीरकिर्मीरादयः ॥ ४२२ ॥ एते ईरप्रत्ययान्ता निपात्य-
 न्ते । जनेर्वोऽन्तश्च । जम्बीरः । वृक्षविशेषः आप्नोतेर्भश्च । आभीरः शूद्रजातिः । गमेर्भः स्वरान्नस्तु वा । गम्भीरः अ-
 गाधः अचपलश्च । गम्भीरः स एव । स्कुम्भेः सौत्रात् सलोपश्च । कुम्भीरः जलचरः । भड्ड । परिभाषणे । अस्य

नलुक् च वा । भहीरः भण्डीरश्च योद्धवचने । डीछो डित् द्वित्वं पूर्वस्य नोऽन्तश्च । किर्तेर्मोऽन्तश्च । किर्मीरः कर्बुरः । आदिग्रहणात् तूणीरतासीरमदीरकरवीरादयो भवन्ति ॥ वाइयसिवासिमस्थुन्दिमन्दि-
 चतिचङ्कयङ्किर्बिचकिबन्धिभ्य उरः ॥ ४२३ ॥ वाथुरः शकुनिः गदंभश्च । वाथुरा रात्रिः । असुरः दानवः । वा-
 सुरा रात्रिः मसुरा च । मसुरा ण्यस्त्री । मसुरं चर्मासनम् धान्यविशेषश्च । मथुरा नगरी । उन्दुरः मृषिकः । मन्दुरा
 वाजिशाला । चतुरः विदग्धः । चङ्किः सौत्रः । चङ्कति चेष्टते चङ्कुरः रथः अनवस्थितश्च । अङ्कुरः प्ररोहः तरुतान-
 भेदश्च । घञ्युपसर्गस्य बहुलमिति बहुलवचनात् दीर्घत्वे, अङ्कुरः । कर्बुरः शवलः । चकुरः दशनः । बन्धुरः मनो-
 झः नम्रश्च ॥ मङ्कोर्नलुक् वोच्चास्य ॥ ४२४ ॥ मकुङ् मण्डन इत्यस्मादुरः प्रत्ययो नकारस्य लृक् अकारस्य
 चोकारो वा भवति । मुकुरः आदर्शः सुकुलं च । मकुरः आदर्शः कल्कः बालपुष्पं च ॥ विधेः कित् ॥ ४२५ ॥ वि-
 धत् विधाने इत्यस्मात् किदुरः प्रत्ययो भवति । विधुरं वैशसम् ॥ श्वशुरकुङ्कुन्दुरदर्दुरनिचुरमचुरचिकुरकुङ्कुर-
 कुक्कुरकुर्कुरशर्कुरनृपुरनिष्ठुरविथुरमद्गुरवागुरादयः ॥ ४२६ ॥ एते किदुरप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । आशुपू-
 र्वात् शुपूर्वाद्वा अश्नोतेरश्नातेर्वा आकारलोपश्च । श्वशुरः जम्पत्योः पिता । कुपूर्वात् स्कुदुङ् आप्रवणे इत्यस्मात् सलृक्
 च । कुकुन्दरौ नितम्बकूपौ । हणातेर्दोऽन्तश्च । दर्दुरः मण्डूकः मेघश्च । निपूर्वात् प्रपूर्वात् चिनोतेः चरतेर्वा हिन्च ।
 निचुरः तरुविशेषः । लत्वे, निचुलः । मचुरं प्रायः । चकेरिच्चास्य । चिकुरं युवतीनामीषन्निमीलितमक्षि । चिकुराः
 केशाः । कुकेः कोऽन्तो वा । कुकुरः यादवः । कुक्कुरः श्वा । किरः कुर कोऽन्तश्च । कुर्कुरः श्वा । गृशु हिंसायाम्
 गुणः कोऽन्तश्च । शर्कुरस्तरुणः । णूत् स्तवने पोऽन्तश्च । नृपुरः तुलाकोटिः । निपूर्वात् तिष्ठतेः निष्ठुरः कर्कशः ।
 निष्ठुरं काहलम् । व्यथेर्विथू च । न्यथतेऽस्माज्जनः इत्यपादानेऽपि विथुरः राक्षसः । मदिवात्योर्गोऽन्तश्च । मद्गुरः

मत्स्यविशेषः । वायुरा मृगानायः । आदिग्रहणान्मन्यतेऽर्थः । मधुरः रसविशेष इत्यादि ॥ मीमसिपश्चिखटिखडिख-
जिकजिसजिकृपिवल्लिमण्डिभ्य ऊरुः ॥ ४२७ ॥ मीडूच् हिंसायाम् । मयूरः शिखी । महां रौति मयूर इति प्र-
पोदरादिषु संज्ञाशब्दानामनेकधा व्युत्पत्तिं लक्षयति । मसैच् परिमाणे । मसूरः अवरधान्यजातिः चर्मसने च । पशिः
सौत्रः । पश्यते गम्यते इति पशूरः ग्रामः । खट् काङ्क्षे । खटूरः मणिविशेषः । खडण् भेदे । खडूरः खुरलीस्थानम् ।
खर्जं मार्जने च । खर्जूरः वृक्षविशेषः । कर्जं व्यर्थने । कर्जूरः स एव मलिनश्च । सर्जं अर्जने । सर्जूरः अहः । कृपौड्
सामर्थ्ये । कर्पूरः गन्धद्रव्यम् । वल्लि संवरणे । वल्लूरः शुष्कं मांसम् । मण्डूरः घातुविशेषः ॥ म-
हिकणिचण्यणिपल्चलितलिमल्लिशलिभ्यो णित् ॥ ४२८ ॥ एभ्यो णिटूरः प्रत्ययो भवति । मह पूजायाम् ।
माहूरः शैलः । कण गतौ । काणूरः नागः । चेण हिंसार्दानयोश्च । चाणूरः मल्लो विष्णुहतः । अण शब्दे । आणूरः
ग्रामः । पल गतौ । पालूरं नाम नगरमार्धराज्ये । अली भूषणादौ । आलूरः विदः तलण् प्रतिष्ठायाम् । तालूरः
जलावर्तः । मलि धारणे । मालूरः दानवः बिल्वश्च । शल गतौ । शालूरः दुर्दुरः ॥ स्याविडेः कित् ॥ ४२९ ॥ आ-
भ्यां किदुरः प्रत्ययो भवति । ष्ठां गतिनिवृत्तौ । स्थूरः वठेरः उच्चश्च । स्थूरा जङ्घाप्रदेशः । विड आकोशे । विडूरः
वालवाये ग्रामः ॥ सिन्दूरकच्चूरपत्तूरधुत्तूरादयः ॥ ४३० ॥ एते ऊरप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । स्यन्देः सिन्दू च ।
सिन्दूरं चीनपिष्टम् । करोतिथोऽन्तश्च । कच्चूरः औषधविशेषः पतेस्तोऽन्तश्च । पत्तूरं गन्धद्रव्यम् । धुवो द्विरुक्तस्तोऽन्तो
ह्रस्वश्च । धुत्तूर उन्मत्तकः । दधार्तेधत्तूर इत्यन्ये । आदिग्रहणात् कस्तूरहारहूरादयो भवन्ति ॥ कुगुपतिकथिकुथिकठि-
कुठिकुठिगडिगुडिसुदिस्मृलिदंशिभ्यः केरः ॥ ४३१ ॥ कुनेरः धनदः । गुवेरं युद्धम् । पतेरः पक्षी पवनश्च । क-
थेरः कथकः कुहकः शकुन्तश्च । कुथेरः शिंढाकीसंभारः । कठेरः दरिद्रः । कुठिः सौत्रः । कुठेरः निःसृतसारः अर्जकश्च

कुटेरः शठः । गडेरः मेघः । प्रस्रवणशीलश्च । गुडेरः राजा पण्यं च । बालभक्ष्यम् । मुदेरः मूर्खः । मूलेरः वनस्पतिः ।
 मूलेरं पण्यम् । देशेरः सर्पः सारमेयः जनपदश्च । शतेरः शब्दः । शतेरः शब्दः । शतेरः शब्दः । शतेरः शब्दः । शतेरः शब्दः । शतेरः शब्दः । शतेरः शब्दः ।
 शड्लं शातने तथ । शतेरः वायुः तुषारश्च । आदिग्रहणात् गृधेरश्चक्षुरेनालिकेरादणो भवन्ति । कठिचकिसहिभ्यः ओरः
 ॥ ४३३ ॥ कठोरः अमृदुः चिरंतनश्च । चकोरः पक्षिविशेषः पर्वतविशेषश्च सहोरः विष्णुः पर्वतश्च । कोरचोरमोरकिशोर-
 घोरहोरदोरादयः ॥ ४३४ ॥ कोर इत्यादयः शब्दा औप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कायतेश्चरतेऽज्रियतेश्च डि । कोरः बालु-
 ष्यम् । चोरः तस्करः । मोरः मयूरः । कुशेरिचोपान्त्यस्य । किशोरः तरुणः बालाश्वश्च । हन्तेर्डित् घश्च । घोरं कष्टम्
 हंश्च हरणे । होरा निमित्तवादिनां चक्ररेखा । डु दाङ्क् दाने, दौच् छेदने वा दोरः कटिघ्नत्र तन्तुगुणश्च । आदिग्रह-
 णादन्येऽपि ॥ किशुघृभ्यः करः ॥ ४३५ ॥ किः सौत्रः । कैकरः वक्रहृष्टिः । शर्करा मत्स्यण्डिकादिः कर्कशः क्षुद्र-
 पाषाणावयवश्च वंकरः छागशिशुः ॥ स्रुषिभ्यां कित् ॥ ४३६ ॥ आभ्यां कित् करः प्रत्ययो भवति । इत् प्रेरणे ।
 सुकरः वराहः । पुष् पुष्टौ । पुष्करं पद्मं तूर्यमुखं हस्तिहस्तायम् आकाशं सुरजः तीर्थनाम च ॥ अनिकाभ्यां तरः ॥
 ॥ ४३७ ॥ अनक् प्राणने । अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः छिद्रमध्यविरहविशेषेषु च । कै शब्दे । कांतरः भौरुः ॥
 इण्पूभ्यां कित् ॥ ४३८ ॥ आभ्यां कित् तरः प्रत्ययो भवति । इण्क् गतौ । इतरः निर्दिष्टप्रतियोगी । पूर्यशू पवने
 पूतरः जलजन्तुः ॥ मीज्यजिमामयशौचसिक्मिभ्यः सरः ॥ ४३९ ॥ मेसरः वर्णविशेषः । जैसरः शूरः । वेसरः
 अश्वतरः । वेष्टृण् गतावित्यस्य वा जठरेत्यादिनिपातनादरे रूपम् । मासरः आयापः । मत्सरः क्रोधविशेषः । अक्षरं वर्णः
 मोक्षपदम् आकाशं च । अक्षेर्वा अरे रूपम् । वत्सरः संवत्सरः पर्वत्सरः अनुवत्सरः अनुवत्सरः विवत्सरः उद्वत्सरः
 वर्षाभिधानानि । इडा मानेन वसन्त्यत्र कालावयवा इति इहसंवत्सरः, इडया मानेन वसन्त्यत्रेति इडावत्सरः वर्षविशेषा-

भिधाने, परिवत्सरादीन्यपि वर्षविशेषाभिधानानीत्येके । कि इत्यदादौ स्मरन्ति । केसरः सिंहसदः पुष्पावयवः बहु-
लश्च । बाहुलकान्न षत्वम् ॥ कृधृतन्यूषिभ्यः कित् ॥ ४४० ॥ एभ्यः कित् सरः प्रत्ययो भवति । डु कुण् करणे
कुंसरः कुसरा वा विलेपिकाविशेषः वर्णविशेषश्च । धूत् विधूनने । धूसरः भिन्नवर्णः वायुः धान्यविशेषश्च । तनूयी वि-
स्तारे । तसरः कौशेयसूत्रम् । ऋषैत् गतौ । ऋक्षरः कण्टकः ऋत्विक् च । ऋक्षरा तोयधारा ॥ कृगृधृदृष्टृणचत्तिख-
ट्टिकट्टिनिषदिभ्यो वरट् ॥ ४४१ ॥ कृतृ निक्षेपे । कर्वरः व्याघ्रः विष्किरः अल्लिश्च । कर्वरी भूमिः शिवा च ।
गृत् निगरणे । गर्वरः अहंकारः महिषश्च । गवरी महिषी संध्या च । शुश्रु हिंसायाम् । शर्वरः सायाह्नः रुद्रः हिंस्रश्च ।
शर्वरं तमः अन्नं च । शर्वरी रात्रिः । दृशु विदारणे । दर्वरं वज्रम् । दर्वरी सेवा । वृगट् वरटे । ववरः कामः चन्दनं
केशविशेषः लुब्धकश्च । वर्वरी नदी भार्या च । चतेर्ण याचने । चत्वरं चतुष्पथमरण्यं च । चत्वररी रथ्या देवता वेदिश्च ।
खट काङ्क्षे । खट्वरं रससंकीर्णशकपाकः । कटे वर्षाविरणयोः । कट्वरः व्यालाश्वः । कट्वरी दधिविकारः । षट्द
विशरणादौ निपूर्वः । निषद्वरः कर्दमः वह्निः कर्मकरः कन्दर्पः इन्द्रश्च । निषद्वरमासनम् । निषद्वरी प्रपा रात्रिः प्रमदा इ-
न्द्राणी च ॥ अश्रोतेरीचादेः ॥ ४४२ ॥ अश्रोति व्याप्तवित्यस्माद्वरट् प्रत्यय ईकारश्चादेर्भवति । ईश्वरः विशुः ईश्वरी स्त्री
नीमीकुतुचेर्दीर्घश्च ॥ ४४३ ॥ एभ्यो वरट् प्रत्ययो दीर्घश्चैषां भवति । णीण् प्रापणे । नीवरः पुरुषकारः । मीण्
हिंसायाम् । मीवरः हिंस्रः समुद्रश्च । कुंङ् शब्दे । कूवरः रथावयवः । तुक् वृत्त्यादिषु । तूरः मन्दश्मश्रुः अजननीकश्च ।
चिण्ट चयने । चीवरं मुनिजनवासः निःसारं कन्या च ॥ तीवरधीवरपीवरछित्वरछत्वरगह्वरोपह्वरसंयद्रोदु-
म्भरादयः ॥ ४४४ ॥ एते वरट् प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । तिम्यतेस्ती च, तीवतेर्वाडरे तीवरं जलं व्यञ्जनं च । ध्याय-
तेर्षी च । धीवरः कैवर्तः । ध्यायः प्यैङ्गे वा पी च पीवतेर्वाडरः । पीवरः मांसलः । छिनत्तेस्तः किञ्च । छित्वरः

शठः जंजरः पिटकश्च । छादेर्णिभुकि ह्रस्वश्च । छत्वरः निर्भर्त्सकः निकुञ्जश्च । छत्वरं कुडयहीनं गृहम् शयनमच्छदः
 छद्विश्च । गुहेरुच्चोतः । गहरं गहनं महाविलं भयानकं प्रत्यन्तदेशश्च । उपपूर्वात् ह्यो वादेर्लुक् च । उपहरं संधिः स-
 मापं रहः स्थानं च । समपूर्वाद्यमेर्देशश्च । संयद्गरः रणः संयमी नृपश्च । उन्देः किदुम्बान्धः । उदुम्बरः वृक्षविशेषः ।
 आदिग्रहणात् उम्बरशम्बरादयो भवन्ति ॥ कडेरेवराङ्गरौ ॥ ४४५ ॥ कडव् मदे इत्यस्मात् एवर अङ्गर इति प्रत्ययौ
 भवनः । कडेवरं मृतशरीरम् । लत्वे, कलेवरम् । कडङ्गरः वनस्पतिः ॥ ब्रट् ॥ ४४६ ॥ सर्वथातुभ्यस्त्रट् प्रत्ययो भवति ।
 छादयतीति छत्रम् छत्री वा घर्मवारणम् । पातीति पात्रमृजितगुणाधारः साध्वादिः । पात्री भाजनम् । स्नायतेः स्ना-
 त्रं स्नानम् । राजते इति राज्द्रं देशः । शिष्यतेऽनेन शास्त्रं ग्रन्थः । अस्रं धनुः ॥ जिभृसृभ्रस्जि-
 गमिनमिनदयसिहनिविषेर्द्विश्च ॥ ४४७ ॥ एभ्यस्त्रट् प्रत्ययो वृद्धिश्चैषां भवति । जिं अभिभवे । जैत्रः जयन-
 शीलः । जैत्रं द्यूतम् । उ उ भुङ्क् पोषणे च । भात्रं पोषः यश्च मृतिं गृहीत्वा वहति । सं गतौ । सात्रं आलयः ।
 अस्त्रीत् पाके । आष्ट्रम् अम्बरीषम् । गमलं गतौ । गान्त्रं मनः क्षरीरं लोकश्च । णमं प्रहृत्वे । नान्त्रं शिरः शाला
 वैवित्र्यं च । नशौच् अदर्शने । नशोधुदीति नोऽन्तः । नांष्टाः यातुधानाः । अश्रोतेरश्रातेर्वा, आष्ट्रम्
 आकाशः रक्षिश्च । हनक् हिसागत्योः । हान्त्रं रक्षः शुद्धं वधश्च । विष्लुंकी व्याप्तौ । वैष्टः
 विष्णुः वायुश्च । वैष्टं यकृत् त्रिदिवं वेष्टम् च ॥ द्विवेधौ च ॥ ४४८ ॥ दीव्यतेस्त्रट् प्रत्ययो द्यौ चास्यादेशो भवति ।
 द्यौत्रं त्रिदिवं ज्योतिः विमानं प्रमाणं प्रतोदश्च ॥ सूखन्त्युषिभ्यः कित् ॥ ४४९ ॥ एभ्यः कित् ब्रट् प्रत्ययो भव-
 ति । घूत् प्रेरणे । सूत्रं तन्तुः शास्त्रं च । सूङ् वन्यने । सूत्रं प्रसावः खनूष् अवदारणे । खान्त्रं कूर्दालः तडाकं ग्रामा-
 धानमृद् चौरकृतं च छिद्रम् । उष्ट्रः क्रमेल्कः ॥ स्त्री ॥ ४५० ॥ स्यतेः सूतेः स्त्यायतेस्तृणातेर्वा ब्रट् स्या-

तु हिच । स्त्री योपित् ॥ ह्यथामाश्रुवसिभसिगुवीपचिवचिष्टृम्यमिमनितनिसदिच्छादिद्विक्षदिलुपिप-
 तिधृभ्यस्त्रः ॥ ४५१ ॥ होत्रं हवनं, होत्रा ऋचः । यात्रा प्रस्थानं यापनम् उत्सवश्च । मात्रा प्रमाणं कालविशेषः स्तोकः
 गणना च । श्रोत्रं कर्णः । वस्त्रं वासः । भस्ति जुहोत्यादौ स्मरन्ति । भस्त्रा चर्ममयमापनम् उदरं च । गोत्रः पर्वतः ।
 गोत्रा पृथ्वी । गोत्रम् अन्ववायः वेत्रं वीरुद्विशेषः । पवत्रं पिठरं गार्हपत्यं चावक्त्रम् आस्यम् छन्दोजातिश्च । धर्त्रः धर्मः
 वृक्षः रविश्च । धर्त्रे नभः गृहसूत्रम् च । धर्त्रा द्यौः । यन्त्रं शरीरसंधानम् अरघट्टादि च । अन्त्रं पुरीतत् । मन्त्रः छन्दः
 तन्त्रं प्रसारितास्तन्त्रवः शास्त्रं समूहः कुटुम्बं चा सत्रं यज्ञः सद् दानं छद्मं यागविशेषश्च । छादयतीति छात्रः शिक्षकः
 क्षेत्रं कर्षणभूमिः भार्या शरीरमाकाशं च । क्षद संवरणे सौत्रः । क्षत्रं राजबीजम् । लोप्त्रम् अपहृतं द्रव्यम् । पत्रं पूर्णं
 यानं च । धोत्रं रज्जुः ॥ श्वितेर्वश्च मो वा ॥ ४५२ ॥ श्वितारु वर्ण इत्यस्मात्त्रः प्रत्ययो वकारस्य च मकारो वा
 भवति ऋत्रं श्वेत्रं च रोगौ ॥ गमेरा च ॥ ४५३ ॥ गम्लं गतावित्यस्मात्त्रः प्रत्यय आकारश्चान्तादेशो भवति । गात्रं
 शरीरम् । गात्रा खट्वावयवः ॥ चिमिदिशसिभ्यः कित् ॥ ४५४ ॥ एभ्यः कित्रः प्रत्ययो भवति । चिंगट् चयने ।
 चित्रम् आश्चर्यम् आलेख्यं वर्णश्च ॥ नि मिदांच् स्नेहने । मित्रं सुहृत् । अमित्रः शत्रुः । मित्रः सूर्यः । शंसू स्तुतौ
 च । शस्त्रं स्तोत्रमायुधं च ॥ पुत्रादयः ॥ ४५५ ॥ पुत्र इत्यादयः शुब्दास्त्रप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । पुनाति पवते
 व पितृपूतिमिति पुत्रः सुतः । यदाहुः ‘पूतीति नरकस्याख्या दुःखं च नरकं विदुः’ । पुनान्मनो नरकात् त्रायत इति
 व्युत्पत्तिस्तु संज्ञाशब्दानामनेकधा व्याख्यानं लक्षयति । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ दृग्नक्षिपचिचक्यमिनमिवमिवपि-
 बधियजिपतिकडिभ्योऽत्रः ॥ ४५६ ॥ एभ्योऽत्रः प्रत्ययो भवति । दृगट् वरणे । वरत्रा चर्मरज्जुः । णक्ष गतौ ।
 नक्षत्रम् अभिन्यादि । डु पर्वीषू पाके । पचत्रं रन्धनस्थाली । वचक् भाषणे । वचत्रं वचनम् । अम गतौ अमत्र भाज-

नम् । णमं प्रहृत्वे । नमत्रं कर्मारोपकरणम् । तु वमू उद्विगने । वमत्रं प्रक्षेपः । तु वर्षी बीजसंताने । वपत्रं क्षेत्रम् ।
 वधि बन्धने । वधत्रम् आयुधः वस्त्रं विषं शूरश्च । यजीं देवपूजादौ । यजत्रः यज्वा । यजत्रमग्निहोत्रम् । पतृलृ गती ।
 पतत्रं बर्हं वाहनं व्योम च । कडत् मदे । कडत्रं दाराः । लत्वे, कलत्रं दारा जघनं च ॥ सोर्विदः कित् ॥ ४५७ ॥
 सुपूर्वाद् विदः किदत्रः प्रत्ययो भवति । सुष्ठु वेत्ति विन्दति विद्यते वा सुविदत्रं कुटुम्बं धनं मङ्गलं च ॥ कुतेः कृत्
 च ॥ ४५८ ॥ कुतैच् छेदने इत्यस्मादत्रः प्रत्ययो भवति अस्य च कुन्तादेशः । कुन्तत्रः मशकः । कुन्तत्रं छेदनं लाङ्ग-
 लाग्रं च ॥ बन्धिवह्निकटयद्यादिभ्य इत्रः ॥ ४५९ ॥ बन्धंश्च बन्धने । वन्धित्रं मन्यः । वर्ही प्रापणे । वहित्रं
 वाहनं वहनं च । कटे वर्षाविरणयोः । कटित्रं लेख्यचर्म । अक्षौटि व्याप्तौ अक्षश्च भोजने वा । अक्षित्रं रश्मिः हविः अ-
 ग्निः अन्नपानं च । आदिग्रहणात् लुनातेः, लवित्रम् कर्मद्रव्यम् । पुनातेः, पवित्रं मङ्गल्यम् । भटतेः, भटित्रं शूले प-
 वषमांसम् । कडतेः, कडित्रं कटित्रमेव । अमतेः, अभित्रः रिपुः इत्यादि ॥ भृगूवद्विचरिभ्यो णित् ॥ ४६० ॥ ए-
 भ्यो णिट्रिः प्रत्ययो भवति । भू सत्तायाम् । भावित्रं त्रैलोक्यं निधानं भद्रं च । गृत् निगरणे । गारित्रं नभः
 अन्नपानम् आश्चर्यं च । वद व्यक्तायां वाचि । वादित्रम् आतोद्यम् । चर भक्षणे । च । चारित्रं दृत् स्थित्यभेदश्च ॥
 तनितृलापात्रादिभ्य उत्रः ॥ ४६१ ॥ तनुत्रं कवचम् । तरुत्रं प्लवः घासहारी च । लोत्रम् अपहृतद्रव्यम् । पोत्रं
 हलसूकरयोर्मुखम् त्रोटत्रमयक्रिया । आदिग्रहणात् वृणोतेः, वरुत्रम् अभिप्रेतमित्यादयः ॥ शामादयाशाक्यभ्यमिभ्यो
 लः ॥ ४६२ ॥ शाला सभा माला सक् श्यालः पत्नीभ्राता । शकलः मनोज्ञदर्शनः मधुरवाक् शक्तश्च । अम्लः अम्लश्च
 रसः ॥ शुक्कशीसूभ्यः कित् ॥ ४६३ ॥ लः प्रत्ययो भवति शुक्लः सितो वर्णः । शीलं स्वभावः व्रतं धर्मः समाधिश्च
 मूलम् वक्षपादावयवः आदिः हेतुश्च ॥ भिल्लाच्छभल्लसौविदल्लादयः ॥ भिल्लादयः शब्दाः किल्लप्रत्ययान्ता

निपात्यन्ते । भिदंश्च । भिल्लः अन्यजातिः । अच्छपूर्वात् भलेः । अच्छभल्लः ऋक्षः । सुपूर्वाद्धिदेरलोऽन्तः सोश्च
वृद्धिः । सौविदल्लः कञ्चुकी । आदियहणादल्लपल्लीरल्लादयोऽपि भवन्ति ॥ मृदिकन्दिकुण्डिमण्डिमङ्गिपटि-
पाटिशक्तिवृद्धकमियमिशालिकलिपलिगुध्वश्चिचपिषहिदिहिक्कुहितृष्टपिशितुसिक्कुस्यनिम्नमेरलः ॥
॥ ४६५ ॥ मर्दलः मुरजः । कन्दलः मरोहः कुण्डलं कर्णभरणम् । मण्डलं देशः परिवारश्च । मङ्गलं शुभम् पदलं छदिः
समूहः आवपनं नेत्ररोगश्च । प्यन्तात्, पाटलः वर्णः । शकलं भित्तमसारं च । केवलं परिपूर्णं ज्ञानम् असहायं च ।
देवलः ऋषिः देवत्रातः क्रीडनश्च । कमलं पद्मम् । णिलि क्कामलो नेत्ररोगः यमलं युग्मम् । शललं शे-
धाङ्गरुहशङ्कुः । कललं गर्भप्रथमावस्था पललम् भृष्टतिलातसीचूर्णम् । गवलः महिषः भवलः भेतः ।
अञ्चलः वस्त्रान्तः । चञ्चलः अस्थिरः चपलः स एव वहलं सान्द्रम् । देहली द्वाराधः पट्टः । कोहलः भरतपुत्रः । बाहु-
लकाद्गुणः । तरलः अधीरः हारमध्यमणिश्च, सरलः अकुटिलः वृक्षविशेषश्च । पेशलः मनोझः तोसलाः जनपदः ।
कोसलाः जनपदः । अनलः अग्निः । द्रमलं जलम् ॥ नहिल्लेङ्गेर्दीर्घश्च ॥ ४६६ ॥ आभ्यामलः प्रत्ययोऽनयोश्च दीर्घो
भवति । नाहलः म्लेच्छः । लाङ्गलं हलम् ॥ ऋजनेर्गोऽन्तश्च ॥ ४६७ ॥ आभ्यामलः प्रत्ययो गकारश्चान्तो भवति
। ऋङ् गती । अर्गला परिघः । जनैचि प्रादुर्भावे । जङ्गलं निर्जलो देशः ॥ तृपिषपिक्कुपिक्कुशिकुटिवृषिसुसिभ्यः-
क्ति ॥ ४६८ ॥ एभ्यः किलः प्रत्ययो भवति । तुपला लता । तुपलं शुष्कर्णम् शुष्कतृणं च । उपलः पाषाणः ।
कुपलः प्रवालः । कुशलः मेधावी । कुशलम् आरोग्यम् । कुटलः ऋषिः । वृषलः दासजातिः । मुसलम् अवहननम् ॥
कोर्वा ॥ ४६९ ॥ कुंङ् शब्द इत्यस्मादलः प्रत्ययः स च किद्धा भवति । कुवलं बदरम् । कुवली क्षुद्रवदरी । कवलः
घ्रासः ॥ शमेर्भे च वा ॥ ४७० ॥ शमूच् उपशम इत्यस्मात् अलः प्रत्ययो मकारस्य च बकारो वा भवति । शवलः

कल्माषः । शमलं पुरीषम् दुरितं च ॥ छो डग्गादिर्वी ॥४७१॥ छोच्च छेदने इत्यस्मात्किदलः प्रत्ययः स च डगा-
 दिर्गादिश्च वा भवति । छगल छागः । छागलः ऋषिः । छलं वचनविधातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या ॥ मृजिखन्धाहनि-
 भ्यो ङित् ॥ ४७२ ॥ एभ्यो ङिटलः प्राययो भवति । मलं बाह्यं रजः अन्तर्दोषश्च । खलः दुर्जनः निष्पीडितरसं
 पिण्याकादि । खलं सस्यग्रहणभूमिः । आहलः विपाणं नखश्च ॥ ४७३ ॥ तिष्ठतेरलः प्रत्ययः स च
 ङित्वा भवति । स्थलं प्रदेशविशेषः । स्थालं भाजनम् ॥ मुरलोरेलविरलेरलकपिञ्जलकजलेजलकोमलमृ-
 मलसिंहलकाहलशूलकलपाकलयुगलभगलविदलकुन्तलोत्पलादयः ॥ ४७४ ॥ एतेऽलप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
 मुयुव्योर्विलोपः किञ्च । मुरलाः जनपदः । उरलः उत्कटः । विपूर्वादिभेदिञ्च । विरलः असंहतः । किरः केरू च ।
 केरलाः जनपदः । कम्पेरिज्जोऽन्तो नलोपश्च । कपिञ्जलः गौरवित्तिरिः । कधीबोजोऽन्तो जश्च । कज्जले मधी । इज्ज-
 लः वृक्षविशेषः । कमेरत ओच्च । कोमलं मृदु । भ्रमेभ्यम् च । भ्रमलः वायुः कृमिजातिश्च । भ्रमलं चक्रम् । हिसिराद्य-
 न्तविपर्ययश्च । सिंहलाः जनपदः । कणेहो दीर्घश्च । काहलः अव्यक्तवाक् । काहला वाद्यविशेषः । शकैरुच्चास्य । शू-
 कलः अश्वाधमः । पवेः पाक् च । पाकलः हस्तिज्वरः । युजेः कित् ग च । युगलं युग्मम् । भूतेर्गोऽन्तो ह्रस्वश्च । भ-
 गलः मुनिः । विन्देर्नलोपश्च । विदलं वेणुदलम् । कनेरत एत् तोऽन्तश्च । कुन्तलाः जनपदः केशाश्च । उत्पूर्वात् पिवतेह-
 स्वश्च उत्पलं पद्मम् । आदिग्रहणात् सुवचलासुदृगलपुद्गलादयो भवन्ति ॥ ऋऋमृदृत्तनितमिचविचपिकीलिपलि
 वलिपञ्चिमङ्गिगण्डिमण्डिचण्डितण्डि विण्डिनन्दनदिशकिभ्य आलः ॥४७५॥ अरालं वक्रम् । करालम् उच्चम् ।
 मरालः हंसः महांश्च । वरालः वदान्यः तनालं जलाशयः । तमालः वृक्षः व्यालश्च । चषालं शृपशिरसि द्रव्यम् । चषालं
 यक्षद्रव्यम् । कपिः सौत्रः । कपालं घटाद्यवयवः शिरोऽस्थि च । कीलालं मध्यं जलममृक् च । पलालम् अकणो ब्रीह्या-

दिः । वलालः वायुः । पञ्चालः ऋषिः राजा च । पञ्चाला जनपदः । मङ्गलः देशः । गण्डालः मत्तहस्ती मण्डालः
 ऋषिः राजा च ॥ चण्डालः श्वपचः अकृतक्षमकार्यज्ञ दीर्घरोषमनार्जवम् । चतुरो विद्धि चडालान् जन्मना चेति
 पञ्चमम् ॥ १ ॥ तण्डालः क्षुपः पिण्डालः कन्दजातिः । नन्दालः राजा नदालः नादवान् । शकालाः जनपदः मूर्खध-
 नी च ॥ कूलिपिलिचिदिमृडिमुडिमुडिपिप्रीम्यः कित् ॥ ४७६ ॥ कुलालः कुम्भकारः । पिलालं छिद्रम् ।
 विशालं विस्तीर्णम् । विडालः मार्जारः । लत्वे, विडालः स एव । मृणालं विस्रम् । कुणालः कृतमालः कटविशेषश्च ।
 कुणालं नगरं कठिनं च । पियालः वृक्षः, पियालं शार्कं वीरुच । प्रियालः पियालः ॥ भजेः कर्गौ च ॥ ४७७ ॥
 भर्जी सेवायामित्यस्मात् किदालः प्रत्ययः कर्गौ चान्तादेशौ भवतः । भकालं भगलम् उभयं कपालम् ॥ सर्तर्गोऽन्त-
 श्च ॥ ४७८ ॥ सं गतावित्यस्मात् किदालः प्रत्ययो भवति गश्चान्तः । सुगालः क्रोष्टा ॥ पत्तिकुल्लभ्यो णिव ॥ ४७९
 एभ्यो णिदालः प्रत्ययो भवति । पातालं रसातलम् । कारालं लेपद्रव्यम् लावालः उदन्तः ॥ चात्वालकङ्कालहि-
 न्तालवेतालजम्बालशब्दालममाप्तालदयः ॥ ४८० ॥ एते आलप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । चतेर्वोन्तो दीर्घश्च । विय-
 चात्वालः यज्ञार्गतः । कवेः स्वरान्नोऽन्तः कश्च । कङ्कालः कलेवरम् । हिंसेस्त च । हिन्तालः वृक्षविशेषः । विय-
 स्तोऽन्तो गुणश्च । वेतालः रजनीचरविशेषः । जनेर्वोऽन्तश्च । जम्बालः कर्दमः शैवलं च । शमेर्ऋषेर्वा शब्दभावश्च । श-
 ब्दालः शब्दनशीलः । मर्वेलोपो मातृश्चान्तः । ममाप्तालः मतिः स्नेहः पुत्रादिषु स्नेहबन्धनं च । आदिशब्दाच्चक्र-
 वालकरवालालवालादयो भवन्ति ॥ कल्यनिमहिद्रमिजटिभटिकुटिचण्डिशण्डितुण्डिपिण्डिशृङ्गकिभ्य इलः ॥
 ४८१ ॥ कलिलं गहनं पापम् आत्माधिष्ठितं च शुक्रार्तवम् । अनिलः वायुः महिला स्त्री । द्रमिलाः त्रैराज्यवासिनः ।
 जटिलः जटावान् भटिलः श्वा सेवकश्च । कुटिलं वक्रम् । चण्डिलः श्वा क्रोधनः नापितश्च । शण्डिलः ऋषिः । तुण्डि-

लः वागुजाली । पिण्डिलः मेघः हिंस्रः हिमः गणकश्च । भविलः शुनिः समर्थः गृहं बहुनेता च । कौकिलः परश्रुतः ॥
भण्डेनैल्लुक् च वा ॥ ४८२ ॥ भड्डू परिभाषणे इत्यस्मात् । इलः प्रत्ययो नकारस्य च लुवा भवति । भडिलः
ऋषिः पिशाचः शङ्खश्च । भण्डिलः श्वा दूतः ऋषिश्च ॥ गुपिमिथिद्युभ्यः कित् ॥ ४८३ ॥ एभ्यः क्किलः प्रत्ययो
भवति । गुपिलं गहनम् । मिथिला नगरी । द्युविलः ऋषिः ॥ स्थण्डिलकपिलविचकिलादयः ॥ ४८४ ॥ स्थण्डिला-
दयः शब्दा इलप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । स्थलेः स्थण्डं च । स्थण्डिलं त्रतिशयनवेदिका । कवेः प च । कपिलः वर्णः
ऋषिश्च । विचेरकोऽन्तश्च । विचकिलः मल्लिकाविशेषः आदिग्रहणाद्गोभिलनिकुम्भिलादयो भवन्ति ॥ हृषिट्ठित्तिच-
ट्ठिपट्टिकादिशङ्कितिडिमङ्गयुत्कण्ठिभ्य उल्लैः ॥ ४८५ ॥ हर्षुलः हर्षवान् कामी मृगश्च । वर्तुलः वृत्तः । चटुलः च-
ञ्चलः । पटुलः वाग्मी । शकुलः मत्स्यः शङ्कुला क्रीडनशङ्कुः बन्धनभाण्डम् आयुधं च । तण्डुलो निस्तुषो व्रीह्यादिः ।
मङ्गुलं न्यायापेतम् । उत्कण्ठुलः उत्कण्ठावान् । स्थावक्किंवहिविन्दिभ्यः किन्नल्लुक् च ॥ ४८६ ॥ एभ्यः किदुलः
प्रत्ययो नकारस्य च लुग्नं भवति । ष्ठां गतिनिवृत्तौ स्थुलं पटकुटीविशेषः । वकुलः केसरः ऋषिश्च । वहुलं प्रचुरम् ।
वहुलः प्रासकः कृष्णपक्षश्च । वहुलाः कृत्तिकाः । वहुला गौः विदुलः धेतसः ॥ कुमुलतुमुलनिचुलचञ्जुलमञ्ज-
जुलपृथुलविशंस्थुलाङ्गुलमुकुलशङ्कुलादयः ॥ ४८७ ॥ एते उलप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कमितम्योरत उच्च ।
कुमुलं कुमुमम् हिरण्यं च । कुमुलः शिशुः कान्तश्च । तुमुलं व्योमिश्रयुद्धम् संकुलं च । निजेः किञ्चश्च । निचुलः व-
ञ्जुलः । वजेः स्वरान्नोऽन्तश्च । वञ्जुलः निचुलः । मल्लिः सौत्रः । मञ्जुलं मनोज्ञम् । पथेः पृथु च । पृथुलः वि-
स्तीर्णः । निपूर्वात् शंसेस्योऽन्तश्च । विरांस्थुलः व्यग्रः । अज्जेर्गं च । अङ्गुलम् अष्टयवप्रमाणम् । मुचेः कित् कश्च । मु-
कुलः अविकसितपुष्पम् । शकैः स्वरात् षोऽन्तश्च । शङ्कुली भक्ष्यविशेषः कर्णोवयवश्च । आदिग्रहणाल्लकुलवल्लुला-

दयो भवन्ति ॥ पिब्लिमल्लिकण्डिगण्डिवलिबधिवश्चिभ्य ऊलः ॥ ४८८ ॥ पिब्लूलः हस्तिबन्धनपाशः राशिः
कुलपतिश्च । मल्लिः सौत्रः । गंजूला मृदुभाषिणी । कुण्डूलः अशिष्टो जनः । गण्डूलः कृमिजातिः । बल्लः ऋषिः मेघः
मासश्च । वधूलः हस्ती यातकः रसायनं तन्त्रकारश्च । वंचूलः हस्ती मत्स्यमारपक्षी च ॥ तमेवोऽन्तो दीर्घस्तु वा ॥
४८९ ॥ तमूचू काङ्क्षायामित्यस्मादूलः प्रत्ययो वोऽन्तश्च भवन्ति दीर्घस्तु वा । ताम्बूलं तम्बूलम् उभयं पूगपत्रचूर्णसंयो-
गः ॥ कुलिपुलिक्कुशिभ्यः कित् ॥ ४९० ॥ एभ्यः ऊलः प्रत्ययः स च किद् भवति । कुल्लः कृमिजातिः । पु-
ल्लः वृक्षविशेषः कुशूलः कोण्डः ॥ दुक्कलकुक्कलबन्बूललाङ्गूलंशार्दूलादयः ॥ ४९१ ॥ दुक्कलादयः शब्दा ऊल-
प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । दुक्वोः कोऽन्तश्च । दुक्कलं क्षौमं वासः । कुक्कलं कारीषोऽग्निः । बधेवोऽन्तो वध् । बन्बूलः
वृक्षविशेषः । लङ्गेदीर्घश्च । लाङ्गूलं बालधिः । मृणातेर्दोऽन्तो वृद्धिश्च । शार्दूलः व्याघ्रः । आदियहणात् मार्जूलकं-
चूलादयो भवन्ति ॥ महेरेलः ॥ ४९२ ॥ मह पूजायामित्यस्मादेल्ः प्रत्ययो भवति । महेला स्त्री ॥ कट्टिपट्टिक-
ण्डिगण्डिशकिकपिचहिभ्य ओलः ॥ ४९३ ॥ कटोलः कटविशेषः वादित्रविशेषश्च । कटोला ओषधिः । पटोला
वल्लीविशेषः । कण्डोलः विदलभाजनविशेषः । गण्डोलः कृमिविशेषः । शकोलः शवतः । कपिः सौत्रः । कपोलः ग-
ण्डः । चहोलः उपद्रवः ॥ ग्रह्याद्भ्यः कित् ॥ ४९४ ॥ ग्रहेराकारान्तेभ्यश्च धातुभ्यः कित्दोलः प्रत्ययो भवति । ग्र-
हीशू उपादाने । गृहोलः बालिशः । कायतेः, कोलः वदरी वराहश्च । गायतेः, गोलः वृत्ताकृतिः । गोला गोदावरी
बालरमणकाण्डं च । पातेः, पोला तालाल्यं कपटबन्धनं परिखा च । लातेः, लोलः चपलः । ददातेर्दयतेर्द्यतेर्वा दोला
प्रेङ्खणम् ॥ पिब्ल्छोलकल्लोलकक्कोलमक्कोलादयः ॥ ४९५ ॥ पिब्ल्छोलादयः शब्दा ओलप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
पीडेः पिब्ल्छ्व । पिब्ल्छोलः वादित्रविशेषः । कलेल्लोऽन्तश्च । कलेल्लोलः कृमिः । कचिमन्च्योः कादिः । कक्कोली लता-

विशेषः । मक्कोलः सुधाविशेषः । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ बलिपुवेः कलक् ॥ ४९६ ॥ आभ्यां कित् कलः प्रत्ययो
 भवति । बलि संवरणे । बलकलं तस्त्वक् । पुषु पुष्टौ । पुष्कलं समग्रं युद्धं शोभनं हिरण्यं धान्यं च ॥ मिगः खल-
 अश्च ॥ ४९७ ॥ डु मिग्दु प्रक्षेपणे इत्यस्मात् खलश्चकारात् कलश्च प्रत्यय एकारश्चान्तादेशो भवति । मेखला गिरि-
 नितम्बः रशना च । मेकलः नर्मदाप्रभवोऽद्रिः । मिग एत्ववचनमात्वबाधनार्थम् ॥ ओ नोऽन्तो ह्रस्वश्च ॥ ४९८ ॥
 शूश् हिंसायामित्यस्मात् खलः प्रत्ययो नकारोऽन्तो ह्रस्वश्च भवति शृङ्खला लोहरज्जुः । शृङ्खलः शृङ्खलं वा ॥ शमि-
 कमिपल्लिभ्यो बलः ॥ ४९९ ॥ षभ्यो बलः प्रत्ययो भवति । शमूच् उपशमे । शम्बलं पाथेयम् । कमुङ् कान्तौ ।
 कम्बलः ऊर्णापटः । पल गती । पल्वलम् अकृत्रिमोदकस्थानविशेषः ॥ तुल्वलेत्त्वलादयः ॥ ५०० ॥ तुल्वलादयः
 शब्दा बलप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । तुलील्योर्णिङुगुणाभावश्च । तुल्वलः ऋषिः, यस्य तौल्वलिः पुत्रः । इ-
 ल्वलः असुरो योऽगस्त्येन जग्धः मत्स्यः यूषश्च । इल्वलाः तिस्रो मृगशिरः शिरस्ताराः । आदिग्रहणात्
 शाल्वलादयो भवति ॥ शीङ्स्तलक्पालवालणवल्लवलाः ॥ शीङ्क् स्वप्ने इत्यस्मात्तलक्पालवालणव-
 लण्वल इत्येते प्रत्यया भवन्ति । शीतलमनुष्णम् । शेपालम् । जपादित्वात् पस्य वत्वे, शेवालम् । शैवा-
 लम् शैवलम् शेवलम् पञ्चकमपि जलमलवाचि ॥ कचिङ्कुटिङ्कुषिकशिशालिद्रुभ्यो मलक् ॥ ५०२ ॥ रु-
 कमलं सुवर्णम् । न्यङ्क्वादित्वात् कत्वम् । कुङ्मलं मुकुलम् । कुङ्मलं तदेव बिलं च । कम्पलं मलिनम्
 लत्वे, शाल्मलः वृक्षविशेषः । द्रुमलं जलं वनं च ॥ कुशिकमिभ्यां कुलकुमौ च ॥ ५०३ ॥ आभ्याम-
 लक् प्रत्ययो भवति अनयोश्च यथासंख्यं कुल कुम इत्यादेशौ च कुलमलं छेदनम् । कुम्मलं पद्मम् ॥ पतेः सलः ॥
 ॥ ५०४ ॥ पत्ल गतावित्यस्मात् सलः प्रत्ययो भवति । पत्सलः प्रहारः गोमान् आहारश्च ॥ लटिखटिखलिनलि-

कण्यशौसृशकृदृष्टृशपिश्याशालापदिशीहृणभ्यो वः ॥ ५०५ ॥ लट्वा शुद्रचटका कुमुभं च । खट्वा शयनय-
न्त्रम् । खल्वं निम्नं खलीनं च । खल्वा दनिः । नल्वः भूमानविशेषः । कण्वः ऋषिः । कण्वं पापम् । अश्वः तुरगः सर्वः
शम्भुः । सर्वादिश्च कृत्स्नार्थः । शर्वः शम्भुः । कर्वः आलुः समुद्रः निष्पत्तिक्षेत्रं च । गर्वः अहंकारः । दर्वाः जनपदः ।
पर्वः रुद्रः कांडे च । शप्वः आक्रोशः । श्यावः वर्णः । श्रावः तिर्यग्बालः । लावः पक्षिजातिः । पङ्गः रथः वायुः भू-
लोकश्च । ह्रस्वः लघुः । एवः केवलः । एवेत्यवधारणे निपातश्च ॥ शीढापो न्हस्वश्च वा ॥ ५०६ ॥ आभ्यां वः प्रत्य-
यो न्हस्वश्च वा भवति । शीङ्क् स्वप्ने । शिवं क्षेमम् सुखं मोक्षपदं च । शिवा हरीतकी । शेवं धनम् । शेवः अजगरः
सुखकृच्च । शेवा प्रचला निद्राविशेषः मेढूश्च । आप्लुट् व्याप्तौ । अप्वा देवयुधम् । आप्वा वायुः ॥ उर्द्धं च ॥ ५०७ ॥
छर्दि मानक्रीडयोश्चेत्यस्माद्गः प्रत्ययो धकारश्चान्तादेशो भवति । ऊर्ध्वः उद्गर्भा । ऊर्ध्वं पश्चात् ॥ गन्धे-
रर्चान्तः ॥ ५०८ ॥ गन्धिण् अर्दने इत्यस्माद्गः प्रत्ययोऽऽ चान्तो भवति । गन्धर्वः गाथकः देवविशेषश्च ॥ लघेलिषूच
वा ॥ ५०९ ॥ लघी कान्तौ इत्यस्माद्गः प्रत्ययोऽस्य च लिषू इत्यादेशो वा भवति । लिष्वः लम्पटः कान्तः दयितश्च । लष्वः
अपत्यम् ऋषिस्थानं च ॥ सलेर्णिङ्गा ॥ ५१० ॥ सल गतावित्यस्माद्गः प्रत्ययः स च णिद्वा भवति । साल्वाः सल्वाश्च
जनपदः क्षत्रियाश्च ॥ निघृषीष्यश्चिप्रुषिकिणिचिवित्यविपृभ्यः कित् ॥ ५११ ॥ एभ्यः कित्दः प्रत्ययो
भवति । निघृष्वः अनुकूलः सुवर्णनिकषोपलः वायुः क्षुरश्च । इष्वः अभिलषितः आचार्यश्च । इष्वा अपत्यसंततिः ।
ऋषेव गतौ । ऋष्वः रिपुः हिंस्रश्च । रिषेर्व्यञ्जनादेः केचिदिच्छन्ति । रिष्वः । सुवः हवनभाण्डम् । प्रुष्वा निघृत्तिः जलल-
वश्च । किणः सौम्रः । किण्वं सुराबीजम् । विम्वं जगत् सर्वादि च । विल्वः मालुरः । अवेत्यव्ययम् । पूर्वः दिक्काल-
निमित्तः ॥ नजो शुचो डित् ॥ ५१२ ॥ नञ्पूर्वाद्भवतैर्डिङ्गः प्रत्ययो भवति । अभ्वम् अद्भुतम् ॥ लिहेर्जिह्व च ॥

॥ ५१३ ॥ लिहींक् आस्वादने इत्यस्मात् वः प्रत्ययोऽस्य च जिह इत्यादेशो भवति । जिह्वा रसना ॥ प्रहाहाय-
ह्वास्वच्छेवाग्रीवामीवान्वादयः ॥ ५१४ ॥ महादयः शब्दा वप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । प्रपूर्वस्य ह्यतेर्वादेशोपो
यततेर्वा होदेशश्च । प्रहः प्रणतः । आह्वयतेराह च । आह्वा कण्ठः । यमेर्यसेर्वा इश्च । यह्वा बुद्धिः । अस्यतेरलोपश्च ।
स्वः आत्मा आत्मीयं ज्ञातिः धनं च । छयतेश्छदेर्वा छेभावश्च । छेवा उच्छिन्तिः । ग्रन्थतेर्गिरतेर्वा ग्रीभावश्च । ग्रीवा ।
अमेरीच्वान्तो दीर्घश्च वा । अमीवाबुभुक्षा आमीवा न्याधिः भिनोतेर्दीर्घश्च । मीवा मनः उदकं च । तदेतन्नयमपि तन्त्रेणावृत्त्या
वा निर्दिष्टम् । अवर्तेर्वलोपाभावश्च । अन्वा माता । आदिशब्दात् प्वादयो भवन्ति ॥ वडिर्वाटिपेट् चणिपणिपल्लिवल्ले-
रवः ॥ ५१५ ॥ वड आग्रहणे सौत्रः । वडवा अन्वा । वर्टवा सैव । पेलवं निःसारम् । चणवः अवरधान्यविशेषः । प-
णवः वाद्यजातिः । पल्लवः किसलयम् । बल्लवः गोपः ॥ मर्णिचसेर्णित् ॥ ५१६ ॥ आभ्यां णिदवः प्रत्ययो भ-
वति । मण शब्दे । माणवः शिष्यः । वसं निवासे । वासंवः शक्रः ॥ मलेर्वा ॥ ५१७ ॥ मलि धारणे इत्यस्मादवः
प्रत्ययः स च णिद्वा भवति । मालवाः जनपदः । मल्लवः दानवः ॥ कितिक्कुडिकुरिस्तुरिस्थाभ्यः कित् ॥ ५१८ ॥
एभ्यः किदवः प्रत्ययो भवति । कित् निवासे । कितवः द्यूतकारः । कुडत् बाल्ये च । कुडवः मानम् । लत्वे, कुलवः
स एव नालीद्वयं च । कुरत् शब्दे । कुरवः पुण्यवृक्षजातिः । कुरत् संवेष्टने । कुरवः मानविशेषः वाद्यजातिश्च । क्वां ग-
तिनिवृत्तौ । स्थवः अजावृषः ॥ कैरवभैरवचसुतवकारण्डवादीनवादयः ॥ ५१९ ॥ कैरवादयः शब्दा अवप्रत्य-
यान्ता निपात्यन्ते । कुग्भृगोः कैरभैरावादेशौ । कैरवं कुमुदम् । भैरवः भर्गः भयानकश्च । भिनोतेर्भुत् च । सुतवः मा-
नविशेषः । कुगोऽण्डोऽन्तो वृद्धिश्च । कारण्डवः जलपक्षी । आङ्पूर्वादीलो नोऽन्तश्च । आदीनवः दोषः । आदिग्रह-
णात् कीद्वक्कोटवादयोपि भवन्ति ॥ शृणातेरावः ॥ ५२० ॥ शृश् हिसायामित्यस्मादावः प्रत्ययो भवति । शरावः

मल्लकः ॥ प्रथेखिवट् पृथु च ॥ ५२१ ॥ प्रथिष् प्रख्याने इत्यस्मादिवट् प्रत्ययोऽस्य च पृथु इत्यादेशो भवति । प्रथि-
वी भूः ॥ पलिसचेखिवः ॥ ५२२ ॥ पलण् रक्षणे षचि सेवने इत्याभ्यामिवः प्रत्ययो भवति । पलिवः गोप्ता । स-
चिवः सहायः ॥ स्पृशोः श्वः पार् च ॥ ५२३ ॥ स्पृशत् मंस्पशे इत्यस्मात् श्वः प्रत्ययोऽस्य च पारित्यादेशो भवति ।
पार्श्वे स्वाङ्गम् समीपं च । पार्श्वः भगवांस्तीर्थकरः ॥ कुडितुल्यदेखिवः ॥ ५२४ ॥ एभ्य उवः प्रत्ययो भवति । कुडत्
बाल्ये च । कुडवं प्रमृतहस्तमानम् । तुडत् तोडने । तुडवम् अपनेयद्रव्यम् । अड उद्यमे । अडुवः प्लवः ॥ नीहिण्ध्य-
द्यापादाम्नाभ्यस्त्वः ॥ ५२५ ॥ नेत्वं द्यावापृथिव्यौ चन्द्रश्च । होत्वं यजमानः समुद्रश्च । एत्वम् गमनपरम् । ध्यात्वं ब्राह्मणः
प्यात्वं ब्राह्मणः समुद्रः नेत्रं च । पात्वम् पात्रम् । दात्वः आयुक्तः यज्वा यक्षश्च । मात्वम् प्रमेयद्रव्यम् ॥ कृजन्येधिपाभ्य
इत्वः ॥ ५२६ ॥ एभ्य इत्वः प्रत्ययो भवति । डु कुंण् करणे । करित्वः करणशीलः । जनैचि प्रादुर्भावे । जनित्वः लोकः
मातापितरौ द्यावापृथिव्यौ च । जनित्वं कुलम् । एधि वृद्धौ एधित्वः अग्निः समुद्रः शैलश्च । पां पाने । पेत्यम् तप्त-
भूमिप्रदेशः अमृतं नेत्रं सुखं भानं च ॥ पादावगम्यभिभ्यः शः ॥ ५२७ ॥ एभ्यः शः प्रत्ययो भवति । पांक् रक्षणे । पाशः
बन्धनम् । डु दांण्क् दाने । दाशः कैवर्तः । डु वमृ उद्गिरणे । वंशः वेणुः । अम गतौ । अंशः भागः ॥ कृष्टृभृव-
निभ्यः कित् ॥ ५२८ ॥ एभ्यः कित् शः प्रत्ययो भवति । डु कुंण् करणे । कुशः तनुः । वृशद् वरणे । वृशं शृंगवेर-
म् मूलकं लशुनं च । डुडु भृंण्क् पोषणे च । भृशम् अत्यर्थम् । वन भक्तौ । वशः आयत्तः ॥ कोर्वी ॥ ५२९ ॥ कुंङ्
शब्दे इत्यस्मात् शः प्रत्ययः स च किदा भवति । कुशः दर्भः । कोशः सारम् कुड्मलं च ॥ किलशः के च ॥
॥ ५३० ॥ किलशौश्च विवाधने इत्यस्मात् शः प्रत्ययोऽस्य च के इत्यादेशो भवति । केशाः मूर्धजाः ॥ उरेरशक् ॥
॥ ५३१ ॥ उर गतानित्यस्मात् सौत्रादशक् प्रत्ययो भवति । उरशः ऋषिः ॥ कलेष्टित् ॥ ५३२ ॥ कलि शब्दसंख्या-

नयोऽरित्यस्मात् दिदशक् प्रत्ययो भवति । कलशः कुम्भः । कलशी दधिमन्थनभाजनम् ॥ पलेराशः ॥ ५३३ ॥ पल
गतावित्यस्मादाशः प्रत्ययो भवति । पलाशः ब्रह्मवृक्षः ॥ कनेरीश्वातः ॥ ५३४ ॥ कनै दीप्यादावित्यस्मादाशः
प्रत्यय ईकारश्चाकारस्य भवति । कीनाशः कर्षकः वर्णशंकरः कदर्यश्च ॥ तथा-लुब्धः कीनाशः स्यात् कीनाशोऽयु-
च्यते कृतघ्नश्च । योऽश्नाति वाऽममांसं स च कीनाशो यमश्चैव ॥ कुलिकनिकणिलिवद्धिभ्यः किशः ॥ ५३५ ॥ ए-
भ्यः कित् इशः प्रत्ययो भवति । कुल बन्धुसंस्त्यानयोः । कुलिशं वज्रम् । कनै दीप्यादौ, कण शब्दे । कनिशं कणिशं
च सस्यमञ्जरी । पल गतौ । पलिशं यत्र स्थित्वा मृगा व्यापाद्यन्ते । वह आग्रहणे सौत्रः । वहिशं मत्स्यग्रहणम् ॥
बलेर्णिङ्गा ॥ ५३६ ॥ बल प्राणनधान्यावरोधयोरित्यस्मात् किशः प्रत्ययः स च णिङ्गा भवति । बालिशः मूर्खः ।
बलिशः मूर्खः । बलिशं वह्निशम् ॥ तिनिशोतिशादयः ॥ ५३७ ॥ तिनिशादयः शब्दाः किशप्रत्ययान्ता निपात्य-
न्ते । तनेरिश्वातः । तिनिशः वृक्षः । इणस्तोऽन्तश्च । इतिशः गोत्रकुटुम्बः । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ मस्यङ्किभ्यामुशः
॥ ५३८ ॥ आभ्यामुशः प्रत्ययो भवति । तु मस्जोत् शुद्धौ । 'न्यङ्कुह्नुगमेघादयः' इति गः । मद्गुशः नकुलः ।
अकुङ्क्ष लक्षणे । अङ्कुशः सृणिः । अर्तौणभ्यां पिशतशौ ॥ ५३९ ॥ आभ्यां यथासंख्यं पिश तश इत्येतौ प्रत्ययौ
भवतः । ऋङ् गतौ । अर्पिशम् आर्द्रमांसम् बालवत्साया दुग्धं च । इण्ङ् गतौ । एतशः अश्वः ऋषिः वायुः अग्निः
अर्कश्च ॥ वृङ्कुटुमीङ्माभ्यः षः ॥ ५४० ॥ एभ्यः षः प्रत्ययो भवति । वृण्ट् वरणे । वर्षः भर्ता । वर्षं संवत्सरः ।
वर्षीः ऋतुः । कृत् विक्षेपे । कर्षः तन्मानविशेषः । तृ प्लवनतरणयोः । तर्षः प्लवः हर्षश्च । मीङ्क् हिंसायाम् । मेघः
उरन्नः । मांक् माने । माषः धान्यविशेषः हेमपरिमाणं च ॥ ५४१ ॥ युक् मिश्रण इत्यस्मात् षः प्र-
त्यय ऊकारश्चान्तादेशो वा भवति । यूषः पेयविशेषः । यूषा छाया । योषा स्त्री ॥ स्तुप्स्त्वर्कट्भ्यः कित् ॥ ५४२

स्वादिभ्योऽर्कपूर्वाच्च लुनातेः कित् षः प्रत्ययो भवति । स्तुक् प्रसवणे । स्तुषा पुत्रवधूः । पुग्थू पवने । पूषः पवन-
 नभाण्डम् शूर्पादि । घृत् प्रेरणे । सूषः बलम् । मूङ् वन्धने । मूषा लोहक्षरणभाजनम् । लूगश् छेदने अर्कपूर्वः । अर्क-
 लूषः ऋषिः ॥ श्लिषेः ङो च ॥ ५४३ ॥ श्लिषं च् आलिङ्गने इत्यस्माद् षः प्रत्ययोऽस्य च ङो इत्यादेशो भवति ।
 । शेषः नागराजः ॥ कोरषः ॥ ५४४ ॥ कुंङ् शब्दे इत्यस्मादषः प्रत्ययो भवति । कवषः क्रोधी शब्दकारश्च ॥
 युजलेराषः ॥ ५४५ ॥ आभ्यामाषः प्रत्ययो भवति । युक् मिश्रणे । यवाषः दुरालभा । जल घात्ये । जलाषं जलम् ।
 अर्पेरिषः ॥ ५४६ ॥ ऋक् गतावित्यस्माण्यान्तादिषः प्रत्ययो भवति । अर्पिषम् आर्द्रमांसम् ॥ मध्यविभ्यां टित् ॥
 ५४७ ॥ आभ्यां टिदिषः प्रत्ययो भवति । मह पूजायाम् । महिषः सैरिभः राजा च । महिषी राजपत्नी सैरिभी च ।
 अव रक्षणार्थौ । अविषः समुद्रः राजा पर्वतश्च । अविषी द्यौः भूमिः गङ्गा च ॥ रुहेष्टुद्धिश्च ॥ ५४८ ॥ रुहं जन्मनी-
 त्यस्मात् टिदिषः प्रत्ययो वृद्धिश्चास्य भवति । रौहिषं तृणविशेषः अन्तरिक्षं च । रौहिषः मृगः । रौहिषी वात्या मृगी
 दुर्वी च ॥ अग्निमृभ्यां णित् ॥ ५४९ ॥ आभ्यामिषः प्रत्ययो भवति स च णित् । अम गतौ । आमिषं भक्ष्यम् ।
 मृश हिंसायाम् । मारिषः हिंस्रः ॥ तवेर्वी ॥ ५५० ॥ तव गतावित्यस्मात्सौत्रात् टिदिषः प्रत्ययो भवति स च णि-
 द्वा भवति । ताविषः ताविषश्च स्वर्गः । ताविषं तविषं च बलं तेजश्च । ताविषी तविषी च वात्या देवकन्या च ॥
 कालेः किलब च ॥ ५५१ ॥ कलि शब्दसंख्यानयोरित्यस्मात् टिदिषः प्रत्ययोऽस्य च किलब इत्यादेशो भवति । कि-
 ल्बिषं पापम् । किल्बिषी वेद्या रात्रिः पिशाची च ॥ नजो व्यथेः ॥ ५५२ ॥ नजपूर्वात् व्यथिष् भयचलनयोरित्य-
 स्मात् टिदिषः प्रत्ययो भवति । अव्यथिषः क्षेत्रज्ञः सूर्यः अग्निश्च । अव्यथिषी पृथिवी ॥ कृतृभ्यामीषः ॥ ५५३ ॥
 आभ्यामीषः प्रत्ययो भवति । कृतृ विक्षेपे । करीषः शुष्कगोमयराजः । तृ प्लवनतरणयोः । तरीषः समर्थः स्तम्भः

प्लवश्च ॥ ऋजिशृणुभ्यः कित् ॥ ५५४ ॥ एभ्यः किदीषः प्रत्ययो भवति । ऋजि गत्यादौ । ऋजीषः अवस्करः ।
 ऋजीषं धनम् (उपहृतम्) शृङ्ग हिंसायाम् । शिरीषः वृक्षः । पृश् पालनपूरणयोः । पुरीषं शकृत् ॥ अमेर्वरादिः ॥
 ॥ ५५५ ॥ अम गतावित्यस्मात् वरादिरीषः प्रत्ययो भवति । अम्बरीषं आण्डं व्योम च । अम्बरीषः आदिनृपः ॥
 उषेर्णोऽन्तश्च ॥ ५५६ ॥ उषू दाहे इत्यस्मादीषः प्रत्ययो णकारश्चान्तो भवति । उष्णीषः मृकुटं शिरोवेष्टनं च ॥
 ऋणुनहिह्निकलिचलिचपिविकृपिहृदिभ्य उषः ॥ ५५७ ॥ एभ्यः उषः प्रत्ययो भवति । ऋशू गतौ । अरुषः
 व्रणः ह्यः आदित्यः वर्णः रौषश्च । पृशू पालनपूरणयोः । परुषः कर्कशः ण्णहीच् बन्धने । नहुषः पूर्वो राजा । ह-
 नक् हिंसागत्योः । हनुषः क्रोधः राक्षसश्च । कलि शब्दसंख्यानयोः । कलुषम् अप्रसन्नं पापं च । चल कम्पने । च-
 लुषः वायुः । चप सान्त्वने । चपुषः शकुनिः । दु वर्षी बीजमंताने । वपुषः वर्णः । कृपौङ् सामर्थ्यं । कलपुषः क्रि-
 यानुगुणः । ह्य क्लान्तौ च । ह्युषा ओषधिः ॥ विदिपृभ्यां कित् ॥ ५५८ ॥ आभ्यां किदुषः प्रत्ययो भवति ।
 विदक् ज्ञाने । विदुषः विद्वान् । पृशू पालनपूरणयोः । पुरुषः पुमान् आत्मा च ॥ अपुषभनुषादयः ॥ ५५९ ॥ अ-
 पुषादयः शब्दा उषप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । आप्नोतेर्ह्रस्वश्च । अपुषः अग्निः सरोगश्च । दधातेर्धन् च । धनुषः शैलः ।
 आदिग्रहणाल्लसुषादयो भवन्ति । खलिफालिशृणुकृजलम्बिमज्जिपीविहन्चङ्गिमङ्गिमङ्गिगण्ड्यतिभ्य ऊषः ॥ ५६० ॥
 खलुषः मलेच्छजातिः । फलुषः वीरुत् । वरुषः भाजनम् । परुषः वृक्षविशेषः । करुषाः जनपदः । जरुषः आदित्यः ।
 लम्बूषः नीरक्रदम्बः निचुलश्च । मज्जिः पीयिश्च सौत्रौ । मज्जूषा काष्ठकोष्ठः । पीयूषं प्रत्यग्रप्रसवक्षीरविकारः अमृतं
 घृतं च । हनूषः राक्षसः । अङ्गुषः शकुनिजातिः हस्ती बाणः वेगश्च । मङ्गूषः जलचरशकुनिः । गण्डूषः द्रवकवलः
 अरुषः रविः ॥ कोरदृषाटरुषकारुषशैलुषपिज्जूषादयः ॥ ५६१ ॥ एते ऊषप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कुरेरदोऽन्नश्च

कोरदूषः कोद्रवः । अटेराङ्गपूर्वस्य चारोन्तश्च । आटरूषः वासः । अटनं रूपतीति तु अटरूषः पृषोदरादित्वात् । कुगो
 दृष्टिश्च । कारूपाः जनपदः । शैल्यै चातः । शैल्यः नटः । पिबुण् हिंसादौ । पिब्ज्वः कर्णशब्दकुल्याभोगः । आदिशब्दात्
 प्रत्युषाभ्युपादयो भवन्ति ॥ कलेर्मेषः ॥ ५६२ ॥ कलि शब्दसंख्यानयोरित्यस्मात्कलेश्च किन्माषः प्रत्ययो भवति । कुलमाषः अर्धस्विन्नमाषादि । क-
 ल्माषः शवलः ॥ ५६३ ॥ कुल वन्द्युसंस्त्यानयोरित्यस्मात्कलेश्च किन्माषः प्रत्ययो भवति । कुलमाषः अर्धस्विन्नमाषादि । क-
 ल्माषः शवलः ॥ मावावद्यमिकमिहनिमानिकव्यशिपचिमुचियजिबृदृभ्यः सः ॥ ५६४ ॥ मासः त्रिंशद्रात्रः ।
 वासः आटरूषकः । वत्सः तर्णकः ऋषिः प्रियस्य च पुत्रस्याख्यानम् । अंसः भुजशिखरम् । कंसः लोहजतिः विष्णो-
 ररातिः हिरण्यमानं च । हंसः श्वेतच्छदः । मांसं तृतीयो घातुः । कक्षः तृणम् गहनारण्यं शरीरावयवश्च । अक्षाः प्रा-
 सकाः । अक्षाणि इन्द्रियाणि रथचक्राणि च । पक्षः अर्धमासः वर्गः शकुन्यवयवः सहायः साध्यं च । मोक्षः मुक्तिः ।
 यक्षः शुद्धकः । वर्सः देशः समुद्रश्च । तर्सः वीतंसः स्वर्यश्च । वर्सतर्सयोर्बाहुलकान्न षत्वम् ॥ व्यवाभ्यां तनेरीच्च वेः
 ॥ ५६५ ॥ वि अव इत्येताभ्यां परात्तनोतैः सः प्रत्ययो वेरीकारश्चान्तादेशो भवति । वीतंसः शकुन्यवरोधः । अवतंसः
 कर्णपूरः ॥ प्लुवेः प्लष् च ॥ ५६६ ॥ प्लुषू दाह इत्यस्मात्सः प्रत्ययोऽस्य च प्लष् इत्यादेशो भवति । प्लक्षं नक्षत्रं
 वृक्षश्च ॥ ऋजिरिषिकृषिकृतिव्रश्च्युन्दिभ्यः कित् ॥ ५६७ ॥ एभ्यः कित् सः प्रत्ययो भवति । ऋजि गत्यादौ ।
 ऋक्षं नक्षत्रम् । ऋक्षः अच्छभलः । रिष हिंसायाम् । रिष्ठा यूकाण्डम् । लत्वे, लिक्षा सैव । कुष्ण् निष्कर्षे । कुक्षः
 गर्भः । कुक्षं गर्तः । कृतैत् छेदने । कुत्सः गोत्रकृत् ओदनं वक्त्रं दुःखजातं च । ओ व्रथौत् छेदने । वृक्षः पादपः ।
 उन्दैप् क्लेदने । उत्सः समुद्रः आकाशं जलं जलाशयश्च । उत्सं स्रोतः । यूश् हिंसायाम् । शीर्षं शिरः ॥ गुधिगु-
 धेस्त च ॥ ५६८ ॥ आभ्यां कित् सः प्रत्ययस्तकारश्चान्तादेशो भवति । गुधच् परिवेष्टने । गुत्सः रोषः तृणजातिश्च

शृग्वृच् अभिकाङ्क्षायाम् । शृत्सः विप्रः श्वा शृग्नः अभिलाषश्च । तत्कारविंधानोमादिचतुर्थबाधनार्थम् ॥ तत्प्यणिपन्यत्य-
 विरन्धिनभिनम्यमिचमितमिचद्व्यतिपतेरसः ॥ ५६९ ॥ तपसः आदित्यः पशुः धर्मः धर्मश्च । अणसः शङ्खनिः ।
 पनसः फलवृक्षः । अलसः निरुत्साहः । अवसः भानुः राजा च । अवसं चापं पाथेयं च । ' रथ इति तु परोक्षायामेव '
 इति नागमे रन्धसः अन्धकजातिः । नभसः ऋतुः आकाशः समुद्रश्च । नमसः वेत्रः प्रणामश्च । अमसः कालः आहारः
 संसारः रोगश्च । चमसः सोमपात्रम् मन्त्रपूतं पिष्टं च । चमसी मुद्गादिभिचकृता । तमसः अन्धकारः । तमसा नाम
 नदी । चटसः चर्मपुटः । अतसः वायुः आत्मा वनस्पतिश्च । अतसी ओषधिः । पतसः पतङ्गः ॥ सुवयिभ्यां णित् ॥
 ॥ ५७० ॥ आभ्यां णित्दसः प्रत्ययो भवति । सारसः पक्षिविशेषः । वायसः काकः ॥ वह्नियुभ्यां वा ॥ ५७१ ॥
 आभ्यामसः प्रत्ययः स च णित्वा भवति । वाहसः अनङ्गवान् शकटम् अजगरः वह्नजीविश्च । वहसः अनङ्गवान् शकट-
 श्च । यावसं भक्तम् वृणम् मित्रं च । यवसम् अन्धादिघासः अन्नं च ॥ दिवादिर्भिलभ्युरिभ्यः कित् ॥ ५७२ ॥
 दिवादिभ्यो रभिलभ्युरिभ्यश्च कित्सः प्रत्ययो भवति । दीव्यतेः, दिवसः वासरः । व्रीह्यतेः, लत्वे, व्रीलसः लज्जा-
 वान् । नृत्यतेः, नृतसः नर्तकः । सिप्यतेः, सिपसः योद्धा । सीव्यतेः, सिवसः श्लोकः वस्त्रं च । श्रीन्व्यतेः, श्रिवसः
 गतिमान् । इष्यतेः, इषसः इष्याचार्यः । रभिं राभस्ये । रभसः संरम्भः उद्धर्षः अगम्भीरश्च । डु लभिष् प्राप्नौ । लभ-
 सः याचकः प्राप्तिश्च । जंरिः सौत्रः । जरसः ऋषिः ॥ फनसतामरसादयः ॥ ५७३ ॥ फनसादयः शब्दा असम्प्र-
 त्ययान्ता निपात्यन्ते । फण गतौ नश्च । फनसः पनसः । तमेरोऽन्तो वृद्धिश्च । तामरसं पद्मम् । आदिग्रहणात् कीक
 सबुक्कसादयो भवन्ति ॥ युबलिभ्यामासः ॥ ५७४ ॥ आभ्यामासः प्रत्ययो भवति । युक् मिश्रणे । यवासः दु-
 रालभा । वल प्राणनधान्यावरोधयोः । बलांसः श्लेष्मा ॥ किलेः कित् । ५७५ ॥ किलत् श्वेत्यक्रीडनयोरित्यस्मात्

किदासः प्रत्ययो भवति । किलासं सिध्मम् । किलासी पाककर्पूरम् ॥ ५७६ ॥ आभ्या-
मीसण् प्रत्ययो भवति । तलण् प्रतिष्ठायाम् । तालीसं गन्धद्रव्यम् । कस गतौ । कासीसं धातुजमौषधम् ॥ सेडिच् ॥
॥ ५७७ ॥ पिंगट् बन्धने इत्यस्मात् डिदीसण प्रत्ययो भवति । सीसं लोहजातिः ॥ ब्रपेरुसः ॥ ५७८ ॥ त्रपीषि
लज्जायामित्यस्मादुसः प्रत्ययो भवति । त्रपुसं कर्कटिका । विधानसामर्थ्यात् षत्वाभावः ॥ पटिवीभ्यां टिसडिसौ
॥ ५७९ ॥ आभ्यां यथासंख्यं टिसो द्वित् इसश्च प्रत्ययो भवति । पट गतौ । पट्टटिसः आयुधविशेषः । वीक् प्रजना-
दौ । विसं मृणालम् ॥ तसः ॥ ५८० ॥ पटिवीभ्यां तसः प्रत्ययो भवति । पट्टटसः त्रिशूलम् । वेतसः वानीरः ॥
इणः ॥ ५८१ ॥ एतेस्तसः प्रत्ययो भवति । एतसः अध्वर्युः ॥ पीडो नसक् ॥ ५८२ ॥ पीड् च पाने इत्यस्मात्
किन्नसः प्रत्ययो भवति । पीनसः श्लुष्पा ॥ कुकुरिभ्यां पासः ॥ ५८३ ॥ आभ्यां पासः प्रत्ययो भवति । डु कुण्
करणे । कर्पासः पित्रुप्रकृतिः वीरुच्च । कुरच् शब्दे । कूर्पासः कञ्चुकः ॥ कलिङ्कुलिभ्यां मासक् ॥ ५८४ ॥
आभ्यां कित् मासः प्रत्ययो भवति । कलि शब्दसंख्यानयोः । कलमासं शबलम् । कुल बन्धुसंस्थानयोः । कुलमासः
अर्धस्विन्नं माषादि ॥ अलेरम्बुसः ॥ ५८५ ॥ अली भूषणादावित्यस्मादम्बुसः प्रत्ययो भवति । अलम्बुसः यातु-
धानः । अलम्बुसा नाम ओषधिः ॥ लूगो हः ॥ ५८६ ॥ लुनातेहः प्रत्ययो भवति । लोहं सुवर्णादि ॥ कितो गे
च ॥ ५८७ ॥ कित् निवासे इत्यस्मात् हः प्रत्ययोऽस्य च गे इत्यादेशो भवति । गेहं गृहम् ॥ हिसेः सिम् च ॥
५८८ ॥ हिस्सुप् हिंसायामित्यस्माद्धः प्रत्ययोऽस्य च सिमित्यादेशो भवति । सिंहः मृगराजः ॥ कृपृकटिपटिमटिल-
टिल्लिपलिकत्यनिरगिलगेरहः ॥ ५८९ ॥ एभ्योऽहः प्रत्ययो भवति । कृत् विशेपे । करहः धान्यावपनम् । पृश्
पालनपूरणयोः । परहः शंकरः । कटे वर्षाविरणयोः । कटहः पर्जन्यः कर्णवच्च कालायसभाजनम् । पट गतौ । परहः

वाद्यविशेषः । षट् सादे सौत्रः । मटहः इस्वः । लट् बाल्ये । लटति विलसति लटहः विलासवान् । ललिण् ईप्सायाम् । लल-
हः लीलावान् । पल गतौ । पलहः आवापः । कलि शब्दसंख्यानयोः । कलहः युद्धम् । अनक् प्राणने । अनहः
नीरोगः । रगे शङ्कायाम् । रगहः नटः । लगे सङ्गे । लगहः मन्दः । पुलेः कित् ॥ ५९० ॥ पुल महस्व इत्यस्मात्
किदहः प्रत्ययो भवति । पुलहः प्रजापतिः ॥ वृकादिशमिभ्य आहः ॥ ५९१ ॥ एभ्य आहः प्रत्ययो भवति ।
वृगृट् वरणे । वराहः सूकरः । कटे वर्षावरणयोः । कटाहः कर्णवत् कालायसभाजनम् । शमूच् उपशमे । शमाहः आ-
श्रमः ॥ विलेः कित् ॥ ५९२ ॥ विलत् वरणे इत्यस्मात् किदाहः प्रत्ययो भवति । विलाहः रहः ॥ निर इण ऊह-
श् ॥ ५९३ ॥ निश्पूर्वात् इण् गतवित्यस्माच्छिद्धहः प्रत्ययो भवति । निर्यूहः सौधादिकाष्ठनिर्गमः ॥ दस्त्यूहः ॥
॥ ५९४ ॥ ददातेस्त्यूहः मत्यो भवति । दात्यूहः पक्षिविशेषः ॥ ५९५ ॥ अनक् प्राणने इत्यस्मा-
दोक्कहः प्रत्ययो भवति । अनोक्कहः वृक्षः ॥ चलेरक्षः ॥ ५९६ ॥ वलि संवरणे इत्यस्मादक्षः प्रत्ययो भवति । वलक्षः
शुक्लः ॥ लाक्षाद्राक्षामिक्षादयः ॥ ५९७ ॥ लाक्षादयः शब्दा अक्षप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । लसेरा च । लाक्षा जतु ।
रसेर्द्रा च । द्राक्षा मृद्धीका । आङ्पूर्वान्मदेस्त्यस्वरादेर्लुक् प्रत्ययादेरित्वं च । आमिक्षा हविर्विशेषः ॥ आदिग्रहणात्
त्रुप मन्दायां गतवित्यस्य चोक्षः ग्रामरागः शुद्धं च । एवं पीयूषादयोऽपि ॥ सम्मिण्नि कषिभ्यामाः ॥ ५९८ ॥
सम्पूर्वादिण्क् गतवित्यस्मात् निपूर्वात् कष हिंसायामित्यस्माच्च आः प्रत्ययो भवति । समया पर्वतम् । निक्षा
पर्वतम् । समीपासूयावाचिनावेतौ ॥ दिव्दिपुरिष्टृषिभ्यः कित् ॥ ५९९ ॥ एभ्यः किदाः प्रत्ययो
भवति । दिवूच् क्रीडाजयेच्छापणिद्युतिस्तुतिगतिषु । दिवा अहः । पुरत् अग्रगमने । पुरा भुतकालवाची । वृषू सेच-
ने । वृषा प्रवलमित्यर्थः । मृषीच् नितिक्षायाम् मृषा अभूतमित्यर्थः ॥ वेः साहाभ्याम् ॥ ६०० ॥ विपू-

वीभ्यां पाँच् अन्तर्कर्मणि, ओहाँक् त्यागे इत्येताभ्याम् आः प्रत्ययो भवति । विसाः चन्द्रमाः बुद्धिश्च । तालन्यान्तो-
 ड्यमित्येके । विहाः विहगः स्वर्गश्च ॥ दृमिथिदिदिदिभ्यस्थयटयाश्चान्ताः ॥ ६०१ ॥ एभ्यः किदाः प्रत्ययो भवति
 यथासंख्यं थकारयकारटथकाराश्चान्ता भवन्ति । वृग्द् वरणे । वृथा अनर्थकम् । मिथृग् मेधाहिंसयोः । मिथ्या मृषा नि-
 षफलं च । दिशीत् अतिसर्जने । दिष्टया ग्रीतिवचनम् ॥ सुचिस्वदेर्धं च ॥ ६०२ ॥ आभ्यां किदाः प्रत्ययो धका-
 रश्चान्तस्य भवति । मुच्छंती मोक्षणे । मुधा अनिमित्तम् । स्वधा पितृवलिः ॥ सोर्वग आह च
 ॥ ६०३ ॥ सुपूर्वात् ब्रूनेराः प्रत्ययोऽस्य चाहादेशो भवति । स्वाहा देवतातर्पणम् ॥ सनिक्षमिदुषेः ॥ ६०४ ॥ ए-
 भ्यो धातुभ्य आः प्रत्ययो भवति । पणूयी दाने । सना नित्यम् । क्षमौषि सहने । क्षमा भूः क्षान्तिश्च । दुपंच् वैकृत्ये
 दोषा रात्रिः ॥ डित् ॥ ६०५ ॥ धातोर्वहुलमाः प्रत्ययः स च द्विद्ववति । मर्निच् ज्ञाने । मा निषेधे पाँच् अन्तर्कर्मणि
 । सा अवसानम् । अनक् प्राणने । आ स्मरणार्थी । ग्रीड्च् ग्रीती । मा स्मयने । हनंक् हिंसागतयोः । हा विषादे ।
 सहस्य सः ॥ ६०६ ॥ स्वरेभ्य इः ॥ ६०६ ॥ स्वरान्तेभ्यो धातुभ्य इः प्रत्ययो भवति । जि अभिभवे । जयिः राजा । हिद्
 गतिवृद्धयोः । हयिः कामः रुक् शब्दे । रविः सूर्यः । कुंक् शब्दे । कविः काव्यकर्ता । षुंक् स्तुतौ । स्तविः उद्गोता
 लृग्थ् छेदने । लविः दात्रम् । प्रृग्थ् पवने । पविः वायुः वज्रं पवित्रं च । भू सत्तायाम् । भविः सत्ता । चन्द्रः विधि-
 श्च । ङंक् गतौ । अरिः शत्रुः । हृग् हरणे । हरिः इन्द्रः विष्णुः चन्दनम् मर्कटादिश्च । हरयः शक्राश्वाः । दुडु मृगं
 पोषणे च । भरिः वसुधा । सुं गतौ । सरिः मेघः । ण् पालनपूरणयोः । परिः भूमिः । तृ प्लवनतरणयोः । तरिः
 नौः दृशु विदारणे । दरिः महाभिदा । मृशु हिंसायाम् ण्यन्तः । मारिः अशिवम् । वृग्थ् वरणे । वरिः विष्णुः ।

पुनःतद्वारिः हस्तिवन्धनम् । वारि जलम् ॥ यदि पठिष्यत्स्थलिहलि कलि बलि च लिचलि पलि कटि च टिवटिवटि-
ब्रिगार्थं चि वन्दि नन्द्य वि वशि वा शिका शि छर्दि तन्नि मन्त्र खण्डिमण्डि च ण्डित्यञ्जिमस्य सि वनि ध्वनि स-
नि गमितमि ग्रन्थि अग्रजनि मण्यादिभ्यः ॥ ६०७ ॥ पटिः राशिः मोक्षमार्गश्च । पठिः विद्वान् । पविः अग्निः
स्थलिः दानशाला । हलिः हलः । कलिः कल्हः युगं च । बलिः देवतोपहारः दानवश्च । बलिः त्वक्तरङ्गः । वलिः
हिरण्यशलाका लता च । पलिः शुनीनामाश्रमः व्याघ्रसंस्त्यायश्च । कटिः स्वाङ्गम् । चटिः वर्णः । वटिः गुलिका त-
नुः सूना च नाभिः वर्णश्च । वधिः क्रियाशब्दः । गाधिः विश्वामित्रपिता । अर्विः अग्निशिखा । वन्दिः महर्णिः ।
नन्दिः ईश्वरप्रतीहारः भेरिश्च । अविः ऊर्णायुः । वशकृ कान्तौ । वशिः वशिवा । वाशिच् शब्दे । वाशिः प्रक्रान्तिः
रक्षिः गोमायुः अग्निः शब्दः प्रजनप्राप्ता चतुष्पात् जलदश्च । काशृङ् दीप्तौ । काशयः जनपदः । छर्द्ण वमने । छर्दिः
वमनम् । तन्त्रिः वीणासूत्रम् । मन्त्रिः सचिवः । खण्डिः प्रहारम् । मण्डिः मृदूभाजनपिधानम् । चण्डिः भूमिनी । य-
तिः भिक्षुः । अञ्जिः सजाः पेषणी पेजः गतिश्च । समञ्जिः शिशुः । मसिः शस्त्री । असिः खड्गः । वनिः सायुः या-
द्व्या शकुनिः अग्निश्च । ध्वनिः नादः । सनिः संभक्ता पत्न्या दानं म्लेच्छः नदीतटं च । गभिः आचार्यः । तमिः
अलसः । ग्रन्थिः श्रन्थिश्च पर्व मंध्यादि । जनिः वधूः कुलाङ्गना भगिनी प्रादुर्भावश्च । मणिः रत्नम् । आदिग्रहणात्
वर्हो प्रापणे । वह्निः अश्वः । खाह भक्षणे । खादिः श्वा । दधि धारणे । दधि क्षीरविकारः । खल संवये च । खलिः
पिण्याकः । शचि व्यक्तायां वाचि । शची इन्द्राणी । ‘ इतोऽवत्यर्थत् ’ इति गौरादित्वाद्वा ङीः इत्याद्योऽपि भव-
न्ति ॥ किलिपिलि पिशिचिट्टिष्टुण्डि तुण्डि कुण्डि मण्डि ह्रण्डि हिण्डि पिण्डि चुल्लि बुधि मिथिरुहि दिवि की-
र्त्यादिभ्यः ६०८ ॥ कैलिः श्रीहा । पैलिः सुद्रपेला । पेशिः पांसवण्डम् । चेदिः दारिका प्रेष्या च । त्रोदिः वज्रबुः ।

शुण्डिः विश्वमेपजम् । तुण्डिः आश्रयम् प्रवृद्धा च नाभिः । कुण्डिः जलभाजनम् । भण्डिः शकटम् । हुण्डिः पिण्डित ओद-
नः । दिण्डिः रात्री रक्षाचारः । पिण्डिः निष्पीडितस्नेहः पिण्डः । तुल्लिः रन्धनस्थानम् । बोधिः सम्यग् ज्ञानम् । मे-
यिः खलमध्यस्थूणा । रोहिः सस्यं जन्म च । देविः । भूमिः कृतृण् संशब्दने निजन्तः । कीर्तिः यशः । आदिग्रहणाद-
न्येऽपि ॥ नाम्युपान्त्यकृद्गुणपुङ्गवभ्यः कित् ॥ ६०९ ॥ नाम्युपान्त्येभ्यः क्रादिभ्यश्च किदिः प्रत्ययो भवति । लिखत् अक्षर-
विन्यासे । लिखिः शिल्पम् । शुच् शोके । शुचिः पूतः विद्वान् धर्मः आषाढश्च । रुचिः अभिप्रीत्यां च । रुचिः दीप्तिः अभि-
लाषश्च । भुजं पालनाभ्यवहारयोः । भुजिः अग्निः राजा कुटिलं च । कुणत् शब्दोपकरणयोः । कुणिः विकल्पो हस्तः
हस्तविकलश्च । मृजंत् विसर्गे । मृजिः पन्थाः । द्युति दीप्तौ । द्युतिः दीप्तिः । ऋत् घृणागतिस्पर्धेषु । ऋतिः यतिः ।
छिदं पी द्वेधीकरणे । छिदिः उत्ता पर्येथ । मुदि हर्षे । मुदिः बालः । भिदं पी विदारणे । भिदिः वज्रं सूचकः भेत्ता
च । ऊदृदृपी दीप्तिदेवनयोः । छुदिः रथकारः । लिपींत् उपदेहे । लिपिः अक्षरजातिः । लुर त्वरणे सौत्रः । लुरिः तन्तुवायो-
पकरणम् । डुलण् उत्क्षेपे । डुलिः कच्छपः । त्विषीं दीप्तौ । त्विषिः दीप्तिः त्विषिमान् राजवर्चस्वी च । कृषींत् विलेखने-
कृषिः कर्षणम् कर्षणभूमिश्च । ऋषैत् गतौ । ऋषिः मुनिः वेदश्च । कुषश्च निष्कर्षे । कुषिः शुषिरम् । शुषं च शोषणे । शु-
षिः छिद्रम् शोषणम् च । हृषू अलीके । हृषिः अलीकवादी दीप्तिः तुष्टिश्च । णुहौ च् उद्गिरणे । स्नुहिः दृक्षः ।
कृत् विक्षेपे । किरिः सूकरः मूषिकः गन्धर्वः गर्तश्च । गृत् निगरणे । गिरिः नगः कन्दुकश्च । शृश् हिंसायाम् । शिरिः
हिंस्रः खड्गः शोकः पाषाणश्च । पृग् पालनपूरणयोः पुरिः नगरी राजा पूरयिता च । पूङ् पवने । पुविः वातः ॥
चिदिद्वृतेर्चा ॥ ६१० ॥ आभ्यामिः प्रत्ययो भवति स च किदा । विदिक् ज्ञाने । विदिः शिल्पी । वेदिः इज्यादिस्था-
नम् । दृतू वर्तने । दृतिः कण्टकशाखावरणम् । निर्द्वनिः सुखम् । वर्तिः द्रव्यं दीपाङ्गं च ॥ वृभ्रम्यद्यापिदम्भिभ्य-

रितत्तिरभृमाधापदेभाश्च ॥ ६११ ॥ एभ्यः किदिः प्रत्यय एषां च यथासंख्यं तिच्तिरभृम अथापदेभ इत्यादेशा भ-
वन्ति । तु प्लवनतरणयोः । निच्तिरिः पक्षजातिः प्रवक्ता च वेदशाखायाः । अभ्रम् चलने । भृमिः वायुः हस्ती जलं चाबाहु-
लकाश्च भृमादेशाभावे भ्रमिः भ्रमः । अदंक् भक्षणौ । अदंक् भक्षणौ । अध्यागच्छति । आप्लुट् व्याप्तौ । अपि समु-
च्चयादौ । प्लक्षोऽपि । न्यग्रोधोऽपि । दम्भूट् दम्भे । देभिः शरासनम् ॥ मनेरुदेतौ चास्य वा ॥ ६१२ ॥ मनि-
च् ज्ञाने इत्यस्मादिः प्रत्ययोऽकारस्य च लकारैकारौ वा भवतः । मुनिः ज्ञानवान् । मेनिः संकल्पः । मनिः धूमवर्तिः
क्रमितमितस्तम्भेरिच्च नमेस्तु वा ॥ ६१३ ॥ एभ्यः किदिः प्रत्ययोऽकारस्य चेकारो भवति, नमेः पुनरकारस्ये-
कारो विकल्पेन । क्रमू पादविक्षेपे । क्रिमिः छुद्रजन्तुः । तमूच् काङ्क्षायाम् । तिमिः महामत्स्यः । स्तम्भिः सौत्रः । स्तिभिः
केतकादिस्तूची हृदयं समुद्रश्च । नमं प्रहृत्वे । निमिः राजा । नमिः विद्याधराणामाद्यः तीर्थकरश्च ॥ अस्मिभकुण्टि-
कम्प्यंहिभ्यो नलुक् च ॥ ६१४ ॥ एभ्य इः प्रत्ययो नकारस्य च लुग् भवति । अशुङ् शब्दे । अभि अभिमुख्ये-
ऽव्ययम् । अभ्यग्नि शलभाः पतन्ति । कुतु आलस्ये च । कुठिः दृक्षः पापं दृषलः देहः गेहम् कुठारश्च । कपुङ् चलने
कपिः अग्निः चानरश्च । अहुङ् गर्तौ । अहिः सर्पः दृत्रः वपश्च ॥ उभेद्वैत्रौ च ॥ ६१५ ॥ उभत् पूरणे इत्यस्मादिः
प्रत्ययोऽस्य च द्वत्र इत्यादेशौ भवतः । द्वौ । द्वितीयः । द्विमुनि व्याकरणस्य । त्रयः । तृतीयः । त्रिमुनि व्याकरण
स्य ॥ नीचीप्रहभ्यो छित् ॥ ६१६ ॥ एभ्यो डिदिः प्रत्ययो भवति । णीण् प्रापणे । निवसति । वीक् प्रजनादौ ।
विः तन्तुवायः पक्षी उपसर्गश्च । यथा विभवति । हुण् हरणे प्रपूर्वः । प्रहिः कूपः उदपानं च ॥ यौ रिचेः स्वरा-
न्नोऽन्तश्च ॥ ११७ ॥ वाबुपसर्गे सति रिच्पी विरेचने इत्यस्मादिः प्रत्ययः स्वरात्परो नोऽन्तश्च भवति । विरिञ्चिः
ब्रह्मा ॥ कमिचस्मिजमिघसिशल्लिफलितलितडिबजिब्रजिः बजिराजिपणिषणिबदिसदिहदिहनिस्सहिबहि-

तपिचपिभट्टिकश्चिसंपतिभ्यो गित् ॥ ६१८ ॥ एभ्यो निदिः प्रत्ययो भवति । कामिः वसुकः कामी च । वामिः
स्त्री । जम् अदने । जामिः भगिनी वृणे जनपदश्चकः । घासिः संग्रामः गर्तः अग्निः बहुसुक च । शालिः व्रीहिराजः ।
फालिः दलम् । तालिः दृक्षजातिः । ताडिः स एव । वाजिः अश्वः पुंस्वावसानं च । व्राजिः पद्धतिः पिटकजातिश्च ।
ध्वाजिः पताका अश्वश्च । राजिः पङ्क्तिः लेखा च । पाणिः करः । वाणिः वाक् । लघ्याम् वाणी । वादिः वाग्मी
वीणा च । सादिः अश्वारोहः सारथिश्च । हादिः लता । घातिः प्रहरणम् । केचित्तु हानिः अर्थनाशः उच्छित्तिश्चेति
उदाहरन्ति तत्र बाहुलकात् जिणति यात् इति घात् न भवति । बाहुलकादेव निप्स्वविकल्पे, हनिः आयुधम् । साहिः
शैलः । वाहिः अनङ्गवान् । तापिः दानवः । वापिः पुष्करिणी । भाटिः सुरतमूल्यम् । काञ्चिः मेखला पुरी च । नि-
त्करणानुपान्त्यस्यापि वृद्धिः । संपातिः पक्षिराजः ॥ कुशृकुटिग्रहिखन्यनिक्कथलिपलिचरिवस्मिगणिड्भ्यो
वा ॥ ६१९ ॥ एभ्य इः प्रत्ययः स च णिद्वा भवति । कारिः शिल्पी । करिः हस्ती विष्णुश्च । शृग् हिंसायाम् ।
। शारिः द्युतोपकरणम् हस्तिपर्याणम् शारिका च । शरिः हिंसा शूलश्च । कोटिः अस्त्रिः अग्रभाग अष्टमं वाऽङ्कस्थानं
च । कुटिः गृहं शरीराङ्गं च ग्राहिः पातः । ग्रहिः वेणुः । खनिः खनिश्च निधिः आकरः तडागं च । अण शब्दे । आणिः
अणिश्च द्वारक्रीलिका । कष हिंसायाम् । कापिः कर्षकः । कषिः निकषोपलः काष्ठम् अश्वकर्णः खनित्रं च । अली भू-
षणादौ । अलिः पङ्क्तिः सखी च । अलिः भ्रमरः । पळ गतौ । पालिः जलसेतुः कर्णपर्यन्तश्च । पलिः संस्त्यायः ।
चर भक्षणे च । चारिः पशूनां भक्ष्यम् । चरिः प्राकारशिखरम् विषयः वायुः पथुः केशोर्णां च । वसं निवासे । वासिः तक्षो-
पकरणम् । वसिः शय्या अग्निः गृहं रात्रिश्च । गडु वदनैकदेशे । गण्डिः गण्डिका । णित्त्वपक्षे तु अनुपान्त्यस्यापि वृद्धौ, गा-
ण्डिः अनुषर्पव ॥ पादाच्चात्यजिभ्याम् ॥ ६२० ॥ पादशब्दपूर्वाभ्यां केवलाभ्यां चाऽत्यजिभ्यां णिदिः प्रत्ययो भवति ।

अत्र सातत्यगमने, अत्र क्षेपणे च । पादाभ्यामतत्तजति वा पदातिः पदाजिः । ' पदः पादस्याज्यातिगोपहते ' इति
 पदभावः । उभावपि पत्तिवाचिनौ । आतिः पक्षी । सुपूर्वात् स्वातिः वायव्यनक्षत्रम् । आजिः संग्रामः स्पर्धाविधिश्च
 ॥ नहेर्भूँ च ॥ ६२१ ॥ णर्हीच् बन्धने इत्यस्माणिदिः प्रत्ययो भकारश्चान्तादेशो भवति । नाभिः अन्त्यक्षुलकरः
 चक्रमभ्यं शरीरावयवश्च ॥ अशो रश्चादिः ॥ ६२२ ॥ अशौटि व्याप्तावित्यस्माणिदिः प्रत्ययो रेफश्च घातोरादि-
 भवति । राशिः समूहः नक्षत्रपादनवरूपश्च मेघादिः ॥ कायः किरिञ्च वा ॥ ६२३ ॥ कै शब्दे इत्यस्मात्किः
 प्रत्यय इकारश्चान्तादेशो वा भवति । किकिः पक्षी विहङ्गश्च ॥ काकिः स्वरदोषः ॥ वर्द्धेरकिः ॥ ६२४ ॥ वर्धण छे-
 दनपूरणयोरित्यस्मादकिः प्रत्ययो भवति । वर्धकिः तक्षा ॥ सनेर्दलिः ॥ ६२५ ॥ षण्णी दाने इत्यस्मात् डिदलिः
 प्रत्ययो भवति । सखा मित्रम् । सखायौ । शलायः ॥ कोडिखिः ॥ ६२६ ॥ कुङ्क् शब्दे इत्यस्मात् डिदलिः प्र-
 त्ययो भवति । किलिः लोमसिका ॥ मृम्बिकण्यणिदध्यविभ्य ईचिः ॥ ६२७ ॥ एभ्य ईचिः प्रत्ययो भवति ।
 मृत् प्राणत्यागे । मरीचिः मृनिः मयूखश्च । इवो भि गतिवृद्धयोः । श्वयीचिः चन्द्रः श्वयशुश्च । कण अण शब्दे । क-
 णीचिः प्राणी लता चक्षुः शकटं शङ्खश्च । अणीचिः वेणुः शाकटिकश्च । दधि धारणे । दधीचिः राजर्षिः । अव र-
 क्षणादौ । अवीचिः नरकविशेषः ॥ वेगो डित् ॥ ६२८ ॥ वेग् तन्तुसंन्ताने इत्यस्मात् डिदीचिः प्रत्ययो भवति ।
 वीचिः ऊर्मिः ॥ वणेणिन्त ॥ ६२९ ॥ वण शब्दे इत्यस्मात् णिदीचिः प्रत्ययो भवति । वाणीचिः छाया व्याधिश्च
 कृपिशकिभ्यामटिः ॥ ६३० ॥ आभ्यामटिः प्रत्ययो भवति । कृपौङ् सामर्थ्यं । कर्पटिः निस्वः । शक्लुट् शक्तौ ।
 शकटिः शकटः ॥ ओर्दिः ॥ ६३१ ॥ श्रिग् सेवायामित्यस्मात् डिः प्रत्ययो भवति । श्रेहिः गणितव्यवहारः ॥ चमे-
 रुस्त्वातः ॥ ६३२ ॥ चमू अदने इत्यस्मात् डिः प्रत्ययोऽस्योकारश्च । चुण्ढिः क्षुद्रवापी ॥ सुषेरुण चान्तः ॥ ६३३ ॥

मृपृग् स्तेये हृत्यस्मात् ढिः प्रत्यय उण् चान्तो भवति । मृपुण्डिः प्रहरणम् । उणो न गुणो विधानसामर्थ्यात् ॥ का-
वाचोक्तीश्चिश्चुञ्चरित्त्वरिचूरिपरिभ्यो णिः ॥ ६३४ ॥ एभ्यो णिः प्रत्ययो भवति । कै शब्दे । काणिः कैल-
क्ष्याननुसर्पणम् । वेंग् तन्तुसंज्ञाने । वाणिः व्यूतिः । वीक् प्रजनादौ । वेणिः कबरी । केणिः क्रयविशेषः । श्रिग् से-
वायाम् । श्रेणिः पङ्क्तिः विशेषश्च । श्रेणयः अष्टादश गणविशेषाः । निपूर्वात् निश्रेणिः संक्रमः । श्रोणिः जघन-
म् । दुल्लुक् शब्दे । क्षोणिः पृश्ना । जूणिः लवरः वायुः आदित्यः अग्निः शरीरम् ब्रह्मा पुराणश्च । तूरैच त्वरायाम् ।
तूणिः त्वरा मनः शीघ्रश्च । चूरैच दाहे । चूणिः वृत्तिः । पूरैच आप्यायने । पूणिः पूरः ॥ ऋदृष्टसृक्पृष्ठिभ्यः
किं ॥ ६२५ ॥ ऋकारान्तेभ्यो घृ इत्यादिभ्यश्च कित् णिः प्रत्ययो भवति । घृशू हिंसायाम् । शीणिः रोगः अव-
यवश्च । स्तृग्शू आच्छादने । स्तीणिः संस्तरः । घृं सेचने । घृणिः रश्मिः ज्वाला निदाघश्च । सं गती । मृणिः आ-
दित्यः वज्रम् अनिलः अङ्कुशः अग्निश्च । कुल्लुक् शब्दे । कुणिः विकलो हस्तः हस्तविकलश्च । वृषू सेचने । वृष्णिः
वस्तः मेषः यदुविशेषश्च । पर्पतेरपीच्छन्येके । पृणिः रश्मिः ॥ पृषिहृषिभ्यां हृद्धिश्च ॥ ६३६ ॥ आभ्यां णिः प्रत्य-
योऽनयोश्च हृद्धिर्भवति । पृषू सेचने । पाष्णिः पादपथाद्भागः पृष्ठपदेशश्च । हृषं च तुष्टौ । हाष्णिः हरणम् ॥ हूणि-
धूणिं मूणिं घूणिं घूर्णदयः ॥ ६३७ ॥ एते णिप्रत्ययान्ना निपात्यन्ते । हंग् हरणे, धंग् धारणे, भू सत्तायाम्, घृं सेचने
ऊत्वं स्थान्तो निपात्यते । हूणिः कुलया । धूणिः धृतिः । भूणिः वे(चे)तनं भूमिः कालश्च । घूर्णिः भ्रमः । आदि-
ग्रहणादन्येऽपि ॥ ऋदृष्टसृष्टृकुतृग्रहेरणिः ॥ ६३८ ॥ एभ्योऽणिः प्रत्ययो भवति । ऋं गती । अरणिः अग्निम-
न्यनकाष्ठम् । हंग् हरणे । हरणिः कुलया मृत्युश्च । सं गती । सरणिः ईषद्वगतिः पन्थाः आदित्यः शिरा संघातश्च ।
मृं च प्राणत्यागे । मरणिः रात्रिः । धंग् धारणे । घरणिः क्षितिः । दुहु मृग्यक् पोषणे च । भरणिः नक्षत्रम् । डुकुं क-

रणे । करणिः साहचर्यम् । तु प्लवनतरणयोः । तरणिः संक्रमः आदित्यः यवाणूः पनितगोर्लपोत्थापनी च यष्टिः । वे
 दुःस्वार्थः, दुःखेन तीर्यत इति वैतरणी नदी । ग्रहीश्च उपादाने । ग्रहणिः जठराग्निः नदाधारो व्याधिः देहं मृत्युश्च ॥
 कङ्कैरिचचास्य वा ॥ ६३९ ॥ ककुब्ज गतावित्यस्मादणिः प्रत्ययो धातोरेस्य वेकारो वा भवति । कङ्कणिः क-
 ङ्गम् । किङ्कणिः घण्टा ॥ कर्केर्णित् ॥ ६४० ॥ ककि लौल्य इत्यस्मात् णिदणिः प्रत्ययो भवति । काकणिः मा-
 नविशेषः ॥ कृषेश्च चादेः ॥ ६४१ ॥ कृषीत् विलेखने इत्यस्मादणिः प्रत्यय आदेश्च चकारो भवति । चर्षणिः चमूः
 अग्निः बुद्धिः व्यन्नसायः वेद्या वृषश्च ॥ क्षिपेः कित् ॥ ६४२ ॥ क्षिपीत् प्रेरणे इत्यस्मात् किदणिः प्रत्ययो भवति
 क्षिपणिः आयुधम् बर्दिशकन्धकः चर्मकृता पाषाणसर्जनी च ॥ आळः कुह्लगुषेः सनः ॥ ६४३ ॥ आळः परेभ्यो डु कुंङ्
 करणे हुंङ् हरणे शुषंच् शोषणे इत्येतेभ्यः सन्नन्तेभ्योऽणिः प्रत्ययो भवति । आचिकीर्षणिः व्यवसायः । आजिहीर्षणिः
 श्रीः । आशुश्रुणिः अग्नि वायुश्च ॥ बारिस्तर्ग्यैर्देरिणिक् ॥ ६४४ ॥ एभ्यः क्तिदिणिः प्रत्ययो भवति । वृग्द व-
 रणे ण्यन्तः । वारिणिः पशुः पशुवृत्तिश्च । सं गती । सिणिः अग्निः वज्रं च । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ अदेस्त्री-
 णिः ॥ ६४५ ॥ अदंक् भक्षणे इत्यस्मात् व्रीणिः प्रत्ययो भवति । अत्रीणिः कृमिजातिः ॥ प्लुज्ञायजिषपिपिदिब-
 सिचित्सिभ्यस्तिः ॥ ६४६ ॥ प्लोतिः वीरम् । ज्ञायते त्रैलोक्यस्य ज्ञातेति ज्ञातिः इक्ष्वाकुवृषभः स्वजनश्च । यष्टिः
 दण्डः लता च । षप समाये । सन्तिः अश्वः । पत्तिः पदातिः वस्तिः मूत्राधारः चर्मपुटः स्नेहोपकरणं । तस्मै च उप-
 सये विपूर्वे । वितस्तिः अधहस्तः ॥ मर्षेल्लुक् च वा ॥ ६४७ ॥ प्रथिष् प्रख्यान इत्यस्मात् तिः प्रत्ययोऽन्तस्य च
 लुबा भवति । वृक्षं प्रति विद्योतते । प्रतिष्ठितः । पक्षे, प्रत्तिः प्रथनं भागश्च ॥ कोयंषादिः ॥ ६४८ ॥ कुंक् शब्दे
 इत्यस्मात् यषादिस्तिः प्रत्ययो भवति । कोयष्टिः पक्षिविशेषः ॥ ग्री गृष् च ॥ ६४९ ॥ गृत् निगरणे इत्यस्मात् तिः

प्रत्ययोऽस्य च शुष् इत्यादेशो भवति । गृष्टिः सकृत् प्रसूता गीः ॥ सोरस्तेः शित् ॥ ६५० ॥ सुपूर्वात् असकृ शु-
वीत्यस्माद् शित् निः प्रत्ययो भवति । स्वस्ति कल्पमाणम् । शित्वाद्भूभावाल्लुगभावः ॥ हसुबिक्कुषिरिषिविषिशो-
शुच्यसिपूयीणप्रभृतिभ्यः कित् ॥ ६५१ ॥ एभ्यः कित् तिः प्रत्ययो भवति । हङ्त् आदरे । हतिः छागादित्वङ्म-
यो जलाधारः । मुषशू स्तेये । मुष्टिः अङ्गुलिसंनिवेशविशेषः ॥ कृषीत् विलेखने । कृष्टिः पण्डितः । रिष् हिंसायाम् ।
रिष्टिः प्रहरणम् । विष्पलंकी व्याप्तौ । विष्टः अवेतनकर्मकरः । शौच् तक्षणे । श्रितिः कृष्णः कृशश्च । शुच् शोके ।
शुक्तिः मुक्तादिः । अशौटि व्याप्तौ । अष्टिः छन्दोविशेषः । पूयैङ् दुर्गन्धविशरणयोः । पृतिः दुर्गन्धः दुष्टम् तृणजा-
तिश्च । इण्क् गतौ । इति हेत्वादौ । दुष्टुंशूक् पोषणे च प्रपूर्वः । प्रभृतिः आदिः ॥ कुच्योर्नोऽन्तश्च ॥ ६५२ ॥
आभ्यां कित् निः प्रत्ययो नकारश्चान्तो भवति कुङ् शब्दे । कुनिः राजा । कुन्तयः जनपदः । चिण् चयने । चिन्तिः
राजा ॥ खल्यमिरमिवहिचस्यन्तेरन्तिः ॥ ६५३ ॥ एभ्योऽन्तिः प्रत्ययो भवति । खल मंचये च । खलनिः खल्वा-
टः । अमू गतौ । अमतिः चातकः छागः प्रावृट् मार्गः व्याधिः गतिश्च । रमिं श्रीडायाम् । रमतिः क्रीडा कामः स्व-
र्गः स्वभावश्च । वहीं प्रापणे । वहतिः गौः वायुः अपात्यः अपत्यं कुटुम्बं च । वसें निवासे । वसतिः निवासः ग्राम-
संनिवेशश्च । ऋंकू गतौ । अरतिः वायुः सरणम् असुखं क्रोधः बर्मं च ॥ हन्तेरंह च ॥ ६५४ ॥ हन्क् हिंसागत्यो-
रित्यस्मादन्तिः प्रत्ययोऽस्य च अंह इत्यादेशो भवति । अंहतिः व्याधिः पन्थाः रथश्च ॥ वृगो व्रत च ॥ ६५५ ॥ वृ-
गृट् वरण इत्यस्मादन्तिः प्रत्ययोऽस्य च व्रत इत्यादेशो भवति । व्रततिः वल्ली ॥ अञ्चः क च वा ॥ ६५६ ॥ अ-
ञ्च गतौ चेत्यस्मादन्तिः प्रत्ययोऽस्य च क् इत्यन्तादेशो वा भवति । अङ्कतिः वायुः अग्निः प्रजापतिश्च । अञ्चतिः
अग्निः ॥ वातेर्णिह्रा ॥ ६५७ ॥ वांक् गतिगन्धनयोरित्यस्मादन्तिः प्रत्ययः सच णित् वा भवति । वायतिः वातः ।

वातिः गन्धमिश्रपवनः । योः कित् ६५८॥ युक् मिश्रणे इत्यस्मादतिः प्रत्ययः किञ्चवति युवतिः तरुणी ॥ पातेर्वा
 ॥ ६५९॥ पांक् रक्षणे इत्यस्मादतिः प्रत्ययः स च किञ्चा भवति । पतिः भर्ता । पातिः भर्ता रक्षिता प्रभुश्च ॥ अगिर्विलिपु-
 लिक्षिपेरस्तिक् ॥ ६६०॥ एभ्यः किदस्तिः प्रत्ययो भवति । अग कुटिलायां गतौ । अगस्तिः । विलत् वरणे । विलस्तिः
 पुलमहत्त्वे । पुलस्तिः । क्षिपीत् प्रेरणे । क्षिपस्तिः । एते लौकिका ऋषयः । अगस्तिः वृक्षजातिश्च ॥ गृधेगम् च ॥ ६६१॥
 गृधृच् अधिकाङ्क्षायां प्रत्ययो गम् चास्यादेशो भवति । गभस्तिः रश्मिः ॥ वस्यर्तियामातिः ॥ ६६२॥
 आभ्यामातिः प्रत्ययो भवति । वसं निवासे । वसातयः जनपदः । ऋक् गतौ । अरातिः रिपुः ॥ अमेर्यामाभ्याम्
 ॥ ६६३॥ अभिपूर्वाभ्यामाभ्यामातिः प्रत्ययो भवति । यांक् प्रापणे । मांक् माने । अभियातिः अभिमातिश्च शत्रुः ॥
 यजो य च ॥ ६६५॥ यजीं देवपूजादावित्यस्मादातिः प्रत्ययोऽस्य च यकारोऽन्तादेशो भवति । ययातिः राजा ॥
 वद्यच्छिदिसूभ्योऽन्तिः ॥ ६६५॥ एभ्योऽन्तिः प्रत्ययो भवति । वद व्यक्तायां वाचि । वदन्तिः कथा । अंव
 रक्षणादिषु । अवन्तिः राजा । अवन्तयः जनपदः । छदण् अपवारणे । युजादिर्विकल्पिनजन्तत्वादण्यन्तः । छद-
 न्तिः गृहच्छादनद्रव्यम् ॥ भू सत्तायास । भवन्तिः कालः लोकस्थितिश्च ॥ शक्तेरुन्तिः ॥ शक्तेर्दृ शक्तावित्यस्मा-
 दुन्तिः प्रत्ययो भवति । शकुन्तिः पक्षी ॥ नजो दागो छितिः ॥ ६६७ नञ्पूर्वात् डुदांग्क् दाने इत्यस्मात् छिदितिः
 प्रत्ययो भवति । अदितिः देवमाता ॥ देङ् ॥ ६६८॥ देङ् रक्षणे इत्यस्मात् छिदितिः प्रत्ययो भवति । दितिः अ-
 सुरमाता ॥ वीसञ्ज्यसिभ्यस्थिक् ॥ ६६९॥ एभ्यस्थिक् प्रत्ययो भवति । वीक् प्रजनादिषु । वीथिः मार्गः अंष ।
 सङ्गे । सविथ ऊरुः शक्रदाङ्गं च । असूच् क्षेपणे । अस्थि पञ्चमो घातुः ॥ सारेरथिः ॥ ६७०॥ सं गतावित्यस्मात् ण्यन्तादयिः
 प्रत्ययो भवति । सारथिः यन्त्रा ॥ निषङ्गेर्घित् ॥ ६७१॥ निपूर्वात् षञ् सङ्गे इत्यस्मात् घिदयिः प्रत्ययो भवति । निषङ्गयिः

रुद्रः धनुर्धरश्च । धित्करणं गत्वार्थम् ॥ उदत्तेर्णिदा ॥ ६७२ ॥ उत्पुर्वीत् कंक् गतावित्यस्मात् अथिः प्रत्यय स च णिदा भवति । उदारथिः विष्णुः । उदारथिः विप्रः काष्ठं समुद्रः अनङ्गवांश्च ॥ अतेरिथिः ॥ ६७३ ॥ अत् सातत्यगमने इत्यस्मादिथिः प्रत्ययो भवति । अतिथिः पात्रतमो भिक्षावृत्तिः । तेनेडित् ॥ ६७४ ॥ ननूयी विस्तारे इत्यस्मात् हिदिथिः प्रत्ययो भवति । तिथिः प्रतिपदादिः ॥ उवेरथिः । ६७५ ॥ उषू दाहे इत्यस्मादथिः प्रत्ययो भवति ॥ ओषधिः उद्भिर्द्विशेषः विदो रथिक् ॥ ६७६ ॥ विदक् ज्ञाने इत्यस्मात् किद्रथिः प्रत्ययो भवति । विद्रथिः व्याधिविशेषः ॥ वीयुसुवह्यगिभ्यो निः ॥ ६७७ ॥ वीक् प्रजनादौ । वेनिः व्याधिः नदी च । योनिः प्रजननमङ्गम् उत्पत्तिस्थानं च । सोनिः सवनम् । वह्निः पावकः बलीवर्दश्च । अग कृटिलायां गतौ । अग्निः पावकः ॥ घूशाशीलो ह्रस्वश्च ॥ ६७८ ॥ एभ्यो निः प्रत्ययो ह्रस्वश्चैषां भवति । धूगृश् कम्पने । धुनिः नदी । शौच् तक्षणे । शनिः सौरिः । शीङ्क् स्वप्ने । शिनिः यादवः वर्णश्च ॥ लूधूम्पच्छिभ्यः कित् ॥ ६७९ ॥ एभ्यः किन्निः प्रत्ययो भवति । लृग्श् छेदने । लूनिः लवनः । धूगृश् कम्पने । धूनिः वायुः । प्रच्छत् ङीप्सायाम् । पूश्चिनः वर्णः अल्पतनुः किरणः स्वर्गश्च ॥ सदिदृत्यमिधम्यश्चट्टिकटयवेरनिः ॥ ६८० ॥ सदनिः जलम् । वर्तनिः पत्न्याः देशनाम च । अमनिः अग्निः । धमः सौत्रः । धमनिः मन्या रसवहा च शिरा ॥ अशौटि न्याप्तौ । अशनिः इन्द्रायुधम् । अट गतौ । अटनिः चापकोटिः । कटे वर्षाविरणयोः । कटनिः शैलमेखला । अवनिः भूः ॥ रञ्जेः कित् ॥ ६८१ ॥ रञ्जीं रागे इत्यस्मात् किदनिः प्रत्ययो भवति । रजनिः रात्रिः ॥ अर्तेरनिः ॥ ६८२ ॥ कंक् गतावित्यस्मादन्तिः प्रत्ययो भवति । अरन्तिः बाहुमध्यम् शमः उत्कनिष्ठश्च हस्तः ॥ एधेरिनिः ॥ ६८३ ॥ एधि वृद्धावित्यस्मादिनिः प्रत्ययो भवति । एधिनिः मेदिनी ॥ शकैरुनिः ॥ ६८४ ॥ शक्लुट् शक्तावित्यस्मादुनिः प्रत्ययो भवति । शकुनिः पक्षी ॥ अदेर्मनिः ॥ ६८५ ॥

अदंक् भक्षणे इत्यस्मान्मनिः प्रत्ययो भवति । अदमनिः पशूनां भक्षणद्रोणी अग्निः जयः हस्ती अश्वः तालु च ॥
दमेर्दुभिर्दुम् च ॥ ६८६ ॥ दमूच् उपशमे इत्यस्मात् दुभिः प्रत्ययोऽस्य च दुमित्यादेशो भवति । दुन्दुभिः देवतूर्यम् ।
॥ नीसाष्टयुधबलिलभ्यो मिः ॥ ६९७ ॥ एभ्यो मिः प्रत्ययो भवति । गीण् प्रापणे । नेमिः चक्रधारा । पौच-
अन्तर्कर्मणि । सामि अर्धवाच्यव्ययम् । हृष्ट् वरणे । वर्मिः वल्मीककृमिः । युक् मिश्रणे । योमिः शकुनिः । शृशु हि-
सायाम् । शर्मिः मृगः । वलि संवरणे । वलिमः इन्द्रः समुद्रश्च । दल विज्ञाने । दलिमः आयुधम् इन्द्रः समुद्रः शक्रः
विषं च ॥ अशो रश्चादिः ॥ ६८८ ॥ अशौटि व्याप्तावित्यस्मान्मिः प्रत्ययो रेफश्च धातोरदिर्भवति । रक्षिमः प्रश-
हः मयूखश्च ॥ सतेरुच्चतः ॥ ६८९ ॥ आभ्यामिः प्रत्ययो गुणे च कुतेऽकारस्योकारो भवति । सं गतौ । स्वर्मिः
स्थूणा । ऋक् गतौ । ऊर्मिः तरङ्गः ॥ कृष्टभ्यां कित् ॥ ६९० ॥ आभ्यां किन्मिः प्रत्ययो भवति । डुङ्कुण् करणे । कुमिः
सुद्रजन्तुजातिः । भू सत्तायाम् । भूमिः वसुधा ॥ ६९१ ॥ ववणेर्ङयिः ॥ ६९१ ॥ ववण शब्दे इत्यस्मात् ङिदयिः प्रत्ययो
भवति । ववयिः पक्षिविशेषः ॥ तङ्किवङ्क्यङ्कमङ्क्यङ्किशयदिसयशौवपिविशिभ्यो रिः ॥ ६९२ ॥ तकु-
कुञ्जजीवने । तङ्क्रिः युवा । वकुङ् कौटिल्ये । वङ्क्रिः शल्यं परशुका रथः अहः कुटिलश्च । अकुङ् लक्षणे । अ-
ङ्क्रिः चित्तम् वंशकठिनिकश्च । मकुङ् मण्डने । मङ्क्रिः मण्डनम् शठः प्रवक्तृश्च । अहुङ् गतौ । अङ्क्रिः पादः । अङ्गिर-
त्येके । अघुङ् गत्याक्षेपे । अङ्गिः । शद्रिः वज्रः भस्म हस्ती गिरिः ऋषिः शोभनश्च । अदंक् भक्षणे । अद्रिः पर्वतः ।
सद्रिः हस्ती गिरिः मेघश्च । अशौटिः व्याप्तौ । अश्रिः कोटिः । वप्रिः केदारः । वप्रिः समूहः ॥ भ्रस्रकुशिविशि-
शुभिभ्यः कित् ॥ ६९३ ॥ एभ्यः किद्रिः प्रत्ययो भवति । भूरि प्रभूतम् । काञ्चनं च । सूरिः आचार्यः पण्डितश्च ।
कुशन् श्लेषणे । कुश्रिः ऋषिः । विश्रिः मृत्युः ऋषिश्च । शुत्रिः यतिः विप्रः दर्शनीयं शुभं सत्यं च ॥ जूषो रश्च वाः

जृषूच् जरसीत्यस्मात् किद्रिः प्रत्यय ईरि सति रेफस्य वकारश्च भवति । जीत्रिः । शरीरम् ॥ कुन्निद्रकुट्यादयः ॥
॥ ६९५ ॥ कुन्द्राद्यादयः शब्दाः किद्रिप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कुपेः कौतेश्च दश्चान्तः कुन्निद्रः ऋषिः । कुद्रिः पर्वतः
ऋषिः समुद्रश्च ॥ आदिग्रहणात् क्षौतेर्दोऽन्तः । छुद्रिः समुद्रः । अर्तेर्गोऽन्तः । ऋग्निः लोकनाथः । शकेः शक्तिः बलवा-
नित्यादयोऽपि भवन्ति ॥ राशदिशकिक्रद्यदिभ्यस्त्रिः ॥ ६९६ ॥ राक् दाने । रात्रिः निशा । शङ्खं शातने ।
शक्त्रिः कुञ्जरः क्रौञ्चश्च । शक्लुं द शक्तौ । शक्त्रिः कौञ्चः ऋषिश्च । कद वैक्लव्ये सौत्रः । कत्रिः ऋषिः । अर्दक् भक्षणे ।
अत्रिः ऋषिः ॥ पतेरत्रिः ॥ ६९७ ॥ पत्लु गनावित्यस्मादत्रिः प्रत्ययो भवति । पतत्रिः पक्षी ॥ नदिवल्लयति कुतेररिः
॥ ६९८ ॥ णद् अव्यक्ते शब्दे । नदरिः पटहः । बल्लि संवरणे । वल्लरिः लता वीणा सस्यमञ्जरी च । ऋक् गतौ । अररिः क-
पाटम् । कृतैव छेदने । कर्तरिः केशादिकर्तनयन्त्रम् ॥ मस्यसिद्यसिजस्यङ्गिसहिभ्य ङरिः ॥ ६९९ ॥ ममैच् परि-
णामे । मसुरिः मरीचिः । असूच् क्षेपणे । असुरिः संग्रामः । घम्लं अदने । घसुरिः अग्निः जसूच् भक्षणे । जसुरिः
समाप्तिः अशनिः भरणिः क्रोधश्च । अगु गतौ । अङ्गुरिः करंशाखा । लत्वे, अङ्गुलिः । षहि भर्षणे । सहुरिः पृथ्वी
अक्रोधनः अनङ्गवान् संग्रामः अन्धकारः सूर्यश्च ॥ मुहेः क्तिन् ॥ ७०० ॥ मुहौच् वैचिष्ये इत्यस्मात् किद्रुरिः प्रत्ययो
भवति । मुहुरिः सूर्यः अनङ्गवांश्च ॥ धूमूभ्यां लिक्लिणौ ॥ ७०१ ॥ आभ्यां यथासंख्यं लिक् लिण् एतौ प्रत्ययौ
भवतः । धूपश्च कम्पने । घूलिः पांसुः । मुह् वन्धने । गौलिः मुकुटः ॥ पाटयञ्जिभ्यामलिः ॥ ७०२ ॥ आभ्याम-
लिः प्रत्ययो भवति । पट गनौ ण्यन्तः । पाटलिः वृक्षविशेषः । अञ्जौप् व्यवत्यादौ । अञ्जलिः पाणिपुटः प्रणामहस्त-
शुभं च ॥ मासालिभ्यामोक्कुलिमली ॥ ७०३ ॥ आभ्यां यथासंख्यमोक्कुलिमलीत्येतौ प्रत्ययौ भवतः । मांक् माने
मौकुलिः काकः । शल गतौ ण्यन्तः । शालमलिः वृक्षविशेषः ॥ हुपूवभ्यो विः ॥ ७०४ ॥ एभ्यो विः प्रत्ययो भ-

वति । दृशु विदारणे । दर्विः तद्दू । पशु पालनपूर्णयोः । पर्विः कङ्कः हिंस्रश्च । दृग्शु वरणे । वर्विः शकटं धात्री
 काकः श्येनश्च । जृग्शु जगृज्जगृज्जनीघृविभ्यो डित् ॥ ७०५ ॥ एभ्यो छिद्विः प्रत्ययो भवति । जृष्व् जरसि । जी-
 र्विः वायुः पशुः कण्टकः शकटः मद्गुः कायम् गुल्मं शङ्का वृद्धः वृद्धभावश्च । शृग्शु हिंसायाम् । शीर्विः हिंसाः क्रुमिः
 न्यङ्कुश्च । स्तृग्शु आच्छादने । स्तीर्विः गर्विष्ठः अध्वर्युः भगः तनुः रुधिरं भयम् तृणजातिः नभः अजश्च । जागृक्
 निद्राक्षये । जागृविः राजा अग्निः प्रबुद्धश्च । डिन्वान्न गुणः । डु कृणु करणे । कृविः रुद्रः तन्तुवायः तन्तुवायद्रव्यम् राजा
 च । यदुपज्ञं कृवय इति पुरा पञ्चालानाचक्षते । णीर्ण प्रापणे । नीविः परिधानग्रन्थिः मूलधनं च । घृष्व् संघर्षे । घृष्विः
 वराहः वायुः अग्निश्च ॥ ७०६ ॥ छविछिविस्फविस्फविस्थिविस्थिविद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्विद्वि-
 कोदिविकिकिदीविशिष्यटव्यादयः ॥ ७०६ ॥ एते छिद्विप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । छयतेह्रस्वश्च । छविः त्वक् छाया
 आवरणं च । छिदैलुक् च । छिविः फलद्रव्यम् । स्फायतेः स्फस्फिभावौ च । स्फविः वृक्षजातिः । स्फिविः वृक्षः
 उदश्विचच । तिष्ठतेः स्वस्थिभावौ च । स्थविः प्रसेवकः तन्तुवायः सीमा अग्निः अजङ्गमः स्वर्गः कुण्टी कुण्टिमांसं फलं
 च स्थविः सीमा । दमेलुक् च । दविः धर्मशीलः दाना स्थानं फालश्च । दीव्यतेर्दीर्घश्च । दीविः कितवः श्रुतिमान्
 कालः व्याघ्रजातिश्च । कितेद्वित्वं पूर्वस्व चत्वाभावो लुक् च । किकिविः पक्षिनिक्षेपः । दिवेद्वित्वं पूर्वस्य दीर्घश्च वा
 दिदिद्विः स्वर्गश्च । ददिद्विः अन्नं स्वर्गश्च । किकोदिविः वर्णः पक्षी च । किकिपूर्वात् दीव्य
 तेर्दीर्घश्च । किकीति कुर्वन् दीव्यतीति किकिदीविः चापः । शीङो ह्रस्वश्च । शिविः राजा अटेरत् चान्तः । अ-
 रविः अरण्यम् । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ प्रुविप्लुपिशुषिकुण्यसिभ्यः सिङ् ॥ ७०७ ॥ एभ्यः कित् मिः प्रत्य-
 योभवति । प्रुष्लुष् दाहे । प्रुषिः अग्निः उदपानश्च । प्लुषिः अग्निः जठरं कुशूलश्च । शुष्व् शोपणे । शुषिः वायुः

निदाघः यवासकः तेजश्च । कुषश निष्कर्षे । कुक्षिः जठरम् । अथौटि व्याप्तौ । गोपादेरनेरसिः ॥
७०८ ॥ गोप इत्यादिभ्यः परादनक् प्राणने इत्यस्मात् असिः प्रत्ययो भवति । गोपानसिः सौधाग्रभागच्छदिः ।
चित्रानसिः जलवरः । एकानसिः उज्जयनी । वाराणसिः काशी नगरी ॥ दृष्टृदृष्टाभ्यो नसिः ॥ ७०९ ॥ एभ्यो
नसिः प्रत्ययो भवति । दृग्दृ वरणे । वर्णसिः तरुः । धृग् धारणे । धर्णसिः शैलः लोकपालः जलं माता च । पृश्न
पालनपूरणयोः । पर्णसिः जलधरः उल्लखलं शाकादिश्च । वृश्न वरणे वर्णसिः भूमिः षोच् अन्तर्कर्मणि ।
सानसिः स्नेहः नखः हिरण्यम् ऋणं सखा सनातनश्च ॥ ७१० ॥ व्रीश् व-
रणे इत्यस्मात् कित् हिः प्रत्ययो भवति । व्रीहिः धान्यविशेषः ॥ तृस्तन्निद्रतन्यविभ्य ईः ॥ ७११ ॥ एभ्य ईः प्र-
त्ययो भवति । तृलवनतरणयोः । तरीः नौः अग्निः वायुः प्लवनश्च ॥ स्तृग्श् आच्छादने । स्तरीः तृणं धूमः मेघः
नदी शय्या च । तन्दिः सादमोहनयोः सौत्रः । तन्दीः मोहनिद्रा । तन्निष् कुटुम्बधारणे । तन्त्रीः शुष्कस्नायुः वादि-
त्रं वीणा आलस्यं च । अव रक्षणादौ । अवीः प्रकाशः आदित्यः भूमिः पशुः राजा स्त्री च ॥ नडेर्णित् ॥ ७१२ ॥
नडेः सौत्रादीः प्रत्ययः स च णिङ्भवति । नाडी आयनशुचिं द्रव्यम् अर्धमुहूर्तश्च ॥ वातात् प्रसः कित् ॥ ७१३ ॥
वानपूर्वपदात् प्रणोपसृष्टात् मांक् माने इत्यस्मात् किदीः प्रत्ययो भवति । वातप्रमीः वात्या अश्वः वातशृगः पक्षी श-
मीष्टश्च ॥ चांपाभ्यां द्वे च ॥ ७१४ ॥ आभ्यां किदीः प्रत्ययोऽनयोश्च द्वे रूपे भवतः । यांक् प्रापणे । ययीः मोक्ष-
मार्गः दिव्यदृष्टिः आदित्यः अश्वश्च । पां पाने । पपीः रक्षिः सूर्यः हस्ती च ॥ ७१४ ॥ लक्ष्मेर्मौऽन्तश्च ॥ ७१५ ॥
लक्ष्मीणू दर्शनाङ्कनयोरित्यस्मादीः प्रत्ययो मकारश्चान्तो भवति । लक्ष्मीः श्रीः ॥ भृष्टृत्सरितनिधन्यनिमिम-
स्तिजशीचटिकटिपटिगडिचक्रयसिचपिष्टृस्तिहिक्लिदिकन्दीन्दिविन्यन्धिबन्धर्णलोष्टिङ्कुन्थिभ्य

उः ॥७१६॥ दुडु मृगृक् पोषणे च मृगं भरणे वा । भरुः समुद्रः वर्णिः भर्ता च । मृत् प्राणत्यागे । मरुः निर्जलो देशः
 गिरिश्च । तरुः वृक्षः । त्सर छद्मगतौ । त्सरुः आदर्शखड्गगादिग्रहणप्रदेशः वज्रकः क्षुरिका च । तनूयी विस्तारे । तनुः देहः
 सूक्ष्मश्च । धन धान्ये सौत्रः । धनुः अस्त्रं दानमानं च । अनक् प्राणने । अनुः प्राणाः । अनु पञ्चादाद्यर्थेऽव्ययम् । मर्नि-
 च् ज्ञाने । मन्वूयी वीधने वा । मनुः प्रजापतिः । मद्गुः जलवायसः । शीङ्क् स्वप्ने । शयुः अजगरः स्वप्नः आदि-
 त्यश्च । वट वेष्टने । वटुः माणवकः । कटे वर्षावरणयोः । कटुः रसविशेषः । पट गतौ । पटुः दक्षः । गड सेवने ।
 गडुः घातामस्तकयोर्मध्ये मांसपिण्डः स्फोटश्च । चंचू गतौ । चंचुः पक्षिमुखम् । असवः प्राणाः । वसं निवासे । वसु
 द्रव्यं तेजो देवता च । वसुः कश्चिद्राजा । त्रपु लोहविशेषः । शृशू हिंसायाम् । शरुः क्रोधः आशुयः हिंसश्च । स्वरुः
 प्रतापः वज्रः वज्रास्फालनं च । स्नेहः चन्द्रमाः सन्निपातजो व्याधिविशेषः पित्तं वनस्पतिश्च । विलदौ च आर्द्रभावे ।
 क्लेदुः क्षेत्रं चन्द्रः । भगम् शरीरभङ्गश्च । क्लेदयतीति क्लेदुः चन्द्रमा इत्यन्ये । कदु रोदनाह्वानयोः । कन्दुः पाकस्था-
 नम् सूत्रोतं च क्रीडनम् । इदु परमैश्वर्ये । इन्दुः चन्द्रः । विदु अवयवे । विन्दुः विप्रद । अन्धण् दृष्ट्युपसंहारे । अन्धः
 कूपः व्रणश्च । वन्धंश् वन्धने । वन्धुः स्वजनः । वन्धु द्रव्यं । अणुः पुद्गलः सूक्ष्मः रालकादिश्च धान्य-
 विशेषः । लोष्टि संघाते । लोष्टुः मृत्पिण्डः । कुन्थश्च संक्लेशे । कुन्थुः सूक्ष्मजन्तुः ॥ स्यन्दिदसृजिभ्यां सिन्धु-
 र्जौ च ॥ ७१७ ॥ आभ्यासुः प्रत्ययोऽनयोश्च यथासंख्यं सिन्धु रज्ज इत्यादेशौ भवनः । स्यन्दौङ् स्रवणे । सिन्धुः
 नदः नदी समुद्रश्च । मृजत् विसर्गे, सृजिच् विसर्गे वा । रज्जुः दवरकः ॥ पंसेदौर्घिश्च ॥ ७१८ ॥ पसुण् नाशने
 इत्यस्मादुः प्रत्ययो दीर्घश्चास्य भवति । पाशुः पार्थिवं राजः ॥ अशोरान्नोऽन्तश्च ॥ ७१९ ॥ अशौटि व्याप्तावि-
 त्यस्मादुः प्रत्ययोऽकारान्त्व परो नोऽन्नो भवति । अंशुः रश्मिः सूर्यश्च । प्रांशुः दीर्घः ॥ नमेर्नाक् च ॥ ७२० ॥

णम् प्रहृत्वे इत्यस्मादुः प्रत्ययोऽस्य च नाक् इत्यादेशो भवति । नाकुः व्यलीकम् वनस्पतिः ऋषिः वलीकश्च ॥ मनिज-
निभ्यां धतौ च ॥ ७२१ ॥ आभ्यामुः प्रत्ययोऽन्योश्च यथासंख्यं धकारतकारौ भवतः । मनिच् ज्ञाने । मधु क्षौद्रम्
शीधु च । मधुः असुरः मातश्च चैत्रः । जनैचि प्रादुर्भावे । जतु लाक्षा ॥ अर्जेः कज्जू च ॥ ७२२ ॥ अर्ज अर्जने इत्य-
स्मादुः प्रत्ययोऽस्य च ऋज् इत्यादेशो भवति । ऋजु अकुटिलम् ॥ ७२२ ॥ कृतेस्तर्क् च ॥ ७२३ ॥ कृतैत् छेदने
कृतैप् वेष्टने इत्यस्माद्वा उः नत्ययो भवति अस्य च तर्क् इत्यादेशः । तर्कुः चुन्दः सूत्रवेष्टनशलाका च ॥ ७२३ ॥
नेरश्चैः ॥ ७२४ ॥ निपूर्वादिञ्चनेरुः प्रत्ययो भवति । न्यह्ऋकुः मृगः ऋषिश्च ॥ किमः ओ गित् ॥ ७२५ ॥ किम्-
पूर्वात् शृणु हिंसायामित्यस्मात् णिदुः प्रत्ययो भवति । किंशारुः शुकः धान्यशिखा । उष्ट्रः हिंसः इषुश्च ॥ मिबहि-
चरिच्चटिभ्यो वा ॥ ७२६ ॥ एभ्यः उः प्रत्ययः स च णिद्धा भवति । डु मिण्ट् प्रक्षेपणे । मायुः पित्तं मानं शब्दश्च ।
गोमायुः शृगालः । मयुः किन्नरः उष्टः प्रक्षेपः आकृतं । बाहुलकादात्वाभावः । वही प्रापणे । बाहुः भुजः । बहु प्रभूतम्
चर भक्षणे च । चारु शोभनम् । चरन्त्यस्माद्देवपितृभूतानि इत्यपादानेऽपि भीमादिवात्, चरुः देवतोद्देशेन पाकः
स्थाली च । चरण् भेदे । चाटु प्रियाचरणम् पटुजनः वियवादी स्फुटवादी दर्व्यग्रम् शिष्यश्च । चटु प्रियाचरणम् ॥
ऋतृशृभ्रादिभ्यो रो लश्च ॥ ७२७ ॥ एभ्यो णिदुः प्रत्ययो रेफस्य च लकारो भवति । ऋक् गतो, ऋत् प्रापणे
च वा । आलुः श्लेष्मा श्लेष्मातकः कन्दविशेषश्च । तालु काकुदम् । शालुः हिंस्रः कषायश्च मालुः पत्र लता यस्य मा-
लुधानीनि प्रसिद्धिः । मालुः इन्द्रः । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ कृकस्थूराद्वचः क् च ॥ ७२८ ॥ आभ्यां परात् व-
चो णिदुः प्रत्ययो भवति ककारश्चान्नादेशः । वचक् भाषणे, व्रणूक् व्यवकायां वाचि । कृकमव्यक्तं ब्रूते वक्ति वा क-
कवाकुः कुक्कुटः कृकलासः खञ्जरीटश्च । एवं स्थूस्वाकुः उच्चैर्ध्वनिः ॥ एकाहविधृषीषिकुहिभिदिदिविदिमृदिव्य-

धिगृध्यादिभ्यः क्तिच् ॥ ७२९ ॥ एभ्यः किदुः प्रत्ययो भवति । पुरुः महान् लोकः समुद्रः यजमानः राजा च क-
 थित् । कुः पृथ्वी हृषच् छुष्टौ, हृषू अलीके वा । हृषुः तुष्टः अलीकः सूर्यग्निकश्चिन्ध । विधृषाद् प्रागल्भ्ये । धृषुः
 प्रागल्भः संतापः उत्साहः पर्वनश्च । इषत् इच्छायाम् । इषुः शरः । कुहणि विस्मापने । कुहुः नष्टचन्द्रामावास्या । भिदु-
 पी विदारणे । भिदुः वज्रः कन्दर्पश्च । विदक् ज्ञाने । विदुः हस्तिमस्तकदेशः । मृदश् क्षोदे । मृदुः अकठिनः ।
 विधुः चन्द्रः वायुः अग्निश्च । गृधूच् अभिकाङ्क्षायाय । गृधुः कामः । आदिग्रहणात् पूरौच आप्यायने, पूरण् आ-
 व्यायने वा । पूरितमनेन यशसा सर्वमिनि पूरुः राजर्षिः । एवमन्येऽपि ॥ रश्मिप्रथिभ्यामृच्च रस्य ॥ ७३० ॥
 आभ्यां किदुः प्रत्ययो रेफस्य च ऋकारो भवति । रभिं राभस्ये । ऋभवः देवाः प्रथिष् प्रख्याने । पृथुः राजा विस्ती-
 र्णश्च ॥ स्पशिश्रस्जेः स्लुक् च ॥ ७३१ ॥ आभ्यां किदुः प्रत्ययः सकारस्य लुक् च भवति । स्पशिः सौत्रः ता-
 लव्यान्तः । पथुः तिर्यङ् मन्त्रवध्यश्च जनः । भ्रस्जीत् पाके । भृगुः प्रपातः ब्रह्मणश्च सुनः । किन्वात् ग्रहव-
 श्चभ्रस्जमच्छ इति दृष्टत् । न्यङ्कद्गमेधादय इति गत्वम् ॥ दुःस्वपवनिभ्यः स्थः ॥ ७३२ ॥ दुस्त् सु अप वनि इत्येतेभ्यः
 परात् ष्ठां गतिनिवृत्तावित्यस्मात् किदुः प्रत्ययो भवति । दुःष्ठु अशोभनम् । सुष्ठु सातिशयम् । अपष्ठु वापम् ।
 वनिष्ठुः वपासंनिहितोऽवयवः अभ्यः संभक्तः अपानं च ॥ हनियाकृष्टुतृज्रो द्वे च ॥ ७३३ ॥ एभ्यः किदुः
 प्रत्ययो द्वे रूपे चैषां भवतः हनंकृ हिसागत्योः । जघ्नुः इन्द्रः वेगवांश्च । यांक् प्रापणे । ययुः अभ्यः यायावरः स्वर्ग-
 मार्गश्च । दु छंय् करणे । चक्रुः कर्मठः वैकुण्ठश्च । दुडु भृगूक् पोषणे च, भृगूक् भरणे वा । वध्रुः ऋषिः नकुलः राजा
 वर्णश्च ॥ पृथु पालनपूरणयोः । पुपुरुः समुद्रः चन्द्रः लोकश्च । तु प्लवनतरणयोः । तितिरुः पतङ्गः । त्रैङ् पालने ।
 तडुः नौका ॥ कृथ्र ऋत उर च ॥ ७३४ ॥ आभ्यां किदुः प्रत्यय ऋकारस्य चोर भवति । कृत् विलेपे । कुरुः

राजपिः । कुरवः जनपदः । गृश्व शब्दे । गुरुः आचार्यः लघुमतिपक्षः पूज्यश्च जनः ॥ पचेरिच्छातः ॥ ७३५ ॥ उ
पचीं प्र पाके इत्यस्मादुः प्रत्ययोऽकारस्य चेकारो भवति । पिबुः निरस्थीकृतः कर्पासः ॥ अर्तेरुर्चः ॥ ७३६ ॥ ऋक्
गतादिन्यस्मादुः प्रत्ययोऽस्य च ऊरित्यादेशो भवति ऊरुः शरीराङ्गम् ॥ महत्युर्चं ॥ ७३७ ॥ अर्तेर्महत्यभिधेये उः
प्रत्ययोऽस्य चोरित्यादिशो भवति । उरु विस्तीर्णम् ॥ उह च मे ॥ ७३८ ॥ अर्तेर्भ नक्षत्रेऽभिधेये उः प्रत्ययो धातो-
श्च उहादेशो भवति । उडु नक्षत्रम् ॥ श्लिबेः क च ॥ ७३९ ॥ श्लिषं च् आलिङ्गने इत्यस्मात् किदुः प्रत्ययः ककार-
श्चान्तदेशो भवति । श्लिङुः मृगास्थि सन्वयवसायः राज्यं व्योतिषं सेवकश्च ॥ रङ्घिलङ्घिघलिङ्गेर्नलुङ् च ॥ ७४०
एभ्य उः प्रत्ययो नकारस्य च लुग् भवति । रघुलघुङ् गतौ । रघुः राजा । लघु तुच्छं शीघ्रं च । लिगुण् चित्रीकरणे ।
लिगुः ऋषिः सेवकः मूर्खः भूमिविशेषश्च ॥ पीमृगमित्रदेवकुमारलोकधर्मविश्वसुम्नादमावेभ्यो युः ॥ ७४१ ॥
पीमृगमित्रदेवकुमारलोकधर्मविश्वसुम्नादमन् अव इत्येतेभ्यः परात् यांक् प्रापणे इत्यस्मात् किदुः प्रत्ययो भवति । पीयुः
उल्लूकः आदित्यः सुवर्णं कालश्च । मृगयुः व्याधः मृगश्च । मित्रयुः ऋषिः मित्रवत्सलश्च । देवयुः धार्मिकः । कुमारयुः
राजपुत्रः । लोकयुः वाक्यकुशलः जनः । धर्मयुः धार्मिकः । विश्वयुः वायुः । सुम्नयुः यजमानः अश्वयुः मूर्खः । अ-
वयुः काव्यम् ॥ पराङ्भ्यां शृखनिभ्यां डित् ॥ पराङ्पूर्वाभ्यां यथासंख्यं शृखनिभ्यां ङिदुः प्रत्ययो भवति । शृशू
हिंसायाम् । परान् मृणाति परशुः कुठारः । खनूग् अवदारणे । आसुः मृषिकः ॥ श्रुभेः स च वा ॥ ७४३ ॥
शुभिर्दीप्तावित्यस्मात् ङिदुः प्रत्ययो भवति अस्य च दन्त्यः सो वा सुः शुश्रूषायाय । सुपुरुषः शुनासीरः
श्रुद्रभ्याम् ॥ ७४४ ॥ आभ्यां ङिदुः प्रत्ययो भवति । हुंक् अभिगमे । द्युः स्वर्गक्रीडा स्वर्गश्च । द्रुं गतौ । द्रुः दृ-
क्षशाखा वृक्षश्च ॥ हरिपीतमितशातचिकुकद्भयो दुवः ॥ ७४५ ॥ हरिपीतमितशतचिकुकद् इत्येतेभ्यः परात् द्रुं

गतावित्यस्मात् ङिटुः प्रत्ययो भवति । हरिद्रुः वृक्षः ऋषिः पर्वतश्च । पीतद्रुः देवदारुः । पितद्रुः समुद्रः तुरगः भितंग-
 मश्च । शनद्रुर्नाम नदः नदी च । विद्रुः दारुप्रकारः वृक्षश्च । कुद्रुः विकलपादः । कद्रुर्नागमाता वन्हिजातिः गृहगोधा-
 वर्णश्च ॥ केवयुः सुरपश्यवध्वर्वाद्यः ॥ ७४६ ॥ केवखादयः शब्दा ङिटुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । केवलपूर्वाद्यातेल्लो-
 पश्च । केवलो याति केवयुः ऋषिः । भूपूर्वाद्यातेर्धुरण् चादौ । भुवं याति भुरण्युः अग्निः । अध्वरं याति, पूर्वपदान्त-
 लोपे, अध्वर्युः ऋत्विक् । आदिग्रहणात् चरन् याति चरण्युः वायुः । अभिपूर्वस्य चाभ्रनातेरभीशुः रश्मिः ॥ शः स-
 न्वच्च ॥ ७४७ ॥ शौच् तक्षणे इत्यस्मात् ङिटुः प्रत्ययः स च सन्वद् भवति । सनि इवास्मिन् द्वित्वं पूर्वस्य चेतवं
 भवतीत्यर्थः । शिशुः बालः ॥ तनेड्डः ॥ ७४८ ॥ तनूश्री विस्तारे इत्यस्मात् ङिटुः प्रत्ययो भवति स च सन्वत् ।
 तितडः परिपवनम् ॥ कैशीशसिरमिभ्यः कुः ॥ ७४९ ॥ काकुः स्वरविशेषः । शेकुः उद्भिद्विशेषः । शङ्कुः कीलकः
 वाणः शूलम् आयुधं चिन्हं छलकश्च । रङ्कुः मृगः ॥ द्वियः किद्रो लश्च वा ॥ ७५० ॥ ह्रीक् लज्जायामित्यस्मात्
 कित् कुः प्रत्ययो रेफस्य च लकारो वा भवति । ङीकुः ङीकुश्च त्रपुजतुनी लज्जावांश्च । ङीकुः वनमार्जारः ॥ किरः
 ष च ॥ ७५१ ॥ कृत् विशेपे इत्यस्मात् कित् कुः प्रत्ययः षकारश्चान्तादेशो भवति । किष्कुः छायामानद्रव्यम् ॥ चटिक-
 ठिकपर्दिभ्य आङ्कुः ॥ ७५२ ॥ एभ्य आङ्कुः प्रत्ययो भवति । चटण् भेदे । चटाकुः ऋषिः शकुनिश्च । कठ कुच्छ-
 जीवने । कठाकुः कुटुम्बपोषकः । पर्दि कुत्सिते शब्दे । पर्दाङ्कुः भेकः वृश्चिकः अजगरश्च ॥ सिचिङ्कुटिङ्कुठिङ्कु-
 षिङ्कुभिभ्यः कित् ॥ ७५३ ॥ एभ्यः किदाङ्कुः प्रत्ययो भवति । सिवाङ्कुः ऋषिः । कुटाङ्कुः विटपः । कुठिः सौ-
 त्रः । कुटाङ्कुः श्वभ्रत्र ॥ कुवाङ्कुः पक्षी । कुषश्च निष्कर्षे । कुषाङ्कुः मूषिकः अग्निः परोपतापी च । कुषीत् विलेखने ।
 कुषाङ्कुः कुषीवलः ॥ उपसर्गान्च्चेडित् ॥ ७५४ ॥ उपसर्गपूर्वाद् विगृह् चयने इत्यस्मात् ङिदाङ्कुः प्रत्ययो भवति ।

उपत्राकुः संचाकुश्च ऋषिः निचाकुः निपुणः ऋषिश्च ॥ शलेरङ्कुः ॥ ७५५ ॥ शल गतावित्यस्मात् अङ्कुः प्रत्ययो भवति । शलङ्कः ऋषिः ॥ सृपृभ्यां दाकुक् ॥ ७५६ ॥ आभ्यां कित् दाकुः प्रत्ययो भवति । सं गतौ । सृदाकुः दवाग्निः वायुः आदित्यः व्याघ्रः शकुनिः अस्तः भर्ता गोत्रकृच्च । पुंक् पालनपूरणयोः । पृदाकुः सर्पः गोत्रकृच्च ॥ इधेः स्वाकुक् च ॥ ७५७ ॥ इषत् इच्छायामित्यस्मात् कित् स्वाकुः प्रत्ययो भवति । इक्ष्वाकुः आदिक्षत्रियः ॥ फलि-
वलयमेगुः ॥ ७५८ ॥ एभ्यो गुः प्रत्ययो भवति । फल निष्पत्तौ । फलगु असारम् । वलि संवरणे । वलगु मधुरम् शोभनम् च । वलगुः पक्षी । अम गतौ । अङ्गुः शरीरावयवः ॥ दमेर्लुक् च ॥ ७५९ ॥ दमूच् उपशमे इत्यस्माद्गुः प्रत्ययोऽन्त्यस्य च लुग् भवति । दगुः ऋषिः ॥ हेहिन् च ॥ ७६० ॥ हिद् गतिवृद्ध्योरित्यस्माद्गुः प्रत्ययो हिन् चास्यादेशो भवति । द्विङ्गुः रामठः ॥ प्रीकैपैनीलेरङ्कुक् ॥ ७६१ ॥ एभ्यः कित् द्विङ्गुः प्रत्ययो भवति । प्रीङ्ग्श्च वृत्तिकान्त्योः । प्रियङ्गुः फलिनी रालकश्च । कै शब्दे । कङ्गुः अणुः । पै शोषणे । पङ्गुः स्वप्नः । णील वर्णे । नीलङ्गुः कृमिजातिः शगालश्च ॥ अर्धगर्तिगभ्योऽङ्कुः ॥ ७६२ ॥ एभ्योऽङ्कुः प्रत्ययो भवति । अत्र रक्षणादौ । अवङ्कुः कृकाटिका । कङ्कु गतौ । अरङ्कुः वृक्षः । गत् निगरणे । गरङ्कुः देशविशेषः पक्षी अजगरश्च ॥ शलेराङ्कुः ॥ ७६३ ॥ शल गतावित्यस्मादाङ्कुः प्रत्ययो भवति । शलाङ्कुः कोमलं फलम् ॥ अङ्गपवेरिङ्कुः ॥ ७६४ ॥ आभ्यामिङ्कुः प्रत्ययो भवति अङ्गौप् व्यक्त्यादौ । अङ्गिङ्कुः भानुः अग्निश्च । अत्र रक्षणादौ । अविङ्कुः अश्वः होता च ॥ तमिमनिकणिभ्यो डुः ॥ ७६५ ॥ एभ्यो डुः प्रत्ययो भवति । तन्ग्री विस्तारै । नण्डुः प्रथमः । मर्निच् ज्ञाने । मण्डुः ऋषिः । कण शब्दे । कण्डुः वेदनाविशेषः ॥ पनेर्दीर्घश्च ॥ ७६६ ॥ पनि स्तुतावित्यस्मात् डुः प्रत्ययो दीर्घश्च भवति । पाण्डुः वर्णः क्षत्रियश्च ॥ पलिमृभ्यामा-
ण्डुकण्डुकौ ॥ ७६७ ॥ आभ्यां यथासंख्यमाण्डुः कण्डुक च प्रत्ययौ भवतः पल गतौ । पलाण्डुः लघुनभेदः । मृत्

प्राणस्याणे । शृक्ण्डुः ऋषिः ॥ अजिस्थानद्वारीभ्यो णुः ॥ ७६८ ॥ एभ्यो णुः प्रत्ययो भवति । अज क्षेपणे च । वेणुः
 वंशः । छां गतिनिवृत्तौ । स्याणुः शिवः ऊर्ध्वं च दारु । वृणु वरणे । वरुणुः नदः जनपदश्च । रींश्च गतिरेषणयोः ।
 रेणुः धूलिः ॥ विषेः कित् ॥ ७६९ ॥ विषट्क्री व्याप्तावित्यस्मात् कित् णुः प्रत्ययो भवति । विष्णुः हरिः ॥
 क्षिपेरणुक् ॥ ७७० ॥ क्षिपीत् प्रेरणे इत्यस्मात् कित् णुः प्रत्ययो भवति । क्षिपणुः समीरणः विद्युच्च ॥ अञ्जेरि-
 णुः ॥ ७७१ ॥ अञ्जीप् व्यक्त्यादावित्यस्मादिष्णुः प्रत्ययो भवति । अञ्जिष्णुः घृतम् ॥ कुहभूजोविगम्यादिभ्य
 एणुः ॥ ७७२ कुण्ड हिंसायाम् ड ङङ्ग करणे वा । करेणुः हस्ती । हरेणुः गन्धद्रव्यम् । भवेणः भव्यः । जीवेणुः औ-
 षधम् । गमेणुः गन्ता । आदिग्रहणाद् शमूच् उपशमे, शमेणुः उपशमनम् । यज्ञो देवपूजादौ । यजेणुः यज्ञादिः । ड प-
 चीष् पाके । पचेणुः पाकस्थानम् । पदेणुः वहेणुरित्यादि ॥ कृत्सिकम्यमिगमितनिमज्जन्यसिमसि सच्यविभा-
 धागाग्लाम्लाहनिहायाहिक्रुशिपूभ्यस्तुन् । ७७३ ॥ कर्तुः कर्मकरः । सेतुः नदीसंक्रमः । कन्तुः कदर्पः कामी
 मनः कुसुलश्च । अन्तुः रक्षिता लक्षणं च । गन्तुः पथिकः । आगन्तुः अवास्तव्यो जनः । तन्तुः सूत्रम् । मन्तुः वैमन-
 स्यम् भिर्यवदः मानश्च । जन्तुः प्राणी । अस्क् सुवि । अस्तुः अस्तिभावः । बाहुलकात् भूभावाभावः । मस्तु दधिभू-
 लवारि । पचि सेवने । सक्तुः यवविकारः । ओतुः विडालः । भातुः दीप्तिमात् शरीरावयवः अग्निः विद्वांश्च । ड
 धांग्क् धारणे च । धातुः लोहादिः रसादिः शब्दप्रकृत्यश्च । गं शब्दे । गातुः गायनः उद्गाता च । ग्लातुः सरुजः ।
 म्लै गात्रविनामे । म्लातुः दीनः । हन्तुः आयुधं हिमश्च । हातुः मृत्युः मार्गश्च । यातुः पाप्मा जनः राक्षसश्च । हेतुः का-
 रणम् । क्रोष्टा शृगालः । पूरय पवने । पोतुः पविता । नित्करणं ' कुशस्तुनस्तत् पुंसि ' इत्यत्र विशेषणार्थम् ॥
 चसेर्णिङ्गा ॥ ७७४ ॥ घंसं निवासे इत्यस्मात् तुन् प्रत्ययः स च णिङ्गा भवति । वस्तु गृहं गृहभूमिश्च । वस्तु सत्

निवेशभूमिश्च ॥ पः पीप्यौ च वा । ७७५ ॥ पां पान इत्यस्मात् तुन् प्रत्ययो भवति अस्य च
पीपि इत्यादेशौ वा भवतः । पीतः आदित्यः चन्द्रः हस्ती कालः चक्षुः बालघृतपानभोजनं च । पितुः प्रजा-
पतिः आहारश्च । पातुः रक्षिता ब्रह्मा च ॥ आपोऽपू च ॥ ७७६ ॥ आप्लुद् व्याप्तावित्यस्मात्तुन् प्रत्ययोऽस्य चापू
इत्यादेशो भवति । अप्तुः देवताविशेषः कालः याजकः यज्ञयानिश्च ॥ अल्ययतैः कित् ॥ ७७७ ॥ आभ्यां कित्तुन् प्र-
त्ययो भवति । अज्यौप्य व्यस्त्यादिषु । अक्तुः इन्द्रः । विष्णुः रात्रिश्च । ऋक् गतौ । ऋतुः हेमन्नादिः स्त्रीरजः त-
त्कालश्च ॥ चायः केच ॥ ७७८ ॥ चायगृजानिशापनयोः इत्यस्मात्तुन् प्रत्ययोऽस्य च के इत्यादेशो भवति । केतुः
ध्वजः ग्रहश्च ॥ वहिमहिगुह्येविभ्योऽतुः ॥ ७७९ ॥ एभ्योऽतुः प्रत्ययो भवति । वहीं प्रापणे । वहतुः विवाहः अ-
नड्वान् अग्निः कालश्च । मह पूजायाम् । महतुः अग्निः । गुहौगु संवरणे । गूहतुः भूमिः । एधि दृढौ । एधतुः
लक्ष्मीः पुरुषः अग्निश्च ॥ कृलाभ्यां कित् ॥ ७८० ॥ आभ्यां कित्तुः प्रत्ययो भवति । डु कुंण् करणे । क्रतुः यज्ञः
लांक् आदाने । लतुः पाशः ॥ तनेर्यतुः ॥ ७८१ ॥ तनूनी विस्तारे इत्यस्माद्यतुः प्रत्ययो भवति । तन्यतुः विस्नारः
वायुः पर्वतः सूर्यश्च ॥ जीवेरातुः ॥ ७८२ ॥ जीव प्राणधारणे इत्यस्मादातुः प्रत्ययो भवति । जीवातुः जीवनम्
औषधम् अन्नम् उदकं द्रव्यं च ॥ यमेर्दुक् ॥ ७८३ ॥ यम् उपरमे इत्यस्मात् कित् दुः प्रत्ययो भवति । यदुः क्षत्रि-
यः ॥ शीङ्गो धुक् ॥ ७८४ ॥ शीङ्क् स्वने इत्यस्मात् कित् धुः प्रत्ययो भवति । शीधु मद्यविशेषः ॥ धूगो धुन् च
॥ ७८५ ॥ धूगश्च कम्पने इत्यस्मात् धुक् प्रत्ययोऽस्य च धुन् इत्यादेशो भवति । धुन्धुः दानवः ॥ दाभाभ्यां नुः ॥
॥ ७८६ ॥ आभ्यां नुः प्रत्ययो भवति । डु दांगक् दाने । दानुः गन्ता यजमानः वायुः आदित्यः दक्षिणार्थं च धनम्
भांक् दीप्तौ । भानुः सूर्यः रश्मिश्च । चित्रभानुः अग्निः । स्वर्भानुः राहुः । विश्वभानुः आदित्यः ॥ धेः र्हात् ॥

॥ ७८७ ॥ दूधे पाने इत्यस्मान्नुः प्रत्ययो भवति स च शित् । शिश्वादात्संध्यक्षरस्येति आकारो न भवति । धेनुः
 अभिनवप्रसवा गवादिः ॥ सूङ्ः कित् ॥ ७८८ ॥ षूढौक् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्मात् कित् नुः प्रत्ययो भवति । स्रुनुः
 पुत्रः ॥ हो जहू च ॥ ७८९ ॥ ओ हांक् त्यागे इत्यस्मात्किन्नुः प्रत्ययोऽस्य च जह् इत्यादेशो भवति । जह्नुः ग-
 ङ्गापिता ॥ वचेः कर्गौ च ॥ ७९० ॥ वचंक् भाषणे इत्यस्मान्नुः प्रत्ययः ककारगकारौ चान्नादेशौ भवतः । वक्नुः ग-
 वगनुश्च वागमी ॥ कृहनेस्तुक्नुकौ ॥ ७९१ ॥ आभ्यां कितौ तुनु इति प्रत्ययौ भवतः । डु कुंण् करणे । कुतुः क-
 र्माकारः । कुणुः कोशकारः कारश्च । हनंक् हिंसागत्योः । हतुः हिमः । हनुः वक्त्रैकदेशः । बाहुलकान्नलोपः ॥ गमेः
 सन्वच्च ॥ ७९२ ॥ गम्लं गतावित्यस्मात् तुक्नुकौ सन्वत् च भवतः । जिगन्तुः ब्राह्मणः दिवसः मार्गः प्राणः
 अग्निश्च । जिगन्तुः प्राणः वाणः मगः मीनः वायुश्च ॥ दाभृक्षण्युन्दिनदिवदिपत्यादेरनुङ् ॥ ७९३ ॥ एभ्यो
 ङिदनुः प्रत्ययो भवति । डु दांगंक् दाने । दनुः दानवमाता । भू सत्तायाम् । भुवनुः मेघः चन्द्रः भवित्रयता हंसश्च ।
 क्षण्यू हिंसायाम् । क्षणनुः यायावरः । उन्दैप् क्लेदने । उदनुः शुक्रः । णद अव्यक्ते शब्दे । नदनुः मेघः सिंहश्च ।
 वद व्यक्त्यां वाचि । वदनुः वक्ता । पल्लु गतौ । पवनुः श्येनः आदिग्रहणादन्येऽपि । किस्वमकृत्वा डिस्करणे वदे-
 र्ध्वद्भावार्थम् ॥ कृशोरानुक् ॥ ७९४ ॥ कृशच् तनुत्वे इत्यस्मात्किदातुः प्रत्ययो भवति । कृशानुः वह्निः ॥ जीवैर-
 दानुक् ॥ ७९५ ॥ जीव प्राणधारणे इत्यस्मात् कित् रदानुः प्रत्ययो भवति । जीरदानुः । किस्करणं गुणमविवेधार्थम् ।
 वलोपे हि नाम्यन्तत्वात् गुणः स्यात् ॥ वचेरक्नुः ॥ ७९६ ॥ वचंक् भाषणे इत्यस्मादक्नुः प्रत्ययो भवति । वचक्नुः
 वागमी आचार्यः ब्राह्मणः ऋषिश्च ॥ हृषिपुषिछुषिगदिमदिनदिगडिमण्डिजनितनिभ्यो णेरित्तुः ॥ ७९७ ॥
 एभ्यो ण्यन्तेभ्य इत्तुः प्रत्ययो भवति । हृषंच् तुष्टौ हृष अलीके वा । हर्षयित्तुः आनन्दः स्वजनः रत्नोपजीवी प्रिय-

वदथ । पुषं च पुष्टो । पोषयितुः भर्ता मेघः कोकिलश्च । घुपुण् विशब्दने । घोषयितुः कोकिलः शब्दश्च । गदण्-
गर्जे । गदयितुः पर्जन्यः वावदूकः भ्रमरः कामश्च । मदेच् हर्ष । मदयितुः मदिरा सुवर्णम् अलंकारश्च । टु नटु सम-
द्वौ । नन्दयितुः पुत्रः आनन्दः प्रमुदितश्च । गढ सेचने । गढयितुः बलाहकः । मडु भूषायाम् । मण्डयितुः मण्ड-
यिता कामुकश्च । जनैचि-प्रादुर्भावे । जनयितुः पिता । स्तनण् गर्जे । स्तनयितुः मेघः मेघगर्जितं च ॥ कस्यर्ति-
स्यामिपुक् ॥ ७९८ ॥ आभ्यां किदिपुः प्रत्ययो भवति । कस गती । कसिपुः असनम् कङ्क गती । रिपुः शत्रुः ॥
कन्यमिभ्यां वुः ॥ ७९९ ॥ आभ्यां वुः प्रत्ययो भवति । कमूङ् कान्तौ । कम्वुः शङ्खः । अम गतौ । अम्वु पा-
नीयम् ॥ अञ्जेरसुः ॥ ८०० ॥ अञ्ज गतावित्यस्मादद्युः प्रत्ययो भवति । अञ्जसुः देवहस्तिनी ॥ यजिश्चुन्विदहि-
दसिजनिमनिभ्यो युः ॥ ८०१ ॥ एभ्यो युः प्रत्ययो भवति । यजी देवपूजादौ । यज्युः अग्निः अध्वर्युः यज्वा
शिष्यश्च । शुन्ध्र शुद्धौ । शुन्ध्युः अग्निः आदित्यः पवित्रं च । दहं भस्मीकरणे । दह्युः अग्निः । दसूच् उपक्षये । द-
स्युः चौरः । जनैचि प्रादुर्भावे । जन्युः अपत्यं पिता वायुः प्रादुर्भावः प्रजापतिः प्राणो च । मर्निच् ज्ञाने । मन्युः कृ-
पा क्रोधः शोकः क्रतुश्च ॥ सुजेः कित् ॥ ८०२ ॥ सुजं पालनाभ्यवहारयोः इत्यस्मात् कित् युः प्रत्ययो भवति । शु-
ज्युः अग्निः आदित्यः गरुडः भोगः ऋषिश्च ॥ सत्तेरखन्यू ॥ ८०३ ॥ स्ते गतावित्यस्मात् अयु अन्यु इति प्रत्ययो
भवतः । सरयुः नदी वायुश्च । दीर्घान्तमिमिच्छत्येके । सरयूः । श्लिष्टनिर्देशात्तदपि संगृहोक्तम् । सरण्युः मेघः अधि-
नोर्मर्ता समेधो वायुश्च ॥ भूर्क्षिपिच्येरन्युक् ॥ ८०४ ॥ एभ्यः कित् दन्युः प्रत्ययो भवति । भू सत्तायाम् । भुवन्युः
ईश्वरः अग्निश्च । क्षिपीत् प्रेरणे । क्षिपण्युः वायुः वसन्नः विद्युत् अर्थः कालश्च । चर भक्षणे च । चरण्युः वायुः ॥
सुस्त्युक् ॥ ८०५ ॥ संत् प्राणत्यागे इत्यस्मात् कित् त्युः प्रत्ययो भवति । मारयतीति मृत्युः कालः मरणं च ॥

चिनीपीम्याशिभ्यो रुः ॥ ८०६ ॥ एभ्यो रुः प्रत्ययो भवति । चिण्ट चयने । चेरुः मुनिः । णीण् प्रापणे । नेरुः
जनपदः । पीङ्च् पाने । पेरुः सूर्यः गिरिः कलविद्धश्च । पीङ्च् हिंसायाम् । मेरुः देवाद्रिः । अशौटि व्याप्ती ।
अश्रु नेत्रजलम् ॥ रूपभ्यां कित् ॥ ८०७ ॥ आभ्यां किद्रुः प्रत्ययो भवति । रुक् शब्दे । रुहः मृगजानिः । पूण्य
पवने । पूरुः राजा ॥ खनो लुक् च ॥ ८०८ ॥ खनू अवदारणे इत्यस्मात् रुः प्रत्ययो भवत्यनस्य च लुण् भवति
खरुः दर्पः क्रूरः मूर्खः हनः गीतविशेषश्च ॥ जनिहनिशद्यतेस्त च ॥ ८०९ ॥ एभ्यो रुः प्रत्ययस्तकारश्चात्तादेशो
भवति । जनैचि प्रादुभावे । जनुः शरीरावयवः मेघः यर्मावसानं च । हनक् हिंसागत्योः ॥ हनुः हिंस्रः शङ्खं शानने
शन्नः रिपुः । बाहुलकात् तादेशविकल्पे शद्रुः पुरुषः । ऋक् गती । अर्तुः क्षुद्रजन्तुः ॥ इमनः शीलो डित् ॥ ८१०
इमनपूर्वात् शीङ्क् स्वप्ने इत्यस्मात् डिद्रुः प्रत्ययो भवति । इमश्रु सुखलोमानि ॥ शिग्रुगेरुनमेर्वाद्यः ॥ ८११ ॥
शिग्रवादयः शब्दा रुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । शिण्ट निशाने । कित् गोऽन्तश्च । शिग्रुः सौभाग्यनक्रः । हरिकविशेष-
श्च । गिरतेरेच्च । गेरुः घातुः । नमेर्नञ्पूर्वस्य मयतेर्वा एच्चान्तः ॥ नमेरुः देवदृषः । आदियहणादन्येऽपि
दथैतरुः ॥ ८१२ ॥ एभ्योऽरुः प्रत्ययो भवति । कटे वर्षावरणयोः । कटरुः शक्रदम् । कुटव कौटिल्ये । कुटरुः प-
क्षिविशेषः मर्कटः वृषः वर्धक्श्च । कुटादित्वान्न गुणः ऋक् गती । अरुः असुरः आयुधं मण्डलं च ॥ कर्करारुः ॥
॥ ८१३ ॥ कर्कः सौत्रादारुः प्रत्ययो भवति । कर्करुः क्षुद्रचिर्भेदी ॥ उर्वेरादुर्लेदनी च ॥ ८१४ ॥ उर्वै हिंसायाभि-
त्यस्मादारुः प्रत्ययो भवति आदेशोकारैकारौ भवतः । ऊर्वेत्यातिमिति ऊर्वरुः कटुचिर्भेदी एर्वरुः चारु चिर्भेदी ॥
कृपिशुधिपीकृणिभ्यः कित् ॥ ८१५ ॥ एभ्यः किदारुः प्रत्ययो भवति । कृपौङ् सामर्थ्ये । कृपारुः दयाशीलः ।
क्षुधं च नुष्कायाम् । क्षुधारुः क्षुधमसहमानः । लत्वे, कृपाङ्क्षुधाङ्क्षुः । पीङ्च् पाने । पियारुः वृषः । कुणत् शब्दो-

पकरणयोः । कुणारः वनस्पतिः ॥ इयः शीत च ॥ ८१६ ॥ श्येङ् गतावित्यस्मादारुः प्रत्ययोऽस्य च शीत
इत्यादेशो भवति । शीतारुः शीतासहः लत्वे, शीतालुः ॥ ८१७ ॥ तुबु अर्दने इत्यस्मादुरुः
प्रत्ययो भवति । तुम्बुरुः गन्धर्वः गन्धद्रव्यं च ॥ कन्देः कुन्द च ॥ ८१८ ॥ कदु रोदनाह्वानयोरित्य-
स्मादुरुः प्रत्ययोऽस्य च कुदित्यादेशो भवति । कुन्दुरुः सल्लकीनिर्यासः ॥ चमेरुरुः ॥ ८१९ ॥ चमू अर्दने इत्य-
स्मादुरुः प्रत्ययो भवति । चमूरुः चित्रकः ॥ शीङ्कु स्वप्ने इत्यस्माल्लुः प्रत्ययो भवति ।
शीलुः श्लेष्मानकः ॥ पीङ्गः कित् ॥ ८२१ ॥ पीङ्ग पाने इत्यस्मात् कित् लुः प्रत्ययो भवति । पीलुः हस्ती वृक्षश्च ॥
लस्जीर्ण्यश्लेरालुः ॥ ८२२ ॥ एभ्य आलुः प्रत्ययो भवति । आ लज्जेति व्रीडे । लज्जालुः लज्जनशीलः । ईर्ष्य
ईर्ष्यायः । ईर्ष्यालुः ईर्ष्याशीलः । शल गतौ । शलालुः वृक्षावयवः ॥ आपोऽप् च ॥ ८२३ ॥ आप्लं द व्याप्ता-
वित्यस्मादालुः प्रत्ययोऽस्य चाप् इत्यादेशो भवति । अपालुः वायुः ॥ गृहलुगुगुलुकमण्डलवः ॥ एते आलुप्रत्यया-
न्ता निपात्यन्ते । गृहतेर्ह्रस्वश्च प्रत्ययादेः । गृहलुः ऋषिः गुंहर शब्दे । अस्यादिर्गुण लोपश्च प्रत्ययादेः । गुगुलुः वृक्ष-
विशेषः अश्वश्च । कम्प पूर्वादनितेर्दोऽन्तः ह्रस्वश्च प्रत्ययादेः । कम्पलुः अमत्रम् ॥ प्रः शुः ॥ ८२५ ॥ पृश् पालनपूरणयोरि-
त्यस्मात् शुः प्रत्ययो भवति । पशुः वङ्गिर्ग्रे वक्रास्थि ॥ मस्जोऽप्यशिश्वः सुक्ल ॥ ८२६ ॥ एभ्यः कित् सुः प्र-
त्ययो भवति । दु मस्जौत् शुद्धौ । ' मस्जेः सः ' इति नोऽन्तः । मङ्गलुः मुनिः । इषग्न आभीक्ष्ण्ये । इङ्गुः
गुहादिप्रकृतिः । अशौटि व्याप्तौ । अलुः समुद्रः वप्रश्च ॥ टृपल्लिमलेरङ्गुः ॥ ८२७ ॥ एभ्योऽङ्गुः प्रत्ययो भवति ।
तु प्लवनतरणयोः । तरङ्गुः श्वापदविशेषः । पल गतौ, मलि धारणे । पलङ्गुः मलङ्गुश्च वृक्षः ॥ उलेः कित् ॥ ८२८ ॥
उल दाहे इत्यस्मात् सौत्रात् किदङ्गुः प्रत्ययो भवति । उलङ्गुः वृणजातिः ॥ कृबिचमितनिघन्यन्दिस्जिज्जिज्जिभ-

जिलस्जीर्ण्यभ्य ऊः ॥ ८२९ ॥ कर्षूः कुल्या अङ्गारः परिखा गर्तश्च । चमूः सेना । तनूः शरीरम् । धन शब्दे, धन
 धान्ये सौत्रो वा । धनूः धान्यराशिः ज्या वरारोहा च स्त्री । अदु बन्धने । अन्दूः पादकटकः । सर्ज अर्जने । सर्जूः
 अर्थः क्षारः वनस्पतिः वणिक् च । खर्जूः कण्डूः विद्युच्च । भुजैश्च भर्जने, अस्त्रोत् पाके वा, भर्जूः
 यवविकारः । ओ लस्रैति व्रीडे । लज्जूः लज्जालुः । ईर्ष्य ईर्ष्यालिः । ईर्ष्युः ईर्ष्यालिः ॥ फलेः फेल् च ॥ ८३० ॥
 फल निष्पत्तावित्यस्मादूः प्रत्ययोऽस्य च फेलित्यादेशो भवति । फेल्ः होमविशेषः ॥ कषेण्डच्छौ च षः ॥ ८३१ ॥
 कष हिंसायामित्यस्मादूः प्रत्ययो भवतिः षकारस्य च ण्ड् च्छत्रादेशो भवति । कण्डूः कच्छूश्च पाप्मा ॥ वहेर्घ् च ॥
 वहीं प्रापणे इत्यस्मादूः प्रत्ययो धनान्तादेशो भवति । वघूः पतिसुपपन्ना कन्या जाया च ॥ मृजेर्गुणश्च ॥ ८३२ ॥
 मृजौक् शुद्धावित्यस्मादूः प्रत्ययो गुणश्चास्य भवति । मर्जूः शुद्धिः रजकः नद्यास्तीरं शिला च । गुणे सिद्धे गुणवच-
 नमकारस्य वृद्धिवाधनार्थम् ॥ अजेर्जोऽन्तश्च ॥ ८३४ ॥ अज क्षेपणे चेत्यस्मादूः प्रत्ययो जकाराश्चान्तो भवति ।
 अज्जूः जननी ॥ कस्मिपव्यत्यर्थादिभ्यो णित् ॥ ८३५ ॥ एभ्यो णिटूः प्रत्ययो भवति । कस गतौ । कासूः श-
 क्तिर्नामायुधम् वाग्विकलः बुद्धिः व्याधिः विकला च वाक् । षदिच् गतौ । पादूः पादुका । कंक् गतौ आरुः वृक्ष-
 विशेषः कच्छूः गतिः पिङ्गलश्च । आदिग्रहणात् कचतेः काचूः, शलतेः शालूः इत्यादयोऽपि ॥ अणेर्होऽन्तश्च ॥
 ८३६ ॥ अणेर्धातोर्णिटूः प्रत्ययो भवति इश्चान्तः । अण शब्दे ॥ आण्डूः जलभृङ्गारः ॥ अडो ल् च वा ॥ ८३७ ॥
 अड लघ्ये इत्यस्माणिदूः प्रत्ययो भवति लश्चान्तादेशो वा । आलूः भृङ्गारः कारकश्च । आडूः दर्वीं टिहिमः वनस्पतिः
 जलाधारभूमिः पादभेदनं च ॥ नजो लम्बेर्नलुक् च ॥ ८३८ ॥ नत्पूर्वात् लुनुह् अवसंसने चेत्यस्मात् णिटूः
 प्रत्ययो नकारस्य च लुण् भवति । अलाबूः तुम्बी ॥ कफादीरेलं च ॥ ८३९ ॥ कफपूर्वादीरिक् गतिकम्पन-

योरित्यस्माद् प्रत्ययो लकारश्चान्तादेशो भवति । कफेच्छः श्लेष्मातकः यवलाजाः मधुपर्कः छादिषेयं च तृणम् ॥
 ऋतो रत् च ॥ ८४० ॥ ऋत् घृणागतिस्पर्धेषु इत्यस्माद् प्रत्ययो रत् चास्यादेशो भवति । रतूः नदीविशेषः
 सत्यवाक् दूनः कृमिविशेषश्च ॥ दृभिचपेः स्वरान्नोऽन्तश्च ॥ ८४१ ॥ आभ्यां पर ऊः प्रत्ययः स्वरात् परो
 नोऽन्तश्च भवति । दृभेत् ग्रन्थे । दृभूः सर्पजातिः वनस्पतिः वज्रः ग्रन्थकारः दर्भेण च बाहुलकात् ' म्नां धुइवर्गेऽ-
 न्त्योऽपदान्ते ' इति नकारस्य लुक् न भवति । चप सान्त्वने । चम्पूः कथाविशेषः ॥ धुर्वेदिविषदिशोषौ च ॥
 ८४२ ॥ विधुषाद् प्रागल्भ्ये इत्यस्मात् ऊः प्रत्ययो दिधिषु दिधीषु इत्यादेशौ चास्य भवतः । दिधिषूः जगत्पश्याः
 पूर्वपरिणीता पुंश्रली च । दिधीषूः ऊहायाः कनिष्ठाया अनूढा ज्येष्ठा पूनर्भूः आहुनिश्च ॥ भ्रमिगमितनिभ्यो
 षिव् ॥ ९४३ ॥ एभ्यो षिद् प्रत्ययो भवति । भ्रमूच् अनवस्थाने । भ्रूः अक्ष्णोर्हपरि रामरात्रिः । गम्भृ गनौ ।
 अग्रे गच्छत्यग्रेणः पुरस्सरः । तनूयी विस्तारे । कुत्सिनं तन्यते कुतूः चर्ममयमावपनम् ॥ नृनिशुधिरुषिकुहिरुभ्यः
 कित् ॥ ८४४ ॥ एभ्यः किदूः प्रत्ययो भवति । नृतैच् नर्तने । नृतूः नर्तकः कृमिजातिः प्लवः प्रतिकृतिश्च ।
 मृधूश् शब्दकुत्सायाम् । मृधूः शर्धनः कृमिजातिः अपानं बलिश्च दानवः । रूषूः रूषे रोषे । रूषूः भर्त्सकः । कु-
 ह्णि विस्मापने । कुहूः अमावास्या ॥ तृब्बिभ्यां ङ् ॥ ८४५ ॥ आभ्यां डूः प्रत्ययो भवति । तृ प्लवननरणयोः
 । तर्हूः द्रोणी प्लवः परिवेषणभाण्डं च । खड्गू भेदे । खड्गूः बालानामुत्करणं स्त्रीणां पादाङ्गुलाभरणं च
 ॥ तृदृभ्यां दूः ॥ ८४६ ॥ आभ्यां दूः प्रत्ययो भवति । तृ प्लवननरणयोः । तर्दूः दर्वौ । दृशू विदारणे ।
 दर्दूः कुष्ठभेदः ॥ कमिजनिभ्यां बूः ॥ ८४७ ॥ आभ्यां बूः प्रत्ययो भवति । कम्बूः काननौ । कम्बूः भूषणम्
 आदर्शत्सरः कुरुविन्दश्च । जर्नेचि मादुर्भावे । जम्बूः वृक्षविशेषः ॥ ८४८ ॥ शक्वेरन्धूः ॥ ८४८ ॥ शक्वेरन्धूः शक्तावित्यस्मा-

दन्धूः प्रत्ययो भवति । शक्रन्धूः वनस्पतिः देवताविशेषश्च ॥ कुगः कादिः ॥ ८४९ ॥ ड कुंण् करणे इत्यस्मात्कका-
 रादिरन्धूः प्रत्ययो भवति । कर्कन्धूः वदरो व्रणं यवलाजाः मधुपर्कः विष्टम्भश्च ॥ योराग्नः ॥ ८५० ॥ युक् मि-
 श्रणे इत्यस्मादाग्नः प्रत्ययो भवति । यवाग्नूः द्रवौदनः ॥ काच्छोडो डेरुः ॥ ८५१ । कपूर्वात् शीङ्क् स्वप्ने
 इत्यस्मात् डिदेरुः प्रत्ययो भवति । कशेरुः कन्दविशेषः वीरुच्च ॥ दिव ऋः ॥ ८५२ ॥ दिवूच् क्रीडादावित्य-
 स्माहः प्रत्ययो भवति । देवा देवरः पितृव्यस्त्री अग्निश्च ॥ सोरसेः ॥ ८५३ ॥ सुपूर्वादसूच् क्षेपणे इत्यस्माहः
 प्रत्ययो भवति । स्वसा भगिनी ॥ नियो डिप् ॥ ८५४ ॥ जीगू प्रापणे इत्यस्मात् डिहः प्रत्ययो भवति । ना पुरुषः ॥
 सव्यात्स्थः ॥ ८५५ ॥ सव्यपूर्वात् घां गतिनिवृत्तावित्यस्मात् डिहः प्रत्ययो भवति । सव्येष्ठा सारथिः ॥ यतिननन्दि-
 भ्यां दीर्घश्च ॥ ८५६ ॥ यतैर्नञ्पूर्वात् नन्देश्च ऋः प्रत्ययो भवति । दार्यधानयोर्भवति । यतैश्च प्रयत्ने । याता
 पनिभ्रातृभगिनी देवरभार्या ज्येष्ठभार्या च । तु नदु समृद्धौ । ननान्दा भर्तृभगिनी । नखादित्वान्नवोऽन्न
 भवति ॥ शासिंशंसिनाः कृष्टुहृष्टुमन्धादिभ्यस्तुः ॥ ८५७ ॥ एभ्यस्तुः प्रत्ययो भवति । शास्तरु अनुशिष्टौ
 । शास्ता गुरुः राजा च । प्रशास्ता राजा ऋत्विक् च । शंसु स्तुतौ च । शंस्ता स्तोता । जीगू प्रापणे ।
 नेता सारथिः । रुक् शब्दे । रोता मेघः । डुक्षुक् शब्दे । क्षोना सुमलप । हृगू हरणे । हर्ना चौरः । डुड
 भृगू पोषणे च । भर्ता पतिः । घृष्टूत अवध्वंसने । धर्ता धर्मः । भर्तिक् ज्ञाने । भन्ना विद्वान् मजाप-
 तिश्च । आदिग्रहणानुपपद्रष्टा ऋत्विक् विशास्ता घातकः इत्यादयोपि ॥ पानेरिच्च ॥ ८५८ ॥ पांक् रक्षणे इत्य-
 स्मात् वः प्रत्ययो घातेश्चकारोन्तादेशो भवति । पिता जनकः ॥ मानिभ्राजेल्लुक् च ॥ ८५९ ॥ आभ्यां तः
 प्रत्ययो लुक् चान्तस्य भवति । मानि पूजायाम् । माता जननी । भ्राता सोदयः ॥ जाया

मिगः ॥ ८६० ॥ जाशब्दपूर्वात् विंगट् प्रक्षेपणे इत्यस्मात् तुः प्रत्ययो भवति । जायां प्रजायां भिन्नन्ति त-
मिति जामाता दुहितृपतिः ॥ आपोऽप् च ॥ ८६१ ॥ आप्लृट् व्याप्तावित्यस्मात्तुः प्रत्ययो भवति अप् चा-
स्यादेशः । अप्ता यज्ञः अग्निश्च ॥ नसेः प च ॥ ८६२ ॥ नमं प्रहृत्वे इत्यस्मात् तुः प्रत्ययो पश्चास्यान्तादेशो भव-
ति । नप्ता दुहितुः पुत्रस्य वा पुत्रः ॥ ह्रुपूर्वगोन्नीप्रस्तुप्रतिहृप्रतिप्रस्थाभ्य ऋत्विजि ॥ ८६३ ॥ एभ्य ऋ-
त्विज्यभिधेये तुः प्रत्ययो भवति । हुंक् दानादनयोः होता । पूगश् पवने । पोताः गं शब्दे, णींश् प्रापणे उत्पूवः ।
उद्गाता । उन्नेता । हुंङ्गृक् स्तुतौ, प्रपूर्वः । प्रस्तोता । हुंङ् हरणे प्रनिपूर्वः । प्रतिहर्ता । षडां गतिनिवृत्तौ प्रनि-
प्रपूर्वः । प्रतिप्रस्थाना । एते ऋत्विजः ॥ ८६४ ॥ णींश् प्रापणे इत्यस्मात् षकारादिस्तुः प्र-
त्ययो भवति ऋत्विज्यभिधेये । नेष्टा ऋत्विक् ॥ त्वष्टक्षत्तुदुहित्रादयः ॥ ८६५ ॥ एते तुप्तययान्ता निपा-
त्यन्ते । त्विषेरिनोऽच्च । त्वष्टा देववर्धकिः प्रजापतिः आदित्यश्च । क्षद खदने सौत्रः । क्षत्ता निवृत्तः अघ्निनीतः
दौवारिकः सुसलः पारशवः रुद्रः सारथिश्च । दुहेरिट् किञ्च । दुहिता तनया । आदिग्रहणादंग्येऽपि ॥ रातेडैः
॥ ८६६ ॥ रांक् दाने इत्यस्मात् हिदैः प्रत्ययो भवति । राः द्रव्यम् । रायौ । रायः ॥ शुगमिभ्यां डोः ॥
८६७ ॥ आभ्यां हिदोः प्रत्ययो भवति । शुंक् अभिगमे । द्यौः स्वर्गः अन्तरिक्षं च । गम्लं गतौ । गौः पृथिव्यादिः
॥ ग्लानुदिभ्यां डौः ॥ ८६८ ॥ आभ्यां हिदौः प्रत्ययो भवति । ग्लं हर्षक्षये । ग्लौः चन्द्रमाः व्या-
धितः शरीरग्लानिश्च । गुदंत् प्रेरणे । नौः जलतरणम् ॥ तोः किक् ॥ ८६९ ॥ तुंक् वृत्त्यादावित्यस्मात्
किक् प्रत्ययो भवति । ककार कित्कार्यार्थः । इकार उच्चारणार्थः । तुक् अपत्यम् ॥ द्रागादयः ॥ ८७० ॥ द्राक्
इत्यादयः शब्दाः किक् प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । द्रवतेरा च । द्राक् शीघ्रम् । एवं सरतेः, स्वाक् । स एवार्थः ॥

इयते र्वीदेशश्च । अर्वाक् अचिरन्तनम् । आदिग्रहणादन्येऽपि ॥ सोऽश्चिक् ॥ ८७१ ॥ सुं गतौ इत्यस्मात् चिक्
 प्रत्ययो भवति । सुक् जुहूप्रभृति अग्निहोत्रभाण्डम् ॥ सुवौ । सुवः । इकार उच्चारणार्थः । ककारः कित्कार्यार्थः
 ॥ तनेड्वच् ॥ ८७२ ॥ तनूयी विस्तारे इत्यस्मात् ङिङ्च् प्रत्ययो भवति । त्वक् शरीरादिकेष्टनम् ॥ पारे-
 रज् ॥ ८७३ ॥ पारण् कर्मसमाप्तावित्यस्माद्ज् प्रत्ययो भवति । पारक् शाकविशेषः प्राकारः सुवर्णं रत्नं च
 । पारजौ । पारजः ॥ ऋधिपृथिभिभ्यः कित् ॥ ८७४ ॥ एभ्यः किदज् प्रत्ययो भवति । ऋघौच् वृद्धौ
 । ऋक् समीपवाची अन्ययम् । ग्रथिष् प्रख्याने । निर्देशादेव ख्यत । पृथक् नानार्थेऽन्ययम् । भिष् सौत्रः । भि-
 षक् वैद्यः । भिषजौ । भिषजः ॥ भृपणिभ्यामिज् भुरवणौ च ॥ ८७५ ॥ भृपणिभ्यामिज् प्रत्ययो
 यथासंख्यं भुर वण इत्यादेशौ च भवनः । भृग् भरणे । भुरिक् बाहुः शब्दः भूमिः वायुः एकाक्षराधिकपादं च ऋक्
 छन्दः । पणि व्यवहारस्तुत्योः । वणिक् वैदेहिकः ॥ ८७६ ॥ वशोः कित् ॥ ८७६ ॥ वशक् कान्तावित्यस्मात्
 किदिज् प्रत्ययो भवति । उशिक् कान्तः उशीरस्य अग्निः गौतमश्च ऋषिः ॥ लङ्घेष्ट नलुक् च ॥ ८७७ ॥
 लघुह् गतावित्यस्मात् अद् प्रत्ययो नलोपश्चास्य भवति । लघ्वाद् वायुः लघु च शकटम् ॥ सत्तेरह् ॥ ८७७ ॥
 से गतावित्यस्मादह् प्रत्ययो भवति । सरह् वृक्षविशेषः मेघः उदृजातिश्च ॥ ईडेरविह् ह्रस्वश्च ॥ ८७९ ॥
 ईडिक् स्तुतावित्यस्मादविह् प्रत्ययो ह्रस्वश्चास्य भवति । इडविद् विश्रवाः ॥ क्विचपि म्लेच्छश्च वा ॥ ८८० ॥
 म्लेच्छेरीडेश्च क्विचपि प्रत्यये वा ह्रस्वो भवति । अत एव वचनात् विवृ च ॥ म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे । म्लेह्
 म्लिह् उभयं म्लेच्छजातिः । ईह् इह स्वामी मेदिनी च ॥ ८८१ ॥ तृपेः कत् ॥ ८८१ ॥ तृपौच् प्रीतावित्यस्मात्
 कित् प्रत्ययो भवति । वृपद् चन्द्रः समुद्रः वृणभूमिश्च ॥ संश्रद्धेहत्साक्षादादयः ॥ ८८२ ॥ एते कवप्र-

त्ययान्ता निपात्यन्ते । संपूर्वाच्चिवनोतेडित् समो मकारस्यानुस्वारपूर्वः शकारश्च । संश्वत् अश्वयुः कुहकश्च ।
 अनुस्वारं नेच्छत्येके । सश्वत् कुहकः । चिपूर्वाद्धन्तेडित्श्च गुणः । विहन्ति । गर्भमिति वेहत् गर्भधानिनी अपजाः
 स्त्री अनड्वांश्च । संपूर्वादीक्षतेः साक्षाभात्रश्च । साक्षात् समक्षमित्यर्थः । आदिग्रहणादेहद्वियन्पुरीनदादयोऽपि ॥
 पठच्छपदादयोऽनुकरणाः ॥ ८८३ ॥ पठदित्यादयोऽनुकरणशब्दाः कन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । पठ गतौ ।
 पठत् । छपत् संस्पशे, उकारस्याकारश्च । छपत् । पठत् गतौ । पठत् । शृशू हिसायाम् । शरत् । शरु गतौ ॥
 शलत् । खट काङ्क्षे । खटन् । दहेः प च । दपत् । डिपेः डिपत् । खननेश्च । खरत् । खारतेः खारत् । सर्व
 पते कस्यचिद्विशेषस्य श्रुतिप्रत्यासत्थाऽनुकरणशब्दाः । अनुकरणमपि हि साध्येन कर्तव्यम् न यत्किञ्चित् यथा-
 नक्षरमिति शिष्टाः स्मरन्ति ॥ टुहिट्टुहिमहिपृबिभ्यः कतुः ॥ ८८४ ॥ एभ्यः क्रिदतुः प्रत्ययो भवति । टुहौच्
 जिघांसायाम् । टुहन् ओषः । वृह वृहौ । वृहन् पठहः वृदनि छन्दः । मह पूजायाम् । महान् पूजाः विसृणींश्च
 । महान्तौ । महती । पृष् सेवने । पृषत् तन्त्रं जलविन्दुः चित्रांशमितिः दध्युपसिक्तमाज्यं च । पुपती
 मृगी । स्थूलपूषीपालभेत । ऋकारो लयाद्यर्थः ॥ ८८५ ॥ गल्लं गनावित्यस्मान् कतुः प्रत्ययो
 डित्भवति द्वे चास्य रूपे भवतः । जगन् स्थावरजह्मो लोकः । जगतौ पृथ्वी ॥ भातेडित्तुः ॥ ८८६ ॥ भांक्
 दीप्तावित्यस्मात् डित्तुः प्रत्ययो भवति । भवान् । भवन्तौ । भवन्तः । उरारो दीर्घत्वादिकार्यार्थः ॥ हस्रुहहि-
 युषिनडिभ्य इत् ॥ ८८७ ॥ एभ्य इत् प्रत्ययो भवति । हृष् हरणे । हरित् हरितो वर्णः ककुब् चायुः
 मृगजातिः अश्वः सुर्वश्च । सुं गतौ । सरित् नदी । रुहं जन्मनि । रोहित्र वीरुत्पकारः मत्स्यः सूर्यः अग्निः
 मृगः वर्णश्च । युषः सौत्रः । योषति गच्छति पुरुषमिति योषित् स्त्री तडण् आधाते । तडित् विद्युत् ॥ उदंका-

च्छवेडित् ॥ ८८८ ॥ उदकपूर्वादि द्वौश्च गतिद्वयोऽप्यस्मात् ङित् प्रत्ययो भवति । उदकेन भवति उद-
 श्वित् तक्रम । ' नाम्युत्तरपदस्य च ' इति उदकस्य उदभावः ॥ अ उत् ॥ ८८९ ॥ मृत् प्राणत्याग इत्यस्मादुत्
 प्रत्ययो भवति । मरुत् वायुः देवः गिरिशिखरं च ॥ ओ मादिर्वा ॥ ८९० ॥ गृत् निगर्णे इत्यस्मादुत् प्रत्ययो
 भवति स च मकारादिर्वा भवति । गर्मुत् गरुहः आदित्यः मधुमक्षिका तक्षा तुणं सुवर्णं च । गरुत् बर्हः अजगरः
 परकतमणिः वेगः तेजसां वर्चश्च ॥ शकेर्कृत् ॥ ८९१ ॥ शक्लृद् शक्तावित्यस्माद्वत् प्रत्ययो भवति । शक्लृत्
 पुरीषम् ॥ यजेः क च ॥ ८९२ ॥ यजीं देवपूजादिवित्यस्मात् ऋत् प्रत्ययो कथान्तादेशो भवति । यक्लृत्
 अन्नम् ॥ पातेः कृत् ॥ ८९३ ॥ पांक् रक्षणे इत्यस्मात् ऋत् प्रत्ययः किङ्कति । पृथो नाम क्षन्त्रियाः ॥
 शब्भस्तेरद् ॥ ८९४ ॥ एभ्योऽद् प्रत्ययो भवति । शृशू हिंसायाम् । शरद् ऋतुः । हृ भये । दरत् जनपद-
 समानशब्दः क्षत्रियः । दरदो जनपदः ॥ भस भर्त्सनदीप्त्योः सौत्रः । भसत् जवनम् आस्यम् आमाशयस्थानं
 च । भवेरपीच्छन्त्येके । भषत् ॥ तनित्यजियजिभ्यो डद् ॥ ८९५ ॥ एभ्यो डिदद् प्रत्ययो भवति । त-
 नूयि विस्तारे । तद्, सः । त्यजं हानौ । त्यद्, स्यः । एतौ निर्देशवाचिनौ । यजीं देवपूजादौ । यद्, यः । अयमुद्दे-
 शवाची ॥ इणस्तद् ॥ ८९६ ॥ इणंक् गतावित्यस्माच्चद् प्रत्ययो भवति । एतद्, एषः । समीपवाची शुब्दः ॥
 प्रः सद् ॥ ८९७ ॥ पृशू पालनपूरणयोऽप्यस्मात् सदित्येवं प्रत्ययो भवति । पर्वत् सभा ॥ द्रोहस्वश्च ॥ ८९८ ॥
 दृशू विदारणे इत्यस्मात्सद् प्रत्ययो भवति । चस्वश्चास्य भवति । दृषत्याषणः ॥ युष्पयसिभ्यां कमद् ॥ ८९९ ॥
 आभ्वां क्तिव मदित्ययं प्रत्ययो भवति । युषः सौत्रः । सेवायाम् । शुष्मद्, यूयम् । असूच् क्षेपणे अस्मद्, वयम् ॥
 उक्षितक्ष्यक्षीशिराजिघन्विपश्चिषिक्लिदिस्निहिनुमस्तेरत् ॥ ९०० ॥ एभ्योऽन् प्रत्ययो भवति । उक्ष

सेचने । उक्षा वृषः । तक्षौ तनूकरणे । तक्षा । वद्धकिः अक्षौ व्याप्तौ च । अक्षा दृष्टिनिपातः । इधिक ऐश्वर्ये । ईशा परमात्मा । राजन् दीप्तौ । राजा ईश्वरः । धन्विः सौत्रो गतौ, धनु गतौ वा । धन्वा मरुः धनुश्च । पचुह व्यक्तीकरणे । पञ्च संख्या । पूष वृद्धौ । पूषा आदित्यः । विलदौच आर्द्रभावे । वलेदा मुखपसेकः चन्द्रः इन्द्रश्च । षिणहौच प्रीतौ । स्नेहा स्वाङ्गम् सुहृत् वशा च गौः । पुक् स्तुतौ । नव संख्या । दु मस्जौत् शुद्धौ । मज्जा षष्ठो धातुः ॥ लृपूयुष्टुषिदंशियुदिविप्रतिदिविभ्यः कित् ॥ ९०१ ॥ एभ्यः किदन् प्रत्ययो भवति । लृग् लृद्धने । लुत्रा दात्रं स्यावरश्च । पूग् पवने । पुवा वायुः । युक् मिश्रणे । युवा तरुणः । वृष सेचने । वृषा इन्द्रः वृषभश्च । दंशं दशने । दश संख्या । चुक् अभिगमे । द्युवा अभिगमनीयः राजा सूर्यश्च । दिवूच क्रीडादौ । दिवा दिनम् । प्रतिपूर्वात् प्रति-दिवा अहः अपराह्णश्च ॥ भवत्मातरिभ्वन्सूर्यन्प्लीहन्नयन्मन्विभ्वत्सन्प्ररिज्वन्महन्नहन्मघवन्नथर्वन्निति ॥ ९०२ ॥ एतेऽन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । भवतेर्लुक् च । भ्वा कुकुरः । मानरि अन्तरिक्षे भवति मातरिभ्वा-वायुः । अत्र 'तत्पुरुषे कृति' इति सप्तम्या अलुप् इकारलोपश्च पूर्ववत् । मूर्द्धं च । मूर्द्धन्त्यस्मिन्नाहताः प्राणिन इति मूर्धा शिरः । प्लिहेर्दीघश्च । प्लीहा जठरान्तरावयवः । अरिपूर्वादिर्मेणन्तात् अरीन् आपयतीति अर्यमा सूर्यः । विश्वपूर्वात् प्सातेः कित् च । विश्वप्सा कालः वायुः अग्निः इन्द्रश्च । परिपूर्वात् ज्वलतेर्दिङ्च । परिज्वा सूर्यः चन्द्रः अग्निः वा-युश्च । महीयतेरीयलोपश्च । महा महत्त्वम् । अर्हेर्नलोपश्च । अंते अहः दिवसः । मर्द्धेर्नलोपोऽव् चान्नः । मर्द्धयते इति मघवा इन्द्रः । नञ्पूर्वात् खर्वेः स्वस्थश्च । न खर्वति, अथर्वा वेदः ऋषिश्च । इतिकरणादन्येपि भवन्ति ॥ षप्यशौ-भ्यां तन् ॥ ९०३ ॥ आभ्यां तन् प्रत्ययो भवति । षप समवाये । अशौदि व्याप्तौ । सप्त अष्ट उभे संख्ये ॥ स्ना-मदिपद्यतिर्पूशकिभ्यो वन् ॥ ९०४ ॥ एभ्यो वन् प्रत्ययो भवति । णांक् शौचे । स्नावा शिरा नदी च । मर्देन् हर्षे ।

मद्वा दत्तः पानं कान्तिः क्रीडा मुनिः शिरश्च । मङ्गरी मदिरा । बाहुलकात् ङी वनोरश्च । पदिंच गतौ । पद्वा पत्तिः
वत्सः रथः पादः गतिश्च । कंङ्क गतौ । अर्वा अश्वः अशनिः आसनं मुनिश्च । पृथु पालनपूरणयोः । पर्व सन्धिः पू-
रणं पुण्यतिथिश्च । शक्लंद् शक्तौ । शक्वा वर्षकिः समर्थः । शक्वरी नदी विद्युत् छन्दोजातिः युवतिः सुरभिश्च । शा-
क्वरो वृषः ॥ ग्रहेरा च ॥ ९०५ ॥ ग्रहीशु उपादाने इत्यस्माद्भवन् प्रत्ययो भवति आकारश्चान्तादेशः श्रावा पाषाणः पर्वतश्च
ऋशीक्रुशिरुहिजिद्विहसृष्टभ्यः क्वनिप् ॥ ९०६ ॥ ऋत्वा अजगरः । क्रुश्वा सृगालः । रूहा
वृक्षः । जित्वा धर्मः इन्द्रः योद्धा च । जित्वरी नदी वणिजश्च । वारणसीं जित्वरीमाहुः । सित्वा वायुः विष्णुः
मृत्युश्च । सित्वरी रात्रिः । हत्वा रुद्रः मत्स्यः वायुश्च । सृत्वा कालः अग्निः वायुः सर्पः प्रजापतिः नीचजातिश्च
। सुत्वरी वेद्यामाता । धृत्वा निष्णुः शैलः समुद्रश्च । धृत्वरी भूमिः । हत्वा दत्तः । पकारस्तागमार्थः
सृजेः स्रजस्रकौ च ॥ ९०७ ॥ सृजंत् विसर्गे इत्यस्मात् क्वनिप् प्रत्ययो भवति स्रज् सृक् इत्यगदेशौ
चास्य भवतः । स्रज्वा मालाकारः रज्जुश्च । स्रक्कणी आस्योपान्तौ ॥ ध्याप्योर्धीं पी च ॥ ९०८ ॥ ध्यै चि-
न्तायाम् प्यैच् हृदौ इत्याभ्यां क्वनिप् प्रत्ययो यथासंख्यं च धी पी इत्येवावादेशौ भवनः । ध्ययतीति धीवा
मनिपी निषादः व्याधिः मत्स्यश्च । प्यायते, पीवा पीनः ॥ अतेर्धं च ॥ ९०९ ॥ अत सातत्यगमने इत्यस्मात्
क्वनिप् प्रत्ययो यश्चान्तादेशो भवति । अध्वा मार्गः ॥ प्रात्सदिरीरिणस्तोऽन्तश्च ॥ ९१० ॥ प्रपूर्वभ्यः
सद्यादिभ्यः क्वनिप् प्रत्ययस्तोऽन्तश्च भवति । षद्वलं विशरणगत्यवसादनेषु । प्रसत्त्वा मूढः वायुश्च । प्रसत्त्वरी
माता प्रतिपत्तिश्च । रींश्च गतिरेषणयोः । प्ररीत्वा वायुः । प्ररीत्वरौ स्त्रीविशेषः । ईरिक् गनिकम्पनयोः ।
प्रेत्वा सागरः वायुश्च । प्रेत्वरौ नगरी । इणंक् गतौ । प्रेत्यरी नगरीत्याहुः ॥ मन् ॥ ९११ ॥ सर्वधातुभ्यो

बहुलं मन् प्रत्ययो भवति । डुकुण्य करणे । कर्म व्यापारः । वृग्द वरणे । वर्म कवचम् । वृतुङ् वर्तने । वर्म प-
 न्याः । चर-भक्षणे च । त्रर्म अजिनम् । भस भर्त्सनदीप्त्योः सौत्रः । भसितं तदिति भस्म भूतिः ॥ जनैवि
 प्रादुर्भवित् । जन्म उत्पत्तिः । दृग् हिंसायाम् । शर्म सुखम् । वसत्रोऽस्य दुरितं शीर्यासुरिति वसुशर्मा ।
 एवं हरिशर्मा । मृत् प्राणत्यागे । मर्म जीवप्रदेशप्रचयस्थानम् । यत्र जायमाना वेदना महती जायते । नृश नये ।
 नर्म परिहासकथा । श्लिष्वच् आलिङ्गने । श्लेष्मा फक्कः । उष रुजायाम् । उष्मा तापः । डुङ् भृङ्गक् पोषणे
 च । भर्म सुवर्णम् । यांक् प्रापणे । यामा रश्चः । वांक् गतिगन्धयोः । वामा करचरणह्रस्वः । पांक् रक्षणे । पामा
 कच्छुः । वृष् सेवने । वर्ष्म शरीरम् । वदलं विशरणगत्यवसादनेषु । सब्र गृहम् । विशत् प्रवेशने । वेष्म गृहम्
 । हिंद गतिवृद्धयोः । हेम सुवर्णम् । छदण् अपवारणे । छद्म माया । दीङ्क्ष क्षये, देङ् पालने वा । दाम रज्जुः
 माता च । डु धाङ्क् धारणे च । धाम स्थानं तेजश्च । ष्टां गतिनिवृत्तौ । स्थाम बलम् । भृङ्द अभिषवे । सोमा
 यज्ञः पयो रसः चन्द्रमाश्च । अशौटि व्याप्तौ । अश्मा पाषाणः । लक्ष्मीं दर्शनाङ्कनयोः । लक्ष्म चिह्नम् । अयि
 गतौ । अयमसंग्रामः । तक् हसने । तक्मा रतिः आतपः दीपश्च । हुंक् दानादनयोः । होम हव्यद्रव्यम्, अग्निहोत्र-
 शाला च । धृगु धारणे । धर्म पुण्यम् । विपूर्वात् विधर्मा अहितः वायुः व्यभिचारश्च । ध्ये चिन्तायाम्
 । ध्याम ध्यानम् ॥ कुष्युषिसृषिभ्यः कित् ॥ ९१२॥ एभ्यः कित् मन् प्रत्ययो भवति । कुषश्च निष्कर्षे । कुष्म
 शल्यम् । उष् दाहे । उष्मा दाहः, स्रष्टुं गतौ । सृष्मा सर्पः शिशुः यतिश्च ॥ घृहेनोऽञ्च ॥ ९१३ ॥
 वृहृ शब्दे इत्यस्मात्, मन् प्रत्ययो भवति नकारस्य चाकारः । ब्रह्म परं तेजः अध्ययनं मोक्षः । वृहस्वादात्मा
 । ब्रह्मा भगवान् ॥ व्येग एदोतौ च वा । ९१४ ॥ व्येगु संवरणे इत्यस्मात्, मन् प्रत्यय एदोतौ चान्तादेशौ वा ।

भवतः । व्येम वस्त्रम् । व्येमा संसारः कुबिन्दभाण्डं च । व्योम नमः । पक्षे, व्याम न्यग्रोशाख्यं प्रमाणम् ॥ स्यतेरी
च वा ॥ ९१५ ॥ षौचू अन्तकर्मणि इत्यस्मात् मन् प्रत्यय ईकारश्चान्तादेशो वा भवति । सीमा आघाटः । पक्षे,
साम भियवचनं वामदेव्यादि च ॥ सात्मनानात्मन्वेमन्त्रीमन्क्लोमन्ललामन्नामन्पात्मन्पक्षमन्यक्षमन्मिति ॥
॥ ९१६ ॥ एते मन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । स्यतेरुन्तश्च । सात्म अत्यन्ताभ्यस्तं प्रकृतिभूतम् अन्तकर्म च । अतः
दीर्घश्च । आत्मा जीवः । वेग आत्माभावश्च । वेम तन्तुवायोपकरणम् । खर्छेक् च । रोम तन्तुहम् । लत्वे, लोम तदेव ।
क्लमेरोन्च । क्लोम शरीरान्तरवयवः । लतेर्द्धित्वं च । ललाम भूषणादि । नेमेरा च । नाम संज्ञा कीर्तिश्च । पातय-
स्तेस्तः पू च । पात्मा पापं रक्षश्च । पञ्चेः कः षोऽन्तो न लोपश्च । पक्ष्म अक्षयादिलोम । यस्यतैः यक्षिणो वा यक्षमा
रोगः । इति करणात् तोवमस्त्वमादयो भवन्ति ॥ हजनिभ्यामिमन् ॥ ९१७ ॥ आभ्यामिपन् प्रत्ययो भवति । हङ्
हरणे । हरिमा पापविशेषः मृत्युः वायुश्च । जनैचि प्रादुर्भावे । जनिमा धर्मविशेषः मंसारश्च ॥ सृहृष्टृष्टृस्त्वभ्य ईमन्
॥ ९१८ ॥ एभ्य ईमन् प्रत्ययो भवति । सं गतौ । सरोमा कालः । हङ् हरणे । हरीमा मातश्चा । हुड् भृङ्क् पो-
षणे च । भरीमा क्षमी राजा कुड्भृच । धृङ् धारणे । धरीमा धर्मः । स्तृङ् आच्छादने । स्तरीमा प्रावारः ॥ घृत् मे-
रणे । सवीमा गर्भः प्रसूतिश्च ॥ गमेरिन् ॥ ९१९ ॥ गम्ष्टं गतावित्यस्मादिन् प्रत्ययो भवति । गमिष्यतीति गमी जिगमि-
षुः ॥ आङश्च णित् ॥ ९२० ॥ आङ्पूर्वात्केवाच्च गर्मेर्णित् प्रत्ययो भवति । आगमिष्यतीति आगामी प्रोषितादिः ॥
गमिष्यतीति गामी प्रस्थितादिः ॥ सुवः ॥ ९२१ ॥ षूळौच प्राणिप्रसवे इत्यस्मात् णिदिन् प्रत्ययो भवति । आसावी
आसनिष्यमाणः जनिष्यमाण इत्यर्थः ॥ सुवो वा ॥ ९२२ ॥ भू सत्तायामित्यस्मात् इन् प्रत्ययः स च णिद्वा भवति । भविष्य
तीति भावी कर्मविपाकादिः । भवी भविष्यन् ॥ प्रमतेर्याबुधिभ्याम् ॥ ९२३ ॥ प्रपूर्वात् प्रतिपूर्वाच्च यांक् प्रापणे, बुधिं

मनिच् ज्ञाने इत्यस्मात् च णिदिन् प्रत्ययो भवति । प्रयास्यतीति प्रयायी, प्रतियास्यतीति प्रतियायी । प्रभोत्स्यत इति प्रबोधी प्रतिबोधी बालादिः ॥ प्रात् स्थः ॥ ९२४ ॥ प्रपूर्वात् घ्रां गतिनिवृत्तावित्यस्माणिणदिन् प्रत्ययो भवति । प्रस्यास्यते इति प्रस्थायी गन्तुमनाः ॥ ९२४ ॥ परस्मात् क्ति ॥ ९२५ ॥ परमपूर्वात् तिष्ठनेः किदिन् प्रत्ययो भवति । परमे पदे विष्ठतीति परमेष्ठी अर्हदादिः । भीरुष्ठानादित्वात् षत्वम्, सप्तम्या अलुप् च ॥ पथिमन्थिभ्याम् ॥ ९२६ ॥ आभ्यां किदिन् प्रत्ययो भवति । पथे गतौ । पन्थाः मार्गः । पन्थानौ । पन्थानः । पथिप्रियः । मन्थश्च विलोहने । मन्थाः क्षुब्धः वायुः वज्रश्च । मन्थानौ । मन्थानः । मथिप्रियः ॥ ९२७ ॥ हुंक् दानादनयोरित्यस्मात् मिन् प्रत्ययो भवति । होमी ऋत्विक् घृतं च ॥ अर्त्तेशु क्षिनक् ॥ ९२८ ॥ ऋक् गतावित्यस्मात् शुक्षिनक् प्रत्ययो भवति ॥ ऋक्षसा इन्द्रः । ऋक्षुक्षणौ ऋक्षुक्षणाः ॥ अदेस्त्रिन् ॥ ९२७ ॥ अर्दक् भक्षणे इत्यस्मात् त्रिन् प्रत्ययो भवति । अत्रो ऋषिः ॥ पतेरत्रिन् ॥ ९३० ॥ पतल गतावित्यस्मादत्रिन् प्रत्ययो भवति । पतत्रो पक्षी ॥ आपः त्रिविद् इत्यश्च आप्लंद् व्याप्तावित्यस्मात् विवप् प्रत्ययो ह्रस्वश्चास्य भवति । आपः अम्भः । स्वभावाद्बहुत्वम् ॥ ककुप् त्रिष्टुचनुष्टुम्भः ॥ ९३२ ॥ एते विवप्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कपूर्वात् स्कुभ्नातेः सलोपश्च । कं वायुं ब्रह्म च स्कुभ्नन्तीनि ककुभो दिशः । कुक्पु लृष्णिक् छन्दः । ज्यनुपूर्वात् स्कुभ्नातेः सः षश्च । त्रिष्टुप् छन्दः । अनुष्टुप् छन्दः । बहुवचनान्निजिविजिविषां विवप् शिव । नेनिकु प्रजापतिः । वेविकु शुचिः । वेविक्र चन्द्रमाः ॥ अवेमः ॥ ९३३ ॥ अव रक्षणादावित्यस्मान्मः प्रत्ययो भवति । अवतीति ओम् ब्रह्म प्रणवश्च सेरितेरम् ॥ ९३४ ॥ सुपूर्वादिणक् गतावित्यस्मात् अम् प्रत्ययो भवति । स्वयम् आत्मना ॥ नश्चिन्भ्यां नक्तनूनी च ॥ ९३५ ॥ नशौच अदर्शने णूत् स्तवने आभ्यामम् प्रत्ययो नक्त नून इत्यादेशौ चानयोर्भवतः । नक्तं रात्रौ । नूनं विनर्क ॥ स्यतेर्णित् ॥ ९३६ ॥

षौ च अन्तर्कर्मणीत्यस्मात् णिदम् प्रत्ययो भवति । सायम् दिवसावसानम् ॥ गमिजमिक्षमिकमिदामिसमिभ्यो
 डित् ॥ ९३७ ॥ एभ्यो डिदम् प्रत्ययो भवति । गमलं गतौ । गम् । जम् अदने । जम् । क्षमौषि सहने । क्षम् । एतानि
 भार्यानामानि । कम्पूह कान्तौ । कम् पानीयम् । शम्बुच् उपशमे । शम् सुखम् । षम् वैक्लव्ये । सम् । संभवति ॥
 इणो दमक् ॥ ९३८ ॥ इणक् गतावित्यस्मात् कित् दम् प्रत्ययो भवति । इदम् प्रत्ययनिर्देशे ॥ कोडिम् ॥
 ९३९ ॥ कुह् शब्दे इत्यस्मात् डिदिम् प्रत्ययो भवति । किम् अनेनाविज्ञातं वस्तु पर्यनुयुज्यते ॥ तूवेरीम् णोऽन्त-
 र्थ ॥ ९४० ॥ तूष तुष्टावित्यस्मादीय प्रत्ययो णकारश्चास्यान्तो भवति । तूष्णो वाङ्निगमे ॥ ईङ्कमिदामिस-
 मिभ्यो डित् ॥ ९४१ ॥ एभ्यो डिदीय प्रत्ययो भवति । ईङ् च गतौ । ईम् । कम्पूङ्कान्तौ । कीम् । शम्बुच्
 उपशमे । शीम् । षम् वैक्लव्ये । सीम् । अभिनयव्याहरणान्येतानि । ईम् शीम् अव्यक्ते । कीम् संशयम्भना-
 दिषु । सीम् अमर्षपादपूरणयोः ॥ क्रमिगमिक्षमेस्तुमाञ्चतः ॥ ९४२ ॥ एभ्यस्तुम् प्रत्ययोऽकारस्य चाकारो
 भवति । कम् पादविक्षेपे । क्रान्तुं गमनम् । गम्बुं गतौ । गान्तुम् पान्यः । क्षमौषि सहने । क्षान्तुम् भूमिः
 तुमर्थश्च सर्वत्र ॥ ॥ गृष्टुर्द्विधुर्विभ्यः क्विप् ॥ ९४३ ॥ एभ्यः क्विप् प्रत्ययो भवति । गृंश शब्दे ॥ गीः वा-
 क् । पूश् पालनपूरणयोः । पूः नगरी । दुर्वै धुर्वै हिसायाय । दूः देहान्तरवयवः । धूः शकटाङ्गम् आदिश्च ॥
 चाद्वारी ॥ ९४४ ॥ एतौ क्विप्प्रत्ययान्तौ निपात्येते । वृणोतेर्द्विश्च । वाः पानीयम् । कर्मणि दश्च धात्वादिः
 वृण्वन्ति तामिति द्वाः दारम् । वृष्टं वरणे इत्यस्य च णिगन्तस्य रूपम् ॥ प्रादनेरम् ॥ ९४५ ॥ प्रपूर्वादि
 सातस्यगमने इत्यस्माद् प्रत्ययो भवति । प्रातः प्रभातम् ॥ सोरर्तल्लुक् च ॥ ९४६ ॥ सुपूर्वादिक् गतावित्यस्माद्
 प्रत्ययो धातोश्च लुक् भवति । स्वः स्वर्गः ॥ पूसन्यमिभ्यः पुनसनुतान्ताश्च ॥ ९४७ ॥ पूग् पवने, षण्

भक्तौ, अम गतावित्येतेभ्योऽर् प्रत्ययो भवति यथासंख्यं च । पुनः सनुतु अन्तु इत्यादेशा एषां भवन्ति । पुनः भूयः । सनुतः कालवाची । अन्तः मध्ये ॥ चतेरु ॥ ९४८ ॥ चतेर् याचने इत्यस्मादुर् प्रत्ययो भवति । चत्वारः संख्या । चत्वारि । चतस्रः ॥ दिवेर्डिच् ॥ ९४९ ॥ दिवूच् क्रीडादावित्यस्मात् डिदिच् प्रत्ययो भवति । द्यौः स्वर्गः अन्तरिक्षं च । दिवौ । दिवः ॥ विशिविपाशिभ्यां विवप् ॥ ९५० ॥ आभ्यां विवप् प्रत्ययो भवति । विशत् प्रवेशने । विशः प्रजाः । विद् वैश्यः पुरीषं अपत्यं च । पशन् बन्धने, विपूर्वः । विपाशयति स्म वसिष्ठमिति विपाद् नदी ॥ सहेः षष् च ॥ ९५१ ॥ षहि मर्षणे इत्यस्मात् किप् प्रत्ययः षष् चास्यादेशो भवति । षद् संख्या ॥ अस् ॥ ९५२ ॥ सर्वधातुभ्यो बहुलमप् प्रत्ययो भवति । नपं संतापे । तपः संतापः माघमासः निर्वराफलं चानशनादि । सुष्टु तपतीनि सुतपाः । एवं महातपाः । नमः पूजायाम् । तमूच् काङ्क्षायाम् । तमः अन्धकारः तृतीयगुणः अज्ञानं च । हणक् गतौ । अयः काललोहम् । वीक् प्रजनादौ । वयः पक्षी प्राणिनां कालकृता शरीरावस्था च यौवनादिः । वर्चिदीप्तौ । वर्चः लावण्यम् अन्नमलं तेजश्च । सुष्टु वर्चते इति सुवर्चः । रक्ष पालने । रक्षः निशाचरः । विभिदान् रनेहने । मेदः चतुर्थो धातुः । रह त्यागे । रहः प्रच्छन्नम् । षहि मर्षणे । सहाः मार्गशीर्षमासः । गभच् हिंसायाम् । नभः अकाशं श्रावणमासश्च । चितै संज्ञाने । चेतः चित्तम् । प्रचेता वरुणः । मर्निच् ज्ञाने । मनः नोन्द्रियम् ब्रूक् व्यक्तायां वाचि । वचः वचनम् । रुदृक् अश्रुविमोचने । रोदः नभः । रोदसी द्यावापृथिव्यौ । रुधृपी आवरणे । रोधः तीरम् । अनक् प्राणने । अनः शकटम् अन्नं भोजनं च । सं गतौ । सरः जलाशयविशेषः । तृ प्लवनतरणयोः । तरः वेगः बलं च । रहु गतौ । रंह जवः । तिजि क्षमानिधानयोः । तेजः दीप्तिः । मयि दीप्तौ । मयः सुखम् । मह पूजायाम् । महः तेजः । अर्विण् पूजायाम् । अर्चः पूजा । पद्ल

विशरणादौ । सदः सभा भवनं च । अज्जौपू व्यक्त्यादौ । अज्जः स्नेहः ॥ पाहाक्भ्यां पयह्यौ च ॥ ९५३ ॥ पां
 पांने ओहांक् त्यागे इत्याभ्यामस् प्रत्ययो भवति यथासंख्यं च पय् वा इत्यादेशावनयोर्भवतः । पयः क्षीरं जले च ।
 ह्यः अनन्तरातीते दिने ॥ छदिवहिभ्यां छन्दोघौ च ॥ ९५४ ॥ छदण् संवरणे वहीं प्रापण इत्याभ्यामस् प्रत्ययो
 यथासंख्यं चानयोः छन्द ऊय् इत्यादेशौ भवतः । छन्दः वेदः इच्छा वाग्वन्धविशेषश्च । ऊयः धेनोः क्षीराधारः ॥
 श्वेः शव् च वा ॥ ९५५ ॥ द्रवो ध्वि गतिबृद्ध्योरित्यस्मात् अस् प्रत्ययो भवति अस्य च शव् इत्यादेशो वा । शवः
 रोगाभिधानं मृतदेहश्च । शवसी । शवांसि । श्वयः शोफः बलं च । श्वयसी । श्वयांसि ॥ विश्वादिदिसुजिभ्याम् ॥
 ॥ ९५६ ॥ विश्वपूर्वाभ्यामाभ्यामस् प्रत्ययो भवति । विदक् ज्ञाने । विश्ववेदाः अग्निः । सुजं पालनाभ्यवहारयोः ।
 विश्वभोजाः अग्निः लोकपालश्च ॥ चायेर्नो ह्रस्वश्च वा ॥ ९५७ ॥ चायुग् पूजानिष्ठापनयोः इत्यस्मात् अस् प्र-
 त्ययो नकारोऽन्तादेशो नृह्रस्वश्चास्य वा भवति । चणः चाणश्चान्नम् । बाहुलक्काणत्वम् । णत्वं नेच्छन्त्येके ॥ अशो-
 र्धश्चादिः ॥ ९५८ ॥ अशश्च भोजने अशौटि व्याप्तावित्यस्मादास् प्रत्ययो यकारश्च धात्वादिर्भवति । यशः महात्म्य-
 म् सत्त्वं श्रीः ज्ञानं प्रतापः कीर्तिश्च । एवं शोभनमश्नाति अश्नुते वा सुयशाः । नागमेवाश्नाति नागयशाः । बृहदेनोऽ-
 श्नाति बृहदयशाः । श्रुत एनोऽश्नाति श्रुतयशाः । एवमन्येऽपि द्रष्टव्याः ॥ उवेर्जं च ॥ ९५९ ॥ उषू दाहे इत्यस्मा-
 दस् प्रत्ययो णकारश्चान्तादेशो भवति । ओजः बलं प्रभावः दीप्तिः शुक्रं च ॥ स्कन्देर्ध् च ॥ ९६० ॥ स्तंहं गति-
 शोषणयोः इत्यस्मात् अस् प्रत्ययो भवति धकारश्चान्तादेशः । स्कन्धः स्वाङ्गम् ॥ अवेर्वा ॥ ९६१ ॥ अव रक्षणादावि-
 त्यस्मादस् प्रत्ययो धकारश्चान्तादेशो वा भवति । अवः रक्षा ॥ अमेर्भहौ चान्तौ ॥ ९६२ ॥ अम
 गतावित्यस्मादस् प्रत्ययो भकारश्चान्तौ चान्तौ भवतः । अम्भः पानीयम् । अंहः पापम् अपराधः दिनश्च ॥ अदेरन्ध

च वा ॥ १६३ ॥ अदक् भक्षणे इत्यस्मादस् प्रत्ययोऽन्धादेशास्य वा भवति । अद्यते तदिति अन्धः अन्नम् ।
अद्यते दृशा मनसा च तद् इति अदः, अनेन प्रत्यक्षविमर्कणम् अपत्यक्षं च बुद्धिस्थमपदिश्यते ॥ आपोऽपाप्ता-
स्सराब्जाश्च ॥ १६४ ॥ आपूर्णद्वं व्याप्तावित्यस्मात् अस् प्रत्ययोऽप् अप्त् इत्यादेशाश्चास्य भवन्ति
। अपः सत्कर्म । अप्तः तदेव । अप्सरसः देवगणिकाः । अब्जः जलजम् अजर्यं च रूपम् ॥ उच्यञ्चेः क च ॥
१६५ ॥ उचच् समवाये अब्जं गतौ चेत्याभ्यामस् प्रत्ययोऽनयोश्च कोऽन्तादेशो भवति । ओकः आलयः ज-
लौकसश्च । अङ्कः स्वाङ्गम् रणश्च ॥ अञ्जयजियुजिभृजेर्गं च ॥ १६६ ॥ एभ्योऽस् प्रत्ययो गकारश्चान्तादेशो
भवति । अञ्जोप व्यसंयादौ अङ्गः क्षत्रियनाम गिरिपक्षी व्यक्तिश्च । अज क्षेपणे च । अगः क्षेमम् । युजंपी योगे
। योगः मनः युगं च । भृजैर् भर्जने । भर्गः रुद्रः हविः तेजश्च ॥ अर्तेरुराशौ च ॥ १६७ ॥ ऋङ्क् गतावि-
त्यस्मादस् प्रत्ययोऽस्य चोरिति अर्श इति च तालव्यशकारान्त आदेशो भवति । उरः वक्षः । अर्शोसि शुर्दादि-
कीलाः ॥ येन्धिभ्यां यादेशौ च ॥ १६८ ॥ याक् प्रापणे, वि इन्धैपि दीप्तौ इत्याभ्यामस् प्रत्ययो यथासंख्यं
च याद् एध इत्यादेशौ भवतः । यादः जलद्रुण्टसत्त्वम् । एधः इन्धनम् ॥ चक्षः शिद्रा ॥ १६९ ॥ चक्षिङ्क् व्य-
क्तायां वाचीत्यस्मात् अस् प्रत्ययो भवति स च शिद्रा । चक्षः ख्याः उभे अपि रक्षोनाम्नी । आचक्षाः वाग्मी ।
आख्याः प्रख्याश्च बृहस्पतिः । संचक्षाः ऋत्विक् । वसिक् आच्छादने । वासः वस्त्रम् । अग कुटिलायां गतौ । आगः अपराधः
वस्त्यगिभ्यां णिदस् प्रत्ययो भवति । वसिक् आच्छादने । वासः वस्त्रम् । अग कुटिलायां गतौ । आगः अपराधः
॥ मिथिरञ्ज्युषितृपशुभृवष्टिभ्यः कित् ॥ १७१ ॥ एभ्यः कित्दस् प्रत्ययो भवति । मिष्टृग् मेधाहिंसयोः । मिथः
परस्परम् रहसि चेत्यर्थः । रुज्जीं रागे । रजः गुणः अशुभम् पांशुश्च । उषू दाहे । उषाः मध्या अरुणः रात्रिश्च ।

तु प्लवनतरणयोः । निरस्करोति, तिरः कृत्वा काण्डं गतः । तिर इति अन्तर्द्वारिवनुजुने च । पृश्नं पालनपूरणयोः ।
पुरः पूजायाम् । तथा च पठन्ति नमः पूजायां पुरश्चेति । शृणुं हिंसायाम् । शृणाति तद्विशुक्तमिति शिरः उत्तमाङ्गम्
। भू सत्तायाम् । श्रुवः लोकः अन्नरक्षिम् स्रैयश्च । वशक् कान्तौ । उन्ना रात्रिः ॥ विधेर्वी ॥ ९७२ ॥ विधत् विधाने
इत्यस्मादस् प्रत्ययो भवति स च किद्वा । वेधाः विद्वान् सर्ववित् प्रजाप्रतिश्च । विधाः स ए ॥ नुवो धथादिः ॥ ९७३ ॥
णुत् स्तवने इत्यस्माच्चकारादित्यकारादिश्च किदस् प्रत्ययो भवति । नूधा नूथाश्च स्रुतमागधौ । धादौ शुणमिच्छन्त्येके ।
नोधाः ऋषिः ऋत्विक् ॥ वयःपयःपुरोरेतोभ्यो धागः ॥ ९७४ ॥ एभ्यः परात् डुधाङ्क् धारणे चेत्यस्मात् किदस्
प्रत्ययो भवति । वयोधाः युवा चन्द्रः प्राणी च । पयोधाः पर्जन्यः । पुरोधाः पुरोहितः उपाध्यायश्च । रेतोधा
जनकः ॥ नञ ईहेरेहेधौ च ॥ ९७५ ॥ ननपूर्वादीहि चैष्टायामित्यस्मात् अस् प्रत्ययोऽस्य च एह् एध् इत्यादेशौ
भवतः । अनेहाः कालः इन्द्रः चन्द्रश्च । अनेधाः अग्निः वायुश्च ॥ विहायस्सुमनस्पुरुदंशस्पुरुरवोऽङ्गिरसः ९७६
॥ एतैऽसप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । विपूर्वाञ्जहातेर्जिहोतेर्वी योऽन्तश्च । विजहातीति विहायः आकाशम् । विजिहीत
इति विहायः पक्षी । सुपूर्वाङ्मानेर्हस्वश्च । सुष्ठु मानयन्ति मान्यन्ते वा सुमनसः पुष्पाणि । पुरुं दशनीति पुरुदंशाः
इन्द्रः पुरुपूर्वाद्भौतेर्धीश्च । पुरु रीति पुरुरवाः राजा यमुर्वंशी चक्रमे । अङ्गेरिरोऽन्तश्च । अङ्गतीत्यङ्गिरा ऋषिः ॥ पा-
तेर्जस्थसौ ॥ ९७७ ॥ पाङ्क रक्षण इत्यस्मात् जस यस इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः । पाजः बलम् । पाथ उदकम् अन्नं च
॥ स्रुरीभ्यां तस् ॥ ९७८ ॥ आभ्यां तस् प्रत्ययो भवति । सुं गतौ । स्रोतः निर्द्धारणम् । सुष्ठु स्रवतीति सुस्रोताः ।
रींश्च गतिरेपणयोः । रेतः शुक्रम् ॥ अर्तौणभ्यां नस् ॥ ९७९ ॥ आभ्यां नस् प्रत्ययो भवति । ऋङ्क गतौ । अर्णः
जलम् । इण्क् गतौ । एनः पापम् अपराधश्च ॥ रिचेः क च ॥ ९८० ॥ रिचुपी विरेचन इत्यस्मात् नस् प्रत्ययोऽस्य

च ककारोऽन्तादेशो भवति । रेवणः पापं धनं च ॥ रीष्टभ्यां पस् ॥ ९८१ ॥ आभ्यां पस् प्रत्ययो भवति । रींश्
गतिरेषणयोः । रेपः पापम् । दृग्द वरणे । वर्षः रूपम् ॥ शीङः फस् च ॥ ९८२ ॥ शीङ् कृ स्वन्ने इत्यस्मात् फस्
चकारात् पस् प्रत्ययो भवति । शेफः शेषश्च मेढ्रम् ॥ पचिवचिभ्यां सस् ॥ ९८३ ॥ आभ्यां सस् प्रत्ययो भवति ।
डु पचीष् पाके । पक्षः चक्रम् इन्धनं च । वचंक् भाषणे । वक्षः उरः शरीरं च ॥ हणस्तशस् ॥ ९८४ ॥ इणक् गता-
वित्यस्मात् तशस् प्रत्ययो भवति । एतशः सोमः अध्वर्युः वायुः अग्निः अर्कः इन्द्रश्च । वष्टेः कनस् ॥ ९८५ ॥
वशक् कान्तावित्यस्मात् किट् अनस् प्रत्ययो भवति । उगनाः शुक्रः ॥ चन्दो रमस् ॥ ९८६ ॥ चटु दीप्त्याढादयो-
रित्यस्माद्रमस् प्रत्ययो भवति । चन्द्रमाः शशी ॥ दमेरुनसूनसौ ॥ ९८७ ॥ दमृच् उपशम इत्यस्मात् ऊनस्
इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः । दमुनाः अग्निः । दमूना सूर्यः देवः उपशान्तश्च ॥ इण आस् ॥ ९८८ ॥ इणक् गतावित्य
स्मादास् प्रत्ययो भवति । अयाः कालः आदित्यश्च ॥ रुच्यचिंशुचिहुसपिछादिछृदिभ्य इस् ॥ ९८९ ॥ रोचिः
किरणः वसुपूर्वाद्भुसुरोचिः वासवः किरणः ऋतुश्च । अचिः ज्वाला । शोचिः रक्षिः शोकः पिङ्गलभावः विविक्तं च ।
हविः पुरोडाशादि । सर्पिः घृतम् । छदण् संवरणे । छादयतीति छदिः । ' छदेरिस्मन्त्रद्वक्वौ ' इति चह्रस्वः । बाहुल-
कादीर्घत्वे छादिः । उभयं गृहच्छादनम् । ऊ छट्टपी दीप्तिदेवनयोः । छर्दिः वग्नम् ॥ बहिर्वृहेर्नलुक् च ॥
आभ्यामिस् प्रत्ययो नकारस्य च लुक् भवति । बहुहृ वृद्धौ । बहिः अनभ्यन्तरे बृहु शब्दे च । बर्हिः शिवी दर्भश्च ॥
द्युतेरादेश्च जः ॥ ९९१ ॥ द्युति दीप्तावित्यस्मादिस् प्रत्ययो धात्वादेश्च वर्णस्य जकारो भवति । ज्योतिः तेजः सूर्यः
अग्निः तारका च ॥ सहेर्धं च ॥ ९९२ ॥ षहि मर्षेण इत्यस्मात् इस् प्रत्ययो धकारश्चान्तादेशो भवति । सधिः स-
प्तम् भूमिः संयोगः सहिष्णुः अग्निः अनहर्वांश्च ॥ ९९३ ॥ पां पाने इत्यस्मादिस् प्रत्ययः थकार-

श्रान्तो भवति । पायिः पानं नदी आदित्यः ज्योतिः स्वर्गलोकाश्च ॥ नियो डित् ॥ ९९४ ॥ णीं प्राणे हृत्य-
 स्मात् डिदिस् प्रत्ययो भवति । निश्चिनोति । निरूपसर्गोऽयं पृथग्भावे ॥ अवेर्णित् ॥ ९९५ ॥ अव रक्षणादावि-
 त्यस्माणिदिस् प्रत्ययो भवति । आविः प्राकाश्ये । आविरभूत् आविष्करोति ॥ तुभूस्तुभ्यः कित् ॥ ९९६ ॥
 एभ्यः किदिस् प्रत्ययो भवति । हुंक् वृत्त्यादौ । वृविः समुद्रः सरित् विवस्वान् प्रभुर्भयोगश्च । भू सत्तायाम् । भुविः
 क्रतुः समुद्रः सरित् विवस्वांश्च । षुंक् स्तुतौ । स्तुतिः स्तोता यज्ञश्च ॥ रुचर्तिजनितनिघनिमनिग्रन्थिपूत-
 पित्रपित्रपिचिजिप्रादित्रेपिभ्य उस् ॥ ९९७ ॥ रोदुः अश्रुनिपातः । अरुः व्रणः आदित्यः प्राणः समुद्रश्च ।
 जनुः अपत्यं पिता माता जन्म प्राणी च । तनुः शरीरम् । धन धान्ये, सौत्रः । धनुः चापम् । मन्त्रिच् ज्ञाने । मनुः
 प्रजापतिः । ग्रन्थुः ग्रन्थः । परुः पर्व समुद्रः धर्मश्च । तपुः सेंतापे । तपुः ऋषु शत्रुः भास्करः अग्निः कृच्छ्रादि च ।
 ऋषुः ऋषु । वषुः शरीरं लावण्यं तेजश्च । यलुः अच्छन्दा श्रुतिः यज्ञोत्सवश्च । प्रादुः प्राकाश्ये उत्पत्तौ च । प्रादुर्व-
 भूव । प्रादुरासीत् । वेपुः वेपथुः ॥ इणो णित् ॥ ९९८ ॥ इणक् गतावित्यस्मात् णिदुस् प्रत्ययो भवति । आयुः
 जीवितम् । जटापूर्वादिपि । जटायुः अरुणात्मजः ॥ 'ते नीलजीमूतनिकाशवर्ण, सपाण्डुरोरस्फुदारैर्यम् ॥ ददर्श
 लङ्काधिपतिः पृथिव्यां, जटायुपं शान्तमित्रानिदाहम्' ॥ १००१ ॥ दुर्वेर्डित् ॥ ९९९ ॥ दुपंच् वैकृत्ये हृत्यस्मात् डिदुस् प्रत्ययो
 भवति । दुः निन्दायाम् । दुष्पुरुषः ॥ सुहिमिध्यादेः कित् ॥ १००० ॥ आभ्यां किदुम् प्रत्ययो भवति । सुहौच्
 वैचित्र्ये । सुहूः कालावृत्तिः । मिथुर् मेधाहिंसयोः । मिथुः संगमः । आदिग्रहणादन्येभ्योऽपि भवति ॥ चक्षेः
 शिदा ॥ १००१ ॥ चक्षिक् व्यक्तायां वाचि हृत्यस्मात् कित् उस् प्रत्ययो भवति स च शिदा । चक्षुः परिचक्षुः अ-
 वचक्षुः अवसंचक्षुः अचक्षुः अवल्युः । बाहुलकात् द्विवचने, संचक्षुः विचल्युः ॥ पातेर्दुम्भुः ॥ १००२ ॥

तोः । कुम्भकारो यांति ॥ भावचचनाः ॥ ५ । ३ । १५ ॥ क्रियायां क्रियार्थायांमुपपदे वत्स्येदर्थद्धातोघवादयः ।
पाकाय पक्तये पचनाय वा व्रजति ॥ पदरुजविशस्पृशो घञ् ॥ ५ । ३ । १६ ॥ कृत्वात्कर्त्तरि । वत्स्येतीत्यादि
निवृत्तम् । पद्यते पत्स्यते अपादि पेदे वा पादः । रोगः । वेशः । स्पृशो व्याधिविशेषः । सत्तैः स्थिरव्याधिवलमत्स्ये
॥ ५ । ३ । १७ ॥ कर्त्तरि घञ् । सरति कालान्तरमिति सारः स्थिरः । अनीसारो व्याधिः । सारो बलम् । विमारो
मत्स्यः ॥ भावाकर्त्रोः ॥ ५ । ३ । १८ ॥ भावे कर्तृवर्जिते कारके च धातुभ्यो घञ् । पचनं पाकः । प्रकुर्वन्नि
तमिति प्राकारः । एवं आसः । प्रसेवः । दायो दत्तः । भावो भक्त्यर्थः साध्यरूपः क्रियासामान्यं धात्वर्थः स च
धातुनैवोच्यते । तत्र त्यादयः कृत्वातुमस्तव्यानीयादयश्च भवन्ति । यस्तु धात्वर्थधर्मः सिद्धता नाम लि-सङ्ख्यान्व-
ययोगी द्रव्यवद्धात्वार्थादन्यस्तत्र घञादिविधिः । तद्योगे च लिङ्गवचनभेदः । पाकः । पाकौ । पाकाः ॥ स्फुरस्फुरलोघञि
॥ ४ । २ । १४ ॥ सन्ध्यक्षरस्यात् । विस्फारः । विस्फालः । विष्फारः । घञि भावकरणे ॥ ४ । २ । ५२ ॥ रञ्जे-
रूपान्त्यनो लुक् । रागः । भावकरण इति क्रिम् ? । आधारे रङ्गः ॥ ४ । २ । ५३ ॥ स्यन्देर्घञि
नलुगृह्यभावौ निपात्येते वेगेऽर्थे । गोस्यदः । जव इत्येव, घृतस्यन्दः ॥ दशानावोदधौदूमप्रश्रथहिमश्रथम्
॥ ४ । २ । ५४ ॥ दंशेरनटि अवपूर्वस्योन्देः इन्वेश्च घञि उन्देर्मणि नलोपः महिमपूर्वस्य श्रन्थेर्घञि वृद्ध्यभावश्च
निपात्यते । दशनम् । अत्रोदः । एथः । ओद्धः । हिमश्रथः । मोऽकपियमोति न वृद्धिः । शमः । दमः ।
। विश्रमेर्वा । विश्रामः । विश्रमः ॥ उद्यमोपरमौ ॥ ४ । ३ । ५७ ॥ उदुपाभ्यां यमिरम्योर्घञि वृद्ध्यभावो निपा-
त्यते । उद्यमः । उपरमः । इङोऽपादाने तु टिद्धा ॥ ५ । ३ । १९ ॥ भावाकर्त्रोर्घञ् । अध्ययनमधीयत इति वा
अध्यायः । उपेत्य अस्मादधीयत इत्युपाध्यायः । उपाध्यायी । उपाध्याया ॥ ओवायुचणैर्निवृत्ते ॥ ५ । ३ । २० ॥

भावाकर्त्रोर्घञ् । शीर्यते औषधादिभिरिति शारो वायुः । मालिन्येन शीर्यते इति शारो वर्णः । निशीर्यते शीताद्यु-
 पद्रवो येन नत् नीशारो निवृत्तम् । प्रावरणमित्यर्थः । गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कुशः । निवृता द्युतोपकर-
 णमिति कश्चित् । नियमेन वृता इत्यन्वर्थात् ॥ निरभेः पुल्वः ॥ ५ । ३ । २१ ॥ यथासंख्य भावाकर्त्रोर्घञ् । नि-
 ष्पावः । अभिलावः ॥ रोरूपसर्गात् ॥ ५ । ३ । २२ ॥ भावाकर्त्रोर्घञ् । संरावः । उपरावः । उपसर्गादिति किम् ? ।
 रावः । कथं रावः ? । बहुलाधिकारात् ॥ भूअयदोऽल् ॥ ५ । ३ । २३ ॥ उपसर्गाद् भावाकर्त्रोर्ल् । प्रथयः ।
 प्रथसः । उपसर्गादित्येव । भावः भूअथोरूपसर्गादेवेति नियमार्थं वचनम् । बहुलाधिकारात् प्रादिसमासे वा प्रभाव
 इत्याद्यपि । उपसर्गादित्येव ? । भावः । आथः । चासः । न्यादो न वा ॥ ५ । ३ । २४ ॥ निपूर्वादेरलि घस्लभावोऽ-
 कारस्य दीर्घत्वं च वा निपात्यते । न्यादः । निधसः ॥ संनिव्युपाद्यमः ॥ ५ । ३ । २५ ॥ उपसर्गाद् भावाकर्त्रोर्ल्
 वा । संयमः । संयापः । नियमः । वियमः । वियामः । उपयमः । उपयामः ॥ नेर्नदगदपठस्वनवणः ॥
 ५ । ३ । २६ ॥ उपसर्गाद् भावाकर्त्रोर्ल् वा । निनदः । निनादः । निगदः । निपाठः । निपाठः । निस्वानः । निस्वानः । निक्वणः ॥
 चैणे क्वणः ॥ ५ । ३ । २७ ॥ उपसर्गाद् भावाकर्त्रोर्ल् वा ।
 वीणायां भवो वैणः । प्रक्वणः । प्रक्वाणो वा वीणायाः । वैण इति किम् ? प्रक्वाणः शुद्धलस्य ॥ मुचर्णवृद्ध-
 वक्षारणगमृद्धग्रहः ॥ ५ । ३ । २८ ॥ भावाकर्त्रोर्ल् । उपसर्गादिति निवृत्तम् । चयः । निश्चयः । जयः । ययः ।
 रावः । लवः । पवः । वरः । दरः । वशः । रणः । गमः । करः । गरः । ग्रहः । बहुलाधिकारात् वारः समूह इत्या-
 द्यपि सिद्धम् ॥ चर्षादयः क्लीबे ॥ ५ । ३ । २९ ॥ यथादर्शनं भावाकर्त्रोर्निपात्यन्ते । नपुंसके कानश्चनित्यर्थं
 वचनम् । वर्षम् । भयम् । धनम् । वनम् । खलम् । पदम् । युगम् । अत्र रथाङ्गकालविशेषगुणेष्वल् गत्वगुणाभावो

निपानम् । भावेऽनुपसर्गात् ॥ ५ । ३ । ४५ ॥ होऽल् वाश्चोत् । भाव इति किम् ? । व्याप्ये ह्यायः । अनुपस-
र्गादिति किम् ? । आह्वयः । हनो वा वध् च ॥ ५ । ३ । ४६ ॥ अनुपसर्गाद् भावेऽल् वा । वधः । घातः । अ-
नुपसर्गादित्येव । सङ्घातः ॥ व्ययजपमद्भ्यः ॥ ५ । ३ । ४७ ॥ अनुपसर्गाद् भावकर्त्रोरल् । बहुवचनाद्भाव इति
निवृत्तम् । व्यधः । जपः । मदः । अनुपसर्गादित्येव । आव्याधः । उपजापः । उन्मादः । नवा क्वणयमहसस्वनः ।
५ । ३ । ४८ ॥ अनुपसर्गाद्भावाकर्त्रोरल् । क्वणः । क्वाणः । यमः । यामः । हसः । हासः । स्वनः । स्वानः ॥
आङो हल्लोः ॥ ५ । ३ । ४९ ॥ भावाकर्त्रोरल् वा । आरवः । आरावः । आप्लवः । आप्लावः । आङ इति
किम् ? । विरावः । विप्लवः । वर्षविघ्नेऽच्चादुग्रहः ॥ ५ । ३ । ५० ॥ भावाकर्त्रोरल् वा । अवग्रहः । अवग्रहः ।
वृष्टेः प्रतिबन्ध इत्यर्थः । वर्षविघ्न इति किम् ? । अवग्रहः पदस्य । प्राद्रश्मिस्तुलासूत्रे ॥ ५ । ३ । ५१ ॥
ग्रहेरल् वा । प्रगृह्यत इति मग्रहः । मग्राहः । अश्वादेः संयमनरज्जुस्तुलासूत्रं च । मग्रहोऽन्यः । धृगो वस्त्रे ॥ ५ ।
३ । ५२ ॥ प्राद्धावाकर्त्रोरल् वा । प्रगृह्यन्ति तमिति मवरः । मवारः । घञ्युपसर्गस्य बहुलमिति दीर्घः । अन्ये तु प्राङ्-
पूर्वं एव घृणोतिः स्वभावाद्ब्रह्मविशेषे वर्तते । तेन मवारः मारव इति भवति । बल्ल इति किम् ? । मवरो यतिः ॥ उदः
श्रेः ॥ ४ । ३ । ५३ ॥ भावाकर्त्रोरल् वा । उच्छ्रयः । उच्छ्रायः ॥ ५ । ३ । ५४ ॥ उदो भावाकर्त्रोः । अलोऽ-
पवादः । वेति निवृत्तं पृथग्योगात् । उद्यावः । उत्पावः । उद्ग्रावः ॥ ५ । ३ । ५५ ॥ उत्पूर्वाद्भावाकर्त्रोर्घञ् ।
उद्ग्राहः । उद इत्येव । ग्रहः । विग्रहः ॥ न्यवाच्छापे ॥ ५ । ३ । ५६ ॥ ग्रहेर्गम्ये भावाकर्त्रोर्घञ् ।
निग्राहो ह ते वृषल भूयात् । अवग्राहो ह ते जालम भूयात् । शाप इति किम् ? । निग्रहश्चौरस्य ॥ प्राल्लिप्सायाम् ॥
५ । ३ । ५७ ॥ ग्रहेर्गम्यायां भावाकर्त्रोर्घञ् । पात्रमग्राहेण चरति पिण्डपातार्थी भिक्षुः । लिप्सायामिति किम् ? ।

प्रग्रहः सुवस्य ॥ समो सुष्टौ ॥ ५ । ३ । ५८ ॥ सम्पूर्वाग्रहेष्टुष्टिविषये धात्वर्थे भावाकर्त्रोर्ध्वञ् ॥ युष्टिरद्व्यु-
 लिस्सनिवेशो न परिमाणम् । संग्राहो मल्लस्य । मुष्टाविति क्रिम् ? । संग्रहः शिष्यस्य ॥ युदुद्रोः ॥ ५ । ३ । ५९ ॥
 सम्पूर्वाद्भावाकर्त्रोर्ध्वञ् ॥ संयावः । संद्रावः ॥ नियश्चानुपसर्गाद्वा ॥ ५ । ३ । ६० ॥ युदुद्रोर्भावाकर्त्रो-
 र्ध्वञ् ॥ नयः । नायः । यावः । दवः । दावः । द्रवः । द्रावः । अनुपसर्गादिति क्रिम् ? । प्रणयः ॥ वोदः ॥ ५
 । ३ । ६१ ॥ नयतेर्भावाकर्त्रोर्ध्वञ् ॥ उन्नयः ॥ अवात् ॥ ५ । ३ । ६२ ॥ नयतेर्भावाकर्त्रोर्ध्वञ् ॥ अव-
 नायः ॥ परेद्युते ॥ ५ । ३ । ६३ ॥ नयतेर्धूतविषये धात्वर्थे भावाकर्त्रोर्ध्वञ् । परिणयेन शरीरं हन्ति । समन्तान्त-
 यनेनेत्यर्थः । द्युत इति क्रिम् ? । परिणयः कन्यायाः । भ्रुवोऽज्ञाने वा ॥ ५ । ३ । ६४ ॥ परिपूर्वाद्भावाकर्त्रोर्ध्वञ् ॥
 परिभावः । परिभवं । अवज्ञान इति क्रिम् ? । समन्ताद्भवं परिभवं ॥ ५ । ३ । ६५ ॥ परिपूर्वाद्ग्र-
 ह्येयज्ञविषये प्रयोगे भावाकर्त्रोर्ध्वञ् । पूर्वपरिग्राहः । वेदेयज्ञाद्भूताया ग्रहणविशेष एनाभ्यामभिधी-
 यते । यज्ञ इति क्रिम् ? । परिग्रहः कुटुम्बिनः ॥ संस्तोः ॥ ५ । ३ । ६६ ॥ यज्ञविषये भावाकर्त्रोर्ध्वञ् ॥ संस्तावश्छ-
 न्दोगानाम् । समेत्य स्तुवन्ति छन्दोगा यत्र देशे संस्ताव उच्यते । यज्ञे इत्येक । संस्तवोऽन्यदृष्टे ॥ प्रात्सुद्रु-
 स्तोः ॥ ५ । ३ । ६७ ॥ भावाकर्त्रोर्ध्वञ् । प्रस्तावः । प्रस्तावः ॥ अयज्ञे स्तः ॥ ५ । ३ । ६८ ॥ प्राज्ञावा-
 क्त्रोर्ध्वञ् ॥ प्रस्तारः । प्रणिमस्तारः । अयज्ञ इति क्रिम् ? । वह्निमस्तारः ॥ वेरशब्दे प्रथने ॥ ५ । ३ । ६९ ॥ स्तु-
 णातेर्ध्वञ् । विस्तारः पटस्य । प्रथन इति क्रिम् ? । दृणस्य विस्तरः । अशब्द इति क्रिम् ? । वाक्यविस्तरः ॥ छन्दो-
 नाम्नि ॥ ५ । ३ । ७० ॥ वेः स्तुणातेर्भावाकर्त्रोर्ध्वञ् । विध्दारपङ्क्तिश्छन्दः ॥ क्षुश्रोः ॥ ५ । ३ । ७१ ॥
 विपूर्वाद्भावाकर्त्रोर्ध्वञ् । विभावः । विश्रावः ॥ न्युदोग्रः ॥ ५ । ३ । ७२ ॥ भावाकर्त्रोर्ध्वञ् । निगारः । उद्वंगारः ॥

निषद्वशीः सुषिदिचरिमनीनः ॥५॥३१९९ भावाकर्त्रोः स्त्रियां नाम्नि क्यप् । समञ्या । निपत्या । निपथ्या ।
 शय्या । सुत्या । विद्या । चर्या । मत्या । इत्या । नाम्नीत्येव । संवीतिः ॥ कृगः श च वा ॥५॥३१००॥ भावा-
 कर्त्रोः क्यप् । क्रिया । कृत्या । कृतिः ॥ मृगयेच्छायाञ्चातृणाकृपाभाश्रद्धाऽन्तर्द्धा ॥५॥३१०१॥ एते स्त्रियां
 निपात्यन्ते ॥ तत्रेच्छा भाव एव । शेषास्तु भावाकर्त्रोः । अन्ये तु सर्वान् भाव एवानुमन्यन्ते । मृगयतेः शः शब् च क्यप-
 वादो निपात्यते । मृगया । इच्छतेः शः क्यभावाश्च । इच्छा । याचितृष्येनेनङौ । याञ्चा । क्रपेरङ् रेफस्य च ऋ-
 कारः । कृपा । भातेरङ् । भा । श्रत्यूवीदन्तः पूर्वाच्च दधातेरङ् । श्रद्धा । अन्तर्द्धा ॥ परेः सृचरेर्यः ॥५॥३१०२॥
 भावाकर्त्रोः स्त्रियाम् । परिसर्या । परिचर्या । परेरिति किम् ? । संसृतिः ॥ वाऽटाटयात् ॥५॥३१०३॥ स्त्रियां
 भावाकर्त्रोः ॥ आटाटया । अटाटा ॥ जागुरश्च ॥५॥३१०४॥ भावाकर्त्रोः स्त्रियां यः । जागरा । जागर्या ॥
 शंसिप्रत्ययात् ॥५॥३१०५॥ भावाकर्त्रोः स्त्रियाम् ॥ प्रशंसा । गोपाया ॥ केटो गुरोर्व्यञ्जनात् ॥५॥
 ३१०६॥ धातोर्भावाकर्त्रोः स्त्रियाम् ॥ ईहा । केट इति किम् ? । स्रस्तिः ॥ षितोऽङ् ॥५॥३१०७॥
 धातोर्भावाकर्त्रोः स्त्रियाम् ॥ पचा । क्षरा ॥ भिदादयः ॥५॥३१०८॥ भावाकर्त्रोः स्त्रियामङन्ता ययालक्ष्यं
 निपात्यन्ते । भिदा । छिदा ॥ भषीभूषिचिन्तिपूजिकथिक्कुम्भिचिस्पृहितोलिदोलिभ्यः ॥५॥३१०९॥
 एभ्यो ण्यन्तेभ्यः स्त्रियां भावाकर्त्रोऽङ् ॥ भीषा । भूषा । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा । स्पृहा । तोला ।
 दोला । बहुवचनाद्यथादर्शनमन्येभ्योपि भवति । पीडा । जना ॥ उपसर्गादातः ॥५॥३११०॥ स्त्रियां भावा-
 कर्त्रोऽङ् । उपदा । उपसर्गादिनि किम् ? । दत्तिः ॥ णिवेश्यासश्रन्थयद्वन्द्वेनः ॥५॥३१११॥ स्त्रियां
 भावाकर्त्रोः ॥ कारणा । वेदना । आसना । अन्यना । घट्टना । वन्दना ॥ इषोऽनिच्छायाम् ॥५॥३११२॥

स्त्रियां भावाकर्त्रोरिनः ॥ अन्वेषणा । अनिच्छायामिति क्रिप् ॥ इष्टिः ॥ पर्यवेर्वा ॥ ५ । ३ । ११३ ॥ अनिच्छा-
 र्थादिष्वर्भावाकर्त्रोः स्त्रियामनः ॥ पर्येषणा । परीष्टिः ॥ कृत्सम्पदादिभ्यः क्विप् ॥ ५ । ३ । ११४ ॥ स्त्रियां
 भावाकर्त्रोः ॥ कृप् । युत् । सम्पत् । विपत् ॥ भ्यादिभ्यो वा ॥ ५ । ३ । ११५ ॥ स्त्रियां भावाकर्त्रोः क्विप् ॥ भीः ।
 भीतिः । ह्रीः । ह्रीतिः ॥ व्यतिहारेऽनिहार्दिभ्यो जः ॥ ५ । ३ । ११६ ॥ धातुभ्यः स्त्रियाम् ॥ बाहुलकाद्भावे ।
 नित्यं बन्विनोऽण् ॥ न्यावक्रोशी । अनीहादिभ्य इति क्रिप् ॥ व्यतीहा । व्यतीक्षा । नवोऽनिः क्षापे ॥ ५ । ३ ।
 ११७ ॥ पराद्धातोरगम्ये भावाकर्त्रोः स्त्रियाम् ॥ अजननिस्ते वृषल भूयात् । एवमजीवनिः । शाप इति क्रिप् ॥
 अकृतिस्तस्य पठस्य ॥ ग्लाहाज्यः ॥ ५ । ३ । ११८ ॥ स्त्रियां भावाकर्त्रोरनिः । ग्लानिः । हानिः । ज्यानिः ॥
 प्रभ्राख्यानं वेब् ॥ ५ । ३ । ११९ ॥ गम्ये स्त्रियां भावाकर्त्रेर्धातोः । वावचनाद्यथाप्राप्तं च । कान्तं कारिं का-
 रिणं क्रियां कृत्यां कृतिं वाऽकार्षीः । सर्वा कारिं स्मरिकां क्रियां कृत्यां कृतिं वाऽकार्षम् । एवं गणिं गणि-
 कामित्यादि ॥ पर्यायार्हणोत्पत्तौ च णकः ॥ ५ । ३ । १२० ॥ एष्वर्थेषु प्रभ्राख्यानयोश्च गम्ययोः स्त्रियां भावा-
 कर्त्रेर्धातोर्णकः ॥ पर्यायः क्रमः । भवत आसिका शायिका । अर्हणमर्हः योग्यता । अर्हति भवान् इक्षुभक्षिकाम् ।
 ऋणम् । इक्षुभक्षिकां मे धारयसि । इक्षुभक्षिका मे उदपादि । कां त्वं कारिकामकार्षीः ? । सर्वा कारिकामकार्षम् ।
 बाहुलकात्स्वचित्र । चिकीर्षा । बुभुक्षा मे उदपादि । प्रभ्राख्यानयोगेऽपि पर्यायादिषु परस्वात् णक एव ॥ नास्ति
 पुंसि च ॥ ५ । ३ । १२१ ॥ धातोः स्त्रियां भावाकर्त्रेर्नाम्नि णकः ॥ यथालक्ष्यं पुंसि च । प्रच्छदिका । अरो-
 चकः । विचर्विका । सालभक्षिका । बहुलाधिकारान्नेह । शिरोर्त्तिः ॥ भावे ॥ ५ । ३ । ११२ ॥ धात्वर्थनिर्देशे
 स्त्रियां धातोर्णकः । आसिका । शायिका । शायिका । क्लीने क्तः ॥ ५ । ३ । १२३ ॥ भावे धातोः ॥ घ्वाद्यपवादः । स्त्रियां

भावाकर्त्रोरिति च निवृत्तम् ॥ हसितं छात्रस्य । क्लीब इति किम् ? । हसः । हासः ॥ अनट् ॥ ५ । ३ । १२४ ॥
क्लीबभावे धातोः ॥ गमनं छात्रस्य ॥ छिबसिबोऽनटि वा ॥ ४ । २ । ११२ ॥ दीर्घः । निष्ठीवनम् । निष्ठेवनम् ।
सीवनम् । सेवनम् । यत्कर्मस्पर्शार्त्तिकर्त्रङ्गसुखं ततः ॥ ५ । ३ । १२५ ॥ येन कर्मणा संस्पृश्यमानस्य कर्तुरङ्गस्य सुख-
मुत्पद्यते ततः कर्मणः पराद्धातोः क्लीबेऽनट् ॥ पयःपानं सुखम् । कर्भेति किम् ? । तूलिकाया उत्थानं सुखम् । स्पर्शा-
दिति किम् ? । अग्निकुण्डस्योपासनं सुखम् । कर्त्रिति किम् ? । शिष्येण गुरोः स्नपनं सुखम् । न गुरुः कर्त्ता किन्तु
कर्म । अङ्गेति किम् ? । पुत्रस्य परिष्वज्जनं सुखम् । नात्र शरीरसुखम् । किन्तु मानसी प्रीतिः । अन्यथा परपुत्रपरि-
ष्वङ्गेऽपि स्यात् । सुखमिति किम् ? कण्टकानां मर्दनम् । सर्वत्रासमासः प्रत्युदाहार्यः । अथवा तत इति सप्तम्यन्ता-
त्तमः । तस्मिन् कर्मण्यभिधेये सामर्थ्यार्त्तिकर्तुः पराद्धातोऽनट् । राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः ॥ रम्यादिभ्यः
कर्त्तरि ॥ ५ । ३ । १२६ ॥ अनट् । रमणो । कपनी । इध्वत्रश्चनः ॥ ५ । ३ । १२७ ॥ कृगः कर्त्त-
र्यनट् वृद्धिश्च स्यात् । कारणम् ॥ अजिपत्यादिभ्यः कर्मोपादाने ॥ ५ । ३ । १२८ ॥ यथासंख्यमनट् । भुज्यते
इति भोजनम् । एवं निरदनम् । प्रपतत्यस्मादिति प्रपतनः । अपादानम् । बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥ करणा-
धारे ॥ ५ । ३ । १२९ ॥ धातोऽनट् । एषणी । लेखनी । गोदोहनी । सक्तुधानी ॥ पुंनास्त्रि वः ॥ ५ । ३ ।
१३० ॥ गम्ये धातोः करणाधारयोः ॥ एकोपसर्गस्य च वे ॥ ४ । २ । ३४ ॥ अनुपसर्गस्य छंदेणो ह्रस्वः ।
प्रच्छदः । छदः । एकोपसर्गस्य चेति किम् ? । समुपच्छादः । पुमिति किम् ? । विचयनी । नाम्नीति किम् ?
प्रहरणो दण्डः ॥ गोचरसंचरवहव्रजव्यजखलापणनिगमवकभगकषाकषनिकषम् ॥ ५ । ३ । १३१ ॥
एते करणाधारयोः पुंनास्त्रि घप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । गावश्चरन्त्यस्मिन् गोचरः । संचरः । वहः । व्रजः । व्यजः ।

निपातनाद्वीभावो न, खलः । आपणः । निगमः । वक्रः । बाहुलकात्कर्तरि । निवक्र इत्यपि कश्चित् । भगः । बाहु-
लकात्खलीवेऽपि । भगम् । कषः । आकषः । निकषः ॥ ५ । ३ । १३२ ॥ धातोः पुंनाग्नि
करणाधारे । वेदः । आरामः ॥ अवात्तृस्तृभ्याम् ॥ ५ । ३ । १३३ ॥ पुंनाग्नि करणाधारयोर्धञ् । अवतारः ।
अव्रस्वारः । बहुलाधिकारादसंज्ञायामपि । अवनारो नद्याः । केचित्तु भावेऽकर्तरि कारके स्त्रो नित्यं तस्मिन् विकल्पेन
घञ्भिच्छन्ति ॥ न्यायावायाध्यायोद्यावसंहाराधारद्वारजाम् ॥ ५ । ३ । १३४ ॥ पुंनाग्नि करणा-
धारयोर्धञन्तं निपात्यते । न्यायः । अवायः । अध्यायः । उद्यावः । संहारः । अवहारः । आधारः । दाराः । जारः ।
उदङ्कोऽतोये ॥ ५ । ३ । १३५ ॥ उत्पूर्वादेश्चैः पुंनाग्नि करणाधारयोर्धञ् न चेत्तोयविषयो धात्वथः ॥ तैलोदङ्कः ।
घृतोदङ्कः । व्यञ्जनादिति सिद्धे तोये प्रतिषेधार्थं वचनम् ॥ अतोय इति किम् ? उदकोदञ्चनः ॥ आनायो जा-
लम् ॥ ५ । ३ । १३६ ॥ आङ्पूर्वाग्नियः करणाधारे पुंनाग्नि जालेऽर्थे घञ् । आनायो मत्स्यानाम् ॥ खनोडड-
रेकेकन्नकघं च ॥ ५ । ३ । १३७ ॥ पुंनाग्नि करणाधारयोर्धञ् । आखः । आखरः । आखनिकः । आखनिक-
वक्रः । आखनः । आखानः ॥ इकिस्तिव् स्वरूपार्थे ॥ ५ । ३ । १३८ ॥ धातोः । भञ्जिः । क्रुधिः । वेत्तिः ।
यजेरङ्गानि । श्रुजिः क्रियते । पचतिः परिवर्त्तते ॥ दुः स्वीषतः कुञ्जकुञ्जार्थौ खल् ॥ ५ । ३ । १३९ ॥
धातोर्धाविकर्मणोः ॥ दुःशयम् । दुष्करः कटो भवता । सुशयम् । सुकरः । ईषच्छयम् । ईषत्करः । इह स्त्रीप्रत्ययादा-
रभ्यासरूपविधेरभावात्स्पर्धेऽलः स्त्रीखलनाः स्त्रियास्तु खलनौ परत्वाद्वतः । कुञ्जकुञ्जार्थौदिति किम् ? ईषल-
भ्यं घनम् । उपसर्गात् खलघञोश्च । दुष्पलम्भम् । सुपलम्भम् । ईषलम्भम् ॥ सुदुर्भ्यः ॥ ४ । ४ । १०८ ॥
आभ्यां व्यस्ताभ्यां समस्ताभ्यां चोपसर्गात् पराभ्यां परस्य लभतेः स्वरात्परः खलघञोर्नोऽन्तः । अतिसुलम्भम् ।

अतिदुर्लभम् । अतिसुलभम् । अतिदुर्लभः । अतिसुलभम् । अतिसुलभम् । उपसर्गदेव सुदुर्भ्ये इति नियमार्थं
वचनम् । तेनह न, सुलभम् । दुर्लभम् ॥ चव्यर्थे कत्राग्याहसूक्तुगः ॥ ५ । ३ । १४० ॥ कुच्छाकुच्छार्थभ्यो दुःस्वी-
पदुभ्यो यथासंख्यं खल । दुराद्यंभवम् । स्वाद्यंभवम् । इषदाद्यं भवं भवता । दुराद्यंकरः । स्वाद्यंकरः । इषदाद्यंकर-
श्चेवस्त्वया ॥ शास्त्रयुधिद्विशिष्टविमृषातोऽनः ॥ ५ । ३ । १४१ ॥ कुच्छाकुच्छार्थदुःस्वीषत्पूर्वात् । दुःशासनः ।
सुशासनः । ईषच्छासनः । दुर्योधनः । सुयोधनः ॥ ईषद्योधनः । दुर्दशनः । दुघषणः । दुर्भषणः । कथमीषद्वरिद्र
इति । अनप्रत्ययविषयेऽकारस्य लोपेनादन्तत्वाभावात् खलेव । णिन् चावश्यकाधर्मण्ये ॥ ५ । ४ । ३६ ॥ गम्ये
कर्त्तरि वाच्ये कृत्याः अवश्यंकारी अवश्यंहारी । अवश्यं गेयो गीतस्य । शतंदायी । गेयो गाथानाम् ॥ निषेधेऽ-
लंखलव्योः सत्वा ॥ ५ । ४ । ४४ ॥ उपपदयोर्धातोर्वा । अलंकृत्वा । खलुकृत्वा । पक्षे अलं रुदितेन । निषेध इति
किम् ? । अलङ्कारः स्त्रियाः । अलंखल्वोरिति किम् ? । मा कारि भवता ॥ ५ । ४ । ४५ ॥ गम्ये धातोः
वत्वा वा ॥ अनञः क्वेयप् ॥ ३ । ३ । १५४ ॥ अव्ययात्पूर्वपदात्परस्योत्तरपदस्य । अतिक्रम्य नदीं पर्वतः ।
नद्याः परः पर्वत इत्यर्थः । अमाय्य नदीं पर्वतः । नद्या अर्वाक् पर्वत इत्यर्थः । अनञ इति किम् ? अकृत्वा परम-
कृत्वा । उत्तरपदस्येत्येव । अलंकृत्वा ॥ निमीलयादिमेङ्स्तुल्यकर्तृके ॥ ५ । ४ । ४६ ॥ धातोः सम्बन्धे सत्वा
वा । अक्षिणी निमीलय हसति । मुखं व्यादाय स्वपिति ॥ मेङो वा मित् ॥ ४ । ३ । ८८ ॥ यपि मेङ् स्वभावाद्
व्यतिहार एव वर्त्तते इति नान्यैरिव व्यतिहारग्रहणं कर्त्तव्यम् । अपभित्य याचते । अपमाय । पूर्वं याचते पश्चादपमयते
इत्यर्थः । याचेस्तु पूर्वकालेऽपि कत्वा न । मेङः परकालभाविन्या कत्वया याचि प्राक्कालस्योक्तत्वात् । पक्षे तु याचित्वा
अपमयते । अपमातुं याचते तुल्यकर्तृक इति किम् ? । चैत्रस्याक्षिनिमीलने मैत्रो हसति ॥ प्राक्काले ॥ ५ । ४ । ४७ ॥

परकालेन धात्वर्थेन तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानाद्धातोः सम्बन्धे सत्त्वा वा । आसित्वा शुद्धक्ते । पक्षे आस्यते भोक्तुम् ।
 तुल्यकर्तृक इत्येव ? अत्र त्रजति गुरौ त्रजति शिष्यः । प्राकाल इति किम् ? अथ यदनेनं शुज्यते ततोऽयं व्रजति इत्यत्र
 कथं सत्त्वा न भवति ? । उच्यते, यत्र यच्छब्देन सह ततःशब्दः प्रयुज्यते तत्र ततःशब्देनैव प्राकालताया अधिधाने-
 नोक्तार्थत्वात् । प्राक्काल इत्युत्तरत्र यथासम्भवमधिधानतोऽनुवर्तनीयम् ॥ जनशो न्युपान्त्ये तादिः सत्त्वा ॥ ४ ।
 ३ । २३ ॥ किद्वद्वा ॥ रत्त्वा । रङ्गत्त्वा । नष्टा । नीनि किम् ? । सुत्त्वा । उपान्त्य इति किम् ? ।
 नित्त्वा । तादिरिति किम् ? । विषज्य ॥ कृतृमृषकृषकृशवञ्छुञ्छप्रफः सेट् ॥ ४ । ३ । २४ ॥ न्युपान्त्ये
 सति विहितः सत्त्वा किद्वत् ॥ ऋतित्वा । अर्चित्वा । वृषित्वा । तर्षित्वा । मर्षित्वा । कृषित्वा । कर्षित्वा ।
 कृशित्वा । कर्षित्वा । वचित्वा । वञ्चित्वा । लुचित्वा । लुञ्चित्वा । श्रथित्वा । श्रन्थित्वा । गुफित्वा ।
 गुम्फित्वा । ऋफित्वा । ऋम्फित्वा । विहितविशेषणान्नलोपेऽपि कित्वाद् गुणो न । न्युपान्त्य इति विशेषणं यफा-
 न्तानामेव नान्येषाम्, सम्भवज्यभिचारभावात् । न्युपान्त्य इति किम् ? । कोथित्वा । रेफित्वा । सेडिति किम् ? ।
 वत्सत्वा । वौ व्यञ्जनादेरिति किञ्चम् । द्युतित्वा । द्योतित्वा । लिखित्वा । लेखित्वा ॥ सत्त्वा ॥ ४ । २ । २९ ॥
 धातौः सेट् किद्वन्न ॥ देवित्वा । सेडित्येव । कृत्वा ॥ रङ्गदस्यन्दः ॥ ४ । ३ । ३० ॥ सत्त्वा किद्वन्न ॥ रङ्गत्त्वा ।
 रस्यत्वा । प्रस्कन्ध । प्रस्यन्ध ॥ क्षुधक्लिशकुषगुधमृधमृदमुदवदवसः ॥ ४ । ३ । ३१ ॥ सेट् सत्त्वा किद्वत् ॥ क्षु-
 धित्वा । क्लिशित्वा । कुषित्वा । गुधित्वा । मृधित्वा । मृदित्वा । उपित्वा ॥ रुदविदेनि किञ्चम् । रुदि-
 त्वा । विदित्वा । आत्त्वम् । खात्वा । पक्षे, खनित्वा । इत्त्वम् । दित्वा । सित्वा । पित्वा । स्थित्वा । दधातेर्हिः ।
 हित्वा । यपि चाद इति जघादेशे । प्रजग्ध्य ॥ हाको हिः स्त्वि ॥ ४ । ४ । १४ ॥ तादौ किति ॥ हित्वा ।

स्वीती किम् ? हीनः । तीति किम् ? प्रहाय ॥ पुत्रश्चः स्व ॥ ४ । ४ । ४ । आदिरिद् । जरीत्वा २ । त्रश्चि-
त्वा ॥ ऊदितो वा ॥ ४ । ४ । ४२ ॥ स्व आदिरिद् ॥ दान्त्वा । दमिन्वा ॥ क्रमः क्वित्तं वा ॥ ४ । १ ।
१०६ ॥ घुडादौ दीर्घः ॥ क्रान्त्वा । कृत्वा । धृतीयेव । क्रमित्वा । क्षुधत्वा । उपित्वा । लुभ्य-
ञ्चेरितीद् । लुभित्वा । अश्लित्वा । पूङ्गुक्लिशिभ्यो न वा । पूत्वा । पठित्वा । क्लिष्टा । क्लिशित्वा ॥ व्यश्च यपि ॥
४ । १ । ७६ ॥ वेगे दृढत्वं । प्रचाय ॥ व्यः ॥ ४ । १ । ७७ ॥ यपि दृढत्वं ॥ प्रन्थाय ॥ संपरेर्वा ॥
४ । ४ । ७८ ॥ व्यो यपि दृढत्वं । संव्याय । संवीय । परिन्थाय । पारवीय ॥ यपि ॥ ४ । २ । ५६ ॥ यमि-
रमिनमिगमिहनिमनिवनतितनादेर्लुक् ॥ महत्य । प्रसृत्य । प्रतत्य । प्रसृत्य ॥ वा मः ॥ ४ । २ । ५७ ॥
मान्तानां यमादीनां यपि वा लुक् ॥ प्रयत्य । प्रयम्य । विरत्य । विरम्य । प्रणत्य । आगत्य । आगम्य ॥
लघोर्यपि ॥ ४ । ३ । ८६ ॥ परस्य णेर्यू ॥ प्रशमद्य । लघोरिति किम् ? । प्रतिपाद्य ॥ चाप्नोः ॥ ४ । ३ ।
८७ ॥ णेर्यप्य्यू ॥ प्रापद्य । आप्नोरिति किम् ? । अध्याप्य ॥ क्षेः क्षीः ॥ ४ । ३ । ८८ ॥ यपि ॥
प्रक्षीय ॥ अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो यवादेशो बाधते ॥ यपि चाद इति सूत्रे यपिग्रहणात् । तेन प्रथम्य प्रपृच्छये-
त्यादौ दीर्घत्वशादायो न । प्रथम्य । प्रपृच्छय । प्रदीन्य । प्रलन्य । प्रस्थाय । प्रपाय । प्रदाय । प्रपठय ॥
खणम् चाभीक्ष्ण्ये ॥ ५ । ४ । ४८ ॥ परकालेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्तमानाद् धातोः सम्बन्धे त्वा । भोजं
भोजं व्रजति । सुत्वा सुत्वा । पुनः पुनर्मुत्त्वा व्रजतीत्यत्र तु न खणम् । अभीक्ष्ण्यस्य स्वशब्देनैवोक्तत्वात् । स्वा-
तु पूर्वसूत्रेण भविष्यति । ननु पस्तबौदनं शुद्धं देवदत्त इत्यादिषु भावे त्वादिप्रत्यये कृते कर्तुरनभिहितत्वात्
तृतीया स्यादिति चेत्, न; प्रधानश्रुतिप्रत्ययेन कर्तुरभिहितत्वात् । प्रधानशक्त्यभिधाने हि गुणशक्तिरभिहि-

तवत्प्रकाशत इति ॥ चापशुरोणमि ॥ ४ । २ । ५ ॥ सन्ध्यक्षरस्यात् । अपगारमपगारम् । अपगो-
रमपगोरम् ॥ पूर्वप्रियमि ॥ ५ । ४ । ४९ ॥ उपपदे परकालेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थं वर्त्तमानाद्
धातोः सम्बन्धे खणम् वा ॥ अनाभीक्षणार्थं वचनम् । पूर्वं भोजं व्रजति । पूर्वं भुत्त्वा । अग्रे भोजम् । अग्रे भुत्त्वा ।
प्रथमं भोजम् । प्रथमं भुत्त्वा । वर्त्तमानादयोऽपि । पूर्वं भुज्यते ततो व्रजति । पूर्वादिदयश्चात्र व्यापारान्तरापेक्षे प्राक्-
काल्ये, व्रज्यपेक्षे तु त्वाखणमाविति नोक्तार्थता । अन्यभोक्तृभुजिक्रियाभ्यः स्वक्रियान्तरेभ्यो वा पूर्वं भोजनं कृत्वा
व्रजतीत्यर्थः । पूर्वप्रथमसाहचर्यादिशब्दः कालवाची ॥ अन्यर्थेवं कथमित्थमः कुणोऽनर्थकात् ॥ ५ । ४ । ५० ॥
तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्त्तमानाद्धातोः खणम् वा । अन्यथाकारं भुङ्क्ते । एवंकारम् । कथंकारम् । इत्थंकारम् । पक्षे त्वैव ।
अनर्थकादिति किम् ? । अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते ॥ यथातथादीर्घ्योत्तरे ॥ ५ । ४ । ५१ ॥ तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्त्तमा-
नादनर्थकान् करोतेर्धातोः सम्बन्धे खणम् वा । कथं त्वं भोक्ष्यस इति पृष्ठोऽस्यया तं प्रत्याह-यथाकारमहं भोक्ष्ये
तथाकारमहं भोक्ष्ये किं तवानेन । इष्योत्तर इति किम् ? । यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा द्रक्ष्यसि ॥ क्षापे व्याप्यात् ॥
गम्ये तुल्यकर्तृकार्थात् करोतेः खणम् वा ॥ चौरंकारमाक्रोशति । करोतिरिहोच्चारणे । चौरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः ॥ क्षाप
इति किम् ? । चौरं कृत्वा हेतुभिः कथयति ॥ स्वाद्वर्थादीर्घाति ॥ ५ । ४ । ५२ ॥ व्याप्यात् परांतुल्यकर्तृकार्थात्
करोतेर्धातोः सम्बन्धे खणम् वा ॥ स्वादुंकारं भुङ्क्ते । सम्पन्नंकारम् । लवणंकारम् । सम्पन्नलवणशब्दौ स्वादुपर्या-
यौ । मिष्टङ्कारम् । पक्षे स्वादु कृत्वा भुङ्क्ते । अदीर्घादिति किम् ? । स्वाद्वीं कृत्वा यवागूं भुङ्क्ते ॥ चिद्गुणभ्यः का-
त्स्न्ये णम् ॥ ५ । ४ । ५४ ॥ कात्स्न्यविशिष्टाद्याप्यात् परेभ्यस्तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थं वर्त्तमानेभ्यो धातोः सम्बन्धे
वा । अतिथिवेदं भोजयति । यं यमविर्यं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः । अत्र त्रयाणामपि

विदीनां ग्रहणम् । बहुवचननिर्देशाविरुन्धग्रहणेन सानुबन्धस्येत्यस्यानुपस्थितिः । कन्यादर्शं वरयति । सर्वाः
 कन्या इत्यर्थः । कात्स्न्यं इति किम् ? अतिथिं विदित्वा भोजयति ॥ यावतो विन्दजीवः ॥ ५ । ४ । ५५ ॥
 कात्स्न्यवतो व्याप्यात्परात्तुल्यकर्तृकाद्धातोः सम्बन्धे णम् वा । विन्देति शनिर्देशाललाभार्थस्य ग्रहणम् । यावद्वेदं
 शुङ्के । यावलभते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ॥ चर्मोदरात्पूरैः ॥ ५ । ४ । ५६ ॥ व्याप्यात्परात्तुल्यकर्तृका-
 र्थाद्धातोः सम्बन्धे णम् वा ॥ चर्मपूरमास्ते । उदरपूरं शोते ॥ वृष्टिमानहलुक् चास्य वा ॥ ५ । ४ । ५७ ॥ व्या-
 प्यात् पूरयतेर्धातोः सम्बन्धे णम् वा समुदायेन गम्ये । गोष्पदग्रं वृष्टो मेघः । गोष्पदपूरम् । अस्मेति ग्रहणादुपपद-
 स्य न । मूषकत्रिलपूरम् ॥ चेलार्थात् क्रोपेः ॥ ५ । ४ । ५८ ॥ व्याप्यात् परात्तुल्यकर्तृकार्थाद् वृष्टिमाने गम्ये धातोः
 सम्बन्धे णम् वा । चेलक्रोपम् । वल्लक्रोपं वृष्टो मेघः ॥ गात्रपुरुषात्स्नः ॥ ५ । ४ । ५९ ॥ व्याप्यात्परात्तुल्यकर्तृकार्था-
 दन्तर्भूतपथार्थाद्वृष्टिमाने गम्ये धातोः सम्बन्धे णम् वा । गात्रस्नार्थं वृष्टो मेघः । पुरुषस्नार्थं वृष्टः । इदं केचिदेवेच्छ-
 न्ति ॥ शुष्कचूर्णरुक्षात् पिषस्तस्यैव ॥ ५ । ४ । ६० ॥ व्याप्याणम्वा धातोः सम्बन्धे । शुष्कपेषं विनष्टि । शुष्कं पि-
 नष्टीत्यर्थः । एवं चूर्णपेषम् । रूक्षपेषम् । अत्र प्रकरणे पक्षे न क्त्वा । प्रयोगानुप्रयोगक्रियोरैक्यात्तुल्यकर्तृकत्वप्राक्कालत्वा-
 भावात् । सामान्यविशेषभावविवक्षया च धातुसम्बन्धः ॥ यदाहुः—सामान्यपेषैरवयवपुषिः कर्म भवतीति । कश्चित्तु सामा-
 न्यविशेषभावविवक्षया क्रियाभेदात् तुल्यकर्तृकत्व प्राक्कालत्वसत्त्वात् स्यापि भवतीति मन्यते ॥ कृग्रहोऽकृतजीवात् ॥
 ५ । ४ । ६१ ॥ व्याप्याद् यथासंख्यं तस्यैव धातोः सम्बन्धे णम् वा । अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृण्हाति ॥
 निमूलात्कषः ॥ ५ । ४ । ६२ ॥ व्याप्यात्तस्यैव सम्बन्धे णम्वा । निमूलकापं कषति । निमूलस्य कापं कपति ॥ हन-
 श्र समूलात् ॥ ५ । ४ । ६३ ॥ व्याप्यात् कषेत्तस्यैव सम्बन्धे णम्वा ॥ समूलघातं हन्ति । समूलकापं कषति ।

करणेभ्यः ॥ ५ । ४ । ६४ ॥ हनस्तस्यैव सम्बन्धे णम्वा ॥ पाणिघातं कुड्यमाहन्ति । बहुवचनं व्याप्त्यर्थम् । तेन
 करणपूर्वाद्धिं सार्थादपि हन्तेः अनेनैव णम् ॥ तथा च नित्यसमासस्तस्यैवानुप्रयोगश्च सिद्ध्यति । अस्युपघातमरीन्
 हन्ति ॥ स्वस्नेहनाथार्तपुषपिषः ॥ ५ । ४ । ६५ ॥ करणवाचिनो यथासंख्यं तस्यैव सम्बन्धे णम्वा ॥ स्वपोषं पु-
 ण्णाति । एवमात्मपोषम् । धनपोषम् । उदयं पिनष्टि । एवं घृतपोषम् । क्षीरपोषम् ॥ हस्तार्थाद् ग्रहवर्त्तिष्ठतः ॥
 ५ । ४ । ६६ ॥ करणवाचिनस्तस्यैव सम्बन्धे णम्वा ॥ हस्तग्राहं गृह्णाति । करग्राहम् । हस्तवर्त्तं वर्त्तयति करवर्त्तम् ।
 हस्तवर्त्तं वर्त्तते । अण्यन्तान्नेच्छन्त्येके ॥ बन्धेर्नास्मिन् ॥ ५ । ४ । ६७ ॥ बन्धिः प्रकृतिर्नामविशेषणं च । बन्धेर्विन्ध्य-
 र्थस्य बन्धनस्य यन्नाम तद्विषयात्करणवाचिनः पराद् बन्धेस्तस्यैव सम्बन्धे णम्वा ॥ क्रोश्वबन्धं बद्धः । चण्डालिकाबन्धं
 बद्धः । क्रौञ्चादीनि बन्धनामधेयानि । केचित्तूपदप्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्य सङ्गात्वं मन्यन्ते । तन्मतसंग्रहार्थं नाम्नीति प्र-
 त्ययान्तोपाधिस्तेन व्याख्येयम् ॥ आधारान्तात् ॥ ५ । ४ । ६८ ॥ बन्धेस्तस्यैव सम्बन्धे णम्वा ॥ चक्रबन्धं बद्धः । चा-
 रकबन्धं बद्धः । बहुलाधिकारादिह न । ग्रामे बद्धः । हस्ते बद्धः ॥ कर्तुर्जीवपुरुषान्नश्वहः ॥ ५ । ४ । ६९ ॥ य-
 थासंख्यं तस्यैव सम्बन्धे णम्वा ॥ जीवनाशं नश्यति । जीवन्नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषः प्रेक्ष्यो भून्वा व-
 हतीत्यर्थः । कर्तुरिति किम् ? । जीवेन नश्यति ॥ ऊर्ध्वार्त्तपूःशुषः ॥ ५ । ४ । ७० ॥ कर्तृवाचिनस्तस्यैव सम्बन्धे
 णम्वा ॥ पूरिति निर्देशाद् देवादिको न चौरादिकः ॥ ऊर्ध्वशोपं शुष्यति ॥ व्याप्याच्छेवात् ॥ ५ ।
 ४ । ७१ ॥ व्याप्यात् कर्तृश्रोपमानात् पराङ्गतोस्तस्यैव सम्बन्धे णम्वा ॥ सुवर्णनिघायं निहितः । सुवर्णमिव निहित-
 इत्यर्थः । काकनाशं नष्टः ॥ उपात्तिकरो लवने ॥ ५ । ४ । ७२ ॥ अन्यस्य धातोः सम्बन्धे ॥ लवन इति वचना-
 तस्यैवेति निवृत्तम् । उपस्कारं मदका लुनन्ति । विक्षिपन्तो लुनन्तीत्यर्थः । लवन इति किम् ? । उपकीर्यं याति ॥

दंशोस्तृतीयया ॥ ५ । ४ । ७३ ॥ योगे उपपूर्वा तुल्यकर्तृकेशे वर्त्तमानादन्यस्य धातोः सम्बन्धे णम्बा ॥ मूलकेनो-
पदेशं भुङ्क्ते । मूलकाद्युपदेशः कर्मापि प्रधानशुजिक्रियाकरणमिति तृतीया । प्रधानक्रियोपयुक्ते हि कारके गुणक्रिया
न स्वानुरूपं विभक्तिमुत्पादयितुमलमप्रधानत्वादेव, यथेक्ष्यते ग्रामो गन्तुमिति । यदा तु अवयवक्रियापेक्षया पूर्वकाल-
विवक्षायां तत्वा क्रियते तदा क्रियाभेदात् सम्बन्धभेदे द्वितीयापि भवति, मूलभ्युपदेश्य भुङ्क्ते इति ॥ हिंसाथीदे-
काप्यात् ॥ ५ । ४ । ७४ ॥ सम्बन्धयमानेन धातुना सह तुल्यकर्तृकार्थात् तृतीयान्तेन योगे णम्बा ॥ दण्डेनोपघातं
गाः सादयति । दण्डोपघातम् । पक्षे दण्डेनोपहत्य । हिंसार्थोदिति किम् ? । चन्दनेनानुलिप्य जिनं पूजयति । एका-
ध्यादिति किम् ? । दण्डेनोपहत्य चौरं गोपालको गाः खेटयति ॥ उपपीडरुधकर्षस्तत्सप्तम्या ॥ ५ । ४ । ७५ ॥
तथा तृतीयया युक्ता सप्तमी तदन्तेन योगे उपपूर्वेभ्य ऐभ्यस्तुल्यकर्तृकार्थेभ्यो धातोः सम्बन्धे णम् ॥ पार्श्वभ्यामु-
पपीडं शेते । पार्श्वोरुपपीडम् । पार्श्वोरुपपीडं शेते । व्रजोपरोधं गाः स्थापयति । व्रजे व्रजेन वा । पा-
ण्युपकर्षं धानाः पिनष्टि । पाणिना पाणौ वा ॥ कर्ष इति शब्दिदेशाद्भौवादिकस्य कर्षन्ति शाखां ग्राममिति द्विक-
र्मस्य कर्पणार्थस्य ग्रहणम् न तु तौदादिकस्य पञ्चभिर्हलैः कृषतीति विलेखनार्थस्य । तेन भूमावुपकृष्य तिलान् वप-
तीत्यत्र न । अन्ये त्वनयोरर्थभेदमप्रतिपद्यमानासौदादिकादपीच्छन्ति । उपेति किम् ? । पार्श्वेन निपीड्य तिष्ठति ।
अन्ये तूपपूर्वादेव पीडेरिच्छन्ति । रुधकर्षाभ्यां तु कामचारेण ॥ प्रमाणसमासस्योः ॥ ५ । ४ । ७६ ॥ आयागमानं
प्रमाणम्, समासतिः संरम्भपूर्वकः सन्निकर्षस्तयोर्गम्यमानयोस्तृतीयान्तेन सप्तम्यन्तेन च योगे तुल्यकर्तृकार्थीद्धानोः
सम्बन्धे णम्बा ॥ द्यङ्गुलोत्कर्षं गण्डिकाच्छिनत्ति । द्यङ्गुलेन द्रव्यङ्गुले वा । केशः केशेषु वा । पक्षे
द्रव्यङ्गुलेनोत्कृत्य गण्डिकाच्छिनत्ति ॥ पञ्चम्यां त्वरायाम् ॥ ५ । ४ । ७७ ॥ योगे गम्यायां तुल्यकर्तृकार्थीद्धानोः

सम्बन्धे गम्भा ॥ शरयाया उत्थाय शरयोत्थायं धावति । पक्षे शरयाया उत्थाय धावति ॥ द्वितीयया ॥ ५ । ४ ।
७८ ॥ योगे त्वरायां गम्यायां तुल्यकर्तृकार्याद्धातोः सम्बन्धे गम्भा । लोष्ठान् ग्राहं लोष्ठग्राहं युध्यन्ते । यष्टिप्रा-
दम् २ । पक्षे क्त्वापि ॥ स्वाङ्गेनाध्रुवेण ॥ ५ । ४ । ७९ ॥ द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्याद्धातोः सम्बन्धे ग-
म्भा ॥ अविकारोद्भवमित्यादि लक्षणं स्वाङ्गम्, यस्मिन्नङ्गे छिन्ने भिन्ने वा प्राणी न अत्रियते तदध्रुवम् । अध्रुवौ विक्षेपं
अध्रुविक्षेपं अध्रुवौ विशिष्य वा जल्पति । स्वाङ्गेनेति किम्? । कफमुन्मूल्य जल्पति । अध्रुवेणेति किम्? । शिर उत्क्षिप्य कथय-
ति ॥ परिक्लेदयेन ॥ ५ । ४ । ८० ॥ स्वाङ्गेन द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्याद्धातोः सम्बन्धे गम्भा ॥ उरांसि प्रतिपेषपुरः
प्रतिपेषपुरः प्रतिपिष्य वा युध्यन्ते । विक्षापतपदस्कन्दो वोप्साभीक्ष्ण्ये ॥ ५ । ४ । ८१ ॥ द्वितीया तेन योगे तुल्यकर्तृका-
र्याद्धिगम्ये धातोः सम्बन्धे गम्भा । श्रुतत्वाद्विश्यादिक्रियाभिः साकल्येनोपपदार्थानां व्याप्तुमिच्छा वोप्सा । प्रकृत्यर्थस्य
पौनः पुन्येनासेवनमाभीक्ष्ण्यम् । यदाहुः—सुष्ठुवोप्सा तिङ्बन्धयकृत्सु चाभीक्ष्ण्यमिति । गेहं गेहमनुप्रवेशं गेहानुप्रवेशमास्ते
। गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशं गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेहमनुप्रपातं गेहानुप्रपातमास्ते । गेहमनुप्रपादं गेहानुप्रपादमास्ते । गेहं
गेहमनुप्रपादं गेहानुप्रपादमास्ते । गेहमनुप्रपादमनुप्रपादं गेहानुप्रपादमास्ते । गेहं गेहमवस्कन्दं गेहानुप्रपादमास्ते । गेहमव-
स्कन्दमवस्कन्दं गेहानुप्रपादमास्ते । पक्षे, गेहं गेहमनुप्रविश्यानुप्रविश्यास्ते इत्यादि । वोप्सायायुपपद-
स्याभीक्ष्ण्ये तु धातोर्द्विवचनम् । गेहानुप्रवेशमास्त इत्यादौ तु न द्वित्वम् ॥ शब्दशक्तिसिद्ध्याभाव्यात्समासेनैव वोप्साभी-
क्ष्ण्ययोक्तत्वात् । आभीक्ष्ण्ये गम् सिद्धौ विकल्पेन समासविधानार्थं वचनम् ॥ कालेन तुल्यस्वः क्रियान्तरे ॥
५ । ४ । ८२ ॥ वर्त्तमानात् द्वितीयान्तेन योगे धातोः सम्बन्धे गम्भा ॥ द्व्यहंतर्प द्व्यहंतर्प गावः पिवन्ति । द्व्यहम-
त्यासं द्व्यहत्यासं गावः पिवन्ति । तर्पणात्यासेन च गवां पानक्रिया व्यवधीयते ॥ अथ पीत्वा द्व्यहमतिक्रम्य पिव-

न्तीत्यर्थः ॥ क्रियान्तर इति किम् ? । अहरत्यस्येषून् गतः ॥ नाम्ना ग्रहादिशः ॥ ५ । ४ । ८३ ॥ द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्याद्धातोः सम्बन्धे णम्वा ॥ नामानि ग्रहं नामग्राहमाह्वयति । नामान्यादेशं नामादेशं ददाति ॥ नामा-
म युहीत्वा ददाति ॥ कृगोऽव्ययेनानिष्टोक्तौ सत्वाणमौ ॥ ५ । ४ । ८४ ॥ तुल्यकर्तृकार्याद्योगे गम्यायां धातोः सम्बन्धे ॥
ब्राह्मण ! पुत्रस्ते जातः वृषलः किं तर्हि नीचैः कृत्वा नीचैः कृत्य नीचैः कारं कथयसि । उच्चैर्नाम प्रियमाख्येयम् ।
ब्राह्मण ! कन्या ते गर्भिणी किं तर्हि वृषलः उच्चैः कृत्वा उच्चैः कारं कथयसि । वाधिकारेणैव वक्षे सत्वायाः सिद्धौ
अव्ययेनेति किम् ? । ब्राह्मण ! पुत्रस्ते जानः किं तर्हि वृषलः ? मन्दं कृत्वा कथयसि ॥ तिर्येचापवर्गे ॥ ५ । ४ । ८५ ॥
समाप्त्यर्थं तद्विधानम् । सत्वा चेत्यकृत्वा णमविधानमुत्तरोभयानुवृत्त्यर्थम् ॥ तिर्येचापवर्गे ॥ ५ । ४ । ८५ ॥
अव्ययेन योगे गम्ये तुल्यकर्तृकार्यात् सत्वाणमौ ॥ अपवर्गः क्रियासमाप्तिः समाप्तिपूर्वको वा विरामः । तिर्येककृत्वा
नयकृत्य तिर्येककारमास्ते । अपवर्गे इति किम् ? । तिर्येककृत्वा काष्ठं गतः ॥ स्वाङ्गतश्च्यर्थे नानाविनाधार्येन
भुवश्च ॥ ५ । ४ । ८६ ॥ योगे तुल्यकर्तृकार्यात् कृगो धातोः सम्बन्धे सत्वाणमौ ॥ सुखतोभूत्वा सुखतोभूय सुखतो-
भावमास्ते । सुखतः कृत्वा सुखतः कृत्य सुखतः नानाभूय नानाभूतः नानाभूतः नानाभूतः नानाभूतः नानाभूतः नानाभूतः नानाभूतः
पार्श्वतः कृत्य पार्श्वतः कारं शेते । नानाभूत्वा नानाभूय नानाभूतः नानाभूतः नानाभूतः नानाभूतः नानाभूतः नानाभूतः
भूत्वा विना भूय विना भावं गतः । विना कृत्वा विना कृत्य विनाकारं गतः । द्विधा भूत्वा द्विधाभूय द्विधाभावमास्ते
इत्यादि । धार्था धाथमेवेधाध्यमवः । धणस्तु प्रकारविचालवदर्थत्वेनाधार्यत्वादव्ययाधिकाराच्च निरासः । अस्यापि
ग्रहणमित्यन्ये । च्यर्थेति किम् ? । नाना कृत्वा भक्ष्याणि भुङ्क्ते । एवं द्वैधं भूत्वेत्याद्यपि ॥ तूष्णीमा ॥ ५ । ४ ।
८७ ॥ योगे तुल्यकर्तृकार्याद् भवतेर्धातोः सम्बन्धे सत्वाणमौ । तूष्णींभूत्वा तूष्णींभूय तूष्णीं भावमास्ते ॥ आनुलो-

न्येऽन्ववा ॥ ५ । ४ । ८८ ॥ अल्पयेन योते सुल्पकर्वंकायिद्विभो गन्धे पात्रोः सम्भस्वे स्त्वाणर्मी । अन्वग्भूवा
अन्वग्भूय अन्वग्भावास्ते । आनुलोम्य इति क्विप् ? । अन्वग्भूवा विजयते पश्चाद्भूत्वेत्यर्थः ॥

॥ इति श्रीतपगच्छाचार्यश्रीविजयदेवसूरिविजयसिंहसूरिपट्टपरम्पराप्रतिष्ठितगी-
तार्थरत्नादिशुणोपेतश्रीबृद्धिचन्द्रापरनामश्रीबृद्धिविजयचरणकमलमिलिन्दायमा-
नान्तेवासिसंविनशाखीय सपोगच्छाचार्यश्रीविजयनेमिसूरिविरचितायां

बृहद्धेमप्रभायां उत्तरकृदन्तप्रकरणम् ॥

—: अथ प्रशस्तिः :—

सद्वर्णैर्लसिताऽभितोप्यनुगता सन्धिं सलिङ्गावययाऽऽ-
ख्याता तद्धितप्रत्ययैरनुसृता धातौ समासे परा ।
या कृत्प्रत्ययबुद्धिरर्थनिकरे योग्यप्रथा कारके,
सा स्पष्टाकृतिलक्षितारिवह मुदे हेमप्रभैषा सताम् ॥ १ ॥

प्राचीनोक्तयनुशीलिते परिचितन्यायप्रयोगास्पदे,
 मान्यामान्यदलप्रकारभजनोद्बोधाङ्कुरोह्लासके ।
 ग्रन्थे शाब्दिकसम्प्रदायघटिते शुद्धिं कृतप्रश्रया,
 कुर्वन्स्वत्र बुधाः प्रमादपतितान् दोषान् प्रणुद्य स्फुटम् ॥ २ ॥
 दुर्भेद्यान्तरगाढप्रवृत्तिमिरध्वंसप्रगल्भोद्यमं, ज्ञानं यस्य समस्तवस्तुविषयं निर्बाधमुद्योतते ।
 तस्यापश्चिमतोर्थकर्तुरमराधीशादिलब्धस्तुते, पटुं धर्मधुरन्धरं विजयते नित्यप्रबन्धोदयम् ॥ ३ ॥

निर्ग्रन्थाभिधगच्छतामुपनयन् यस्मिन् सुधर्माप्रभुः,
 कीर्तिस्तम्भ इवोल्ललास जगति स्याद्वादमानोन्नतेः ॥

यन्नाभूदनु कीटिगच्छघटनादक्षोऽग्रणीर्धामता,
 सूरिः सुस्थितसंज्ञकः श्रुतनिधिः कीर्तिप्रतापोज्ज्वलः ॥ ४ ॥

यस्मिन्ननागमविस्तृतान्बुधिमहोल्लासोदयस्सूरिराट्,
 चन्द्रश्चन्द्रमिवोज्ज्वलं नयनिधिश्चन्द्राल्यगच्छं व्यधात् ॥

यत्रानु प्रथितं प्रभावधिषणः सामन्तभद्राभिधः,

सूरीशो वनवासिगच्छमतनोच्चारित्रचूडामणिः ॥ ५ ॥

यत्रानेकनयप्रचारमहितागाधामाब्धयुल्लस-द्वुद्धिस्वच्छवटाख्यगच्छमलघुं श्रोतसर्वदेवाभिधः ।
सूरिः सर्वगुणाकरोऽमितयशा लब्धप्रतापोदयो, व्यातेने चरणप्रचारविमलच्छायं शमोल्लासकम् ।
यत्रोद्योतमनर्गलं सुविदधत् सद्धर्मदीक्षागुरुः, श्रीत्रीरागममार्गचारिचरणोऽनेकान्ततत्त्वप्रधीः ।
सूरिर्भव्यसरोजभानुरमलं गच्छं तपाख्यं जग-च्चन्द्राख्यश्चरणप्रचारमहिमावाप्तप्रतिष्ठं व्यधात् ।
गच्छे तत्र परम्परागतसदाचारैकबद्धादरे, श्रीह्रीरेण गते प्रसिद्धिमतुलां लोकेऽनघां सूरिणा ।
सेनेनाप्तगुणाकरेण गमिते देवेन चाधिश्रियं, सिंहाचार्यविधिप्रचारमहिते सद्बोधरत्नाकरे ॥ ८ ॥
सद्धर्माम्बुधिवृद्धिमत्र परमां भव्येषु सन्तन्वतः, कीर्तिं दिक्षु वितन्वतोऽमितगुणावासस्य विद्याम्बुधेः
श्रीयुक्तस्य बुधस्य वृद्धिविजयस्यैकान्तभक्त्या गुरो-र्नेम्याख्येन कृतेयमस्तु सुधियामानन्ददा सूरिणा

वर्षे मिते मुनिरसाङ्गनिशाधिनाथैः, मासे शुचौ सितदले भुजगेन्द्रतिथ्याम् ।

पूर्णाऽस्तु राजनगरे प्रथिताऽधिकल्पं, हेमप्रभाकृतिरियं भुवि नेमिसूरः ॥ १० ॥

॥ वृहद्धेमप्रभाव्याकरणम् ॥

॥ उत्तरार्द्धं सम्पूर्णम् ॥

